

ΥΓΕΙΑ ΚΑΥΛΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Δήμητρα Τζανάκη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
JGivn

Γράφουν οι:

Κατερίνα Α. Αναστασίου

Ρόζα Βασιλάκη

Ουρανία Γεωργοπούλου

Θεοδόσης Γκελτής

Έλλη Καραγιάννη

Κώστας Κατσάπης

Γιώργος Κόκκινος

Χρήστος Κουρούτζας

Τρύφωνας Λεμοντζόγλου

Δήμητρα Τζανάκη

Ευτυχία-Έφη Τσέα

Ιάκωβος Σαχίνης

Γιώργος Σουβλής

Άννα Χρονάκη

Εικόνα εξωφύλλου:

«La révolution sociale», του Φελισιέν Ροψ (Félicien Rops, 1833-1898), ή «La folie des classes dangereuses dans une société décadente», Επαρχιακό Μουσείο Φελισιέν

Το σύνθημα «Υγεία, Καύλα και Επανάσταση» γράφτηκε στους τοίχους της Αθήνας το 2008 και έγινε τίτλος σε αυτό τον συλλογικό τόμο, σε μια προσπάθεια να δημιουργήσουμε ρωγμές στις ρατσιστικές, σεξιστικές, αποικιοκρατικές, ταξικές και ευγονικές ερμηνείες, που η εξουσία έχει μετατρέψει εδώ και δυο αιώνες σε καθεστώς αλήθειας. Μιας αλήθειας που επαναλαμβάνει, μέσα από τον αστικό βιοιατρικό λόγο, ότι για την «κρίση» ευθύνεται η καύλα και όχι ο καπιταλισμός. Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο ότι η καύλα ταυτίστηκε με τον βίο των «πρωτόγονων», των άγριων παιδιών, των ιερόδουλων, των «μπάσταρδων» και με τον υποτιθέμενο ανήθικο, λιβιδινικό βίο των λαϊκών στρωμάτων και τον βίαιο, εκθηλυμένο θάνατό τους στους δρόμους. Η ευγονική θα ζητήσει τον περιορισμό της αναπαραγωγής αυτών των εκφυλισμένων ατόμων, ομάδων, πληθυσμών, φυλών, που δήθεν στερούνταν ευφυΐα, ηθική και βούληση, ενώ το ναζιστικό καθεστώς θα φτάσει μέχρι την τελειωτική λύση. Ωστόσο, η ευγονική δεν ήταν μια παρένθεση. Κοινωνικές ομάδες, βάσει χαρακτηριστικών όπως το φύλο, ο βίος, η φυλή, η ηλικία, η ένδυση, η ηθική, η τάξη, η εθνότητα, η παιδεία, η σεξουαλικότητα, η φτώχεια, και η καύλα, νοσηματοδοτήθηκαν ως «ανάξιες» και μετά τον Πόλεμο. Ήρθε ο καιρός, λοιπόν, να γραφτεί τούτη η ιστορία που τολμά να αναστρέψει την κυρίαρχη αφήγηση, ζητώντας να τεθεί πάνω στο τραπέζι της «θεραπείας» όχι η καύλα, ως αιτία της φτώχειας, της εξάρτησης, της παραβατικότητας, της εγκληματικότητας, της ασθένειας και του βίαιου θανάτου, αλλά το ίδιο το οικονομικοκοινωνικό και πολιτικό σύστημα που σήμερα κυριαρχεί.

ΥΓΕΙΑ, ΚΑΥΛΑ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Δήμητρα Τζανάκη

Εκδόσεις Ασίνη

Αθήνα 2021

Εκδόσεις Ασίνη
Ηλιοδώρα 2-4, 116 35, Αθήνα
Τηλ/Fax: 210 7520708
www.asini.gr
email: asini@asini.gr

α΄ έκδοση: Δεκέμβριος 2021

β΄ έκδοση: Ιανουάριος 2022

ISBN: 978-618-5346-31-7

Σελιδοποίηση: Studio Inoveission
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Ελένη Αυγεράκη

Copyright © Εκδόσεις Ασίνη, 2021

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΗ Β' ΕΚΔΟΣΗ	118
ΕΛΛΗ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ, Υγεία, καύ(β)λα και επανάσταση. Μια queer κραυγή στους δρόμους της Αθήνας	119

ΜΕΡΟΣ Ι

ΔΗΜΗΤΡΑ ΤΖΑΝΑΚΗ, Έγκλημα, Κοινωνία, Αστυνομία. «Βλέπε, άκουε, σιώπα»	141
ΕΥΓΥΧΙΑ-ΕΦΗ ΤΣΕΑ, Από την ελευθερία στο ξεριζώμα του έρωτα. Το σταλινικό ιδιώνυμο και η αποδοχή της αστικής ηθικής στην εξορία του Μεσοπολέμου	227
ΡΟΖΑ ΒΑΣΙΛΑΚΗ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΟΥΒΛΗΣ, Αντιφατικές αναπαραστάσεις ή συστατικές όψεις. Μια αποτίμηση του μεταξικού καθεστώτος μέσω της προπαγάνδας για τον ρόλο των γυναικών	257
ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ, Άγγελος Δόξας / Νικόλαος Δρακουλίδης. Από την πρόκληση ηθικού πανικού για την κοινωνική παθογένεια του Μεσοπολέμου στην ψυχαναλυτική και βιολογίζουσα ερμηνεία της «ερωτογραφίας» (ερωτικής ποίησης και επιστολογραφίας) του Κωστή Παλαμά	281

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

ΔΗΜΗΤΡΑ ΤΖΑΝΑΚΗ, «Κουτσαβάκηδες, Τεντιμπλούδες, Κίναιδοι, Πουτάνες και Μπαϊρακτάρηδες». Η αστυνόμευση της ανθρώπινης λιβιδώς	339
--	-----

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΤΣΑΠΗΣ, Ερωτικά εγκλήματα, σεξουαλική διαστροφή και ηθικός πανικός στα τέλη της δεκαετίας του '50. Για μια πολιτισμική ιστορία του απαγορευμένου	395
ΤΡΥΦΩΝΑΣ ΛΕΜΟΝΤΖΟΓΛΟΥ, «Φυσικά τέκνα», «νόθα» – ή απλώς τα «μπάσταρδα» της Ελλάδος. Κοινωνική ευαλωτότητα ή συνειδητή απειθαρχία;	419
ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΓΚΕΛΤΗΣ, Ο ομοφυλόφιλος άντρας μέσα από την πρώτη εκδοτική περίοδο του ΑΜΦΙ	445
ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΟΥΡΟΥΤΖΑΣ, Οι ομολογίες της Νεκρής Σάρκας στο Ιατροδικαστικό Βλέμμα	471

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

ΔΗΜΗΤΡΑ ΤΖΑΝΑΚΗ, «Γράψτε βάλιουμ μαντράξ στεντόν τριπτιζόλ – ξέρετε τώρα εσείς– Κάντε με κοινωνικό πρόσωπο/ωραίες οι γκραβούρες στους τοίχους σας»	525
ΟΥΡΑΝΙΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, Από την κυριαρχία του γονιδίου στην εξουσία του επιγενώματος. Γονίδια και σεξουαλικότητα.....	573
ΚΑΤΕΡΙΝΑ Α. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Οι αθέατες όψεις της πολιτικής διαχείρισης του τοκετού στην ύστερη νεωτερικότητα. Από τον πόνο έως τον βιασμό. Από την ευεξία έως τον οργασμό.....	599
ΙΑΚΩΒΟΣ ΣΑΧΙΝΗΣ, Ξορκίζοντας την κανονικότητα. «Επιστρέφουμε στις ρίζες των αγώνων μας που είναι ποτισμένες από την οργή και την καύλα μας».....	629
ΑΝΝΑ ΧΡΟΝΑΚΗ, Χάος, Κανονικότητα, Τάξη: Μετακίνηση στην επιθυμία α/ταξίας.....	655
ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ-ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ	697

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΑ ΑΦΡΟΔΙΣΙΑ ΠΑΘΗ

Στα έργα *Ιστορία της Σεξουαλικότητας. Η χρήση των ηδονών και Υποκειμενικότητα και Αλήθεια* του Μισέλ Φουκώ συναντά κανείς έναν πλούσιο προβληματισμό πάνω στην ηθική των αφροδισίων (ηδονές του σεξ)· μέσα από μια αποτίμηση του ποια σεξουαλική πράξη είναι λιγότερο (ετερόμορφη) ή περισσότερο ευοίωνη (ισόμορφη) για την ανθρώπινη ζωή,¹ τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό βίο.²

Ειδικότερα, σύμφωνα με την ανάγνωση του Φουκώ, η ισόμορφη σεξουαλική σχέση είναι καλή,³ ενώ η ετερόμορφη σχέση κακή, αφού η τελευταία δημιουργεί την ασθένεια στο ίδιο το υποκείμενο που συνάπτει τέτοιες σχέσεις αλλά και στους απογόνους του. Η ισόμορφη σχέση είναι αυτή που συνάπτει ένας ενήλικος ελεύθερος αθηναίος πολίτης με ένα νεαρό αγόρι. Σε αυτήν τη σεξουαλική σχέση, η ισομορφία εντοπίζεται στο σύνολο της φροντίδας, της προσοχής, των δώρων, της επαγρύπνησης, κ.λπ., που ο ελεύθερος Αθηναίος, σύμφωνα και με τη θέση του (ενεργητική) στην πολιτεία, παρέχει στο νεαρό αγόρι. Ετερομορφισμός υπάρχει όταν ένας ελεύθερος αθηναίος πολίτης μετατρέπεται σε παθητικό ον στη σεξουαλική σχέση

1. Michel Foucault, *Υποκειμενικότητα και αλήθεια. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1980-1981)*, μτφρ. Βασίλειος Πατσογιάννης, Αθήνα, Πλέθρον, 2015, σ. 81.

2. Στο ίδιο, σ. 81-82.

3. Παρότι ο Φουκώ δεν αναφέρεται μόνο στις σεξουαλικές σχέσεις, αλλά στο πώς η ηθική των αφροδισίων αφορά έναν κώδικα αναπαραγωγής της εξουσίας του ηγεμονικού υποκειμένου έναντι της εκθιλυμένης ζωής, λόγω της επιχειρηματολογίας μου, επικεντρώνομαι στο πώς η ζωή εκθιλύνεται όταν αφήνεται στην «υπερβολή» της λαγνείας της σάρκας. Βλ. επίσης, Stuart Elden, «Review of Michel Foucault's *Histoire de la sexualité 4: Les aveux de la chair*», επιμ. Frédéric Gros, Παρίσι, Gallimard, 2018, *Theory, Culture and Society*, 20.3.2018.

του με το νεαρό αγόρι.⁴ Δηλαδή, η σχέση ετερομορφίας συνιστά το σημείο όπου το υποκείμενο ενεργεί με τρόπο αντίθετο προς τις οργανωτικές αρχές της οικονομίας των αφροδισίων, σύμφωνα με τις οποίες η θέση του αθηναίου πολίτη απαιτεί, λόγω καταγωγής, να είναι ενεργητικός τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο χώρο, με αποτέλεσμα τον εκθηλυσμό του.⁵ Ο εκθηλυσμός, λοιπόν, επέρχεται όταν το υποκείμενο χάνει την κυριαρχία του και γίνεται παθητικό, αφού αφήνεται στη λαγνεία της σάρκας – χαρακτηριστικό της γυναίκας, του αγοριού, του δούλου, δηλαδή της παθητικής και όχι της ενεργητικής ζωής του πολίτη που χαρακτηρίζεται από σωφροσύνη και εγκράτεια. Έτσι, πρόκειται για μια φιλοσοφία που καταλήγει πως είναι: «Εκ φύσεως της γυναίκας να δοκιμάζει την ηδονή, αλλά είναι και στη φύση της γυναίκας να βγει από τη φύση της, απ' ό,τι έχει προβλεφθεί γι' αυτήν εκ φύσεως και να χαθεί μέσα στη χειρότερη ακολασία. Η γυναίκα είναι εκ φύσεως υπερβολική, η ηδονή της γυναίκας είναι εκ φύσεως υπερβολική και εξαιτίας αυτού είναι ακριβώς στο [μεταίχμιο] φύσης και αντι-φύσης», και επομένως, «νόμου και αντι-νόμου».⁶ Επιπλέον, αυτή η ηδονή οδηγεί στη νοσηρότητα, μιας και, σύμφωνα με τη φιλοσοφία του Πλάτωνα, όπως μας θυμίζει ο γάλλος φιλόσοφος, στον πρώτο τόμο των *Νόμων* το «παρά φύσιν» – δηλαδή η σεξουαλική πράξη που γίνεται έρμαιο των ηδονών – στη χυδαιότητά του έχει ως αποτέλεσμα τόσο τα υποκείμενα όσο και οι απόγονοι αυτών των σχέσεων να καταδικάζονται να είναι «καχεκτικοί και άρρωστοι».⁷ Ο

4. M. Foucault, *Υποκειμενικότητα και αλήθεια*, ό.π., σ. 84.

5. Στο ίδιο, σ. 87, 93.

6. Στο ίδιο, σ. 91.

7. Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας. 2: Η χρήση των ηδονών*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, επιμ. Λουκάς Ρινόπουλος, Αθήνα, Πλέθρον, 2013, σ. 74-81· M. Foucault, *Υποκειμενικότητα και αλήθεια*, ό.π., σ. 67-78· Michel Foucault, *Οι μη κανονικοί. Παραδόσεις στο Κολέγιο της Γαλλίας, 1974-1975*, μτφρ. Σωτήρης Σι-αμανδούρας, επιμ. Μ. Βαλέριο, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2011, σ. 303.

εκθηλυσμός δεν είναι απλώς μια διαγωγή εκτός νόμου, δεν είναι μια διαγωγή εκτός φύσης, αλλά μια διαγωγή που έρχεται να ερμηνεύσει την εκδήλωση της ασθένειας.⁸ Αυτό σημαίνει ότι η μεταφορά της μολυσματικής ασθένειας αναδύεται ως το σημείο κλειδί για την ανάγνωση της ίδιας της οργάνωσης της ζωής και της κοινωνίας αλλά και της ανθρώπινης ανυπακοής, μιας και ο εκθηλυσμός, που στην ουσία συνιστά τιμωρία –αφού караδοκεί η ασθένεια σε όποιες ζωές τολμούν να δημιουργήσουν ετερόμορφες σχέσεις, για τις ίδιες και τους απογόνους τους–, αναδύεται ως η βάση μέσω της οποίας ο κυρίαρχος επιβεβαιώνει, με όρους υγείας-ασθένειας, μια τεχνολογία εξουσίας προς τον πληθυσμό που θέλει να εξουσιάσει και υποτάσσει οποιαδήποτε επαναστατική πράξη, ως κομμάτι μιας αρμονίας, για τη διαιώνιση του ίδιου του ανθρώπινου είδους.⁹ Η διαχείριση του ανθρώπινου είδους –δεν χρησιμοποιώ τυχαία τον όρο–, έτσι, ταυτίζεται με τον βίο της εκθηλυμένης ζωής που προκαλεί την ίδια την ασθένεια, μέσω της ανυπακοής του. Ποιος είναι, όμως, αυτός ο βίος, που φτάνει στο σημείο να δημιουργεί τη νόσο στον άνθρωπο;

Ο βίος, εξηγεί ο Φουκώ, συνιστά την τέχνη της συμπεριφοράς. Η διαφορά ανάμεσα στον βίο και στη ζωή είναι ότι, ενώ η ζωή προκύπτει από το ζην, τον χαρακτηρισμό του ζώντος, και άρα δεν αποτελεί τον πρόλογο σε μια δραματική νύξη περί καλής και κακής ζωής, ο βίος μπορεί να είναι και καλός και κακός.

Ο βίος είναι κάτι που μπορεί να είναι καλό ή κακό, ενώ η ζωή που ζούμε ως ζωντανά όντα μάς έχει απλώς δοθεί από τη φύση. [...] Ο βίος είναι η ζωή με χαρακτηριστικά, η ζωή με τα συμβάντα της, με τις αναγκαιότητές της,

8. M. Foucault, *Υποκειμενικότητα και αλήθεια*, ό.π., σ. 23.

9. Τέοντορ Β. Αντόρνο, Μαξ Χορκχάιμερ, *Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, επιμ. Γεράσιμος Κουζέλης, Αθήνα, Νήσος, 1996, σ. 32· M. Foucault, *Υποκειμενικότητα και αλήθεια*, ό.π., σ. 23, 92-94· Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*, μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης, Αθήνα, Πλέθρον, 2012, σ. 289.

αλλά είναι και η ζωή όπως μπορούμε να την κάνουμε
εμείς οι ίδιοι, όπως την επιλέγουμε εμείς οι ίδιοι.¹⁰

Ο βίος αφορά την τέχνη που ασκεί το έμβιο ον «δρώντας επί του εαυτού του». Απ' αυτή την προοπτική, εκθηλυμένος είναι ο βίος των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων όταν αυτά επενδύονται με μια αυταπάτη, που αναπαράγει ετερόμορφες σχέσεις, πάντα σύμφωνα με την ηθική των αφροδισίων, και ενεργούν ενάντια στην ηθική τάξη, εξού και η ασθένεια.

Περαιτέρω, ο Φουκώ, στον τέταρτο τόμο της *Ιστορίας της Σεξουαλικότητας*. Οι ομολογίες της σάρκας, χρησιμοποιεί το πλαίσιο της οικονομίας των αφροδισίων και της ερμηνείας του εκθηλυσμού για να περάσει από την κλασική σκέψη στους χριστιανικούς χρόνους. Εκεί, μέσω των αφηγήσεων του Κλήμη της Αλεξανδρείας (στα τέλη του 2ου αιώνα μ.Χ.),¹¹ μας εξηγεί πώς δημιουργείται η έννοια του παρά φύσιν που οδηγεί στην ασθένεια και στον βίαιο θάνατο.

Ειδικότερα, για τον Κλήμη, η εκτός φύσης επιθυμία της Εύας, που στράφηκε ενάντια στον λόγο του Θεού, είναι αυτή που οδηγεί τον άνθρωπο εκτός του Παραδείσου.¹² Ο Κλήμης, όμως, δεν παραμένει απλώς σε μια μικρή αναφορά· επιστρατεύει παραδείγματα από τη φύση με στόχο να αναδείξει πόσο εγκληματική είναι αυτή η ενστικτώδης εναλλαγή, η υποταγή της ζωής στη μηχανική βούληση της Εύας και όχι στον λόγο του Θεού, χρησιμοποιώντας παραδείγματα από το ζωικό βασίλειο. Ο Κλήμης μάς θυμίζει, λέει ο Φουκώ, ότι η ύαινα ζει τη μισή ζωή της ως αρσενικό και την άλλη μισή ως θηλυκό – μια

10. M. Foucault, *Υποκειμενικότητα και αλήθεια*, ό.π., σ. 44, η έμφαση δική μου.

11. Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*. 4. *Οι ομολογίες της σάρκας*, μτφρ. Θανάσης Λάγιος, Αθήνα, Πλέθρον, 2019, σ. 36-41, 53-58, 433· M. Foucault, *Υποκειμενικότητα και αλήθεια*, ό.π., σ. 94· Σίλβια Φεντερίτσι, *Ο Κάλλιπας και η μάγισσα: Γυναίκες, σώμα και πρωταρχική συσσώρευση*, μτφρ. Ίρια Γραμμένου, Λία Γυιόκα, Παναγιώτης Μπίκας, Λουκής Χασιώτης, Θεο/νίκη, Εκδόσεις των Ξένων, 2011, σ. 12.

12. M. Foucault, *Υποκειμενικότητα και αλήθεια*, ό.π., σ. 94.

μεταμόρφωση που υποτίθεται ότι γίνεται κάτω από το βάρος της άκρατης σεξουαλικής επιθυμίας αυτού του ζώου. Μια άκρατη μηχανική επιθυμία που γειτνιάζει με τον θάνατο, αφού η ύαινα τρέφεται από τα πτώματα. Συνεπώς, μιλάμε για ένα ζώο που τρέφεται από τον θάνατο, ζώντας μισή ζωή ενεργητική και μισή παθητική, στα όρια του παρά φύσιν, επειδή ακριβώς υποκύπτει σε μια υπέρμετρη, μηχανική, ανεξέλεγκτη επιθυμία των γεννητικών της οργάνων. Αυτή η μηχανιστική/ενστικτώδης εναλλαγή, για τον Κλήμη, ήταν εξάλλου η δύναμη που κίνησε την Εύα στην ανυπακοή της, με αποτέλεσμα τη διάσταση της προστατευτικής και ρυθμιστικής δράσης της ίδιας της ζωής, φέρνοντας τον άνθρωπο κοντά στην ασθένεια και στον ίδιο τον θάνατο.¹³ Η αποφυγή της φθοράς υπό αυτές τις συνθήκες εξασφαλίζεται όχι μέσω του σώματος, αλλά μέσω της βούλησης/επιθυμίας του έμβιου όντος να υπακούσει στον λόγο του Θεού.¹⁴ Στη σχέση αυτή του ανθρώπου με τον λόγο του Θεού, τον ρόλο αυτόν πρέπει να αναλάβει ο παιδαγωγός.

Ο παιδαγωγός έρχεται να ορίσει και να καθοδηγήσει τον άνθρωπο με στόχο την αντιμετώπιση της ρευστότητας της λαγνείας της σάρκας και της υποκειμενικότητας που επιβάλλουν οι γενετήσιες ορμές. Εν ολίγοις, η μόνη οδός για τη λύτρωση από τον θάνατο και την επανάκτηση του Παραδείσου είναι η εκπαίδευση του βίου και ακριβώς αυτών των ενστικτωδών εναλλαγών της ανθρώπινης επιθυμίας, μέσα από τον ορθό λόγο του παιδαγωγού. Έτσι, για τον Κλήμη, η αλήθεια εκπηγάει από τον παιδαγωγό, ο οποίος δεν είναι ένας πρόσκαιρος δάσκαλος, αλλά αυτός που διατυπώνει την καθολική λογική του Θεού¹⁵ και τον οποίο οι χριστιανοί πρέπει ν' ακολουθήσουν. Η αλήθεια του, μέσα από «ασκήσεις, ακολούθως διατροφή, μετέπειτα πόση,

13. M. Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*. 4. Οι ομολογίες της σάρκας, ό.π., σ. 53, 58.

14. Στο ίδιο, σ. 53.

15. Στο ίδιο, σ. 53, 36.

ύστερα ύπνος, και τέλος σεξουαλικές επαφές»,¹⁶ φτάνει στον πυρήνα της επιθυμίας του υποκειμένου, που καλείται να ζήσει τον βίο του σύμφωνα με τις συμβουλές του παιδαγωγού και όχι σύμφωνα με τη βούλησή του, με στόχο την επανάκτηση του Παράδεισου. Σε αυτό το πλαίσιο εισέρχεται και η διδασκαλία του άγιου Αυγουστίνου (354-430 μ.Χ.),¹⁷ τον 4ο αιώνα μ.Χ.

Ειδικότερα, στο έργο του *Πολιτεία του Θεού* ο Αυγουστίνος αναφέρεται και εισάγει την έννοια της λίμπιντο, για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία, όπως μας θυμίζει ο Φουκώ.¹⁸ Στο έργο αυτό, ο Αυγουστίνος εξηγεί πώς η ζωή λιβιδινοποιείται, δηλαδή παρακμάζει, φθείρεται, φθίνει και καταλήγει στον θάνατο, όταν ο άνθρωπος μέσα στον Παράδεισο τολμά να παρακούσει τον λόγο του Θεού, τον λόγο του ηγεμονικού Υποκειμένου, υπακούοντας στην ενστικτώδη επιθυμία της Εύας, δηλαδή, στην επιθυμία της παθητικής ζωής.¹⁹ Αυτό είναι το κομβικό σημείο, εξηγεί ο Φουκώ, για τον Αυγουστίνο και για τους πατέρες της Εκκλησίας, όπου δημιουργείται η λίμπιντο και το φύλο, αφού στον Παράδεισο οι άνθρωποι κατ' εικόνα του Θεού δεν είχαν ούτε λίμπιντο ούτε φύλο, αλλά κι ούτε υπέφεραν από τον πόνο, τη φτώχεια, τη βία, την ασθένεια και τον θάνατο. Αυτό σημαίνει ότι τα δεινά της ανθρωπότητας εμφανίστηκαν όταν η Εύα απείθησε στην επιθυμία του Θεού,²⁰ λόγω αυτής της ενστικτώδους επιθυμίας, της λίμπιντο. Η λιβιδώ (όπως για πρώτη φορά θα μεταφραστεί στα ελληνικά από τον Κωστή Παλαμά)²¹ εφεξής συνδέει τον άνθρωπο με το φύλο, αλλά και

16. Στο ίδιο, σ. 41.

17. Στο ίδιο, σ. 53, 435.

18. Στο ίδιο.

19. Στο ίδιο, σ. 53.

20. Στο ίδιο, σ. 53, 444.

21. Για την αποδοχή του όρου «libido» ως λιβιδώ από την Ελληνική Ψυχαναλυτική Ομάδα (Μαρία Βοναπάρτη, Ανδρέας Εμπειρικός, Γεώργιος Ζαβιτσιάνος, Δημήτριος Κουρέτας), το 1948, βλ. Δημήτριος Κουρέτας, «Η ψυχανάλυσις. Ψυχολογία του Ασυνειδήτου», στο Δημήτριος Κουρέτας, *Ψυχανάλυσις, Ψυχιατρική*,

με τον πόνο, την ασθένεια και τον θάνατο, καθώς και με την ανωμαλία, μιας και η λέξη «perversion» εισέρχεται επίσης για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία από τον Αυγουστίνο.²² Από την άλλη, η ερμηνεία αυτής της διαστροφής, όπως πολύ εύστοχα εντοπίζει ο Φουκώ, θα εισαχθεί στον 16ο αιώνα, στο μεγάλο ρήγμα της Μεταρρύθμισης, ήτοι «το να σκεφτόμαστε τον αμαρτωλό ως υποκείμενο δικαίου».²³

Οι σχετικές παπικές διατάξεις (*decretales*) –κώδικες ηθικής γύρω από τα αφροδίσια– έλαβαν χώρα στα μέσα του 15ου αιώνα και μετατράπηκαν²⁴ το 1532 στα κρατικά διατάγματα υπό την εξουσία του Καρόλου Ε' της Γαλλίας, τον περιώνυμο κώδικα Καρολίνα (*Constitutio Criminalis Carolina*).²⁵ Στον κώδικα Καρολίνα συναντάμε για πρώτη φορά αφενός την ποινή του θανάτου μέσω της πυράς για όσους και όσες κατηγορούνταν για μαγεία, αμβλώσεις, δαιμονισμό και σοδομισμό και, αφετέρου, την υποχρεωτική γνωμοδότηση του ειδικού στα ζητήματα που αφορούν τις αμβλώσεις, τις παιδοκτονίες, την ανικανότητα, κ.λπ.²⁶

Ο Καρολίνα, όμως, δεν ήταν ένας κώδικας ηθικής με στόχο τον έλεγχο της «λιβιδινικής επιθυμίας», της παθητικής ζωής. Στην πραγματικότητα ήταν ένα μέτρο κατά των εξεγέρσεων

Νευρολογία. Εκλόγιον εξ ερευνών και μελετών επί θεμάτων ψυχανάλυσεως-νευρολογίας-ψυχιατρικής-ψυχοβιογραφίας-Ιστορίας της Ιατρικής 1924-1974, Αθήνα, Επιστημονικά Εκδόσεις Γρηγόριος Κ. Παρισιάνος, 1975, σ. 5. Εντούτοις, ο ίδιος ο Κουρέτας σημειώνει ότι ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο «λιβιδώ» ήταν ο Κωστής Παλαμάς το 1924 στο ποίημα «Μαγίστρα Λιβιδώ».

22. Claude-Olivier Doron, «La formation du concept psychiatrique de perversion au XIXe siècle en France», *L'information psychiatrique* 1 (2012), σ. 39-49.

23. M. Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας. 4. Οι ομολογίες της σάρκας*, ό.π., σ. 465.

24. Δήμητρα Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα. Ξεριζώνοντας το «ανθρώπινο» (1801-1925)*, επιμ. Σωκράτης Πουλής, Αθήνα, Ασίνη, 2018, σ. 16.

25. Αχιλλέας Καλλικωβάς, *Εγχειρίδιον Ιατροδικαστικής Τροποποιηθέν συμφώνως τη Ελληνική Νομοθεσία*, εκ του Τυπογραφείου της «Κορίννης», 1888, σ. 12.

26. Silvia Federici, *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*, Automeia, 2004, σ. 163-219.

της εποχής, κυρίως των αιρετικών, ενάντια σε ένα καθεστώς ηθικής που έφτανε στον πυρήνα της ανθρωπίνης επιθυμίας – εξεγέρσεις οι οποίες ζητούσαν να επανέλθει η εξουσία στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και οι οποίες καταπνίγονταν στο αίμα.²⁷ Ο Καρολίνα, λοιπόν, ταύτισε για πρώτη φορά τον λόγο του ειδικού με την απόλυτη αλήθεια, όσον αφορά τη διατύπωση ενός ηγεμονικού καθεστώτος αλήθειας γύρω από τα αφροδίσια.²⁸ Σε αυτό το πλαίσιο, εξάλλου, άρχισε να διώκεται και ο σοδομισμός, όχι ως πράξη, αλλά ως αιρετική πράξη. Δεν πρέπει να μας διαφύγει ότι, σύμφωνα με τον άγγλο σεξολόγο Χάβελοκ Έλις (Havelock Ellis, 1859-1939),²⁹ ο σοδομισμός αποδίδεται και με τον όρο «buggery» ή «bugger» (στα γαλλικά, «bourge»): με δυο λόγια, παραπέμπει ουσιαστικά στην πρακτική μιας λαϊκής αίρεσης στην αρχαία Βουλγαρία και στην εγκατάλειψη του τρόπου ζωής που προσπαθούσε η εξουσία να επιβάλει στον λαό. Όπως μας θυμίζει η Σίλβια Φεντερίτσι, οι αιρέσεις ήταν το κρισιμότερο ιδεολογικό σημείο της σύγκρουσης ανάμεσα στο ηγεμονικό καθεστώς της εποχής και τα λαϊκά στρώματα, με κύριο αίτημα την «αναζήτηση από το μεσαιωνικό προλεταριάτο μιας εφικτής εναλλακτικής πρότασης απέναντι στις φεουδαρχικές σχέσεις, καθώς και την αντίστασή του σε μια ολοένα αναπτυσσόμενη εκχρηματισμένη οικονομία» και στην κατασταλτική αντιμετώπιση των εξεγέρσεων.³⁰

Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο ότι την ίδια περίοδο που έχουμε τη δίωξη εναντίον του σοδομισμού, ανάμεσα στον 16ο και τον 17ο αιώνα, περισσότερες γυναίκες από ποτέ εκτελούνταν για

27. Σ. Φεντερίτσι, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα*, ό.π.

28. Σε αυτό έχω αναφερθεί διεξοδικά στο Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π.

29. Havelock Ellis, *Studies in the Psychology of Sex*, Φιλαδέλφεια, F.A. Davis Company, 1927, σ. 3-4. Σε αντίστοιχες ερμηνείες καταλήγει και η Σίλβια Φεντερίτσι, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα*, ό.π., σ. 59.

30. Σ. Φεντερίτσι, ό.π., σ. 59-60.

βρεφοκτονία,³¹ όπως έχει δείξει στο έργο της η Φεντερίτσι.³² Επιπλέον, πράξεις όπως η άμβλωση, η αντισύλληψη, ο σοδομισμός, η αναστροφή του φύλου, ο ερμαφροδιτισμός –όπως έχω αναπτύξει αναλυτικά αλλού– μετατρέπονται από διαβολικές κι ανήθικες σε εγκληματικές πράξεις³³ που αφορούν το ίδιο το δίκαιο. Έτσι, οι αναφορές σχετικά με τις εκτρώσεις και τη χρήση αντισυλληπτικών μέσων θα πλημμυρίσουν τα εξομολογητήρια. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα³⁴ την ποινικοποίηση των αμβλώσεων στα τέλη του 16ου αιώνα και τη θανατική καταδίκη των γυναικών που τις πραγματοποιούσαν,³⁵ με την κατηγορία ότι ήταν μάγισσες και πως είχαν στόχο να καταστρέψουν μέσω της αντισύλληψης και της έκτρωσης την αναπαραγωγική δύναμη των ανθρώπων.³⁶ Θεωρείτο ότι διέπρατταν το μεγαλύτερο έγκλημα, που δεν ήταν άλλο από το να τολμήσουν να αυτοπροσδιορίσουν το σώμα τους και την ικανότητά τους για αναπαραγωγή, καθώς οι αναφορές στην άμβλωση και τη χρήση αντισυλληπτικών ήταν πολλές στις καταγεγραμμένες ποινές. Ενόψει της μελλοντικής ποινικοποίησης τέτοιων πρακτικών και κατά την περίοδο των διώξεων των μαγισσών, τα αντισυλληπτικά αναφέρονταν ως «φίλτρα στειρότητας», «maleficiar» (μάγια που καταστρέφουν την αρρενωπότητα, την περιουσία, τα ζώα), που υποτίθεται ότι οι γυναίκες αυτές χρησιμοποιούσαν. Στους πρώτους χρόνους του Μεσαίωνα, η Εκκλησία εξακολουθούσε να εξετάζει αυτές τις

31. M. Foucault, *Υποκειμενικότητα και αλήθεια*, ό.π., σ. 99.

32. Στο ίδιο. Αργότερα, ο Ζαν-Μαρτάν Σαρκό (Jean Martin Charcot) θα χρησιμοποιήσει την έννοια του δαιμονισμού για να δώσει μια γενεαλογία στην ιστορία της υστερίας, αποδίδοντας το βάρος στην ψυχική ευαλωτότητα του όντος και όχι στο ψυχικό νόσημα Monique Sicard, «La femme hystérique: émergence d'une représentation», *Communication & Languages* 127 (2001), σ. 35-49.

33. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π.

34. Σ. Φεντερίτσι, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα*, ό.π., σ. 281.

35. Στο ίδιο, σ. 130.

36. Στο ίδιο, σ. 246.

πρακτικές με κάποια επιείκεια, κάτι που οφειλόταν στην αναγνώριση των οικονομικών λόγων για τους οποίους οι γυναίκες πιθανώς επιθυμούσαν να περιορίσουν τις εγκυμοσύνες και τις γεννήσεις. Τα πράγματα άλλαξαν δραστικά, ωστόσο, μόλις ο έλεγχος της αναπαραγωγής των γυναικών από τις ίδιες φάνηκε να αποτελεί απειλή για την οικονομική και κοινωνική σταθερότητα, όπως συνέβη έπειτα από τη δημογραφική καταστροφή που δημιουργήθηκε από τον «Μαύρο Θάνατο», μεταξύ 1347 και 1352, ο οποίος κατέστρεψε περισσότερο από το ένα τρίτο του ευρωπαϊκού πληθυσμού. Σε αντίστοιχο πλαίσιο με αυτήν τη διαδικασία, η οποία σηματοδότησε τη μετάβαση από τη δίωξη της αίρεσης στο κυνήγι των μαγισσών, η μορφή του αιρετικού οριακά ταυτίστηκε με τη μορφή της γυναίκας. Στις αρχές του 15ου αιώνα, ο κύριος στόχος της δίωξης κατά των αιρετικών έγινε η μάγισσα, με ό,τι αυτό μπορεί να σήμαινε για την ταξινόμηση της ζωής σε άνθρωπο και σε τέρας.³⁷ Δεν είναι, εξάλλου, τυχαίο ότι πλέον οι αιρετικοί κατηγορήθηκαν για «ζωολατρία, συμπεριλαμβανομένου του ατιμωτικού *bacium sub cauda* (φιλή κάτω από την ουρά), καθώς και ότι επιδίδονταν σε οργιαστικές τελετές, νυχτερινές πτήσεις και θυσίες νηπίων».³⁸ Οι ερευνητές τότε ανέφεραν, επίσης, την ύπαρξη μιας αίρεσης των λατρευτών του διαβόλου που ονομάζονταν «*luciferans*» και ο διάσημος για τα χαρακτηριστικά του Τεοντόρ ντε Μπρι (Theodore de Bry, 1528-1598) θα αρχίσει να συγκλονίζει τον κόσμο με τις σκηνές κανιβαλισμού στις χαλκογραφίες του, οι οποίες απεικόνιζαν τα ταξίδια-ανακαλύψεις των Ευρωπαίων προς την Αμερική (και την Αφρική και την Ασία), παρ' όλο που ο ίδιος ποτέ δεν ταξίδεψε στον Ατλαντικό.

Ειδικότερα, ο Ντε Μπρι δημιούργησε τα έργα του έναν σχεδόν αιώνα μετά το αρχικό ταξίδι του Κολόμβου και την

37. Για την έννοια του τέρατος τη συγκεκριμένη περίοδο βλ. Jeffrey Jerome Cohen (επιμ.), *Monster Theory: Reading Culture*, Μινεάπολη, University of Minnesota Press, 1996.

38. Σ. Φεντερίτσι, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα*, ό.π., σ. 69.

ανακάλυψη της Αμερικής (1492). Ενώ αρχικά επικεντρώνεται σε ειρηνικές απεικονίσεις του Κολόμβου και των αντρών του, φορέων του ευρωπαϊκού πολιτισμού, τους οποίους οι αυτόχθονες καλοδέχονται, τελικά παρουσιάζει τους τελευταίους χωρίς ρούχα, ως μη πολιτισμένους και ειδωλολάτρες. Οι εικόνες σταδιακά καταλήγουν σε έναν σκληρό εξω-κανιβαλισμό, με τους Ευρωπαίους να διαμελίζονται από αυτά τα «τέρατα», που ζούσαν με ενστικτώδη και ζωώδη τρόπο.³⁹ Μια ανάλογη θεματολογία γύρω από αυτή την ανθρώπινη τερατολογία βρίσκουμε και στον Κάλιμπαν. Ο Κάλιμπαν είναι μια πρωταγωνιστική φιγούρα στο έργο του Σαίξπηρ, *Η Τρικυμία* (1623). Η υπόθεση του έργου αναφέρεται στον Πρόσπερο, Δούκα του Μιλάνου, που χάνει τον θρόνο του και καταλήγει σε ένα ερημονήσι μαζί με τη μικρή του κόρη, Μιράντα, και τον Κάλιμπαν, ιθαγενή του νησιού, γιο της μάγισσας Συκόραξας, που επιμένει να συμπεριφέρεται χυδαία, χωρίς κανέναν σεβασμό στον Πρόσπερο. Ο Κάλιμπαν είναι μισός άνθρωπος μισός τέρας, απόγονος της μάγισσας και γι' αυτό τον λόγο ο Πρόσπερος αναγκάζεται να ασκήσει επιβλαβή μαγεία εναντίον του. Μάλιστα, δικαιολογεί τη σκληρή του συμπεριφορά απέναντι στον Κάλιμπαν, ισχυριζόμενος ότι, όντας ακόμα φίλοι, ο Κάλιμπαν επιχείρησε να βιάσει τη Μιράντα. Ο Κάλιμπαν επιβεβαιώνει τον ισχυρισμό αυτόν χαρούμενα, λέγοντας ότι, αν δεν τον είχε σταματήσει, το νησί τώρα θα ήταν γεμάτο με απογόνους του.

Είναι φανερό εξ αρχής ότι όλη η ιστορία του Κάλιμπαν⁴⁰ δεν είναι παρά μια εξιστόρηση ανάλογη με αυτή του Ντε Μπρι, που επαναλαμβάνει αφενός ότι υπάρχει αυτή η ενστικτώδης/ζωώδης ζωή-τέρας, κάτι το οποίο συνεπάγεται ότι δεν είναι όλοι οι άνθρωποι ικανοί για εξουσία, και, αφετέρου, ότι υπάρχουν

39. Anne Fausto-Sterling, «Φύλο, φυλή και έθνος. Η συγκριτική ανατομία των "Οπτεντοπισσών" στην Ευρώπη, 1815-1817», στο Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Βιοκοινωνικότητες. Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*, Αθήνα, Νήσος, 2011, σ. 153-197.

40. Σ. Φεντερίτσι, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα*, ό.π., σ. 69.

όντα που είναι μισά άνθρωποι-μισά ζώα, όπως ο Κάλιμπαν, ο οποίος άλλωστε είναι απόγονος μιας μάγισσας. Τα εν λόγω τέρατα είναι αναγκαίο να βρεθούν σε καθεστώς υποτέλειας, γιατί διαφορετικά είναι ικανά να διαπράξουν ειδεχθή εγκλήματα, όπως αυτό του βιασμού. Αυτό το διακύβευμα θα το βρούμε να καταγράφεται και από τον έλληνα ψυχίατρο Σίμωνα Αποστολίδη το 1889, όταν κατέληγε ότι «η δουλεία είναι σωτήριος διά τα έθνη» τα οποία δημιουργούν «περαιτέρω εκφύλιν και εξάντλησιν των ατόμων»⁴¹ στο όνομα της προόδου. Η αποφυγή της φθοράς μέσα από το παράδειγμα αυτών των πρωτόγονων, άγριων άλλων⁴² απόγονων της Εύας εξασφαλίζεται μέσω της υποτέλειας της επιθυμίας για σεξουαλική συνεύρεση με στόχο την ηδονή υπό το βλέμμα του παιδαγωγού-ηγεμονικού υποκειμένου. Αυτό ακριβώς το διακύβευμα υπογραμμίζει η ιστορία του Κάλιμπαν και οι χαλκογραφίες του Ντε Μπρι, οι οποίες βρίσκονται σε αντιστοιχία με τη δίωξη της αίρεσης, που μετατρέπεται σταδιακά σε κυνήγι των μαγισσών και στην πραγματικότητα σε κυνήγι εναντίον του «ανήθικου» βίου αυτών των τεράτων. Έτσι, σε μια εποχή όπως τα τέλη του 15ου αιώνα, που τα εργατικά, αγροτικά στρώματα είχαν αποκτήσει ιδιαίτερες εξουσίες, όπως έχει αναδείξει η Φεντερίτσι, το τέρας Κάλιμπαν/μάγισσα καταφέρει να ταξινομήσει τη ζωή σε ανθρώπινη και σε τερατώδη/ανήθικη και να δημιουργήσει ως αναγκαιότητα «μία ολόκληρη τεχνολογία ανθρώπινης εκγύμνασης, επιτήρησης της συμπεριφοράς και εξατομίκευσης του κοινωνικού σώματος»⁴³ και της ανθρώπινης επιθυμίας. Στο επίπεδο του φύλου, η ταξινόμηση

41. Σίμων Αποστολίδης, *Αι ψυχώσεις. Μελέται ιατρικαί κοινωνιολογικαί και φιλοσοφικαί. Περί φρενοπαθειών*, Αθήνα, Εκ της Τυπογραφίας της Β. Αυλής Νικολάου Γ. Ιγγλέση, 1889, σ. 53. <http://medusa.libver.gr/jspui/handle/123/1541> (ανακτήθηκε 9.8.2020).

42. Claude-Olivier Doron, «Races et Dégénérescence. L'Émergence des savoirs sur l'homme anormal», αδημοσίευτη διατριβή, Université Paris-VII Denis Diderot – UFR de biologie, Παρίσι, 2011.

43. Γιάννης Καραγιάννης, *Μισέλ Φουκώ. Γιατί η φυλακή; Ζητήματα μεθόδου*, επιμ. Θανάσης Λάγιος, Αθήνα, Πλέθρον/μικρόκοσμος, 2019, σ. 42.

και η αντίστοιχη θεμελίωση της επιτήρησης ως αναγκαιότητας καθορίζεται από τη μετάβαση απ' το καθεστώς ανδρογυνίας/γυνανδρίας στο ηγεμονικό μότο «ένα σώμα-ένα φύλο», με στόχο την αναπαραγωγή του είδους, που ελέγχει εφεξής σταδιακά και με απόλυτο τρόπο το κράτος, στο όνομα της εξυγίανσης της κοινωνίας από τον ανήθικο, εγκληματικό, ανδρόγυνο/γύνανδρο άλλο. Στο πλαίσιο αυτό, η δημοσίευση του Φορτουνάτο Φεντέλε (Fortunato Fedele, 1550-1630) *De relationibus medicorum: libri quatuor* –με δυο λόγια, η εμφάνιση της ιατροδικαστικής–, με το ιδιαίτερο κεφάλαιο της δικανικής Αφροδίτης ή της αφροδισιολογίας, συνιστά έναν κώδικα ηθικής «περί παρθενίας, περί ανικανότητας, περί κυήσεως, περί ψευδεμβρύων, περί τεράτων [δική μου η έμφαση] και περί κληρονομικών ασθενειών», κατά τον οποίο πλέον το ίδιο το δίκαιο, ως καθεστώς αλήθειας, έρχεται να εξασφαλίσει την εξουσία της άρχουσας τάξης ακριβώς πάνω σε αυτά τα απολίπιστα, τερατώδη ένστικτα της παθητικής, εκθηλυμένης, ενστικτώδους, λιβιδινικής ζωώδους επιθυμίας.⁴⁴ Έτσι, το δίκαιο είναι αυτό του ηγεμονικού υποκειμένου και της ηθικής του, πράγμα που σημαίνει ότι, για παράδειγμα, στις περιπτώσεις βιασμού, ο ειδικός καλείται να ανακαλύψει την ανηθικότητα του θύματος που προκάλεσε την πράξη⁴⁵ και όχι την πράξη αυτήν καθεαυτήν.

44. Γεώργιος Ανδρεόπουλος, *Επιτομή Ιατροδικαστικής*, εκ του Τυπογραφείου Γ. Μελιστάγους Μακεδόνας, 1846, σ. ια' -3· Δήμητρα Τζανάκη, «Αναστροφή φύλου, 1816-2017», *Κοινωνικές Επιστήμες. Ετήσια τρίγλωσση επιθεώρηση κοινωνικών ερευνών* 8-9-10 (2019), σ. 276-293· Δήμητρα Τζανάκη, «Επινοώντας τον ειδικό του φύλου: Εξουσία και “ηθικός ερμαφροδιτισμός” στην Ελλάδα, 1883-2017», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* (Αναμένεται). Για τη δικανική Αφροδίτη και το πώς εισέρχεται για πρώτη φορά στα ελληνικά γράμματα το 1846, όπως και για το πώς ο βιασμός ερμηνεύτηκε στα ιατροδικαστικά εγχειρίδια έχω αναφερθεί διεξοδικά στο Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 21-23 και 26-36. Επίσης, για το σώμα βλ. Γεώργιος Αλεξιάς, *Κοινωνιολογία του Σώματος*, Αθήνα, Πεδίο, 2011· Γεώργιος Αλεξιάς, «Η διαχείριση του θανάτου στο νοσοκομείο: Η εργαλειοποίηση της ανθρώπινης ύπαρξης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 108-109 (2002), σ. 229-256.

45. Για όλη αυτή την προβληματική βλ. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π.

Το δίκαιο, με αυτό τον τρόπο, αφενός έρχεται να επιβεβαιώσει πως το αντικείμενο του δικαίου είναι η επανακωδικοποίηση της αλήθειας με τους όρους του ηγεμονικού υποκειμένου και, αφετέρου, συνιστά ένα προνομιακό πεδίο ερμηνείας της συγκρότησης και ανάδειξης της επιθυμίας της λιβιδινικής ζωής για ελευθερία, με το οποίο θα συντονιστεί το δηλητηριώδες κοκτέιλ του ρατσισμού και του κυνηγιού αυτών των τεράτων που τολμούν να ζουν έναν βίο ελευθεριότητας. Επομένως, είναι φανερό ότι η αφροδισιολογία/δικανική Αφροδίτη παίζει καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση μιας ηθικής στο δίκαιο των ευρωπαϊκών κοινωνιών, παράγοντας και αναπαράγοντας, κάτω από το πέπλο του δικαίου, έναν σεξιστικό, ρατσιστικό, ταξικό, αποικιοκρατικό λόγο.⁴⁶ Στο σημείο αυτό, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να τονιστεί ότι και στην Οθωμανική Κωνσταντινούπολη, από τον 15ο μέχρι και τον 18ο αιώνα, όπως αναδεικνύει ο Μαρίνος Σαρηγιάννης, οι άνδρες που σύχναζαν στα καφενεία ονομάζονταν έκλυτοι, διεφθαρμένοι, ανήθικοι, και επίσης τα κείμενα της εποχής τους αποκαλούσαν «πνευματώδεις» και «ελευθεριάζοντες» αφού, ενώ θα μπορούσαν να ζήσουν μια παραγωγική ζωή και να κάνουν οικογένεια, επέλεγαν έναν ανήθικο τρόπο ζωής, επιδιώκοντας τις ηδονές. Αυτοί ήταν οι εκθλυμένοι άνδρες: οι «αλήτες» και τα «παιδιά της πόλης».⁴⁷ Επίσης, ο Σαρηγιάννης μας διαφωτίζει ότι ο όρος «ελευθεριάζοντες» χρησιμοποιούνταν για να χαρακτηρίσει τους στασιαστές.⁴⁸ Με αυτή την ταξινόμηση της ηδονής στην Ευρώπη, από την άλλη, και με πρόσχημα τη δημόσια υγεία, οι δρόμοι

46. Μισέλ Φουκώ, *Για την κυβέρνηση των ζωντανών. Μαθήματα στο κολλέγιο της Γαλλίας, 1979-1980*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας, Πάρης Μπουρλάκης, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2020, σ. 198.

47. Μαρίνος Σαρηγιάννης, «Περιθωριακές ομάδες και συμπεριφορές στην οθωμανική Κωνσταντινούπολη, 16ος-18ος αιώνας», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 98-104.

48. Στο ίδιο, σ. 104.

του Παρισιού την ίδια περίοδο καθαρίστηκαν από τη μάστιγα της «δημόσιας και σκανδαλώδους ακολασίας» της Εύας και των απογόνων της.

Αυτός ακριβώς ήταν ο ρόλος που ήρθε να διαδραματίσει ο Μεγάλος Εγκλεισμός μέσα από το Γενικό Νοσοκομείο (1656), όπως το παρουσιάζει ο Μισέλ Φουκώ: ήρθε να αναδείξει μια σειρά επαναλαμβανόμενων φαινομένων, όπως τη φτώχεια, την αλητεία, την επαιτεία, την παραβατικότητα, την εξάρτηση, την πορνεία, τη μη-αρτιμέλεια, ως στίγμα του λιβιδινικού, απολίτιστου λαού (για τη χρήση του όρου εδώ, βλ. παρακάτω), που ευθυνόταν για την εξάπλωση της ασθένειας και του θανάτου. Εντοπίζονταν δε κυρίως ανάμεσα στα κατώτερα στρώματα των οποίων ο βίος έμοιαζε με αυτόν των άγριων φυλών και χαρακτηριζόταν από τη φτώχεια, την αλητεία, την ελευθεριότητα, τη βία, την «ανηθικότητα».⁴⁹

ΟΙ ΑΙΡΕΤΙΚΟΙ ΝΑ «ΚΑΟΥΝ» ΣΤΟ ΠΥΡ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Τον Απρίλιο του 1656 υπογράφηκε το διάταγμα του βασιλιά για την ίδρυση του Γενικού Νοσοκομείου (με τα κτίρια Salpêtrière, Pitié και Bicêtre), αρχικά στο Παρίσι και στη συνέχεια σε κάθε μεγάλη πόλη της Ευρώπης, για τον περιορισμό των φτωχών και των ζητιάνων.⁵⁰ Τα νοσοκομεία αυτά, όπως θα εξηγούσε και ο έλληνας ψυχίατρος Σίμων Αποστολίδης, «ενείχον τα διαφορώτατα των στοιχείων· ασθενείς, γέροντες, φρενοβλαβείς, περιωρισμένοι γυναίκες ή παιδιά ελαφρών ηθών, πάντες διητώντο αναμίξ· δύο από τα νοσοκομεία ταύτα εκαλούντο γενικά νοσοκομεία, ανηγέρθησαν δε τη διαταγή του

49. C. O. Doron, «La formation du concept psychiatrique de perversion au XIXe siècle en France», ό.π.

50. Σ. Αποστολίδης, *Αι ψυχώσεις. Μελέται ιατρικάί κοινωνιολογικάί*, ό.π., σ. 11.

Λουδοβίκου 14ου»,⁵¹ με στόχο να προφυλαχθεί η κοινωνία από τον ανήθικο βίο του συγκεκριμένου διαστροφικού λαού. Η ερμηνεία αυτού του εγκλεισμού θα συγκροτηθεί ακριβώς με τους όρους της ανηθικότητας στο πλαίσιο της οποίας ζούσε αυτός ο λαός. Άλλωστε, η ζωή των ζητιάνων και των αδέσποτων ήταν μια ειδωλολατρική ζωή. Δεν ακολουθούσαν τα μυστήρια και τα παιδιά τους δεν βαπτίζονταν.

Στην πραγματικότητα, το Γενικό Νοσοκομείο δεν έκανε κάτι άλλο από το να ταξινομεί την ανθρώπινη ζωή σε ανώτερη/ανθρώπινη και σε κατώτερη/ενστικτώδη/αιρετική/ζώωδη. Αυτό ακριβώς είχε ως αποτέλεσμα να μη μιλάμε πλέον για τον πληθυσμό, αλλά για τον λαό, αφού, όπως μας διαφωτίζει ο Γιώργος Βαβουρανάκης, ενώ «οι ρίζες της σκέψης για το πλήθος ανάγονται στον Βαρούχ Σπινόζα (1675-1676), και συγκεκριμένα στη χρήση του όρου “multitudo”» –δηλαδή το πλήθος «σημαίνει την πολλαπλότητα η οποία εμμένει χωρίς να συγχωνεύεται σε κάποια άκαμπτη ενότητα»–, ο λαός ως έννοια, μέσω του ανήθικου βίου, έρχεται να υποβαθμίσει την ατομικότητα των επιμέρους κοινωνικών υποκειμένων και ως εκ τούτου και της ανθρώπινης ιδιότητάς τους, όπως αυτά εντοπίζονται ανάμεσα στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Εγκλείεται στα ιδρύματα και στιγματίζεται, λόγω αυτών των άγριων ενστίκτων τα οποία υποτίθεται ότι ελέγχουν την υποκειμενικότητά του, με αποτέλεσμα να αποτελεί ένα ανθρώπινο υποείδος ως φορέας της φτώχειας, της εξαθλίωσης, της πορνείας, της σύφιλης, της εξάρτησης και

51. Στο ίδιο, σ. 11. Mark Micale, *Hysterical men. The Hidden history of Male nervous illness*, Μασαχουσέτη, Harvard University Press, 2008, σ. 127-151. Mark Micale, «Charcot and the idea of hysteria in the male: Gender, mental science and medical diagnosis in late nineteenth century France», *Medical History* 34/4 (1990), σ. 362-411, <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/FEDF5C72D8A43B44CA5A76349DA1268C/S0025727300052777a.pdf/div-class-title-charcot-and-the-idea-of-hysteria-in-the-male-gender-mental-science-and-medical-diagnosis-in-late-nineteenth-century-france-div.pdf> (ανακτήθηκε 27.11.2018). K. Libbrecht, J. Quackelbeen, «On the early history of male hysteria and psychic trauma. Charcot's influence on Freudian thought», *Journal of the History of Behavioural Sciences* 31/4 (1995), σ. 370-384.

του βίαιου θανάτου. Συνεπώς, μέσα από μια τέτοια ερμηνεία, και ιδιαίτερα μέσω του Μεγάλου Εγκλεισμού, το κομμάτι του λαού που τολμά να εξεγείρεται με κάθε τρόπο ενάντια στην αστική ηθική μετατρέπεται σε κάτι ζώδες.

Στο ίδιο πλαίσιο, τον Απρίλιο του 1656, δημιουργείται το Salpêtrière το οποίο από το 1658 είχε μετασχηματιστεί σε σωφρονιστήριο όπου οι πόρνες, οι ανήθικες και οι κοινές/ελευθέριες γυναίκες «θήτευαν στην ηθική μέσω της καταναγκαστικής εργασίας». ⁵² Αυτό το άσυλο υπήρξε αναμφίβολα ένα καταλυτικό σημείο στην ανάπτυξη της εξουσίας προς όφελος του καπιταλισμού, μιας και ήταν το ίδρυμα από το οποίο θα περάσουν σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα τα μετέπειτα κορυφαία ονόματα της ψυχιατρικής, όπως ο Φιλίπ Πινέλ (Philippe Pinel, 1745-1826), ο Ζαν-Ετιέν Ντομινίκ Εσκιρόλ (Jean-Étienne Dominique Esquirol, 1772-1840), ο Μπενεντίκτ Ογκουστάν Μορέλ (Bénédict Augustin Morel, 1809-1873), ο Ζακ-Ζοζέφ Μορό ντε Τουρ (Jacques-Joseph Moreau de Tours, 1804-1884) και ο Ζαν-Μαρτάν Σαρκό (Jean-Martin Charcot, 1825-1893), επιβάλλοντας ένα καθεστώς αλήθειας περί της ψυχικής κανονικότητας και της παθολογίας, και ταυτίζοντας την οκνηρία, την ανυπακοή, το ένστικτο των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων με την ψυχική μη-κανονικότητα.

Ενδεικτικά, ο Πινέλ και ο Μορέλ θα ερμηνεύσουν τις έννοιες της ηθικής παράνομιας και του εκφυλισμού με βάση αυτά τα όντα που ενώ είχαν συνείδηση κινούνταν κάτω από το βάρος των ενστίκτων, ζώντας έναν ζώδη βίο. Ειδικότερα, για τον Μορέλ, το εκφυλισμένο είδος αποτελούσε ένα ανθρώπινο υποείδος, που ζούσε έναν ενστικτώδη βίο και εντοπιζόταν κυρίως ανάμεσα στις πρωτόγονες φυλές, στους νέγρους και στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Εξάλλου, ο Μορέλ ήταν αυτός που εισήγαγε στην ψυχιατρική το πείραμα στα ζώα και την ενα-

52. Jean Pierre Carrez, *Femmes opprimées a la Salpêtrière de Paris: 1656-1791*, Παρίσι, Connaissances et Savoirs, 2005.

σχόληση με τους «νέγρους». Με αυτό το καθεστώς αλήθειας θα έρθουν σε άμεση επαφή και οι έλληνες ιατροδικαστές και ψυχίατροι, όπως οι Αχιλλέας Γεωργαντάς, Σιμωνίδης Βλαβιανός, Σίμων Αποστολίδης, Τηλέμαχος Μιταυτοής, Αντώνης Καλλιβωκάς, Μιχαήλ Κατσαράς, Μιχαήλ Γιαννήρης –όπως έχω αναφερθεί και διεξοδικά αλλού—⁵³ και θα είναι εκείνο το άδυτο μέσα από το οποίο αναδύεται η ερμηνεία της φτώχειας, της επαιτείας, της αλητείας, της πορνείας, της εξαθλίωσης, ως καταστάσεων που αποδίδονται όχι απλώς στον ψυχικό ασθενή, αλλά στον ανήθικο βίο του εκφυλισμένου υποείδους και στο εσωτερικό του ελληνικού βασιλείου. Αλλά τι σημαίνει αυτό; Στην ουσία, σημαίνει έναν αριθμό νεκροψιών που έγιναν σε εκθηλυμένα πτώματα και σε παρατηρήσεις μέσα στα άσυλα, πάντοτε στο πλαίσιο του Γενικού Νοκοσκομείου, που παρακολούθησαν και οι έλληνες ιατροδικαστές και ψυχίατροι και μεταβίβασαν ως γνώση στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, αγκαλιάζοντας επίσης την εφαρμογή των προτεινόμενων θεραπειών –όπως την ηθική θεραπεία– στον λαό.

Ειδικότερα, ο πατέρας της ψυχιατρικής, Πινέλ, διευθυντής του Bicêtre και στη συνέχεια του ασύλου Salpêtrière, έκανε ανατομία σε πάνω από 250 κρανία,⁵⁴ με την ελπίδα ακριβώς να εντοπίσει αυτό τον ιδιαίτερο χώρο όπου φυλάγονται τα συν-αισθήματα,⁵⁵ δεδομένου ότι, την ίδια περίοδο, ο Πιερ Ζαν Ζορζ Καμπανίς (Pierre Jean George Cabanis, 1757-1808), στο έργο του *Rapports du physique et du moral de l'homme*

53. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π. Επίσης, για την ιστορία της ελληνικής ψυχιατρικής βλ. Δημήτρης Ν. Πλουμπίδης, *Ιστορία της ψυχιατρικής στην Ελλάδα. Θεσμοί, Ιδρύματα και Κοινωνικό Πλαίσιο 1850-1920*, Αθήνα, Εξάντας, 1995.

54. Katrin Solhdju, «Alienating Travels and Traveling into Alienation. Moreau de Tours's Experimental Attempts to Articulate the Body of Madness», <https://dingdongdong.org/wp-content/uploads/alienatingtravels.pdf> (ανακτήθηκε 16.8.2020).

55. Εξάλλου, η Katharine Park, *Secrets of Women. Gender, Generation and the Origins of Human Dissection*, όπως έχω αναπτύξει διεξοδικά αλλού, αναφέρει ότι οι πρώτες ανθρώπινες ανατομίες ξεκίνησαν από τις γυναίκες, μιας και αντιπροσώπευαν ως πτώματα ακριβώς την εκθηλυμένη ζωή. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 17.

(1805), κατέληγε ότι κάθε ασθένεια ήταν ψυχοσωματικής (psychophysical) φύσεως.⁵⁶ Σύμφωνα με τον Καμπανίς, τα αισθήματα εντοπίζονταν στον εγκέφαλο και όχι στο σώμα, και μάλιστα στο φανταστικό, στο παραλήρημα.⁵⁷ Έτσι, η παράνοια παρέμενε στον εγκέφαλο, και η ψυχιατρική στρεφόταν στον εντοπισμό των αισθημάτων στο κρανίο πλέον, και όχι στην καρδιά.

Ξαναγυρνώντας στον Πινέλ, τα συμπεράσματά του θα δημοσιεύσει στο έργο του *Traité médico-philosophique sur l'aliénation mentale ou la manie* (1801).⁵⁸ Εδώ, ο Πινέλ θα κάνει λόγο για την ηθική παράνοια, όχι ακριβώς με τον ίδιο όρο, μιας και μιλάει για τη «*manie de fureur*»,⁵⁹ δηλαδή για την παράνοια κατά την οποία, ενώ τα υποκείμενα έχουν συνείδηση, η διαταραχή τους εντοπίζεται στην παραπλάνηση που τους δημιουργούν τα ένστικτά τους, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη αυτής της μανίας. Στα ελληνικά, θα βρούμε το έργο του Πινέλ στον έλληνα ψυχίατρο Σιμωνίδη Βλαβιανό, στις αναφορές ακριβώς αυτής της επιδημίας των ευρωπαϊκών κοινωνιών με την εμφάνιση των λιβιδινικών, απολίτιστων όντων: «[και ο Πινέλ καταλήγει:] είχαν εκπλαγή εκ της παρατηρήσεως απειραρίθμων φρενοπαθών μηδεμίαν πώποτε εκδήλωσιν εχόντων διανοητικής διαταράξεως και *μόνον παραπλανήσεις των ενστίκτων παρουσιασάντων, ωσεύ μόναι αισθηματικάι αυτών δυνάμεις είχαν υποστή αλλοίωσιν* [δική μου ενίσχυση]». ⁶⁰

56. K. Solhdju, *ό.π.*

57. Στο *ίδιο*.

58. Philippe Pinel, *Traite medico-psychologique sur l'alienation Mentale, ou La Manie*, Παρίσι, 1801 (1809), σ. 151. Βρίσκεται στο <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k76576g> (ανακτήθηκε 16.8.2020).

59. Στο *ίδιο*, σ. 19.

60. Το απόσπασμα του Πινέλ παραπέμπεται από τον έλληνα ψυχίατρο Σιμωνίδη Βλαβιανό, «Δελτίον. Οι Μεγάλοι Διδάσκαλοι. Ο Καίσαρ Λομπρόζο. Και το Μέγα επιστημονικόν αυτού έργον», *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησις* (1909-

Πάντως, αυτό που δεν πρέπει να μας διαφύγει είναι ότι το ένστικτο, όπως θυμίζει ο γάλλος φιλόσοφος, είναι «η πράξη του παραληρήματος» ενάντια στην κυρίαρχη νόρμα.⁶¹ Ίσως αυτό, άλλωστε, να εξηγεί το συμπέρασμα των ψυχιάτρων του Γενικού Νοσοκομείου, στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, ότι πρέπει με κάθε τρόπο να οριοθετηθούν «μεταξύ των αποκαλούμενων πνευματικών ικανοτήτων και εκείνα της ηθικής και ενστικτώδους τάξης: συναισθήματα, πάθη, κλίσεις, αισθήσεις»,⁶² με στόχο τον σωφρονισμό τους, μιας και αυτές οι δυνάμεις θεωρούνται ότι προκαλούν τη διαστροφή και κατά συνέπεια την ασθένεια.

Φυσικά, ένας τέτοιος εντοπισμός δεν είναι τυχαίος. Διότι, πώς θα μπορούσε η αστική τάξη να υποχρεώσει τους ανθρώπους να εργαστούν σε απάνθρωπες, εξαθλιωτικές συνθήκες; Να καταταγούν στον στρατό, να μετατραπούν σε σκλάβους, να υπακούσουν σε μια απάνθρωπη καταστολή της ανθρωπίνης επιθυμίας, του δικαιώματος του αυτοπροσδιορισμού και της απόλαυσης, χωρίς να επαναστατούν σε αυτή; Ακριβώς, μέσω του σεξισμού, μας θυμίζει ο Φουκώ, μέσω της διάκρισης των ενστίκτων σε πολιτισμένα και σε άγρια και μέσω του στιγματισμού των άγριων ενστίκτων σε δυνάμεις της διαστροφής. Έτσι, η ζωή που λειτουργεί ενστικτωδώς ταυτίζεται με την ψυχική παρέκκλιση, και για τους ειδικούς, όπως ο Πινέλ, μεταφράζεται ως η ζωή που φέρεται κάτω από το βάρος του

1910), σ. 3-32· Σιμωνίδης Βλαβιανός, «Ψυχολογία των Ομιλών», *Ψυχιατρική και Νευρολογική Επιθεώρησης* (1903), σ. 337-342· Σιμωνίδης Βλαβιανός, «Ερωτηματολόγιον (Γενική Συνεργασία. Εκπαίδευσις και Εγκληματικότητα)» (1903), σ. 94. Επίσης, στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι από τον 19ο αιώνα είχαν εισαχθεί ακόμη και ψυχοφάρμακα με στόχο την αντιμετώπιση των «παθών της ψυχής», Παναγιώτης Ανδριόπουλος, «*Ψυχότροπα φάρμακα στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Η ιατρική του νεοσύστατου κράτους απέναντί στις εξελίξεις και διαμάχες στην Ευρώπη*», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ιατρική Σχολή, Αθήνα, 2006, σ. 103.

61. Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, επιμ. Λουκάς Ρινόπουλος, Αθήνα, Πλέθρον, 2011, σ. 56.

62. C.-O. Doron, «La formation du concept psychiatrique de perversion au XIXe siècle en France», ό.π.

πάθους, του συν-αισθήματος, που φτάνει στο σημείο να κάνει τους άντρες να αρνούνται τη στράτευση.⁶³

Αυτό έρχεται να αντιμετωπίσει η ηθική παράνοια, αυτά τα ζωώδη ένστικτα που εντοπίζονται ανάμεσα στα άγρια παιδιά, στους Οτεντότους, στους μαύρους. Θυμίζω, άλλωστε, ότι στις αρχές του 19ου αιώνα το νεκρό σώμα της Σάαρτζι Μπάρτμαν (Saartjie Baartman), για τον πατέρα της σύγχρονης βιολογίας Ζορζ Κιβιέ (George Cuvier, 1769-1832) δεν ήταν παρά η απόδειξη της διαφοράς ανάμεσα στους σκελετούς των λευκών και των μαύρων, άγριων, οι οποίοι παρέμεναν βουλιαγμένοι στη δουλεία, στα ένστικτα και τις απολαύσεις των αισθήσεων, ενώ η καυκάσια φυλή των λευκών ευρωπαίων κυριαρχούσε σε όλο τον κόσμο, σύμφωνα με τη λογική του. Έτσι, αρκετές από τις αφρικανές γυναίκες, απογόνους της μαύρης Αφροδίτης, κατέληξαν στα τραπέζια της συγκριτικής ανατομίας, υπό το πρίσμα της φυλετικής προέλευσης, αφού οι ειδικοί αναζητούσαν αυτές τις ενστικτώδεις δυνάμεις –όμοιες με εκείνες των ζώων–, που θα αποτελούσαν κίνδυνο αν τυχόν επικρατούσαν, μέσα στα ηθικά όρια των ευρωπαϊκών κοινωνιών και των πατριαρχικών αξιών της. Σε αυτό το πλαίσιο, με την πάλη ανάμεσα στη φύση⁶⁴ και τον πολιτισμό, με μια ρητορική που αρχίζει και επικεντρώνεται στον σωφρονισμό των ενστικτών των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, και ευρύτερα των απολίτιστων, κι ενώ η Ευρώπη συναντά την Ανατολή αλλά και τους ιθαγενείς της Αφρικής και της Αμερικής, ο γάλλος ψυχίατρος Μπενεντίκτ Ογκουστάν Μο-

63. Benedict Augustin Morel, *Traité des Dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l'espèce humaine et des causes qui produisent ces variétés maladives*, Παρίσι, Chez J. B. Baillière, 1857, σ. viii, 45, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k850762/f3.item.zoom> (ανακτήθηκε 8.5.2020).

64. Στο σημείο αυτό, όπως παρατηρεί ο Χρήστος Φιλιππίδης, η έννοια του φυσικού ως κάτι το οποίο έθετε σε κίνδυνο τον ευρωπαϊκό πολιτισμό έθετε εξ ορισμού «[τα νεωτερικά εγχειρήματα] σε ένα ατέλειωτο αγώνα ξεπεράσματος της φύσης· σε τέτοιο βαθμό που, όπως θα υποστήριζε η Arendt, καθίσταται πλέον διανοητή και τεχνικά δυνατή η καταστροφή ολόκληρης της οργανικής ζωής πάνω στον πλανήτη». Χρήστος Φιλιππίδης, *Βιοπολιτικές αφηγήσεις σε φόντο λευκό*, Αθήνα, Futura, 2014, σ. 36.

ρέλ, επηρεασμένος ιδιαίτερα από το έργο του Κιβιέ και τη φιλοσοφία γύρω από τους Οτεντότους,⁶⁵ θ' αναπτύξει το 1857 τη θεωρία περί εκφυλισμού στο βιβλίο του *Traité de dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l'espèce humaine*.

Η θεωρία του εκφυλισμού, όπως τη διατύπωσε ο Μορέλ,⁶⁶ εν συντομία αναφέρεται στη νασηρή απόκλιση, σωματική και ηθική, από ένα αρχέτυπο ανθρώπου.⁶⁷ Ωστόσο, αυτός ο εκφυλισμός μεταδίδεται στους απογόνους, με αυξητικό τρόπο. Έτσι, φτάνει στο σημείο της εξάντλησης του είδους, που συμβαδίζει με την αναπαραγωγή εξαντλημένων απογόνων. Και τότε, προτείνει ο Μορέλ, μπορούμε να ταξινομήσουμε τα διάφορα είδη εκφυλισμένων σύμφωνα με τη διαχρονική εξέλιξη του εκφυλισμού τους. Η πρώτη γενιά χαρακτηρίζεται από νευρική ιδιοσυγκρασία, ευερεθιστικότητα, βία. Η δεύτερη από πιο σοβαρές νευρικές ανεπάρκειες, επιληψία, υστερία, υποχονδρία. Η τρίτη γενιά έχει έμφυτη διάθεση για τρέλα, τάσεις που υπόκεινται στο διεστραμμένο ένστικτο, και, τέλος, η τέταρτη γενιά συνοδεύεται από στειρότητα.⁶⁸ Στο σημείο αυτό, όμως, θέλω κυρίως να επισημάνω τις δύο βασικές διαφορές που εντοπίζω μεταξύ του Μορέλ, από τη μία, και των πρωτεργατών της ψυχιατρικής Πινέλ και Εσκιρόλ, από την άλλη. Η πρώτη διαφορά είναι ότι ο Μορέλ αναφέρεται σε μια παράνοια που πλήττει ολοκληρωτικά την προσωπικότητα, και όχι μονομερώς ένα κομμάτι της προσωπικότητας του υποκειμένου, στο οποίο ο Πινέλ και κυρίως ο Εσκιρόλ αναφέρονταν το 1810 με τους όρους «μανία»,

65. Benedict Augustin Morel, *Traite des dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l'espèce humaine et des causes qui produisent ces variétés malades*, Παρίσι, J. B. Bailliere, 1857, σ. 42, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k850762/f3.item.zoom>, σ. iix. (ανακτήθηκε 25.7.2019).

66. Για το πώς εισήχθηκε ο όρος του εκφυλισμού στην ευρωπαϊκή σκέψη πριν τον Μορέλ, βλ. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π.

67. Στο ίδιο, σ. 115-118.

68. Stephane Legrand, «Portraits du dégénéré en fou, en primitif, en enfant et finalement en artiste», *Methodos* 3 (2003), <https://journals.openedition.org/methodos/107> (ανακτήθηκε Νοέμβριος 2020).

«μονομανία», «παθομανία».⁶⁹ Αυτό για τον Μορέλ σημαίνει ότι αυτό το ανθρώπινο είδος των ιδιωτών, όπως το μεταφράζει πολύ σωστά ο έλληνας ιατροδικαστής Αχιλλέας Γεωργαντάς το 1871, λόγω της μη-ηθικής εξέλιξης, έχει παραμείνει στο στάδιο του πρωτογονισμού, κάτι που ακριβώς σκιαγραφείται και στον ανήθικο τρόπο του βίου τους. Έτσι εξηγείται και η παρατήρηση του Μορέλ ότι, ενώ αυτός ο πληθυσμός έχει συνείδηση, δεν έχει τη βούληση να ακολουθήσει τους κοινωνικούς κανόνες, όχι γιατί δεν μπορεί, αλλά γιατί δεν θέλει, ακριβώς λόγω της ιδιότητας του.⁷⁰ Δηλαδή, μιλά για ένα ιδιαίτερο ανθρώπινο είδος, που δεν μπορεί να εξελιχθεί, ακόμη και μέσω της εκπαίδευσης, γιατί είναι εξελικτικά ανήθικο – ισχυρισμός που, φυσικά, βόλευε ιδιαίτερα τη δυτικοευρωπαϊκή αποικιοκρατική δράση, η οποία έφτανε σε διάφορα σημεία του πλανήτη με το πρόσχημα του εκπολιτισμού.⁷¹ Η δεύτερη διαφορά είναι ότι ο Μορέλ εντοπίζει τον ηθικό εκφυλισμό ανάμεσα στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και πλέον όχι στα ανώτερα.⁷²

Παντού άκουγα τους γιατρούς να διαμαρτύρονται για τον αυξανόμενο αριθμό των ιδιωτών [aliénés – επιλέγω τη λέξη «ιδιωτών» μιας και με αυτό τον τρόπο μετέφρασε ο Γεωργαντάς το 1871 τον όρο], και την πιο συχνή

69. Σ. Αποστολίδης, *Αι ψυχώσεις. Μελέται ιατρικαί κοινωνιολογικαί και φιλοσοφικαί*, ό.π., σ. 227.

70. Βλ. και την επισήμανση του Θανάση Καραβάτου στο Θανάσης Καραβάτος, «Η εισαγωγή στην Ελλάδα του όρου “πρωτόγονος (ή πρώιμος) άνθρωπος”». Επιδράσεις της γαλλικής και γερμανικής ψυχιατρικής Σχολής», *Σύναψις. Τριμηνιαία Επιθεώρησης Ψυχιατρικής, Νευροεπιστημών και Επιστημών του Ανθρώπου* 47 (2017), σ. 28-32.

71. Σ. Αποστολίδης, *Αι ψυχώσεις. Μελέται ιατρικαί κοινωνιολογικαί και φιλοσοφικαί*, ό.π., σ. 395.

72. Γι' αυτό και θεωρώ εξαιρετικά σημαντική τη βιβλιογραφία για το πώς συνδέεται η τάξη με το φύλο και τη φυλή. Αναφέρω συνοπτικά κάποια κομβικά έργα γύρω από τη συγκεκριμένη προβληματική, που φυσικά μας φτάνει σε ό,τι προτείνει σήμερα η προσέγγιση της διαθεματικότητας. Αντζελα Ντέιβις, *Γυναίκες, φυλή και τάξη*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1984. Επέν Μπαλιμπάρ, Ιμάνουελ Βαλερστάιν, *Φυλή, έθνος, τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες*, Αθήνα, Εκδόσεις ο Πολίτης, 1991. A. Fausto-Sterling, «Φύλο, φυλή και έθνος», ό.π., σ. 153-197.

επιπλοκή αυτής της ασθένειας: τη γενική παράλυση, την επιληψία [...] Ας προσθέσω ότι νευρώσεις, όπως η υστερία και η υποχονδρία, συχνά συνοδεύονταν από τάσεις αυτοκτονίας, που πλέον παίρνουν ανησυχητικές διαστάσεις στις τάξεις των εργαζομένων και των κατοίκων των αγροτικών περιοχών, κάτι που μέχρι σήμερα ήταν κυρίως μια αποκλειστικότητα των πλουσίων.⁷³

Στο ίδιο συμπέρασμα του εκφυλισμού θα καταλήξει και ο γάλλος ψυχίατρος Ζακ-Ζοζέφ Μορό ντε Τουρ, στο έργο του *La psychologie morbide dans ses rapports avec la philosophie de l'histoire, ou de l'influence des névropathies sur le dynamisme intellectuel* (1859), όπου κάνει λόγο γι' αυτό το «ηθικά ερμαφρόδιτο ον»⁷⁴ που έχει καθηλωθεί σε ένα στάδιο του πρωτογονισμού, το οποίο έχει ως συνέπεια την ανάπτυξη της «folie affective» (moral insanity, ηθική παράνοια). «Υπάρχουν πράγματι... οι ερμαφρόδιτοι; Όχι δεν θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε αυτήν τη λέξη, με την ασάφεια που γενικώς της προσδίδουμε, [...] αυτό που θέλουμε να υπογραμμίσουμε είναι [...] [τη] βαρβαρότητα των παθών τους, [την] έκρηξη των επιθυμιών τους, [την] ψυχρή διαστροφή κάποιων από αυτούς».⁷⁵ Ο Μορό ντε Τουρ πίστευε ότι το κλειδί του ψυχικού νοσήματος δεν είναι η ασθένεια και τα συμπτώματά της αλλά ο/η ασθενής.⁷⁶ Χαρακτηριστικό του συγκεκριμένου υποείδους, σύμφωνα με τον ίδιο, ήταν ότι αποτελούνταν από «ψυχικά μιγάδες», όπως για παράδειγμα οι Ινδιάνοι,⁷⁷ οι οποίοι αρνούνταν να ακολουθήσουν τον αμερικανικό πολιτισμό, παραμένοντας πιστοί στους

73. B. Augustin Morel, *Traite des dégénérescences physiques*, ό.π., σ. iix.

74. Jacques Joseph Moreau de Tours, *La psychologie morbide dans ses rapports avec la philosophie de l'histoire ou de l'influence des névropathies sur le dynamisme intellectuel*, Παρίσι, Masson, 1859, σ. 328.

75. Σ. Αποστολίδης, *Αι ψυχώσεις. Μελέται ιατρικαί κοινωνιολογικαί και φιλοσοφικαί*, ό.π., σ. 328

76. K. Solhdju, «Alienating Travels and Traveling into Alienation», ό.π.

77. Για το πώς οι Ινδιάνοι αντιμετωπίστηκαν από τους Ευρωπαίους, βλ. Σ. Φεντερίτσι, *Ο Κάλιμπαν και η Μάγισσα*, ό.π., σ. 225-287.

«λιβιδινικούς δεσμούς» της κοινότητάς τους, με αποτέλεσμα να καθηλώνονται στον πρωτογονισμό. Φυσικά δεν πρέπει να ξεχνάμε τι σπιγματίζει με αυτό τον όρο ο Μορό ντε Τουρ, μιας και, σύμφωνα με τη Σίλβια Φεντερίτσι, οι Ισπανοί κατέταξαν τους Ινδιάνους της Αμερικής στην κατηγορία των ζώων, λόγω του «σοδομισμού» τους, αλλά και της ροπής τους να «μοιράζονται και να δίνουν οτιδήποτε σε αντάλλαγμα αντικειμένων ελάχιστης αξίας»⁷⁸ – και άρα μπορούσαν να μετατραπούν σε υποζύγια των Ευρωπαίων. Επίσης, ο ισχυρισμός ότι οι Ινδιάνοι ήταν κανίβαλοι, λάτρεις του διαβόλου και του σοδομισμού, ενίσχυε το φανταστικό του ανθρώπινου τέρατος,⁷⁹ αυτού του ψυχικά μιαγ, που λειτουργούσε κάτω από την επήρεια των ενστίκτων του, με αποτέλεσμα την πολυγαμία, τη μη διάκριση των τέκνων σε νόμιμα και σε μη-νόμιμα και την αντίληψη ενός ανδρόγυνου-γυνανδρου κόσμου.⁸⁰ Έτσι, μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα ότι με τον όρο του ερμαφροδιτισμού ο Μορό ντε Τουρ σπιγματίζει την ανηθικότητα αυτής της ψυχικά ερμαφρόδιτης ζωής να ζει έναν βίο εκτός της ευρωπαϊκής νόρμας. Έχει σημασία εδώ να σημειωθεί και ότι η Άντζελα Ντέιβις (Angela Davis), στο βιβλίο της Γυναίκες, φυλή και τάξη, κάνει μια αντίστοιχη συγκλονιστική περιγραφή. Θυμίζει ότι στις κοινότητες των νέγρων δεν υπήρχε διάκριση ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες,⁸¹ και μάλιστα, παραπέμποντας στον Ντάνιελ Μόινιχαν (Daniel Moynihan), καταλήγει ότι οι κοινότητες υπάκουαν σε μια μητριαρχική δομή.⁸² Αυτό ακριβώς έρχεται, λοιπόν, να αντιμετωπίσει, σε πολιτισμικό επίπεδο, ο ευρωπαϊκός πολιτισμός: την πάλη της πατριαρχίας με τα ανδροπρεπή χαρακτηριστικά εναντίον μιας μητριαρχίας με θηλυπρεπή χαρακτηριστικά, που, ακόμη και αν

78. Στο ίδιο, σ. 290

79. Στο ίδιο.

80. Στο ίδιο, σ. 306.

81. Άντζελα Ντέιβις, *Γυναίκες, φυλή & τάξη*, ό.π., σ. 19.

82. Στο ίδιο, σ. 22.

δεν υπήρχε, έπρεπε να κατασκευαστεί πάνω στα σώματα, στον βίο και στην επιθυμία του «ανυποκειμένου». Η μεταφορά της ηθικής παράνοιας, ως σημείο κλειδί για την ανάγνωση όλων των σημείων ρήξης και της ήττας του ευρωπαϊκού πολιτισμού στην αντιμετώπιση της φτώχειας, από την άλλη, οδηγεί, όπως πολύ σωστά επισημαίνει η ψυχίατρος Αικατερίνη Κονδύλη, σε δύο κεντρικές συνθήκες: «Πρώτον, περισσότεροι άνθρωποι μπορούσαν να θεωρηθούν τρελοί. Δεύτερον, η αυθαιρεσία στις αποφάσεις των ψυχιάτρων μεγάλωνε, μ' αποτέλεσμα οι ψυχίατροι να γίνονται περισσότερο ανεξέλεγκτοι».⁸³

Η επιθυμία, το πάθος, ο έρωτας δαιμονοποιούνται μέσω της ψυχιατρικής, και σε αυτό το κομβικό σημείο ο έλληνας ιατροδικαστής Αχιλλέας Γεωργαντάς, επαναλαμβάνοντας τον κυρίαρχο γαλλικό ψυχιατρικό λόγο –όπως έχω αναφέρει αλλού–,⁸⁴ θα μιλήσει για την ερωτοπληξία,⁸⁵ δηλαδή τον έρωτα που διαφεύγει του μέσου όρου, που μέχρι χτες φάνταζε στη χειρότερη περίπτωση υπερβολικός, αμαρτωλός, αιρετικός, αλλά επ' ουδενί επικίνδυνος. Πλέον, αυτός στοιβάζεται στη λίστα των ψυχικών νοσημάτων, ως μια ψυχική διαστροφή που ξεκινά από τα γεννητικά όργανα και όχι από τον χώρο της φαντασίας,⁸⁶ και οι «πάσχοντες» ανήκουν στο είδος των αγρίων, των απολίπιστων, των εγκληματιών, των παθητικά παραφρόνων, που δεν έχουν καταφέρει να εξελιχθούν στο στάδιο της ενηλικίωσης της ανδρικής ηλικίας.⁸⁷ Εξάλλου, ο Γεωργαντάς επαναλαμβάνει απλώς τις κυρίαρχες αντιλήψεις της εποχής.

83. Αικατερίνη Κονδύλη, «Η εξέλιξη της παιδοψυχιατρικής στην Ευρώπη (Αγγλία, Γαλλία και Γερμανία) κατά τον 19ο αιώνα», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιατρική Σχολή, Τομέας Κοινωνικής Ιατρικής και Ψυχικής Υγείας, Ιστορία της Ιατρικής, Ιωάννινα, 2004, σ. 69.

84. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π.

85. Στο ίδιο.

86. Αχιλλέας Γεωργαντάς, *Ιατροδικαστικά μελέται περί ερωτοπληξίας*, Αθήνα, Τυπογραφείον Πανδώρας Λαζ. Βιλλάρ, 1871, σ. 71.

87. Στο ίδιο, σ. 15.

Η παθητική παραφροσύνη (όπως μετέφραζε τον όρο «moral insanity» ο Γεωργαντάς) είχε και επίσημα ταξινομηθεί στα ψυχιατρικά εγχειρίδια από τον άγγλο φυσικό και εθνολόγο Τζέιμς Κόουλς Πρίτσαρντ (James Cowles Prichard, 1786-1848) το 1835, την ίδια περίοδο που οι κλίμακες του μέσου όρου⁸⁸ του Αντόλφ Κετελέ (Adolphe Quetelet, 1796-1874)⁸⁹ θα εισήγαγαν την ηθική στατιστική⁹⁰ και θα προήγαν έναν γνώμονα ψυχικής διάγνωσης, η οποία ξεκινούσε από τη διαβεβαίωση ότι, ενώ η ερωτομανία, παθομανία (του Εσκιρόλ) εντοπιζόταν στον χώρο της φαντασίας, η ερωτοπληξία προερχόταν από τα γεννητικά όργανα.⁹¹ Όπως εξηγεί ο Γεωργαντάς, «[ο Εσκιρόλ] χαρακτηρίζει την ερωτομανία ως νόσο καθαρώς της φαντασίας και της διανοίας λέγων ότι, “εις την ερωτομανίαν ο έρως εδρεύει εν τω εγκεφάλω, εις δε την νυμφομανίαν και την σατυρίασιν το κακόν γεννάται από των γεννητικών οργάνων”, των οποίων ο ερεθισμός επιδρά επί τον εγκέφαλον».⁹² Αυτό οδηγεί σε μια νέα νοσηρότητα που καταλήγει να ωθεί το υποκείμενο είτε στην αυτοκτονία είτε στη δολοφονία.⁹³ Με αυτό τον τρόπο, συνδέεται η παθομανία με την εγκληματικότητα, και ακόμη πιο ύπουλα εδραιώνεται το πορτρέτο αυτού του ιδιαίτερου ανθρώπινου ζω-

88. Για την ηθική στατιστική βλ. Δήμητρα Τζανάκη, *Ιστορία της (μη) κανονικότητας*, επιμ. Κατερίνα Πάπαρη, Αθήνα, Ασίνη, 2016, σ. 28-33.

89. Για τον τρόπο που ο Αντόλφ Κετελέ επηρέασε τις κοινωνικές επιστήμες και το πώς ακριβώς αυτός ο μέσος όρος (home moyen) που επικαλέστηκε επηρέασε τη σκέψη του Φράνσις Γκάλτον (Francis Galton) και προσωπικότητες όπως τη Φλόρενς Νάιτινγκέιλ (Florence Nightingale) και τον Καρλ Μαρξ, βλ. Gustav Jahoda, «Quetelet and the emergence of the behavioral sciences», *Springerplus* 4 (2015), σ. 473, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4559562/> (ανακτήθηκε 20.8.2020).

90. Δ. Τζανάκη, *Ιστορία της (μη) κανονικότητας*, ό.π., σ. 28-33.

91. Jeanne Mesmin d'Estienne, «La folie selon Esquirol. Observations médicales et conceptions de l'aliénisme à Charenton entre 1825 et 1840», *Revue d'histoire du XIXe siècle* 40 (2010), διαθέσιμο διαδικτυακά στη διεύθυνση <http://rh19.revues.org/3994>, DOI: 10.4000/rh19.3994, (ανακτήθηκε 25.6.2019).

92. Α. Γεωργαντάς, *Ιατροδικαστικά μελέται περί ερωτοπληξίας*, ό.π., σ. 73.

93. Στο ίδιο.

ώδους είδους, του οποίου η χαοτική, υστερική παρουσία απαιτεί την επιβολή του νόμου,⁹⁴ αλλά και ενός συγκεκριμένου καθεστώτος αλήθειας, ενάντια σε αυτή την εγκληματική πρωτόγονη ζωή που κινείται υπό τη μηχανική επήρεια της καύλας.

Έτσι, η Μπάρτμαν παρουσιαζόταν στις ευρωπαϊκές κοινωνίες ως η ανδρογυναίκα που πίνει αλκοόλ, μασά καπνό και έχει υπέρμετρη σεξουαλικότητα,⁹⁵ ενώ, όταν το 1810 ο Πίτερ Σίζαρ οδηγήθηκε στο δικαστήριο επειδή άρχισε να την επιδεικνύει στην Αιγυπτιακή Αίθουσα του Piccadilly Circus και παρότι η ίδια η Μπάρτμαν ισχυρίστηκε ότι συμμετείχε οικειοθελώς, οι κατήγοροι υποστήριξαν ότι η Μπάρτμαν «δελεάστηκε να φύγει λαθραία» από το Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας, χωρίς την άδεια του βρετανού κυβερνήτη, ο οποίος είναι προστάτης του έθνους των Οτεντότων «εξαιτίας της γενικής τους κατάστασης μωρίας».⁹⁶

Με δυο λόγια, οι υπερασπιστές της Μπάρτμαν δεν υπερασπίζονταν την ελευθερία αυτής της γυναίκας, αλλά τον προστάτη του έθνους των Οτεντότων, αφού ακόμη και για τους υποστηρικτές της κατάργησης της σκλαβιάς αυτοί οι άνθρωποι έπασχαν από μωρία. Η μεγάλη κλειτορίδα, όπως περιγράφεται από τους ανατόμους της εποχής, δεν πρέπει να μας διαφύγει, καθώς είναι το όργανο πάνω στο οποίο εδραιώνεται η ηθική παράνοια και η εν δυνάμει εγκληματικότητα αυτής της ανδρόγυνης λιβιδινικής γυναίκας. Εξάλλου, είναι κάτι που σχετίζεται με το τρόπο που ερμηνεύει αυτήν τη μωρία ο πατέρας της σύγχρονης βιολογίας Ζορζ Κιβιέ: Η μωρία των Οτεντότων εντοπιζόταν στο γεγονός ότι παρέμεναν υποδουλωμένοι στις απολαύσεις των αισθήσεων,⁹⁷ οι οποίες ήταν συνυφασμένες με τον μύθο μιας διαφορετικής ανατομίας που συνδεόταν άμεσα με το ζω-

94. Εδώ η παραπομπή από Anne Fausto-Sterling, «Φυλή, φύλο και έθνος», ό.π., σ. 157.

95. Στο ίδιο.

96. Στο ίδιο.

97. Στο ίδιο, σ. 166.

ώδες λιβιδινικό ένστικτο των ψυχικά ερμαφρόδιτων. Εξάλλου, όπως επισημαίνουν ο Τέοντορ Αντόρνο (Theodor W. Adorno) και ο Μαξ Χορκχάιμερ (Max Horkheimer), ο Διαφωτισμός είχε συμβάλει σε αυτήν τη διάκριση ανάμεσα στον πολιτισμένο και στον πρωτόγονο, μιας και εξ αρχής διέκρινε την πραγματικότητα από την ψευδαισθήση. Έτσι, ο πρωτόγονος στιγματίστηκε με το εν λόγω καθεστώς, βάσει του οποίου ο άγριος υποτίθεται ότι πάσχει από την ψευδαισθήση της «παντοδυναμία[ς] των σκέψε[ών]» του, και αποδίδει στον εαυτό του όπως ο νευρωτικός μια «υπερτίμηση των ψυχικών διαδικασιών έναντι της πραγματικότητας», ενώ δεν μπορεί να υπάρξει εκεί όπου «οι σκέψεις και η πραγματικότητα είναι ριζικά διαχωρισμένες».⁹⁸

Έτσι, η ανατομία της Μπάρτμαν προσέφερε τα απαραίτητα εργαλεία στον βιοϊατρικό λόγο να διατυπώσει τρεις κυρίαρχες αρχές. Πρώτον, ότι υπάρχει διάκριση μεταξύ πολιτισμένου και απολίτιστου ενστίκτου, που σημαίνει, επί της αρχής, ότι το άγριο ένστικτο, αφού προέρχεται από τα γενετήσια όργανα, ήταν εκ φύσεως εκθηλυμένο και εκ φύσεως στο όριο της παρά φύσιν ζωής, και ενυπάρχει στους άγριους, στους ψυχικά ερμαφρόδιτους, στις πόρνες, στους ανήθικους, στα κατώτερα λιβιδινικά κοινωνικά στρώματα και στους εγκληματίες, με αποτέλεσμα την ψευδαισθήση. Δεύτερον, η ζωή που κυριαρχείται από το άγριο ένστικτο/λίμπιντο/επιθυμία δεν μπορεί να εξελιχθεί, αλλά παραμένει στο στάδιο του πρωτογονισμού και των μηχανικών ορμών των γενετήσιων οργάνων. Και, τρίτον, το ένστικτο και η λιβιδινική επιθυμία, το θυμικό, ορίζουν το επίπεδο ηθικής του έμβιου όντος, το επίπεδο του πολιτισμού του και, ως εκ τούτου, και την ιδιότητά του ως ανθρώπου. Επομένως, η άγρια ζωή, αυτό το ιδιαίτερο είδος του ανθρώπινου είδους που ελεγχόταν από τις ενσπικτώδεις ορμές των γενετήσιων οργάνων, δεν μπορούσε να εξελιχθεί, ακόμη και μέσω της εκπαίδευσης,

98. Μαξ Χορκχάιμερ, Τέοντορ Β. Αντόρνο, *Η διαλεκτική του διαφωτισμού*, Αθήνα, Νήσος, 1996, σ. 35.

καθώς το επίπεδο μιμητισμού εξαρτιόταν από τον πολιτισμό, και μόνο ο ευρωπαϊκός πολιτισμός λειτουργεί στο επίπεδο της φαντασίας. Ο μύθος αυτός επιβεβαιώνεται και από την ανακάλυψη των άγριων παιδιών, των οποίων ο πρωτογονισμός, ακόμη και για τον Πινέλ, σφετερίζεται όλες τις ανθρώπινες δυνάμεις και τις δυνατότητες της ψυχιατρικής, και ακόμα και η εκπαίδευση του ευρωπαϊκού πολιτισμού, όπως θα δούμε και παρακάτω, δεν μπορεί να μεταστρέψει το ηθικό κομμάτι των άγριου αυτών πλασμάτων-τεράτων.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΙΡΕΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΜΑΓΙΣΣΕΣ
ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΙΣ ΜΑΓΙΣΣΕΣ ΣΤΑ ΑΓΡΙΑ ΠΑΙΔΙΑ

Τον Ιούνιο του 1799, κυνηγοί βρήκαν κι έπιασαν με βίαιο τρόπο τον Βικτόρ ντ' Αβεϊρόν (Victor d'Aveyron) στη Λακόν. Τον έντυσαν και του δίδαξαν πώς να ψήνει πατάτες, λαχανικά και ρίζες,⁹⁹ αλλά εκείνος διέφυγε μια εβδομάδα αργότερα. Τον Ιανουάριο του 1800 πιάστηκε οριστικά και μεταφέρθηκε στο ορφανοτροφείο Saint-Affrique στην πόλη Ροντέζ στο διαμέρισμα Αβεϊρόν (εξού και το ψευδώνυμό του). Αφού, όμως, δάγκωσε μερικούς ανθρώπους που τον πλησίασαν, τον περιόρισαν στο École centrale υπό καθεστώς στενής παρακολούθησης. Ο επίτροπος της περιοχής ζήτησε τη μεταφορά του στον δήμο για δύο λόγους: ως «αστυνομικό μέτρο» και λόγω του «μεγάλου ενδιαφέροντος από πλευράς παρατηρητών και φυσιολάτρων». Όταν μια ομάδα γιατρών ανέλαβε το αγόρι, ωστόσο, αντί να ενθουσιαστούν από την πρωτόλεια φύση του, αντέδρασαν, έχοντας υποψίες για κάποια ψυχική παθολογία και κυρίως για την πιθανότητα ο Βικτόρ να αποτελεί κίνδυνο για την κοινωνία¹⁰⁰ – μια στάση που θα συνεχιζόταν μέχρι τον θάνατό του. Κατόπιν αιτήμα-

99. Julia Douthwaite, *The Wild Girl, Natural Man and the Monster: Dangerous Experiments in the Age of Enlightenment*, Σικάγο, Chicago University Press, 1992, σ. 53-70.

100. Στο ίδιο.

τος του υπουργού Εσωτερικών Λουκιανού Βοναπάρτη (Lucien Bonaparte), ο Βικτόρ τελικά φτάνει στο Παρίσι και παραδίδεται στον αβά Σικάρ (Roch Ambroise Sicard) και στο Εθνικό Ίδρυμα για Κωφάλαλους (Institution Nationale des Sourds-Muets) στα τέλη του φθινοπώρου του 1800. Κατά μια τυχερή σύμπτωση, ο Ζαν Ιτάρ (Jean Marc Gaspard Itard, 1774-1838), ο οποίος δεν είχε ακόμη τελειώσει τις σπουδές του στην ιατρική, συνάντησε τον Σικάρ και χρίστηκε από αυτόν υπεύθυνος υγείας του ιδρύματος, με αποτέλεσμα να γίνει για ένα διάστημα ο παιδαγωγός του Βικτόρ. Εντωμεταξύ, το αγόρι συναντά και ο Πινέλ, ο οποίος θα καταλήξει ότι διέπεται από πρωτόγονες δυνάμεις, που καμιά γνώση δεν θα μπορούσε να εκπολιτίσει.¹⁰¹

Οι αναφορές αυτής της περιόδου περιγράφουν τον Βικτόρ ως ένα αγόρι περίπου δώδεκα ετών, που υπόκειται σε ξαφνικές εκρήξεις θυμού, είναι λάτρης των πυρκαγιών και έχει συνεχείς τάσεις απόδρασης. Τρέφεται με μούρα, ρίζες και ωμά κάστανα, αλλά και με ψητές πατάτες. Επίσης, δεν του αρέσει να κοιμάται σε κρεβάτι και έχει υψηλή αντοχή στο έντονο κρύο και την υγρασία. Το σώμα του είναι καλυμμένο με ουλές, ιδιαίτερα στον λαιμό, που προκλήθηκαν από μαχαίρι. Δεν αρθρώνει λόγο, αλλά εκφράζει τις ανάγκες του μέσα από χειρονομίες, γρυλίσματα και κραυγές. Αυτό το «άγριο» πλάσμα θα αναλάβει να εκπαιδεύσει ο Ιτάρ μετά την άφιξή του στο Παρίσι το 1800, αξιοποιώντας τα διανοητικά, συναισθηματικά και κινητήρια εμπόδια που εμπόδιζαν την ανάπτυξή του Βικτόρ. Παρότι στην πρώτη του έκθεση ο Ιτάρ θα αναφερθεί στην πρόοδο του αγοριού, στη δεύτερη θα κάνει λόγο για αδυναμία εξέλιξης λόγω της υπέρμετρης σεξουαλικότητάς του, που εκφράζεται μέσω του αυνανισμού. Το αγόρι θα δοθεί στην κουβερνάντα του Ιτάρ μέχρι το τέλος της σύντομης ζωής του.¹⁰²

101. Στο ίδιο, σ. 52-60.

102. Στο ίδιο, σ. 60-65.

Έτσι, το γενετήσιο ένστικτο, όπως αυτό του αυνανισμού, παράλληλα με την ανικανότητά του να αρθρώσει λέξεις, χρησιμοποιώντας μόνο κραυγές ως μέθοδο επικοινωνίας, γινόταν μετρονόμος της ηθικής του, του πολιτισμού του και κυρίως της ικανότητας του –ή της μη ικανότητας του– να συμπεριληφθεί στο ανθρώπινο είδος. Εντέλει, οι αιρετικοί, οι μάγισσες, οι έγκλειστες του Γενικού Νοσοκομείου, οι ιθαγενείς και τα άγρια παιδιά, μπορούσαν να δώσουν μορφή στα σύγχρονα πεδία που συγκροτούσαν την ταξινόμηση της ζωής σε ανθρώπινη και εκφυλισμένη/τερατώδη. Αυτή είναι η περίοδος που ο Τόμας Μάλθους (Thomas Malthus, 1766-1834)¹⁰³ θα ζητήσει τη θανάτωση του λαού, στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών κοινωνιών.

Ο Μάλθους, παρότι θα δημοσιεύσει τα έργα του την ίδια περίοδο με τον Νικολά ντε Κοντορσέ (Marie-Jean-Antoine-Nicolas Caritat, Marquis de Condorcet, 1743-1794) και τον Ουίλιαμ Γκόντγουιν (William Godwin, 3 Μαρτίου 1756-7 Απριλίου 1836), άγγλο πολιτικό φιλόσοφο, συγγραφέα και δημοσιογράφος, θα καταλήξει σε τελείως αντίθετα συμπεράσματα. Συγκεκριμένα, ο ίδιος δεν θα καταλήξει στο όραμα για μια κοινωνία που όλο και περισσότερα κομμάτια του πληθυσμού θα έχουν πρόσβαση στην ευγονία. Θυμίζω ότι ο Κοντορσέ, στο *Σχέδιασμα για έναν ιστορικό πίνακα των προόδων του ανθρώπινου πνεύματος* (*Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, 1795) αλλά και ο Γκόντγουιν στο *Περί πολιτικής δικαιοσύνης* (*An enquiry concerning political justice, and its influence on general virtue and happiness*, 1793) επαγγέλλονταν ένα φωτεινό μέλλον για όλη την ανθρωπότητα,

103. Εξάλλου, στον Μάλθους θ' αναφερθεί διεξοδικά και ο έλληνας γιατρός της μαιευτικής και γυναικολογίας Μ. Μωυσειδης, μέλος της γαλλικής εταιρείας της ευγονικής στον Μεσοπόλεμο. Μάλιστα, η μελέτη του Μωυσειδη θα βραβευτεί από την Ιατρική Εταιρεία Αθηνών. Μ. Μωυσειδης, *Ο Μάλθουσιανισμός άλλοτε και νυν. Έλεγχος γεννήσεων και αποστείρωσις. Μελέτη ιατρική, ευγονική και κοινωνική*, Αθήνα, Τυπογραφείο Αδελφών Γεράρδων, 1932, σ. 23.

μέσω της εξέλιξης της γνώσης και της αφθονίας της φύσης.¹⁰⁴ Ο Μάλθους, αντιθέτως, ο οποίος θα επηρεάσει με καταλυτικό τρόπο τον Κάρολο Δαρβίνο, στο *An essay on the principle of population* (1798) θα προτείνει την κατάργηση των νόμων πρόνοιας για τους φτωχούς. Γι' αυτόν η αναπαραγωγή των φτωχών δεν ήταν ο πλούτος μιας χώρας (εργατικά χέρια), αλλά η εστία της καταστροφής. Μάλιστα, στη δεύτερη έκδοση του έργου του (1803), ο Μάλθους θα προτείνει την αποχή των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων από σεξουαλικές επαφές, μιας και μέσω της εγκράτειας διασφαλιζόταν ο έλεγχος των γεννήσεων, ενώ την ίδια περίοδο θα προτείνει και την αναζήτηση «τεχνικών εργαλείων» προς τον περιορισμό της αναπαραγωγής αυτών των στρωμάτων, αφού στην ουσία δεν υπήρχε θέση γι' αυτά στην αναδιανομή του πλούτου, και ως εκ τούτου και στην επιβίωση.¹⁰⁵

Στις αρχές του 19ου αιώνα, η μαλθουσιανή ερμηνεία θα γίνει σταδιακά ευρέως αποδεκτή όσον αφορά και τα ένστικτα, σε μια περίοδο που ο καπιταλισμός είχε ανάγκη από έναν εύρωστο, πειθήνιο, καταναλωσιμο λαό.¹⁰⁶ Έτσι, οι γεννήσεις, η θνησιμότητα –όπως επισημαίνει ο Φουκώ–, αλλά κυρίως οι επιθυμίες τους θα παρακολουθούνται συστηματικά και θα καταγράφονται αρχικά μέσα στα άσυλα, και στη συνέχεια στα σχολεία, στον στρατό και στην κοινωνία, με μετρήσεις κλίμακας, που θα εισαχθούν στα τέλη του αιώνα, με στόχο την

104. Θανάσης Γιαλκέτσος, «Η δυσοίωνη προφητεία του Μάλθους», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 23.12.2018. Ειδικότερα, ο Κοντορσέ αναφερόταν άμεσα στο πώς οι επιστημονικές εξελίξεις με την ηθική πρόοδο και την επιδίωξη της ισότητας ανάμεσα στα έθνη και ανάμεσα στους ανθρώπους ήταν εφικτή, ενώ ο Γκόντγουιν, επηρεασμένος από τη Γαλλική Επανάσταση, θ' ασκήσει αυστηρή κριτική στην κρατική εξουσία και στο κυρίαρχο οικονομικό σύστημα, που διαιωνίζαν τις ανισότητες και την κοινωνική αδικία, καταλήγοντας σε μια κοινωνία χωρίς εξουσία και ιεραρχήσεις/ανισότητες, υποστηρίζοντας θεωρητικά την αθεΐα και τον αναρχισμό. Θ. Γιαλκέτσος, «Η δυσοίωνη προφητεία του Μάλθους», ό.π.

105. Στο ίδιο.

106. Μισέλ Φουκώ, *Η γέννηση της φυλακής*, Αθήνα, Εκδόσεις Ράππα, 2005, σ. 170-171.

απομόνωση των ανώμαλων και των ενστίκτων τους.¹⁰⁷ Έτσι, στο ιδιαίτερα ενδιαφέρον άρθρο με τίτλο «L'intelligence et ses rapports avec l'instinct»¹⁰⁸ που δημοσιεύεται το 1866, ο Ογκύστ Κουντερό (Auguste Coudereau, 1832-1882) εξηγεί «ότι κάθε οντότητα καθοδηγείται με στόχο την ικανοποίηση των αναγκών της, κάτι που ρυθμίζεται μέσω του ενστίκτου. Το ένστικτο ποικίλλει, ανάλογα με την οργανική και χημική σύνθεση του ατόμου, ανάλογα με τη μορφή, τη λειτουργία, τον αριθμό και την ομαδοποίηση των οργάνων του».¹⁰⁹ Αυτό δημιουργεί ~~αυτόματα μια επαρκή ερμηνεία για~~ τη διάκριση των άγριων ενστίκτων, όπως αυτά εντοπίζονται στα άγρια παιδιά, στις άγριες γυναίκες, στους μαύρους, στις πόρνες, στις «κοινές γυναίκες», στον σοδομιστή/-τρια –εν ολίγοις σε όποια ζωή στιγματίζεται ως ελευθέρια–, σε αντιπαράθεση με τα πολιτισμένα ένστικτα. Αυτό θα σημάνει τη θανάτωση των άγριων ενστίκτων και ~~στρ~~ εσωτερικό των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Μετά την Άνοιξη των Λαών (1848), και ιδιαίτερα μετά την Παρισινή Κομμούνα (1871), αυτή η ελευθεριότητα θα ταυτιστεί με τον ενστικτώδη λαό, που λειτουργεί με τρόπο επικίνδυνο και εγκληματικό, κάτω από την ορμή των γενετήσιων οργάνων του, με αποτέλεσμα να καταλήγει στο έγκλημα, στον βίαιο θάνατο, αλλά πλέον και στην εξέγερση ενάντια στην Ευρωπαϊκή Αστική Δημοκρατία. Σ' αυτό το πλαίσιο, άλλωστε, ο Μορό ντε Τουρ θα ανταλλάξει αλληλογραφία με τον γάλλο ψυχίατρο Ζαν-Βανσάν Λαμπόρντ (Jean-Vincent Laborde). Ο Λαμπόρντ, έπειτα από παραίτηση του Ντε Τουρ, θα κρατήσει ημερολόγιο κατά τη διάρκεια της Παρισινής Κομμούνας με στόχο τη μελέτη αυτών των ηθικά παρανοϊκών

107. Δήμητρα Τζανάκη, «Τους ανθρώπους τους “θανατώνουν” όταν εκθλούνται ψυχικά. Από το εργατικό ατύχημα στον πόλεμο. Δώστε τεστοστερόνη στον λαό», *Marginalia* (Οκτώβριος 2020).

108. Auguste Coudereau, «L'intelligence et ses rapports avec l'instinct», στο *Bulletins de la Société d'anthropologie de Paris*, IIe Série. Tome 1 (1866), σ. 23-43.

109. Στο ίδιο, σ. 24.

εκφυλισμένων, που είχαν προκαλέσει την εξέγερση,¹¹⁰ η οποία αφορούσε έναν ευρύτερο αγώνα, ως συμβάν και πολιτικό γεγονός εξέγερσης, εναντίον του αστικού κράτους και της αστικής ταξινόμησης της ζωής σε ανώτερη/ενεργητική/πολιτισμένη και σε κατώτερη/παθητική/πρωτόγονη/άγρια.

Η Παρισινή Κομμούνα, από τις 19 Ιουνίου 1868 (ημερομηνία της πρώτης παράνομης δημόσιας συγκέντρωσης στο Παρίσι) μέχρι τις 28 Μαΐου 1871, κατάφερε να εφαρμόσει «ένα σύνολο υποκειμενικοποιήσεων και πρακτικών που δεν μπορούσαν να περιληφθούν ή να προσδιοριστούν από την κρατική επικράτεια ούτε να περιοριστούν εντός του αστικού έθνους [...]».¹¹¹ Τέτοιες πρακτικές συμπεριλάμβαναν ενδεικτικά: την καθιέρωση «της δωρεάν, κοσμικής και υποχρεωτικής δημόσιας εκπαίδευσης»,¹¹² τον διαχωρισμό του κράτους από την εκκλησία,¹¹³ την καθιέρωση του πολιτικού γάμου, την επανεισαγωγή του διαζυγίου, από το 1816, την αναγνώριση δικαιωμάτων στα παιδιά ανεξάρτητα από το αν είχαν γεννηθεί εντός ή εκτός γάμου, τη συγκρότηση λαϊκών συνελεύσεων και λεσχών, με στόχο τη μόρφωση του λαού μέσω μιας «Ακαδημίας της Εξέγερσης».¹¹⁴ Ακόμα περισσότερο, η Παρισινή Κομμούνα σήμαινε την κατάργηση ενός πατριαρχικού, ταξικού, αποικιοκρατικού λόγου ταξινόμησης της ζωής σε ανθρώπινη και μη ανθρώπινη και τη δυνατότητα μιας Παγκόσμιας Δημοκρατίας. Αυτό, σήμαινε, την επομένη της εξέγερσης, τη διάλυση του κρατικού μηχανισμού της αυτοκρατορίας, και κυρίως του τακτικού της στρατού και της αστυνομίας,¹¹⁵ καθώς και την πλή-

110. Στο ίδιο, σ. 464.

111. Kristin Ross, *Κοινοτική πολυτέλεια. Το πολιτικό φαντασιακό της Παρισινής Κομμούνας*, Αθήνα, Εκδόσεις των Ξένων, 2015, σ. 49.

112. Στο ίδιο, σ. 73.

113. Στο ίδιο, σ. 80.

114. Στο ίδιο.

115. Στο ίδιο, σ. 49.

ρη ρήξη με το αστικό καθεστώς αλήθειας και την ταξινόμηση της ζωής/επιθυμίας σε ανθρώπινη και σε εκφυλισμένη/άγρια/ζωώδη, μη-ανθρώπινη – μιας και, όπως επισημαίνει η Κριστίν Ρος (Kristin Ross), μαύροι, γυναίκες,¹¹⁶ ξένοι και πόρνες συνυπήρξαν στα χαρακώματα. Έτσι, ακολουθώντας τον Θανάση Λάγιο, αν θυμηθούμε ότι οι ουτοπίες μάς παρηγορούν, η Παρισινή Κομμούνα αποτελούσε μια ετεροτοπία που αναμφίβολα υπόσκαπτε στον πυρήνα της την αστική δημοκρατία:

Αν, ισχυρίζεται ο Foucault, οι ουτοπίες μάς παρηγορούν επειδή αναπτύσσονται σε θαυμάσιους και στιλνούς χώρους, οι ετεροτοπίες μάς ανησυχούν, αναμφίβολα, γιατί υποσκάπτουν κρυφά τη γλώσσα, γιατί εμποδίζουν τον κατονομασμό αυτού ή του άλλου, γιατί σπάζουν τα κοινά ονόματα ή τα περιπλέκουν, γιατί καταστρέφουν από πριν την «σύνταξη», και όχι μόνο αυτή που οικοδομεί τις φράσεις – αλλά και τη λιγότερο έκδηλη που κάνει τις λέξεις και τα πράγματα (τις μεν πλάι στα δε ή απέναντι τους) να «στέκονται μαζί». Κοντολογίς, η ετεροτοπία διακρίνεται από την ουτοπία και τη δυστοπία, από το καλό και το κακό, διότι αναδεικνύει το «αλλού» της σκέψης μας, έτσι ώστε να καθρεφτιστεί καθαρότερα η συνθήκη δυνατότητάς της, το ιστορικό a priori που χαράσσει τα όρια της δικής μας σκέψης, το οποίο, αν και συναντά τη συνθήκη αναπαράστασης της πραγματικότητας, μένει εκτός αναπαράστασης.¹¹⁷

Με δυο λόγια, αν και η Σύνοδος του Τριδέντου (1545-1563) είχε αποκαταστήσει τη θέση της γυναίκας ως απογόνου της Παναγίας-Μητέρας, αναγνωρίζοντάς την ως υποκείμενο με ψυχή, και καλωσορίζοντάς την τρόπον τινά σε μια ισότιμη συμμετοχή με τον άνδρα στην ίδια τη ζωή, στη θρησκεία και στην τέχνη, εντούτοις, θα ήταν σφάλμα να ισχυριστεί κανείς ότι η σύνοδος ήθελε να περιφρουρήσει τη γυναικεία υπόστα-

116. Στο ίδιο, σ 33.

117. Θανάσης Λάγιος, *Περί Φουκωφοβίας. Ή σχόλια γύρω από τις (αν)τάτες μιας «πολεμικής»*, Αθήνα, Futura, 2020, σ. 29.

ση, αφού μάλλον περιφρουρούσε δίπολα και δυϊσμούς. Η Παναγία, αντί της Εύας, γινόταν η ψυχική συνθήκη του εαυτού, ορθώνοντας τη μοναδική δυνατότητα επιστροφής στον κόσμο των πολιτισμένων ανθρώπων, ενώ η Εύα και οι απόγονοί της μετατρέπονταν σε αυτό το τέρας-μάγισσα. Μετά την Παρισινή Κομμούνα, όπως θα δούμε, η ψυχιατρική, η εγκληματολογία, η ιατροδικαστική, η βιολογία και η ανθρωπολογία, κάτω από το πέπλο της Γ' Δημοκρατίας, δημιουργούν την παγκόσμια αίρεση της εγκληματούσας ζωής, το ον που θεωρείται ότι προήλθε από «τις λαϊκές συνελεύσεις του τέλους της Αυτοκρατορίας» με πολίτες και πολίτισσες της «άγριας» ανθρωπότητας, εναντίον της «πολιτισμένης» Ευρώπης.¹¹⁸

Η ΒΕΛΤΙΩΣΗ ΤΟΥ ΕΙΔΟΥΣ: ΑΠΟ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΤΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ (ΗΘΙΚΟ) ΟΝ

Στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, εκατοντάδες κείμενα θα αναφερθούν στην έμφυλη/σεξουαλική παρέκκλιση των απολίτιστων, τόσο στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών όσο και των μη-ευρωπαϊκών κοινωνιών. Εντούτοις, δεν υπάρχει ποινική δίωξη, το κράτος δεν μπορεί να επέμβει, ενώ υπάρχουν φωνές που υπεραμύνονται, αφενός, την έμφυλη/σεξουαλική ρευστότητα και, αφετέρου, το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό. Παρόλα αυτά, όταν ο Καρλ-Μαρία Κέρτμπενι (Karl-Maria Kertbeny, 1824-1882) επινόησε τη λέξη «ομοφυλοφιλία» (1868) και υπερασπίστηκε το δικαίωμα του υποκειμένου στον έμφυλο/σεξουαλικό αυτοπροσδιορισμό του, έδωσε μ' αυτό τον τρόπο ακόμη περισσότερο χώρο στην αναγνώριση μιας κανονικότητας, αφού, σε μια ύστατη προσπάθεια ο ίδιος παρείχε μια νέα ερμηνεία της ανδρόγυνης/γύνανδρης ζωής, ως ιδιαιτερότητας/διαφορετικότητας που ερχόταν

118. K. Ross, *Κοινοτική πολυτέλεια. Το πολιτικό φαντασιακό της Παρισινής Κομμούνας*, ό.π., σ. 145.

να συνομιλήσει αναγκαστικά με την ετεροφυλία. Επομένως, παραμένει η ταξινόμηση υγεία-παθολογία. Έτσι, το 1869 ο Καρλ Χάινριχ Ούρλιχς (Karl Heinrich Ulrichs, 1825-1895), χρησιμοποίησε τον όρο «*vita sexualis*», ορμώμενος από το δικαίωμα του ανθρώπινου αυτοπροσδιορισμού και ενάντια σε μια καταστολή που γινόταν όλο και πιο αυταρχική. Επίσης, αναφέρθηκε στο «*Urning*», που προήλθε από την Αφροδίτη, η οποία δημιουργήθηκε από το σπέρμα του θεού Ουρανού – μια γέννηση στην οποία «η γυναίκα δεν έχει κανένα ρόλο», επομένως αντιπροσωπεύει την αγάπη μεταξύ των ανδρών ως μια εκ γενετής ανωμαλία με την οποία μια γυναικεία ψυχή έχει ενωθεί με ένα αντρικό σώμα, – και ζητούσε ως εκ τούτου την κατανόηση αυτής της αναστροφής του φύλου, ως αποτέλεσμα των «*contrary sexual feelings*»,¹¹⁹ δίνοντας το αποτελεσματικότερο άλλοθι στους αυτουργούς αυτής της κατασκευής σε ένα νέο πολιτικό συγκείμενο. Αυτή η ερμηνεία, όσο και αν ήθελε να υπερασπιστεί το δικαίωμα του έμφυλου αυτοπροσδιορισμού (*vita sexualis*), αφενός θ' ανοίξει τον δρόμο στον Καρλ Βέστφαλ (Carl Friedrich Otto Westphal, 1833-1890) ώστε να μιλήσει γι' αυτά τα «αντίθετα σεξουαλικά αισθήματα» εντός του όντος, αλλά, αφετέρου, θα υποδείξει αυτό το ανθρώπινο υποείδος, τους γενετικούς εκτεφυλισμένους, δηλαδή τις ζωές που τολμούν να λειτουργούν με διαφορετικό, ενστικτώδη τρόπο, αφού στο εσωτερικό τους επικρατούν οι θηλυκές (παρά φύσιν εξορισμού) δυνάμεις. Μετά την Παρισινή Κομμούνα, η «παρά φύσιν ασέλγεια» (έμφυλη/σεξουαλική παρέκκλιση), σύμφωνα με τον γάλλο ιατροδικαστή Ογκύστ Αμπρουάζ Ταρντιέ (Auguste Ambroise Tardieu, 1818-1879),¹²⁰ ταυτιζόταν με το

119. Havelock Ellis, *Studies in the psychology of sex. Sexual Inversion*, Φιλαδέλφεια, Davis Company, 1901, σ. 33.

120. Ambroise Tardieu, *Étude médico-légale sur les attentats aux mœurs*, Παρίσι 1862, σ. 56, 81, 118-123, διαθέσιμο διαδικτυακά στη διεύθυνση <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015057749775;view=1up;seq=188> (ανακτήθηκε 4.10.2016).

εκφυλισμένο, ηθικά ερμαφρόδιτο (hermaphrodisme morale) και άρα εκθηλυμένο ον, που κατέφευγε στην παιδεραστία (όρος της εποχής για την ομοφυλοφιλία) μαζικά.¹²¹ Επιπλέον, για τον Ταρντιέ, μετά την Παρισινή Κομμούνα δεν υπάρχει τρίτο φύλο, αλλά το ερμαφρόδιτο ον αποτελεί στην ουσία τη σύσταση ενός «ηθικά ευνουχισμένου» άνδρα, και για αυτό εκδηλώνεται με τη μορφή της εγκληματικότητας, αφού στο εσωτερικό του κυριαρχεί το θηλυκό στοιχείο, παραμορφώνοντας την αλήθεια.¹²² Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα, μετά την Παρισινή Κομμούνα, να επικρατήσει στην ευρωπαϊκή ιατροδικαστική και ψυχιατρική η ερμηνεία της έβδομης επαναδημοσίευσης του Ταρντιέ *Étude médico-légale sur les attenants de mœurs*. Στο έργο αυτό ο Ταρντιέ, και σε αντίθεση με τις προηγούμενες εκδόσεις του, σύμφωνα με τους έλληνες ιατροδικαστές, είχε «το ηρωικόν όντως θάρρος, όπως επιληφθή μετά παρησίας του ειδεχθούς τούτου θέματος»,¹²³ ήτοι της έμφυλης και σεξουαλικής παραβατικότητας. Ο εκφυλισμός, ως ψυχικό στίγμα, εφεξής προσυπογράφει την παραβατικότητα σε όποιες ζωές εξασκούν την παιδεραστία/σοδομισμό, την οποία μάλιστα ο Ταρντιέ θα την διακρίνει σε ενεργητική και παθητική, αποτέλεσμα μιας μητριαρχικής σύστασης. Σε αυτό το πλαίσιο θα έχουμε και καταγραφή των πρώτων αυτοκτονιών των intersex ατόμων, όπως της Ερκουλίν Μπαρμπάν (Herculine Barbin) στη Γαλλία, μετά τον καταναγκασμό της από τους ειδικούς και το κράτος να ζήσει ως άνδρας, ενώ μέχρι τότε είχε ζήσει ως γυναίκα.¹²⁴ Για να καταλάβουμε τη ρευστότητα που επικρατούσε

121. Στο ίδιο, σ. 56, 81, 118-123, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015057749775;view=1up;seq=188> (ανακτήθηκε 4.10.2016).

122. Gabrielle Houbre, (2014). «L'identité civile des hermaphrodites entre droit et médecine aux XIX siècle», *Revue d'histoire du XIX siècle* 1/48 (2014) σ. 63-75.

123. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 143.

124. Michel Foucault, *Herculine Barbin. Being the Recently Discovered Memoirs of a Nineteenth Century Hermaphrodite*, Παρίσι, Vintage, 1980.

μέχρι τότε, αξίζει να σημειωθεί το παράδειγμα του ιππότη Ντ' Εόν (Charles-Genevieve-Louis-Auguste-André-Timothée d'Éon de Beaumont), ο/η οποίος/α έζησε ως άνδρας και ως γυναίκα. Ήταν γάλλος διπλωμάτης, ο οποίος παρουσιαζόταν ως άνδρας για 49 χρόνια, ενώ από το 1777 και μετά για 33 χρόνια έζησε ως γυναίκα. Μετά τον θάνατό του, οι γιατροί που εξέτασαν το πτώμα του βεβαίωσαν ότι διέθετε ανδρικά όργανα, σε απόλυτα φυσιολογική εξέλιξη, αλλά επίσης με παρουσία θηλυκών χαρακτηριστικών. Παράλληλα, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ταρντιέ θα είναι αυτός που θα κάνει τη νεκροτομή στην Μπαρμπέν, της οποίας θα δημοσιεύσει και τα απομνημονεύματα, το 1874, εκλαμβάνοντας τον ψυχικά ερμαφρόδιτο ως έναν σωματικά και ψυχικά ασθενή.

Το σημαντικό, όμως, είναι ότι μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα και στον Μεσοπόλεμο υπήρξαν περιπτώσεις εναλλαγής του φύλου/σεξουαλικότητας, χωρίς αυτό να καταδικάζεται ως εγκληματικό, ψυχικό νόσημα και ανωμαλία. Όλα αυτά αλλάζουν σε επίπεδο δικαίου μετά τον Ταρντιέ, όταν συνδέεται η «παρά φύσιν ασέλγεια», όπως έχω αναφέρει αναλυτικά αλλού,¹²⁵ με την εγκληματικότητα.

Ο εσωτερικός εχθρός, εν ολίγοις, δεν είναι άλλος από αυτήν τη μηχανική δύναμη/ένστικτο που καταφέρνει να ευνουχίζει τον άνδρα και να τον μεταμορφώνει σε ψυχικά ερμαφρόδιτο ον. Σε αυτό το σημείο, είναι σημαντικό να εντοπίσουμε τη διπλή σημασία του όρου «intersex». Από τη μια πλευρά, περιγράφει μια σωματότητα και, από την άλλη, περιγράφει τον προνομιακό τρόπο συμβίωσης μιας ετεραρχίας – δηλαδή, μιας κοινωνίας χωρίς την ταξινόμηση άνθρωπος-τέρας, Ερμής-Αφροδίτη, πολιτισμένος-βάρβαρος, αρρενωπός-θηλυκός, χωρίς ιεραρχήσεις και διακρίσεις, καθιστώντας υπεύθυνο το ίδιο το υποκείμενο και όχι τον ειδικό, μέσα από τον ισότιμο διαμοιρα-

125. Δήμητρα Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού. Διαφορετικές εκδοχές ενάντια της ανθρώπινης ανυπακοής (1834-1951)», *Κοινωνικές Επιστήμες* 11 (Φεβρουάριος 2020), σ. 168-185.

σμό αγαθών, όπως η γνώση, η εξουσία και η αλήθεια σε όλα τα μέλη της. Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο ότι το intersex ταυτίστηκε με τον πρωτογονισμό και την εγκληματικότητα των άγριων Ινδιάνων, των Αφρικανών και των Εβραίων σε επίπεδο φυλής,¹²⁶ των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων σε επίπεδο τάξης και, τέλος, με το παραλήρημα των ανδρόγυνων/γύνανδρων κομμουνάρων, σε επίπεδο πολιτικής ιδεολογίας. Για αυτό και το *sexualis*, αμέσως μετά την κατάπνιξη της Παρισινής Κομμούνας, μετατρέπεται σε ένα δικαϊκό εργαλείο συμμόρφωσης της ζωής με την κανονικότητα και, στην ουσία, ηγεμονοποίησης της πατριαρχικής αστικής δημοκρατίας σε κανονικότητα, κάτω από την πεποίθηση του γεννημένου εγκληματία και των εκθλυμένων ενστίκτων του. Μάλιστα, το 1872, ο κοσμήτορας της Νομικής Σχολής Νάνσι Φιλίπ Ζαλαμπέρ (Philippe Jalabert) βασιζεται ουσιαστικά στον Ταρντιέ για να ισχυριστεί ότι «τα δεδομένα της επιστήμης επομένως επιβεβαιώνουν την απόλυτη διαίρεση των ανθρώπων σε δύο φύλα».¹²⁷ Αντίστοιχα, όπως επισημαίνει η Ελένη Βαρίκα: «Είκοσι πέντε αιώνες αργότερα, οι φιλόλογοι του λεξικού *Littre* διαπιστώνουν πανευτυχείς, με έκδηλη ανακούφιση, ότι οι λατινογενείς γλώσσες κατάργησαν επιτέλους αυτό [το ουδέτερο] το ταραχοποιό γένος».¹²⁸

Αυτό εξάλλου θα έρθει να επαναλάβει και το 1874 ο κοινωνιολόγος Ρίτσαρντ Νταγκντέιλ (Richard L. Dugdale, 1841-1883) με την οικογένεια «Juke», όπου η μητέρα, Άντα Τζουκ (Ada Juke) «ολιγοφρενής, πόρνη, οινόφυλξ, αλήτης» έφερε

126. Leah deVun, *Nonbinary Gender from Genesis to the Renaissance*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 2021.

127. Sylvain Tousseul, «Petite histoire conceptuelle de l'homosexualité», *Psychologie clinique et projective* 1/22 (2016), σ. 47-68. Gabrielle Houbre, «Un « sexe indéterminé »?: l'identité civile des hermaphrodites entre droit et médecine au XIXe siècle », *Revue d'histoire du XIXe siècle*, 48 | 2014, σ. 63-75.

128. Ελένη Βαρίκα, *Για μια πολιτική γραμματική του φύλου*, επιμ. Αλεξάνδρα Μαρκοπούλου, Αθήνα, Πλέθρον, 2009, σ. 33

στο φως απογόνους εγκληματίες, οι οποίοι μάλιστα κόστισαν στο κράτος «υπέρ τα 2 ½ εκατομμύρια δολάρια».¹²⁹ Χρησιμοποιώντας την ερμηνεία αυτή, ο ιταλός εγκληματολόγος Τσέζαρε Λομπρόζο (Cesare Lombroso, 1835-1909) θα γράψει το 1876 το έργο του *Ο εγκληματίας άνθρωπος* (*L' uomo delinquente*) και θα ταυτίσει την ηθική παράνοια με τον αταβισμό, δίνοντας βάρος στα χαρακτηριστικά του εγκληματία, στον ανήθικο βίο του και όχι στις συνθήκες που δημιουργούν το έγκλημα. Τα μέλη της Κομμούνας του Παρισιού περιγράφονται από τον Λομπρόζο ως έχοντα «έμφυτη σκληρότητα» και μια «αληθινή ηθική αναισθησία».¹³⁰ Αυτό συνιστά την εγκληματούσα ζωή, δηλαδή, τη ζωή που παραμένει στο στάδιο του άγριου (στάδιο του αταβισμού),¹³¹ ζει έναν ανήθικο βίο¹³² και εντοπίζεται στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Από την άλλη, οι πρωτόγονοι, με τα ζωώδη ένστικτα, δεν είναι παρά οι ψυχικοί/ηθικά μιγάδες¹³³ του Μορό ντε Τουρ, και σε σχέση με αυτούς, οι οποίοι παραμένουν στο στάδιο του πρωτογονισμού, θα αναφερθεί ο Λομπρόζο στον γεννημένο εγκληματία, αφού ο *Εγκληματίας άνθρωπος*¹³⁴ δεν ήταν παρά η εξιστόρηση μιας βιολογικής/ψυχι-

129. Γρηγόριος Κατσάς, «Η αναγκαστική στειρώσις των ψυχοπαθών εγκληματιών (sterilization)», *Αστυνομικά Χρονικά* 38, 15.12.1954, σ. 1818-1825; R. F. Wetzell, *Inventing the Criminal. A History of German Criminology 1880-1945*, Τσάπελ Χιλ-Λονδόν, The University of North Carolina Press, 2000, σ. 156, 218.

130. Cesare Lombroso, «Illustrative Studies in Criminal Anthropology. III. The Physiognomy of the Anarchists», *The Monist* 1/3 (1891), σ. 336-343. Cesare Lombroso, *The physiognomy of the anarchists*, 1890; J. Shantz, «Lombroso's Anarchy Problem», Φθινόπωρο 2014, <http://jeffshantz.ca/lombroso>.

131. Χρήστος Κουρούτζας, Δήμητρα Τζανάκη, «Το έργο του Κωσταντίνου Γαρδίκου και οι βιοϊατρικές νοσηματοδοτήσεις του: τα λαϊκά στρώματα ως άμεση αιτία εγκλημάτων», *Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου* (υπό έκδοση).

132. E. Mucumeci, «Against the Rising Tide of Crime: Cesare Lombroso and Control of the "Dangerous Classes" in Italy, 1861-1940», *Open Edition Journals* 22/2 (2018), <https://journals.openedition.org/chs/2313>.

133. Σ. Αποστολίδης, *Μελέται ιατρικαί κοινωνιολογικαί και φιλοσοφικαί*, ό.π., σ. 38.

134. Χ. Κουρούτζας, Δ. Τζανάκη, «Το έργο του Κωσταντίνου Γαρδίκου και οι βιοϊατρικές νοσηματοδοτήσεις του», ό.π.

κής δομής, ενός ηθικού γυνανδρισμού/ανδρογυνισμού, ο οποίος διαμορφώνεται μέσα από το θηλυκό/πρωτόγονο στοιχείο που κυριαρχεί στο εσωτερικό του. Με αυτή την έννοια, ο εγκληματίας είναι η ζωή που δεν μπόρεσε να εξελιχθεί, παραμένοντας στο στάδιο του πρωτογονισμού – δηλαδή, του αταβισμού και ενός ψυχικού ερμαφροδιτισμού.¹³⁵ Άλλωστε, για τον Λομπρόζο, αυτή η παρασιτική ζωή εντοπιζόταν και στο φυτικό και στο ζωικό βασίλειο.¹³⁶ Αυτό, όμως, σήμαινε ότι η εγκληματικότητα ερμηνεύεται ως εγγενές στοιχείο της άγριας ανθρώπινης φύσης και εντοπίζεται ανάμεσα στις πόρνες, στους εγκληματίες, στις τριβάδες, στους σοδομιστές, στους κίναιδους (άνδρες πόρνοι ντυμένοι γυναίκες) και στους αναρχικούς – δηλαδή στους έκφυλους, εκθηλυμένους, που κινούνται κάτω από το βάρος της λαγνείας της λιβιδινικής άγριας επιθυμίας τους. Επίσης, ο Ασιλ Βίντρας (Achille Vintras), στο έργο *On the repressive measures adopted in Paris, compared with the incontroled prostitution in London and New York* (Λονδίνο, 1867), όπως σημειώνει ο Λομπρόζο, είχε αποδείξει πως βασικοί πελάτες των «κοινών γυναικών» ήταν οι εγκληματίες, αναδεικνύοντας τα σωματικά χαρακτηριστικά αλλά και τα ψυχικά στίγματα αυτού του ανδρόγυνου/γυνάνδρου υποείδους –όπως η εγκληματικότητα, η υστερία, ο αλκοολισμός και η ζήλια–, το οποίο ευθυνόταν για την εγκληματικότητα στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών κοινωνιών.¹³⁷

Έτσι, ο *Εγκληματίας άνθρωπος* του Λομπρόζο ταυτιζόταν με τον ηθικά φρενοβλαβή, ανοίγοντας τον δρόμο σε μια ερμηνεία που έθετε ως αντικείμενο όχι το έγκλημα, τη φτώχεια, την πορνεία ή τη νόσο, αλλά το εκφυλισμένο ον,¹³⁸ που βρί-

135. Σ. Αποστολίδης, *Μελέται ιατρικά κοινωνιολογικά και φιλοσοφικά περι φρενοπαθειών*, ό.π., σ. 323-324.

136. Κωσταντίνος Γαρδικας, *Εγκληματολογία. Τόμος Α' . Εισαγωγή και γενικά αίτια των εγκλημάτων*, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Δημ. Τζάκα-Στεφ. Δελαγραμμάτκα, 1936 [1948], σ. 53.

137. Ά. Ντέιβις, *Γυναίκες, φυλή και τάξη*, ό.π., σ. 22-26.

138. Σ. Αποστολίδης, *Μελέται ιατρικά κοινωνιολογικά και φιλοσοφικά*, ό.π., σ. 324.

σκεται στο στάδιο του αταβισμού και που για τους ψυχιάτρους πάσχει από ηθική φρενοβλάβεια: «Ό,τι οι φρενολόγοι (λέγει ο Lombroso) καλούν ηθικώς φρενοβλαβή, ημείς καλούμεν αυτόν εκ γενετής εγκληματίαν». ¹³⁹ Αφού για τον Λομπρόζο ο αταβισμός ανήκε «εις εγκέφαλον οργανικώς εν ταις κατωτέραις βαθμίσι της εξελίξεως ευρισκόμενον (ζώα, άγριαι φυλαί, βάρβαροι, παιδιά)», ¹⁴⁰ οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι ο αταβισμός δεν ήταν παρά η γενεσιουργός αιτία του γεννημένου εγκληματία –ενός όντος που «είνε [συνεχώς] παράτασις της παιδικής ηλικίας, εν η φύσει υπάρχουν τα σπέρματα των κακών ενστίκτων [δική μου έμφαση], αι τάσεις προς βλάβην και καταστροφήν». ¹⁴¹ Έτσι, ο εγκληματίας συνδέεται μέσω του αταβισμού με την ηθική παράνοια του εκφυλισμένου/εκθλυμένου όντος που εμμένει στο στάδιο της παιδικής ηλικίας, υπηρετώντας τα πάθη και τα ένστικτά του, όπως οι άγριοι, και αυτή η γεννημένη εγκληματική προσωπικότητα, ως είδος, πλέον μεταφέρεται μέσω της κληρονομικότητας και έχει μια ταξική, φυλετική, έμφυλη ταυτότητα που φτάνει μέχρι τα ένστικτα. Με δυο λόγια, για τον Λομπρόζο, οι πόρνες, οι εγκληματίες, οι τριβάδες, οι αναρχικοί, οι κίναιδοι και οι αντικαθεστωπτικοί ανήκαν στο ίδιο καθεστώς αταβισμού, κάτω από το βάρος της ηθικής παράνοιάς τους. ¹⁴² Μορφικά, το σχήμα του κατέληγε στην περιγραφή αυτού του είδους ως του ανθρώπινου λιβιδινικού υποείδους που παρέμενε σε ένα συνεχές στάδιο της παιδικής ηλικίας, με μια ψυχική διάθεση που καταργούσε τις όποιες διακρίσεις, έμφυλες, ταξικές, ηλικιακές. Έπειτα, ο Λομπρόζο κατέληγε στο ότι τα σπέρματα της ηθικής φρενοβλάβειας και του εγκλήματος «απαντώνσιν, όχι εξαιρετικώς, αλλά σταθερώς εις τα πρώτα

139. Στο ίδιο, σ. 323.

140. Στο ίδιο, σ. 323.

141. Στο ίδιο, σ. 323.

142. Κ. Γαρδίκας, *Εγκληματολογία. Τόμος Α΄*, ό.π., σ. 53.

έτη της ηλικίας του ανθρώπου, εις το μικρόν παιδίον».¹⁴³ Είναι η υστερική κόρη που καταγγέλλει τον πατέρα της για βιασμό, μιας και μόνο μια υστερική κόρη θα έκανε μια τέτοια καταγγελία, υπό την επήρεια του παραληρήματος.¹⁴⁴ Αντίστοιχα, ο βιαστής είναι σκλάβος του δυνατού ερεθισμού, καθώς, αν για τους Έλληνες και τους Ρωμαίους η στύση ήταν όπως ο καρδιακός παλμός, για τον Αυγουστίνο αποτελεί διαστροφή του αμαρτωλού.¹⁴⁵ Παρ' όλα αυτά, μετά τον Λομπρόζο, η «στύση» των κατώτερων λιβιδινικών κοινωνικών στρωμάτων, ταυτίζεται με το έγκλημα. Όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα, αξίζει να σημειωθεί ότι εντοπίζουμε την ερμηνεία αυτή και το 1982. Ειδικότερα, στο περιοδικό *Επιθεώρηση Χωροφυλακής* διαβάζουμε:

*[...] ο Β., κλέφτης, είχε συχνές στύσεις και τόσο δυνατό ερεθισμό, που μπορούσε να κάνει και βιασμό [...] Οι βιαστές είναι συνηθέστατα ανίκανοι για συνουσία και σχεδόν φρενοβλαβείς. Έχουν παχειά χείλη, σαρκώδη, άφθονα μαλλιά ξανθά, μάτια λαμπερά, φωνή βραχνή και σβέλτη, καθαρή σκέψη. Τα γεννητικά τους όργανα και η μύτη είναι κακοσχηματισμένα, έχουν το κρανίο ανώμαλο κι όχι σπάνια πάσχουν από βροχοκήλη, κρετινισμό και ραχίτιδα.*¹⁴⁶

Με αυτή την έννοια, ενώ το έγκλημα δεν ήταν εγγενές χαρακτηριστικό των ευρωπαϊκών πολιτισμένων κοινωνιών, ο εγκληματίας υπήρχε ως απόρροια του αταβισμού και της κληρονομικότητάς του, που τον έκανε ένα ον με συνείδηση αλλά

143. Σ. Αποστολίδης, *Μελέται ιατρικά και κοινωνιολογικά και φιλοσοφικά*, ό.π., σ. 323.

144. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 92. Δήμητρα Τζανάκη, «Το σεξ χωρίς συναίνεση είναι βιασμός», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 19.3.2019. Δήμητρα Τζανάκη, «Το σεξ χωρίς συναίνεση είναι βιασμός», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 29.5.2019.

145. David Friedman, *A Mind of Its Own: A Cultural History of the Penis*, Λονδίνο, Robert Hale, 2009.

146. Άγγελος Πετρούλακης, «Βιασμοί», *Επιθεώρηση Χωροφυλακής* 152 (1982), σ. 612.

χωρίς βούληση, αφού βρισκόταν κάτω από το βάρος των ορμών της επιθυμίας των γενετήσιων οργάνων του. Ως εκ τούτου, το συμπέρασμα ήταν ότι όση εκπαίδευση και αν είχαν οι πρωτόγονοι, ως εκφυλισμένοι, δεν θα μπορούσαν ποτέ να εκπολιτιστούν, και επομένως να κυβερνηθούν, χωρίς τη βοήθεια του πολιτισμένου.¹⁴⁷ Στο πλαίσιο ενός καθεστώτος αλήθειας που εμμένει να μάχεται την άγρια φύση και τα άγρια ένστικτα, η επιστήμη θ' αναζητήσει να δημιουργήσει το πιο ισχυρό είδος, μέσα από νέες προτάσεις, για την τιθάσευση αυτών των ενστικτων που εντοπίζονταν κατά κύριο λόγο στα λαϊκά στρώματα, ακόμη και μέσω της βιολογίας, αντικαθιστώντας τα απολίτιστα ένστικτα από τα πολιτισμένα, μέσω της «συμμόρφωσης» του φύλου, με στόχο την αντιμετώπιση της ανθρώπινης εγκληματικότητας.

«ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΩΝ ΕΙΔΩΝ»

Ο Δαρβίνος, στο *Περί της αρχής των ειδών* (*On the origin of species*, 1859), όπως θα μεταφραστεί ο τίτλος στα ελληνικά από τον Σπ. Μηλιαράκη το 1880,¹⁴⁸ θ' αναφερθεί εξ αρχής στον Ετιέν Ζοφρουά ντε Σεν Ιλέρ (Étienne Geoffroy Saint-Hilaire, 1805-1861), αφού αυτός ισχυρίστηκε από το 1795 ότι αυτό που ονομάζουμε «είδη» είναι «ποικίλες απόρροιες του ίδιου τύπου» – με δυο λόγια, μονογονία –, πράγμα που σήμανε ότι τα είδη διαμορφώνονται από έναν αρχέτυπο τύπο. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Δαρβίνο, ο Σεν Ιλέρ δημοσίευσε τα κείμενα στα οποία εξέφραζε αυτήν τη θέση με πεποίθηση το 1828, καταλήγοντας ότι τα είδη δεν διαιωνίστηκαν με την ίδια μορφή – κάτι που οδηγεί τους επιστήμονες της βιολογίας να θέλουν να μάθουν για τη διαμόρφωση του πιο ανθεκτικού είδους, με στόχο την κατανόηση της εξέλιξής του. Ο Ιλέρ, από την άλλη, παρου-

147. Σ. Αποστολίδης, *Μελέται ιατρικά κοινωνιολογικά και φιλοσοφικά*, ό.π., σ. 395.

148. W. Preyer, *Κάρολος Δάρβιν*, μτφρ. Σ. Μηλιαράκη, Αθήνα, εκ του Τυπογραφείου της Ελλ. Ανεξαρτησίας, 1880, σ. 3.

σίασε το σύστημά του για τον προσδιορισμό του φύλου με βάση τα σεξουαλικά όργανα του σώματος, τα οποία χώριζε σε έξι τμήματα και, σύμφωνα με αυτό το σύστημα ταξινόμησης, ό,τι διέφευγε του εξ ολοκλήρου αρσενικού ή θηλυκού ήταν το ερμαφρόδιτο ον. Ο Σεν Ιέρ υποστήριζε ότι ο ερμαφροδιτισμός είχε τις ρίζες του τόσο σε υπερβολές όσο και σε ελλείψεις, ενώ το 1836, στη δημοσίευσή του *Histoire des anomalies de l'organisation* εγκαινίασε ένα όραμα του «τέρατος» που επηρέασε το σύνολο της σύγχρονης ερμηνείας της ανθρώπινης τερατολογίας, εντός των ευρωπαϊκών συνόρων. Ο Δαρβίνος, επίσης, προσφέρει ένα ιδιαίτερα σημαντικό εργαλείο στο έργο του *Η καταγωγή των ειδών*,¹⁴⁹ στο οποίο αναφέρεται στα συμπεράσματα του Γ. Τ. Γουέλς (William Charles Wells), και ειδικότερα στο έργο του «Έκθεση περί μιας λευκής γυναίκας της οποίας μέρος του δέρματος ομοιάζει προς το δέρμα νέγρου» («Account of a female of the white race of mankind, part of whose skin resembles that of a negro», 1818). Στο σημείο αυτό, το σκεπτικό του Δαρβίνου, που δημοσιεύτηκε στα «Δύο δοκίμια περί δρόσου και περί απλής οράσεως», είναι ότι το ανθρώπινο είδος θα μπορούσε να γίνει πιο ανθεκτικό με την ανάμειξη του λευκού.¹⁵⁰ Με το παράδειγμα αυτό, ο Δαρβίνος διαπιστώνει εφεξής τις δυνατότητες της βιολογίας όσον αφορά την εξημέρωση των αγρίων, αφού, όπως «οι κτηνοτρόφοι βελτιώνουν τα εξημερωμένα ζώα με την επιλογή», αντίστοιχα θα μπορούσε και η επιστήμη¹⁵¹ να παρέμβει στη φυσική εξέλιξη του ανθρώπινου είδους με στόχο τη μετάβαση από το πιο ευάλωτο

149. Στο ίδιο, σ. 7

150. Κάρολος Ντάρβιν, *Η καταγωγή των ειδών*, μτφρ. Ανδρέας Πάγκαλος, Αθήνα, Εκδόσεις Γκοβόστη, [δεν είναι εμφανής η χρονολογία έκδοσης], σ. 49, <https://hellenicus.lib.aegean.gr/handle/11610/16457>.

151. Βάσει αυτής της φιλοσοφίας, ο κυρίαρχος άνθρωπος, ως κάτοχος της φύσης, καλείται να επιβληθεί στην εκθηλυμένη ζωή, ήτοι στα ζώα. Σχετικά με αυτό, ο Πάτερσον ισχυρίζεται ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά απέναντι στα ζώα ήταν προάγγελος του Ολοκαυτώματος, βλ. Charles Patterson, *Αιώνια Τρεμπλίνκα. Η συμπεριφορά μας απέναντι στα ζώα και το Ολοκαύτωμα*, μτφρ. Κώστας Αλεξίου, Αθήνα, Πράσινο Ινστιτούτο, 2014.

στο πιο ισχυρό, μέσω της επιλογής.¹⁵² Στο πλαίσιο αυτό, ο Δαρβίνος υποστηρίζει την επικράτηση των πολιτισμένων ενστικτων πάνω στα άγρια ένστικτα, στο όνομα της εξέλιξης και της προόδου. Όπως εξηγεί, στην Αυστραλία, παρότι υπάρχουν φυτά, δεν είναι χρήσιμα¹⁵³ για το ανθρώπινο είδος, και αυτό συμβαίνει επειδή καλλιεργούνται από απολίτιστους ανθρώπους:

Αν χρειάστηκαν εκατοντάδες ή χιλιάδες χρόνια για να καλυτερεύσουν ή ν' αλλάξουν τα περισσότερα απ' τα φυτά μας για να φτάσουν στο σημερινό επίπεδο χρησιμότητας για τον άνθρωπο, μπορούμε να καταλάβουμε γιατί ούτε η Αυστραλία ούτε το Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδος ούτε καμιά άλλη περιοχή που κατοικούνταν από ολότελα απολίτιστους ανθρώπους δεν μας πρόσφερε ούτε ένα φυτό άξιο να καλλιεργηθεί. Αυτό δεν οφείλεται στο γεγονός ότι αυτές οι περιοχές δεν είναι τόσο πλούσιες σε Είδη κανενός χρήσιμου φυτού, αλλά στο ότι τα ιθαγενή φυτά δε βελτιώθηκαν με συνεχή επιλογή ως ένα επίπεδο όπου έχουν φτάσει τα φυτά σε χώρες που είναι πολιτισμένες από παλιά.¹⁵⁴

Για να γίνουν τα φυτά χρήσιμα κι ωφέλιμα για τους ανθρώπους, έπρεπε να καλλιεργηθούν από «πολιτισμένους», συνεπώς δεν μπορεί ο καθένας να είναι καλλιεργητής. Εξάλλου, σε αυτό το πλαίσιο, είχε αδιαφιλονίκητα αναδειχθεί ότι τα βοτανικά είδη ήταν «μια ανώτερη [και] πιο μόνιμη μορφή ποικιλιών»¹⁵⁵ από τα άλλα φυτά, καθώς –σύμφωνα με τον Δαρβίνο, που αναπαράγει τον Γ. Χέρμπερτ μέσα από τα έργα του «Κηπουρικά Πεπραγμένα» (1822) και «Περί Αμαρυλλιοειδών» (1837)– τα βότανα προήλθαν από «κηπουρικά πειράματα». Επιβεβαιώνεται, έτσι, η σκέψη του ότι, μόνο μέσω της (ευρωπαϊκής) επιστήμης, η φύση γίνεται ωφέλιμη για το ανθρώπινο είδος, κάτι που αναδεικνύει ότι ο καλλιεργητής έπρεπε πρώ-

152. W. Preyer, *Κάρολος Δάρβιν*, ό.π., σ. 7.

153. Στο ίδιο.

154. Στο ίδιο.

155. Στο ίδιο, σ. 8.

τιστα να ανήκει στη Δύση. Από την άλλη, με αυτό τον τρόπο, ο Δαρβίνος μπορεί να καταλήξει με ευκολία στο συμπέρασμα ότι η φύση, με τη μεσολάβηση του (ευρωπαϊού) καλλιεργητή, διαμορφώνεται σ' ένα ακόμη πιο ανθεκτικό, ανώτερο είδος, ενώ ο ίδιος προσθέτει: «Αλλά αυτό που στη δεύτερη περίπτωση πραγματοποιείται “τεχνητά”, φαίνεται να πραγματοποιείται το ίδιο αποτελεσματικά, αν και με βραδύτερο ρυθμό, απ' τη φύση κατά το σχηματισμό ανθρώπων ποικιλιών τέτοιων που να προσαρμόζονται στον τόπο όπου κατοικούν».¹⁵⁶

Αν ακολουθήσουμε το σκεπτικό του Δαρβίνου με τα φυτά, είναι φανερό ότι, μέσα από την προβληματική του, καταφέρνει και εισάγει μια σειρά από αξίες της αστικής ηθικής, όπως αυτή της εργατικότητας, καθώς επισημαίνει ότι η οκηρία αποτελεί την οδό για τη θανάτωση των ειδών. Ειδικότερα, αναφέρει πως οι παρασιτικές μέλισσες συχνά κάνουν αυγά σε φωλιές άλλων μελισσών, άλλων ειδών, με αποτέλεσμα να αλλάζουν όχι απλώς τα ένστικτα αυτών των μελισσών, αλλά και η κατασκευή τους, αφού χάνουν σταδιακά το «όργανο συλλογής της γύρης τους, που θα ήταν απαραίτητο, αν αποθήκευαν τρόφιμα για τα μικρά τους»,¹⁵⁷ κάτι που «τις οδηγεί σε ελλείψεις και σπάνη τροφής», και εν ολίγοις σε σταδιακή εξαφάνιση. Με λίγα λόγια, το ένστικτο της οκηρίας, που αποτελεί φυσικό σχεδιασμό σε κάποια είδη, διαμορφώνει στην ουσία τη σταδιακή θανάτωση του συγκεκριμένου είδους. Άρα, εδώ μπορεί η επιστήμη να εκπολιτίσει ακόμη και τα ένστικτα, σε μια λογική που εντάσσεται στη διάκριση του καλού και του κακού ενστίκτου, όπου το καλό καλείται να βοηθήσει ακριβώς για την αναπαραγωγή του είδους. Ο ρόλος επομένως του «καλλιεργητή» είναι να δώσει βάρος σε αυτό το είδος που μπορεί ν' αναπαραχθεί με τρόπο ανθεκτικό (όπως τα βότανα). Στο σημείο αυτό, συγκλίνει η βιολογία με την ψυχιατρική.

Το σεξουαλικό ένστικτο, αποκλειστικά για την αναπαραγωγή του είδους, όσο και η εργασία, τόσο για τη βιολογία όσο και

156. Στο ίδιο, σ. 7.

157. Στο ίδιο, σ. 266.

για την ψυχιατρική, ερμηνεύονται ως η ιδανική συνθήκη για την εξέλιξη της ζωής· αντιθέτως, η οκνηρία, για παράδειγμα, μια ενστικτώδης συνήθεια, μεταλλάσσει το είδος, με αποτέλεσμα την αδυναμία συλλογής τροφής, παράλληλα με την εκδήλωση φαινομένων στειρότητας. Εξάλλου, το ένστικτο, όπως το είχε περιγράψει ο Κιβιέ, ήταν ενάντια στη συνειδητή θέληση, με αποτέλεσμα να αποδυναμώνεται το είδος στην όποια δυνατότητα για εξέλιξη.¹⁵⁸

Είναι σαφές ότι αυτή η ερμηνεία ανοίγει τον δρόμο για την αποκάλυψη μιας τεχνολογίας, ευρωπαϊκής, με στόχο την τροποποίηση του απολίτιστου ενστίκτου προς τις αξίες του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Στο σημείο αυτό, ο Δαρβίνος, στηριζόμενος στη σαφή διάκριση φυσικού-πολιτισμένου ενστίκτου, φτάνει στο σημείο να μιλήσει μάλιστα για την αναγκαιότητα της αντικατάστασης του φυσικού ενστίκτου από το πολιτισμένο : «[Η δυνατότητα] που είναι τόσο ισχυρή στα χέρια του ανθρώπου, [μπορεί] να εφαρμοστεί στη φύση, φτάνοντας στο σημείο να μιλάμε για την αντικατάσταση του φυσικού ενστίκτου από το πολιτισμένο ένστικτο; Νομίζω πως θα δούμε ότι μπορεί να δράσει με μεγάλη αποτελεσματικότητα».¹⁵⁹

Με αυτό τον τρόπο, τα εκφυλισμένα, ζωώδη, απολίτιστα ένστικτα των πρωτόγονων γίνονται κομμάτι του νόμου της εξέλιξης και ταξινομούνται αντίστοιχα σε φυσιολογικά και σε παθολογικά. Έτσι, σύμφωνα με τον Αποστολίδη, μέσω «της θεωρίας της εξέλιξεως των όντων», η οποία χρησιμοποιήθηκε αποτελεσματικά από «[τη] σχολή του Lombroso [ο οποίος την] εφήρμοσε εις το ζήτημα των εγκληματιών δημιουργήσασα την δοξασίαν της αταβιστικής γενέσεως αυτών»,¹⁶⁰ η επιστήμη μπορούσε πλέον να καταλήξει και στη μελέτη αυτών των ζωωδών ενστίκτων, ακριβώς μέσα από τη μελέτη των πληθυσμών και εντός των ιδρυμάτων, όπως οι φυλακές, με στόχο τη θανάτωση αυτών των εγκληματι-

158. Στο ίδιο.

159. Κ. Ντάρβιν, Η καταγωγή των ειδών, ό.π., σ. 88, 260.

160. Σ. Αποστολίδης, *Μελέται ιατρικάί κοινωνιολογικάί και φιλοσοφικάί*, ό.π., σ. 323.

κών/άγριων ενστίκτων. Μάλιστα, μετά το 1876, ο Λομπρόζο¹⁶¹ θα δώσει ένα ξεκάθαρο έμφυλο στίγμα στον γεννημένο εγκληματία, στον «criminal né»,¹⁶² φτάνοντας σε σημείο να τον αποκαλέσει και γυναικωτό,¹⁶³ αφού χαρακτηρίζεται από υπέρμετρο πάθος, χυδαία λαγνεία της ηδονής, ακράτεια, ανυπακοή, ψεύδος, νοσηρότητα, με αποτέλεσμα να καταλήγει στο έγκλημα της επανάστασης, της αυτοκτονίας ή της ληστείας. Στο πλαίσιο αυτό, ο Χέρμπερτ Σπένσερ (Herbert Spencer, 1820-1903), στο *Principes de Sociologie* (1877), θα αναζητήσει μια ερμηνεία του νόμου της εξέλιξης με στόχο την επικράτηση του πιο ισχυρού ενστίκτου,¹⁶⁴ αποσκοπώντας στη διαιώνιση του είδους. Ο Σπένσερ, αντλώντας την έμπνευσή του απευθείας από τη βιολογία, θα υποστηρίξει ότι η κοινωνική εξέλιξη μπορεί να εξομοιωθεί με την οργανική. Στον νόμο της κληρονομιάς των αποκτηθέντων χαρακτηριστικών που εισάγονται από τη βιολογία, ο Σπένσερ συνδυάζει έναν άλλο νόμο, αυτόν της «συνεχούς και ακαταμάχητης προόδου», που θα μεταβίβαζε τις κοινωνίες από ένα πρωτόγονο στάδιο, που χαρακτηρίζεται από μια ομοιογενή και απλή δομή, σε όλο και πιο περίπλοκα στάδια, που χαρακτηρίζονται από αυξανόμενη ετερογένεια, επιβάλλοντας στην ουσία την πατριαρχική κανονικότητα του πιο ισχυρού. Αντιστοίχως, την ίδια περίοδο, και συγκεκριμένα το 1876, ο γερμανός παθολόγος Έντβιν Κλεμπς (Theodor Albrecht Edwin Klebs, 1834-1913) ήταν ο πρώτος που πρότεινε μια ταξινόμηση βασισμένη αποκλειστικά στην ανάλυση του γονδιακού ιστού. Έτσι, ανάλογα με το αν ένα άτομο είχε ωσθήκες ή όρχεις, διακρινόταν σε ψευδό ή αληθινό ερμαφρόδιτο – μια ταξινόμηση

161. Richard F. Wetzell, *Inventing the Criminal. A History of German Criminology, 1880-1945*, Τσάπελ Χιλ-Λονδίνο, The University of North Carolina Press, 2000, σ. 26.

162. Σ. Αποστολίδης, *Μελέται ιατρικά κοινωνιολογικά και φιλοσοφικά*, ό.π., σ. 326.

163. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 251.

164. Στην ελληνική βιβλιογραφία, ανάμεσα σε άλλα, βρίσκουμε στο έργο του Σπένσερ αναφορές στον Σίμωνα Αποστολίδη, *Αι ψυχώσεις*, Αθήνα, 1889, σ. 115.

που παρέμεινε ενεργή μέχρι το 2006,¹⁶⁵ αποδίδοντας πλέον σε αυτήν τη ζωή έναν τερατώδη εγκληματικό ψυχισμό, μέσα από τη δαρβινική ερμηνεία που ταύτιζε την εξέλιξη με τη διάκριση των φύλων. Η διάκριση αυτή μετά το 1880 θα μεταφερθεί από την ανατομία του «γεννητικού αδένα»¹⁶⁶ στην «ανατομία» του ανθρώπινου ενστίκτου, του *libido sexualis*.

Τη δεκαετία του 1880 συμβαίνουν δραματικές αλλαγές. Κάτω από τον τεράστιο φόβο του ευνουχισμού, ο εκθηλυσμός θα εντοπιστεί και επίσημα από τον γάλλο ψυχίατρο Ζαν-Μαρτάν Σαρκό ανάμεσα σε ρωμαλέους άνδρες που εργάζονταν στους σιδηροδρόμους και οι οποίοι ανέπτυσαν το υστερικό τραύμα ύστερα από εργατικό ατύχημα, αναδεικνύοντας τον κίνδυνο που εξαπλώνεται στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών κοινωνιών και μετατρέποντας κάθε «τραύμα/αναπηρία» ως αποτέλεσμα της ψυχικής ευαλωτότητας του υποκειμένου και όχι του καπιταλισμού, που το προκαλεί, λόγω των απάνθρωπων συνθηκών. Το αποτέλεσμα θα είναι η επιστήμη να επικεντρωθεί στον εγκληματία και στα ένστικτά του και όχι στις συνθήκες που δημιουργούν και αναπαράγουν τη βία, εντός ενός συγκεκριμένου πατριαρχικού, αποικιοκρατικού, ταξικού (κοινωνικού, πολιτικού, οικονομικού και ψυχικού) καθεστώτος.

Η ΤΡΑΥΜΑΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΙΑ

Το 1882 ο Ζαν Μαρτάν Σαρκό αναλαμβάνει το Salpêtrière. Ο Πιερ Μπρικέ (Pierre Briquet, 1796-1881), προκάτοχος του Σαρκό στο Salpêtrière, είχε ήδη επισημάνει ότι η υστερία εντοπιζόταν ιδιαίτερα ανάμεσα στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα.¹⁶⁷ Παρ' όλα αυτά, αυτό που διακρίνει το Salpêtrière υπό

165. Katrina Kartazis, *Intersex, Medical Authority and Lived Experience*, Ντάρχαμ-Λονδίνο, Duke University Press, 2008, σ. 37.

166. Στο ίδιο.

167. Heini Hakosalo, «The Salpetriere hysteric. A Foucauldian view», *Science Studies* 4/1 (1991), σ. 20-21.

τη διοίκηση του Σαρκό είναι ότι μετατρέπεται από άσυλο των υστερικών γυναικών, όπως έχω αναφερθεί διεξοδικά αλλού,¹⁶⁸ σε νοσοκομείο μελέτης της υστερίας των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων *per se*.

Πιο συγκεκριμένα, το Salpêtrière, το οποίο μέχρι τότε ήταν κατά βάση άσυλο για τις γυναίκες κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, στις οποίες οι ειδικοί εντόπιζαν βίαιους σπασμούς (*violent convulsions*) και είχαν διαγνωστεί είτε ως υστερικές είτε ως επιληπτικές, πλέον δεχόταν περιπτώσεις τόσο ανδρών όσο και γυναικών που έπασχαν από «τραυματική υστερία»¹⁶⁹ – μια ιδιότυπη ψυχική ασθένεια που προερχόταν από ατυχήματα κατά τη διάρκεια της εργασίας. Η τελευταία αυτή επισήμανση, στην πραγματικότητα, άνοιγε την πόρτα στον αυθαίρετο χαρακτήρα της επιλογής των ψυχικών νοσημάτων, βάσει του οποίου στην ουσία αναπαραγόταν μια φυσική αντιστοιχία ανάμεσα στην υστερία και την κοινωνική τάξη. Ο αυθαίρετος τρόπος της επιλογής για να δηλωθεί το ψυχικό νόσημα είχε εδραιωθεί από τα μέσα του 19ου αιώνα από τον γάλλο ψυχίατρο Μορό ντε Τουρ, τον οποίο ο Σαρκό ακολουθούσε στα συμπεράσματα του. Ο Μορό ντε Τουρ, όπως ανέφερα και παραπάνω, πίστευε ότι το κλειδί του αινίγματος δεν είναι η ασθένεια και τα συμπτώματά της αλλά ο/η ασθενής. Για εκείνον, το «*primordial fact*», «*facteur générateur*», «*agent provocateur*» είναι ο μηχανισμός που υπάρχει σε κάποια υποκείμενα και που, μετά τον τραυματισμό, συμβάλλει στην εκδήλωση των συμπτωμάτων της υστερίας, ακόμη και σε ρωμαλέους άνδρες.¹⁷⁰ Σε αυτήν τη βάση, το Salpêtrière, θα δεχτεί περιπτώσεις τόσο ανδρών όσο και γυ-

168. Δ. Τζανάκη, «Τους ανθρώπους τους θανατώνουν όταν εκθηλώνονται ψυχικά», *Marginalia* 12, <https://marginalia.gr/arthro/toys-anthropoys-toys-thanatonoy-n-otan-toys-ekthilynoy-n-psychika/>.

169. *Leçons du mardi a la Salpêtrière professeur charcot policlinique 1887-1888, notes de cours de MM. Blin*, Παρίσι, Charcot et H. Colin, 1892, σ. 286.

170. K. Solhdju, «Alienating travels and traveling into Alienation», ό.π.

ναικών, που έπασχαν από «τραυματική υστερία».¹⁷¹ η οποία, όπως επεσήμαναν τα έντυπα της εποχής, ήταν το σύνδρομο που προέκυπτε έπειτα από εργατικό ατύχημα με εκδηλώσεις όπως: «διαταραχές της αίσθησης, αιμοαναισθησία, φαρυγγική αναισθησία, διάδοση ερεθιστικότητας, ομόκεντρος περιορισμός του οπτικού πεδίου, δυσχρωματοψία, διάφορες παραλύσεις, απώλεια μυϊκής αίσθησης και δύναμη ομιλίας, συσπάσεις, λαρυγγικός ή οισοφαγικός σπασμός, νευρικές κρίσεις και σωματικά συμπτώματα».¹⁷² Ουσιαστικά, η «τραυματική υστερία» έδινε την ερμηνεία ότι οποιοσδήποτε τραυματισμός και δυσκολία εργασίας δεν συνέβαινε λόγω ατυχήματος, αλλά λόγω ευάλωτης ψυχικής καταστάσεως αυτών των ανθρώπων.¹⁷³ Η συγκεκριμένη ψυχική νόσος, από την άλλη, εντοπιζόταν κυρίως στους άνδρες των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων,¹⁷⁴ οι οποίοι εργάζονταν. Επομένως, οι εκδηλώσεις υστερίας αναπτύσσονταν και στους άνδρες ως αποτέλεσμα της επικράτησης του ενστίκτου, το οποίο τίθετο εν ενεργεία μετά το τραύμα, με αποτέλεσμα τη μερική ή ολοκληρωτική ανικανότητα εφεξής για εργασία και, ως εκ τούτου, το παράλογο αίτημα για αποζημίωση.¹⁷⁵

Συνοπτικά, η υστερία αναδείκνυε αυτό το ιδιαίτερο, ψυχικά εκθηλυμένο, εκφυλισμένο ανθρώπινο είδος, άνδρες και γυναίκες, κατά κανόνα από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, που ύστερα από ένα ατύχημα αρνιόνταν να επανέλθουν στην εργασία τους, και μάλιστα παρέμεναν στο στάδιο της υστερίας, εντός του οποίου ένας σωματικά ρωμαλέος άνδρας αποκτούσε τα ψυχικά στίγματα της γυναίκας. Υπό αυτές τις

171. *Leçons du mardi a la Salpêtrière professeur charcot policlinique 1887-1888*, ό.π., σ. 286.

172. Louise Fiske-Bryson, Henry Brown, «Traumatic hysteria», *The Journal of Nervous and Mental Disease* 15/2 (Φεβρουάριος 1890), σ. 106.

173. H. Hakosalo, «The Salpetriere Hysteric», ό.π., σ. 20.

174. *Leçons du mardi a la Salpêtrière professeur charcot policlinique 1887-1888*, ό.π., σ. 286-287.

175. Στο ίδιο.

συνθήκες, το 1879, το Salpêtrière θ' ανοίξει τις πόρτες του και από άσυλο θα μετατραπεί σε τακτική κλινική εξωτερικών ασθενών, η οποία ανάγεται σε πρωταρχικό ίδρυμα μελέτης αυτής της κατηγορίας ασθενών. Στο Salpêtrière, το 1882 θα ξεκινήσει ο Σαρκό τα μαθήματά του, κάθε Τρίτη και Παρασκευή, στα οποία, όπως επέμενε ο ίδιος, ποτέ δεν αναφερόταν στην υστερία ως νόσο που προέρχεται από τις ωσθήκες,¹⁷⁶ ενώ σημείωνε και την εμφάνισή της στην εφηβική και την παιδική ηλικία.¹⁷⁷ Επιπλέον, ο Σαρκό στη μελέτη του για την υστερία θα χρησιμοποιήσει το μοντέλο της «*dementia paralytica*», ενώ ως προς την ερμηνεία θα παραθέσει ως αιτία της εκδήλωσής της όχι τη μήτρα αλλά το μυαλό.¹⁷⁸ Κατέληγε, συνεπώς, ότι ήταν ένα ψυχολογικό φαινόμενο, αποδεσμεύοντάς την από οποιαδήποτε νευρολογική ερμηνεία.¹⁷⁹

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί ότι ανάμεσα στις 591 περιπτώσεις, το 1887, οι 257 αποδίδονταν στην τραυματική υστερία,¹⁸⁰ σύμφωνα και με τον βοηθό του Σαρκό, τον Πιερ Ζανέ (Pierre Janet, 1859-1947),¹⁸¹ ο οποίος θ' αναπτύξει ακόμη πιο εξονυχιστικά, προς την κατεύθυνση του δασκάλου του, τα ψυχικά νοσήματα. Η μετάθεση της υστερίας, από την άλλη, και σε ανδρικά ρωμαλέα σώματα, καθώς και το άνοιγμα των ασύλων στο ευρύ κοινό, δεν είναι τυχαία.

176. Στο ίδιο, σ. 53.

177. Στο ίδιο, σ. 136.

178. Στο ίδιο, σ. 22.

179. Στο ίδιο, σ. 24

180. Bessel Van Der Kolk, «Trauma, neuroscience, and the etiology of hysteria: An exploration of the relevance of Breuer and Freud's 1893. Article in light of Modern Science», *Journal of the American Academy of Psychoanalysis* 28/2, σ. 237-262, <https://guilfordjournals.com/doi/pdf/10.1521/jaap.1.2000.28.2.237> (ανακτήθηκε 16.8.2020).

181. Μάλιστα, ο Πιερ Ζανέ, στο έργο του *L'Automatisme Psychologique* (1889), ήταν ο πρώτος που αναφέρθηκε στη διαταραχή μετατραυματικού στρες (post traumatic stress disorder). B. Van Der Kolk, «Trauma, neuroscience, and the etiology of hysteria», ό.π., σ. 237-262. Δ. Τζανάκη, «Τους ανθρώπους τους θανατώνουν όταν εκθηλύνονται ψυχικά», ό.π.

Μετά το 1870, τα άσυλα στην Ευρώπη άρχισαν να χάνουν σταδιακά τον ρόλο που είχαν υποσχεθεί ότι θα έπαιζαν στις αρχές του 19ου αιώνα ως κέντρα θεραπείας τόσο της παράνοιας όσο και της ηθικής παράνοιας. Στην πραγματικότητα, άρχισαν να μετατρέπονται σε Μέκκα θανάτων, αφού οι ασθενείς πέθαιναν εντός των τειχών τους. Εντωμεταξύ, η δημιουργία της Πρώτης Διεθνούς Ένωσης Εργατών (1864) καθώς και η Παρισινή Κομμούνια (1871) θύμιζαν με εμφανή τρόπο πλέον τον κίνδυνο της επανάστασης της εργατικής τάξης και την ετεροτοπία μιας παγκόσμιας δημοκρατίας. Κυρίως, όμως, θύμιζαν ότι ο μαρξισμός, μετά την πρώτη έκδοση του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* (1867) από τον Καρλ Μαρξ, συνιστούσε μια θεωρητική τομή στον κυρίαρχο αστικό επιστημονικό λόγο της εποχής, μιας και στην ουσία έδινε ένα άλλο επιστημολογικό πλαίσιο ερμηνείας της φτώχειας, της ανέχειας, της εξαθλίωσης,¹⁸² ξεκινώντας όχι από τον άνθρωπο αλλά από μια ταξική κοινωνία, στην οποία η αστική τάξη εκμεταλλευόταν τον λαό.

Στον απόηχο, λοιπόν, της Παρισινής Κομμούνιας και της Πρώτης Διεθνούς, το Salpêtrière μετατρέπεται από χώρο ασύλου σε κλινική με μαθήματα κλινικής θεραπείας προς το ευρύ κοινό, σε μια προσπάθεια ακριβώς αντιμετώπισης της εξάπλωσης μιας διαφορετικής ερμηνείας, αλλά και αναπαραγωγής ενός κυρίαρχου βιοϊατρικού λόγου.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Σαρκό θα κάνει μνεία σ' αυτόν τον εκθηλυμένο πληθυσμό, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου προερχόταν από τις εταιρείες που βρίσκονταν γύρω από το Salpêtrière και επρόκειτο συνήθως για υπαλλήλους των σιδηροδρομικών εταιρειών: «Οι νευροασθενείς είναι κυρίως υπάλληλοι των εταιρειών των σιδηροδρόμων. Ο γείτονάς μας,

182. Εκατόν πενήντα χρόνια Καρλ Μαρξ. Το Κεφάλαιο. Στοχασμοί για τον 21ο αιώνα. Διεθνές Συνέδριο, 14-15.1.2017, https://rosalux.gr/sites/default/files/publications/150_years_capital_-_web_-_gr_o.pdf (ανακτήθηκε 25.8.2020).

η εταιρεία σιδηροδρόμων της Ορλεάνης, μας προμηθεύει πολλούς πελάτες, πολλοί από τους οποίους είναι νευροασθενείς».¹⁸³

Έτσι, στο Salpêtrière, και ιδιαίτερα από τον Σαρκό, μπορεί να μελετηθεί η «τραυματική υστερία» σε αυτό τον αριθμό ανδρών: «Αυτοί είναι [οι υπάλληλοι της εταιρείας σιδηροδρόμων της Ορλεάνης] ταυτόχρονα υστερικοί και νευροασθενικοί. [Ασθενείς που ενώ] μοιάζουν εξωτερικά με ρωμαλέο άντρα που, αν προσπαθήσουμε να κοιτάξουμε με τον παλιό τρόπο, θα έπρεπε να απέχει πολύ από μια διάγνωση της υστερίας, όσον αφορά την πραγματικότητα, αυτή η γνώμη δεν έχει πλέον καμία αξία»,¹⁸⁴ μιλώντας ακριβώς γι' αυτό τον τεράστιο κίνδυνο του ψυχικού ευνουχισμού.

Στην ουσία, όμως, αυτό που συντελείται μέσα από την αφήγηση του Σαρκό δεν είναι παρά η ταύτιση της υστερίας με τους ρακένδυτους, τους υποβαθμισμένους, τους ζητιάνους, τους λωποδύτες, τους επαίτες, τους εγκλείστους, με τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, που πλέον εντοπίζονται και ανάμεσα στους εργάτες/-τριες,¹⁸⁵ μιλώντας ακριβώς γι' αυτό το στάδιο

183. *Leçons du mardi a la Salpêtrière professeur Charcot policlinique 1887-1888*, ό.π., σ. 54. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειώσω πόσο σημαντική είναι η επιρροή του Σαρκό στην ελληνική πραγματικότητα, Ενδεικτική είναι και η δημιουργία του Αιγινήτειου Νοσοκομείου το 1904 από τον καθηγητή Μιχαήλ Κατσαρά, μαθητή του Ζαν-Μαρτάν Σαρκό.

184. Στο ίδιο, σ. 54.

185. Στο ίδιο, σ. 287. Την ίδια περίοδο εισέρχεται και ο όρος της νευρασθένειας (1869), από τον γιατρό Τζορτζ Μπερντ (George Miller Beard, 1839-1883). Ο Σαρκό θα ενθουσιαστεί με αυτήν τη νέα κατηγορία. Το 1891, το Salpêtrière, έχοντας ανοίξει τις πόρτες του στο ευρύ κοινό θα καταγράψει 244 περιπτώσεις υστερίας και 214 νευρασθένειας. Η. Hakosalo, «The Salpetriere hysteric», ό.π., σ. 25. Την ίδια περίοδο, εξάλλου, ο Μαξ Νορντάου (Max Nordau, 1849-1923) κατέληγε στον εντοπισμό της υστερίας στον εκφυλισμένο πληθυσμό: «Αλλ' ο ιατρός και ιδίως ο περί τα νευρικά και φρενικά νοσήματα σπουδάσας, βλέπει αμέσως συμπτύσσοντας υπό τα συμπτώματα εκείνα δύο καθαρώς ωρισμένες παθολογικές καταστάσεις, τον εκφυλισμόν και τον υστερισμόν, ων αι ασθενέστεραι εκδηλώσεις καλούνται συνήθως νευρασθένειαι». Max Nordau, *Εκφυλισμός κατά τον Max Nordau*, μτφρ. Άγγελος Βλάχος, Αθήνα, Βιβλιοδοτικά καταστήματα Αναστασίου Δ. Φέξη, 1905, σ. 11. Για την ιστορία της υστερίας, όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα βλ. Δ. Τζανάκη, *Ιστορία της (μη) κανονικότητας*, ό.π., σ. 105-120.

πρωτογονισμού στο οποίο παρέμειναν αυτοί οι άνθρωποι, με αποτέλεσμα την εκδήλωση της ρήξης με την ανθρώπινη πρόοδο που ο ευρωπαϊκός πολιτισμός υποσχόταν στην ενήλικη (ανδρεία) ζωή. Σ' αυτήν τη βάση η ερμηνεία είναι ξεκάθαρη. Ο κυρίαρχος επιστημονικός λόγος έδινε ολοένα και μεγαλύτερη έμφαση στο ψυχικό νόσημα και στη λιβιδώ που καταφέρει να ευνουχίζει ακόμη και έναν ρωμαλέο άνδρα των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Στην πραγματικότητα, μετά το 1880, ανοίγει με τον Σαρκό και τον Μανιάν ο δρόμος της σύνδεσης της ψυχολογικής ευαλωτότητας – με ό,τι αυτό συνιστά – με τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, ως ταξική προδιάθεση.

Το 1882, ο Σαρκό δημοσιεύει με τον Βαλεντάν Μανιάν (Valentin Magnan, 1835-1916) το άρθρο «Inversion du sens génital et autres perversions sexuelles». Ο τρόπος ανάλυσής τους ταιριάζει με τα κείμενα της εποχής – αναφέρονται, δηλαδή, σε αυτό το ιδιαίτερο ανθρώπινο είδος με στίγματα εκφυλισμού, όπως της σεξουαλικής διαστροφής –, ωστόσο αυτή η μελέτη είναι σαφώς ιδιαίτερη. Εκτός από το μέγεθος της υπογραφής πρώτιστα του Σαρκό, λόγω της επαφής του με την υστερία, αλλά και του Μανιάν, με την ανάλυσή του σχετικά με τους ανώτερους εκφυλισμένους, οι δυο γάλλοι ψυχίατροι εισάγουν για πρώτη φορά τον όρο «perversion sexuelle» – που στη συνέχεια θα τον αντικαταστήσουν με τον όρο «perversion de l'instinct sexuel».¹⁸⁶ Αναφέρονται, εν ολίγοις, πλέον στη διαστροφή του ενστίκτου, ενώ, είναι η πρώτη φορά που γίνεται μια σφαιρική μελέτη. Συγκεκριμένα, ο ασθενής παρουσιάζεται μέσα από τρεις βασικούς άξονες. Στον πρώτο, παρουσιάζεται ένα σύντομο βιογραφικό του, στον δεύτερο παρατίθενται διεξοδικά οι σημειώσεις που πήραν οι γιατροί γύρω από τη συμπεριφορά του στην κλινική και, τέλος, στον τρίτο άξονα, παρουσιάζονται περαιτέρω πληροφορίες από ένα μέλος της

186. Georges Lantéri-Laura, *Lecture des perversions: histoire de leur appropriation médicale*, Παρίσι-Νέα Υόρκη, Economica, 2012.

οικογένειάς του σχετικά με τον ασθενή.¹⁸⁷ Επιπλέον, ο Σαρκό και ο Μανιάν δεν μιλάνε απλώς για αντίθετα αισθήματα («contrary sexual feelings»), όπως ο Καρλ Βέστφαλ στο *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten*. Ο Μανιάν και ο Σαρκό έρχονται να μιλήσουν για αυτή την «παρά φύσιν» ζωή που είναι κάτω από το βάρος των ενστίκτων και κυρίως για την «παρά φύσιν» αλήθεια. Το 1885, επίσης, ο Μανιάν εκδίδει το έργο του *Des anomalies des aberrations et des perversions sexuelles*, στο οποίο αναπτύσσει την έννοια της διαστροφής και της σεξουαλικής ανωμαλίας, αποδίδοντας με αυτό τον τρόπο της έννοια μιας συνειδητής τρέλας («folie avec conscience»)¹⁸⁸. Την ίδια χρονιά δημοσιεύεται και το έργο του Ζουλιάν Σεβαλιέ (Julien Chevalier) *De l'inversion de l'instinct sexuel au point de vue médico-légal*,¹⁸⁹ μεταφέροντας ακριβώς το βάρος από τον αταβισμό και την ηθική παράνοια στα ένστικτα των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Αυτό σήμαινε ότι η διαχείριση του ενστίκτου αποτελούσε αντανakλαστικό συμμετρικό προς την απειλή της μαρξιστικής διδασκαλίας· δεν έφταιγε η ταξική πάλη, αφού για τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο ήταν μια αναγκαιότητα μετά τη διαπίστωση ότι δεν εξελίσσονται όλοι οι άνθρωποι με τον ίδιο τρόπο. Έπειτα, το 1883, ο ξάδερφος του Δαρβίνου, ο βιολόγος και στατιστικός Φράνσις Γκάλτον (Francis Galton, 1822-1911) θα εισαγάγει τον όρο «ευγονική», επανα-

187. Clive Thomson, «De la pédérastie à l'homosexualité: La perversion comme site d'un nouveau rapport entre médecin et patient (1880-1900)», *Itinerarios. Revista de estudios lingüísticos, literarios, históricos y antropológicos* nr 10 (2009), σ. 241-251, http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Itinerarios_Revista_de_estudios_ling_sticos_literarios_historicos_y_antropologicos/Itinerarios_Revista_de_estudios_ling_sticos_literarios_historicos_y_antropologicos-r2009-t-n10/Itinerarios_Revista_de_estudios_ling_sticos_literarios_historicos_y_antropologicos-r2009-t-n10-s241-251/Itinerarios_Revista_de_estudios_ling_sticos_literarios_historicos_y_antropologicos-r2009-t-n10-s241-251.pdf (ανακτήθηκε Νοέμβριος 2020).

188. C. Thomson, «De la pédérastie à l'homosexualité», ό.π.

189. Στο ίδιο.

λαμβάνοντας το δόγμα του πιο ισχυρού, ως το μέσο που συνεπάγεται την ευγονία στον πληθυσμό – ιδεολόγημα που επίσης συμπεριλαμβάνει την κυρίαρχηση της μιας τάξης πάνω στην άλλη, επηρεασμένος και ο ίδιος από τον μέσο όρο του Αντόλφ Κετελέ.¹⁹⁰

Άλλωστε, αυτό έρχεται να επιβεβαιώσει και η δημοσίευση του *Psychopathia sexualis* το 1886, από τον γερμανό ψυχίατρο Ρίχαρντ φον Κραφτ-Έμπινγκ (Richard Freiherr von Krafft-Ebing, 1840-1902) και ο οποίος, όπως θα δούμε, θα επηρεάσει με καταλυτικό τρόπο τον Χάβελock Έλις (Havelock Ellis, 1859-1939), και τον Άλμπερτ Μολ (Albert Moll, 1862-1939).

Η *vita sexualis*, βάσει της περιγραφής από τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο, δεν είναι παρά το παραλήρημα της εκθηλυμένης, πρωτόγονης, εκφυλισμένης ζωής και της αδυναμίας να αντιληφθεί την αλήθεια, ζώντας μέσα στην ψευδαισθηση. Η ψυχοπάθεια του φύλου συνέβαινε μόνο ανάμεσα σε αυτό το εκφυλισμένο/εκθηλυμένο είδος που βρίσκεται κάτω από την επιρροή της λιβιδινικής, ενστικτώδους, εκθηλυμένης, απολίτιστης επιθυμίας – ένα ειδικό καθεστώς που συναντάται σε συγκεκριμένους άντρες, γυναίκες, που προέρχονται κυρίως από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, μετατρέποντάς τους σε εκθηλυμένους, όπως το παράδειγμα της «τραυματικής υστερίας» του Σαρκό. Ωστόσο, μέσα ακριβώς από το έργο του Σαρκό, αυτό που στιγματίζεται εφεξής δεν είναι άλλο παρά ο ψυχικός ευνουχισμός, για τον Κραφτ-Έμπινγκ. Εν ολίγοις, η παράνοια, η εγκληματικότητα, η τραυματική υστερία, μπορεί να συμβεί μόνο σε υποκείμενα που είναι ψυχικά ευάλωτα. Σε αυτό το πλαίσιο, οι όροι που ο Κραφτ-Έμπινγκ αποδίδει στους άνδρες είναι «psychical hermaphroditism»,¹⁹¹ «mental

190. G. Jahoda, «Quetelet and the emergence of the behavioral sciences», ό.π., σ. 473.

191. Richard von Krafft-Ebing, *Psychopathia Sexualis. With Especial Reference to Contrary Sexual Instinct; A Medico-Legal Study*, Λονδίνο, Forgotten Books, 2012 [1894], σ. 230, 232-255.

hermaphroditism»,¹⁹² «psychosexual hermaphroditism»,¹⁹³ μιας και ακριβώς αυτός ο ιδιαίτερος ψυχισμός δεν τους αφήνει να εξελιχθούν, καταλήγοντας στο νόσημα της ψυχοπάθειας *sexualis*, στο στάδιο του γυνανδρισμού, και τελικά στον θάνατο.¹⁹⁴ Ο Κραφτ-Έμπινγκ, αναφερόμενος σ' αυτή την ψυχοπάθεια, μιλά για το κύριο χαρακτηριστικό αυτών των ανθρώπων, έναν ψυχοσεξουαλικό ερμαφροδιτισμό (psycho-sexual hermaphroditism), που έχει ως αποτέλεσμα να αφήνονται στην εκθηλυστική μεταμόρφωση και να φτάνουν μέχρι τον βίαιο θάνατο, που τους περιμένει στο στάδιο της γυνανδρίας/ανδρογυνίας (androgynia/gynandria).¹⁹⁵ Αντίστοιχα, ο Έλις¹⁹⁶ σχολιάζοντας το έργο του Κραφτ-Έμπινγκ, θα ονομάσει το στάδιο της γυνανδρίας/ανδρογυνίας, ψυχικό ερμαφροδιτισμό.¹⁹⁷

Την ίδια χρονιά (1886), ο Μαρτινό Λουί (Martineau Louis) δημοσιεύει το *Leçons sur les déformations vulvaires et anales produites par la masturbation, le saphisme, la défloration et la sodomie*, όπου αναφέρεται στον αυνανισμό και στον σαπφισμό. Τα έργα του Μαρτινό και του Κραφτ-Έμπινγκ θ' αναφερθούν το 1903 από τον έλληνα ιατροδικαστή Γεώργιο Βάφα, σε μια προσπάθεια αντιμετώπισης αυτής της μάστιγας του ψυχικού ευνουχισμού από τα ζωώδη ένστικτα. Στο πλαίσιο αυτό, ο Λομπρόζο, όπως επισημαίνει ο Έλις, ανοίγει τη μελέτη της αναγνώρισης της ταυτότητας του φύλου ως ψυχικού νοσήματος, δημιουργώντας την ταύτιση μεταξύ της εγκληματι-

192. Στο ίδιο, σ. 236.

193. Στο ίδιο. Η αναφορά στον όρο «ψυχοσέξουαλ ερμαφροδιτισμός» για τον Κραφτ-Έμπινγκ βρίσκεται και στον H. Ellis, *Studies in the psychology of sex*, ό.π., σ. 50.

194. H. Ellis, ό.π., σ. 216-229.

195. Havelock Ellis, *Studies in the psychology of sex. Sexual Inversion*, Φιλαδέλφεια, Davis Company, 1937, σ. 197.

196. Στο ίδιο, σ. 47.

197. Havelock Ellis, *Studies in the psychology of sex. Sexual Inversion*, Φιλαδέλφεια, Davis Company, [1901]1908, σ. 13-14.

κότητας και της ενστικτώδους ζωής. Οι εξηγήσεις του Έλις στο *Studies in the Psychology of Sex*, από την άλλη, θα δώσουν και ένα ταξικό πρόσημο, αφού στη δημοσίευσή του αναφέρεται στην ψυχοπάθεια του φύλου – «sexual instinct», όπως πλέον ο ίδιος αποδίδει τον όρο –, καταλήγοντας ότι συναντιέται κατά κύριο λόγο ανάμεσα στις κατώτερες φυλές και τα λαϊκά στρώματα,¹⁹⁸ με αποτέλεσμα τη διαστροφή και τον θάνατο. Έτσι, στην επισήμανση του Έλις ότι μόνο τα τελευταία χρόνια είχε αναγνωριστεί από την επιστήμη η σεξουαλική διαστροφή, αφού μέχρι πρότινος «η ομοφυλοφιλία θεωρήθηκε ως εθνικό έθιμο, ως ατομική παρέκκλιση ή ως ασήμαντο επεισόδιο ανάμεσα σε άλλες κατά τ' άλλα σοβαρές μορφές τρέλας»,¹⁹⁹ στα τέλη του 19ου αιώνα, αυτή η ενστικτώδης ζωή μπαίνει στον πυρήνα της δίωξης. Ο Έλις αναφέρεται στο ένστικτο του θυμικού (*fureur*), την επιθυμία, το συναίσθημα – ζωώδη ένστικτα που τα αποδίδει στα άτομα/λαό, κυρίως των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, αλλά και στους καλλιτέχνες και στους ρωμαλέους άνδρες που τολμούν να διαχειριστούν άλλα σύμβολα εκτός της αστικής λογικής και ηθικής. Το θυμικό, εξάλλου, είναι το στοιχείο που κάνει έναν άνδρα να αισθάνεται και να φέρεται ως γυναίκα και *vice versa*, φτάνοντας στη διαστροφή.²⁰⁰ Η επιθυμία, έτσι, μέσα από αυτό τον ψυχικό ανδρογυνισμό/γυνανδρισμό, που σύμφωνα με τον Κραφτ-Έμπινγκ οδηγεί στον θάνατο, πρέπει να «θεραπευτεί» εντός των ορίων της επιστήμης. Η *scientia sexualis*²⁰¹ είναι κομμάτι της επιστημονικής γνώσης της εποχής, που καλεί-

198. Στο ίδιο, σ. 13-14.

199. Στο ίδιο.

200. Δήμητρα Τζανάκη, «Μια αναδρομική ανάγνωση δώδεκα εργατικών ατυχημάτων “τραυματικής υστερίας”»: Μια επικίνδυνη ερμηνεία περί της εκθηλυμένης/υστερικής ζωής από τον Α' Παγκόσμιο στο 2020», *Θέσεις* 154 (Ιανουάριος-Μάρτιος, 2021), σ. 83-113.

201. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 215-323. Γιώργος Κόκκινος, *Η ευγονική δυστοπία. Διαδρομές Ιδεών*, επιμ. Μαρία Γονιδάκη, Αθήνα, Θίνες, 2018.

ται να διαμορφώσει την ανθρώπινη χαώδη φύση, ξεριζώνοντας το πρωτόγονο, με στόχο τη δημιουργία του ισχυρού είδους. Μάλιστα, ο Έλις θα αναφερθεί στην έκδοση του γιου του Μορό ντε Τουρ, του ψυχιάτρου Πολ Μορό ντε Τουρ, *Aberrations du sens génétique* (1887), που, ενώ είχε αναφερθεί στη γενετήσια διαστροφή, είχε μείνει χωρίς αντιδράσεις.²⁰² Ο Έλις διασαφηνίζει πλέον ότι η αναστροφή του φύλου/σεξουαλικότητάς ήταν ένα ιατροδικαστικό και ψυχολογικό πρόβλημα κεντρικής σημασίας, ενώ ξεκαθαρίζει ότι στη μελέτη του δεν αναφέρεται σε άτομα που βρίσκονται στα άσυλα, στις φυλακές, στα νοσοκομεία, αλλά σε ιδιώτες που ζουν σε καταστάσεις ελευθεριότητας και οι οποίοι υποφέρουν κάτω από το καθεστώς αυτής της αναστροφής, που γίνεται με τρόπο ενστικτώδη,²⁰³ εντοπίζοντας αυτή την παραβατικότητα στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Αυτός όμως που θα δώσει μια τεράστια ώθηση στη βιβλιογραφία γύρω από την «τερατωδία» του *libido sexualis*, επηρεασμένος από τον Κραφτ-Έμπινγκ, θα είναι ο Μολ.

Ο Μολ, ασχολούμενος και αυτός με την «αναστροφή του φύλου», θα εκδώσει το έργο του στο Βερολίνο το 1891 με τίτλο *Die Konträre Sexualempfindung* (Το αντίθετο ένστικτο) και, σε αντίθεση με τον Κραφτ-Έμπινγκ, θα υποστηρίξει ότι η άρνηση προς το «φυσικό» φύλο δεν εντοπιζόταν μόνο στον εκφυλισμένο πληθυσμό. Η ψυχοπάθεια της *libido sexualis* εντοπιζόταν και εκτός των εκφυλισμένων, κάτι που θα επαναλάβει το 1897 και στο έργο του *Libido Sexualis*. Από την άλλη, τόσο ο Σαρκό όσο και ο Κραφτ-Έμπινγκ, ο Έλις και ο Μολ θ' αναφέρουν ότι αυτή η ψυχική ευαλωτότητα και, ως εκ τούτου, και η εγκληματικότητα, λόγω της διαστροφής και της ανωμαλίας, εντοπιζόταν κυρίως στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, παρότι δεν ήταν η πρώτη φορά που γινόταν αυτό. Για τον Μολ, οι *inverts* (τα όντα δηλαδή, που ανέστρεφαν το φύλο τους) είναι

202. Στο ίδιο, σ. 43.

203. Στο ίδιο, σ. vi.

αποτέλεσμα είτε του ψυχοσέξουαλ ερμαφροδιτισμού είτε της ομοφυλοφιλίας. Με δύο λόγια, το φαινόμενο αυτό εντοπιζόταν σε όποια ζωή επικρατούσε το ένστικτο, ως σύμπτωμα της κληρονομικότητας, μιας ζωής που δεν κατάφερε να εξελιχθεί όπως η κανονική. Ειδικότερα, θ' αναφερθεί διεξοδικά στον νόμο της εξέλιξης του ενστίκτου. Επηρεασμένος από την εξελικτική θεωρία του Δαρβίνου, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ακόμη και σε επίπεδο εξέλιξης²⁰⁴ η αμφιφυλία έπρεπε να εξαφανιστεί, μιας και η σεξουαλική αναπαραγωγή είναι απαραίτητη για τη διατήρηση του είδους,²⁰⁵ εξού και η ανωμαλία και η διαστροφή αυτής της ζωής.²⁰⁶ Ο Μολ, με αυτόν τον τρόπο, περιχαράκωνε τα όρια της πατριαρχίας, σε μια περίοδο που, όπως σημείωνε ο Έλις, η επιστήμη είχε μόλις ξεκινήσει να εντοπίζει την καταστροφική επιρροή της σεξουαλικής διαστροφής στον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Εξάλλου, στη διαστροφή και την ανωμαλία που δημιουργούσε ο ανδρογυνισμός/γυνανδρισμός σε επίπεδο ενστίκτου με αποτέλεσμα τη δημιουργία του εγκληματία θα καταλήξει και ο Λομπρόζο, στην από κοινού δημοσίευσή του με τον γαμπρό του, τον ιστορικό και δημοσιογράφο Γκουλιέλμο Φερέρο (Guglielmo Ferrero, 1871-1942), στο *La donna delinquente, la prostituta e la donna normale* (Η παραβατική γυναίκα, η πόρνη και η κανονική γυναίκα, 1891).²⁰⁷ Με αυτό τον τρόπο, οι ευρωπαϊκές κοινωνίες μάθαιναν για τους «ψυχικούς μιγάδες»,²⁰⁸ το κύριο χαρακτηριστικό των οποίων ήταν η κοινωνική τους απει-

204. Albert Moll, *Libido Sexualis. Studies in the psychosexual laws of love verified by clinical sexual case histories*, Νέα Υόρκη, American Ethnological Press, 1933, σ. 274.

205. Στο ίδιο, σ. 275.

206. Στο ίδιο, σ. 281. C. O. Doron, «La formation du concept psychiatrique de perversion au XIXe siècle en France», ό.π.

207. Cesare Lombroso, Gulhielmo Ferrero, *La femme Criminelle et la Prostituée*, Παρίσι, Félix Alcan, 1896, σ. 323-324.

208. Σ. Αποστολίδης, *Μελέται ιατρικαί κοινωνιολογικαί και φιλοσοφικαί*, ό.π., σ. 345.

θαρχία.²⁰⁹ Πρόκειται για «τέρατα», που επηρεάζονται από το φυλετικό τους «ένστικτο και το ασυνείδητο» (σύμφωνα με την ορολογία του Αποστολίδη) και ζητούν αναστροφή του φύλου και της σεξουαλικότητας (contrary sexual feelings/ die contrare Sexualemp-findung/ inversion du sens genital/ sens sexuels contraire), δηλαδή για τους «γεννητικούς» (sexuels) εγκληματίες,²¹⁰ οι οποίοι φτάνουν, κάτω από το βάρος της διαστροφής της «γεννητησίου ορμής», να γίνουν «νεκρόφιλοι, αιμοβόροι, αφροδισιακοί, ανθρωποφάγοι».²¹¹ Σε αυτή την κατηγορία ανήκαν και οι μεταρρυθμιστές, οι αναρχικοί και οι «δυναμιπισταί».²¹²

Έτσι, το 1840 η Γαλλική Ακαδημία Επιστημών απένειμε το βραβείο καλύτερης διατριβής στον Ονορέ Αντουάν Φρεζιέ (Honoré Antoine Frégier, 1789-1860), διευθυντή αστυνομίας στην περιοχή του Σηκουάνα. Στο έργο του *Des classes dangereuses dans le population dans les grandes villes, et des moyens de les rendre meilleures* (Περί των επικίνδυνων τάξεων των μεγάλων πόλεων και των μέσων βελτίωσής τους) ο Φρεζιέ αναφέρεται στις επικίνδυνες τάξεις: «τους τζογαδόρους, τα κορίτσια του δρόμου, τους αγαπητικούς και τους προστάτες τους, τις υπεύθυνες των οίκων ανοχής, τους αλήτες, τους απατεώνες και τα μούτρα, τους κατεργάρηδες και τους κλέφτες, τις κλέφτρες και τους κλεπταποδόχους».²¹³ Μάλιστα, η διατριβή αυτή, όπως σημειώνει ο Θανάσης Λάγιος, παρέμεινε το κύριο εγχειρίδιο στο FBI μέχρι να αντικατασταθεί από το DSMI.²¹⁴ Ο ίδιος ο Φρεζιέ, μάλιστα, το 1840 είχε δημιουργήσει μια «ηθική τοπογραφία» της πόλης αναφορικά με

209. Στο ίδιο, σ. 347.

210. Στο ίδιο, σ. 280.

211. Στο ίδιο.

212. Στο ίδιο, σ. 348-380,

213. Richard F. Wetzell, *Inventing the Criminal*, ό.π., σ. 26.

214. Θανάσης Λάγιος, «Νόμος και Κανόνας: Επιστήμη και Βιοπολιτική», <https://kritikistinepistimi.wordpress.com/2013/04/25/ό-ό-ή/> (ανακτήθηκε 17.8.2020).

τις επικίνδυνες τάξεις. Για εκείνον, το έγκλημα ήταν αποτέλεσμα της ανηθικότητας των κατώτερων τάξεων, όπως: τυχερά παιχνίδια, αλκοόλ, σεξουαλική υπερβολή και, πάνω απ' όλα, οκνηρία. Ως θεραπεία, συνέστησε την εργασία, την προώθηση αυστηρών εργασιακών ηθικών και την εγκατάσταση υγιούς ηθικής στην κοινωνία. Πλέον μετά το 1880, αυτό παίρνει και τη μορφή μιας ψυχικής ερμηνείας, που αφενός μπορεί και επικαλύπτει τα εργατικά ατυχήματα ως κομμάτι μιας ψυχικής ευαλωτότητας, ενώ στην ουσία κάλυπτε το γεγονός ότι, για παράδειγμα, στην Ιταλία το 1887 το 60% των καταδικασθέντων για εγκλήματα κατά της περιουσίας (κλοπή, λωποδυσία, διαρρήξεις, ληστείες, απάτες, κιβδηλεία) ανήκε στις άπορες τάξεις, όχι λόγω ψυχικής ευαλωτότητας αλλά λόγω εξαθλίωσης και ανικανότητας για βιοπορισμό. Εξάλλου, σε αντίστοιχα συμπεράσματα κατέληγε και το περιοδικό *The Journal of Nervous and Mental Disease* το 1890 όσον αφορά την υστερία, καθώς σε αυτό αναφερόταν ακριβώς το πώς η τραυματική υστερία εντοπιζόταν «σε φυλακισμένους, σε αδίστακτους αλήτες του δρόμου, σε πόρνες, σε μαλθακούς άνδρες, σε καταπονημένους από την υπερβολική εργασία, σε παιδιά μερικές φορές, εν ολίγοις μόνο σε [γεννημένους] υστερικούς».²¹⁵

Η βία, από την άλλη, ήταν ένα κομμάτι που δημιουργούσε το ίδιο το κράτος μέσα από την αδικία. Όσον αφορά την ελληνική περίπτωση, ας θυμίσω τη δημιουργία του δημόσιου πορνείου «τα Βούρλα», που στην ουσία προκαλούσε μια συνεχή βία αλλά και μια συνεχή ταξινόμηση της ζωής σε ανώτερη και σε κατώτερη-υποτελή – πέρα από τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο και το δίκαιο της εποχής που αναπαρήγαγε την ταξινόμηση της ζωής σε πολιτισμένη/ενεργητική και σε άγρια/εκθηλυμένη/παθητική. Σε αυτό το πλαίσιο, η αναζήτηση προσανατολίστηκε στην πεποίθηση ότι ο πληθυσμός διαχωρίζεται σε κανονικούς και σε ανώμαλους/διαστροφικούς εγκληματίες, όντα που μάλι-

215. L. Fiske-Bryson, H. Brown, «Traumatic hysteria», ό.π., σ. 106.

στα εντοπίζονταν κυρίως στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, λόγω των πρωτόγονων λιβιδινικών ενστίκτων τους.²¹⁶

Η ορμή του γενετήσιου ενστίκτου των λαϊκών μαζών, που ταυτίζεται με το έγκλημα, εντός των ευρωπαϊκών κοινωνιών,²¹⁷ γίνεται με αυτό τον τρόπο αντικείμενο μελέτης για την επιστήμη, με στόχο την εξιλέωση του ευρωπαϊκού πολιτισμού από την πρωτόγονη ανθρώπινη λιβιδινική φύση του όχλου.

Από τα τέλη του 19ου αιώνα, στο έργο του Ιπολίτ Τεν (Hippolyte Taine, 1828-1893) για τη Γαλλική Επανάσταση (1875, 1878, 1881, 1883), ο λαός που είχε υποκινήσει την επανάσταση καταγραφόταν ως ένα σύνολο από ανθρώπους αμόρφωτους, με «“παιδικό” και “πρωτόγονο” εγκέφαλο, η φαντασία των οποίων τρέφεται με θρύλους [...] και οι οποίοι, στη μαζική κατάσταση, απελευθερώνουν τις βίαιες και ανορθολογικές δυνάμεις που κυριαρχούν στο ασυνείδητό τους»,²¹⁸ ενώ από αυτούς αναπαράγεται το εκφυλισμένο είδος: αλήτες, κλέφτες, άγριοι, επαίτες και πόρνες.²¹⁹ Με δυο λόγια, ο λαός δεσμεύεται στα κελεύσματα των θεσμών της εξουσίας και κυρίως ενός βιοϊατρικού λόγου που τον υποβιβάζει στον τόπο του γεννημένου εγκληματία και ηθικά παρανοϊκού, εξού και η κοινοβουλευτικά διαμορφωμένη αριστοκρατία που τίθεται ως υποχρεωτική αξίωση για μια σωστή ψυχικά διακυβέρνηση της ζωής. Αντίστοιχα, το 1905, ο ιταλός εγκληματολόγος Αλφρέντο Νιτσέφορο (Alfredo Niceforo, 1876-1960), στο *Les classes pauvres. Recherches anthropologiques et sociales*, θα εξηγήσει, αναφε-

216. Τσέζαρε Λομπρόζο, *Οι Αναρχικοί*, μτφρ. Τάκης Μπουζάνης, επιμ. Κώστας Δεσποινιάδης, Αθήνα, Ιονάφι, 2011.

217. Στο ίδιο.

218. Νικόλαος Χρηστάκης, «Ξαναδιαβάζοντας τους κλασικούς», *Επιστήμη και Κοινωνία*, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/viewFile/835/856.pdf> (ανακτήθηκε 26.8.2020).

219. Joseph Pridmore, «Mass Violence and the Crowd: The Perception of Proletarian Community in Working-Class Writers of the 1930s », *E-rea* 4/2 (2006), document 5, <http://journals.openedition.org/erea/239> (ανακτήθηκε 5.8.2020).

ρόμενος στην εργατική τάξη, ότι όπως ακριβώς τα ζώα και τα φυτά έτσι και οι πληθυσμοί στις αποικίες ήταν η «πρωτόγονη τάξη», το ανεξέλεγκτο κομμάτι της κοινωνίας που η ανώτερη τάξη καλείται να «θεραπεύσει».²²⁰ Ο Νιτσέφορο, επιπλέον, θ' αναφερθεί στον αυνανισμό που εντόπιζε στα κορίτσια των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, ακόμη και στα δωδεκάχρονα που δούλευαν σε ράφτρες, καθώς και στις ομοφυλοφιλικές σχέσεις που δημιουργούνταν μεταξύ τους – ένα ακόμη δείγμα της ανηθικότητας αυτών των στρωμάτων.²²¹ Εξάλλου, είχε μεσολαβήσει το 1900, η έκδοση από τον Ότο Άμον (Otto Ammon, 1842-1916) του βιβλίου *Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen* (Κοινωνική οργάνωση και τα φυσικά της θεμέλια), όπου εξηγούσε ότι οι κατώτερες τάξεις, ακόμη και στο εσωτερικό της Γερμανικής κοινωνίας, δεν ήταν ικανές να κρίνουν μόνες τους,²²² με αποτέλεσμα την ανάγκη της χειραγώγησής τους. Όλα αυτά, ωστόσο, συνδέονται με όσα ανέδειξε ο άγγλος ιστορικός Έντουαρντ Π. Τόμσον (Edward Palmer Thompson) όσον αφορά την αγγλική εργατική τάξη:²²³ ότι, δηλαδή, ήταν μια «φυλή ανθρώπων», οι «εκ γενετής ελεύθεροι Άγγλοι». Ακριβώς αυτό, όμως, τον ελεύθερο εργάτη,

220. Για τον Αλφρέντο Νιτσέφορο βλ. επίσης, Francesca Cozzolino, *Peindre pour agir. Muralisme et politique en Sardaigne*, Παρίσι, Edition Karthala, 2017, σ. 70.

221. H. Ellis, *Studies in the psychology of sex*, ό.π., σ. 128.

222. Otto Ammon, «Some Social Applications of the Doctrine of Probability», *Journal of Political Economy* 7/2 (Μάρτιος, 1899), σ. 204-237, <http://www.jstor.com/stable/1820577> (ανακτήθηκε 5.8.2020).

223. Edward Palmer Thompson, *Η συγκρότηση της αγγλικής εργατικής τάξης*, μτφρ. Γιάννης Παπαδημητρίου, Αθήνα, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, 2018. Εξάλλου, όπως υπενθυμίζει ο Σεραφείμ Σεφεριάδης, είναι πασίγνωστη η φράση του Τόμσον: «η έννοια της τάξης προσδιορίζεται από ανθρώπους καθώς βιώνουν την ιστορία τους, και, εν τέλει, αυτό αποτελεί και το μόνο της ορισμό». Σεραφείμ Σεφεριάδης, «Για τη συγκρότηση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα (1870-1936): Μερικοί προβληματισμοί πάνω σε ένα παλιό θέμα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 6 (1995), σ. 10. Επίσης βλ. Ιωάννα Λαλιώτου, «Edward P. Thompson. Μια ιστοριογραφική προσέγγιση», *Μνήμων* 16 (1994), σ. 143, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/download/8257/8329.pdf> (ανακτήθηκε 21.8.2020).

ως ιδιαίτερο πληθυσμιακό είδος, αναγνώριζε η αστική τάξη ως τον απολίτιστο γεννημένο εγκληματία, ηθικά παρανοϊκό, ανώμαλο, που προσπαθούσε να επιβάλλει, ακόμη και με τη βία, την επιθυμία του για κατάργηση της εξουσίας του υποκειμένου, και αυτό τον υποβίβαζε στη θέση της Εύας: της κοινής/εκθληγμένης ζωής, που τολμούσε ακόμη ν' απεργεί, να ζητά αποζημίωση μετά από εργατικό ατύχημα, να εξεγείρεται, σχηματίζοντας το απολίτιστο ανθρώπινο είδος. Ενάντια αυτών των μαρτυριών καλείται η ιατροδικαστική και η ψυχιατρική να επιβάλλει την αλήθεια της αστικής τάξης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, σε επίπεδο εξουσίας, καλείται να κυριαρχήσει το πολιτισμένο, επιστημονικό *scientia sexualis*²²⁴ και να αντικαταστήσει τη *vita sexualis*, το απολίτιστο, άγριο, πρωτόγονο ένστικτο, που ωθεί τη ζωή να παρεκκλίνει από την υγιή ενηλικίωση,²²⁵ από την ανδρική ηλικία, και να παραμένει σε μια παιδικότητα, σ' ένα στάδιο ψυχικού ερμαφροδιτισμού, κατά το οποίο δρα με τρόπο ενστικτώδη, με την εξουσία του κυρίαρχου/ηγεμονικού υποκειμένου να μη σημαίνει τίποτα. Έτσι, η ενηλικίωση μπορεί και πρέπει να είναι μόνο ανδρική, κάτι που υπογραμμίζει η διατύπωση του Γεωργαντά, όσον αφορά την ταξινόμηση της ηλικίας από τη βρεφική, την παιδική, στην ανδρική και στη γεροντική: «Είναι δε αι περίοδοι του ανθρώπινου βίου [...] η βρεφική [...] έως του 7 έτους· η παιδική [...] μέχρι του 12 ή 15 έτους η έφηβος μέχρι του 21 ή 25 έτους· η ανδρική [...] μέχρι 50 ή 60 έτους. Η γεροντική [...] μέχρι του θανάτου».²²⁶

Η επιστήμη, από τις αρχές του 19ου αιώνα έρχεται ν' αντιμε-

224. Για το *scientia sexualis*, Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας*. 1. *Η δίψα της γνώσης*, μτφρ. Γκλόρυ Ροζάκη, Αθήνα, Εκδόσεις Ράππα, 1978, σ. 67-95. Επίσης, για το πέρασμα από τη *vita sexualis* στο *scientia sexualis*, μέσω της θεωρίας του Κραφτ-Έμπινγκ και πώς αυτό επηρέασε την ελληνική σκέψη βλ. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 75-82. Ακόμα, βλ. Δ. Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού. Διαφορετικές εκδοχές ενάντια της ανθρώπινης ανυπακοής (1834-1951)», ό.π., σ. 168-185.

225. M. Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 69-94.

226. Αχιλλέας Γεωργαντάς, *Στοιχεία Ιατροδικαστικής*, Αθήνα, Τυπογραφείο των Αδελφών Περρή, 1885, σ. 208.

τωπίσει²²⁷ ακριβώς αυτό: την ενηλικίωση ως μέσο αποφυγής του κινδύνου του ευνουχισμού της αρρενωπότητας του ευρωπαϊκού πολιτισμού από τα λιβιδινικά εκθηλυμένα πάθη, που οδηγεί στην ανθρώπινη ανυπακοή. Συνεπώς, η ενηλικίωση δεν συνιστά την ενσωμάτωση αξιών μιας μητριαρχικής κοινωνίας, λ.χ. της αλληλεγγύης, όπως αυτής των μαύρων, αλλά μιας πατριαρχικής οργάνωσης, της πολιτισμένης Ευρώπης – αφορά, δηλαδή, το πέρασμα από ένα φαντασιακό πρωτόγονο στάδιο προς την ψυχική ανδρική ηλικία (λογική, εγκράτεια, υπακοή) του πιο ισχυρού είδους.

Η ενηλικίωση, επομένως, αποτελεί την επικράτηση του κυρίαρχου πάνω στους κατώτερους άλλους. Υπό αυτούς τους όρους, δημιουργείται ένας ηθικός πανικός ενάντια στην ανήθικη, εκφυλισμένη ζωή και ευρύτερα ενάντια στον ηθικό/ψυχικό ερμαφροδισισμό, που εκδηλώνεται ιδιαίτερα, πάντα σύμφωνα με τους ειδικούς, σε συνθήκες επανάστασης και ελευθεριότητας, και εκλαμβάνεται ως ο μεγαλύτερος εχθρός του ευρωπαϊκού πολιτισμού, μιας και αυτός ο ανδρογυνισμός/γυνανδρισμός, βυθισμένος μέσα στην αφαίρεση της πατριαρχίας, αποτελούσε δομικό κίνδυνο για τον ίδιο τον καπιταλισμό. Η ιατρική έρχεται, λοιπόν, να ολοκληρώσει με νέους όρους την κυριαρχία του ηγεμονικού υποκειμένου, όπου η ελευθερία γίνεται συνθήκη όχι της πολιτικής αλλά της ιατρικής:²²⁸ «η φυσική ελευθερία εξαρτάται εκ της ηθικής ελευθερίας, ης ο ιατρός ορίζει τον βαθμόν, ούτος χορηγεί τη δικαιοσύνη τας αναγκαίας πληροφορίας προς περιορισμόν των αστικών δικαιωμάτων»,²²⁹ αφού η νόσος εξαπλώνεται είτε μέσω «της κληρονομικότητας, είτε διά της μεταδοτικότητας, είτε εκ της ελλείψεως φυσικής και ηθικής υγιεινής».²³⁰

227. Για την έννοια της ηθικής αλήθειας βλ. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 28-38.

228. Ρίκα Μπενβενίτσε, *Η ποινική καταστολή της νεανικής εγκληματικότητας τον 19ο αιώνα (1833-1911)*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας, 1994, σ. 21.

229. Αντώνιος Καλλιβώκας, Δημήτριος Ποταμιάνος, *Ιατροδικαστική*, Αθήνα, Έκτο Βιβλιοεκδοτικό Κατάστημα Αναστασίου Δ. Φέξη, 1899, σ. 7.

230. Μιχαήλ Κατσαράς, *Λόγος Εισιτήριοσ. Η θέσις της νευρολογίας και των*

Έτσι, σε μια περίοδο που τα αφροδίσια, και ιδιαίτερα η σύφιλη, έκαναν θραύση,²³¹ ο ιατρικός λόγος θα ασχοληθεί με τον σωφρονισμό των ενστίκτων των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Πλέον οι όροι διακινδύνευσης της φτώχειας, της νοσηρότητας, της παράνοιας, της θνητότητας αποδίδονταν στην ειδική βαρύτητα της ψυχικής νόσου του εκφυλισμένου, εκθηλυμένου ανθρώπινου είδους, που εντοπίζεται στους πρωτόγονους, στην παιδική ηλικία, στην αμφιφυλία, στην καύλα, στους νέγρους και στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, μιας και, στον φυσιολογικά συγκροτημένο άνθρωπο, το βαθύ συναίσθημα δημιουργούσε το αίσθημα του ελέγχου προς την «ελευθερία και την ευτυχία, που προέρχεται από το πάθος».²³²

Η ΕΠΑΝΑΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΕΝΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΗΓΕΜΟΝΙΚΟΥ ΕΜΦΥΛΟΥ ΑΠΟΙΚΙΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

Η επιστήμη, έτσι, στριμώχνει τη θεραπεία στην αφηρημένη πάλη ενάντια στην ανθρώπινη φύση/ευαλωτότητα και όχι ενάντια στον απάνθρωπο καπιταλισμό, και σε αυτό το πλαίσιο καλεί το υποκείμενο να ενηλικιωθεί, μετατρέποντας τις συνθήκες ύπαρξής του, και μάλιστα των ίδιων των ενστίκτων του, σε αρμοδιότητα του ειδικού και των θεσμών του κράτους.²³³ Είναι φανερό έτσι, ότι σε μια περίοδο που τα λαϊκά στρώματα

φρενίτιδων νόσων. Εν τη ιατρική και εν τη επιστήμη καθόλου, Αθήνα, Τυπογραφείο Πάσσαρη και Βεργιανίτου, 1893, σ. 24.

231. Νικόλαος Παγκράτης, Κωνσταντίνος Τσιάμης, Μαρία Μάνδουλα Κουσούνη, Δημήτρης Ανωγιάτης-Pele, «Η σύφιλη των “Ασέμνων Γυναικών” μέσα από τα Αρχεία του Νοσοκομείου “Ανδρέας Συγγρός” κατά την περίοδο 1931-1935», *Ιατρικά Χρονικά Βορειοδυτικής Ελλάδος* 8/2 (2011), σ. 67-77. Θεόδωρος Δαρβαρέσης, «Η Οργάνωση της Κεντρικής Διοίκησης για την υγειονομική πολιτική στην Περίοδο του Μεσοπολέμου», διάλεξη που πραγματοποιήθηκε στο συνέδριο με θέμα: «Δημόσια Υγεία και Κοινωνική Πολιτική. Ο Ε. Βενιζέλος και η εποχή του», Αθήνα 8-10 Νοεμβρίου 2007. Οργάνωση: Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας και Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Αθήνα, 2007, σ. 49-55.

232. L. Fiske-Bryson, H. Brown, «Traumatic hysteria», ό.π., σ. 106.

233. Στο ίδιο.

πιέζουν για ελευθερίες, οι πόρτες των ιδρυμάτων ανοίγουν και οι «θεραπευτικές μέθοδοι» εξαπλώνονται στο εσωτερικό των κοινωνιών. Πρέπει να σημειωθεί, όμως, ότι η εδραίωση αυτής της αλήθειας δεν έγινε ούτε απλά, ούτε ως μια διαδικασία εξελικτικής προόδου, ούτε χωρίς αντιδράσεις. Είναι, εξάλλου, ενδεικτική η μαρτυρία ενός ασθενή, όπως την καταγράφει ο Έλις: «Για μένα, αυτό που οι άλλοι άνθρωποι αποκαλούν αφύσικο (unnatural) είναι το πιο φυσικό από κάθε συνθήκη. Στην όποια περίπτωση, η λέξη αφύσικο, είναι στα αλήθεια μια ηλίθια λέξη, όπως και κάθε τι που ορίζεται ως φύση».²³⁴

Για να ταυτιστεί η έννοια της φύσης με την αλήθεια της επιστήμης και μάλιστα ως εργαλείο κριτικής, είναι φανερό ότι η επιστήμη κατάφερε με ηγεμονικό τρόπο να διαμορφώσει το τι είναι το φυσικό/κανονικό και τι αφύσικο/παρά φύσιν, και να ταξινομήσει τα ένστικτα των ανθρώπων σε κανονικά και ζωώδη μέσα από τη σύγκριση. Το 1901, ο Έλις, μελετώντας τους «άγριους πολιτισμούς», θ' αναφερθεί στις άγριες φυλές, όπως για παράδειγμα στους Σαριμπάβι (Saribany), που βρίσκονταν ανάμεσα στους Χόβας (Hovas) της Μαδαγασκάρης. Σε αυτήν τη φυλή, οι γονείς μεγάλωναν τα αγόρια ως κορίτσια, επειδή ήθελαν να έχουν ένα κορίτσι. Έτσι, τα αγόρια άφηναν μακριά τα μαλλιά τους, ακολουθούσαν τα γυναικεία επαγγέλματα, ντύνονταν με γυναικεία ρούχα και έκαναν αποτρίχωση.²³⁵ Το συμπέρασμα ήταν συγκεκριμένο. Τέτοιες διαστροφές είχαν οδηγήσει στην υποτέλεια και στην υποδούλωση αυτών των φυλών από τους πολιτισμένους Ευρωπαίους, ως στοιχείο της εξέλιξης και της επιβίωσης του πιο ισχυρού. Στο πλαίσιο αυτό, οι όροι αλλάζουν και νέα εργαλεία έρχονται να καταλάβουν τόπους καταστολής που αφορούσαν μέχρι τότε μόνο τον εκφυλισμένο πληθυσμό, αποδίδοντας πλέον τον όρο του διεστραμμένου σε κάθε ον που τολμά να ξεφύγει από τα όρια της

234. H. Ellis, *Studies in the psychology of sex. Sexual Inversion*, ό.π., σ. 68.

235. Στο ίδιο.

«επιστημονικής/πολιτισμένης/ανώτερης φύσης». Είναι φανερό ότι για τον Έλις, το 1901, στη βάση μιας υποτιθέμενης επιστημονικής κανονικότητας του φύλου που χαρακτηρίζει τη ζωή που αναστρέφει το φύλο της, πέραν όσων ορίζει το πολιτισμένο δυτικοευρωπαϊκό κράτος, ως μια διαστροφή,²³⁶ παραβλεπόταν ότι μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, σε κοινωνίες όπως στη Γαλλία και την Ελλάδα το φύλο μπορούσε αφενός να οριστεί και να υποβληθεί από την οικογένεια και αφετέρου επιτρεπόταν ο γάμος στα intersex υποκείμενα («ερμαφρόδιτα» ο όρος της εποχής). Επιπλέον, ο όρος «ανωμαλία» εισάγεται από τον ιταλό εγκληματολόγο Ραφαэле Γκαρόφολο (Raffaele Garofolo, 1852-1934) το 1885 και αγκαλιάζεται με την έννοια της διαστροφής.²³⁷ Έτσι, σε αυτό το σταυροδρόμι, η αναστροφή του φύλου σχηματίζει ακριβώς μια ενσώματη επιφάνεια πάνω στην οποία καταγράφεται μια ολόκληρη ερμηνεία της ανθρώπινης (εγκληματικής, άγριας) διαστροφής, ενός άνδρα που τολμά να ντύνεται σαν γυναίκα και να φέρεται σαν γυναίκα, αλλά και το αντίστροφο, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να διαιωνιστεί το είδος – γεγονός στο οποίο έγκειται η ανωμαλία και η διαστροφή αυτού του είδους. Μόνο ένα ανώμαλο είδος θα ήθελε τον θάνατο.

Για τον Έλις, η αναστροφή του φύλου δεν είναι ένα εκ γενετής χαρακτηριστικό, αλλά είναι μια πρακτική που γίνεται κάτω από το βάρος των ενστίκτων, γι' αυτό, άλλωστε, και αυτή η ζωή έχει παραμείνει στο στάδιο του πρωτογονισμού. Σε αυτό το συμπέρασμα, πάντα σύμφωνα με τον Έλις, είχαν καταλήξει και μεταγενέστερες μελέτες, όπως αυτή του μαθητή του Μανιάν, Πολ Σεριέ (Paul Sérieux) *Les anomalies de l'instinct sexuel* (1888), το έργο του Ανρί Λεγκλουντίκ (Henri Legludic) *Notes et observations de médecine légale: Attendants aux mœurs* (1896), αλλά και η δημοσίευση του Βενιαμίν Ταρνόφσκι «The

236. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π.

237. C.-O. Doron, «La formation du concept psychiatrique de perversion au XIXe siècle en France», ό.π., σ. 39.

Sexual Instinct and its Morbid Manifestations: From the Double Standpoint of Juriprudence and Psychiatry» [1898 (1885)].

Αντίστοιχα, για τον Έλις, υπέρμαχο της ευγονικής, οι άνθρωποι που αφήνονται στη λαγνεία της σάρκας με ενστικτώδη τρόπο αποτελούν μια διαστροφή για το ανθρώπινο είδος,²³⁸ ενώ θα κάνει αναφορά και στο έργο του Μαρκ-Αντρέ Ραφάλοβιτς (Marc-André Raffalovich) και συγκεκριμένα στο *Uranisme et Unisexualité* (1896), που αναφέρεται ακριβώς στην ανάγκη του ελέγχου των ενστικτών.²³⁹ Ο Έλις, μάλιστα, θυμίζει ότι η επιστήμη θα προτείνει διάφορες μεθόδους, όπως για παράδειγμα της ύπνωσης, με κεντρικό πρωτεργάτη τον Baron von Schrenck-Notzing, *Suggestionstherapie* (1892), ενώ έναν χρόνο αργότερα ο Ζουλιάν Σεβαλιέ θα εκδώσει το *L'inversion sexuelle*,²⁴⁰ δημιουργώντας μια πλούσια βιβλιογραφία στη δαιμονοποίηση της *vita sexualis* των κατώτερων στρωμάτων. Στη βιβλιογραφική λίστα, ο Έλις θα προτείνει στη Γαλλία και τη μελέτη του «Sexual Perversion, Satyriasis and Nymphomania» (1889) του Φρανκ Λίντστον (George Frank Lydston) και του *L'instinct sexuel: Évolution et dissolution* (1899) του Σαρλ Φερέ (Charles Féré), έργα στα οποία αυτή η διαστροφή αποδιδόταν σε μια σειρά από εγγενή στοιχεία (μορφολογία των σεξουαλικών οργάνων, ερμαφροδιτισμό, ηλιθιότητα, εμμηνόπαυση, υστερία, παράνοια, αυνανισμός).

Παρ' όλα αυτά, είναι φανερό ότι, όποιες και αν ήταν οι ερμηνείες, το συμπέρασμα ήταν πως δημιουργείται ένα βιοϊατρικό καθεστώς αλήθειας του φύλου/σεξουαλικότητας για όλο τον πληθυσμό, αφήνοντας στην αφάνεια το έργο του Έντουαρντ Κάρπεντερ (Edward Carpenter) *Homogenic Love and Its Place in a Free Society* (1894), στο οποίο ο συγγραφέας κατέκρινε τον κυρίαρχο ψυχιατρικό λόγο για την ομοφυλοφιλία²⁴¹

238. H. Ellis, *Studies in the psychology of sex*, ό.π., σ. vi.

239. Στο ίδιο, σ. 42.

240. Στο ίδιο, σ. 40.

241. Στο ίδιο, σ. 42.

που άνοιγε τον δρόμο προς τη δίωξη της ανθρώπινης επιθυμίας της λιβιδινικής ζωής. Στο σημείο αυτό, όμως, πρέπει πρωτίστως να επισημανθεί ότι το ενδιαφέρον του Έλινς, όπως και άλλων ειδικών της εποχής στην ιατροδικαστική, την ψυχιατρική, την εγκληματολογία και την παιδαγωγική, δεν επικεντρώνεται στην πράξη, όπως η ομοφυλοφιλία, αλλά στον γεννητικό (sexuel) εγκληματία,²⁴² που βρίθεται από εκθηλυστικές μητριαρχικές αξίες με αποτέλεσμα να πάσχει από την ψυχοπάθεια του ενστίκτου (sexual instinct),²⁴³ χαρακτηριστικό της εγκληματούσας ζωής, η οποία βρίσκεται μεταξύ των κατώτερων/άγριων φυλών και των λαϊκών στρωμάτων.²⁴⁴ Αυτό θα σήμαινε την έναρξη μιας τεράστιας δίωξης, ενώ είναι εντυπωσιακό το πώς στις μέρες μας καθιερώθηκε ακριβώς αυτός ο δυαδικός τρόπος σκέψης – φύση-πολιτισμός, λογική-συναίσθημα, αρρενωπό-θηλυκό, παιδική-ενήλικη ζωή– ως κάτι το φυσικό, παρακάμπτοντας εμφανώς έναν πατριαρχικό, αποικιοκρατικό, ταξικό λόγο που αποτελεί θεμελιώδη αρχή της ανθρώπινης υποτέλειας.

Η εποχή που γράφει ο Έλινς δεν είναι τυχαία, αφού την ίδια περίοδο ο κυρίαρχος φιλελεύθερος βιοϊατρικός λόγος εμμένει να σχίζει τα ιμάτιά του για το ψυχικό νόσημα, από το οποίο έπασχαν όσοι έφταναν στο σημείο της αναστροφής του φύλου και της σεξουαλικότητας – άτομα και ομάδες που εντοπίζονται κυρίως στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών κοινωνιών, ως «arrêt de développement».

Η στάσις αυτή περί την ανάπτυξιν (arrêt de développement) του εγκεφάλου και η συνέπεια ταύτης εμφάνισις ή εκδήλωσις όλων των ορμών και των αγρίων τάσεων, αίτινες ανήκουσιν εις εγκέφαλον οργανικώς εν ταις κατώτεραις βαθμίσι της εξελίξεως ευρισκόμενον (ζώα, άγριαι φυλαί, βάρβαροι, παιδία) εκφράζεται διά μιας λέξεως:

242. Στο ίδιο, σ. 3.

243. Στο ίδιο.

244. Στο ίδιο, σ. 13-15.

αταβισμός, ήτοι αναπαραγωγήν εν μια φυλή ανθρώπων χαρακτήρων, είτε ψυχικών, είτε ανατομικών, ανηκόντων εις προγενεστέραν φυλήν εν κατωτέρα βαθμίδι εξελίξεως ευρισκομένην, όπως τοιούτους χαρακτήρας ως και νόσους, πολλάκις κληρονομούσι τα τέκνα ουχί από των αμέσων γεννητόρων, αλλ' από των πάμπων ή προπάμπων (φυσιογνωμία, ανάστημα, χρώμα, ηθικός τις χαρακτήρ κτλ.)· συμβαίνει δηλαδή άλμα εις την κληρονομικότητα. Το γεγονός τούτο καλείται αταβισμός.²⁴⁵

Την ίδια περίοδο, ο αναρχισμός και ο κομμουνισμός έθεταν επί τάπητος αφενός την πάλη των τάξεων και, αφετέρου, το ζήτημα του φύλου και της σεξουαλικότητας, όπως και των ενστίκτων, το οποίο θα έπρεπε να αποτελεί αποκλειστική αρμοδιότητα του λαού. Είναι φανερό, έτσι, ότι ο κομμουνισμός και ο αναρχισμός ενοχλούσαν ιδιαίτερα, καθώς, στην ουσία, στον πυρήνα έβαζαν τον ίδιο τον πατριαρχικό καπιταλισμό με τις αξίες που τον συνέθεταν, αμφισβητώντας ερμηνείες οι οποίες απέδιδαν τη φτώχεια, την εγκληματικότητα, την πορνεία, τη νόσο και τον βίαιο θάνατο στο ψυχικό νόσημα του λαού, που έπασχε από «ανάπτυξη».²⁴⁶ Άλλωστε, ο Έλις, είναι ξεκάθαρος. Το ζήτημα περί αναστροφής του φύλου πήρε τεράστιες διαστάσεις στην κοινωνία μετά τη δίκη του Όσκαρ Ουάιλντ, δηλαδή ακριβώς μετά τον στιγματισμό ενός ανθρώπου που τολμούσε να μιλά, όπως έχω αναφερθεί διεξοδικά αλλού, για το σοσιαλιστικό όραμα, για το δικαίωμα του ανθρώπου στον αυτοπροσδιορισμό της επιθυμίας του.²⁴⁷ Εναντία σε αυτό το όραμα, ο Γκάλτον το 1883 θα αναζητήσει με κάθε τρόπο την επικράτηση του πιο «χαρισματικού» είδους με στόχο την πρόοδο, τον πο-

245. Σ. Αποστολίδης, *Μελέται ιατρικάί κοινωνιολογικάί και φιλοσοφικάί*, ό.π., σ. 326.

246. Δήμητρα Τζανάκη, «Η “ψυχική ασθένεια” της κοινής γυναίκας/ζωής». Ο αστικός βιοϊατρικός λόγος στην υπεράσπιση του καπιταλισμού», *Φεμινιστικά* 3, <http://feministika.net/psychiki-astheneia-tis-koinis-gynaikas/>. Ά. Ντέιβις, *Γυναίκες, φυλή και τάξη*, ό.π.

247. Δ. Τζανάκη, *Η ιστορία της (μη) κανονικότητας*, ό.π., σ. 53.

λιτισμό, την αναπαραγωγή και την εξέλιξη, υποβάλλοντας την ανώτερη ζωή σε πάλη με την ψυχικά ευνουχισμένη ζωή, επαναλαμβάνοντας έτσι το πατριαρχικό καθεστώς αλήθειας σύμφωνα με το οποίο για τη φτώχεια και την ανθρώπινη εξαθλίωση ευθύνεται η ευάλωτη/άγρια/ευνουχισμένη ζωή και όχι ο καπιταλισμός. Για τον ίδιο, ευγονική είναι «η επιστήμη [όπως θυμίζει ο Γιώργος Κόκκινος]²⁴⁸ της βελτίωσης του είδους, που δεν περιορίζεται μόνον στην απάντηση των σχετικών κατάλληλων ερωτημάτων (περί βελτίωσης) αλλά, κυρίως στην περίπτωση του ανθρώπου, ασχολείται με όλες τις επιρροές που μπορούν να βοηθήσουν τις πιο χαρισματικές φυλές να επικρατήσουν επί των λιγότερο καλών φυλών».²⁴⁹ Παράλληλα, η παγκοσμιοποίηση του sexual instinct εμφανίζει τον εκθηλυσμό, το να αφεθεί δηλαδή η ζωή στα ένστικτα και τα πάθη της, ως τον μεγαλύτερο κίνδυνο. Επίσης, προβληματοποιείται η επιδίωξη η Τρίτη Δημοκρατία να υιοθετήσει τη δωρεάν και κοσμική εκπαίδευση, όπως εισάχθηκε από την Παρισινή Κομμούνα, καθώς την ίδια στιγμή αναζητείται μέσω test (μετρήσεων ευφυΐας και συναισθηματικού βίου) το ανώμαλο παιδί. Ο Αλφρέντ Μπινέ (Alfred Binet, 1857-1911) θ' αναλάβει εκ μέρους της γαλλικής κυβέρνησης να ορίσει τις συντεταγμένες της εξέλιξης ενός ψυχικά φυσιολογικού παιδιού μαζί με τον νεαρό γιατρό και συνεργά-

248. Γ. Κόκκινος, *Η ευγονική δυστοπία*, ό.π.

249. Θανάσης Τζαβάρας, «Περί συνυπευθυνότητας και συνενοχής», *Τετράδια Ψυχιατρικής* 47 (1994), <https://athens.indymedia.org/post/1557647/> (ανακτήθηκε 25.7.2020). Στην παγίδα της ευγονικής ιδεολογίας, εξάλλου, όπως επισημαίνει η Ράνια Γεωργοπούλου, συναντάμε ανθρώπους, όπως τη Βιρτζίνια Γουλφ. Η Γουλφ, μέλος της Βρετανικής Εταιρείας Ευγονικής, σε μια «ατυχή» συνάντηση που είχε στον δρόμο με φτωχούς, έγραψε στο ημερολόγιό της: «Συναντήσαμε και χρειάστηκε να προσπεράσουμε μια μακριά γραμμή ηλιθίων. Ήταν φρικτό. Θα έπρεπε σίγουρα να εξολοθρευτούν». Αντίστοιχα, ο Τζον Μάιναρντ Κέινς (John Maynard Keynes), κοινωνικός αναμορφωτής και γενάρχης του κράτους πρόνοιας, όπως πάλι υπογραμμίζει η Γεωργοπούλου, «ήταν κήρυκας της βελτίωσης της φυλής και οπαδός του ελέγχου των γεννήσεων της εργατικής τάξης, γιατί οι εργάτες είναι «συνεχώς μεθυσμένοι και ζουν μέσα στην άγνοια»». Ράνια Γεωργοπούλου, «Επίμετρο», στο Γ. Κόκκινος, *Η ευγονική δυστοπία*, ό.π.

τη του Τεοντόρ Σιμόν (Theodore Simon, 1873-1961). Έτσι, θα δημιουργηθεί η κλίμακα μέτρησης της ευφυΐας αλλά και του συναισθηματικού βίου (test) των μαθητών/-τριών,²⁵⁰ φαινόμενο που θα επηρεάσει την αμερικανική και τη δυτικοευρωπαϊκή σκέψη καταλυτικά, ταξινομώντας την ανθρώπινη ζωή στις μορφές της κανονικής ή της ανώμαλης ζωής και οδηγώντας σε στειρώσεις των μη-κανονικών, όπως έχω αναφέρει αναλυτικά αλλού.²⁵¹ Δεν είναι τυχαίο, επομένως, ότι μετά την Παρισινή Κομμούνα η επιστήμη στρέφεται στη μελέτη των ενστίκτων, των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, μέσω των μετρήσεων της ευφυΐας και της βούλησης, αρθρώνοντας μια προβληματική γύρω από την οποία οι εξεγέρσεις αποδίδονται σταδιακά στον ψυχικά ασθενή. Θα οδηγήσει επίσης και σε μια ολόκληρη διαπαιδαγώγηση των ενστίκτων και του τρόπου που μάθαιναν τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα να αντιλαμβάνονται τον έρωτα και τη συνεύρεση με την άλλη ζωή. Έτσι, η «δωρεάν, κοσμική και υποχρεωτική δημόσια εκπαίδευση» της Τρίτης Δημοκρατίας διαφυλάσσει φαινομενικά τη δημοκρατία, ενώ, στην ουσία, οδηγεί στον υποβιβασμό της παγκόσμιας δημοκρατίας σε παγκοσμιοποίηση της αστικής δημοκρατίας, μέσα από τη δωρεάν, δημόσια, κοσμική εκπαίδευση για τα κανονικά παιδιά και ειδικά σχολεία για τα «ανώμαλα». Από την άλλη, η επιστήμη κατέληγε ότι καλούνταν με κάθε μέσο να «μετρήσει» τα πάθη, δεδομένου, ότι η μόρφωση χωρίς την ηθική καθοδήγηση οδηγεί στην εγκληματικότητα και την ήττα.²⁵²

Ακριβώς σε σχέση με αυτό, η ευγονική έρχεται να απαντήσει με το όραμα της υγείας και του περάσματος από την παιδική ηλικία (στάδιο της αμφιφυλίας) στην ενηλικίωση της αν-

250. Δ. Τζανάκη, «Ψυχοπάθειαι εν τω Σχολείω (1903-1934)», *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης* 19-20 (2019-2020), σ. 68-107.

251. Δ. Τζανάκη, «Τους ανθρώπους τους θανατώνουν όταν εκθηλύνονται ψυχικά», *Marginalia* 12 <https://marginalia.gr/arthro/toys-anthropoys-toys-thanatonoun-otan-toys-ekthilynoyn-psychika/>.

252. Στο ίδιο.

δρικής ηλικίας. Την ίδια περίοδο, όπως είδαμε παραπάνω, μια σειρά από δημοσιεύσεις θα ενισχύσουν την έννοια του όχλου, δηλαδή το πώς ο λαός μπορεί να μετατραπεί κάτω από τα ένστικτά του σε ανεξέλεγκτη μάζα.

Έτσι, όπως εντοπίζει και ο Γιώργος Κόκκινος,²⁵³ διαμορφώνεται ένα επιστημονικό πλαίσιο ερμηνείας, σύμφωνα με το οποίο διανοητικές ή κοινωνικές παθογένειες στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών κοινωνιών θ' ανάγονταν σε μεντελικούς χαρακτήρες κληρονομικότητας,²⁵⁴ αποδίδοντας στην πραγματικότητα στην ατομική ευθύνη των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, των απολίτιστων μαύρων, της πόρνης, των ιθαγενών, των φτωχών –εν ολίγοις, στην κοινή, εκθηλυμένη ζωή–, την ανάπτυξη φαινομένων όπως η φτώχεια, η ασθένεια, η παράνοια, η αναστροφή του φύλου/σεξουαλικότητας, ο σοδομισμός, η βία και το έγκλημα²⁵⁵ και όχι στον καπιταλισμό. Υπό αυτές τις συνθήκες, και ο έλληνας ψυχίατρος Σίμων Αποστολίδης, τον οποίο ανέφερα και παραπάνω, που είχε θητεύσει στο Γενικό Νοσοκομείο, θα εξηγούσε ότι οι σύγχρονοι αναρχικοί δεν ήταν παρά «οι μάλλον ένθερμοι και οι μάλλον επικίνδυνοι οπαδοί ή αρχηγοί του Παπισμού ή του Καλβινισμού, του Λουθηριανισμού ή του Ιανσενισμού και μυρίων άλλων θρη-

253. Γ. Κόκκινος, *Η ευγονική δυστοπία*, ό.π.

254. Σειρά νόμων που διατυπώθηκαν για πρώτη φορά το 1864 από τον βοτανολόγο και μοναχό Γκρέγκορ Μέντελ (Gregor Mendel), ο οποίος αναφέρθηκε σε όρους της κληρονομικότητας των χρωμοσωμάτων, γι' αυτό και θεωρείται από πολλούς ο πατέρας της γενετικής.

255. Η θεωρία του Μέντελ έγινε ιδιαίτερα αποδεκτή μετά τις εργασίες και του Γουόλτερ Σάτον (Walter Sutton), ο οποίος θα τόνιζε τον ρόλο των χρωμοσωμάτων, ανοίγοντας στην ουσία τον δρόμο στη δυνατότητα της χειραγώγησης της ανθρώπινης «κληρονομικότητας», με στόχο την καταπολέμηση της νοσηρότητας και της θνησιμότητας. Έπειτα, το 1907 με το έργο του Ρος Χάρισον (Ross Harrison), αμερικανού εμβρυολόγου, η επιστήμη μπόρεσε να υποδείξει τη δυνατότητα επιβίωσης τεμαχίων ιστών που είχαν αφαιρεθεί από ολόκληρο σώμα. Έτσι αναδεικνυόταν η δυνατότητα της ζωής και εκτός του σώματος. Hannah Landecker, *Η καλλιέργεια της ζωής στο εργαστήριο. Πώς τα κύτταρα έγιναν τεχνολογία*, Αθήνα, Angelus novus, 2017, σ. 26, 58-66.

σκευτικών μερίδων και ατελευτήτων αιρέσεων». ²⁵⁶ Επομένως, η ζωή μοιράζεται στους ψυχικά κανονικούς και τους ψυχικά αιρετικούς, εκθηλυμένους, που κινούνται κάτω από το βάρος των γενετήσιων οργάνων τους. Οι τελευταίοι επαναστατούν, λόγω του εκφυλισμού τους. Ως εκ τούτου, δεν είναι τυχαίο ότι μετά την Παρισινή Κομμούνια (1871) αυτή η μονομανία του ενστίκτου, όχι «ως μερική αλλά [ως] διαρκή[ς] παραφροσύνη», ²⁵⁷ γίνεται κεντρική ερμηνεία των ψυχικών νοσημάτων, καθώς χτίζεται πάνω στον μύθο του ψυχικού εκφυλισμού, αυτής της «διαρκούς παραφροσύνης» που εντοπίζεται στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα – στους μαύρους, στους ιθαγενείς, στους φτωχούς, στις πόρνες –, που ζουν στην ανηθικότητα, σαν ζώα. Έτσι, γεννιέται το πειραματόζωο, και πάνω στο πειραματόζωο της παρά φύσιν ζωής δημιουργείται ένα επιστημονικό καθεστώς αλήθειας που διαπράττει «τους αποκρουστικότερους ακρωτηριασμούς», ²⁵⁸ αρκεί να σκεφτούμε τις αναγκαστικές στερήσεις που θα επιβληθούν στο όνομα της ευγονικής εναντίον της ψυχικά εκθηλυμένης ζωής, αρχικά στην Αμερική και στη συνέχεια στην Ευρώπη, με αποκορύφωμα τη Γερμανία, τις πρώτες τέσσερις δεκαετίες του 20ού αιώνα, ²⁵⁹ με στόχο τη «θανάτωση» του λιβιδινικού ανώμαλου, είτε πνευματικά είτε ηθικά, «διαστροφικού» άλλου. Από την άλλη, ο Γκάλτον, το 1904, προέκρινε έναν νέο ορισμό της ευγονικής, μιλώντας για μια επιστήμη η οποία είχε ως στόχο τη μελέτη των κοινωνικών παραγόντων, που είναι υπεύθυνοι για την παρακμή των χαρα-

256. Σ. Αποστολίδης, *Μελέται ιατρικάί κοινωνιολογικάί και φιλοσοφικάί*, ό.π., σ. 323-369.

257. Αχιλλέας Γεωργαντάς, *Ιατροδικαστικά μελέται περί ερωτοπληξίας*, ό.π., σ. 6.

258. Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια. Ο Αντι-Οιδίπους*, μτφρ. Βασίλης Πατσουγιάννης, Αθήνα, Πλέθρον, 2016, σ. 167.

259. C. Patterson, *Αιώνια Τρεμπλίνκα*, ό.π., σ. 121, 42, 57. Δήμητρα Τζανάκη, «Μια αναδρομική ανάγνωση δώδεκα εργατικών ατυχημάτων “τραυματικής υστερίας”: Μια επικίνδυνη ερμηνεία περί της εκθηλυμένης/υστερικής ζωής από τον Α΄ Παγκόσμιο στο 2020», *Θέσεις* 154 (2021).

κτηριστικών, «τόσο σε επίπεδο της σωματικής όσο και σε αυτό της πνευματικής υγείας».²⁶⁰

ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

Στο σημείο αυτό, όπου δημιουργείται μια συγκεκριμένη ερμηνεία –ρατσιστική, φυλετική, σεξιστική, ταξική– γύρω από τα ζώδη ένστικτα, εισέρχεται η ψυχανάλυση με στόχο να «θεραπεύσει» αυτά τα απωθημένα, να τα φέρει στην επιφάνεια, χωρίς καν να τεθεί προβληματισμός για την καταγωγή των όρων, κάτι που σαφέστατα έχει να κάνει με το ιστορικό πλαίσιο της εποχής, όπου η πρόθεση της εξουσίας είναι η καταστολή της ανθρώπινης ανυπακοής. Όσο όμως η ψυχανάλυση επικαλείται όρους από ένα υποτιθέμενο πρωτόγονο παρελθόν, αναγκαστικά αναπαράγει έναν λόγο εξουσιαστικό και, αυτό ακριβώς εντοπίζει ο Φουκώ όταν αναφέρει ότι: «[ο λόγος γύρω από το σεξ] δεν είναι το κατώφλι μιας νέας ορθολογικότητας που ο Φρόντ –ή κάποιος άλλος– θα σημάδευε την ανακάλυψή του, αλλά τη βαθμιαία διαμόρφωση (καθώς και τις μεταμορφώσεις) αυτού του “παιχνιδιού της αλήθειας και του σεξ”».²⁶¹

Ο Φρόντ θα αποδεχτεί την κυρίαρχη αστική ερμηνεία της ανθρώπινης ζωής, καθορισμένης από ένα πρωτόγονο παρελθόν, από το οποίο πρέπει να διαφύγει, και μέσα από αυτή την ερμηνεία θα προσπαθήσει να προσεγγίσει και τα όποια ερωτήματά του, χωρίς να προβληματιστεί για το τι συνιστά τελικά ο όρος «πρωτόγονος» – μια παραδοξότητα για έναν θεωρητικό που ήταν ο ίδιος *queer*, αφού ως Εβραίος ήταν αναγκαστικά στιγματισμένος ως εκθηλυμένος. Έτσι, ενώ θ' αναζητήσει μέσω της εθνολογικής του μελέτης *Totém και ταμπού* (*Totem und Tabu*, 1913) την εδραίωση μιας θεωρίας που θα μπορούσε να εξηγήσει και ψυχολογικά την εξέλιξη του ανθρώπινου όντος

260. Γ. Κόκκινος, *ό.π.*, σ. 72.

261. Μ. Φουκώ, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. 1. Η δίψα της γνώσης*, *ό.π.*, σ. 74.

από το κατώτερο είδος προς τον πολιτισμό της ενηλικίωσης, θ' αγκαλιάσει το νεωτερικό πλαίσιο ερμηνείας από ένα πρωτόγονο παρελθόν προς το μέλλον. Σε αυτό το σχήμα, η ενηλικίωση δεν μπορεί να είναι άλλη απ' αυτήν του πολιτισμού, και μάλιστα του ευρωπαϊκού, με αποτέλεσμα το κάθε τι, όπως για παράδειγμα η έννοια της εφηβείας, να ερμηνεύεται μέσα από αυτό τον πυρήνα. Αυτό, εξάλλου, θα προσάψει στον Φρόυντ και ο ανθρωπολόγος Μπρονισλάβ Μαλινόφσκι (Bronisław Malinowski, 1884-1942).²⁶² Ειδικότερα, ο Μαλινόφσκι, στο *Sex and Repression in Savage Society* (1927), θεωρεί την ψυχανάλυση μια δημοφιλή «παράνοια» της εποχής, υποστηρίζοντας ότι το οιδιπόδειο που περιγράφεται από τον Φρόυντ δεν είναι καθολικό χαρακτηριστικό της ανθρωπότητας και της εξέλιξής της, αλλά μια δυτικοευρωπαϊκή εμμονή. Σε αντίστοιχο πλαίσιο θα κινηθούν και οι μελέτες του Έιμπραμ Κάρντινερ (Abram Kardiner, 1891-1981) και της Μάργκαρετ Μιντ (Margaret Mead, 1901-1978).

Πιο συγκεκριμένα, ο Κάρντινερ, στο έργο του *The individual and his society* (1939), μελετώντας την ύπαρξη σε διαφορετικές κουλτούρες, θα αποδομήσει την ερμηνεία του Φρόυντ για την ύπαρξη ενός «παγκόσμιου μοναδικού ενστίκτου»²⁶³ που ενυπάρχει σε κάθε άνθρωπο. Αντίστοιχα, η Μιντ, στο *An Inquiry into the question of cultural stability in Polynesia* (1928), θα αμφισβητήσει την εξελικτική ερμηνεία, αναφερόμενη στην κοινωνία της Πολυνησίας όπου η εφηβεία δεν είχε κανένα «αμερικανικό» χαρακτηριστικό όπως κρίσεις, εκνευρισμούς, κ.λπ. Παράλληλα, θα αναφερθεί στην κοινωνία των Τσαμπούλι (Tchambuli), όπου εκεί οι άνδρες ήταν φιλήσυχοι/παθητικοί, αναδεικνύοντας, ως εκ τούτου, εναλλακτικές κοινωνικές μορφές καθεστώτων αλήθειας/κανονικότητας περί της αντίληψης και ερμηνείας του ανδρισμού και της εφηβείας,

262. Jacques Lombard, *Introduction à l'ethnologie*, Παρίσι, Armand Colin, 1994, σ. 69.

263. Στο ίδιο, σ. 70.

από αυτό που προέτασσε ο Φρόυντ ως παγκόσμιο μοντέλο μιας ψυχικής εξέλιξης.²⁶⁴

Παρ' όλα αυτά, ο Φρόυντ θα μείνει αγκιστρωμένος στην ευρωπαϊκή του εμπειρία και τον φόβο του ευνουχισμού και θα καταλήξει αναγκαστικά σε μια «ανδρική» (ετερόφυλη, εγκρατή, ετεροσεξουαλική, παραγωγική λογική), ευρωπαϊκή, «πολιτισμένη» ηλικία, σε αντιπαράθεση με την παιδική που εμμένει στον πρωτογονισμό, αλλά και με την εγκληματική σχέση του με το ζωικό βασίλειο. «Αρνήθηκε την κατοχή λογικής και απέδωσε στον εαυτό του μια αθάνατη ψυχή, και υπέβαλε αξιώσεις για μια θεϊκή καταγωγή που του επέτρεψε να εκμηδενίσει τον δεσμό κοινότητας μεταξύ του ανθρώπου και του ζωικού βασιλείου».²⁶⁵ Μέσα σε αυτή την «ανθρώπινη μεγαλομανία»²⁶⁶ –όπως την ονόμασε ο Φρόυντ– προς τον πολιτισμό αλλά και την αμφισβήτησή του προς την αμφιφυλία, θα προσπαθήσει να στήσει την ψυχανάλυση. «Κατά την πείραν μου (λέγει ο Φρόυντ), πας κοινώς θεωρούμενος ως κοινωνικώς και ηθικώς αντικανονικός είναι και φυλετικώς τοιούτος».²⁶⁷ Ακόμη, για τον Φρόυντ, η αμφιφυλία ήταν η αιτία της μη-κανονικότητας, θέση που εξάλλου θα διατυπώσει και στο άρθρο του «Οι υστερικές φαντασιώσεις και οι σχέσεις τους με την αμφιφυλία», το 1908.²⁶⁸ Σε αυτό το πλαίσιο, η θεραπεία περνά στον ειδικό. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο *Πέραν από την αρχή της ηδονής* [ευχαρίστησης] (*Jenseits des Lustprinzips*, 1920), όπως ο ίδιος εξηγεί, η ψυχανάλυση ήταν πρωτίστως μια

264. Στο ίδιο.

265. Charles Patterson, *Eternal Treblinka. Our treatment of animals and the holocaust*, Νέα Υόρκη, Lantern Books, 2002, σ. 3.

266. J. Lombard, *Introduction à l'ethnologie*, ό.π., σ. 69.

267. Σίγκμουντ Φρόυντ, *Τρεις φυλετικοί περιπτώσεις. Φυλετικοί διαστροφαι, παιδική φυλετικότητα, μεταβολαι της εφηβείας*, μτφρ. Α. Ξηβέριος, Αθήνα, Ελευθερουδάκης, σ. 22.

268. Σίγκμουντ Φρόυντ, «Η υστερική φαντασίωση και οι σχέσεις της με την αμφιφυλία», μτφρ. Α. Πλόσκας, *Fort-Da* 4 (Οκτώβριος 2017), σ. 53-60.

τέχνη ερμηνείας, αφού, επειδή το πρόβλημα της θεραπείας δεν έφερε αποτελέσματα, δημιουργήθηκε και ο δεύτερος στόχος της, που ήταν «να αναγκαστεί ο ασθενής να επιβεβαιώσει την κατασκευή μέσω της ανάμνησής του».²⁶⁹ Εξάλλου, στο έργο του *Η ερμηνεία των ονείρων* (1899), ο Φρόυντ ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο «αντίσταση», με τον οποίο έρχεται να υποδηλώσει (υποτίθεται) την απροθυμία του υποκειμένου όσον αφορά την ανάκληση των καταπιεσμένων αναμνήσεων στη συνείδηση, στη διάρκεια της θεραπείας.²⁷⁰ Ειδικότερα, η αντίσταση, για τον Φρόυντ, εκδηλώνεται με όλους τους τρόπους με τους οποίους το υποκείμενο «σπάζει» τον «θεμελιώδη κανόνα» να λέει όλα όσα έρχονται στο μυαλό του στην ψυχανάλυση. Μια τέτοια ερμηνεία, όπως παρατηρεί ο Ζακ Λακάν, έδινε στην ψυχανάλυση το ελαφρυντικό για την ανεπαρκή αποτελεσματικότητά της, στη δεκαετία του 1910-1920, αφού στην πραγματικότητα ο Φρόυντ δεν είχε καταφέρει να «θεραπεύσει» καμία περίπτωση.²⁷¹ Επίσης, όμως, δημιουργούσε το έδαφος για το εξής παράδοξο: η ψυχανάλυση να μετατραπεί σε μια αναλυτική τεχνική που θα έχει στόχο, ως μέθοδος θεραπείας, να διασπάσει την αντίσταση του υποκειμένου, με σκοπό να μιλήσει στον ειδικό για τα πάντα²⁷² – ακόμη και για τις μνήμες που ο ειδικός καλείται να ανακαλύψει, παρόλο που φαντάζεται ότι ο ασθενής δεν θέλει να τις φέρει στο φως. Αυτό ουσιαστικά σήμαινε, όπως επισημαίνει ο Λακάν, ότι η ψυχανάλυση κατάφερνε με αυτό τον τρόπο να υποδεικνύει τι στα αλήθεια (δήθεν) συνέβη, εκμηδενίζοντας τη μαρτυρία του «ασθενή» με την ερ-

269. Sigmund Freud, *Πέρα από την αρχή της ηδονής*, Αθήνα, Νίκας, 2011, σ. 37.

270. Βλάσης Σκολίδης «Υστερία: Από το σύμπτωμα στη δομή», *Fort-Da* 4 (Οκτώβριος 2017), σ. 89-108.

271. Mikkel Borch-Jacobsen, *Les Patients de Freud*, Παρίσι, Editions Sciences Humaines, 2011.

272. Jacques Lacan, *Le séminaire Livre 1: Les écrits techniques de Freud*, Παρίσι, Seuil, 1975, σ. 29.

μηνεία του γιατρού. Έτσι, ο Λακάν καταλήγει ότι ο Φρόυντ κατεύθυνε την υστερική ασθενή του λέγοντάς της: «Αυτό είναι που σας συνέβη, αυτό έγινε σε εσάς».²⁷³ Αυτή η υπαγόρευση της αλήθειας εκ μέρους του δεν είναι κεραυνός εν αιθρία. Ο Φρόυντ προέρχεται από το *Salpêtrière*, έτσι, ενώ σαφέστατα φαίνεται ότι υπήρξε τουλάχιστον σεξουαλική παρενόχληση σε «υστερικές ασθενείς» του (λ.χ. στην Ντόρα), ο ίδιος δεν αποδέχεται αυτή την ερμηνεία.²⁷⁴ Εξού και η δυνατότητα μιας ανάγνωσης της υστερίας, βάσει του καπιταλισμού, που θέτει στον πυρήνα το κορίτσι και όχι τον πατέρα, ενώ ο ειδικός καλείται όχι ν' ακούσει αλλά να ερμηνεύσει την αλήθεια με τους όρους ενός πατριαρχικού, αποικιοκρατικού, ταξικού καθεστώτος αλήθειας. Μιας αλήθειας που δεν ξεκινά από τη βία που βίωσε η Ζενεβιέβ, αλλά από την υποτιθέμενη νεύρωσή της. Η συγκεκριμένη ερμηνεία είναι σημαντική για τον καπιταλισμό, αφού σε συμβολικό πεδίο έθετε ως υπεύθυνη για τις κρίσεις την ανθρώπινη νεύρωση και όχι τον ίδιο τον καπιταλισμό. Γι' αυτό βρίσκω ιδιαίτερα δόκιμη την παρατήρηση των Ζιλ Ντελέζ (Gilles Deleuze) και Φελίξ Γκουαταρί (Felix Guattari), οι οποίοι καταλήγουν ότι η ψυχανάλυση στην πραγματικότητα δεν κατάφερε ν' απομακρυνθεί από την ψυχιατρική.²⁷⁵

Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, έχει ιδιαίτερη σημασία η διαμάχη του Μισέλ Φουκώ με τον ψυχαναλυτή Ζακ-Αλέν Μιλέρ (Jacques-Alain Miller). Ο Φουκώ προσδιορίζει τον Φρόυντ, όπως του καταλογίζει ο Μιλέρ, ως ένα «επεισόδιο»²⁷⁶ στον μηχανισμό. Η ψυχανάλυση, τουλάχιστον στο *La volonté de savoir*, είναι απλώς μια

273. Στο ίδιο.

274. Jill Astbury, *Crazy for you*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1996.

275. Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια. Ο Αντι-Οιδίπους*, μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης, Αθήνα, Πλέθρον, 2016, σ. 354.

276. Michel Foucault (1977), «The Confession of the Flesh», στο Colin Gordon (επιμ.), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, Νέα Υόρκη, Pantheon, 1980, σ. 211.

μορφή μεταξύ άλλων του να μιλάμε για σεξ. Ωστόσο, «Η δύναμη της ψυχανάλυσης», λέει ο Μιλέρ, δεν είναι η ανακατασκευή της «αλήθειας» του σεξ, όπως συμβαίνει με τον Τερτυλλιανό (Quintus Septimius Florens Tertullianus, 160-220 περίπου μ.Χ., σφοδρότατος πολέμιος των χριστιανικών αιρέσεων), ούτε η ιατρικοποίηση του σεξ, όπως συμβαίνει με τον Σαρκό. Όχι, η δύναμη της ψυχανάλυσης «συνίσταται στο ότι έχει ανοίξει σε κάτι εντελώς διαφορετικό, δηλαδή τη λογική του ασυνείδητου».²⁷⁷

Φυσικά, αυτό που χάνει ο Μιλέρ σε αυτήν τη συνέντευξη (ή, αν θέλετε, αρνείται να το αναγνωρίσει) είναι ότι σε αυτό το ασυνείδητο αποδίδεται μια συγκεκριμένη ερμηνεία εντός ενός πλαισίου που συνομιλεί με μια αυθαίρετη ερμηνεία του τι συνιστά συνείδηση. Μιας και η λίμπιντο, το θυμικό, το ασυνείδητο χτίστηκε πάνω στα άγρια παιδιά, στις άγριες γυναίκες, στους μαύρους, στους υστερικούς άνδρες και τις υστερικές γυναίκες, στα δαιμονισμένα σώματα, στις πόρνες, στους φτωχούς που εναντιώνονται, έχει μια συγκεκριμένη ιστορία και, πάνω σε αυτή την ιστορία –και σε αντίθεση με αυτήν–, δημιουργήθηκε η ερμηνεία του ασυνείδητου και στους νεωτερικούς χρόνους. Ο Λακάν, σε αυτό το πλαίσιο, καταλήγει να μιλήσει για το καταστρεπτικό ένστικτο. Έτσι, κατά τον Φουκώ, αναφορικά με αυτή την πατριαρχική γνώση/εξουσία, ο Φρόντ δεν αποτελεί διάλειμμα σε μια ιστορία καταστολής, αλλά ουσιαστικά πήρε «το όργανο της σεξουαλικότητας που είχε κωδικοποιηθεί κυριολεκτικά από την εκκλησία»²⁷⁸ –και θα προσθέσω στη συνέχεια από την αστική τάξη–, μέσω της επιστήμης και το εισάγει στην ψυχανάλυση. Το ίδιο ακριβώς εργαλείο, η λίμπιντο, είχε χρησιμοποιηθεί ερμηνευτικά ενάντια στα δαιμονισμένα σώματα, στις μάγισσες, στους/στις αιρετικούς, στους ερμαφρόδιτους, στους φτωχούς, στους επαίτες, στους ανάπηρους, στους

277. Στο ίδιο, σ. 213. Για τη συγκεκριμένη σύγκρουση, βλ. επίσης, <http://www.csun.edu/~hfspec002/fouc.B4.html>.

278. M. Foucault, «The Confession of the Flesh», ό.π., σ. 218.

«ανήθικους», στους επαναστάτες/-τριες, εδώ και αιώνες, ως η εγκληματική διαστροφή που ο βιοϊατρικός λόγος θα αγκαλιάσει, παραπέμποντας ακριβώς στην ίδια πατριαρχική/αποικιοκρατική/ταξική πολιτική τεχνολογία εξουσίας που απαιτούσε να κυριαρχήσει η συνείδηση επί του ασυνειδήτου, δηλαδή της βούλησης της κατώτερης ζωής. Έτσι, ο Φουκώ, τολμά να επισημάνει αυτό που εξαρχής αποκαλύπτεται από τους ανθρωπολόγους στον Μεσοπόλεμο, αυτό το επιστημονικό διάγγελμα που αναπαράγεται ακόμα και από ένα queer υποκείμενο, όπως ο Φρόυντ,²⁷⁹ ένα πατριαρχικό καθεστώς γνώσης/εξουσίας, σύμφωνα με το οποίο η ανθρώπινη εξέλιξη συνιστά την αναγκαστική ψυχική εξέλιξη από τον πρωτογονισμό προς τον πολιτισμό, καθώς ένα τέτοιο διακύβευμα ενσωματώνει ρατσιστικά, σεξιστικά, ταξικά, ηλικιακά κριτήρια, οδηγώντας στην περιθωριοποίηση όποιας άλλης ψυχικής και σωματικής δυνατότητας, ως μη-πολιτισμένης. Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε, ως εκ τούτου, ότι τα ανθρωπολογικά και ιστορικά δεδομένα εγείρουν πολύ σοβαρά ερωτήματα: Για ποιο πρωτόγονο στάδιο μιλάμε; Τι συνιστά πραγματικά αυτή η εμμονή του περάσματος από την παιδική ηλικία (αμφιφυλία, προ-κοινωνικό στάδιο, ενστικτώδης ηλικία, ακράτεια, πάθη, βία) στην ηλικία της ενηλικίωσης, προς μια ψυχική κανονικότητα; Και ακόμα, κάτι που δεν επισημαίνεται συχνά, πώς ο κυρίαρχος αστικός βιοϊατρικός λόγος πολέμησε αλλά και αγκάλιασε την ερμηνεία του ασυνειδήτου, στον Μεσοπόλεμο;

Αυτό μάλιστα θα τονιστεί και από έλληνες ψυχαναλυτές, σύγχρονους του Φρόυντ, οι οποίοι, τη δεκαετία του 1930, μέσα από το περιοδικό *Σταθμός* στην Πάτρα, το οποίο αναγορευόταν ως

279. Με την έννοια ότι ως Εβραίος από τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο θεωρείται εκθλημένος εκ φύσεως. Molly Castelloe, «Pink Freud. What does psychoanalysis have to say to someone queer or trans?», https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-me-in-we/201407/pink-freud?fbclid=IwAR1t7lrb4fZ3PM_g6rLfkzWhEPog5CtmA-WOZTSbCBG5E9gvtHe2Ggi6h4 (ανακτήθηκε 25.7.2020).

το Όργανο της Αταξικής Ομάδας Ψυχαναλυτών, όπως έχω αναφέρει διεξοδικά αλλού,²⁸⁰ θα κάνουν σκληρή κριτική στο έργο του Φρόυντ και, πιο συγκεκριμένα, στην ερμηνεία που απέδιδε στο ασυνείδητο, προσκαλώντας τον αυστριοεβραίο ψυχαναλυτή να τολμήσει να αναστρέψει την απόλυτη αλήθεια με την οποία ξεκινούσε. Οι συντάκτες του περιοδικού θα ζητήσουν να αμφισβητήσει η ψυχανάλυση τη (δυτική) υπόθεση ότι η συνείδηση είναι η εξαγνισμένη μορφή της γνώσης και, αντιθέτως, να αναγνωριστεί το πόσο έχει αλλοτριωθεί από την εξουσία της αστικής τάξης.²⁸¹ Για τους συγκεκριμένους ψυχαναλυτές αυτό σημαίνει ότι η ψυχανάλυση έπρεπε να ξεκινήσει έχοντας το ασυνείδητο ως το καθεστώς αλήθειας και εκκίνησης της όποιας «θεραπείας».²⁸²

Σε κάθε περίπτωση, η θεωρία του Φρόυντ θα χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο από την αστική τάξη, μεταφέροντας το κέντρο του ενδιαφέροντος στη μελέτη των ενστίκτων των λαϊκών στρωμάτων, αποδίδοντας στην ανθρώπινη επιθυμία τάσεις αυτοκαταστροφής και συνδέοντας το ένστικτο της ηδονής με το χάος και το τέλος του πολιτισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και ο μαρξιστικός λόγος θα ταυτιστεί με αυτήν τη σκέψη μετά το 1930.²⁸³ Ειδικότερα, στην εφημερίδα *Ριζοσπά-*

280. Είναι χαρακτηριστική η κριτική στο περιοδικό *Σταθμός*, όπως έχω αναφέρει αναλυτικά αλλού. Δήμητρα Τζανάκη, «Ο αυνανισμός και το κομμουνιστικό “ψυχικό νόσημα”». Μια ανάλυση της Άννας Κατσιόγρα, *Γενετήσια αγωγή για το αγόρι* (1935)», *Κρίση* 5 (2019), σ. 7-32. Παρότι στο άρθρο μου αναφέρω ότι μάλλον εντοπίζω για πρώτη φορά το περιοδικό στην ελληνική βιβλιογραφία, στη συνέχεια βρήκα το άρθρο του Χαράλαμπου Καραόγλου, ο οποίος έχει εντοπίσει από το 2000 την κριτική του περιοδικού προς τον Φρόυντ. Βλ. Χαράλαμπος Καραόγλου, «Ο ηδονισμός της καβαφικής και η κριτική» στο Χαράλαμπος Καραόγλου, *Εκτός ορίων. 2+1 κείμενα για τον Καβάφη*, Θεσσαλονίκη, University Studies Press, 2000, σ. 43-76.

281. Δ. Τζανάκη, «Ο αυνανισμός και το κομμουνιστικό “ψυχικό νόσημα”», ό.π., σ. 7-33.

282. Στο ίδιο.

283. Demetra Tzanaki, Efi Tsea, «Psychiatrie, criminologie et communisme. La persécution de la “libido dégénérée” en Grèce de 1917 à 1940 », *Cahiers d'Histoire* 150, σ. 79-95.

στης το 1932 διαβάζουμε ότι, κατά τα λεγόμενα του Φρόυντ, ο πολιτισμός ξεκίνησε όταν ο πρωτόγονος άνθρωπος κατόρθωσε να παραγάγει τεχνητή φωτιά για πρώτη φορά, αφού κατάφερε να συγκρατήσει τα ένστικτα της αυτοκαταστροφής – μια απόφαση που, για τον Φρόυντ, συνιστούσε το προνόμιο του πολιτισμού και που τον έφτασε στο σημείο να νικήσει την «ενστικτώδη ευχαρίστηση που θα του προξενούσε το σβήσιμο της φωτιάς, ediatήρησε τη φλόγα, την μετέφερε και την έβαλε στην υπηρεσία του και της ανθρωπότητας».²⁸⁴ Χωρίς, λοιπόν, να τίθεται ως προβληματικός ο αυθαιρετισμός ότι η καταστροφή της φωτιάς ήταν ενστικτώδης ευχαρίστηση, και όχι η διατήρησή της, το δημοσίευμα καταλήγει στο συμπέρασμα πως ο πολιτισμός είναι η «ανταμοιβή για την προσπάθεια του ανθρώπου να υπερνικήσει το ένστικτο [της ευχαρίστησης,] μια πληρωμή για ότι αφήφησε μια ηδονή».²⁸⁵ Δεν πρέπει να μας διαφύγει, όμως, ότι ο πολιτισμός, για τον Φρόυντ, απομονώνει την ηδονή, αφού την ταυτίζει με την καταστροφή, κάτι που, αν και αυθαίρετο, εδραιώνεται ως παγκόσμια ερμηνεία. Πολύτιμη, εδώ, είναι και πάλι η κριτική του Φουκώ, ο οποίος σημειώνει ότι: «Έπρεπε πράγματι να συγκροτηθεί ένας τύπος γνώσης που να είναι τρόπον τινά εγγενής στην άσκηση της εξουσίας και χρήσιμος γι' αυτή».²⁸⁶ Αυτό, φυσικά, δεν σημαίνει επ' ουδενί ότι ο Φρόυντ ήταν ένα εργαλείο της αστικής τάξης, αλλά αναδεικνύει σαφέστατα το πώς μια αυθαίρετη θεωρητική πατριαρχική, αποικιοκρατική, ταξική κατασκευή ενσωματώθηκε ως απόλυτη ηγεμονική αλήθεια. Δεν πρέπει να ξεχνάμε, εντούτοις, την εποχή που γράφει ο Φρόυντ. Ειδικότερα, όταν γράφει τις *Τρεις μελέτες για τη θεωρία της σεξουαλικότητας* (*Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*, πρώτη έκδοση 1905)

284. «Νέα απ' όλον τον κόσμο. Πώς ο άνθρωπος απόχτησε τη φωτιά. Μια θεωρία του Φρόυντ», *Νέος Ριζοσπάστης*, 2.8.1932, σ. 2.

285. Στο ίδιο.

286. Μισέλ Φουκώ, *Για την κυβέρνηση των ζωντανών*, ό.π., 2020, σ. 40.

οι ανθρώπινοι ζωολογικοί κήποι έρχονταν να επιβεβαιώσουν την επιστημονική ταξινόμηση που εισάχθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα, ιδιαίτερα από τον Κιβιέ, κατά την οποία οι πρωτόγονες μητριαρχικές κοινωνίες караδοκούσαν, στις παρυφές της πόλης και εντός των ευρωπαϊκών κοινωνιών, να κατασπαράξουν τις πατριαρχικές δυτικοευρωπαϊκές αξίες με στόχο την εξέλιξη και την πρόοδο.

Θυμίζω ότι από τα τέλη του 1800 περίπου, η γαλλική κοινωνία είχε διατηρήσει έναν γεωργικό χώρο, το τροπικό Jardin, αφιερωμένο στην καλλιέργεια φυτών από την τεράστια αυτοκρατορία της Γαλλίας. Το 1907, ωστόσο, η έκθεση του κήπου ενσωματώθηκε στην Αποικιακή Έκθεση του Παρισιού και φιλοξένησε αναδημιουργημένα ιθαγενή χωριά, από γαλλικές αποικίες. Τέτοιες εκθέσεις ήθελαν να δείξουν πώς ήταν η ζωή εκεί και κυρίως να ερμηνεύσουν ακριβώς αυτήν τη δυτικοευρωπαϊκή έννοια του πολιτισμού σε σχέση με το πρωτόγονο άλλο. Ακόμα, το 1904, τέθηκε σε λειτουργία η Παγκόσμια Έκθεση του Σεντ Λούις στο Μιζούρι, με σκοπό να αποτελεί θέαμα, αλλά και μέσο προώθησης τόσο για τα προϊόντα όσο και για τη βιομηχανία. Η έκθεση περιελάμβανε πολλά χωριά, από τα οποία το πιο δημοφιλές και κερδοφόρο ήταν το χωριό Ιγκρό (Igrot village), που περιείχε μια εθνοτική ομάδα που θεωρούνταν η λιγότερο πολιτισμένη από αυτές που εκτίθονταν. Τα έσοδά του λέγεται ότι ξεπέρασαν τα έσοδα από όλα τα άλλα χωριά. Ανάμεσα στα πιο δημοφιλή εκθέματα ήταν ο 23χρονος Ότα Μπένγκα, ένα αγόρι από το Κονγκό. Αφού ολοκληρώθηκε η έκθεση, ο Μπένγκα, πιστεύοντας ότι προσλήφθηκε για να φροντίσει τον ελέφαντα του ζωολογικού κήπου, μεταφέρθηκε στη Νέα Υόρκη για να συμμετάσχει σε έκθεση στον ζωολογικό κήπο του Μπρονξ, καταλήγοντας στην αυτοκτονία.²⁸⁷

Ο Φρόντ δεν μπορεί να μελετηθεί εκτός αυτού του πλαισίου

287. <https://www.cbc.ca/natureofthings/features/human-zoos-a-shocking-history-of-shame-and-exploitation> (ανακτήθηκε 30.05.2021).

ταξινόμησης της ζωής σε πρωτόγονη/ενσπικτώδη-πολιτισμένη. Έτσι, ο αρθρογράφος του *Ριζοσπάστη* δεν κατανοεί ότι στην πραγματικότητα η ερμηνεία του αναπαρήγαγε το αστικό μοντέλο αλήθειας· σε αυτό που η ηδονή ξεκινά από το σβήσιμο της φωτιάς και όχι από τη διατήρησή της, ενσωματώνει μια δυτικοευρωπαϊκή πατριαρχική, αποικιοκρατική, ταξική ερμηνεία. Δεν είναι τυχαίο ότι, την ίδια χρονιά που δημοσιεύτηκε το άρθρο στον *Ριζοσπάστη*, ο Φρόντ αντάλλαξε, στο πλαίσιο ενός προγράμματος της Κοινωνίας των Εθνών και του Διεθνούς Ινστιτούτου Πνευματικής Συνεργασίας του Παρισιού, μια σειρά από επιστολές με τον Άλμπερτ Αϊνστάιν (Albert Einstein, 1879-1955) το 1931/1932, όπως έχω αναπτύξει διεξοδικά αλλού.²⁸⁸ Η απάντηση του Φρόντ έχει ακόμη ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην όλη επιχειρηματολογία μου, μιας και έθιγε ως πυρήνα των πολέμων την ανθρώπινη ψυχολογία. Δεν θα συμφωνήσει με την μπολσεβίκικη αντίληψη ότι η βία είναι αποτέλεσμα μιας ταξικής κοινωνίας, καθώς θα αναφερθεί στο πρωτόγονο ένστικτο, ως κινητήρια δύναμη της εγκληματικότητας, της βίας και ως εκ τούτου των πολέμων, εντός των ευρωπαϊκών πληθυσμών (Einstein-Freud, 1931/32). Θέτει στον πυρήνα την αλήθεια του ειδικού, ο οποίος πρέπει να επέμβει και να ξεπεράσει τις αντιστάσεις, θυμίζοντας σαφέστατα τον μύθο που είχε χρησιμοποιήσει και στην *Ψυχολογία των μαζών* (1921) – έργο στο οποίο οι άνδρες στρέφονται ενάντια στον αρχέγονο πατέρα,²⁸⁹ με αποτέλεσμα το χάος και την καταστροφή. Σε αυτό το πλαίσιο, για τον Φρόντ, ο άνθρωπος πρέπει να υπακούσει στον πολιτισμό,²⁹⁰ μέσα ακριβώς από τον νόμο του αρχέγονου πατέρα,²⁹¹ όχι επειδή είναι δίκαιος, αλλά γιατί είναι η μόνη ασφαλής διέξοδος για

288. Δ. Τζανάκη, «Ο αυνανισμός και το κομμουνιστικό “ψυχικό νόσημα”», ό.π.

289. Σ. Φρόντ, *Τρεις μελέτες για τη σεξουαλική θεωρία*, ό.π., σ. 119.

290. Σ. Φρόντ, *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, ό.π.

291. Κωσταντίνος Δουζίνας, *Το τέλος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2016, σ. 420-421.

την ανθρωπότητα,²⁹² κάτι που σήμαινε την αναγκαστική ενηλικίωση προς την ανδρική ηλικία.

Η ανδρική ηλικία και ο φόβος του ευνουχισμού συναντώνται την ίδια περίοδο καθόλου τυχαία, ως κύρια και απόλυτη προϋπόθεση για την εξέλιξη. Εξάλλου, αυτό το βρίσκουμε και στην ομιλία του Ελευθέριου Βενιζέλου στις 28 Μαΐου 1930 στα Καλάβρυτα (η οποία έχει επισημανθεί από τον Δημήτρη Ξιφάρ στο «Η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στο Μεσοπόλεμο») και στην οποία υπογραμμιζόταν:

Είμεθα σήμερον έθνος που επέρασε την παιδικήν ηλικίαν, συμπληρώνει την νεανικήν και αρχίζει να εισέρχεται εις την ανδρικήν. Εγώ είμαι βέβαιος ότι κατά την δευτέραν εκατονταετίαν θα φθάσωμεν εις μεγάλα αποτελέσματα, προς άλλην εννοείται κατεύθυνσιν, όχι προς ουσιώδη εδαφικήν επέκτασιν ή απελευθέρωσιν υποδούλων αδελφών, οι οποίοι, δεν θέλω να εξετάσω πώς συνεκέντρώθησαν εντός των συνόρων της ελευθέρας πατρίδος, αλλά προς δημιουργίαν κράτους συγχρονισμένου.

Τα επόμενα χρόνια, αυτό σήμαινε μια σειρά από μέτρα με στόχο τον εντοπισμό του ανώμαλου άλλου, στην παιδική ηλικία,²⁹³ και τη δημιουργία μιας υγιούς νεολαίας, εντός της οποίας η εξουσία θα πέρναγε στους αρίστους, ενώ, σε επίπεδο επιθυμίας, η ζωή έπρεπε να αντιμετωπίσει αυτό το διαστροφικό λίμπιντο και να μάθει να ζει εντός των ορίων μιας ψυχικής κανονικότητας: ένα σώμα/ένα φύλο.

Παράλληλα, την ίδια περίοδο ο πληθυσμός μάθαινε από δεκάδες διαφορετικές δημοσιεύσεις ότι, σε αντίθεση με τη λιβιδινική, παρορμητική ζωή, το ηθικό ον που φτάνει στην υγιή ενηλικίωση ζει έχοντας καλή υγεία, και μάλιστα φτάνει σε υψηλούς αριθμούς μακροζωίας:

292. Δ. Τζανάκη, *Ιστορία της (μη) κανονικότητας*, ό.π., σ. 148.

293. Δήμητρα Τζανάκη, «Ψυχοπάθειαι εν τω Σχολείω (1903-1934)», *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης* 19-20 (2019-2020), σ. 68-107.

[...] ο μέσος όρος της ζωής των εγγάμων γυναικών [είναι] πολλώ ανώτερος των αγάμων [...] [επίσης] εκ των μελετών του Faltret [αναδεικνυόταν] ότι τα δύο τρίτημόρια των αυτοκτονούντων είναι άγαμοι [...] ο δε Georget καταδεικνύει ωσαύτως εξ αριθμών ότι και εις παραφροσύνην υπόκεινται των τε ανδρών και των γυναικών άγαμοι πλείονες των εγγάμων [...] τέλος δε [...] εξ εκατόν εγκληματιών οι εξήκοντα συγχάνουσιν όντες άγαμοι [...].²⁹⁴

Το συμπέρασμα ήταν αφενός ότι «ο γάμος αποβαίνει εις τον άνθρωπον ώσπερ σχολή χρήσιμος»²⁹⁵ και αφετέρου ότι αποτελεί το μόνο μέσο για να φτάσει μια ζωή «μέχρι και το 185 έτος»!²⁹⁶ Αντίστοιχες ερμηνείες θα επαναληφθούν τη δεκαετία του 1950, με βασικούς ειδικούς της ευγονικής και της ψυχανάλυσης να καταλήγουν ότι ο ελέφαντας, ως εγκρατές είδος, κατάφερνε να ζει μέχρι και 500 χρόνια.

Η μακροζωία, όπως και η υγεία, ξεκινούσαν, επομένως, πρώτιστα από τον έλεγχο της λιβιδινικής επιθυμίας και από την ηθικότητα του βίου που ζούσε κανείς.²⁹⁷ Δηλαδή, ήταν αποτέλεσμα της ατομικής ευθύνης και όχι της φτώχειας, της εξαθλίωσης, του άγχους, της ψυχικής και σωματικής καταστο-

294. Γεώργιος Μακκάς, «Λόγος περί ευεξίας και μακροβιότητος αναγνωσθείς τη 21η Οκτωβρίου 1874 εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω/υπό Γεωργίου Α. Μακκά τακτικού καθηγητού της Ειδικής Νοσολογίας και Κλινικής Ιατρικής και αρχιάτρου της Α. Μ. του Βασιλέως, διαδεχομένου την Πρυτανείαν κατά το ακαδημαϊκόν έτος 1873-1874», Αθήνα, Τυπογραφείο των Αδελφών Περρή, 1875, σ. 78.

295. Γεώργιος Μακκάς, «Λόγος περί ευεξίας και μακροβιότητος αναγνωσθείς τη 21η Οκτωβρίου 1874 εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω/υπό Γεωργίου Α. Μακκά τακτικού καθηγητού της Ειδικής Νοσολογίας και Κλινικής Ιατρικής και αρχιάτρου της Α. Μ. του Βασιλέως, διαδεχομένου την Πρυτανείαν κατά το ακαδημαϊκόν έτος 1873-1874», Αθήνα, Τυπογραφείο των Αδελφών Περρή, 1875, σ. 78.

296. Στο ίδιο, σ. 83.

297. Δημήτριος Κουρέτας, «Συζητήσεις ενώπιον του κοινού. Οργανούμεναι υπό της "Ελληνικής Εταιρείας Ευγονικής". Πρόεδρος ο Καθηγητής και Ακαδημαϊκός Κος Νικ. Λούρος, του έτους 1963», στο Δημήτριος Κουρέτας, *Ψυχανάλυσις, ψυχιατρική, νευρολογία. εκλόγιον εξ ερευνών και μελετών επί θεμάτων ψυχαναλύσεως-νευρολογίας-ψυχιατρικής-ψυχοβιογραφίας-Ιστορίας της Ιατρικής 1924-1974*, Αθήνα, Επιστημονικά Εκδόσεις Γρηγόριος Κ. Παρισιάνος, 1975, σ. 20.

λής, τα οποία βίωνε ο άνθρωπος κάτω από τους ανταρχικούς μηχανισμούς του καπιταλισμού. Έτσι, η φτώχεια, η βία και το έγκλημα μετατρέπονται όχι σε αποτελέσματα της συσσώρευσης του πλούτου από μια ελίτ,²⁹⁸ αλλά σε αποτελέσματα ενός ανήθικου βίου. Βάσει της ερμηνείας αυτής, αρχικά οι ΗΠΑ αλλά και χώρες της Ευρώπης, όπως η Γερμανία, θα οδηγηθούν στην κάθαρση του πολιτισμού από τους μη-κανονικούς, που προέρχονται από μια λιβιδινική Εύα και που αποτελούν κίνδυνο για την εξέλιξη του πολιτισμού, ενώ σπέρνουν την ανηθικότητα, την ασθένεια και τον βίαιο θάνατο.

Έτσι, ενώ είναι αλήθεια ότι ο Σίγκμουντ Φρόυντ²⁹⁹ δεν θα ασχοληθεί με τις νευρώσεις του πολέμου, θα ασχοληθούν οι μαθητές του στη διάρκεια του 5ου Διεθνούς Ψυχαναλυτικού Συνεδρίου στη Βουδαπέστη, ενώ ο Φρόυντ θα προλογίσει την έκδοση των πρακτικών του συνεδρίου. Σε αυτήν τη δημοσίευση ο Καρλ Άμπραχαμ (Karl Abraham, 1877-1925), ο Σάντορ Φερέντζι (Sándor Ferenczi), ο Ερνστ Σίμελ (Ernst Simmel) και ο Έρνεστ Τζόουνς (Ernest Jones) θα καταλήξουν³⁰⁰ ότι οι «στρατιώτες που κατέρρεαν [κατά τη διάρκεια] της στρατιωτικής πειθαρχίας» δεν έκαναν κάτι άλλο από το να αναδεικνύουν μια υποσυνείδητη βρεφική εξάρτηση από τη μητέρα, με αποτέλεσμα την ταυτόχρονη ανάγκη ανυπακοής προς τον Πατέρα». ³⁰¹ Αυτό ερμήνευε, κατά τον Άμπραχαμ, και το γε-

298. Εδώ αξίζει ιδιαίτερα να σημειωθεί και η ριζοσπαστικότητα της σκέψης του Καβάφη, όπως αναλύεται από τον Δημήτρη Παπανικολάου, «Σαν κ' έμένα καμωμένοι»: Ο ομοφυλόφιλος Καβάφης και η ποιητική της σεξουαλικότητας, Πατάκης, 2014, σ. 138-158.

299. Για τη φροϋδική προσέγγιση βλ. επίσης, Βασιλική-Ιωάννα Κωσταντοπούλου, «Ψυχανάλυση και επιστημολογία. Γνώση και κανονιστικότητα στη φροϋδική θεμελίωση», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης (ΕΚΠΑ), Αθήνα, 2018.

300. Sándor Ferenczi, Karl Abraham, Ernst Simmel, Ernest Jones, *Psychoanalysis and the war neuroses. The International Psychoanalytical Library, No. 2*, Λονδίνο, International Psychoanalytical Press, 1921.

301. Στο ίδιο, σ. 22-30

γονός ότι, μετά τον τραυματισμό, οι στρατιώτες επέστρεφαν σε στάδια παλιμπαιδισμού και εκθηλυσμού.³⁰² Για τον ίδιο, το να είσαι ψυχικά υγιής σήμαινε να είσαι ικανός να θυσιάσεις τον εαυτό σου για την κοινότητα και να χρησιμοποιήσεις ενεργά το φαλλικό εργαλείο, που αποτελεί το «όπλο» του άνδρα.³⁰³ Επομένως, για ακόμα μία φορά, το βάρος έπεφτε πάνω σε αυτή την περιώνυμη, ψυχικά μη κανονική ενηλικίωση, στίγμα ενός πρωτογονικού παρελθόντος, που μετέτρεπε τους άνδρες σε εκθηλυμένους, και όχι στην κόλαση των πολέμων,³⁰⁴ με αποτέλεσμα αυτοί οι άντρες να φέρουν την ήττα, σε επίπεδο προσωπικό αλλά και εθνικό. Εξάλλου, μετά την Παρισινή Κομμούνα και την υιοθέτηση της καθολικής εκπαίδευσης από τη Γ' Δημοκρατία, η Ευρώπη σταδιακά μάθαινε για τον κίνδυνο του ανώμαλου άλλου, κάτι που, έπειτα από αίτημα του γαλλικού κράτους, θα οδηγήσει στην πρώτη κλίμακα μέτρησης της ευφυΐας, της βούλησης και ευρύτερα της ανθρώπινης ψυχολογίας (1905) από τον Αλφρέντ Μπινέ και τον Τεοντόρ Σιμόν, με στόχο τον εντοπισμό του ανώμαλου παιδιού. Αυτή η κλίμακα μέτρησης θα μεταφερθεί στη συνέχεια στην Αμερική, από τον αμερικανό ψυχίατρο Χένρι Γκόνταρντ (Henry H. Goddard, 1866-1957), όπως θα την αναπτύξει ιδιαίτερα στο έργο του *The Kallikak Family* (1912), στο οποίο κατέληγε στο συμπέρασμα ότι η ρίζα της ανομίας εντοπιζόταν στη μητέρα των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων και στην ανήθικη σεξουαλικότητά της, με αποτέλεσμα να περνά μέσω της κληρονομικότητας και στους απογόνους της τη φτώχεια, την ασθένεια, την παραβατικότητα, την πορνεία, τη βία και την εγκληματικότητα. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1916, ο Λούις Μάντισον Τέρμαν (Lewis Madison Terman, 1877-1956), αναπληρωτής καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Στάνφορντ, σχηματοποίησε την κλίμακα

302. Στο ίδιο.

303. Στο ίδιο.

304. Στο ίδιο.

Μπινέ-Σιμόν και την τυποποίησε χρησιμοποιώντας ένα μεγάλο αμερικανικό δείγμα από 2.300 παιδιά, ακολουθώντας τον Γκόντφριντ. Το νέο τεστ νοημοσύνης, το Στάνφορντ-Μπινέ, δεν αναφερόταν πλέον στην επιστημονική διάγνωση ανωμαλιών/διαστροφικότητων, αλλά ασχολούνταν πλέον και με τους ενήλικες (IQ). Η κλίμακα Στάνφορντ-Μπινέ προσαρμόστηκε και στα ελληνικά δεδομένα από επιφανείς προσωπικότητες της παιδαγωγικής, όπως ο Νικόλαος Εξαρχόπουλος (1874-1960), κάτοχος της έδρας της Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου Αθηνών από την ίδρυσή της και για 37 χρόνια (1912-1949), ο οποίος την εφάρμοσε σε μελέτη του (1931) πάνω στον μαθητικό πληθυσμό, με στόχο την «εκμετάλλευση των ηθικών, διανοητικών, οικονομικών ικανοτήτων των νέων» και απώτερο σκοπό «ν' ανοίξει ο δρόμος εις τους αρίστους». Αντίστοιχα, ο Γεώργιος Σακελλαρίου, ψυχολόγος και καθηγητής Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, θα δημοσιεύσει το 1924 το έργο *Συμβολή εις την Ελληνικήν Εκπαίδευσιν*, στηριζόμενος στις μελέτες του Τέρμαν, ενώ το IQ είχε γίνει ευρέως αποδεκτό. Επιπλέον, μαζί με τη μεταπτυχιακή φοιτήτριά του, Κάθριν Κοξ Μάιλς (Catharine Cox Miles), ο Τέρμαν θα δημοσιεύσει το 1936 το *Sex and personality: studies in masculinity and femininity*. Μαζί θ' αναπτύξουν ένα μοντέλο που θεωρούσαν ότι μπορούσε να μετρήσει την αρρενωπότητα ή τη θηλυκότητα. Το τεστ M-F, ένα διαγνωστικό εργαλείο επτά μερών που έγινε δημοφιλές όχι μόνο σε γιατρούς και ψυχολόγους, αλλά και σε ερευνητές και σχολικές μονάδες, μπορούσε να τυποποιήσει τη συμπεριφορά των ανδρών και των γυναικών, όπως έκανε και ο Τέρμαν νωρίτερα με το τεστ Στάνφορντ-Μπινέ. Στην πραγματικότητα, μετά την Παρισινή Κομμούνα αλλά και μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, ένα κυρίαρχο αστικό βιοϊατρικό καθεστώς αλήθειας κατάφερε να επαναθέσει³⁰⁵ τα

305. Η οκνηρία, η έμφυλη και σεξουαλική παρέκκλιση, ήταν το στίγμα που, από τη στιγμή που ο βιοϊατρικός λόγος το εισήγαγε ως νόσο ψυχική του μη-κα-

γρανάζια της πατριαρχικής, αποικιοκρατικής, ταξικής αστικής δημοκρατίας, με νέες πειθαρχικές ερμηνείες αλλά και με νέες αντιλήψεις τεχνολογίας εαυτού, που πλέον δεν είχαν να κάνουν με μέτρα καταστολής, αλλά με μια ολόκληρη θεωρία περί της ψυχικά κανονικής ενηλικίωσης,³⁰⁶ μέσα από περίπλοκες τεχνολογίες βιομέτρησης.³⁰⁷

Η ΛΙΒΙΔΩ ΚΑΙ Η ΛΙΒΙΔΙΝΙΚΗ ΛΙΒΙΔΩ

Στο πνεύμα αυτό, σκοπός αυτού του τόμου είναι μια προσπάθεια να γίνουν οι πρώτες ρωγμές και να τολμήσουμε να γράψουμε για την ιστορία της δίωξης της λιβιδινικής επιθυμίας, από τη μεριά των μη-κανονικών. Σε μια προσπάθεια ν' αναδείξουμε ότι –όπως υπογραμμίζει ο Πολ Πρεθιάδο στο άρθρο του «Μαθαίνοντας από τον ιό»–, για να είναι κανείς μέρος της κοινότητας, καλείται, μέσα από μια ολόκληρη τεχνολογία εκγύμνασης του σώματος αλλά και της επιθυμίας, να περάσει στο στάδιο της ανοσίας/ενηλικίωσης.

Ειδικότερα, ο Πρεθιάδο, αναφερόμενος στον ιταλό φιλόσοφο Ρομπέρτο Εσπόσιτο (Roberto Espósito) και τη συσχέτιση μεταξύ των όρων «κοινότητα» (*comunidad*) και «ανοσία» (*inmunidad*), κάνει μια πολύ καίρια επισήμανση, υπογραμμίζοντας την κοινή ρίζα, το *munus*, που οι δυο όροι μοιράζονταν, το οποίο σήμαινε το *τίμημα* που κάποιος όφειλε να

νονικού άλλου, έγινε και αντικείμενο δίωξης της αστυνομίας, προς όφελος της δημόσιας ασφάλειας. Για την έννοια του στίγματος και το πότε και πώς εισέρχεται και ειδικότερα το πώς η ομοφυλοφιλία διατυπώνεται από τον βιοϊατρικό λόγο ως νόσος/στίγμα και μετατρέπεται σε αντικείμενο δίωξης της αστυνομίας, βλ. Erving Goffman, *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*, Λονδίνο, Penguin, 1963.

306. Δήμητρα Τζανάκη, «Πορνεία και ανελευθερία στον Μεσοπόλεμο», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 150 (2018), σ. 111-149.

307. Δ. Τζανάκη, «Μια αναδρομική ανάγνωση δώδεκα εργατικών ατυχημάτων “τραυματικής υστερίας”: Μια επικίνδυνη ερμηνεία περί της εκθηλυμένης/υστερικής ζωής από τον Α' Παγκόσμιο στο 2020», ό.π.

πληρώσει για να ζει ή να αποτελεί μέρος της κοινότητας. Με δυο λόγια, για ν' αποτελέσει κάποιος μέρος της κοινότητας είναι *cum* «(με) *munus* (καθήκον, νόμος, οφειλή, αλλά επίσης προσφορά): μια ανθρώπινη ομάδα συνδεδεόμενη από έναν νόμο και μια κοινή οφειλή, αλλά επίσης από ένα δώρο, από μια προσφορά». Επιπλέον, το «ουσιαστικό *inmunitas* (λατινικά, ανοσία) είναι μια λέξη με στερητικό μόριο που προέρχεται από την άρνηση του *munus*».³⁰⁸ Με αυτό τον τρόπο, ο Πρεθιάδο υπογραμμίζει ότι ο Εσπόσιτο καταφέρνει να μας δια φωτίσει ότι όλη η βιοπολιτική είναι ανοσολογική: «προϋποθέτει έναν ορισμό της κοινότητας και την εδραίωση μιας ιεραρχίας μεταξύ εκείνων των σωμάτων που απαλλάσσονται από εισφορές (αυτοί που θεωρούνται άνοσοι) και εκείνων που η κοινότητα αντιλαμβάνεται ως δυνητικά επικίνδυνους (*los demuni*: τους δίχως ανοσία/νοσούντες/δίχως οφειλή) που θα αποκλειστούν μέσω μιας πράξης ανοσολογικής προστασίας».³⁰⁹ Στο πλαίσιο αυτό, προτείνω ότι αυτή η ανοσολογία δεν είναι μόνο σωματική αλλά και ψυχική. Με δυο λόγια, η υποχρεωτική ψυχική ανοσία ξεκινά με τον σωφρονισμό της επιθυμίας προς την ενηλικίωση,³¹⁰ κάτι που συνιστά την υποταγή των λαϊκών στρωμάτων προς την πατριαρχική/αστική/ανδρική/ευρωπαϊκή/«πολιτισμένη» ενηλικίωση.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο τόμος αυτός θέλει να μιλήσει για τη δίωξη της λιβιδινικής επιθυμίας, που ταυτίζεται μετά το 1871 με τη γενετήσια επιθυμία των λιβιδινικών πληθυσμών των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων και των «άγριων» πληθυσμών, για να περάσει μετά το 1882 σε μια ερμηνεία που μιλά για την ψυχική διαστροφή των ενστικτων αυτών των ατόμων/πλη-

308. Paul Preciado, «Σφίγγα και άλλες χίμαιρες σε δύσκολους καιρούς. Μαθαίνοντας από τον ιό», <https://sfiggandotherchimeras.wordpress.com/2020/04/21/μαθαίνοντας-από-τον-ιό-του-paul-b-preciado/> (ανακτήθηκε 25.7.2020).

309. Στο ίδιο.

310. M. Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας. 4. Οι ομολογίες της σάρκας*, ό.π., σ. 433.

θυσμών. Στόχος μας είναι να τολμήσουμε να φανταστούμε την ανθρώπινη ιστορία χωρίς μια απαρχή που να έχει στιγματιστεί ως βάρβαρη και πρωτόγονη· για την ακρίβεια, να τη φανταστούμε χωρίς αρχή, με τον κάθε άνθρωπο ικανό για γνώση και εξουσία, και απαραίτητο για την επιβίωση του άλλου, όπως και η εξέγερση της Παρισινής Κομμούνας ανέδειξε σε παγκόσμια κλίμακα.³¹¹ Συνοπτικά, ο τόμος αυτός προσκαλεί σε συζήτηση για ένα αβέβαιο ξεκίνημα, ακόμη και για το χάος, όχι ως κάτι το καταστρεπτικό, αλλά, όπως προτείνει ο Λουί Αλτουσέρ (Louis Pierre Althusser, 1918-1990), ως κάτι το ανθρώπινα λυτρωτικό:³¹²

Ας δούμε όμως τώρα και μια υλιστική φιλοσοφία, όπως του Επικούρου. [Ο Επίκουρος] Δεν κάνει λόγο για Απαρχή του κόσμου (ερώτημα που δεν έχει νόημα), αλλά για ξεκίνημα του κόσμου. Δεν επικαλείται την παντοδυναμία του Θεού αλλά για να αντλήσει τον κόσμο από το Μηδέν. Πριν από το ξεκίνημα δεν υπάρχει ούτε Θεός ούτε Μηδέν. Τι υπάρχει λοιπόν; Υπάρχει –κατεξοχήν υλιστική θέση– πάντοτε ήδη κάτι, υπάρχει πάντοτε ήδη ύλη, που όμως δεν ταυτίζεται με το Χάος: Είναι μια ύλη που υπόκειται σε ορισμένους νόμους. Ποια είναι αυτή η ύλη; Είναι τα άπειρα τον αριθμό ά-τομα, αδιάσπαστα σωματίδια, που πέφτουν όλα μέσα στο άπειρο κενό, υπό την επήρεια της βαρύτητας (νόμος), που πέφτουν παράλληλα, χωρίς ποτέ να συναντιούνται. Ο Ρωμαίος ποιητής και φιλόσοφος Λουκρήτιος, που παρουσίασε τη φιλοσοφία του Επικούρου, του οποίου έχουν καταστραφεί τα χειρόγραφα, λέει σε

311. Δήμητρα Τζανάκη, «“Το εγκληματικό” πάθος της Παρισινής Κομμούνας για Παγκόσμια Δημοκρατία», *Marginalia* 2021. Γεώργιος Κρανιδιώτης, «Η Παρισινή Κομμούνα του 1871 ως υπόδειγμα δικτατορίας του προλεταριάτου, δηλαδή... δημοκρατίας», *Marginalia* 2021. «Μετά το 1880 κανείς δεν έχει καταμετρήσει τα θύματα της Ματωμένης Εβδομάδας». Την παρακάτω συνέντευξη παραχώρησε η Μισέλ Οντέν (Michèle Audin) στον Ορελιέν Σουσέρ (Aurélien Soucheyre, <https://www.humanite.fr/auteurs/aurelien-soucheyre-614462>) για την εφημερίδα *L'Humanité* στις 17 Απριλίου 2021. (<https://www.humanite.fr/depuis-1880-personne-navait-compte-les-victimes-de-la-semaine-sanglante-703381>) *Marginalia* 2021, <https://marginalia.gr/afieromata/> (ανακτήθηκε 30.5.2021).

312. Michel Foucault, *Για την κυβέρνηση των ζωντανών. Μαθήματα στο Κολλέγιο της Γαλλίας, 1979-1980*, ό.π., σ. 27-49.

ένα ποίημα με τίτλο «Περί της φύσεως των πραγμάτων»: Πριν από το ξεκίνημα του κόσμου, τα άτομα έπεφταν «σαν βροχή». Και τούτο θα διαρκούσε επ' αόριστον αν τα άτομα δεν ήταν προικισμένα με μια εκπληκτική ιδιότητα, την «παρέγκλιση», ή την ικανότητα να παρεκκλίνουν κατά τρόπο ανεπαίσθητο από την ευθεία γραμμή της πτώσης τους. Αρκεί μια μηδενική παρέκκλιση, μια μηδαμινή «εκτροπή», για να συναντηθούν τα άτομα και συσσωματωθούν: Και τότε ιδού το ξεκίνημα του κόσμου και ο κόσμος. Ούτε Θεός ούτε Μηδέν στην Απαρχή, μήτε Απαρχή, αλλά ξεκίνημα, και για να εξηγηθεί το ξεκίνημα, μια προϋπάρχουσα ύλη, η οποία γίνεται κόσμος χάρη στη συνάντηση (μια συνάντηση ενδεχόμενη, αυθαίρετη) των στοιχείων της. Και αυτή η συνάντηση, που καθοδηγεί τα πάντα, είναι μεν η όψη της ενδεχομενικότητας και του τυχαίου, αλλά παράγει την αναγκαιότητα του Κόσμου. Έτσι το τυχαίο παράγει την αναγκαιότητα τελείως από μόνο του, χωρίς την παρέμβαση του Θεού. Με άλλα λόγια, ο κόσμος αυτοπαράγεται μόνος του, και όταν αντικαθιστούμε το ιδεαλιστικό ερώτημα για την Απαρχή με το υλιστικό ερώτημα για το ξεκίνημα (ή το συμβάν ή την έλευση), ξεφορτωνόμαστε ερωτήματα που δεν έχουν νόημα. Όχι μόνο το ερώτημα για την Απαρχή του Κόσμου αλλά και οτιδήποτε συνδέεται μαζί του, όπως το ερώτημα για τον Θεό, για την παντοδυναμία του, για τον ακατανόητο χαρακτήρα του, για τον χρόνο και την αιωνιότητα κλπ.³¹³

Έτσι, αν αυτό το συμπέρασμα θα παράπεμπε από μόνο του στο δεύτερο συμπέρασμα, τότε: «γιατί να μην παραδεχτούμε ότι ο κόσμος είναι γεμάτος πράγματα που δεν χρησιμεύουν σε τίποτα;», όπως ρωτά ο Αλτουσέρ, ζητώντας μας να προχωρήσουμε πέρα από τα ίδια μας τα όρια: «[...] να παραδεχτούμε ότι ο Κόσμος δεν έχει Νόημα (προκαθορισμένο, προσδιορισμένο από κάποιο παντοδύναμο Ον, κάτι που θα ήταν καθαρή μυθοπλασία);»³¹⁴

Ειδικότερα, αν τολμούσαμε να επεκτείνουμε τη σκέψη του

313. Louis Althusser, *Μύηση στη φιλοσοφία για τους μη φιλοσόφους*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, επιμ. Δέσποινα Παρασκευή-Βελουδογιάννη, Αθήνα, Εκτός Γραμμής, σ. 61.

314. Στο ίδιο, σ. 63.

Αλτουσέρ, αυτή η καθαρή μυθοπλασία προτείνω ότι στηρίζεται στις προδηλότητες μιας επιστημονικής αποδοχής της ίδιας της ανθρώπινης ιστορίας. Η ανθρώπινη ιστορία περιγράφεται, με δυο λόγια, στη νεωτερικότητα, μέσω μιας συνέχειας που πρέπει εκ των προτέρων να αποδεχτεί ότι αντιμετωπίζει τον κίνδυνο του παρελθόντος, και για αυτό και καλείται συνεχώς να βαδίζει προς ένα μέλλον πολιτισμένο. Σε αυτό το σχήμα, το παρελθόν ταυτίζεται με τον πρωτογονισμό, τη διαστροφή, τη λήμπιντο και τη βαρβαρότητα της Εύας – μια εκθηλυμένη επιθυμία που είχε ως αποτέλεσμα να υποτάξει τη ζωή κάτω από το καθεστώς της νοσηρότητας, της αμαρτίας, της βίας και του θανάτου, απ' το οποίο η ζωή πρέπει ν' απαλλαγεί, με στόχο την πρόοδο προς την αιωνιότητα. Αυτό σημαίνει ότι η επιστημονική γνώση στις νεωτερικές κοινωνίες δομήθηκε με βάση την εργασία του επιστήμονα που καλείται ν' ανακαλύψει τις δαιμόνιες δυνάμεις στην ανεξέλεγκτη, ελευθέρια φύση, με στόχο, υποτίθεται, να καταφέρει η επιστήμη να μεταλλάξει αυτό το πρωτόγονο παρελθόν προς το μέλλον, έτσι ώστε να επανακτήσει τον χαμένο Παράδεισο, την αιωνιότητα.³¹⁵ Μόνο που γι' αυτή την αιωνιότητα καλούμαστε να θυσιάζουμε συνεχώς τη ζωώδη ζωή, αναπαράγοντας συνεχώς την ταξινόμηση πολιτισμένη-ζωώδης ζωή.

Η παγίδα, επομένως, είναι φανερό ότι βρίσκεται μπροστά μας, αφού, όπως πολύ εύστοχα σημειώνει ο Θανάσης Λάγιος, είθισται:

[...] [στο] φαντασιακό της Δύσης, μετά την κατάρρευση της αρχαιοελληνικής θέασης του κόσμου και του κυκλικού χρόνου και τρόπου αναπαράστασης της εκτύλιξης της ιστορίας, δηλαδή μετά την αντικατάστασή της αρχικά από τη χριστιανική εσχατολογία του γραμμικού χρόνου και τρόπου αναπαράστασης της εκτύλιξης της παγκόσμιας ιστορίας και κατόπιν από την κυριαρχία της επιστημονικής μελέτης του σύμπαντος να θεωρείται

315. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 17. Κ. Park, *Secrets of Women. Gender, Generation, and the Origins of Human Dissection*, ό.π., σ. 161-207.

η Ιστορία ως συνώνυμο και ως μετωνυμία της Προόδου. Στην απαρχή βρίσκεται ο κίνδυνος της βαρβαρότητας της φύσης, στον πολιτισμό βρίσκεται η λύτρωση από τη φύση. Τούτέστιν όλοι παραδέχονται ότι τα πάντα έχουν αρχή και (ενδεχόμενο) τέλος, αλλά –συνειδητά ή ασυνειδητά– το τέλος θεωρείται *a priori* (δηλαδή, ανιστορικά) «ανώτερο» ή «καλύτερο» της αρχής, επειδή θεωρείται πως βρίσκεται ένα βήμα πιο κοντά στην αλήθεια της γνώσης και στη γνώση της αλήθειας, και ένα βήμα πιο μακριά από την πλάνη.³¹⁶

Η ιστορία ως συνώνυμο και μετωνυμία της προόδου, από την άλλη, δεν βασίζεται, με όρους βιοκοινωνικότητας, όπως επισημαίνει ο ιστορικός Γιώργος Κόκκινος, στο φαντασιακό του Ζαν Ζακ Ρουσώ, όπως εντοπίζεται στον Αιμίλιο, όπου η ουσία βρίσκεται στην εμπέδωση «της ανθρώπινης ευαλωτότητας και τρωτότητας, γενικότερα της υπαρξιακής επισφάλειας, δηλαδή της ίδιας της συνειδητοποίησης της κοινής ανθρώπινης μοίρας, που είναι ο θάνατος και που υπερβαίνει και καταργεί τη διάζευξη “φίλος/εχθρός”, “υγιής/παθολογικός”, “ανώτερος/κατώτερος”, “φύση/πολιτισμός”, “ζώο/άνθρωπος”»,³¹⁷ αλλά έρχεται με αυθαίρετο τρόπο να μιλήσει για το άτρωτο – αυτό το κυρίαρχο που θα νικήσει ακόμη και τον θάνατο, αφού πρώτα έχει κυριαρχήσει πάνω στα πιο ευάλωτα υποείδη του είδους του. Με δυο λόγια, καλούμαστε να γίνουμε κανίβαλοι του ευάλωτου άλλου. Αυτός είναι ο μύθος της νεωτερικότητας που θέλει να πείσει, με στόχο την υποτέλεια των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, σε απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης. Οι Ζιλ Ντελέζ (Gilles Deleuze) και Φελίξ Γκουαταρί (Félix Guattari) υπενθυμίζουν αυτό που έλεγε ο Νίτσε: «Ίσως μάλιστα να μην υπάρχει τίποτα φοβερότερο, τίποτα το ανησυχητικότερο στην προϊστορία του ανθρώπου από τη μνημοτεχνική του [...] Πάντα με βασανιστήρια, με μαρτύρια και

316. Θανάσης Λάγιος, *Περί Φουκωφοβίας. Ή σχόλια γύρω από τις (αυ)απάτες μιας «πολεμικής»*, Αθήνα, Futura, 2020, σ. 16.

317. Γ. Κόκκινος, *Η ευγονική δυστοπία*, ό.π., 2018, σ. 16.

αιματηρές θυσίες ο άνθρωπος έκρινε σκόπιμο να πλάσει μια μνήμη· [...] Αντιλαμβανόμαστε τι κόπος απαιτείται πάνω στη γη για να ανατραφεί ένας λαός στοχαστών». ³¹⁸

Εν ολίγοις, οι απαντήσεις που δόθηκαν κάποια στιγμή στην ανθρώπινη ιστορία δόθηκαν με όρους μιας ερμηνείας ανάμεσα στο πρωτόγονο/βάρβαρο παρελθόν και στην ανάδυση του μέλλοντος μέσω μιας αναγκαστικής μορφής προόδου από τη μητριαρχία στην πατριαρχία, από τον εκθηλυσμό στην ενηλικίωση (ανδρική ηλικία), από τον γυνανδρισμό στο μότο «ένα σώμα-ένα φύλο».

Έτσι, η ίδια η επιστήμη και, ως εκ τούτου, η ίδια η διαχείριση της ζωής ξεκινούν από τη μεγαλομανία: «την επίτευξη της τελειότητας και της πλήρους κυριαρχίας» πάνω στην (κατώτερη) φύση και στους (κατώτερους) ανθρώπους. Ερμηνεία/δούρειος ίππος για τη διείσδυση της εχθροπάθειας και της μισαλλοδοξίας στις σχέσεις μεταξύ ομάδων και κρατών, για την αέναη προσφυγή στη λογική του πολέμου, ως τυπική υπαγωγή μιας συνεχούς σύγκρουσης ανάμεσα στην ανώτερη και στην κατώτερη ζωή και –θα πρόσθετα– ενός συνεχούς πολέμου ανάμεσα στα εξημερωμένα και τα πρωτόγονα ένστικτα, στον άνδρα και τη γυναίκα, στη νεανική και τη γεροντική ηλικία, στο πάθος και τη λογική, με στόχο την υγεία και την αιωνιότητα. ³¹⁹ Αυτή είναι η βάση της πατριαρχίας, αυτή είναι η πάλη, ως αναπόσπαστο κομμάτι του καπιταλισμού. ³²⁰ Ο όρος «ηθική φαντασία», όπως υπογραμμίζει η Ειρήνη Αβραμοπούλου, «έχει χρησιμοποιηθεί από την Ενριέττα Μουρ, για να περιγράψει τις

318. G. Deleuze, F. Guattari, *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια*, ό.π., σ. 167.

319. Γ. Κόκκινος, *Η ευγονική δυστοπία*, ό.π., σ. 16.

320. Αυτό εξάλλου διαβάζουμε και σε σύγχρονες εθνογραφικές μελέτες: «Η πρώτη εξήγηση τονίζει ότι τελικά και βασικά η γυναίκα είναι Εύα, μια ξεμυαλιστρα, που συνεχώς ζητάει να συνάψει σεξουαλικές σχέσεις με έναν άντρα». Στο Jane Cowan, «Η κατασκευή της γυναικείας εμπειρίας», στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, Θεόδωρος Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, [1992] 2006, σ. 135.

νεοαναδυόμενες μορφές εθνογραφίας που δεν βασίζονται πλέον απλά στην αναπαράσταση, στα προνόμια της γλώσσας και της συνειδησης [...] αλλά δίνουν έμφαση στη σημασία και ανάλυση του μη αναπαραστάσιμου, καθώς και στην προβληματοποίηση των ορίων της σκέψης μέσα από την τοποθέτηση του υποκειμένου και του σώματος στο δίκτυο των σχέσεων εξουσίας που το ορίζουν και το περιορίζουν κάθε φορά».³²¹

Έτσι, αυτός ο συλλογικός τόμος, μέσα από τα συγκεκριμένα κεφάλαιά του, υιοθετώντας μια διεπιστημονική και διαθεματική προσέγγιση, έχει στόχο ν' αναδείξει το πώς μια στρατηγική επιλογή διαχείρισης της ανθρώπινης ιστορίας καταλήγει ν' αναπαράγει μια φαινομενική δημοκρατία, που στην ουσία καταστρατηγεί απάνθρωπα την επιθυμία των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων προς όφελος του πλουτισμού των ανώτερων στρωμάτων, επιδιώκοντας μια νέα επινόηση, πέρα από τους υπάρχοντες πατριαρχικούς μηχανισμούς αντικειμενικοποίησης γνώσης/εξουσίας. Το σύνθημα «Καύλα, Υγεία και Επανάσταση», που επέλεξα και ως τίτλο του συγκεκριμένου τόμου, εντάσσεται ακριβώς σε μια προσπάθεια ν' αναστρέψουμε την «αλήθεια».³²²

Η καύλα, κατά την ανάγνωσή μου, δεν είναι κάτι άλλο από την ερωτοπληξία των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων για ελευθερία.³²³ Γι' αυτό και αυτή η λέξη στιγματίστηκε από τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο ως η σκοτεινή πλευρά της επιθυμίας των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, ως το ψυχικό νόσημα, μιας και η υποτιθέμενη ενστικτώδης, λιβιδινική δύναμη που κάνει αυτά τα στρώματα να επαναστατούν και να αρνούνται για παράδειγμα την εργασία, την υποχρεωτική στράτευση, την πατριαρχική οικογένεια, κάτω από την ψευδαίσθηση που τους

321. Ειρήνη Αβραμοπούλου (επιμ.), *Το συν-αίσθημα στο πολιτικό. Υποκειμενικότητες, εξουσίες και ανισότητες στο σύγχρονο κόσμο*, μτφρ. Ουρανία Τσιάκαλου, Αθήνα, Νήσος, 2018, σ. 56.

322. Για τη γλώσσα βλ. L. Althusser, *Μύηση στη φιλοσοφία για τους μη φιλοσόφους*, ό.π., σ. 89-125.

323. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 44-48.

δημιουργείται από το βάρος της καύλας (του έτσι θέλω), είναι αυτή που τους δημιουργεί τις συνθήκες της φτώχειας και της εξαθλίωσης. Η καύλα, με δυο λόγια, είναι αυτή που θα ταυτιστεί με τον ανθρώπινο πρωτογονισμό.³²⁴

ΓΙΑΤΙ ΑΥΤΟΣ Ο ΤΙΤΛΟΣ; ΜΗΝ ΑΓΓΙΖΕΙΣ ΤΟΝ ΚΥΚΛΟ ΤΟΥ ΑΠΑΓΟΡΕΥΜΕΝΟΥ

Ο τόμος αυτός, επομένως, έρχεται να μιλήσει για αλληλεγγύη και ευαλωτότητα, κατανοώντας ως αρνητικό τον δαρβινικό μύθο του πιο ισχυρού που απαιτεί, στο όνομα της προόδου, τον ανταγωνισμό και το αλληλοφάγωμα ως κανόνα επιβίωσης:

Η πρώτη αιτία που ο Δαρβίνος είχε άριστα υποδείξει είναι το ότι είναι πάντα προς όφελος του είδους να κερδίζει μεταξύ δύο ανταγωνιστών ο ισχυρότερος και να κατακτά το ζωτικό χώρο που χρειάζεται και το θηλυκό που επιθυμεί. Θα είναι ο ισχυρότερος να «διοικήσει» και από την άποψη της ποιότητας των απογόνων, φυσιολογικά παρέχει τις μεγαλύτερες εγγυήσεις για πιο εξελιγμένα προϊόντα. Η δεύτερη αιτία στην οποία επιμένουμε, υπό το πρίσμα της οικολογίας, είναι ότι οι αγώνες έχουν τη χρησιμότητα να επιτρέπουν μια ορθολογιστική κατανομή του διαθέσιμου ζωτικού χώρου. Πρόκειται για ρύθμιση τέτοια, που ακόμη και μέσα στο ακουάριουμ, κάθετα απ' τα ψάρια να έχει γύρω του αρκετό χώρο τόσο που θα του επιτρέψει να επιβιώσει.³²⁵

Κόντρα σε μια τέτοια μονομερή ερμηνεία της ζωής, εδώ τολμάμε να μιλήσουμε για την καύλα, με στόχο να αποδομηθεί αυτός ο ανταγωνισμός και να υπογραμμιστεί ότι κάθε άνθρωπος έχει την ικανότητα στον αυτοπροσδιορισμό και στην

324. Μισέλ Φουκώ, *Για την κυβέρνηση των ζωντανών*, ό.π., σ. 107.

325. Jacques Leaute, «Η βία στις ανθρώπινες κοινωνίες», *Επιθεώρηση Χωροφυλακής* 157 (Ιανουάριος, 1983), https://www.policemagazine.gr/sites/default/files/pdf/XΩ_1983-01-0157.pdf (ανακτήθηκε 7.6.2020).

αυτοδιάθεση.³²⁶ Περαιτέρω, σε μια βεβαίωση ότι «τίποτα δεν αλλάζει και ότι πάντα έτσι ήταν ο κόσμος», ο Κώστας Αθανασίου στο «Η διερεύνηση των ετεραρχικών δομών της μινωικής κοινωνίας»³²⁷ επισημαίνει ότι υπήρξαν και άλλα ιστορικά παραδείγματα. Ειδικότερα, ο Αθανασίου αναφέρει τον μινωικό πολιτισμό, στον οποίο, στην άνθηση του, δεν υπήρχε ιεράρχηση. Παρ' όλα αυτά, όταν ο πρώτος ανασκαφέας της Κνωσού, ο σερ Άρθουρ Έβανς (Sir Arthur Evans), εκφράζοντας το πνεύμα της εποχής του και της τάξης του, έκανε τις ανασκαφές, και ενώ στον μινωικό πολιτισμό κυριαρχούσε η ετεραρχία (διανομή των προνομίων της εξουσίας σε όλα τα μέλη της κοινότητας), παρουσίασε βασιλείς, άρχουσα τάξη και λαό, αναπαράγοντας ένα καθεστώς που ο ίδιος γνώριζε, επιβάλλοντας το στις ανασκαφές.³²⁸ Εξάλλου, όπως εξηγεί ο Τομ Κοχ, η

326. Όπως ακριβώς το αναφέρει η Αθηνά Αθανασίου: «Η Φύση εννοιολογήθηκε ως η ωμή (προ-κοινωνική) πρώτη ύλη: άγρια, ανεξερεύνητη, αινιγματική και σαγηνευτική μαζί, που παραμένει αντικείμενο διείσδυσης (κυριολεκτικά και μεταφορικά) και ηρωικής ανακάλυψης από το φως του Λόγου». Και λίγο παρακάτω εξηγεί: «Οι τροπικότητες του φωτός και του σκότους, που διέπουν την επιστήμη του Διαφωτισμού, είναι κεντρικές στον πειθαρχικό αυτό λόγο που κατασκευάζει το γυναικείο σώμα μέσω της αποικιοκρατικής μεταφοράς της *terra incognita* –της «παρθένας γης» ή της «μαύρης ηπείρου», σύμφωνα με τη γνωστή μεταφορά του Sigmund Freud– που αναμένει την ηρωική έλευση των πρωτοπόρων εξερευνητών και κατακτητών». Αθηνά Αθανασίου, «Η μελέτη του φύλου ως αναλυτικού εργαλείου στο χώρο της υγείας», <http://www1.aegean.gr/gender-postgraduate/Documents/Μελέτη%20Αθανασίου.pdf> (ανακτήθηκε 25.8.2020). Βλ. επίσης, Elsa Dorlin, *La matrice de la race. Généalogie sexuelle et colonial de la Nation française*, Παρίσι, La Découverte, 2009.

327. Κώστας Αθανασίου, «Η διερεύνηση των ετεραρχικών δομών της μινωικής κοινωνίας», στο Κώστας Αθανασίου, Ελένη Βασδέκη, Ελίνα Καπετανάκη, Μαρία Καραγιάννη, Ματίνα Καψάλη, Βάσω Μακρυγιάννη, Φωτεινή Μάμαλη, Ορέστης Πάγκαλος, Χάρης Τσαβδάρου, *Urban Conflicts. Εργαστήριο, συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη*, Θεσσαλονίκη, 2015, σ. 20-35, <http://urbanconflicts.files.wordpress.com/2015/06/urban-conflicts3.pdf> (ανακτήθηκε 16.8.2020).

328. Στο ίδιο, σ. 22. Στο να τολμήσουμε να αφουγκραστούμε την ανθρώπινη ζωή στην ευαλωτότητά μας, εξάλλου, μας προσκαλεί και η επιστημολογία, όπως προτείνεται από την Αθηνά Αθανασίου, τον Κώστα Γιαννακόπουλο και την Ποθητή Χαντζαρούλα. Athena Athanassiou, Pothiti Hantzaroula, Kostas Yannakopoulos, «Towards a New Epistemology: The “Affective Turn”», *Historiein* 8

δαρβινική ερμηνεία δεν ήταν παρά μία από τις απαντήσεις που είχαν δοθεί στη διάρκεια του 19ου αιώνα, καθώς, την περίοδο που ο Δαρβίνος μελετούσε την εξέλιξη των ειδών, αναδεικνύοντας τον συνεχή ανταγωνισμό ανάμεσα στα είδη, ο πρίγκιπας Πιοτρ Αλεξέγιεβιτς Κροπότκιν, στις μελέτες του γύρω από τη φυσική, έβρισκε πως «οι βασικές ρίζες της επιβίωσης δεν ήταν ανταγωνιστικές αλλά συνεργατικές».

Όπου κοίταξε ο Κροπότκιν βρήκε τη συνεργασία: άλογα να σχηματίζουν προστατευτικούς κύκλους για να αμυνθούν απέναντι σε αρπακτικά· λύκους να συνεργάζονται για να κυνηγήσουν ως αγέλες· πουλιά να βοηθούν το ένα το άλλο στη φωλιά· ελάφια να προχωρούν συντονισμένα για να περάσουν ένα ποτάμι. Η αμοιβαία αλληλοβοήθεια και η συνεργασία ήταν παντού [...] Έτσι, συμπεράνε στην Αμοιβαία Αλληλοβοήθεια: Ένας Παράγοντας Εξέλιξης: «Καλύτερες συνθήκες δημιουργούνται από την απομάκρυνση του ανταγωνισμού με το μέσο της αμοιβαίας αλληλοβοήθειας και της αμοιβαίας αλληλοϋποστήριξης [...] Στον μεγάλο αγώνα για ζωή –για την μέγιστη δυνατή πληρότητα και ένταση της ζωής με την ελάχιστη σπατάλη ενέργειας– η φυσική επιλογή αναζητά συνεχώς τους τρόπους ακριβώς με τους οποίους θα αποφύγει τον ανταγωνισμό όσο το δυνατόν περισσότερο».³²⁹

Με δυο λόγια, ο καπιταλισμός δεν είναι η οικουμενική αλήθεια.³³⁰ Είναι μια πατριαρχική, αποικιοκρατική, ταξική αλήθεια που μιλά για πάλι ανάμεσα στην ανώτερη πολιτισμένη και στην κατώτερη/πρωτόγονη/εκθηλυμένη ζωή, με στόχο πάντα την ηγεμονία του κυρίαρχου είδους. Ως εκ τούτου, μόνο

(2008), σ. 5-16, αλλά και ευρύτερα το έργο της Αθηνάς Αθανασίου: αναφέρω αποσπασματικά, Αθηνά Αθανασίου, *Η κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Κριτικές και Αντιστάσεις»*, Αθήνα, Σαββάλας, 2012· Αθηνά Αθανασίου, *Ζωή στο όριο. Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*, Αθήνα, Εκκρεμές, 2007.

329. Tom Koch, «Ο Πρίγκιπας Κροπότκιν, ο Προστάτης Άγιος της Δημόσιας Υγείας», μτφρ. Δημήτρης Πλαστήρας, *International Journal of Epidemiology* 43, https://geniusloci2017.wordpress.com/2020/12/07/prince_kropotkin_public_health/ (ανακτήθηκε Δεκέμβριος 2020).

330. G. Deleuze, F. Guattari, *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια*, ό.π., σ. 177.

αμφισβητώντας αυτή την ηγεμονία θα μπορέσουμε να έχουμε αναδρομικά τη δυνατότητα μιας άλλης ανάγνωσης της ανθρωπίνης ιστορίας αλλά και της επιστήμης και του τι στην ουσία συνιστά τελικά πρόοδο και εξέλιξη.³³¹ Από την άλλη, ο τόμος δεν επιδιώκει να δώσει μια λύση, αλλά να θέσει πολλά ερωτήματα, έχοντας κατά νου αυτό που σημειώνει ο Μισέλ Φουκώ – με τα λόγια του Γιάννη Καραγιάννη:

Η κριτική δεν έχει τη μορφή προκείμενης ενός συλλογισμού που θα κατέληγε: «ορίστε λοιπόν, αυτό είναι που πρέπει να γίνει». Πρέπει να είναι εργαλείο για αυτούς που μάχονται, αυτούς που αντιστέκονται και δεν θέλουν πλέον αυτό που υπάρχει. Η χρήση της πρέπει να γίνεται σε διαδικασίες σύγκρουσης και αναμέτρησης, σε δοκιμές άρνησης. Δεν χρειάζεται να καθορίζει τον νόμο για τον νόμο. Δεν είναι ένα στάδιο προγραμματισμού. Είναι μια πρόκληση σε σχέση με αυτό που υπάρχει. Η κριτική με άλλα λόγια, συνίσταται σε μια σκόπιμη ενέργεια διαμόρφωσης συνθηκών ώστε [...] οι πράξεις, οι χειρονομίες και οι λόγοι που μέχρι τότε τους φαίνονταν αυταπόδεικτες να γίνουν προβληματικές, δύσκολες και επικίνδυνες.³³²

Με βάση όσα έχουν ειπωθεί ως τώρα, ο τόμος έχει διαιρεθεί σε τρεις άξονες, σκοπεύοντας ακριβώς να τολμήσει να μιλήσει για την ανθρωπίνη επιθυμία, για τη δίωξη αυτού του «απολίτιστου ενστίκτου»-της καύλας, στο οποίο αποδίδεται από την επιστήμη η ήττα του ευρωπαϊκού πολιτισμού –η ασθένεια, η φτώχεια, η εξαθλίωση, η παραβατικότητα, ο βίαιος θάνατος–, και για το πώς αυτό μετατράπηκε σε σύμβολο της πολεμικής του κράτους, από την Παρισινή Κομμούνα μέχρι τις μέρες μας, με στόχο την υποτέλεια των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων.

Ειδικότερα, μετά το δεύτερο εισαγωγικό σημείωμα που ακολουθεί –'Ελλη Καραγιάννη «Υγεία, καύ(β)λα και επανάσταση. Μια queer κραυγή στους δρόμους της Αθήνας»–, στο πρώτο μέ-

331. Για μια κριτική προς την ιατρική βλ. επίσης, Ιβάν Ίλλιτς, *Ιατρική Νέμεση. Η απαλλοτρίωση της υγείας*, Αθήνα, Νησίδες, 2010, σ. 27-73.

332. Γ. Καραγιάννης, *Μισέλ Φουκώ. Γιατί η φυλακή;*, ό.π., σ. 22.

ρος έχουν συμπεριληφθεί τα εξής κεφάλαια: της Δήμητρας Τζανάκη το «Έγκλημα. Κοινωνία. Αστυνομία. Βλέπε, Άκου, Σιώπα», της Ευτυχίας Έφης Τσέα το «Από την ελευθερία στο ξερίζωμα του έρωτα. Το σταλινικό ιδιώνυμο και η αποδοχή της αστικής ηθικής στην εξορία του Μεσοπολέμου», των Γιώργου Σουβλή – Ρόζας Βασιλάκη το «Αντιφατικές αναπαραστάσεις ή συστατικές όψεις: Μια αποτίμηση του μεταξικού καθεστώτος μέσω της προπαγάνδας για τον ρόλο των γυναικών» και του Γιώργου Κόκκινου το «Άγγελος Δόξας/Νικόλαος Δρακουλίδης: Από την πρόκληση ηθικού πανικού για την κοινωνική παθογένεια του Μεσοπολέμου στην ψυχαναλυτική και βιολογίζουσα ερμηνεία της “ερωτογραφίας” (ερωτικής ποίησης και επιστολογραφίας) του Κωστή Παλαμά». Σκοπός τους είναι να αναδείξουν τη διώξη που δημιουργείται σταδιακά ενάντια στον εσωτερικό εχθρό: στη λιβιδώ/λίμπιντο που εντοπίζεται ανάμεσα στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα ή ανάμεσα στους λιβιδινικούς καλλιτέχνες, καθώς και στους λιβιδινικούς κομμουνιστές/-τριες, ιδιαίτερα στην περίοδο του Μεσοπολέμου. Έτσι, το πρώτο μέρος στοχεύει να χτίσει μέσα από διαφορετικές αφηγήσεις, οι οποίες όμως συγκλίνουν μεταξύ τους, το πώς μια σειρά από πρακτικές, έμφυλης/σεξουαλικής παρέκκλισης έγιναν ζήτημα του κράτους και μετατράπηκαν σε μια εξουσία για την επιβολή μιας υποτιθέμενης ψυχικής κανονικότητας, ενάντια στη λιβιδινική επιθυμία της κοινής ζωής (ελευθέριας/κοινής γυναίκας, σοδομιστή/-τριας, τριβάδας, κιναιδου, κομμουνιστή/-τριας, της ανώμαλης νεολαίας και, συνοπτικά, της ανδρόγυνης/γύνανδρης ζωής), κάτω από το βάρος ενός επιστημονικού λόγου που εντόπιζε τέτοιες συμπεριφορές στον χώρο της ψυχικής διαστροφής.

Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει τα κεφάλαια: του Κώστα Κατσάπη το «Ερωτικά εγκλήματα, σεξουαλική διαστροφή και ηθικός πανικός³³³ στα τέλη της δεκαετίας του '50: Για μια πολι-

333. Ο όρος εισήχθη το 1972 από τον Stanley Cohen, *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*, σε μια προσπάθεια να συστηματοποιηθεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο ένα σύνολο ή μια ατομικότητα ταυτίζεται ως κίνδυνος για τις ηθικές αξίες της κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό, η έννοια του ηθικού πανικού όσον αφορά την προσέγγισή μου είναι ιδιαίτερα σημαντική μια

τισμική ιστορία του απαγορευμένου», του Τρύφωνα Λεμοντζόγλου το «“Φυσικά τέκνα”, “νόθα” – ή απλώς τα “μπάσταρδα” της Ελλάδος. Κοινωνική ευαλωτότητα ή συνειδητή απειθαρχία», του Θεοδόση Γκελή το «Ο ομοφυλόφιλος άντρας μέσα από την πρώτη εκδοτική περίοδο του *ΑΜΦΙ*» και του Χρήστου Κουρούτζα το «Οι ομολογίες της νεκρής σάρκας στο ιατροδικαστικό βλέμμα». Τα κείμενα αυτά θυμίζουν ότι ο ηθικός πανικός τάσσεται ενάντια στον «λιβιδινικό εγκληματία» και όχι στο «έγκλημα». Συνεπώς, δίδεται για μια ακόμη φορά η επιθυμία των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων και η σφαίρα του δικαίου υπερβαίνει το δίκαιο αυτό καθαυτό, καθώς το πατριαρχικό δίκαιο καλείται να διεισδύσει ακόμη πιο βαθιά στον έλεγχο της ανθρώπινης επιθυμίας, εστιάζοντας στον ανώμαλο εγκληματία, εκθηλυμένο άλλο, που λικνίζεται στους ρυθμούς της τζαζ και συνάπτει εξώγαμες σχέσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, τα νεκρά σώματα ενός μη-φυσικού θανάτου γίνονται το κομμάτι του παζλ, αυτής της πατριαρχικής ερμηνείας, που εμμένει με αυθαίρετο τρόπο να αποδίδει μια συγκεκριμένη ζωή και έναν συγκεκριμένο θάνατο, στον χώρο του ζώδους, προσφέροντας την ύστατη μορφή νομιμοποίησης μιας αυταρχικής δημοκρατίας.

Τέλος, το τρίτο μέρος περιλαμβάνει τα κεφάλαια: της Ουρανίας Γεωργοπούλου το «Από την κυριαρχία του γονιδίου στην εξουσία του επιγενώματος. Γονίδια και σεξουαλικότητα», της Κατερίνας Α. Αναστασίου το «Οι αθέατες όψεις της πολιτικής διαχείρισης του τοκετού στην ύστερη νεωτερικότητα. Από τον

και ακολουθώντας τόσο την προσέγγιση του Μισέλ Φουκώ [*Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*], όσο και του Achille Mbembe «Necropolitics», *Public Culture* 15/1 (2003), σ. 11-40· η εξουσία επιβάλλεται όχι μόνο μέσω του κράτους με τρόπο «αρνητικό»/κατασταλτικό [μέσω των σχολείων, των ιδρυμάτων, του στρατού, της αστυνομίας, των νοσοκομείων] αλλά και μέσω της ηθικής και ιδιαίτερα μέσω μιας ψυχικά κανονικής ηθικής. Κομμάτι ενός βιοϊατρικού λόγου που είναι φανερό ότι προβάλλεται με αντικειμενικό τρόπο ως η απόλυτη αλήθεια τόσο από την εξουσία, όσο και από το ίδιο το υποκείμενο, αφού όποια ζωή δεν υπακούσει εκτοπίζεται στον τόπο της ηθικής παράνομιας. Επίσης, θα πρέπει οπωσδήποτε να συμπεριλάβω και την εξαιρετική μελέτη των Stuart Hall, Chas Critcher, Tony Jefferson, John Clark and Brian Roberts (επιμ.), *Policing the crisis. Mugging, the state and law and order*, Λονδίνο, Palgrave, 1978.

πόννο έως τον βιασμό», του Ιάκωβου Σαχίνη το «Ξορκίζοντας την κανονικότητα. “Επιστρέφουμε στις ρίζες των αγώνων μας που είναι ποτισμένα από την οργή και την καύλας μας”» και, τέλος, της Άννας Χρονάκη το «Χάος, Κανονικότητα, Τάξη: Μετακίνηση στην επιθυμία α/ταξίας». Τα παραπάνω κεφάλαια αναφέρονται στον τρόπο με τον οποίο αυτή η δίωξη συνεχίζεται και μετά τη Μεταπολίτευση, σημαδεύοντας σώματα και λιβιδινικές επιθυμίες. Έτσι, η επιστήμη στις μέρες μας φτάνει ν’ αναζητά το γονίδιο της ομοφυλοφιλίας, χωρίς καν να προβληματίζεται ποιο καθεστώς αλήθειας εισήγαγε αυτήν τη διχοτόμηση ανάμεσα στην ομοφυλοφιλία και στην ετεροφυλοφιλία και πάνω σε ποιο καθεστώς αλήθειας η σεξουαλικότητα κατανοείται με αυτήν τη φαινομενολογία. Στα επιτακτικά δεδομένα που επιβάλλει ο βιοϊατρικός λόγος, το υπό εξέταση ζήτημα είναι η διαιώνιση της εξουσίας πάνω στο σώμα και στην επιθυμία. Ήρθε η στιγμή, όμως, να αφήσουμε τους ίδιους τους/τις συγγραφείς να ξεκινήσουν την αφήγηση σχετικά με τον «κύκλο του απαγορευμένου», της Υγείας, της Καύλας και της Επανάστασης:

Ο κύκλος του απαγορευμένου. Δεν θα πλησιάσεις, δεν θ’ αναλώσεις, δεν θα δοκιμάσεις ηδονή, δεν θα μιλήσεις, δεν θα φανείς· σε τελευταία ανάλυση, δεν θα υπάρξεις παρά μονάχα στη σκιά και στη μυστικότητα. Πάνω στο σεξ, η εξουσία εφαρμόζει μόνο ένα νόμο απαγορευτικό. Σκοπός της: ν’ απαρνηθεί το σεξ, τον εαυτό του. Μέσα της: η απειλή της τιμωρίας, που δεν είναι άλλη από την εξάλειψή του. Απαρνήσου τον εαυτό σου, αλλιώς βγαίνεις από τη μέση· μην εμφανίζεσαι, αν δεν θέλεις να εξαφανιστείς. Η ύπαρξη σου δεν θα διατηρηθεί παρά μόνο με το τίμημα της εκμηδένισής της.³³⁴

Δήμητρα Τζανάκη,
Αθήνα, 11 Μαρτίου 2021

334. M. Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. 1. Η δίψα της γνώσης*, ό.π., σ. 105.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΗ Β' ΕΚΔΟΣΗ

Το 1917, μας θυμίζει ο Πωλ Πρεσιάδο, ο Φραντς Κάφκα γράφει το *Ein Bericht für eine Akademie* [Μια αναφορά σε μία Ακαδημία], όπου αφηγητής του κειμένου είναι ένας πίθηκος. Ο πίθηκος έχει μάθει τη γλώσσα των ανθρώπων και εμφανίζεται ενώπιον των πλέον καταξιωμένων επιστημονικών αυθεντιών για να τους εξηγήσει τι σήμαινε γι' αυτόν η έννοια της εξέλιξης. Ίσως κάπως έτσι θα πρέπει να διαβαστεί και αυτός ο τόμος, μιας και ασχολείται με την εξιστόρηση της καύλας ως κεντρικό στοιχείο των σεξιστικών, ταξικών και ρατσιστικών ερμηνειών, ακόμη και των καιρών μας. Τα κεφάλαια που συναποτελούν αυτόν τον τόμο έρχονται με την ελπίδα να ταραξουν τα νερά, με έναν τίτλο που από την αρχή αγκαλιάστηκε με πάθος από τις εκδόσεις Ασίνη αλλά και τους/τις συγγραφείς. Τα λόγια δεν φτάνουν προκειμένου να ευχαριστήσω όλες, όλα και όλους για αυτήν τη συνεργασία. Τα επιμέρους κεφάλαια σε κάθε λέξη τους έχουν τη σφραγίδα της δίψας για να γραφεί η ιστορία της «καύλας» από τα «κάτω», πέρα από τις τρομακτικές αφηγήσεις της Δύσης για τέρατα, κυριευμένα από τα ένστικτά τους. Ιδιαίτερες ευχαριστίες, ωστόσο, οφείλονται στον Γιώργο Κόκκινο που εντάχθηκε εξ' αρχής σε αυτήν την προσπάθεια και πρωτοστάτησε και στην επανέκδοση αυτού του τόμου, περισσότερο από φίλος, δουλεύοντας και περιστρέφοντας με σεβασμό κάποια κείμενα σε αυτήν την επαναληπτική συρραφή, θυμίζοντάς μου εποχές που η συνεργασία ήταν αδιαφιλονίκητα το πιο πολύτιμο αγαθό των λαϊκών στρωμάτων. Αν η ακαδημία μπορεί να αντέξει τη λαίλαπα σε αυτή την επανεκκίνηση του καπιταλισμού, αυτό θα συμβεί ακριβώς με το να τολμήσει τη βαθιά μεταμόρφωση, όπου το ζητούμενο είναι να μάθουμε ξανά να περιποιούμαστε τα τραύματά μας και να επινοήσουμε queer τρόπους ρωγμής. Αυτό για να πραγματοποιηθεί πρέπει η γνώση και η γλώσσα να λυτρωθούν από τη μάστιγα της πατριαρχίας. Υγεία, Καύλα και Επανάσταση! Venceremos!

«ΥΓΕΙΑ, ΚΑΥ(Β)ΛΑ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ»: ΜΙΑ QUEER ΚΡΑΥΓΗ ΣΤΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Έλλη Καραγιάννη

Το αστικό περιβάλλον αποτελεί αναμφίβολα τον κατεξοχήν χώρο εντός του οποίου εγγράφονται οι εκάστοτε κοινωνικές διεκδικήσεις αλλά και οι συνακόλουθοι κοινωνικοί ανταγωνισμοί. Αποτυπώσεις των εν λόγω διεκδικήσεων επιδρούν ποικιλόμορφα στη διαμόρφωση του αστικού χώρου, θέτοντας σε αρκετές περιπτώσεις υπό αμφισβήτηση την –εν πολλοίς παγιωμένη– διάκριση μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας μέσω της οποίας γίνονται αντιληπτές οι νεωτερικές κοινωνίες (Habermas).¹ Περίοπτη θέση σε αυτές τις διαδικασίες παρέμβασης και διαμόρφωσης του αστικού τοπίου κατέχουν τα συνθήματα στους τοίχους των μεγάλων αστικών κέντρων, συμπεριλαμβανομένης και της Αθήνας.

Τα συνθήματα, όπως εξάλλου κι όλες οι μορφές υπαίθριων γραφικών αναπαραστάσεων, συνιστούν έκνομες ενέργειες, εφόσον μεταχειρίζονται ως καμβά τους τοίχους δημόσιων και ιδιωτικών ιδιοκτησιών εντός των πόλεων.² Εκ παραλλήλου, αυτές οι ενέργειες μπορούν να ιδωθούν ως απόπειρες έκφρασης και διεκδίκησης ορατότητας εναλλακτικών ταυτοτήτων, τεκμηριώνοντας τον πλουραλισμό –ενίοτε και μέσω της κριτικής προς τον κυρίαρχο λόγο– που υφίσταται στο σύγχρο-

1. Paul Knox, Steven Pinch, *Κοινωνική γεωγραφία των πόλεων*, επιμ. Θωμάς Μαλούτας, Αθήνα, Σαββάλας, 2006, σ. 174.

2. Michael Tsangaris, Iliana Pazarzi, «Unauthorized outdoor graphics as urban expressions in the time of the crisis», HAL (2018), <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01855429> (ανακτήθηκε 12.7.2020).

νο παγκοσμιοποιημένο αστικό περιβάλλον. Έτσι, η αναγραφή συνθημάτων στα δημόσια και ιδιωτικά κτίρια των πόλεων, ως μη εξουσιοδοτημένη κι ενίοτε κριτική προς τα κρατούντα σχήματα ενέργεια, συγκροτεί λόγους, εφόσον προκρίνει ορισμένες θεάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, πιστοποιώντας ότι η απόδοση νοήματος προκύπτει μέσω του συνεχούς ανταγωνισμού. Υπ' αυτό το πρίσμα ιδωμένος, ο χώρος δεν αποτελεί παρά το πλαίσιο εντός του οποίου αρθρώνονται ιδεολογίες, καθιστώντας τον κατά συνέπεια πολιτικό,³ εφόσον η εκδήλωση ανταγωνισμών φαίνεται ότι συνιστά καταστατική συνθήκη της δημοκρατίας σύμφωνα με την προσέγγιση της Σαντάλ Μουφ (Chantal Mouffe).⁴ Βέβαια, υπό την επίδραση των εντεινόμενων κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων εντός του παγκοσμιοποιημένου νεοφιλελεύθερου περιβάλλοντος, οι ανταγωνισμοί λαμβάνουν τη μορφή ανοιχτών συγκρούσεων, επιφέροντας σε αρκετές περιπτώσεις τη διευρυμένη χρήση μέσων καταστολής.

Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΝΟΣ ΣΥΝΘΗΜΑΤΟΣ: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ

Στον ελληνικό αστικό χώρο, η αναγραφή συνθημάτων ως μέσο έκφρασης και αντίστασης συνιστά μια αρκετά διαδεδομένη πρακτική. Οι ιστορικές καταγραφές επιβεβαιώνουν τον παραπάνω ισχυρισμό, καθώς καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα πτυχές του κοινωνικού γίνεσθαι αποτυπώνονται σε συνθήματα στους τοίχους της Αθήνας: η γερμανική κατοχή, ο εμφύλιος, η δικτατορία των συνταγματαρχών, τα κινήματα της δεκαετίας του '70, η αποκατάσταση της δημοκρατίας καθώς και η μετα-

3. Henri Lefebvre, «Reflections on the politics of space», στο Henri Lefebvre, *State, Space, World. Selected essays*, Μινεάπολη, University of Minnesota Press, 2009, σ.170.

4. Σαντάλ Μουφ, *Επί του πολιτικού*, μτφρ. Αλέξανδρος Κιουπκιάδης, Αθήνα, Εκκρεμές, 2010, σ. 19.

πολιτευτική πολιτική αντιπαράθεση αντικατοπτρίζονται στον λόγο των υπαίθριων αστικών συνθημάτων.⁵

Φαίνεται πως κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο δεκαετιών, η πρακτική αυτή εξακολουθεί να εντάσσεται στο ρεπερτόριο δράσεων συλλογικοτήτων και ατόμων. Μάλιστα, η θεματολογία τους ποικίλλει – ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι περιλαμβάνει τόσο κοινωνικά και πολιτικά σχόλια όσο και ποδοσφαιρικά συνθήματα.⁶ Τα κοινωνικά και πολιτικά σχόλια φαίνεται πως συνδιαλέγονται άμεσα με τη σύγχρονη ελληνική συγκυρία: η οικονομική κρίση και οι επιδράσεις της στην κοινωνική ζωή, η αύξηση των μεταναστευτικών ροών, η βία κατά των γυναικών και των *lgbtqi* ατόμων αναδεικνύονται μέσω των συνθημάτων, συμβάλλοντας σε μια τρόπον τινά «εναλλακτική» καταγραφή της ιστορίας. Όπως εύστοχα σημειώνουν η Μυρτώ Τσιλιμπουνίδη και η Aylwyn Walsh, η Αθήνα, μέσω των μη εξουσιοδοτημένων υπαίθριων συνθημάτων, «κραυγάζει» για όλα όσα αποσιωπώνται από τα κυρίαρχα μέσα μαζικής ενημέρωσης, επισημαίνοντας ότι η τέχνη του δρόμου, στην οποία συμπεριλαμβάνονται και οι υπαίθριες αναγραφές συνθημάτων, διανοίγει χώρους και πεδία, εντός των οποίων οι θεωρούμενες ως περιθωριακές κοινωνικές ομάδες αλλά και οπτικές μπορούν να έχουν φωνή.⁷

Ως εκ τούτου, οι μη εξουσιοδοτημένες υπαίθριες γραφικές παραστάσεις εν γένει αλλά και τα συνθήματα πιο συγκεκριμένα συγκροτούν λόγους, καθώς επιχειρούν να μορφοποιήσουν την κοινωνική πραγματικότητα, επιλέγοντας σε αρκετές περιπτώσεις να αναδείξουν πτυχές της, οι οποίες δεν εντάσσονται στις κυρίαρχα διακινούμενες αναπαραστάσεις. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για απόπειρες συγκρότησης πλεγμάτων γνώσης που διαπραγμα-

5. M. Tsangaris, I. Pazarzi, «Unauthorized outdoor graphics», ό.π., σ. 5.

6. Στο ίδιο, σ. 7.

7. Myrto Tsilimpounidi, Aylwyn Walsh, «Painting human rights: Mapping street art in Athens», *Journal of Arts and Communities* 2 (2011), σ. 114.

τεύονται ιδεολογικά επίδικα. Από αυτή την άποψη, η πολιτική σημασία των συνθημάτων –είτε πραγματεύονται ακραιφνώς πολιτικά επίδικα είτε εκτείνονται σε κοινωνικά ζητήματα– κρίνεται μεγάλη, καθώς η λογοποιητική τους ιδιότητα δύναται να παράσχει στα υποκείμενα τους πόρους για έναν αναστοχαστικό προσδιορισμό της ταυτότητας⁸ σε σχέση προς υπαρκτά και δυνητικά πρότυπα πολιτικότητας. Έτσι, ο λόγος προσεγγίζεται στην κοινωνική του διάσταση ως ένα δυναμικό μέσο συγκρότησης υποκειμένων, σε συνάφεια προς τις απόψεις του Φουκώ.⁹

Λαμβάνοντας ως σημείο εκκίνησης τις παραπάνω παραδοχές, θεωρήσαμε ότι η προσέγγιση του συνθήματος «Υγεία, Καύ(β)λα και Επανάσταση» υπό το πρίσμα της ανάλυσης λόγου θα ήταν εξαιρετικά γόνιμη, δεδομένου πως πρόκειται για ένα σύνθημα το οποίο εμφανίζεται συχνά στους τοίχους του κέντρου της Αθήνας, ενώ φωτογραφικές αποτυπώσεις του εντοπίζονται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Συνοπτικά, η μέθοδος που επιλέγουμε να χρησιμοποιήσουμε διακρίνει τέσσερις θεμελιώδεις ιδιότητες του λόγου που συνεπάγονται τέσσερις άξονες ανάλυσης, σύμφωνα με τη σχετική μέθοδο που προτείνει ο Δοξιάδης:¹⁰ α) από τη λειτουργία της αναφορικότητας προκύπτει ο άξονας των αντικειμένων, όπου διερευνώνται οι σχέσεις του λόγου με τα εκτός του λόγου, β) ο άξονας των τρόπων εκφοράς μελετά τις εξωτερικές συνθήκες εκφοράς (τα κοινωνικά, θεσμικά συμφραζόμενα, την προέλευση και την πρόσληψη των λόγων) και τις εσωτερικές συνθήκες εκφοράς (τον τρόπο γραφής, την αφήγηση κ.ο.κ), γ) η θεμελιώδης ιδιότητα της γνώσης συστήνει τον τρίτο άξονα των εννοιών, όπου αναζητούνται οι σχέσεις του λόγου με άλλους

8. Η σχέση των προσδιορισμών αυτών με υπερβατικά και εντέλει ουσιοκρατικά σχήματα είναι ένα από τα αντικείμενα της προτεινόμενης έρευνας.

9. Michel Foucault, *L'archéologie du savoir*, Παρίσι, Gallimard, 2008 και Κύρκος Δοξιάδης, *Ανάλυση Λόγου: Κοινωνικο-φιλοσοφική θεμελίωση*, Αθήνα, Πλέθρον, 2008.

10. Στο ίδιο, σ. 179.

λόγους, δ) στον τελευταίο άξονα των θεματικών διερευνώνται οι τρόποι με τους οποίους τα πλέγματα γνώσης συνδέονται με τεχνικές εξουσίας και αντιστρόφως.

Το τρίπτυχο «Υγεία, Καύ(β)λα και Επανάσταση» δεν είναι παρά ένα από τα πολλά συνθήματα που καλύπτουν τους τοίχους της πόλης. Ωστόσο, τόσο η συχνότητα εμφάνισής του στα κτίρια της πρωτεύουσας όσο και η αναπαραγωγή του από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης παρέχουν το κίνητρο για μια αναλυτική προσέγγισή του. Συχνά διατυπώνονται απόψεις που πρεσβεύουν το τέλος των ιδεολογιών και της πολιτικής, καθώς και το περίφημο τέλος της ιστορίας. Μια τέτοια προοπτική περιθωριοποιεί και αποδυναμώνει την άρθρωση κριτικού λόγου, ο οποίος αποτελεί το κατεξοχήν μέσο οραματισμού διαφορετικών τρόπων κοινωνικής συνύπαρξης και κατ' επέκταση διεκδίκησης αλλαγών. Συνθήματα όπως αυτό που αναλύεται παρακάτω δείχνουν πως ο κριτικός λόγος υφίσταται ακόμα κι αν ελέγχεται η πρόσβασή του στα κυρίαρχα μέσα επικοινωνίας. Η ανάλυση του συνθήματος μέσω της μεθόδου που περιγράψαμε παραπάνω θα μας επιτρέψει να προσεγγίσουμε τα προτάγματα και τους οραματισμούς που προβάλλονται από τα υποκείμενα δράσης προς κάθε πολίτη-περιπατητή, ακόμα και περαστικό επισκέπτη του κέντρου της Αθήνας.

ΥΓΕΙΑ, ΚΑΥ(Β)ΛΑ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΛΟΓΟΥ

Στοιχεία που αφορούν τις συνθήκες εκφοράς του λόγου, ήτοι τον άξονα της υποκειμενικότητας, περιγράφηκαν ήδη στην εισαγωγή. Ωστόσο, η συστηματική παράθεσή τους είναι αναγκαία, καθώς συσχετίζονται με την ανάλυση των υπόλοιπων τριών αξόνων, διευρύνοντας έτσι την οπτική μας απέναντι στο προς ανάλυση σύνθημα. Πιο συγκεκριμένα, σχετικά με την περιγραφή των εξωτερικών συνθηκών εκφοράς του λόγου, δηλα-

δή την προέλευση και την απεύθυνση, έχει ήδη σημειωθεί πως πρόκειται για μη εξουσιοδοτημένες γραφικές παραστάσεις, οι συντάκτες των οποίων δεν δηλώνονται άμεσα, πιθανότατα και εξαιτίας του φόβου επιβολής των προβλεπόμενων κυρώσεων. Συνεπώς, οι παραλήπτες του μηνύματος αγνοούν στοιχεία της ατομικής ταυτότητας των γραφόντων, όπως το φύλο, την ηλικία, την καταγωγή και την κοινωνική τάξη. Παράλληλα, ο μη εξουσιοδοτημένος χαρακτήρας της εν λόγω γραπτής αποτύπωσης την θέτει αρχήθεν σε σύγκρουση με τους νόμους της συντεταγμένης πολιτείας, επηρεάζοντας ενδεχομένως *a priori* την πρόσληψή της· οι δέκτες θα αναμένουν ένα μήνυμα ανατρεπτικό.

Επιπλέον, η μη εγκεκριμένη χρήση ιδιωτικών χώρων για την κοινοποίηση μηνυμάτων προβάλλει μια διαφορετική αντίληψη σχετικά με τη διάκριση ανάμεσα σε δημόσιο και ιδιωτικό. Είναι δεδομένο ότι πράξεις όπως αυτή δεν αμφισβητούν ευθέως τον θεσμό της ατομικής ιδιοκτησίας, εφόσον οι τοίχοι εξακολουθούν, ακόμη και μετά την αναγραφή συνθημάτων, να αποτελούν μέρος ατομικών ιδιοκτησιών. Παρ' όλα αυτά, όπως έχει βιβλιογραφικά επισημανθεί, οι δεδομένες πρακτικές τείνουν να επαναπροσδιορίσουν τη σχέση των πολιτών με τον δημόσιο χώρο, ο οποίος φαίνεται ότι γίνεται αντιληπτός ως πλατφόρμα για την κοινοποίηση εννοιολογήσεων χωρίς τους περιορισμούς και τις παρερμηνείες που συχνά διενεργούνται από τα κυρίαρχα μέσα ενημέρωσης και ψυχαγωγίας.¹¹ Η συνθήκη αυτή, λοιπόν, επηρεάζει το ύφος του λόγου, δηλαδή τις εσωτερικές συνθήκες εκφοράς, καθώς επιτρέπει ακόμα και τη χρήση αγοραίων λέξεων, όπως η λέξη «καύ(β)λα», η χρήση της οποίας θα λογοκρινόταν, για παράδειγμα, στην περίπτωση της αναπαραγωγής της από τα τηλεοπτικά μέσα, ιδιαίτερα στις ζώνες υψηλής τηλεθέασης.¹² Ολοκληρώνοντας με τις εξωτερικές

11. M. Tsilimpounidi, A. Walsh, «Painting human rights», ό.π., σ. 117.

12. Προς επίρρωση των προαναφερθέντων, αξίζει να επισημανθεί η περίπτωση απαγόρευσης κοινοποίησης προγράμματος συνεδρίου σχετικού με την

συνθήκες εκφοράς, αξίζει να επισημάνουμε ότι η πράξη της αναγραφής του εν λόγω μηνύματος στους τοίχους της Αθήνας συνεπάγεται τη δυνητική διάχυσή του σε ποικίλους αποδέκτες. Σίγουρα, η επιλογή της περιοχής των Εξαρχείων, όπου και εντοπίζεται μία από τις αποτυπώσεις του, μπορεί να θεωρηθεί αναμενόμενη, ιδιαίτερα αν συσχετιστεί με τις διαδικασίες κοινωνικοχωρικής διαλεκτικής που την ανέδειξαν ως επίκεντρο του πολιτικού ακτιβισμού.¹³ Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, ότι τα Εξάρχεια αποτελούν προνομιακό χώρο για την αναγραφή σλόγκαν και γκράφιτι με πολιτικό περιεχόμενο.¹⁴ Μάλιστα, τρέχουσες αναπαραστάσεις και συνακόλουθες εννοιολογήσεις, διακινούμενες από τα κυρίαρχα μέσα, επιβεβαιώνουν τη συγκρότηση κριτικών λόγων στον χώρο των Εξαρχείων αλλά και την ακτιβιστική τους ταυτότητα.¹⁵ Ως εκ τούτου, αναμένουμε ότι το κοινό πρόσληψης του μηνύματος θα αποτελείται από νέους/ες, φοιτητές/τριες, πολιτικούς ακτιβιστές/στριες και ακτιβιστές/στριες των δικαιωμάτων. Ωστόσο, αυτές οι ταυτοποιήσεις κρίνονται αρκετά περιοριστικές, καθώς ένα σύνθημα στο κέντρο της πρωτεύουσας φιλοδοξεί να έχει μια διευρυμένη

ομόφυλη γονεϊκότητα, εξαιτίας της χρήσης του όρου «καύλα» στον τίτλο μίας εκ των ανακοινώσεων. Άσπια Χαλκίδου, «Σεξουαλικοί θεσμοί: Γονεϊκότητα και πολιτικές συγγένειας στην Ελλάδα», στο <http://feministika.net/sexualikoi-thesmoi/> (ανακτήθηκε 5.8.2020).

13. Ο κατά παράδοση φοιτητικός χαρακτήρας των Εξαρχείων, συσχετιζόμενος άμεσα με την παρουσία πανεπιστημιακών τμημάτων σε κοντινή ακτίνα, οι καταλήψεις, η συγκέντρωση νέων ιδιαίτερα τα Σαββατοκύριακα συνιστούν κάποιους ενδεικτικούς παράγοντες που διαμορφώνουν την ταυτότητα της συγκεκριμένης περιοχής. Ιλιάννα Παζαρλή, Μιχάλης Τσαγκάρης, «Εναλλακτικές μορφές έκφρασης στον αστικό χώρο κατά την περίοδο της κρίσης», στο <https://www.athenssocialatlas.gr> (ανακτήθηκε 15.7.2020).

14. Στο ίδιο.

15. Ενδεικτικά: Δημήτρης Ρηγόπουλος, «Ένα γκέτο μέσα στο γκέτο», *Καθημερινή*, <https://www.kathimerini.gr/1064361/opinion/epikairothta/politikh/ena-gketo-mesa-sto-gketo> (ανακτήθηκε 15.7.2020), καθώς και στο Μάνος Βουλαρίνος, «Φτάνει πια με το “άβατο των Εξαρχείων”», *Athens Voice*, https://www.athensvoice.gr/politics/537487_ftanei-pia-me-avato-ton-exarheion (ανακτήθηκε 15.7.2020).

βάση απεύθυνσης, αφού το κέντρο της πόλης, ιδιαίτερα κατά τις πρωινές ώρες, συγκεντρώνει ανθρώπους διαφορετικών χωρικών και κοινωνικών προελεύσεων, άρα και ταυτοτήτων. Τέλος, σχετικά με τη χρονική συγκυρία εμφάνισης αυτού του μηνύματος, φαίνεται ότι αυτή τοποθετείται την περίοδο του Δεκεμβρίου του 2008, στις διαδηλώσεις που συνέβησαν στην Αθήνα μετά τη δολοφονία του Αλέξη Γρηγορόπουλου από ειδικό φρουρό της ελληνικής αστυνομίας.¹⁶ Εκτός από τα συνθήματα που απέρρεαν από το γεγονός της δολοφονίας ενός ανήλικου μαθητή από κρατικό όργανο, κατά τη διάρκεια των μαζικών κινητοποιήσεων που ακολούθησαν διατυπώθηκαν και άλλα, τα οποία ασκούσαν κριτικό λόγο προς την καθεστηκυία τάξη της χώρας και το πολιτικό και κοινωνικό σύστημα εν γένει. Σε αυτό το πλαίσιο φαίνεται ότι καταγράφηκε για πρώτη φορά το σύνθημα «Υγεία, Καύ(β)λα και Επανάσταση», το οποίο έκτοτε αναπαράγεται σταθερά τόσο σε πραγματικούς όσο και σε ψηφιακούς «τοίχους».

Η διερεύνηση των εσωτερικών συνθηκών εκφοράς, των τρόπων δηλαδή εμπλοκής των υποκειμένων –εν προκειμένω των πομπών του συνθήματος– με τον εκφερόμενο λόγο μέσω του ύφους, μάς παρέχει κάποιους ταυτοτικούς προσδιορισμούς, δηλωτικούς της πολιτικής τους στάσης. Συγκεκριμένα, η επιλογή της μαύρης μπογιάς για την αναγραφή του συνθήματος παραπέμπει στον αναρχικό χώρο, ο οποίος φαίνεται ότι εξακολουθεί να επιλέγει το μαύρο χρώμα ως σημειολογικό στοιχείο για τη δήλωση της ιδεολογικής προέλευσης των συνθημάτων.¹⁷ Ακόμη, σε αρκετές αναγραφές το σύνθημα καταλήγει σε ένα κεφαλαίο άλφα

16. «Τα συνθήματα του Δεκέμβρη», *Αυγή*, 6.12.2013, <http://www.avgi.gr/article/10844/1437045/ta-synthemata-tou-dekembre> (ανακτήθηκε 17.7.2020).

17. Τα νέα κοινωνικά κινήματα παγκοσμίως μάλλον έχουν εγκαταλείψει τη δέσμευση σε μια χρωματική επιλογή για την αναγραφή συνθημάτων και κάνουν χρήση ολόκληρου του διαθέσιμου χρωματικού φάσματος. Βέβαια, το κόκκινο και το μαύρο αποτελούν σταθερές χρωματικές επιλογές. Μ. Tsangaris, I. Pazarzi, «Unauthorized Outdoor Graphics», ό.π., σ. 7.

τοποθετημένο εντός ενός κεφαλαίου όμικρον. Πρόκειται ίσως για το πιο άμεσα αναγνωρίσιμο σύμβολο ιδεολογιών που εντάσσονται στον αναρχισμό και εντοπίζεται παγκοσμίως σε υπαίθριες μη εξουσιοδοτημένες παρεμβάσεις σε δημόσιους χώρους.¹⁸

Αναμφισβήτητα, η ανάλυση των εννοιών ενός συνθήματος συνιστά εγχείρημα απαιτητικό κι ίσως έκθετο στον κίνδυνο των παρερμηνειών, καθώς η μετάδοση μηνυμάτων επιτυγχάνεται με ελάχιστες γλωσσικές συνάψεις, επιλογή που πιθανότατα σχετίζεται τόσο με τις εξωτερικές συνθήκες εκφοράς όσο και με τον βιωματικό και ποιητικό χαρακτήρα των μεταδιδόμενων μηνυμάτων. Ωστόσο, η παραπάνω περιγραφή, τόσο των εξωτερικών όσο και των εσωτερικών συνθηκών εκφοράς, επιτρέπει να ανασυγκροτήσουμε με κάποια ασφάλεια βασικά εννοιολογικά σχήματα, καθώς και ιδεολογικά επίδικα που αρθρώνονται γύρω από το σύνθημα και απευθύνονται στους πολίτες της Αθήνας. Στην προοπτική αυτή είναι σημαντικό να προσδιοριστούν τα εξωτερικά αναφερόμενα κάθε έννοιας (άξονας αντικειμένων), ώστε να καταστούν εναργέστεροι οι τρόποι με τους οποίους αυτά εντάσσονται σε συστήματα λόγων, συγκροτώντας πλέγματα γνώσης, τα οποία τελικά διαμορφώνουν ιδεολογικά και πολιτικά επίδικα μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών ομάδων.

Η πρόταξη της υγείας στο σύνθημα που αναλύουμε παραπέμπει άμεσα στον άξονα των αντικειμένων, μιας και αναφέρεται σε μια συνθήκη που συνδέεται άρρηκτα με την υλική υπόσταση του ανθρώπου, με τον άνθρωπο ως πεπερασμένο, υλικό –και γι' αυτό ασυνεχές– ον. Όπως είναι αναμενόμενο, η μετάβαση στο επίπεδο της εννοιολόγησης και της ιδεολογίας κάνει κατ' ουσίαν ανέφικτη τη διατύπωση ενός κοινά αποδε-

18. Πρόκειται για σύμβολο το οποίο υιοθετήθηκε, σύμφωνα με τον Πίτερ Μάρσαλ, από τη γαλλική αναρχική ομάδα *Jeneusse Libertaire* το 1964 και προέκυψε από το σύνθημα του Κροπότκιν «Anarchy is order». Peter Marshall, *Demanding the impossible. A History of Anarchism*, Λονδίνο, Harper Perennial, 2008, σ. 445. Για την παρουσία του σε σλόγκαν και γκράφιτι πρβλ. «Where does the circled A come from?», στο <http://anarchism.pageabode.com/afaq/append2.html#circledA> (ανακτήθηκε 15.7.2020).

κτού ορισμού σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας της υγείας. Ως «κατάσταση πλήρους σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας» όπως ορίζεται από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ, 1964), η υγεία γίνεται καταρχήν αντιληπτή σε συσχετισμό προς κοινωνικούς και κατά συνέπεια πολιτικούς παράγοντες.¹⁹ Επομένως, αυτή η έννοια παραπέμπει στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα οποία προασπίζονται διεθνείς συμβάσεις, συντάγματα κι επιμέρους νομοθεσίες. Ειδικότερα, το αίτημα για υγεία έλκει την καταγωγή του από τον πολιτικό φιλελευθερισμό, που εγκαινίασε μια εντελώς διαφορετική αντίληψη για τον άνθρωπο και τη ζωή. Σταδιακά, με τους κοινωνικούς αγώνες, πολλαπλασιάστηκαν οι λόγοι που διαμόρφωσαν και εξειδίκευσαν τα απορρέοντα ανθρώπινα δικαιώματα, μεταξύ των οποίων συγκαταλέχθηκε και η υγεία. Μάλιστα, κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, και ιδιαίτερα μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, το κράτος απέκτησε περισσότερο παρεμβατικό ρόλο στη δημόσια ζωή, αναλαμβάνοντας την παροχή κοινωνικής πρόνοιας, υπό την πίεση των πολιτικών δυνάμεων του φιλελευθερισμού, των σοσιαλιστών καθώς και των φεμινιστριών.²⁰ Έτσι, το ζήτημα της υγείας των πολιτών απασχόλησε συστηματικά τις νεωτερικές κοινωνίες και τους εκάστοτε πολιτικούς σχηματισμούς, οι οποίοι βαθμηδόν μετατοπίστηκαν προς μια θετική στάση προς την ανθρωπινή ζωή, όπως αυτή περιγράφεται από τον Φουκώ με τον όρο της «βιο-πολιτικής».²¹ Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Φουκώ, με τη «βιο-πολιτική» εννοείται «αυτό που μπάζει τη ζωή και τους μηχανισμούς της στον χώρο των ανοιχτών σχεδιασμών

19. Γενική γραμματεία διαφάνειας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Υπουργείο Δικαιοσύνης, *Δικαιώματα του Ανθρώπου. Εθνικό Σχέδιο Δράσης*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 2014, σ. 100.

20. Andrew Heywood, *Πολιτικές ιδεολογίες*, μτφρ. Χαρίδημος Κουτρής, Αθήνα, Επικέντρο, 2005, σ. 129, 130.

21. Μισέλ Φουκώ, *Η ιστορία της σεξουαλικότητας. Η δίψα της γνώσης*, μτφρ. Γκλόρυ Ροζάκη, Αθήνα, Κέδρος, 2005.

και κάνει την εξουσία-γνώση όργανο μεταμόρφωσης της ανθρώπινης ζωής». ²² Σε αυτό το πλαίσιο ο καπιταλισμός, ως οικονομικό και πολιτικό σύστημα εξουσίας, συγκροτήθηκε επί τη βάση της θετικής σχέσης με τις ζωτικές δυνάμεις του ανθρώπου. Κατά συνέπεια, η ανάπτυξη του λόγου της ιατρικής –είτε σε επίπεδο θεσμικής επιστήμης είτε σε επίπεδο καθημερινού λόγου– συνδέεται άμεσα με τη βιοπολιτική, η οποία έφερε το σώμα στο προσκήνιο, ενώ σχετίζεται και με την παραγωγή λόγων και πρακτικών που στοχεύουν στην ευζωία και στην ευημερία, τουλάχιστον στο επίπεδο των αρχικών διακηρύξεων.

Προφανώς οι πολιτικές που διαχρονικά εφαρμόστηκαν με σκοπό την υγεία των πολιτών δεν ήταν απαλλαγμένες από πρακτικές αυταρχισμού, αφού υπό το κύρος της επιστημονικής αλήθειας περικλείονταν προθέσεις ελέγχου, επιβολής αλλά και προστασίας των εκάστοτε κρατούντων εξουσιαστικών σχηματισμών. Εξάλλου, έχει τεκμηριωθεί η ανάπτυξη δύο αντίρροπων τάσεων στους κόλπους των επιστημών της δημόσιας υγείας, μίας κοινωνικής και μίας πολύ περισσότερο κατασταλτικής, με άμεσο σκοπό των έλεγχου των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων προς όφελος της διαφύλαξης και προώθησης της προστασίας των ανώτερων. ²³ Συμπληρωματικά προς την παραπάνω διαπίστωση, η κατίσχυση της νεοφιλελεύθερης κυβερνησιμότητας, τόσο στο επίπεδο των λόγων όσο και στο πεδίο των πολιτικών, έχει μετατοπίσει έτι περαιτέρω το περιεχόμενο του ορισμού της έννοιας της υγείας του ΠΟΥ, επηρεάζοντας πολλαχώς τις εφαρμοζόμενες πολιτικές. Για τη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση, το άτομο συνιστά ένα δρων οικονομικό υποκείμενο με διαθέσιμες φυσικές και επίκτητες ικανότητες, τις οποίες καλείται να εκμεταλλευτεί προς όφελός του· κατά τον Φουκώ ο νεοφιλελευθερισμός αντιμετωπίζει το άτομο ως έναν

22. Στο ίδιο, σ. 175.

23. Γιώργος Νικολαΐδης, «Ιατρική και δημόσια υγεία, επιδημίες και πολιτική», *Τετράδια Μαρξισμού* 12 (Καλοκαίρι 2020), σ. 28-31.

homo economicus, έναν επιχειρηματία του εαυτού του.²⁴ Σε αυτό το πλαίσιο, η επιτυχία απορρέει από τον βαθμό που ο καθένας «επενδύει» στο ατομικό του κεφάλαιο, από τον προγραμματισμό και τη στρατηγική που εφαρμόζει. Ο Φουκώ αναφέρει ότι όλων των ειδών οι ιατρικές φροντίδες καλούνται να εναρμονιστούν στην προοπτική της βελτίωσης του ανθρώπινου κεφαλαίου. Υπ' αυτό το πρίσμα ιδωμένη, η «υγεία» καταλήγει να περιστέλλεται στην παροχή εξατομικευμένων υπηρεσιών φροντίδας, οι οποίες καλύπτονται από ιδιωτικές δαπάνες, περιθωριοποιώντας τα εθνικά συστήματα υγείας, με συνέπειες ανάλογες αυτών που βιώνει ο πλανήτης εξαιτίας της πανδημίας της νόσου COVID-19. Υπό την πρωτοκαθεδρία της οικονομικής διαχείρισης που προτάσσει η νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα, η πολιτική διεκδίκηση για ισότητα, αυτονομία, οικουμενικότητα, ακόμα και για πατερναλιστικού τύπου κρατικό προστατευτισμό από το κλασικό φιλελεύθερο κράτος ή το κράτος πρόνοιας έχει περιθωριοποιηθεί.²⁵

Υπό την επίδραση των αδιεξόδων που έχουν επιφέρει οι εφαρμοζόμενες πολιτικές, το αίτημα της υγείας εξακολουθεί να αποτελεί σημείο εκκίνησης των όποιων διεκδικήσεων. Χωρίς αμφιβολία η βιοπολιτική, μέσω της διακίνησης πλήθους θετικών εννοιολογήσεων για την επένδυση στον εαυτό, θέτει συνεχώς στο προσκήνιο την υγεία. Ωστόσο, οι προβαλλόμενες αντιλήψεις για την υγεία προσανατολίζονται σε εκδοχές πειθάρχησης του εαυτού με σκοπό τη διατήρηση του ισχύοντος *status quo*. Θα μπορούσε, λοιπόν, να υποστηριχθεί πως η πρόταξη της υγείας σε ένα σύνθημα διεκδίκησης βρίσκεται σε συνέχεια προς την κρατούσα νεοφιλελεύθερη ορθολογικότητα. Όμως, η συνάρθρωση της υγείας με το αίτημα της καύ(β)λας επιβάλλει να συνηγορήσουμε υπέρ μιας περισσότερο κριτικής

24. Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France. 1978-1979*, Παρίσι, Gallimard-Seuil, 2004, σ. 231-233.

25. Wendy Brown, *Η καταστροφή του δήμου. Η λαθραία επανάσταση του νεοφιλελευθερισμού*, μτφρ. Σώτη Τριανταφύλλου, Αθήνα, Πατάκης, 2017, σ. 195.

προσέγγισης του δικαιώματος στην υγεία, εφόσον πρόκειται για μια αναπάντεχη –τουλάχιστον σύμφωνα με τα κυρίαρχα πλέγματα γνώσης, και δη ιατρικής γνώσης– σύναψη. Αναλυτικότερα, η καύ(β)λα διαθέτει αναφερόμενο το οποίο, επίσης, συνάπτεται άμεσα με τη σωματικότητα του ανθρώπου, με την υλική του διάσταση. Με τη χρήση της λέξης «καύ(β)λα» το σύνθημα εκτείνεται προς εκείνο το εννοιολογικό πεδίο που ορίζεται από τη σεξουαλική επιθυμία, και μάλιστα με το λέξημα καυ(β)λ-, που απαντά στις προφορικές, αγοραιές ακόμη και περιθωριακές γλωσσικές ποικιλίες της ελληνικής γλώσσας.²⁶ Αξίζει να επισημάνουμε ότι λέξεις όπως αυτή διαθέτουν έντονη βιωματική χροιά, τόσο λόγω της υφολογικής προέλευσής τους όσο και του σημασιολογικού περιεχομένου τους. Η συγκεκριμένη υφολογική επιλογή στις εσωτερικές συνθήκες εκφοράς συνάπτεται με συγκεκριμένα εννοιολογικά σχήματα, μιας και εισφέρει τη διάσταση τόσο της σεξουαλικής επιθυμίας όσο και της επιθυμίας εν γένει στον λόγο της διεκδίκησης. Δεν είναι τυχαίο, εξάλλου, ότι η «καύ(β)λα» στον προφορικό λόγο δεν αναφέρεται μόνο στη σεξουαλική επιθυμία, αλλά και στην έντονη, συνήθως ξαφνική, επιθυμία για κάτι, ενώ μπορεί να αποδοθεί και ως χαρακτηρισμός για κάτι που προκαλεί ενθουσιασμό.²⁷

Όπως παρατηρεί ο Φουκώ στην *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*²⁸ αλλά και σε σχετικές συνεντεύξεις του, το «σεξ» ως

26. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι η λέξη «καύλα» παρατίθεται από τον Ηλία Πετρόπουλο στο βιβλίο του *Της Φυλακής*, στο οποίο, εκτός των άλλων, γίνεται καταγραφή του ιδιώματος των φυλακισμένων. Ηλίας Πετρόπουλος, *Της Φυλακής*, Αθήνα, Νεφέλη, 1980, σ. 117.

27. Καύλα η [κάνλα] Ο25α : (χυδ.) 1α. στύση. β. (συνήθ. πληθ.) έντονη επιθυμία για συνουσία: Έχω κάτι καύλες! 2. (λαϊκ., μτφ.) α. έντονη επιθυμία για κτ., συνήθ. ξαφνική: Τώρα σ' έπιασε η ~ για βόλτα; || Έχει ~ με το ποδόσφαιρο, μανία, τρέλα. β. για να χαρακτηρίσουμε κτ. πολύ ωραίο, που μας ενθουσιάζει: Έχει μια θέα από κει πάνω, σκέτη ~. Μανώλης Τριανταφυλλίδης, *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Αθήνα 2009.

28. Μισέλ Φουκώ, *Η ιστορία της σεξουαλικότητας. 1: Η δίψα της γνώσης*, μτφρ. Γκλόρυ Ροζάκη, Αθήνα, Κέδρος, 2005.

ιδιαίτερο αντικείμενο ενδιαφέροντος άρχισε να εμφανίζεται από τον 17ο και 18ο αιώνα, γεγονός που κυρίαρχα ερμηνεύτηκε ως πρόθεση τιθάσευσης, καταστολής και ελέγχου εκ μέρους των νεωτερικών εξουσιαστικών σχηματισμών. Στην προοπτική αυτή, αποδείχθηκε ιδιαίτερα χρήσιμος ο λόγος της ιατρικής –και ειδικότερα ο λόγος της ψυχιατρικής–, ο οποίος, από κοινού με άλλα συστήματα γνώσης και κατ' επέκταση εξουσίας, απέβλεπε στην «ενσωμάτωση», στη σταδιακή δηλαδή διείσδυσή της στα σώματα και στην καθημερινότητα των ανθρώπων, εγκαθιστώντας σχήματα και αντιλήψεις, δηλαδή ιδέες, οι οποίες λαμβάνουν θέση κανονιστικού προτύπου.²⁹ Φαίνεται ότι ο αναδυόμενος κλάδος της ψυχιατρικής ήδη από τον 19ο αιώνα συνέβαλε ώστε η ανθρώπινη επιθυμία, η καύ(β)λα, να ενταχθεί εντός συγκεκριμένων πλαισιώσεων, με αποτέλεσμα οποιαδήποτε παρεκκλίνουσα συμπεριφορά να ταυτίζεται με την ασθένεια, τη νοσηρότητα – καταστάσεις που αποτελούν συμπτώματα ηθικού εκφυλισμού.³⁰ Στην προοπτική αυτή, αποδείχθηκε κομβικής σημασίας η εισαγωγή της έννοιας της *libido*, της επιθυμίας, η οποία εντοπίζεται σε ολόκληρο τον πληθυσμό ήδη από την παιδική ηλικία και αναφέρεται στο «θυμικόν», όπου εδράζονται τα ένστικτα, το φύλο και η σεξουαλικότητα. Η συγκεκριμένη εννοιολόγηση αξιοποιήθηκε από τους φορείς άσκησης θεσμικής εξουσίας, τόσο στον ευρωπαϊκό όσο και στον ελληνικό χώρο, ώστε να χαράξουν πολιτικές ελέγχου των πολιτών τους.³¹ Μάλιστα, η έμφυλη ταξινομία της πατριαρχίας προσκόμισε τα ήδη υπάρχοντα ιεραρχικά σχήματα, με αποτέλεσμα ολόκληρο το φάσμα των ανθρώπινων επιθυμιών να συσχετιστεί με τις γυναίκες και τα θεωρούμενα ως δήθεν

29. Μισέλ Φουκώ, «Αλήθεια και εξουσία», στο Μισέλ Φουκώ, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Αθήνα, Ψυλόν, 1987, σ. 28.

30. Δήμητρα Τζανάκη, *Φύλο & σεξουαλικότητα. Ξεριζώνοντας το «ανθρώπινο»*, Αθήνα, Ασίνη, 2018, σ. 215-322.

31. Στο ίδιο, σ. 323-387.

θηλυκά χαρακτηριστικά, και να αναγνωριστεί ως υποτιθέμενη απόδειξη της απουσίας συνείδησης.

Ως εκ τούτου, με τη συνεπικουρία της επιστημονικής αλήθειας τα συστήματα της πατριαρχίας και της ετεροκανονικότητας συσχετίζονται με τον πολιτικό φιλελευθερισμό αλλά και τον καπιταλισμό, συγκροτώντας έτσι τα κατάλληλα εννοιολογικά υπόβαθρα για τον καθορισμό έμφυλων και σεξουαλικών ταυτοτήτων εντός των οποίων κινούνται κατ' αποκλειστικότητα τα δρώντα υποκείμενα, περιστέλλοντας σημαντικά τις επιθυμίες τους.³² Πρόκειται, με άλλα λόγια, για περιπτώσεις αλληλοδιαπλεκόμενων ιδεολογιών που δημιουργούν τις προϋποθέσεις για ευρείας κλίμακας ρυθμιστικές παρεμβάσεις με σκοπό τον έλεγχο των πολιτών. Περίοπτο παράδειγμα στιγματισμού σεξουαλικών ταυτοτήτων με επίκληση του δικαιώματος στην υγεία αποτέλεσε το AIDS, το οποίο χαρακτηρίστηκε ως η νόσος των ομοφυλοφίλων, των ηρωινομανών και των Αϊτινών, και εργαλειοποιήθηκε ώστε να περιοριστεί η επίδραση των ιδεών των κινημάτων της σεξουαλικής απελευθέρωσης του '60 και του '70.³³ Προς περαιτέρω επίρρωση, στο εγγύς παρελθόν (2012) η ελληνική πολιτεία σε συντονισμό με τους αρμόδιους για τη δημόσια υγεία φορείς προέβη στη διαπρόμπευση εκδιδόμενων οροθετικών γυναικών μέσω της δημοσιοποίησης φωτογραφιών και απόρρητων ιατρικών στοιχείων στο όνομα της ενημέρωσης και της προστασίας των πελατών και των οικογενειών τους, αναπαράγοντας μια πάγια τακτική ταύτισης του κινδύνου για τη δημόσια υγεία με το φύλο, την κοινωνική θέση, την εργασία στο σεξ, ακόμα και την εθνικότητα.³⁴

32. Η προβληματική περί συστήματος έμφυλων σχέσεων και δημοκρατίας αντλείται από το Μάρω Παντελίδου-Μαλούτα, *Το φύλο της δημοκρατίας*, Αθήνα, Σαββάλας, 2002.

33. Γ. Νικολαΐδης, *ό.π.*, σ. 30-31.

34. Αθηνά Αθανασίου, *Η κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης»*. Κριτικές και αντιστάσεις, Αθήνα, Σαββάλας, 2012, σ. 31-35.

Επιπρόσθετα, η μη αναμενόμενη συνάρθρωση του αιτήματος για υγεία και καύ(β)λα επιτείνεται με την παράθεση της λέξης «επανάσταση» μετά τον συμπλεκτικό σύνδεσμο «και». Η παρατακτική σύνδεση, συντακτικά τουλάχιστον, συνδέει ισότιμους όρους. Εντούτοις, σημασιολογικά εντοπίζονται κι άλλες διαθέσιμες προσλήψεις, οι οποίες μπορούν να προσδώσουν διαφορετικές εννοιολογήσεις στο μήνυμα.³⁵ Ειδικότερα, μπορεί να υπονοείται μια χρονική διάταξη, τα συγκεκριμένα αιτήματα, δηλαδή, να γίνουν αντιληπτά ως χρονικό συνεχές. Ακόμη, η συγκεκριμένη σύνδεση μπορεί να προσεγγιστεί με όρους λογικής διάταξης, ότι δηλαδή η εξασφάλιση της υγείας χωρίς περιορισμούς δύναται να οδηγήσει στη διεκδίκηση της απελευθέρωσης της επιθυμίας και εντέλει στην επανάσταση, στην ανατροπή μιας υφιστάμενης τάξης πραγμάτων. Υπ' αυτό το πρίσμα, οι τρεις έννοιες μπορεί να εκληφθούν ως αλληλοεξαρτώμενες από τους αποδέκτες, προβάλλοντας ένα ευρύτερο όραμα κοινωνικής αλλαγής, μιας και η επανάσταση έχει ως αναφερόμενα τόσο τα ιστορικά γεγονότα αυτά καθαυτά, όσο και τους κριτικούς λόγους, τα οποία αμφότερα συγκροτούν την επαναστατική παράδοση ως ιδρυτική συνθήκη της νεωτερικότητας.

Οι κυρίαρχες πολιτικές ροπές, καθοριστικές για τη διαμόρφωση της νεωτερικότητας, σχετίζονταν με την επαναστατική εμπειρία της Γαλλίας μεταξύ του 1789 και του 1797, από την οποία άντλησαν έννοιες για τη συγκρότηση των ιδεολογικών τους συστημάτων: ο φιλελευθερισμός είχε ως σημείο αναφοράς την Επανάσταση του 1789-1791 και το σύνταγμα του 1791, το οποίο διασφάλιζε μεταξύ άλλων την ιδιοκτησία, ο ριζοσπαστισμός αντίστοιχα την επανάσταση του 1792-1793 με πρόταγμα την αβασίλευτη δημοκρατία από κοινού με τη συγκρότηση «κράτους πρόνοιας», ενώ η παράδοση του σοσιαλισμού έλκει

35. Χρήστος Κλαίρης, Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική – Επικοινωνιακή*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2005, σ. 987-991.

την καταγωγή της από την παράδοση του σανκίλοτισμού και την αριστερή πτέρυγα του ροβεσπieriσμού.³⁶ Φαίνεται, συνεπώς, ότι η επαναστατική παράδοση βρίσκεται στον πυρήνα της νεωτερικότητας και κατεξοχήν στον πυρήνα ενός πολιτικού χώρου, αν λάβουμε υπόψη μας το σύμβολο του αναρχισμού των εσωτερικών συνθηκών εκφοράς, που πρεσβεύει θεμελιώδεις μεταβολές της κοινωνίας επί τη βάσει της αποδόμησης των εκάστοτε θεσμών διακυβέρνησης.³⁷

Ωστόσο, η επικράτηση του φιλελευθερισμού σε επίπεδο λόγου και πολιτικής πρακτικής οδήγησε προοδευτικά στην περιθωριοποίηση του επαναστατικού λόγου καθώς και των ανάλογων πρακτικών. Μάλιστα, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός πως σε αρκετές περιπτώσεις οι επαναστάσεις και οι εξεγέρσεις, από κοινού με την κρατική καταστολή, εξουδετερώνονται μέσω της παθολογικοποίησης των εμπλεκόμενων υποκειμενικοτήτων, την οποία, με συστηματικά μέσα, όπως περιγράψαμε, διενεργεί ο επιστημονικός λόγος. Η ιστορική καταγραφή των τεκμηρίων από την Τζανάκη είναι δηλωτική της συστηματικότητας με την οποία κοινωνικές ταυτότητες που έθεταν υπό αμφισβήτηση το ομόκεντρο, ορθολογικό υποκείμενο του φιλελευθερισμού εξορίστηκαν στο πεδίο της νοσηρότητας: ενδεικτικά αξίζει να αναφέρουμε πως επρόκειτο για άτομα προερχόμενα από την εργατική τάξη, φυλακισμένους, πόρνες, «μαλθακούς» άντρες, παιδιά και υστερικούς.³⁸

Στον 21ο αιώνα, η προοδευτική κατίσχυση του φιλελευθερισμού έκανε πολλούς υποστηρικτές του να πρεσβεύουν

36. Eric J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, μτφρ. Μαριέτα Οικονομοπούλου, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2008, σ. 164-167.

37. A. Heywood, *ό.π.*, σ. 342-351.

38. Δήμητρα Τζανάκη, «Εισαγωγή» στον παρόντα τόμο και Δήμητρα Τζανάκη, «Η ανθρώπινη βούληση ως ψυχική διαστροφή: “Εκθιλυσμένες” και “ανάξιες” ζωές», *Επίκαιρα* 9 (2019), <https://marginalia.gr/arthro/i-anthropini-voylisi-os-psychiki-diastrofi-ekthilysmenes-kai-anaxies-zoes/> (ανακτήθηκε 1.8.2020).

το «τέλος της ιστορίας»³⁹ και συνεπακόλουθα των πολιτικών συγκρούσεων. Μάλιστα, η νεοφιλελεύθερη κυβερνητικότητα φαίνεται ότι τείνει να εξοβελίσει πλήρως την πολιτική αμφισβήτηση, προτάσσοντας σε κάθε περίπτωση την πολιτική συναίνεση,⁴⁰ παρά τις εξεγέρσεις που έχουν σημειωθεί πρόσφατα σε χώρες όπως η Ελλάδα (2008 και 2011-2012), η Βρετανία (2011), η Βοσνία (2014), οι ΗΠΑ (2014 και 2015) και η Γαλλία (2016 και 2018).⁴¹ Έτσι, το αίτημα για επανάσταση, με το οποίο ολοκληρώνεται τρόπον τινά το τρίπτυχο των διεκδικήσεων του αναλυόμενου συνθήματος, μοιάζει να προσκαλεί σε αναστολή του ιστορικού τετελεσμένου που πρεσβεύει η νεοφιλελεύθερη κυβερνητικότητα των συναινέσεων, προσκαλώντας τους δέκτες να αμφισβητήσουν και να ανατρέψουν τα κυρίαρχα σχήματα. Το αίτημα για επανάσταση φαίνεται να επιχειρεί να εισφέρει εκ νέου το αίτημα της κοινωνικής αλλαγής, ιδωμένο υπό το πρίσμα μιας ουτοπικής προσέγγισης, μιας και οι κυρίαρχα διακινούμενες αναπαραστάσεις καταλήγουν να περιστέλλουν τους κοινωνικούς οραματισμούς στα υπάρχοντα σχήματα, οδηγώντας τελικά σε βραχύβια ενσωμάτωση κάθε κριτικού και δυνάμει ανατρεπτικού λόγου, όπως συνέβη με τα αιτήματα των κινημάτων κοινωνικής απελευθέρωσης.⁴²

39. Γιώργος Πάσχος, «Ατομικισμός, δημοκρατία, πόλεμος. Σημειώσεις για τον αμερικανισμό και την ηθική του πολέμου», στο Manfred G. Schmidt, *Θεωρίες της δημοκρατίας*, μτφρ. Ελευθερία Δεκαβάλλα, Αθήνα, Σαββάλας, 2004, σ. 642.

40. W. Brown, *ό.π.*, σ. 99-100.

41. Παναγιώτης Τριτσιμπίδας, «“Ένα άλλο τέλος του κόσμου είναι εφικτό”, αρκεί να το επιθυμήσουμε; Ο σκοτεινός Ντελέζ και το πρόβλημα της εθελοδοουλείας», στο Andrew Culp, *Σκοτεινός Ντελέζ*, μτφρ. Χλόη Κολύρη, Παναγιώτης Τριτσιμπίδας, Τρίκαλα, Επέκεινα, 2019, σ. 158.

42. Για τις ατομοκεντρικές εκδοχές της πολιτικής που εμφανίστηκαν ήδη από τη δεκαετία του '90 παράλληλα προς την ανάπτυξη θεσμικών και κινηματικών πρωτοβουλιών συλλογικού χαρακτήρα στο Μάρω Παντελίδου-Μαλούτα, *Πολιτική συμπεριφορά. Θεωρία, έρευνα και ελληνική πολιτική*, Αθήνα, Σαββάλας, 2012. Επίσης, στο Έλλη Καραγιάννη, «Διεκδίκηση εναλλακτικών έμφυλων και σεξουαλικών ταυτοτήτων στη μεταπολίτευση», στο Γιάννης Καραγιάννης, Κώ-

Η παραπάνω ερμηνευτική προσέγγιση, αναλύοντας τα εννοιολογικά σχήματα που τα σημαίνουντα και οι συνθήκες εκφοράς τους ανακαλούν, δείχνει ότι επιχειρείται μια επανοικειοποίηση των εννοιών με σκοπό την άρθρωση κριτικού λόγου. Η διαπλοκή του αιτήματος της υγείας με την καύ(β)λα, ως πηγαία επιθυμία με έντονα βιωματικό χαρακτήρα, καθώς και με την επανάσταση, ως συνθήκη συνεχούς αλλαγής, οδηγεί στη διάνοιξη νέων εννοιολογικών συνάψεων. Όλα αυτά αντιδιαστέλλονται προς τη φιλελεύθερη ορθολογικότητα, για την οποία οι επιθυμίες και οι μεταβολές, αν και συνιστούν καταστατικές συνθήκες για τους ανθρώπους και τις κοινωνίες τους, μοιάζουν να υπονομεύουν την υγεία. Το αίτημα, λοιπόν, φαίνεται πως επιδιώκει να επαναπροσδιορίσει τους όρους με τους οποίους γίνεται αντιληπτή η υγεία, ζητώντας να τεθούν σε προτεραιότητα οι υλικές συνθήκες ύπαρξης των ανθρώπων, μακριά από εκλογικεύσεις και κανονιστικά σχήματα, τα οποία, όταν γίνονται αυτοσκοπός, οδηγούν σε μια ουσιοκρατική και σε τελική ανάλυση περιοριστική πρόσληψη της πραγματικότητας. Από αυτή την οπτική, το σύνθημα φαίνεται ότι συνιστά μια κατεξοχήν queer έκφραση, καθώς καλεί σε μια συνεχή κριτική στάση απέναντι στην απόδοση ταυτοτικών προσδιορισμών.

στας Κανελλόπουλος (επιμ.), *Από τη Μεταπολίτευση στην κρίση. Όψεις και προοπτικές της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας*, Αθήνα, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, 2019, σ. 164-192.

ΜΕΡΟΣ Ι

ΕΓΚΛΗΜΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ.

«ΒΛΕΠΕ, ΑΚΟΥΕ, ΣΙΩΠΑ»¹

Δήμητρα Τζανάκη

Στην Αθηνά Ducrey
και στον Φίλιππο Τζανάκη

Το 2001 ο «Ιός» της *Ελευθεροτυπίας* θ' αναφερθεί στο «επιστημονικό» φυλλάδιο της αστυνομίας (*Θέματα Επιστημονικής Αστυνομίας*) που είχε διανεμηθεί στη Σχολή Αξιωματικών. Σε αυτό, στη σελίδα 71, οι ομοφυλόφιλοι και οι τοξικοεξαρτημένοι φακελώνονταν ως «κατ' επάγγελμα εγκληματίες», ενώ σε ειδική κατηγορία συμπεριλάμβανε επίσης και τους «εγκληματίες περί τα ήθη», τους «κίναιδους» και τις «ιερόδουλες». ² Στις 23 Μαρτίου 2001, πάντοτε σύμφωνα με το δημοσίευμα του «Ιού», σε ανταπάντηση αυτού του φυλλαδίου, ο βοηθός Συνήγορος του Πολίτη Γιώργος Καμίνης ενημερώνει την Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, επισημαίνοντας πως:

Το θέμα είναι αφ' εαυτού σοβαρότατο. Προκειμένου περί εγχειριδίων που χρησιμοποιούνται στην εκπαίδευση νέων αξιωματικών, απαξιωτικοί χαρακτηρισμοί, όπως αυτοί που εντοπίστηκαν, είτε αφορούν συμπολίτες μας που ασκούν συγκεκριμένο νόμιμο επάγγελμα («ιερόδουλοι»), είτε αφορούν συμπολίτες μας των οποίων οι σεξουαλικές προτιμήσεις αποκλίνουν από τους φερόμενους ως επικρατούντες κανόνες («κίναιδοι»), είτε αφορούν

1. Ο τίτλος του κεφαλαίου είναι παρμένος από το βιβλίο του Σπύρου Παξινοῦ *Εγκλημα Κοινωνία, Αστυνομία. «Βλέπε, Άκουε, Σιώπα»*, Αθήνα, Σαλίβερος, 1940.

2. «Η ποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας από την ΕΛ.ΑΣ. Αστυνόμοι του σεξ», <http://www.iospress.gr/ios2001/ios20010408a.htm> (ανακτήθηκε 20.8.2020). Για το επεισόδιο το 2003 βλ. «Η αστυνομία κάνει έφοδο σε Gay Club στην Αθήνα», <http://lesbian.gr/1165/η-αστυνομία-κάνει-έφοδο-σε-gay-club-στην-αθήνα/> (ανακτήθηκε 14.9.2020).

συμπολίτες μας που πάσχουν από συγκεκριμένη νόσο («τοξικομανείς»), ενέχουν, πράγματι, τον σοβαρό κίνδυνο να εθίσουν τους εκπαιδευόμενους αστυνομικούς στην αντίληψη ότι οι συμπολίτες μας που ανήκουν στις συγκεκριμένες κατηγορίες είναι εξ'ορισμού εγκληματίες, όπως ακριβώς τους προσμετρά το συγκεκριμένο εγχειρίδιο.

Το ζήτημα, παρ' όλα αυτά, όσον αφορούσε τον Συνήγορο του Πολίτη, έκλεινε εκεί, μιας και η όποια παρέμβαση θα μπορούσε να γίνει μόνο και εάν υπήρχαν απτές αποδείξεις κάποιας σεξιστικής ή ρατσιστικής διαχείρισης από την πλευρά της αστυνομίας σε σχέση με τον πληθυσμό. Έτσι, όμως, όπως πολύ σωστά το έθεσε τότε ο «Ιός», η επικινδυνότητα μιας τέτοιας καταγγελίας παρέμενε, αφού το φυλλάδιο είχε ήδη μοιραστεί στη σχολή. Τις συνέπειες, από την άλλη, ίσως να μπορούμε να τις φανταστούμε, μιας και το 2003, η επιχείρηση ΑΡΕΤΗ της ΕΛΑΣ στο gay bar «Spices» (στου Ψυρρή) θα καταλήξει στη σύλληψη αντρών και τελικά στην αυτοκτονία ενός από αυτούς.

Έτσι, παρότι στη συνέχεια αφέθηκαν ελεύθεροι, μιας και οι κατηγορίες για διακίνηση παιδικού πορνογραφικού υλικού έμειναν στον αέρα, το αποτέλεσμα ήταν ότι στην πραγματικότητα, η δίωξη έγινε ακριβώς λόγω της ταύτισης της ομοφυλόφιλης σεξουαλικότητας με την ποινική παρέκκλιση. Εντούτοις, δεν ήταν η πρώτη φορά που ένα τέτοιο φυλλάδιο γινόταν βασικό εγχειρίδιο στην αστυνομία, αφού, όπως εντοπίζει ο ιστορικός Γιώργος Κόκκινος, 70 χρόνια πριν, μια ανάλογη εγκύκλιος είχε αποτυπώσει μια παρόμοια προβληματική. Ειδικότερα, σε ενημερωτική εγκύκλιο των ελληνικών δικωτικών αρχών στις 4 Μαρτίου 1931, οι ναρκομανείς και οι πάσχοντες από σύφιλη σημειώνονται ως εγκληματίες.³ Οι ιστορίες του 2001 και του 1931 είναι παρόμοιες:

3. Γιώργος Κόκκινος, «Κρίση, εκσυγχρονισμός, αφροδισιοφοβία, ηθικός πανικός. Η περίπτωση του καθηγητή της Ιατρικής σχολής Γεωργίου Θ. Φωτεινού και των θεσμών που δημιούργησε ή υπηρέτησε (1910-1940)» στο Γεώργιος Χρ. Τσιγάρας, Ελεονώρα Ναξίδου, Δημοσθένης Στρατηγόπουλος (επιμ.), *Ανδρι Κόσμος. Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Κωσταντίνο Κ. Χατζόπουλο*, Θεσσαλονίκη, Εκδοτικός Οίκος Κ. & Μ. Σταμούλη, σ. 213-231.

αυτό που διώκεται πρώτιστα είναι ο βίος και όχι η πράξη,⁴ ο εγκληματίας και όχι το έγκλημα. Το δίκαιο, εξάλλου, ισχυρίζεται ο Μισέλ Φουκώ, δεν «αποτελέσσε απλά ένα όπλο που το χειρίζονταν επιδέξια οι μονάρχες· υπήρξε για το μοναρχικό σύστημα ο τρόπος έκφρασής του και το σχήμα κάτω από το οποίο έγινε αποδεκτή η άσκηση της εξουσίας».⁵ Από την άλλη, επισημαίνει ότι:

Η εξουσία είναι παντού· όχι επειδή συμπεριλαμβάνει τα πάντα, αλλά επειδή έρχεται από παντού. Και «η» εξουσία σε ό,τι διαθέτει το σταθερό, το επαναληπτικό, το αδρανές, το αυτο-αναπαραγωγικό, δεν είναι παρά το συνολικό αποτέλεσμα που διαγράφεται με βάση όλες αυτές τις κινητικότητες, η αλληλουχία που βρίσκει στήριγμα στην καθεμιά απ' αυτές και που προσπαθεί, από τη μεριά της, να τις στερεώσει. Πρέπει το δίχως άλλο να είμαστε νομιναλιστές: η εξουσία δεν είναι θεσμός, ούτε δομή, δεν είναι μια συγκεκριμένη δύναμη που κατέχουν μερικοί: είναι το όνομα που δίνουμε σε μια πολυσύνθετη κατάσταση σε μια δεδομένη κοινωνία. Μήπως λοιπόν πρέπει ν' ανατρέψουμε τη φόρμουλα και να πούμε ότι η πολιτική είναι ο πόλεμος που συνεχίζεται με άλλα μέσα;⁶

Με όσα έχουν ειπωθεί ως τώρα –και στηριζόμενη σε όσα γενικά έχουν ειπωθεί στην εισαγωγή–, θα προσπαθήσω να αναδείξω, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, πώς μετά την Παρισινή Κομμούνα, μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η λιβιδώ έγινε εργαλείο της κυρίαρχης τάξης, ως ερμηνεία της φτώχειας, της παραβατικότητας, της ασθένειας, του θανάτου αλλά και της εγκληματικότητας, με στόχο τη διαχείριση της υπακοής των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων στην αστική ηθική/κανόνα, με ιδιαίτερες αναφορές στην ελληνική πραγματικότητα και στη χρήση της αστυνομίας.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να ξεκαθαρίσω πως, όταν αναφέ-

4. Δημήτρα Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού. Διαφορετικές εκδοχές της ψυχικής δίωξης ενάντια της ανθρωπίνης ανυπακοής», *Κοινωνικές Επιστήμες* 11, σ. 168-185.

5. Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. 1. Η δίψα της γνώσης*, μτφρ. Γκλόρυ Ροζάκη, Αθήνα, Εκδόσεις Ράππα, 1978, σ. 117.

6. Στο ίδιο.

ρομαι στην «αστική ηθική», μιλώ για την ηθική η οποία –όπως πολύ εύστοχα εντοπίζει ο Φελίξ Γκουαταρί–⁷ «μοριοποιείται», δηλαδή, καταδύεται στη μικροκλίμακα, αγκαλιάζει το ίδιο το άτομο, το ίδιο το υποκείμενο, τη μικρή ομάδα, τα ίδια τα συναισθήματα, την ίδια την επιθυμία, έχοντας ακριβώς αποκτήσει με τρόπο ηγεμονικό τον έλεγχο στη διαδικασία παραγωγής των επιθυμιών, ως κανονικών και ως ψυχικά ανώμαλων. Με δικά του λόγια: «Ο καπιταλισμός μπορεί να υπάρξει σαν τέτοιος από τη στιγμή και πέρα που παράγει στο επίπεδο του ατόμου μια συγκεκριμένη ψυχική δομή [αξεπέραστους κανόνες, αυτές τις ίδιες τις διαδικασίες της αστικής υποκειμενικοποίησης] ικανή να προσαρμοστεί στις ανάγκες και τις απαιτήσεις του συστήματος».⁸

Επιπλέον, όταν μιλώ για τον βιοϊατρικό λόγο, στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου, αναφέρομαι σ' «ένα λογοθετικό επίπεδο στο οποίο συναρθρώνονται τρόποι του πράττειν και τρόποι του σκέπτεσθαι και επί του οποίου επιχειρείται να συγκροτηθεί ένα καθεστώς αλήθειας παθολογίας/υγείας, άρα μια βούληση και μια αξίωση ισχύος»,⁹ το οποίο επικαλύπτει όλες τις άλλες μορφές ισχύος, παρακάμπτοντας επί της ουσίας τις πολιτικές συνθήκες και αναπαράγοντας ένα πατριαρχικό καθεστώς αλήθειας, που αποδίδει την «ήττα», τη φτώχεια, τη βία, τη νοσηρότητα και τη χυδαία θνητότητα στην εκθλυμένη ζωή, με κεντρικό άξονα τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα.

Σε αυτό το πλαίσιο, επιδιώκω να εξετάσω το πώς η αστυνομία, ως εργαλείο πλέον αυτής της εξουσίας (αστικών θεσμών και καθεστώτος αλήθειας), επιστρατεύεται για την αντιμετώπιση της (υποτιθέμενης) εγγενούς εγκληματικής λιβιδινικής ανθρώπινης φύσης, όπως εντοπίζεται ανάμεσα στα κατώτερα

7. Για τον όρο της εξουσίας, βλ. Μ. Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας*. 1. *Η δίψα της γνώσης*, ό.π., σ. 117.

8. Φελίξ Γκουαταρί, *Η μοριακή επανάσταση*, επιμ. Γιώργος Καραμπελιάς, Αθήνα, Κομμούνα, 1984, σ. 32, 34-36, 38-68.

9. Michel Foucault, *Εξουσία, Γνώση και Ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Αθήνα, Ύψιλον, 1987, σ. 34.

κοινωνικά στρώματα.¹⁰ Επικεντρώνομαι ιδιαίτερα στη δημιουργία του τμήματος ηθών της αστυνομίας πόλεων το 1926, το οποίο είχε ως στόχο τη δίωξη της πορνείας, του εκμαυλισμού, της μαστροπείας, της σωματεμπορίας, του βιασμού, της άμβλωσης, της ομοφυλοφιλίας, του σαδισμού, του μαζοχισμού, του φετιχισμού, της κτηνοβασίας, της πορνογραφίας, της επαιτείας, της αλητείας (μέσω των δύο τελευταίων αδικημάτων διωκόταν στην πραγματικότητα και η ανδρική πορνεία).¹¹ Τέλος, θα κλείσω με μια συνοπτική αναφορά στο πώς αυτή η δίωξη εναντίον των λιβιδινικών ενστίκτων του λαού ενσωματώνεται στον πολιτικό λόγο του καθεστώτος Μεταξά, με στόχο τη χειραγώγηση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Το τελευταίο έχει ιδιαίτερη σημασία, μιας και αυτοί οι ψυχίατροι, ψυχαναλυτές, εγκληματολόγοι, στη διάρκεια του Μεσοπολέμου και ειδικότερα υπό το μεταξικό καθεστώς, θα παραμείνουν και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στη θέση τους ως καθηγητές πανεπιστημίου και ως καθηγητές της σχολής Αστυνομίας Πόλεων (1953).

ΟΙ «ΝΤΑΗΔΕΣ» ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ

Ο αστυνομικός οργανισμός στην Ελλάδα δημιουργείται το 1829, υπό τη διακυβέρνηση του Ιωάννη Καποδίστρια, σε

10. Είναι χαρακτηριστικό του πνεύματος ότι η «βλάβη των ηθών», όπως έχω αναφέρει αλλού, στις μέρες μας, αν και φαινομενικά έχει καταργηθεί από το 1985, παραμένει ακόμη σε αποφάσεις στον Άρειο Πάγο ως δικονομική κατηγορία, όπως επισημαίνεται στο Κρυστάλια Κακαζάνη, *Το αδίκημα του βιασμού, άρθρο 336ΠΚ*, διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2014. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι αποφάσεις της δικαιοσύνης ουσιαστικά να επαναλαμβάνουν μια ανδροκεντρική, σεξιστική αντίληψη που επιζητά αποκλειστικά το δίκαιο του κυρίαρχου λόγου. Ιδιαίτερο παράδειγμα αποτελεί το δίκαιο που αποδίδεται στις περιπτώσεις βιασμού, που από τις αρχές του 19ου αιώνα, τιμωρείται η εκθηλυμένη ζωή που υποτίθεται ότι προκαλεί τη λιβιδώ της ανώτερης ζωής με την ελευθεριότητά της, με αποτέλεσμα την εκδήλωση της βίας. Δήμητρα Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα. Ξεριζώνοντας το «ανθρώπινο» (1801-1925)*, επιμ. Σωκράτης Πουλής, Αθήνα, Ασίνη, 2018, σ. 41.

11. Σ. Παξινός, *Έγκλημα, κοινωνία, αστυνομία*, ό.π, σ. 151.

μια περίοδο που ο λαός παρουσιάζεται ψυχικώς «αδύνατον να τεθή υπό δουλείαν νόμων και να αισθανθή σεβασμόν και εμπιστοσύνην προς πειθαρχίαν και ισότητα, ενώ από φυσικών ροπών και πολιτικών όρων υπήρξε πάντοτε απειθάρχητος, δυσχείριστος και φιλόπρωτος».¹²

Ειδικότερα, η δημοτική αστυνομία δημιουργείται με το Βασιλικό Διάταγμα στις 31 Δεκεμβρίου 1836 και στο άρθρο 32 ορίζεται ότι: σκοπός της αστυνομίας ήταν να «μην επιτρέψουν υποκλοκάς και να επαγρυπνώσι ιδίως την άπορον τάξιν των κατοίκων».¹³ Επί τούτω: «1) Επιτηρούν ιδίως τα άτομα, εις τα οποία προσάπτεται ασωτεία και διαφθορά ηθών των νέων αμφοτέρων των γενών [...] 4) Εμποδίζουν κοινάς γυναίκας να περιφέρονται εις τους δημοσίους περιπάτους κ.λ.π.».¹⁴

Με δυο λόγια, η αστυνομία εξαρχής θέτει ως στόχο τη ρύθμιση της ανθρώπινης λιβιδινικής επιθυμίας των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Στο πλαίσιο αυτό, το έργο της Μαρίας Κορασίδου *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους. Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19ο αιώνα* δίνει περαιτέρω στοιχεία όσον αφορά τα υποκείμενα που συναντάμε ανάμεσα σε αυτά τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, αφού στο μεγαλύτερο μέρος τους εντοπίζουμε

12. Γεώργιος Ασπρέας, «Εξέλιξις του αστυνομικού θεσμού από της απελευθερώσεως της Ελλάδος μέχρι σήμερον», *Αστυνομικά Χρονικά* 1 (1 Ιουνίου 1953), σ. 5. Για την ίδρυση της Αστυνομίας Πόλεων βλ. επίσης Dimitris Bacharas, «L'institution de la police des villes en Grèce: un voyage européen», στο Jean-Marc Berlière, Catherine Denys, Dominique Kalifa, Vincent Milliot (επιμ.), *Être policier: les métiers de police en France et en Europe (XVIIIe-XXe siècles)*, CNRS, MSH, Rennes, 2008, σ. 111-121. Για μια πιο διεξοδική προσέγγιση, βλ. επίσης τη διδακτορική διατριβή: Αχλλέας Φωτάκης, *Η δημιουργία της Αστυνομίας Πόλεων και η Βρετανική Αποστολή (1918-1932)*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Νεοελληνική Ιστορία, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2015.

13. Γ. Ασπρέας, «Εξέλιξις του αστυνομικού θεσμού», ό.π., σ. 5.

14. Αριστοτέλης Κουτσουμάρης (Τ. Διευθυντής Γεν. Ασφαλείας Αθηνών), «Η γυναίκα θύμα της σωματεμπορίας», *Αστυνομική Επιθεώρηση* (Μάιος, 1991), σ. 286-290.

τους αγωνιστές που μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους έμειναν άνεργοι.¹⁵ Η αστυνομία, επομένως, ιδρύεται ως ο μηχανισμός καταστολής αυτών των ανέργων και επαιτών, που μέχρι πρότινος ήταν επαναστάτες.

Πιο συγκεκριμένα, η εξαθλίωση ήταν σαφέστατα αποτέλεσμα των ατυχών μέτρων που θα προσπαθήσει να εισαγάγει το κράτος, όπως η ανακατανομή των εθνικών γαιών στις αρχές του 19ου αιώνα. Τα μέτρα ναυάγησαν λόγω κερδοσκοπίας, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένας κόσμος «πεινασμένων, εξαθλιωμένων, απογυμνωμένων και ξυπόλητων ανθρώπων, αναπήρων, χηρών και ορφανών [...] ανδρών, γυναικών και παιδιών» χωρίς στέγη και δουλειά, οι οποίοι περιφέρονταν στους δρόμους της πρωτεύουσας.¹⁶ Σε αυτό το πλαίσιο, επιχειρείται η εξαφάνιση του φαινομένου της επαιτείας, μιας και το 1834 τιμωρείται με κράτηση δύο εβδομάδων όποιο υποκείμενο δεν μπορεί ν' αποδείξει ότι διαθέτει τα μέσα διατροφής του και δεν έχει κάποια «σταθερή εργασία».¹⁷ Μάλιστα, όταν κάποιος διαπράττει κατ' εξακολούθηση τα παραπάνω αδικήματα, τίθεται υπό ιδιαίτερη αστυνομική επιτήρηση.¹⁸ Η αναγόρευση της επαιτείας και της περιπλάνησης σε ποινικά αδικήματα, πάντως, δεν είναι κάτι τυχαίο, μιας και λαμβάνει χώρα ακριβώς την ίδια περίοδο με την ποινικοποίηση του «εκθηλυμένου βίου» των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, και επιπλέον ανασηματοδοτείται η γραμμή ανάγνωσης που ταυτίζει την ηδονή αυτών των στρωμάτων με την ασθένεια και τον θάνατο.¹⁹ Θυμίζω ότι ο νόμος του 1834 καθόριζε ότι «ο ένοχος της

15. Μαρία Κορασίδου, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους. Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας / Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 2002, σ. 19.

16. Στο ίδιο, σ. 24.

17. Στο ίδιο, σ. 28.

18. Στο ίδιο, σ. 28.

19. Εξαιρετικά σημαντική η μελέτη και του Μιχάλη Μαυρή, *Επαιτεία και αλητεία στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα: Προσδιοριστικοί παράγοντες της κοινωνικής*

παρά φύσιν ασελγείας, αν δεν επισύρη εις εαυτὸν μεγαλυτέραν ποινήν κατὰ το ἄρ. 274 τιμωρεῖται με φυλάκισιν τουλάχιστον ενός ἔτους, και υποβάλλεται εις αστυνομικὴν επιτήρησιν (π.ν. 35-37)».²⁰ Επίσης, δημοσιεύσεις ἔκαναν λόγο για τον τρόπο με τον οποίο η επιστήμη, μέσω της ηθικῆς αλήθειας, ἔπρεπε να επέμβει σχετικά με τη σεξουαλικότητα των γυναικῶν των λαϊκῶν στρωμάτων, με ἀποτέλεσμα να διαχέει ἀκόμη και ψέματα, ὅπως αὐτὸ της ὑπαρξης του παρθενικοῦ υμένα σε ὅλες τις γυναῖκες, με στόχο την εγκράτεια και τον σωφρονισμό τους.²¹

Παρ' ὅλα αὐτά, μέχρι την Παρισινὴ Κομμούνα (1871), το πεδίο μέσα στο οποίο η πρακτικὴ της παρά φύσιν ασελγείας γινόταν κατανοητὴ ἀνήκε αὐστηρὰ στον ιδιωτὴ στις ευρωπαϊκὲς κοινωνίες, δηλαδή, δεν υπήρχε πραγματικὰ δίωξη, ὅπως εἶδαμε και στην εισαγωγή. Ὅσον αφορά την ἐλληνικὴ πραγματικότητα, αὐτὸ θ' ἀλλάξει σταδιακὰ μετὰ τα μέσα του 19ου αἰῶνα και κυρίως μετὰ το 1889, ὅταν εισέρχεται για πρώτη φορά στην ἐλληνικὴ βιβλιογραφία η ἔννοια της διαστροφῆς μέσω της αναστροφῆς του φύλου, ὅπως ἔχω ἀναλύσει διεξοδικὰ ἀλλοῦ.²² Αἰξίζει να σημειωθεῖ ὅτι την ἴδια περίοδο ο ιστορικὸς Γεώργιος Ασπρέας, γράφοντας την ιστορία της Αστυνομίας Πόλεων –έργο που ἐπαναδημοσιεύτηκε στο περιοδικὸ *Αστυνομικά Χρονικά* (1953-1983)– θα ἀναφέρει ὅτι δεν υπήρχε εγκληματικότητα τη συγκεκριμένη περίοδο, κάτι που, για τον ἴδιο, εἶχε ως ἀποτέλεσμα τη χρησιμοποίησιν της αστυνομίας για τον ἐξαναγκασμὸ του πληθυσμοῦ στις κομματικὲς ἀνάγκες.²³ Επιπλέον, ο Ασπρέας δέχεται

αντίδρασης, ἀδημοσίευτη διδακτορικὴ διατριβή, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικῶν και Πολιτικῶν Επιστημῶν, 1996.

20. Γεώργιος Ἀνδρεόπουλος, *Επιτομή Ἱατροδικαστικῆς*, Ερμούπολη, Τυπογραφεῖο Γ. Μελισταγού Μακεδόνας, 1846, σ. 61.

21. Στο ἴδιο.

22. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και Σεξουαλικότητα*, ὁ.π.· Δ. Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού», ὁ.π., σ. 168-185.

23. Γ. Ασπρέας, «Εξέλιξις του αστυνομικοῦ θεσμοῦ», ὁ.π., σ. 6, https://www.policemagazine.gr/sites/default/files/pdf/ΑΠ_1953-06-01-0001.pdf (ἀνακτήθηκε 28.8..2020).

ότι από το 1860 έως και το 1882 ο οργανισμός της αστυνομίας είχε μετατραπεί σε ξεκάθαρο κομματικό όργανο. Εντούτοις, την ίδια περίοδο, ο έλληνας ψυχίατρος Σίμων Αποστολίδης κατέληγε ότι «τα εγκλήματα της ζωής [...] είναι εικοσαπλασίως και τριακονταπλασίως συχνότερα η εις πάρας τας χώρας της Ευρώπης».²⁴

Το ζήτημα δεν είναι αν πραγματικά ήταν ακόμη και τριακονταπλασίως, κάτι που άλλες δημοσιεύσεις της εποχής δεν αναδεικνύουν, αλλά αυτό που έμμεσα προσπαθεί να εισηγηθεί ο Αποστολίδης, δηλαδή τη δημιουργία ενός ηθικού πανικού ενάντια σε αυτό τον εσωτερικό εχθρό-εγκληματία άλλο. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι «επαίτες, οι φυγόπονοι και αγύρτες» μετατράπηκαν μέσα σε μια δεκαετία (1820-1830) σε εγκληματίες. Έτσι, σε μια περίοδο που ο πληθυσμός, για να προστατευτεί από την αστυνομική αδικία, επιτίθεται με σφαίρες και μαχαιριές στους κλητήρες της αστυνομίας,²⁵ ενώ η περιοχή του Ψυρρή, η οποία είχε δημιουργηθεί το 1835 από ενδεείς, αστέγους και πεινασμένους,²⁶ γίνεται απρόσιτη για την αστυνομία,²⁷ ο εσωτερικός εχθρός, ο γεννημένος εγκληματίας, κατασκευάζεται με συγκεκριμένες έννοιες. Ο βιοϊατρικός λόγος θα χτίσει το πορτρέτο του σε αυτές τις λαϊκές περιοχές, ως μέρος των κατώτερων στρωμάτων, όπου ζει έναν ανήθικο βίο – σε τέτοιο βαθμό ώστε, για να μπορέσει να τον αντιμετωπίσει, ο αστυνομός καλείται να έχει μια ράβδο μήκους εβδομήντα πέντε εκατοστών και πάχους τριάντα χιλιοστών. Τα επόμενα χρόνια αυτή η ράβδος έγινε ογκώδες ρόπαλο και, στη συνέχεια, σιδη-

24. Σίμων Αποστολίδης, *Αι ψυχώσεις. Μελέται ιατρικαί κοινωνιολογικαί και φιλοσοφικαί. Περί φρενοπαθειών*, Αθήνα, Εκ της Τυπογραφίας της Β. Αυλής Νικολάου Γ. Ιγγλέση, 1889, σ. 337. <http://medusa.libver.gr/jspui/handle/123/1541> (ανακτήθηκε 9.8.2020).

25. Γ. Ασπρέας, «Εξέλιξις του αστυνομικού θεσμού», ό.π., σ. 5.

26. Στο ίδιο, σ. 103.

27. Κάτι που φαινόταν και από την ονομασία, μια και «ψυρρής» σημαίνει τον «πάμπτωχον αλλά και τον κατάφορτον ακαθαρσίας και φθειρών». Στο ίδιο, σ. 104.

ρά σφαίρα – εργαλεία ανάλογα με την «αντίθεση των πολιτών προς την αστυνομία».²⁸ Το 1860, επιπλέον, ο δήμος προμήθευσε τους κλητήρες της αστυνομίας με κυνηγετικά όπλα, τα οποία ο λαός ονόμασε «κλητορίστικα», για να τα διακρίνει από τα υπόλοιπα κυνηγετικά. Αυτά χρησιμοποίησαν οι κλητήρες της δημοτικής αστυνομίας στον τριήμερο εμφύλιο πόλεμο του 1863.²⁹

Είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου ότι τα μέτρα αρχίζουν να εφαρμόζονται σε μια περίοδο που ο πληθυσμός ζει σε βαθιά εξαθλίωση, ενώ παράλληλα ο όρος «σοσιαλισμός» κάνει την εμφάνισή του (1849). Ο όρος «κομμουνισμός» εμφανίστηκε στα Ιόνια νησιά το 1858.³⁰ Εν συντομία, από το φθινόπωρο του 1848, ο «τρόμος» του κομμουνισμού είχε έρθει και στην Ελλάδα, ενώ, παράλληλα, η βίαιη εμφάνιση της χολέρας το 1854 καθιστούσε περισσότερο εμφανή από ποτέ την ανυπαρξία κρατικής μέριμνας και την εξαθλίωση των φτωχών μέσα σε συνθήκες επιδημιών.³¹ Οι επαναστάσεις του 1848 στην Ευρώπη, από την άλλη, γνωστές ως Άνοιξη των Λαών, που κατά κύριο λόγο υποκινήθηκαν από τη μεσαία τάξη και τα εργατικά στρώματα και οι οποίες σαφέστατα είχαν απήχηση και στο ελληνικό βασίλειο και χαρακτηρίζονταν ως εγκληματικές, περιέγραφαν ιδιαίτερα γλαφυρά την αναδίπλωση στην πολιτική του φόβου, ενάντια στην αναρχία. Αυτό, εξάλλου, θα το νιστεί και κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1830, όπως επεσήμανε ο έλληνας ιατροδικαστής Αχιλλέας Γεωργαντάς, επαναλαμβάνοντας μια παρατήρηση από το έργο του Εσκιρόλ (Jean-Étienne Dominique Esquirol): «[γ]υνή τις ογδοηκοντού- τις διανύσασα την νεότητα αυτής εν τη μεγάλη κοινωνία, έζη

28. Στο ίδιο, σ. 8.

29. Στο ίδιο, σ. 11.

30. Εξάλλου, αυτή είναι η περίοδος που εισάγεται ο όρος του προλεταριάτου. Barrington Moore, Jr., *Injustice. The Social Bases of Obedience and Revolt*, Λονδίνο-Μπείσινγκτσίτουκ, The Macmillan Press, 1979, σ. 134.

31. Μ. Κορασίδου, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους*, ό.π., σ. 62.

μετά την απώλειαν μεγάλου μέρους της περιουσίας αυτής εν τη εξοχή, χαίρουσα άκρας υγείας με όλην την προκεχωρημένην αυτής ηλικίαν. Μετά την κατά τα 1830 συμβάσαν επανάστασιν, η γυνή αυτή κατελήφθη υπό ερωτομανίας [...].³²

Το 1861, στην αθηναϊκή εφημερίδα *Φως* (1860-1877), η οποία εκδιδόταν από τον Σοφοκλή Καρύδη (1832-1893), το άρθρο «Αναρχία», σύμφωνα με το οποίο «αναρχία θα είπη να μην έχωμεν καθόλου αρχάς [εξουσία]», παρουσιάζει αυτό που εντοπίζει ο Γεώργιος Ασπρέας: ότι κατά τα «πολυτάραχα και αναρχικά έτη», από το 1860 μέχρι το 1865, «σπουδαία μεταβολή επήλθε στον οργανισμό και τη λειτουργία της δημοτικής αστυνομίας, μιας και ο δήμος συνέστησε σώμα οπλοφόρων δημοτών Αθηναίων, εκατόν πενήντα ανθρώπων, οι οποίοι στη συνέχεια συγχωνεύθηκαν με την αστυνομία», με στόχο ακριβώς να ελεγχθούν οι μάζες.³³ Όσον αφορά την τιμωρία, είναι χαρακτηριστικό ότι τακτική της αστυνομίας δεν αποτελούσε μόνο το ξύλο, αλλά και η διαπόμευση. «Η αστυνομία εφόρτωσεν επί του κλέπτου τα κλοπιμαία, τον εμουτζούρωνε με φούμο και τον περιήγε ραβδιζόμενον ανά την αγοράν αλαλάζοντος του όχλου και πλήθους χαμινίων».³⁴ Έτσι, το τέλος της Παρισινής Κομμούνας (1871) ολοκληρώθηκε συμβολικά, όπως τουλάχιστον μας το αποδίδει ο έλληνας ψυχίατρος Σίμων Αποστολίδης, είτε με τον τουφεκισμό είτε με τον εγκλεισμό των κομμουνάρων: «Στην εποχή της Κοινότητας των Παρισίων εν έτει 1871 αι πλείστοι των καταστροφών εν τω αιματηρώ εκείνω δράματι οφείλονται εις τοιούτους ημι-παράφρονας, ων πολλοί κατέληξαν είτε εις τα διάφορα φρενοκομεία ή ετουφεκίσθησαν».³⁵ Αυτό συνέβη επειδή, για τον Αποστολίδη, αυτοί οι έκφυλοι έχουν «κρίσιν επιπολαίαν και στενήν, αι ιδέαι των ευρίσκονται απολύτως υπό

32. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 158.

33. Γ. Ασπρέας, «Εξέλιξις του αστυνομικού», *Αστυνομικά Χρονικά*, ό.π., σ. 11.

34. Στο ίδιο.

35. Σ. Αποστολίδης, *Αι ψυχώσεις. Μελέται ιατρικαί κοινωνιολογικαί*, ό.π., σ. 241.

το κράτος των παθών και ορέξεων· [αφού βρίσκονται σε κατάσταση] αενάως διεγέρσεως δεομένου ηθικού (του θυμικού) αυτών».³⁶ Η αστική τάξη, την ίδια στιγμή, είχε μια μοναδική ευκαιρία να ανασυνταχθεί εναντίον της Παγκόσμιας Δημοκρατίας, με μια παγκόσμια απάντηση, αυτής του εγκληματία εξεγερμένου ενάντια στην εξαθλίωση στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Στον απόηχο της Παρισινής Κομμούνας, το 1871, ψηφίζεται στο ελληνικό βασίλειο ο νόμος κατά της ληστείας.³⁷

Ο νόμος του 1871, στην πραγματικότητα, δεν αποτελεί κεραυνό εν αιθρία· αντιθέτως, εμφανίζεται παράλληλα με έναν βιοϊατρικό λόγο, ο οποίος επικαλείται την αναγκαιότητα να σώσει η εξουσία την κοινωνία δήθεν από την ηθική παράνοια του εκφυλισμένου/εκθλημένο όντος, που αφήνεται στις επιθυμίες του, με αποτέλεσμα εξεγέρσεις, όπως της Παρισινής Κομμούνας που υποκινήθηκε από τις «κοινές γυναίκες», οι οποίες τολμούν να ζουν με τρόπο ανδρόγυνο,³⁸ να περιθωριοποιηθούν από το υγιές κομμάτι της κοινωνίας. Η εφημερίδα *Παλιγγενεσία* το 1871 σημείωνε στο πρωτοσέλιδο άρθρο της: «[α]ληθώς οι άνθρωποι ούτοι [οι κομμουνάροι] εμωράνθησαν. Κραυγάζουσιν αενάως ότι θέλουν την υποστήριξιν της δημοκρατίας και πράττουσιν ακριβώς ό, τι δύναται να καταστρέψη αυτήν».³⁹ Έτσι, ενώ ο νόμος του 1871, θεσπίστηκε φαινομενικά για να πατάξει τη ληστεία, σταδιακά θα πάρει ξεκάθαρο πολιτικό χαρακτήρα. Θα χρησιμοποιηθεί το 1929, προκειμένου να εξουδετερωθούν οι εκάστοτε πολιτικοί αντίπαλοι, αλλά και για την αδρανοποίηση «ενεργών» πολιτών που στελέχωναν σωματεία, συνδικάτα, δημοκρατικούς πολιτικούς φορείς και

36. Στο ίδιο.

37. Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, μτφρ. Ειρήνη Θεοφυλακτοπούλου, επιμ. Γ. Καστανάρας, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σ. 21.

38. Gay Gullikson, «La pétroleuse. Represting revolution», *Feminist Studies* (2014), σ. 241-265.

39. «Η κατάσταση της Γαλλίας», *Παλιγγενεσία*, 27.3.1871.

επιστημονικές και καλλιτεχνικές ενώσεις.⁴⁰ Στον νόμο του 1871 θα στηριχθεί και ο νόμος του 1946, σύμφωνα με τον οποίο τιμωρούνται και οι οικογένειες των «λιποτακτών».⁴¹ Σ' αυτό το πλαίσιο, η σοδομία, με όρους όπως τους ανέπτυξα στην εισαγωγή και όπως έχω αναπτύξει και αλλού,⁴² εισέρχεται για να διαχωρίσει με έναν ιεραρχικό τρόπο τη ζωή, επιβάλλοντας τον αστικό κανόνα και επικυρώνοντας εντέλει τη σταδιακή παγκοσμιοποίηση της αστικής δημοκρατίας με τους αποικιοκρατικούς, πατριαρχικούς, αστικούς, όρους της. Το 1899, ο έλληνας ιατροδικαστής Αντώνιος Καλλικωβάς, υφηγητής της ιατροδικαστικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, δημοσιεύει το *A. Lutaud. Εγχειρίδιον Ιατροδικαστικής. Τροποποιηθέν συμφώνως τη ελληνική νομοθεσία*, στο οποίο, για πρώτη φορά στην ελληνική βιβλιογραφία, υπάρχει ειδική αναφορά στον σοδομισμό, τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες.⁴³ Επιπλέον, το 1889, ο έλληνας ιατροδικαστής Αχιλλέας Γεωργαντάς στο έργο του *Στοιχεία Ιατροδικαστικής* θ' αναφερθεί διεξοδικά στην «παρά φύσιν ασέλγεια», αφιερώνοντας μάλιστα ιδιαίτερο κεφάλαιο στην παιδεραστία, την «παρά φύσιν ασέλγεια εις γυναίκας» και τον «συζυγικό σοδομισμό».⁴⁴ Ακόμα, θα κάνει ιδιαίτερη αναφορά στην *Psychopathia sexualis* του Χέινριχ Κάαν (Heinrich Kaan), σε μια περίοδο που συγκροτούνται οι πρώτοι

40. Έφη Τσέα, «Η είσοδος των ελληνίδων στην πολιτική και το δημόσιο βίο μέσα από το δρόμο της εξορίας. Γυναίκες και εξορία κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου», αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνική Θεωρία», Αθήνα, ΕΚΠΑ, 2017, σ. 26- 27.

41. Μ. Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο*, ό.π., σ. 22.

42. Δ. Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού. Διαφορετικές εκδοχές της ψυχικής δίωξης ενάντια της ανθρωπίνης ανυπακοής», ό.π.

43. Αχιλλέας Καλλικωβάς, *Εγχειρίδιον Ιατροδικαστικής Τροποποιηθέν συμφώνως τη Ελληνική Νομοθεσία*, Τυπογραφείο της «Κορίνθης», 1888, σ. 16.

44. *Ιατροδικαστική μεθ' ερμηνείας των σχετικών νόμων, διατάξεων κτλ.* / υπό Α. Καλλιβωκά και Δημήτρη Ποταμιανού, Αθήναι, 1899, σ. 16.

πυρήνες εργατών και εργατριών,⁴⁵ καθώς επίσης στην περίοδο που έχουμε τις εκδόσεις του περιοδικού *Άρδην* (1885) από τον Πλάτωνα Δρακούλη, την ίδρυση του Κεντρικού Σοσιαλιστικού Συλλόγου (1889) και την έκδοση της εφημερίδας *Σοσιαλιστής* από τον Σπύρο Καλέργη.⁴⁶ Με δυο λόγια, σε μια περίοδο κατά την οποία ο αναρχισμός, ο κομμουνισμός και ο σοσιαλισμός προτάσσουν το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό, ανάμεσα στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, εισέρχεται ο ηθικός πανικός⁴⁷ γύρω από την παρά φύσιν ασέλγεια – μια πρακτική που εντοπίζεται κατά κυριότητα⁴⁸ ανάμεσα στα στρώματα αυτά. Υπό αυτές τις συνθήκες, το 1889 ο Αποστολίδης δημοσιεύει το έργο του *Αι ψυχώσεις. Μελέται ιατρικαί, κοινωνιολογικαί και φιλοσοφικαί. Περί φρενοπαθειών*, το οποίο ανέφερα και παραπάνω. Απ' όσο γνωρίζω, είναι το πρώτο έργο, όσον αφορά την ελληνική βιβλιογραφία, που αναφέρεται στην ταύτιση του ηθικά παρανοϊκού, εκφυλισμένου με τον γεννητικό (sexuel)

45. Εξάλλου, ο Γεωργαντάς, από το 1871, είχε αναφερθεί στο πώς ο Casper (γερμανός ιατροδικαστής) είχε δείξει ότι οι βιασμοί ήταν αποτέλεσμα ψεύδους νεαρών κοριτσιών που ήθελαν να ενοχοποιήσουν τους πατεράδες τους. Ψεύδος που καλλιεργούνταν, πάντα σύμφωνα με τον Γεωργαντά, στα ανήθικα όντα στα οποία αυτές οι «[διαθέσεις] και ορμαί εγγενήθησαν εξ ημελημένης ανατροφής και ελαττωματικής παιδεύσεως», υπάρχουν ιδιαίτερα όμως και ανάμεσα στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα στα οποία παρατηρείται και η ανάπτυξη τέτοιων «[ανήθικων] αισθημάτων, τάσεων και έξεων». Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 31.

46. Παναγιώτης Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 έως το 1974*, Αθήνα, 1990, σ. 59. Εδώ, η επισήμανση είναι από την Μ. Κορασίδου, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους*, ό.π., σ. 79.

47. Ο όρος «ηθικός πανικός» παραπέμπει στον φόβο απέναντι σε ένα καθεστώς αλήθειας, με αντιλήψεις και πρακτικές που προσλαμβάνονται ως απειλή για την κατεστημένη ηθική τάξη, με την έννοια ότι είναι αυτή η «δαιμονοποιημένη» ιδεολογία, αντίληψη και πρακτική που προκαλεί τη φτώχεια, την ανέχεια, τη βία, την εξαθλίωση, τη νοσηρότητα, το χάος και τη θνησιμότητα. Για τον όρο «ηθικός πανικός», βλ. Cohen Stanley, *Folk devils and moral panics: The creation of the Mods and Rockers*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 3η έκδ., 2002 [1972].

48. Δ. Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού», ό.π., σ. 168-185.

εγκληματία,⁴⁹ οδηγώντας εμφανώς στη δίωξη ενάντια στον ανήθικο λιβιδινικό βίο αυτού του εγκληματία.⁵⁰ Στην πραγματικότητα, οι αναφορές του Αποστολίδη, οι οποίες ακολουθούν τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο, μετατρέπουν σταδιακά το βάρος της εγκληματικότητας σε εγγενές στοιχείο του ανήθικου βίου των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων,⁵¹ και μάλιστα ως απόρροια του οικογενειακού περιβάλλοντος και δη της ανήθικης μητέρας. Έτσι δεν πρέπει να μας ξαφνιάζει η εμφάνιση μιας σειράς μέτρων τη συγκεκριμένη περίοδο με στόχο τον ηθικό σωφρονισμό των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων,⁵² αφού η παραμέληση του βίου των στρωμάτων αυτών θα οδηγούσε, πάντα σύμφωνα με τον Αποστολίδη, στο έγκλημα:

Η παραμέλησις της τοιαύτης ηθικοποιητικής του λαού δυνάμεως, ην αι ελληνικαί κυβερνήσεις έχουσιν εν ταις χερσί, γίνεται πρόξενος ανυπολογίστων ζημιών της κοινωνίας, διότι η προς το έγκλημα τάσις των πολιτών, αφού εγκατασταθή εις τα ήθη, βαθμηδόν είτα διά της κληρονομικότητος καθίσταται οργανική ανάγκη, και οι κατά συγκυρίαν δε εγκληματαί μεταμορφούνται ούτω βαθμηδόν εις φύσει εγκληματίας [...].⁵³

49. Για τη γενεαλογία του όρου, βλ. εδώ, στην εισαγωγή, καθώς και Χρήστος Κουρουτζας, Δήμητρα Τζανάκη, «Το έργο του Κωσταντίνου Γαρδίκα και οι βιοϊατρικές νοσηματοδοτήσεις του: τα λαϊκά στρώματα ως άμεση αιτία εγκλημάτων», *Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου*, περιοδικό *Αντιγόνη* 1 (2021), σ. 25-40.

50. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., Σ. Αποστολίδης, *Αι ψυχώσεις. Μελέται ιατρικαί κοινωνιολογικαί*, ό.π., σ. 200, 236-237, 240-241, 268-271, 281-282, 284, 289, 298, 302, 311-314, 323-325, 331, 337.

51. Χ. Κουρουτζας, Δ. Τζανάκη, «Το έργο του Κωσταντίνου Γαρδίκα και οι βιοϊατρικές νοσηματοδοτήσεις του», ό.π.

52. Δήμητρα Τζανάκη, «Ο αυνανισμός και το κομμουνιστικό “ψυχικό νόσημα”. Μια ανάλυση της Άννας Κατσίγρα, *Γενετήσια αγωγή για το αγόρι* (1935)», *Κρίση* 5 (2019), σ. 7-33· Μ. Κορασίδου, *Οι άθλοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους*, ό.π., *Έθνος, φύλο και γυναικεία κινήματα στην Ελλάδα, 1880-1949*, Αθήνα, Fight Back, Νοέμβριος 2017. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 94-100.

53. Σ. Αποστολίδης, *Αι ψυχώσεις. Μελέται ιατρικαί κοινωνιολογικαί*, ό.π., σ. 337.

[...] εν τη τάξει των εγκληματιών, ως και εις πάσας άλλως τας οικογενείας, ένθα άρχεται η εκφύλισις, πλήθος φυσι- κών ανωμαλιών και διαταράξεις του νευρικού συστήματος απαντώνσιν, οίον παραμορφώσεις της σπονδυλικής στήλης. Τραυλισμός, ραιβοποδισμός, κωφότης, επιληψία [...].⁵⁴

Σ' αυτόν ακριβώς τον άξονα, θ' αναλάβει ο Δημήτρης Μπαϊρακτάρης, ως διευθυντής της αστυνομίας, την εκκαθάριση της συνοικίας του Ψυρρή το 1893, από τον Χαρίλαο Τρικούπη – μιας περιοχής που, μαζί με το Θησείο, το Γκάζι, το Γερά- νι, τη Βάθεια, το Μεταξουργείο, αποτελούσε μια πραγματική κόλαση της ανθρώπινης φτώχειας.⁵⁵ Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί η παρατήρηση της Μαρίας Κορασίδου ότι στην περιοχή του Ψυρρή εντοπιζονταν εργαζόμενες γυναίκες, με αποτέλεσμα «να καταρρίπτουν τον αυστηρό φυλετικό δια- χωρισμό που είχε ακριβώς εγκαθιδρυθεί στο εσωτερικό της οικογένειας ανάμεσα σε ενεργά και μη ενεργά μέλη [στον δη- μόσιο χώρο]»⁵⁶ στο υπόλοιπο της Αθήνας. Από την άλλη, εκεί εντοπιζόταν αυτός ο πληθυσμός που γινόταν με ευκολία βορά της νοσηρότητας και της θνητότητας, λόγω της εξαθλίωσης και της φτώχειας, αλλά και βορά του κυρίαρχου βιοϊατρικού λόγου που κατέληγε να θεωρεί αυτόν τον λαό ως πηγή για τα αφρο- δίσια, το έγκλημα και την ανηθικότητα, όπως για παράδειγμα τη χαρτοπαιξία. Με δυο λόγια, ο ξέφρενος βίος ευθυνόταν για την εξαθλίωση αυτών των ανθρώπων. Ο Μπαϊρακτάρης, κάτω από τον Ν. 2609/1892, μάλιστα, θα χρησιμοποιήσει τις στρα- πωτικές δυνάμεις με στόχο την πάταξη των χαρτοπαιγνίων,⁵⁷ μιας και η χαρτοπαιξία ήταν πρακτική της εκφυλισμένης, ατα- βιστικής, ηθικά παρανοϊκής ζωής, που αφηνόταν στο πάθος

54. Στο ίδιο, σ. 338.

55. Μ. Κορασίδου, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους*, ό.π., σ. 67.

56. Στο ίδιο, σ. 69.

57. Γ. Ασπρέας, «Εξέλιξις του αστυνομικού θεσμού», ό.π., σ. 159· Τάσος Κο- ντογιαννίδης, *Μπαϊρακτάρης. Πολιτικοί και Κουτσαβάκηδες*, επιμ. Νέστορας Χούνος, Αθήνα, Άγκυρα, 2006.

της, ενώ οι «έχοντες το πάθος της χαρτοπαιξίας συχνά καταφεύγουν εις το έγκλημα ή την αυτοκτονίαν, εκ των χαρτοπαικτών δε προέρχονται οι πλείστοι των καταχραστών, κλεπτών, εκβιαστών, σωματεμπόρων και λοιπών εγκληματιών».⁵⁸

Η δίωξη εναντίον της χαρτοπαιξίας βασιζόταν στο ότι «τινα καφενεία είχαν μεταβληθή εις χαρτοπαικτικά κέντρα, εις τα οποία μετέβαινον πολλοί πρωτόπειροι μαθηταί, φοιτηταί, εργατικοί κ.λ.π., και εμνούντο ασφαλώς εις τα της διαφθοράς».⁵⁹ Στο συγκεκριμένο παράδειγμα η δίωξη στρέφεται ενάντια στην «οκνηρία». Επιπλέον, η αστυνομία συλλάμβανε τον πληθυσμό που περιπλανιόταν, αναγκάζοντάς τους να εργαστούν «εις τον Ναύσταθμο και τα λατομεία, στην καθαριότητα των δρόμων· άλλους τους έστελνε πίσω από τις επαρχίες, αλλά και πόλεις από τις οποίες είχαν έρθει [Σμύρνη, Αλεξάνδρεια, Θεσσαλονίκη και Κωνσταντινούπολη]»,⁶⁰ όπως αναφέρει ο Γεώργιος Ασπρέας στην εξιστόρησή του για την εξέλιξη του αστυνομικού θεσμού. Η βία, μάλιστα, ήταν τέτοια που και ο ίδιος ο Ασπρέας θα καταλήξει ότι η αστυνομία ως σώμα, από την απαρχή της μέχρι το 1920, λειτουργούσε εντελώς καταχρηστικά, προς όφελος της κυρίαρχης τάξης.⁶¹

Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι την περίοδο μετά τη δεκαετία του 1870 –περίοδος συγκρότησης του ελληνικού καπιταλισμού (1871-1909),⁶² αλλά και περίοδος κατά την οποία οι σοσιαλιστικές, μαρξιστικές και αναρχικές ιδέες είχαν ήδη διαδοθεί στην ελληνική κοινωνία–, λόγω της εκβιομηχάνισης και της παράλ-

58. Σ. Παξινός, *Έγκλημα, κοινωνία, αστυνομία*, ό.π., σ. 137

59. Στο ίδιο, σ. 132.

60. Γ. Ασπρέας, «Εξέλιξης του αστυνομικού θεσμού από της απελευθερώσεως της Ελλάδος μέχρι σήμερον», ό.π., σ. 159

61. Στο ίδιο, σ. 75.

62. Χριστίνα Αγριαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο/Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, 1986, σ. 129-138· Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Η γηραιά σελήνη: Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία 1830-1940*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1993, σ. 35-42.

ληλης δημογραφικής αύξησης του αστικού πληθυσμού, θα αυξηθεί ο αστυνομικός αυταρχισμός.⁶³ Η δυνατότητα, όμως, αυτής της εφαρμογής μπορεί και γίνεται μέσα από την ταξινόμηση της ζωής, σε ανώτερη και σε εκφυλισμένη. Τότε δημιουργείται και η έδρα της Ψυχιατρικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1893),⁶⁴ ενώ οι ειδικοί, και ευρύτερα ο αστικός λόγος, θα κάνουν όλο και περισσότερες αναφορές για τον εκφυλισμό του έθνους, απαιτώντας από τα ανώτερα στρώματα, ιδιαίτερα από τις γυναίκες –όπως έχω αναλύσει εκτενώς αλλού–,⁶⁵ να επέλθουν με στόχο τον ηθικό/ψυχικό σωφρονισμό των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Τα ιδρύματα, όπως το Κυριακό Σχολείο των απόρων γυναικών και κοριτσιών του λαού (1889), καθώς και το Άσυλο των εργατριών και υπηρετριών της Αγίας Αικατερίνης (1892),⁶⁶ υπό την αιγίδα της βασίλισσας Όλγας, θα ιδρυθούν με κεντρική φιγούρα την Καλλιρόη Παρρέν (1861-1940), με στόχο τον ηθικό σωφρονισμό αυτών των «λιβιδινικών» (δικός μου όρος) γυναικών, όπως το έχει εντοπίσει η Μαρία Κορασίδου. Από την άλλη, και τα δύο ιδρύματα, λειτουργώντας με όρους ψυχιατρικών ασύλων, κατέληγαν να είναι χώροι ηθικής μορφώσεως των γυναικών των κατώτερων στρωμάτων:

63. Παναγιώτης Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 έως το 1974. Πρώτος τόμος. Οι σοσιαλιστές διανοούμενοι και η πολιτική λειτουργία της πρώιμης κοινωνικής κριτικής (1875-1907)*, Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, 1995, σ. 56.

64. Στην ομιλία, μάλιστα, του Μιχαήλ Κατσαρά (1860-1893) –ιδιαίτερα καλός γνώστης της γαλλικής βιβλιογραφίας, αφού παρακολούθησε νευρολογία και ψυχιατρική στο Salpêtrière– βρίσκουμε αναφορές για τη συνείδηση και το υποσυνείδητο, ως δύο διακριτές καταστάσεις που η μία δεν γνωρίζει για την ύπαρξη της άλλης. Μιχαήλ Κατσαράς, «Λόγος Εισιτήριος. Η θέσις της νευρολογίας και των φρενιτίδων νόσων. Εν τη Ιατρική και εν τη Επιστήμη καθόλου», Αθήνα, Τυπογραφείο Πάσσαρη και Βεργιανίτου, 1893, σ. 10.

65. Δημήτρα Τζανάκη, «Ο αυνανισμός και το κομμουνιστικό “ψυχικό νόσημα”», ό.π., σ. 7-33· Μ. Κορασίδου, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους*, ό.π. *Έθνος, φύλο και γυναικεία κινήματα στην Ελλάδα, 1880-1949*, ό.π.· Δ. Τζανάκη, *Φύλο και Σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π., σ. 94-100. Καλλιρόη Παρρέν, «Αι ιδέαι του κ. Ροΐδου και οι γυναικίζοντες άνδρες», *Εφημερίς των Κυριών*, 2.6.1896.

66. Μ. Κορασίδου, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19ο αιώνα*, ό.π., σ. 180-190.

Γυναίκες [που ήταν] αστοιχειώτοι, αμόρφωτοι, άνευ ουδενός χαλινού [δική μου υπογράμμιση] άνευ ουδεμιάς προστασίας ή στοργικής περιθάλψεως εν στιγμή δυστυχίας, άνευ της ελαχίστης θρησκευτικής και ηθικής μορφώσεως χειραφετούνται από της νεωτάτης αυτών ηλικίας. [δική μου υπογράμμιση] [...] Προ εικοσαετίας έτι αι υπηρέτριάι μας εγνώριζον ότι ώφειλον να εργάζονται αν και μετρίως αμειβόμεναι. Σήμερον απαιτούσι να αμείβωνται πλουσίως και να εργάζωνται ολίγον και κακώς. Αι ολίγαι πολυτάλαντοί μας δοκιμάζουνσι να εισαγάγωσι παρ' ημίν το σύστημα της υπηρετικής πολυτελείας, ενθαρρύνουσαι και υποθάλπουσαι την αεργίαν και διαφθείρουσαι δι' αυτής πάσαν καλήν υπηρέτριά, οργώσαν προς εργασίαν. Η αεργία των, ο πολυτελής πολυδάπανος και απολαυστικός βίος των κυριών των, η αδιαφορία των περί την οικιακήν οικονομίαν, η μετ' άλλων υπηρετριών και υπηρετών πάσης προελεύσεως επιμιξία των, η έλλειψις πάσης θρησκευτικής αγωγής τας καθιστώσιν ανηθίκους, φλυάρους, ραδιούργους, σπατάλους, αυθάδεις. Εάν έχητε τέκνα, είσθε βεβαία ότι ο πρώτος διδάσκαλός των εν τη κακία, εν τοις βωμολοχίαις και τη απρεπεί συμπεριφορά έσται τοιαύτη υπηρέτρια. Εάν τη κάμητε την ελαχίστην παρατήρησιν, είσθε βεβαία ότι θα σας υβρίση και θα φύγη. Ό,τι έχετε πολύτιμον, προσφυλές, αγαπητόν θα φροντίση να σας το καταστρέψη [...].⁶⁷

Έτσι, η ανθρωπιστική επίκληση, μέσα από τους μηχανισμούς της φιλανθρωπίας, λειτουργεί κανονιστικά, επικυρώνοντας ξανά και ξανά την ταξινόμηση της ζωής σε ανθρώπινη και σε ζώωδη. Παράλληλα, στις 11 Απριλίου 1894, η πορνεία εισέρχεται κάτω από τη διαχείριση του κράτους, και ως «πόρνη» χαρακτηρίζεται οποιαδήποτε γυναίκα μεταβαίνει σε επλήψιμους χώρους, όπως τα ξενοδοχεία,⁶⁸ ενώ μια ολόκληρη

67. Στο ίδιο, σ. 180-190.

68. Βασιλική Κοκκάλα, «Η εγκληματούσα γυνή η συγκρότηση του έμφυλου υποκειμένου από τους επιστημονικούς λόγους για το έγκλημα στην Ελλάδα: 1900-1940», αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2012, σ. 61.

βιοϊατρική ερμηνεία⁶⁹ θα συνεχίσει ν' αποδίδει, με ηγεμονικό τρόπο, την πορνεία στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, που, λόγω ενστίκτων, αφήνονταν στη λαγνεία της σάρκας και στην οκνηρία.⁷⁰ Καθόλου τυχαία, την ίδια περίοδο ο Τύπος θα εμφανίσει καταγγελίες εναντίον των σοδομιστών και των κίναιδων. Σε αυτό το κλίμα, ο έλληνας ιατροδικαστής Γεώργιος Βάφας θ' αναφερθεί στον σοδομισμό και σε μια σειρά από διώξεις που έγιναν το 1898, κατά τις οποίες δέκα ναυτόπαιδες «της εν Πόρω προπαιδευτικής Σχολής, καταδιωχθώσι», όπως και το 1894, όπου δύο δεκαπενταετείς είχαν συλληφθεί για παρά φύσιν ασέλγεια και, ενώ είχε οριστεί δικάσιμη, επήλθε ακύρωση, γιατί ο αρχιφύλακας και ο λοχίας που τους φυλούσαν τους άσκησαν «εσχάτην βίαν».⁷¹ Επίσης, το 1896, η εφημερίδα *Παλιγγενεσία* θ' αναφερθεί στο «Φρικώδες έγκλημα εν Βόλω»: δέκα μαθητές βρέθηκαν να πάσχουν από το ίδιο αφροδίσιο νόσημα – κονδυλώματα και σύφιλη – που τους είχε μεταδώσει ο βοηθός του δημοδιδασκάλου.⁷² Ο δάσκαλος καταδικάστηκε σε δεκαπέντε έτη και τα παιδιά αποβλήθηκαν από το σχολείο.⁷³

Στην ουσία, τη συγκεκριμένη περίοδο συντελείται ένας λόγος ενάντια του ανήθικου άλλου που συνδέεται με την εγκληματικότητα και που κατά κυριότητα ανήκει στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα.⁷⁴ Αυτός ο ταξικός εχθρός αποτελεί πηγή των αφροδισίων, της ανηθικότητας αλλά και της εγκληματι-

69. Για το πώς η «κοινή γυναίκα» ταυτίστηκε με την ανηθικότητα, την εγκληματικότητα και στην ουσία με τη ζωή ανάξια να βιωθεί, βλ. Δήμητρα Τζανάκη, «Πορνεία και ανελευθερία στον Μεσοπόλεμο», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 150 (2018), σ. 111-149.

70. Στο ίδιο.

71. Γεώργιος Βάφας, *Μαθήματα Ιατροδικαστικής. Ζητήματα αναφερόμενα εις την λειτουργίαν της γενέσεως*, Αθήνα, Τυπογραφείο Π. Δ. Σακελλαρίου, 1903, σ. 342.

72. Στο ίδιο, σ. 343.

73. Στο ίδιο, σ. 342.

74. Στο ίδιο, σ. 340.

κότητας, φαινόμενα που προσπαθούν να πείσουν για την αναγκαιότητα του ελέγχου αυτού του τέρατος. Στο πλαίσιο αυτού του ηθικού πανικού, ακολουθεί το 1898 η δίωξη δύο κοινών γυναικών από το θέατρο,⁷⁵ στηριζόμενη στην απαγόρευση του 1894. Το συμβάν του θεάτρου θα οδηγήσει σε μια νέα τροπολογία, όπου πλέον «δύνανται αι ελεύθεραι γυναίκες να κυκλοφορούν ανενοχλήτως εις την πόλιν», αρκεί να προσποιούνται τις ηθικές.⁷⁶ Επιστρέφω στο συμβάν του θεάτρου και, για να κατανοήσουμε καλύτερα το πνεύμα της τροπολογίας, έχει σημασία να σημειώσω εδώ ότι η αστυνομία διέκρινε τις άσεμνες γυναίκες σε «κοινές»⁷⁷ και σε «ελευθέριας αοιδούς». Κοινές ήταν εκείνες που υποχρεωτικά έπρεπε να μένουν μέσα στους λεγόμενους «οίκους ανοχής», από τους οποίους δεν μπορούσαν να βγαίνουν, έστω και λίγη ώρα, ούτε να μετακινούνται από πόλη σε πόλη, χωρίς έγγραφη άδεια της αστυνομίας. Οι γυναίκες αυτές υποβάλλονταν υποχρεωτικά δύο φορές την εβδομάδα εις υγειονομική εξέταση, χωρίς να έχουν το δικαίωμα να αρνηθούν. Αντίστοιχα, οι ελευθέριας ή αοιδοί ήταν οι γυναίκες «που τραγουδούσαν στα καφωδεία ή στα κέντρα διασκεδάσεως». Έμεναν σε ξενοδοχεία και ήταν επίσης υποχρεωμένες να περάσουν από έλεγχο, και ούτε κι εκείνες μπορούσαν να ταξιδέψουν χωρίς την άδεια της αστυνομίας.⁷⁸

Η εμπλοκή της αστυνομίας τη συγκεκριμένη περίοδο με τη

75. Το δημοσίευμα δεν αναφέρει το όνομα του θεάτρου, αλλά μπορεί να αναφέρεται στο Αθήναιον.

76. Ζ. Π. «Αφήσατέ την», *Σκριπ*, 25.8.1898, σ. 1.

77. Όσον αφορά τον όρο «κοινές» (γυναίκες), αξίζει να σημειώσω ότι συνδέεται φανερά με τον όχλο που εξεγείρεται, επαναστατεί (ανυπάκουοι, στασιαστές), όπως, άλλωστε, οι άνθρωποι της επιθυμίας, ελευθεριάζοντες (δεν είναι τυχαίο ότι οι πόρνες στον Μεσοπόλεμο ονομάζονταν «κοινές» και «ελευθέριας»), Μαρίνος Σαρηγιάννης, «Περιθωριακές ομάδες και συμπεριφορές στην οθωμανική Κωνσταντινούπολη, 16ος-18ος αιώνας», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 104.

78. Α. Κουτσουμάρης, «Η γυναίκα θύμα της σωματεμπορίας», ό.π., σ. 286-290

δίωξη αυτών των γυναικών είναι μόνο μία από τις εκφάνσεις της υποτίμησης των γυναικών που τολμούν να εμφανίζονται στον δημόσιο χώρο και εκτός της εργασίας τους, μια και, όπως τονίζεται στην ελληνική βιβλιογραφία,⁷⁹ πλέον οι εργοδότες προτιμούσαν να απασχολούν γυναικείο εργατικό δυναμικό, καθώς ο μισθός ήταν πολύ χαμηλότερος –μέχρι και 80% του μισθού του αντρικού δυναμικού–, με αποτέλεσμα την παρούσα ενός γυναικείου προλεταριάτου. Επίσης, τα εργατικά σωματεία μετά το 1890 πλέον ήταν δεκάδες σε όλη τη χώρα, ενώ το 1883 μία από τις πρώτες απεργίες κινήθηκε από τις ραπτεργάτριες και τους ραπτεργάτες.⁸⁰ Σε αυτό το πλαίσιο και με τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και την ήττα του ελληνικού στρατού, με τον εργαζόμενο γυναικείο πληθυσμό το 1907 να φτάνει κατ' εκτίμηση το 7,75% και το 1920 το 13,60% –χωρίς να συμπεριλαμβάνεται σε αυτό το νούμερο η οικιακή εργασία των γυναικών ή η απασχόλησή τους στον αγροτικό τομέα ή σε οικογενειακές επιχειρήσεις–, διαμορφώνεται μια πατριαρχική ερμηνεία της δομικής ασυμμετρίας των εργατριών από τους εργάτες στον δημόσιο χώρο, πάνω στην οποία επιστρέφει, μέσα από τη ρητορική της ανηθικότητας, μια πιο ύπουλη ταξική, πατριαρχική ταξινόμηση με στόχο τη διάσπαση της εργατικής τάξης, μέσω της προσφοράς της απόλυτης νομιμοποίησης της βίας ενάντια στις γυναίκες αυτών των στρωμάτων. Έτσι, την ίδια στιγμή που προτάσσεται η εργάτρια ως αναγκαιότητα, αναχαιτίζεται η όποια ελευθερία της από την

79. Μαρία Κορασίδου, «Η υλική και ηθική “αναμόρφωση” των φτωχών γυναικών: Οχυρό κατά της “βίας” και της “αγριότητας” των απόκληρων της Αθήνας του 19ου αιώνα». *Δίνη, φεμινιστικό περιοδικό* 6 (1993), σ. 145-157· Μ. Κορασίδου, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους*, ό.π.

80. Γιώργος Αλεξάτος, *Η εργατική τάξη στην Ελλάδα. Από την πρώτη συγκρότηση στους ταξικούς αγώνες του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, Κουκκίδα, 2015, σ. 42. Βάσιος Τσοκόπουλος, *Πειραιάς 1835-1870. Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 1984, σ. 135, 190, 193. Ίρις Αυδή-Καλκάνη, *Εκείνο το πρωί. Πειραιάς 1892. Η πρώτη απεργία εργατριών στην Ελλάδα*, Αθήνα, Νέοι Καιροί, 1992.

ερμηνεία που στιγματίζει το έγκλημα ως απόρροια του ανήθικου βίου που παράγουν τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και ιδιαίτερα οι γυναίκες. Οι γυναίκες των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, επομένως, έπρεπε να παραμείνουν στον ρόλο τους. Όχι τυχαία, το 1899 οι έλληνες ιατροδικαστές Αντώνης Καλλικωβάς και Δημήτρης Ποταμιάνος θα υποστηρίξουν ότι η σεξουαλική σχέση ανάμεσα σε δύο γυναίκες αποτελεί αδίκημα, εφάμιλλο με των ανδρών και ανήκει στη δίωξη του άρθρου 272 (δηλαδή του αδικήματος της παρά φύσιν ασέλγειας),⁸¹ επεκτείνοντας τον κύκλο της εκθλυμμένης ζωής που έμπαινε κάτω από την επεκτατική παρατήρηση του κράτους και ειδικότερα αφορούσε τις γυναίκες των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Το 1903, επιπλέον, ο Γεώργιος Βάφας, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, δημοσιεύει το έργο του *Μαθήματα Ιατροδικαστικής: Διδαχθέντα εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω. Τόμος δεύτερος: Ζητήματα αναφερόμενα εις την λειτουργίαν της γένεως*, στο οποίο, ενώ αναφέρεται επεξηγηματικά στην ερμηνεία του άρθρου 272 σχετικά με την ποινική δίωξη της παρά φύσιν ασέλγειας, συμπεριλαμβάνει ανάμεσα στα αδικήματα που πρέπει να διώκονται και τον τριβαδισμό, όπως έχω αναλύσει αλλού.⁸² Ο Βάφας θα επεσήμαινε ότι κανείς ως τώρα δεν τολμούσε να μιλήσει ξεκάθαρα για την παρά φύσιν ασέλγεια (τριβαδισμός), επειδή κανείς δεν είχε συνειδητοποιήσει την εγκληματικότητα αυτής της ζωής, όπως την ανέδειξε ο γάλλος ιατροδικαστής Ογκούστ Αμπρουάζ Ταρντιέ (Auguste Ambroise

81. Αντώνης Καλλικωβάς, Δημήτριος Ποταμιάνος, *Ιατροδικαστική μεθ' ερμηνείας των σχετικών νόμων, διατάξεων κτλ. προς χρήσιν των ιατρών και νομικών*, Αθήνα, Βιβλικοδοτικό Κατάστημα Αναστασίου Δ. Φέξη, 1899, σ. 47. Βλ. διεξοδικά στο Δ. Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού, ό.π., σ. 168-185.

82. Γ. Βάφας, *Μαθήματα Ιατροδικαστικής. Τόμος Δεύτερος*, ό.π., σ. 319. Διαθέσιμο στον ιστότοπο: http://reader.ekt.gr/bookReader/show/index.php?lib=GRSER&path=GRSER_000000000006482_2_#page/2/mode/2up (ανακτήθηκε 27.7.2019). Δ. Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού», ό.π., σ. 168-185.

Tardieu, 1818-1879) μετά την Παρισινή Κομμούνα. Από την άλλη, ο Βάφας θα καταλήξει, ακολουθώντας τον κυρίαρχο λόγο της εποχής, ότι ο τριβαδισμός⁸³ εντοπίζεται ανάμεσα στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα⁸⁴ και ειδικότερα ανάμεσα στις γυναίκες που εργάζονταν στο θέατρο.⁸⁵ Έτσι, αυτή η φαλλική γυναίκα,⁸⁶ που είχε τόσο διωχθεί και στον Μεσαίωνα, επανέρχεται μέσω του Ταρντιέ –και όσον αφορά την ελληνική βιβλιογραφία μέσω του Βάφα– ως προσωποποίηση της εγκληματούσας ανδρόγυνης/γύνανδρης ζωής, που οδηγούσε σε εκφυλισμό το ελληνικό έθνος. Μια τέτοια ερμηνεία είναι η πεμπτουσία της ψυχιατρικής τη συγκεκριμένη περίοδο, με τους ειδικούς να προτείνουν ιδρύματα με στόχο την παραγωγή ψυχικά υγιών όντων. Την ίδια περίοδο, ο έλληνας ψυχίατρος Σιμωνίδης Βλαβιανός θα προτείνει τη δημιουργία θεραπευτηρίου φρενικών νοσημάτων (1907),⁸⁷ αντίστοιχο με αυτό του γάλλου ψυχιάτρου και πατέρα της ψυχιατρικής Φιλίπ Πινέλ (Philippe Pinel), με στόχο την αντιμετώπιση του ψυχικού εκφυλισμού της ελληνικής κοινωνίας και ιδιαίτερα της ανηθικότητας των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Το 1906, μάλιστα, δημοσιεύει το έργο του *Η εγκληματούσα γυνή*, θέτοντας στο προσκήνιο τη (δήθεν) εγκληματικότητα της εκφυλισμένης υστερικής γυναίκας, η οποία είναι έρμαιο των επιθυμιών της και εντοπίζεται ανάμεσα στις γυναίκες που επιλέγουν να ζήσουν μόνες τους, συχνά εγκαταλείποντας τις οικογένειές τους. Γι' αυτό τον λόγο, ο Βλαβιανός επικαλέστηκε την ανάγκη του ελέγχου αυτών των

83. Γ. Βάφας, *Μαθήματα Ιατροδικαστικής. Τόμος Δεύτερος*, ό.π., σ. 366.

84. Στο ίδιο.

85. Στο ίδιο.

86. Katharine Park, «The Rediscovery of the Clitoris. French Medicine and the Tribade, 1570-1620», στο David Hillman, Carla Mazzio (επιμ.), *The Body in Parts. Fantasies of Corporeality in Early Modern Europe*, Νέα Υόρκη-Λονδίνο, 1997, σ. 171-193.

87. Σιμωνίδης Βλαβιανός, *Τι εστί ορθοφρενική. Απόσπασμα Ψυχιατρικής και Νευρολογικής Επιθεωρήσεως*, Αθήνα, 1907, σ. 8.

γυναικών.⁸⁸ Ο ηθικός πανικός εναντίον μιας τέτοιας συμπεριφοράς ήταν τέτοιος που το 1906 ο Γεώργιος Θεοτόκης κατέστησε τη χωροφυλακή, υπό τη διεύθυνση του υπουργείου Εσωτερικών, υπεύθυνη για την ασφάλεια της χώρας.⁸⁹ Με πρακτικούς όρους, αυτό σήμαινε, ιδιαίτερα μετά το κίνημα στο Γουδί (1909), «την εσπευσμένη εφαρμογή του милитарισμού και του εθνικισμού που συνοψίστηκε στο πρόγραμμα της πάσης θυσίας ολοκλήρωσης των αλυτρωτικών στόχων της χώρας, στο επίπεδο της διαπάλης των ανδρισμών»⁹⁰ και την «ηθικοποίηση» του πληθυσμού στην πατριαρχική ηθική, μέσα από τον έλεγχο και της γυναικείας επιθυμίας και σεξουαλικότητας. Αυτό σήμαινε μια σειρά από περαιτέρω μέτρα καταστολής.⁹¹

Η ΛΙΒΙΔΙΝΙΚΗ ΚΟΙΝΗ ΖΩΗ ΣΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Η υπουργική εγκύκλιος του 1911 της κυβέρνησης Ελευθέριου Βενιζέλου, όπως την εντοπίζει ο Σάκης Σπυρίδης,⁹² με βάση την οποία η αστυνομία είχε το δικαίωμα να προσάγει στο τμήμα

88. Για τη λιβιδινική νέα γυναίκα σε αντιπαράθεση με τη νέα γυναίκα που προβαλλόταν από τον αστικό φεμινιστικό λόγο της εποχής, δες Δ. Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού», ό.π., σ. 168-185.

89. Ναπολέοντας Δοκανάρης, «Η σύσταση της χωροφυλακής», *Επιθεώρηση Χωροφυλακής* 14/162 (Ιούνιος 1953), σ. 393-399· Κωνσταντίνος Δανούσης, «150χρονη πορεία της χωροφυλακής», *Επιθεώρηση Χωροφυλακής* 14/162 (Ιούνιος 1953), σ. 399-405, https://www.policemagazine.gr/sites/default/files/pdf/XΩ_1983-06-0162.pdf (ανακτήθηκε 25.7.2020).

90. Δήμητρα Βασιλειάδου, «“Ανδρες, ανδράκια ή ρεκλαματζήδες;” Μονομαχία και πολιτική στην ελληνική πρωτεύουσα (1870-1918)», στο Δήμητρα Βασιλειάδου, Παναγιώτης Ζεστανάκης, Μαρία Κεφαλά (επιμ.), *(Αντι)μιλώντας στις βεβαιότητες. Φύλα, αναπαράστασεις, υποκειμενικότητες*, Αθήνα, ΟΜΙΚ, 2013, σ. 85-115.

91. Α. Φωτάκης, «Η δημιουργία της Αστυνομίας Πόλεων και η Βρετανική Αποστολή (1918-1932)», ό.π., σ. 38.

92. Σάκης Σπυρίδης, «Γυναικεία ομορφιά, ανδρική κομψότητα. Καλλυντικά, κοσμητική και καλλωπισμός στην Ελλάδα: (μέσα 19ου-αρχές 20ού αι.)», αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 2011, σ. 259, <https://elocus.lib.uoc.gr/dlib/d/d/4/metadata-dlib-1331626316-350953-1361.tkl> (ανακτήθηκε 23.8.2020).

γυναίκες που «“τριγυρνούσαν ύποπτα” στον δημόσιο χώρο, είτε μόνες τους, είτε συνοδευόμενες από άνδρες», δεν ήταν παρά μια επίδειξη δύναμης του ψυχικά αρρενωπού κράτους ενάντια στη γυνανδρη ζωή, η οποία έτεινε να καταλύει τον αυστηρό διαχωρισμό ανάμεσα στην ενεργητική και στην παθητική ζωή και τολμούσε να εμφανίζεται μονάχη, να μετατρέπεται σε τριβάδα, ευνουχίζοντας την αναπαράσταση της φαλλικής αρρενωπότητας. Η απαγόρευση του 1911 είχε ως αποτέλεσμα να σημειωθούν πολλά επεισόδια ξυλοδαρμού και διαπόμευσης των γυναικών από τα όργανα της τάξης,⁹³ περνώντας το μήνυμα ότι τα όποια δικαιώματα αφορούσαν αυστηρά τους ευσεβείς και υπάκουους «οικογενειάρχες». Οι ιατροδικαστές, όπως ο Βάφας το 1903, έκαναν ιδιαίτερη μνεία περαιτέρω σ' αυτές τις νυμφομανείς, «γυναίκες, αίτινες πολλάκις έρχονται εις επικοινωνίαν μετά της Δικαιοσύνης διά πράξεις προσβαλούσας τα χρηστά ήθη».⁹⁴ Ο ίδιος, ιδιαιτέρως επηρεασμένος από το έργο του γάλλου γιατρού Γκιστάβ Λε Μπον (Gustave Le Bon, 1841-1931) *Η ψυχολογία των μαζών* (*Psychologie de Foules*, 1895), το έργο του Ρίτσαρντ φον Κραφτ-Έμπνγκ (Richard von Krafft Ebing, 1840-1902) *Psychopathia sexualis*, του Άλμπερτ Μολ (Albert Moll, 1862-1939), *Die Konträre Sexualempfindung* (*Το αντίθετο ένστικτο*, 1891) και το *Libido Sexualis* (1897) και το έργο του Χάβελock Έλις (Havelock Ellis, 1859-1939) *Sexual Inversion* (Αναστροφή φύλου/σεξουαλικότητας, 1897), έργα στα οποία ακριβώς γινόταν μνεία στο πώς η ζωή μετατρέποταν σε παρά φύσιν και εγκληματική, όταν επικρατούσε η λίμπιντο, όπως είδαμε και στην εισαγωγή, θα παρουσιάσει τη λογική των δύο φύλων, καθώς και τη σεξουαλική πράξη με στόχο την αναπαραγωγή ως φυσική και απόλυτη συνθήκη προόδου και εξέλιξης.⁹⁵ Αναφέρεται, επίσης, εκτεταμένα στο έργο του γάλλου ιατρο-

93. Στο ίδιο.

94. Γ. Βάφας, *Μαθήματα Ιατροδικαστικής. Τόμος δεύτερος*, ό.π., σ. 281.

95. Στο ίδιο, σ. 366.

δικαστή Μαρτινὸ Λουί (Martineau Louis, 1835-1888) *Leçons sur les déformations vulvaires et annales produites par la masturbation, le saphisme, la défloration et la sodomie* (1886) και στα σημάδια του τριβαδισμού/σαπιφισμού πάνω στα γυναικεία ὄργανα. Τα σημάδια αυτά, για τον Βάφα, αποτελούσαν αποδείξεις για «το εἶδος τούτο της ασελγείας», το οποίο ήταν «ἐπὶ των ημερῶν ημῶν μάλλον ἢ ἦττον διαδεδομένον» ἀνάμεσα στα κατώτερα στρώματα⁹⁶ και λειτουργούσε ως γενική ἐξήγηση της ανηθικότητας αὐτῶν των γυναικῶν, που τις ἐντόπιζε κατὰ κυριότητα ἀνάμεσα σε αὐτές που ἐργάζονταν στο θέατρο.⁹⁷

Επιπλέον, ο Βάφας θα αναφερθεῖ διεξοδικά στον σαδιστὴ ἐγκληματία, υιοθετώντας σταδιακά τους ὅρους του Κραφτ-Έμπινγκ, ἐνῶ ευρύτερα «χτίζεται» ο ἐγκληματίας που θα μπορούσε να πλήξει κάθε υγιή ζωή. Αυτό θα ἔχει ως ἀποτέλεσμα την εἰσαγωγή μέτρων με στόχο την ἀσφάλεια της κοινωνίας και κυρίως την ἐδραίωση του μύθου ὅτι ο ἐλεγχος ἀκόμη και των συναθροίσεων γινόταν για το κοινωνικό καλὸ, ἀφού ἀνάμεσα στο πλῆθος θα μπορούσαν να ὑπάρχουν και αὐτά τα ἀνθρωπόμορφα ἀνήθικα/ἐγκληματικά τέρατα, τα ὁποῖα προσηλυτίζονταν εὐκόλα στην ἀνηθικότητα, στην ἐξάρτηση και στη βία. Σ' αὐτὸ το κλίμα, το 1912 εἰσάγεται ο νόμος περὶ καταστάσεως πολιορκίας (Ν. 4069/1912) και μετὰ ο Ν. 755/1917. Και οἱ δύο προέβλεπαν την ἐκτόπιση ἀτόμων ὑποπτης ἀγωγῆς, ἐνῶ ἐπίσης ἀπαγόρευαν τις συναθροίσεις ἐπείτα ἀπὸ μια συγκεκριμένη ὥρα, καθὼς και την κυκλοφορία στους δρόμους.⁹⁸ Παράλληλα, το 1916, εἰδικές περίπολοι γύριζαν στους δημόσιους και δημοτικούς κήπους,⁹⁹ ἐνῶ ἡ γυναῖκα που ἐντοπιζόταν με ἄνδρα σε πάρκο, ἢ ἐπείτα ἀπὸ ἀνώνυμη ἐπιστολή και

96. Στο ἴδιο, σ. 366.

97. Στο ἴδιο, σ. 376. Ν. Δοκανάρης, «Η σύσταση της χωροφυλακῆς», ὁ.π., Κ. Δανούσης, «150χρονη πορεία της χωροφυλακῆς», ὁ.π.

98. Ν. Δοκανάρης, «Η σύσταση της χωροφυλακῆς», ὁ.π., Κ. Δανούσης, «150χρονη πορεία της χωροφυλακῆς», ὁ.π.

99. Α. Κουτσουμάρης, «Η γυναῖκα θύμα της σωματεμπορίας», ὁ.π., σ. 287.

με απόφαση του αστυνομικού διευθυντή,¹⁰⁰ θα μπορούσε να οδηγηθεί σε οίκο ανοχής ή στο Νοσοκομείο Συγγρού, είτε ήταν πόρνη είτε όχι.¹⁰¹ Μάλιστα, το 1918, όπως υπογραμμίζει και ο Θόδωρος Χατζηπανταζής, κατόπιν διαταγής του αστυνομικού διευθυντή Αθηνών, καλούνταν να υποβληθούν όλες οι γυναίκες ηθοποιοί του θεάτρου σε υγειονομική εξέταση, έτσι ώστε να μη φτάσει το ον να γίνει «αλαζόνας, εγωιστής» και φορέας της «διαστροφής της γενετησίου ορμής»,¹⁰² που οδηγεί στην ανθρωποκτονία, την αυτοκτονία, στις ασθένειες και στις εξεγέρσεις.¹⁰³

Υπό αυτές τις συνθήκες, δημιουργείται το 1914 ο Πατριωτικός Σύνδεσμος Ελληνίδων, αντικαθιστώντας το Οικονομικό Συσσίτιο (1911) και τον Πανελλήνιο Σύλλογο Γυναικών (1912). Υπό τον έλεγχο της βασίλισσας Σοφίας και με σημαντικές γυναικείες προσωπικότητες, όπως έχω αναφέρει αλλού,¹⁰⁴ ο Σύνδεσμος θα χρησιμοποιήσει την εξουσία του για να ρυθμίσει θεωρητικά το θέμα της υγείας των παιδιών και για να χαράξει μια πολιτική για τις μητέρες των λαϊκών στρωμάτων.¹⁰⁵ Είναι εύκολο να αναλογιστούμε το μέγεθος της εξουσίας που απέκτησε σταδιακά, αφού, μέσω των έργων «κοινωνικής υγιεινής»¹⁰⁶ που είχε αναλάβει μέσα από μια πυραμιδοειδή βάση και υπό την εξουσία της βασίλισσας Όλγας, έφτανε σε κάθε γωνιά της Ελλάδας: λειτουργούσε με συμβουλευτικούς σταθμούς στη Θεσσαλονίκη, την Πάτρα, την Καβάλα, την Κέρκυρα και τα Ιωάννινα.¹⁰⁷ Σε

100. Α. Φωτάκης, «Η δημιουργία της Αστυνομίας Πόλεων», ό.π., σ. 231.

101. Στο ίδιο.

102. Στο ίδιο, σ. 242-243.

103. Στο ίδιο, σ. 250-256.

104. Δήμητρα Τζανάκη, *Δούλα και κυρά*, επιμ. Δημοσθένης Κούλουθρος, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας, 2007.

105. Στο ίδιο, σ. 177.

106. Στο ίδιο.

107. Βασιλική Θεοδώρου, «Μεταβαλλόμενα πλαίσια συνάφειας μεταξύ εθελοντών, ειδικών και κράτους. το παράδειγμα του Πατριωτικού Ιδρύματος

αυτή τη βάση μπορούμε να δούμε και την αξία αυτού του μηχανισμού όταν αντικαθίσταται με την ίδρυση του υπουργείου Περιθάλψεως (1919) από το ίδιο το κράτος. Παράλληλα, το 1917 δημιουργείται στην Αθήνα το Εμπειρικό Αναμορφωτικό Κατάστημα Στοιχειώδους και Επαγγελματικής Εκπαίδευσως Θηλέων Αθηνών, με σκοπό τη γενική και επαγγελματική μόρφωση των «παραπτωματικών» κοριτσιών.¹⁰⁸ Το κατάστημα δέχεται ετησίως 180 κορίτσια, συλληφθέντα ως «επιδιδόμενα εις αλητείαν, επαιτείαν ή πορνείαν», παράλληλα με την ύπαρξη ενός βιοϊατρικού λόγου που κατέληγε ότι οι γυναίκες που ασχολούνταν με την πορνεία ήταν εγγενώς εκφυλισμένες.¹⁰⁹ Αξίζει να σημειωθεί ότι το Εμπειρικό δεν είναι άλλο από το μετέπειτα Αναμορφωτήριο των Αθηνών στη λεωφόρο Αλεξάνδρας, στο οποίο εγκλείονταν οι γυναίκες για αντικοινωνική συμπεριφορά. Για τα αγόρια υπάρχει το Αναμορφωτικό Κατάστημα Αρρένων Αθηνών, που ιδρύεται το 1918, και το Αναμορφωτικό Κατάστημα Στοιχειώδους Εκπαίδευσως Αρρένων Κορυδαλλού, ενώ αντίστοιχο ίδρυμα λειτουργούσε στη Σύρο (1920-1929). Το 1917 η αστυνομία της Θεσσαλονίκης «αναγκάστηκε» να συλλάβει τους ζητιάνους, τους αλήτες, τους άστεγους, τους καθυστερημένους, τους ψυχοπαθείς, τις πόρνες, που περιφέρονταν στους δρόμους «και ήταν ενοχλητικοί και πολλές φορές επικίνδυνοι στους πολίτες», και τους οδήγησε στο τριώροφο κτίριο που ονομαζόταν Άσυλο Φρενοβλαβών, στην οδό Αφροδίτης – στην ουσία στην «κακόφημη περιοχή

Προστασίας του Παιδιού», στο Έφη Αβδελά, Χάρης Εξερτζόγλου, Χρήστος Λυριντζής, *Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην Ελλάδα του εικοστού αιώνα*, Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2015, σ. 82-101, ιδιαίτερα βλ. σ. 87.

108. Μ. Κορασίδου, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους*, ό.π., σ. 214. Ζιζή Σαλίμπα, *Γυναίκες εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία και βιοτεχνία (1870-1922)*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 2002, σ. 240-249.

109. Δήμητρα Τζανάκη, «Η “ψυχική ασθένεια” της “κοινής γυναίκας/ζωής”: Ο αστικός βιοϊατρικός λόγος στην υπεράσπιση του καπιταλισμού», *Φεμινιστικά* 3 (2021).

του αγοραίου έρωτα».¹¹⁰ Επίσης, το 1925 και μετά την έλευση των προσφύγων, στη Θεσσαλονίκη η αστυνομία και πάλι «αναγκάζεται» να οδηγήσει τον προσφυγικό πληθυσμό μαζί με τους «απόβλητους» της κοινωνίας (αλήτες, ζητιάνους, πόρνες, καθυστερημένους, τρελούς και τους πυροπαθείς μετά τη μεγάλη πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης) στο Άσυλο των Φρενοβλαβών.¹¹¹ Παράλληλα, δημοσίευμα της εποχής γράφει για τη συνεργασία του διευθυντή του ασύλου με τον διευθυντή της αστυνομίας κ. Καλοχριστιανάκη και τον διευθυντή του Τμήματος Πρόνοιας κ. Θεοχάρους, με στόχο την επίλυση του ζητήματος «των περιπλανώμενων εις την πόλιν παραφρόνων».¹¹² Κάτω από αυτό το βάρος, δημιουργείται το 1918 η Αστυνομία Πόλεων (1370/1918) από την κυβέρνηση του Ελευθέριου Βενιζέλου.¹¹³

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΣΤΥΝΟΜΕΥΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΘΥΜΙΑΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΣΤΡΩΜΑΤΩΝ

Όπως ανέφερα και παραπάνω, μετά την Παρισινή Κομμούνα δημιουργείται η ιδέα της επιστημονικής αστυνομίας. Ειδικότερα, το 1871, ο αρχηγός της αστυνομίας στην Ιταλία Τζιοβάνι Μπόλις (Giovanni Bolis) δήλωσε ότι ο βαθμός δημόσιας και ιδιωτικής ασφάλειας της Ιταλίας εξαρτάται από τον αστυνομικό θεσμό. Επιπλέον, ο γάλλος εγκληματολόγος Αλφόνς Μπερτιγιόν (Alphonse Bertillon, 1853-1914) αναπτύσσει μια τεχνική για την περιγραφή ατόμων βάσει ενός καταλόγου φυσικών μετρήσεων, όπως το ύψος, το μήκος κορμού και κεφαλής, η απόσταση μεταξύ των άκρων των δακτύλων με τεντωμένα χέρια,

110. Δημήτρης Σεβρής, «Από το Λεμπέτ στο Ψυχιατρικό Νοσοκομείο [1917-2017]», *Σύναψις* 47/13 (2017), σ. 6-19.

111. Δημήτρης Σεβρής, Δημήτρης Καλούδης (αρχειακό υλικό) «100 Χρόνια Ιστορία από το Λεμπέτ στο Ψυχιατρικό Νοσοκομείο [1917-2017], *Σύναψις* 47 (2017), σ. 38-43.

112. Στο ίδιο, σ. 6-19.

113. Γ. Ασπρέας, «Εξέλιξις του αστυνομικού θεσμού», ό.π., σ. 199.

εφαρμόζοντας την ανθρωπολογική τεχνική της βιομετρίας για τον εντοπισμό του προορτρέτου του γεννημένου εγκληματία. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Λομπρόζο επινόησε τον όρο «επιστημονική αστυνομία» το 1879, όταν επιδίωξε για πρώτη φορά αυτό τον ριζικό μετασχηματισμό: «όπως με τον στρατό, να κάνουμε [την αστυνομία] μια επιστημονική [...] δύναμη, ικανή να [χρησιμοποιήσει] επιστημονικά όργανα [συμπεριλαμβανομένης] της φωτογραφίας, της τηλεγραφίας, των εφημερίδων, και πάνω απ' όλα [...] [ν' αποκτήσει] γνώση του εγκληματία».¹¹⁴ Αυτό θα είχε ως συνέπεια τη δημιουργία το 1907 στη Ρώμη της Σχολής Επιστημονικής Αστυνόμευσης (Scuola di Polizia Scientifica), που βρίσκεται κοντά στις Νέες Φυλακές (Carceri Nuove) και σταδιακά την εξάπλωση του θεσμού σε όλη την Ευρώπη.

Όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα, η Αστυνομία Πόλεων δημιουργείται στον ίσκιο αυτών των εξελίξεων με στόχο την αντιμετώπιση των παραβάσεων όχι με τη βία αλλά με την πειθώ,¹¹⁵ και εγκαθίσταται στην Αθήνα στις 15 Ιανουαρίου 1925.¹¹⁶ Εξάλλου, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Κωσταντίνος Γαρδίκας (1896-1984), μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, είναι αυτός που ανέλαβε τη σύσταση της Διεύθυνσης Αστυνομίας, σε συνεργασία με την οργανωτική επιτροπή που είχε έρθει από τη Βρετανία, με στόχο την «επιστημονική» οργάνωση της αστυνομίας και θέτοντας σε εφαρμογή την εγκληματολογία. Με δυο λόγια, πλέον μιλάμε για την εγκαθίδρυση της επιστημονικής αστυνομίας και στην ελληνική περίπτωση, ενώ ο φιλελευθερισμός παγώνει την εγκληματικότητα ως εγγενές κομμάτι της λιβιδινικής ανθρώπινης φύσης, παρέχοντας μέσω της εγκληματολογίας, το επιστημονικό πορτρέτο

114. Emilia Musumeci, «Against the Rising Tide of Crime: Cesare Lombroso and Control of the "Dangerous Classes" in Italy. 1861-1940». *Crime, Histoire & Societes* 22 (2018), σ. 83-106.

115. Γ. Ασπρέας, «Εξέλιξις του αστυνομικού θεσμού», ό.π., σ. 199.

116. Στο ίδιο, σ. 200.

του τέρατος των λαϊκών στρωμάτων. Όπως με την απόλυτη διαγραφή των ταξικών, οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών συνθηκών, διακινείται στα παγκόσμια μέσα ενημέρωσης. Στο ίδιο ύφος, το 1912 οργανώνεται το πρώτο Διεθνές Συνέδριο Ευγονικής, στο οποίο συμμετέχουν 300 σύνεδροι από τις ΗΠΑ και την Ευρώπη και προεδρεύει ο Λέοναρντ Ντάργουιν (Leonard Darwin). Στο συνέδριο συμμετείχαν οι πρόεδροι των πανεπιστημίων Χάρβαρντ, Στάνφορντ, πρωθυπουργοί, όπως ο Ουίνστον Τσόρτσιλ κ.λπ. Παρ' όλα αυτά, η σημαντικότερη ίσως απόφαση του συνεδρίου είναι η δημιουργία ενός συντονιστικού οργάνου, της Μόνιμης Διεθνούς Επιτροπής για την Ευγονική. Στο συνέδριο αυτό προτείνεται ο όρος της αρνητικής ευγονικής από τον αμερικανό καθηγητή ιατρικής Γουντς Χάτσινσον (Woods Hutchinson), που σημαίνει την πρόληψη από σοβαρές παθήσεις και την κληρονομική στείρωση των «κληρονομικά επιβαρυσμένων, των αντικοινωνικών ή των εκφυλισμένων ατόμων».¹¹⁷ Έπειτα, το 1920, ο γερμανός ποινικολόγος Καρλ Μπίντνγκ (Karl Ludwig Lorenz Binding, 1841-1920) και ο γερμανός καθηγητής ψυχιατρικής στο Πανεπιστήμιο του Φράιμπουργκ και ειδικός στην εγκληματολογία Άλφρεντ Χόχε (Alfred Hoche, 1865-1943) εκδίδουν το έργο *Die Freigabe der Vernichtung Lebensunwerten Lebens* («Η εξουσιοδότηση της εξόντωσης της ζωής που είναι ανάξια να ζει»), όπου αναφέρονται στο δικαίωμα του κράτους στη δημιουργία μιας επιτροπής αποτελούμενης από τρία μέλη (από έναν γιατρό, έναν ψυχίατρο και έναν δικαστικό), που ουσιαστικά αποφασίζει για το ποια ζωή είναι άξια να βιωθεί.¹¹⁸ Αυτός ο τρόπος σκέψης, από την άλλη, θα επηρεάσει καταλυτικά και τα ελληνικά δεδομένα. Με αυτό τον τρόπο, όταν η στάση του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος (ΚΚΕ) σκληραίνει (μπολσεβικοποίηση του κόμμα-

117. Γιώργος Κόκκινος, *Ευγονική δυστοπία. Διαδρομές ιδεών*, Αθήνα, Θίνες εκδόσεις, 2018, σ. 95.

118. Στο ίδιο, σ. 99.

τος, μετονομασία του ΣΕΚΕ σε ΚΚΕ, αποδοχή της Γ' Διεθνούς, υιοθέτηση του συνθήματος περί ανεξάρτητης Μακεδονίας και Θράκης), σκληραίνει και αυτή του ελληνικού αστικού κράτους, μέσα από την κατασκευή και τη συνεχή αναπαραγωγή του ψυχικά ανήθικου και ανώμαλου Άλλου και των άγριων εγκληματικών ενστίκτων του. Ουσιαστικά, μετά το 1924, έχουμε να κάνουμε με την ανάδυση ενός αντικομμουνιστικού λόγου, αλλά και ευρύτερα ενός λόγου εναντίον του ψυχικά άρρωστου ως εγκληματία, που φτάνει να ταυτίζει το συλλογικό βίωμα και τις διεκδικήσεις των λαϊκών στρωμάτων για δικαιοσύνη, ισότητα και αυτονομία, με το ψυχικό νόσημα του ψυχικά ανήθικου/εκθλυμένου/εγκληματικά επικίνδυνου Άλλου.

Έτσι, την περίοδο αυτή, που για πρώτη φορά στην Ελλάδα θα ξεσπάσουν πολιτικές απεργίες¹¹⁹ –δηλαδή απεργίες με πολιτικά αιτήματα–, τίθεται σε εφαρμογή μια ακόμη υποτιμητική διάκριση, αυτή των κομμουνιστών/-τριών. Αξιίζει να σημειωθεί ότι στην εκπαίδευση των πρώτων σπουδαστών, όπως επισημαίνει ο Δημήτρης Μπαχάρας, από την ίδρυση της σχολής μέχρι το έτος της αποφοίτησής τους το 1923 περιλαμβάνονταν ειδικά μαθήματα παρακολούθησης κομμουνιστών/-τριών.¹²⁰ Παράλληλα, το 1920 ιδρύεται η εγκληματολογική υπηρεσία και η υπηρεσία αλλοδαπών.¹²¹ Ουσιαστικά, τη συγκεκριμένη περίοδο η εξουσία στην ανθρώπινη επιθυμία μονοπωλείται από το κράτος, τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο βίο με τρόπο πατριαρχικό, ρατσιστικό, αποικιοκρατικό –είναι άπλε-

119. Κώστας Παλούκης, «Το μυθιστόρημα της Ωραιοζήλης Λεβή: Η άρνηση της “αστικής θηλυκότητας” χάριν του κομμουνισμού και το τραύμα του αστικού τύπου», στο Δ. Βασιλειάδου, Π. Ζεστανάκης, Μ. Κεφαλά (επιμ.), (Αντι) μιλώντας στις βεβαιότητες, ό.π., σ. 115-137· Κώστας Παλούκης, «Η ταξική ηθική στο ιδεώδες του αρχιομαρξιστικού», στο Δήμητρα Βασιλειάδου (επιμ.), Αναπαράστάσεις, υποκείμενα και πρακτικές από τη Μεσαιωνική μέχρι τη Σύγχρονη Περίοδο, Αθήνα, Gutenberg, 2019, σ. 336-358.

120. Δημήτρης Μπαχάρας, «Μελετώντας τις απαρχές του αντικομμουνισμού. Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα», *Μνήμων* 29 (2008), σ. 185.

121. Γ. Ασπρέας, «Εξέλιξις του αστυνομικού θεσμού». ό.π., σ. 245.

τες οι αναφορές σε κανίβαλους ιθαγενείς σε άλλες ηπείρους— και ταξικό, στο όνομα της προστασίας των ελληνικών οικογενειών.¹²² Σε αυτό το πλαίσιο, το κράτος εισάγει τον Ν. 3032 το 1922 «Περί των μέτρων προς καταπολέμησιν των αφροδισίων νοσημάτων, ως και περί ασέμων γυναικών», τον οποίο ακολούθησε ένα χρόνο αργότερα το βδ. της 19-30/4/1923: «Περί τοπικών επιτροπών και ληπτέων μέτρων προς εφαρμογήν του ν. 3032».¹²³ Ειδικότερα, ο νόμος προέβλεπε, όπως έχω αναφέρει αλλού,¹²⁴ τριμελείς επιτροπές με αποκλειστικό ρόλο τη διεξαγωγή ελέγχου σε γυναίκες και επ' ουδενί σε άνδρες πελάτες και έφεραν την ονομασία «Επιτροπή για την καταπολέμηση των αφροδισίων νόσων». Απαρτίζονταν από τον νομάρχη, τον αστυνομικό διευθυντή και έναν ανώτερο υγειονομικό υπάλληλο,¹²⁵ ενώ το βάρος δινόταν στη σύφιλη, που μπορεί να προκαλέσει την παράλυση μιας ολόκληρης κοινωνίας.¹²⁶

Την ίδια περίοδο, ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, στο Διεθνές Συνέδριο της Διεθνούς Ενώσεως για τη Γυναικεία Ψήφο το 1923, δίπλα στα αιτήματα της ψήφου, όπως έχουμε αναφέρει αλλού,¹²⁷ καταλήγει, αφενός, να στραφεί ενάντια στα μέτρα προφύλαξης από τη σύφιλη και, αφετέρου, να

122. Δ. Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού», ό.π., σ. 168-185.

123. Δ. Τζανάκη, *Ιστορία της (μη) κανονικότητας*, ό.π., σ. 75.

124. Δ. Τζανάκη, «Η “ψυχική ασθένεια” της “κοινής γυναίκας/ζωής”: Ο ασπικός βιοϊατρικός λόγος στην υπεράσπιση του καπιταλισμού», ό.π.

125. Αναστάσιος Τζίτζικος, «Κρατικός έλεγχος και κανονιστικοί λόγοι για την πορνεία και τα αφροδίσια νοσήματα στην Ελλάδα των αρχών του 20ού αιώνα», διπλωματική εργασία (μεταπτυχιακή), Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2014.

126. Για το πώς το παθολογικό νοσηματοδοτήθηκε ως μια κατώτερη μορφή υγείας, με ό,τι αυτό συνεπάγεται, βλ. Georges Canguilhem, *Le normal et le pathologique*, Παρίσι, Presses Universitaires de France, 2013 [1943]. Επίσης, Georges Canguilhem, *Τι είναι μια επιστημονική ιδεολογία;*, μτφρ. Ευστάθιος Βέλτσος, Αθήνα, Πλέθρον, 2016.

127. Δ. Τζανάκη, «Η “ψυχική ασθένεια” της “κοινής γυναίκας/ζωής”: Ο ασπικός βιοϊατρικός λόγος στην υπεράσπιση του καπιταλισμού», ό.π.

συνυπογράφει το ψήφισμα υπέρ του ελέγχου των ανθρώπινων σχέσεων, καταδικάζοντας τις ελεύθερες σχέσεις.¹²⁸ Με δυο λόγια, το ενδιαφέρον της αστικής τάξης δεν εστιαζόταν στην υγεία, αλλά στον αποκλεισμό μιας οργάνωσης της κοινωνίας, εκτός του αστικού γάμου/ηθικής, στο πλαίσιο μιας Παγκόσμιας Δημοκρατίας, στα βήματα της Παρισινής Κομμούνας, ως ανήθικης και εγκληματικής. Ενδεικτική είναι το 1923 η επιτροπή που δημιουργείται για τα εξώγαμα παιδιά στο Συνέδριο της Ρώμης.¹²⁹ Σύμφωνα με την έκθεση της επιτροπής σκοπός είναι η βελτίωση των συνθηκών που βιώνουν οι γυναίκες που μεγαλώνουν μόνες τα παιδιά τους, αλλά για την επιχειρηματολογία μου, το ενδιαφέρον εντοπίζεται στα συμπεράσματα του συνεδρίου, στα οποία, ανάμεσα σε άλλα, αναφέρεται ότι πρέπει να αντιμετωπιστεί άμεσα η «συνήθεια» που εντοπιζόταν σε μερικά μέρη τόσο στην Ευρώπη όσο και αλλού, όπου τα ζευγάρια προτιμούσαν να συμβιώνουν εκτός γάμου.¹³⁰ Επιπλέον, το 1922, οι γυναίκες που σύναπταν ελεύθερες σεξουαλικές σχέσεις μπορούσαν να οδηγηθούν από την αστυνομία στο πορνείο.¹³¹ Ο πόλεμος, λοιπόν, ανάμεσα στο κανονικό και στο λιβιδινικό προάγεται ως το σταθερό στοιχείο ερμηνείας όλων των κοινωνικών και εθνικών κρίσεων, όπως και της Μικρασιατικής Καταστροφής, όπου για μια ακόμη φορά η ήττα αποδίδεται στην εκθήλυνση του έθνους. Όπως επισημαίνει ο Κώστας Παλούκης, είναι χαρακτηριστικό ότι οι ανάπηροι πολέμου (1912-1922) θα αντιμετωπιστούν, όπως και στον 19ο αιώνα, ως το εξαρτώμενο ον από την επαιτεία για την επιβίωσή του. Εν ολίγοις, ως ψυχικά ευάλωτοι-εκθηλυμένοι.¹³² Έτσι,

128. «Αποφάσεις και ευχές του 9ου Συνεδρίου της Διεθνούς Ενώσεως για τη Γυναικεία Ψήφο. Ζητήματα Ηθικής», *Ο Αγώνας της Γυναίκας* 1-2 (1923), σ. 11.

129. Στο ίδιο.

130. Στο ίδιο.

131. Γρηγόριος Λάζος, *Πορνεία και διεθνική σωματεμπορία στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2002, σ. 94.

132. Κώστας Παλούκης, *Αρχειομαρξιστές. Οι άλλοι κομμουνιστές του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, Ασίνη, 2020, σ. 91.

όταν οι ίδιοι «οργανώθηκαν ως κίνημα, χρεώνοντας την αναπηρία τους στο κράτος, θα έχει ως αποτέλεσμα, περίπου 600 ανάπηροι να φυλακιστούν και στη συνέχεια να εκτοπιστούν με τρένα και πλοία στις περιοχές καταγωγής τους».¹³³ Παρ' όλα αυτά, είναι αλήθεια ότι το κίνημα των αναπήρων πολέμου, κάτω από την καθοδήγηση των αρχειομαρξιστών (κομμουνιστές του Κομμουνιστικού Αρχειομαρξιστικού Κόμματος Ελλάδος),¹³⁴ κατάφερε πολλά από τα αιτήματά του. Ωστόσο, το 1923 ύστερα από διαπληκτισμούς με την κυβέρνηση προσπάθησαν να καταλάβουν τα νεόκτιστα σπίτια της συνοικίας Κουντουριώτη, τα οποία ήταν κάτω από τη Στέγη Πατρίδος και προορίζονταν για τους πρόσφυγες. Η κατάληψη έληξε με την επέμβαση του στρατού και με την εξορία και προπηλάκιση 800-1.000 αναπήρων πολέμου.¹³⁵ Επίσης, ο Ελευθέριος Βενιζέλος θα προσπαθήσει να διασπάσει αυτό το συλλογικό κίνημα και τη δυναμική του μέσα από την προώθηση πελατειακών δομών. Αυτή την περίοδο οι ανάπηροι που δεν είναι κομμάτι των αριστερών οργανώσεων αναλαμβάνουν από το κράτος τη διαχείριση των περιπτέρων, ενώ το 1924 δημιουργείται ένα νέο σωματείο αναπήρων στην Αθήνα «“διαμαρτυρόμενοι διά την αποδιδομένην εις του αναπήρους μομφήν περί κομμουνιστικών τάσεων” και διαδηλούμενοι ότι “ανήκουσιν αποκλειστικώς και μόνον εις την πολιτείαν την μόνην μητέρα”».¹³⁶ Με δυο λόγια, ο Βενιζέλος είχε καταφέρει να ρίξει το βάρος πάνω στη νεύρωση της κομμουνιστικής ιδεολογίας,¹³⁷ που μετέτρεπε τους άνδρες σε εκθηλυμένους, με αποτέλεσμα την ήττα, την αναπηρία,¹³⁸ τη

133. Στο ίδιο, σ. 95.

134. Στο ίδιο.

135. Στο ίδιο, σ. 98.

136. Στο ίδιο, σ. 100.

137. Στο ίδιο.

138. Gilles Tréhel, «Karl Abraham (1877-1925): Travail en chirurgie militaire et intérêt pour les névroses traumatiques de guerre», *Cliniques méditerranéennes* 76/2 (2007), σ. 235-254.

φτώχεια και την επαιτεία, σε αντίθεση με τους βενιζελικούς ανάπηρους, που μπορούσαν να λειτουργούν με τρόπο παραγωγικό. Εξάλλου, σε αντίστοιχα συμπεράσματα θα κατέληγε ο βιοϊατρικός λόγος και στην Ευρώπη και στην Αμερική.

Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι στρατιωτικοί και οι κρατικοί ψυχίατροι κατέληγαν ότι η ψυχολογική κατάρρευση των «υστερικών» στρατιωτών, ιδίως εκείνων των εργατικών τάξεων, έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην εθνική κρίση της Γερμανίας, μετά το 1918,¹³⁹ ενώ ο ρόλος της μητέρας ήταν ο καθοριστικός στον ευνουχισμό αυτών των στρατιωτών. Οι ψυχίατροι κατέληξαν σε αυτό το συμπέρασμα, υποστηρίζοντας ότι οι υγιείς άνδρες έμειναν μαχητές και άρα ψυχικά υγιείς σε όλη τη διάρκεια του καλοκαιριού το 1918, ενώ οι εκ γενετής ψυχικά αδύναμοι στρατιώτες, οι οποίοι προέρχονταν κατά κύριο λόγο από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, επηρεασμένοι από αριστερές πολιτικές οργανώσεις, έχασαν τη θέλησή τους, τη στιγμή που η Γερμανία βρισκόταν στο χείλος της νίκης. Έτσι, ήταν αυτοί οι εκθηλυμένοι στρατιώτες που οδήγησαν τη χώρα στην εθνική ήττα και καταστροφή.¹⁴⁰ Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα να ξεκινήσουν μια σειρά από μελέτες στον στρατό. Ειδικότερα, στον αμερικανικό στρατό, ο Ρόμπερτ Γέρκες (Robert M. Yerkes, 1876-1956), πρόεδρος της Αμερικανικής Ψυχολογικής Εταιρείας και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, δημιουργεί την Επιτροπή Μεθόδων Ψυχολογικής Εξέτασης για νεοσύλλεκτους, η οποία συμπεριλάμβανε τους αμερικανούς ψυχολόγους Χένρι Γκόνταρντ (Henry H. Goddard, 1866-1957) και τον Λιούις Μάντισον Τέρμαν [Lewis Madison Terman (1877-1956)]. Με αντικείμενο το ανώμαλο/διαστροφικό ον, ο Χένρι Γκόνταρντ θα εισαγάγει την κλίμακα μέτρησης

139. Jason Crouthamel, «War Neurosis versus Savings Psychosis: Working-class Politics and Psychological Trauma in Weimar Germany», *Journal of Contemporary History* 37/2 (2002), σ. 163-182.

140. Στο ίδιο.

των ανώμαλων παιδιών, όπως αυτή αναπτύχθηκε από τον Αλφρέντ Μπινέ (Alfred Binet, 1857-1911) και τον Θεοντόρ Σιμόν (Théodore Simon, 1873-1961) στη Γαλλία στις αρχές του 20ού αιώνα, ενώ θα επηρεαστεί και από τους νόμους του Μέντελ (Gregor Johann Mendel, 1822-1884), ο οποίος, με βάση τις μελέτες του για τα μπιζέλια, πρότεινε ότι τα χαρακτηριστικά ελέγχονται πάντα από ένα μεμονωμένο γονίδιο. Ταυτοχρόνως θα γίνει υπέρμαχος και του κινήματος ευγονικής στην Αμερική.¹⁴¹ Πλέον, ο στόχος είναι ο εντοπισμός των ανώμαλων παιδιών που δυσχεραίνουν την πρόοδο, κάνοντας την αριστεία το υψηλότερο αγαθό. Σε αυτό το πλαίσιο, στην Αμερική δημιουργείται το κίνημα για τον σχηματισμό μιας κοινωνίας βασισμένης στην «αξιοκρατία» (meritocracy). Το 1908, στο κάλεσμα της «αξιοκρατίας» θ' ανταποκριθεί ο Χένρι Γκόνταρντ, μετά τη γνωριμία του με την Ντέμπορα Κάλικακ (Deborah Kallikak). Το όνομα «Kallikak», που αποδόθηκε σε μια συγκεκριμένη οικογένεια από τον Γκόνταρντ, είναι στην πραγματικότητα ένα ψευδώνυμο που δημιούργησε από τις ελληνικές λέξεις «kallos» (ομορφιά) και «kakos» (κακό). Η γενεαλογική έρευνα του Γκόνταρντ αποκάλυψε ότι η ένωση του Μάρτιν Κάλικακ του πρεσβύτερου (Martin Kallikak Sr.), όταν ήταν νεαρός στρατιώτης, με ένα ανήθικο κορίτσι έδωσε ως αποτέλεσμα 480 απογόνους με ψυχικά ελαττώματα, που μαστίζονταν από την παρανομία, την πορνεία, τον αλκοολισμό, την επιληψία και τη σεξουαλική ασέλγεια. Αντιθέτως, ο γάμος του με μια αξιοσέβαστη κουάκερη απέδωσε 499 άξιους πολίτες. Ο Γκόνταρντ, επομένως, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο ψυχικός εκφυλισμός και η εκδήλωση εγκληματικότητας οφειλόταν εξ ολοκλήρου στη διαφορετική ηθική αυτών των δύο γυναικών. Ο Γκόνταρντ, από την άλλη, θα επηρεάσει με καταλυτικό τρόπο τον Λιούις Μάντισον Τέρμαν (Lewis Madison Terman, 1877-1956). Στον αντίποδα της κλί-

141. Robert Siegler, «The other Alfred Binet», *Developmental Psychology* 28/2 (1992), σ. 179-190.

μακας Μπινέ-Σιμόν, η κλίμακα μέτρησης Μπινέ-Τέρμαν (1916) θα ορίσει ως στόχο τον εντοπισμό των ψυχικά ανώμαλων, τόσο ανάμεσα στα παιδιά αλλά και ανάμεσα στους ενήλικες, μέσω μηχανισμών μέτρησης της ανήθικης βούλησής τους.¹⁴² Ο Τέρμαν, χρησιμοποιώντας, ανάμεσα σε άλλα, την έκφραση «πηλίκο νοημοσύνης», που πρότεινε το 1912 ο γερμανός ψυχολόγος Ουίλιαμ Στερν (William Stern, 1871-1938), για να περιγράψει τη σχέση της ψυχικής ηλικίας με τη χρονολογική ηλικία, πολλαπλασίασε αυτό το πηλίκο, το οποίο είχε συντομεύσει με τη μορφή «IQ», κατά 100 για την αποφυγή κλασμάτων. Έτσι, σφυρηλάτησε το πρώτο «τεστ IQ».¹⁴³ Όσον αφορά την Ντέμπορα, μια πιο πρόσφατη ματιά στα σχολικά αρχεία αποκαλύπτει ότι το προφίλ της ήταν ασυμβίβαστο με αυτό ενός διανοητικά καθυστερημένου ατόμου.¹⁴⁴ Η Ντέμπορα, παρόλο που υστερούσε στην ανάγνωση και τη γραφή, κάτι που ερμηνευόταν με ευκολία στο περιβάλλον που μεγάλωσε, ήταν εξειδικευμένη ξυλουργός και μοδίστρα, και λειτουργούσε τόσο καλά που οι επισκέπτες του σχολείου την περνούσαν συχνά ως μέλος του προσωπικού! Η κλίμακα ήταν τόσο επιτυχημένη ώστε να γίνει το πρότυπο όχι μόνο για τη μέτρηση της νοημοσύνης, αλλά και για όλες τις άλλες ψυχολογικές εξετάσεις που έπρεπε να συσχετιστούν με αυτήν για να επιβεβαιώσουν την αξιοπιστία τους.¹⁴⁵ Σε αυτό το πλαίσιο, το 1924 οι στεριώσεις θα γίνουν πραγματικότητα στις ΗΠΑ,¹⁴⁶ αλλά επίσης μια σειρά

142. Γεωργίου Σακελλαρίου, *Ψυχολογία του παιδός*, Αθήνα, 1935, σ. 210-217.

143. Alexandre Klein, «Alfred Binet et l'Echelle metrique de l'intelligence», σ. 20, https://www.academia.edu/30224597/Alfred_Binet_et_l'Echelle_métrique_de_l'intelligence (ανακτήθηκε 2.6.2021).

144. David J. Smith, Michael Wehmeyer, «Who was Deborah Kallikak?» *Intellectual and developmental disabilities* 50-2, (2012), σ. 169-178.

145. Alexandre Klein, «Alfred Binet et l'Echelle metrique de l'intelligence», ό.π., σ. 20.

146. Δήμητρα Τζανακη, «Τους ανθρώπους τους “θανατώνουν” όταν εκθλύνονται ψυχικά. Από το εργατικό ατύχημα στον πόλεμο. Δώστε τεστοστερόνη στον λαό», *Marginalia* (Οκτώβριος 2020).

από μετρήσεις σε ολόκληρη την κοινωνία. Η κλίμακα Στάνφορντ-Μπινέ (Stanford-Binet), από την άλλη, προσαρμόστηκε και στα ελληνικά δεδομένα.

Ο Σακελλαρίου, έχοντας εκπαιδευτεί στις ΗΠΑ, θα είναι αυτός που θα εφαρμόσει στη Μαράσλειο την κλίμακα Μπινέ-Τέρμαν, αφενός με στόχο τον εντοπισμό των «ανώμαλων» παιδιών και, αφετέρου, σε μια προσπάθεια να προστατευτεί η νεολαία από τον μπολσεβικισμό, όπως ο ίδιος εξηγούσε, το 1935.¹⁴⁷ Αξιζει, μάλιστα, να σημειωθεί ότι στην τρίτη επανέκδοση του έργου του *Ψυχολογία του Παιδός* (1935) ο ίδιος ο Τέρμαν θα προλογίσει το βιβλίο του Σακελλαρίου.¹⁴⁸ Παράλληλα, ο Σακελλαρίου θα επηρεαστεί άμεσα από τις μελέτες του Γκόνταρντ και την αναφορά του στην οικογένεια Κάλικακ (*The Kallikak Family*, 1912). Επιπλέον, το 1928 θα εξηγήσει το πώς ο Γκόνταρντ κατάφερε να αναδείξει τους λόγους δημιουργίας της ανωμαλίας και, ως εκ τούτου, της εκδήλωσης της φτώχειας, της πορνείας, της εξαθλίωσης, της εξάρτησης, των ψυχικών νοσημάτων, της εγκληματικότητας και, στη συνέχεια, της ρήξης στην πρόοδο του ευρωπαϊκού πολιτισμού, μέσα από την ανακάλυψη της πρώτης ανήθικης συντρόφου του Κάλικακ. Η αιτία της εξαθλίωσης ήταν πασιφανής για τον Σακελλαρίου: δεν έφταιγε ο καπιταλισμός, αλλά η πρώτη γυναίκα του «Καλλικάκου», η οποία ήταν «πνευματικώς καθυστερημένη», και συνεπώς ανήθικη.

Αι έρευναι λ.χ. του Goddard επί των απογόνων του «Καλλικάκου», γενάρχου νυμφευθέντος αλληλοδιαδόχως δύο γυναικάς, την πρώτην πνευματικώς καθυστερημένην και την άλλην κανονικής πνευματικής αναπτύξεως, αποδεικνύουσιν ότι εκ του γάμου αυτού μετά της πρώτης γυναικός, μέγας αριθμός, 50% περίπου εκ των 480 ερευνηθέντων απογόνων αυτού, υπήρξαν αφυείς, αλκοολικοί, αργόσχολοι, ανήθικοι και πνευματικώς καθυστερημένοι,

147. Γ. Σακελλαρίου, *Ψυχολογία του παιδός*, ό.π.

148. Δ. Τζανακη, «Τους ανθρώπους τους “θανατώνουν” όταν εκθηλύνονται ψυχικά. Από το εργατικό ατύχημα στον πόλεμο. Δώστε τεστοστερόνη στον λαό», ό.π.

ζώντας κατά το μάλλον ή ήττον εις βάρος της κοινωνίας και εκ της ευεργετικής χειρονομίας των οργανώσεων αυτής εξαρτώμενοι. Εκ του δευτέρου όμως γάμου του αυτού Καλλικάκου μετά της ευφυούς γυναικός, επί 496 ερευνηθέντων απογόνων, ουδείς ευρέθη μη έχων κανονικώς ανεπτυγμένας τας πνευματικές αυτού ικανότητας. Τουναντίον μάλιστα οι απόγονοι ούτοι πάντες ενυμφεύθησαν ή υπανδρεύθησαν μετ' απογόνων αρίστων οικογενειών, ακόμη και ιδρυτών Πανεπιστημίου.¹⁴⁹

Σε αυτό το πλαίσιο ο Νικόλαος Εξαρχόπουλος (1874-1960) εξηγούσε ότι η διαπαιδαγώγηση των ενστίκτων των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων ήταν αναγκαία, μιας και η «γεννητική ζωή ορισμένων κοινωνικών τάξεων» μπορούσε να μετατρέψει με ευκολία αυτό τον πληθυσμό σε όχλο.¹⁵⁰ Θυμίζω ότι ο Εξαρχόπουλος, πέρα από την τεράστια επιρροή του στα εκπαιδευτικά θέματα της χώρας, θα ασχοληθεί διεξοδικά με τη μέτρηση της νοημοσύνης. Ειδικότερα, όπως έχω αναπτύξει αλλού,¹⁵¹ θα εφαρμόσει την κλίμακα Μπινέ-Σιμόν, με στόχο τη μέτρηση της νοημοσύνης και κυρίως της βούλησης και ευρύτερα της ανθρώπινης ψυχολογίας ανάμεσα στα παιδιά, με στόχο να θωρακίσει αυτή την ηλικία από τα εκφυλισμένα πάθη.¹⁵² Ακόμα, με βάση την έρευνα που πραγματοποίησε το 1931 στο Πειραματικό Εργαστήριο –το οποίο ιδρύθηκε από τον ίδιο το 1923– εξετάζοντας 680 παιδιά ηλικίας 4-18 ετών αμοτέρων των φύλων,¹⁵³ κατέληξε σε μια σειρά από μετρήσεις της βούλησης και της ευφυΐας, με στόχο «να καθίσταται δυνατή η εκμε-

149. Γεώργιος Σακελλαρίου, *Η μέτρησις της ευφυΐας*, Αθήνα, 1928, σ. 9-10.

150. Νικόλαος Εξαρχόπουλος, «Μέγα Κοινωνικόν και εθνικόν ζήτημα», *Σφαίρα* 38, 9 Μαρτίου 1917, σ. 4.

151. Δήμητρα Τζανάκη, «Ψυχοπάθειαι εν τω Σχολείω (1903-1934)», *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης* 19-20 (2019-2020), σ. 68-107.

152. Δήμητρα Τζανάκη, «Η ανθρώπινη βούληση ως ψυχική διαστροφή: “Εκθελυσμένες” και “ανάξιες” ζωές», *Επίκαιρα* 9 (2019).

153. Νικόλαος Εξαρχόπουλος, *Ψυχικαί διαφοραί των παιδων και η διάγνωσις αυτών*, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, 1932, σ. 180.

τάλλευση των ηθικών, διανοητικών, οικονομικών ικανοτήτων των νέων [μέσω των μετρήσεων], για ν' ανοίξει ο δρόμος εις τους αρίστους [στην εκπαίδευση]». ¹⁵⁴ Αυτό συνιστά σταδιακά έναν παιδαγωγικό λόγο, που καλείται να εφαρμόσει και μεθόδους ψυχανάλυσης, με στόχο τον σωφρονισμό των ενστίκτων και το πέρασμα από την παιδική ηλικία σε μια ψυχικά κανονική ενηλικίωση ¹⁵⁵ – ιδιαίτερα για τα παιδιά των φτωχών, όπως έχω αναπτύξει διεξοδικά αλλού, κάτω από την επιρροή επίσης και του έλληνα παιδαγωγού Δημήτριου Μωραΐτη. ¹⁵⁶ Έτσι, θα μπει σ' εφαρμογή αυτό που έχει αναδείξει ο ιταλός κομμουνιστής φιλόσοφος και πολιτικός επιστήμονας Αντόνιο Γκράμσι: η ανάπτυξη ενός νέου τύπου ανθρώπου μέσω μιας υποτιθέμενης σωματικής και ηθικής εξυγίανσης. ¹⁵⁷ Με δυο λόγια, στο σημείο αυτό δημιουργούνται οι βιολογικές αλλά και οι ψυχολογικές (μετρήσιμες) ιδιότητες του πολίτη/πολίτισσας. Πρόκειται για μέτρο που έρχεται να αντιμετωπίσει αφενός τον ιδιωτικό βίο αλλά και, αφετέρου, να εγγράψει ως κατάσταση έκτακτης ηθικής ανάγκης την όποια ανυπακοή, η οποία διευθετείται εφεξής με τη μεσολάβηση της αστυνομίας – με αφετηρία πλέον τη βασική παραδοχή από την ευρύτερη σκοπιά της επιστήμης και της κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας ότι είναι όργανο που καλείται να περιορίσει τους «ανώμαλους» από τους κανονικούς. Πρόκειται για την ίδια την αναπαράσταση μιας ταξικής πάλης. Έτσι, όπως επισημαίνει ο Γεώργιος Ασπρέας το 1923, η Αστυνομία Πόλεων ήρθε στον Πειραιά αντιμετώπη με εργατι-

154. Στο ίδιο, σ. 12-13.

155. Δ. Τζανάκη, «Ο αυνανισμός και το κομμουνιστικό ψυχικό νόσημα», ό.π., σ. 7-33.

156. Δημήτριος Μωραΐτης, *Η ψυχανάλυσις και αι εφαρμογαί αυτής εις την αγωγήν*, Αθήνα, 1928, Για το πώς χρησιμοποιείται η ψυχανάλυση τη συγκεκριμένη περίοδο από τους συγκεκριμένους παιδαγωγούς, βλ. Δ. Τζανάκη, «Ψυχοπάθειαι εν τω Σχολείω (1903-1934)», ό.π., σ. 68-107.

157. Δήμητρα Τζανάκη, *Ιστορία της (μη) κανονικότητας*, επιμ. Κατερίνα Πάπαρη, Αθήνα, 2016, σ. 78.

κά προβλήματα και στράφηκε «εναντίον αλητικής πληθώρας και διεθνών λωποδυτικών φυσιογνωμιών».¹⁵⁸

Παράλληλα, την ίδια περίοδο, έχουμε την ψήφιση, από την κυβέρνηση Βενιζέλου, της νομοθεσίας για το οικογενειακό δίκαιο, τον γάμο, το διαζύγιο (οι Νόμοι 1340/1916, 3237/1924 και 4755/1920) και για την προίκα (Ν. 2228/1920), επιβεβαιώνοντας την πατριαρχική κυριαρχία στην οικογένεια και τον απόλυτο έλεγχο του πατριαρχικού κράτους στην ιδιωτική ζωή, κάτι που καταλύθηκε σταδιακά μετά τη Μεταπολίτευση. Επίσης, ψηφίζεται το νομοθετικό διάταγμα 14/27.7.1926 για τα εξώγαμα τέκνα,¹⁵⁹ με στόχο υποτίθεται την προστασία τους. Στην πραγματικότητα, μέσα από τα παιδιά, το κράτος έλεγχε ακόμη πιο καταλυτικά όποιες άλλες δυνατότητες συμβίωσης, εκτός της αστικής κανονικότητας. Δεν πρέπει να ξεχνάμε, άλλωστε, ότι το 1925 ο γυναικολόγος Μ. Μωυσειδης στο έργο του *Ευγονική και παιδοκομία*, που είχε βραβευτεί από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και παρουσιάστηκε το 1924 στην αίθουσα τελετών του, εξηγούσε ότι «[π]αιδιά των οποίων η σύλληψις λαμβάνει χώρα το Σάββατον ημέραν πληρωμής των εργατών [...] είναι συχνά διανοητικώς έκφυλα».¹⁶⁰ Εντωμεταξύ, η Αστυνομία Πόλεων δραστηριοποιείται σε μια σειρά μέτρων, όπως της μέτρησης του μήκους της φούστας, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Πάγκαλου το 1925, η οποία δεν έπρεπε να απέχει πάνω από 30 πόντους από το έδαφος, ως ένα μέσο διαχείρισης της ανηθικότητας των γυναικών.¹⁶¹ Στο πλαίσιο αυτό

158. Γ. Ασπρέας, «Εξέλιξις του αστυνομικού θεσμού», ό.π., σ. 200.

159. Ελένη Ρεθυμιωτάκη, Μαρίνα Μαροπούλου, Χριστίνα Τσακιστράκη (επιμ.), *Φεμινισμός και δίκαιο*, Αθήνα, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα, 2015.

160. Μ. Μωυσειδης, *Ευγονική και παιδοκομία*, Αθήνα, Εκ του Τυπογραφείου Κ. Γ. Μακρίδου και Ι. Α. Αλευροπούλου, 1925.

161. Dimitris Bacharas, «L'institution de la police des villes en Grèce: un voyage européen», ό.π., σ. 111-121, ιδιαίτερα σ. 121. Α. Φωτάκης, *Η δημιουργία της Αστυνομίας Πόλεων*, ό.π., σ. 226.

δημιουργούνται και οι αντιδράσεις το 1924, όταν, σε ομιλία της, η Έλλη Λαμπρίδου (μαθήτρια του Δελμούζου) τόλμησε ν' αναφερθεί στην «ψυχολογία των εφήβων» και στην ομοφυλοφιλία ως κάτι το φυσικό – «περί ήβης, περί εμμήνων, γενετήσιων ορμών των νέων και ιδίως των κοριτσιών, και των τούτοις επομένων αποτελεσμάτων της Φύσης»–, καταλήγοντας ότι η ομοφυλοφιλία είναι πράγμα φυσικό και «επιδίδονται εις αυτό όλα σχεδόν τα παιδιά μας και κορίτσια (!)». ¹⁶² Με όσα έχουν ειπωθεί ως εδώ, μπορούμε να καταλάβουμε καλύτερα το έγγραφο του υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας το 1926 στον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών με αίτημα την υποχρεωτική εισαγωγή ιατρικού πιστοποιητικού των μελλονύμφων με στόχο την πνευματική και σωματική ευγονία των απογόνων και του έθνους. ¹⁶³

Είναι φανερό ότι, κάτω από την ομπρέλα μιας υποτιθέμενης ψυχικής υγείας, ο αστικός κυρίαρχος βιοϊατρικός λόγος ¹⁶⁴ άνοιγε τον δρόμο στο κράτος να φτάσει στη λιβιδώ: στον χώρο των ενστίκτων και της επιθυμίας, θεσπίζοντας μια ορισμένη σχέση στον πυρήνα της υποκειμενικοποίησης με στόχο την υπακοή σε ένα αυθαίρετο καθεστώς ψυχικής/σωματικής ευγονικής κανονικότητας. Το υποκείμενο καλείται να ξεπεράσει την ατομική συνείδηση/βούληση μιας υποτιθέμενης επικίνδυνης ψυχικής

162. «Μία ακόλαστος διάλεξις από μαθήτριαν του Δελμούζου. Έχουν αι Αθήναι εισαγγελέα;», *Σκριπ*, 14.2.1927, σ. 1.

163. Κ. Κατσαράς, *Ψυχική και κοινωνική υγιεινή*, ό.π., σ. 152. Ο Γιώργος Κόκκινος, εξάλλου, έχει αναδείξει τον ρόλο του Ιωάννη Κούμαρη (1879-1970) – κατόχου της έδρας Φυσικής Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και ιδρυτή της Ελληνικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας (1924), πρωτεργάτη της ευγονικής στον ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο–, το πώς επίσης υπερασπίστηκε τη θέσπιση του προγαμιαίου πιστοποιητικού υγείας, ειδικής νομοθεσίας κωλυμάτων γάμου (συφιλιδικοί, φυματικοί, διανοητικά πάσχοντες, σχιζοφρενείς, καρκινοπαθείς, αλκοολικοί), καθώς και την εθελούσια στείρωση. Γιώργος Κόκκινος, «Όψεις του μεταπολεμικού ευγονισμού στην Ελλάδα», στο Γ. Τσιγάρας, Ε. Ναξίδου, Δ. Στρατηγόπουλος (επιμ.), *Ανδρι Κόσμος*, ό.π., σ. 213.

164. Θεωρώ ότι είναι «επιπόλαιο» να αναφερόμαστε στον βιοϊατρικό λόγο ως κάτι το ουδέτερο. Το αντίθετο, αυτός ο λόγος που υπερίσχυσε ήταν ο αστικός σε ανταπάντηση άλλων θεωρητικών ερμηνειών.

παιδικότητας εντός της οποίας κυριαρχούν τα ζώδη ένστικτα, προς όφελος της κοινωνικής συνείδησης.¹⁶⁵ Όποια ζωή παραμένει στην παιδικότητα μετατρέπεται σε ψυχικά ανώμαλη, εκθλυμένη και επικίνδυνη. Η μόνη οδός ήταν η οδός προς την ενηλικίωση, με τους όρους που αναφέρθηκα στην εισαγωγή.

Έτσι, σε μια κοινωνία που πλήττεται από τη φτώχεια, τη νοσηρότητα και την εξαθλίωση, ιδιαίτερα και μετά την έλευση των προσφύγων, το κράτος ψηφίζει τον Ν. 3032/1922 «Περί των μέτρων προς καταπολέμησην των αφροδισίων νοσημάτων, ως και περί ασέμνων γυναικών» (που ανέφερα μόλις παραπάνω), ενώ στη σκιά του ιδιώνυμου, μετά το 1929, δίπλα στην τριβάδα/πόρνη, εισάγεται και ο Ν. 4311/1929 «περί καταστολής της κυκλοφορίας και του εμπορίου των ασέμνων δημοσιευμάτων».¹⁶⁶ Εκείνη την εποχή, οι ψυχίατροι σημείωναν ότι είχαν δημιουργηθεί σε κεντρικές πόλεις στην Ευρώπη «Υπηρεσίες συμβουλών περί γάμου και αναπαραγωγής, παρέχουσαι οδηγίαις περί εκλογής συζύγου, περί προφυλάξεως από των αφροδισίων νόσων, περί αποφυγής απογόνων μετά νοσηράς κληρονομικότητας. Ιδρύθησαν Υπηρεσίες συμβουλών μητρότητος, αι οποίοι βοηθούσι τας νεαράς μητέρας».¹⁶⁷ Ακόμα, ο καθηγητής Δερματολογίας Γεώργιος Φωτεινός, πρότανης του Πανεπιστημίου Αθηνών και διευθυντής του Νοσοκομείου «Ανδρέας Συγγρός», μαζί με τον ψυχαναλυτή Άγγελο Δόξα (με το ψευδώνυμο Νικόλαος Δρακουλίδης, 1900-1985), θα αναφερθούν το 1929 στην αναγκαιότητα εισαγωγής ιατρικού πιστοποιητικού των μελλονύμφων,¹⁶⁸ με στόχο, υποτίθεται, τον

165. Νικόλαος Εξαρχόπουλος, *Εισαγωγή εις την Παιδαγωγικήν, τόμοι δύο*, εκδ. 4η, Αθήνα, σ. 195.

166. Κωσταντίνος Γαρδίκας, *Εγκληματολογία. Τόμος Α΄. Εισαγωγή και γενικά αίτια των εγκλημάτων*, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Δημ. Τζάκα-Στεφ. Δελαγραμμάτκα, 1936 [1948], σ. 345.

167. Γεώργιος Βλαβιανός, «Ψυχική υγιεινή και ψυχική ευγονική», *Ακαδημαϊκή Ιατρική* (Φεβρουάριος 1939), σ. 6.

168. Κ. Κατσαράς, *Ψυχική και κοινωνική υγιεινή*, ό.π., σ. 171.

έλεγχω των αφροδισίων. Σε αντίστοιχο αίτημα θα προσφύγει και ο έλληνας γιατρός σεξολόγος Γεώργιος Ζουράρις (1899-2001) το 1932.¹⁶⁹ Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο, ότι επίσης το 1929, δημοσιεύεται από τον Δρακουλίδη, το έργο του *Ιστορική και Κοινωνική Επισκόπηση της Πορνείας. Από Διεθνούς και Ελληνικής Απόψεως* (1929), στο οποίο, εξηγούσε, στηριζόμενος στις κυρίαρχες ψυχιατρικές και εγκληματολογικές αντιλήψεις, ότι οι «άσεμνες»/ελευθέριες γυναίκες στρέφονταν στην πορνεία, λόγω της «οκνηρίας προς εργασία» και της «έκφυλης ωθήσεως, λόγω ψυχικής διαστροφής, προς το πορνεύεσθαι».¹⁷⁰

Έτσι, μια ολόκληρη κοινωνία μάθαινε σταδιακά για αυτό τον επικίνδυνο άλλο. Όπως αναφέρει η Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, ακόμη και στο πιο αξιόλογο περιοδικό της εποχής, τη *Μούσα*, ο «Απόγονος» του Νάσου Χρηστίδη είναι ανάπηρος λόγω κληρονομικού νοσήματος¹⁷¹ που οφειλόταν στον ανήθικο βίο. Σε αυτό το πλαίσιο, το Τμήμα Ηθών της Αστυνομίας Πόλεων αναλαμβάνει με την ίδρυσή του το 1926,¹⁷² όπως επισημαίνει ο Αχιλλέας Φωτάκης, τις πόρνες και τους κιναιδους (όροι της εποχής), τα πορνεία, τη διάδοση των αφροδισίων νοσημάτων, τον τζόγο, την

169. Γεώργιος Ζουράρις, «Ο έλεγχος επί των γεννήσεων. Το προγαμιαίον πιστοποιητικόν», *Μακεδονία*, 4.9.1929, 1, 3.

170. Στον Δρακουλίδη έχω αναφερθεί διεξοδικά, Δήμητρα Τζανάκη, «Πορνεία και ανελευθερία στον Μεσοπόλεμο», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 150 (2018), σ. 111-149. Demetra Tzanaki, «Sex work is work: Greek Capitalism and the “Syndrome of Electra”», στο Jeremy Rayner, Susan Falls, George Souvlis, Taylor C. Nelms (επιμ.), *Back to the '30s?, Recurring Crises of Capitalism, Liberalism, and Democracy*, Λονδίνο, Palgrave, 2021. Στον τόμο αυτό υπάρχει επίσης η εξαιρετική ανάλυση από τον Γιώργο Κόκκινο.

171. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, «Λογοτεχνία, παραλογοτεχνία και βιοεπιστήμες στον Μεσοπόλεμο», στο Έφη Αβδελά, Δημήτρης Αρβανιτάκης, Ελίζα Άννα Δελβερούδη, Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος, Σωκράτης Πετμεζάς, Τάσος Σακελλαρόπουλος, *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης & Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, 2017, σ. 345.

172. Α. Φωτάκης, *Η δημιουργία της Αστυνομίας Πόλεων*, ό.π., σ. 201.

επαιτεία την αλητεία.¹⁷³ Στο σημείο αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία η επισήμανση του Φωτάκη σχετικά με τις συλλήψεις κίναιδων στην Αθήνα το 1920,¹⁷⁴ παρότι, όπως ανέφερα και παραπάνω, αυτές γίνονταν από τα τέλη της δεκαετίας του 1890. Παρ' όλα αυτά, εντοπίζω ανάλογα περιστατικά και στη Θεσσαλονίκη, με εκτενείς αναφορές στην εφημερίδα *Μακεδονία* τη δεκαετία του 1930. Όπως εξηγούσε ο υποδιευθυντής Γενικής Ασφάλειας Αθηνών Σπύρος Παξινός στο *Έγκλημα, Κοινωνία, Αστυνομία*. «*Βλέπε, άκουε, σιώπα*» (1940), οι συλλήψεις δεν γίνονταν υπό του αδικήματος της παρά φύσιν ασέλγειας – πράξη που ήταν ιδιαίτερα δύσκολη να αποδειχθεί –, αλλά στηριζόνταν στις διατάξεις του Νόμου περί επαιτείας και αλητείας.¹⁷⁵

Ειδικότερα, για τον Παξινό, η παιδεραστία (όρος της εποχής για την ομοφυλοφιλία) διακρίνεται στους ενεργητικούς και τους παθητικούς (θυμίζω, όπως αναφέρθηκα και στην εισαγωγή, ότι στον επιστημονικό λόγο ο όρος εισήχθη το 1857 από τον Ταρντιέ, αποδίδοντας ακριβώς στους παθητικούς το στίγμα του εκφυλισμού): «Εν τη παιδεραστία διακρίνονται δύο τάξεις εκφύλων, οι ενεργητικοί (σοδομισταί) και οι παθητικοί (κίναιδοι)».¹⁷⁶ Για τον ίδιο, οι κίναιδοι ήταν οι άνδρες που «ενδύονται κατά τρόπον θηλυπρεπή, περιφέρονται δε κατά τας νυκτερινάς ώρας εις τας κεντρικάς οδούς της πόλεως με εμφάνισιν και τρόπους προκαλούντας την αγανάκτησιν της κοινωνίας, διά να ανεύρουν παιδεραστάς»,¹⁷⁷ με αποτέλεσμα την ανάγκη της επέμβασης της αστυνομίας, μιας και στην ουσία οι

173. Στο ίδιο.

174. «Χρονικά», *Μακεδονία*, 30.11.1926, σ. 30. «Η κοινωνία μας. Ανακάλυψις αισχρών διαφθορειών. Το μέγα σκάνδαλον. Φρικώδη όργια», *Μακεδονία*, 12.12.1926, σ. 1. «Νέαι αποκαλύψεις διά τα διαφθορεία. Αι πρώται συλλήψεις», *Μακεδονία*, 14.12.1926, σ. 3. «Γεγονότα», *Μακεδονία*, 28.8.1931, σ. 3. «Γεγονότα», *Μακεδονία*, 23.10.1931, σ. 5.

175. Σ. Παξινός, *Έγκλημα, κοινωνία, αστυνομία*, ό.π., σ. 170.

176. Στο ίδιο.

177. Στο ίδιο, σ. 171.

κίναιδοι ταυτίζονταν με το έγκλημα της ληστείας. «Οι κίναιδοι εσωτερικώς ενδύονται ως γυναίκες· φορούν λ.χ. σουτιέν, γυναικεία πανταλόνια και γενικώς καλλωπίζονται θηλυπρεπέστατα, αποκαλούνται μεταξύ των “αδελφαί” και προσφωνούνται διά γυναικείων ονομάτων ή τοιούτων των πόλεων της καταγωγής των ήτοι Μαρία, Γεωργία, [...] Αμερικάνα, Μυτιληνιά, κ.τ.λ.». ¹⁷⁸ Ο Παξινός επεσήμανε, πάντως, ότι μόνο με τη σύλληψη των κίναιδων, δηλαδή των ανδρών που ντύνονται γυναίκες και ασκούν την πορνεία, θα μπορούσε ν’ απαλλαχθεί η κοινωνία από τα αφροδίσια, αφού τα 9/10 των κίναιδων ήταν φορείς των αφροδισίων. ¹⁷⁹

Με δυο λόγια, δεν διωκόταν η νόσος των αφροδισίων, αφού γνωρίζουμε ότι κύρια αιτία μετάδοσης της σύφιλης τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν η μετακίνηση των στρατευμάτων, ¹⁸⁰ αλλά ο κίναιδος, ο άνδρας που τολμούσε να ντυθεί γυναίκα και να γίνει παιχνίδι ηδονής άλλων ανδρών, και η εκθηλυμένη ζωή. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Παξινός θ’ αναφερθεί στα σχετικά με τα ήθη αδικήματα προς την πολιτεία: πορνεία, εκμαυλισμός, μαστροπεία, σωματεμπορία, βιασμός, άμβλωση, ομοφυλοφιλία, σαδισμός, μαζοχισμός, φετιχισμός, κτηνοβασία, πορνογραφία. ¹⁸¹ Αν μέσω του κίναιδου για μια ακόμη φορά διώκεται η εργατική τάξη, έχει ενδιαφέρον να αντιδιαστείλουμε μια πιο περίπλοκη ερμηνεία, σε σχέση με τις γυναίκες, που παρέχει ο Παξινός όταν αναφέρεται στον μαζοχισμό. Μαζοχισμός, κατά τον ίδιο, είναι όταν ένας άνδρας μπορεί να αισθανθεί τη «γενετήσιον ορμήν» μόνο με βάσανα και βιαιοπραγίες που θα του προκληθούν από μια γυναίκα. ¹⁸² Μάλιστα, συνήθως

178. Στο ίδιο, σ. 172.

179. Στο ίδιο, σ. 170.

180. Α. Τζιτζίκος, «Κρατικός έλεγχος και κανονιστικοί λόγοι για την πορνεία και τα αφροδίσια νοσήματα στην Ελλάδα των αρχών του 20ού αιώνα», ό.π.

181. Στο ίδιο, σ. 151.

182. Στο ίδιο, σ. 177. Τον όρο «μαζοχισμό» στην ελληνική βιβλιογραφία για πρώτη φορά τον εντοπίζω το 1903 και στο έργο του Γεώργιου Βάφα.

προκαλούνταν από γυναίκες «των καλών κοινωνικών τάξεων, όπως η Sainte Ange, ηθική μαζοχίστρια, ήτις ηρέσκετο κατά την διάρκεια της σεξουαλικής πράξεως να τής συμπεριφέρονται ως προς κοινήν πόρνην».¹⁸³ Για εκείνον, ο μαζοχισμός δεν ήταν παρά ακόμη ένα παράδειγμα αυτής της εξαθλίωσης της ζωής που δεν σέβεται ταξικά και έμφυλα όρια.¹⁸⁴ Εν ολίγοις, διώκεται η γυναίκα που τολμά να συμπεριφέρεται ως άνδρας. Την ίδια περίοδο, η εφημερίδα *Εμπρός* θα κατέγραφε το ηθικό κατρακύλισμα, την ερωτική ακολασία σε σπίτια κρυφά,¹⁸⁵ ενώ το 1929 είχε εκδοθεί και το έργο του Χρ. Βασιλακάκη *Πληγές και Φραγγέλιον*, για το οποίο ένας αρθρογράφος της ίδιας εφημερίδας ανέφερε ότι περιέγραφε την ανηθικότητα της κοινωνίας, κι έπειτα κατέληγε στο συμπέρασμα ότι «μόνον η δικτατορία ενός ανωτέρου ανθρώπου μπορεί να σώση ένα λαό που κατρακύλισε στη διαφθορά».¹⁸⁶ Με βάση τα συγκεκριμένα αδικήματα δεν σημειώνονται διώξεις εναντίον της πράξης¹⁸⁷ στην ουσία, διώκεται η ανυπακοή των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων να ζήσουν εντός των ορίων της αστικής ηθικής/καθεστώτος αλήθειας. Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο ότι το 1929

183. Σ. Παξινός, *Έγκλημα, κοινωνία, αστυνομία*, ό.π., σ. 178.

184. Ο όρος «transvesti», όπως θα εισαχθεί από τον εβραίο ψυχίατρο και σεξολόγο Μάγκνους Χίρσφελντ (Magnus Hirschfeld, 1868-1935), *Η ψυχολογία της ομοφυλοφιλίας* (1913, στα ελληνικά γράμματα το 1960), θα μεταφραστεί από τον Έλληνα ψυχίατρο Δημήτριο Κουρέτα τη δεκαετία του 1930 ως «παρενδυσία». Ο Χίρσφελντ θα επιμείνει στον όρο «transvesti» και όχι «travesti», όπως και στον όρο «transvestitisme» και όχι «travestitisme», μιας και η έννοια του «travesti» είχε για τον Χίρσφελντ μάλλον το περιεχόμενο μιας μασκαράτας παρά έναν σαφή ψυχολογικό επιτονισμό αυτής της πράξης: μέσα από μια φιλοσοφία βάσει της οποίας η αλλαγή του κουστουμιού για το υποκείμενο υποδήλωνε το πέρασμα από το φύλο εντός του οποίου ένιωθαν καταπιεσμένοι, στερημένοι από ελευθερία, στο αντίθετο φύλο και σε ένα υποκείμενο που πλέον αποκτούσε το αίσθημα της ασφάλειας, της ηρεμίας και της ψυχικής μεταρσίωσης.

185. Δ. Τάγλουερ, «Αι μεγάλοι έρευναι της εσπερινής. Το ηθικό κατρακύλισμα της σημερινής κοινωνίας», *Εμπρός*, 8.6.1930, σ. 3.

186. Χρ. Βασιλακάκη, «Πληγές και φραγγέλιον», *Εμπρός*, 23.11.1929, σ. 1.

187. Δ. Τζανάκη, *Ιστορία της (μη) κανονικότητας*, ό.π., σ. 25-40.

ξεκινάει μια ολόκληρη συζήτηση γύρω από τα εξώγαμα και την αναγκαιότητα τροποποίησης του Ν. 14 Ιουλίου 1926.¹⁸⁸ Τελικά, στο νομοσχέδιο του 1929 προτάθηκε ουσιαστικά η νομιμοποίηση των εξωγαμων παιδιών, είτε μέσω γάμου είτε μέσω διατάγματος του υπουργού της Δικαιοσύνης. Επομένως, το ζήτημα των εξωγαμων ήταν πλέον πολιτικό θέμα και ανήκε στη δικαιοδοσία του κράτους, αφού στόχος ήταν ο έλεγχος της «ελευθεριάζουσας ζωής».¹⁸⁹ Επιπλέον, όπως θα δούμε αργότερα, μετά τη δεκαετία του 1950 το κράτος θα μπορούσε να τιμωρεί τους αριστερούς γονείς με βάση το ζήτημα των «μπάσταρδων παιδιών».¹⁹⁰

188. «Το Νομοθετικό Διάταγμα περί καταστάσεως εξωγαμων τέκνων», *Σκριπ*, 25.7.1926, σ. 6. «Περί εξωγαμου τέκνου», *Σκριπ*, 13.11.1927. «Τροποποιήσεις του διατάγματος περί καταστάσεως των εξωγαμων τέκνων», *Ριζοσπάστης*, 28.3.1927, σ. 4. «Το διάταγμα περί των εξωγαμων τέκνων», *Σκριπ*, 7.11.1928, σ. 4. «Ο Νόμος περί εξωγάμων», *Σκριπ*, 17.6.1929, σ. 2. «Το διάταγμα περί εξωγαμων τέκνων ετροποιήθη από τους καθηγητάς. Πότε αναγνωρίζεται η πατρότης», *Ριζοσπάστης*, 12.1.1929, σ. 4. «Τα εξώγαμα τέκνα», *Ριζοσπάστης*, 29.5.1927, σ. 4. «Θα προστατευτούν λοιπόν τα εξώγαμα τέκνα;», *Ριζοσπάστης*, 6.2.1929, σ. 2. «Το νομοσχέδιον εξωγαμων τέκνων. Το περιεχόμενον του νομοσχεδίου». *Σκριπ*, 26.1.1930, σ. 4. Στο σημείο αυτό, θυμίζω ότι ξεκινά από το φεμινιστικό κίνημα της εποχής, και ιδιαίτερα την Αύρα Θεοδωροπούλου, η ευαισθητοποίηση σχετικά με τα εξώγαμα. Αυτό σήμαινε ότι οι φεμινίστριες ζητούσαν: «α) Να μη κανονίζεται η διατροφή του δικαστικά ανεγνωρισμένου εξωγάμου σύμφωνα με την κοινωνική θέση της μητέρας, που είναι συνήθως μια φτωχή κοπέλα, εργάτρια ή υπηρέτρια, αλλά με την περιουσιακή κατάσταση του πατρός, β) να μην απαλάσσονται οι παντρεμένοι από τις υποχρεώσεις των στα εξώγαμα παιδιά των, όπως ορίζει ο νέος νόμος, γ) να έχη ο νόμος αναδρομική δύναμι και δ) να μην απαιτούνται κανενός είδους τέλη δικαστικά για τις δίκες, για την αναγνώρισι των εξωγαμων». «Ο Νόμος περί εξωγάμων», *Σκριπ*, 17.6.1929, σ. 2.

189. «Το νομοσχέδιον εξωγαμων τέκνων. Το περιεχόμενον του νομοσχεδίου». *Σκριπ*, 26.1.1930, σ. 4.

190. Γι' αυτή τη βία, που εναντιώνεται στη μείξη, βλ. Ρίκα Μπενβενίτσε, «Ο "Διωκτικός Μεσαίωνας" στο φως της ιστορικής ανθρωπολογίας», στο *Επιστημονικό Συμπόσιο. Το παρόν του παρελθόντος. Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής Σχολή Μωραΐτη), 2002, σ. 193-208.

ΤΜΗΜΑ ΗΘΩΝ

Σε αυτό το πλαίσιο, η υγεία γίνεται κεντρικό ζήτημα του κράτους, με πολιτικά μέτρα που έθεταν στο επίκεντρο τον ανήθικο βίο των λαϊκών στρωμάτων. Από το 1928 έως το 1932, ο Ελευθέριος Βενιζέλος θ' αναλάβει την ευθύνη του υπουργείου Υγείας. Αν, όμως, μέχρι το 1924 η πειθάρχηση επικεντρωνόταν στην κοινή εκφυλισμένη ζωή, στην εγκληματία πόρνη και στον κίναδο, πλέον, μια σειρά από δημοσιεύσεις του αστικού Τύπου θα συνδέσουν επίσης τον κομμουνιστή και την κομμουνίστρια με την ανηθικότητα, αφού και οι κομμουνιστές/-τριες αντιπάλευσαν την «αιδώς» ως «αστική εφεύρεση»,¹⁹¹ οδηγώντας την κοινωνία στα αφροδίσια νοσήματα και στην καταστροφή της ελληνικής οικογένειας.¹⁹² Την ίδια περίοδο, έχουν περάσει μια σειρά από μέτρα με σκοπό την επιβολή λογοκρισίας. Θυμίζω ενδεικτικά το Ν.Δ./24 «Περί κατοχυρώσεως του δημοκρατικού πολιτεύματος», γνωστό ως «κατοχυρωτικών», παράλληλα με την απαγόρευση από τις αστικές κυβερνήσεις «της εργατικής Πρωτομαγιάς» (1.5.1924), την επιβολή της λογοκρισίας (13.7.1925),¹⁹³ εγκαινιάζοντας έτσι και θεσμικά ένα νομοθετικό αντικομμουνιστικό πλαίσιο που κορυφώνεται με τον νόμο 4229 του 1929 «Περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών» που μεταφράζεται με πληθώρα συλλήψεων και εξοριών πολιτικών προσώπων.

Το περιώνυμο *ιδιώνυμο*, σχετικά με το οποίο δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η πρόταση του Αλέξανδρου Παπαναστασίου –που

191. «Εις τον Παράδεισον των Μπολσεβίκων. Τα Διαζύγια εις την Ρωσσίαν. Η προσπάθεια των Σοβιέτ. Ο πώς επιταχύνουν την κοινωνικήν αποσύνθεσιν. Γάμοι μεταξύ στενώντατων συγγενών. Η ανταλλαγή των συζύγων. Η “Αιδώς” καταργείται διότι είναι αστική εφεύρεσις». *Σκριπ*, 3.7.1928, σ. 2.

192. Στο ίδιο.

193. Κατερίνα Πάπαρη, *Ελληνικότητα και αστική διανόηση στον Μεσοπόλεμο. Το πολιτικό πρόγραμμα των Π. Κανελλόπουλου, Ι. Θεοδωρακόπουλου και Κ. Τσάτσου*, Αθήνα, Ασίνη, 2017, σ. 54.

είχε εκφράσει την αντίθεσή του με αυτό— να διώκονται με τον ίδιο νόμο και οι ενέργειες των φασιστών απορρίφθηκε κατηγορηματικά από τον Βενιζέλο, ξεκινούσε παράλληλα με τη δίωξη του ανήθικου άλλου.¹⁹⁴ Έτσι, το Τμήμα Ηθών (1926), που μέχρι τότε ήταν ανεξάρτητη υπηρεσία με αντικείμενο την πορνεία, από το 1929 και μετά περνά κάτω από την Υποδιεύθυνση Γενικής Ασφαλείας,¹⁹⁵ μιας και ο στόχος πλέον είναι η αντιμετώπιση του ζωώδους ένστικτου, που ταυτίζεται με το ταξικό ένστικτο.¹⁹⁶ Η σεξουαλικότητα εξασφαλίζει, όσον αφορά την κυρίαρχη εξουσία, αυτή την ταύτιση του ταξικού με το ζωώδες ένστικτο μέσω των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων και κατά συνέπεια τον σπιγματισμό του κομμουνισμού με τη διαστροφή και την ανωμαλία. Έτσι, ο αστικός Τύπος της εποχής αφενός θα καυτηρίαζε αυτό το ταξικό ένστικτο, την προσήλωση στο κόμμα αντί για το έθνος, ως μια διαστροφή, όπως παράλληλα θα καυτηρίαζε το γεγονός ότι, σε αντίθεση με τις ιατρικές πρόσφατες γνωματεύσεις, η ομοφυλοφιλία, αυτή η «ερωτική διαστροφή», δεν τιμωρούνταν στις περισσότερες Σοβιετικές Δημοκρατίες, όπως και στους πρωτόγονους και στους άγριους πληθυσμούς.¹⁹⁷

Επιπλέον, ο αστικός Τύπος θα σχολίαζε το γεγονός ότι η έκτρωση είχε αναγνωριστεί ως νόμιμη στις περισσότερες σοσιαλιστικές σοβιετικές δημοκρατίες, ενώ ο αρθρογράφος τόνιζε

194. Θάνος Βερέμης, Οδυσσέας Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα, Φιλιπότης, 1980.

195. Κωσταντίνος Κατσαράς, *Ψυχική και κοινωνική υγιεινή*, Αθήνα, Τύποις Παν. Δρούκα, 1940, σ. 152. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο ότι το 1926, ο αστυνομικός διευθυντής Καλυβίτης ορίζει «λόγω μιας παρατηρούμενης τάσης προς ανηθικότητα», μια ολόκληρη σειρά μέτρων. Α. Φωτάκης, «Η δημιουργία της Αστυνομίας Πόλεων», ό.π., σ. 84.

196. «Υπερασπίστε την προλεταριακή μας πατρίδα», *Ριζοσπάστης*, 2.3.1931, σ. 1. Τον όρο «ταξικό ένστικτο» τον συναντάμε σε άρθρα στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, ενδεικτικά αναφέρω: «Συνδιάσκεψη των ανταποκριτών του Ριζοσπάστη», *Ριζοσπάστης*, 11.3.1932, σ. 1. «Οι λιμενεργάτες Καλαμάτας κατέβηκαν σε καινούρια απεργία». *Ριζοσπάστης*, 19.10.1932, σ. 4.

197. «Εισ τον Παράδεισον των Μπολσεβίκων. Τα Διαζύγια εις την Ρωσίαν», ό.π.

τη σταδιακή ανηθικότητα που εισέρρεε στις εργατικές τάξεις, αφού η έκτρωση επιτρεπόταν πρωτίστως ανάμεσα στις εργάτριες.¹⁹⁸ Μάλιστα, ο αρθρογράφος θα αναφέρει ότι το 1925 ιδρύθηκε «υπό την προστασίαν και με την ενίσχυσιν της Κυβερνήσεως [στη Σοβιετική Ένωση] ένα σωματεϊόν το οποίον έλαβε την ονομασίαν “Κάτω η αιδώς”. Τα μέλη του Σωματείου αυτού υποχρεούντο να παραιτηθούν των ενδυμάτων και να περιφέρονται γυμνά»,¹⁹⁹ μια ακόμη ένδειξη των νευρώσεων των κομμουνιστών/τριών.²⁰⁰

Αυτή είναι η γενέθλια στιγμή του εσωτερικού κοινωνικού εχθρού,²⁰¹ του εκθηλυμένου κομμουνιστή/τριας-ζώδους τέρατος. Μιας ακόμη αίρεσης ενάντια της ανθρωπότητας και αυτό θα τονίσει και η ομιλία του διευθυντή του Αρσακείου Δημήτριου Γαρδίκας το 1927 με τον τίτλο «Η σημαία μας και ο κομμουνισμός» και υπότιτλο «Ο Κομμουνισμός πολιτικοκοινωνική αίρεσις. Ολεθριωτάτης διά την ανθρωπότητα μορφής». Σε αυτή την ομιλία, ο Γαρδίκας θα ερμήνευε την πολιτική του κομμουνισμού, με όρους μιας προσπάθειας μετασχηματισμού του ψέματος σε αλήθεια, ότι δηλαδή στην ουσία αυτή η πολιτική φιλοσοφία υπέκρυπτε πως εργαζόταν για την «κατάλυσιν της οικογενείας, θρησκείας, πατρίδος και πάσης άλλης συναφούς προς autάς ηθικής αρχής και αξίας [...] Ο Marx και οι ακόλουθοί του με βάσιν τον ιστορικόν υλισμόν, εμπεποτισμένοι δε κατά μονόπλευρον άποψιν των διδασμάτων της εγγελιανής φιλοσοφίας, η οποία διά του Εγέλου (1770-1831) παραδέχεται ότι ο άνθρωπος διά τον άνθρωπον είναι Θεός και όχι λύκος»²⁰² για αυτό και ήταν μια πολιτικοκοινωνική αίρεσις. Στο ίδιο μήκος κύματος, η Κατσιόγρα θα τονίσει σε μια σειρά

198. Στο ίδιο.

199. Στο ίδιο.

200. Στο ίδιο.

201. Άννα Κατσιόγρα, *Γενετήσια Αγωγή για το αγόρι*, Αθήνα, 1935, σ. 57-58.

202. Κ. Γαρδίκας, *Εγκληματολογία. Τόμος Α΄*, ό.π., σ. 4.

από δημοσιεύσεις της, όπως έχω αναφερθεί αλλού,²⁰³ το πώς η κομμουνιστική αντίληψη είναι αρνητική για την ίδια τη ζωή, αφού αψηφά την εγκληματικότητα της ανθρώπινης φύσης, μάχεται για την ανθρώπινη απελευθέρωση, με αποτέλεσμα να στέλνει τους ανθρώπους στην αρρώστια και στον θάνατο, μέσα από το αίτημα της ελεύθερης σεξουαλικότητας και της εξάπλωσης των αφροδισίων. Από την άλλη, δεν πρέπει να μας διαφύγει το γεγονός ότι η θέση που κατείχε η Κατσιόγρα στο πανεπιστήμιο της έδινε αντικειμενικά την επιστημονική εγκυρότητα να διδάξει στο Κυριακόν Σχολείο του Εργατικού Κέντρου, το οποίο το 1921 ήταν κάτω από την επίβλεψη και τη διοίκηση του προεδρείου, με πρόεδρο την Αύρα Θεοδωροπούλου, γραμματέα τη Μαρία Δεσύπρη και τις Ελένη Κορύλλου και Ρόζα Ιμβριώτου συμβούλους.²⁰⁴ Κατά συνέπεια, πρόκειται για μια αστή φεμινίστρια, γιατρό με σαφή ευρεία απήχηση. Η Κατσιόγρα, συμπυκνώνοντας τη διδασκαλία του Φρόυντ, θα αναφερθεί στη λίβιδο/*libido* (φιληδονία, *φιλότης*) που ευθύνεται για τη γένεση της ψυχονεύρωσης, από ένα ευάλωτο «πρωτόγονο ον» που έχει αδύνατη διανοητικότητα και βούληση και που η συνειδησή του δεν καταφέρνει να εξουσιάζει πλέον την επιθυμία που εγκατέλειψε, που απώθησε στο ασυνείδητο, την περίοδο που το έμβιο ον εισέρχεται στον πολιτισμό, δηλαδή στην εγκατάλειψη των γενετήσιων ορμών. Αντιθέτως, όσον αφορά το κυρίαρχο υποκείμενο, δεν ακολουθεί η απώθησις, αλλά η εξύψωση (το αντίθετο της απωθήσεως), μέσω της οποίας το άτομο καταφέρνει συνειδητά να οδηγήσει τον εαυτό του στην ενηλικίωση, γι' αυτό και δεν παρουσιάζει την εκδήλωση των ψυχώσεων. Έτσι, η ψυχαναλυτική μέθοδος καλείται,

203. Δήμητρα Τζανάκη, «Ο αυνανισμός και το κομμουνιστικό “ψυχικό νόσημα”». Μια ανάλυση της Άννας Κατσιόγρα, *Γενετήσια αγωγή για το αγόρι* (1935)», ό.π., σ. 7-33.

204. Ζιζή Σαλίμπα, *Γυναίκες εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία και στη βιοτεχνία (1870-1922)*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 2002, σ. 268.

σύμφωνα με την Κατσίγρα, ν' ανακαλύψει πλέον την απώθηση που συνέβη «σε ώριμο μεν αλλά με παιδιάστικο συνειδητό εγώ ενήλικα», με στόχο τη θεραπεία του.²⁰⁵

Έτσι, οι κτηματικοί σύλλογοι Ζακύνθου και Καλαμών διαμαρτύρονταν για την «απειλούμενη απεργίαν των επαγγελματιών και κατά της εξαπλώσεως των κομμουνιστικών ιδεών». Και δεν είναι τυχαίο ότι, όταν απασχόλησε τη Βουλή το ζήτημα της προστασίας της μητρότητας των εργατριών το 1927, σύμφωνα με τον Σ. Σωτηριάδη, αυτή η προστασία έπρεπε να καταργηθεί, γιατί αφορούσε ένα ακόμη μέτρο ανηθικότητας προς αυτά τα στρώματα, καθώς «η διάταξις ακόμη περί μητρότητας [για τον Σωτηριάδη] είναι επικίνδυνος, διότι περί ποίας μητρότητας πρόκειται και περί της εξώγαμου τοιαύτης [και θα επιτρέψει μέσω των μέτρων την αύξηση των εξώγαμων γεννήσεων]».²⁰⁶

Ο αστικός βιοϊατρικός λόγος ταύτιζε την ανηθικότητα με την εγκληματικότητα του ενστίκτου και δη του ταξικού ενστίκτου του κομμουνισμού. Έτσι, ο κομμουνισμός μετατράπηκε σε ένα ακόμη τοπίο του αυστηρού διαχωρισμού των ψυχικά υγιών από τους ασθενείς/ψυχικά ανώμαλους, ενώ η επιμειξία του υγιούς πληθυσμού με τον κομμουνιστή/τρια, που πάσχει από νευρώσεις, θα γίνει ο κίνδυνος που πρέπει να καταπολεμηθεί. Μια ορισμένη υποχρέωση της αστυνομίας, λοιπόν, ήταν να διασφαλίσει τις σχέσεις μόνο εντός γάμου, όπως επίσης και την προστασία της κοινωνίας από επιμιξίες με τους κομμουνιστές/τριες. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι τη συγκεκριμένη περίοδο έγινε νομοθετική ρύθμιση που όριζε ότι η αστυνομία μπορούσε, όταν εντόπιζε μια γυναίκα με άνδρα σε πάρκο ή ύστερα από ανώνυμη επιστολή, να την οδηγήσει σε οίκο ανοχής, με απόφαση του αστυνομικού διευθυντή.²⁰⁷ Αυτό σήμαινε επίσης, υποχρεωτι-

205. Στο ίδιο, σ. 83.

206. «Η βουλή απεφάνθη εχτές υπέρ της καθιερώσεως της θανατικής ποινής», *Σκριπ*, 10.2.1927, σ. 3.

207. Α. Φωτάκης, *Η δημιουργία της Αστυνομίας Πόλεων*, ό.π., σ. 231.

κή νοσηλεία στο νοσοκομείο Συγγρού.²⁰⁸ Παράλληλα, το 1927 δημιουργείται στο υπουργείο Παιδείας τετραμελής επιτροπή, με στόχο την καταπολέμηση του κομμουνισμού στα σχολεία.²⁰⁹ Αντίστοιχα, ο Κωστής Χαριτάκης, ιατρός υγιεινολόγος, διευθυντής της Υπηρεσίας Κοινωνικής Υγιεινής και οργανωτής της Έκθεσης Υγιεινής στην Αθήνα (1938), θ' αναφερθεί το 1928, στο πώς η γεννητική ζωή ορισμένων κοινωνικών τάξεων ευθυνόταν για την εξάπλωση των αφροδισίων, καταλήγοντας στο μότο της εποχής: την εγκράτεια. Με δικά του λόγια: «Για αυτό πολύ συζητείται σήμερα το παληό, αλλά πάντα νέο και πάντα ενδιαφέρον ζήτημα της γεννητικής εγκράτειας. Έτσι αποτελεί τώρα τελευταία μια από τις κυριότερες προσπάθειες της γεννητικής αγωγής, η δε αστική νομοθεσία φροντίζει να περιορίζει τη γεννητική προκλητικότητα».²¹⁰ Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι στην Εγκληματολογική Στατιστική των ετών 1922-1935, στις κατηγορίες των αδικημάτων ενσωματώνονται οι «προσβολαί κατά των ηθών», προβάλλοντας τον σταδιακό ψυχικό εκφυλισμό της κοινωνίας, ιδιαίτερα ανάμεσα στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, που αφήνονται κάτω από το βάρος της κομμουνιστικής απελευθέρωσης. Χαρακτηριστικά, οι προσβολές κατά των ηθών αφορούσαν τα κάτωθι εγκλήματα και τις ανάλογες συλλήψεις: Για προαγωγή στην πορνεία 4 το 1926, 9 το 1927, 4 το 1928 και 2 το 1929. Κατά της δημοσίας τάξεως είχαμε 1.171 το 1926, 1.817 το 1927, 1.794 το 1928 και 4.669 το 1929. Κατά της ασφαλείας του κράτους είχαμε 0 το 1926, 0 το 1927, 5 το 1928 και 43 το 1929. Όσον αφορά τους βιασμούς, 12 το 1926, 4 το 1927, 5 το 1928 και τέλος 3 το 1929. Αποπλανήσεις εις ασέλγειαν, 37 το 1926, 34 το 1927, 30 το 1928 και 55 το 1929. Κατά της τιμής, 49 το 1926, 183 το 1927, 282 το 1928 και 299

208. Στο ίδιο.

209. «Η καταπολέμησης του κομμουνισμού εις τα σχολεία», *Σκριπ*, 8.4.1927, σ. 4.

210. Κωσταντίνος Α. Χαριτάκης, «Ο ανταφροδισιακός αγών και το πρόβλημα της καταργήσεως των οίκων ανοχής», *Ελληνίς* 8-9 (1928), σ. 177.

το 1929. Συνολικά, επομένως, καταγράφηκαν 72 προσβολές κατά των ηθών το 1926, 80 το 1927, 78 το 1928 και 67 το 1929.²¹¹ Φυσικά, μια τέτοια λίστα δεν είναι τυχαία. Είναι η περίοδος που το ΚΚΕ είχε ισχυρή παρουσία στην Κοκκινιά, μέσα από τα εργατικά και τα εργατο-αθλητικά σωματεία της περιοχής, στην οποία θα υπάρξουν δολοφονίες σε προεκλογικές συγκεντρώσεις δημοτικών εκλογών το 1932.²¹² Είναι φανερό ότι οι δολοφονίες μπορούσαν να γίνουν ακριβώς κάτω από τη διαβεβαίωση της τρέλας αυτών των ανθρώπων.²¹³ Μάλιστα, η αστυνομία θα ζητήσει για την Κοκκινιά τη βοήθεια του Στρατιωτικού Επόπτη Πειραιώς,²¹⁴ με αποτέλεσμα να οργανώνονται στρατιωτικές περίπολοι στους δρόμους, τουλάχιστον μέχρι τη διεξαγωγή δημοτικών εκλογών.²¹⁵ Ακολούθησαν διατριβές, άρθρα, λήμματα εγκυκλοπαιδειών και διδακτικές προκηρύξεις που περιέγραφαν την ψυχική υγεία των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, τα οποία έφταναν στο σημείο να εξεγείρονται, ενώ το βάρος έπεφτε όλο και πιο πολύ στην παιδική ηλικία και ιδιαίτερα στο οικογενειακό τους περιβάλλον, μέσα από έναν λόγο που έθετε στον πυρήνα την ανήθικη, ψυχικά ανώμαλη μητέρα. Από την άλλη, η δημοσίευση του Φρίντριχ Ένγκελς *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους* το 1884 (που μεταφράστηκε στα ελληνικά το 1933),²¹⁶

211. *Εγκληματολογική Στατιστική. Έτος 1929*, Αθήνα, Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, 1931, σ. i-xi.

212. Χριστίνα Χρονοπούλου, «Μεσοπόλεμος και λογοκρισία: Το παράδειγμα της λογοκρισίας στο φιλμ του βωβού κινηματογράφου *Κοινωνική Σαπίλα*», στο Πηνελόπη Πετσίνη, Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Λογοκρισία στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ, 2016. σ. 33.

213. Κώστας Φόβος, «Ο φόνος πριν από την απόπειρα», επιμ. Τάσος Κωστόπουλος, *Εφημερίδα των Συντακτών*, 25.11.2018.

214. Χ. Χρονοπούλου, «Μεσοπόλεμος και λογοκρισία», ό.π., σ. 33.

215. Στο ίδιο.

216. F. Engels, *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*, μτφρ. Α. Δούμας, Αθήνα: Γ. Παπαδημητρίου, 1933. Έχει μεσολαβήσει

η οποία καταφέρνει με επιστημονικό τρόπο να αποδείξει ότι η μονογαμική οικογένεια και οι ετεροσεξουαλικές/μονογαμικές σχέσεις αποτελούν αλληλένδετα «ιστορικά φαινόμενα» με την ατομική ιδιοκτησία και το νεωτερικό κράτος, έθετε σε εφαρμογή ακόμη περισσότερο μέτρα καταστολής, παράλληλα μ' έναν βιοϊατρικό λόγο που καταφέρνει να ταυτίσει την εξέγερση με τη νοσηρότητα του ψυχικού νοσήματος. Εν ολίγοις, για την «κρίση» ευθύνεται η εκθηλυμένη εγκληματούσα ζωή.²¹⁷ Αυτό θα επισημάνει επικριτικά και η Έφη Πανσέληνου, δικηγόρος και αντιπρόσωπος του Συνδέσμου των Ελληνίδων Επιστημόνων,²¹⁸ κατακρίνοντας τον νομοθέτη που δεν στάθηκε ενάντια στις κοινωνικές προλήψεις και τους νόμους που ανάγκαζαν τις εξώγαμες μητέρες –ιδιαίτερα τις φτωχές– να πνίγουν κάθε αίσθημα μητρότητας και να πετάνε στον δρόμο τα παιδιά τους, με αποτέλεσμα, αν καταφέρουν να επιζήσουν, να καταλήγουν στην αλητεία και στο έγκλημα. Αντ' αυτού, εθελοτυφλούσε και μεγάλωνε τις ποινές ενάντια σε αυτές τις απροστάτευτες ζωές, και ειδικά στα απροστάτευτα παιδιά. Ως εκ τούτου, το 1930, σε σύνολο 85.245 προσώπων που καταδικάστηκαν, τα 15.119 είναι παιδιά και νέοι από 10-21 χρονών (859 παιδιά χρονών 10-14).²¹⁹

η μετάφραση του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* το 1921, από τις εκδόσεις του «Σοσιαλιστικού Βιβλιοπωλείου».

217. Joseph Pridmore, «Mass violence and the Crowd: the perception of proletarian Community in Working-Class Writers of the 1930s», *Revue electrique d'etudes sure le monde Anglophone* 4 (2006). Jason Crouthamel, «War Neurosis versus Savings Psychosis: Working-Class Politics and Psychological Trauma in Weimar Germany», *Sage* 37 (2002), σ. 163-182. Jason Crouthamel, «Mobilising psychopaths into pacifists: Psychological victims of the first World War in Weimar and Nazi Germany», *Peace & Change* 30/2 (2005), σ. 205-230.

218. Ο Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων δημιουργήθηκε το 1926 από την Μαρία Φαμπουράρη, δικηγόρο, η οποία μαχόταν, ανάμεσα σε άλλα, και για τη δικαίωση των νόθων παιδιών. Πάνος Ν. Αβραμόπουλος, «Κορίτσι πράγμα σε στρατοδικείο;», <https://www.mixanitouxronou.gr/koritsi-pragma-se-stratodikeio-ayti-itan-i-proti-gynaika-dikigoros-tis-palias-athinas-poy-espase-to-avato-toy-androkratoymenoy-epaggelmatos-oi-agonis-tis-gia-ta-notha-paidia/>.

219. «Βαλκανικό Συνέδριο Παιδιού. Έκθεση Γυναικείων Οργανώσεων για την καταπολέμηση της εγκληματικότητας κ.λ.π.», *Ριζοσπάστης*, 10.4.1936, σ. 3.

Είναι φανερό ότι το βάρος είχε μεταφερθεί στην ατομική ευθύνη και στο ξερίζωμα των ενστίκτων του λαού. Έτσι, εκείνη την εποχή, μέσα από τη δημιουργία δεκάδων ιδρυμάτων, τόσο από το κράτος όσο και με ιδιωτική πρωτοβουλία, αντικείμενο μελέτης του βιοϊατρικού λόγου γίνεται η ψυχική πειθάρχηση των λαϊκών στρωμάτων.²²⁰ Όπως κατέληγε η υφηγήτρια της ιατρικής Αγγελική Παναγιωτάτου: «Μόνον υπό την επίδρασιν αυτών [...] των ανασταλτικών χαλινარიών, τονώνεται το “συνειδητό εγώ” και σχηματίζεται το “κοινωνικόν εγώ”, δηλ. η “κοινωνική ηθική”». ²²¹ Χαρακτηριστική είναι, επίσης, η επεξήγηση του γιατρού, συμβούλου υγιεινής και υπουργού του Βενιζέλου Απόστολου Δοξιάδη (1874-1942) –καθώς και διευθυντή του Πατριωτικού Ιδρύματος από το 1924 έως το 1932²²²–, ο οποίος μιλάγε για την ανάγκη υιοθέτησης μέτρων με στόχο την εσωτερίκευση της υγιεινής από τα λαϊκά στρώματα, αποβλέποντας στη βελτίωση της «“ποιοτικής” συρρίκνωσης του ελληνικού πληθυσμού».²²³ Η «αυξημένη γονιμότητα των εργατών και των αγροτών σε σχέση με “τας ανωτέρας τάξεις”, για τον Δοξιάδη, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία «“μιας αρνητικής επιλογής, καθ’ όσον τα ικανώτερα άτομα ολιγωστεύουν” και πληθύνονται οι οργανισμοί εκείνοι οι οποίοι υστερούν σωματικώς και ψυχικώς».²²⁴ Επίσης, μέσα από πλούσιο συγγραφικό του έργο, αλλά και από το Πατριωτικό Ίδρυμα, θα προωθήσει την επιβολή φόρου στους

220. Νικόλαος Αρχιμανδρίτης, «Προστασία των ηθών», *Αστυνομικά χρονικά* 13 (1953), σ. 598-604.

221. Αγγελική Παναγιωτάτου, «Από την Κοινωνιολογικήν υγιεινήν», *Ελληνίς* 1 (1925), σ. 141. Σχετικά με τον όρο «κοινωνική ηθική» έχω αναφερθεί διεξοδικά στο Δ. Τζανάκη, *Ιστορία της (μη) κανονικότητας*, ό.π., σ. 19-22, 56-70.

222. Β. Θεοδώρου, «Μεταβαλλόμενα πλαίσια συνάφειας», ό.π., σ. 82-96.

223. Τάσος Κωστόπουλος, «Αριστεία και υπογεννητικότητα», *Εφημερίς των Συντακτών*, 16.12.2018.

224. Στο ίδιο.

αγάμους²²⁵ και θα είναι και ο εμπνευστής πολλών καινοτομιών, όπως η καθιέρωση της εβδομάδας του Παιδιού, της ημέρας της Μητέρας και των Βραβείων Υγείας για βρέφη, με στόχο τον σωφρονισμό της ζωής στις αξίες της αστικής οικογένειας και κατ' επέκταση την «τόνωση» της φυλής.²²⁶

Πάντως, δεν είναι ο μόνος που αναφέρεται, στην πραγματικότητα, στη μαλθουσιανή αντίληψη γύρω από τον πληθυσμό. Το 1932, αντίστοιχα, ο γυναικολόγος Μ. Μωυσειδης κατέληγε επίσης στην ίδια αντίληψη:

[...] δυστυχώς ο οικειοθελής περιορισμός των γεννήσεων εκδηλούται ιδίως έντονος μεταξύ των βιολογικώς ικανωτέρων τάξεων, ενώ αντιθέτως επικρατεί γονιμότης υπερβολική μεταξύ των κατωτάτων τάξεων με αξίαν βιολογικήν μάλλον αρνητικήν. [...] Γενικώς, λοιπόν, ολιγοτεκνία των επιλέκτων και πολυτεκνία των κάτω στρωμάτων, με άλλας λέξεις γονιμότης ηλαττωμένη εις τάξεις μορφωμένας, ικανάς, κοινωνικώς ενεργάς και γονιμότης ηυξημένη εις τάξεις αμαθείς και ελαττωματικάς. Υπό τας συνθήκας αυτάς δεν είνε δυνατόν παρά να περιμένωμεν βαθμιαίαν ελάττωσιν ζωτικότητος και εκφύλισιν.²²⁷

Την ίδια περίοδο, στοιχεία από το τμήμα της Γενικής Ασφάλειας στην Αθήνα για την περίοδο ανάμεσα στο 1934 και 1935 αναδεικνυαν συνεχώς τη μετάδοση αυτής της εγκληματικής ανηθικότητας,²²⁸ που αναπαρήγαγε η αντικομμουνιστική προ-

225. Β. Θεοδώρου, «Μεταβαλλόμενα πλαίσια συνάφειας», ό.π., σ. 93; Sevasti Trubeta, «Eugenic birth control and prenuptial health certification in interwar Greece», στο Sevasti Trubeta, Christian Promitzer, Marius Turda (επιμ.), *Health, Hygiene, and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*, CEU Press, 2011, σ. 271-299· Θεοδώρου Βασιλική, Δέσποινα Καρακατσάνη, *Ιατρική επίβλεψη και κοινωνική πρόνοια, για το παιδί τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα*, Αθήνα, Διόνικος, 2010, σ. 299-325.

226. Τ. Κωστόπουλος, «Αριστεία και υπογεννητικότητα», ό.π.

227. Μ. Μωυσειδου, *Ο μαλθουσιανισμός. Άλλοτε και νυν. Έλεγχος γεννήσεων και αποστείρωσις. Μελέτη ιατρική, ευγονική και κοινωνική*, Αθήνα, Τυπογραφικά Καταστήματα Αδελφών Γεράρδων, 1932, σ. 23.

228. Μέσα σε έναν χρόνο, ο Αρχιμανδρίτης θα κατέληγε στην καταγραφή των βιασμών: 107 (1934: 56, 1935: 51), Προσβολαί εν γένει και άσεμνα δημο-

παγάνδα. Στην πραγματικότητα, μέσω της ταύτισης του κομμουνισμού με την ανηθικότητα, ο κομμουνισμός παύει να αποτελεί απλά μια πολιτική θεωρία. Μέσα από τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο αναδεικνύεται σε ένα επικίνδυνο ψυχικό φρόνημα που εκπηγάζει από τις διαβολικές δυνάμεις του γενετήσιου (ταξικού) ενστίκτου και αφορά εν δυνάμει όλο τον πληθυσμό, αφού με βάση την ψευδαισθήση των κομμουνιστών/-ριών παρασύρονται άνθρωποι στην ασυδοσία της ανηθικότητας, που εντοπίζεται, λόγω και της επιρροής/προσηλυτισμού του κομμουνισμού ως αίρεσης, στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Σε αντιμετώπιση αυτής της ανηθικότητας που έπληττε την υγεία, από την άλλη, θα δημοσιευόταν στις εφημερίδες της εποχής, όπως για παράδειγμα στην εφημερίδα *Σκριπ*, το «Συνέδριον Ευγενιστών», προβάλλοντας την προσπάθεια της ευγονικής μαζί με τη γενετική να βελτιώσουν την ανθρώπινη φυλή, κάτι που με πρακτικούς όρους σήμαινε ότι η εξουσία εφεξής έπρεπε να ανήκει σε αυτή την επιστήμη που προέβλεπε την πρόοδο του πιο ισχυρού είδους:

Η γενετική εξετάζει τους νόμους της κληρονομικότητας και των μεταβολών εις το ζωϊκόν και φυτικόν βασίλειον. Και επειδή οι χαρακτήρες της ανθρώπινης φυλής είναι κληρονομικοί η ευγενιστική αποβλέπει εις την πρακτικήν εφαρμογήν των συμπερασμάτων της γενετικής εκ της μελέτης του ανθρώπου. Με άλλους λόγους το συνέδριον της Ρώμης προσπαθεί να εύρη τους κανόνας, διά των οποίων θα κατορθωθή η βελτίωσις της ανθρωπίνης φυλής. [...] Οι ψυχίατροι του συνεδρίου, εξοχότητες της

σιεύματα: 50 (1934: 32, 1935: 18)· Αποπλανήσεις εις ασέλγειαν: 123 (1934: 61, 1935: 62)· Αποπλανήσεις κόρης ανήλ. άμεμπτων ηθών: 122 (1934: 55, 1935: 57)· Αιμομιξία: 2 (1934: 1, 1935: 1)· Παρά φύσιν ασέλγειαι: 27 (1934: 13, 1935 14)· Διγαμίας: 1 (1935)· Μοιχείαι: 86 (1934:37, 1935:49), Προαγωγαί εις πορνείαν και παραβιάσεις νόμου 3032: 224 (1934: 78, 1935: 166)· Μετάδοσις αφροδισίων νόσων: 199 (1934: 139, 1935: 60)· Παροχή τόπου προς ασέλγ. (Π. Ν. άρθρ. 660): 132 (1934: 88, 1935: 44). Δηλαδή, μιλάμε συνολικά για 1.083 παραβιάσεις, 23,91, ανά 10.000 κατοίκους, οι οποίες σχετιζόνταν με αδικήματα των ηθών. Νικόλαος Αρχιμανδρίτης, «Προστασία των ηθών», ό.π., σ. 598-604.

*επιστήμης, υπεστήριξαν τας απόψεις των. Ο δόκτωρ Τίτσε, ψυχίατρος Αυστριακός προσέθεσεν, ότι εις τον νέον ποινικόν κώδικα της Αυστρίας, περιλαμβάνεται άρθρον, το οποίον δίδει δικαιώματα δικαστού εις τον ιατρόν προκειμένου να δώση άδειαν γάμου. Εφόσον ο ιατρός διαγνώση ότι εις των μελλονύμφων δεν πρέπει να τεκνοποιηθή, δύναται να εμποδίση τον γάμον και η απόφασίς του είναι ανέκκλητος!*²²⁹

Κάτω από αυτή την συνθήκη, ο επίσημος επιστημονικός λόγος τη δεκαετία του 1930-1940 θα αγκαλιάσει την ψυχική ευγονική, αναζητώντας επειγόντως μια λύση στην προστασία της κοινωνίας από τον εκθηλυμένο βίο, που προσέλκυε ιδιαίτερα τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, με το πρότυπο και της κομμουνιστικής νευρωτικής ιδεολογίας για απελευθέρωση της σεξουαλικότητας και του αυτοπροσδιορισμού στην επιθυμία. Παρ' όλα αυτά, ο Δημοσθένης Ελευθεριάδης, υπουργός Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως (21 Μαρτίου 1936-5 Αυγούστου 1936), υπέρμαχος της θετικής ευγονικής και της βελτίωσης της κληρονομικότητας, θα απορρίψει το προγαμιαίο πιστοποιητικό υγείας και γενικότερα τον έλεγχο των γεννήσεων για ευγονικούς λόγους, όπως επισημαίνει ο Γιώργος Κόκκινος, θεωρώντας ότι φαινόμενα παθογένειας όπως ο αλκοολισμός δεν ήταν δυνατό να προσλάβουν πολλαπλασιαστικό ρόλο στην ελληνική πραγματικότητα.²³⁰ Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι το ιδεολόγημα του γεννημένου εγκληματία δεν έδωσε στο κράτος τη δυνατότητα να φτάνει μέχρι και την ανθρώπινη επιθυμία, κάτω από την ομπρέλα της διασφάλισης σωματικής και ψυχικής υγείας.

Σε αυτό το σχήμα δημιουργείται και το Τμήμα Δημόσιας

229. «Το συνέδριον ευγενιστών. Πώς θα επιτευχθή η ευτεκνία των ανθρώπων. Ο ρόλος του ιατρού». *Σκριπ*, 5.10.1929, σ. 1.

230. Γ. Κόκκινος, «Όψεις του μεταπολεμικού ευγονισμού στην Ελλάδα», ό.π., σ. 216.

Υγιεινής του Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων (ΕΣΕ) και η Βιβλιοθήκη της Κοινωνικής Υγιεινής, υπό την επίβλεψη του Δρακουλίδη.²³¹ Η Βιβλιοθήκη, με μια σειρά από δημοσιεύσεις γύρω από το ζήτημα της Κοινωνικής Υγιεινής, είχε ως στόχο «να πολεμήσει και να ελαττώσει τις αρρώστιες που μαστίζουν την Ελλάδα, να βελτιώσει την υγεία και την ευγονική της ράτσας μας [...] και γενικώς να εξασκήσει τη μορφωτική υγιονομική προπαγάνδα».²³² Επιστήμονες όπως ο ψυχαναλυτής Ν. Δρακουλίδης, ο σεξολόγος Μ. Μωυσειδής και ο ψυχαναλυτής Δημήτριος Κουρέτας θα στελεχώσουν το Τμήμα Δημόσιας Υγιεινής του ΕΣΕ ως σύμβουλοι και ομιλητές. Έτσι, τη δεκαετία του 1930 το ΕΣΕ, μέσα από ομιλίες (ενδεικτικά αναφέρω του Α. Δοξιάδη «Ευγονική και Καλλιπαιδεία», του Ν. Ν. Δρακουλίδη «Η προ του γάμου ιατρική εξέταση», του Δ. Ελευθεριάδη «Κληρονομικότητα και οικογένεια», του Μ. Μωυσειδή «Υγιεινή του γάμου», του Δ. Θεοδωρίδη «Η γυναίκα και τα σπορ»), πέτυχε την εκλαΐκευση ενός κυρίαρχου βιοϊατρικού λόγου και σε έντυπη μορφή μέσω της Βιβλιοθήκης. Το 1932, η Βιβλιοθήκη της Κοινωνικής Υγιεινής²³³ θα κατέληγε, ότι είναι:

[...] μια περιοδική έκδοσις που απευθύνεται, όχι στους γιατρούς, αλλά στο κοινόν και ιδιαιτέρως στις οικογένειες. Είνε μία έκδοσις που αποτελεί δείγμα πολιτισμού θετικού και που ουσιαστικά έλειπε από τον τόπο μας. Η έκδοσις αυτή, μακριά από κάθε συμφέρον ιδιωτικό, έχει αποκλειστικό σκοπό να πολεμήσει και να ελαττώσει τις αρρώστιες που μαστίζουν την Ελλάδα,

231. Νικόλαος Δρακουλίδης, «Λίγα λόγια για την “Βιβλιοθήκη της κοινωνικής υγιεινής”», *Τα κοινωνικά νοσήματα* [η φυματίωση, η σύφιλις, το τράχωμα, οι τοξικομανίες, η ελονοσία], περιοδική έκδοση Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Υγιεινής, Τμήμα Δημόσιας Υγιεινής, Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων, 1932.

232. Στο ίδιο.

233. Για τον όρο «κοινωνική υγιεινή» έχω αναφερθεί σε άλλο μου έργο, βλ. Δ. Τζανάκη, *Η ιστορία της (μη) κανονικότητας*, ό.π., σ. 21.

να βελτιώσει την υγεία και την ευγονική της ράτσας μας, να διδάξει την μητέρα τί πρέπει να κάνει για να έχει παιδιά γερά στο σώμα μα και στην ψυχή, να υποδείξει στον κόσμο πώς πρέπει να φυλάγεται και πώς πρέπει να θεραπεύεται από τα νοσήματα που μας τριγυρίζουν και κυρίως από τα ύπουλα εκείνα νοσήματα που μεταδίδονται χωρίς κανείς να το καταλάβει και που οι συνέπειές τους είναι ολέθριες, να χτυπήσει την αμάθεια και την πρόληψη και γενικά να εξασκήσει την μορφωτική υγειονομική προπαγάνδα. [...] Για να γίνουν δε προσιτές [οι ομιλίες] σε όλες τις τάξεις επαναλαμβάνονται [οι διαλέξεις] κατόπιν σε διάφορες συνοικίες, σχολεία, εργοστάσια κλπ. [...].²³⁴

Από την άλλη, για να κατανοήσουμε το μέγεθος της επιρροής, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το ΕΣΕ αποτελούνταν από 72 γυναικεία σωματεία και 20.000 γυναίκες²³⁵ – κάτι που συνιστά, παράλληλα με το Πατριωτικό Ίδρυμα, μια τεράστια δράση για τη διάδοση αυτών των ιδεών σε όλη την ελληνική επικράτεια με κεντρικό αποδέκτη τις οικογένειες των λαϊκών στρωμάτων, αλλά και τα σχολεία και τα εργοστάσια.²³⁶ Σε αυτό το πλαίσιο, το 1930 δημιουργείται στο υφυπουργείο Εργασίας το ειδικό Τμήμα Ψυχολογίας Εργαζομένων και το Κέντρο Εργατικής Εστίας, όπου λειτουργεί και το Κέντρο Εργαζόμενης Γυναίκας.²³⁷ Το 1932, μάλιστα, θα απαγορευτούν και τα τραγούδια που ανα-

234. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1932 οι ομιλητές ήταν οι Ν. Ν. Δρακουλίδης, Δ. Κουρέτας (ψυχαναλυτές), Στ. Σπεράντας (γυναικολόγος), Α. Οικονομόπουλος και Ιωάννης Καρδαμάτης, ενώ ανακοινωνόταν ο δεύτερος κύκλος «Υγιεινή του γάμου», με ομιλητές τον Α. Δοξιάδη, Ν. Δρακουλίδη, Δ. Ελευθεριάδη, Μ. Μωυσίδη και Δ. Θεοδωρίδη. Ν. Δρακουλίδης, «Λίγα λόγια για τη “Βιβλιοθήκη της κοινωνικής υγιεινής”», ό.π., Ραλλού Γεωργαντά «Η δράσις του Ε.Σ.Ε.», *Τα κοινωνικά νοσήματα* [η φυματίωσις, η σύφυλις, το τράχωμα, οι τοξικομανίες, η ελονοσία], περιοδική έκδοση Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Υγιεινής, Τμήμα Δημόσιας Υγιεινής, Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων (Νοέμβριος, 1932), σ. 13-20.

235. Βρίσκεται στον πρόλογο του Νικόλαος Ν. Δρακουλίδης, στο *Τα Κοινωνικά Νοσήματα. Η φυματίωσις, η σύφυλις, το τράχωμα, οι τοξικομανίες, η ελονοσία*, Βιβλιοθήκη της Κοινωνικής Υγιεινής, 1 (Νοέμβριος, 1932), σ. 5.

236. Στο ίδιο, σ. 1-144.

237. Β. Θεοδώρου, «Μεταβαλλόμενα πλαίσια συνάφειας», ό.π., σ. 82-96.

παρήγαγαν «ζωώδη ένστικτα εσχάτης υποστάθμης». «Ως την παξιμαδοκλέφτραν (=πόρνas) [...] Εντός των Αθηνών πωλούνται 32.000 δίσκοι τοιούτων τραγουδιών κατ' έτος. Τω 1946 ευρύτατα εκυκλοφόρουν πλάκες γραμμοφώνου με άσματα αηδέστατα, καταρρακούντα την ηθικήν και τα θεία, οία “μάγκας βγήκε για σεργιάνι”, “της μαστούρας το σκοπό”, “όταν καπνίζει ο λουλάς”, “θάνατος στο χασικλή”, “μπέμπα”, “ο κουμπάρος”, “κάνε μου το χατήρι”, “μάγκες στον Άδη”, “δυό σφαίρες στο κεφάλι”». ²³⁸ Παράλληλα, υπήρχε και μια σειρά από πορνογραφικά περιοδικά όπως *Ο ρόδινος κόσμος*, *Η πρώτη νύξ του γάμου*, *Μυστηριώδη απομνημονεύματα παρθένου*, *Τα καλά και τα κακά του γάμου*, *Απόκρυφα παρθεναγωγείου*, *Τα μυστήρια του συζυγικού έρωτος*, *Φρου-Φρου*, *Το λεξικό της ηδονής*, *Οι καλτσοδέτες της Καίτης*, *Το μυστικό της χήρας*, *Ένα ειδύλλιο στα παρασκήνια*, *Ήμερολόγιο κοκότας*, *Τα αγκάθια των ανδρογύνων*, *Γυμνάσματα ηδονής*, *Νοικιάζω τη γυναίκα μου*, *Η τρύπα της κολάσεως*, *Το σπίτι της ηδονής*, *Στη γκαρσονιέρα*, *Γυναίκες και κέρατα*, *Όργια κυρίας υψηλής περιωπής*, *Τέρψεις της νεότητας*, «*Πώς χαϊδεύουν οι Ινδοί κ.λπ.*, των οποίων «η κυκλοφορία απηγορεύθη απολύτως»». ²³⁹

Ο ηθικός σεξισμός γίνεται εγγενές στοιχείο της κοινωνίας, ως μέσο διασφάλισης της ασφάλειας του λαού που κινδυνεύει κάτω από τον ψυχικά ευνουχισμένο εγκληματία άλλο, που κινείται κάτω από το βάρος των διαστροφικών του ενστίκτων. Σύμφωνα με τον Νικόλαο Αρχιμανδρίτη, στην πράξη αυτό σημαίνει σε επίπεδο συλλήψεων: 107 βιασμούς (1934:56, 1935:51), 50 προσβολές εν γένει και άσεμνα δημοσιεύματα (1934:32, 1935:18), 123 αποπλανήσεις εις ασέλγειαν (1934: 61, 1935:62), 122 αποπλανήσεις κόρης ανήλ. άμεμπτων ηθών (1934: 55, 1935:57), 2 αιμομιξίες (1934:1, 1935:1), 27 παρά φύσιν ασέλγειες (1934:13, 1935:14), 1 διγαμία (1935:1), 86 μοιχείες (1934:37,

238. Σ. Παξινός, *Έγκλημα, κοινωνία, αστυνομία*, ό.π., σ. 180.

239. Στο ίδιο.

1935:49), προαγωγαί εις πορνείαν (1934:78, 1935:166), 199 μεταδόσεις αφροδισίων νόσων (1934: 139, 1935: 60), 132 παροχές τόπου προς ασέλγ. (Π. Ν. άρθρ. 660) (1934:88, 1935:44). Δηλαδή, μιλάμε συνολικά για 1.083 παραβιάσεις, 23,91, ανά 10.000 κατοίκους.²⁴⁰ Μια τέτοια διαπίστωση, άνοιγε το 1935 τον δρόμο για την ανάγκη [υποτίθεται] λήψης μέτρων κατά των ενστίκτων αυτής της ανυπάκουης εργατικής τάξης. Η ελληνική κοινωνία, συνεπώς, μπορεί να μην ήταν έτοιμη να αποδεχτεί αυταρχικά και φασιστικά καθεστώτα, αλλά είχε μάθει να αποδέχεται την αυταρχική επιστημονική ερμηνεία της λιβιδινικής επιθυμίας ως αιτίας της φτώχειας, της πορνείας, της βίας, της εγκληματικότητας, της ασθένειας και της θνητότητας – ερμηνεία που έφτανε στον πυρήνα της έννοιας της ίδιας της αλήθειας, της ζωής και της ερμηνείας του ίδιου του υποκειμένου και του εαυτού του.

Αυτή είναι η περίοδος που γιατροί, όπως η Κατσιγέρα, θα επιμείνουν στην εξουσία που είχε η ιατρική να μετατρέψει τον «ενστικτώδη άνθρωπο ζώο» «σε άνθρωπο διανοούμενο, δημιουργό της τύχης του και του μέλλοντός του», αφού με την πρόοδο εννούσαν τον «σωστό δρόμο [που να] τον ξεχωρίζει απ' τα ζώα. Μια και: “ο άνθρωπος είναι ζώον επιστημονικόν”». ²⁴¹ Από την άλλη, η Διεύθυνση των Εγκληματολογικών Υπηρεσιών ενισχυόταν από τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο της εποχής του γεννημένου γενετικού εγκληματία. Έτσι, αν δεχτούμε, όπως προτείνει ο Θανάσης Τζαβάρας, «Χωρίς προσπάθεια εξειδικευμένου ορισμού και θεωρήσουμε ως “φασισμό” κάθε εκδοχή πολιτικού συστήματος, που στηρίζεται στον απολυταρχικό τρόπο ελέγχου του “ανθρώπου από τον άνθρωπο”, των λίγων ισχυρών επί των πολλών αδύναμων», ²⁴² την περίοδο αυτή, η αστική τάξη καταφέρνει,

240. Ν. Αρχιμανδρίτου, «Προστασία των ηθών», ό.π., σ. 598-604.

241. Άννα Κατσιγέρα, *Γενετήσια Αγωγή. Έρως-Γάμος*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1935, σ. 81.

242. Θανάσης Τζαβάρας, «Περί συνυπευθυνότητας και συνενοχής», *Τετράδια Ψυχιατρικής* 47 (1994).

μέσω του εγκληματία, να περιθωριοποιήσει την ταξική πάλη. Το φιλμ του βωβού κινηματογράφου «Κοινωνική Σαπίλα» (1932) στρέφεται εναντίον αυτής της αστικής ερμηνείας,²⁴³ αναδεικνύοντας, αντί για τα υποθετικά ψυχικά νοσήματα του λαού, τη βία της εξουσίας και τον καπιταλισμό ως ερμηνεία της φτώχειας, της βίας, της εξαθλίωσης, της εγκληματικότητας και της θνητότητας. Από την άλλη, για όποια ζωή δεν κατάφερνε να συμμορφωθεί στην αστική κανονικότητα μέσω των «ψυχιατρικών και ψυχαναλυτικών» θεραπειών, όπως προτείνονταν από τον κυρίαρχο αστικό βιοϊατρικό λόγο, ακολουθούσε η καταστολή.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ, ΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ, ΤΗΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

Σε αυτό το πλαίσιο, το 1936 ο Κωσταντίνος Γαρδίκας θα δημοσιεύσει το τρίτομο έργο του *Εγκληματολογία*, στο οποίο θ' αναφερθεί στις αιτίες και στα πάθη υπό την επίδραση των οποίων ο άνθρωπος μεταμορφώνεται σε εγκληματία.²⁴⁴ Ο Κωσταντίνος Γαρδίκας, μετά τις σπουδές του στη Νομική στην Αθήνα και στη συνέχεια στη Γενεύη και στη Ζυρίχη, διορίζεται ως Αναπληρωτής Γενικός Γραμματέας Γενικής Διεύθυνσης Μακεδονίας (με έδρα τη Θεσσαλονίκη) και το 1920 αναλαμβάνει τη διεύθυνση των σωφρονιστικών υπηρεσιών της Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, αναλαμβάνει, με εντολή της κυβέρνησης Γονατά, τη διοργάνωση της Διεύθυνσης Αστυνομίας, συνεργαζόμενος με την οργανωτική επιτροπή που είχε έρθει από το βρετανικό αστυνομικό και σωφρονιστικό πρότυπο στη χώρα. Το 1923, οργανώνει την Υπηρεσία Εγκληματολογικής Σήμανσης, η οποία μετασχηματίζεται το 1928, βάσει του Ν. 3754/29, σε λειτουργικό αυτόνομο

243. Χ. Χρονοπούλου, «Μεσοπόλεμος και λογοκρισία», στο Πηνελόπη Πετσίνη, Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), *Η λογοκρισία στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ, 2016, σ. 27-35.

244. Κ. Γαρδίκας, *Εγκληματολογία. Τόμος Α'*, ό.π., σ. 46.

δημόσιο φορέα με την ονομασία «Διεύθυνση Εγκληματολογικών Υπηρεσιών». Στη διεύθυνσή της παρέμεινε επί 41 χρόνια, εισάγοντας τη δακτυλοσκοπική και φωτογραφική μέθοδο. Το 1930 εκλέγεται έκτακτος καθηγητής Εγκληματολογίας στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, για να γίνει τακτικός καθηγητής το 1939, στην έδρα (με τη μετονομασία της έκτακτης έδρας) Εγκληματολογίας και Σωφρονιστικής, όπου και παρέμεινε μέχρι το 1968. Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε μέσα από ποιο πλαίσιο ο Γαρδίκας καταλήγει στον ορισμό του «εγκληματία» στο έργο του, κάτι που συνδέεται άμεσα με τη δίωξη του λιβιδινικού πληθυσμού των λαϊκών στρωμάτων.²⁴⁵

Κάτω από το βάρος θεωρητικών, όπως ανέφερα και στην εισαγωγή, όπως του Ιπολίτ Τεν (Hippolyte Taine, 1828-1893) για τη Γαλλική Επανάσταση (1875, 1878, 1881, 1883), του Αλφρέντο Νιτσέφορο (Alfredo Niceforo, 1876-1960), του Ότο Άμον (Otto Ammon, 1842-1916), αλλά πρωτίστως του Σίπιο Σίγκελε (Scipio Sighele, 1868-1913) και του Γκιστάβ Λε Μπον (Gustave Le Bon, 1841-1931), που κατέληγαν στο πώς τα λαϊκά στρώματα μετατρέπονται σε όχλο, ο Γαρδίκας, ακολουθώντας το έργο του Σίγκελε για την παράνοια του όχλου, εξηγούσε ότι η συγκρότηση του όχλου δεν σημαίνει απλώς συνάθροιση πολλών ατόμων μαζί, αλλά κυρίως τη δημιουργία μιας μαζικής ψυχολογίας. Για να δημιουργηθεί η ψυχολογία του όχλου, όπως υποστήριζε ο ίδιος χρησιμοποιώντας τις δημοσιεύσεις του Σίγκελε, «ως σύνολον και ιδίαν ψυχήν», τα άτομα που τον συνιστούν πρέπει να έχουν τις ίδιες ασχολίες, τον ίδιο χαρακτήρα και την ίδια διάνοια, αλλά επίσης κοινή συνείδηση και ίδια ένστικτα,²⁴⁶ γι' αυτό και συνδέονται μέσω είτε καταγωγής, είτε αγωγής, είτε επαγγέλματος.²⁴⁷ Κατέληξε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι ο όχλος

245. Χ. Κουρούτζας, Δ. Τζανάκη, «Το έργο του Κωσταντίνου Γαρδίκας και οι βιοϊατρικές νοσηματοδοτήσεις του: τα λαϊκά στρώματα ως άμεση αιτία εγκλημάτων», ό.π.

246. Κ. Γαρδίκας, *Εγκληματολογία. Τόμος Α'*, ό.π., σ. 382.

247. Στο ίδιο.

ήταν «διάφοροι κοινωνικοί τάξεις, μεταξύ δε τούτων μάλιστα η των χειρονάκτων λόγω της εντελούς ομογενείας και της συντεχνείας αυτών».²⁴⁸ Επομένως, είχε μια ταξική ταυτότητα, που φαινόταν να πλάθει αυτή την τρομακτική μετάλλαξη, μιας και αυτό που συνέβαινε στο εσωτερικό του όχλου, σύμφωνα με τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο, ήταν η μεταμόρφωση του υποκειμένου, κάτω από το βάρος των ενστίκτων σε ζώο. Εξάλλου, οι θεωρίες του Αλεξάντρ Λακασάν (Alexandre Lacassagne, 1843-1924) εξηγούσαν ότι ο άνθρωπος μετατρέποταν σε ζώο μέσω του ενστίκτου «της θρέψεως, [...] το γενετήσιον ένστικτον, [...] το μητρικόν ένστικτον, [...] το καταστρεπτικόν ένστικτον και εις τα κοινωνικά ένστικτα», φτάνοντας στο σημείο του εγκλήματος.²⁴⁹ Αυτό έδινε, συνεπώς, και την ερμηνεία της μετατροπής του πληθυσμού σε όχλο, αφού:

Εντός του όχλου η διανοητική λειτουργία και η ικανότης του ατόμου υφίστανται μείωσιν· επειδή δε η διανόησις και η ήρεμος, αυστηρώς λογική, σκέψις και κρίσις μειούνται, είναι πολύ ευνόητον ότι εντός του όχλου αποχαλινούνται πλέον και κυριαρχούσι τα συναισθήματα και τα ένστικτα. Τας πράξεις του όχλου ρυθμίζει ουχί η διάνοια και η κρίσις, αλλ' η διερέθισις και αι εκρήξεις του θυμικού.²⁵⁰

Με δυο λόγια, ο όχλος δεν ήταν παρά το εκθηλυμένο πλήθος, κυριαρχούμενο από τα κατώτερα ένστικτά του. Μάλιστα, ο Γαρδικας θα τονίσει ότι ο Έμιλ Κρέπελιν (Emil Wilhelm Georg Magnus Kraepelin, 1856-1926)²⁵¹ ταύτιζε τις πράξεις του όχλου με τις υστερικές κρίσεις. Έτσι, τα συναισθήματα των όχλων και οι πράξεις τους εξαρτόνταν από την υποβολή που

248. Στο ίδιο.

249. Στις θεωρίες του Λακασάν θ' αναφερθεί και ο έλληνας εγκληματολόγος Νικόλαος Μιχαλακέας. Βλ. Νικόλαος Μιχαλακέας, *Εγκληματική ανθρωπολογία και αι νέαι θεωρίαι περί εγκλήματος*, Αθήνα, Τυπογραφείον Εστία, 1915, σ. 13.

250. Στο ίδιο, σ. 383.

251. Ο Έμιλ Κρέπελιν ήταν ένα από τα κορυφαία ονόματα της γερμανικής ψυχιατρικής, ενώ το έργο του επηρέασε καταλυτικά την ψυχιατρική σκέψη.

υφίστανται οι μάζες²⁵² από ψευδείς θεωρίες – ερμηνεία που ο Γαρδίκας θα χρησιμοποιήσει για να εξηγήσει τις απεργίες και στην ελληνική πραγματικότητα, ιδιαίτερα μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, θέλοντας έτσι ν' αποδώσει την απήχηση των αριστερών ιδεών σε ανθρώπους που ουσιαστικά είχαν την υστερική προδιάθεση, με αποτέλεσμα να μη φταίει ο καπιταλισμός, αλλά μια φαντασιακή ψυχική ανωμαλία που τους εμπόδιζε να φτάσουν στην πρόοδο, στην εξέλιξη και στον πλουτισμό, μέσω της εργασίας. Έτσι, όσον αφορά τον ίδιο, από απεργίες υπό την κομμουνιστική επιρροή μετατράπηκαν σταδιακά σε εγκλήματα «βιαιότητας, φόνους, τραυματισμούς οργάνων της τάξεως, φθοράν ξένης ή δημοσίας κτήσεως κλπ.».²⁵³

Εδώ έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η επέκταση της κριτικής σκέψης του Γαρδίκας, ο οποίος, παρότι αποδέχεται ότι οι απεργίες ήταν αποτέλεσμα της φτώχειας και της ανέχειας του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, εμμένει ότι μέσα από τις απεργίες δημιουργείται ο εγκληματίας, που έχει μια συγκεκριμένη ταξική προέλευση και προσυλιτίζεται από πολιτικές πεποιθήσεις,²⁵⁴ χωρίς να συμπεριλαμβάνει στην επιχειρηματολογία του τη βία που βίωναν τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα τη συγκεκριμένη περίοδο. Ειδικότερα, παρότι ο Γαρδίκας αναγνώριζε τις οικονομικές και ταξικές συνθήκες –όπως ότι το 85-90% των καταδίκων ανήκε στην τάξη των φτωχών–, δεν χρησιμοποίησε τη διάκριση των τάξεων ως γενεσιουργό στοιχείο της εγκληματικότητας, αλλά οδηγήθηκε στο συμπέρασμα της έμφυτης εγκληματικότητας αυτής της ιδιαίτερης ανθρώπινης «φυλής» των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, που ζουν μέσα στην ανηθικότητα και έτσι μεγαλώνουν και τα παιδιά τους, με αποτέλεσμα να φτάνουν στο έγκλημα:

252. Κ. Γαρδίκας, *Εγκληματολογία. Τόμος Α΄*, ό.π., σ. 387-388.

253. Στο ίδιο, σ. 392.

254. Στο ίδιο, σ. 393-410.

Αλλ' όταν οι γονεῖς εἶναι πολὺ πένητες, τρέφουσι τα τέκνα αὐτῶν ανεπαρκῶς· αναγκαζόμενοι δε να ἐργάζονται καθ' ὅλην την ἡμέραν εἰς τα ἐργοστάσια, παραμελοῦσι την αγωγὴν των τέκνων, ἅτινα ἄνευ ἐπιβλέψεως αλητεῦν οὖσι και πλανῶνται εἰς τας οδοὺς. Ἡ αλητεία αὐτὴ οδηγεῖ εἰς το ἐγκληματικὸν ἐπάγγελμα.²⁵⁵

Αντιστοίχως, θ' αναφερθεῖ στην «ἐκ γενετῆς προδιάθεση» για την ἀσκησι τοι τοι πορνείας, σοβαρὴ ἔνδειξη ατελοῦς βιολογικῆς ἀνάπτυξης και παράλληλα υστέρησης που οφείλεται στην ταξικὴ καταγωγή ἀπὸ «κατώτερα στρώματα», συνοδεύεται ἀπὸ μορφές ψυχολογικῆς και διανοητικῆς παθολογίας (ψευδομανία, χυδαιότητα), οἱ οποιῆς καταλήγουν στην ἀνηθικότητα και την ἀντικοινωνικὴ συμπεριφορά (ἐλλειψη αἰδοῦς, ἐλλειψη οἰκογενειακοῦ και μητρικοῦ φίλτρου, μέθη, μορφομανία, χαρτοπαιξία, κλοπὴ). Ἡ ἐκ γενετῆς προδιάθεση για την ἀσκησι τοι τοι πορνείας συνυπάρχει βεβαίως με την ἐκ «τυχαίων περιστάσεων» ἐκπόρνευση.²⁵⁶

Τέλος, ὅπως ο ἴδιος ἐξηγοῦσε:

Κατὰ τον Aschaffenburg ἡ ἐπιστῆμη [ἐγκληματολογία] αὐτὴ θεωρεῖ τα ἐγκλήματα, ὡς ἡ ἱατρικὴ τας νόσους· πρῶτον ἐξετάζει τας αἰτίας των ἐγκλημάτων, ὡς ἡ ἱατρικὴ πρῶτον ἐρευνᾷ την αἰτιολογίαν της νόσου, εἴτε δε την ἐξωτερικὴν των ἐγκλημάτων ἐμφάνισιν και μορφήν, ὡς ἐν τη ἱατρικῇ ἡ συμπτωματολογία των νόσων. Ἐυρόντες δε τας αἰτίας, τα εἶδη και την μορφήν, ὑφ' ας ἐμφανίζονται τα ἐγκλήματα, κατατάσσομεν τοις ἐγκληματίας εἰς διαφόρους τάξεις ἢ κατηγορίας ἀναλόγως της ψυχικῆς αὐτῶν προσωπικότητος, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς την διαφορικὴν διάγνωσιν της ἱατρικῆς· μεθ' ο ἐρχόμεθα εἰς το πρακτικῶς σπουδαιότερον μέρος, δηλαδὴ, πῶς θα θεραπεύσωμεν την κοινωνικὴν ταύτην πληγὴν· [αὐτό] [...] ἀντιστοιχεῖ πρὸς την θεραπευτικὴν της νοσολογίας και την υγιεινὴν.²⁵⁷

255. Κ. Γαρδικας, *Εγκληματολογία. Τόμος Α'*, ὁ.π., σ. 421.

256. Το ἀπόσπασμα ἐντοπίζεται ἀπὸ τον Γιώργο Κόκκينو, «Ὅψεις του μεταπολεμικοῦ ευγονισμοῦ στην Ελλάδα», στο Γ. Τσιγάρας, Ε. Ναξίδου, Δ. Στρατηγόπουλος (ἐπιμ.), *Ἀνδρὶ Κόσμος*, ὁ.π., σ. 218.

257. Κ. Γαρδικας, *Εγκληματολογία. Τόμος Α'*, ὁ.π., σ. 79.

Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά (1871-1941), από την άλλη, δεν είναι τυχαίο ότι θα χρησιμοποιήσει ακριβώς αυτό τον βιοϊατρικό/πατριαρχικό/ρατσιστικό λόγο, που έφερνε στην επιφάνεια μια μάχη ενάντια στα ένστικτα, με στόχο την εδραίωση αυτού του πατερναλιστικού καθεστώτος.

Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΛΙΒΙΔΙΝΙΚΩΝ ΔΕΣΜΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΤΑΞΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ

Στις 18 Σεπτεμβρίου 1936, το καθεστώς της 4ης Αυγούστου εισάγει τον Αναγκαστικό Νόμο 117. Ο νόμος αυτός ερχόταν να αντικαταστήσει το ιδιώνυμο του 1929 και επικύρωνε την κατάργηση «των λαϊκών ελευθεριών». Υπό αυτές τις συνθήκες, ο Μεταξάς χρησιμοποίησε το σώμα μέσα από το θέατρο με τρόπο συμβολικό. Το σώμα δεν ανήκει σε άτομα αλλά σε κατηγορίες ανθρώπων, σε ομάδες που η κάθε μία τους αντιπροσωπεύει μια έκφανση του «εθνικού ιδεατού», μιας και οι εργάτες, οι στρατιωτικοί μουσικοί, τα μέλη της ΕΟΝ εμφανίζονται με τις στολές τους, ενώ, ακριβώς στο πλαίσιο μιας ψυχικής εξυγίανσης από οτιδήποτε «μητριαρχικό», «στις γυμναστικές επιδείξεις, [...] και οι γυναίκες μέλη της Ε.Ο.Ν. εντάσσονται πλήρως σε αυτήν την εικόνα [...] Το σώμα τους παύει να έχει φύλο και ακολουθεί το πρότυπο του αρρενωπού», γίνονται ετοιμοπόλεμες και «ηρωϊκές».²⁵⁸ Η εξουσία Μεταξά θα επενδύσει πάνω σε αυτό το σύστημα, σε ένα καθεστώς που ερχόταν πρώτιστα να αναδείξει την ψυχική αρρενωπότητά του.²⁵⁹ Μηχανισμοί όπως

258. Ευδοκία Δελαπέτρου, «Το Νέον Κράτος εορτάζει: Η ελληνική εκδοχή της φασιστικής θεατρικότητας στους εορτασμούς της 4ης Αυγούστου», στο Αλεξία Αλτουβά, Καίτη Διαμαντάκου (επιμ.), *Θέατρο και Δημοκρατία. Με αφορμή τη συμπλήρωση 40 χρόνων από την αποκατάσταση της Δημοκρατίας. Αφιερωμένο στον Βάλτερ Πούχγκερ*, Πρακτικά Ε' Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2014, σ. 389.

259. Στο ίδιο, σ. 392.

οι δηλώσεις μετανοίας, όπως εισάγονται το 1936 από τον υφυπουργό Δημόσιας Ασφάλειας Κωσταντίνο Μανιαδάκη (1893-1972) με τον Α.Ν. 375/18-12-1936, οι μεικτοί τόποι εξορίας και η φυλάκιση στους μέχρι πρότινος τόπους πορνείων, λ.χ. στα Βούρλα (1937), σήμαιναν με σαφή τρόπο αφενός την παραδοχή αυτής της παράνομης εκ μέρους του κομμουνιστή και αφετέρου τον εκθηλυσμό αυτής της ζωής που πλέον δημοσιοποιείται. Στην πραγματικότητα, δημοσιοποιούνταν ο εξευτελισμός του ανδρισμού του, αφού με την υπογραφή γινόταν μια ριζική τομή στην υποκειμενικότητα του κομμουνιστή, που στα μάτια των συντρόφων του εκθηλυνόταν, εμπλέκοντας στο παιχνίδι μια ολόκληρη ερμηνεία γύρω από την ανδρική σεξουαλικότητα, το ψυχικό νόσημα και την έννοια της κανονικής ψυχικής υποκειμενικότητας, μιας και ένας «κανονικός» άντρας δεν θα λύγιζε κάτω από το βάρος οποιασδήποτε πίεσης. Η αποδόμηση του κομμουνιστή μέσα από τέτοιους κρατικούς μηχανισμούς γινόταν για να εδραιώνεται ξανά και ξανά το πορτρέτο αυτής της ψυχικά εκθηλυμένης ανώμαλης ψυχικά ζωής. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι στην κήρυξη του πολέμου ο Μεταξάς θα αρνηθεί την έκκληση του γ. γ. του ΚΚΕ Ν. Ζαχαριάδη, αλλά και των εξόριστων της Ανάφης, για συστράτευση εναντίον της ιταλικής επίθεσης, κρατώντας τους αριστερούς στις φυλακές και στις εξορίες, παραδίδοντάς τους αργότερα στους κατακτητές και παγιώνοντας έτσι το στάτους αυτών των αντρών που δεν μπορούν να κρατούν όπλα. Άλλωστε, ο ίδιος ο Μεταξάς είχε εξ αρχής προσεγγίσει το φαινόμενο του κομμουνισμού ως ψυχικό νόσημα, θεωρώντας ότι ο αντικομμουνιστικός αγώνας έπρεπε πρωτίστως να είναι ψυχολογικός:

[...] ο αντικομμουνιστικός αγών του Κράτους, στρεφόμενος εναντίον επαναστατημένων και νοσηράς διανοίας ατόμων, έδει να στηριχθή επί μέτρων ψυχολογικής βάσεως, με επιείκειαν διά τους εξ αυτών παραπλανηθέντας και ανανήφοντας, και σταθερας απομονώσεως από του κοινωνικού συνόλου των αποδεικνυομένων ως αμετανοήτων και φανατικών. Ουδόλως εθεωρήθη πρό-

*σφοδρος η νομοθέτησης εξοντωτικών ποινών και μέτρων
στερητικών της περιουσίας αυτών.²⁶⁰*

Γι' αυτόν, η μέχρι τώρα αντιμετώπιση, ιδιαίτερα μέσω της αστυνομικής βίας, ήταν δυσφήμιση εναντίον του αστικού κράτους, κι έτσι ο ίδιος θα προτείνει ως όπλο διαχείρισης την ψυχολογία: «αι ποινικαί δίκαι των συλλαμβανομένων κομμουνιστών ου μόνον δεν εξυπηρετούν τον αντικομμουνιστικό αγώνα του Κράτους, αλλά, τουναντίον, παρείχον σπουδαίον βήμα δημοσκοπικής προπαγάνδας [...]».²⁶¹ Θα φροντίσει, επομένως, να χρησιμοποιήσει μέσα ψυχικού σωφρονισμού, στιγματίζοντας την όποια ανυπακοή με το ψυχικό νόσημα του εκθελυσμού, ενώ, με τη δημιουργία της εθνικής νεολαίας (ΕΟΝ), καλούσε στον «καταπνιγμό των ορέξεων, των παθών και του υπερφιάλου εγωισμού [του λαού], προ του εθνικού συνολικού συμφέροντος».²⁶² Αντιστοίχως, ο εμπνευστής των δηλώσεων μετανοίας Μανιαδάκης, ένας από τους πιο γνήσιους εκφραστές της μεταξικής δικτατορίας, θα υποστηρίξει ότι ο κομμουνισμός δεν μπορεί να εξαφανιστεί «διά των συνήθων αστυνομικών μέσων και διά της υλικής επιβολής της κρατικής δυνάμεως» και θα καταλήξει ότι ο κομμουνισμός «δεν είναι απλώς και μόνον ένα κοινωνικό και οικονομικόν φαινόμενον, αλλά, προπαντός, ένα ψυχικό νόσημα, το οποίο καταλαμβάνει κάθε άτομον, στερούμενον της δυνάμεως της αντιστάσεως και αυτενεργείας κατά του ανατροπέως και εκθεμελιωτού αυτού της

260. Ιωάννης Μεταξάς, «Η κυβέρνησις της 4ης Αυγούστου κατοχύρωσε την εθνικήν ασφάλειαν και εξυγίανε την ελληνικήν κοινωνίαν», Αθήνα, 1936, σ. 21, <https://drive.google.com/file/d/oB4ja4zDdc5CfMjk5OTUxOTAtYzUxYSooNDA4LWJiNDAtNmI1M2M2ZmJiY2I4/view?hl=en> (ανακτήθηκε 31.5.2021).

261. Στο ίδιο, σ. 206. Ιωάννης Μεταξάς, «Αι Μεγάλαι Κοινωνικαί Κατακτήσεις. Η κοινωνική πολιτική του κράτους της 4ης Αυγούστου ως αιτία και αποτέλεσμα της μεταβολής», Αθήνα, 1926, <https://drive.google.com/file/d/oB4ja4zDdc5CfMWUwZTg5OTUtMjI2ZiooYWE3LThiMGEtMjkwMzIyZDJjZTE3/view?hl=en> (ανακτήθηκε 31.5.2021).

262. «Το Διάγγελμα του αρχηγού», *Η νεολαία* 44 (12 Αυγούστου 2939), σ. 1419.

κοινωνικής, πολιτικής και πνευματικής συγκροτήσεως της ζωής μας». ²⁶³

Σε σχέση με αυτά, η Δέσποινα Παπαδημητρίου εύστοχα επισημαίνει ότι:

[...] το καθεστώς της 4ης Αυγούστου δεν κληρονόμησε μόνο νομοθετικές ρυθμίσεις που περιόριζαν και ανέστελλαν τις πολιτικές ελευθερίες, αλλά και τα στοιχεία εκείνα που καθόρισαν το ιδεολογικό περιεχόμενο της «εθνικοφροσύνης» και κυρίως, όπως προτείνω, μιας ψυχικής πατριαρχικής κανονικότητας που εδραίωσαν τα προηγούμενα καθεστώτα και ιδιαίτερα η κυβέρνηση Ελευθέριου Βενιζέλου, ως μέσο «ίασης» της τάξης, της προόδου και της ασφάλειας, μέσω του κρατικού ελέγχου στα ένστικτα. Η μεταξική δικτατορία, η οποία εμφανίστηκε ως εγγυητρια της εθνικής ενότητας, στηρίχθηκε στις παραδοσιακές αξίες, όπως πατρίδα, θρησκεία, οικογένεια, εργασία, τάξη, πειθαρχία, ασφάλεια, καθώς και στον αντικομμουνισμό. ²⁶⁴

Ο κομμουνισμός, αντιθέτως, είχε ταυτιστεί την προηγούμενη περίοδο με το ψυχικό νόσημα της ανηθικότητας, φτάνοντας στο σημείο της μετάδοσης των αφροδισίων, και κυρίως με τον ψυχικό ευνουχισμό της εργατικής τάξης, που σταδιακά εξαπλωνόταν σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, αποκτώντας άμεση πρόσβαση στο σώμα και στην επιθυμία.

Η ιθύνουσα ομάδα, [το κομμουνιστικό κόμμα] απαρτιζόμενη από ολίγους αδιαλλάκτους και δογματικούς επίστευεν εις τα ουτοπίας της. Πέριξ αυτής συνετερούντο πρώτον οι ενδεείς, οι δυστυχείς και εκείνοι οι οποίοι ήλπιζον από μίαν κοινωνικήν εξέγερσιν. Κατόπιν οι πολλοί, εκείνοι τους οποίους απεγοήτευσεν ο κοινοβουλευτισμός, οίτινες δεν είστευον πλέον εις αυτόν, αντι-

263. Κωσταντίνος Μανιαδάκης, *Ο Κομμουνισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα, Έκδοσις Εθνικής Εταιρείας, 1937, σ. 3.

264. Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Το ακροδεξιό κίνημα στην Ελλάδα, 1936-1949: Καταβολές, συνέχειες και ασυνέχειες», στο Χάγκεν Φλάϊσερ (επιμ.), *Η Ελλάδα 26-40. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2003, σ. 141.

ληφθέντες ότι δεν ηδύνατο να φέρη εις κανέν αποτέλεσμα, και οίτινες εν τη απελπισία των κατέφευγον εις τον κομμουνισμόν [...] Ο κομμουνισμός από πολλά έτη, εισέδυσεν εις την εκπαιδευσιν και ήρχισε διαφθείρων τη νεότητα. Η εργατική τάξις διετέλει υπό την εξουσίαν του [...] Ο στρατός, ο στόλος, η αεροπορία, υφίσταντο τας συνεπείας της δηλητηριάσεως του μπολσεβικισμού [...] Οι κομμουνισταί συμμαχισαν με τα λείψανα των καταρρευσάντων πολιτικών κομμάτων, άτινα είχαν χάσει τη συνοχήν των κατόπιν του θανάτου των μεγάλων αρχηγών, λόγω της υπάρξεων των οποίων υφίσταντο.²⁶⁵

Έτσι, η δικτατορία εμφανίστηκε ως εγγυήτρια της αντιμετώπισης του ψυχικού νοσήματος του λιβιδινικού πληθυσμού²⁶⁶ και ως εκ τούτου της ηθικής.

Με αυτό τον τρόπο, ο πρώτος Εργάτης, ο πρώτος Αγρότης, ο Πατέρας, ο πρώτος Νέος της ΕΟΝ, όπως αυτοπροσδιορίζονταν ο Μεταξάς, μπορούσε με επιτυχία να πλαισιώσει την πραγματικότητα αυτού του νέου κράτους – μιας νεότητας που επανακωδικοποιείται μέσα από μέτρα υπόγεια, που οδηγούν ουσιαστικά στη σταδιακή υποταγή. Έτσι, από την 4η Αυγούστου 1938 μέχρι την 4η Αυγούστου 1939, ενώ υπήρξαν στο υφυπουργείο Εργασίας 73.409 διαφορές ανάμεσα σε εργοδότες και εργαζόμενους, είναι χαρακτηριστικό ότι επιλύθηκε με την παρέμβαση του κράτους το 82% των διαφορών, με το 18% μόνο να καταλήγει στα δικαστήρια.²⁶⁷ Αξίζει να σημειωθεί, όμως, ότι δίπλα σε αυτό τον αναγκαστικό κορπορατισμό, το 1937 θα στιγματιστεί ο ανδρικός και γυναικείος πληθυσμός που πλήττεται από εργα-

265. Γιώργος Πετρόπουλος, «Το “Ιδιώνυμο” της μεταξικής δικτατορίας», *Πιζοσπάσης*, 22.9.2002.

266. Paul Preciado, «Το κρατικό μπορντέλο του Restif de la Bretonne. Από τον Πολ Πρεσιάδο. Σπέρμα, κυριαρχία και χρέος στην ουτοπική συγκρότηση της Ευρώπης κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα», μτφρ. Γιώργος Ίκαρος Μπαμπασάκης, https://www.lifo.gr/articles/ideas_articles/122245 (ανακτήθηκε 23.8.2020).

267. Ι. Μεταξάς, «Αι Μεγάλαι Κοινωνικαί Κατακτήσεις», ό.π., σ. 149. Εξάλλου, για αυτό μάς έχει αναφέρει και στο έργο του ο Σπυρίδων Πλουμίδης, *Το καθεστώς Ιωάννη Μεταξά (1936-1941)*, Αθήνα, 2016.

τικά ατυχήματα και φτάνει να ζητά αποζημιώσεις, με τη στάση τους να χαρακτηρίζεται ως «*ανώμαλος ψυχική αντίδρασις υστερικώς και νευρωτικώς προδιαθετειμένων ατόμων*». Όπως θα καταγραφεί στη μελέτη του Ιωάννη Στιμηνάκη, επιμελητή της Ψυχιατρικής και Νευρολογικής Κλινικής του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών,²⁶⁸ ο πόθος τους για οκνηρία εις βάρος των τίμιων οικογενειάρχων εργοδοτών, κάτω από την επίδραση κακού προσηλυτισμού, ήταν τέτοιος ώστε κατέληγαν να φτάνουν ακόμη και σε νευρώσεις, όταν ο στόχος τους για αποζημίωση δεν ολοκληρωνόταν, με αποτέλεσμα την αναπηρία στην εργασία, έπειτα από τα εργατικά ατυχήματα. Με δυο λόγια, η αιτία των εργατικών ατυχημάτων εντοπιζόταν στην ατομική ευθύνη, αφού οι ειδικοί, όπως ο Στιμηνάκης, τα απέδιδαν στην τραυματική υστερία από την οποία αυτά τα στρώματα πλήττονταν εξαιτίας της ευάλωτης ψυχολογίας τους.²⁶⁹ Με δυο λόγια, ο Μεταξάς ήταν ο πρώτος εργάτης, ο πρώτος νέος, ο πρώτος αγρότης, αλλά ήταν και ο πρώτος των ψυχικά κανονικών, αφήνοντας όποια άλλη ζωή ολοκληρωτικά εκτεθειμένη στο τίποτα.

Σε αυτό το πλαίσιο δημιουργείται το σχολείο των ανώμαλων παιδιών (1937), ενώ τη διεύθυνση αναλαμβάνει η κομμουνίστρια παιδαγωγός και φεμινίστρια του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας (ΣΔΓ) Ρόζα Ιμβριώτη (1898-1977). Στο σχολείο αυτό, το οποίο, θεωρητικά, δεν έκανε δεκτά παιδιά με μεταδοτικά νοσήματα, με αισθητηριακές αναπηρίες (τυφλά), όπως και τα «ηλίθια» και τους αλητόπαιδες,²⁷⁰ θα

268. Ιωάννης Στιμηνάκης, Επιμελητού της ψυχιατρικής και Νευρολογικής Κλινικής του Εθνικού Πανεπιστημίου, *Αι μετατραυματικά νευρώσεις και αι παρεπόμεναι αποζημιώσεις*, Αθήνα, Τυπογραφείο Αλεξ. Βιτισκουνάκη, 1937, σ. 53.

269. Δήμητρα Τζανάκη, «Μια αναδρομική ανάγνωση δώδεκα εργατικών ατυχημάτων “τραυματικής υστερίας”». Μια επικίνδυνη ερμηνεία περί της εκθηλυμένης/υστερικής ζωής από τον Α' Παγκόσμιο στο 2020», *Θέσεις* 154 (Ιανουάριος-Μάρτιος, 2021).

270. Μαρία Παπαδημητρίου, *Η ιστορία της παιδοψυχιατρικής στην Ελλάδα σε σχέση με τις εξελίξεις στις ευρωπαϊκές χώρες*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιατρικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2013, σ. 145.

στεγαστούν «οι ακίνδυνοι αλήται και οι ανίκανοι και απροσάρμοστοι διά την επαγγελματικήν ζωήν».²⁷¹ Το 1938 το σχολείο θα μετονομαστεί σε «σχολείο ανωμάτων και καθυστερημένων παιδων».²⁷² Η επισήμανση του Δημήτρη Στασινόπουλου ότι η ιδιαιτερότητα του μαθητικού πληθυσμού του ΠΕΣΑ συνίστατο στο ότι δήθεν έπασχε από «διαστροφές των ενστίκτων»²⁷³ αναδεικνύει τον ρόλο που ουσιαστικά το σχολείο έρχεται να διαδραματίσει, μιας και, όπως η ίδια η Ιμβριώτη υπογραμμίζει, ο πληθυσμός του ΠΕΣΑ χαρακτηριζόταν από την αναπροσαρμοστικότητά του για επαγγελματική ζωή.²⁷⁴ Το κράτος γίνεται ο πατέρας των λαϊκών στρωμάτων, διακρίνοντας εφεξής τον πληθυσμό σε κανονικό και σε ανώμαλο, αποδίδοντας στον τελευταίο την ανικανότητα να ελέγξει τη βούλησή του. Η αφήγηση αυτή θα επαναληφθεί και το 1938, ενώπιον του Γεωργίου Β', του δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά και του Αρχιεπισκόπου Αθηνών, όπου, όπως εντόπισε ο Κόκκινος, ο καθηγητής Δερματολογίας Γεώργιος Φωτεινός, πρότανης του Πανεπιστημίου Αθηνών και διευθυντής του Νοσοκομείου «Ανδρέας Συγγρός», καλεί το κράτος να γίνει ο ρυθμιστής των ενστίκτων των πολιτών του για χάρη του γενικού καλού, θέτοντας «όρια και φραγμούς εις την φυσικήν του ατόμου ελευθερίαν»,²⁷⁵ με σκοπό την «καταπολέμηση "των αιτιών αγουσών εις τον άσεμνον βίον"»²⁷⁶. Γι' αυτό, εξάλλου, το 1938 ο Φωτεινός θα προτείνει την αναγκαιότητα

271. Ρόζα Ιμβριώτη, *Έκθεσις περί της λειτουργίας του Ειδικού Σχολείου Αθηνών*, 1937, σ. 25, εδώ από Δημήτρη Στασινό, *Η ειδική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Αντιλήψεις, θεσμοί και πρακτικές. Κράτος και ιδιωτική πρωτοβουλία (1906-1989)*, Αθήνα, Gutenberg, 2001, σ. 112.

272. Στο ίδιο, σ. 106.

273. Στο ίδιο, σ. 112.

274. Στο ίδιο.

275. Γ. Κόκκινος, «Κρίση, εκσυγχρονισμός, αφροδισιοφοβία, ηθικός πανικός», ό.π.

276. Στο ίδιο· Βλ. επίσης, Γ. Κόκκινος, «Όψεις του μεταπολεμικού ευγονισμού στην Ελλάδα», ό.π.

εισαγωγής μαθημάτων γενετήσιας διαπαιδαγώγησης στην Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ).²⁷⁷

Το 1939 δημιουργείται η έδρα της κοινωνικής και δημόσιας υγιεινής ως κλάδος στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, η οποία είχε ως αντικείμενο «την υγιεινή της μητρότητας, της βρεφικής και της παιδικής ηλικίας, την ευγονία και την υγιεινή της φυλής».²⁷⁸ Το 1938 έχει προηγηθεί η Έκθεση Υγιεινής της Αθήνας,²⁷⁹ στην οποία προσήλθαν 6.000 πολίτες, με στόχο και την εκλαΐκευση του αντιαφροδισιακού αγώνα. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι διοργανωτές του περιπτέρου για τον «Αντιαφροδισιακό Αγώνα» επέλεξαν να τοποθετήσουν φωτογραφία συφιλιδικού ασθενούς δίπλα σε μια φωτογραφία ασθενούς του Δημόσιου Ψυχιατρείου.²⁸⁰ Η σύνδεση ήταν εμφανής. Η λιβιδώ ήταν η αιτία των αφροδισίων νοσημάτων και της παράνοιας που δημιουργούνταν από αυτά. Στο πλαίσιο αυτό, ο έλληνας ψυχίατρος Κωσταντίνος Κατσαράς, αλληλοσυμπληρώνοντας τη μεταξική δικτατορία, θα καταλήξει στην αναγκαιότητα της ενεργοποίησης του ψυχιάτρου στην ελληνική κοινωνία, με στόχο την ψυχική εξυγίανσή της,²⁸¹ αφού, όπως ο ίδιος κατέληγε, και η ηθική έπρεπε να εισέλθει σε μια κανονικότητα:

Πρέπει κι' αυτός νάχη τα όριά του, γιατί κι' η γύμνια δεν μπορεί να είναι ασύδοτη. Δεν είναι δυνατόν ο καθένας μας να παίρνη την φιλενάδα του και να την εγκαθιστά στο σπίτι του, που κάθεται η μάνα του κι' οι αδερφές του. Ούτε και να γυρίζουμε στα κέντρα με τις φιλενάδες μας. [...] Πάρτε

277. Γ. Κόκκινος, «Κρίση, εκσυγχρονισμός, αφροδισιοφοβία, ηθικός πανικός», ό.π.

278. Σεβαστή Τρουμπέτα, «Η φυλετική υγιεινή στην ιατρική σχολή στον Μεσοπόλεμο», στο Έ. Αβδελά, Δ. Αρβανιτάκης, Ελίζα Άννα Δελβερούδη, Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος, Σωκράτης Πετμεζάς, Τάσος Σακελλαρόπουλος, *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 99-127.

279. Κ. Τσιάμης, Γ. Βρυώνη, Ε. Πουλάκου-Ρεμπελάκου, Γ. Ανδρούτσος, Α. Τσακρής, «Μικροβιολογικά θέματα της έκθεσης υγιεινής στη Αθήνα (1938)», *Ιστορία Μικροβιολογίας* 59/1 (2014), σ. 47-60.

280. Στο ίδιο.

281. Κ. Κατσαράς, *Ψυχική και κοινωνική υγιεινή*, ό.π., σ. 1-15.

τα μπαιν-μιξτ. Είναι ανάγκη να πηγαίνουν ζευγαράκια σε μια καμπίνα, έστω και αν είναι ανδρόγυνο; Ή ένα κορίτσι να γυρίζει το πρωί στο σπίτι του και να μη δέχεται καμιά παρατήρησι από τους δικούς του; Θα μου πείτε, ότι και στην παλιά εποχή γινόντουσαν ίσως πολύ χειρότερα, αλλά κρυφά, μυστικά. Ναι, δεν λέγω όχι. Ίσως, αλλά ποτέ δεν φθάναμε σ' αυτό τον βαθμό κι' αν όχι τίποτε άλλο, τουλάχιστον κρατούσαμε τα στοιχειώδη και απαραίτητα προσήματα. Ευτυχώς, σ' όλον τον κόσμο άρχισε να παρατηρήται μια ομόθυμος κατακραυγή και το κάθε Κράτος θέλει να βάλει κάποιο φρένο, περισσότερο δε το πνεύμα αυτό ήρchiσε να υπάρχει στην Γερμανία με τον Χίτλερ.²⁸²

Την ίδια περίοδο θα σημειώνονταν οι πρώτες περιπτώσεις εγκλημάτων σχιζοφρενών, πάντα σύμφωνα με τον Τύπο της εποχής.²⁸³ Έτσι, σε μια εποχή που, όπως ο Κατσαράς κατέληγε, διά του στόματος του Προέδρου της Κυβερνήσεως, θα προκύψει ένας κόσμος με διαφορετικές πνευματικές, ψυχικές και κοινωνικές αντιλήψεις, η «φυλή» έπρεπε να διαπαιδαγωγηθεί επιστημονικά, με στόχο τον έλεγχο της λιβιδώς, για να μην αναπτύξει ψυχικά προβλήματα. Η διαπαιδαγώγηση, συνεπώς, έπρεπε να στηριχθεί στις αρχές «θρησκεία», «πατρίς», «οικογένεια», «καθήκον», «ηθική συνείδησης», «αγάπη» και «αλληλεγγύη».²⁸⁴

Ειδικότερα, για τον Κατσαρά, ο Νεοέλληνας είχε κληρονομική προδιάθεση στη νευρική κατάσταση, μιας και από την παλαιά εποχή είχε υποστεί πολλούς «κλονισμούς» (διωγμούς, δουλεία, επαναστάσεις, στεναχώριες, ηθικές και οικονομικές),²⁸⁵ γεγονός που δημιουργούσε τον «νευροψυχικό τόνο» του. Έτσι, η ανώτερη τάξη καλείται ν' αναλάβει την αστυνόμευση της ζωής, καθώς,

282. Κ. Κατσαράς, *Ηθικαί υποχρεώσεις σεξουαλισμός και γάμος*, Αθήνα, 1935, σ. 9. Την ίδια περίοδο, θα σημειώνονταν οι πρώτες περιπτώσεις εγκλημάτων σχιζοφρενών, πάντα σύμφωνα με τον Τύπο της εποχής. Νικόλαος Αρχιμανδρίτης, «Ψυχοπαθείς εγκληματίαι – Σχιζοφρένια», *Αστυνομικά Χρονικά* ΙΓ/291 (1965), σ. 577-582.

283. Ν. Αρχιμανδρίτης, ό.π., σ. 577-582.

284. Κ. Κατσαράς, *Ηθικαί υποχρεώσεις*, ό.π., σ. 6.

285. Στο ίδιο, σ. 6.

για τον ίδιο, ήταν «υποχρεώσεις της πνευματικής ιθυνούσης τάξεως, προς τον τομέα της διαπαιδαγωγήσεως της ευρείας ελληνικής μάζης, επί τω τέλει της εξυγιάνσεώς της».²⁸⁶ Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το 1936, από τη δικτατορία του Μεταξά, τίθεται σε εφαρμογή ο Νόμος 6025/1934 και σημειώνονται μαζικές συλλήψεις εξαρτημένων.²⁸⁷ Επίσης, το 1938 εισάγεται ο νόμος «περί παρανόμου συμβιώσεως», μιας και, όπως το δημοσίευμα κατέληγε, το καθεστώς της 4ης Αυγούστου είχε κληρονομήσει έναν μεγάλο αριθμό τέτοιων συμβιώσεων.²⁸⁸ Από την άλλη, ο Κατσάρας, όπως και όλοι οι ψυχίατροι, ιατροδικαστές και εγκληματολόγοι, θα είναι, μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όπως θα δούμε στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, καθηγητής της σχολής της αστυνομίας και αρθρογράφος στο περιοδικό της Αστυνομίας Πόλεως, αναδεικνύοντας μια ιστορία που δεν τελείωσε με το πέρας του πολέμου. Επιπλέον, στο σημείο αυτό και με όσα έχουν ειπωθεί ως εδώ, αξίζει ιδιαίτερη προσοχή η δημιουργία του Ελληνικού Συνδέσμου Ψυχικής Υγιεινής, το 1940.

Ο Σύνδεσμος δημιουργείται από τον Γεώργιο Βλαβιανό, υφηγητή της Νευρολογίας και Ψυχιατρικής στο Εθνικό Πανεπιστήμιο, και τον Νικόλαο Εξαρχόπουλο. Στο πλαίσιο του Συνδέσμου, ο Βλαβιανός θα δημοσιεύσει το έργο του *Ψυχική Υγιεινή και Ψυχική Ευγονική*, το 1939.²⁸⁹ Αξίζει να σημειωθεί ότι ήταν ο πρώτος αρχηγός της Εθνικής Σοσιαλιστικής Πα-

286. Στο ίδιο.

287. Δημήτρης Υφαντής, *Τοξικομανία δι' ηρωίνης. Η χρήση ουσιών στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, Άγρα, 2017, σ. 52.

288. Ο νόμος αναφέρεται στο Άννα Βερβενιώτη, *Οι συναγωνίστριες. Τα αίτια της συμμετοχής και η δράση των γυναικών στις εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις, 1941-1944*, Αθήνα, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1991, σ. 82. Ευχαριστώ την Έφη Τσέα για την υπόδειξη. Ο νόμος δημοσιεύεται στο 7ο τεύχος του περιοδικού *Η Νεολαία*, 1938, σ. 246. https://photos.google.com/share/AF1QipOoOQDA8fC2vgMfNieoQEmbeT5NaLCVTApmT9YqhHFeYrFQmlmHzkLs-owdaLDrDw/photo/AF1QipPl5m_oUAgvZrJChSMHxIV_ZZDIUgDYuzi1folc?key=Y2R2cDVpZUhoMFhnamVOcUR3NDB5ZUNoTDh3YmJn (ανακτήθηκε Δεκέμβριος 2020).

289. Γ. Βλαβιανός, *Ψυχική υγιεινή και ψυχική ευγονική*, Αθήνα 1939 σ. 1-12.

τριωτικής Οργάνωσης (ΕΣΠΟ), μιας εθνικοσοσιαλιστικής και φασιστικής οργάνωσης δωσίλογων στη διάρκεια της Κατοχής. Η ΕΣΠΟ, από την άλλη, υπέστη συντριπτικό πλήγμα από το σαμποτάζ της αντιστασιακής οργάνωσης ΠΕΑΝ. Παρ' όλα αυτά, ο ίδιος ο Βλαβιανός αθώθηκε με απόφαση Συμβουλίου του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων (31/20.1.1947), ενώ τα επόμενα χρόνια θα βρούμε τις αντιλήψεις του, όπως θα δούμε αργότερα, στο περιοδικό και στη σχολή της αστυνομίας, μετά το 1953. Ο ίδιος θα εξηγούσε ότι ο Σύνδεσμος δημιουργήθηκε για να διασπείρει την ψυχική ευγονική στην κοινωνία: «Σκοπός του Συνδέσμου τούτου είναι η μελέτη και υπόδειξις προς εφαρμογήν των νεωτέρων πορισμάτων της Ευγονικής, της Ψυχιατρικής και Νευρολογίας, της Θεραπευτικής Παιδαγωγικής, της Σχολικής και γενικής Υγιεινής και άλλων συναφών επιστημών προς προληψιν των ψυχικών νόσων, διατήρησιν και προσαγωγήν της ψυχικής και σωματικής Υγείας του Ελληνικού Λαού».²⁹⁰

Στη συγκεκριμένη δημοσίευση, θα προτείνει και τις μεθόδους με στόχο την ψυχική ευγονική του πληθυσμού: 1) η απαγόρευση των ψυχικά νοσούντων στον γάμο, 2) ο εγκλεισμός τους σε άσυλα, και τέλος 3) η στείρωση.²⁹¹ Όπως ανέφερε ο ίδιος, στις ΗΠΑ οι στείρωσεις υιοθετούνται το 1883, αλλά και το 1927 εφαρμόζεται μια σειρά μέτρων ευγονικής, αναδεικνύοντας την αναγκαιότητά τους και στην ελληνική πραγματικότητα ενάντια στους ψυχικά νοσούντες.²⁹² Τα μέτρα προέβλεπαν τεχνητή στείρωση στους «φτωχούς τω πνεύματι» (όρος της εποχής, για

290. Στο ίδιο, σ. 8. Εδώ, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ιωάννης Κούμαρης, κάτοχος της έδρας Φυσικής Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και ιδρυτής της Ανθρωπολογικής Εταιρείας το 1924, κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, υποστήριξε σθεναρά τη θέσπιση προγαμιαίου πιστοποιητικού υγείας, με στόχο ειδική νομοθεσία περί των κωλυμάτων γάμου στο Αστικό Δίκαιο (συφιλιδικοί, φυματικοί, διανοητικά πάσχοντες, σχιζοφρενείς, καρκινοπαθείς, αλκοολικοί). Γ. Κόκκινος, «Όψεις του Μεταπολεμικού ευγονισμού στην Ελλάδα», ό.π., σ. 213.

291. Γ. Βλαβιανός, *Ψυχική υγιεινή και ψυχική ευγονική*, ό.π., σ. 11.

292. Γρηγόριος Κάτσας, «Η αναγκαστική στείρωση ψυχοπαθών εγκληματιών», *Αστυνομικά Χρονικά* 37 (1954), σ. 1786.

τους «ψυχικά ασθενείς»), στους «φυλετικά διεστραμμένους» και στους ανίατους συφιλιδικούς. Μάλιστα, σημειωνόταν ότι μέχρι το 1949 είχαν υποστεί στειρώση 49.000 άνθρωποι.²⁹³ Αντίστοιχες πληροφορίες μας δίνει και ο έλληνας ψυχαναλυτής Δημήτριος Κουρέτας, αναφερόμενος στις στειρώσεις που είχαν ξεκινήσει από το 1894 στο Κάνσας και πιο συγκεκριμένα στο «Asylum for Idiots and Feeble-Minded Youths», αγκαλιάζοντας στην ουσία το κίνημα εναντίον των πνευματικά/ηθικά «καθυστερημένων», στους οποίους αναφέρθηκαν παραπάνω.

Ως αντιπρόεδρος του Συνδέσμου, ο Βλαβιανός θα συμμετάσχει στο Γ' Συνέδριο της Ιατροχειρουργικής Εταιρείας των Αθηνών στις 7 Νοεμβρίου 1940, ευχαριστώντας τον Κατσαρά για την πρόσκληση να μιλήσει για την ευγονική και ειδικότερα τα ανώμαλα παιδιά, και θα καταλήξει ότι η εξουσία έπρεπε και στην Ελλάδα να στραφεί σε αυτά, παίρνοντας παράδειγμα από την Ευρώπη και την Αμερική: «Ας ασχοληθώμεν εν πρώτοις περί της Ψυχικής Υγιεινής των ψυχικώς πασχόντων ανωμάτων και εις κίνδυνον εκτεθειμένων παιδίων. Κατά τα τελευταία έτη οι ψυχίατροι, παιδίατροι και παιδαγωγοί πασών των χωρών έδειξαν λίαν ζωηρόν ενδιαφέρον διά τας πνευματικάς ανωμαλίας και τας παθήσεις της παιδικής ηλικίας».²⁹⁴ Την ίδια περίοδο, κυκλοφορεί μια σειρά από δημοσιεύσεις του υποδιευθυντή του Δημόσιου Ψυχιατρείου Αθηνών Κωσταντίνου Κωσταντινίδη σε σχέση με την ανάγκη του σωφρονισμού της λιβιδώς από το κράτος.²⁹⁵ Ο

293. Στο ίδιο.

294. Κ. Κατσαράς, *Ψυχική και κοινωνική υγιεινή*, ό.π., σ. 8· Γ. Βλαβιανός, ό.π., σ. 6.

295. Το ζήτημα όμως είναι ότι η λογική της ύπαρξης αυτών των ιδρυμάτων, όπως και της ψυχιατρικής, όπως ο Κωνσταντινίδης θα εξηγούσε, απέρρεε από τη βεβαιότητα των ειδικών για την ύπαρξη αδιαμφισβήτητων αποδείξεων αναφορικά με την ανθρώπινη επιθετικότητα, την οποία εντόπιζαν στο πρωτόλειο στάδιο της ανθρώπινης εξέλιξης. Απόδειξη μιας αντικοινωνικής συμπεριφοράς που ακολουθούσε τον άνθρωπο, για αυτό και σε κάποια άτομα επικρατούσε ακόμη και στο στάδιο του πολιτισμού το λίκνιντο και η αδυναμία ελέγχου της συνείδησης, με αποτέλεσμα την εκδήλωση της βίας.

Κωσταντινίδης,²⁹⁶ ακολουθώντας την κυρίαρχη αντίληψη της εποχής, θα καταλήξει ότι στον σύγχρονο άνθρωπο υπάρχουν υπολείμματα από τα ψυχικά στοιχεία των ζώων και των πρωτόγονων ανθρώπων. Ως εκ τούτου, γι' αυτόν, η εξελικτική ψυχολογία κατάφερε να κάνει κατανοητό ότι τα διάφορα νοσηρά ψυχικά δημιουργήματα ήταν υπολείμματα από στοιχεία που ανήκαν σε απλούστερη και ατελέστερη ψυχική ζωή.²⁹⁷ Έτσι, χρησιμοποιώντας τον όρο του Λομπρόζο, μιλά για τον αταβισμό, δηλαδή την ανώμαλη εξέλιξη του ανθρώπου,²⁹⁸ που ευθύνεται για την εκδήλωση της βίας,²⁹⁹ αφού αυτός έμεινε στα στάδια του πρωτογονισμού, επειδή κυριάρχησε η βούληση και το συναίσθημα πάνω στη λογική. Αντιστοιχώς, ο ψυχίατρος Κωσταντίνος Κατσαράς³⁰⁰ θα κατέληγε στο πορτρέτο του ψυχοπαθή που αρνείται τις υποχρεώσεις του στην κοινωνία, με αντίστοιχα συμπεράσματα όπως του Κωνσταντινίδη, αλλά επεκτείνοντας περαιτέρω το επιχείρημά του, αναφερόμενος ειδικότερα στις «ηθικές υποχρεώσεις» που είχε το υγιές υποκείμενο όσον αφορά «το σεξουαλισμό και τον γάμο».³⁰¹ Επιπλέον, θα επικρίνει ιδιαιτέρως την αντικοινωνικότητα, όπως για παράδειγμα τον γυμνισμό, ενώ θα στρέψει το βλέμμα του προς τον Χίτλερ, επιζητώντας την επαναφορά των ευρωπαϊκών κοινωνιών σε μια ηθική κανονικότητα, αφού η κρίση του κοινοβουλευτισμού και της ελευθερίας θεωρούνταν πως είχε φέρει την «τεχνολογική πρόοδο, τον εκδημοκρατισμό και κυρίως την χειραφέτηση των γυναικών, την κατάρρευση του θεσμού του γάμου, την έκλυση ηθών, την σεξουαλική απελευθέρωση, την γενικευμένη κοινω-

296. Κωσταντίνος Δ. Κωσταντινίδης, *Αι ψυχώσεις και η εξέλιξης της ψυχής*, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Δημητρ. Τζάκα, Στεφ. Δελαγραμμάτκα & Σία, 1935, σ. 5.

297. Στο ίδιο, σ. 8.

298. Στο ίδιο, σ. 15.

299. Στο ίδιο, σ. 38.

300. Κ. Κατσαράς, *Ηθικαί υποχρεώσεις*, ό.π., σ. 9.

301. Στο ίδιο, σ. 9.

νική παθογένεια-νοσηρότητα-εκτρώσεις, με αποτέλεσμα, την εγκληματικότητα και την κατακόρυφη αύξηση αυτοκτονιών».³⁰²

ΕΝ ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΙ

Ο πόλεμος θα έβαζε μια άνω τελεία σε αυτό τον μηχανισμό ιατρών, κληρικών, νομομαθών, αστυνομικών, εκπαιδευτικών, γεωπόνων, καθηγητών της Σωματικής Αγωγής, αρχιτεκτόνων, λογοτεχνών, μουσουργών, ζωγράφων, καθώς και αντιπροσώπων ομίλων, συλλόγων, λεσχών, σωματείων «ασχολουμένων με την προστασία των εργαζομένων γυναικών, ορφανών» μέσα από τις υπηρεσίες του υπουργείου Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως, Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, υφυπουργείου Εργασίας, Πατριωτικού Ιδρύματος, υπουργείου Δικαιοσύνης, Διοικήσεως Πρωτεύουσας, υπουργείου Γεωργίας, υφυπουργείου Ασφαλείας και υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού για τη δίωξη της λιβιδώς. Έτσι, παρότι η ευγονική καταχρηστικά έχει ταυτιστεί αποκλειστικά με τον ναζισμό και μάλιστα με την κοινωνική, σεξουαλική, πολιτική, ταξική και φυλετική καθαρότητα –μιας και το πρόγραμμα T4 έστειλε στον θάνατο εβραίους, τσιγγάνους, αιχμάλωτους πολέμου, κομμουνιστές, ομοφυλόφιλους, εγκληματίες, αλκοολικούς, διανοητικά καθυστερημένους φρενοβλαβείς, φυματικούς, άστεγους, άνεργους–,³⁰³ είναι φανερό ότι η ιστορία αυτή συνεχίστηκε μέσα από πιο ύπουλους μηχανισμούς και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αυτό που σημειώνει ο Μαρκ Μαζάουερ βοηθά να κατανοήσουμε πώς επανακωδικοποιήθηκε το πιο ολέθριο ρατσιστικό, σεξιστικό, ταξικό, πατριαρχικό, αποικιοκρατικό δόγμα και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο:

302. Γ. Κόκκινος, «Όψεις του μεταπολεμικού ευγονισμού στην Ελλάδα», ό.π., σ. 220.

303. Χρήστος Κουρουτζας, *Εγκληματολογία της γενετικής*, Αθήνα, Πεδίο, 2018, σ. 116.

[...] ενώ οι κυβερνήσεις της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου ήταν απρόθυμες να προχωρήσουν στην εφαρμογή της θανατικής καταδίκης δωσιλόγων και εγκληματιών πολέμου, δεν είχαν ανάλογες αναστολές σε περιπτώσεις αριστερών, ιδίως μετά τις εκλογές του 1946. Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι στην Ελλάδα, όπως και στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες κατά τη δεκαετία του 1940, η κοινωνία εξοικειώθηκε όσο ποτέ άλλοτε ή έκτοτε, με τον βίαιο θάνατο.³⁰⁴

Στην τελευταία φράση, θέλω να προσθέσω πως η κοινωνία εξοικειώθηκε με τον βίαιο θάνατο της εκθηλυμένης ζωής, εκεί όπου τα πτώματα μπαίνουν σε κοινή θέα, χωρίς ποτέ να επιστρέφουν στις αγκαλιές των αγαπημένων προσώπων, ενώ «συστηματικά κεφάλαιο και κράτη σε παγκόσμιο πλέον επίπεδο»³⁰⁵ ξανά και ξανά αναπαρήγαγαν εφεξής αυτό τον περιθωριακό εσωτερικό εχθρό: το απολίτιστο ένστικτο των κατώτερων στρωμάτων. Έτσι, το 1932 δημιουργείται το Μουσείο της Εγκληματολογίας από τον καθηγητή Ιατροδικαστικής Ιωάννη Γεωργιάδη για να μιλήσει για τον άνθρωπο-τέρα. Σε αυτό εκτίθενται «κεφαλές καρατομηθέντων ληστών», «βρόχοι από απαγχονισθέντες αυτόχειρες και περιστατικά στραγγαλισμού», σώματα που είχαν πληγεί από τα αφροδίσια νοσήματα. Μετά τον πόλεμο, σε αυτή την εξιστόρηση, θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε το κεφάλι του Άρη Βελουχιώτη και του πρωτοπαλίκάρου του Τζαβέλλα (18 Ιουνίου 1945), όταν εκτέθηκαν σε κοινή θέα,³⁰⁶ αλλά και μια ολόκληρη ερμηνεία γύρω από την ψυχική κανονικότητα όπως εγκαθιδρύεται μέσα από την παγκοσμιοποίηση της πατριαρχικής, ρατσιστικής, αποικιοκρατικής, ταξικής αστικής δημοκρατίας, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

304. Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο*, ό.π., σ. 22.

305. Culp Andrew, *Σκοτεινός Ντελέζ*, μτφρ. Χλόη Κολύρη, Παναγιώτης Τριτσιμπιδας, Αθήνα, Επέκεινα, 2019, σ. 158.

306. <https://www.e-prologos.gr/to-xroniko-ton-koimemenon-kefalwn-erga-k/>.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΟ ΞΕΡΙΖΩΜΑ ΤΟΥ ΕΡΩΤΑ. ΤΟ ΣΤΑΛΙΝΙΚΟ ΙΔΙΩΝΥΜΟ ΚΑΙ Η ΑΠΟΔΟΧΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΞΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

Ευτυχία-Έφη Τσέα

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ ΣΤΗ ΜΕΤΑΔΟΣΗ ΤΩΝ ΑΦΡΟΔΙΣΙΩΝ

Στον Μεσοπόλεμο, οι κομμουνιστές και οι κομμουνίστριες θα κατηγορηθούν ως φορείς της νόσου, του χάους και της βίας και θα βρεθούν στο όριο ανάμεσα στη «ζωή» και στον «βίο»¹ από την επίσημη κρατική εξουσία.² Σε συνθήκες αυταρχικής φιλελεύθερης στροφής και κλιμάκωσης με μια σειρά από νόμους, οι κομμουνιστές και οι κομμουνίστριες γίνονται ο επικίνδυνος «άλλος», που συσχετίζεται με τον εθνικό εκφυλισμό, ενάντια στην αστική τάξη και ασφάλεια.³ Μετά το 1924 εισάγεται στην

1. Για την έννοια της «ζωής» και του «βίου», βλ. Giorgio Agamben, *Homo Sacer – Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφρ. Παναγιώτης Τσιαμούρας, Αθήνα, Εξάρχεια, 2016 και Νένη Πανουργιά, *Επικίνδυνοι Πολίτες. Η ελληνική αριστερά και η κρατική τρομοκρατία*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2013.

2. Για το πώς ο κομμουνισμός ως πολιτική ιδεολογία ταυτίστηκε με τη νόσο και την παράνοια βλ. Δήμητρα Τζανάκη, «Ο αυνανισμός και το κομμουνιστικό “ψυχικό νόσημα”». Μια ανάλυση της Άννας Κατσίγρα, *Γενετήσια αγωγή για το αγόρι* (1935)» *Κρίση* 5 (2019), σ. 7-33. Για τον αντικομμουνιστικό λόγο της εποχής βλ. Κώστας Παλούκης, «Η ταξική ηθική στο ιδεώδες του αρχαιομαρξιστικού ανδρισμού», στο Δήμητρα Βασιλειάδου, Γιάννης Γιαννιτσιώτης, Ανδρονίκη Διαλέτη, Γιώργος Πλακωτός (επιμ.), *Ανδρισμοί. Αναπαραστάσεις, υποκείμενα και πρακτικές από τη μεσαιωνική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο*, Αθήνα, Gutenberg, 2019. Για τη ζωή στο όριο βλ. Αθηνά Αθανασίου, *Ζωή στο όριο. Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*, Αθήνα, Εκκρεμές, 2007, σ. 15.

3. Δ. Τζανάκη, «Ο αυνανισμός και το κομμουνιστικό “ψυχικό νόσημα”», ό.π. και Δημήτρης Μπαχάρας, «Μελετώντας της απαρχές του αντικομμουνισμού στην Ελλάδα: τα δέκα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '20», *Μνήμων* 29 (2008), σ. 175-198.

ελληνική πραγματικότητα μια σειρά από κατασταλτικά μέτρα κοινωνικής και πολιτικής εξορίας, φυλάκισης και εγκλεισμού, υποτίθεται στο όνομα της «κοινωνικής υγιεινής», με στόχο τον ηθικό σωφρονισμό του κομμουνιστή/-τριας, που ανάγεται σε φορέα των αφροδισίων – ενός έρποντος κινδύνου ο οποίος, σύμφωνα με τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο, εκδηλωνόταν κυρίαρχα σε έμβια όντα που είχαν εγγενή τα χαρακτηριστικά της παράνοιας και της εγκληματικότητας.⁴ Ωστόσο, η ελληνική περίπτωση παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα, αφού ο αστικός λόγος αρχίζει και καλλιεργεί την εικόνα του κομμουνισμού ως την ιδεολογία του παρανοϊκού/εγκληματικού/επαναστατικού ανήθικου άλλου, που φτάνει να αποζητά ακόμη και τη μετάδοση των αφροδισίων νόσων στα μέλη της κοινωνίας μέσω μιας ανεξέλεγκτης ελευθεριότητας, «αναγκάζοντας» το κράτος να πάρει μέτρα καταστολής.⁵ Επιπλέον, η σύνδεση του ελληνικού κομμουνιστικού κόμματος με τα σοβιετικά πρότυπα οδήγησε αρχικά σε μια πολιτική απελευθέρωσης της σεξουαλικότητας και χειραφέτησης της γυναίκας. Όμως, στα μέσα της δεκαετίας του 1930 έλαβε χώρα μια αυταρχική στροφή του κόμματος προς τα μέλη του αλλά και των ίδιων των κομμουνιστών/-τριων ως προς τη σεξουαλικότητά τους. Το σταλινικό ιδιώνυμο ή άρθρο 10, όπως θα ονομαστεί από τους ίδιους τους εκτοπισμένους, σήμαινε την απαγόρευση των σεξουαλικών σχέσεων τόσο μεταξύ των εξόριστων όσο και ανάμεσα σε εξόριστους/-ες και ντόπιους/-ιες.⁶ Είναι φανερό ότι τη συγκεκριμένη περίοδο δομείται μια πολλαπλή δίωξη ενάντια στην ανθρώπινη επιθυμία, τόσο από τον φιλελεύθερο όσο και από τον κομμουνιστικό λόγο.⁷ Ειδικότερα, και οι δύο κυρίαρχες

4. Δ. Τζανάκη, «Ο αυνανισμός και το κομμουνιστικό “ψυχικό νόσημα”», ό.π.

5. Βλ. παρακάτω τη δίκη των αφροδισίων.

6. Κώστας Μπίρκας, *Σελίδες του αγώνα (ηρωικό χρονικό της 15ετίας 1935-1950). Κάτω απ' τη μπότα της δικτατορίας*, τόμ. Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1966, σ. 261.

7. Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, επιμ. Λουκάς Ρινόπουλος, Αθήνα, Πλέθρον, 2011, σ. 231.

ερμηνείες προτάσσουν την ίδια αντιμετώπιση αναφορικά με το σεξ: κάθε σεξουαλικότητα πρέπει να υποτάσσεται στον νόμο και συνεπώς στην εξουσία του κράτους.⁸

Υπό αυτές τις συνθήκες, ο πανοπτισμός της αστικής ηθικής, όπως τον περιγράφει ο Μισέλ Φουκώ, υφίσταται σε σχέση με την αναπαραγωγή κανόνων όχι αναγκαστικά δικαϊκών.⁹ Οι πανοπτικοί δεσμοί δεν χρειάζονται κάγκελα και κλειδαριές. Η αποτελεσματικότητα της εξουσίας είναι τέτοια που, όποιος υπάγεται σ' ένα πεδίο ορατότητας και το γνωρίζει, αποδέχεται τους εξαναγκασμούς της εξουσίας, τους θέτει σε λειτουργία επάνω του και εγγράφει μέσα του τη σχέση αυτής της εξουσίας.¹⁰

Η ζωή των κομμουνιστών/-τριών στα διάφορα νησιά ρυθμιζόταν από λεπτομερείς και σχολαστικούς κανονισμούς μιας αυταρχικής αστικής ηθικής, οι οποίοι δεν άφηναν τη ζωή να ρέει φυσιολογικά. Σε έναν ιδιότυπο χώρο, όπως είναι αυτός της εκτόπισης, όπου μπορεί να υπάρχει περισσότερη ελευθερία από τη φυλακή, η αστυνόμευση υπάρχει συνεχώς, τόσο από το κράτος όσο και από το κόμμα.¹¹

Σε αυτό το πλαίσιο, το συγκεκριμένο κεφάλαιο έχει διαιρεθεί σε τρεις άξονες. Στον πρώτο, γίνεται μια σύντομη αναδρομή στη Ρωσία των πρώτων χρόνων μετά την Επανάσταση μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1930, όπου ζητήματα όπως αυτό της σεξουαλικής ελευθερίας, της αυτοδιάθεσης και της γυναικείας χειραφέτησης απασχόλησαν το νεοσύστατο Σοβιετικό Κράτος. Στον δεύτερο, τίθεται το θέμα της σύνδεσης της σοβιετικής πο-

8. Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. 1. Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα, Πλέθρον, 2011, σ. 149.

9. M. Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, ό.π., σ. 231.

10. Στο ίδιο.

11. Οι εξόριστοι/-ες ήταν υποχρεωμένοι/-ες να δηλώνουν καθημερινά παρουσία στην αστυνομία. Σε κάποια νησιά δήλωναν και δύο φορές την ημέρα. Η ΟΣΠΕ (Ομάδα Συμβίωσης Πολιτικών Εξορίστων) που υπήρχε σε όλα τα νησιά της εξορίας είχε την ίδια μορφή. Υπεύθυνος ήταν ο γραμματέας, που φρόντιζε ώστε η ομάδα να λειτουργεί σύμφωνα με τις επιταγές του ΚΚΕ.

λιτικής με το ΚΚΕ, καθώς και η επίδρασή της στην ελληνική πραγματικότητα. Στον τρίτο άξονα καταδεικνύεται η καταστολή της ανθρώπινης επιθυμίας στα ξερονήσια της εξορίας.

Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑΣ

Στο σημείο αυτό έχει σημασία να γίνει αναφορά στην πολιτική που ασκούσε το νεοσύστατο Σοβιετικό Κράτος σχετικά με το γυναικείο ζήτημα καθώς και με τη σεξουαλικότητα. Ήδη περίπου 100 χρόνια πριν ο Φρανσουά Μαρί Σαρλ Φουριέ (François Marie Charles Fourier, 1772-1837) άσκησε κριτική για τη μορφή που έδωσε η αστική τάξη στις σεξουαλικές σχέσεις και για τη θέση της γυναίκας στην αστική κοινωνία. Ο Φουριέ αποφαινεται πως, σε μια δεδομένη κοινωνία, ο βαθμός χειραφέτησης της γυναίκας αποτελεί το φυσικό μέτρο της γενικής χειραφέτησης αυτής της κοινωνίας.¹² Συνέχεια στη σκέψη του δίνει ο Φρίντριχ Ένγκελς (Friedrich Engels, 1820-1895), υποστηρίζοντας πως ο βαθμός προόδου στο θέμα της κατάκτησης της ισότητας για τις γυναίκες ήταν η σημαντικότερη δοκιμασία για το γενικό επίπεδο ισότητας στην κοινωνία.¹³ Έπειτα, αυτό θα πάρει τη μορφή της Προλετκούλτ (Proletkult, προλεταριακή κουλτούρα ενός πραγματικού κινήματος «αισθητικής», μεταξύ 1905 και του 1907, ενάντια στον τσάρο Νικόλαο Β').¹⁴ Τα ζητήματα αυτά, αφορούσαν την αυτονομία από τον κρατικό έλεγχο και την ηγεμονία του προλεταριάτου με άμεσες με-

12. Φρίντριχ Έγκελς, *Σοσιαλισμός, ουτοπικός και επιστημονικός*, Αθήνα, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2006, σ. 97.

13. Ντέιβιντ Ρέντον, *Κριτικός μαρξισμός. Ρεύματα και θεωρίες του μαρξισμού στον 20ό αιώνα*, Αθήνα, ΚΨΜ, 2005, σ. 52.

14. Noel Halifax, «The Bolsheviks and sexual liberation», στο *International Socialism* (2017), σ. 156, διαθέσιμο στον ιστότοπο: <http://isi.org.uk/the-bolsheviks-and-sexual-liberation/>, Γι' αυτό βλ. και Δ. Τζανάκη, «Ο αυνανισμός και το κομμουνιστικό "ψυχικό νόσημα"», ό.π.

ταρρυθμίσεις στο οικογενειακό δίκαιο που κατοχύρωναν την πλήρη ισότητα, διευκόλυναν το διαζύγιο, νομιμοποιούσαν τις αμβλώσεις, επέτρεπαν τον γάμο ανάμεσα σε άτομα ίδιου φύλου και αποποινικοποιούσαν την ομοφυλοφιλία.¹⁵ Σε αυτή τη θεωρητική βάση καλούνται οι κομμουνιστές/-τριες να χτίσουν μια νέα κοινωνία μετά την Επανάσταση του 1917. Στη φτώχη και κατεστραμμένη από τον πόλεμο Ρωσία, οι μπολσεβίκοι παραχώρησαν τόσα πολλά δικαιώματα στις γυναίκες, που όμοιά τους δεν κατέκτησαν πουθενά οι γυναίκες στη Δύση, ούτε την περίοδο μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση.¹⁶

Η σοβιετική νεολαία, σε πλήρη συμφωνία με την αίσθηση της ενδυνάμωσης που η επανάσταση των μπολσεβίκων της είχε εμφυσήσει, και με τον καθορισμό της ως γενιάς που θα οδηγούσε την ανθρωπότητα στον κομμουνισμό, μετέφερε τον ενθουσιασμό της και στα ζητήματα της σεξουαλικής συμπεριφοράς. Παρ' όλα αυτά, η Αλεξάντρα Μιχάιλοβνα Κολοντάι (1872-1952), πολιτική ηγέτιδα, φεμινίστρια, μέλος του κόμματος, δημοσιογράφος και συγγραφέας, διαμαρτυρήθηκε ότι τα ζητήματα σεξουαλικότητας αντιμετωπιζόνταν για πάρα πολύ καιρό με σιωπή ή τρόμο. Με ρεαλιστική ματιά, ανέδειξε τις προβληματικές συνθήκες που είχαν ανακύψει στη μετεπαναστατική κατάσταση, εκφράζοντας αυτή την ανησυχία, με λόγια που κατέληξαν να γίνουν το σλόγκαν της νεολαίας του 1920: «απλά το κάνουμε». «Η σεξουαλική πράξη δεν πρέπει να θεωρείται κάτι αμαρτωλό ή ντροπιαστικό, αλλά ως κάτι φυσικό, όπως και οι άλλες ανάγκες ενός υγιούς οργανισμού, όπως η πείνα ή η δίψα».¹⁷

15. Lynn Mally, *Culture of the Future: The Proletkult Movement in Revolutionary Russia*, Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1993, σ. 3-5. Εδώ εντοπίστηκε στο Δ. Τζανάκη, «Ο αυνανισμός και το κομμουνιστικό "ψυχικό νόσημα"», ό.π. Robert Williams, *The Other Bolsheviks: Lenin and His Critics*, Μπλούμινγκτον, Indiana University Press, 1986, σ. 170.

16. Ν. Ρέντον, ό.π., σ. 52.

17. Greg Carleton, «Writing-Reading the Sexual Revolution in the Early Soviet Union», στο *Journal of the History of Sexuality* 8/2 (Οκτώβριος 1997), σ. 232-234.

Το αποτέλεσμα ήταν η σύνδεση των μεταρρυθμίσεων που αφορούσαν το δικαίωμα στην ελεύθερη αντισύλληψη, στο διαζύγιο, στην έκτρωση και την εξίσωση των μισθών με το όνομα της Κολοντάι, της πρώτης γυναίκας υπουργού στη σύγχρονη εποχή και για δύο χρόνια αρχηγού του γυναικείου τμήματος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ζενοτντέλ (Zhenotdel).¹⁸ Η πρώτη γνωστή προσπάθεια να αναδειχθούν τα προβλήματα των γυναικών στη Ρωσία από τη μαρξιστική σκοπιά ήταν ένα φυλλάδιο που ονομαζόταν «Η Εργάτρια» («The Woman Worker»), το οποίο γραφόταν από τη Ναντέζντα Κρούπσκαγια (1869-1939), σύζυγο του Λένιν, και εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1900 στη Σιβηρία. Η προσπάθεια αυτή σταμάτησε το 1906, όταν η Κολοντάι, τότε ακόμα μενσεβίκικη, άρχισε να οργανώνει τις εργαζόμενες γυναίκες σε σοσιαλδημοκρατικές ομάδες. Το 1919, το 8ο συνέδριο του κόμματος αναγνώρισε το Γυναικείο Τμήμα της Κεντρικής Γραμματειακής Επιτροπής. Η Ινέσα Αρμάντ (Inessa Armand, 1874-1920) χρίστηκε η πρώτη διευθύντρια της Ζενοτντέλ και κράτησε τη θέση αυτή μέχρι τον θάνατό της το 1920.¹⁹ Την διαδέχθηκε η Κολοντάι, που παρέμεινε μέχρι το 1921. Η Ζενοτντέλ σταμάτησε τις εργασίες της οριστικά το 1930 με τον ισχυρισμό ότι όλα τα «γυναικεία ζητήματα» στη Σοβιετική Ένωση είχαν «επιλυθεί» με την εξάλειψη της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και την εθνικοποίηση των μέσων παραγωγής.²⁰ Ο ίδιος ο Λένιν θεωρούσε την «υπερβατική σεξουαλική συμπεριφορά» αστική και επέμενε ότι δεν ανήκει «στην ταξική συνείδηση του μαχόμενου προλεταριάτου».²¹

18. Ν. Ρέντον, *ό.π.*, σ. 52.

19. Richard Stites, «Zhenotden Bolshevism and Russian Women 1917-1930», στο *Russian History* 3/2 (1976), σ. 174-178. Διαθέσιμο στον ιστότοπο: https://www.jstor.org/stable/24649711?seq=5#metadata_info_tab_contents (ανακτήθηκε 27.9.2020).

20. Wendy Goldman, *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917-1936*. Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 1993.

21. Richard C. M. Mole, «Introduction to Soviet and Post-Soviet Sexualities», στο *Slavic Review* 77/1 (Άνοιξη 2018), σ. 1-3. Διαθέσιμο στο ιστότοπο: <https://>

Πιο συγκεκριμένα, η κυβέρνηση των μπολσεβίκων, κάτω από την επιρροή των ισχυρών σοσιαλιστριών- φεμινιστριών, εισήγαγε μια σειρά μέτρων που στόχο είχε να πετύχει την ισότητα που προήγαγε ο Ένγκελς 40 χρόνια πριν. Οι γυναίκες απέκτησαν πλήρη δικαιώματα ψήφου, κάτι που ίσχυε μόνο στη Νορβηγία και στη Δανία. Έναν χρόνο μετά αποκτούν δικαίωμα ψήφου και οι γυναίκες στις ΗΠΑ. Ο γάμος έγινε μια διαδικασία πολιτική και όχι θρησκευτική. Θεσμοθετήθηκε το δικαίωμα του διαζυγίου καθώς και οι νόμοι που δεν επέτρεπαν οποιονδήποτε διαχωρισμό ανάμεσα σε νόμιμα και νόθα παιδιά. Επιπλέον, θεσμοθετήθηκε η ισότητα στους μισθούς και στα ίσα εργασιακά δικαιώματα καθώς και η πληρωμένη άδεια εγκυμοσύνης. Η μοιχεία, η αιμομιξία και η ομοφυλοφιλία σταμάτησαν να αποτελούν αδικήματα του ποινικού κώδικα. Το 1920 υιοθετήθηκε το δικαίωμα για την ελεύθερη έκτρωση, ώστε να υπάρχει ελεύθερη πρόσβαση στην αντισύλληψη.²²

Ειδικότερα, το σοβιετικό καθεστώς κατήργησε τους τσαρικούς νόμους του 1832 που απαγόρευαν την ανδρική ομοφυλοφιλία και δεν εισήγαγε ισοδύναμα άρθρα στον πρώτο σοβιετικό ρωσικό ποινικό κώδικα του 1922.²³ Στην πραγματικότητα, όμως, η επαναστατημένη Σοβιετική Ένωση των αρχών της δεκαετίας του 1920 θα δώσει τη θέση της σε μια περισσότερο ιεραρχική και κατόπιν αυταρχική κοινωνία.²⁴ Από το κραχ του 1929 και μετά, ο καπιταλισμός αναδιαμορφώνεται, ο φασισμός αναδύεται και η σοβιετική επανάσταση δεν κατορθώνει τελικά να βγει από τα σύνορα της χώρας, ενώ ταυτόχρονα αρχίζει να εκλαμβάνεται η ελευθεριότητα στη σεξουαλικότητα ως εχθρός

www.cambridge.org/core/journals/slavic-review/article/introduction-to-soviet-and-postsoviet-sexualities/FDD35E028A0C25DFCFE223BA5972EEE
F/core-reader (ανακτήθηκε 27.9.2020).

22. Ν. Ρέντον, *Κριτικός μαρξισμός*, ό.π., σ. 53-54.

23. R. C. M. Mole, «Introduction to Soviet and Post-Soviet Sexualities», ό.π., σ. 1-3.

24. Ν. Ρέντον, ό.π., σ. 15.

του καθεστώτος.²⁵ Επιπλέον, παρόλο που οι συναινετικές σχέσεις μεταξύ ανδρών δεν ήταν παράνομες στην Σοβιετική Ρωσία, οι διανοούμενοι μπολσεβίκοι επέμεναν στην «υποταγή της σεξουαλικότητας στα συμφέροντα της τάξης του προλεταριάτου [...] στην υπηρεσία του Σοβιετικού κράτους και του Κομμουνιστικού Κόμματος».²⁶

Κατά συνέπεια, σε μια κοινωνία όπου όλοι οι πολίτες αναμένεται να θέσουν το συλλογικό συμφέρον πάνω από την ατομική επιθυμία, η ομοφυλοφιλία γίνεται σταδιακά αντιληπτή ως ανώμαλη, παρακμιακή και αποκλίνουσα, μιας και εμπόδιζε την τεκνοποιία και κατ' επέκταση το κοινό καλό. Κατά την περίοδο της εξουσίας του Ιωσήφ Στάλιν (1924-1953), η μισαλλοδοξία προς την ομοφυλοφιλία θα ενταθεί, εξαιτίας της αλλαγής που συνέβη στην ελίτ του κόμματος, όπου οι διανοούμενοι αστοί μαρξιστές αντικαταστάθηκαν από αγρότες, με αποτέλεσμα την αύξηση του αντι-διανοουμενισμού. Η ομοφυλοφιλία πλέον κατασκευάζεται με όρους ιδεολογικούς ως μια μορφή «παρακμιακής αστικής ηθικής», η οποία θα εξαφανιστεί με την εγκαθίδρυση του κομμουνισμού. Η καταπίεση των ομοφυλόφιλων ανδρών είναι απόρροια όχι μόνο της σεξουαλικής τους προτίμησης, αλλά κυρίως του ταξικού αστικού τους υπόβαθρου, όπως τουλάχιστον το αντιλαμβανόταν το καθεστώς. Η αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας το 1934 χαιρετίστηκε ως ο «θρίαμβος του προλεταριακού ανθρωπισμού» και ήρθε να συμπληρώσει μέτρα πειθαρχισμού, με τον Νικολάι Κριλένκο (1885-1938), σοβιετικό επίτροπο δικαιοσύνης, να δηλώνει ότι έπειτα από δεκαπέντε χρόνια σοσιαλισμού «δεν υπάρχει κανένας λόγος να γίνει κανείς ομοφυλόφιλος» και όποιοι ήδη συνεχίζουν να το επιλέγουν πρέπει να είναι «απομεινάρια των εκμεταλλευόμενων τάξεων».²⁷ Η επανάσταση, κατά τη σταλινική περίοδο, γίνεται αυτοσκοπός, και μέσα από αυ-

25. Στο ίδιο, σ. 30.

26. R. C. M. Mole, *ό.π.*, σ. 1-3.

27. Στο ίδιο.

τήν στόχος γίνεται η κυριαρχία πάνω στο σώμα και στις ανάγκες του, που καλούνται να υποταχθούν στο κράτος. Επιπλέον το 1932 ορίστηκε επιτροπή ελέγχου των γεννήσεων.²⁸ Σε αυτό το πλαίσιο, διώκεται και ο αυνανισμός, κυρίως επειδή ερμηνεύεται ως ανυπακοή προς τους σκοπούς της επανάστασης, η οποία χρειάζεται άνδρες στον στρατό και στα εργοστάσια, και ευρύτερα υπάκουα υποκείμενα στην «αλήθεια» της κομμουνιστικής εξέλιξης προς την αταξική κοινωνία, με ενδιάμεσο σταθμό τη δικτατορία του προλεταριάτου, κάτι που εμφανώς ο αυνανισμός εμπόδιζε.²⁹ Παράλληλα, οι ομοφυλόφιλες και αμφιφυλόφιλες γυναίκες αντιμετωπίστηκαν όχι ως εγκληματίες αλλά ως ψυχικά άρρωστες και συχνά υποβάλλονταν σε ιατρικές και ψυχιατρικές θεραπείες.³⁰

Η ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΦΟΒΟΥ ΤΟΥ ΑΝΗΘΙΚΟΥ ΑΛΛΟΥ

Στην Ελλάδα το 1924 το ΣΕΚΕ μετονομάζεται σε ΚΚΕ και ταυτόχρονα αποδέχεται πλήρως τους όρους και τις αποφάσεις της Τρίτης Κομμουνιστικής Διεθνούς, όπως αυτές διατυπώθηκαν στο Β' Συνέδριο που έγινε στη Μόσχα από τις 17 Ιουλίου έως τις 7 Αυγούστου 1919, ξεκινώντας μια διαδικασία προσαρμογής του χαρακτήρα του στα πρότυπά της, η οποία ονομάστηκε *μπολσεβικοποίηση*.³¹ Μέσα από τις 21 θέσεις του Βλαντίμιρ Λένιν (1870-1924), που ουσιαστικά έθεταν ολοκληρωτικά κάθε εξουσία στη διάθεση του κόμματος –παρόλο που αναφέρονται ως οδηγίες–, θεσμοθετείται η καταστολή της ανθρώπινης επιθυμίας, της αυτοδιάθεσης και γενικότερα καταπατάται κάθε είδος ατομικής ελευθερίας. Όλα θέτονται υπό την εξουσία του

28. Ν. Ρέντον, *ό.π.*, σ. 53-54.

29. Δ. Τζανάκη, «Ο αυνανισμός και το κομμουνιστικό "ψυχικό νόσημα"». *ό.π.*

30. R. C. M. Mole, *ό.π.*, σ. 1-3.

31. *Η Κομμουνιστική Διεθνής. Θέσεις και καταστατικό όπως ψηφίστηκαν στο Β' Συνέδριο (6-25 Ιουλίου 1920)*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2008.

κράτους-κόμματος, καταδικάζοντας όλα τα προτάγματα του Προλετκούλτ.³² Κατ' ουσία, η κυρίαρχη εξουσία του νεοσύστατου Σοβιετικού Κράτους χρησιμοποίησε την ιδέα για σεξουαλική απελευθέρωση προκειμένου να εναντιωθεί στον αστισμό, αλλά τελικά κατέληξε να επιβάλει τους ίδιους κανόνες καταστολής ενάντια στην ανθρώπινη επιθυμία, όπως συνέβη με τον καπιταλισμό. Αυτή η βιοεξουσία ενάντια στην ανθρώπινη επιθυμία και από τον κομμουνισμό επηρεάζει, όπως θα δούμε, και την ελληνική αριστερή σκέψη και πρακτική.

Ειδικότερα, στην Ελλάδα παρουσιάζεται σε δημοσιεύματα στον *Ριζοσπάστη*, στα φύλλα του Φεβρουαρίου και του Μαρτίου του 1925, πάντοτε στην τρίτη σελίδα, η μελέτη της Κολοντάι «Ο έρωτας στη Νέα Κοινωνία». Σε μια πρώτη φάση, η Κολοντάι στο συγκεκριμένο κείμενο είναι φανερό ότι προσπαθεί να αναπτύξει και να διαδώσει τη νέα στάση του Σοβιετικού Κράτους απέναντι στον γάμο, στη μοιχεία, στην ηθική και στη σεξουαλική συμπεριφορά. Όσον αφορά την ηθική, στόχος της είναι να καταδείξει τη διαφοροποίηση και την υπεροχή της κομμουνιστικής ιδεολογίας σε σχέση με την αστική ηθική.³³ Χαρακτηριστικά γράφει:

Η αποκλειστικότητα στον έρωτα καθώς κι η «απορρόφηση» απ' τον έρωτα δε μπορούν ν' αποτελέσουν, απ' την άποψη της προλεταριακής ιδεολογίας, το ιδανικό του έρωτα που να καθορίζη τις σχέσεις μεταξύ των φύλων. Αντίθετα το προλεταριάτο πιστοποιώντας την

32. Ουίλιαμ Φόστερ, *Η Ιστορία των τριών Διεθνών*, τόμ. Β, Αθήνα, Δωρικός, 1975, σ. 380-384.

33. Αλεξάνδρα Κολοντάϊ, «Ο έρωτας στη νέα κοινωνία», *Ριζοσπάστης*, 24.2.1925-11.3.1925, πάντοτε στη σ. 3. Για την αστική ηθική της περιόδου βλ. Δήμητρα Τζανάκη, «Πορνεία και “ανελευθερία” στον Μεσοπόλεμο», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 150 (2018), σ. 100-149, <https://ejournals.e-publishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/view/17962> (ανακτήθηκε 27.9.2020) και Κώστας Παλούκης, «Το μυθιστόρημα της Ωραιοζήλης Λεβή: Η άρνηση της “αστικής θηλυκότητας” χάριν του κομμουνισμού και το τραύμα του αστικού τύπου», στο Δήμητρα Βασιλειάδου, Παναγιώτης Ζεστανάκης, Μαρία Κεφαλά (επιμ.), *(Αντι)μιλώντας στις βεβαιότητες. Φύλα, αναπαραστάσεις, υποκειμενικότητες*, Αθήνα, ΟΜΙΚ, 2013, σ. 137-172.

πολυπλοκότητα του «έρωτα με τα απλωμένα φτερά» δεν τρομάζει καθόλου απ' αυτήν την ανακάλυψη και δε δοκιμάζει καμία ηθική αγανάχτηση κατά το παράδειγμα της υποκρίτριας μπουρζουαζίας. Αντίθετα, το προλεταριάτο ζητάει να δώσει στο φαινόμενο αυτό (πούναι το αποτέλεσμα πολύπλοκων κοινωνικών αιτίων) μια κατεύθυνση που ν' ανταποκρίνεται στους σκοπούς του της τάξης κατά τη στιγμή της πάλης και της ανοικοδόμησης της κομμουνιστικής κοινωνίας.[sic]³⁴

Επιπλέον, τον Απρίλη του 1925 δημοσιεύεται στον *Ριζοσπάστη* ένα άρθρο με τον τίτλο «“Τα Σοβιέτ κατά της διαφθοράς των γυναικών” υπό της συντρόφισσας Αλεξάνδρας Κολοντάι», όπου αναλύεται με μαρξιστικούς όρους το ζήτημα της πορνείας, ενώ παράλληλα ασκείται κριτική τόσο στις αστές φεμινίστριες όσο και στην ηθική που προάγει ο φιλελευθερισμός. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο καταλήγει ως εξής:

Η πορνεία είναι πριν από όλα φαινόμενο κοινωνικό σφιχτά δεμένο με την ανυπεράσπιστη θέση της γυναίκας και την οικονομική της εξάρτηση στην οικογένεια και στο γάμο [...] οι ρίζες της πορνείας βυθίζονται μέσα στο έδαφος του οικονομικού συστήματος. Η οικονομική κατάσταση από τη μια μεριά κι από την άλλη η συνήθεια που έχει αναπτυχθεί στη γυναίκα κατά τους αιώνες παρόμοιας διαπαιδαγώγησης, η συνήθεια να ζητή έναν υποστηρικτή στο πρόσωπο του άνδρα με τον οποίο συνδέεται είτε με σχέσεις νόμιμες είτε όχι ιδου οι ρίζες και οι αίτιες της πορνείας. Στην πραγματικότητα εάν οι αστοί δάσκαλοι της σχολής του Λομπρόζο ή της Πολίν Ταρνόβσκι (Pauline Tarnowski) (που ισχυρίζονται ότι οι πόρνες γεννιούνται με κλίσεις προς τη διαφθορά) είχαν δίκιο, πώς μπορούσε να εξηγηθεί το αναμφισβήτητο γεγονός σύμφωνα με το οποίο σε καιρούς οικονομικής κρίσεως και ανεργίας ο αριθμός των κοινών γυναικών αυξάνει; [...] Εάν η θεωρία των δασκάλων περί εμφύτου εγκληματικότητας ή εκ γενετής διαφθοράς ορισμένων γυναικών ήταν σωστή, ως αιτία της πορνείας, θα έπρεπε όλες οι τάξεις του πληθυσμού συμπεριλαμβανομένων και

34. Α. Κολοντάϊ, «Ο έρωτας στη νέα κοινωνία», *Ριζοσπάστης*, 8.3.1925, σ. 3.

των πλούσιων και προνομιούχων να έδιναν ένα ορισμένο ποσοστό εγκληματιών και διεφθαρμένων γυναικών ανά-λογο με εκείνο που δίνουν οι φτωχές τάξεις.³⁵

Είναι φανερό ότι και τα δύο αποσπάσματα αναφέρονται στην εξέλιξη διαφορετικών μορφών πολιτικού ελέγχου του καπιταλισμού σε σχέση με τη διαχείριση της ζωής, μέσω της σεξουαλικότητας. Το όνομα της Κολοντάι θα αναφερθεί για τελευταία φορά στον *Ριζοσπάστη* τον Αύγουστο του 1927, υπενθυμίζοντας στους αναγνώστες ότι στα γραφεία της εφημερίδας πωλείται το έργο της *Οικογένεια και Κομμουνιστικό Πολίτευμα*.³⁶

Η ΔΙΚΗ ΤΩΝ ΑΦΡΟΔΙΣΙΩΝ

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, πάντως, η εξέλιξη μιας δίκης που έγινε στις 2 Ιουνίου 1933. Οκτώ κομμουνιστές γιατροί οδηγήθηκαν με διαδικασία αυτοφώρου στο Πλημμελειοδικείο Αθηνών, κατηγορούμενοι «ως εργαζόμενοι προς μετάδοσιν των αφροδισίων νοσημάτων εις τους φτωχούς εργαζομένους διά να προκαλέσουν απαθλίωσιν των λαϊκών τάξεων και κατά συνέπειαν φθοράν του αστικού καθεστώτος».³⁷

Πιο συγκεκριμένα, η Γενική Ασφάλεια εισέβαλε στο ιατρείο του αφροδισιολόγου Ευθυμίου και τον συνέλαβε μαζί με άλλους συναδέλφους του. Έπειτα από έλεγχο που διενεργήθηκε, βρέθηκαν κομμουνιστικά έγγραφα και βιβλία, αλλά και ένα «χειρόγραφον, αποτελλούμενον από πολλά φύλλα “δημοσιογραφικού” χάρτου με το κείμενον γραμμένον με μολύβι [sic]».³⁸

35. Αλεξάνδρα Κολοντάι, «Τα Σοβιέτ κατά της διαφθοράς των γυναικών», *Ριζοσπάστης*, 15.4.1925, σ. 2.

36. «Στα γραφεία μας πωλούνται», *Ριζοσπάστης*, 8.8.1927, σ. 2.

37. «Μια απίστευτος αστυνομική καταγγελία. Οκτώ κομμουνιστάι ιατροί κατηγορούνται ότι μετέδιδον νοσήματα διά να συντρίψουν το αστικό καθεστώς!», *Ακρόπολις*, 3.6.1933, σ. 1-2.

38. Στο ίδιο, σ. 1.

Το χειρόγραφο, το οποίο εξαφανίστηκε από τη δικογραφία, ανέφερε ότι: «Επιδίωξις και σκοπός του Συλλόγου μας: [...] εξάλωσις της δυστυχίας διά της μεταδόσεως αφροδισίων νόσων εις τους μη πάσχοντας. Έτσι δημιουργούντες απομάκρυνσιν από τη δουλειά και οικονομική στεναχώρια, θα κατορθώσωμεν το συμπράλισμα του ηθικού και θα μπορέσουμε να το εκμεταλλευθούμε». ³⁹ Σε συνέντευξή του στον *Ριζοσπάστη* ο γιατρός Αντωνιάδης υποστήριξε ότι οι γιατροί της Εργατικής Βοήθειας είχαν παρουσιάσει το υγειονομικό πρόγραμμά τους σε συνέλευση 800 γιατρών της Αθήνας και το υπερψήφισαν οι 180. ⁴⁰ Τελικά, τέσσερις από τους γιατρούς καταδικάστηκαν με το ιδιώνυμο ⁴¹ σε έξι μήνες φυλακή και έναν μήνα εξορία. ⁴² Παράλληλα, και με αφορμή τη δίκη των γιατρών, η εφημερίδα *Εστία* ταυτίζει τον

39. «Η δικογραφία των κομμουνιστών ιατρών. Κλοπή σπουδαίου εγγράφου», *Βραδυνή*, 5.6.1933, σ. 4.

40. «Υστερα από τη χαφιεδική δίκη. Η αισχρή σκηνοθεσία ενάντια στους γιατρούς δεν έκρυψε το έγκλημα ενάντια στους φαντάρους. Δήλωση των γιατρών που καταδικάστηκαν και συνέντευξη με το γιατρό Αντωνιάδη», *Ο νέος Ριζοσπάστης*, 4.6.1933, σ. 1-2. Για την υπόθεση αυτή βλ. και Γιώργος Κόκκινος, «Άξια» και «ανάξια» ζωή. *Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική: ο γιατρός στο ρόλο του κοινωνικού θεραπευτή και του εθνικού αναμορφωτή*, Αθήνα 2021. σ.339.

41. Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου και ιδιαίτερα μετά τον Ιούλιο του 1929 και την ψήφιση νόμου για το ιδιώνυμο αδίκημα, μετατρέπεται ο χαρακτήρας της δίωξης από διοικητικός σε δικαστικός. Το ιδιώνυμο του 1929 και η επανεισαγωγή της διοικητικής εκτόπισης το 1931 ήταν οι πρώτες άμεσες εκδηλώσεις του αντικομμουνισμού στο νομοθετικό επίπεδο, οι οποίες εντάσσονταν στο πλαίσιο μιας σειράς άλλων μέτρων που είχαν ληφθεί μέχρι τότε είτε αυθαίρετα είτε κατ' επίκληση άλλων νομοθετικών διατάξεων. Κατ' ουσία, τόσο το ιδιώνυμο όσο και οι διοικητικές εκτοπίσεις μολονότι δεν έθεται εκτός νόμου τα κομμουνιστικά κόμματα, αποτέλεσαν κατασταλτικό αντικομμουνιστικό μέτρο. Επιπλέον, οι διοικητικές εκτοπίσεις, έτσι όπως θεσμοθετήθηκαν στον ελληνικό Μεσοπόλεμο για τη δίωξη των πολιτικά υπόπτων γενικότερα και των κομμουνιστών ειδικότερα, έμοιαζαν εξαιρετικά με το *confino* που θέσπισε ο Μουσολίνι στη φασιστική Ιταλία. Το *confino*, η εκτόπιση δηλαδή στα νησιά Λίπαρι με διαταγή των διοικητικών επιτροπών, ήταν ένα από τα πιο αυστηρά μέτρα της δικτατορίας του Μουσολίνι. Ακόμα, από τη μεταξική δικτατορία και έπειτα, λειτούργησε ως μέσο πίεσης που, με τη συνοδεία ψυχολογικής αλλά και σωματικής βίας, είχε στόχο την απόσπαση «δηλώσεων μετανοίας» και την αποκήρυξη πολιτικών και ιδεολογικών πεποιθήσεων.

42. «Καταδικάζονται επειδή είναι κομμουνιστές», *Ο νέος Ριζοσπάστης*, 3.6.1933, σ. 6.

κομμουνισμό με την ηθική αναρχία, κάτι που συνεπάγεται την εξορία τους: «η τάσις προς την πνευματικήν και ηθικήν αναρχίαν, κατέστησαν όλους αυτούς τους νέους εύκολα θύματα της κομμουνιστικής προπαγάνδας». ⁴³ Εξάλλου, η εξορία από το 1871 επιβαλλόταν κάτω από τον φόβο της ανηθικότητας του άλλου. ⁴⁴ Κάτω από την καταγγελία μιας εγκληματικής ανηθικότητας, η εκτόπιση –η βίαιη, δηλαδή, αλλαγή τόπου κατοικίας– παρόλο που αρχικά θεσπίστηκε νομοθετικά, φαινομενικά για να παταχθεί η ληστεία, στις αρχές του 20ού αιώνα αυτή η δίωξη ενάντια στον ανήθικο/εγκληματικό άλλο παίρνει πλέον ξεκάθαρα πολιτικό χαρακτήρα. Χρησιμοποιήθηκε συστηματικά από συγκεκριμένες αστικές κυβερνήσεις και καθεστώτα προκειμένου να εξουδετερωθούν οι εκάστοτε πολιτικοί αντίπαλοι, αλλά και ως ιδιότυπη ομηρία που απέβλεπε στον εκφοβισμό και στην αδρανοποίηση των «ελεύθερων» ενεργών πολιτών που στελέχωναν σωματεία, συνδικάτα, δημοκρατικούς πολιτικούς φορείς και επιστημονικές και καλλιτεχνικές ενώσεις. ⁴⁵ Έτσι, κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου και ιδιαίτερα μετά τον Ιούλιο του 1929 και την ψήφιση του νόμου για το ιδιώνυμο αδίκημα, ο αστικός πολιτικός λόγος αλληλοσυμπληρώνεται από τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο, που επιμένει να ερμηνεύει την κομμουνιστική δίωξη ως πρακτική επιβολής μιας υγιεινής για την κοινωνία, όπως πρότασσε η συγκεκριμένη δίκη. ⁴⁶ Έτσι,

43. «Ο κομμουνισμός των διανοουμένων», *Εστία*, 3.6.1933, σ. 1.

44. Για τον όρο της «ανθρώπινης επιθυμίας ως νόσημα» βλ. Δήμητρα Τζανάκη, «Η ανθρώπινη βούληση ως ψυχική διαστροφή: «Εκθηλυσμένες» και «ανάξιες» ζωές», *Επίκαιρα* 9 (2019), <https://marginalia.gr/arthro/i-anthropini-voylisi-os-psychiki-diastrofi-ekthilysmenes-kai-anaxies-zoes/> (ανακτήθηκε 1.8.2020).

45. Ευτυχία Τσέα, «Η είσοδος των ελληνίδων στην πολιτική και το δημόσιο βίο μέσα από το δρόμο της εξορίας. Γυναίκες και εξορία κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου», αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνική Θεωρία», Αθήνα, ΕΚΠΑ, 2017, σ. 26-27.

46. Γιώργος Κόκκινος, «Κρίση, εκσυγχρονισμός, αφροδισιοφοβία, ηθικός πανικός: η περίπτωση του καθηγητή της Ιατρικής σχολής Γεωργίου Θ. Φωτεινού, των θεσμών που δημιούργησε και των πολιτικών που υπηρέτησε (1910-1940)»,

μαθαίνει σιγά σιγά μια ολόκληρη κοινωνία για τον εσωτερικό εχθρό, τους/τις ανήθικους/-ες κομμουνιστές/-τριες. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Μπίρκα, εξόριστου στην Αμοργό, στην κυρίαρχη εξουσία, που διακήρυττε ότι «οι κομμουνιστές χαλούν την οικογένεια, καταργούν την ηθική, πουλούν την πατρίδα και άλλα τέτοια».⁴⁷ Σε αυτό το επίπεδο μπορεί και δημιουργείται ένας «ηθικός πανικός»⁴⁸ εναντίον του κομμουνισμού, που οδηγεί σε μια σειρά από όλες τις παραλλαγές βιοεξουσίας κατά της ανθρώπινης ζωής, εξορία και βασανισμούς, μέσα από τη συναίνεση της κοινωνίας. Η εξορία μετατρέπεται σε πραγματική μορφή εγκλεισμού μιας υποτιθέμενης εγκληματικής ανηθικότητας του κομμουνιστή/-τριας που φτάνει στη μετάδοση των αφροδισίων. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι χαρακτηριστικό το περιστατικό που συνέβη σε σχέση με τις αδερφές Βλάση κατά τη διάρκεια της εξορίας τους στον Άγιο Ευστράτιο το 1933, πάντα σύμφωνα με τον αστικό Τύπο της εποχής. Η εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα* στις 17 Ιουνίου 1933 έχει ως πρωτοσέλιδο ένα δημοσίευμα με τον τίτλο «Τα αίσχη του κομμουνισμού. Οι “σύντροφοι” και τα έργα των. Τι έπαθαν δύο... συντρόφισσαι». Επρόκειτο για μια είδηση βασισμένη σε ένα γράμμα που είχε στείλει κάποιος Χριστοδουλάκης Νικόλαος σε κάποιον αναγνώστη, ο οποίος το προώθησε στην εφημερίδα. Το υποτιθέμενο γράμμα έλεγε τα εξής:

Αξιότιμε κύριε, Ζητών συγγνώμην διά την ενόχλησιν, παρακαλώ υμάς να αναγνώσετε την παρούσαν μου. Είμαι απόφοιτος της Νομικής, Κρης την καταγωγήν και ονομάζομαι Χριστοδουλάκης Νικόλαος. Η μελέτη των κοινωνικών φαινομένων και η αναζήτησις των αιτίων παρουσιάζονται σήμερα σαν ανάγκη. [...] Όταν εξεδηλώθη και σε μένα η ανάγκη αυτή, άρχισα την μελέτη και νόμισα πως

Τα Ιστορικά 70 (Οκτώβριος 2019) και Δήμητρα Τζανάκη, «Πορνεία και ανελευθερία στον Μεσοπόλεμο», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 150 (2018).

47. Κ. Μπίρκας, *Σελίδες του αγώνα*, ό.π., σ. 261.

48. Για τον όρο του «ηθικού πανικού» βλ. Stanley Cohen, *Folk Devils and Moral Panic*, Λονδίνο, Paladin, 1973.

βρήκα την εξήγησι στον μαρξισμό. Μπήκα στο κομμουνιστικό κόμμα και δούλεψα κάτω απ' αυτό πέντε ολόκληρα χρόνια. Με δέχτηκαν τα μπουντρούμια όλων σχεδόν των τμημάτων Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Καβάλας. Οι περισσότερες φυλακές με εφιλοξένησαν και επισκέφθηκα όχι λίγα ξερονήσια, ήτοι Γαύδο, Σκύρο, Άγιον Ευστράτιον. Ούτε κακουχίαι, όμως, ούτε τίποτε θα με έκαμναν να παύσω εργαζόμενος όπως νόμιζα ότι πρέπει, αν το εξής γεγονός δεν έσπαζε τον μεταξύ εμού και του κομμουνισμού κρίκο. Στον Άγιο Ευστράτιο, όπου ευρισκόμενι εξόριστοι είμεθα εξόριστοι 26 εν όλω, εκ των οποίων δύο γυναίκες. Στας 28 Φεβρουάριου ε.ε. από απόφασι της κολλεκτίβας –εις την οποίαν εάν τις δεν συμμορφωθή διαγράφεται εκ ταύτης, καταδικάζεται δηλαδή εις πείναν, γδύμνιαν, εξαθλίωσιν– ηναγκάσθησαν να παραδοθούν και εις τους 24 άνδρας, εξακολουθούν δε και σήμερον να παραδίδονται εκούσαι-άκουσαι καθ' εκάστην εις έναν εκ περιτροπής.⁴⁹

Την απάντηση σε αυτό το δημοσίευμα, το οποίο ήταν ψευδές, όπως η ίδια η εφημερίδα αναγκάστηκε να παραδεχθεί, έδωσε η ίδια η Αύρα Βλάση, όταν απέδειξε πως ο Νικόλαος Χριστοδουλάκης είναι πρόσωπο ανύπαρκτο και ταυτόχρονα υπέβαλε μήνυση επί συκοφαντία κατά των Αθηναϊκών Νέων.⁵⁰

Ο ΔΡΟΜΟΣ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΞΟΡΙΑ

Τη δεκαετία του 1920, το πρότυπο της κομμουνίστριας εκφράζει η Ειρήνη Κομιώτη-Κουντούρη, γνωστή και ως Ράικα, δημοσιογράφος του *Ριζοσπάστη*, υπεύθυνη για το γυναικείο ζήτημα⁵¹ και

49. «Τα αίσιχη του κομμουνισμού. Οι “σύντροφοι” και τα έργα των. Τι έπαθαν δύο... συντρόφισσαι», *Αθηναϊκά Νέα*, 17.6.1933, σ. 1.

50. «Η σπείρα των αγυρτών είναι μέσα στα “Αθηναϊκά Νέα”», *Ο νέος Ριζοσπάστης*, 20.6.1933, σ. 1.

51. Γιάννα Κατσιαμπούρα, «Πρώιμος σοσιαλιστικός φεμινισμός: κομμουνίστριες και σοσιαλίστριες στον Μεσοπόλεμο», Το Μωβ, διαθέσιμο στον ιστότοπο: <https://tomov.gr/2015/10/31/proimos-sosialistikos-feminismos-kommoynistries-sosialistries-ston-mesopolemo> (ανακτήθηκε 28.9.2020).

μέλος της Επιτροπής Πόλης. Κυκλοφορούσε με ξηλωμένο ποδόγυρο, σχισμένες κάλτσες ή μπότες, μαύρο στραπατσαρισμένο καπέλο ακαθόριστου σχήματος, ριγέ πουκάμισο κλειστό μέχρι απάνω, γκρι ταγέρ πολύ φαρδύ,⁵² προκειμένου να κρύψει τα γυναικεία χαρακτηριστικά της, μιας και ο κόσμος τόσο της πολιτικής όσο και του κόμματος ήταν κόσμος αντρικός.

Τη δεκαετία του 1930 οι γυναίκες που θα δουλέψουν στην ΟΚΝΕ και στο ΚΚΕ δεν ακολουθούν τη μόδα. Το κομμουνιστικό πρότυπο για τις γυναίκες της εποχής φαίνεται πως επέβαλλε την απλότητα και την απόρριψη των αστικών προτύπων περί ομορφιάς.⁵³ Αυτό ενδεχομένως εξηγεί την αναγκαστική απουσία έντονων χρωμάτων και στολιδιών από μέρους τους, προκειμένου αφενός να αποδείξουν ότι είναι λάθος να τις κατηγορούν ως «ελευθεριάζουσες» και αφετέρου να μην τις αξιολογούν με βάση τα γυναικεία τους σωματικά «θέλγητρα».⁵⁴ Κάποιες από αυτές τις γυναίκες θα οδηγηθούν στην εξορία, στη σύλληψη και στη φυλακή. Γυναίκες από όλες τις κοινωνικές τάξεις, από διάφορες περιοχές της χώρας, όχι απαραίτητα κομμουνίστριες, θα διωχθούν γιατί απλώς θα διεκδικήσουν τη θέση τους στον δημόσιο χώρο και λόγο. Με έναν τρόπο ειρωνικό, η πολιτικοποίηση της Ελληνίδας καθώς και η είσοδός της στη δημόσια ζωή δεν έγινε με τρόπο ομαλό. Η εξορία αποτέλεσε γι' αυτές μέρος του δημόσιου χώρου, πριν καν αποκτήσουν το δικαίωμα στην ψήφο. Κατά συνέπεια, οι γυναίκες, ως μη πολιτικές οντότητες, μεταφέρθηκαν βίαια στον δημόσιο χώρο,

52. Καίτη Ζεύγου, *Με το Ζέβγο στο επαναστατικό κίνημα*, Αθήνα, Ωκεανίδα, 1980, σ. 51-52.

53. Αντώνης Αντωνιάδης, *Πολιτική και πολιτισμική συγκρότηση της κομμουνιστικής ταυτότητας στον Μεσοπόλεμο (1918-1936)*, διπλωματική εργασία, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Π.Μ.Σ. «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στις Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές Σπουδές», Βόλος, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2017, σ. 78.

54. Τασούλα Βερβενιώτη, *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα, Κουκκίδα, 2013, σ. 61.

χωρίς δικαιώματα, χωρίς ένα δημοκρατικό θεσμικό πλαίσιο να τις υποστηρίζει, και εγκαινίασαν την πολιτειότητά τους –μέσω διωγμών, βίας και απαγορεύσεων– ως πολιτικές κρατούμενες πριν καν υπάρξουν ως πολίτες.⁵⁵ Αυτό ίσως μας βοηθήσει περαιτέρω να κατανοήσουμε το πώς η πειθαρχική διάσταση του εγκλεισμού και της εξορίας μπόρεσε να λειτουργήσει και στο επίπεδο της πειθαρχικής διάστασης της ίδιας της ανθρώπινης επιθυμίας, σε σημείο τέτοιο που να φτάνει στη ρύθμιση της διαχείρισης της σεξουαλικής υποκειμενικότητας, του σώματος και της επιθυμίας, όπως υπαγόρευε ο αστικός βιοϊατρικός λόγος.⁵⁶

ΤΟ ΣΤΑΛΙΝΙΚΟ ΙΔΙΩΝΥΜΟ

Την περίοδο από το 1929 έως το 1935 (μέχρι τη δικτατορία του Κονδύλη) ο αριθμός των εξόριστων θα διπλασιαστεί, ενώ πλέον, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, εκτοπίζονται συστηματικά και γυναίκες. Η επανάσταση της σεξουαλικότητας και της γυναικείας ισότητας είχε αποτύχει, ακόμα και στη Σοβιετική Ένωση, και οι συνέπειες θα είναι πλέον εμφανείς για τις ελληνίδες κομμουνίστριες και τους έλληνες κομμουνιστές. Ουσιαστικά, τη δεκαετία του 1930 αναδύεται η αστική ηθική ως κανόνας, μιας υποτιθέμενης ψυχικής κανονικότητας, σύμφωνα πάντα με τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο της εποχής. Πάνω σε αυτό τον λόγο το κομμουνιστικό κόμμα αναλαμβάνει τη διαχείριση της ψυχικής και σωματικής υγείας των μελών του μέσω του ελέγχου και της καταστολής της επιθυμίας τους – μια καταστολή που και τα ίδια τα μέλη εφαρμόζουν μεταξύ τους, διατυπώνοντας ουσιαστικά την αποδοχή ότι μια «ανοιχτή» σεξουαλικότητα οδηγεί αναπόφευκτα στη διάλυση της ζωής και των ιδεωδών του κόμματος και της επανάστασης. Υπό αυτές

55. Ε. Τσέα «Η είσοδος των ελληνίδων στην πολιτική και το δημόσιο βίο», ό.π., σ. 25.

56. Δ. Τζανάκη, «Η ανθρώπινη βούληση ως ψυχική διαστροφή», ό.π.

τις συνθήκες, ο Μπαρτζιώτας, εξόριστος στην Ανάφη, κατέληγε πως την κατάσταση δυσκόλευε ιδιαίτερα το γεγονός ότι ο πρώην γραμματέας της ομάδας διατηρούσε ερωτική σχέση με μια συνεξόριστη, την οποία δεν νομιμοποιούσε, δημιουργώντας την αντίδραση των υπολοίπων και θέτοντας ταυτοχρόνως το ζήτημα της ηθικότητας των γυναικών:

Οι γυναίκες, μέλη του ΚΚΕ, και κυρίως η Δέσποινα και η Αθανασία, ντυμένες στα... καλά τους, πήραν το λόγο και έβαλαν τα κλάματα, λέγοντας ότι τις θεωρούμε ανήθικες, να... αποδείξουμε γιατί είναι ανήθικες και θα το... παραδεχτούν και πολλά άλλα παρόμοια. Πονηρή γυναίκα... Στρατηγική [η έμφαση δική μου] για να δημιουργήσουν εντυπώσεις. Αναγκάστηκα να πάρω το λόγο και να υποδείξω [...] ότι κάνουν πολύ άσχημα να βάζουν για συζήτηση στη Φράξια το ζήτημα της ηθικότητάς τους, τέτοια ζητήματα δεν μπαίνουν για συζήτηση, κανέναν δεν τις κατηγορεί [...].⁵⁷

Ο Μπαρτζιώτας, επιπλέον, αναφέρει ότι η ομάδα συμβίωσης στην Ανάφη αντιμετώπισε διάφορα προβλήματα εξαιτίας των σχέσεων μεταξύ των δύο φύλων. Χαρακτηριστικά περιγράφει:

Μια γυναίκα έξω από την Ομάδα (πάλι... Ζητήσατε τη γυναίκα... Τι να γίνει, αυτά έχει η ζωή στην εξορία! Ας με συγχωρέσουν οι γυναίκες, οι συντρόφισσές μας που τόσο τις εχτιμώ...), η γυναίκα του μπακάλη Βλάχου, που πουλούσε τρόφιμα στην Ομάδα, μια γυναίκα στρουμπουλή, όμορφη και καπάτσα, που είχε και ερωτικές σχέσεις, κατά καιρούς, με ωρισμένους συντρόφους είχε καταντήσει η κ. Πομπαδούρ της Ομάδας! Αυτή ήξερε όλα τα μυστικά μας, ο Ταμίας της Ομάδας... μ' αυτήν έκανε τους λογαριασμούς μας... αυτή οργάνωνε και καθοδηγούσε τα κουτσομπολιά και ήταν, στην ουσία, ο... παράνομος Γραμματέας της Ομάδας συμβίωσης. Πραγματική διαβολογυναίκα και πέτρα του σκανδάλου!⁵⁸

57. Βασίλης Μπαρτζιώτας, Στις φυλακές και τις εξορίες, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 1978, σ. 110-111, 113.

58. Στο ίδιο, σ. 110-111, 113.

Στη συνέχεια, αναφέρει ότι ο η άσχημη κατάσταση μέσα στην ομάδα οδηγούσε σε «δηλώσεις μετανοίας»,⁵⁹ και γι' αυτό τον λόγο έπρεπε να ληφθούν μέτρα.⁶⁰ Με αυτή την ερμηνεία, άλλωστε, ο Μπαρτζιώτας αντιμετωπίζει και την ίδια του τη ζωή. Ειδικότερα, χώρισε τη σύζυγό του Μαρίκα Μπαρτζιώτα, η οποία υπέγραψε δήλωση μετανοίας έπειτα από βασανιστήρια και αφού φυλακίστηκε μαζί με το 18 μηνών παιδί της στις φυλακές Αβέρωφ. Εκεί την έκλεισαν στην απομόνωση, όπου το παιδί της αρρώστησε βαριά. Τότε, η διεύθυνση της φυλακής ζήτησε να πάρει το παιδί και να το κλείσει στο Εμπειρίκειο, όπου έκλειναν τα παιδιά των φυλακισμένων που ήταν πάνω από τριών ετών. Το παιδί ήταν πολύ μικρό και η μητέρα υπέκυψε μπροστά στον κίνδυνο του θανάτου του.⁶¹ Στη βάση των τεχνολογιών εαυτού, πίσω από την πειθαρχική αντιμετώπιση της γυναικείας φύσης, οι εξόριστοι/εξόριστες θέσπισαν έναν κανόνα –τον οποίο ονόμασαν το «σταλινικό ιδιώνυμο» και αργότερα «10ο άρθρο»–, σύμφωνα με τον οποίο απαγορεύ-

59. Οι δηλώσεις μετανοίας πρωτοεμφανίστηκαν τη δεκαετία του 1930, κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας. Εμπνευστής των δηλώσεων μετανοίας ήταν ο υφυπουργός Δημοσίας Ασφαλείας Κωνσταντίνος Μανιαδάκης με τον Α.Ν. 375/18-12-1936. Η «δήλωση μετανοίας και αποκηρύξεως του κομμουνισμού» αποτελούσε μια δήλωση που συνέτασσε και υπέγραφε το άτομο με την οποία αποκήρυσσε τις κομμουνιστικές ιδέες, το ΚΚΕ και τυχούσα «κομμουνιστική-ανατρεπτική» δράση του, και δήλωνε ότι θα σταματήσει κάθε τέτοια δραστηριότητα στο μέλλον. Με την υπογραφή και δημοσιοποίησή της, σταματούσε η δίωξή τους εκ μέρους των κρατικών αρχών, καθώς και η κράτηση σε φυλακές και τόπους εξορίας, για όσους είχαν ήδη προφυλακιστεί, καταδικαστεί ή εκτοπιστεί. Η δήλωση κοινοποιούνταν στο οικογενειακό, φιλικό και επαγγελματικό περιβάλλον του ατόμου, δημοσιευόταν στον Τύπο και διαβαζόταν στην ενορία του ατόμου. Μετά την υπογραφή της δήλωσης τα άτομα αφήνονταν ελεύθερα να επιστρέψουν στις οικογένειές τους και στις εργασίες τους. Η δήλωση μετανοίας ουσιαστικά σιγμάτιζε σε κάθε περίπτωση το άτομο, μιας και για τους κομμουνιστές θεωρούνταν προδότης/-τρια, ενώ για το αστικό κράτος επικίνδυνος «άλλος/η». Στα νησιά της εξορίας η συγκεκριμένη τακτική χρησιμοποιήθηκε από τις ομάδες των εξόριστων ως τιμωρία σε όσους και όσες παραβίαζαν το «σταλινικό ιδιώνυμο».

60. Στο ίδιο, σ. 110-111, 113.

61. Ε. Τσέα, «Η είσοδος των ελληνίδων στην πολιτική και το δημόσιο βίο», ό.π., σ. 60.

ονταν οι σεξουαλικές σχέσεις τόσο μεταξύ των εξόριστων όσο και ανάμεσα σε εξόριστους/-ες και ντόπιους/-ες, όπως αναφέρεται και παραπάνω.⁶² Στην περίπτωση μάλιστα των νησιών, αυτό είχε ιδιαίτερη σημασία, μιας και, όπως αναφέρει ο Μπίρκας, οι συνθήκες στα νησιά της εξορίας ευνοούσαν τη σύναψη σεξουαλικών σχέσεων, όχι μόνο επειδή οι εξόριστοι/-ες ήταν κατά κύριο λόγο άνθρωποι νέοι σε ηλικία, αλλά και επειδή οι ντόπιες γυναίκες, μένοντας μόνες, αποτελούσαν πλειονότητα, αφού οι άντρες τους αναγκάζονταν να μεταναστεύσουν ή να μπαρκάρουν προκειμένου να επιβιώσουν οι ίδιοι και οι οικογένειές τους. Σύμφωνα με τον ίδιο, αυτό δημιουργούσε ιδιαίτερες κοινωνικές συνθήκες σε αυτά τα άγονα νησιά, με αποτέλεσμα να υπάρχει μια πιο ελαστική αντίληψη σχετικά με τα ζητήματα της ηθικής και της σεξουαλικότητας.⁶³ Σ' αυτό το πλαίσιο, το «σταλινικό ιδιώνυμο» θα είναι ιδιαίτερα αυστηρό.

Ουσιαστικά, οι παραβάτες διαγράφονταν από την ομάδα και διώχνονταν από την εξορία με τον χειρότερο τρόπο.⁶⁴ Πολλές φορές αναγκάζονταν να υπογράψουν «δηλώσεις μετανοίας» για τις πράξεις τους και να εγκαταλείψουν στιγματισμένοι την εξορία. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι αυτή της Αναστασίας Νικολαΐδη, μιας καπνεργάτριας από την Καβάλα, η οποία ήταν παντρεμένη με έναν κομμουνιστή δημοτικό σύμβουλο και είχε τρία παιδιά. Η Αναστασία ήταν εξόριστη στην Ανάφη από το 1933. Φέρεται να έφυγε από το νησί το 1938, υπογράφοντας δήλωση μετανοίας, η οποία φαίνεται να προκλήθηκε «από κακούς χειρισμούς της ομάδας». Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των συνεξόριστων, η Αναστασία διατηρούσε ερωτική σχέση με κάποιον συνεξόριστό της. Αναφέρεται συγκεκριμένα ότι «υπέπεσε σε κάποια πράξη ασυμβίβαστη με την ηθική της ΟΣΠΕ και διαγράφεται. Κάνει στη συνέχεια “δή-

62. Κ. Μπίρκας, *Σελίδες του αγώνα*, ό.π., σ. 261.

63. Στο ίδιο, σ. 262.

64. Στο ίδιο, σ. 261-262.

λωση” και φεύγει από την εξορία». ⁶⁵ Ο Τζαμαλούκας, επίσης εξόριστος στην Ανάφη, περιγράφει περαιτέρω ότι υπήρξαν δυο ή τρεις περιπτώσεις σεξουαλικών σχέσεων ανάμεσα σε συνεξόριστους/-ες που προκάλεσαν προβλήματα στην ομάδα, καθώς και μία περίπτωση ενός εξόριστου που σχετίστηκε ερωτικά με μια Αναφιώτισσα, με αποτέλεσμα να διαγραφεί. ⁶⁶ Παράλληλα, οι όποιες ομοφυλοφιλικές σχέσεις αποσιωπώνται. Το «ιδιώνυμο» δεν επέτρεπε να του ξεφύγει τίποτα. Γράφει ο Τζαμαλούκας:

Πολλοί σύντροφοι μας παρουσίαζαν σημεία υστερισμού και διάφορες σωματικές ανωμαλίες. Παρακολούθησα διάλεξη του γιατρού Ζήκα, επιστημονικά τοποθετημένη, για τις βλαβερές συνέπειες που έχει στον οργανισμό του ανθρώπου η πράξη σεξουαλικής αυτοϊκανοποίησης. Με τον τρόπο αυτό και με προσωπικές επαφές βοήθησε τους νεολαίους μας να σταματήσουν το επιζήμιο αυτό κακό. Χρειάζοταν ισχυρή δύναμη θέλησης και πίστης να αντιπαλέψεις τη φύση, όταν μάλιστα όλα γύρω σου χαμογελούν και σε προκαλούν. ⁶⁷

Αξιζει να σημειώσουμε, εδώ, ότι ο Περικλής Ζήκας (1898-1958), που αναφέρεται στο παραπάνω απόσπασμα, εξορίστηκε στην Ανάφη για έναν χρόνο το 1932 με το ιδιώνυμο. ⁶⁸ Έτσι, μ’ έναν αντιφατικό τρόπο, ακόμη και στους τόπους εξορίας δημιουργείται το πορτρέτο του καλού κομμουνιστή/-τριας, αφού, όπως περιγράφει ο Τζαμαλούκας, «ήταν φυσικό να μην μπορέσουν να συγκρατηθούν όλοι και ελάχιστοι κατρακύλησαν με

65. Margaret Kenna, *Η κοινωνική οργάνωση της εξορίας. Πολιτικοί κρατούμενοι στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2004, σ. 109.

66. Νίκος Τζαμαλούκας, *Ανάφη. Ένας Γολγοθάς της λευτεριάς*, Αθήνα, Ειρήνη, 1975, σ. 59-60.

67. Στο ίδιο, σ. 59.

68. Γιάννης (Ζαν Μαρί) Σκαλιδάκης, «Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (1944). Ένας τύπος επαναστατικής εξουσίας. Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές παράμετροι», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ, 2012, σ. 681.

αποτελεσμα να φθάσουν ακόμη και στη δήλωση μετανοίας». ⁶⁹ Την ίδια περίοδο η Άννα Κατσίγρα θα εξηγούσε στις δημοσιεύσεις της αντιστοιχώς το πώς η εγκράτεια, σύμφωνα με την ψυχανάλυση, στηριζόταν στον έλεγχο της σεξουαλικότητας μετά την εφηβεία – ένα αναγκαίο στάδιο προς την ενηλικίωση. ⁷⁰

Με αυτό τον τρόπο, η διαχείριση του κινδύνου εστιάζεται από την ίδια την ομάδα πάνω στις σεξουαλικές σχέσεις που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν τα μέλη μεταξύ τους και ιδιαίτερα αφορά τις γυναίκες που έπρεπε να μετατραπούν σε αγωνίστριες, μέσα ακριβώς από την τιθάσευση της φύσης τους, η οποία θεωρείται ανεξέλικτη και γίνεται κεντρικό σημείο κριτικής και καταστολής των συναγωνιστών. ⁷¹ Στο ίδιο πλαίσιο βρίσκεται η μαρτυρία του Μπαρτζιώτα:

Οι γυναίκες της Ομάδας δεν ήθελαν να ησυχάσουν... Λές και είχαν το διάβολο μέσα τους! Έτσι μια σκοτεινή βραδυά, όταν το μεγαλύτερο μέρος της Ομάδας, με επικεφαλής τον ναυτεργάτη Λεφτέρη Σέφερη, πήγε να υποδεχτεί το καράβι και οι άλλοι κοιμώντουσαν, κατά τις 12.1/2 η ώρα τη νύχτα είχαμε ξεσπάσματα υστερίας και ένα επεισόδιο με μια συντρόφισσά μας. Άλλωστε σε τέτοιες περιπτώσεις δεν ξέρεις ποίος είναι ο... επιτιθέμενος. Συνήθως φταίνει και τα δυο μέρη[...] Σιγά – σιγά και οι άνδρες [...] άρχισαν να σέβονται πιο πολύ τις συντρόφισσές μας. Ωρίμασαν και οι ίδιες και κατάλαβαν ότι έπρεπε να πάψουν να προκαλούν και ότι δεν ήταν μόνο γυναίκες, μα και αγωνίστριες. ⁷²

Στο σημείο αυτό, έχει ενδιαφέρον να βάλουμε στη συζήτηση και την οπτική των ίδιων των γυναικών, όπως της Καίτης Ζεύγου, εξόριστης κατά τη μεταξική δικτατορία στη Φολέγανδρο, μέσα από την αυτοβιογραφία της. Η ίδια αναφέρει:

69. Ν. Τζαμαλούκας, ό.π., σ. 59-60.

70. Δ. Τζανάκη, «Ο αυνανισμός και το κομμουνιστικό “ψυχικό νόσημα”», ό.π., σ. 7-33.

71. Β. Μπαρτζιώτας, *Στις φυλακές και τις εξορίες*, ό.π., σ. 121.

72. Στο ίδιο, σ. 121.

Το μεγάλο βάσανο, όχι μόνο για τη δική μας ομάδα, μα για όλες τις εξορίες, ήταν οι σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα. Με την αφύσικη ζωή, που ζούσανε χρόνια τώρα νέοι άντρες και γυναίκες, τα παρατράγουδα ήταν αναπόφευκτα. Ομάδες διαλύθηκαν και η δικιά μας παλιότερα κόντεψε να την πάθει από τέτοιες αιτίες. Και την πάθαιναν κυρίως οι καθοδηγητές της ομάδας [...].⁷³

Είναι φανερό ότι για τη Ζεύγου το πρόβλημα δεν ήταν η γυναικεία φύση, αλλά η «αφύσικη ζωή» που ακριβώς είχε επιβληθεί εδώ και χρόνια ανάμεσα στα δυο φύλα, με αποτέλεσμα την αναγκαιότητα πολιτικών με στόχο την πειθαρχία και την ασφάλεια. Έτσι, αντί για ουσιαστική κριτική στις σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα, προέβησαν στον άμεσο διαχωρισμό αυτών των δύο κόσμων. Οι εξόριστες γυναίκες έπρεπε να μένουν σε ξεχωριστή κατοικία από τους συνεξοριστους άνδρες, και δεν επιτρεπόταν παρά μόνο στον γραμματέα της ομάδας να επισκέπτεται το σπίτι τους. Το ίδιο ίσχυε και για τα άλλα σπίτια του νησιού όπου κατοικούσαν γυναίκες. Επιπλέον, οι εξόριστες δεν λάμβαναν μέρος στις ομαδικές εργασίες, στα χωράφια, στο μαγειρείο και στα διαφορά συνεργεία, αλλά περιοριζόνταν στο μπάλωμα των ρούχων της ομάδας. Δεν επιτρεπόταν να φέρουν το νερό από το κοινοτικό πηγάδι, ούτε να μαζέψουν ξύλα, ούτε να φέρουν το φαγητό τους. Τους τα πήγαιναν στην πόρτα τους. Γενικότερα, βρίσκονταν υπό αυστηρή επίβλεψη και απαγορευόταν να επισκέπτονται τα σπίτια των ανδρών χωρίς καθορισμένο λόγο. Στις κυριακάτικες γιορτές και συνευρέσεις δεν επιτρεπόταν να χορεύουν με τους άνδρες, καθώς και, όταν πήγαιναν για κολύμπι, έπρεπε να κολυμπούν σε μεγάλη απόσταση από αυτούς.⁷⁴ Η Ζεύγου περιγράφει χαρακτηριστικά:

[...] οι περισσότεροι σύντροφοι είχανε μεταβληθεί σε αδελφούς-κέρβερους που φρόντιζαν με ζήλο για την ανεπλήρη διαγωγή των θηλυκών αδελφών τους. Και

73. Κ. Ζεύγου, *Με το Γιάννη Ζέβγο στο επαναστατικό κίνημα*, ό.π., σ. 188.

74. Στο ίδιο, σ. 189.

τα πιο αθώα φερσίματα γίνονταν αφορμή παρατηρήσεων. Ποτέ δεν μπόρεσα να καταλάβω σε τι έβλαπτε το ότι η «Βλάχα»⁷⁵ μετά το λούσιμο χτένιζε μια φορά τα βρεμμένα της μακρυνά μαλλιά στο μπαλκόνι του σπιτιού, για να στεγνώσουν γρηγορότερα στον ήλιο. Την άλλη μέρα, ποιος είδε το Θεό και δεν τότε φοβήθηκε από την κατσάδα που έφαγε από το Δημητρίου, εσωτερικό Γραμματέα, τότε της κολληχτίβας.⁷⁶

Επιπλέον, η Ζεύγου αναφέρεται σε ένα περιστατικό όπου φαίνεται ξεκάθαρα ο αυταρχικός έμφυλος πατριαρχικός πανοπισμός που επικρατούσε μεταξύ των εξόριστων. Πιο συγκεκριμένα, της είχε ανατεθεί από την ομάδα το καθήκον της σύναψης δημοσίων σχέσεων με τις γυναίκες της Φολέγανδρου. Στο πλαίσιο αυτής της υποχρέωσης, και πάντοτε με τη σύμφωνη γνώμη της ομάδας, μια επιφανής κυρία του νησιού προσκάλεσε τη Ζεύγου και τον συνεξόριστό της Στέφανο Γκιουζέλη στο εξοχικό της σπίτι, που βρισκόταν έξω από τη χώρα. Η ίδια αφηγείται:

[...] ενόσω περπατούσαμε μέσα στο χωριό, κάτι πάει και έρχεται. Σα βγήκαμε έξω από αυτό, κάπως τα χάσαμε. Τι μεγάλη είναι αλήθεια η δύναμη της συνήθειας και πόσο μεγάλος ο ψυχικός επηρεασμός από μια ορισμένη κοινή αντίληψη του καθήκοντος και της δοσμένης ηθικής στο περιβάλλον όπου ζεις! Επειδή στην ομάδα ίσχυε ο κανόνας να μη βρίσκονται ξεμοναχιασμένοι ένας άντρας και μια γυναίκα, νόμιζα ότι έκανα έγκλημα καθοσιώσεως. Το ίδιο φαίνεται ένωθε και ο Στέφανος κι ας είχαμε και άδεια. Μόλις βγήκαμε από το χωριό, σιγά-σιγά υποσυνείδητα απομακρυνθήκαμε ο ένας από τον άλλο, πιάσαμε τις δυό πλευρές του δρόμου και προχωρούσαμε σα μαλωμένο αντρόγυνο.⁷⁷

Τη μαρτυρία της Ζεύγου επιβεβαιώνει ο Πάνος Δημητρίου, ο οποίος αναφέρει ότι, παρόλο που πίστευε ότι τα συγκεκριμέ-

75. «Βλάχα» ήταν το υποκοριστικό της Μαρίκας Μήτρου. Κ. Ζεύγου, *ό.π.*, σ. 182.

76. Στο ίδιο, σ. 189.

77. Στο ίδιο, σ. 191-192.

να μέτρα καταστολής της σεξουαλικότητας ήταν επιβεβλημένα και δεν συμφωνούσε με τον νοσηρό χαρακτήρα της εφαρμογής τους, τα εφάρμοζε.⁷⁸ Αντίστοιχα, ο Γιώργης Τρικαλινός, επίσης εξόριστος, αναφέρει για το σταλινικό ιδιώνυμο:

Αυτό τα καθεστώς, εμείς οι νέοι ιδιαίτερα, το κοροϊδούσαμε, το θεωρούσαμε αναχρονιστικό. Αλλά δεν αντιδρούσαμε για να τ' αλλάξουμε, γιατί δεν θεωρούσαμε αυτό το πρόβλημα βασικό της άμεσης επικαιρότητας. Άλλωστε, ήταν και οι συνθήκες που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο και το πολιτιστικό επίπεδο των εξορίστων αρκετά χαμηλό. Γιατί, ακόμα παλαιότερα, παρουσιάστηκαν ορισμένα παρατράγουδα που είχαν φέρει σε πολύ δύσκολή θέση τη ζωή της ομάδας και κινδύνεψαν να τινάξουν στον αέρα την ενότητά της.⁷⁹

Επιπλέον, το σταλινικό «ιδιώνυμο» μετατρεπόταν σε μέσο του προσδιορισμού του εσωτερικού εχθρού του κόμματος. Σε αυτό το πλαίσιο, η μαρτυρία της Μαρίας Καραγιώργη, εξόριστης στην Κίμωλο, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η Καραγιώργη γνώρισε και ερωτεύτηκε τον μετέπειτα σύζυγό της Κώστα Γυφτοδήμο-Καραγιώργη στην Κίμωλο. Αυτή η συνάντηση θα χρησιμοποιηθεί αργότερα για την πολιτική του εξόντωση από τους ανταγωνιστές του μέσα στο ΚΚΕ. Η Μαρία Καραγιώργη αναφέρει ότι ξαφνικά τέθηκε ως θέμα στη συνέλευση της ομάδας η ερωτική σχέση του Γυφτοδήμου-Καραγιώργη με μια συνεξόριστη.⁸⁰ Χαρακτηριστικά αναφέρει:

[...] το πράγμα φαίνεται ότι ήταν πολύ καλοδουλεμένο, γιατί μπήκε σε όλες τις κομματικές φράξιες και όλες αποφάσισαν να συζητηθεί στη συνέλευση και να παρθούν μέτρα σε βάρος των ενόχων. Φαίνεται, ακόμα, πως

78. Πάνος Δημητρίου, *Εκ Βαθέων. Χρονικό μιας ζωής και μιας εποχής*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1997, σ. 68.

79. Γιώργης Τρικαλινός, *Ανασκαλεύοντας τη χόβολη της μνήμης*, Αθήνα, Σύγχρονη εποχή, 1998, σ. 76.

80. Δεν ήταν ακόμη ζευγάρι με τη Μαρία Καραγιώργη.

είχαν προηγηθεί πολλές ιδιωτικές συζητήσεις γύρω από τέτοια θέματα [...].⁸¹

Το αποτέλεσμα ήταν ότι, μετά τη συνεδρίαση των κομματικών μελών σε ολομέλεια, προτάθηκε η διαγραφή των ενόχων από μέλη της κομματικής φράξιας. Σύμφωνα με το καταστατικό του κόμματος, δεν μπορούσε να γίνει διαγραφή από το κόμμα στη φυλακή και στην εξορία, παρά μόνο διαγραφή από τη φράξια, και όταν ο/η φυλακισμένος/-η ή εξόριστος/-η απελευθερωνόταν, τότε το κόμμα έπαιρνε οριστική απόφαση για την τύχη του.⁸² Ωστόσο, ήταν τόσο μεγάλη η πίεση για τον Γυφτοδήμο που αφενός αποπειράθηκε να αυτοκτονήσει και αφετέρου φέρεται να σκέφτηκε να υποβάλει δήλωση μετανοίας.⁸³ Στη συνέχεια, ένα άλλο παράδειγμα, αυτήν τη φορά από τη Γαύδο, αναδεικνύει την εξέλιξη του «ιδιώνυμου» και των πρακτικών εξαναγκασμού όχι ως απλών κατασταλτικών πρακτικών, αλλά ως τεχνολογιών εαυτού, που ενσωμάτωναν όλο και περισσότερο την αστική προσταγή προς την εγκράτεια.

Οι συνθήκες διαβίωσης στη Γαύδο ήταν εξαιρετικά δύσκολες, και οι γυναίκες εξόριστες λιγοστές. Ο Μπαρτζιώτας και ο Γιαννόγκωνας, εξόριστοι στη Γαύδο σε διαφορετικές περιόδους, αναφέρουν τρία περιστατικά, όπου βλέπει κανείς ακόμη περισσότερο έναν πατριαρχικό λόγο που μετατρέπεται, υποτίθεται, σε προστατευτική δύναμη των μελών του κόμματος, ενάντια στη βούληση της ανεξέλεγκτης γυναικείας φύσης.

Τον χειμώνα του 1934 φτάνει στη Γαύδο η Εύα Φράγκου, νοικοκυρά από τη Φλώρινα, ύστερα από ένα μακρύ και ιδιαίτερα κοπιαστικό ταξίδι, μιας και την ταλαιπώρησε η μόνιμη αναπηρία που είχε στο πόδι. Ήταν η μόνη γυναίκα ανάμεσα σε τριάντα τρεις άντρες. Η κολεκτίβα τής είχε αναθέσει να πλένει

81. Μαρία Καραγιώργη, *Μέχρι την απόδραση*, Αθήνα, Φυτράκης, 1989, σ. 240-241, 245.

82. Στο ίδιο, σ. 243

83. Στο ίδιο, σ. 245.

τα ρούχα των αρρώστων. Ο Μπαρτζιώτας αφηγείται:

Η Εύα μετατράπηκε σε λίγο σε... πέτρα του σκανδάλου [...]. Ήρθε μία μέρα και παραπονέθηκε, ότι κάποιος σύντροφος [...] την ενοχλεί και θέλει να δημιουργήσει σεξουαλικές σχέσεις μαζί της, δηλ. να περνάει τον καιρό του! [...] Με έκπληξη έμαθα σε λίγες μέρες, ότι ο σύντροφός μας από την Πάτρα [...] βρήκε την Εύα σε ενδιαφέρουσα κατάσταση με το γυαλάκιο σ' ένα βάτο, καμία 200ριά μέτρα από το σπίτι μας, τα ξημερώματα... Μάλιστα ήθελε να μας τους φέρει δεμένους... Όπως ο Ήφαιστος, το θεό Άρη και τη θεά Αφροδίτη... στην Κολλεχτίβα! Τον εμποδίσσαμε...

Μετά το επεισόδιο που περιγράφεται στο παραπάνω απόσπασμα, έγινε επίπληξη στην Εύα, και ο σύντροφός της έφυγε απ' τη Γαύδο ύστερα από λίγο καιρό. Εκείνη ενδέχεται να έφυγε από τη Γαύδο το καλοκαίρι του 1935.⁸⁴ Την ίδια περίοδο, στη Γαύδο, ο γραμματέας της κολεκτίβας Ματθιόπουλος δημιούργησε ερωτική σχέση με τη γυναίκα του μπακάλη του χωριού. Εξαιτίας αυτής της σχέσης, εγκατέλειψε τις υποχρεώσεις του στην ομάδα και αντικαταστάθηκε. Ο Μπαρτζιώτας αναφέρει:

Αχ αυτή η υπόθεση με τις γυναίκες στα νησιά όπου ζούσαν οι εξόριστοι... Όπως είναι γνωστό, στα νησιά αυτά υπάρχουν μόνο γέροι, οι νέοι ταξιδεύουν μακριά με τα καράβια και οι κοπέλες ρέβουν από έλλειψη ανδρών. Αυτό το... κενό, αντικειμενικά, έπρεπε να το καλύψουν (;;) οι κομμουνιστές [...]. Η καθοδήγηση έδινε από υποχρέωση, εντολή να αποφεύγονται αυτού του είδους οι σχέσεις (γιατί ήταν τις πιο πολλές φορές, εφήμερες... έβγαιναν παιδιά κτλ.) όμως στην πράξη γινόταν το αντίθετο. Κάθε τόσο ξεσπούσε και από ένα σκάνδαλο. Η ζωή... νικούσε τις αποφάσεις. Ευτυχώς που τα σκάνδαλα αυτά δεν ήταν κι τόσο πολλά...⁸⁵

Ο Βασίλης Γιαννόγκωνας, εξόριστος το 1933, αναφέρει ότι τον Ιούνιο συγκλήθηκε η μηνιαία συνέλευση της ομάδας, και

84. Β. Μπαρτζιώτας, *Στις φυλακές και τις εξορίες*, ό.π., σ. 91-92.

85. Στο ίδιο, σ. 89.

ένα από τα βασικά θέματα που συζητήθηκαν ήταν οι σχέσεις με τους νησιώτες και ειδικότερα η ερωτική σχέση ενός εξορίστου με μια κοπέλα του νησιού:

[...] η συζήτηση ήταν οξύτατη, γιατί αφορούσε γνωστό μέλος της Κολεχτίβας μας. Και δεν εκτίθονταν μόνον αυτός, αλλά όλη η Κολεχτίβα, συλλογική η ευθύνη. Και στο γυναικείο ζήτημα οι Έλληνες και προ παντός οι Κρητικοί είναι πιο αυστηροί κι ανάποδοι [...] Έγιναν λοιπόν οι συστάσεις και οι παρατηρήσεις σ' αυτόν το σύντροφο και προς γνώση και συμμόρφωση των άλλων.⁸⁶

Μετά το 1934 με την άνοδο του φασισμού και την υπόνοια το επικείμενου πολέμου, τόσο οι φεμινίστριες όσο και το ΚΚΕ θα αναθεωρήσουν τη μεταξύ τους σχέση. Αφενός, οι γυναίκες οργανώσεις αναζητούσαν την πολιτική τους κατεύθυνση και, αφετέρου, το ΚΚΕ δήλωνε:

[...] απαιτείται να τραβηχτούν στο ενιαίο παλλαϊκό μέτωπο οι δυνάμεις των γυναικών. Σοβαρή υποχρέωση του ΚΚΕ είναι να φροντίζει και να πετύχει τη δημιουργία του ενιαίου μετώπου ανάμεσα στις κάθε είδους, μη φασιστικές οργανώσεις των γυναικών και να χρησιμοποιήσει κάθε μορφή οργάνωσης και δράσης, ικανές να φέρουν στο μέτωπο του αντιφασιστικού αγώνα και της πάλης για τις ειδικές οικονομικές και άλλες διεκδικήσεις τις χιλιάδες των εργαζομένων γυναικών.⁸⁷

Στο πλαίσιο αυτό, έπρεπε να «συμμορφωθεί» η ανθρωπινή επιθυμία. Η ιστορία του διωγμού της θα συνεχιστεί στα δύσκολα χρόνια της γερμανικής κατοχής, αλλά και κατά την διάρκεια του Εμφυλίου. Γυναίκες και άντρες θα βρεθούν στα βουνά να πολεμούν πλάι πλάι. Οι ερωτικές σχέσεις ήταν απαγορευμένες στον ΕΛΑΣ καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου. Η

86. Βασίλης Γιαννόγκωνας, *Γαύδος. Αναμνήσεις εξορίστου*, Αθήνα, Δίφρος, 1973, σ. 33-34.

87. Τασούλα Βερβενιώτη, *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα, Κουκκίδα, 2013, σ. 55.

επιθυμία «μόλυνε» τον αγώνα.⁸⁸ Από την άλλη, στα χρόνια του βουνού, όπως και στην εξορία, η εκθληγμένη ζωή θα ταυτιστεί με τη μορφή της αντάρτισσας που τολμά να κρατήσει όπλο μαζί με τους άντρες, να φορέσει παντελόνια, να φύγει από το σπίτι όντας παρθένα ή παντρεμένη. Αυτή θα διωχθεί και θα στιγματιστεί ως η «πουτάνα» που παρεκκλίνει από την αστική ηθική.⁸⁹ Η αντάρτισσα που δεν «περιορίζε» τον εαυτό της –ή της οποίας η ομορφιά θεωρούνταν απλώς ότι «προκαλούσε»– διωχνόταν από τη διμοιρία, έστω και αν δεν υπήρχε κανένα στοιχείο που να αποδείκνυε ότι έκανε κάποια «ανήθικη» πράξη. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση μιας όμορφης κοπέλας που υπηρετούσε στην XIII μεραρχία, την οποία έδιωξαν επειδή «προκαλούσε» τους αξιωματικούς του αστικού στρατού.

Τον Σεπτέμβριο του 1944, στη Σιάτιστα, μια αντάρτισσα κατηγορήθηκε ότι είχε σεξουαλικές σχέσεις με έναν άντρα. Της επιβλήθηκε η ποινή του αφοπλισμού και η κοπέλα αυτοκτόνησε με το όπλο της πριν της το πάρουν. Στο ΔΣΕ υπήρχε μεγαλύτερη ελευθεριότητα απ' ό,τι στον ΕΛΑΣ, αν και στη Ν. Ελλάδα η ελαστική λογική ήταν επικρατέστερη και οι δύσκολες συνθήκες εμπόδισαν να δημιουργηθούν πολλά «κρούσματα ανηθικότητας». Εξάλλου η ηγεσία του κόμματος είχε επιτρέψει στους μαχητές να συνάπτουν ερωτικές σχέσεις. Το κόμμα επικύρωνε τους γάμους και έτσι, σύμφωνα με τον πολιτικό επίτροπο του Γενικού Αρχηγείου, έδωσε «στο ζήτημα αυτό ρωμαλέα λύση. Όσες μαχήτριες έμειναν έγκυοι στέλνονταν να γεννήσουν τα παιδιά τους “έξω”».⁹⁰ Αυτό, όμως, είναι μια άλλη ιστορία...

88. Τασούλα Βερβενιώτη, «Αντάρτισσες του ΕΛΑΣ και μαχήτριες του ΔΣΕ», *Κλειώ*, περιοδική έκδοση για τη Νεότερη Ιστορία, Αφιέρωμα: *Στρατός και αντάρτες στη δεκαετία του 1940*, τχ. 3, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Επίκεντρο, 2006, σ. 173-174.

89. Μαρία Μπέικου, *Αφού με ρωτάτε, να θυμηθώ...*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2010, σ. 21-22.

90. Τ. Βερβενιώτη, «Αντάρτισσες του ΕΛΑΣ και μαχήτριες του ΔΣΕ», ό.π., σ. 172.

ΑΝΤΙΦΑΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ Ή ΣΥΣΤΑΤΙΚΕΣ ΟΨΕΙΣ: ΜΙΑ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Ρόζα Βασιλάκη, Γιώργος Σουβλής

*Πότε θα τολμήσουμε; [...] Πότε θα
φτάσουμε στο σημείο να κάνουμε ένα
πορτρέτο ενός αντιπαθητικού προσώπου
της ιστορίας; Τον Μεταξά, παραδείγματος
χάρη. Να ξεφύγουμε από τα σλόγκαν, το
«τέρας», ο «νάνος δικτάτωρ», ο «πρά-
κτωρ», κ.τ.λ. και να δούμε τι ήταν αυτός ο
άνθρωπος; Από πού ήρθε; Από τον ουρα-
νό; Ποιες συνθήκες τον δημιούργησαν;*

Μανώλης Αναγνωστάκης¹

Το παρόν άρθρο επιχειρεί να προσφέρει μια ερμηνεία για τον τρόπο που το αυταρχικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου αντιλήφθηκε και προπαγάνδισε τον ρόλο των γυναικών εντός της νέας αυτής πολιτικής πραγματικότητας. Η εξέταση των σχετικών αναπαραστάσεων και των αντίστοιχων πρακτικών του καθεστώτος εγείρει τον εξής προβληματισμό αναφορικά με το συγκεκριμένο ζήτημα: πώς μπορεί να ερμηνευθεί το γεγονός ότι, από τη μία, προάγεται ένας συντηρητικός λόγος και σχετικές πρακτικές εκ μέρους του σύμφωνα με τον οποίο οι γυναίκες εκλαμβάνονται ως σχετιζόμενες κυρίως με την ιδιωτική σφαίρα και ως μητέρες, των οποίων κύριος ρόλος είναι η βιολογική αναπαραγωγή και η ανατροφή των παιδιών, και, από την άλλη, προπαγανδίζονται πρακτικές και λόγοι που δι-

1. <https://www.youtube.com/watch?v=6jACb97OSkM&fbclid=IwAR3SYaM1Hqz1c6foEeBtFblv7BLN0HUx55imUi3TeXzpFqEghf3swp6Z044>.

νουν έμφαση στον δημόσιο ρόλο των γυναικών ως στυλοβατών του έθνους, από διάφορες θέσεις πρωτόγνωρες μέχρι τη στιγμή εκείνη – συλλογιστική που εκτείνεται μέχρι τη στήριξη της ενεργού συμμετοχής τους στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο. Συνιστά αυτή η αντιφατική όψη μια ελληνική ιδιαιτερότητα που σχετίζεται ειδικά με το καθεστώς της 4ης Αυγούστου; Ή όχι; Σε κάθε περίπτωση, πώς μπορεί να ερμηνευθεί αυτή η αντίφαση; Και πρόκειται πράγματι περί αντίφασης ή χρειαζόμαστε περισσότερο πολυδιάστατες αναγνώσεις για την κατανόηση του αυταρχισμού/φασισμού του Μεσοπολέμου;

Το επιχείρημα στο οποίο βασίζεται η συγκεκριμένη συμβολή και το οποίο μπορεί να λειτουργήσει ως πρώτη μορφή απάντησης στα παραπάνω ερωτήματα είναι το εξής: η αντιφατική αυτή πραγματικότητα που αναπαράγεται από το καθεστώς της 4ης Αυγούστου δεν διαθέτει κάποια ιδιαιτερότητα, καθότι ενυπάρχει σε όλα τα συγγενικά αυταρχικά καθεστώτα της περιόδου και σχετίζεται με την ίδια την αντινομική τους μορφολογία ως θεσμικών συγκροτήσεων που παράγουν συντηρητικούς λόγους και πρακτικές αναφορικά με την ιδεατή συγκρότηση της κοινωνίας και την ίδια στιγμή τα υπονομεύουν, προάγοντας αντιθετικές ως προς αυτά πραγματικότητες. Αυτό συμβαίνει γιατί τα αυταρχικά καθεστώτα του Μεσοπολέμου, παρά την όποια κριτική ασκούν στη νεωτερικότητα, συνιστούν οργανικό κομμάτι της, δημιουργώντας απλώς τη δική τους νέα αυταρχική νεωτερικότητα, που σημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι έχουν ανάγκη για λαϊκή νομιμοποίηση από τα κάτω, τόσο για να επιτύχουν αυτό όσο και για τη στήριξη των πολέμων που διεξήγαγαν με άλλα κράτη στο πλαίσιο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Έτσι, πολλές φορές οι πολιτικές που ασκούσαν και οι λόγοι που προήγαγαν διαφορετικά ή μη αναμενόμενα αποτελέσματα από αυτά που προσδοκούσαν. Επομένως, αντί να χτίσουν μια σταθερή ταυτότητα των υποκειμενικοτήτων, παρήγαγαν αντιφατικές κατανοήσεις περί του ρόλου τους εντός του καθεστώτος, κάτι το οποίο, ωστόσο, κατέστησε

πιο περιεκτική την ιδεολογία τους και έτσι την πιθανή ταύτιση με τις πολιτικές τους. Πέραν, όμως, αυτής της οντολογικής διάστασης των καθεστώτων αυτών, το υπό εξέταση φαινόμενο έχει και μια ιστορική διάσταση. Με άλλα λόγια, ο δημόσιος ρόλος των νέων υπό δημιουργία υποκειμενικοτήτων εντείνεται όταν τα καθεστώτα αυτά βρίσκονται σε κρίση, είτε λόγω εσωτερικών αναταραχών είτε λόγω πολεμικής σύγκρουσης. Κάτι τέτοιο ισχύει και στην περίπτωση του μεταξικού καθεστώτος, το οποίο κινητοποίησε τις γυναίκες ποικιλοτρόπως στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο. Η υποστήριξη του επιχειρήματος αυτού στηρίζεται σε πρωτογενές υλικό που σχετίζεται με την έντυπη προπαγάνδα του καθεστώτος.²

ΤΟ ΜΕΤΑΞΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΜΕΝΟ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΝΤΙΛΑΝ ΡΑΪΛΙ *THE CIVIC
FOUNDATIONS OF FASCISM IN EUROPE*

Πριν περάσουμε στην ανάλυση του τρόπου με τον οποίο αντιλήφθηκε και προπαγάνδισε τον ρόλο των γυναικών στη νέα, υπό δημιουργία αυταρχική πραγματικότητα, θα συζητήσουμε όψεις του καθεστώτος εννοιολογήμενες μέσα από το έργο *The Civic Foundations of Fascism in Europe* του αμερικανού ιστορικού Ντίλαν Ράιλι,³ έτσι ώστε να γίνουν κατανοητές όψεις του μεταξικού καθεστώτος με έναν διαφορετικό τρόπο σε σχέση

2. Τη γραμμή αυτής της επιχειρηματολογίας σχετικά με τον αντινομικό χαρακτήρα των πολιτικών και της ρητορείας των αυταρχικών καθεστώτων του Μεσοπολέμου όσον αφορά τον γυναικείο πληθυσμό έχουν υιοθετήσει οι εξής μελέτες: Kevin Passmore, «“Planting the Tricolor in the Citadels of Communism”: Women’s Social Action in the Croix De Feu and Parti Social Français», *The Journal of Modern History* 71/4 (1999), σ. 814-851, Victoria de Grazia, *How Fascism Ruled Women, Italy, 1922-1945*, Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1993.

3. Dylan Riley, *The Civic Foundations of Fascism in Europe: Italy, Spain and Romania, 1870-1945*, Βαλτιμόρη, John Hopkins University Press, 2010.

με ό,τι έχει προτείνει η υπάρχουσα βιβλιογραφία.⁴ Η μελέτη αυτή, εξετάζοντας τις μεσοπολεμικές κοινωνίες της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Ρουμανίας, προσφέρει δύο κύριες συμβολές αναφορικά με την ανάλυση των φασιστικών καθεστώτων: η πρώτη αφορά τον τρόπο που αυτά αναδύονται και η δεύτερη τον προσδιορισμό της πολιτικής τους φύσης. Αναφορικά με το πρώτο, ο Ράιλι, αντλώντας από το έργο του κομμουνιστή από τη Σαρδηνία Αντόνιο Γκράμσι (Antonio Gramsci), διατυπώνει το επιχείρημα ότι μια ισχυρή κοινωνία πολιτών δεν οδηγεί αναγκαστικά σε σταθερά δημοκρατικά καθεστώτα, αφού είναι αναγκαία αλλά όχι επαρκής συνθήκη. Μαζί με την κοινωνία πολιτών πρέπει να υφίστανται ταυτόχρονα και ηγεμονικές πολιτικές αρθρωμένες από τα κυρίαρχα πολιτικά κόμματα, οι οποίες είναι σε θέση να απορροφήσουν αποτελεσματικά τα αιτήματα από τα κάτω της πρώτης. Η ανυπαρξία αυτής της συνθήκης στις υπό εξέταση χώρες οδήγησε στην εγκαθίδρυση φασιστικών καθεστώτων, στο μέτρο που τα δημοκρατικά καθεστώτα των χωρών αυτών δεν μπορούσαν να ικανοποιήσουν τα αιτήματα που εκφράστηκαν από τις κοινωνίες πολιτών τους κι έγιναν αντικείμενο ιδιοποίησης από τα φασιστικά κινήματα της περιόδου.⁵

Στην ελληνική περίπτωση, παρόλο που οι κοινωνικές εντάσεις, εξαιτίας των συνεπειών της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης τόσο στις πόλεις όσο και στην ύπαιθρο του 1929, δεν ήταν τόσο μεγάλες όσο στις χώρες που εξετάζει ο Ράιλι, το πολιτικό σύστημα της χώρας αποδείχθηκε ανίκανο, λόγω του παραδοσιακού χαρακτήρα του, να ενσωματώσει αποτελεσματικά τα διάφορα κοινωνικά αιτήματα που εμφανίστηκαν στη νέα συ-

4. Η βιβλιογραφία στην οποία αναφερόμαστε είναι η εξής: Νίκος Ψυρούκης, *Ο φασισμός και η τετάρτη Αυγούστου*, Θεσσαλονίκη, Αιγαίο, 1994, Σπύρος Λιναρδάτος, *4η Αυγούστου*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988, Σπυρίδων Πλουμίδης, *Το Καθεστώς Ιωάννη Μεταξά (1936-1941)*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2016, Παναγιώτης Βαπικιώτης, *Μια πολιτική βιογραφία του Ιωάννη Μεταξά*, Αθήνα, Ευρασία, 2005, Μαρίνα Πετράκη, *Ο Ιωάννης, πίσω από τον Μεταξά*, Αθήνα, Καθημερινή, 2014.

5. D. Riley, *ό.π.*, σ. 5.

γκυρία. Ως αποτέλεσμα, τόσο το βενιζελικό όσο και το αντιβενιζελικό στρατόπεδο οδηγήθηκαν σε εσωτερική κρίση, με την κομματική συνοχή τους να αποσαθρώνεται, και, προκειμένου να επιβάλλουν την ισχύ τους, προέβησαν στην ευρεία χρήση εξωθεσμικών μέσων, τα οποία με τη σειρά τους οδήγησαν στην εγκαθίδρυση του καθεστώσ της 4ης Αυγούστου.

Αναφορικά με τον προσδιορισμό της πολιτικής φύσης των καθεστώτων αυτών, ο Ράιλι, επιχειρώντας να δει τη λογική θεμελίωσης και νομιμοποίησης των καθεστώτων που εξετάζει, ανατρέχει στο έργο ενός άλλου Ιταλού, αυτήν τη φορά προερχόμενου από τον χώρο της ιστορικής δεξιάς, του πολιτικού επιστήμονα Γκαετάνο Μόσκα (Gaetano Mosca), από τον οποίο δανείζεται την έννοια της «πολιτικής φόρμουλας», που αποσυνδέει το θεσμικό πλαίσιο της δημοκρατίας από την αρχή της νομιμοποίησής της. Με άλλα λόγια, ο Ράιλι ισχυρίζεται ότι, στο μέτρο που ιστορικά διεκδικήθηκε ο αυτοπροσδιορισμός «του δημοκράτη» από τους φασίστες, οι οποίοι στο πλαίσιο της κρίσης που αναφέρθηκε παραπάνω κατέλυσαν τα κοινοβούλια, θεωρώντας τα μη επαρκώς αντιπροσωπευτικά, και στη θέση αυτών δημιούργησαν άλλες θεσμικές διαμεσολαβήσεις όπως το κορπορατιστικό κράτος, μπορούμε να προσδιορίσουμε τα αυταρχικά καθεστώτα του Μεσοπολέμου ως «αυταρχικές δημοκρατίες».⁶

Παρά τον φαινομενικά αντινομικό ορισμό και τις όποιες ενστάσεις πιθανώς εγείρει η πρόταση αυτή, ανοίγει την ιστορική έρευνα στους τρόπους με τους οποίους τα καθεστώτα αυτά επιχείρησαν να νομιμοποιήσουν με όρους λόγου αλλά και με νέες θεσμικές πρακτικές τους εαυτούς τους. Το μεταξικό καθεστώς δεν διέφερε ως προς αυτό παρά μόνο στον βαθμό των μεταρρυθμίσεων που κατάφερε να επιβάλει, αφού επιχείρησε, μεταξύ άλλων, να ρυθμίσει τις σχέσεις κράτους-κοινωνίας (αγρότες και εργάτες) με δημιουργία νέων θεσμών αντιφιλελεύθερου περιεχομένου. Η μη θεσμική ολοκλήρωση σε μια φα-

6. Στο ίδιο, σ. 4.

σιστική κατεύθυνση θα πρέπει να ερμηνευθεί περισσότερο ως αποτέλεσμα δομικών περιορισμών –εσωτερικών και εξωτερικών– παρά ως ένδειξη απουσίας θέλησης εκ μέρους του Ιωάννη Μεταξά και των υπουργών να συμβεί κάτι τέτοιο. Στο πλαίσιο αυτών των νέων θεσμών δεν μπορεί παρά να αναφερθεί και η Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ), η οποία ήταν οργάνωση της νεολαίας του καθεστώτος, μέσω της οποίας πολιτικοποιήθηκε για πρώτη φορά μαζικά στην ιστορία της σύγχρονης Ελλάδος και ο γυναικείος πληθυσμός της χώρας.⁷ Επίσης, το καθεστώς, ακολουθώντας τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά αυταρχικά καθεστώτα, δεν παρέλειψε να αυτοπροσδιοριστεί ως αληθώς δημοκρατικό.⁸

Για να γειώσει ιστορικά το επιχείρημά του, ο αμερικανός ιστορικός κοινωνιολόγος προσφέρει μια τυπολογία του φασιστικού φαινομένου, η οποία βασίζεται στους τρόπους με τους οποίους τα αυταρχικά καθεστώτα επιχείρησαν να νομιμοποιηθούν. Έτσι, διακρίνει τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη, όπου κατατάσσει την Ιταλία, το μέσο με βάση το οποίο επιχειρείται η ταύτιση μεταξύ κοινωνίας και κράτους είναι το κόμμα, που αποκτά έναν παιδαγωγικό ρόλο. Στη δεύτερη κατηγορία, όπου ταξινομείται η περίπτωση της Ρουμανίας, το κράτος ταυτίζεται με το έθνος. Στην τρίτη και τελευταία κατηγορία, η οποία αποτελεί το παραδοσιακό μοντέλο, το έθνος εκπροσωπείται στους θεσμούς της εκκλησίας, της οικογένειας και της μοναρχίας.⁹

Το καθεστώς του Μεταξά φαίνεται να προσομοιάζει στο τελευταίο μοντέλο, όπου η πατρίδα, η Εκκλησία, η οικογένεια και ο βασιλιάς ήταν από τους κύριους θεσμούς μέσα από τους οποίους επιχείρησε να νομιμοποιηθεί. Σαφώς, η χαρισματική ηγεσία του Ιωάννη Μεταξά δεν μπορεί να παραγνωριστεί σε

7. Βαγγέλης Αγγελής, *Γιατί χαιρέται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα... Μαθήματα εθνικής αγωγής και νεολαιίστικη προπαγάνδα στα χρόνια της μεταξικής διδαστορίας*, Αθήνα, Βιβλιοράμα, 2006.

8. Ν. Δ. Κούμαρος, Γ. Μαντζούφας, «Αι θεμελιώδεις συνταγματικές αρχαί του νέου κράτους», *Το Νέον Κράτος* 11 (1938), σ. 775.

9. D. Riley, *ό.π.*, σ. 19-20.

μια τέτοια επιχειρηματολογία, στο μέτρο που ήταν ένα προσωποκεντρικό καθεστώς. Η προπαγάνδα του μεταξικού καθεστώτος δεν στόχευε, ωστόσο, μόνο στη νομιμοποίησή του αλλά και στη δημιουργία νέων υποκειμενικότητων-πολιτών, οι οποίοι θα υπερβαίνουν τη φιλελεύθερη έννοια του πολίτη της προηγούμενης πολιτειακής πραγματικότητας. Ήταν, δηλαδή, ένα βιοπολιτικό εγχείρημα το οποίο, μέσα από τους λόγους και τις πρακτικές που επέβαλε και αναπαρήγαγε, επιχείρησε να σφυρηλατήσει συγκεκριμένα πρότυπα συμπεριφοράς που να είναι συμβατά με τη νέα αντιφιλελεύθερη ισχύουσα τάξη πραγμάτων.

Η ΕΟΝ ΩΣ ΦΟΡΕΑΣ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑΣ ΚΑΙ ΕΜΠΕΔΩΣΗΣ ΤΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Ο βασικός θεσμός μέσω του οποίου το καθεστώς της 4ης Αυγούστου επιχείρησε να εντάξει στη νέα πολιτική πραγματικότητα τον νεαρό πληθυσμό της χώρας που δεν υπάγονταν σε επαγγελματικές ομάδες ήταν η ΕΟΝ, η οποία θεσπίστηκε λίγους μήνες μετά την εγκαθίδρυσή του. Το σχολείο σε όλες του τις βαθμίδες ήταν το θεσμικό πλαίσιο με το οποίο ήταν συνδεδεμένη, ωστόσο περιλάμβανε νέους έως και 25 ετών. Ο χαρακτήρας της ήταν καθολικός στον βαθμό που, από ένα σημείο και μετά, ορίστηκε ως υποχρεωτική η παρουσία του νεαρού πληθυσμού και καθώς κατέστη η μόνη οργάνωση στην οποία μπορούσαν να μετέχουν οι νέοι και οι νέες της εποχής, αφότου όλες οι άλλες καταργήθηκαν. Η σύλληψή της έγινε από τον Ιωάννη Μεταξά, ο οποίος, σε μια ομιλία του προς αυτήν δυο χρόνια μετά την ίδρυσή της, εξηγεί τη συλλογιστική του για τη δημιουργία της:

Όταν έκαμα την 4ην Αυγούστου μαζί με τον Βασιλέα μας, σκέφθηκα αμέσως ποίοι θα ήσαν εκείνοι που θα έπαιρναν στα χέρια τους την λαμπάδα που ανάψαμε εμείς, για να την φέρουν εις το μέλλον και να την παραδίδη κάθε γενεά εις την επερχομένην. Βέβαια, θα ήτο η νεότης αυτή, την οποίαν είχαν δηλητηριάσει, η νεότης,

η οποία αγωνιούσε, η νεότης όμως που ουδέποτε είχε παύσει να πιστεύει μέσα εις βάθος της ψυχής της σε ιδανικά, ιδανικά έστω οιαδήποτε. Και όταν ηθέλησα να πραγματοποιήσω την σκέψην μου αυτήν που από την αρχή ανήγγεिला στον Ελληνικό Λαό, ενθυμείσθε, στην Πλατεία του συντάγματος, αντελήφθηκα αντιδράσιν, δισταγμούς, σκεπτικισμό, από εκείνους, που ήρχοντο πρώτοι εις την σειρά, για να με βοηθήσουν. Τότε έκαμα ό,τι και ο Άρχοντας του Ευαγγελίου. Εκάλεσα τους παρακατιανούς και όταν και από αυτούς δεν ήρθαν μερικοί εκάλεσα τους πιο παρακατιανούς και έτσι εμπήκε όλος ο λαός, όλα τα παιδιά του λαού, όλη η νεότης που προέρχεται από τα σπλάχνα του λαού μας, μέσα στην Οργάνωσί μας. Αυτό υπήρξεν επανάστασις; Ε! Βέβαια. Εάν για να θριαμβεύση μια ιδέα πρέπει να γίνη επανάστασις, τότε αυτό που εκάματε ήτο επανάστασις. Και ενώ η φάλαγξ εσχηματιζετο ραγδαίως και άρχιζε να βαδίζει προς την νίκην, αι αντιδράσεις ύπουλα εσυνεχίζοντο.¹⁰

Από τα συγκεκριμένα λόγια του Ιωάννη Μεταξά γίνεται σαφές ότι αντιλαμβάνονταν την ΕΟΝ ως το όχημα το οποίο θα συνέχιζε το καθεστώς της 4ης Αυγούστου μετά τον φυσικό θάνατο του ηγέτη του. Με άλλα λόγια, ήλπιζε ότι μέσω αυτής θα κέρδιζε τη νομιμοποίηση των νέων γενεών, και αυτές με τη σειρά τους θα μεριμνούσαν ώστε οι νέες θεσμικές πραγματικότητες μετά την παύση του κοινοβουλευτισμού να συνεχίζουν να υπάρχουν. Ωστόσο, τρία ερωτήματα τα οποία εγείρονται από το απόσπασμα αυτό είναι: 1) σε τι ακριβώς αναφέρεται ο όρος «επανάσταση» τον οποίο επικαλείται ο Μεταξάς, β) ποιες ήταν αυτές οι αντιδράσεις που η ίδρυση της Νεολαίας προκάλεσε και γ) σε τι παραπέμπει όταν αναφέρεται στη δύναμη που είχε δηλητηριάσει τη νεολαία; Η απάντηση στα παραπάνω ζητήματα αποτελεί και μια πρώτη απάντηση στο ερώτημα γιατί το καθεστώς και η εμπειρία της ΕΟΝ ήταν εξαιρετικά σημαντικά για τον γυναικείο πληθυσμό της χώρας, αλλά και

10. Ιωάννης Μεταξάς, *Λόγοι και Σκέψεις, 1936-1941*, τόμ. Α, Αθήνα, Γκοβόστης, 1969, σ. 435-436.

φωτίζει τον τρόπο με τον οποίο επιχείρησε το καθεστώς να τις ενσωματώσει στο ελληνικό κράτος στη νέα αυτή συγκυρία, με στόχο να αντιμετωπίσει και την απήχηση του κομμουνισμού στα λαϊκά στρώματα.

Αναφορικά με το πρώτο ερώτημα, ο Μεταξάς ονομάζει «επανάσταση» τη διαδικασία δημιουργίας της ΕΟΝ, υπό την έννοια ότι αυτή αποτέλεσε μια ριζική κοινωνική μεταβολή σε σχέση με την ελληνική κοινωνία, καθότι επέβαλλε τη συμμετοχή όλου του νεαρού πληθυσμού της χώρας σε μια οργάνωση, η οποία θα τον πολιτικοποιούσε σύμφωνα με τα ιδανικά του νέου καθεστώτος. Παρότι είναι δύσκολο να διαπιστωθεί εμπειρικά η αποτελεσματικότητα αυτού του εγχειρήματος, το γεγονός της εμπειρίας σε μια τέτοια μαζική οργάνωση συνιστούσε σίγουρα μια ποιοτική τομή σε σχέση με τις προγενέστερες εμπειρίες των νέων σε οργανώσεις, όπως για παράδειγμα αυτές των προσκόπων,¹¹ αφού η ΕΟΝ ήταν οργανωμένη από τα πάνω και είχε ως βασικό στόχο της προπαγάνδισις της κρατικής ιδεολογίας του καθεστώτος.

Ωστόσο, ίσως η ριζοσπαστικότερη, η πιο απροσδόκητη διάσταση του ρόλου της ΕΟΝ ήταν η νέα ιδεολογία, αλλά και, εν μέρει, η νέα πραγματικότητα που αφορούσε τα κορίτσια και τις νέες γυναίκες, ιδιαίτερα αυτές που ανήκαν στα λαϊκά στρώματα, αφού, μέσα από τις δραστηριότητες της ΕΟΝ, για πρώτη φορά επιβλήθηκε ο συγχρωτισμός μεταξύ των δυο φύλων, αλλά και ο συγχρωτισμός μεταξύ των ανώτερων και των κατώτερων στρωμάτων. Η νέα αυτή πραγματικότητα αμφισβήτησε τον κυρίαρχο τρόπο πατριαρχικής/ταξικής κοινωνικοποίησης, που στηριζόταν σε μια αυστηρή έμφυλη διάκριση μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας, με τη δεύτερη όψη να

11. Οντέτ Βαρών-Βασάρ, «Από την ΕΟΝ στην ΕΠΟΝ, 1936-1946. Μνήμες και βιώματα από δύο νεανικές οργανώσεις», στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο: Τομές και Συνέχειες*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, σ. 157-158.

ταυτίζεται με το γυναικείο φύλο, όπως επίσης και μιας ταξικής διάκρισης, μεταξύ των ανώτερων και των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Οι γυναίκες, κυρίως των λαϊκών στρωμάτων, κατά αυτό τον τρόπο όχι μόνο αποκτούσαν μια ορατότητα στον δημόσιο χώρο μαζικά μέσω των εθνικιστικών τελετών της ΕΟΝ, αλλά έρχονταν και σε επαφή με άντρες και γυναίκες, και δη διαφορετικών τάξεων.

Όσον αφορά το δεύτερο ερώτημα, οι αντιδράσεις προήλθαν από τους αστούς και από τους θεσμούς εκείνους γύρω από τους οποίους είχε χτιστεί το συντηρητικό ηγεμονικό μπλοκ της ελληνικής κοινωνίας, που οι αρχές του συνοψίζονταν στο τρίπτυχο «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια». Όπως έχει καταδείξει η Έφη Γαζή στη μελέτη περί της διανοητικής ιστορίας του συγκεκριμένου τρίπτυχου, κατά τη δεκαετία του 1930 αυτό είχε περάσει από τη δημόσια σφαίρα στον κρατικό μηχανισμό, ο οποίος το οικειοποιήθηκε.¹²

Τέλος, όσον αφορά το τρίτο ερώτημα, το ελληνικό κράτος μέσω αυτού, πέρα από έναν σχετικό ηγεμονικό λόγο επιχειρήσε να στήσει και έναν βιοπολιτικό έλεγχο ηθικής από τα πάνω ως απάντηση στις κοινωνικές και ιδεολογικές ανακατατάξεις που είχαν λάβει χώρα στην ελληνική κοινωνία κατά την προηγούμενη δεκαετία, με προεξάρχουσες αυτή του ερχομού των προσφύγων από τη Μικρά Ασία και αυτή της εμφάνισης του κομμουνισμού. Η ελληνική κοινωνία της μεταξικής περιόδου με κύριο τον θεσμό της ελληνικής αστικής οικογένειας, από την άλλη, αντιδρά στην αμφισβήτηση αυτής της συντηρητικής «αντεπανάστασης» και στο εγχείρημα του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου να εισάγει τη νεολαία, ιδιαίτερα αυτή της εργατικής τάξης, που μέχρι πρότινος είχε ταυτιστεί με την ανηθικότητα και είχε θεωρηθεί φορέας νοσηρότητας, σε ένα καθεστώς μιας σειράς κανόνων και αρχών μαζικής πολιτικής κινητοποιή-

12. Έφη Γαζή, *Πατρίς, θρησκεία, οικογένεια. Ιστορία ενός συνθήματος*, Αθήνα, Πόλις, 2011.

ησης, πρωτόγνωρου για τα μέχρι τότε δεδομένα. Κρίσιμη όψη αυτής της συντηρητικής αναδίπλωσης της ελληνικής κοινωνίας ήταν ο έλεγχος του νεαρού γυναικείου πληθυσμού και η πειθάρχησή του σύμφωνα με τα ιδανικά που απέρρεαν από το τρίπτυχο «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια».

Σύμφωνα με αυτό το πρίσμα θα πρέπει να ερμηνευθεί το απόσπασμα από τη συνέχεια του λόγου του Μεταξά στο οποίο ανέφερε: «Μας είπαν λούστρους και σας, τα κορίτσια μας, σας είπαν πρόστυχες και αλήτισσες».¹³ Οι αντιδράσεις αυτές προήλθαν από τις οικογένειες, και δη, όπως διευκρινίζει ο ίδιος, τις «αριστοκρατικές» – εννοώντας τις αστικές που είχαν να κάνουν με τον «φόβο μη διαφθαρούν τα παιδιά τους από τον συγχρωτισμό αυτό με παιδιά, εργάτες και εργάτριες», ο οποίος αφορούσε ειδικότερα τα κορίτσια. Ενδεικτικά, πολλοί γονείς αντέδρασαν στην ίδρυση της ΕΟΝ, λέγοντας: «Τι κατάστασις είναι αυτή! Χάσαμε τα παιδιά μας».¹⁴

Έτσι, η οριοθέτηση της συμπεριφοράς των γυναικών που ήταν μέλη της ΕΟΝ κατέστη ευθύνη των διοικητών της, όπως της Λουκίας Μαντζούφα, κόρης του δικτάτορα, η οποία, μέσω του ρόλου της ως διοικήτριας της ΕΟΝ, καλούσε με εγκύκλιο προς όλες τις υποδιοικήσεις της ΕΟΝ τον γυναικείο πληθυσμό να δείξει εγκράτεια έναντι των βρετανών φαντάρων που βρίσκονταν στην ελληνική επικράτεια μετά την έναρξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου, λέγοντας:

Ο ακράτητος ενθουσιασμός και αχαλίνωτος ενθουσιασμός οδηγεί πολλάκις εις ολισθηρά παραπτώματα, τ' αποτελέσματα των οποίων δύνανται να επιδράσουν ολεθρίως επί της ζωής των ατόμων, ιδίως μάλιστα όταν πρόκειται περί γυναικών. Παρετηρήθη κατά τας τελευταίας ημέρας, με τας νίκας του ηρωικού στρατού μας, ότι πολλά κορίτσια υπερέβησαν τα όρια όχι μόνο της

13. Ι. Μεταξάς, ό.π., σ. 436.

14. Ι. Μεταξάς, *Λόγοι και Σκέψεις 1936-1941*, τόμ. Β, Αθήνα, Γκοβόστης, 1969, σ. 12-13.

καλής συμπεριφοράς, αλλά και αυτά της αξιοπρεπείας και της στοιχειώδους ηθικής [...] Έναντι των ξένων πρέπει να συμπεριφερώμεθα κοσμιώτερον διότι ο σύμμαχός μας Άγγλος στρατιώτης όστις γνωρίζει Ελληνίδαν γυναίκαν υπό ελευθεριάζουσαν μορφήν, επανερχομένος εις την πατρίδα του θα ομιλήση περί αυτής με περιφρόνησιν, και η περιφρόνησις αυτή αντανακλά εις ολόκληρον το έθνος, εις ολόκληρον την φυλήν.¹⁵

Επομένως, οι «ηθικές παρεκκλίσεις» οι οποίες ήταν το φυσικό αποτέλεσμα της νέας πραγματικότητας έγιναν αντικείμενο επιτήρησης και ελέγχου εκ μέρους των διοικούντων της ΕΟΝ – συνέπειες που η ηγεσία του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου αρχικά δεν είχε υπολογίσει όταν δημιουργούσε τη Νεολαία. Για παράδειγμα, όταν έναν μόνο χρόνο πριν, το καθεστώς υποστήριζε την ανάγκη ότι «Ο αγνός και αφελής συγχρωτισμός των δύο φύλων υπό την άγρυπνον παρακολούθησιν των ηγητόρων της Οργανώσεως έχει αφαντάστως εξημερώσει τα από της εποχής της δουλείας πρωτόγονα ήθη μας».¹⁶

Η σκανδαλώδης για την εποχή επαφή των δύο φύλων ερμηνευόταν από τους διανοούμενους του καθεστώτος ως διαδικασία που προήγαγε τη μεταξύ τους συνοχή, με στόχο την ομογενοποίηση της ελληνικής νεολαίας κάτω από τις καθεστωτικές ιδεολογικές αρχές:

Το ζήτημα θα αντιμετωπιστεί διά της οδού της συχνότερας επαφής αγοριών και κοριτσιών, με την διοργάνωση διαφόρων κοινών εορτών [...] Μόνον με τέτοια επαφή θα πάψουν τα παιδιά να είναι αγρίμια, θα μάθουν να βλέπουν τους συνομηλίκους των του άλλου φύλου, υπό το πρίσμα του συναδέλφου και θα περιοριστούν στο ελάχιστο τα διάφορα έκτροπα που σήμερα συμβαίνουν και τα οποία δεν είναι παρά μια φυσική αντίδραση εναντίον του επικρατούντος παρά φύσιν, πνεύματος της απομονώσεως.¹⁷

15. Το σεξ και η ΕΟΝ, Αθήνα, Antifa Scripta, 2011, σ. 5.

16. Β. Π. Παπαδάκης, «Απολογισμός τριετίας», *Το Νέον Κράτος* 24 (1939), σ. 539.

17. Γ. Δ. Γκίζη, «Σκέψεις για την ΕΟΝ. Προς νέα μονοπάτια», *Νέα Πολιτική* 8 (1939), σ. 1007-1008.

Με άλλα λόγια, το καθεστώς προήγαγε τόσο μια αντιφατική ρητορική όσο και μια αντιφατική πολιτική, που ήταν προϊόντα της ίδιας της ολοκληρωτικής του φυσιογνωμίας: αφενός διακήρυττε τα συντηρητικά ιδανικά του τριπτύχου «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια» και, αφετέρου, θεσμοί όπως η ΕΟΝ και οι πρακτικές της, που το ίδιο το καθεστώς δημιούργησε, φαινόταν να υπονομεύουν το εγχείρημα μιας αστικής πατριαρχικής τάξης πραγμάτων. Στην πραγματικότητα, όμως, ο τρόπος οργάνωσης της ΕΟΝ ίσως να ήταν ιδανικός ώστε να αποκτήσει το καθεστώς πρόσβαση στα λαϊκά στρώματα και κυρίως στις γενικές αρχές, στη σκέψη και στην πρακτική που πλέον καλούνταν να ακολουθήσουν. Ενδεικτική του ενδιαφέροντος που το καθεστώς θα δείξει στα ένστικτα του πληθυσμού είναι η πρόταση το 1938 του καθηγητή δερματολογίας Γεωργίου Φωτεινού, πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών και αργότερα διευθυντή του νοσοκομείου «Ανδρέας Συγγρός», για την εισαγωγή, μεταξύ άλλων, μαθημάτων γενετήσιας διαπαιδαγώγησης στην ΕΟΝ με στόχο της εγχάραξη μιας συγκεκριμένης ηθικής συμπεριφοράς στη νεολαία.¹⁸

Αυτό βεβαίως δεν αποτελεί ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ελληνικού παραδείγματος: τα αυταρχικά καθεστώτα όλων των αποχρώσεων της εποχής ενσωματώνουν –σκοπίμα ή αθέλητα– παραδοσιακά και νεωτερικά χαρακτηριστικά, και η ηθικοποίηση της γενετήσιας αγωγής/ηθικής, και ιδιαίτερα των γυναικών των λαϊκών στρωμάτων, αποτελεί ίσως το πεδίο που αναδεικνύει πιο ξεκάθαρα τη συστηματική αναπαραγωγή μιας κυρίαρχης μορφής πατριαρχικής αυταρχικότητας που επιβάλλεται με νεωτερικά μέσα.

Οι δημοσιολόγοι του καθεστώτος, ωστόσο, αναπαράγοντας την προαναφερθείσα «αντίφαση» μεταξύ συντηρητικής

18. Γιώργος Κόκκινος, «Κρίση, εκσυγχρονισμός, αφροδισιοφοβία, ηθικός πανικός: η περίπτωση του καθηγητή της Ιατρικής σχολής Γεωργίου Θ. Φωτεινού, των θεσμών που δημιούργησε και των πολιτικών που υπηρέτησε (1910-1940)», *Ιστορικά* 72 (2019).

ιδεολογίας και ολοκληρωτικών θεσμικών πραγματικοτήτων, εστίασαν παρά ταύτα και στην ενίσχυση της πρώτης μέσω των κειμένων τους, τονίζοντας τον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας εντός της νέας κατάστασης ως μητέρας και κύριας υπεύθυνης του οίκου. Με αυτό τον τρόπο, επιχειρούσαν να κατασκευάσουν μια αφήγηση περί επιστροφής σε μια παραδοσιακή κατάσταση, όπου οι γυναίκες ασχολούνται αποκλειστικά με τα του οίκου τους και τα παιδιά τους, ως μια ψυχική φυσική επιτελεσματικότητα του γυναικείου φύλου. Δεν είχαν, όμως, συνείδηση ότι μια τέτοια πραγματικότητα δεν ήταν πλέον εφικτή, αφού ο ίδιος ο διαχωρισμός μεταξύ παράδοσης και νεωτερικότητας προϋποθέτει το οριστικό πέρασμα στη δεύτερη, κάτι που μοιραία σημαίνει ότι οι δομές της «παράδοσης» δεν μπορούν πια να αναπαραχθούν «φυσικά», αλλά χρήζουν βοήθειας από τους νεωτερικούς θεσμούς, όπως η δημόσια παιδεία και οι μαζικές οργανώσεις τύπου ΕΟΝ, που έχουν αμφότερες υποχρεωτικό χαρακτήρα. Το καθεστώς Μεταξά, με αυτό ως δεδομένο, δεν ταλαντευόταν μεταξύ των δυο αλλά τα υιοθετούσε αμφότερα, συνιστώντας την ελληνική εκδοχή των αυταρχικών νεωτερικών καθεστώτων που προέκυψαν στην Ευρώπη μετά την πτώση του φιλελευθέρου κοινοβουλευτισμού. Την ίδια συντηρητική συλλογιστική περί μητρότητας αναπαρήγαγε και ο δικτάτορας Μεταξάς, ο οποίος υποστήριζε στο περιοδικό της ΕΟΝ *Νεολαία* ότι: «Μεγάλος ο προορισμός και σας των γυναικών. Θα μου πείτε ποιος είναι αυτός ο προορισμός; Βέβαια θα γίνετε μια μέρα μητέρες. Και η μητέρα είναι ο στύλος του σπιτιού. Από αυτήν εξαρτάται η υγεία και η τύχη του παιδιού, του μέλλοντος του πολίτου, της μελλούσης γενεάς».¹⁹

Έτσι, το καθεστώς δεν περιορίστηκε σε μια εκφορά αναφορικά με τον παραδοσιακό ρόλο των γυναικών, αλλά προέβη σε ενέργειες όπως η θέσπιση των οικοκυρικών μαθημάτων στα γυμνάσια, μέσω των οποίων ο γυναικείος πληθυσμός από

19. *Νεολαία* 7 (1938), σ. 246.

μικρή ηλικία εξοικειωνόταν με τις αναγκαίες εργασίες του σπιτιού. Στο πλαίσιο αυτό εκπαιδεύονταν οι μέλλουσες δασκάλες οικοκυρικών στη σχολή εκπαίδευσης στο Χαροκόπειο. Αντίστοιχα, σχετίζονταν και τα «περιοδεύοντα σχολεία [...] για τα κορίτσια και τις μητέρες, που απεφοίτησαν ενωρίς από το σχολείο, πριν συμπληρώσουν την οικοκυρικήν μόρφωσίν των».²⁰

Στην πραγματικότητα, οι πρακτικές αυτές φαίνεται, με τα όσα έχουν ειπωθεί μέχρι τώρα, ότι αποτελούσαν μορφές πειθάρχησης του γυναικείου πληθυσμού απέναντι σε μια εξελισσόμενη κοινωνική αλλαγή, η οποία είχε να κάνει με τον μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας και κατ' επέκταση της θέσης των γυναικών εντός αυτής – σε μια διαδικασία που ουσιαστικά επέτρεπε στις γυναίκες να εργάζονται, διατηρώντας αμετάβλητο τον ιδεότυπο της γυναίκας-μητέρας, όπως η αστική/νεωτερική ηθική προέτασσε. Η Αιμιλία Βελισσαροπούλου εντοπίζει μάλιστα στο άρθρο της «Το νοικοκυριό ως παράγων ευημερίας του Έθνους» και το χρονικό σημείο κατά το οποίο σηματοδοτούνται σε ευρωπαϊκή κλίμακα οι αλλαγές που το καθεστώς της 4ης Αυγούστου επιχειρεί να ανασχέσει. Και αυτό είναι ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, όταν:

[...] οι πολιτείες είχαν ανάγκη από χέρια που έπρεπε να αναπληρώσουν τους πολεμιστάς. Τα χέρια αυτά εξητήθησαν και προσφέρθηκαν από την γυναίκα. Έτσι αρχίζει η πρώτη μεγάλη εξόρμησι της γυναίκας στην δημόσια εργασία. Στα καταστήματα, στα εργοστάσια, στην βιομηχανία, στα ταμεία, στους σταθμούς, παντού κατά το μεγαλύτερο μέρος η γυναίκα ανεπλήρωσε τον άνδρα. Και στο σκληρό ακόμη επάγγελμα του εισπράκτορος των τραμ, εβλέπαμε γυναίκες να διαπληκτίζονται και ν' αλληλοβρίζονται με τους επιβάτας. Μια τέτοια ζωή μεγάλης μάλιστα και υποχρεωτικής διάρκειας, δεν μπορούσε παρά ναχη λυπηρά αποτελέσματα».²¹

20. Βούλα Βασιλειάδου, «Η οικοκυρική. Η σημασία της διδασκαλίας της στα σχολεία μας», *Νεολαία* 17 (1939), σ. 558.

21. Α. Βελισσαροπούλου, «Το νοικοκυριό ως παράγων ευημερίας του Έθνους», *Νεολαία* 5 (1938), σ. 165.

Παρά τη διαφορετική εμπειρία της Ελλάδας από άλλες χώρες που ενεπλάκησαν πιο ουσιαστικά στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σχετικά με τον βαθμό των αλλαγών που αυτός σηματοδότησε στο εσωτερικό των κοινωνιών τους, παρόμοιοι μετασχηματισμοί, όσον αφορά την αύξηση του γυναικείου εργατικού δυναμικού, συνέβησαν μετά τον ερχομό των προσφύγων από την Τουρκία το 1922. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, ιδιαίτερα και μετά το 1924 και την μπολσεβικοποίηση του ΚΚΕ,²² να κυριαρχήσει ένας βιοϊατρικός λόγος που έθετε ξανά και ξανά στο επίκεντρό του τη σεξουαλικότητα των γυναικών των λαϊκών στρωμάτων. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου δεν θα οδηγήσει σε μια διαφορετική θεώρηση αυτής της στάσης.

Η κύρια φωνή προπαγάνδας για τον ρόλο των γυναικών εντός του νέου καθεστώτος ήταν η ναζίστρια Σίτσα Καραϊσκάκη, βασική ιδεολόγος του καθεστώτος, η οποία είχε κεντρική θέση αναφορικά με την ιδεολογική κατήχηση των γυναικών της ΕΟΝ μέσα από τις σελίδες της *Νεολαίας* ως υπεύθυνη διαφώτισης για τις φαλαγγίτισσες. Σε ένα από τα πρώτα της άρθρα στο περιοδικό αυτό εντοπίζει ως πηγές εκφυλισμού του ρόλου των γυναικών τον φιλελευθερισμό και τον κομμουνισμό, καθώς αυτές οι δύο ιδεολογίες προέβησαν σε μια «τρομερή εγκληματική πράξη εναντίον της εθνικής ζωής», προάγοντας την αμφισβήτηση και υιοθετώντας τη συλλογιστική «Μα τι, θα γίνης [η γυναίκα] μηχανή παιδοποιίας;» και κατά αυτόν τρόπο «έχυναν φαρμάκι μέσα στην ψυχή και την προέτρεπαν να ξεχάσει το μεγάλο και γιγάντειο προορισμό. Είχαν ξεχάσει μέσα στην πνευματική και ψυχική θολούρα του τελευταίου αιώνα, πως η γυναίκα-μητέρα πρέπει να τεθεί πάνω από την γυναίκα-ηδονή και πάνω από όλα γενικά».²³

22. Δημήτρης Μπαχάρας, «Μελετώντας τις απαρχές του αντικομμουνισμού. Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα», *Μνήμων* 29 (2008).

23. Σίτσα Καραϊσκάκη, «Η γυναίκα πηγή της λαϊκής ζωής», *Νεολαία* 8 (1938), σ. 273.

Από τα λόγια της Καραϊσκάκη συνάγεται μια φαινομενική άρνηση της νεωτερικότητας *per se* στο μέτρο που απορρίπτει την κομμουνιστική και φιλελεύθερη εκδοχή και εμπλέκει την αυθεντική γυναίκα, μέσω μιας συνθήκης κρίσης, στη διαμόρφωση νέων υποτίθεται σχέσεων γνώσης-εξουσίας με την κοινωνία και την οικογένεια. Εκτείνοντας αυτήν τη λογική, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ανάγκη ανατροφής των Ελληνίδων με βάση αξίες, ιδανικά και γνώσεις οι οποίες να απορρέουν από την ελληνική κουλτούρα, μακριά «από ξένα φώτα και νέες αρχές Κοινωνιστικές – εκφυλισμένες». ²⁴ Ωστόσο, όπως θα δούμε παρακάτω, όταν η συγκυρία το απαιτήσει, θα στραφεί σε μια προτροπή για τη συνολική κινητοποίηση του έθνους –συμπεριλαμβανομένων των γυναικών– ενόψει της συμμετοχής χώρας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η εξοικείωση με την εθνική κουλτούρα παρουσιάζεται ως μια φυσική κατάσταση που διαστρεβλώθηκε μέσα από τον «υπερπολιτισμό», την επαφή με άλλες κουλτούρες, η οποία ανάγκασε κάθε νεαρό κορίτσι της εποχής:

[...] να έχη διαβάσει τον Όσκαρ Ουάιλντ και τον Έντγκαρ Πόε, ίσως – ίσως και τον ψυχαναλυτήν Φρόυντ [...] Ωπλισμένο λοιπόν το νέο αυτό κορίτσι –δεν φταίει το ίδιο παρά μόνο η ψεύτικη εποχή του– με μερικά ονόματα και σκέψεις, κουρέλια ξένων στοχασμών, έκανε το σοφό και το μελετημένο στα δεκαοχτώ του χρόνια. Γινότανε σνομπ και ντρεπότανε να είναι Ελληνίδα». ²⁵

Το επιχείρημα αυτό κυριαρχούσε στον επιστημονικό λόγο της δεκαετίας του 1930 μέχρι την 4η Αυγούστου, όπου ο Φρόυντ, όπως και ο Ουάιλντ, αποτελούσαν κυρίαρχα ονόματα στον βιοϊατρικό λόγο της εποχής, τα οποία χρησιμοποιούσε και ο τότε φεμινιστικός λόγος (λ.χ., ο Σύνδεσμος για τα

24. Α. Λουκίδου, «Η Ελληνίς φοιτήτρια και τα ιδανικά της», *Νεολαία* 4 (1938), σ. 131.

25. Σίτσα Καραϊσκάκη, «Οι εθνικές παραδόσεις», *Νεολαία* 25 (1939), σ. 825.

Δικαιώματα της Γυναίκας). Υπό αυτές τις συνθήκες, τα πυρά του καθεστώτος στρέφονται και εναντίον του φεμινισμού, ως μιας ακόμη νεωτερικής ιδεολογίας που συντέινει στην παραπλάνηση της ελληνίδας γυναίκας, αναπροσανατολίζοντάς την από τον φυσικό της προορισμό, δηλαδή τη μητρότητα,²⁶ όσο και αν ο ίδιος ο ελληνικός φεμινισμός του Μεσοπολέμου, με μια ομοθυμία που χαρακτηρίζει λίγο πολύ όλα τα ρεύματα στο εσωτερικό του, αναπαράγει σε μεγάλο βαθμό την υπεροχή της μητρότητας και το ιδεολόγημα της γυναικείας ιδιαιτερότητας, αποτρέπει από τη διατύπωση μιας χειραφετητικής πρότασης και εντέλει διατρέχεται από τις περισσότερες αντιφάσεις, που παρατηρούμε και στη μεταξική ιδεολογία περί γυναικών.²⁷ Η κριτική, δηλαδή, που ασκεί το καθεστώς στον φεμινισμό μπορεί να εκφέρεται με όρους συνολικής απόρριψης, ωστόσο πρόκειται για μια πιο αυταρχική, πιο ολοκληρωτική και πιο συστηματική έκφραση λόγων που είναι ηγεμονικοί ήδη, πριν την επιβολή του καθεστώτος.

Επίσης, η επιχειρηματολογία αυτή έχει συντηρητικό πρόσημο και πηγάζει από το αντιδιαφωτιστικό κίνημα, του οποίου η λογική τονίζει τις εθνικές ιδιαιτερότητες και απορρίπτει οποιαδήποτε μορφή ξενικής επιρροής ή ώσμωσης με την εγχώρια κουλτούρα. Η προφανής αντίφαση σε αυτήν τη συντηρητική επιχειρηματολογία είναι ότι τα αυταρχικά καθεστώτα της πε-

26. Σίτσα Καραϊσκάκη, «Μεγάλος ο προορισμός σας», *Νεολαία* 27 (1939), σ. 889.

27. Ρόζα Βασιλάκη, «Φύλο, μνήμη και πολιτική: Οι γυναίκες στην μεταξική κοινωνία», *Ιστορικά* 26/48 (2008), σ. 79-102. Για μια ιστορία του φεμινιστικού κινήματος στην Ελλάδα βλ. Έφη Αβδελά, Αγγέλικα Ψαρρά (επιμ.), *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου. Μια ανθολογία*, Αθήνα, Γνώση, 1985, Ελένη Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας, 1987, Αγγέλικα Ψαρρά, «Φεμινίστριες, σοσιαλίστριες, κομμουνίστριες. Γυναίκες και πολιτική στον μεσοπόλεμο», στο Γιώργος Μαυρογορδάτος, Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Κρήτης, σ. 67-82. Για τη γοητεία που άσκησαν οι εθνικοσοσιαλιστικές και φασιστικές ιδέες σε φεμινιστικούς κύκλους βλ. Rita Thalmann (επιμ.), *Entre émancipation et nationalisme. La presse féminine d'Europe 1914-1945*, χ.τ., Deuxtemps Tierce, 1990.

ριόδου αυτής βρίσκονταν σε συνεχή επικοινωνία και αντάλλαζαν όχι μόνο ιδέες και έννοιες αντιφιλελεύθερου περιεχομένου αλλά εμπνέονταν από αντίστοιχους θεσμούς που υιοθετούσαν – η ύπαρξη της ΕΟΝ συνιστά ένα τέτοιο παράδειγμα.

Οι επιθέσεις στις «ξενόφερτες» ιδεολογίες εκφέρονται στη λογική της πάταξης μιας ριζοσπαστικοποίησης προς τη «λάθος» κατεύθυνση: μπορεί το πρόταγμα των πολιτικών ελευθεριών να αγγίζει συνειδητά έναν μικρό αριθμό γυναικών, εντούτοις το καθεστώς θα στραφεί εναντίον όλων των φορέων που το εκφράζουν, απειλώντας το αυταρχικό ιδεώδες: έτσι, κλείνει ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, καταργείται βίαια το περιοδικό του *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, ενώ το Λύκειο Ελληνίδων συνεχίζει τη δραστηριότητά του και το περιοδικό *Ελληνίς* του Εθνικού Συμβουλίου των Ελληνίδων συνεχίζει την έκδοσή του καθ' όλη τη διάρκεια της δικτατορίας Μεταξά. Οι δυο τελευταίες οργανώσεις δεν καταργήθηκαν από το καθεστώς καθότι εν πολλοίς συνέπλευσαν με την ιδεολογία του.

Η ίδια η αντιπρόταση της ΕΟΝ και του περιοδικού *Νεολαία*, από την άλλη, φιλοδοξεί να καρπωθεί αλλά και να μετουσιώσει αυτή την κληρονομιά του δημόσιου λόγου περί γυναικών που είχε αναπτυχθεί κατά τον Μεσοπόλεμο σε ένα νέο εθνικιστικό-φασιστικό αφήγημα. Στο πλαίσιο αυτής της λογικής ίσως μπορεί να ερμηνευθεί και η πρόταση του ίδιου του Μεταξά για την ψήφο των γυναικών στο πολίτευμα που φαντασιώνεται και το οποίο κυκλοφορεί το 1945 από την κόρη του Λουκία Μεταξά. Το «μελλοντικό» αυτό σύνταγμα, το οποίο δεν εφαρμόστηκε ποτέ λόγω του θανάτου του Μεταξά, όριζε ότι «εκλογείς θα είναι τα παιδιά 18 ετών μέχρι βαθέος γήρατος, αρσενικά και κορίτσια, εκλέξιμοι δε αφού εκπληρώσουν την στρατιωτικήν των υποχρεώσιν».²⁸ Πώς μπορεί να ερμηνευθεί η πρόκριση μιας τέτοιας ριζοσπαστικής ιδέας, ενός σταθερού αιτήματος του μεσοπολεμικού φεμινισμού από τον ίδιο

28. Φάκελος 10, Αρχείο Ιωάννη Μεταξά, ΓΑΚ: Κ065, σ. 8.

τον Μεταξά; Θεωρούμε ότι το κλειδί της ερμηνείας βρίσκεται ακριβώς στην εγγενή ικανότητα των αυταρχικών καθεστώτων της εποχής να λειτουργούν «εκλεκτικά»,²⁹ ενίοτε ευκαιριακά και κατά πώς επιβάλλει η συγκυρία, όπως σημειώνεται παρακάτω, αλλά και στο γεγονός ότι τα καθεστώτα αυτά, και το μεταξικό που εξετάζεται εδώ ειδικότερα, δεν είναι αμιγώς παραδοσιοκρατικά ή συντηρητικά με τη συμβατική έννοια. Έχουν ενσωματώσει βαθιά την εργαλειακή ορθολογικότητα που χαρακτηρίζει το νεωτερικό εγχείρημα, και εργαλειακά χρησιμοποιούν τόσο τις ιδέες εκείνες που μπορούν να κινητοποιήσουν τις μάζες όσο και μια σειρά από θεσμούς (δημόσια παιδεία, μαζικές οργανώσεις τύπου ΕΟΝ) για να κατασκευάσουν την κοινωνική πραγματικότητα την οποία οραματίζονται.

Ο δημόσιος λόγος αναφορικά με τον ρόλο της γυναίκας μεταστρέφεται ριζικά προς τη νεωτερική του πλευρά, όταν πλησιάζουν τα σύννεφα του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και γίνεται σαφές ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να αποφύγει την εμπλοκή της σε αυτόν. Πλέον η καθολική κινητοποίηση ενάντια στον εξωτερικό εχθρό –παρότι ιδεολογικά ομόλογος με το καθεστώς Μεταξά– προκρίνεται ως η βασική προτεραιότητα του έθνους. Οι γυναίκες δεν μπορούν να απουσιάζουν από αυτή την εθνική προσπάθεια για τη διατήρηση της εθνικής ακεραιότητας της πατρίδας. Αυτό σηματοδοτεί και μια αναπροσαρμογή της προπαγάνδας του μεταξικού καθεστώτος που να συμπλέει με τη νέα συγκυρία, στην οποία το εθνικό καθήκον απαιτεί την εμπλοκή των γυναικών από όλα τα πιθανά πόστα, ασχέτως εάν αυτά αντίβαιναν στις μέχρι τότε ρητορείες των μεταξικών ιδεολόγων. Η ΕΟΝ στο σύνολό της επίσης επιστρατεύεται από διαφορετικές θέσεις και ρόλους για τον πόλεμο ενάντια στους Ιταλούς, ενώ, από το 1939, εκπαιδεύεται με όπλα προκειμένου να είναι προετοιμασμένη για τον ερχόμενο πόλεμο. Αξιακό σύστοιχο της νέας πραγματικότητας είναι η έννοια της θυσίας: οι γυναίκες, όπως

29. Palmiro Togliatti, *Lezioni sul fascismo*, Ρώμη, Editori Riuniti, 1970.

και το υπόλοιπο έθνος, έπρεπε πλέον να θεωρούν τη θυσία της ζωής τους ως εθνικό τους χρέος. Στη συλλογιστική αυτή αρχίζουν και πληθαίνουν τα άρθρα στον μεταξικό Τύπο τα οποία κάνουν λόγο για τα νέα καθήκοντα της γυναίκας στο πλαίσιο του πολέμου. Στο άρθρο με τίτλο «Η Δράσις της Γυναίκας στον Πόλεμο» διασαφηνίζονται ορισμένα από αυτά ως εξής:

Στο σημερινόν πόλεμο η δράσις της γυναίκας είναι περισσότερο αποδοτική. Ο γυναικείος βοηθητικός στρατός δεν χρησιμεύει σήμερα μόνον στην υγειονομική υπηρεσία, αλλά αντικαθιστά στα δημόσια και δημοτικά γραφεία, στα πολεμικά εργοστάσια και στις στρατιωτικές ακόμη υπηρεσίες τον μαχόμενον πληθυσμό της εμπολέμης χώρας. Έτσι, χάρις στην πλατύτερη δράσι της γυναίκας, οι στρατοί δεν στερούνται ενός μεγάλου αριθμού πολεμιστών, όπως συνέβαιnen άλλοτε [...] Όλους αυτούς μάλιστα, που έμεναν μακριά από τη ζώνη των πολεμικών επιχειρήσεων, τους έλεγαν παλαιότερα περιφρονητικά κουραμπιέδες. Με τη σημερινή πολεμική δράση της όμως η γυναίκα κατήργησε τους κουραμπιέδες του στρατού και με την αφοσίωσί της στο ιερό καθήκον της πατρίδος, απέσπασε την ευγνωμοσύνην της χώρας της.³⁰

Στο συγκεκριμένο άρθρο επίσης αποφεύγεται οποιαδήποτε αναφορά ως προς τον ρόλο της ως μητέρας και παρουσιάζονται οι γυναίκες εξισωμένες με τους άντρες ως προς τα οφειλόμενα καθήκοντά τους προς την πατρίδα.

Η Σίτσα Καραϊσκάκη, αφού έχει μνημονεύσει σε αρκετά άρθρα της, μετά την έναρξη του πολέμου, τα νέα καθήκοντα των γυναικών στη νέα συγκυρία, σε ένα άρθρο της τον Απρίλη του 1940 στο περιοδικό *Νεολαία* με τίτλο «Σύμβολο Θυσίας» κάνει σαφή αναφορά στην αξία της θυσίας, καθώς «μόνο διά της θυσίας θα φθάνουμε πάντα προς τη νίκη».³¹ Στην ίδια σελίδα του άρθρου αυτού γίνεται επίσης μνεία για τον ρόλο

30. Α. Παπαδήμας, «Η δράσις της γυναίκας στον πόλεμο», *Νεολαία* 15 (1940), σ. 471.

31. Σίτσα Καραϊσκάκη, «Σύμβολο θυσίας», *Νεολαία* 27 (1940), σ. 852.

των γυναικών στον Σοβιετοφινλανδικό Πόλεμο του 1939, όπου «αυτές έκαναν όλες τις βοηθητικές υπηρεσίες και με αυτόν τον τρόπο οι άνδρες μπορούσαν να πολεμήσουν. Φυσικά εκτελούσαν και τα νοσοκομειακά καθήκοντα. Ανέλαβον τον εφοδιασμό του στρατού και την τροχαία κίνησι. Ωδηγούσαν έλκηθρα, έβοσκαν κοπάδια τάρανδων και εκτελούσαν χρέη παρατηρητών της Ανωτέρας Εθνική Αμύνης».³²

Εξυμνώντας την αρετή της αυτοθυσίας στην προσπάθεια δημιουργίας εθνικών συμβόλων στις σελίδες της *Νεολαίας* γίνεται αφιέρωμα στη θανούσα, ύστερα από πτώση με ανεμόπτερο, Νίκη Περακάκη, στο Κέντρο Αεροπορίας της ΕΟΝ. Στο πλαίσιο αυτό, το δημοσίευμα αναφέρεται σε αυτήν που «έμεινε πιστή μέχρι θανάτου. Επесφράγισε τον όρκο της, τον πανίερο όρκο όλων μας, με το αίμα της. Και κατέκτησε την μεγάλη τιμή να προσφέρει και την ζωή της στο αγώνα».³³ Η λατρεία του θανάτου και της αυτοθυσίας δεν είναι ωστόσο αποκλειστικό χαρακτηριστικό της ελληνικής εκδοχής του μεσοπολεμικού φασισμού, αλλά απαντάται σε όλα τα συγγενικά καθεστώτα της περιόδου.³⁴ Παράλληλα, η αναφορά σε παρελθούσες ανάλογες ιστορικές πολεμικές εμπειρίες από τις οποίες βγήκε νικητής ο ελληνικός στρατός δεν λείπουν. Κυρίως υπάρχουν αναφορές στις μάχες του 1821, που οδήγησαν στη δημιουργία του ελληνικού κράτους, ενώ το μοτίβο των Σουλιωτισσών, οι οποίες αποφάσισαν να πεθάνουν ελεύθερες παρά να υποδουλωθούν από τους Τούρκους, επανέρχεται τακτικά.

Παρ' όλα αυτά, η κινητοποίηση των γυναικών δεν συνιστούσε μόνο ένα ρητορικό σχήμα, ήταν μια νέα πραγματικότητα από την οποία οι γυναίκες απέκόμισαν εμπειρίες. Ανέλαβαν νέους ρόλους, πρωτόγνωρους για τις ίδιες, με επίκεντρο τη βο-

32. Στο ίδιο.

33. Α. Κανελλόπουλος, «Ο θάνατος της ηρωίδος», *Νεολαία* 45 (1940), σ. 1420.

34. Βλ. Mark Neocleous, «Long live death! Fascism, resurrection, immortality», *Journal of Political Ideologies* 10/11 (2005), σ. 31-49.

ήθεια στα μετόπισθεν όπως: της νοσοκόμας, της εμπλοκής με την παραγωγή υλικών για τους φαντάρους στο μέτωπο και, ιδιαίτερα στην επαρχία, σε θέσεις εργασίας που μέχρι τότε είχαν άνδρες και οι οποίοι είχαν φύγει για τον πόλεμο. Οι γυναίκες από την περιοχή της Πίνδου ενεπλάκησαν στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο κατά την πρώτη του φάση με τη συμμετοχή τους σε οχυρωματικά έργα, στη δημιουργία δρόμων, στη μεταφορά όπλων, πολεμοφοδίων και ρουχισμού στον ελληνικό στρατό. Μετά την απόβαση των Γερμανών στην Κρήτη, επίσης πολλές γυναίκες μετείχαν με τα όπλα στις εξελισσόμενες μάχες. Στη βοήθεια στα μετόπισθεν γίνονται δεκτές και σεξεργάτριες του Πειραιά, στις οποίες αναφέρεται: «Με γράμματα απλά, γεμάτα ανορθογραφίες και μουντζούρες, αλλά γεμάτα επίσης από μια εθνική έξαρση, μετέφεραν και οι πόρνες ακόμα τον θησαυρό τους από τον βωμό της Αφροδίτης στον βωμό της Πατρίδος. Γενικός εξαγνισμός». Πραγματικότητες που δύσκολα θα γίνονταν αποδεκτές σε περιόδους κανονικότητας και οι οποίες βρίσκονται στο αντίποδα με τον παραγόμενο λόγο των ιδεολογών του μεταξικού καθεστώτος πριν την έναρξη του πολέμου.³⁵

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Εν κατακλείδι, το παρόν κείμενο επιχείρησε μια πρώτη ερμηνεία των αντιφατικών όψεων του καθεστώτος Μεταξά, μέσα από την εξέταση της προπαγάνδας για τον ρόλο της γυναίκας στη φαντασιακή κοινωνία που οραματίζεται. Οι μεταξικές ιδέες περί φύλου αλλά και οι πρακτικές που εν πολλοίς επιβλήθηκαν ως στρατηγική εμπέδωσης αυτού του νέου προτύπου γυναίκας σκιαγράφησαν ένα ιδεολόγημα που δεν παρουσιάζει την εσωτερική συνέπεια ή ιδεολογική «καθαρότητα» που υπο-

35. Μαρίνα Πετράκη, 1940 – Ο άγνωστος πόλεμος. Η ελληνική πολεμική προσπάθεια στα μετόπισθεν, Αθήνα, Πατάκης, 2014, σ. 177.

τίθεται ότι διέπει τις απόλυτες, αυταρχικές κοσμοθεωρίες. Η εργαλειοποίηση του φύλου αποτελεί προνομιακό πεδίο για την ανάδειξη αυτών των αντιθέσεων που διέπουν τα αυταρχικά καθεστώτα της εποχής. Το γυναικείο πρότυπο που προβάλλει η προπαγάνδα του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου χαρακτηρίζεται από στοιχεία τόσο «παραδοσιακά» ή «συντηρητικά» που εστιάζουν στη μητρότητα και τη φροντίδα του οίκου όσο και «νεωτερικά» ή «προοδευτικά», όπως ο δημόσιος ρόλος των γυναικών από μια πληθώρα θέσεων. Η διαπίστωση αυτή μας οδηγεί σε δύο βασικά συμπεράσματα: Πρώτον, σε μια βαθύτερη κατανόηση των αυταρχικών καθεστώτων του Μεσοπολέμου ως μορφωμάτων νεωτερικών, αν όχι υπερ-νεωτερικών, υπό την έννοια της αναπαραγωγής της «παράδοσης» μέσω νεωτερικών τεχνικών πειθάρχησης και υποκειμενοποίησης, των οποίων η ΕΟΝ και παρόμοιου τύπου οργανώσεις αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα. Το δεύτερο συμπέρασμα, το οποίο θα θέλαμε να καταθέσουμε ως υπόθεση εργασίας για μελλοντική έρευνα, είναι ότι η κοινωνικοποίηση στις συστηματικές εθνικιστικές διδαχές της ΕΟΝ αποτέλεσε έναν ιδιότυπο προθάλαμο για τη μαζική συμμετοχή στις γραμμές του ΕΑΜ, στα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης που ακολούθησαν την κατάρρευση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου. Έχοντας ως κοινό παρονομαστή το «εθνικό», την «πατρίδα», η ΕΟΝ και οι πρακτικές της, τόσο σε ό,τι αφορά της γυναίκες όσο και τους άνδρες, άνοιξε παραδόξως τον δρόμο προς το ΕΑΜ και την ιδεολογία μιας γυναικείας απελευθέρωσης, που τόσο συστηματικά επιχείρησε να καταπνίξει.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΔΟΞΑΣ / ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΡΑΚΟΥΛΙΔΗΣ:
ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΗΘΙΚΟΥ ΠΑΝΙΚΟΥ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΑΘΟΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥ
ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ
ΚΑΙ ΒΙΟΛΟΓΙΖΟΥΣΑ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ
«ΕΡΩΤΟΓΡΑΦΙΑΣ» (ΕΡΩΤΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ
ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΑΣ) ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ¹

Γιώργος Κόκκινος

Στην Ευαγγελία Κουνέλη

Γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη, ο Νικόλαος Ν. Δρακουλίδης (1900-1985) υπήρξε γιατρός, χαλκέντερος συγγραφέας, πεζογράφος και δοκιμιογράφος στους χώρους της κριτικής της λογοτεχνίας και της θεωρίας και ιστορίας της τέχνης. Είναι γνωστός με το λογοτεχνικό ψευδώνυμο «Άγγελος Δόξας». Σπούδασε Ιατρική στα Πανεπιστήμια Αθηνών, Βιέννης και Παρισιών, καθώς επίσης Ιστορία της Τέχνης και Αισθητική στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών του Πολυτεχνείου της Αθήνας. Η ιατρική του ειδίκευση είναι πολυδιάστατη και πολυπρισματική: Η πρώτη του ειδικότητα ήταν αυτή του αφροδισιολόγου-δερματολόγου, με εστίαση στην ασθένεια της

1. Στο κείμενο αυτό αξιοποιήθηκε ως πρώτη ύλη ένα κεφάλαιο από το βιβλίο μου «Άξια» και «ανάξια» ζωή. *Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική: ο γιατρός στο ρόλο του κοινωνικού θεραπευτή και του εθνικού αναμορφωτή*, Αθήνα, Ταξιδευτής, 2021. Το αρχικό κείμενο έχει, ωστόσο, τροποποιηθεί και συμπληρωθεί σε σημαντικό βαθμό (πολλά μέρη από το αρχικό κείμενο έχουν αφαιρεθεί, ενώ επίσης προστέθηκαν πολλά νέα στοιχεία για τους ψυχιάτρους Κ. Δ. Κωνσταντινίδη και Γ. Φιλιππόπουλο, όπως και για τον ιστορικό των ιδεών και γραμματόλογο Κ. Θ. Δημαρά, ενώ έχει συμπεριληφθεί και ένα εποπτικό σχεδιάγραμμα και εππλέον φωτογραφικό υλικό). Γενικότερα, έγινε επανεπεξεργασία και αναδιάταξη του κειμένου, σύμφωνα με τη θεματολογία του παρόντος τόμου.

σύφιλης (διατηρούσε μάλιστα ισχυρό δίαυλο επικοινωνίας με τον καθηγητή Γεώργιο Φωτεινό),² και ενεργού στα διεθνή ερευνητικά, κλινικά και θεραπευτικά τεκταινόμενα της συφιλιδολογίας.³ Η δεύτερη ήταν αυτή του σεξολόγου, ενώ η τρίτη σχετιζόταν με τις σπουδές Ψυχιατρικής και Ψυχανάλυσης που πραγματοποίησε, αλλά και, ευρύτερα, με τη συνάφειά του με τους ψυχαναλυτικούς κύκλους. Ειδικότερα, επιχείρησε, κατά κύριο λόγο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, να συναρμόσει τα πεδία της σεξολογίας και της ψυχανάλυσης επικεντρώνοντας το ερευνητικό ενδιαφέρον του στα «ψυχοσεξουαλικά συμπλέγματα». Στο πλαίσιο αυτό, έγραψε πρωτότυπες εργασίες, οι οποίες είτε ανέτρεχαν σε πολιτισμικά αρχέτυπα αντλημένα από την αρχαία ελληνική μυθολογία, προκειμένου να περιγράψουν παραλλαγές του οιδιποδείου συμπλέγματος,⁴ είτε αντλούσαν ιστορικά παραδείγματα από το αρχαιοελληνικό και

2. Στην πρώτη σελίδα της ειδικής πραγματείας του Ν. Ν. Dracoulidès, *Sensibilisation et désensibilisation en Dermatologie*, με πρόλογο του Paul Ravaut, επικεφαλής του νοσοκομείου Σεν Λουί στο Παρίσι (Paris 1925), που έχω στην κατοχή μου, υπάρχει η εξής ιδιόχειρη αφιέρωση στον Γ. Θ. Φωτεινό: «Εἰς τον πρότον ἐν τῇ Δερματολογίᾳ διδάσκαλόν μου Κον Καθηγητὴν Γ. Φωτεινόν, μετὰ πάσης τῆς προσηκούσης τιμῆς καὶ σεβασμοῦ». Συνεργάστηκε μαζί του και στη συγγραφή της εισηγητικής έκθεσης του νόμου «περί οργάνωσης του αντιπροδοσίου αγώνος ἐν Ἑλλάδι», που υπέβαλε προς ψήφιση το υπουργεῖο Υγιεινῆς το 1929.

3. Βλ. ενδεικτικά Νικόλαος Ν. Δρακουλίδης, *Πώς πρέπει να γίνεται η θεραπεία της προσφάτου συφιλίδος. (Οδηγίαί διά την πράξιν)*, ανάτυπο από τα *Ελληνικά Χρονικά Δερματολογίας και Αφροδισιολογίας* 2 (Ιούνιος 1939). Εκεί πιστοποιείται ότι ο Δρακουλίδης παρακολουθεί εκ του σύνεγγυς τα τεκταινόμενα στη βασική επιστήμη του. Παραδείγματος χάρη, τάσσεται αναφανδόν υπέρ της χρησιμότητας των συνδυαστικών, χρόνιων και συστηματικών θεραπευτικών σχημάτων, καθώς και υπέρ της άμεσης προσφυγής του ασθενή στη θεραπεία, ακόμα και πριν να υπάρξει ορολογική ανίχνευση των σπειροχαιτών (θετικοποίηση) ή μικροσκοπική διαπίστωση της παρουσίας τους «επί του έλκους».

4. Νικόλαος Ν. Δρακουλίδης, *Τα ψυχοσεξουαλικά συμπλέγματα του «Θυέστη» και της «Κράτειας». Εισαγωγή εις την ορολογίαν των ποικιλιών του Οιδιποδείου Συμπλέγματος*, Αθήνα, 1957. Μολονότι εσπάζει τον φακό του στα δύο προαναφερθέντα συμπλέγματα, κάνει λόγο και για μια πλειάδα άλλων παραλλαγών του οιδιποδείου τόσο από την πλευρά των παιδιών (αγοριού/κοριτσιού) όσο και από αυτήν των γονέων (άνδρα/γυναίκας): συμπλέγματα Περιάνδρου, Ιππολύτου και Ιππολύτης, θυγατέρων του Λωτ, Οινόμαου, Πέλοπα και Ορέστη.

ρωμαϊκό παρελθόν, με σκοπό να χαρτογραφήσουν και να συμβολοποιήσουν σύνδρομα σεξουαλικής παθολογίας, όπως λόγου χάρη ο μεσαλινισμός, δηλαδή μια μορφή γυναικείας ψυχρότητας και έλλειψης ικανοποίησης (αναφροδισία) που οδηγεί στη νυμφομανία.⁵ Ο Δρακουλίδης διετέλεσε γενικός γραμματέας και πρόεδρος της Ελληνικής Αντιαφροδισιακής Εταιρείας, ενώ ήταν μέλος της Γαλλικής Εταιρείας Δερματολογίας και Συφιλιδολογίας, καθώς και της Γαλλικής Εταιρείας Ηθικής και Υγιεινής Προφυλάξεως. Χρημάτισε, επίσης, αντεπιτελλόν μέλος του Παγκόσμιου Οργανισμού Ψυχικής Υγείας.

Η ΑΙΤΙΟΚΡΑΤΙΑ ΤΩΝ ΕΝΔΟΚΡΙΝΩΝ ΑΔΕΝΩΝ, Η ΜΟΡΦΟΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΣΩΜΑΤΟΜΕΤΡΙΑ

Στις σεξολογικές μελέτες του Δρακουλίδη η ενδοκρινολογία διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο. Δεν ασχολείται, ωστόσο, μόνο με την παθολογία του ερωτικού ορμέμφυτου, τη θεραπεία δυσλειτουργιών και την αναζωογόνηση της σεξουαλικότητας με κύρια μέθοδο την ορμονοθεραπεία. Επειδή ο ορίζοντας του επιστημονικού πεδίου του είναι η βιοπολιτική διαχείριση του πληθυσμού, φθάνει μέχρι το σημείο να κατασκευάσει πίνακες «αρμοζούσης διαφοράς ηλικίας γάμου μεταξύ ανδρός και γυναικός» ή πίνακες φυσιολογικής συχνότητας σεξουαλικών συννευρέσεων του άνδρα (η γυναίκα δεν τον απασχολεί). Στο ίδιο πνεύμα, υπολογίζει το ελάχιστο και το μέγιστο μιας ποσοτικής κλίμακας των επιτρεπόμενων συνουσιών του άνδρα (και ασφαλώς όχι της γυναίκας) στις περιόδους της σεξουαλικής του ενεργητικότητας, δημιουργώντας στην ουσία έναν κανόνα φυσιολογικότητας που έχει ως ακραία όρια αφενός τη νοσηρή εγκράτεια και αφετέρου την παθογενή υπερδραστηριότητα.

5. Νικόλαος Ν. Δρακουλίδης, *Μεσαλινισμός. Ψυχαναλυτική και σεξολογική επισκόπησης της Ρωμαίας αυτοκρατείας Μεσαλίνας*, Αθήνα 1957.

Μια τέτοια συστηματοποίηση της σεξουαλικότητας προϋποθέτει την αξιωματική παραδοχή της φυσικής και πολιτισμικής εξάρτησης της γυναίκας από τον άνδρα (εξ ορισμού αρκετά ή πολύ μικρότερης σε ηλικία από τον σύζυγό της, με το ηλικιακό χάσμα να διευρύνεται όσο οι «βιολογικά» αναλογούσες ηλικίες των συζύγων αυξάνονται ώστε πάντα ο γηραιότερος άντρας να έχει κατά πολύ νεότερη σύζυγο). Από την άλλη πλευρά, ο Δρακουλίδης επιχειρεί να τεκμηριώσει ως δήθεν αναντίρρητη πραγματικότητα τη θέση ότι η ανδρική πολυγαμία –μάλλον πολυγαμικότητα εντός και εκτός γάμου– είναι μια φυσιολογική σεξουαλική συμπεριφορά, η οποία παραπέμπει στα αποκλίνοντα βιολογικά-ενδοκρινολογικά γνωρίσματα των δύο φύλων.⁶ Όπως αποφαινεται, για τη γυναίκα, ον απόλυτα επικαθορισμένο από τον αναπαραγωγικό του ρόλο, δεν υφίσταται ζήτημα σεξουαλικής απόλαυσης μετά την εμμηνόπαυση, δηλαδή, σύμφωνα με τους μέσους όρους της εποχής, μετά την ηλικία των 45-50 ετών.⁷ Είναι τέτοια η θετικιστική πίστη του Δρακουλίδη στην ενδοκρινολογία ώστε οδηγείται στην ανεπιφύλακτη πεποίθηση πως «[ε]ις το προσεχές μέλλον θα καταστή δυνατή η εντός ολίγης ώρας εξακρίβωσις του χαρακτήρος ενός ατόμου, άνευ των πλανών αίτινες χαρακτηρίζουσι τας ψυχολογικάς μεθόδους».⁸

Παράλληλα, για τον Δρακουλίδη, η μελέτη της μορφοψυχολογίας και της σωματομετρίας έχει ως απώτερο σκοπό την αντιστοίχιση των χαρακτηριστικών του κρανίου, του προσώπου και του σώματος με συγκεκριμένους τύπους ψυχολογικής κανονικότητας, αλλά και ψυχοπαθολογίας και αποκλίνουσας σεξουαλικής συμπεριφοράς. Ο Δρακουλίδης ήταν πεπεισμένος ότι τα μορφικά χαρακτηριστικά αποτελούν το «ψυχολο-

6. Ν. Ν. Δρακουλίδης, *Φυσιογνωμία και χαρακτήρ. Μελέτη ψυχοβιολογική. Δευτέρα έκδοσις επηυξημένη μετά 14 εικόνων εν τω κειμένω*, Αθήνα, Τύποις Κ. Σ. Παπαδογιάννη, 1937, σ. 68-69.

7. Στο ίδιο, σ. 70.

8. Στο ίδιο, σ. 60.

γικόν κάτοπτρον» του ατόμου, ενώ, ταυτόχρονα, λειτουργούν ως δείκτες αρετών και ελαττωμάτων που οφείλονται στη γενετική και ενδοκρινολογική ιδιαιτερότητα κάθε ανθρώπινου υποκειμένου. Γι' αυτόν, ειδικά το πρόσωπο νοούνταν ως «το επισκεπτήριο ολοκλήρου της ανθρωπίνης κατασκευής». Η μελέτη της δομής του κρανίου και η μορφολογία του προσώπου θα οδηγούσε σε βιο-τυπολογικές κατατάξεις, με βάση τις οποίες θα πιστοποιούνταν η φυσιολογικότητα και το άνυσμα των παθογενών αποκλίσεων από τον ανθρωπολογικό κανόνα. Για να επιτύχει τον στόχο του και ακολουθώντας τους δυτικοευρωπαίους μέντορές του, όπως τον Πολ Αρτανμπέργκ (Paul Hartenberg), συγγραφέα του βιβλίου *Physionomie et character. Essai de physionomie scientifique* (Alcan, Paris 1908), τον Ερνστ Κρέτσεμερ (Ernst Kretschmer), τον γερμανό φιλοναζιστή ψυχίατρο, και τους ενδοκρινολόγους Λεοπόλντ Λεβί (Leopold Lévi) και Νικόλα Πέντε (Nicola Pende), ο Δρακουλίδης προχώρησε στον συγκεκριισμό ερευνητικών μεθόδων και πορισμάτων τα οποία προέρχονταν κατεξοχήν από την ψυχιατρική, τη μορφοψυχολογία και την ενδοκρινολογία. Ας σημειωθεί παρεκβατικά στο σημείο αυτό ότι δεν πρέπει να είναι τυχαία η δομική ομοιότητα του τίτλου του βιβλίου του Αρτανμπέργκ με το εμβληματικό και αρχετυπικά μισογυνικό βιβλίο του βιεννέζου φιλόσοφου Ότο Βάινινγκερ (Otto Weininger) *Φύλο και χαρακτήρας*, το οποίο εκδόθηκε το 1903, συμπύκνωσε το άγχος και τον φόβο των ευρωπαίων ανδρών για τη γυναικεία σεξουαλικότητα και έδρεπε πλούσιους καρπούς από τις πωλήσεις του χωρίς διακοπή έως τη δεκαετία του 1930.

Ο Δρακουλίδης συγκρότησε τη γενεαλογία της μορφοψυχολογίας δίνοντας ιδιαίτερη θέση στην τάση συσχέτισης της ανθρώπινης μορφής με μορφές ζώων. Στη συνέχεια ανέτρεξε στα *Φυσιογνωμικά* του Αριστοτέλη και προχώρησε χρονολογικά στους Τζαμπατίστα Ντέλα Πόρτα (Giambattista Della Porta, 1535-1615), Σάμιουελ Φούξιους (Samuel Fuchsius, 1588-1630), Γιόχαν Κάσπαρ Λαβάτερ (Johan Kaspar Lavater, 1741-1801),

Φραντς Γιόσεφ Γκαλ (Franz Joseph Gall, 1758-1828) (φρενολογική φυσιογνωμική), Ντουσέν ντε Μπουλόν (Guillaume-Benjamin-Amand Duchenne de Boulogne, 1853-1914) (προσωπομετρική φυσιογνωμική), Τσέζαρε Λομπρόζο (Cesare Lombroso, εγκληματική φυσιογνωμική), Κλοντ Σιγκό (Claude Sigaud, 1862-1921) (διάκριση σε εγκεφαλικούς, μυϊκούς, στομαχικούς και αναπνευστικούς τύπους), αδελφούς Γκαστόν και Αντρέ Ντουρβίλ (Gaston και André Durville, 1923, διάκριση σε τετράγωνο, ωοειδή, μεικτό και εκφυλισμένο τύπο), Αλφόνς Μπερτιγιόν (Alphonse Bertillon, 1853-1914) και Ρενέ Σεμελένιε (René Semelaigne, 1855-1934). Ο πρώτος σταθμός στην πορεία του Δρακουλίδη ήταν η κατηγοριοποίηση του Κρέτσεμερ, ο οποίος το 1932 εισήγαγε την τετραμερή τυπολογία σε λεπτόσωμο-ασθενικό, αθλητικό, πυκνικό-παχύ και μεικτό ανθρώπινο τύπο, επιχειρώντας όμως, παράλληλα, και την αντιστοίχιση της σωματο-μορφολογικής τυπολογίας του με την ψυχοπαθολογική τυπολογία του Εμίλ Κρέπελιν (Emil Kraepelin) (μανιοκαταθλιπτικοί έναντι σχιζοειδών). Πιο συγκεκριμένα, ο Κρέτσεμερ αντιστοίχισε τον εξωστρεφή πυκνικό τύπο με τον μανιοκαταθλιπτικό, ενώ τον λεπτόσωμο και τον αθλητικό με τον σχιζοειδή-σχιζοφρενή. Ο δεύτερος σταθμός ήταν οι έρευνες των ενδοκρινολόγων Λεβί και Πέντε, οι οποίοι συνέδεσαν τα αναπτυξιακά, ανατομικά-σωματομετρικά και τα μορφοψυχολογικά χαρακτηριστικά των ατόμων με την υπερλειτουργία ή την υπολειτουργία ενός, πολλών ή όλων των ενδοκρινών αδένων, καταλήγοντας σε μια τυπολογία η οποία περιλάμβανε μεν ως γενικές κατηγορίες τον συμπαθητικοτονικό, τον βαγοτονικό και τον νευροτονικό ή μεικτό τύπο, μπορούσε, ωστόσο, να υποδιαιρεθεί εσωτερικά σε πολλαπλές υποκατηγορίες, προκειμένου να εξηγήσει την πολυμέρεια και πολυπαραγοντικότητα της ανθρώπινης κατάστασης.⁹

Ανεξάρτητα πάντως από την επιστημονική αποτίμηση της συναφούς διεθνούς βιβλιογραφίας, ο Δρακουλίδης είναι πεπει-

9. Στο ίδιο, σ. 38.

σμένος ότι η ενδεδειγμένη μέθοδος φυσιογνωμικής ερμηνείας είναι αυτή που βασίζεται «εις την καθημερινήν παρατήρησιν και την πρακτικήν ψυχολογίαν και έχει ως πεδίο εφαρμογής το πρόσωπον». ¹⁰ Μια τέτοια προσέγγιση επιχειρεί να προσδώσει ακαδημαϊκή εγκυρότητα σε αποφάνσεις του τύπου: «οι παρυσιάζοντες ευστροφίαν πνεύματος, ευθυμίαν, αισιοδοξίαν, έχουν τα ὦτα τοποθετημένα υψηλά» ή «τα λεπτά και μικρά ὦτα ανήκουν εις φυλάς καλλιεργημένας και φανερώνουν λεπτότητα σκέψεως και αισθημάτων» ή «ρις ευθεία και μακρά ανήκει εις άνθρωπον σοβαρόν και ευθύν» ή «βλέμμα ρέπον προς τα κάτω με χαμηλωμένην την κεφαλήν, φανερώνει αιδώ, δειλίαν, ταπεινότητα» ή, τέλος, «η ακροθιγής χειραψία προδίδει ατολμίαν». ¹¹ Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι ο Δρακουλίδης πιστεύει αξιωματικά ότι «η ηθική προσωπικότης του ανθρώπου είναι το κάτοπτρον της φυσικής αυτού υποστάσεως, ήτις διέπεται από την λειτουργίαν των αδένων ἔσω εκκρίσεως». ¹² Παράλληλα, και η υπερβάλλουσα διανοητική δεινότητα, ὅ,τι αποκαλεί μεγαλοφυΐα, σχετίζεται καταλυτικά με την ορμονική ταυτότητα και ιδιαιτερότητα των ατόμων, συγκεκριμένα με την ὑπαρξή «πολυαδενικού συνδρόμου». ¹³ Παρά την ανελαστική αυτή πεποίθηση, αναγκάζεται πάντως να παραδεχθεί ότι οι βιολογικές ροπές που συνδιαμορφώνουν τον χαρακτήρα του ατόμου, τα εγγενή γνωρίσματα της ταυτότητας του εαυτού ως ενιαίου αλλά και εσωτερικά πολύπλοκου οργανισμού, μπορεί είτε να ανασταλούν είτε να ενδυναμωθούν από την ισχυρή και συστηματική επίδραση που είναι σε θέση να ασκήσει το κοινωνικό και ειδικότερα το μορφωσιογόνο περιβάλλον. Το περιβάλλον, ὅπως υποστηρίζει ο Δρακουλίδης, ὅπως και η εσωτερίκευση των ηθικῶν κανόνων παρέχουν στον βιολογικό

10. Στο ίδιο, σ. 15.

11. Στο ίδιο, σ. 16-19.

12. Στο ίδιο, σ. 36.

13. Στο ίδιο, σ. 52.

εαυτό ένα δεσμευτικό πλαίσιο προσαρμογής και καλλιέργειας, χάρις στο οποίο, εξάλλου, αμβλύνονται ή χαλιναγωγούνται τα εγωιστικά και τα καταστροφικά ορμέμφυτα.¹⁴ Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, η βίαιη ρήξη της πολιτισμικής συνέχειας, που προκαλείται από μείζονα και τραυματικά ιστορικά γεγονότα, όπως ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ο οποίος οδήγησε στην άρση των «ηθικών φραγμών» και στην υπέρβαση των αναστολών μεταξύ εθνών και ατόμων, μπορεί –απελευθερώνοντας τους καταστροφικούς ανέμους από τον ασκό του Αιόλου– να επιφέρει την ενδυνάμωση των πρωταρχικών εγωιστικών ενστίκτων.¹⁵ Σε μια τέτοια περίπτωση, ο τερματισμός της ανθρωποσφαγής δεν σηματοδοτεί αυτομάτως και τη λήξη της κοινωνικής ανομίας, ακριβώς επειδή τα αποτελέσματα μιας μείζονος πολεμικής αναμέτρησης εγγράφονται στις νοοτροπίες των ανθρώπων, οι οποίες ούτως ή άλλως βραδυπορούν σε σχέση με τα ιστορικά γεγονότα αυτά καθαυτά. Υπό ένα τέτοιο πρίσμα μπορεί να κατανηθεί και να εξηγηθεί, σύμφωνα με τον Δρακουλίδη, η «παθολογία της μεταπολεμικής περιόδου», δηλαδή η ανάδυση στο ιστορικό προσκήνιο ενός κόσμου ψυχικά διαταραγμένου τόσο λόγω της «πολεμικής καταπληξίας (shock)» όσων διασώθηκαν έχοντας οι ίδιοι την τερατώδη εμπειρία του μετώπου και των χαρακωμάτων, όσο και λόγω του «άγχους του πολέμου» που κατέλαβε την ψυχή των αμάχων.¹⁶ Πιο συγκεκριμένα, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος διαμόρφωσε, όπως διατείνεται ο Δρακουλίδης, την ιστορική συνθήκη για την αποδέσμευση του σεξουαλικού ενστίκτου, καθώς και του ενστίκτου της αυτοσυντήρησης, τα οποία κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου αποτέλεσαν συνδυαστικά τα αίτια ποικίλων ψυχικών νευρώσεων που διέβρωσαν την ψυχική και διανοητική ισορροπία λαών, ηγετών και

14. Στο ίδιο, σ. 62.

15. Στο ίδιο, σ. 20-21.

16. Στο ίδιο, σ. 21.

απλών ανθρώπων.¹⁷ Ο Έλληνας γιατρός διατυπώνει, μάλιστα, τη θέση ότι «όλη η άποψις της καινοφανούς μεταπολεμικής νοοτροπίας ήτις χαρακτηρίζει τας πράξεις των μεταπολεμικών [= μεσοπολεμικών] ανθρώπων, οφείλεται κατά μέγα μέρος εις την λόγω του πολέμου αναγκαστικήν σεξουαλικήν αποχήν ήτις επέδρασε τόσον επί του νευροφυτικού συστήματος όσον και επί των σεξουαλικών αδένων».¹⁸ Διαπιστώνουμε ότι η ενδοκρινολογία γίνεται το ερμηνευτικό κλειδί για την προσπέλαση του χαστικού κόσμου της Ιστορίας.

Η ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΑΘΟΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ. Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΗΘΙΚΟΥ ΠΑΝΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΦΙΛΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΟΡΝΕΙΑ

Ο ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΤΗΣ ΣΥΦΙΛΗΣ

Ο Δρακουλίδης θεωρείται ένας εκ των εισηγητών της σεξολογίας και της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στην Ελλάδα. Συνεργάστηκε με κρατικούς θεσμούς, όπως το υπουργείο Υγιεινής και ο στρατός, συγγράφοντας μικρά ενημερωτικά τομίδια κινδυνολογικού χαρακτήρα που διανέμονταν δωρεάν σε μεγάλους αριθμούς¹⁹ –«ιατρικές προσοούρες προπαγάνδας» τα ονόμαζε ο ίδιος– και επέδειξε σταθερή και ακαταπόνητη παρουσία στον δημόσιο λόγο ως συγγραφέας πλήθους λημμάτων και εκλαϊκευτικών άρθρων στο πλαίσιο της ενημέρωσης του πληθυσμού ειδικά για ζητήματα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης και κυρίως

17. Στο ίδιο, σ. 22-23.

18. Στο ίδιο, σ. 35-36.

19. Ν. Ν. Δρακουλίδης, *Η σύφιλις και οι κίνδυνοί της διά το άτομον και την οικογένειαν*, εικονογράφηση Β. Γερμενής, Αθήνα, Έκδοσις Υπουργείου Υγιεινής, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1931 (50ή χιλιάδα). Βλ. επίσης του ίδιου, «Τα αφροδίσια νοσήματα εν τω στρατεύματι», *Επιθεώρησις Υπηρεσιών* (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1929).

για τις κοινωνικές παθογένειες που έπρεπε να αντιμετωπίσει ο «ανταφροδισιακός αγώνας». Πολλά από τα κείμενα αυτά περιλαμβάνονται στο *Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό Ελευθερουδάκη*, στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, στο *Λεξικόν Ιατρικής*, καθώς και στον ιατρικό Τύπο. Η πληθωρικότητα και η τακτικότητα στην παραγωγή γραπτού λόγου στη δημόσια σφαίρα υπηρετούσε μια στρατηγική εδραίωσης ενός ρόλου δημόσιου διανοούμενου, ενός ιατρικού τεχνοκράτη-εμπειρογνώμονα που θα διεκδικούσε, παράλληλα, τόσο τον ρόλο του κοινωνικού μεταρρυθμιστή όσο και αυτόν του συμβούλου της πολιτικής εξουσίας στην απόπειρά της να ιατροκοποιήσει τα κοινωνικά προβλήματα.

Στο πλαίσιο της ακαταπόνητης ενημερωτικής του δραστηριότητας και της «μορφωτικής υγειονομικής προπαγάνδας» που έκρινε σκόπιμο και αναγκαίο να ασκήσει, κατασκευάζοντας με τη συνδρομή και άλλων ειδικών αλλά και συλλογικών φορέων «φράγματα προφύλαξης» της δημόσιας υγείας και του «βιολογικού κεφαλαίου» του έθνους, ο Δρακουλίδης διαδραμάτισε ενεργό ρόλο και στις πρωτοβουλίες που ανέλαβε το Εθνικό Συμβούλιο των Ελληνίδων (ΕΣΕ), μέλος του Διεθνούς Συμβουλίου Γυναικών. Πρωταγωνίστησε, λόγου χάριν, στην οργάνωση διαλέξεων από ειδικούς γιατρούς και υγιεινολόγους, οι οποίες λάμβαναν χώρα συνήθως στις αίθουσες του Παρνασσού και της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Οι διαλέξεις αυτές έπαιρναν στη συνέχεια τον δρόμο της έκδοσης, αποτελώντας την ύλη του επί τούτου σχεδιασμένου περιοδικού οργάνου του ΕΣΕ, που αυτόδηλα ονομάστηκε *Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Υγιεινής*. Επρόκειτο για τεύχη με ειδική θεματολογία που απευθύνονταν προγραμματικά στο ιατρικό σώμα και στα μορφωμένα αστικά στρώματα.

Το πρώτο τεύχος, που εκδόθηκε το 1932, αφορούσε τα λεγόμενα «κοινωνικά νοσήματα», ήτοι τη φυματίωση, τη σύφιλη και άλλες δερματικές ασθένειες, την ελονοσία, το τράχωμα κ.λπ. Στο εισαγωγικό σημείωμα του τεύχους, ο Δρακουλίδης γνωστοποιούσε στο αναγνωστικό κοινό του εντύπου τον σκο-

πό του Τμήματος Δημόσιας Υγιεινής του ΕΣΕ, που ήταν «να πολεμήσει και να ελαττώσει τις αρρώστιες που μαστίζουν την Ελλάδα, να βελτιώσει την υγεία και την ευγονική της ράτσας μας, να διδάξει τη μητέρα τι πρέπει να κάνει για να έχει παιδιά γερά στο σώμα μα και στην ψυχή».²⁰ Η συνάρτηση του πεδίου της ευγονικής με την ιδιαίτερα φορτισμένη λέξη «ράτσα» αποτελεί την απόδειξη τόσο των επιστημονικών όσο και των ιδεολογικών πεποιθήσεων του Δρακουλίδη πριν την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Εκτός από το εισαγωγικό σημείωμα, ο ίδιος υπογράφει και το άρθρο που αναφέρεται στην κοινωνική «μάστιγα» της σύφιλης και στο οποίο επικαλείται την επιστημονική αυθεντία γάλλων ειδικών και κυρίως του γάλλου μέντορά του Ανρί Γκουζερό (Henri Gouzerot). Στις σελίδες του ακολουθεί τη στρατηγική της υπερβολικής κινδυνολογίας, ανατρέχοντας σε επιλεγμένα στατιστικά στοιχεία από την επιδημιολογία άλλων κρατών, ανάγοντας μηχανιστικά την ελληνική περίπτωση στις διεθνείς τάσεις και χρησιμοποιώντας γενικευτικά ελληνικές στατιστικές, που αφορούσαν, όμως, ειδικές κατηγορίες πληθυσμού.

Κινδυνολογεί χαρακτηριστικά όταν ισχυρίζεται ότι αναλογικά με το μέγεθος του πληθυσμού η διάδοση των «κοινωνικών νοσημάτων» στη μεσοπολεμική Ελλάδα είναι «μεγαλύτερη [sic] από κάθε άλλο τόπο», επιδιώκοντας σκοπίμως να δημιουργήσει συνθήκες έκλυσης κοινωνικού φόβου και ηθικού πανικού. Κινδυνολογεί, επίσης, όταν υποστηρίζει: α) ότι το 10% του ελληνικού πληθυσμού έχει μολυνθεί από σύφιλη, υπερβαίνοντας ακόμα και τη νοσηρότητα της Γαλλίας. Ότι η νόσος πλήττει σε ποσοστό 75% τον ελληνικό πληθυσμό στις ηλικιακές βαθμίδες μεταξύ 17 και 40 ετών. Επιχειρώντας αριθμητικές αναγωγές προβληματικού χαρακτήρα καταλήγει

20. Ν. Ν. Δρακουλίδης, «Δυο λόγια για την “Βιβλιοθήκη της Κοινωνικής Υγιεινής”», στο ειδικό αφιέρωμα: «Τα κοινωνικά νοσήματα: Η φυματίωση – Η Σύφιλη – Το Τράχωμα – Οι Τοξικομανίες – Η Ελονοσία», *Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Υγιεινής* 1 (Νοέμβριος 1932), σ. 5-6.

να δηλώσει ότι «[ε]ίς την Ελλάδα έχομεν λεγεώνα ολόκληρη από επτακόσιες χιλιάδες συφιλιδικά άτομα»· β) ότι το 20% των θανάτων που συμβαίνουν ετησίως στην Ελλάδα οφείλεται στη σύφιλη και στις αναμενόμενες ή λανθάνουσες παρενέργειές της· γ) ότι το 25% των βρεφών πεθαίνει από τη νόσο· δ) ότι το 40% των νοσημάτων έχουν ως λανθάνουσα αιτιολογία τη σύφιλη· ε) ότι ο κοινωνικός αντίκτυπος της ασθένειας εκβάλλει στην καταστροφική της επίδραση στις εθνικές οικονομίες των κρατών· και, τέλος, στ) ότι ο ετήσιος αριθμός θανάτων από σύφιλη στη Γαλλία ανέρχεται σε 150.000, ενώ οι «εν ενεργεία συφιλιδικοί όλου του κόσμου» υπολογίζονται σε 150.000.000, με βάση, όμως, έρευνα του *National Geographic Magazine* και όχι ειδικών επιστημονικών φορέων.²¹

Ο Δρακουλίδης αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στην κληρονομική σύφιλη. Επιμένει, παρ' όλα αυτά, ότι συντελεί αποφασιστικά στη γέννηση σχετικά υγιών ανθρώπων η λήψη ολοκληρωμένης θεραπείας εκ μέρους των μολυσμένων μελλοντικών γονέων ακόμα και αν η γυναίκα βρίσκεται ήδη στην περίοδο της κύησης. Εντούτοις, η γέννηση κληρονομικά επιβαρυνμένων ατόμων, αυτών που ο Δρακουλίδης αποκαλεί «κληρονομικοσυφιλικούς επιζώντας» μιας καταστροφής, δημιουργεί μείζον κοινωνικο-οικονομικό πρόβλημα, διότι, σύμφωνα με τον έλληνα γιατρό και τους ξένους μέντορές του, από αυτούς προέρχεται –άποψη που περιενδύεται με την ισχύ βιολογικού

21. Στο ίδιο, σ. 63-64. Για τη νοσηρότητα της σύφιλης στον ελληνικό πληθυσμό του Μεσοπολέμου, παράλληλα όμως και για μια απόπειρα χαρτογράφησης των σεξουαλικών συμπεριφορών βλ. ενδεικτικά Βασιλική Θεοδώρου, Χρήστος Λούκος, «“Οικεία βουλήσει και καθ' υπόδειξιν προσελθούσες”. Από τα μητρώα ασθενών του νοσοκομείου Συγγρού στις σεξουαλικές συμπεριφορές ανδρών και γυναικών τη δεκαετία του 1930», στον συλλογικό τόμο: Δήμητρα Βασιλειάδου, Γλαύκη Γκότση (επιμ.), *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2020, σ. 37-58. Επίσης, Γιώργος Κόκκινος, «Κρίση, εκσυγχρονισμός, αφροδισιοφοβία, ηθικός πανικός: Η περίπτωση του καθηγητή της Ιατρικής σχολής Γεωργίου Θ. Φωτεινού, των θεσμών που δημιούργησε και των πολιτικών που υπηρέτησε (1910-1940)», *Τα Ιστορικά* 70 (Οκτώβριος 2019), σ. 141-164.

νόμου– το μεγαλύτερο ποσοστό αναπήρων, «εκφύλων», αλλά και εγκληματιών.²²

Τρία είναι, κατά τη γνώμη του, τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να ανακοπεί και να περισταλεί η επιδημιολογική διασπορά και δυναμική της νόσου. Τα δύο πρώτα αφορούν το κράτος: είναι, κατά σειρά σπουδαιότητας, η θέσπιση του πιστοποιητικού υγείας των μελλονύμφων και οι δωρεάν αιματολογικές εξετάσεις μία φορά τον χρόνο σε κρατικές νοσοκομειακές δομές που θα απέβλεπαν στην ενδεχόμενη ανίχνευση του ιού («ημέρα του Βάσερμαν»)²³. Το τρίτο μέτρο σχετίζεται με την ατομική υπευθυνότητα –προφανώς των ανδρών– και συνίσταται στη γενικευμένη χρήση προφυλακτικού στη διάρκεια της συνουσίας ή και στην επάλειψη της βάλανου ύστερα από αυτήν με τη φαρμακευτική αντισηπτική αλοιφή του Μέττονικοφ, του πρωτοπόρου ρώσου ανοσολόγου και συνεργάτη του Πάουλ Έρlich (Paul Ehrlich).²⁴

Ο Δρακουλίδης είναι μια ενδεικτική περίπτωση αντιδραστικού μοντερνιστή, ο οποίος αποτόλμησε μια *suī generis* σύνθεση «της νεοτερικής ορθολογικότητας και τεχνικής με τις συντηρητικές αξίες του Αντιδιαφωτισμού».²⁵ Συγκεκριμένα, συνάρμοσε στη σκέψη του προωθημένες και ενίοτε δυνητικά απελευθερωτικές εκφάνσεις της αστικής επιστήμης, όπως η ψυχανάλυση, η αφροδισιολογία και η σεξολογία, με ιδεολογήματα και βιοπολιτικές πρακτικές που ερωτοτροπούσαν –εάν δεν συνέπιπταν– με την αρνητική ευγονική και την ολοκληρωτική θεώρηση του κράτους στην απόπειρά του, χρησιμοποιώντας επιλεκτικά ορισμένα από τα μέσα και τις τεχνολογικές

22. Στο ίδιο, σ. 60.

23. Στο ίδιο, σ. 67.

24. Στο ίδιο, σ. 68.

25. Enzo Traverso, *Το τέλος της εβραϊκής νεοτερικότητας. Ιστορία μιας συντηρητικής στροφής*, μτφρ. Νίκος Κούρκουλος, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2020, σ. 31.

παραμέτρους²⁶ του νεωτερικού επιστημονισμού, να υπερβεί την παθογένεια της νεωτερικότητας, συμβάλλοντας στην αναδημιουργία ενός κόσμου οργανικότητας και εσωτερικής συνοχής. Δηλαδή, στην περίπτωση του, τον ρόλο του τεχνολογικού προοδευτισμού υποδύεται ο ιατρικός λόγος (σύγχρονα κλινικά και επιδημιολογικά δεδομένα, νέες ιατρικές πρακτικές, επένδυση στη φαρμακευτική έρευνα, κοινωνική μέριμνα για τις ευάλωτες ομάδες), ο οποίος χρησιμοποιείται για την κατάστροψη και εφαρμογή κοινωνικών μεταρρυθμιστικών πολιτικών με αξιακό γνώμονα όχι τόσο τη λύτρωση από τα δεινά των σεξουαλικών νοσημάτων, αλλά μάλλον τη βιοπολιτική κυριαρχία του κράτους επί των «στιγματισμένων» πολιτών του. Ο Δρακουλίδης, επί παραδείγματι, συγκαταλέγεται στους πιο μαχητικούς υπέρμαχους της θέσπισης προγαμιαίου πιστοποιητικού υγείας, βασίζοντας την επιχειρηματολογία του στη διαπίστωση ότι στις κοινωνίες του 19ου και του 20ού αιώνα τα αφροδίσια νοσήματα έχουν το κοινωνικό κόστος και τον ηθικό αντίκτυπο ενός σοβούντος ακήρυκτου πολέμου.²⁷ Η άρνηση να συμπεριληφθούν διατάξεις για τη θέσπιση προγαμιαίου πιστοποιητικού υγείας στο σχέδιο του υπό αναθεώρηση Αστικού Κώδικα τον ανάγκασε να προβεί σε έντονο διάβημα προς το Ανώτατο Υγειονομικό Συμβούλιο του Κράτους.²⁸

Ο ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΤΗΣ ΑΔΗΛΩΤΗΣ ΠΟΡΝΕΙΑΣ

Με βάση όσα έχουν προαναφερθεί εύκολα εξηγείται η εμμονή του Δρακουλίδη στη μελέτη της πορνείας και στην ανάγκη

26. Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism. Technology, Culture, and the Politics in Weimar and the Third Reich*, ηλεκτρονική έκδοση, Cambridge University Press, 2003. Ελληνική έκδοση: *Αντιδραστικός Μοντερνισμός: Τεχνολογία, κουλτούρα και πολιτική στη Βαϊμάρη και το Τρίτο Ράιχ*, μτφρ. Παρασκευάς Ματάλας, επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1996.

27. Ενδεικτικά, Νικόλαος Ν. Δρακουλίδης, «Το προγαμιαίο πιστοποιητικόν», *Υγεία*, (Σεπτέμβριος 1930).

28. Νικόλαος Δρακουλίδης, «Η προ του γάμου ιατρική εξέταση», *Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Υγιεινής* 2 (1933), σ. 50-80.

άμεσης λήψης μέτρων για την καταστολή της. Εξέδωσε το 1929 το βιβλίο *Ιστορική και κοινωνική επισκόπησης της πορνείας. Από διεθνούς και ελληνικής απόψεως*, στο οποίο συνέδεσε άρρηκτα την πορνεία με τη σύφιλη, κατά τον κοινό ιατρικό τόπο των αρχών του 20ού αιώνα, φθάνοντας σε προφανείς στατιστικές-επιδημιολογικές υπερβολές, δεδομένου ότι ισχυριζόταν ότι το 75% των αφροδισίων νοσημάτων στην Ελλάδα οφειλόταν σε μόλυνση εξαιτίας σεξουαλικής επαφής με αδήλωτη πόρνη.²⁹ Το 1932 φερόταν πεπεισμένος ότι το ένα τρίτο των θανάτων στην Ελλάδα είχε ως αίτιο την ωχρά σπειροχαίτη και ότι ο αριθμός των νοσούντων ανερχόταν στους 700.000.³⁰ Παράλληλα, και υπό την ιδιότητα του χρηματίσαντος προέδρου της Ελληνικής Αντιαφροδισιακής Εταιρείας (1935), υποστήριξε με επιμονή τη διεύρυνση του φάσματος όσων έπρεπε να υποστούν στείρωση, περιλαμβάνοντας σε αυτούς και τους λεπρούς, τους επιληπτικούς και τους τοξικομανείς. Με τη σκλήρυνση του νομικού πλαισίου για την πορνεία και τον γάμο ήταν πεπεισμένος ότι θα βελτιωνόταν άμεσα και θεαματικά το επίπεδο της δημόσιας υγείας, θα περιορίζονταν δραστικά τα φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας και εγκληματικότητας και οπωσδήποτε θα ενισχύονταν οι κοινωνικοί θεσμοί με πρώτο και καλύτερο τη χειμαζόμενη οικογένεια.³¹ Μαζί με την πορνεία, ο Δρακουλίδης είχε κατά καιρούς στηλιτεύσει τις σεξουαλικές παθογένειες ή

29. Νικόλαος Ν. Δρακουλίδης, *Ιστορική και κοινωνική επισκόπησης της πορνείας. Από διεθνούς και ελληνικής απόψεως*, Αθήνα, Γεώργιος Η. Καλέργης, 1929, σ. 50-51.

30. Ν. Δρακουλίδης, «Τα κοινωνικά νοσήματα», ό.π., σ. 62.

31. Ειδικά για τον Νικόλαο Δρακουλίδη βλ. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, «Λογοτεχνία, παραλογοτεχνία και βιοεπιστήμες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», στο Έφη Αβδελά, Δημήτρης Αρβανιτάκης, Ελίζα Άννα Δελβερούδη, Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος, Σωκράτης Πετμεζάς, Τάσος Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης & Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, 2017, σ. 360-364.

διαστροφές του ελληνικού πληθυσμού, τις οποίες διόγκωνε, με προφανή σκοπό να εντάξει τη σεξουαλική συμπεριφορά του σε μηχανισμούς ιατροκοποίησης και βιοπολιτικού ελέγχου. Ακόμα και το 1957 εξελάμβανε ως αναντίρρητη διαπίστωση, ενώ η χώρα βρισκόταν σε τροχιά ραγδαίου εκσυγχρονισμού και εξαστισμού, ότι «[α]ι αιμομικτικές συμβιώσεις πατρός-θυγατρός είναι αρκετά συχνά εις την Ελλάδα –τουλάχιστον εκείναι που γνωστοποιούνται διά των ποινικών δικαστηρίων, διότι αι περισσότεραι δεν έρχονται εις το φως της ημέρας– και δη εις την βόρειον Ελλάδα».³²

Ο Δρακουλίδης θεωρούσε την αδήλωτη και κρυφή πορνεία ως τον καλύτερο αγωγό για τη μαζική μόλυνση του πληθυσμού από αφροδίσια νοσήματα, και ειδικότερα από σύφιλη. Για τον λόγο αυτό στράφηκε, άλλωστε, στη σφαιρική (Δ. Ευρώπη, ΗΠΑ, Ρωσία), συγκριτική, διιστορική και πολύπλευρη προσέγγιση του φαινομένου της πορνείας. Το στοιχείο που εντυπωσιάζει στη μελέτη του για την πορνεία είναι η εποπτεία του θέματος και η εξαιρετική γνώση της διεθνούς βιβλιογραφίας, όπως μαρτυρεί η αξιοποίηση σύγχρονων με τη δική του μελέτη ξενόγλωσσων μονογραφιών [ενδεικτικά, Χάβελοκ Έλις (Havelock Ellis, 1929)] και στατιστικών ερευνών [Ζαν Μπενές (Jean Bénech)].³³ Ωστόσο, παρά την ενημέρωση και την εμβρίθειά του, έχει μια νοητική ροπή προς την κινδυνολογούσα υπερβολή. Παραπέμποντας σε αστυνομικές εκθέσεις, θεωρώ πως διογκώνει υπερβολικά υπαρκτούς κινδύνους, ενώ, από την άλλη πλευρά, έλκεται από ερμηνείες που παραδόξως εξιδανικεύουν –εμμέσως πλην σαφώς– το στιγματισμένο ή και δαιμονοποιημένο αντικείμενο της έρευνάς του. Αυτό συμβαίνει, π.χ., όταν αντιμετωπίζει την Ασπασία, την εταίρα σύντροφο του Περικλή, ως την κύρια υπεύθυνη για τη δημιουργία του Παρθενώνα και την άνθηση των τεχνών, του θεάτρου και της

32. Ν. Ν. Δρακουλίδης, *Τα ψυχοσεξουαλικά συμπλέγματα του «Θυέστη» και της «Κράτειας»*, ό.π., σ. 7.

33. Ν. Ν. Δρακουλίδης, *Ιστορική και κοινωνική επισκόπησης της πορνείας*, ό.π., σ. 12 και 48.

φιλοσοφίας στην κλασική Αθήνα.³⁴ Κάτι ανάλογο πέτυχαν, κατά τον ισχυρισμό του, και οι καλλιεργημένες κουρτιζάνες κατά την περίοδο της Αναγέννησης.³⁵ Διεισδύοντας στην προβληματική του Δρακουλίδη, αντιλαμβανόμαστε ότι τον διακρίνει μια αμφιθυμία για το θέμα του και σε αυτή ενδεχομένως οφείλονται οι εσωτερικές αντιφάσεις που τη χαρακτηρίζουν. Ορίζει την πορνεία με συστατικό, θα λέγαμε, τρόπο: «Πορνεία καλείται η επί χρήμασι και άνευ ουδεμιάς προτιμήσεως παράδοσις του γυναικείου σώματος προς γενετήσιον ομιλίαν εις διαφόρους άνδρας αλληλοδιαδόχως κατά την αυτήν εποχήν».³⁶ Με γνώμονα την ανθρωπολογική έρευνα διαπιστώνει ότι η πορνεία δεν συναντάται στις πρωτόγονες κοινωνίες, όπου κυριαρχεί η πολυγαμία και η κοινοκτημοσύνη των γυναικών, παρά το γεγονός ότι και σε αυτές ο άνδρας δώριζε σε κάθε γυναίκα με την οποία ερχόταν σε επαφή ένα αντικείμενο.³⁷ Αυτό σημαίνει, κατά τη γνώμη του, ότι η πορνεία είναι σύμφυτη με τον πολιτισμό.³⁸ Αρνείται την ύπαρξη ανδρικής πορνείας, επικαλούμενος ως επιχείρημα τη βιολογική αδυναμία του ανδρικού φύλου, γεγονός που του δημιουργεί έναν φυσικό φραγμό (την πλήρη συνουσία με 4 το πολύ σεξουαλικούς εταίρους) έναντι της γυναίκας που είναι σε θέση να συνουσιαστεί ακόμα και 40 φορές την ημέρα, σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία που παραθέτει.³⁹ Κάνει λόγο, βεβαίως, για τη θεμιτή, σύμφωνα με τον ίδιο, εννοιολογική σύγχυση που υφίσταται μεταξύ ανδρικής πορνείας και ανδρικής ομοφυλοφιλίας και δεν χάνει την ευκαιρία να χαρακτηρίσει τη «γενετήσιον ομιλίαν μεταξύ ανδρών» ως «παθολογικόν και

34. Στο ίδιο, σ. 25.

35. Στο ίδιο, σ. 26.

36. Στο ίδιο, σ. 4.

37. Στο ίδιο, σ. 17.

38. Στο ίδιο, σ. 10.

39. Στο ίδιο, σ. 3, 9, 10.

κακόηθες φαινόμενον». ⁴⁰ Στη συνέχεια επιχειρεί μια ιστορική αναδρομή της πορνείας από την αρχαιότητα, ιδιαίτερα την ελληνική και τη ρωμαϊκή, έως τον 20ό αιώνα, εκλαμβάνοντας ως κύριους σταθμούς της ιστορικής πορείας της την «ιερά πορνεία», τη μετάβαση στην «ηδονιστική» περίοδο και, τέλος, την έλευση της «ωφελιμιστικής» περιόδου, που είναι ταυτόσημη με τη νεωτερικότητα. ⁴¹ Πέραν των τριών σταδίων εξέλιξης, διακρίνει δύο καίριες ιστορικές τομές στην εξέλιξη αυτή. Η πρώτη παραπέμπει στην πρώιμη νεωτερικότητα και προσδιορίζεται χρονικά ακριβώς μετά την εμφάνιση της σύφιλης στην Ευρώπη. Έκτοτε, τα πορνεία απώλεσαν την αίγλη τους και μετέπεσαν στην κοινή αντίληψη από «οίκοι πλήρους τέρψεως και αμεριμνησίας» σε «οίκους καταστροφής». ⁴² Ως δεύτερη ιστορική τομή στην εξέλιξη της πορνείας αντιμετωπίζει ο Δρακουλίδης την ανθρωπιστική και αξιακή κρίση που προκάλεσε ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, ακριβώς επειδή έκτοτε η αδήλωτη και κρυφή πορνεία ή η «μεταμφιεσμένη πορνεία» έλαβε μαζικές διαστάσεις και έγινε πολλαπλά επικίνδυνη τόσο για τη δημόσια υγεία όσο και για τα χρηστά ήθη. ⁴³ Καταγγέλλεται, συγκεκριμένα, το εκρηκτικό μείγμα που εμπότισε τα ήθη της μεσοπολεμικής Ευρώπης, αυτό που ο Δρακουλίδης αποκαλεί «κοινωνική αναρχία», και το οποίο θεωρείται ο καταλυτικός παράγοντας που προκάλεσε την έκλυση και την «ελευθεριότητα των ηθών». Στοχοποιείται, επίσης, η αλματώδης ανάπτυξη της πολιτιστικής βιομηχανίας, που επένδυσε στην «οσημέραι αυξανόμενη διεγερτικότητα θεαμάτων και αναγνωσμάτων», επιφέροντας, ταυτόχρονα, την πολιτιστική μαζοποίηση και την αξιακή έκπτωση. ⁴⁴ Ο Δρακουλίδης καταδικάζει απερίφραστα

40. Στο ίδιο, σ. 43.

41. Στο ίδιο, σ. 18-19, 21.

42. Στο ίδιο, σ. 29.

43. Στο ίδιο, σ. 29.

44. Στο ίδιο, σ. 50.

και συλλήβδην τη σύγχρονη πορνεία, με το επιχείρημα ότι συνιστά το «απαισιώτερον των εμποριών». Είναι μια εμπορική δοσοληψία που διεξάγεται μάλιστα με την ανοχή των ίδιων των κρατικών αρχών, αφού τους προσπορίζει φορολογικά έσοδα.⁴⁵ Είναι πεπεισμένος ότι η «ψυχική κατάπτωσης» που προκαλεί η πορνεία στα αθώα αλλά και στα εν επιγνώσει τους θύματά της είναι διαβρωτική και ανήκεστη.⁴⁶ Η μακροχρόνια παραμονή μιας γυναίκας στον χώρο της προσφοράς σεξουαλικών υπηρεσιών τη μετατρέπει, όπως διαβεβαιώνει, σε υποχείριο παντοειδών εκμεταλλευτικών πρακτικών, οι οποίες σε συνάρτηση με την προϊούσα ηθική αλλοτρίωση της προσωπικότητάς της και την κοινωνική της εξαχρείωση συντείνουν στην απανθρωποποίηση και παρασιτοποίησή της, δηλαδή σε μια αντίληψη του ατόμου της ως φορέα «ανάξιας» και «περιττής» ζωής, η οποία «έχει ολιγωτέραν αξίαν της ζωής του τελευταίου αλήτου».⁴⁷ Πρόκειται για μια διαδικασία που επισπεύδεται από την καθημερινή κακουχία και από την ιδιάζουσα νοσηρότητα και θνησιμότητα που πλήττουν την ιερόδουλη και είναι διπλάσιες σε σχέση με αυτές του υπόλοιπου γυναικείου πληθυσμού. Το σώμα της σεξουαλικής εργάτριας γίνεται πρόσφορο έδαφος έναντι της προσβολής του από λοιμώδεις παράγοντες που την οδηγούν στη φυματίωση και στα αφροδίσια νοσήματα, ενώ η τοξικομανία –δρώντας παράλληλα– διευκολύνει το έργο της βιολογικής κατάρρευσης του βεβαρυμένου οργανισμού της.⁴⁸ Προσπαθώντας να εντοπίσει τα αίτια της πορνείας, ο Δρακουλίδης διακρίνει μεταξύ πρωτευόντων και δευτερευόντων. Σε γενικές γραμμές, η βιολογική εξήγηση του φαινομένου με βάση τη λομπροζιανή παράδοση, δηλαδή «η έκφυλος ώθησις, λόγω

45. Στο ίδιο, σ. 30.

46. Στο ίδιο, σ. 59.

47. Στο ίδιο, σ. 49.

48. Στο ίδιο, σ. 48-49.

βιολογικής διαστροφής, προς το πορνεύεσθαι»,⁴⁹ υπολείπεται, κατά την εκτίμησή του, σε σχέση με την κοινωνική, η οποία συναρθρώνεται οπωσδήποτε με μια ενδιάθετη νοσηρή ψυχική ροπή. Στα πρωτεύοντα αίτια ο Δρακουλίδης συγκαταλέγει:

1ον) Την οικονομική και κοινωνική εξαθλίωση των γυναικών και των οικογενειών τους, κατάσταση που επιδεινώνεται σε συνθήκες πολέμου και δεινής οικονομικο-πολιτικής κρίσης, όπως αυτή που έπληξε την Ελλάδα λόγω του προσφυγικού ζητήματος και των δομικών κραδασμών του πολιτικού συστήματος. Πανθομολογείται, εξάλλου, στις ποικίλες στατιστικές που συμβουλευεται ο Δρακουλίδης, ότι οι πόρνες είναι συνήθως «ταπεινής καταγωγής»:⁵⁰ κατά κύριο λόγο, χωρικές, υπηρέτριες «οίκων και ξενοδοχείων» και εργάτριες.⁵¹

2ον) Την απόλυτη εξάρτηση από τον άντρα.

3ον) Τη γυναικεία ανεργία.⁵²

4ον) Την «πλημμελή ανατροφή» που οδηγεί στην «έλλειψιν ηθικής αντιλήψεως»,⁵³ και

5ον) την ίδια τη φυσιολογία των φύλων που ωθεί τον άντρα, λόγω της πολυγαμικότητάς του, στη συνεχή αναζήτηση ευκαιριακών τρόπων εκφόρτισης της επιθυμίας του εκτός του θεσμού του γάμου, δημιουργώντας μια αυτοτελή και αναπτυσσόμενη οικονομία του έρωτα, συγκροτημένη από τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης, που υπηρετείται από νέες γυναίκες.

Ο γάμος ούτως ή άλλως πλήττεται, όπως ισχυρίζεται ο Δρακουλίδης, από την ευχέρεια εύρεσης ερωτικού αντικειμένου στο

49. Στο ίδιο, σ. 11.

50. Στο ίδιο, σ. 12.

51. Στο ίδιο, σ. 47.

52. Στο ίδιο, σ. 3.

53. Στο ίδιο, σ. 11.

πλαίσιο μιας αγοραίας σχέσης η οποία εκ των πραγμάτων δεν προϋποθέτει ανάληψη ευθυνών αφού είναι ευκαιριακή. Αλλά και στον αντίποδα, η πορνεία βρίθκει στα άκρως συντηρητικά και συμπαγή κοινωνικά περιβάλλοντα, στα οποία, λόγω της αυστηρής βικτωριανής ηθικής, δεν υφίστανται στρόφιγγες εκτόνωσης ειδικά του νεανικού ανδρικού πληθυσμού.⁵⁴ Ο Δρακουλίδης φιλοτεχνεί ιδιαίτερα το ψυχογράφημα μιας ιερόδουλης ταπεινής καταγωγής. Αυτό συντίθεται τόσο από αρνητικές ιδιότητες (ακρισία, δεισδαιμονία, μοιρολατρία, ευπιστία, οκνηρία, επιπολαιότητα, ψευδολογία, έντονη συναισθηματική εξάρτηση από τον προστάτη, εκφυλομανία, λεσβιασμός, ανανισμός) όσο και από θετικές (φιλευσπλαχνία, αφοσίωση, θρησκοληψία, τιμιότητα στις οικονομικές συναλλαγές). Ο σχηματισμός αυτών των ιδιοτήτων γίνεται ανακλαστικά μέσω της ενεργοποίησης μηχανισμών ψυχικής εξισορρόπησης της σεξουαλικής εργάτριας έναντι των τραυματικών εμπειριών της.⁵⁵ Ο Δρακουλίδης είναι πεπεισμένος ότι, παρά την ψυχική τους αντινομία, οι ιερόδουλες «κάτω από την επιφάνειαν της ανηθικότητας είνε πλειστάκις ηθικώς ανέπαφοι και δύνανται να ερυθριάσουν εις την θέαν ενός γυμνού αγάλματος».⁵⁶ Κάνει λόγο για μια πλειάδα υποπεριπτώσεων εκπόρνευσης (π.χ. ημι-πορνεία, δηλαδή ερασιτεχνική και περιοδική ενασχόληση, ή πορνεία της παρθενίας),⁵⁷ ωστόσο η κύρια διάκριση που τον απασχολεί είναι αυτή μεταξύ δηλωμένης-επαγγελματικής και αδήλωτης πορνείας. Με βάση τις στατιστικές που προέρχονταν από τις αρμόδιες αστυνομικές αρχές, ο Δρακουλίδης αποδέχεται την εκτίμηση ότι στα μέσα της δεκαετίας του 1920 υπάρχουν στην περιφέρεια Αθηνών-Πειραιώς 700 δηλωμένες πόρνες. Επισημαίνει όμως, παράλληλα, ότι οι μισές

54. Στο ίδιο, σ. 7-8.

55. Στο ίδιο, σ. 44-46.

56. Στο ίδιο, σ. 46.

57. Στο ίδιο, σ. 47.

μόνο από αυτές «εξασκούν το επάγγελμά των, καθ' όσον αι έτεραι ευρίσκονται εκ περιτροπής εις νοσοκομεία ή σανατόρια».⁵⁸ Σύμφωνα με τα στοιχεία που επικαλείται ο Δρακουλίδης, κάθε πόρνη, ιδίως βέβαια η κρυφά εργαζόμενη ή αδήλωτη, είναι δημόσιος υγειονομικός κίνδυνος. Πρόκειται, σύμφωνα με τη θεώρησή του, για ένα εξ ορισμού μιανό και μολυσματικό σώμα, τόσο από βιολογική όσο και από ηθική άποψη. Η απόφασή του αυτή θεμελιώνεται στη διαπίστωση ότι «πάσα πόρνη εξασκούσα [το επάγγελμά της] πλέον της διετίας είνε μολυσμένη δι' όλων των αφροδισίων νόσων τας οποίας μεταδίδει μόνον εάν φέρει εκδηλώσεις τούτων εν ενεργεία, ήτοι μικροβιοφόρους».⁵⁹ Εάν αντιμετωπιστεί ως δεδομένο πως η κρυφή και αδήλωτη πορνεία στις μεγαλουπόλεις εκτιμάται έως και 100 φορές μεγαλύτερη της δηλωμένης,⁶⁰ τότε σχηματίζεται ως υπόθεση εργασίας η άποψη ότι έναντι των 350 ενεργών ιερόδουλων της περιφέρειας Αττικής-Πειραιώς κατά τη δεκαετία του 1920 αντιπαρατάσσεται ένας διεσπαρμένος στρατός τουλάχιστον 35.000 αδήλων ιερόδουλων, συνήθως ηλικίας μικρότερης των 20 ετών,⁶¹ αν όχι 60.000, κατά τις μαξιμαλιστικές και καταστροφολογικές εκτιμήσεις των επίσημων εκθέσεων του Τμήματος Ηθών της αστυνομίας. Πρόκειται για γυναίκες, οι οποίες, επειδή ακριβώς εκδίδονται «λαθραίως εις μυστικούς οίκους»,⁶² δεν υπάγονται σε κανενός είδους αστυιατρικό έλεγχο και αστυνομική επιτήρηση⁶³ και, επομένως, υπονομεύουν όντως τη δημόσια υγεία και το «βιολογικό κεφάλαιο» του έθνους. Καταλήγοντας, ο Δρακουλίδης θεωρεί προβληματικά και τα δυο μοντέλα διαχείρισης της πορνείας

58. Στο ίδιο, σ. 55.

59. Στο ίδιο, σ. 49.

60. Στο ίδιο, σ. 3.

61. Στο ίδιο, σ. 69.

62. Στο ίδιο, σ. 63.

63. Στο ίδιο, σ. 55.

που εφαρμόζονται στον δυτικό κόσμο. Κατηγορεί το σύστημα της αστυνομικής επιτήρησης και του αστυιατρικού ελέγχου της πορνείας, το λεγόμενο και «διακανονιστικό» [Μπερνάρ Μαντεβίλ (Bernard Mandeville, 1724), Αλεξάντρ Παράν-Ντισατλέ (Alexandre Parent-Duchâtelet, μέσα 19ου αιώνα), ως μορφή συγκαλυμμένης κρατικής σωματεμπορίας, που πλέον έχει απολέσει κάθε αποτελεσματικότητα, αφότου δηλαδή η αδήλωτη-κρυφή πορνεία έχει λάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις.⁶⁴ Παράλληλα, παρότι βρίσκει αρκετά θετικά στοιχεία στο λεγόμενο «καταργητικό», που εφαρμόζεται στη Βρετανία από το 1886 και συνδυάζει την κατάργηση των πορνείων, τη δίωξη της σωματεμπορίας, την τιμωρία όσων μεταδίδουν αφροδίσια νοσήματα, τον εγκλεισμό των ιερόδουλων σε «αναμορφωτικά άσυλα», τη λειτουργία ειδικών θεραπευτηρίων και την «υγειονομική προπαγάνδα»,⁶⁵ στρέφει εντέλει και παρ' όλα αυτά τα βέλη της κριτικής του και εναντίον του, αναδεικνύοντας τη γενικότερη αποθηκοποίηση που και αυτό επιφέρει στη βρετανική κοινωνία. Ως εκ τούτου, αμφότερα τα συστήματα διαχείρισης της πορνείας θεωρούνται από τον Δρακουλίδη παρωχημένα, προβληματικά και ανεπαρκή στις δεδομένες συνθήκες κρίσης, πολιτικής αναταραχής και πολιτισμικής μαζοποίησης του Μεσοπολέμου.⁶⁶ Έτσι τάσσεται υπέρ ενός νέου μεικτού τύπου επιτήρησης, που ειδικά για την αντιμετώπιση του προβλήματος στην Ελλάδα θα έπρεπε να βασιστεί στα ακόλουθα μέτρα: 1ον) Στη διατήρηση του διακανονιστικού πλαισίου μόνο για την επαρχία. 2ον) Στην πάταξη και εκρίζωση της αδήλωτης και κρυφής πορνείας. 3ον) Στην κατάργηση των οίκων ανοχής στις τρεις μεγάλες πόλεις της χώρας (Αθήνα, Πειραιάς, Θεσσαλονίκη) μέσα σε ανελαστικό χρονικό διάστημα δύο ετών. 4ον) Στην «αμείλικτη καταδίωξη» «παντός σωματεμπόρου,

64. Στο ίδιο, σ. 37-38.

65. Στο ίδιο, σ. 53-54.

66. Στο ίδιο, σ. 39-40 και 57-61.

προξενητού, διαφθορέως ή εκμαυλιστού». Με τον τρόπο αυτό πιστεύει ότι θα σπάσουν οι κρίσιμης σημασίας συνδετικοί αρμοί που συνδέουν τους κρίκους της αλυσίδας που συντηρεί την οικονομική εκμετάλλευση των σεξουαλικών εργατριών.⁶⁷ 5ον) Στη συνεργασία αστυνομικών αρχών και κοινωνίας των πολιτών μέσω της σύστασης και λειτουργίας τοπικών τριμελών επιτροπών «προστασίας της ηθικής», οι οποίες θα αποτελούνται «εξ εντίμων οικογενειάρχων». Με ένα τέτοιο –ριζοσπαστικό πράγματι– μέτρο, που καθιστά καθημερινή πρακτική τη συστηματική παρακολούθηση στη μικροκλίμακα μιας συνοικίας ή μιας γειτονιάς και με την παρεπόμενη καταγγελιολαγνεία, παθολογικό χαρακτηριστικό μιας εκ των πραγμάτων εκφασιζόμενης κοινωνίας, η βιοπολιτική εξουσία διασπείρεται και γίνεται αποτελεσματικότερη, σύμφωνα με τον προτεινόμενο σχεδιασμό του Δρακουλίδη.⁶⁸ 6ον) Αναγκαία και αυτονόητη σε ένα τέτοιο πλαίσιο κρίνεται και η ποινική τιμωρία όσων «μεταδίδουν αφροδίσα πάθη, άνδρας και γυναίκας», σύμφωνα άλλωστε με τη διεθνή νομοθεσία.⁶⁹ 7ον) Ο Δρακουλίδης υποστηρίζει ότι πρέπει να ενισχυθεί η ατομική υπευθυνότητα της σεξουαλικής εργάτριας και, πιο συγκεκριμένα, είναι αναγκαίο να ενδυναμωθεί η διαδικασία συστηματικής συμπλήρωσης και ενημέρωσης του ατομικού βιβλιαρίου υγείας της από ιδιώτη γιατρό, το οποίο πρέπει να επιδεικνύεται από την ίδια εν είδει αποδεικτικού στοιχείου σε κάθε ενδιαφερόμενο πελάτη της.⁷⁰ Τέλος, 8ον) κρίνεται απαραίτητη η διαπαιδαγώγηση του κοινού και ειδικά των κρίσιμων ομάδων του πληθυσμού (νεολαία, στρατευμένοι κ.ά).⁷¹

67. Στο ίδιο, σ. 68-70.

68. Στο ίδιο, σ. 71.

69. Στο ίδιο, σ. 71.

70. Στο ίδιο, σ. 72.

71. Στο ίδιο, σ. 72.

Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ Η ΑΠΟΚΡΥΠΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΩΤΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

Η ογκώδης μονογραφία *Παλαμάς. Ψυχολογική ανάλυση του έργου του και της ζωής του* είναι ένα δείγμα ικανής ψυχαναλυτικής επιστημοσύνης και ευρηματικής διεισδυτικότητας, καθώς επίσης πολυδιάστατης γνώσης του συνόλου του παλαμικού έργου και ευρείας ενημέρωσης για το λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό φαινόμενο. Η πρώτη εκδοχή του προβληματισμού του Δόξα αναφορικά με το έργο του Παλαμά είχε τη μορφή άρθρου, το οποίο δημοσιεύτηκε στη διάρκεια της Κατοχής,⁷² λαμβάνοντας τα εύσημα εκείνων των συναδέλφων του ψυχιάτρων-ψυχαναλυτών, όπως ο Γεώργιος Φιλιππόπουλος, που είχαν παρόμοια ερευνητικά ενδιαφέροντα και κινούνταν πάνω στον ίδιο επιστημολογικό άξονα, αλλά και αναρριπίζοντας, από την άλλη πλευρά, τη φωτιά που είχε ανάψει η πολεμική του Ιωάννη Κακριδή από τις στήλες της *Νέας Εστίας* τον Ιούλιο του 1931 εναντίον της μονοδιάστατης ψυχαναλυτικής προσέγγισης του λογοτεχνικού φαινομένου.⁷³ Ο Δόξας/Δρακουλίδης επιχειρεί μια προσέγγιση που εντάσσεται στο είδος της παθογραφίας, δηλαδή ενός ερμηνευτικού εγχειρήματος που ανάγεται στον Αριστοτέλη. Από τους πρώιμους νεότερους χρόνους, ιδίως από τον 18ο αιώνα, η παθογραφία ασκείται κατά κύριο λόγο από γιατρούς, κατά βάση ψυχιάτρους, αφορώντας είτε την επίδραση του σώματος και της ψυχής στη γλωσσική έκφραση είτε τον τρόπο που αντίστροφα η γλώσσα επηρεάζει την ψυχική διάθεση ή την κατάσταση του σώματος. Το βιβλίο

72. Νικόλαος Ν. Δρακουλίδης, «Το έργο και η ζωή του Κ. Παλαμά από ψυχαναλυτικής σκοπιάς», *Πρωία*, 11.4.1943, 13.4.1943.

73. Ο Γεώργιος Σ. Φιλιππόπουλος συζητά για το θέμα στο παθογραφικό δοκίμιο *Ψυχιατρική και Λογοτεχνία. (Ψυχιατρικές παρατηρήσεις πάνω στη Νεοελληνική Λογοτεχνία)*, Αθήνα 1943, σ. 17-18, υποσ. 1 της μελέτης του.

που συζητάμε ανήκει προφανώς στην πρώτη από τις δύο προαναφερθείσες ταξινομικές κατηγορίες και είναι απότοκο της ευρύτερης εντύπωσης του συγγραφέα του στην ψυχαναλυτική ερμηνεία της τέχνης.

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ Κ. Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ

Μια προγενέστερη, ωστόσο, ψυχαναλυτική προσέγγιση της τέχνης στην ελληνική γραμματεία συναντάμε στην πραγματεία *Ο καλλιτέχνης και το έργο του. Παρατηρήσεις εις την ψυχολογίαν του καλλιτέχνου*, που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1932. Συγγραφέας της είναι ο σπουδαγμένος στη Γερμανία νευρολόγος-ψυχίατρος Κ. Δ. Κωνσταντινίδης, που κατά το χρονικό διάστημα 1928-1933 υπηρετούσε ως υποδιευθυντής του Δημοσίου Ψυχιατρείου Αθηνών. Πειστική μαρτυρία της αρνητικής συμπεριφοράς του Κωνσταντινίδη, τόσο ως φορέα ανεξέλεγκτης ψυχιατρικής εξουσιαστικής πρακτικής και υπεύθυνου πολλών αυθαιρεσιών όσο και ως κρίσιμου κρίκου στην αλυσίδα της παθολογικοποίησης όσων αρνούνταν να συμμορφωθούν στα κελεύσματα των ιδεολογικών και κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους μετά τη θέσπιση του ιδιώνυμου το 1929, μας παρέχει ο λογοτέχνης Γιώργης Ζάρκος, ο οποίος εγκλείστηκε παράνομα στο Δημόσιο Ψυχιατρείο Αθηνών, με εντολή της Γενικής Ασφάλειας και ειδικότερα του διοικητή της Άγγελου Έβερτ. Μάλιστα ο Ζάρκος, έπειτα από συζητήσεις με τον υποδιευθυντή του ιδρύματος, θεωρεί τουλάχιστον παράδοξη την «ιατροκοποίηση» της καλλιτεχνικής και λογοτεχνικής δραστηριότητας που επιχειρεί ο Κωνσταντινίδης στο ερευνητικό και συγγραφικό του έργο, προσέγγιση με την οποία, άλλωστε, θα ασχοληθούμε αναλυτικά στη συνέχεια.⁷⁴

74. Δημήτρης Γ. Υφαντής, *Αυτός που έσπασε τις βιτρίνες – Γιώργης Ζάρκος. 54 ημέρες εγκλεισμού στο Δημόσιο Ψυχιατρείο Αθηνών*, Αθήνα, Άγρα, 2020, σ. 39 (υποσ. 3), 48 (υποσ. 1), 52-55, 59, 60-61, 64-65. Αποκορύφωμα των κατηγοριών που εκτοξεύει ο Ζάρκος εναντίον του Κωνσταντινίδη είναι

Η προσφυγή σε συστηματικότερα έργα του Κ. Δ. Κωνσταντινίδη της ίδιας όμως περιόδου, όπως στο *Η ψυχανάλυσις ή η ψυχολογία του ασυνειδήτου* (1931) και κατά κύριο λόγο στο *Αι ψυχώσεις και η εξέλιξις της ψυχής* (1935), όπου δεσπόζουν οι βιβλιογραφικές αναφορές στους Γιουνγκ, Κρέτσερ, Κρέπελιν, Σίλντερ (Schilder), Βουντ (Wundt), Κρίγκελ (Krügel), Στορκ (Storch), μας παρέχει τη δυνατότητα για εποπτικότερη θέαση των ιδεολογικών και επιστημολογικών συντεταγμένων του συγγραφέα, που υποστασιοποιούν και τον προβληματισμό που θα διατυπωθεί κατά την ίδια χρονική περίοδο στη μελέτη *Ο καλλιτέχνης και το έργον του*.

Παρότι είναι εγκρατής γνώστης της ψυχαναλυτικής θεωρίας, η εξάρτηση του Κωνσταντινίδη από τη φροϊδική θεωρία είναι επιλεκτική και εκλεκτικιστική, όπως, παραδείγματος χάρη, διαφαίνεται στην άποψή του για τον αυνανισμό. Ενώ δηλαδή δέχεται αξιωματικά ότι «ο αυνανισμός αυτός καθ' εαυτόν κατά την [ηβικήν] ηλικίαν [...] δεν είναι παθολογικόν φαινόμενον», εντούτοις, παράλληλα, εξακολουθεί να ασπάζεται τις δαιμονοποιητικές θεωρίες που αντιμετωπίζουν τον αυνανισμό ως εκφυλιστική διαστροφή όταν αυτός «εξασκείται» «πέραν της ηβικής ηλικίας και εν μέτρω υπερβολικής χρήσεως», οπότε «έχει επιβλαβή αντανάκλασιν επί του νευρικού συστήματος», καθιστάμενος νεύρωση.⁷⁵

Χωρίς να απαξιώνει τη χρησιμότητα της «ψυχοφυσικής» προσέγγισης της νευρολογίας και της ψυχιατρικής, η οποία συνδέει την ψυχική παθολογία με τις αλλοιώσεις του εγκεφάλου,⁷⁶ ούτε όμως και την «ψυχογενετική μέθοδο»,⁷⁷ ο Κων-

όσα καταμαρτυρεί, Στο ίδιο, σ. 61: «Εμένα καθώς και άλλους μας βαστάει [ο υποδιευθυντής-ψυχίατρος] δώ μέσα για να κάνει εκδούλευση σε διάφορους ισχυρούς που θα τον βοηθήσουν να γίνει καθηγητής στο πανεπιστήμιο».

75. Κ. Δ. Κωνσταντινίδης, *Η ψυχανάλυσις ή η ψυχολογία του ασυνειδήτου*, Αθήνα, Τυπογραφικά Καταστήματα Χρ. Χρονόπουλου, 1931, Σ. 49.

76. Κ. Δ. Κωνσταντινίδης, *Αι ψυχώσεις και η εξέλιξις της ψυχής*, Αθήνα, Εκδοτικός οίκος Δ. Ν. Τζάκα, Στ. Δελαγαρμάτικα & Σία, 1935, πρόλογος, σ. ζ', αλλά και σ. 2.

77. Στο ίδιο, σ. 2-3.

σταντινίδης δηλώνει ότι έχει προσχωρήσει στην ομάδα των ψυχιάτρων οι οποίοι μελετούν τις ψυχώσεις υπό την οπτική γωνία της δαρβινικής θεωρίας. Επί της ουσίας, ωστόσο, πρόκειται για τη μεθερμηνεία του δαρβινισμού από τον κοινωνικό δαρβινιστή, μονιστή και ενσαρκωτή της ιδέας των «εξελικτικών δέντρων» Ερνστ Χέκελ (Ernst Haeckel, 1834-1919) και, ειδικότερα, για την ισχύ και εφαρμογή του «αναμφισβήτητου» και «θεμελιώδους» «βιογενετικού νόμου»,⁷⁸ τον οποίο «ανακάλυψε» ο εξαιρετικά επιδραστικός γερμανός φυσιολόγος-ζωολόγος, που διητέλεσε καθηγητής της Συγκριτικής Ανατομικής στο Πανεπιστήμιο της Ιένας.⁷⁹ Σύμφωνα με τον «βιογενετικό νόμο» του Χέκελ, που ασφαλώς έχει αποκηρύξει προ πολλού η επιστημονική κοινότητα, «η οντογονία αντιμετωπίζεται ως επανάληψη της φυλογονίας», άποψη κατά την οποία στην εξέλιξη κάθε ανθρώπινου πλάσματος συνοψίζονται, ανακεφαλαιώνονται και συμπυκνώνονται όλα τα εξελικτικά-μορφολογικά στάδια, «οία το γένος αυτού διήλθε»,⁸⁰ δηλαδή από την κατάσταση του ζώου και του πρωτογόνου σε αυτή του παιδιού και τελικά του πολιτισμένου ανθρώπου. Υπό το πρίσμα αυτό, και, επειδή σώμα-νους-ψυχή αλληλεπιδρούν, τα νοσηρά ψυχικά κατάλοιπα των αρχέγονων εξελικτικών σταδίων βρίσκονται ανά πάσα στιγμή, κατά τον ισχυρισμό του Κωνσταντινίδη, σε δομική ομολογία με τα «αταβιστικά υπολείμματα» του ανθρώπινου σώματος.

Ο Κωνσταντινίδης αποφαίνεται ότι «ουκ ολίγαι ψυχοπαθολογικαί εξεργασίαι ανευρίσκονται [...] ως περιεχόμενον της ψυχικής ζωής των ζώων και του πρωτόγονου ανθρώπου». Συνεπώς, «αι νοσηραί ψυχικαί καταστάσεις παρουσιάζονται ως ενέχουσai στοιχεία ανήκοντα εις προγενεστέρας βαθμίδας

78. Στο ίδιο, σ. 7.

79. Για μια αποτίμηση του έργου και της επίδρασης του Ερνστ Χέκελ, μπορεί ο ενδιαφερόμενος να ανατρέξει σε: Michel Morange, *Ιστορία της Βιολογίας*, μτφρ. Λαοκρατία Λάκκα, Αθήνα, Utopia, 2017, σ. 376-381.

80. Κ. Δ. Κωνσταντινίδης, *Αι ψυχώσεις και η εξέλιξις της ψυχής*, ό.π., σ. 6.

ψυχικής εξελίξεως».⁸¹ Λειτουργούν, δηλαδή, ως καταλοιπικές μορφές παθογένειας. Η συσχέτιση της ψυχικής παθολογίας του νεωτερικού ανθρώπου με καταλοιπικές μορφές ψυχικής νοσηρότητας εκλαμβάνεται ως «η ανάδυσις και ενεργοποιήσις ψυχικών στοιχείων και μηχανισμών, οίτινες υπάρχουν μεν εν τω ψυχικώ κόσμω του προηγμένου ανθρώπου, διάκεινται όμως λειτουργικώς εν λανθανούση και ατόνω καταστάσει και αναφαίνονται, όταν καταστραφώσιν αι ανώτεραι ψυχικαί λειτουργίαι. Τούτο ισχύει [...] διά πάσας τας ψυχώσεις».⁸² Στον όρο αυτό ο Κωνσταντινίδης εντάσσει κατεξοχήν τη σχιζοφρένεια, αλλά και τη μανιοκατάθλιψη, την υστερία, οργανικές ψυχώσεις, όπως η προϊούσα γενική παράλυση, η επιληψία, ο αλκοολισμός και η μικρόνοια, τις ψυχονευρώσεις και την «ανώμαλη» προσωπικότητα.

Τα προαναφερθέντα σημαίνουν, κατά τα γραφόμενα του Κωνσταντινίδη, ότι «η πρωτόγονος ψυχική ζωή δέον να υπάρχη λανθάνουσα εν παντί ανθρώπω, ίνα δύναται ν' αναφανήται και ν' αναπαρίσταται, οπότε παρέχεται το φαινόμενον της επαναγωγής»,⁸³ δηλαδή της παλινδρόμησης σε προγενέστερες εξελικτικές βαθμίδες. Η ψυχική κρίση, ο κλονισμός της νοητικής και ψυχικής «ισορροπίας», το ίδιο το σύμπτωμα συντελούν ώστε να επιτραπεί η «αναβίωσις των εν τω βάθει της ψυχής ηρεμούντων παλαιών φυλογενετικών μορφών ψυχικής συγκροτήσεως», δηλαδή η «ανάδυσις των στοιχείων παλαιότερων ψυχικών καταστάσεων, τας οποίας διήλθε ψυχικώς ο άνθρωπος μέχρις ου αχθή εις την σημερινήν ψυχικήν διαμόρφωσιν του πεπολιτισμένου ανθρώπου».⁸⁴ Ένα παράδειγμα θα καταστήσει σαφέστερη την προσέγγιση του Κωνσταντινίδη. Όπως γράφει ο ίδιος, «πλείσται ψυχικαί εκδηλώσεις των Σχιζοφρενικών ομοιάζουν ως προς την υφήν πλήρως προς τας

81. Στο ίδιο, πρόλογος, σ. η'.

82. Στο ίδιο, σ. 15.

83. Στο ίδιο, σ. 19-20.

84. Στο ίδιο, σ. 20-21.

των πρωτογόνων, μολονότι η αφετηρία και η βάση αυτών είναι παθολογική. Εν τούτοις ου μόνον η ομοιότης των εκδηλουμένων ψυχικών εξεργασιών αλλά και ο μηχανισμός γενέσεως των σχετικών ομοίων ψυχικών στοιχείων είναι ο αυτός παρ' αμφοτέροις». ⁸⁵ Πιο συγκεκριμένα:

[...] αι ικανότητες τας οποίας αποδίδουσιν εαυτοίς οι σχιζοφρενικοί και η σχετική αντίληψις επί των διαφόρων γεγονότων αντιστοιχεί προς παρομοίας εκδηλώσεις εν τη νοοτροπία και ταις δοξασίαις του πρωτογόνου, ούτως ώστε υπάρχει ομοιοτυπία μεταξύ της αντίληψεως των σχιζοφρενικών και του πρωτογόνου [...] διότι [...] ο πρωτόγονος ου μόνον θεωρεί εαυτόν πεπροικισμένον διά μαγικών ιδιοτήτων και ικανόν να δρα μαγικώς, αλλ' εκλαμβάνει πάντα τα αντικείμενα έμψυχα ή άψυχα ως έχοντα μαγικάς ιδιότητας και δρώντα αναλόγως. ⁸⁶

Το μικρό βιβλίο του Κωνσταντινίδη για την τέχνη προοικονομείται συνολικά από μια σχετικά σύντομη θεματική ενότητα που περιλαμβάνεται στο μόλις έναν χρόνο νωρίτερα εκδοθέν βιβλίο του *Η ψυχανάλυσις ή η ψυχολογία του ασυνειδήτου* (1931). Στις σελίδες αυτές ο συγγραφέας εκκινεί από την αξιωματική παραδοχή ότι «πηγή της καλλιτεχνίας» είναι η «φυλετική συναισθηματικότητα του ασυνειδήτου». ⁸⁷ Επί της ουσίας κάνει λόγο για ανθρωπολογικές σταθερές που ανάγονται στην κλίμακα της εξελικτικής διαδικασίας του είδους, όπως η ονειροπόληση, η φαντασία και η επιθυμία, που είναι οργανικά συνδεδεμένες με την αισθητική μετουσίωση. ⁸⁸ Ενώ ο νευρωτικός, αδυνατώντας να πραγματώσει τις επιθυμίες και τις ονειροπολήσεις του και μη διαθέτοντας καλλιτεχνικό «τάλαντο», εγκλωβίζεται έναντι της αμείλικτης «αρχής της πραγματικό-

85. Στο ίδιο, σ. 23.

86. Στο ίδιο, σ. 25.

87. Κ. Δ. Κωνσταντινίδης, *Η ψυχανάλυσις ή η ψυχολογία του ασυνειδήτου*, ό.π., σ. 179.

88. Στο ίδιο, σ. 180.

τητας» στο νοσηρό ψυχο-διανοητικό κλίμα της συμπτωματολογίας του, αντιθέτως ο καλλιτέχνης, και ιδιαίτερα ο ποιητής, έχει την ικανότητα να δραπετεύει προς την «αρχή της ηδονής» μέσω της δημιουργίας αισθητικών μορφών, οι οποίες μετασχηματίζουν την ψυχική αρνητικότητα, που προκύπτει από την τραυματική εμπειρία της σύγκρουσης με την αφιλόξενη πραγματικότητα και από την επίγνωση των ορίων, σε φαντασιακή πληρότητα, κατάφαση, συμβολικούς αστερισμούς νοημάτων και, σε τελική ανάλυση, σε συγκίνηση.⁸⁹ Επομένως, ο κοινωνικός ρόλος του καλλιτέχνη συνίσταται στη δημιουργία «φαντασιωδών κόσμων».⁹⁰ Ειδικότερα, ο καλλιτέχνης «εκφράζων [...] το ασυνείδητον [το οποίο διέπεται από την αρχή της ηδονής] αναπαράγει τον πρωτόγονον άνθρωπον, το παιδίον εν τω ανθρώπῳ».⁹¹ Δίνει μορφή «εις τα κεκρυμμένα της ανθρωπίνης ψυχής»,⁹² ενώ, παράλληλα, επιτυγχάνει αφενός τη συναισθηματική εκφόρτιση ομάδων ή συνόλων, αφετέρου την κάθαρση: τόσο με την αριστοτελική έννοια, όπως αυτή περιγράφεται στην *Ποιητική*,⁹³ όσο και με την ψυχαναλυτική έννοια συνδέοντας την «αισθητική ηδονή» με τη διεργασία των απωθήσεων.⁹⁴ Παρ' όλα αυτά, υπερβαίνοντας εν μέρει το προαναφερθέν πλαίσιο και ακολουθώντας την ανάλυση του Πρίντσορν (Hans Prinzhorn), ο Κωνσταντινίδης δίνει σημασία και στη διερεύνηση της εκδήλωσης του «εσωτερικού κόσμου» ενός πολύ μικρού τμήματος των σχιζοφρενών, η οποία συντελείται μέσω της καλλιτεχνικής έκφρασης – κατά κύριο λόγο στη ζωγραφική και τη γλυπτική. Συγκεκριμένα, αντιμετωπίζει την αισθητική έκφραση των σχιζοφρενών ως απόρροια του ψυχικού μηχανι-

89. Στο *ίδιο*, σ. 180.

90. Στο *ίδιο*, σ. 180-181.

91. Στο *ίδιο*, σ. 181.

92. Στο *ίδιο*, σ. 182.

93. Στο *ίδιο*, σ. 182.

94. Στο *ίδιο*, σ. 183.

σμού της επαναγωγής, δηλαδή της ψυχο-βιολογικο-πολιτισμικής τους παλινδρόμησης στο αρχέγονο, που συμβαίνει λόγω της εξασθένησης ή της κατάλυσης «των ανωτάτων εγκεφαλικών λειτουργιών» και της συνεπαγόμενης «αλλοίωσης» «των ανωτάτων βαθμίδων της συνειδήσεως».⁹⁵ Από την επισκόπηση της σχετικής διεθνούς βιβλιογραφίας και από τις προσωπικές του παρατηρήσεις, ο Κωνσταντινίδης οδηγείται στο συμπέρασμα ότι υφίστανται προφανείς αναλογίες και ομοιότητες μεταξύ των «καλλιτεχνικών αναπαραστάσεων» των σχιζοφρενών και της τέχνης των παιδιών και των πρωτογόνων «τόσον από απόψεως μορφολογίας, όσον και περιεχομένου».⁹⁶ Καταλήγοντας, ο συγγραφέας σπεύδει να καταγγείλει την αισθητική πρωτοπορία του 20ού αιώνα, κυρίως την πρωτοποριακή ζωγραφική και συγκεκριμένα τον εξπρεσιονισμό και τον κυβισμό, ως «αμιγείς εκδηλώσεις των πρωτογόνων στοιχείων της ψυχής, της αρχεγόνου φαντασίας», οι οποίες προκαλούνται από την πίεση που ασκεί ο καταναγκαστικός ή εσωτερικευμένος συμβιβασμός με την αρχή της πραγματικότητας (πολιτισμός), επομένως από τη συνεπακόλουθη οδυνηρή προσαρμογή σε αυτή. Οι καλλιτεχνικοί αυτοί συρμοί αντιμετωπίζονται, δηλαδή, από τον Κωνσταντινίδη ως πολιτισμικές παλινδρομήσεις στο αρχέγονο.⁹⁷ Όπως χαρακτηριστικά αποφαίνεται, «εν ταις νέαις ταύταις τάσεσι» αναδύονται «στοιχεία μορφολογικώς συσχετιζόμενα προς τα της τέχνης των σημερινών αγρίων».⁹⁸

Από την άλλη πλευρά, στη συστηματική μονογραφία του για την τέχνη (*Ο καλλιτέχνης και το έργο του*), ο έλληνας ψυχίατρος επιχειρεί σε αδρότατες γραμμές μια καινοτόμο για την εποχή κωδικοποίηση του ψυχικού προσανατολισμού (κυκλο-

95. Κ. Δ. Κωνσταντινίδης, *Αι ψυχώσεις και η εξέλιξις της ψυχής*, ό.π., σ. 111.

96. Στο ίδιο, σ. 109 και 110.

97. Κ. Δ. Κωνσταντινίδης, *Η ψυχανάλυσις ή η ψυχολογία του ασυνειδήτου*, ό.π., σ. 183.

98. Στο ίδιο, σ. 183.

θυμικοί ή σχιζοθυμικοί;) μειζόνων ελλήνων ποιητών (Διονύσιος Σολωμός, Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, Κωστής Παλαμάς), αλλά και ενός ελάσσονος (Σωτήρης Σκίπης), καθώς επίσης ηγετικών μορφών της ελληνικής πεζογραφίας (Εμμανουήλ Ροΐδης, Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Γρηγόριος Ξενόπουλος).⁹⁹ Παράλληλα, στο βιβλίο του περιλαμβάνεται –σε μορφή επιμέτρου– ένα δοκίμιο για την ψυχαναλυτική ερμηνεία του πρωτοποριακού αισθητικού κινήματος του εξπρεσιονισμού, όπως άλλωστε μέσω νύξεων συνέβη και στο βιβλίο του *Η ψυχανάλυσις ή η ψυχολογία του ασυνειδήτου*.¹⁰⁰ Μέντορας του Κωνσταντινίδη στην προσέγγιση του φαινομένου της τέχνης υπήρξε ο Βίλχελμ Στέκελ (Wilhelm Stekel, 1868-1940), αυστριακός γιατρός και ψυχαναλυτής, συνιδρυτής της Α' Ψυχαναλυτικής Εταιρείας, ο οποίος έως το 1912 βρισκόταν σε στενή συνάφεια με τον Σίγκμουντ Φρόυντ, αλλά στη συνέχεια επέλεξε μια προσωπική πορεία που τον κατέστησε ειδικό σε ζητήματα νευρώσεων και διαστροφών, κυρίως όμως τον ανέδειξε σε ηγετική μορφή στο πεδίο της συμβολικής των ονείρων.

Στην πραγματεία του Κωνσταντινίδη το ζήτημα που προσελκύει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι η δομική συσχέτιση νευρωτικού-εγκληματία-καλλιτέχνη. Συγκεκριμένα, ο Κωνσταντινίδης ισχυρίζεται ότι:

[...] η ψυχοσύνθεσις του καλλιτέχνου, του νευρωτικού και του εγκληματίου ενέχει πλείστας ομοιότητας, υπάρχουσας μόνον διαφοράς ως προς το είδος κατεργασίας του δυναμισμού των ενστίκτων τάσεων, του μεν νευρωτικού παράγοντος συμπτώματα, του εγκληματίου εγκληματικές πράξεις και του καλλιτέχνου καλλιτεχνήματα. Επειδή όμως η πηγή αυτών είναι η ίδια, το

99. Κ. Δ. Κωνσταντινίδης, *Ο καλλιτέχνης και το έργον του. Παρατηρήσεις εις την ψυχολογίαν του καλλιτέχνου*, Αθήνα 1932, σ. 73-75.

100. Στο ίδιο, σ. 76-84. Το είδος της παθογραφίας αναδεικνύει και ο Γιάννης Παπαθεοδώρου στη μελέτη του «Η γνώση των ηδονών. Ο ιστορισμός του Καβάφη και η κριτική (1932-1946), *Ποίηση* 24 (Φθινόπωρο-Χειμώνας 2004), σ. 215-256.

ενστικτώδες δηλαδή της ψυχής, όπερ και εγκληματικόν και ανήθικον είναι» [που υπό το σχήμα της αρχής της ηδονής καταπιέζεται από την αρχή της πραγματικότητας], παρατηρούμεν αναλογίας εις αυτά και την ψυχικήν των εν λόγω ατόμων ιδιοσυστασίαν.¹⁰¹

Όμως, μεταξύ των τριών αυτών αλληλένδετων ανθρώπινων τύπων μόνο ο καλλιτέχνης «είναι εις θέσιν και εν εγρηγόρσει να επικοινωνή μετά του ασυνειδήτου του και ν' ανεγκύη εις φως τους κεκρυμμένους της ψυχής θησαυρούς»,¹⁰² τους οποίους στη συνέχεια επεξεργάζεται, χρησιμοποιώντας την επιδεξιότητα του ταλέντου, με το οποίο έχει προικιστεί εκ φύσεως, αλλά και επιδεικνύοντας την τεχνική του αρτιότητα, που είναι απόρροια της μεθοδικής σπουδής του και της συστηματικής εντρύφησής του στα μυστικά της τέχνης την οποία υπηρετεί. Η ιδιότητά του αυτή οφείλεται στην ικανότητα μετουσίωσης, η οποία, συγγενεύοντας με το όνειρο και την ψυχική νεύρωση, αποτελεί στρόφιγγα εκτόνωσης των πιέσεων που ασκεί στη συνείδηση το υποσυνείδητο.¹⁰³ Στην προσέγγιση αυτή εντυπωσιάζει οπωσδήποτε η εκλεκτικιστική συνύφανση πτυχών της ψυχαναλυτικής θεωρίας με την επιχειρηματολογία του Λομπρόζο αναφορικά με την κοινή ψυχική ρίζα καλλιτέχνη και εγκληματία, μεγαλοφυή και εκφυλισμένου. Η σύμφυση αυτή γίνεται μεγαλύτερη από την αποδοχή εκ μέρους του Κωνσταντινίδη των απόψεων του γάλλου ψυχίατρου Βαλεντάν Μανιάν (Valentin Magnan, 1835-1916), σύμφωνα με τον οποίο οι καλλιτέχνες ανήκουν στην κατηγορία των «ανώτερων έκφυλων». Τέτοιου είδους ωσμώσεις δημιουργούν όμως εκτρωματικές δογματικές αποφάνσεις, όπως η ακόλουθη: «Κλασσικόν παράδειγμα είναι ο Dostojewski, όστις, ων επιληπτικός και ψυχικώς ανώμαλος, εδημιούργει εις τα έργα του τύπους ανωμάλους και

101. Κ. Δ. Κωνσταντινίδης, ό.π., σ. 57.

102. Στο ίδιο, σ. 24.

103. Στο ίδιο, σ. 15.

ιδιάζοντας αναπαριστών οιονεί το ίδιον εγώ του». ¹⁰⁴ Είναι τέτοια η πεποίθηση του Κωνσταντινίδη ώστε οδηγείται στο συμπέρασμα ότι «εν γένει η πληθὺς των καλλιτεχνῶν εἶναι ψυχικῶς ανῶμαλος, ἔκφυλος και βαρέως νευρωτική». Γι' αὐτὸν ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἐνέχει χαρακτῆρα «αναμφισβήτητης» ἀλήθειας. ¹⁰⁵

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΥΛΟΥ

Ο Γεώργιος Φιλипπόπουλος, συγγραφέας της μελέτης *Ψυχιατρική και Λογοτεχνία*. (*Ψυχιατρικές παρατηρήσεις πάνω στη Νεοελληνική Λογοτεχνία*), ἡ ὁποία ἐκδόθηκε το 1943, ἦταν στρατιωτικὸς γιατρός. Το 1946 εἰδικεύτηκε στις ψυχομετρικὲς δοκιμασίες στην Ἀγγλία και το 1950 στην ψυχανάλυση και την ψυχοσωματικὴ ἱατρική. Υπῆρξε διευθυντῆς της νευρολογικῆς κλινικῆς του Νοσηλευτικοῦ Ἰδρύματος Μετοχικοῦ Ταμείου Στρατοῦ (1945-1965) και ἐντεταλμένος υφηγητῆς και στη συνέχεια διευθυντῆς του Αἰγινήτειου Νοσοκομείου (1965-1968 και 1968-1970 ἀντίστοιχα), ἐνῶ διετέλεσε και πρόεδρος του Κέντρου Ψυχικῆς Υγιεινῆς και Ἐρευνῶν ἀπὸ το 1969. ¹⁰⁶ Ἡ Δέσπω Κριτσωτάκη παρουσιάζει τον Φιλίπποπουλο ὡς φορέα των ιδεῶν της καινοτόμου «κοινωνικῆς ψυχιατρικῆς», ¹⁰⁷ ἐνῶ, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἐφαρμόζοντας ἐπιλεκτικὰ νέες πρακτικὲς και οἰκειοποιούμενος τον λόγο της διεθνούς κοινωνικῆς ψυχιατρικῆς, συνέβαλε με τὴν προσέγγισή του στην ἐνίσχυση της πολιτικῆς νομιμοφροσύνης και στην ἀμβλυνση της κοινωνικῆς ἐντροπίας σε συνθήκες κοινωνικῆς κρίσης και μετάβασης. Ἐργαλειοποίησε, ὑπὸ τὴν ἐννοια αὐτή, τὴν κοινωνικὴ ψυχιατρικὴ

104. Στο ἴδιο, σ. 59.

105. Στο ἴδιο, σ. 70.

106. Τα στοιχεία τα ἀντῶ ἀπὸ: Δέσπω Κριτσωτάκη, «Ψυχικὴ Υγιεινή», κοινωνικὴ πρόνοια και ψυχιατρικὴ μεταρρύθμιση στη μεταπολεμικὴ Ελλάδα. Το Κέντρο Ψυχικῆς Υγιεινῆς και Ἐρευνῶν 1956-1978, Ἀθήνα, Πεδίο, 2016.

107. Στο ἴδιο, σ. 34, 38.

στην Ελλάδα. Ήταν και αυτός φορέας ενός πνεύματος αντιδραστικού μοντερνισμού. Δεν επρόκειτο απλώς περί «απολιτικού επαγγελματισμού», όπως ισχυρίζεται η Κριτσωτάκη.¹⁰⁸

Η μελέτη του Γ. Φιλιππόπουλου είναι ενδιαφέρουσα γιατί αποτελεί μια συγκροτημένη παθογραφική προσέγγιση του λογοτεχνικού φαινομένου από την οπτική γωνία της ψυχαναλυτικής θεωρίας και ιδιαίτερα από αυτήν της Σχολής του Άλφρεντ Άντλερ (Alfred Adler). Η αναφορά στον Άντλερ αποτελεί το πεδίο επί του οποίου όχι μόνο συναντώνται αλλά και συμπιπτουν, θα μπορούσαμε να πούμε, οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις του Δρακουλίδη και του Φιλιππόπουλου για την παλαμική ποίηση. Οι εκλεκτικές συγγένειες των δύο ψυχιάτρων τεκμηριώνονται, εξάλλου, και από την κοινή τους πεποίθηση ότι η πρωτοποριακή τέχνη του 20ού αιώνα και η μουσική τζαζ ανακαλούν έντονα στοιχεία πρωτογονισμού και ορμεμφύτων που τροφοδοτούν τον εξεγερσιακό και αντισυμβατικό τους χαρακτήρα στο σύστημα της νεωτερικής κουλτούρας.¹⁰⁹

Ο Φιλιππόπουλος θεωρεί την ψυχανάλυση οργανικό και αναπόσπαστο σκέλος της ψυχιατρικής επιστήμης και μάλιστα την εννοεί ως «τελευταία επιστημονική κατάκτησή» της.¹¹⁰ Θεμελιώνει το επιχείρημα της θεμιτότητας της ενασχόλησης των ψυχιάτρων και των ψυχαναλυτών με το λογοτεχνικό φαινόμενο, συμπληρωματικά προς τη φιλολογική επιστήμη,¹¹¹ σε δύο στοιχεία: 1ον) στην αντίληψη της λογοτεχνίας ως χαρτογράφησης αφενός «της διανοητικής καταστάσεως ενός λαού», όπως και της «πνευματικής ιδιοφυΐας και του ιδιαιτέρου χαρακτήρος ενός έθνους», που ενσαρκώνονται σε χαρισματικά άτομα, τα οποία λειτουργούν ως κάτοπτρα της συλλογικής ψυχής και 2ον) στην ικανότητα των ψυχιάτρων και ψυχαναλυτών να

108. Στο ίδιο, σ. 48.

109. Γ. Σ. Φιλιππόπουλος, *Ψυχιατρική και Λογοτεχνία*, ό.π., σ. 12.

110. Στο ίδιο, σ. 5.

111. Στο ίδιο, σ. 15.

εντοπίζουν την ατομική και συλλογική παθολογία, να διαχωρίζουν τα πλαίσια του υγιούς και του νοσηρού, του φυσιολογικού και του ανώμαλου, του κανονικού και του ελλειμματικού ή του παράδοξου και, επομένως, να δρουν προς την κατεύθυνση της συλλογικής αυτογνωσίας και ψυχικής ίασης.¹¹² Είναι προφανές, όμως, ότι εκ του αποτελέσματος μια τέτοια αντίληψη παθολογικοποίησης της λογοτεχνίας μάλλον αντιβαίνει στην απελευθερωτική διάσταση της ψυχανάλυσης. Ο Φιλιππόπουλος αναγνωρίζει ότι δεν είναι ευχερής πάντοτε η διάκριση μεταξύ κανονικότητας και παθολογίας και ειδικότερα όταν πρόκειται για την ερμηνευτική κατανόηση της λογοτεχνίας. Ωστόσο, δηλώνει την εμπιστοσύνη του στην ορθή κρίση που βασίζεται στην επιστημονική δεοντολογία, ευσυνειδησία και τεχνογνωσία, ιδιότητες που, όταν συνυπάρχουν, συνηγορούν υπέρ της διατύπωσης εύστοχων και έγκυρων επισημάνσεων.¹¹³

Η μελέτη του Φιλιππόπουλου έχει και αναστοχαστικό χαρακτήρα, διότι αφενός μεν ο συγγραφέας συνειδητοποιεί ότι το επιστημονικό του πεδίο βιώνει μια σοβούσα κρίση παραδείγματος, εφόσον το πλαίσιο της κανονικότητας μετατίθεται σταδιακά από τις θεωρίες του κληρονομικού εκφυλισμού του Λομπρόζο και του Μαξ Νορντάου (Max Nordau), αυτών των ξεπερασμένων «σοφών», που τους διέκρινε το γνώρισμα της «Ιατροδικαστικής εξετάσεως της διανοητικής ισορροπίας των εναγομένων συγγραφέων» σε μια απόπειρα ψυχοπαθολογικής ανατομίας της ατομικής και κοινωνικής νοσηρότητας,¹¹⁴ προς την ψυχαναλυτική μέθοδο με τη συνδρομή της κοινωνιολογικής πλαισίωσης.¹¹⁵ Όμως, ταυτόχρονα, αυτό δεν σημαίνει και εσκεμμένη παραγνώριση εκ μέρους του ιατρικού προσωπικού της επίδρασης που έχουν συγκεκριμένες νόσοι (πχ. επιληψία)

112. Στο ίδιο, σ. 5-6.

113. Στο ίδιο, σ. 13.

114. Στο ίδιο, σ. 6.

115. Στο ίδιο, σ. 11.

και φαρμακευτικά σκευάσματα (πχ. βρομιούχα) στον ψυχικό βίο και στις διανοητικές διεργασίες των δημιουργών των λογοτεχνικών έργων (πχ. Φλομπέρ, Ντοστογιέφσκι).¹¹⁶

Η ψυχαναλυτική θεωρία διαθέτει ως κύριο εννοιολογικό εργαλείο για την ερμηνεία του λογοτεχνικού κειμένου και ευρύτερα κάθε καλλιτεχνικού έργου τη διεργασία της μετουσίωσης: δηλαδή την ικανότητα ορισμένων μόνο ανθρώπων ελαυνόμενων από την έμπνευση, την τεχνική επιδεξιότητα και το ταλέντο τους, ιδιόρρυθμων συνήθως ατόμων που ενίοτε προσφεύγουν και στη χρήση τοξικών ουσιών με σκοπό τη «διέγερση του ψυχικού τόνου» και της «συγκινητικότητας»,¹¹⁷ να μετασχηματίζουν στο πεδίο της ψυχικής τους οικονομίας την τραυματική σύγκρουση της αρχής της ηδονής με την αρχή της πραγματικότητας σε αισθητική απόλαυση. Ειδικά στη λογοτεχνική πρακτική, η μετουσίωση προκύπτει από τη μεταλλαγή της άρνησης, της απώθησης και της συναίσθησης αδυναμίας, μειονεξίας, ελλειμματικότητας ή υπαρξιακής αβεβαιότητας, που διέπει το πάσχον άτομο του ποιητή ή του πεζογράφου, σε γλωσσική-φαντασιακή υπερανάπληρωση.¹¹⁸ Οι όροι για την επίτευξη της μετουσίωσης είναι δύο: ο πρώτος όρος είναι η

116. Στο ίδιο, σ. 15.

117. Στο ίδιο, σ. 8-9.

118. Είναι διανοητικά ερεθιστικό από την οπτική γωνία της κατανόησης του ποιητικού φαινομένου ότι αυτό το βασισμένο στην ψυχαναλυτική θεωρία ερμηνευτικό σχήμα που εφάρμοσαν στις μελέτες τους ο Δρακουλίδης/Δόξας και ο Φίλιππόπουλος έχει ισχυρή έδραση και σε μεταπολεμικούς έλληνες ποιητές και ποιήτριες. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ, η οποία, σε συνέντευξη που παραχώρησε λίγο πριν τον θάνατό της στις 21 Ιανουαρίου 2020, είπε τα εξής για το θέμα: «Είχα, ωστόσο, την ατυχία να πάθω μικρή μια άσχημη λοίμωξη (από σταφυλόκοκκο) που μου άφησε κουσούρια και για την οποία η θεραπεία ανακαλύφθηκε μόλις λίγους μήνες μετά – αν την είχα πάρει έγκαιρα, θα ήμουν υγιής, από την άλλη, βέβαια, μπορεί να μη γινόμουν ποτέ ποιήτρια. Το ποίημα, βλέπετε, πρέπει να έχει κάποια πληγή για να ακουμπήσει, ψυχική ή σωματική». Βλ. «Στον απαράβατο κήπο της Κατερίνας Αγγελάκη-Ρουκ», *Lifo*, 21.1.2020, https://www.lifo.gr/articles/book_articles/94538 (ανακτήθηκε Νοέμβριος 2020).

υπέρβαση του εξακολουθητικού εγκλεισμού στον εαυτό και η πρόσκαιρη έξοδος από τη νοσηρή κατάσταση της απόλυτης αυτοαναφορικότητας, κάτι που δεν είναι ασφαλώς δυνατό στη σχιζοφρένεια, με την οποία πάντως έχει πολλά συγγενή στοιχεία η καλλιτεχνική ιδιοσυγκρασία.¹¹⁹ Ο δεύτερος όρος είναι η ενσάρκωση αισθητικών μορφών δομημένων από τη λογική και καθοδηγημένων από τη δημιουργική βούληση του καλλιτέχνη.¹²⁰

Ανασκοπώντας κριτικά τις σχετικές συμβολές στην ελληνική βιβλιογραφία, ο Φιλιππόπουλος προβαίνει στην κατάρτιση μιας γενεαλογίας του ελληνικού ψυχαναλυτικού στοχασμού για το λογοτεχνικό φαινόμενο. Συγκεκριμένα, αναγορεύει στον ρόλο του γενάρχη τον Δ. Κουρέτα, τότε καθηγητή Νευρολογίας και Ψυχιατρικής στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, με γνώμονα τις πρωτοποριακές εργασίες του για την αρχαιοελληνική μυθολογία και τραγωδία. Αντίστοιχα, ο Φιλιππόπουλος αναθέτει τον ρόλο του συνεχιστή αυτής της ερευνητικής πρακτικής στον Φώτη Σκούρα, τον γαλλοτραφή μελετητή του έργου του Μποντλέρ, των αρχαιοελληνικών τραγωδιών και της ποίησης του Κωνσταντίνου Καβάφη, στον Σπ. Λιμπεράτο, που η εστίαση του ενδιαφέροντός του αφορά τον Ούγο Φώσκολο, στον Κ. Κωνσταντινίδη, στον Ν. Ν. Δρακουλίδη/Άγγελο Δόξα και, τέλος, στον ίδιο τον εαυτό του.

Ο Φιλιππόπουλος ασχολήθηκε, ειδικότερα, με την ψυχαναλυτική ανάγνωση του έργου του Κώστα Καρυωτάκη, τον οποίο θεωρεί μείζονα ποιητή, και δευτερευόντως με τη διερεύνηση της ψυχογραφικής ιδιαιτερότητας του Παπαδιαμάντη, του Μητσάκη, του Περικλή Γιαννόπουλου, του Μυριβήλη, του Σκαρίμπα, της Ανθούλας Σταθοπούλου-Βαφοπούλου, του Άρη Δικταίου και του ομοτέχνου του Ά. Δόξα.¹²¹ Η γνώμη του για την πεζογραφία του Δόξα, την οποία και εξυψώνει στο επίπε-

119. Γ. Σ. Φιλιππόπουλος, *ό.π.*, σ. 9.

120. Στο ίδιο, σ. 9-11.

121. Στο ίδιο, σ. 15-32.

δο της θεματολογικής πρωτοπορίας για τα ελληνικά δεδομένα, είναι ότι, μέσω αυτής, εκλαϊκεύονται μυθιστοριοποιούμενες οι τρέχουσες ψυχιατρικές και ψυχαναλυτικές γνώσεις. Συνεπώς, αυτή συνιστά έναν μηχανισμό ευαισθητοποίησης και έμμεσης επιμόρφωσης του καλλιεργημένου αναγνωστικού κοινού.¹²²

Ο Φιλιππόπουλος, ακολουθώντας το πρότυπο του Άντλερ, αντιτάσσεται στην προσέγγιση του Σκούρα που θέλει τον Καρυωτάκη εγκλωβισμένο στον «πνιγηρό ερωτισμό» του και στις «απωθημένες σεξουαλικές επιθυμίες» του, γιατί, κατά τη γνώμη του, το σωστό ερμηνευτικό κλειδί για την κατανόηση της ενδεικτικής περίπτωσης του (έργο και βίος) είναι η προσπάθεια αισθητικής μετουσίωσης και φαντασιακής υπερανάπληρωσης του νοσηρού ψυχικού τροπισμού που είχε συγκροτήσει την κοσμοθεωρία του. Πρόκειται για τη νόσο της «αγχώδους ανίας» (*spleen, taedium vitae*) που τον κατέτρυχε, έχοντας ως ειδοποιά γνωρίσματα το αίσθημα ματαιότητας και ανικανοποίητου, τις έμμονες ιδέες και τη διαρκή αναζήτηση αυθεντικών μορφών βίου ή εμπειριών υπαρξιακής πληρότητας.¹²³ Η περιχαράκωση της ερμηνείας αυτής είναι τόσο μεγάλη ώστε ο Φιλιππόπουλος αρνείται χωρίς κανέναν ενδοιασμό ή επιφύλαξη κάθε εξωτερική ή εσωτερική ένδειξη που μπορεί να πείσει ότι ο ποιητής έπασχε από σύφιλη, νόσο που είχε εκ των πραγμάτων καθοριστική σημασία για την ψυχική και διανοητική του ισορροπία.¹²⁴ Παράλληλα, ο Φιλιππόπουλος αντιμετωπίζει την ομοφυλοφιλία του Καβάφη ως «διαστροφή» ή ως «ελάττωμα» και, κατά συνέπεια, ακολουθώντας το θεωρητικό υπόδειγμα του Άντλερ, διατυπώνει την κρίση ότι η ποίησή του πρέπει να νοηθεί ως υπερανάπληρωση ενός φυσικού «μειονεκτήματος», αφού η ομοφυλοφιλία είναι μια αναπηρία!¹²⁵ Η ομοφοβία κρύβεται κάτω

122. Στο ίδιο, σ. 29.

123. Στο ίδιο, σ. 21, 26-27 (υποσ. 3).

124. Στο ίδιο, σ. 27.

125. Στο ίδιο, σ. 19-20.

από τον μανδύα του επιστημονικού λόγου. Η γλώσσα του αντιδραστικού μοντερνισμού είναι και στην περίπτωση αυτή έκτυπη. Όμως, σύμφωνα με την εκτίμηση του Φιλιππόπουλου, που προσχωρεί εδώ σε μια επιστημολογία των πολλαπλών αιτιών, η εγκυρότητα της υπεραναπληρωτικής ερμηνείας δεν αποκλείει και την ταυτόχρονη ισχύ της ερμηνείας του Σκούρα, η ανάλυση του οποίου οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο πυρήνας της ποίησης του Καβάφη είναι ο εμμονικός εγκλωβισμός του ψυχισμού στον εαυτό και στο παρελθόν, στοιχείο που παραπέμπει ευθέως στη μη ευεπίφορη σε μετουσίωση σχιζοφρενική παθολογία.¹²⁶

Ο Γεώργιος Σ. Φιλιππόπουλος παρέμεινε πιστός στην παθολογική-ψυχαναλυτική προσέγγιση της λογοτεχνίας και της τέχνης ακόμα και έως τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Αυτό αποδεικνύεται από τη δημοσίευσή του για τον Τσέχοφ. Αφετηρία του η διαπίστωση ότι ο βίος του Τσέχοφ άξιζε μελέτης σε δύο παράλληλα επίπεδα: α) στο επίπεδο του προφανούς, στο οποίο ο βίος αυτός χαρακτηριζόταν από ομαλότητα, φυσιολογικότητα και κοινωνικότητα, ταυτόχρονα όμως β) και στο βαθύτερο επίπεδο των παιδικών τραυμάτων (δεσποτικός και βάνανσος παππούς και πατέρας που ξέχασαν την ταξική τους καταγωγή, μέτριες επιδόσεις στο σχολείο, αρνητική αυτοεικόνα), τα οποία στην ενήλικη ζωή εκφράστηκαν με την υπαρξιακή μοναξιά, τη θλίψη, το αίσθημα μειονεξίας και τη ματαιώση, απόρροια των «δονκιχωτικών φιλοδοξιών» και των «ανεκπλήρωτων ονείρων» του μεγάλου θεατρικού συγγραφέα. Στο ψυχικό αυτό κλίμα, βαρύνων ήταν ο ρόλος της φυματίωσης που τον ταλαιπωρούσε από τα φοιτητικά του χρόνια. Ακριβώς αυτό το βαθύτερο ψυχικό υπόστρωμα με το εκρηκτικό και αυτοκαταστροφικό δυναμικό μετουσιώθηκε, όπως ισχυρίζεται ο Φιλιππόπουλος, στα «λυρικά δράματα» της ύστερης περιόδου *Γλάρος* (1896), *Θείος Βάνιας* (1897), *Τρεις Αδελφές* (1901) και *Βυσσινόκηπος* (1903).¹²⁷

126. Στο ίδιο, σ. 20.

127. Γεώργιος Σ. Φιλιππόπουλος, «Άντον Πάβλοβιτς Τσέχοφ. (Αναλυτική ψυχογραφία)», *Παρνασσός* Ι' / 1 (Ιανουάριος-Μάρτιος 1968), σ. 33-54.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι για το ψυχογράφημα του Τσέχοφ ο Φιλιππόπουλος προσέτρεξε σε γνωστές μορφοψυχολογικές κατηγορίες. Ειδικότερα:

- Ο Τσέχοφ προσδιορίζεται ως άτομο πυκνικό μορφοτυπικά και κυκλοθυμικό ως προς τον ψυχότυπο, δηλαδή ως προσωπικότητα η οποία ταλανίζεται από έντονες εναλλαγές διάθεσης και από διακυμάνσεις του ψυχικού τόνου.
- Ο Φιλιππόπουλος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα κεντρικά πρόσωπα των θεατρικών έργων του Τσέχοφ συνιστούν προβολές των νευρώσεών του, εκφάνσεις ψυχικών αντινομιών ή υπεραναπληρώσεις του αισθήματος μειονεξίας που τον βασάνιζε. Η προβολή και η συμβολοποίηση γινόταν δυνατή χάρις στον μηχανισμό της μετουσίωσης.
- Με άλλα λόγια, και γενικότερα, η ψυχική ανισορροπία και η σωματική νόσος δημιουργούν στην περίπτωση του Τσέχοφ συνθήκες υπαρξιακής ανασφάλειας, οι οποίες εκτονώνονται μέσω της αισθητικής μορφοποίησης (=μετουσίωση).

Ο ΑΓΓΕΛΟΣ ΔΟΞΑΣ ΚΑΙ Η «ΕΡΩΤΟΓΡΑΦΙΑ» ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

Η αφετηρία της μελέτης του Δόξα/Δρακουλίδη για τον Κωστή Παλαμά ανάγεται δύο δεκαετίες τουλάχιστον πριν από την έκδοση της μονογραφίας του με την παρότρυνση προς τον συγγραφέα από τον ίδιο τον ποιητή, που ήταν κι αυτός γνώστης τμήματος του φροϊδικού έργου.¹²⁸ Το στοιχείο που εντυπωσι-

128. Άγγελος Δόξας, *Παλαμάς. Ψυχολογική ανάλυση του έργου του και της ζωής του με δεκαπέντε εικόνες και αυτόγραφα*, Αθήνα, Εστία, 1959, σ. 8-9. Ο Δόξας μάς παρέχει την πληροφορία ότι με το εγχείρημα αυτό καταπάστηκε μεθοδικά στη διάρκεια της περιόδου της Κατοχής (Στο ίδιο, σ. 9), όταν και συνήθιζε να διαβάζει τμήματα της εν προόδω εργασίας του σε μια ομήγυρη εκλεκτών φίλων διανοουμένων, που αποτελούνταν από τους Γιώργο Κατσιμπαλή, Ανδρέα Καραντώνη, Άγι Θέρο, Δημήτρη Αντωνίου και Α. Εμπειρίκο (Στο ίδιο, σ. 16). Από την άλλη πλευρά, ο Παντελής Βουτουρής [(εισαγωγή, ανθολόγηση, σχόλια), *Ο ερωτικός Παλαμάς*, Αθήνα, Μελάι, 2018, σ. 24-26] παραθέτει στοιχεία για να τεκμηριώσει την άποψη ότι η εξοικείωση του Κωστή Παλαμά με την ψυχαναλυ-

άζει είναι η παρρησία και οι ανοικτοί ορίζοντες του συγγραφέα, ξένου από κάθε ηθικολογία και συντηρητική αναδίπλωση, – γνώρισμα, ωστόσο, το οποίο παραδόξως μετατρέπεται στο αντίθετό του στα ευγονικά ιατρικά έργα του, όπου κανοναρχεί ο ιδεοληπτικός και επιθετικός συντηρητισμός, εάν βεβαίως καταβάλλουμε προσπάθεια να αποτιμήσουμε μακροσκοπικά το σύνολο της εργογραφίας του για να εντοπίσουμε συνέχειες, αλλά και σημαίνουσες ρήξεις και τομές. Από την άλλη πλευρά, όμως, παρά την ευθυβολία της, η μονογραφία για τον Παλαμά είναι και ένα έργο μηχανιστικό, ανελαστικό και υπερερμηνευτικό, ένα έργο πληθωριστικό, που κυριαρχείται από σκληρή και μονοσήμαντη αιτιοκρατία (αφού τα πάντα σχεδόν ανάγονται στα τραύματα της παιδικής ηλικίας του ποιητή, στα ψυχικά ορμέμφυτα και στην ψυχική δυναμική), ενώ μάλιστα και το ίδιο χαρακτηρίζεται από πλατειασμό και βερμπαλισμό, δηλαδή από τα μόνα αρνητικά γνωρίσματα που απέδιδε ο Α. Δόξας / Ν. Δρακουλίδης (και όχι μόνο αυτός) στο ποιητικό έργο του Κωστή Παλαμά. Επί της ουσίας, το ψυχχανalyτικό ερμηνευτικό σχήμα που εφαρμόζει ο συγγραφέας καταλήγει σε μια ανιστορική βιολογίζουσα θεώρηση του έργου τέχνης, αποκλείοντας σχεδόν κάθε ενεργό επίδραση που θα μπορούσε να ασκήσει σε αυτό η Ιστορία.

Κ. Θ. Δημαράς και Άγγελος Δόξας. Βίοι παράλληλοι;

Έχει μεγάλο ενδιαφέρον ο τρόπος που αντιμετωπίζει το φαινόμενο «Κωστής Παλαμάς» ο Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς (1904-1992), διανοούμενος που ανήκε στην ίδια γενιά με τον Ά. Δόξα, τη Γενιά του '30, στην αντίστοιχη μονογραφία του, την οποία άρχισε κι αυτός να συγγράφει στη διάρκεια της Κατοχής, δημοσιεύοντας κάποια κεφάλαιά της υπό μορφήν επιφυλλίδων, έως ότου την εκδώσει το 1947, την επανεκδώσει

τική θεωρία έχει ως αφετηρία το έτος 1913 και πάντως είναι δεδομένη το 1919, ενώ το 1924 η εξοικείωση αυτή οδηγεί σε μια πραγματεία με τον τίτλο *Libido*.

το 1962 και την οριστικοποιήσει το 1989. Ένα απλό φυλλομέτρημα των δύο μονογραφιών, της μιας ογκώδους το δέμας και πληθωρικής (Α. Δόξας) και της άλλης λιτής αλλά οστεώδους και νευρώδους (Κ. Θ. Δημαράς), θα μας πείσει ότι όχι μόνο οι συγγραφείς τους είχαν εγκύψει στην εργασία του ομοτέχνου τους και αντλούσαν με επιλεκτικό τρόπο στοιχεία από αυτή, αλλά χρησιμοποιούσαν τα στοιχεία αυτά είτε συμπληρωματικά και σε επίρρωση της επιχειρηματολογίας τους (στην περίπτωση του Α. Δόξα) είτε αντιρρητικά (στην περίπτωση του Κ. Θ. Δημαρά). Ο Κ. Θ. Δημαράς αποδίδει στον Α. Δόξα τη μομφή της μονοσήμαντης και μηχανιστικής ερμηνείας της ποίησης και της επιστολογραφίας του Κ. Παλαμά,¹²⁹ κάνοντας λόγο για απόλυτη προσήλωση στον ψυχαναλυτικό επιστημολογικό προσανατολισμό και τη συναφή εννοιολογική εργαλειοθήκη, ενώ αντιθέτως ο ίδιος συμπαρατάσσεται σθεναρά στον μεθοδολογικό κανόνα των «πολλαπλών αιτίων»,¹³⁰ εννοώντας με τον όρο αυτό την απόπειρα κατανόησης και ερμηνείας των πολιτισμικών τεχνουργημάτων, κατεξοχήν της λογοτεχνίας, ως προϊόντων πολλών παραγόντων, επιστημολογική επιλογή η οποία προϋποθέτει αυτονόητα και την πολυπρισματική τους θέαση.

Κατά τη γνώμη μου, ωστόσο, μεταξύ των αντιτιθέμενων αυτών μεθοδολογικών προσεγγίσεων, του Α. Δόξα και του Κ. Θ. Δημαρά, υπάρχει μια κοινή επιστημολογική αφετηρία, η βιολογική και ψυχολογική αιτιοκρατία: στην πρώτη περίπτωση απόλυτη και προφανώς ευάλωτη, ενώ στη δεύτερη συγκερασμένη, ενταγμένη σε ιστορικά συμφραζόμενα και σφαιρικότερη, επομένως δυναμικά τουλάχιστον πιο έγκυρη, οπότε η διαφοροποίησή τους, παρά τα φαινόμενα, δεν είναι ποιότητας, όπως ισχυρίζεται ο Κ. Θ. Δημαράς, αλλά βαθμού, έντασης. Και ο Κ. Θ. Δημαράς θεωρεί αδιανόητο να μη λαμβάνεται υπ' όψιν η κληρονομικότητα των «ψυ-

129. Κ. Θ. Δημαράς, *Κωστής Παλαμάς. Η Πορεία του προς την Τέχνη. Φιλολογική μελέτη*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, σύνταξη ευρετηρίου Μαριλίζα Μητσού, Αθήνα, Νεφέλη, 1989, σ. 68-69.

130. Στο ίδιο, σ. 46.

χικών ιδιοτυπιών», οι οποίες, σύμφωνα με όσα υπονοεί, έχουν την ίδια βιολογική ρίζα με τα σωματικά και μορφικά χαρακτηριστικά των ατόμων που αυτονόητα μεταβιβάζονται μέσω της γενεαλογικής αλυσίδας.¹³¹ Ο βιολογισμός είναι εμφανής: «τέτοιο ήταν το αίμα που έσφυζε στις φλέβες του Κωστή Παλαμά»,¹³² διακηρύσσει με βεβαιότητα θετικού επιστήμονα ή εργαστηριακού γιατρού ο Κ. Θ. Δημαράς.¹³³ Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι η διαμόρφωση των «ψυχικών ιδιοτυπιών» και η παρεπόμενη εγγραφή τους στην ποιητική συνείδηση του Κωστή Παλαμά, που έλαβε, ως γνωστόν, το σχήμα του διάχυτου ψυχικού «διπολισμού» ή του «δυαδικού χαρακτήρα»,¹³⁴ υπήρξε απόρροια βιολογικής μεταβίβασης, διαμεσολαβημένης όμως από ιστορικές τάσεις, ρόλους και καθέκαστα. Η μεταβίβαση αυτή πραγματοποιήθηκε με δύο αλληλένδετους μηχανισμούς, αρθρωμένους υπό μορφήν επάλληλων κύκλων: πρώτον, της «φυλογένειας», που σημαίνει αναγωγή της ποιητικής ιδιαιτερότητας στο απώτερο παρελθόν του γενεαλογικού δέντρου και, δεύτερον, της «οντογένειας», όρος που σηματοδοτεί τη συσχέτιση της ψυχικής ιδιαιτερότητας του ποιητή με το στενό οικογενειακό περιβάλλον, τον μικρόκοσμο του πρωτογενούς κοινωνικού κυττάρου: τα δρώμενα, τα δράματα και τα τραύματα «της παιδικής και της νεανικής ηλικίας του».¹³⁵ Η ομοιότητα, στην πραγματικότητα η ταύτιση, των εννοιολογικών εργαλείων που χρησιμοποιεί ο Κ. Θ. Δημαράς με τη θεωρία του Ερνστ Χέκελ (θεμελιώδης βιογενετικός νόμος), την οποία άλλωστε συναντήσαμε ήδη στα μεσοπολεμικά κείμενα του νευρολόγου-ψυχίατρου Κ. Δ. Κωνσταντινίδη, είναι τόσο οφθαλμοφανής –μάλλον κραυγα-

131. Στο ίδιο, σ. 88.

132. Στο ίδιο, σ. 97.

133. Στο ίδιο, σ. 93, υποσ. 137, όπου ο συγγραφέας δηλώνει ευθαρσώς ότι είναι υπέρμαχος, σε πείσμα αρκετών άλλων ελλήνων μελετητών, τόσο της «φυσιολογικής», δηλαδή της απολύτως βιολογικοκρατούμενης, όσο και, παράλληλα, της «ψυχολογικής» κληρονομικότητας.

134. Στο ίδιο, σ. 100.

135. Στο ίδιο, σ. 89.

λέα, θα έλεγα— ώστε δεν είναι δυνατόν να είναι τυχαία.¹³⁶ Γεννώνται όντως ποικίλα ερωτήματα για την εξακολουθητική χρησιμοποίησή τους, ενώ η θεωρία του Χέκελ είχε σωριαστεί στα ερείπια της βιολογικής αιτιοκρατίας και του ευγονισμού μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Πρόκειται, ασφαλώς, για νοητικές αδράνειες, για εδραιωμένα εξηγητικά σχήματα που οι φορείς τους δεν έκαναν τον κόπο να τα αμφισβητήσουν και να τα αποκηρύξουν. Γιατί άραγε; Μήπως ο βιολογισμός δεν εγκαταλείφθηκε ποτέ, παρά μόνο συγκαλύφθηκε;

Φυλογένεια = αναγωγή της ποιητικής ιδιαιτερότητας στο απώτερο παρελθόν του γενεαλογικού δέντρου

Οντογένεια = σηματοδοτεί τη συσχέτιση της ιδιαιτερότητας του ποιητή με το στενό οικογενειακό περιβάλλον, τον μικρόκοσμο του πρωτογενούς κοινωνικού κυττάρου, τα δρώμενα, τα δράματα και τα τραύματα «της παιδικής και της νεανικής ηλικίας του»

136. Το προφανές ερώτημα που τίθεται είναι μέσω ποιου διαύλου είχε σχετιστεί ο Κ. Θ. Δημαράς με τις ιδέες του Ερνστ Χέκελ. Μια ενδεχόμενη απάντηση είναι η ακόλουθη: Γνωρίζουμε ότι στα φοιτητικά του χρόνια, έπειτα από παρότρυνση του Θεόφιλου Βορέα, είχε φοιτήσει για μικρό χρονικό διάστημα στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, παρακολουθώντας ιδιαίτερα τα μαθήματα του Ρήγα Νικολαΐδη (1856-1928), γιατρού και καθηγητή Φυσιολογίας στην Ιατρική Σχολή, ο οποίος υπήρξε και ο εισηγητής της πειραματικής φυσιολογίας στην Ελλάδα. Ο Νικολαΐδης διεξήγαγε πολλά πειράματα και έρευνες για ανίατες ασθένειες της εποχής, όπως η φυματίωση, η ελονοσία, η γρίπη, ο τύφος, η δυσεντερία κ.τ.λ. Το 1887 ο Νικολαΐδης έκανε για πρώτη φορά στην Ελλάδα ιστολογική εξέταση σε ανθρώπινα σπλάχνα και, συγκεκριμένα, παιδιού που πέθανε από καλαζάρ. Όπως γράφει ο ίδιος ο Δημαράς, «ήρθε μια στιγμή που με είχε πείσει [ο Βορέας] ότι για να γίνω φιλόσοφος έπρεπε να μάθω θετικές επιστήμες». Βλ. συνέντευξη του Κ. Θ. Δημαρά στη Βασιλική Κοντογιάννη, «Κ. Θ. Δημαράς: Δεν ενδιαφέρει η κορυφή αλλά οι μέσοι όροι», *Διαβάζω* 53 (1982), σ. 57.

Πάντως, ο βιολογισμός δεν αφορά μόνο τον θεωρητικό στοχασμό του Μεσοπολέμου, της δεκαετίας των πολέμων και της πρώτης μετεμφυλιακής περιόδου. Συγκροτεί ευρύτερα ένα ερμηνευτικό πρόταγμα που συνέχει τον επιστημονικό και δοκιμιακό λόγο με αυτόν της λογοτεχνίας και ειδικά της πεζογραφίας. Όπως διαπιστώνει η Μαίρη Μικέ, μπορεί ως έννοια ο εκφυλισμός να εισέρχεται στην ελληνική λογοτεχνία με το έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη, στο οποίο παρατηρείται μια σύμπτωση των φυσικών/βιολογικών νομοτελειών με τους νόμους της κοινωνικής εξέλιξης,¹³⁷ αλλά η μεγαλύτερη πύκνωση του βιολογισμού, υπό το σχήμα της «φυσικοποίησης των κοινωνικών μηχανισμών», της «κοινωνιοβιολογικής αλυσίδας» και της αντίληψης των οικογενειακών σχέσεων υπό το πρίσμα της «παθολογίας του αίματος» και του βαθμιαίου εκφυλισμού, παρουσιάζεται στα μυθιστορήματα του Μεσοπολέμου. Παράλληλα, στα μυθιστορήματα της ίδιας περιόδου η οικογένεια προσεγγίζεται ως μικρογραφία της οργανικής κοινότητας του έθνους.¹³⁸ Στην ιστορική εκείνη συγκυρία, ο βιολογισμός λειτουργεί ως επιστημολογικό έρεισμα του εθνικισμού. Σύμφωνα με τη Μικέ, οι ενδεικτικότερες περιπτώσεις ως προς την αποτύπωση του βιολογισμού είναι τα μυθιστορήματα *Γερές και αδύναμες γενεές* (1933-1935) του Θανάση Πετσάλη, *Παρακμή των Σκληρών* (1934) του Άγγελου Τερζάκη, *Γιούγκερμαν* (1938) του Μ. Καραγάτση και *Πανθέοι* (1945-1961) του Τάσου Αθανασιάδη,¹³⁹ ενώ η οργανική σύλληψη του ελληνικού έθνους είναι ανάγλυφη και στα μυθιστορήματα του Γιώργου Θεοτοκά, κυρίως όμως σε αυτά της Πηνελόπης Δέλτα, του Θ. Πετσάλη και του Τ. Αθανασιάδη.¹⁴⁰

137. Μαίρη Μικέ, *Δοκιμασίες. Όψεις του οικογενειακού πλέγματος στο νεοελληνικό μυθιστόρημα 1922-1974*, Αθήνα, Gutenberg, 2019, σ. 424-425.

138. Στο ίδιο, σ. 427.

139. Στο ίδιο, σ. 425.

140. Στο ίδιο, σ. 427.

Άγγελος Δόξας: η αποκωδικοποίηση της ψυχικής ταυτότητας του ερωτικού Κωστή Παλαμά

Με οδηγούς τους Φρόντ, Άντλερ και Γιουνγκ, ο Δόξας/Δρακουλίδης αποφαινεται ότι ο καλλιτέχνης μεταμορφώνει σε λόγο, εικόνα και ήχο τόσο το ατομικό του ασυνείδητο, τη «γενέθλια γη των ενστικτικών παρορμήσεων», «το καταφύγιο των απωθημένων επιθυμιών» και τον «τόπο των συναισθηματικών αντιδράσεων», όσο και το συλλογικό ασυνείδητο, το οποίο και διαχωρίζει σε δύο κατηγορίες: το «εθνικό» και το «εποχιακό».¹⁴¹ Κάνοντας παραχώρηση στην κοινωνιολογική προσέγγιση του αισθητικού φαινομένου, ο Δόξας/Δρακουλίδης καταλήγει στη διαπίστωση ότι, πλην ευάριθμων εξαιρέσεων, η μήτρα της δεξιοτήτας που αποκαλούμε καλλιτεχνική μετουσίωση είναι η φαντασιακή αντιστάθμιση μιας καταστροφής, όπως επίσης μιας σημαντικής μειονεξίας, έλλειψης, στέρησης ή απώλειας κατά τα πρώτα στάδια ανάπτυξης του ατόμου. Με άλλα λόγια, η εστία της αισθητικής μετουσίωσης βρίσκεται στο σημείο όπου συγκρούεται η αρχή της ηδονής με την αρχή της πραγματικότητας, προξενώντας μια οδυνηρή ρωγμή, μια κρίση ταυτότητας, μια καίρια ασυνέχεια στον ψυχικό βίο.¹⁴² Στη βάση, δηλαδή, της καλλιτεχνικής δημιουργίας βρίσκεται συνήθως ένα ασυντέλεστο πένθος ή ένα ανεπούλωτο τραύμα, γενικότερα μια καθήλωση στον τραυματισμένο παιδικό ψυχισμό, που η περιοδική ανάδυσή τους στην επιφάνεια της συνείδησης ή ενδεχομένως και η συστηματική διεργασία τους ενσαρκώνονται

141. Ά. Δόξας, *Παλαμάς*, ό.π., σ. 218.

142. Την άποψη αυτή αναφορικά με την τέχνη ως υπεραναλήρωση-αντιστάθμιση-μετουσίωση μιας έλλειψης τη συναντάμε και σε ένα από τα καλύτερα διηγήματα που έγραψε ο Άγγελος Δόξας που τιτλοφορείται «Οι ομορφότερες γάμπες» και περιλαμβάνεται στη συλλογή διηγημάτων του *Μετά τα μεσάνυχτα*, Αθήνα, Εκδόσεις Κορυδαλού, 1947, σ. 121-130. Είναι γραμμένο το 1941. Ειδικά στη σελίδα 127, ο Ά. Δόξας γράφει: «Πάρτε μια κοπέλα άσκημη. Είναι αξιολύπητη για την ασκήμια της. Αν όμως σας πουν πως η κοπέλα τούτη είναι αξιόλογη ποιήτρια, μουσικός, ζωγράφος [...] θα πάψετε να βλέπετε την ασκήμια της κι' αντί να σας φαίνεται αξιολύπητη θα σας φαίνεται αξιοθαύμαστη».

σε εγγενώς κωδικοποιημένες ή κωδικοποιήσιμες από τον ψυχαναλυτή ή τον τεχνοκρίτη αισθητικές μορφές.¹⁴³ Τηρουμένων των αναλογιών, το ίδιο ισχύει, κατά την άποψη του Δόξα/Δρακουλίδη, και στην περίπτωση ολόκληρων τάσεων, κινημάτων ή συρμών, η γένεση και η δυναμική των οποίων τροφοδοτείται από μια συλλογική «οδυνηρή εμπειρία», δυσαρμονία ή δυσανεξία, από μια κρίση ταυτότητας λόγω αδυναμίας προσαρμογής στον κανόνα ή στην εποχή που παίρνει τη μορφή συμβολικής αντίστασης, αντισυμβατικής αισθητικής εξέγερσης. Ένα παράδειγμα θα ήταν διαφωτιστικό: μολονότι μένει πιστός στην ιδέα του υψηλού και υπερθεματίζει τον αισθητικό κανόνα του ρομαντισμού, θεωρώντας, λόγου χάριν, την «Ενάτη Συμφωνία» του Μπετόβεν και το «Λυκόφως των Θεών» του Βάγκνερ ως τις αρτιότερες μουσικές πραγματώσεις του οικουμενικού πνεύματος, ο Δόξας/Δρακουλίδης δεν απαξιώνει συλλήβδην την πρωτοποριακή μουσική δημιουργία των αρχών του 20ού αιώνα, που γεννήθηκε ακριβώς ως αμφισβήτηση του ρομαντισμού, αλλά επιχειρεί να την κατανοήσει ως απόρροια ενός μηχανισμού ψυχικού «επαναγωγικού πριμιτιβισμού», περιοδικής αντιστικτικής παλινδρόμησης στο παρελθόν της «παιδικής ηλικίας», αλλά με ορίζοντα το μέλλον. Πρόκειται δηλαδή για μια νέα δημιουργία, που προκύπτει από μια διάχυτη υπερβολή ή πλησμονή, η οποία, προξενώντας ανισορροπία στην ψυχική οικονομία και την εσωτερική διάταξη του κοσμοειδώλου, απαιτεί μια νέα διευθέτηση των κανόνων, έναν νέο λειτουργικό προσανατολισμό των ενορμήσεων. Στην προκειμένη περίπτωση της υψηλής τέχνης, το αίτιο της ψυχικής εντροπίας εντοπίζεται στον «άκρατο ορθολογισμό» της νεωτερικότητας. Όμως, ο Δόξας/Δρακουλίδης δεν δείχνει την ίδια γενναιοδωρία κατανόησης και έναντι των λαϊκών και «έγχρωμων» αντισυμβατικών μορφών μουσικής έκφρασης, με επιτομή την τζαζ, επειδή έχει τη γνώμη ότι αυτή παραπέμπει σε μια πολιτισμική

143. Α. Δόξας, *Παλαμάς*, ό.π., σ. 232, 233, 235.

καθήλωση: συγκεκριμένα, ότι πρόκειται για επιστροφή σε έναν «ηδονοκρατικό παιδοψυχικό πρωτογονισμό».¹⁴⁴

Ο Δόξας/Δρακουλίδης ομολογεί ότι σκοπός του ήταν να μελετήσει τα «βαθύτερα ψυχόρμητα ελατήρια» του παλαμικού έργου, το οποίο δονείται, όπως ισχυρίζεται, από αισθησιασμό και ηδονολατρεία, ενώ χαρακτηρίζεται και από μια ιδιότυπη εξομολογητική διάθεση.¹⁴⁵ Για να επιτύχει τον σκοπό αυτό, στρέφεται γενικά στο εννοιολογικό οπλοστάσιο της φροϊδικής θεωρίας, προσφεύγοντας όμως ειδικότερα στη θεωρία του Άντλερ, στις θεωρίες του ερμαφροδιτικού ψυχισμού των Ρίχαρντ φον Κραφτ-Έμπινγκ (Richard Freiherr von Krafft-Ebing) και Όιγκεν Στάιναχ (Eugen Steinach), στην έννοια της αμφισεξουαλικότητας του Γρεγόριο Μαρανιόν (Gregorio Marañón),¹⁴⁶ αλλά και στον συγκερασμό μορφοψυχολογίας-ψυχανάλυσης-ευγονικής, που επιχείρησε το 1931 ο Βέρνερ Βολφ (Werner Wolff), εισάγοντας τη θεωρία της «διπλής φυσιογνωμίας». Κατά τον Βολφ, εάν το ανθρώπινο πρόσωπο, αποτυπωμένο σε μια μετωπική φωτογραφία, διαχωριστεί σε δύο ημιμόρια με γνώμονα έναν νοητό κάθετο άξονα, τότε ο ερευνητής διαπιστώνει την ασυμμετρία τους. Σε κάθε περίπτωση, το δεξιό ημιμόριο αποτελεί το κάτοπτρο της διανοητικότητας και της συνείδησης, ενώ το αριστερό εκφράζει τον συναισθηματικό κόσμο του ατόμου, την ψυχική του δυναμική και το ασυνείδητο. Εκφραστικό κέντρο κάθε ημιμορίου είναι ο οφθαλμός, οπότε η διεισδυτική παρατήρηση των ματιών έχει βαρύνουσα σημασία για τη διακρίβωση της ψυχοδιανοητικής ιδιαιτερότητας του ατόμου, πόσο μάλλον του καλλιτέχνη.¹⁴⁷ Ο διπλασιασμός κάθε ημιμορίου και η συρραφή δύο ίδιων ημιμορίων σε ένα νοερό ενιαίο πρόσωπο, ένα με δύο δεξιές πλευρές κι ένα με δύο

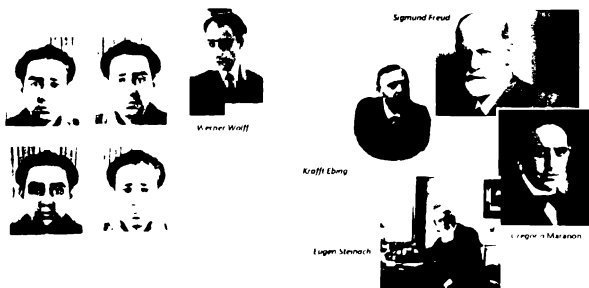
144. Στο ίδιο, σ. 218.

145. Στο ίδιο, σ. 8, 17, 18.

146. Στο ίδιο, σ. 140.

147. Στο ίδιο, σ. 92-93.

αριστερές, οδηγεί, σύμφωνα με τη θεωρία της διπλής φυσιολογίας, στη σύλληψη της βαθύτερης ουσίας του ατόμου. Η εφαρμογή αυτής της ψυχολογικής μεθόδου στην περίπτωση του Παλαμά καταλήγει στη διαπίστωση, εάν ακολουθήσουμε ασφαλώς την επιχειρηματολογία του Δόξα/Δρακουλίδη, ότι πρόκειται για μια προσωπικότητα που χαρακτηρίζεται από μια εσωτερη αντιπαλότητα, από μια δομική αντινομία ανάμεσα σε μια απολλώνεια και σε μια διονυσιακή ψυχική συνιστώσα, μορφοποιώντας ανάγλυφα δύο αντισησιατικούς τύπους ανθρώπου: από τη μια πλευρά, τον βυζαντινό ασκητή ή τον βιβλικό καλόγερο και, από την άλλη, τον «αρκαδικό Σειληνό» ή τον «φρενιασμένο Πάνα».¹⁴⁸

Ο Δόξας/Δρακουλίδης συμπεραίνει ότι ο «αμφιθυμικός ψυχισμός» είναι το ειδοποιό γνώρισμα της «διπολικής ψυχής» του Παλαμά,¹⁴⁹ ψυχική δομή για την οποία ευθύνονται τα τραύματα της παιδικής ηλικίας του ποιητή (επιλογή της μητέρας του να τον ντύνει με κοριτσίστικα ρούχα, απώλεια των γονέων του σε ηλικία επτά ετών μέσα σε διάστημα μόλις

148. Στο ίδιο, σ. 92-95 και 25 αντίστοιχα.

149. Στο ίδιο, σ. 202.

40 ημερών, αδικαιολόγητη ενοχή για τον θάνατό τους, φόβος τιμωρίας, αίσθημα εγκατάλειψης από τους ανάδοχους γονείς του, σύγκρουση με το περιβάλλον, ασθενική κρίση),¹⁵⁰ που του δημιούργησαν δυσανεξία έναντι των ισχυρών και, ταυτόχρονα, αντισταθμιστική ταύτιση με το αδύναμο, το νοσηρό και το πένθιμο, όπως επίσης σύμπλεγμα κατωτερότητας και χαμηλή αυτοεκτίμηση σε σχέση με την εξωτερική του εμφάνιση, τα οποία, ωστόσο, αντισταθμίστηκαν και πάλι από την υψηλή του διανοητικότητα, την ευφυΐα του, την εξαιρετική γλωσσική του επιδεξιότητα και τον γενναίο ερωτισμό που διακρίνει ακόμα και τα εφηβικά στιχουργήματά του.

Εφαρμόζοντας το φροϊδικό ερμηνευτικό σχήμα, ο Δόξας/Δρακουλίδης επιχειρεί να τεκμηριώσει τη θέση ότι η ιδιαιτερότητα της παλαμικής ποίησης έγκειται στην ικανότητα μετουσίωσης (sublimation) και γλωσσικής «εξιδανίκευσης» α) των αντιθετικών φορτίων που αναβλύζουν από εγκλωβισμένα ψυχόρμητα και ζεύγματα (έρωτας/θάνατος, ουράνια/πάνδημη Αφροδίτη), όπως επίσης β) των ερωτικών αναστολών και των τραυμάτων που σκίαζαν την πραγματική ζωή του ποιητή.¹⁵¹ Μάλιστα για την επικύρωση αυτής της θέσης επικαλείται τα –τηρουμένων των αναλογιών– σχετικά παραδείγματα των Μίλτον, Μπάιρον, Μπετόβεν, Ουγκό και Τουλούζ-Λотреκ.¹⁵²

Ειδικότερα, ο Δόξας/Δρακουλίδης ισχυρίζεται ότι η ψυχαναλυτική διερεύνηση του ποιητικού έργου του Παλαμά φέρνει στην επιφάνεια δύο ψυχικά στρώματα: από τη μια πλευρά, τον «ναρκισσικό αυτοερωτισμό», ο οποίος εκδηλώνεται ως «τάση ερωτικής αυτάρκειας και εγωτικής ικανοποίησης», συστροφής στον εαυτό και αναγωγής στον ιδανισμό, και, από την άλλη, τον «παθητικό ναρκισσικό αλλοερωτισμό», που στοιχειοθετείται από τον μετασχηματισμό της επιδεικτικής γοητείας που

150. Στο ίδιο, σ. 29, 30-31, 34.

151. Στο ίδιο, σ. 23-42.

152. Στο ίδιο, σ. 23.

ο ποιητής επιθυμεί να ασκήσει στο αντικείμενο του πόθου του σε ανάληψη από αυτό της ενεργητικής πρωτοβουλίας για την ερωτική συνομιλία και την αισθησιακή απόλαυση.¹⁵³ Με τα στρώματα αυτά συνέχεται και ο παλαμικός «ανδρογυνισμός-ψυχικός ερμαφροδιτισμός», ασφαλώς με την έννοια της δημιουργικής συνύπαρξης και ώσμωσης στοιχείων και όχι της υποκατάστασης ρόλων.¹⁵⁴ Τα προαναφερθέντα εδράζονται στην πεποίθηση ότι η ταυτόχρονη σχεδόν απώλεια των γονέων του ποιητή δεν επέτρεψε στο οιδιπόδειο σύμπλεγμά του να «απορροφηθεί» και, αντίθετα, έστρωσε το έδαφος για τη διαμόρφωση τόσο μιας σχέσης πόθου και συνάμα υποταγής προς το είδωλο της απύσας μητέρας, συμπαρασύροντας μάλιστα σε παρεμφερή συναισθηματική αντιμετώπιση εκ μέρους του σχεδόν κάθε γυναικεία παρουσία στον ψυχικό βίο του ενήλικου ποιητή, όσο και μιας σχέσης φόβου και αντιπαλότητας έναντι του απόντος πατέρα και γενικότερα κάθε άντρα συν-δικδικητή του ερωτικού αντικειμένου.¹⁵⁵

Από την ανάλυση των θέσεων και της επιχειρηματολογίας του Δόξα/Δρακουλίδη συνάγονται καταληκτικά τρία συμπεράσματα, τα οποία αποκτούν μεγαλύτερο ενδιαφέρον εάν συναρτηθούν με τις ευγονικές του πεποιθήσεις:

Το πρώτο αφορά την οντολογική υποβάθμιση της γυναίκας, με το επιχείρημα ότι αυτή είναι καθηλωμένη, όπως, εξάλλου, όλα τα «ψυχοτραυματισμένα άτομα», σε ψυχικά στάδια που δεν επιδέχονται περαιτέρω εξέλιξη και παραπέμπουν στην παιδική ψυχοσύνθεση.¹⁵⁶ Με τον τρόπο αυτό, η διαφοροποίηση των ρόλων των κοινωνικών φύλων βιολογικοποιείται και ψυχολογικοποιείται. Μολονότι, όπως δηλώνει ο Δόξας/Δρακουλίδης, αντίστοιχα καθηλωτικά σύνδρομα βαραίνουν και

153. Στο ίδιο, σ. 77, 140-141.

154. Στο ίδιο, σ. 76.

155. Στο ίδιο, σ. 247.

156. Στο ίδιο, σ. 147.

τον ψυχισμό των καλλιτεχνών, εντούτοις αυτοί δραπετεύουν από τον συναισθηματισμό, την αφέλεια, το υπερτροφικό τους εγώ και τον «ναρκισσικό επιδεικτισμό» τους, ακριβώς λόγω της ικανότητας αισθητικής μετουσίωσης που διαθέτουν.

Το δεύτερο συμπέρασμα αφορά τον βαθμό εργαλειοποίησης που υφίστανται οι φροϊδικές έννοιες στη σκέψη του Δόξα/Δρακουλίδη και τον παρεπόμενο ριζικό αναπροσανατολισμό τους σε ένα βιοπολιτικό σύστημα πατερναλιστικού αυταρχισμού και ελέγχου των σεξουαλικών ορμών. Παραδείγματος χάριν, η σύζευξη μαζοχιστικών και σαδιστικών ενστίκτων, φυσιολογική ως ένα σημείο, εμπερικλείει, κατά τον Δόξα/Δρακουλίδη, ένα ψυχικό δυναμικό φορτίο που μπορεί να οδηγήσει στην ερωτική διαστροφή. Για τον λόγο αυτό, φθάνει έως την καταγγελία των «ραβδισμών των γλουτών των παιδιών», όχι επειδή αυτό συνιστά κατάφωρη παραβίαση της γενετήσιας αξιοπρέπειας ούτε επειδή έχει τυραννικό, βίαιο και αντιπαιδαγωγικό χαρακτήρα, πλήττοντας βάνανυσα την παιδική προσωπικότητα, αλλά μόνο και μόνο επειδή θα ήταν δυνατό να προκαλέσει «μία επικίνδυνη ηδονική διέγερση»! Κατ' ανάλογο τρόπο, ο Δόξας δεν καταδικάζει, όπως όφειλε, για λόγους αρχής και ιστορικής αρνητικής μοναδικότητας, τα ναζιστικά στρατόπεδα ως ολοκληρωτικές ανθρωποβόρες μηχανές και ως εργαστήρια χειραγώγησης, εργαλειοποίησης και καταναγκαστικού πειραματισμού επί του ανθρώπινου σώματος, αλλά ως εκκολαπτήρια σεξουαλικών διαστροφών θυτών και θυμάτων!¹⁵⁷ Στην προκειμένη περίπτωση, ο βιασμός της ιστορικής αλήθειας και το αναθεωρητικό ψεύδος ντύνονται με το επιστημονικοφανές ένδυμα μιας δήθεν διιστορικά ισχύουσας ψυχαναλυτικής ανθρωπογνωσίας.

Το τρίτο συμπέρασμα σχετίζεται με την καταναγκαστική ευθανασία και αφορά την έμμεση πλην όμως σαφή καταδίκη της. Είναι ιστορικό δεδομένο, όπως ισχυρίζεται ο Δόξας/Δρα-

157. Στο ίδιο, σ. 181.

κουλίδης, κατασκευάζοντας συλλογισμούς που δομούνται με ανιστορικές αφαιρέσεις και ιδεότυπους, ότι η καλλιτεχνική δημιουργία, επομένως η ψυχική μετουσίωση αρνητικών βιωματικών εμπειριών ή αυτοεικόνων, η οποία ούτως ή άλλως είναι εξορισμού αναγκαία για τον πολιτισμό, είναι εγγενώς συνδεδεμένη με μια υπαρξιακή έλλειψη, με μια απόκλιση ή παρέκκλιση: βιωματική, ψυχική, μορφική, σωματική. Η παρατήρηση αυτή, το γεγονός δηλαδή ότι μόνο οι «ψυχοτραυματισμένοι» και οι «σακάτηδες» παράγουν πρωτοπόρο στοχασμό και καλλιτεχνική ομορφιά, συνυφαίνεται με τη διαπίστωση ότι η καλλιτεχνική έκφραση προϋποθέτει μια στοιχειώδη συνθήκη σεβασμού της αξιοπρέπειας, της ελευθερίας και της ιδιαιτερότητας του χαρισματικού ατόμου. Επομένως, είναι αδύνατη η άνθηση της τέχνης είτε σε ουτοπικές κοινωνίες φιλελεύθερης ευδαιμονίας, όπου η υγεία –σωματική, ψυχική, διανοητική– και η ευτυχία θα ήταν καθολική κατάσταση, αφού «από τους γερούς δεν βγαίνουν παρά οι συνηθισμένοι αστοί», είτε σε ιστορικά υπαρκτές στρατοκρατικές και ολοκληρωτικές κοινωνίες, όπου αντιστοίχως «από τους γερούς δεν βγαίνουν παρά οι επικίνδυνοι στρατιώτες». Η συνοχή των ολοπαγών κοινωνιών θεμελιώνεται στην πλήρη ευθυγράμμιση των ατόμων με τον κανόνα, στην υποταγή τους στην εξιδανικευμένη «κοινή βούληση» και βεβαίως στην ανυπέρβλητη δεοντολογία που απορρέει από τη μαζική ομοιομορφία. Για τον Δόξα/Δρακουλίδη είναι ιστορικά αυτονόητο ότι η Σπάρτη, όπου ήταν κανόνας अपαραβάτος η ρίψη, όπως χαρακτηριστικά γράφει, των «σωματικά και ψυχικά βλαμμένων» στον Καιάδα, δεν θα μπορούσε ποτέ να γίνει φυτώριο «μεγαλοφυών καλλιτεχνών και διανοητών».¹⁵⁸

158. Στο ίδιο, σ. 241.

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

ΚΟΥΤΣΑΒΑΚΗΔΕΣ, ΤΕΝΤΙΜΠΟΗΔΕΣ,
ΚΙΝΑΙΔΟΙ, ΠΟΥΤΑΝΕΣ ΚΑΙ
ΜΠΑΪΡΑΚΤΑΡΗΔΕΣ. Η ΑΣΤΥΝΟΜΕΥΣΗ ΤΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΛΙΒΙΔΩΣ

Δήμητρα Τζανάκη

Το 1947, ο ούγγρος ψυχίατρος και ψυχαναλυτής Λιπότ Σόντι (Lipót Szondi, 1893-1986) θ' αναφερθεί στο γονιδιακό ασυνείδητο, με δυο λόγια, στην ανυπακοή/τρέλα/εγκληματικότητα/παρέκκλιση όχι μόνο του ατόμου αλλά και της οικογένειας. Στο κλίμα του Ψυχρού Πολέμου, λοιπόν, ο «ψυχικά άρρωστος» και η οικογένειά του αποκτούν κεντρική σημασία. Εξάλλου, η τιμωρία προς ολόκληρη την οικογένεια δεν ήταν κάτι καινούριο. Ο Μαζάουερ μας θυμίζει ότι στην Ελλάδα ο νόμος του 1871, και συγκεκριμένα το άρθρο 21, «περιέγραφε λεπτομερώς επίσης ότι και τα μέλη της οικογένειας μπορούσαν να σταλούν σε εσωτερική εξορία»,¹ χωρίς ν' αναφερθούμε στο βάρος που από τότε δινόταν στην οικογένεια ως αιτία εκδήλωσης της ψυχικής ασθένειας και της εγκληματικότητας. Επιπλέον, ο νόμος του 1871 είχε αποτελέσει τον πυρήνα του «ιδιώνυμου» το 1929 αλλά και του νόμου πάνω στον οποίο στηρίχθηκε ο νόμος του 1946, σύμφωνα με τον οποίο τιμωρούνταν και οι οικογένειες των «λιποτακτών».² Ο Εμφύλιος Πόλεμος, επομένως, απλώς θα επανακωδικοποιήσει όρους και ερμηνείες. Έτσι, μετά το 1948, οι αριστεροί θα στιγματιστούν ως σχιζοφρενείς από έλληνες ψυχαναλυτές, όπως ο Δημήτριος Κουρέτας, και ίσως, σε

1. Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, μτφρ. Ε. Θεοφυλακτοπούλου, επιμ. Γ. Καστανάρας, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σ. 21.

2. Mark Mazower, «Εισαγωγή», στο Μ. Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο*, ό.π., σ. 22.

αυτό το σημείο, να είναι ιδιαίτερα επίκαιρη η επισήμανση των Ντελέζ και Γκουαταρί ότι:

Το μόνο που κάνουν οι ψυχαναλυτές είναι να ενισχύουν την τάση, να δίνουν μια ύστατη ώθηση στη μετάθεση ολόκληρου του ασυνείδητου. Το μόνο που κάνουν είναι να βάζουν το ασυνείδητο να μιλά σύμφωνα με τις υπερβατικές χρήσεις σύνθεσης, που του επιβάλλονται από άλλες δυνάμεις: ολικά Πρόσωπα, πλήρες Αντικείμενο, μέγας Φαλλός, τρομερό Αδιαφοροποίητο του φαντασιακού, συμβολικές Διαφοροποιήσεις, Διαχωρισμός... Το μόνο που επινοούν οι ψυχαναλυτές είναι η συναισθηματική μεταβίβαση, ένας Οιδίπους της μεταβίβασης, ένας Οιδίπους Οιδίποδα στο ιατρείο, ιδιαιτέρως επιβλαβής και τοξικός, αλλά όπου επιτέλους, το υποκείμενο έχει τελικά αυτό που θέλει και απομυζά τον Οιδίποδά του πάνω στο πλήρες σώμα του ψυχαναλυτή.³

Ειδικότερα, ο έλληνας ψυχίατρος/ψυχαναλυτής Δημήτριος Κουρέτας θα εισάγει το 1948 τον όρο «λιβιδώς», ο οποίος θα γίνει αποδεκτός από τα μέλη της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Ομάδος – εν περιλήψει, από τη Μαρία Βοναπάρτη, τον Ανδρέα Εμπειρίκο και τον Γεώργιο Ζαβιτζιάνο. Κυρίως, όμως, θα ανοίξει τον δρόμο στην προσπάθεια να ερμηνευτούν μια σειρά από ιστορικά γεγονότα, όπως τα Δεκεμβριανά, στο όνομα της «καύλας» και να χρησιμοποιηθούν ψυχαναλυτικές ερμηνείες για τον «ψυχικά ανώμαλο αριστερό», ο οποίος θα διώκεται πλέον για τη διαστροφική του επιθυμία για επανάσταση.

ΟΙ ΥΠΟΚΙΝΗΤΕΣ ΤΩΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΑΝΩΝ, ΑΥΤΟΙ ΟΙ ΨΥΧΙΚΑ ΑΝΩΜΑΛΟΙ

Για τον έλληνα ψυχίατρο Κουρέτα, το ένστικτο «είτε εμφανίζεται υπό την ζώωδη και φιλήδονον μορφήν, όπως εις τους αγρίους, είτε μεταμφιέζεται και μετατρέπεται από την λογοκρισίαν

3. Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια. Ο Αντι-Οιδίπους*, μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης, Αθήνα, Πλέθρον, σ. 143.

και την πίεσιν των κοινωνικών θεσμών και των ηθικών απαγορεύσεων». Η λιβιδώ ήταν η δύναμη που δημιουργούσε στους ανθρώπους μια ψευδαίσθηση και, ως εκ τούτου, μια ροπή προς επιθετικότητα-επανάσταση.⁴ Μάλιστα, στο άρθρο του «Η ψυχή της μάζης και το βιολογικόν της υπόστρωμα», ο Κουρέτας θα ερμηνεύσει τα Δεκεμβριανά μέσα από τη σκοπιά του ψυχικού νοσήματος, μιας και, γι' αυτόν, αναδεικνυαν τις καταστρεπτικές συνέπειες της ψυχής του όχλου στην κοινωνία. Άλλωστε, δεν ήταν ο μόνος που κατέληγε σε τέτοια συμπεράσματα. Μετά την Παρισινή Κομμούνια, ο βιοϊατρικός κυρίαρχος λόγος με ευκολία είχε αγκαλιάσει τις θεωρίες του Σίγκελε (Scipio Sighele, 1868-1913) και του Λε Μπον (Gustave Le Bon, 1841-1931). Ο ίδιος ο Φρόντ, που είχε επηρεαστεί από το έργο του Λε Μπον, καταλήγοντας στον τρόπο με τον οποίο ο πληθυσμός μετατρέπεται σε μάζα κάτω από το βάρος του ασυνειδήτου έγραφε:⁵

Ας [...] στραφούμε στην περιγραφή της μαζικής ψυχής, όπως τη σχεδιάζει ο Λε Μπον. [...] Ο Λε Μπον μας δείχνει ο ίδιος τον δρόμο, υποδεικνύοντας τη συγγένεια με την ψυχική ζωή των πρωτόγονων και των παιδιών. Η μάζα είναι παρορμητική, ευμετάβλητη και ευερέθιστη. Κατευθύνεται σχεδόν αποκλειστικά από το ασυνείδητο. [...] ανίκανη για βούληση διαρκείας. [...] Καθώς δεν αμφιβάλλει για το τι είναι η αλήθεια και το ψέμα, η συνείδησή της αποκτά, ταυτόχρονα, τη μεγάλη της ισχύ, ενώ είναι εξίσου αδιάλλακτη όσο και πειθήνια προς την εξουσία.⁶

4. Για την αποδοχή του όρου «libido» ως «λιβιδώ» από την Ελληνική Ψυχαναλυτική Ομάδα (Μαρία Βοναπάρτη, Ανδρέα Εμπειρικό, Γεώργιο Ζαβιτσιάνο, Δημήτριο Κουρέτα) το 1948, βλ. Δημήτριος Κουρέτας, «Η ψυχάνάλυσις. Ψυχολογία του ασυνειδήτου», στο Δημήτριος Κουρέτας, *Ψυχάνάλυσις, ψυχιατρική, νευρολογία. Εκλόγιον εξ ερευνών και μελετών επί θεμάτων ψυχαναλύσεως-νευρολογίας-ψυχιατρικής-ψυχοβιογραφίας-ιστορίας της ιατρικής 1924-1974*, Αθήνα, Επιστημονικά Εκδόσεις Γρηγόριος Κ. Παρισιάνος, 1975, σ. 5. Ο Κουρέτας, όμως, δεν παρέλειψε να σημειώσει ότι ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο ήταν ο Κωστής Παλαμάς, το 1924, στο ποίημα με αρ. 75 από τα *Δεκατετράστιχα*.

5. Sigmund Freud, *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του Εγώ*, μτφρ. Βασίλειος Πατσογιάννης, Αθήνα, Πλέθρον, 2014, σ. 26-46.

6. S. Freud, *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του Εγώ*, ό.π., σ. 21.

Από την άλλη, η μάζα για τον Φρόνυτ δεν ήταν παρά ο πληθυσμός που είχε εκθηλυνηθεί, όπως ακριβώς το είχε παρουσιάσει ο Λε Μπον, δηλαδή ήταν ο πληθυσμός που υπάκουε στους λιβιδινικούς δεσμούς και όχι στην εξουσία, με αποτέλεσμα «κάθε ατομική τους αναστολή [να] ακυρώνεται και όλα τα ωμά, βίαια και καταστροφικά ένστικτα που κοιμούνταν μέσα στα άτομα ως κατάλοιπα της πρωτόγονης εποχής [να] αφυπνίζονται με σκοπό να ικανοποιηθούν ελεύθερα».⁷ Αυτή, λοιπόν, ήταν η περίοδος που ο ψυχαναλυτικός κυρίαρχος λόγος, όπως αποδιδόταν από τον έλληνα ψυχαναλυτή Κουρέτα στο περιοδικό *Εστία*, αλλά και από τον καθηγητή Ψυχιατρικής και Νευρολογίας, Κωνσταντίνο Κωνσταντινίδη και τον διευθυντή της αστυνομίας Αρχιμανδρίτη, θα κατέληγε ότι τα Δεκεμβριανά ήταν αποτέλεσμα των ορμών ανώμαλων ψυχοπαθητικών υποκειμένων, και κυριότερα της εργατικής τάξης, που βρίσκονταν κάτω από την επήρεια του κομμουνισμού. Η περίπτωση του Κωνσταντινίδη έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, μιας και δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι είχε υπηρετήσει ως υποδιευθυντής του Δημόσιου Ψυχιατρείου Αθηνών και μεταπολεμικά τον συναντάμε ως καθηγητή του μαθήματος της Εγκληματολογικής Ψυχολογίας στη Σχολή της Αστυνομίας, αλλά και ως αρθρογράφο στο περιοδικό *Αστυνομικά Χρονικά*, αλλά στην όποια περίπτωση η ερμηνεία του Κουρέτα, είναι αυτή που φέρνει στο προσκήνιο την ψυχοσύνθεση του επαναστάτη των Δεκεμβριανών. Συγκεκριμένα, για τον Κουρέτα, τα Δεκεμβριανά δεν ήταν παρά το αποτέλεσμα της ψυχής της μάζας, και φυσικά όχι οποιασδήποτε μάζας αλλά της κομμουνιστικής, που επέμενε να υπακούει στους λιβιδινικούς δεσμούς του κόμματος – μια θεώρηση που στον Μεσοπόλεμο είχε βρει ιδιαίτερη απήχηση, αφού, όπως υπογραμμίζει ο Κώστας Παλούκης, ο κυρίαρχος αστικός βιοϊατρικός λόγος είχε επικεντρωθεί στην υπερβολική προσήλωση των κομμουνιστών στο κόμμα, με αποτέλεσμα να θεωρεί την

7. Στο ίδιο.

εγκατάλειψη οικογενειών, αγαπημένων προσώπων, συγγενών και παιδιών⁸ ως ένδειξη ψυχικού εκφυλισμού αυτών των ανθρώπων.⁹ Ειδικότερα, ο Κουρέτας, χρησιμοποιώντας ψυχαναλυτικά εργαλεία, θα κάνει αναφορά στα Δεκεμβριανά, «με βάσι παρατηρήσεις των συμβάντων (ομαδικές πορείες, συλλαλητήρια κ.λπ.) εις τους δρόμους των Αθηνών λίγες ημέρες προ των γεγονότων του Δεκεμβρίου 1944».¹⁰ Με αυτό τον τρόπο, θα καταλήξει να ταυτίσει τις ταραχές με την εγκληματική χρήση βίας από τον όχλο. Μάλιστα, σε μια προσπάθεια ερμηνείας των Δεκεμβριανών, θα αναφερθεί και στη θεραπεία της ανδροφοβίας των Προιτίδων, αναδεικνύοντας τις πιο κρυφές μορφές –για τον ίδιο– της ανθρώπινης ψύχωσης.¹¹

Οι Προιτίδες, για να θυμίσω, ήταν κόρες του Προίτου και της Σθενέβοιας, του βασιλικού ζεύγους της Τίρυνθας ή του Άργους. Όταν έφτασαν σε ηλικία γάμου, πρόσβαλαν τη θεά Ήρα, προκαλώντας την οργή της. Εκείνη τις τιμώρησε παίρνοντάς τους τα λογικά, και αυτές μεταμορφώθηκαν σε δαμάλες, που έτρεχαν στα βουνά δέσμιες της τρέλας τους – καθώς στις δαμάλες «επιτρέπεται –υποτίθεται– να παραδίδονται και ν' ακολουθούν τα ένστικτά τους» (η έμφαση δική μου).¹² Σύμφωνα με τον μύθο, ο πατέρας μεσολάβησε για να λυθούν τα μάγια, όμως αρχικά, όταν ζήτησε τη βοήθεια του μάντη Μελάμποδα, αυτός τον εκβίασε, ζητώντας ως αντάλλαγμα το ένα τρίτο του βασιλείου, κι έτσι ο Προίτος αρνήθηκε. Το αποτέλεσμα ήταν το κακό να εξαπλωθεί σε όλες τις γυναίκες, οι οποίες, σύμφωνα

8. Κώστας Παλούκης, *Αρχειομαρξιστές. Οι άλλοι κομμουνιστές του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, Ασίνη, 2020, σ. 255-257.

9. Demetra Tzanaki, Efi Tsea, *Psychiatrie, criminologie et communisme. La persécution de la "libido dégénérée" en Grèce de 1917 à 1940, Cahiers d'Histoire* 150, σ. 79-95.

10. Δημήτριος Κουρέτας, «Η νεότροπη θεραπεία της ανδροφοβίας των προιτιδών», *Νέα Εστία* 1197 (1977), σ. 646-652, ιδιαίτερα σ. 647.

11. Στο ίδιο.

12. Δ. Κουρέτας, «Η νεότροπη θεραπεία της ανδροφοβίας των προιτιδών», ό.π.

με τον μύθο, σκότωναν τα παιδιά τους, εγκατέλειπαν τις εστίες τους και έφευγαν τρελαμένες στα βουνά, όπου κυνηγούσαν και έτρωγαν τα ζώα ζωντανά. Τελικά ο μάντης Μελάμποδας δέχτηκε να διώξει το κακό, αλλά αυτήν τη φορά ζήτησε τα δύο τρίτα του βασιλείου. Έτσι, συνοδευόμενος και από άλλους άνδρες, τους πιο ρωμαλέους, ο Μελάμποδας κατάφερε να κυνηγήσει τις γυναίκες, ενώ η μεγαλύτερη Προϊτίδα πέθανε από εξάντληση. Τελικά, η όλη κρίση στο βασίλειο πέρασε όταν με εξαγνισμούς και μυστικές τελετές ο μάντης κατάφερε να γιατρέψει τις γυναίκες του Άργους από αυτήν τη μανία.

Η «μανία» των Προϊτίδων δεν ήταν για τον Κουρέτα τίποτα άλλο από το πρότυπο ομαδικής φρενίτιδος, «τις εκδηλώσεις της οποίας πρώτος περιέγραψε ο Λε Μπον εις το κλασσικό σύγγραμμά του “Η ψυχολογία των όχλων” με αφετηρία τα συμβάντα κατά τη Γαλλική επανάσταση». Έτσι, με τον τίτλο «Η ψυχή της μάξης και το βιολογικόν της υπόστρωμα», ο Κουρέτας θα προσπαθήσει να ερμηνεύσει τις συνακόλουθες καταστρεπτικές συνέπειες της λιβιδώς. Επίσης, η ανδροφοβία των Προϊτίδων ήταν γι’ αυτόν το ψυχικό νόσημα που προέκυπτε μεταξύ της ύβρεως του εγώ προς το υπερεγώ.¹³ Ο Κουρέτας, μάλιστα, επικαλούνταν ανάλογες περιπτώσεις που είχε συναντήσει ο Άιβορ Έβανς (Ivor Evans, 1886-1957), και είχε αναφερθεί στο έργο του (*A Grave and Megaliths in Negeri Sembilan: an Account of Some Excavations*, 1921). Ο Έβανς είχε παρατηρήσει ότι όλες οι γυναίκες «της φυλής Jakun της Μαλαϊκής Χερσονήσου κατελαμβάνοντο περιοδικά από μια παράκρουσι –μια μορφή υστερίας–[...] [Έτρεχαν] (“ετρόχαζον”, λέγει ο Απολλόδωρος για τις Προϊτίδες), τραγουδώντας μέσα στη ζούγκλα μέρα-νύχτα και επέστρεφαν, αναμαλλιασμένες και με ξεσχισμένα φορέματα, στα σπίτια τους. Η αρχή έγινε από μια γυναίκα, που την εμιμήθησαν οι άλλες (Ψυχική

13. Δημήτριος Κουρέτας, «Η ψυχή της μάξης και το βιολογικόν της υπόστρωμα», στο Δ. Κουρέτας, *Ψυχανάλυσις, ψυχιατρική, νευρολογία. Εκλόγιον εξ ερευνών*, ό.π., σ. 325-338.

μόλυνσι, Contagion mentale)». ¹⁴ Με αυτό τον τρόπο, ο Κουρέτας μπορούσε ν' αναγάγει μια σειρά από κοινωνικές εξεγέρσεις ως ατομικές ή ομαδικές υστερικές κρίσεις. ¹⁵ Για τον ίδιο, η ερμηνεία ήταν πολύ απλή: «Η συμπεριφορά τους αυτή, με τα σημερινά δεδομένα, θα πρέπει να χαρακτηρισθή σαν αποτέλεσμα ενδοψυχικής συγκρούσεως μεταξύ των βιολογικών παρορμήσεων (ενσπιγματικών) της εφηβείας και των ηθικών απαγορεύσεων (Προεγώ-Υπερεγώ)» που τους επιβάλλει ο πατέρας τους «εν ονόματι της “σεπτής” Ήρας, της Προστάτιδος του γάμου και των οικογενειακών θεσμών». ¹⁶ Έτσι, τα Δεκεμβριανά για τον Κουρέτα οφείλονταν σε μια μεγάλη μάζα που απλώς ξέφυγε από τις κοινωνικές εντολές, με αποτέλεσμα να παρανοήσει και να προσπαθήσει να κάνει την: «επιθυμία [της], την κάθε επιθυμία [της], Λόγο [προσταγή]». ¹⁷

Αν ο Κουρέτας προσπαθούσε με έμμεσο τρόπο και τη χρήση μύθων να αποδείξει πως τα Δεκεμβριανά ήταν αποτέλεσμα πράξεων του όχλου εναντίον της «Ήρας», ¹⁸ για τον έλληνα ψυχίατρο Κωνσταντινίδη ήταν αναμφίβολα το αποτέλεσμα πρακτικών των μέχρι πρότινος αποκαλούμενων εκφυλισμένων και νυν αποκαλούμενων ψυχοπαθητικών ατόμων – ψυχικώς ανώμαλων, όπως ο ίδιος εξηγούσε στο άρθρο του στο περιοδικό *Αστυνομικά Χρονικά*. «Εις παλαιότεραν εποχήν τα ψυχοπαθητικά άτομα περιλαμβάνοντο υπό τον όρον εκφυλισμός, τα δε άτομα εκαλούντο έκφυλα». ¹⁹ Σε αυτό το πλαίσιο, η

14. Στο ίδιο.

15. Στο ίδιο.

16. Στο ίδιο.

17. Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. Πρώτος τόμος: Η δίψα της γνώσης*, μτφρ. Γκλόρη Ροζάκη, επιμ. Γιάννης Κρητικός, Αθήνα, Εκδόσεις Ράππα, 1978, σ. 30.

18. Γεώργιος Ασπρέας, «Εξέλιξις του αστυνομικού θεσμού από της απελευθερώσεως της Ελλάδος μέχρι σήμερον», *Αστυνομικά Χρονικά* 1 (1953), σ. 8,

19. Κωνσταντίνος Κωνσταντινίδης, «Ψυχοπαθητικά ‘ψυχικώς ανώμαλα’ άτομα και εγκληματικότητα», *Αστυνομικά Χρονικά* 2 (1953), σ. 60.

ερμηνεία του Κωνσταντινίδη όσον αφορά τους υποκινητές των Δεκεμβριανών, όπως και για τον Κουρέτα, ήταν σαφής. Τα Δεκεμβριανά έγιναν από ψυχικά ανώμαλους εγκληματίες: «Ιδίως οι εκτελεσταί ήσαν άτομα ανώμαλα και εγκληματικής φύσεως. Οι πνευματικοί των καθοδηγηται ήσαν οι εκ περιωπής οργανωταί του εγκλήματος».²⁰ Εν ολίγοις: «[η] εγκληματικότητα των κοινωνικών επαναστάσεων την οποίαν μετά τόσης φρίκης εδοκίμασεν ο ελληνικός λαός κατά το στασιαστικόν κίνημα του Δεκεμβρίου» σχετιζόταν για τον Κωνσταντινίδη με τον όχλο που κινούνταν κάτω από τις λιβιδινικές/ενστικτώδεις δυνάμεις²¹ και είχε ως αποτέλεσμα την αντίδραση της αστυνομίας και τη χρήση θανατηφόρας βίας. Μάλιστα, για να αμαυρώσει τους υποκινητές των Δεκεμβριανών, θα τους κατηγορήσει για βιασμούς: «ενήργησαν και γενετησίου χροιάς εγκλήματα ενάντια των γυναικών».²²

Ο Κωνσταντινίδης διαιρούσε τον ανώμαλο πληθυσμό σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκαν τα «μελαγχολικά, υπερθυμικά, τα συναισθηματικώς ευαίσθητα ή αναίσθητα [άτομα]». Στη δεύτερη ανήκαν αυτοί που παρουσίαζαν «ανωμαλίαν της βουλήσεως» δηλαδή, «τ' άβουλα και τ' ασταθή άτομα». Και, τέλος, στην τρίτη κατηγορία, ανήκαν όσοι είχαν ανωμαλία στην κρίση τους, όπως: «οι ευφάνταστοι, οι ψευδολόγοι, οι παρανοειδείς, οι διεστραμμένοι».²³ Παρ' όλα, αυτά εδώ προσέθετε και τον «υστερικ[ό] χαρακτήρ[α], [τον] νευροπαθή, [τον] νευρωτικό, [τον] παρουσιάζ[οντα] ανωμαλίας του γενετησίου ενστίκτου».²⁴ Επίσης, ο Κωνσταντινίδης δαιμονοποιούσε συγκεκριμένα αισθήματα όπως η: «συναισθηματική αμβλύτης, μείωσις των φιλητικών, ηθικών και κοινωνικών συναισθημάτων,

20. Στο ίδιο, σ. 63.

21. Στο ίδιο, σ. 62.

22. Στο ίδιο, σ. 63.

23. Στο ίδιο, σ. 61.

24. Στο ίδιο, σ. 61.

ακρισία, έντονος εγωϊσμός, σκληρία [...] αβουλησία, γενετήσιοι διαστροφαι», τα οποία τα έβλεπε ως αιτία της εγκληματικότητας.²⁵ Με αυτό τον τρόπο μετέφερε το κέντρο της συζήτησης στο ψυχικό νόσημα, τονίζοντας την αναγκαιότητα της προλήψεως του εγκλήματος, όπως είχε ήδη υποδείξει ο Λομπρόζο (Cesare Lombroso) τον 19ο αιώνα, μέσω της ψυχοβιολογίας. Για τον Κωνσταντινίδη, λοιπόν, το κράτος είχε χρέος ν' ασκήσει την «κοινωνική υγιεινή και την ευγονία» με στόχο την ποιοτική εκκαθάριση του πληθυσμού από τον γεννημένο εγκληματία,²⁶ που τη συγκεκριμένη περίοδο εντοπιζόταν στην ελευθέρια γυναίκα,²⁷ στον/στην κομμουνιστή/-τρια, στον/στην αναρχικό/-ή, στον δανδή, αλλά και σε όλους/-ες όσοι τολμούσαν να φέρονται με ανδρόγυνο/γύνανδρο τρόπο, ακούγοντας ροκ, τζαζ, σε τόπους συνεύρεσης όπου δεν υπήρχαν όρια ηλικίας, φύλου, ράτσας. Γι' αυτόν τα άτομα αυτά πλήττονταν από κρίσεις υστερίας και προσπαθούσαν να κάνουν την επιθυμία του προλεταριάτου πράξη, αφού η λαγνεία της σάρκας και των ενστίκτων τα ωθούσε να ξεγλιστρούν από τις εντολές του «κοινωνικού συμβολαίου».²⁸

Αφίνω κατά μέρος την εκ του πολέμου εγκληματικότητα, περί της οποίας έχω πραγματευθῆ εις ιδιαιτέραν μου μελέτην υπό τον τίτλον “Η ψυχολογία του πολέμου” [για ν’ αναφερθῶ στην] εγκληματικότητα των κοινωνικῶν επαναστάσεων την οποίαν μετά τόσης φρίκης εδοκίμασεν ο ελληνικός λαός κατά το στασιακόν κίνημα του Δεκεμβρίου [εδῶ] έχω να παρατηρήσω, ὅτι η ψυχολογική και ψυχιατρική ἀνάλυσις ἀποδεικνύει, ὅτι κατ’ αὐτήν πρόκειται περί ὁργανώσεως της εγκληματικότητος της μάξης, εις την οποίαν πρωτεύουσαν συμμετοχὴν ἔχουν τα ψυχικῶς ἀνώμαλα άτομα δηλαδὴ τ’ ἀπροσάρμοστα,

25. Στο ίδιο.

26. Στο ίδιο.

27. Έφη Αβδελά, «Νέοι εν κινδύνω»: επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο, Αθήνα, Πόλις, 2013, σ. 317-349.

28. Νικόλαος Αρχιμανδρίτης, «Τα κοινωνικά συστήματα», *Αστυνομικά Χρονικά* 1/1 (1953), σ. 25-31.

τα εξηθλιωμένα, τ' αντικοινωνικά. Η ψυχολογική έρευνα αποδεικνύει, ότι πάντες οι μετασχόντες εις τιοιούτας ενεργείας ήσαν ή προκαταβολικώς έκδηλοι εγκληματίαι ή εξωτερίκευσιν την λανθάνουσαν μέχρι τούδε εγκληματικότητα των. Ιδίως οι εκτελεσταί ήσαν άτομα ανώμαλα και εγκληματικής φύσεως. Οι πνευματικοί των καθοδηγηταί ήσαν οι εκ περιωπής οργανωταί του εγκλήματος. [...] Εάν ληφθή δ' επί τούτοις υπ' όψιν, ότι πλείστα των εγκλημάτων εις βάρος των γυναικών ήσαν γενετησίου χροιάς, κατανοεί τις ποίαν έντονον συμμετοχήν έσχον τα εγκληματικά ψυχικά στοιχεία των ανωμάτων ατόμων, υπό τας παντοίας μορφάς του σαδισμού [...] Συνεπώς ο άνθρωπος ως προς το σημείον τούτο, θ' αναγκάζεται να ευρίσκηται αντιμέτωπος προς την φύσιν και να καταπολεμά τας εκδηλώσεις αυτής, ως συμβαίνει ως προς τόσας άλλας εκδηλώσεις επιβλαβείς δι' αυτόν».²⁹

Ο Κωνσταντινίδης διέκρινε επίσης τα συναισθήματα σε κατηγορίες: ζωικά (πείνας, δίψας, γενετήσιας επιθυμίας), ηθικά, διανοητικά, θρησκευτικά, αισθήσεως (οράσεως, ακοής, γεύσεως), φυλετικά, κοινωνικά, «εν τέλει δε και τα καλαισθητικά». Στα κατώτερα, τόνιζε ότι υπαγόταν το γενετήσιο συναίσθημα, μιας και ταυτιζόταν με τα ζωώδη ένστικτα. Και, για να το αποδείξει, στρεφόταν στην επιρροή που είχε η πορνογραφία στον άνθρωπο. Έτσι, θ' αναφερθεί στο πείραμα που έγινε στην ψυχιατρική κλινική του Πανεπιστημίου του Αμβούργου, σε 298 φοιτητές και φοιτήτριες, στο οποίο μελετήθηκαν με ακρίβεια οι σωματικές και ψυχικές αντιδράσεις στην έκθεσή τους σε πορνογραφικό υλικό – «προς ανάγνωσιν πορνογραφικά έργα ή εις τα οποία προεβλήθησαν ταινίαι πορνογραφικαί». Η σχετική μελέτη, σύμφωνα με τον Κωνσταντινίδη, είχε δημοσιευτεί και στο επιστημονικό περιοδικό νευρολογίας με τον τίτλο: «Πειραματικά έρευναι περί των αποτελεσμάτων ψυχοσεξουαλικών ερεθισμάτων υπό των V. Sigush και G. Schmidt», αναδεικνύοντας ότι ανάμεσα στα άτομα που συμμετείχαν πα-

29. Κ. Κωνσταντινίδης, «Ψυχοπαθητικά “ψυχικώς ανώμαλα” άτομα και εγκληματικότητα», ό.π.

ρατηρήθηκε: στύση, εκσπερμάτωση, αυνανισμός, υπέρμετρη σεξουαλικότητα, αηδία, εμετός, ανησυχία, νευρική ένταση, σεξουαλικές φαντασιώσεις και ψυχοσωματικά φαινόμενα. Μάλιστα, ο Κωνσταντινίδης τόνιζε ότι ακόμη και μετά τις είκοσι τέσσερις ώρες αφότου είχε λήξει το πείραμα, παρέμενε πλήρης απουσία οποιουδήποτε καλαισθητικού συναισθήματος, αναδεικνύοντας την καταστρεπτική δύναμη της λιβιδώς στη ζωή των ανθρώπων. Όλα αυτά, τα οποία «εκ πειραματικής ερεύνης και [ως εκ τούτου] έχουν κύρος επιστημονικού δεδομένου», οδηγούσαν σε ένα και μόνο συμπέρασμα: ότι τα «πορνογραφικά έργα [είναι] κατασκευάσματα αποπνέοντα δυσωδίαν, διότι αναπαριστούν τας παντοειδείς σεξουαλικάς διαστροφάς, τας παθολογικάς τουτέστιν εκτροπάς του γενετησίου ενστίκτου και πάσας τας άλλας ασελγείας και ακολασίας».³⁰ Εξάλλου, ο Κωνσταντινίδης ανέφερε ότι τέτοια πειράματα περί της γενετήσιας ζωής του ανθρώπου είχαν γίνει πολλαπλώς στον κλάδο της ψυχιατρικής και της νευρολογίας.

Στο πλαίσιο αυτό, λοιπόν, αρθρογραφούσε στο περιοδικό *Αστυνομικά Χρονικά*, και προέτασσε ως κύριο ζήτημα στην εποχή του Ψυχρού Πολέμου τον πόλεμο της αστυνομίας εναντίον των κομμουνιστών, που «εν ονόματι δήθεν της ισότητας και της ελευθερίας απεργάζονται την απαισιωτέραν σωματικήν και πνευματικήν δουλείαν».³¹ Μάλιστα, με στόχο να θέσει στο απυρόβλητο την αντικειμενικότητα των επιχειρημάτων του, θα έχει πληθώρα αναφορών στον Λομπρόζο,³² καταλήγοντας ότι τα Δεκεμβριανά δεν ήταν, «όπως η ψυχολογική και ψυχιατρική ανάλυσις αποδεικνύει», παρά μια εξέγερση της ανώμαλης μάζας, «εις την οποίαν πρωτεύουσαν συμμετοχήν

30. Κωνσταντίνος Κωνσταντινίδης, «Και αισθητικά συναισθήματα και πορνογραφικά έργα. Ψυχοκοινωνική Θεώρησης», *Αστυνομικά Χρονικά* 78-79 (1976), σ. 228-230.

31. Νικόλαος Αρχιμανδρίτης, «Προστασία των ηθών», *Αστυνομικά χρονικά* 14 (1953), σ. 598-604.

32. Στο ίδιο, σ. 61.

έχουν τα ψυχικώς ανώμαλα άτομα, δηλαδή τ' απροσάρμοστα, τα εξηθλιωμένα, τ' αντικοινωνικά». Αποτέλεσμα της «οργανώσεως της εγκληματικότητας της μάζας» ήταν η εξέγερση των Δεκεμβριανών.³³ Ειδικότερα, στο άρθρο του «Ψυχοπαθητικά (Ψυχικώς Ανώμαλα) άτομα και εγκληματικότης»,³⁴ κατέληγε ότι συμβάντα όπως τα Δεκεμβριανά οφείλονταν στο ένστικτο της αυτοσυντήρησης και έτειναν να εξυπηρετούν εγγενείς εγωιστικές τάσεις,³⁵ σε αντίθεση με το ένστικτο της κοινωνικότητας, που ενείχε αλτρουιστικές εκδηλώσεις, οδηγώντας το υποκείμενο στην ασφάλεια και στην τάξη του έννομου βίου.³⁶ Η ψυχική ανωμαλία, με δυο λόγια, για τον Κωνσταντινίδη περιγραφόταν ως μια πάλη μεταξύ βούλησης και λογικής,³⁷ μεταξύ ενός φανταστικού εγωιστικού ενστίκτου και ενός κοινωνικού. Στο πλαίσιο αυτό, κατέληγε ότι οι ανώμαλοι, «οι ευφάνταστοι, οι ψευδολόγοι, οι παρανοειδείς, οι διεστραμμένοι» παρουσίαζαν ακριβώς «ανωμαλίαν της βουλήσεως». Αυτή την ερμηνεία, εξάλλου, βρίσκουμε και το 1951 στον αντεισαγγελέα Ιωάννη Ζεγκίνη, δημόσιο κατήγορο στις δίκες του Εμφυλίου Πολέμου, ο οποίος στη διάρκεια αγόρευσής του, όπως έχει εντοπίσει ο Γιώργος Κόκκινος, επέμεινε στη μορφοψυχολογία και την κρανιολογία των κομμουνιστών, σε μια προσπάθεια σκιαγράφησης ενός πορτρέτου ψυχικών εγκληματιών.³⁸ Η προσήλωση σε μια τέτοια ερμηνεία ήταν εμφανής. Ο στόχος ήταν να επαναπροσδιοριστεί ο ρόλος του υποκειμένου, έτσι

33. Στο ίδιο, σ. 62.

34. Κ. Κωνσταντινίδης, «Ψυχοπαθητικά “ψυχικώς ανώμαλα” άτομα και εγκληματικότης», ό.π., σ. 60.

35. Στο ίδιο, σ. 22.

36. Στο ίδιο.

37. Στο ίδιο, σ. 59.

38. Γιώργος Κόκκινος, «Όψεις του μεταπολεμικού ευγονισμού στην Ελλάδα», στο Γεώργιος Τσιγάρας, Ελεονώρα Ναξίδου, Δημοσθένης Στρατηγόπουλος (επιμ.), *Ανδρί Κόσμος. Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Κωνσταντίνο Κ. Χατζόπουλο*, Θεσσαλονίκη, Εκδοτικός Οίκος Κ. & Μ. Σταμούλη, 2020, σ. 217-218.

ώστε η ερμηνεία του εγκλήματος να μην αποδίδεται σε κοινωνικούς παράγοντες, να μη διερευνάται καν η πράξη, αλλά για μια ακόμη φορά το βάρος ν' αποδίδεται στον/στην εγκληματία και στην ψυχικά ανώμαλη ανθρώπινη φύση του: «η προσπάθεια προλήψεως του εγκλήματος δεν πρέπει να εντοπίζεται μόνον εις την κοινωνικήν πλευράν, αλλά και την ψυχοβιολογικήν, ήτις συνοψίζεται εις τα γενικά εκείνα μέτρα, περί των οποίων ομιλεί η κοινωνική υγιεινή και η ευγονία». ³⁹ Με αυτό τον τρόπο, η ψυχιατρική καλούνταν να καταπολεμήσει τη «λιβιδινική» ανθρώπινη επιθυμία, που οδηγούσε το άτομο στο σημείο να ζει έναν ανήθικο βίο. ⁴⁰

Το ψυχικό νόσημα εξελισσόταν έτσι σε κύριο ερμηνευτικό εργαλείο των κοινωνικών φαινομένων, αφού ο άνθρωπος ήταν «αλλοπρόσαλλον κατασκευάσμα», ⁴¹ ενώ η εξουσία της επιστήμης και του κράτους στρεφόταν, όπως και στον Μεσοπόλεμο, ενάντια στον ανήθικο ψυχικά ανώμαλο Άλλο, που αφήνεται κάτω από το βάρος των ενστίκτων να εξεγερθεί (Δεκεμβριανά). Εδώ, ο Κωνσταντινίδης εντόπιζε και τον ρόλο της αστυνομίας, που καλούνταν να στραφεί εναντίον αυτού του ανώμαλου όχλου, ⁴² ο οποίος χαρακτηριζόταν από: «έντονο εγωισμό», «οκνηρία, ως εκδήλωσις διαταραχής της βουλήσεως [δική μου η έμφαση]», «αβουλησία», «έλλειψις αυτενεργείας και συγκρατήσεως», «σκληρότης», «αναληγσία», «έντονος γενετή-

39. Κ. Κωνσταντινίδης, «Ψυχοπαθητικά “ψυχικώς ανώμαλα” άτομα και εγκληματικότητα», ό.π., σ. 60- 62.

40. Στο ίδιο, σ. 61.

41. Στο ίδιο, σ. 61.

42. Ο Κωνσταντινίδης θα αναφερθεί μάλιστα στο περιοδικό *Αστυνομικά Χρονικά* στην ανθρώπινη εξαθλίωση και στον ρόλο που καλείται η αστυνομία να διαδραματίσει εναντίον αυτής της ανηθικότητας – ακριβώς έναν ρόλο ηθικοποιητικό. Φυσικά, όταν προφέρεται από τον καθηγητή της Ψυχιατρικής και της Νευρολογίας του πανεπιστημίου, καταλαβαίνουμε το βάρος που δίνεται στην αστυνομία, κάτω από τις δάφνες της επιστήμης. Κ. Κωνσταντινίδης, «Ψυχοπαθητικά “ψυχικώς ανώμαλα” άτομα και εγκληματικότητα», ό.π.

σιος ορμή».⁴³ Έτσι, ενώ κατέληγε ότι σε κάθε κοινωνία είναι φυσικό ο άνθρωπος να οργανώνεται σε ομάδες (μάζες), όταν αισθάνεται μόνος του, όταν αισθάνεται ότι είναι αδύναμος (π.χ., συνδικαλισμός, εργατικές επαγγελματικές οργανώσεις κ.τ.λ.), ο Κωνσταντινίδης εντόπιζε το πρόβλημα της εργατικής τάξης στη μαζοποίηση. Η εργατική τάξη, έγραφε, χωρίς την ανάλογη ανάπτυξη και κατεργασία, αποτελούσε το «ασυνειδητο» της κοινωνίας, γι' αυτό και οι πρακτικές της έπασχαν ψυχικά, με αποτέλεσμα τις εκδηλώσεις βίας.⁴⁴ Αυτό σήμαινε με όρους ψυχανάλυσης ότι το ασυνειδητο της κοινωνίας, η εργατική τάξη, έπρεπε να σωφρονιστεί από το συνειδητό: την εξουσία/λογική της αστικής τάξης.

Σε αντίστοιχα συμπεράσματα κατέληγε και ο Νικόλαος Αρχιμανδρίτης το 1955, μιλώντας έμμεσα για αυτούς που προκάλεσαν τα Δεκεμβριανά, αυτή τη μάζα των σχιζοφρενών που ακόμη έμεναν να περιπλανιούνται στους δρόμους της Αθήνας.⁴⁵ Συνέδεε, επομένως, την ανθρώπινη εξαθλίωση με το ταξικό και πολιτικό ασυνειδητο. Γι' αυτόν, χαρακτηριστικό παράδειγμα της ψυχικής καταστροφής που μπορούσε να επιφέρει ο κομμουνισμός ήταν η ύπαρξη ψυχοπαθών-αριστερών που περιφέρονταν στους δρόμους της Αθήνας, όπως ο ψυχοπαθής «Γιώργος», ο οποίος δεν είχε καθόλου οικογένεια ή σπίτι για να ζήσει. Ο Γιώργος, κομμουνιστής και πρώην μαχητής του ΕΛΑΣ, περιφερόταν άσκοπα στο Χαλάνδρι, αποτελώντας περίττρανη απόδειξη του ψυχικού νοσήματος του κομμουνιστή/μαχητή, αφού αρνιόταν την αρωγή από τους συμπολίτες του: «Θα τον δήτε ρακένδυτο, κάνοντας διάφορους μορφασμούς, αποκρου-

43. Εξάλλου, «αι γενετήσιοι διαστροφαί [δική μου ενίσχυση], συνεπάγονται ωρισμένες ποινικές παραβάσεις, χαρακτηριστικές δι' εκάστην των ανωτέρω ανωμαλιών». Κ. Κωνσταντινίδης, «Ψυχοπαθητικά "ψυχικώς ανώμαλα" άτομα και εγκληματικότητα», ό.π., σ. 61.

44. Στο ίδιο.

45. Νικόλαος Αρχιμανδρίτης, «Ψυχοπαθείς εγκληματίαι-Σχιζοφρένια», *Αστυνομικά Χρονικά* 292 (1965), σ. 628-630.

στικό δε στην εμφάνισι. Δεν δέχεται από κανένα βοήθεια, είτε σε είδος (ρούχα), είτε σε χρήματα κ.λ.π. Εάν τολμήση κανείς και του δώση κάτι, τον υβρίζει απειλητικά. [...] Όπως άκουσα μάλιστα εχρημάτισε και οπαδός του ΕΛΑΣ κατά την απαίσια εποχή του Δεκεμβρίου του 1944».⁴⁶

Αυτό για τον Αρχιμανδρίτη σήμαινε ότι σε μια περίοδο που αυτοί οι ψυχοπαθείς στην Ελλάδα έφταναν τους 40.000 –ενώ τα κρεβάτια στις ψυχιατρικές κλινικές ήταν μόλις 8.000–, το κράτος έπρεπε να επέμβει με στόχο τον έλεγχο των εγκληματιών· αλλιώς 30.000 εν δυνάμει εγκληματίες θα συνέχιζαν να κυκλοφορούν ελεύθεροι στην ελληνική κοινωνία. Απαιτούσε, συνεπώς, μια πολιτική απόφαση για αύξηση των κρεβατιών στις ψυχιατρικές κλινικές, καθώς και νέο Ν.Δ. «Περί ψυχικής υγιεινής».⁴⁷ Σε αυτό το πλαίσιο, τα *Αστυνομικά Χρονικά* δημοσίευαν μια σειρά από κείμενα σχετικά με τον γεννημένο λιβιδινικό εγκληματία, που κυρίως ακολουθούσε τον κομμουνισμό και τις ιδέες περί ελευθεριότητας. Η κυκλοφορία του περιοδικού είχε ξεκινήσει στις 8 Μαΐου 1953, στη σκιά της πρότασης για τη δημιουργία Αστυνομικής Σχολής από το υπουργείο Εσωτερικών, «εις σχήμα βιβλίου εκ σελίδων 52», όπως ανακοίνωνε ο αρχηγός της αστυνομίας Άγγελος Έμπερτ, με την ύλη του ν' ανάγεται «εις επιστημονικούς, κοινωνικούς, εγκληματοτεχνικούς, ψυχολογικούς και εγκυκλοπαιδικούς» τομείς, οι οποίοι είχαν σχέση με τη «ζωήν, την εργασίαν και την αποστολήν των αστυνομικών».⁴⁸ Σε αυτήν τη βάση, η αστυνομία μετατρέπεται σε έναν θεσμό που επίσης μπορούσε ν' αναπαράγει επιστημονική γνώση, μέσα από την πρακτική διαχείριση της ψυχικής διαστροφής αυτών των ψυχοπαθητικών, καθώς και από τις περιπτώσεις που θα καταγράφονταν δημόσια στις σελίδες του περιοδικού, με στόχο την τάξη. Οι ενέργειες της «συγχρό-

46. Στο ίδιο.

47. Στο ίδιο, σ. 628-630.

48. «Σκοπός μας», *Αστυνομικά Χρονικά* 1 (1953).

νου» αστυνομίας, λοιπόν, θα κινούνταν «προς εξυπηρέτησιν της Τάξεως και της Ασφαλείας»⁴⁹ με επιστημονικό τρόπο. Αυτό σήμαινε ότι καθηγητές της Ψυχιατρικής, της Εγκληματολογίας, της Ιατροδικαστικής, του Πανεπιστημίου Αθηνών και της Παντείου Σχολής θα δημοσίευαν στις σελίδες του περιοδικού και θα δίδασκαν στη σχολή της αστυνομίας. Παράλληλα, ο Νικόλαος Αρχιμανδρίτης, αρχηγός της Αστυνομίας Πόλεων, εξηγούσε ότι η εκπαίδευση των αστυνομικών θα εμπλουτιζόταν με γνώση, ώστε να μην παρουσιάζονται αστυνομικοί στα δικαστήρια ως «μηνυταί για κομμουνιστικά υποθέσεις» χωρίς να γνωρίζουν καλά καλά πού ακριβώς έγκειται το έγκλημα αυτών των ανθρώπων – πόσο μάλλον που, σύμφωνα πάντα με τον Αρχιμανδρίτη, οι κομμουνιστές παρουσιάζονταν άριστα καταρτισμένοι, κάνοντας πολύ σοβαρό αντίλογο και προπαγάνδα για την ιδεολογία τους.⁵⁰ Έτσι, τα *Αστυνομικά Χρονικά* εγκαινίασαν την τριακονταετή ιστορία της Αστυνομίας Πόλεων, με στόχο να δώσουν ένα ιστορικό πλαίσιο που θα παρείχε, παράλληλα με τα κείμενα διαπρεπών καθηγητών πανεπιστημίων και άλλων μελετητών, έναν αντικομμουνιστικό αντίλογο,⁵¹ αναπαράγοντας στην ουσία όχι τα εγκλήματα του καπιταλισμού, αλλά το ψυχικό πορτρέτο του εγκληματία.⁵²

Ο Αρχιμανδρίτης λοιπόν, όπως και στον Μεσοπόλεμο, θα κάνει ιδιαίτερη μνεία στην ψυχική ανωμαλία των κομμουνιστών/-τριών, οι οποίοι είχαν υποταχθεί με όρους ψύχωσης στη Σοβιετική Ένωση και όχι στο ελληνικό κράτος.⁵³ Αναμ-

49. Στο ίδιο.

50. Νικόλαος Αρχιμανδρίτης, «Γενικαί Αρχαί των Κοινωνικών Συστημάτων», *Αστυνομικά Χρονικά* 1 (1953), σ. 73..

51. David Caldwell, «Psychopathia Sexualis», *Sexology* 16 (1949), σ. 274-280.

52. Κ. Κωνσταντινίδης, «Ψυχοπαθητικά “ψυχικώς ανώμαλα” άτομα και εγκληματικότητα», ό.π., σ. 60.

53. Ν. Αρχιμανδρίτης, «Γενικαί Αρχαί των Κοινωνικών Συστημάτων», *Αστυνομικά Χρονικά* 1 (1953), ό.π., σ. 643.

φίβολα σε αυτό το σημείο, σε αυτή τη σύνδεση μεταξύ της επανάστασης και του ψυχικού νοσήματος, διαμορφώνεται η έννοια των γεννητικά εκφυλισμένων. Έτσι, όπως επισημαίνει ο Αριστόβουλος Μάνεσης: «εφόσον αποδέχ[εται] [το κράτος] την ύπαρξη “εσωτερικού εχθρού”, ομολογ[εί] ότι η εξουσία του κάθε άλλο παρά με ουδετερότητα και αμεροληψία ασκείται απέναντι σε εκείνους τους πολίτες, στους οποίους προσάπτ[ει] αυτόν τον χαρακτηρισμό. Καθιερώνεται έτσι μία βασική διάκριση ανάμεσα σε πολίτες πρώτης και σε πολίτες δεύτερης κατηγορίας ή μάλλον σε πολίτες εχθρούς και σε πολίτες φίλους της εξουσίας».⁵⁴ Εκεί τοποθετούνταν ο γεννημένος εγκληματίας και το δικαίωμα της αστυνομίας να κηρύξει τον εχθρό – από τον οποίο ο επιστημονικός λόγος περί κληρονομικότητας αφαιρούσε όλες τις εναπομένουσες ανθρώπινες δυνατότητες εξέλιξης, μιας και για τον καθηγητή εγκληματολογίας στην Πάντειο Ιωάννη Παπαζαχαρίου, που ακολουθούσε τον Λε Μπον, η κληρονομικότητα μεταβίβαζε «την σωματικήν ιδιοσυστασίαν, αλλά συγχρόνως και τας σκέψεις και το φρόνημα και την διαγωγήν των» από γενιά σε γενιά.⁵⁵ Μάλιστα, αναφερόταν στους *Βρικόλακες* του Ίψεν και στο *Ανθρώπινο κτήνος* του Εμίλ Ζολά, με στόχο να περιγράψει τον άνθρωπο-τέρας. Αυτό το ον, για τον Παπαζαχαρίου, περιγραφόταν και στην ψυχανάλυση από τον Φρόυντ, μέσα από την περιγραφή της ύπαρξης των ανεξέλεγκτων γενετήσιων ορμών και ενστίκτων και την αλλοίωση του ανθρώπου από αυτές:

Φαίνεται, λέγει ο Freud, ότι η ανάπτυξις της ανθρωπότητας δύναται και οφείλει να ερμηνευθή υφ' οίαν έννοιαν και η ανάπτυξις των ζώων [...] [περαιτέρω υπό την πίεση του εμφύτου] [...] εκμηδενίζεται κάθε προ-

54. Αριστόβουλος Μάνεσης, «Κρίση της φιλελεύθερης δημοκρατίας και εσωτερικός εχθρός», *Σύγχρονα Θέματα* 8 (1980). Μπάμπης Ανθόπουλος, «Ανθρώπινα δικαιώματα, Σύνταγμα και “Κοινωνία των πολιτών”», *Θέσεις* 8 (1984).

55. Ιωάννης Παπαζαχαρίου, «Περί της ελευθερίας της αγωνιζομένης επί της γης ανθρωπότητας», *Αστυνομικά Χρονικά* 295 (1965), σ. 771.

σπάθεια, κάμπτεται η ισχυροτέρα θέλησις και ματαιού-
ται κάθε πρόθεσις προς εκτέλεσιν του αγαθού, αποβαί-
νει κατ' εξοχήν πλέον και ο από μηχανής Θεός διά την
δικαιολογίαν των ελεεινών ενεργειών των αισχρών αν-
θρώπων. Και τούτο, διότι, εφ' όσον υποτίθεται ότι ούτοι
εγεννήθησαν εμφύτως και παραμένωσιν αναγκαστικώς
πανούργοι, δεν δύνανται να καταστηλιτευθώσιν ηθικώς.⁵⁶

Η ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ ΤΩΝ ΕΝΣΤΙΚΤΩΝ ΤΩΝ ΨΥΧΟΝΕΥΡΩΤΙΚΩΝ

Μια τέτοια ερμηνεία, ωστόσο, είχε αυτόματα και ιδεολογικό αποτέλεσμα. Πρώτα απ' όλα, αποδιδόταν το ασυνείδητο της κοινωνίας στην εργατική τάξη, αφήνοντας αναγκαστικά τη συνείδηση στην αστική τάξη. Εφεξής κάθε εξέγερση της εργατικής τάξης –μιας και πάντα, σύμφωνα με τον Κωνσταντινίδη, σε αυτή την τάξη εκδηλωνόταν η νοσηρή κατάσταση της ψύ-
χωσης και της ψυχονεύρωσης—⁵⁷ μπορούσε να ερμηνευτεί με όρους της ψυχανάλυσης και της ψυχιατρικής. Έτσι, η όποια ερμηνεία της επιθετικότητας, της φτώχειας, της ασθένειας, της ανυπακοής συνδεόταν άμεσα με το ψυχικό νόσημα αυτής της τάξης, που την καθήλωνε στο ασυνείδητο⁵⁸ και την έκανε να λειτουργεί σύμφωνα με το θυμικό της. Από την άλλη, η αστυνομία, ως θεσμός του κράτους «επανδρωμένος» με επιστημονική

56. Στο ίδιο, σ. 769.

57. Κωνσταντίνος Κωνσταντινίδης, «Η μαζοποίησης. Σχέσις αυτής προς την ψυχικήν υγείαν του ατόμου και την ομαλήν κοινωνικήν ζωήν», *Αστυνομικά χρονικά* 35 (1954), σ. 1692. «Άλλη προϋπόθεση είναι η ικανοποίηση ωρισμένων από ενστίκτου τάσεων του ατόμου, σύμφωνα προς τα διδάγματα της ψυχιατρικής, της υγιεινής, της ψυχολογίας και της ηθικής. Σ' αυτά περιλαμβάνεται και η δημιουργία αυτάρκειας των απαραίτητων για τη ζωή αγαθών (τροφή, κατοικία κ.λ.π.). [...] Σ' αυτά περιλαμβάνεται τα χριστιανικά ιδανικά και η ανάπτυξη της ηθικής συνειδήσεως», Στο ίδιο, σ. 1693.

58. Για την έννοια της ηθικής εξουσίας, βλ., Judith Butler, *Η ψυχική ζωή της εξουσίας. Θεωρίες καθυπόταξης*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα, Πλέθρον, 2009.

γνώση και τη συνδρομή των πιο καταξιωμένων καθηγητών πανεπιστημίου, καλούνταν ως «τεχνολογία της συνείδησης» να παρέμβει με κάθε μέσο ενάντια στο ασυνείδητο, και μάλιστα με όρους φροϋδικής διδασκαλίας. Δηλαδή, καλούνταν να διασπάσει την αντίσταση αυτής της τάξης του ασυνειδήτου-θυμικού-ανηθικότητας, με στόχο τη λύτρωση της κοινωνίας από τις «νευρώσεις», τις ψυχώσεις, τα αφροδίσια, την καύλα, τη βία, τις εξαρτήσεις και τον βίαιο θάνατο, καθώς ο επιστημονικός στόχος ήταν ακριβώς να κυριαρχήσει η συνείδηση πάνω στο ασυνείδητο,⁵⁹ τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο. Την ίδια περίοδο, ο ευρωπαϊκός αστικός πολιτισμός καλούνταν να επικρατήσει του ανατολικού μπλοκ. Εν μέσω αυτής της αντιπαλότητας, η αστυνομία έπρεπε να επαναφέρει την κοινωνία στην ηθική κανονικότητα «[από την αναμφιβόλως] ηθικώς εξαθλιωμένη [κατάσταση στην οποία και], η δε Ευρώπη εν απέραντον πεδίων υλικής και ηθικής εξαθλιώσεως [βρίσκεται]», με στόχο την ψυχική υγεία – πυλώνα της υγείας, της ασφάλειας και της τάξης.⁶⁰ Ουσιαστικά έχουμε να κάνουμε με την επανακωδικοποίηση αυτής της ψυχικής/ηθικής κανονικότητας, που πλέον δεν περιοριζόταν στο δίκαιο και σε θεσμούς που γνωρίζαμε, όπως το σχολείο, η εκκλησία, τα ιδρύματα, αλλά περνούσε στην αναπαραγωγή γνώσεων/κανόνων γύρω από την ηθική των ενστίκτων, που την επίβλεψη

59. Ιδιαίτερα σε μια περίοδο που επισημαινόταν ο αυξημένος αριθμός των ανηλικών επαιτών στους δρόμους, Δημήτριος Μυλωνάς, «Η ελαιτεία των ανηλικών οδηγεί εις την εγκληματικότητα», *Αστυνομικά Χρονικά* 291 (1965), σ. 593-595. Ιω. Βεργοπούλος, «Αι περί ανηλικών ποινικά διατάξεις», *Αστυνομικά Χρονικά* 14 (1953), σ. 635-640. Κωνσταντίνος Κωνσταντινίδης, «Θέματα Ανηλικών. Η εξαθλίωσις των νέων», *Αστυνομικά Χρονικά* 14 (1953), σ. 648-651.

60. Κωνσταντίνος Δ. Κωνσταντινίδης, «Θέματα Ανηλικών. Η εξαθλίωσις των νέων», *Αστυνομικά Χρονικά* 14 (1953), ό.π., σ. 648-651. Κωνσταντίνος Δ. Κωνσταντινίδης, «Θέματα Ανηλικών. Η εξαθλίωσις των νέων», *Αστυνομικά Χρονικά* 16 (1954), σ. 758-759. Κωνσταντίνος Δ. Κωνσταντινίδης, «Θέματα Ανηλικών. Η εξαθλίωσις των νέων», *Αστυνομικά Χρονικά* 15 (1954), σ. 715-720. Νικόλαος Αρχιμανδρίτης, «Προστασία των ηθών. Δημόσια εμφάνις των ασέμνων εν Ελλάδι», *Αστυνομικά Χρονικά* 15 (1954), σ. 712-714.

της είχε ο αστυνομικός οργανισμός, όχι όμως ως εργαλείο του κόμματος, όπως ήταν σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, όσον αφορά την ελληνική περίπτωση, αλλά ως εργαλείο, υποτίθεται, της επιστήμης. Επομένως, η αστυνομία επέβαλλε την εγκράτεια, κάτι που αποτελούσε μια νέα προοπτική, αφού μέχρι τότε η «εκμάθηση» αυτής της κυριαρχίας, γινόταν από την οικογένεια και το σχολείο. Αυτό που στην πραγματικότητα συντελείται είναι ότι το κράτος αναλαμβάνει αυτό που μέχρι πρότινος θεωρούνταν το πλέον προσωπικό και μάλιστα με την ίδια την αστυνομία, που πλέον παρουσιάζεται ως επιστημονική,⁶¹ με στόχο ακριβώς την αντιμετώπιση της ανυπόταχτης λιβιδινικής φύσης που ευθύνεται υποτίθεται για την «κρίση», ήτοι την φτώχεια, την εξαθλίωση, τη βία, την επαιτεία, την ασθένεια και τον βίαιο θάνατο. «Αλλά ποιος θα διδάξη εις τους νέους την *εγκράτειαν*;», ήταν το ερώτημα που έθετε ο Κωνσταντινίδης. Κατέληγε ότι, πέρα από την οικογένεια, κάτι τέτοιο αναλαμβάνει το κράτος, η κοινωνία και η Εκκλησία,⁶² αφού, όπως εξηγούσε ο Γρηγόριος Κάτσας, καθηγητής της έδρας της Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας, παρά την πρόοδο της επιστήμης, ο άνθρωπος διατηρούσε τα ένστικτα του πρωτόγονου ανθρώπου, κρυμμένα αλλά έτοιμα ν' αναδυθούν σε κάθε ευκαιρία.⁶³

61. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνω ότι η έννοια της επιστημονικής αστυνομίας παρουσιάστηκε τη δεκαετία του 1870 από τον ιταλό εγκληματολόγο Λομπρόζο. Βλ. σχετικά, Χρήστος Κουρουτζας, Δημήτρα Τζανάκη, «Το έργο του Κωνσταντίνου Γαρδίκι και οι βιοϊατρικές νοσηματοδοτήσεις του: Τα λαϊκά στρώματα ως άμεση αιτία εγκλημάτων», *Αντιγόνη* 1 (Ιούνιος 2021), σ. 25-40. Παρ' όλα αυτά, ο Θανάσης Λάγιος και η Βάσια Λέκκα μας παρέχουν μια πολύτιμη γενεαλογία της επιστημονικής αστυνομίας και πριν τον 19ο αιώνα. Βλ. σχετικά, Θανάσης Λάγιος, Βάσια Λέκκα, *Περί Αυτοκτονίας. Το «απονενοημένο διάβημα» και οι βιοπολιτικές νοσηματοδοτήσεις του*, Αθήνα, Futura, σ. 97.

62. Κωνσταντίνος Δ. Κωνσταντινίδης, «Θέματα Ανηλίκων. Η εξαθλίωση των νέων», *Αστυνομικά Χρονικά* 14 (1953), ό.π., σ. 648-651.

63. Γρηγόριος Γ. Κάτσας, «Σχέσις αστυνομίας προς ιατροδικαστικήν-τοξικολογίαν», *Αστυνομικά Χρονικά* 5 (1953), σ. 202-204. Επίσης, ο Κάτσας, με τη βοήθεια των αστυνομικών και δικαστικών αρχών και τον ελληνικό στρατό, θα εμπλουτίσει τη συλλογή του Εγκληματολογικού Μουσείου που είχε δημιουργ-

Έτσι, όπως ο πρωτόγονος άνθρωπος, λόγω της ανάγκης του για ικανοποίηση της πείνας του, επιτίθετο στα ζώα και ακόμα και στον άνθρωπο, ενώ επιζητούσε να ικανοποιήσει τη «γενετήσια ορμή του [...], ο σύγχρονος [ενεργούσε αντίστοιχα με ορμές] όμως ενεργεί και κατά πολλούς άλλους τρόπους».⁶⁴ Η διάκριση επομένως ήταν σαφής. Ο πληθυσμός διακρινόταν σε κανονικό και σε ανώμαλο, ενώ ο τελευταίος καλούνταν να μπει σ' ένα πρόγραμμα επαναφοράς μέσω της «ηθικής αγωγής»,⁶⁵ όπου πλέον και η αστυνομία γινόταν αρωγός αυτής της προσπάθειας, ενώ η λογοκρισία εξαπλωνόταν με αυταρχικό τρόπο.⁶⁶ Στο ίδιο πλαίσιο, ο Αρχιμανδρίτης υπογράμμιζε την αναγκαιότητα εισαγωγής μέτρων ψυχικής ευγονικής εναντίον του ψυχικά ανώμαλου πληθυσμού, κάτι το οποίο μπορούσε να γίνει μέσω μιας αυστηρής επιλογής εμφύτευσης υγιών ενστίκτων.⁶⁷ Εξάλλου, το 1952 έκανε την εμφάνισή του στην πρώτη έκδοση του, το «Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο των Ψυχικών Διαταραχών», η πρώτη έκδοση του ισχυρότερου εργαλείου ταξινόμησης ψυχικών διαταραχών και η πιο κύρια φαρέτρα της ψυχιατρικής. Το DSM-I του 1952, θα εισάγει την υποκατηγορία «Σεξουαλική Παρέκκλιση» («Sexual Deviation»), στην γενικότερη κατηγορία «Κοινωνικοπαθητική Διαταραχή της Προσωπικότητας» («Sociopathic Personality Disturbance»).

γήσει ο καθηγητής Ιωάννης Γεωργιάδης, το 1932, <http://forensic.med.uoa.gr/egklhmatologiko-moyseio.html> (ανακτήθηκε 26.8.2020).

64. Στο ίδιο.

65. Στο ίδιο.

66. Γιώργος Ανδρίτσος, «Η λογοκρισία στον ελληνικό κινηματογράφο (1945-1974)», στο Πηνελόπη Πετσίνη, Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), *Η λογοκρισία στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ, 2016, σ. 35-43. Κώστας Κατσάπης, «“Θα κλάψουν γυναίκες εξαιτίας της”: Η περίπτωση της ταινίας Εμμανουέλα στη συγκυρία της Μεταπολίτευσης», στο Π. Πετσίνη, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η λογοκρισία στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 43-53.

67. Ν. Αρχιμανδρίτης, «Προστασία των ηθών. Δημόσια εμφανίσεις των ασέμνων εν Ελλάδι», ό.π., σ. 641.

Στην κορυφή της λίστας των παρεκκλίσεων βρισκόταν η ομοφυλοφιλία.⁶⁸ Μεταξύ των ετών 1952-1967, το DSM-I γνώρισε είκοσι ανατυπώσεις. Το 1968 στην δεύτερη έκδοση, το DSM-II, οι «Σεξουαλικές Παρεκκλίσεις» αναφέρονται ως ξεχωριστή υποκατηγορία και όχι ως τύπος μιας υποκατηγορίας. Η ομοφυλοφιλία εξακολουθεί να καταλαμβάνει την πρώτη θέση.⁶⁹ Τα υγιή ένστικτα, από την άλλη, οι επιστήμονες καλούνταν να τα μελετήσουν μέσα από μια σειρά από πειράματα. Έτσι, το 1954, ο Αρχιμανδρίτης, σε μια ακόμη δημοσίευσή του στο περιοδικό *Αστυνομικά Χρονικά*, ενημέρωνε για το πείραμα που έγινε στην Ελβετία (Βέρνη) με αράχνες. Το πείραμα αφορούσε τη θεραπεία της σχιζοφρένειας, που θεωρούνταν κύρια αιτία για την εκδήλωση της ανθρώπινης εγκληματικότητας. Η αράχνη είχε επιλεγεί πρώτον γιατί το νευρικό της σύστημα έδειχνε να παρουσιάζει σημαντικές αναλογίες με του ανθρώπου και, δεύτερον, γιατί κάθε κλωνισμός της είχε ευδιάκριτο αντίκτυπο στον ιστό της, κάτι που έκανε πιο εύκολη την παρατήρηση. Έτσι, έγινε στην αράχνη μια ένεση, όπου σε μια σταγόνα ζάχαρης διαλυμένης σε νερό είχαν αναμειχθεί ορισμένα ίχνη από εκκρίσεις σχιζοφρενούς ανθρώπου. Το αποτέλεσμα ήταν ότι λίγες μέρες μετά, σύμφωνα με την ερμηνεία των ειδικών, η αράχνη είχε γίνει σχιζοφρενή! «Έπλεκε τον ιστό της χωρίς την παραμικρή γεωμετρική τάξη». Συνεπώς, ο Αρχιμανδρίτης οδηγούνταν στο καταληκτικό συμπέρασμα ότι η αράχνη «προσέφερε την πολύτιμη απόδειξη ότι στον οργανισμό του σχιζοφρενούς κυκλοφορεί μια ωρισμένη χημική ουσία, η οποία δηλητηριάζει το νευρικό σύστημα, προκαλώντας την τρέλλα»,⁷⁰ κάτι που εξηγούσε το ότι, ενώ «οι σχιζοφρενικοί εγκληματίες

68. Βάσια Λέκκα, «Μορφές κανονικοποίησης της σεξουαλικότητας στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες: Μία κριτική ανάγνωση του «Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders», *Κριτική στην Επιστήμη* (2014).

69. Στο ίδιο.

70. Ν. Αρχιμανδρίτης, «Προστασία των ηθών. Δημόσια εμφάνισης των ασέμνων εν Ελλάδι», ό.π., σ. 641.

έχουν πλήρη αντίληψη και συνείδησι των κακουργημάτων που διαπράττουν», παρ' όλα αυτά δεν έχουν τη βούληση ν' αντισταθούν. Το παραπάνω μεταφραζόταν από τον Αρχιμανδρίτη σε αναγκαιότητα εισαγωγής μιας σειράς προληπτικών μέτρων, που έπρεπε να ξεκινήσουν από τον σωφρονισμό των ενστίκτων, και να αποσκοπούν στην «επίσχεσιν της φυσικής άλλως τε ροπής των νέων αμφοτέρων των φύλων προς τας αφροδισίους ηδονάς» μέσω της εκμάθησης της «εγκράτειας»,⁷¹ μιας και ο στόχος, όπως και τον 19ο αιώνα, ήταν ο σωφρονισμός της ανεξέλεγκτης βούλησης. Μια κάποια λύση σε αυτό το κάλεσμα θα προσπαθήσουν να δώσουν, όπως και στον Μεσοπόλεμο, οι παιδαγωγοί Δημήτριος Μωραΐτης και Γεώργιος Σακελλαρίου.

Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΑΝΩΜΑΛΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΗΣ ΛΙΒΙΔΙΝΙΚΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

Ο Μωραΐτης⁷² δημοσίευε στο περιοδικό *Αστυνομικά Χρονικά* ένα άρθρο που αναφερόταν στον άνθρωπο-εγκληματία, υποτελή της κομμουνιστικής προπαγάνδας, τον οποίο εντόπιζε ανάμεσα στα λαϊκά στρώματα, να ωθεί την εργατική τάξη να ζητά την «εξασφάλισιν των απαραίτητων εφοδίων της ζωής, κατοικίας, τροφής, μορφώσεως». Ο Μωραΐτης επεσήμαινε ότι, ενώ αυτές οι απαιτήσεις υπήρχαν και πριν από τον πόλεμο, ενισχύθηκαν στη συνέχεια λόγω της εξαθλίωσης που βίωσε αυτή η τάξη:

[...] κατ' αυτόν και μετ' αυτόν εκ της εξαθλίωσης, εις την οποία περιέπεσαν πολλοί. Την εξαθλίωσιν αυτήν επροκάλεσε και η αριστερά προπαγάνδα, καταστρέφουσα τα χωριά διά της μεθόδου του φόνου ολίγων Γερμανών. Το συναίσθημα της κοινωνικής μειονεξίας

71. Στο ίδιο.

72. Δημήτρης Μωραΐτης, «Εγκληματολογία. Ο εγκληματίας άνθρωπος», *Αστυνομικά χρονικά* 2/23 (1954), σ. 114.

δικαιολογημένοι, τεχνηέντως εστράφη υπό της προπαγάνδας εις πολιτικούς σκοπούς. Έτσι ενισχύθη και ο αγών των κοινωνικών τάξεων με πείσμα και λύσσαν.⁷³

Επιπλέον, έκανε λεπτομερή αναφορά στον πολιτικό ρόλο των γυναικών την περίοδο της Κατοχής και ειδικότερα στην κυβέρνηση του Βουνού. Φυσικά μια τέτοια αναφορά δεν είναι τυχαία, αφού στις εκλογές της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) είναι η πρώτη φορά που ψηφίζουν καθολικά γυναίκες σε εκλογές! Στον αντίποδα αυτής της ιστορίας, ο Μωραΐτης σχολίαζε ότι η εξουσία του Βουνού δεν ήταν παρά μια περίοδος παράνοιας, διατυπώνοντας ουσιαστικά τις εγκληματικές συνέπειες της συμμετοχής των γυναικών, δηλαδή αυτής της εκθηλυμένης ζωής στη δημόσια σφαίρα:

Διατί δε τόσαι γυναίκες έλαβον μέρος εις την πολιτικήν; αρκεί να λάβωμεν υπ' όψιν το συναίσθημα της μειονεξίας του γένους από το οποίον κατέχεται κάθε γυναίκα. Διά τούτο συντάσσεται με κάθε επανάστασιν, η οποία υπόσχεται να το καταρρίψη. Αυτά είναι τα κυριώτερα αίτια που επέφεραν την αύξησιν της εγκληματικότητας. Οι παράγοντες ούτοι επέδρασαν εις τα άτομα εκείνα, τα οποία είχαν ήδη έστω και εις μικράν έντασιν την εγκληματικήν διάθεσιν δηλ. την εχθρότητα προς την κοινωνίαν.⁷⁴

Για αυτόν, η γυναικεία συμμετοχή στην πολιτική σε περιόδους αναταραχών είχε ως συνέπεια την αύξηση της εγκληματικότητας, λόγω της υποδεέστερης γυναικείας φύσης.⁷⁵

Στο ίδιο άρθρο, όμως, συνέδεε την παραπάνω αύξηση της εγκληματικότητας και με τη νεολαία, καθώς η εφηβεία, και λόγω ψυχικής κατασκευής, παρουσίαζε εύκολα μια ροπή προς τον άλογο ενθουσιασμό: «Αν θέλωμεν να εξηγήσωμεν διατί κατά το πλείστον νέοι ή έφηβοι έλαβον ενεργόν μέρος εις τον αγώνα, θα ανατρέξωμεν εις τα γνωρίσματα της εφηβικής ηλι-

73. Στο ίδιο, σ. 110.

74. Στο ίδιο, σ. 114.

75. Στο ίδιο, σ. 114.

κίας, που μεταξύ των άλλων είναι η επαναστατική κατά της επιβολής παντός αξιώματος τάσις, αυτονομία και ελευθερία της προσωπικότητας και ο ενθουσιασμός διά κάθε νέαν ιδέαν». ⁷⁶ Έτσι, επαναστοχοποιούνταν η ανώμαλη νεολαία, ⁷⁷ ενώ κυρίαρχες μελέτες της εποχής κατέληγαν ότι: «Εκ των στατιστικών του Υπουργείου Δικαιοσύνης της τελευταίας τετραετίας [...] προκύπτει ότι η εγκληματικότητα της νεαρής ηλικίας παρουσιάζεται ηυξημένη, καθώς και η υποτροπή». Τα αίτια της υποτροπής από την άλλη ήταν «κυρίως ψυχολογικά. Οι νεαροί εγκληματίαι είναι νευρωτικοί τύποι ή εστερημένοι ηθικών κριτηρίων και συνειδήσεως, τα οποία καλούμεν *υπερεγώ* [δική μου ενίσχυση]. Άλλοι είναι παρανοϊκοί, και άλλοι παθολογικώς εις το έγκλημα». ⁷⁸ Η έτσι τουλάχιστον θα καταλήξει το 1954 ο Γεώργιος Σακελλαρίου, καθηγητής Φιλοσοφίας και διευθυντής του Ψυχολογικού Εργαστηρίου του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ο Σακελλαρίου, όπως αναφέρθηκα και στην εισαγωγή, δεν ήταν μια τυχαία προσωπικότητα. Θυμίζω ότι στον Μεσοπόλεμο ήταν αυτός που εφάρμοσε την αμερικανική κλίμακα Μπινέ-Τέρμαν στο Μαράσλειο. ⁷⁹ Επίσης, το 1932 είχε αναφερθεί σε μια σειρά από ψυχολογικά πειράματα με στόχο τη μέτρηση των συναισθηματικών εκδηλώσεων ανάμεσα στους κανονικούς και στους ψυχοπαθείς. Μάλιστα, ο ίδιος είχε χρησιμοποιήσει την κλίμακα Μπινέ-Τέρμαν σε φοιτητές/-τριες της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, «μαθηταί του Γ' Γυμνασίου Θηλέων, του Γυμνασίου Π. Φαλήρου, του Γυμνασίου Μακρή Αθηνών, του εν

76. Στο ίδιο, σ. 110.

77. Βλ. και Ν. Αρχιμανδρίτης, «Γενικαί Αρχαί των Κοινωνικών Συστημάτων», ό.π., σ. 75.

78. Γεώργιος Σακελλαρίου, «Ηθικοκοινωνική Αγωγή», *Αστυνομικά Χρονικά* 28 (1954), σ. 1341.

79. Μαρία Παπαδημητρίου, «Η ιστορία της παιδοψυχιατρικής στην Ελλάδα σε σχέση με τις εξελίξεις στις ευρωπαϊκές χώρες», διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιατρικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2013, σ. 156. Δήμητρα Τζανάκη, «Ψυχοπάθειαι εν τω σχολείω, 1903-1934», *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης* (Αναμένεται).

Παλαιώ Φαλήρω Αμερικανικού Κολλεγίου Θηλέων, του Αμαλίου ορφανοτροφείου και τέλος ψυχοπαθή άτομα». Συνολικά «50 αρρενα και 50 θήλεα δι' εκάστην των ηλικιών 12+13, 14+15, 16+17, 18-19, 20-21 και τινές ενήλικοι».⁸⁰ Ας διαβάσουμε όμως και ένα σχετικό βίωμα του γνωστού θεατρικού κριτικού και συγγραφέα Κώστα Γεωργουσόπουλου, ο οποίος υπήρξε μαθητής του Σακελλαρίου μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο:

Όταν φοιτούσα στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών, στο μάθημα της Ψυχολογίας και μάλιστα στο πλαίσιο πειραματικού εργαστηρίου που λειτουργούσε με μια ομάδα παρατρεχάμενων του κυρίου καθηγητή, είχε εισαχθεί και το υφιστάμεθα άσκηση για τη μέτρηση της ευφυΐας. Δίδασκε τότε ο καθηγητής Γεώργιος Σακελλαρίου, δάσκαλος που είχε εκπαιδευτεί στην Παιδαγωγική στην Αμερική της δεκαετίας του '30 και γυρίζοντας είχε διοριστεί καθηγητής από το καθεστώς Μεταξά. Στη δεκαετία του '50, γραφικότατος όταν έμπαινε στο αμφιθέατρο της οδού Σόλωνος, μας σήκωνε όρθιους και μας υποχρέωνε να τον ακούμε να κάνει την πρωινή του προσευχή φωναχτά απευθυνόμενος στο τέλειο τετράγωνο και τον Πυθαγόρα! Προαπαιτούμενο για να μας δώσει την περίφημη υπογραφή για να προσέλθουμε στις εξετάσεις του Ιουνίου ήταν να του παραδώσουμε έρευνα μέτρησης της ευφυΐας συγγενών μας και φίλων. Είχε καταρτίσει ένα σύστημα ερωτήσεων, συνοδευόμενο από κάτι εικόνες περίτεχνες, που ονομαζόταν «Σύστημα μέτρησης της ευφυΐας» κατά Μπινέ-Σακελλαρίου! Το τραγικό είναι πως το σύστημα αυτό είχε εισαχθεί και εφαρμοζόταν υποχρεωτικά στον ελληνικό Στρατό και το υπέστησαν όσοι είχαν επιλεγεί (αφού, βέβαια, είχαν οι υποψήφιοι πιστοποιητικό εθνικών φρονημάτων) για την επιλογή έφεδρων ανθυπολοχαγών.⁸¹

80. Γεώργιος Θ. Σακελλαρίου, *Πειραματική έρευνα του συναισθηματικού βίου των ψυχοπαθών. Ανακοινώσεις εις την εν Αθήναις Ιατρικήν Εταιρείαν*, Αθήνα, Τυπογραφείον «Ελλάς», 1934.

81. <https://www.tanea.gr/2017/02/05/lifearts/i-agia-afeleia/> (ανακτήθηκε: Οκτώβριος 2020. Για τη συγκεκριμένη προβληματική βλ. επίσης Δήμητρα Τζανάκη, «Μια αναδρομική ανάγνωση δώδεκα εργατικών ατυχημάτων "τραυματικής υστερίας": Μια επικίνδυνη ερμηνεία περί της εκηλυμένης/υστερικής ζωής από τον Α' Παγκόσμιο στο 2020», *Θέσεις* 154 (Ιανουάριος-Μάρτιος 2021), σ. 83-113.

Το κύριο μέλημα του Σακελλαρίου ήταν ο σωφρονισμός της ελευθεριότητας των ανθρώπινων παθών. Η νεολαία, όμως, είχε υποστεί τα καταστροφικά αποτελέσματα του πολέμου και της Κατοχής κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1940, κάτι το οποίο την είχε στρέψει στις διδαχές του κομμουνισμού και στην αυτονόμηση της βούλησης, με αποτέλεσμα τις κακές παρρημίες, «τα αντεθνικά και ανήθικα κηρύγματα ως το “κάτω η παρθενία”». Συνέπεια τούτων ήταν η «διχόνοια εις την οικογένειαν» και ο «συμμοριτοπόλεμος», εφόσον δεν λειτουργούσαν «οι νόμοι ούτε τα σχολεία», την περίοδο της Κατοχής.⁸² Η πολιτεία, λοιπόν, καλούνταν να διαμορφώσει ένα πλαίσιο ηθικοκοινωνικής αγωγής, με στόχο να βρεθεί το αντίδοτο στην εγκληματικότητα της νεολαίας που οφειλόταν στην αρνητική επίδραση της κυβέρνησης του Βουνού. Για τον Σακελλαρίου, ο κίνδυνος μετάδοσης της ελευθεριότητας που αυτοί οι άνθρωποι έζησαν ήταν υπαρκτός, αφού η τελευταία υπήρχε ακόμη στο ασυνείδητό τους. Έτσι, η συνείδηση έπρεπε να έρθει να καταλάβει τη θέση του ασυνείδητου, με στόχο να οδηγηθεί η νεότητα πάλι στον ελληνοχριστιανικό πολιτισμό⁸³ και στον σεβασμό του πολιτισμού που εκφραζόταν με το τρίπτυχο «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια». Αυτό, όμως, μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσω μέτρων που θα στόχευαν να καταπολεμήσουν τα γενετήσια ζητήματα και την κομμουνιστική «προπαγάνδα», και με αυτό τον τρόπο θα αντιμετωπιζόταν μια και καλή ο φόβος της αναβίωσης της ΕΠΟΝ μέσα από τη νεολαία της ΕΔΑ.⁸⁴ Στην πραγματικότητα, στο τέλος του πολέμου ο κυρίαρχος ψυχιατρικός, ιατροδικαστικός, ψυχαναλυτικός και εγκληματολογικός λόγος επικεντρωνόταν στην αναγκαιότητα εξάλειψης του ψυχικά εκθηλυμένου ασυνείδητου που θα υπέκυπτε κάτω από το βάρος της συνείδησης. Αυτή η συνείδηση, όμως, έπρεπε

82. Γ. Σακελλαρίου, «Ηθικοκοινωνική Αγωγή», ό.π., σ. 1341.

83. Στο ίδιο, σ. 1342.

84. Στο ίδιο.

πρώτα να ξαναγράψει τη μνήμη της περιόδου 1950-1970, η οποία είχε συγκροτηθεί μέσα από τους τόπους εξορίας, τις φυλακές και τα βασανιστήρια. Ο καλύτερος τρόπος, λοιπόν, ήταν η δαιμονοποίηση των λαϊκών στρωμάτων και ως εκ τούτου η αποδόμηση αυτής της μαρτυρίας, με όρους ψυχιατρικής. Με δυο λόγια, είναι το κομβικό σημείο στο οποίο η επιστήμη καταφέρνει να θέτει την φιλοσοφία αστικών αξιών και ερμηνειών που η απαρχή τους στηρίζεται στην ταξινόμηση της ζωής σε «άξια» και «ανάξια», κάτω από έναν φαινομενικά ορθολογικό λόγο. Και είναι φανερό γιατί αυτή η φιλοσοφία γίνεται τόσο αρεστή στην κυρίαρχη τάξη της εποχής, μιας και είναι η μόνη που μπορεί να ενδυναμώσει την τάξη των πραγμάτων με τέτοιο τρόπο, ώστε να φαντάζει ως μια φυσική αποδοχή ή υποτέλεια της κατώτερης/αμαρτωλής/ανήθικης ζωής που ζει ένα υποτίθεται «διαστροφικό» βίο. Έτσι το κέντρο βάρους, μετατοπίζεται αντί των εγκλημάτων που είχαν διαπραχθεί ενάντια του λαού στον ίδιο τον λαό, ως εγκληματία.⁸⁵ Ουσιαστικά, η μεταπολεμική περίοδος άνοιγε τον δρόμο στην ψυχική ευγονική, σε ένα καθεστώς αλήθειας, λογικής-παράνοιας, όπου τίποτα δεν μπορούσε να γλιτώσει από την κωδικοποίηση αυτή, κάτι που δικαιολογούσε την όλο και μεγαλύτερη χρήση της αστυνομίας ενάντια στα στρώματα αυτά. Αυτό είναι το κομβικό σημείο στο οποίο ο Σακελλαρίου θα δημιουργήσει την οργάνωση Ηθικός Εξοπλισμός της Νεότητας (ΟΗΕΝ), την ίδια χρονιά που δημιουργείται η Ελληνική Εταιρεία της Ευγονικής (1953).⁸⁶

Ο Σακελλαρίου τόνιζε, όπως εντόπισε ο *Ιός της Ελευθεροτυπίας* το 2002, ότι, μέσω της ΟΗΕΝ, ο στόχος δεν ήταν παρά η

85. Χρήστος Κουρούτζας & Δήμητρα Τζανάκη, «Το έργο του Κωσταντίνου Γαρδίκου και οι βιοϊατρικές νοσηματοδοτήσεις του: Τα λαϊκά στρώματα ως άμεση αιτία εγκλημάτων», ό.π., σ. 25-40.

86. Alexandra Barmpouti, *Post-War Eugenics, Reproductive Choices and Population Policies in Greece, 1950s-1980s*, Λονδίνο, Palgrave-Macmillan, 2019, σ. 60. Γιώργος Κόκκινος, *Ευγονική δυστοπία. Διαδρομές ιδεών*, επιμ. Μαρία Γονιδάκη, Αθήνα, Θίνες εκδόσεις, 2018,

«εξύψωσης της οικογενείας και δη της γυναικός, προς κατάληψιν της αρμοζούσης εις αυτήν θέσεως συμφώνως προς τας ελληνοχριστιανικάς παραδόσεις», η «παντοειδής προστασία του παιδίου από οιασδήποτε αδικίας» και «η αρμόζουσα εκπαίδευσις αυτού κατά τας ελληνοχριστιανικάς παραδόσεις και τας νέας του Έθνους κατευθύνσεις».⁸⁷ Αυτό σήμαινε μεθόδους ανάρτησης «ηθικοπλαστικών περιγραφών» σε πλατείες, σταθμούς, λεωφορεία, σιδηροδρόμους, τραμ, σχολεία κ.ο.κ, παράλληλα με υπομνήματα προς τις αρχές, κινηματογραφικές και ραδιοφωνικές διαφημίσεις, καθώς και αιτήματα απαγόρευσης του υλικού που συνδεόταν με «γενετήσιο αναίδεια».⁸⁸ Έτσι, το 1953 θα έχουμε και την ίδρυση του πρώτου παραρτήματος της ΟΗΕΝ στην Κω, έπειτα από μια «μεγαλοπρεπή τελετή», με τη συμμετοχή των αρχών και του μητροπολίτη, στην οποία έλαβε μέρος και ο ίδιος ο Σακελλαρίου. Το πείραμα στεφόταν με επιτυχία, ενώ 150 «παραστρατημένοι νέοι» της Κω, πάντα σύμφωνα με τον Σακελλαρίου, αναρτούσαν τις πρώτες «ηθικοπλαστικές επιγραφές» στην πλατεία της πόλης.⁸⁹ Το δεύτερο παράρτημα, με τη βοήθεια του γενικού διοικητού Δωδεκανήσου, του δημάρχου, του εισαγγελέα και του διευθυντή του χημείου, θα δημιουργηθεί στη Ρόδο, με πρόεδρο τον μητροπολίτη.⁹⁰ Με την επιστροφή του στην Αθήνα, ο Σακελλαρίου θα προχωρήσει στην εκτύπωση των «ηθικοπλαστικών επιγραφών» στα λεωφορεία και τα τραμ της πρωτεύουσας. Παράλληλα, θα ακολουθήσουν υπομνήματα προς τον υπουργό Παιδείας για να αναρτηθούν αυτές οι επιγραφές στα γυμνάσια της χώρας, καθώς και προς την αστυνομική διεύθυνση, έτσι ώστε να αναλάβουν τη φύλαξή τους από τους βέβηλους.⁹¹ Επίσης, η εταιρεία με πρόεδρο τον γυναικολόγο Νίκο Λούρο και μέλη τη

87. «Παιδαγωγοί και Αστυνόμοι το '50. Το πόιντ σύστημα της αρετής», *Ο Ιός – Ελευθεροτυπία*, 24.3.2002.

88. Στο ίδιο.

89. Στο ίδιο.

90. Στο ίδιο.

91. Στο ίδιο.

Λίνα Τσαλδάρη και άλλα κορυφαία στελέχη του υπουργείου Πρόνοιας⁹² θα εισέλθει με τριχοειδή τρόπο σε όλες τις πτυχές της ελληνικής κοινωνίας, με στόχο τον έλεγχο των ενστίκτων των κατώτερων στρωμάτων και της αναπαραγωγής τους, ο οποίος θα επιτυγχανόταν μέσω της εισαγωγής του προφυλακτικού/αντισύλληψης, αλλά και μιας σειράς μαθημάτων που στην ουσία τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα καλούνταν να παρακολουθήσουν με στόχο τη βελτίωσή τους.⁹³ Την ίδια χρονιά θα δημιουργηθεί το περιοδικό *Αστυνομικά Χρονικά*, ενώ στο πνεύμα των ημερών καταγραφόταν ότι:

Σήμερον, η μάχη κατά της εγκληματικότητας εν γένει δεν πρέπει, ούτε επιτρέπεται να διεξάγεται εμπειρικά και με μέσα αναχρονιστικά και μεσαιωνικά, αλλά κατά τρόπον πολιτισμένον με την συνεργασίαν όλων των συγχρόνων επιστημονικών, ψυχολογικών, κοινωνικών και τεχνικών παραγόντων. Η γνώσις εξ' άλλου των κοινωνικών συστημάτων θα παύση ν' αποτελέη προνόμιον ολίγων θεωρουμένων σοφών, αλλά θα γίνη κτήμα όλων ημών, οι οποίοι μετέχομεν τιτανίου πλέον αγώνος, τον οποίον διεξάγει ο ελεύθερος κόσμος κατά του επαναστατικού κομμουνισμού και των παραφυάδων του.⁹⁴

Τέλος, στις 30 Απριλίου 1954, ο πρόεδρος της κυβέρνησης στρατάρχης Παπάγος ζητούσε από τα υπουργεία Εσωτερικών και Εθνικής Παιδείας να συνδράμουν στο εθνωφελές έργο της ΟΗΕΝ με στόχο να επανέλθει η νεολαία στις «Ελληνοχριστιανικές αρχές», στην «πειθαρχία, στην τάξη, στην ευπρέπεια, στην εργατικότητα, στην αυτοκυριαρχία και στην αγάπη προς την Πατρίδα», απομακρυνόμενη από την κομμουνιστική προπαγάνδα και τη χαλάρωση των ηθών που αυτή επέφερε.⁹⁵

92. Α. Βαρμπουτί, *Post-War Eugenics*, ό.π., σ. 73.

93. Γιώργος Κόκκινος, «Όψεις του μεταπολεμικού ευγονισμού στην Ελλάδα», ό.π., σ. 216. Α. Βαρμπουτί, *Post-War Eugenics*, ό.π.

94. Ν. Ο. Α. «Εγκύκλιος Αρχηγού Αστυνομίας, 1 Ιουνίου 1953, 1 (1) σ. 2.

95. «Παιδαγωγοί και Αστυνόμοι το '50. Το πόιντ σύστημα της αρετής», *Ο Ιός – Ελευθεροτυπία*, ό.π.

Στο σημείο αυτό, όμως, ο αρθρογράφος του *Ιού της Ελευθεροτυπίας* εντόπιζε κάτι πολύ σημαντικό: την πίεση που ασκούσαν τόσο στους εκπαιδευτικούς όσο και στους/στις μαθητές/-τριες μέσω του Δελτίου Ασκήσεως Αρετών που είχε εισαγάγει ο Σακελλαρίου. Το σύστημα λειτουργούσε ως εξής: οι μαθητές/-τριες βαθμολογούνταν επί εννέα μήνες για τη «θησκευτική διαβίωση, την ευπρεπή συμπεριφορά, την φιλαλληλία, τη συμβολή εις το γενικό καλό, το σεβασμό προς τους νόμους, τη φιλεργία, τη φιλαληθεία, τη συνεργατικότητα, την τάξη και την ακρίβεια».⁹⁶ Κάθε Σάββατο ο δάσκαλος συγκέντρωνε τα παιδιά και τα καλούσε να αυτοβαθμολογηθούν από το 1 έως το 10, για κάθε μια από αυτές τις «δέκα αρετές». Ο βαθμός τους, ωστόσο, κρινόταν και από τους παρόντες συμμαθητές/-τριες, οι οποίοι/-ες ενθαρρύνονταν να «καρφώσουν», αν γνώριζαν κάτι που το παιδί προσπαθούσε να κρύψει. Ο δάσκαλος κρατούσε αυτό το ειδικό δελτίο και στη δεύτερη στήλη σημείωνε τη δική του βαθμολογία, ενώ σε μια τρίτη σημειωνόταν η βαθμολογία των γονιών. Σύμφωνα με τον *Ιό*, το δελτίο είχε εισαχθεί σε αρκετά σχολεία στη Μακεδονία στα μέσα της δεκαετίας του 1950 και διήρκεσε επί τουλάχιστον τέσσερα έτη. Ενδεικτικό ήταν το παράδειγμα των Γρεβενών, όπου, το 1955-1956, ανάμεσα στους 3.491 μαθητές/-τριες των τεσσάρων μεγαλύτερων τάξεων του δημοτικού, οι 1.571 είχαν πάρει δελτίο.⁹⁷ Την ίδια περίοδο, ο νομάρχης Κοζάνης απευθυνόταν στις διευθύνσεις της χωροφυλακής Κοζάνης-Γρεβενών, καλώντας τους υπεύθυνους να ολοκληρώσουν το έργο των σχολείων και της εκκλησίας, μέσω της «συνεχούς και επιμελούς παρακολούθησης του τρόπου διαβιώσεως των νέων».⁹⁸ Σε ελάχιστο διάστημα οι επιγραφές βρήκαν τη θέση τους σε κεντρικά σημεία της πόλης, ενώ πέντε αναρτήθηκαν σε λεωφορεία και τραμ με

96. Στο ίδιο.

97. Στο ίδιο.

98. Στο ίδιο.

κύρια συνθήματα την εγκράτεια, την αγνότητα, την πίστη την ιερότητα του γάμου και της οικογένειας, την αφοσίωση στην εργασία.⁹⁹ Δεν πρέπει να ξεχνάμε, όπως επισημαίνει ο Γιώργος Κόκκινος, ότι το 1954-1955 ο πρύτανης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Θρασύβουλος Βλησίδης, ο οποίος είχε αμυνθεί της αρνητικής ευγονικής (υπέρ της ναζιστικής υγιεινής), έστρεφε το ενδιαφέρον του στη λαϊκή επιμόρφωση με την εκλαϊκευση σχολικών εγχειριδίων βιολογίας,¹⁰⁰ αναπαράγοντας τον κοινωνικό δαρβινισμό της φυσικής εξέλιξης του πιο ισχυρού, κάτι που εξάλλου είχε επισημάνει από το 1934.

Αντιστοίχως, ο Ι. Ζεγκίνης (1917-1998), όπως αναφέρει ο Κόκκινος, αναφερόταν στην «εκ γενετής προδιάθεση» για την άσκηση της πορνείας, που οφείλεται στην ταξική καταγωγή από τα «κατώτερα στρώματα» και συνοδεύεται από μορφές ψυχολογικής και διανοητικής παθολογίας (ψευδομανία, χυδαιότητα), οι οποίες καταλήγουν στην ανηθικότητα και την αντικοινωνική συμπεριφορά (έλλειψη αιδούς, έλλειψη οικογενειακού και μητρικού φίλτρου, μέθη, μορφινομανία, χαρτοπαιξία, κλοπή).¹⁰¹ Σε αυτό το πλαίσιο, το 1954 ο Κωνσταντινίδης εξηγούσε ότι αιτία της ανθρωπίνης και της κοινωνικής εξαθλίωσης ήταν «η πορνεία (γυναικεία και ανδρική), το ηθικώς επικίνδυνον επάγγελμα (χορεύτρια, μανεκέν εις Cabarets), η ανεργία, ο κινηματογράφος (Films), [η] εγκληματικότητα και [το καθεστώς διαφόρων] περιπετειών».¹⁰² Έτσι, για μια ακόμη φορά, «αι κρύφα εταιριζόμεναι γυναίκες», οι οποίες αποτελούσαν τον «μεγαλύτερον αριθμόν ιερόδουλων [και ανάμεσα στις οποίες κανείς συναντά κάθε τάξη] και πορνεύονται εκ νοσηράς ψυ-

99. Στο ίδιο.

100. Γ. Κόκκινος, «Όψεις του μεταπολεμικού ευγονισμού στην Ελλάδα», ό.π., σ. 216.

101. Στο ίδιο, σ. 218

102. Κωνσταντίνου Δ. Κωνσταντινίδη, «Θέματα ανηλίκων. Η εξαθλίωσις των νέων». «Το πρόβλημα της εξαθλίωσης παρ' ημίν και σχέσις προς την εγκληματικότητα», *Αστυνομικά Χρονικά* 15 (1954), σ. 717.

χοσυνθέσεως και ανηθίκου ικανοποιήσεως εκφύλων επιθυμιών», ήταν η μεγαλύτερη ηθική μάστιγα, παράλληλα με τους κίναιδους. Η ανδρική πορνεία, οι κίναιδοι, διώκονταν με το άρθρο «262 του Π. Νόμου ή των περί αλητείας διατάξεων», δηλαδή, με την ίδια διάταξη που διώκονταν και στον Μεσοπόλεμο. Άλλωστε, όπως έγραφε και ο Αρχιμανδρίτης, ήταν «εξηκριβωμένον ότι οι πλείστοι εκ τούτων [των κίναιδων] κατέληξαν εις το ειδεχθέστερον των επαγγελμάτων εκ φυσικής σκνηρίας, εκ παρορμήσεως ή μιμήσεως ατόμων αδυνάτου θελήσεως και χαρακτήρος, και τέλος συχνότατα εξ ελλείψεως εργασίας, ώστε η ηθική τόνωσις των και η παροχή εις αυτούς εργασίας ευχερώς δύναται ν' αποτρέψη από του εκφύλου επαγγέλματος του κίναιδου». ¹⁰³

Στο ίδιο μήκος κύματος, ο υπαστυνόμος Α' Αναστάσιος Γαρδίκας αναφερόταν το 1955 εκτενώς στη φτώχεια, ως χαρακτηριστικό των μη εξελιγμένων ανθρώπων, και μάλιστα ως χαρακτηριστικό των εκθηλυμένων ανδρών. ¹⁰⁴ «Ο Proudhon εις εν εκ των βιβλίων του έψαλε εις τον θαυμάσιον ύμνον προς την θεάν εργασίαν διά των εξής φράσεων: "Διά της εργασίας πολύ περισσότερον διά του πολέμου, ο άνθρωπος εξεδήλωσε την ανδρείαν του. [...] Η σύγχρονος εποχή διαβλέπει εν τη επαιτεία και αλητεία τους ταπεινότερους εκπροσώπους της κοινωνικής αθλιότητος, της αρνητικής εργασίας και γενικώς το κοινωνικόν ίζημα». ¹⁰⁵ Ο υπαστυνόμος, λοιπόν, κατέφευγε σε μια γενεαλογία της φτώχειας, μιας και, όπως εξηγούσε, «οι πρώτοι αλήται προήλθον εκ της τάξεως των αιχμαλώτων πολέμου της

103. Το συγκεκριμένο άρθρο αναφέρει ότι τα μέτρα με στόχο την προστασία των ηθών πρέπει να στραφούν στις: εταιριζόμενες γυναίκες, στις κρυφές εταιριζόμενες γυναίκες, στους εταιριζόμενους άνδρες στις γυναίκες προαγωγούς και τέλος στους άνδρες προαγωγούς στην πορνεία. Νικόλαος Αρχιμανδρίτης, «Θέματα ηθών. Διοικητική και ποινικοδικονομική μέριμνα διά την προστασία των ηθών», *Αστυνομικά Χρονικά* 14 (1953), σ. 641-647.

104. Αναστάσιος Γαρδίκας, «Φυγόπονοι, ελαίται και αλήται», *Αστυνομικά Χρονικά* 30 (1954), σ. 1455.

105. Στο ίδιο, σ. 1456.

αρχαίας εποχής [...] οίτινες καθίσταντο δούλοι και οι οποίοι προς αποφυγήν των δεινών της δουλείας, λαθραίς μετώκουν». Κατά συνέπεια, σε όλους τους λαούς και σε όλες τις εποχές, για τον Γαρδίκι, υπήρχαν άνθρωποι περιπλανώμενοι που ζούσαν μέσω της επαιτείας. Αυτή ήταν η τάξη που στη διάρκεια των αιώνων είχε συγκροτηθεί κυρίως από τον πληθυσμό «των κατωτάτων λαϊκών κύκλων και ανήκει εις χειρονακτικά επαγγέλματα, διότι συνήθως η οικογενειακή αυτών κατάσταση είναι δυσμενής και αθλία. Η υπέρμετρος πολυτεκνία ή ο αλκοολισμός του πατρός εξωθούν προς τον πλάνητα βίον».¹⁰⁶ Έτσι, οι τάξεις των επαιτών και των αλητών «τροφοδοτούνται: α) από τους αγρότας [...] από τους ηθικώς εγκαταλελειμμένους και τους εξερχομένους εκ των φυλακών ανηλίκους γ) από τα ορφανά εκ των δεινών των πολέμων δ) από τα ανήλικα άτινα η ανάγκη να εργασθούν [...]». Συνεπώς, για τον Γαρδίκι υπήρχε μια εξελικτική πορεία που ξεκινούσε από την ταύτιση αυτού του πληθυσμού με τους δούλους, κάτι το οποίο εξηγούσε την αιτία για την οποία ακόμη στα εργατικά στρώματα η επαιτεία και η αλητεία εντοπιζόνταν ως ψυχικό στίγμα: «Οι επαίται και αι αλήται έχουνσι κοινόν γνώρισμα την έλλειψιν θελήσεως προς εργασίαν εκ φυγοπονίας και ροπής προς τον άτακτον βίον».¹⁰⁷

Μόνη παρηγοριά για τον Γαρδίκι φαίνεται ότι ήταν το γεγονός ότι οι «ελαττωματικοί σωματικά και ψυχικά» δεν ενδιαφέρονταν «προς διαιώνισιν του είδους», λόγω του ανήθικου βίου τους.¹⁰⁸ Παρ' όλα αυτά, αποτελούσαν τον εσωτερικό εχθρό της κοινωνίας, μιας και, επειδή «έχουν ημβλυμένην την ηθικήν δύναμιν αντιστάσεως εις τους πειρασμούς του εγκλήματος», καταλήγουν στο έγκλημα, καθώς ανατρέπεται με ευκολία «η βιολογική και μάλιστα η ψυχική αυτών ισορροπία».¹⁰⁹ Μάλιστα,

106. Στο ίδιο, σ. 1458.

107. Στο ίδιο.

108. Στο ίδιο.

109. Στο ίδιο, σ. 1459.

προς ενίσχυση του επιχειρήματός του, ο Γαρδικας κατέφευγε στο ότι: «Η σωματοψυχολογική ανάλυσις δεικνύει ότι μέγιστον ποσοστόν των επαιτών είναι σωματικῶς ελαττωματικόν και ψυχικῶς ανάπηρον, εν μέρει δε και πνευματικῶς ανισόρροπον [ὅπως το ανέδειξαν οι Bonnhoffer και Wilmann]». ¹¹⁰ Εξάλλου, σε αυτό το πλαίσιο, θύμιζε ότι η επαιτεία, η αλητεία και η πορνεία συνδέονταν τόσο από ποινικολογικής όσο και από ψυχολογικής απόψεως, αφού η πορνεία δεν ήταν παρά απόρροια της γυναικειάς αλητείας και για αυτό ήταν και κοινωνικά επικίνδυνη:

Η πορνεία εκπροσωπεί την γυναικείαν αλητείαν, ήτις είναι λίαν επικίνδυνος. Διότι πλην των άλλων δημιουργεί τον απεχθή ανδρικόν παρασιτισμόν. Ὅπως οι αλήται, οὕτω και αι πόρναι, τυγχάνουν άτομα ηλαττωμένης ενεργητικότητος, αδιαφοροῦντα διὰ το μέλλον και παρουσιάζουν συχνάκις ψυχικάς ελλείψεις. Παρατηρήθη η στρατεία των επαιτών και αλητῶν πληροί τας φυλακάς κατὰ τους μήνας του χειμῶνος ενώ τοῦτο δεν παρατηρεῖται με τας επαίτιδας αίτινες καταλήγουσιν εις την πορνείαν και δι' αυτής εις πάσης φύσεως ακολασίαν.¹¹¹

Αυτό τον έκανε να καταλήξει ότι ένα μέσο προς αντιμετώπιση αυτού του πληθυσμού δεν ήταν άλλο από την υποχρεωτική εργασία, που θα επιβαλλόταν στα άσυλα, «βάσει της οποίας και θα αμοιβώνται». ¹¹² Επιπλέον, ο Γαρδικας ¹¹³ είχε καταλήξει ότι οι σωματικές ανωμαλίες, όπως «γιγαντεία, μικροσωμία, πολυδακτυλία κ.λπ.», ήταν «πρόδρομα συμπτώματα ψυχικών ανωμαλιών», ¹¹⁴ που προέκυπταν από το ένστικτο, αφού αυτό επηρέαζε με καταλυτικό τρόπο τα όρια της βούλησης του υποκειμένου. ¹¹⁵

110. Στο ίδιο, σ. 1459.

111. Στο ίδιο, σ. 1460.

112. Στο ίδιο.

113. Δεν πρέπει να συγχέεται με τον Κωνσταντίνο Γαρδικα.

114. Αναστάσιος Γαρδικας, «Σεξουαλικά Διαστροφά. Τα εκ του γεννητησίου ακού πάθους εγκλήματα», *Αστυνομικά χρονικά* 40 (1955), σ. 1951.

115. Στο ίδιο, σ. 1952.

Επηρεασμένος από τον Φρόυντ, συμπέραινε ότι, όπως είχε τονίσει ο γερμανός ψυχαναλυτής, η παρέκκλιση της σεξουαλικής ορμής στη βρεφική και παιδική ηλικία ήταν αιτία των ψυχικών ανωμαλιών στους έφηβους και στους ενήλικες.¹¹⁶ Ακόμα, επαναλαμβάνοντας την ερμηνεία του Κραφτ-Έμπινγκ (*Traité Clinique de Psychiatrie*), αναφερόταν στις «σεξουαλικές διαστροφές», καταλήγοντας ότι αυτές ήταν κύριο χαρακτηριστικό των ομοφυλόφιλων, δηλαδή των ανθρώπων με μια διεστραμμένη προσωπικότητα, η οποία, κάτω από την επιρροή των ενστίκτων, κατέληγε στο έγκλημα εφόσον «το κατέχον αυτούς πάθος είναι ισχυρότερον παντός άλλου συναισθήματος».¹¹⁷

Έτσι, «η ελατεία και η αλητεία», όπως και σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα και στον Μεσοπόλεμο, μετατρέπονται σε ψυχικό χαρακτηριστικό ενός ιδιαίτερου ανθρώπινου είδους, του εκφυλισμένου, και στη δεκαετία του 1950 του ανώμαλου είδους, που πάσχει από ψυχική ευαλωτότητα. Για τους ειδικούς αυτό το είδος «[έχει ως] το κυρώτερον σύμπτωμα [...] [τη] ροπ[ή] του ατόμου προς την διαφθοράν και τον άτακτον βίον».¹¹⁸ Την ίδια περίοδο, εξάλλου, ο Κωνσταντινίδης θα επανερχόταν στον ρόλο του εγκεφάλου, προσεγγίζοντας την ανατομία των κρανίων και καταλήγοντας ότι ο αγροτικός πληθυσμός «έχει ελαφρώς μικρότερον βάρος εγκεφάλου» από τον πληθυσμό των πόλεων, όπως υπάρχει διαφορά και μεταξύ των ανδρών και των γυναικών. Αυτό, φυσικά, αποτελούσε ένα ακόμη αδιάψευστο στοιχείο της ιεραρχίας ανάμεσα στον πληθυσμό και της κυριαρχίας του ανώτερου πάνω στον κατώτερο¹¹⁹ ενώ αντί-

116. Αναστάσιος Γαρδίκας, «Σεξουαλικά Διαστροφαι. Τα εκ του γεννητησιακού πάθους εγκλήματα», *Αστυνομικά χρονικά* 41 (1955), σ. 2002. Α. Γαρδίκας, «Φυγόποννοι, ελαίται και αλήται», ό.π., σ. 1455.

117. Α. Γαρδίκας, «Σεξουαλικά Διαστροφαι. Τα εκ του γεννητησιακού πάθους εγκλήματα», *Αστυνομικά Χρονικά*, ό.π., σ. 2002.

118. Στο ίδιο.

119. Κωνσταντίνος Κωνσταντινίδης, «Εγκέφαλος και πολιτισμός. Έκτακτος καθηγητής της Ψυχιατρικής και Νευρολογίας», *Αστυνομικά Χρονικά* 295 (1965), σ. 295, 776-780.

στοιχες παρατηρήσεις για τον αγροτικό πληθυσμό, όπως και για τον νέγρο, είχαμε και από τον Κωνσταντίνο Γαρδίκι, στην έκδοση της Εγκληματολογίας το 1936. Με μια τέτοια ερμηνεία της φτώχειας και της σύνδεσής της με το ψυχικό νόσημα, την ανηθικότητα, την πορνεία, την παρά φύσιν ασέλγεια και το έγκλημα, δημιουργήθηκε μια σειρά από ιδρύματα, με στόχο τον σωφρονισμό των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Επιγραμματικά, αναφέρω: το 1954 δημιουργείται το Εθνικό Ίδρυμα Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΕΙΚΑ) – Πρώται Κοινωνικά Βοήθειαι, υπό την προεδρία της βασίλισσας Φρειδερίκης, με υποτιθέμενο στόχο την «εξύψωσι του ηθικού, βιοτικού, κοινωνικού και μορφωτικού επιπέδου του Ελληνικού Λαού»,¹²⁰ και συνεπώς την προστασία της κοινωνίας από την ανηθικότητα και το έγκλημα, μιας και η καλλιέργεια του ήθους, «το σπουδαιότατον τούτο κοινωνικόν ζήτημα [...] παίζει εξέχοντα ρόλον εις την εν γένει διαμόρφωσιν του χαρακτήρος των ατόμων, αλλά και εις την υγείαν του Ελληνικού λαού».¹²¹

Εξάλλου, αυτό ακριβώς επικαλούνταν το 1954 ο καθηγητής Ιατροδικαστικής Γρηγόριος Κάτσα, αναφερόμενος στη θετική ευγονική ως νέο κλάδο της επιστήμης «μελετών τα μέσα δι' ων θα ήτο δυνατόν να κατορθωθή η καλλιτέρευσις της ανθρωπίνης φυλής», που δεν ήταν άλλη από την υποχρεωτική στείρωση των ψυχικά ασθενών, η οποία χρησιμοποιήθηκε από τα τέλη του 19ου αιώνα στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη.¹²² Η διαφωνία του Κάτσα με τον Χίτλερ ήταν μόνο ότι ο τελευταίος εφάρμοσε τις θεωρίες περί ευγονικής σε όλους τους ανθρώπους και όχι μόνο στους ψυχικά ανήθικους, όπως είχαν κάνει οι Αμερικανοί.¹²³ Αυτό με κάνει να καταλήγω ότι πρέπει να αναθεωρήσουμε συγκεκριμένες

120. Νικόλαος Αρχιμανδρίτης, «Προστασία των ηθών», *Αστυνομικά χρονικά* 13 (1953), σ. 598-604.

121. Στο ίδιο.

122. Γρηγόριος Κάτσα, «Κοινωνική εγκληματολογία. Η αναγκαστική στείρωση ψυχοπαθών εγκληματιών», *Αστυνομικά Χρονικά* 37 (1954), σ. 1786.

123. Στο ίδιο.

βεβαιότητες, όπως ότι δεν εφαρμόστηκε η ευγονική στην Ελλάδα. Μιας και ότι δεν εφαρμόστηκε το πρόγραμμα στείρωσεων του Κάτσα, δεν σημαίνει ότι δεν εφαρμόστηκαν μέτρα ευγονικής, και μάλιστα ψυχικής ευγονικής, μέσω της ηθικής αλλά και της επιτελεσματικότητας ενός υποτιθέμενου κοινωνικού φύλου και σεξουαλικότητας που απαιτούσε τη θανάτωση του «φυσικού» φύλου. Αυτό το πατριαρχικό discourse θα επανακωδικοποιηθεί και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, θέτοντας στον πυρήνα της διώξης την «ανάξια» ζωή, με αποτέλεσμα μια βαθιά ιατρικοποίηση της ζωής. Ακριβώς αυτή η πατριαρχική ερμηνεία οδήγησε τελικά και στον νόμο περί των αφροδισίων, τον Ν. 3310/1955 «Περί Καταπολεμήσεως των Αφροδισίων Νόσων και Άλλων Τινών Διατάξεων»,¹²⁴ με τον οποίο καταργούνταν οι δημόσιοι οίκοι ανοχής και μετατρέπονταν σε ιδιωτικούς, αποδίδοντας στην ουσία το μονοπώλιο της υγείας, της δικαιοσύνης και της ασφάλειας στο κράτος, την ίδια στιγμή που η ανηθικότητα και η εγκληματικότητα ταυτίζονταν με το ιδιαίτερο περιβάλλον εντός του οποίου αναπτυσσόταν η ανθρώπινη παθολογική λίμπιντο.¹²⁵ Στο πλαίσιο αυτό, ο Κώστας Κατσάπης αναφέρεται ακριβώς στο πώς μεταξύ 1957 και 1959 τρεις κύκλοι εγκλημάτων με επίκεντρο τη «σεξουαλική διαστροφή» σόκαραν την κοινή γνώμη και ουσιαστικά προσπάθησαν να δικαιώσουν την εφαρμογή του Ν. 4000, καθορίζοντας τον ηθικό πανικό μέσα από μια σειρά από συμβάντα, και επιχειρώντας έτσι έμμεσα την ενίσχυση της κρατικής εξουσίας. Στο σημείο αυτό, όπως εύστοχα εντοπίζει ο Κατσάπης, η εγκράτεια υποδεικνυόταν ως βασική αξία, ενώ κάθε απόκλιση από αυτήν συνιστούσε «ηθικό παράπτωμα».¹²⁶ Έτσι, πολύ σωστά καταλήγει ότι «δεδομένου ότι κάθε “παράπτωμα”

124. Κωνσταντίνος Κατσάπης, *Ήχοι και απόηχοι. Κοινωνική ιστορία του ροκ εν ρολ φαινομένου στην Ελλάδα, 1956-1967*, Αθήνα, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, 2007, σ. 24.

125. Κ. Κωνσταντινίδης, «Ψυχοπαθητικά “ψυχικώς ανώμαλα” άτομα και εγκληματικότητα», ό.π., σ. 60.

126. Κ. Κατσάπης, *Ήχοι και απόηχοι. Κοινωνική Ιστορία του ροκ εν ρολ φαινομένου στην Ελλάδα, 1956-1967*, ό.π., σ. 205.

επισείει μια “τιμωρία”, δεν είναι συμπτωματικό το ότι η χαλάρωση της εγκράτειας θεωρήθηκε ότι υπήρξε η γενεσιουργός αιτία όχι μόνο μιας σειράς ασθενειών που μεταδίδονταν με τη σεξουαλική πράξη (αφροδίσια νοσήματα), αλλά και μιας γενικότερης “κατάπτωσης” του νέου, η απαρχή μιας διαδικασίας εκφυλισμού του με απρόβλεπτες συνέπειες για την ψυχουσυνισθηματική και τη σωματική του υγεία». ¹²⁷ Στο πλαίσιο αυτό, όπως εντοπίζει ο Κατσάπης, είναι χαρακτηριστικά τα σχόλια που έκανε ένας αντεισαγγελέας εφετών τον Νοέμβριο του 1964 κατά τη διάρκεια της δίκης των Λαμπράκηδων που είχαν συλληφθεί και ξυλοκοπηθεί έναν χρόνο πριν σε συγκέντρωση της ΕΔΑ: «Από διетίας περίπου παρατηρούνται τάσεις αναρχικά, υπό την έννοια της μη υπακοής εις τας νομίμους διατάγας του ελληνικού κράτους, το οποίον κινδυνεύει. Εύχομαι να σταματήσει ο κατήφορος εις τον οποίον κινδυνεύει. Εύχομαι να σταματήσει ο κατήφορος εις τον οποίον οδηγείται ιδίως η νεολαία της Ελλάδος, άλλως το κράτος κινδυνεύει να ομοιάζη προς ζούγκλαν»! ¹²⁸ Σε ένα ακόμη συμβάν, το 1965, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος υποστήριζε στο κοινοβούλιο ότι ένα εξαιρετικά ύπουλο σχέδιο βρισκόταν σε εξέλιξη: νέες κοπέλες, μέλη της Νεολαίας Λαμπράκηδων, χρησιμοποιούνταν ως ερωτικά δολώματα με σκοπό την «εξουδετέρωση εθνικοφρόνων νέων, έχοντας μάλιστα ιδιαίτερη προτίμηση στους αξιωματικούς ή τους γιους τους, καθώς έτσι μπορούσαν να εξασφαλίσουν πρόσβαση στο στράτευμα. ¹²⁹ Την ίδια χρονιά, ο Αρχιμανδρίτης αναφερόταν σε άρθρο του στα διάφορα κέντρα που θα μπορούσαν να δημιουργηθούν, όπως αθλητικά και εκδρομικά σωματεία, καλλιτεχνικές και δραματικές σχολές, ακόμη και δωρεάν φροντιστήρια για ανώτατες σπουδές, με στόχο τη συνέχιση «του υψηλού και κοινωνικού έργου της προστασίας των

127. Στο ίδιο.

128. Στο ίδιο, σ. 322.

129. Στο ίδιο, σ. 327.

παιδιών των αστυνομικών υπαλλήλων, προς εθνικοθηρσκευτικήν, ηθική και κοινωνικήν ανάπτυξιν των νέων». ¹³⁰

Ως συνέπεια, ο ηθικός πανικός για «σεξουαλική διαστρόφη» θα οδηγήσει στον Ν. 4095/1960 «Περί της εξ αφροδισίων νόσων προστασίας και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων». Ο νόμος έθετε τις «άσεμνες γυναίκες» και τα τρανς άτομα που εμπλέκονταν στην πορνεία στον πυρήνα της δίωξης, ενώ προέβλεπε και φακέλωμα, φυλάκιση και εξορία. ¹³¹ Στην πραγματικότητα, όμως, για μια ακόμη φορά δεν διώκονταν μόνο τα «αφροδίσια» και η «άσεμνη γυναίκα», αλλά και η ανθρώπινη λιβιδινική ανυπακοή με αφορμή την ψυχροπολεμική δίωξη των κομμουνιστών/-τριών. ¹³² Έτσι, με τα «αφροδίσια πάθη» επανεισάγεται και η ρητορική περί εκφυλισμού. Μάλιστα, ο καθηγητής Εγκληματολογίας στην Πάντειο Ιωάννης Παπαζαχαρίου εντόπιζε ως πρόβλημα της εγκληματολογίας την ικανότητα της σχιζοφρένειας να διαβρώνει τον πληθυσμό, ενώ ήταν υπέρμαχος της εξελικτικής θεωρίας του άγγλου Χέρμπερτ Σπένσερ (Herbert Spencer, 1820-1903) (*evolutionismus*). ¹³³ Στο άρθρο του στα *Αστυνομικά Χρονικά* «Περί των ανηλίκων εγκληματιών επιβαλλομένων θεραπευτικών μέτρων από νομικής απόψεως», θύμιζε ότι προϋπόθεση αυτών των μέτρων ήταν η «ωρισμένη κατάσταση του ανηλίκου». Εκ του περιεχομένου του α. 123, αναφερομένου εις “ψυχικήν νόσον”, “διατάραξιν των πνευμα-

130. Νικόλαος Αρχιμανδρίτης, «Νεανικό Παραστράτημα (Τεντυμποϊσμός)», *Αστυνομικά Χρονικά*, έτος ΙΓ', 289 (1965), σ. 486.

131. Α. Ιωαννίδης, «Λ. Θεοδωρακόπουλος, Η συνέντευξη της ζωής του», *Lifo*, 26.10.2018. Δημήτρης Παπανικολάου, «Η απόφαση της λησμονιάς», *Αρχαιοτάξιον* 15 (2015), σ. 84-87.

132. Δήμητρα Λαμπροπούλου, «Νέοι, μαθητές κι εργάτες: νεανική συλλογική δράση και μνήμη της νεότητας στη μεταπολεμική Ελλάδα», στο Έφη Αβδελά, Χάρης Εξερτζόγλου, Χρήστος Λυριντζής (επιμ.), *Μορφές Δημόσιας Κοινωνικότητας στην Ελλάδα του Εικοστού Αιώνα*, Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2015, σ. 298.

133. Ιωάννης Παπαζαχαρίου, «Περί της ελευθερίας της αγωνιζομένης επί της γης ανθρωπότητας», *Αστυνομικά Χρονικά* 295 (1965), σ. 769-775.

τικών λειτουργιών”, “καθυστέρησιν της πνευματικής και ηθικής αναπτύξεως” κ.τ.λ., νοητέα “κατάστασις του ανηλίκου” ειδικώς από απόψεως “πνευματικής και ψυχικής υγείας”». ¹³⁴ Μια τέτοια αντίληψη αναδεικνύει με σαφή τρόπο ότι η δίωξη στρεφόταν με μένος εναντίον της ελευθεριότητας των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων που συνέχιζαν να διατηρούν έναν τρόπο ζωής αντίθετο από αυτόν του κυρίαρχου αστικού λόγου.

Όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα, λοιπόν, θεωρώ δόκιμη την πρόταση του Λεμοντζόγλου, ο οποίος μέσα από εμπειρικά δεδομένα αναδεικνύει ότι τελικά τα «νόθα παιδιά» δεν ήταν απλώς και μόνο επιμειξίες-αποτελέσματα της βίας των ανώτερων έναντι των γυναικών των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, όπως έχει υποστηριχθεί, αλλά και μια επιλογή ενός άλλου *αιρετικού βίου* έναντι της κυρίαρχης εξουσίας. ¹³⁵ Εν συνεχεία, προτείνω ότι τα εξώγαμα χρησιμοποιήθηκαν και ως μέσο πίεσης εναντίον όσων τολμούσαν να εξεγείρονται, κάτι το οποίο συμπλήρωνε τις βασικές επιδιώξεις του νόμου του 1871, όπως είχε αναβαθμιστεί το 1946. Έτσι, ποινικοποιούνταν ολόκληρες οικογένειες που τολμούσαν μια άλλη αισθητική ιδιωτικού βίου, όπως ήταν η επιμειξία με κομμουνιστές/-τριες, ενώ σύμφωνα με άλλον νόμο του 1946, που προανέφερα, τιμωρούνταν οι οικογένειες των λιποτακτών, υπό τον φόβο ότι θα έρεπαν στον κομμουνισμό. Το κράτος, λοιπόν, στόχευε ξεκάθαρα στην κάθαρση από τα αριστερά στοιχεία, τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο βίο, ¹³⁶ ενώ τα νόθα παιδιά βρέθηκαν στο επίκεντρο αυτής της δίνης. Η αύξηση της κλίμακας αυτής της δίωξης μπορεί, νομίζω, να εκτιμηθεί και αν κοιτάξει κανείς την επιστράτευση κυρίαρχων μορφών των

134. Ιωάννης Παπαζαχαρίου, «Περί των επί των ανηλίκων εγκληματιών επιβαλλόμενων θεραπευτικών μέτρων», *Αστυνομικά Χρονικά* 171 (1960), σ. 8304.

135. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τον Johann Chapoutot, *Ο εθνικοσοσιαλισμός και η αρχαιότητα*, εδώ από Γ. Κόκκινος, *Η ευγονική δυστοπία*, ό.π., σ. 106.

136. Mark Mazower, «Εισαγωγή», στο Μ. Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο*, ό.π., σ. 22.

γραμμάτων από τη δεξιά, όπως ο Στρατής Μυριβήλης, ο οποίος σε ομιλία του το 1948 αναφερόταν στην αρπαγή παιδιών από τους κομμουνιστές/-τριες στη διάρκεια της Κατοχής, εμφανώς για να στοιχειοθετήσει την ανάγκη του παιδομαζώματος από το κράτος¹³⁷ στις παιδουπόλεις της βασίλισσας Φρειδερίκης.

Η δύναμη της χωροφυλακής αυτά τα χρόνια θα διπλασιαστεί, ο συνωστισμός στις φυλακές θα ξεπεράσει κάθε προηγούμενο, με αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων κέντρων κράτησης, νησιά εκτόπισης και στρατόπεδα, με αποκορύφωμα τη δημιουργία του κέντρου «αναμορφώσεως» στη Μακρόνησο¹³⁸ – χωρίς να μιλήσει κανείς για τη Λέρο,¹³⁹ όπου θυμίζω ότι στις Βασιλικές Τεχνικές Σχολές της κατέληγαν οι ανήλικοι μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού.¹⁴⁰ Αντιστοίχως, ένα ακόμη χαρακτηριστικό της εποχής ήταν ο πρωτοφανής αριθμός γυναικών και παιδιών που κρατούνταν, με αποτέλεσμα την ανάγκη δημιουργίας ειδικών κέντρων.¹⁴¹ Για να κατανοήσουμε τα μεγέθη, ενδεικτικά μιλώντας, το 1934 στις φυλακές Αβέρωφ ο αριθμός των γυναικών ήταν περίπου 130, ενώ μία δεκαετία αργότερα ο αριθμός είχε δεκαπλασιαστεί, αναδεικνύοντας μια έκταση

137. Δ. Κουσουρής, «Φυλετικές διαστάσεις του αντικομμουνισμού στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1940», στο *Φυλετικές Θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και χρήσεις στις Επιστήμες, την Πολιτική, τη Λογοτεχνία, την Ιστορία της Τέχνης κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα*, επιμ. Έφη Αβδελά, Δημήτρης Αρβανιτάκης, Ελίζα-Άννα Δερβερούδη, Ευγένιος Ματθιόπουλος, Σωκράτης Πετμεζάς, Τάσος Σακελλαρόπουλος (επιμ.), ΠΕΚ, 2017, σ. 325.

138. Μ. Mazower, «Εισαγωγή», στο Μ. Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο*, ό.π., σ. 22.

139. Η αναμόρφωση στη Λέρο συγκρινόταν με αυτήν στη Μακρόνησο, Νένη Πανουργιά, *Λέρος: Η γραμματική του εγκλεισμού*, επιμ. Βαρβάρα Καρζή, Αθήνα, Νεφέλη, 2020.

140. Τασούλα Βερβενιώτη, «Οι ανήλικοι μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού. Από τις φυλακές και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης στις Βασιλικές Τεχνικές Σχολές Λέρου», στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Εύη Ολυμπίου, Ιωάννα Παπαθανασίου (επιμ.), *Η ελληνική νεολαία στον 20^ο αιώνα. Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτικές εκφράσεις*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2010, σ. 238-258.

141. Μ. Mazower, «Εισαγωγή», στο Μ. Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο*, ό.π., σ. 22.

κρατικής βίας χωρίς προηγούμενο. Παράλληλα, το κράτος, ενώ αναδείκνυε το πιο σκληρό του πρόσωπο στους κομμουνιστές/-τριες, έδειχνε τελείως απρόθυμο να εφαρμόσει τη θανατική καταδίκη δωσίλογων και εγκληματιών πολέμου, ιδίως μετά τις εκλογές του 1946.¹⁴² Υπό αυτές τις συνθήκες, η ελληνική κοινωνία «εξοικειώθηκε» και με τη διάκριση των νόθων από τα νόμιμα παιδιά, όπως και των κανονικών ανθρώπων από τους ψυχικά νοσούντες.¹⁴³ Η ευρύτερη σωφρονιστική πολιτική της εποχής αποσκοπούσε στην ποινικοποίηση της όποιας αντιπολίτευσης προς το κράτος, μέσα από μια ιδιότυπη διαχείριση του ηθικού πανικού και της ολοένα και πιο αυταρχικής σύγκλισης διαδικασιών εναντίον του εγκληματικού λιβιδινικού πληθυσμού που αφηνόταν στην επιθυμία του να επαναστατεί, φτάνοντας στο σημείο να παρασύρεται από τον κομμουνισμό. Έτσι, παραγραφόταν οποιαδήποτε άλλη μαρτυρία εκτός της κυρίαρχης ως εκθλυμένη, παρανοϊκή και εγκληματική. Με αυτό τον τρόπο, τα ποσοστά απελπισίας και κοινωνικής δυσλειτουργίας σε ολόκληρο τον πληθυσμό νοούνταν ως βιολογικές και ψυχικές ασθένειες και όχι ως αποτέλεσμα της ανεξέλεγκτης ταξικής ανισότητας και των άθλιων συνθηκών εργασίας. Με δυο λόγια, η ερμηνεία που είχε κυριαρχήσει στον 19^ο αιώνα μέσω του εκφυλισμού, είχε αναπαραχθεί ως καθεστώς αλήθειας στον Μεσοπόλεμο, μέσω της ευγονικής. Περαιτέρω, αυτή η πατριαρχική ερμηνεία, μεταπολεμικά, απλώς αναπαρήγαγε αυτή την άκρως πολιτική ιστορία, που απαιτούσε εδώ και δεκαετίες ως συναίνεση έναν πολύπλοκο συντονισμό μεταξύ της αστικής τάξης και της ψυχο-επιστήμης που υποστήρι-

142. Στο ίδιο.

143. Πάνω στη συγκεκριμένη θεματική, βλ. επίσης Δέσπω Κριτωτάκη, «Συλλογικότητες για την ψυχική υγεία των παιδιών και των νέων στη μεταπολεμική Ελλάδα. Το παράδειγμα της Πανελλήνιας Ένωσης Γονέων και Κηδεμόνων Απροσάρμοστων Παιδιών (1950-1980)», στο Έ. Αβδελά, Χ. Εξερτζόγλου, Χ. Λυριντζής (επιμ.), *Μορφές Δημόσιας Κοινωνικότητας στην Ελλάδα του Εικοστού Αιώνα*, ό.π., σ. 279-292.

ξε τις πρωτοβουλίες τους, εντός ενός πλαισίου πατριαρχικού, αποικιοκρατικού και ταξικού καθεστώτος αλήθειας που ήθελε ότι για την κάθε κρίση, φτώχεια, εξαθλίωση, επαιτεία, ασθένεια, βίαιο θάνατο, να φταίει η ανήθικη, ψυχικά και σωματικά «ανάξια» ζωή και οι απόγονοι της. Μια ζωή που όχι τυχαία είχε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, πάντα σύμφωνα με την κυρίαρχη αστική αντίληψη. Οκνηρία, ελευθεριότητα, αλληλεγγύη, νομαδικότητα, αδιαφορία προς την αστική νόρμα. Έτσι ο πληθυσμός διακρίνεται στα δύο, σε κανονικό και σε μη-κανονικό. Όπου ο μη-κανονικός ζει μέσα στην ηδονή και στη λαγνεία της σάρκας, με αποτέλεσμα την σταδιακή καταστροφή του, έναντι του κανονικού που ζει μέσα στην εγκράτεια, με βίο που αναπαράγει ορθολογισμό και ως εκ τούτου την προσωπική αλλά και την εθνική πρόοδο και εξέλιξη. Μέσα σε αυτή την ερμηνεία ο μη-κανονικός γίνεται ο εχθρός του έθνους και του κράτους, μια αντικοινωνική φιγούρα που караδοκεί να κατασπαράξει τα καλά στοιχεία, για αυτό και ο κυρίαρχος λόγος καταλήγει ότι η μελέτη αυτού του πληθυσμού ανήκει στην εγκληματολογική αστυνομία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το ψυχικό νόσημα εδραιωνόταν ως ο τύπος ερμηνείας της κρίσης, με αποτέλεσμα μια σειρά από πειράματα να επικεντρώνονται σε αυτόν, υποτίθεται, τον ανώμαλο ψυχισμό που έπρεπε να δαμαστεί προς όφελος της προόδου του Δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού και του πολιτισμένου όντος. Οι ιστορικές εξελίξεις γύρω από το ψυχικό νόσημα άφησαν εν πολλοίς στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου μια σειρά από ολοκληρωτικές αξιώσεις μεταχείρισης της ζωής. Το 1960, ο Άρθουρ Τζένσεν (Arthur J. Jensen, 1923-2012), καθηγητής Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο Μπέρκλεϊ, έγινε γνωστός για τη θέση του ότι η λευκή φυλή ήταν ανώτερη της μαύρης, εξαιτίας βιολογικών και γενετικά κληροδοτούμενων ιδιοτήτων, όπως εξάλλου και ότι οι εργατικές τάξεις υπολείπονταν σε νοητικό επίπεδο των μεσαίων και ανώτερων τάξεων. Έτσι, κάθε βούληση για εκδημοκρατισμό του εκπαιδευτικού συστήματος και παροχή ίσων ευκαιριών θεωρούνταν

άδικος κόπος.¹⁴⁴ Σε αυτό το πλαίσιο, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και το σχόλιο του διευθυντή της αστυνομίας Αρχιμανδρίτη, στο άρθρο του «Ψυχοπαθείς εγκληματίαι-Σχιζοφρένια», δημοσιευμένο στο περιοδικό *Αστυνομικά Χρονικά*, στο οποίο εξηγούσε ότι, μέσα από την ανάγνωση ψυχιατρικών μελετών αλλά και της συνδρομής του Κωνσταντινίδη, είχε οδηγήσει ακόμη και μαθητή της Σχολής της Αστυνομίας στο ψυχιατρείο, επειδή είχε σπρώξει κάποιο συμμαθητή του που τον είχε κοροϊδέψει για τη μεγάλη του μύτη.¹⁴⁵ Επιπλέον, παρακινούσε κάθε πολίτη, συγγενή ή φίλο, να εξασκεί την απαραίτητη εποπτεία στους νέους/νέες και να καταγγέλλει κάθε ύποπτο κρούσμα «σχιζοφρένειας», όπως αυτό που είχε αναφέρει ο ίδιος, στη Σχολή της Αστυνομίας.¹⁴⁶

Εν κατακλείδι, σε μια εποχή όπου ο Ψυχρός Πόλεμος κυριαρχούσε από άκρη σε άκρη στον παγκόσμιο χάρτη, οι φιλελεύθερες κοινωνίες είχαν ανάγκη όσο ποτέ να διασφαλίσουν την κοινωνική, πολιτική και ψυχολογική «συμμόρφωση» του ανυποκειμένου, ενσωματώνοντας στην ουσία πολύμορφες σχέσεις εξουσίας και γνώσης που βρίσκονταν στις απαρχές αυτού του ψυχικού καθεστώτος αλήθειας. Αυτό μας ωθεί να κατανοήσουμε ότι ο καπιταλισμός δεν ήταν απλώς ένα κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό καθεστώς κυριαρχίας πάνω στην ανθρώπινη ζωή, αλλά και ένα καθεστώς ψυχολογικής κυριαρχίας και ένα καθεστώς επιστημοκτονίας (*sciencecid*), το οποίο κατάφερνε να επιβάλει τη δική του αλήθεια και πραγματικότητα, ασκώντας κυρίαρχο έλεγχο σε ολόκληρο τον πληθυσμό και εξοβελίζοντας στον χώρο των ψυχώσεων και της παθογένειας «οτιδήποτε» τολμούσε να ζητά την αναστροφή της δήθεν επιστημονικής ηγεμονικής αλήθειας αυτής της ψυχικής κανονικότητας – της λογικής της συνείδησης. Έτσι την περίο-

144. Γ. Κόκκινος, *Η ευγονική δυστοπία*, ό.π., σ. 114.

145. Νικόλαος Αρχιμανδρίτης, «Ψυχοπαθείς εγκληματίαι-Σχιζοφρένια», *Αστυνομικά Χρονικά* 292 (1965), σ. 628-630.

146. Στο ίδιο, σ. 629.

δο που έχουμε την ανάδυση του δεύτερου φεμινιστικού κύματος, παράλληλα με το κίνημα των ομοφυλοφίλων, των τρανς, το αντι-ψυχιατρικό και το αντι-ψυχαναλυτικό κίνημα, στη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 και του 1970. Κινήματα τα οποία έφερναν στην επιφάνεια την καπιταλιστική πατριαρχία ως αιτία της ανθρώπινης εξαθλίωσης και όχι μια υποτιθέμενη ψυχική ευαλωτότητα. Δεν είναι τυχαίο, ότι το ψυχικό νόσημα κερδίζει έδαφος στη διάρκεια του ψυχρού πολέμου, αφού επαναφέρει την οργανική ερμηνεία και μετατρέπει την ανισότητα σε φυσικό νόμο. Παράλληλα, κάτω από την ομπρέλα της επιστήμης, ο κριτικός αντίλογος γινόταν εφιαλτικά δύσκολος, σε μια περίοδο που ουσιαστικά εγκαθιδρύεται ως καθεστώς αλήθειας, ότι τα διαστροφικά λιβιδινικά ένστικτα ευθύνονται για την βία, την εγκληματικότητα, την φτώχεια, την επαιτεία, την εξαθλίωση, την ασθένεια και τον βίαιο θάνατο. Ένστικτα που εντοπιζόνταν κατά κυριότητα ανάμεσα στα λαϊκά στρώματα και στους απογόνους τους, με αποτέλεσμα την επιτακτική ανάγκη ελέγχου αυτών των στρωμάτων, των παιδιών και του βίου τους, από το κράτος.

Ο καθηγητής Εγκληματολογίας στην Πάντειο Σχολή Πολιτικών Επιστημών Ιωάννης Παπαζαχαρίου ανέφερε το 1964 στο άρθρο του «Δράματα παιδιών εισαγομένων εντός ιδρυμάτων και η αντιμετώπισίς των υπό το φως της χριστιανικής αγάπης» ότι, στο πλαίσιο της επίσκεψής του με το Βασιλικό Εθνικό Ίδρυμα σε διάφορες επαρχίες της ελληνικής επικράτειας, του είχε κάνει μεγάλη εντύπωση το γεγονός ότι υπήρχαν παράνομες διαβιώσεις καθώς και μεγάλος αριθμός εξώγαμων παιδιών, τα οποία για τον ίδιο οφείλονταν στην «απάμβλυνση της ηθικής συνειδήσεως».¹⁴⁷ Τα εξώγαμα παιδιά μετατρέπο-

147. Ιωάννης Παπαζαχαρίου, «Δράματα παιδιών εισαγομένων εντός ιδρυμάτων και η αντιμετώπισίς των υπό το φως της χριστιανικής αγάπης», *Αστυνομικά Χρονικά* 259 (1964), σ. 247. Ιωάννου Παπαζαχαρίου, 252 (1964), σ. 1009-1013. Ιωάννου Παπαζαχαρίου, «Δράματα παιδιών εισαγομένων εντός ιδρυμάτων και η αντιμετώπισίς των υπό το φως της χριστιανικής αγάπης», Αθήνα, 1957 (Ανατύπωση εκ του Δελτίου Εκκλησία).

νταν σε υποκείμενα μιας εγγενούς εγκληματικότητας, πάντα σύμφωνα με τον Παπαζαχαρίου, ο οποίος, χρησιμοποιώντας στατιστικές της Ελβετίας, από το 1874 έως το 1898, κατέληγε ότι το φαινόμενο των εξώγαμων παιδιών εντοπιζόταν ιδιαίτερα στα εργατικά στρώματα,¹⁴⁸ με αποτέλεσμα τα παιδιά αυτά να παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας, παράνοιας και παρέκκλισης. Για μια ακόμη φορά η ερμηνεία της βίας αποδιδόταν στην ηθική και ψυχική παρέκκλιση, εγγενές χαρακτηριστικό αυτής της τάξης, παρά στη μεταχείριση της ανθρώπινης ζωής από τον καπιταλισμό, ο οποίος ουσιαστικά δημιουργούσε και τον γεννημένο εγκληματία και την παρέκκλιση, ακριβώς με στόχο την ταύτιση των όποιων ανυπάκουων με τα παραπάνω.¹⁴⁹ Επιπλέον, ο Παπαζαχαρίου, εξιστορώντας πολλαπλές περιπτώσεις εξώγαμων παιδιών, κατέληγε ότι οι σύντροφοι αυτών των γυναικών ήταν κομμουνιστές, κίναιοι, ή έγγαμοι, ενώ οι μητέρες των παιδιών ήταν κυρίως πόρνες, υπηρέτριες ή απλώς απειθαρχες που ζούσαν μέσα στην ανηθικότητα, την οκνηρία και την αλητεία.¹⁵⁰ Η ιστορία με τα νόθα παιδιά και η χρήση τους ως μέσο καταστολής ενάντια των ανυπάκουων, όπως ανέφερα και παραπάνω, ήταν σε ευρεία

148. Ιωάννης Παπαζαχαρίου, «Δράματα παιδιών εισαγομένων εντός ιδρυμάτων και η αντιμετώπισίς των υπό το φως της χριστιανικής αγάπης», *Αστυνομικά Χρονικά* 259 (1964), σ. 250.

149. Σε αυτή την προσέγγιση βλ. το βιβλίο των Dario Melossi, Massimo Pavarini, *The Prison and the Factory (40th anniversary edition). Origins of the Penitentiary System*, Λονδίνο, Palgrave Macmillan, 2018. Για μια σύντομη παρουσίαση του έργου στα ελληνικά βλ. Α. Κουκουτσάκη, «Η γέννηση της φυλακής και οι κοινές καταβολές με το εργοστάσιο», <https://crimevssocialcontrol.blogspot.com/2013/07/blog-post.html?fbclid=IwAR2SivQgWTvn3zs1kc6CJWNUVDpn aVCOEofH8QLLo8HS4Q3I4zPqHfQoYXI> (ανακτήθηκε 29.8.2020).

150. Εξάλλου, ο Παπαζαχαρίου θα υπενθυμίσει τα διάφορα ιδρύματα, όπως το «Σπίτι της Μητέρας» στην Αθήνα, που βρισκόταν κάτω από τη διεύθυνση του υφηγητού της Παιδιατρικής Σπύρου Δοξιάδη, ένα όνομα που μπορεί να μας δώσει τους άξονες μέσα από τους οποίους το ίδρυμα λειτουργούσε, αν σκεφτούμε ότι αυτός δημιούργησε την Ελληνική Εταιρεία Ιατρικής Ηθικής και Δεοντολογίας το 1978.

χρήση τη συγκεκριμένη περίοδο. Επιπλέον, όπως έχω αναφέρει αλλού, στον Μεσοπόλεμο τα διεθνή συνέδρια είχαν πάρει θέση κατά των ελεύθερων σχέσεων,¹⁵¹ μέσα από τη στιγματοποίηση της διάκρισης νόμιμα/νόθα παιδιά· μια διάκριση που, όπως επισημαίνει σε αυτό τον συλλογικό τόμο ο Τρύφωνας Λεμοντζόγλου, ίσως τελικά να μην υποδεικνύει αποκλειστικά βία, αλλά μια διαφορετική αντίληψη προς τη σεξουαλικότητα και τη διαχείρισή της,¹⁵² ενάντια όποιου βίου διέφευγε της αστικής κανονικότητας. Με δυο λόγια, προτείνω ότι τα νόθα παιδιά και η δίωξη τους ίσως να κρύβουν μια γενεαλογία πιο περίπλοκη από ότι φανταζόμαστε, αφού στην ουσία είναι οι απόγονοι της λιβιδινικής-ανυπάκουης επιθυμίας. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειώσω ότι ο όρος «μπάσταρδος» έχει μια γενεαλογία αντίστασης. Ειδικότερα, ανάμεσα στους υβριστικούς χαρακτηρισμούς που χρησιμοποιούσαν οι Οθωμανοί για τους στασιαστές ήταν οι λέξεις «ληστής, αντάρτης, παράνομος, νόθος, μπάσταρδος και τελικά απατεώνας, κακοποιός».¹⁵³ Επιπλέον, ονομάζονταν «ανήθικοι, αμαρτωλοί, “έκλυτοι άπιστοι, κακοί, διεφθαρμένοι, στασιαστές”, αλιτήριοι». Στην ανθρώπινη λιβιδινική επιθυμία βρισκόταν, λοιπόν, η ουσία της έννοιας του αντάρτη, του μπάσταρδου, του νόθου, και ουσιαστικά περιγραφόταν αυτή η ελευθεριότητα που τολμούσε, ακόμη και

151. Δήμητρα Τζανάκη, «Πορνεία και ανελευθερία στον Μεσοπόλεμο», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 150 (2018), σ. 111-149.

152. Κάτι που αξίζει να σημειωθεί ότι εντοπίζει και ο Γεώργιος Κόκκινος, όταν παραπέμπει και στο έργο της Έφης Αβδελά, ότι αν «υπήρχε μια συστηματική και έγκυρη καταγραφή των συμβιώσεων και των τεκνοποιήσεων εκτός γάμου, μεταξύ ανύπαντρων αλλά εξίσου συχνά μεταξύ παντρεμένων σε διάσταση αντρών και γυναικών, οι δεκαετίες [...] [1950 και 1960] θα εμφάνιζαν μια σημαντική αύξηση του φαινομένου που βρίσκεται σε άμεση αντίφαση με τις συνηθέστερες αναπαραστάσεις για την ελληνική κοινωνία διαχρονικά». Γ. Κόκκινος, «Όψεις του μεταπολεμικού ευγονισμού στην Ελλάδα», *ό.π.*, σ. 225-226.

153. Μαρίνος Σαρηγιάννης, «Περιθωριακές ομάδες και συμπεριφορές στην οθωμανική Κωνσταντινούπολη, 16ος-18ος αιώνας», *αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 104.*

μέσα από τους απογόνους της, να αμφισβητεί την εξουσία. Γι' αυτό και, όπως έχει γράψει ο Μαρίνος Σαρηγιάννης, στα οθωμανικά χρόνια, σε περίπτωση εξεγέρσεων συναντούμε επίσης τις λέξεις: «άνθρωποι της επιθυμίας, ελευθεριάζοντες, [...] χωρίς γνώση της σωστής συμπεριφοράς».¹⁵⁴ Από την άλλη, όμως, αυτό το «υβρεολόγιο μοιάζει χαρακτηριστικό ενός συγκεκριμένου κοινωνικού στρώματος, θυμίζει σχεδόν “μικροαστική νοοτροπία”».¹⁵⁵ Έτσι, ο όρος «νόθα», «μπάσταρδα» αφορά τις αποκλίσεις, το να πολεμά κανείς «ανορθόδοξα» εναντίον της κυρίαρχης ηθικής/αλήθειας/εξουσίας και ουσιαστικά να μιλά για μια πάλη/αμφισβήτηση της ηθικής και της ιεράρχησης που επιβάλλεται τη συγκεκριμένη περίοδο, διατυπώνοντας με αυτό τον τρόπο «μπάσταρδες» απόψεις. Ο Παπαζαχαρίου, λοιπόν, ακολουθούσε τα κανονιστικά πλαίσια μιας σκέψης που είχε διατυπωθεί στο πέρασμα των αιώνων για το πρόσωπο του αντιφρονούντα, με παραδείγματα όπως τα «νόθα του Ρεχόμποθ». Ειδικότερα, όπως υπογραμμίζει ο Κόκκινος, το 1908, ο Όιγκεν Φίσερ (Eugen Fischer), μελετώντας τα «νόθα του Ρεχόμποθ», παιδιά λευκών πατέρων και μαύρων μητέρων από τη Ναμίμπια, υπογράμμιζε ότι τέτοιες επιμειξίες δημιουργούσαν ανθρώπους που το μόνο που μπορούσαν να κάνουν στη ζωή τους ήταν να παίξουν τον ρόλο του σκλάβου.¹⁵⁶ Αντιστοίχως, το 1937 τα «νόθα παιδιά της Ρηνανίας», τα οποία είχαν γεννηθεί έπειτα από επιμειξίες «φυλετικά επικίνδυνων σχέσεων» που είχαν συνάψει Γερμανίδες με σενεγαλέζους στρατιώτες του γαλλικού στρατού κατοχής, καταδικάζονταν σε στέρωση.¹⁵⁷ Έτσι, το 1964, ο Παπαζαχαρίου δεν έκανε τίποτα άλλο παρά να επαναλαμβάνει τον κίνδυνο των επιμειξιών με ηθικώς παρεκκλίνοντα άτομα, που, σε ελεύθερη μετάφραση, σήμαινε τον κίνδυνο συνέχισης της

154. Στο ίδιο.

155. Στο ίδιο, σ. 103.

156. Γ. Κόκκινος, *Η ευγονική δυστοπία*, ό.π., σ. 92.

157. Στο ίδιο, σ. 106.

αναπαραγωγής του ανυπάκουου, του στασιαστή, του ελευθεριάζοντα ανθρώπου.¹⁵⁸ Αποτέλεσμα επιμειξίας ανθρώπων που δεν σέβονταν έμφυλα, φυλετικά, ταξικά ή άλλα όρια.

Την ίδια περίοδο ο έλληνας εγκληματολόγος Κωνσταντίνος Γαρδίκας κατέληγε επίσης στο συμπέρασμα ότι ο μεγαλύτερος αριθμός των εγκληματιών, αλλά και αυτών που δεν είχαν καμία επαγγελματική μόρφωση, εντοπιζόταν στην τάξη των νόθων παιδιών που επίσης είχαν και τον πιο υψηλό βαθμό θνησιμότητας.¹⁵⁹ Έτσι, έναν χρόνο αργότερα και μετά τις διαπιστώσεις του Παπαζαχαρίου, το 1966, ο Άρειος Πάγος έθετε σε εφαρμογή το Ν.Δ. 4000, στηρίζοντας τη δίωξη κατά του τεντιμποϊσμού.¹⁶⁰ Με τον συγκεκριμένο νόμο, σύμφωνα με τον Κατσάπη, η παραβατικότητα ενός νέου δεν αναγνωριζόταν ως μια πρόσκαιρη παρέκκλιση, αλλά ως μια πράξη που προέκυπτε από τις βιολογικές και θυμικές δυνάμεις του ατόμου, δηλαδή από το ένστικτο. Το ένστικτο ήταν αυτό που κατάφερνε να αλλοιώνει τις ψυχικές δυνάμεις του υποκειμένου,¹⁶¹ καθορίζοντας τον άσεμνο χαρακτήρα του και τη συμμετοχή του σε πράξεις όπως ο σοδομισμός¹⁶² και οδηγώντας το αναγκαστικά μέχρι την εγκληματικότητα, λόγω της διεστραμμένης προσωπικότητάς του, πάντα σύμφωνα με τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο της εποχής.

Με το ΚΚΕ να έχει τεθεί εκτός νόμου από την εποχή του Εμφυλίου, η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ) θα προσπαθήσει να αντιπροτείνει ένα κοινωνικό όραμα, το οποίο μετά

158. Ιωάννης Παπαζαχαρίου, «Δράματα παιδιών εισαγομένων εντός ιδρυμάτων και η αντιμετώπισίς των υπό το φως της χριστιανικής αγάπης», ό.π., σ. 250.

159. Χρήστος Κουρουτζάς & Δήμητρα Τζανάκη, «Το έργο του Κωσταντίνου Γαρδίκας και οι βιοϊατρικές νοσηματοδοτήσεις του: Τα λαϊκά στρώματα ως άμεση αιτία εγκλημάτων», ό.π., σσ. 25-40.

160. Κ. Κατσάπης, *Ήχοι και απόηχοι. Κοινωνική ιστορία του ροκ εν ρολ φαινομένου στην Ελλάδα, 1956-1967*, ό.π., σ. 153.

161. Στο ίδιο, σ. 153.

162. Κ. Κωνσταντινίδης, «Ψυχοπαθητικά “ψυχικώς ανώμαλα” άτομα και εγκληματικότητα», ό.π., σ. 60.

τον θάνατο του Λαμπράκη το 1963 αναπαρήγαγε στην ουσία το αστικό καθεστώς αλήθειας που η αριστερά είχε αποδεχτεί μετά την Τρίτη Διεθνή.¹⁶³ Έτσι, συστάθηκε η Δημοκρατική Κίνηση Νέων Γρηγόρης Λαμπράκης (ΔΚΝΓΛ), με στόχο, όπως επισημαίνει ο Κατσάλης, η οργάνωση να συσπειρώσει τους αριστερούς νέους της χώρας.¹⁶⁴ Βασικός μοχλός για την επίτευξη των παραπάνω στόχων υπήρξαν οι Λέσχες των Λαμπράκηδων, οι οποίες προσπαθούσαν να καλλιεργήσουν ένα αριστερό ήθος, που όμως με τραγικό τρόπο επαναλάμβανε το ηγεμονικό αστικό μοντέλο ηθικής/αλήθειας, αφού, στην ουσία, αυτό το αριστερό ήθος επιδίωκε την απόσπαση των νέων από τα καφενεία, τη χαρτοπαιξία, τα κακόφημα κέντρα και τα νάιτ κλαμπ¹⁶⁵ ως σημεία διαστροφής. Οι λέσχες, λοιπόν, έπρεπε να προσφέρουν ένα περιβάλλον πολιτισμένο και ηθικό¹⁶⁶ και να προφυλάξουν την αριστερή νεολαία από τα κακά ένστικτα, έτσι ώστε να καταλάβουν ότι ο αμερικανικός τρόπος ζωής και η σεξουαλική ασυδοσία καταντάει τους ανθρώπους κομπλεξικούς και νευρασθενείς.¹⁶⁷ Η διαχείριση της λίμπιντο κάτω από το βάρος της αστικής κανονικότητας είχε γίνει η αλήθεια με απόλυτο τρόπο και μεταπολεμικά, όπως και τη δεκαετία του 1930. Ο καλός αριστερός έπρεπε να κινείται εντός των ορίων της αστικής ευπρέπειας. Σε αυτό το πλαίσιο, η κυρίαρχη εξουσία προσπάθησε με κάθε μέσο να αμαυρώσει τα ανθρώπινα ένστικτα, με την πραγματοποίηση πρωτοφανών πειραμάτων και νέες μεθόδους ψυχαναλυτικής θεραπείας. Έτσι, αν τη δεκαετία του 1960,

163. Για το πώς η αριστερά αντιμετώπισε την σεξουαλικότητα από το 1920 έως και τη μεταξική περίοδο, βλ. Demetra Tzanaki, Efi Tsea, *Psychiatrie, criminologie et communisme. La persécution de la "libido dégénérée" en Grèce de 1917 à 1940*, ό.π.

164. Κ. Κατσάλης, *Ήχοι και αλόηχοι. Κοινωνική ιστορία του ροκ εν ρολ φαινομένου στην Ελλάδα, 1956-1967*, ό.π., σ. 300.

165. Στο ίδιο, σ. 317.

166. Στο ίδιο, σ. 314.

167. Στο ίδιο, σ. 317.

όπως αναφέρθηκα παραπάνω, φοιτητές/-τριες στην Αμερική γίνονταν αντικείμενο μελέτης μετά την έκθεση τους σε πορνογραφικό υλικό, την ίδια περίοδο η διακήρυξη της εχθρότητας στην ανθρώπινη λίκνιντο διατυπωνόταν εφαρμόζοντας ως θεραπευτική μέθοδο το «ψυχαναλυτικό ψυχόδραμα» του Τζέικομπ Λέβι Μορένο (Jacob Levy Moreno, 1889-1974). Σύμφωνα με αυτό, τα άτομα που συμμετείχαν αναπαριστούσαν γεγονότα της ζωής τους, αντί να μιλούν απλώς για αυτά. Τη μέθοδο θα παρουσιάσει ο έλληνας ψυχαναλυτής Ιωάννης Ελ. Μαντωνάκης το 1966 (την ίδια χρονιά που ψηφίστηκε ο νόμος περί του τεντιμποϊσμού) στο Αιγινήτειο, υπό την επίβλεψη του Κουρέτα (εισηγητή της ψυχαναλύσεως εν Ελλάδα, 1927, σύμφωνα με τον Μαντωνάκη), ως θέμα της διατριβής του.¹⁶⁸ Ο τρόπος εφαρμογής της ήταν ένα είδος ομαδικής ψυχοθεραπείας από μια ομάδα πέντε ψυχιάτρων, μιας ψυχολόγου και του ατόμου που συμμετείχε στη θεραπεία, και η τεχνική ουσιαστικά προσπαθούσε να δώσει νέα ώθηση σε μια επιφανειακή εξίσωση ρόλων μεταξύ ασθενών και ειδικών, σε μια περίοδο κατά την οποία η ψυχοθεραπεία στηριζόταν στην άποψη ότι η ομοφυλοφιλία είναι μια ψυχική διαταραχή. Η συγκεκριμένη θεραπευτική μέθοδος, αναφέρει ο Μαντωνάκης, έθετε στο επίκεντρο την επιτελεστικότητα και την εναλλαγή των ρόλων, έναντι της σχιζοφρενικής ψύχωσης. Στη διάρκεια της θεραπείας, ο ασθενής καλούνταν να επιτελέσει μαζί με τους θεράποντες διαφορετικούς ρόλους και η ομάδα έθετε σε επανειλημμένες συνεδριάσεις τον ασθενή ως παρατηρητή σε μια ερωτική συνένωση ανάμεσα στη μητέρα του και στον φίλο του. Όταν λοιπόν ο ασθενής αντιδρούσε βίαια, οι ειδικοί συνέδεαν αυτή την αντίδρασή του με την ανθρώπινη λίκνιντο, χωρίς ν' αντιλαμβάνονται το πατριαρχικό discourse που αναπαρήγαγαν. Κατά συνέπεια, ο Κουρέτας κατέληγε στο «αδιάλλακτο» συμπέρασμα της συσχέτισης της

168. Ιωάννης Ελ. Μαντωνάκης, «Το ψυχαναλυτικόν ψυχόδραμα», διατριβή επί διδακτορία, Αθήνα, 1968, σ. 17,

παρεκκλίνουσας σεξουαλικότητας (φιλομοφιλίας) με την επιθετικότητα»¹⁶⁹ – ενώ σε όλη τη διάρκεια της παρατήρησης του πειράματος επισημαινόταν ο παλιμπαιδισμός του ασθενή. Ο Αλέξανδρος ήταν:

[...] ετών 23, φοιτητής φυσικομαθηματικής. [...] Σεξουαλικαί σχέσεις με κοινάς γυναίκας έως προ τριετίας ότε και τοποθετείται η έκρηξις σχιζοφρενικής ψυχώσεως: διαταραχαί της λειτουργίας του σκέπτεσθαι (δυσχέρεια συγκεντρώσεως, ανακοπαί του και “διαρκής αταξία της σκέψεως”), ιδέαι και φαντασιώσεις, φιλομοφυλικάι εις βαθμόν να αναρωτάται ο ασθενής εάν η φιλομοφυλία του είναι πραγματική ή φανταστική, ακουστικάι ψευδαισθήσεις φιλομοφυλικού περιεχομένου, παρερμηνείαι, απροσφορότης συναισθήματος, ιδέαι αυτοκτονίας, αϋπνία, κεφαλαλγία, ονειρώξεις, άγχος.¹⁷⁰

Το όλο σκηνικό περιφρουρούσε ο ψυχοδραματιστής (ο θεραπευτής που διηύθυνε την ψυχοδραματική συνάντηση και το θεατρικό παιχνίδι), με στόχο την κατανόηση της εχθρότητας του λιβινιδικού άλλου, που επέμενε να παραμένει σ’ ένα στάδιο αμφιφυλίας-παιδικότητας. Έτσι άνοιγε ο δρόμος για νέες, ακόμη πιο υπόγειες, εννοιολογήσεις μιας εχθρότητας-διαμάχης που εντοπιζόταν στο εσωτερικό των ατόμων και αφορούσε, για μια ακόμη φορά, το αίτημα ο άνθρωπος να αντιμετωπίσει τον εσωτερικό του εκθλυμένο διάβολο, τον χώρο του ασυνειδήτου, με στόχο, στη συγκεκριμένη περίπτωση, να έρθει ο Αλέξανδρος αντιμέτωπος με τη φιλομοφυλία και να επανέρθει στην ετεροφυλία. Αυτό όμως μπορούσε να γίνει μόνο μέσω της βίας και της διεκδίκησης μιας χαμένης αρρενωπότητας: «σκηνάς κατά τας οποίας έρχεται εις σχέσιν με γυναίκα φίλον του, όχι πλέον με πόρνας ή μοναχάς, ως συνέβαινε κατά το παρελθόν, ζητεί εργασίαν όχι υποτιμητικήν, επιθυμεί συνεργασίαν και εξομάλυνσιν των σχέσεών του με τον αδελφόν του,

169. Στο ίδιο, σ. 113.

170. Στο ίδιο, σ. 137.

γενικώς συμπεριφέρεται με περισσότερο ανέσιν»,¹⁷¹ στοιχεία που ενεργοποιούνται σε έναν ψυχικά υγιή άνδρα. Μέσα από μια τέτοια ερμηνεία επανακωδικοποιούνταν μια τοξική αρρενωπότητα, όπου ακόμη και ο βιασμός και ο θάνατος αποδίδονταν ως ευθύνη στην εκθηλυμένη ζωή, σε αυτήν τη γυναίκα που με τις δυνάμεις της κατάφερνε να ευνουχίζει τον άνδρα και με την οποία ξανά και ξανά οι ευρωπαϊκές κοινωνίες έρχονταν αντιμέτωπες, μαθαίνοντας τον τεράστιο κίνδυνο και την αναγκαιότητα διασφάλισης της αρρενωπότητας, με στόχο την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας.

Ο Bernheim αναφέρει ως παράδειγμα πραγματικού εγκλήματος εξ υποβολής την περίπτωση της Γαβριέλας Bompart, ήτις υπήρξεν απλουν όργανον εις τας χείρας του εραστού της Eyraud, κατορθώσαντος να την πείση όπως οδηγήση προς αυτόν τον άτυχη Gouffe, τον οποίον ο εκλεκτός της καρδιάς της κατεκρεούργησε φρικωδώς. Αλλ' ερωτώμεν: ήτο άραγε η Γαβριέλα αγνή περιστέρα υποστάσα απλώς την υποβολήν ενός εκ γενετής εγκληματιού, του εραστού της; Όχι! λέγει ο Λομπρόζος. Η Γαβριέλα Bompart ήτο κατ' αυτόν, ο γνήσιος εγκληματικός γυναικείος τύπος, και άνευ αυτής ο Eyraud δεν θα εγένετο δολοφόνος, αλλά θα έμενε μόνον ψεύστης και απατεών. Η Γαβριέλα Bompart ήτο κατάμεστος ελαττωμάτων, εψεύδετο διαρκώς και δεν είχε εις τον νουν της παρά άνδρας και καλλωπισμόν. Αυτή η ίδια έλεγεν εις τον πατέρα της: «προτιμώ να σαπίσω στη φυλακή παρά να μπαλώσω ένα πουκάμισο», φράσις ενδεικτική της χαρακτηριζούσης τον εκ γενετής εγκληματίαν φυγοπονίας. Ουδέποτε ηθέλησε να υπανδρευθή: «δεν παντρεύομαι, έλεγε, εις τον πατέρα της, γιατί ένας άνδρας δεν μου φθάνει. Όστε βλέπομεν καθαρά, ότι η Bompart υπήρξε φύσις εγκληματικωτέρα παρά ο εραστής της και ότι το παράδειγμα του Bernheim δεν ανταποκρίνεται διόλου προς την πραγματικότητα.»¹⁷²

171. Στο ίδιο, σ. 130.

172. Γ. Καμπάση, «Ιδέαι τινές περί της υποκρίσεως παθολογικών καταστάσεων», *Παρνασσός* 2 (1974), σ. 224.

Για τον γιατρό Γεώργιο Καμπάση, που στηριζόταν σε ψυχιατρικές, εγκληματολογικές και ιατροδικαστικές μελέτες, αυτό αποτελούσε μια ακόμη περίπτωση επιβεβαίωσης του γεννημένου εγκληματία, αυτής της γυναίκας που είχε ευρύτερα μια ανήθικη προσωπικότητα, όπως η Γκαμπριέλα, που διατεινόταν την άρνησή της στον γάμο, καταλήγοντας στο έγκλημα όταν συνυπήρξε με τον εγκληματία-σύντροφό της. Εν ολίγοις, ψυχίατροι, ψυχαναλυτές, ιατροδικαστές, ανθρωπολόγοι, θιασώτες του ευγονισμού παρέμειναν στις επάλξεις της επιστήμης πριν και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αποζητώντας, τόσο ως καθηγητές στο πανεπιστήμιο όσο και ως καθηγητές στη σχολή της Αστυνομίας Πόλεων, τον γεννημένο εγκληματία, απόγονο αυτής της ανήθικης γυναίκας. Η αστυνομία δε, μετά τον Εμφύλιο, καλούνταν ν' αναπαράγει, να μελετήσει, να κρατήσει εξονυχιστικά δελτία γύρω από τον εγκληματία, παραβατικό, ψυχασθενή, με «επιστημονικό τρόπο»,¹⁷³ κάτι που της έδινε νέους ρόλους, όπως αυτόν της παρατήρησης και της μέτρησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς, όπως κάποτε στον Μεσοπόλεμο στους παιδαγωγούς. Σε αυτήν τη βάση, το 1982, στο περιодικό της χωροφυλακής διαβάζουμε:

Για τους λόγους λοιπόν αυτούς θα έλεγα, ότι χρειάζεται περισσότερο την ψυχολογία το αστυνομικό όργανο, παρά ο δικαστής ή ο ανακριτής. Αυτοί έχουν κάθε δυνατότητα και όλο το χρόνο να επωφεληθούν από τους ειδικούς επιστήμονες, ενώ ο αστυνομικός πρέπει να είναι από μόνος του ένας «ειδικός» στο να «αποκρυπτογραφήσει» μια διαγωγή που του προσφέρεται άμεσα και συχνά απρόοπτα. Θα είναι το «πεπειραμένο του μάτι» που θα του το επιτρέψει, αλλά το «πεπειραμένο του μάτι» τόσο καλύτερα θα μπορέσει να δει, όσο καλύτερα θα έχει φωτισθεί από τις επιστημονικές γνώσεις.¹⁷⁴

173. Στο ίδιο.

174. Guiseppe Cataflano, μτφρ. Π.Υ. κ. Χρυσ. Γεωργάκη, *Επιθεώρηση Χωροφυλακής* 13/152 (Αύγουστος 1982), σ. 546.

Όπως, άλλωστε, επισημαίνει ο γάλλος φιλόσοφος Μισέλ Φουκώ:

[...] σε αυτή την εργασία σχετικά με τις φυλακές, όπως και στις υπόλοιπες, ο σκοπός, ο στόχος που εστιάζει η ανάλυση δεν ήταν «θεσμοί», δεν ήταν οι «θεωρίες» ή μια «ιδεολογία», αλλά οι «πρακτικές», με στόχο να συλληφθούν οι συνθήκες που τις καθιστούν αποδεκτές σε μια δεδομένη στιγμή: η υπόθεση εργασίας είναι ότι οι τύποι πρακτικής δεν διευθύνονται απλά από τους θεσμούς, δεν προδιαγράφονται από ιδεολογίες, δεν καθοδηγούνται από πρακτικές περιστάσεις –οποιοδήποτε ρόλο και αν αυτά τα στοιχεία ενδεχομένως παίζουν–, αλλά σ' ένα σημείο έχουν τη δική τους προσίδια ρυθμιστικότητα, τη λογική τους, τη στρατηγική τους, τον αυτονόητο χαρακτήρα τους, τον «ορθό λόγο» τους [raison].¹⁷⁵

175. Michel Foucault, *Γιατί η φυλακή; Ζητήματα μεθόδου*, εισαγωγή-μετάφραση Γιάννης Καραγιάννης, επιμ. Θανάσης Λάγιος, Αθήνα, Πλέθρον/Μικρόκοσμος, 2019, σ. 31.

ΕΡΩΤΙΚΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ, ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΔΙΑΣΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΟΣ ΠΑΝΙΚΟΣ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ '50: ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΠΑΓΟΡΕΥΜΕΝΟΥ

Κώστας Κατσάπης

Στον κ. Βασίλη Βασιλικό. Αντίδωρο.

Η πρόταση σύμφωνα με την οποία η δεκαετία του '60 είναι «μακρά» θεωρείται από τις πιο ρηξικέλευθες στην ιστοριογραφία της μεταπολεμικής περιόδου, όχι τόσο γιατί «απλώνει» τη δεκαετία στην προηγούμενη και την επόμενη της, όσο γιατί ψάχνει το «νόημα» της εποχής σε μια πολιτισμική επανάσταση που διαμόρφωσε εμπειρίες κοινές στις κοινωνίες του δυτικού κόσμου. Βεβαίως, αυτού του είδους οι (πολιτισμικές κατά βάση) ενότητες είναι (ένα) ζήτημα αν αφορούν όλες τις κοινωνίες του λεγόμενου «δυτικού κόσμου» με κοινό τρόπο και αν προσλαμβάνονται με τους ίδιους «αισθητήρες» την ίδια περίπου χρονική στιγμή. Ας είναι ωστόσο. Η επισήμανση αυτή δεν αφαιρεί τίποτα από τη σπουδαιότητα της περί «μακράς δεκαετίας» πρότασης, που πλέον αποτελεί κοινό τόπο στην ιστοριογραφία του '60.¹ Δεν θα πρέπει να είμαστε μίζεροι, εξάλλου, τονίζοντας τις αποκλίσεις που μπορεί κανείς να εντοπίσει όταν εφαρμόζει το ωραίο τούτο ερμηνευτικό σχήμα σε κοινωνίες με συχνά αντιφατικά χαρακτηριστικά. Ειδάλλως,

1. Ενδεικτικά: Arthur Marwick, *The Sixties: Cultural Transformation in Britain, France, Italy and the United States, c. 1958-c. 1974*, Οξφόρδη-Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1998. Christopher B. Strain, *The Long Sixties. America: 1955-1973*, Τοίτσσεστερ, Wiley-Blackwell, 2016. Επίσης: Tom Hayden, *Long Sixties: From 1960 to Barack Obama*, Λονδίνο, Routledge, 2011.

θα κινδυνεύαμε να διατηρούμε το ερευνητικό μας όχημα με το χειρόφρενο ανεβασμένο, επιβεβαιώνοντας με τις επιστημονικές μας ματαιώσεις τα ευφυώς πικρόχολα λόγια που αναφέρει ο Ε. Χ. Καρ (Edward Hallett Carr) για τον «δάσκαλο του Ντέλινγκερ»: «Δεν θα έγραφε με ατελές υλικό και το υλικό είταν γι' αυτόν πάντα ατελές».²

Υπάρχουν πράγματι κοινοί τόποι που, όσο και αν είναι κανείς επιφυλακτικός με την προσέγγιση περί μεγάλων πολιτισμικών ενοτήτων, δεν μπορεί να αρνηθεί ότι αυτές συνθέτουν μια πρώτη παγκοσμιοποίηση που παράγει δυνατά συναισθήματα σε ένα περιβάλλον το οποίο, για πρώτη φορά στην ιστορία τόσο εμφανώς, αδυνατεί να τα προσλάβει, προτάσσοντας τις λογικές του εθνικού κράτους. Αδυνατεί σε τέτοιον βαθμό που η εξήγηση αυτών των δυνατών κοινών συναισθημάτων δεν μπορεί να περιοριστεί λαμβάνοντας υπόψη μόνο τις ιδιαιτερότητες των τοπικών κοινωνιών αλλά κυρίως τα κανάλια μέσα από τα οποία διαχέονται σε αυτές αντιλήψεις, πρακτικές, κοινώς οι «μόδες» που αναπτύσσονται στη μήτρα του «μοντέρνου κόσμου» και μεταπηδούν με θαυμαστή ικανότητα και εντυπωσιακό συγχρονισμό, κάποτε και κάπως, στην ευρωπαϊκή (σύμφωνα με διάσημες τη δεκαετία του '60 θεωρίες) «περιφέρεια». Ανάμεσα σε αυτά, η ανησυχία που διατρέχει τον κόσμο των ενηλίκων για μια «απειθάρχη νεολαία»³ η οποία και (υποτίθεται πως) έρχεται στο προσκήνιο την αυγή της μεταπολεμικής περιόδου συνιστά έναν από τους πιο σημαντικούς αρμούς που συνδέουν τις κοινωνίες του μεταπολεμικού κόσμου, τόσο τις δυτικές όσο (ας μην το ξεχνάμε) και αυτές του υπαρκτού σοσιαλισμού.⁴

2. Έντουαρντ Χ. Καρ, *Τι είναι η ιστορία;*, μτφρ. Φρίντας Λιάππα, Αθήνα, Εκδόσεις 70 Πλανήτης, 1974, σ. 11.

3. Για την απειθάρχη νεολαία, βλ. ενδεικτικά: Κώστας Κατσάπης (επιμ.), *Οι Απειθάρχοι. Κείμενα για την ιστορία της νεανικής αναίδειας τη μεταπολεμική περίοδο*, Αθήνα, Οκτώ, 2018.

4. Αναλυτικά για το θέμα αυτό: Timothy W. Ryback, *Rock Around the Block. A History of Rock Music in Eastern Europe and the Soviet Union*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1990.

Πολλές φορές, αναφερόμενοι στις κοινωνίες της «περιφέρειας» τείνουμε να συναρτούμε τον ηθικό πανικό της περιόδου με την είσοδο σε αυτές του «αμερικανικού» (ή «αμερικάνικου» ανάλογα το σημείο εκκίνησης των κριτικών που διατυπώνονται· πόσο αξιοθαύμαστη είναι η πλαστικότητα της γλώσσας και η ικανότητά της να παράγει τόσο διαφορετικά νοήματα μεταφέροντας απλώς τον τόνο σε διπλανή συλλαβή!) τρόπο ζωής. Εν μέρει τούτο είναι αληθές, εν μέρει όμως όχι. Πράγματι, ο αμερικανικός τρόπος ζωής, γοητευτικός και ελκυστικός, ιδίως για τις μάζες των απόκληρων και των στερημένων που διαβιούν σε συνθήκες πλήρους ένδειας λίγα μόλις χρόνια μετά τη λήξη του καταστροφικού πολέμου,⁵ φαίνεται να είναι το όχημα μιας νέας εποχής. Για την ακρίβεια, το όχημα ΤΗΣ νέας εποχής, η οποία καθρεπτίζεται στα γυαλιστερά αμαξώματα των εντυπωσιακών Κάντιλακ,⁶ την ώρα που τα πολύχρωμα φωτάκια των φλίπερ και των τζούκμποξ, μπροστά στα οποία ξημεροβραδιάζονται (και) λαϊκά παιδιά από τις εργατικές συνοικίες (σκορπώντας ενίοτε το πενιχρό εισόδημά τους ως αντίτιμο για την υπόσχεση μιας άλλης ζωής),⁷ προσφέρουν την απαραίτητη ψυχολογική ανακούφιση στο μουντό κοινωνικό περιβάλλον της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου. Η παραπάνω διαπίστωση, ωστόσο, είναι ατελής. Ξεχνάμε ότι το σοκ που προκάλεσε

5. Για το θέμα αυτό, ενδεικτικά: Κώστας Κατσάπης, *Οι Καταραμένοι. Σπαράγματα κοινωνικής ιστορίας, αντίδοτο στη νοσταλγία του εξήντα*, προλογικό σημείωμα: Βασίλης Βασιλικός, Αθήνα, Οκτώ, 2019.

6. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι «Κάντιλακ» ήταν το ψευδώνυμο της διάσημης χορεύτριας στριπτιζ (Ρίτα Κάντιλακ) η οποία μάλιστα το 1963 παντρεύτηκε στο Παρίσι με τον Μπάμπη Μουτσάτσο, ιδιοκτήτη της περίφημης «Κουίντας», του κυψελιώτικου κλαμπ που έγραψε ιστορία τη δεκαετία του '60 στην Αθήνα, συμβάλλοντας αποφασιστικά στη συγκρότηση του μύθου της Φωκίωνος Νέγρη ως κοιτίδας του νεολαιίστικου πολιτισμού.

7. Αναλυτικά για το θέμα: Κώστας Θ. Καλφόπουλος, *Φλίπερ*, Αθήνα, Gramma, 2016. Επίσης: Κώστας Θ. Καλφόπουλος, «Same player shoots again. Ένα δοκίμιο για το φλιπεράκι ως “μηχανή ονείρων” και τη “γενιά των φλίπερ”», Κ. Κατσάπης (επιμ.), *Οι Απείθαρχοι*, ό.π., σ. 95-120.

η αίσθηση για μια «διαφορετική νεολαία» στα μέσα της δεκαετίας του '50 έχει τις απαρχές του ακριβώς στη χώρα που στην πορεία εξήγε τον τρόπο ζωής της ως παγκόσμιο μοντέλο σύγχρονης συμπεριφοράς: τις Ηνωμένες Πολιτείες. Πράγματι, από τις αρχές της δεκαετίας η εικόνα της σύγχρονης νεολαίας ως «απείθαρχης» και επικίνδυνης κατασκευάζεται στις ΗΠΑ με χαρακτηριστική συνέπεια. Το Χόλιγουντ, που λειτουργεί ως προνομιακός δέκτης τέτοιων ανησυχιών και κοινωνικών «προβληματισμών», θα αρπάξει με χαρακτηριστική ευκολία την ευκαιρία από τα μαλλιά, παράγοντας μυθικές ήδη από την εποχή τους ταινίες που θα επιβεβαιώσουν αυτό που οι θεατές φαίνεται πως ήδη γνώριζαν: μια νεολαία «απροσάρμοστη» έτεινε να μετατρέπεται σε ένα παράδοξο πρόβλημα για μια κοινωνία στην οποία το κυνήγι μαγισσών που έστησε ο γερουσιαστής Μακάρθι και ο μαζικός φόβος για την επικείμενη πυρηνική καταστροφή ήταν τα αναμφίβολα μεγαλύτερα προβλήματα.⁸ Στο περιθώριο του Ψυχρού Πολέμου που ήδη εξελίσσεται, και σε έναν κόσμο που σύντομα θα έβλεπε πραγματικούς επαναστάτες να ξεπηδούν εντός και εκτός των ΗΠΑ, αυτοί οι «απροσάρμοστοι», ακροβατώντας ανάμεσα στην μοεμική ζωή, την εξοργιστική αδιαφορία για τα μείζονα και την «αλητεία», προκαλούσαν στους σχολιαστές αμηχανία, μειδίαμα, συγκατάβαση για τις επιλογές τους. Δεν είναι τυχαίο που οι δύο σημαντικότερες ταινίες αυτού του κύκλου θα λειτουργούσαν στο εξής ως μια παρακαταθήκη που, παρ' όλη την κολοσσιαία μετάλλαξη της νεανικής κουλτούρας στα χρόνια που ακολούθησαν, επρόκειτο να προσδιορίσει καθοριστικά τους νέους που χειραφετούνταν μαζικά από τα γονεϊκά συντηρητικά πρότυπα του μεταπολεμικού κόσμου: Ήταν «επαναστάτες χωρίς αιτία» («Rebel(s) Without a Cause»), «ατίθασοι» («The Wild One») όσο και οργίλοι.

Είναι δυνατόν (λοιπόν) ο αμερικανικός τρόπος ζωής να διέφθειρε (πρώτα) τις Ηνωμένες Πολιτείες; Είναι, αν λάβει κα-

8. Peter Vansittard, *In the Fifties*, Λονδίνο, John Murray, 1995, σ. 153-178.

νείς υπόψη του ότι η συγκεκριμένη διατύπωση, ευρύχωρη όσο και ασαφής, περιγράφει στην ουσία έναν συγκεκριμένο τύπο «αμερικανικής ζωής», αυτόν που φάνηκε ήδη από τα χρόνια του πολέμου να μορφοποιείται, για να αποκτήσει ευκρινές το περίγραμμά του τα πρώτα χρόνια μετά τη λήξη του μεγάλου πολέμου.⁹ Αυτός ο (αναμφίβολα) αμερικανικός πολιτισμός δεν έχει μόνο τις τεχνολογικές του διαστάσεις αλλά και τις κοινωνικές του σημάνσεις και αφορά έναν νέο κόσμο, ο οποίος ξεπηδάει από τα αποκαΐδια του πολέμου αποκλίνοντας από τις σταθερές της μεσοπολεμικής κοινωνίας— κάτι, βεβαίως, που δεν έγινε δεκτό αβρόχοις ποσί και στην αμερικανική κοινωνία, καταρχάς θα λέγαμε σε αυτήν. Οι πρώτες αυτές αποκλίσεις αφορούσαν την ίδια τη λειτουργία της οικογένειας κι όχι χωρίς αιτία: οι εχθροπραξίες είχαν απομακρύνει για μεγάλο χρονικό διάστημα τους άντρες από τα σπίτια τους, οι γυναίκες απέκτησαν ρόλους που ποτέ ως τότε δεν είχαν, ενώ η εισοδός τους στην εργασία (στην πολεμική βιομηχανία καταρχάς) συνιστούσε μια εξέλιξη που προοιωνιζόταν ό,τι θα αποτελούσε τον κανόνα τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Στη συνθήκη αυτή παιδιά και νέοι δεν ήταν σπάνιο να μεγαλώνουν δίχως την αυστηρή γονεϊκή επίβλεψη των προηγούμενων δεκαετιών, κάτι που, άλλωστε, ως κοινωνική συνθήκη ίσχυσε και στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες που μάλιστα κλονίστηκαν από τον πόλεμο σκληρότερα από ό,τι η αμερικανική.¹⁰ Οι μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου που έως τότε ήταν αποτελεσματικοί, έμοιαζαν συνεχώς να πριονίζονται, η οικογένεια να «διαλύ-

9. Μια διεισδυτική ματιά στην αμερικανική κοινωνία των αρχών του '60 καταθέτει ο Βασίλης Βασιλικός το 1964 στο βιβλίο του: *Η μυθολογία της Αμερικής*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1964.

10. Για το θέμα της παιδικής εγκατάλειψης ως «προθαλάμου» της ενήλικης εγκληματικότητας και με αφορμή μια διτλή δολοφονία στον Υμηττό τον χειμώνα του 1975, βλ. ενδεικτικά: Κώστας Κατσώτης, «Φλίππερ, νεολαία και σφαιριστήρια στη μεταπολεμική Ελλάδα. Σχεδιάγραμμα πολιτισμικής ιστορίας», Κώστας Θ. Καλφούπουλος (επιμ.), *Multiball. Οκτώ κείμενα για το φλίππερ*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2020.

εται», οι νέοι χωρίς φροντίδα και επαρκή έλεγχο να ρέπουν προς τη διαφθορά. Το ξήλωμα του πουλόβερ της παραδοσιακής οικογένειας, που ξεκίνησε τις δύσκολες ώρες του πολέμου, φαινόταν να συνεχίζεται και την μεταπολεμική περίοδο, οδηγώντας σε μια νεολαία που φλέρταρε επικίνδυνα με την εγκληματικότητα. Ανησυχίες για τη νέα γενιά φυσικά ποτέ δεν έλειψαν από τις κοινωνίες του παρελθόντος,¹¹ ωστόσο εκείνη της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου υπήρξε πρωτοφανής ως προς την έκτασή της. Ας μην ξεχνάμε, εξάλλου, ότι ο ίδιος ο όρος «νεανική παραβατικότητα» (juvenile delinquency)¹² υπήρξε απότοκος του κοινωνικού στερεοτύπου που πρότεινε ότι η νεολαία της μεταπολεμικής περιόδου (καταρχάς η αμερικανική) συνιστούσε ένα ιδιαίτερο πρόβλημα.¹³

Ο αμερικανικός κινηματογράφος όπως προείπαμε, δεν άφησε την ευκαιρία ανεκμετάλλευτη. Ήδη από τις αρχές του '50 οι ταινίες που αναφέρονταν στη νεανική παραβατικότητα ήταν πολλές, συγκροτώντας μια θεματολογία που όσο η δεκαετία έβαινε προς το τέλος της¹⁴ έτρεφε (και τρεφόταν από) τον ηθικό πανικό της εποχής. Ταινίες στις οποίες οι νέοι και οι νέες έμοιαζαν ανεξέλεγκτοι αξιοποιούσαν το σχετικό ενδιαφέρον των ενηλίκων, τη στιγμή που η αύξηση του εισοδήματος που

11. Για μια ιστορία του ηθικού πανικού (των ηθικών πανικών, πιο σωστά) στην Αγγλία ήδη από τον 18ο αιώνα, βλ.: David Lemmings, Claire Walker (επιμ.), *Moral Panics, the Media and the Law in Early Modern England*, Λονδίνο, Palgrave Macmillan, 2009.

12. David Buckingham, *Troubling teenagers: how movies constructed the juvenile delinquent in the 1950s*, προσβάσιμο στο: <https://ddbuckingham.files.wordpress.com/2017/10/troubling-teenagers.pdf>, ανακτήθηκε 21.5.2020.

13. Για την ελληνική εκδοχή του ηθικού αυτού πανικού, βλ. Κώστας Κατσάπης, *Το «πρόβλημα νεολαία». Μοντέρνοι νέοι, παράδοση και αμφισβήτηση στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα, Απρόβλεπτες Εκδόσεις, 2013 και του ίδιου: *Ήχοι και απόηχοι. Κοινωνική ιστορία του ροκ εν ρολ φαινομένου στην Ελλάδα 1956-1967*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/ΚΝΕ & Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 2007.

14. Χαρακτηριστικά αναφέρω τις κάτωθι ταινίες: «High School Hellcats» (1958), «The Party Crashers» (1958), «So Evil-So Young» (1961), «Young and Dangerous» (1957) και «Young and Wild» (1958).

διέθεταν πλέον οι έφηβοι καθιστούσε τους ίδιους μια καινούρια «αγορά» με ειδικά ενδιαφέροντα. Αυτή η υπόγεια λειτουργία των ταινιών με καταγγελτικό περιεχόμενο είναι εξαιρετικά σημαντική και θα πρέπει να σημειωθεί: πράγματι, παρά την ηθικοπλαστική προσέγγιση που οι ταινίες αυτές εμφανώς και κάπως απροκάλυπτα μέσω του σεναρίου τους υλοποιούν, την ίδια στιγμή έδιναν στους νεαρούς θεατές τους τη δυνατότητα ταύτισης με εκείνα ακριβώς τα αντι-πρότυπα τα οποία σε μια πρώτη ανάγνωση οι ταινίες έθεταν σε σκληρή κριτική.¹⁵ Με τη δομική αυτή αντιφατικότητα τους οι ταινίες επιβεβαίωναν (παρά τη θέση των δημιουργών τους προφανώς) την κλασική επισήμανση του Στάνλεϊ Κόεν¹⁶ ως προς τον «ηθικό πανικό», στο σημείο τουλάχιστο εκείνο που αναφέρει πως βασικό του χαρακτηριστικό είναι το ότι ακόμη και με τις υπερβολές του συγκροτεί «υπαρκτά και διαθέσιμα πρότυπα» για όσους δεν μπορούν να ταυτιστούν με τα υπάρχοντα (έως τότε) ηγεμονικά.

Δεν είναι άτοπο, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι οι ανησυχίες των σχολιαστών για τη νεανική παραβατικότητα, υπερβολικές σίγουρα και κατασκευασμένες, συνιστούν το θερμόμετρο που δείχνει όχι τον πυρετό της νέας εποχής αλλά το μέγεθος των ανακατατάξεων που έχουν συμβεί στο κέλυφος που ως τα τότε προστάτευε τη νεότητα. Ο ηθικός πανικός σχετικά με τη συμπεριφορά της αποτελεί τη χαραμάδα η οποία κάπως προσχηματικά ξεβράζει τις ανησυχίες για τη λειτουργία της οικογένειας τη μεταπολεμική περίοδο, τον ρόλο των δύο γονέων, την αυτονομία που λόγω μιας σειράς εξελίξεων (διεύρυνση τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ελεύθερου χρόνου κ.λπ.)¹⁷ μπορεί

15. D. Buckingham, *Troubling teenagers*, ό.π.

16. Για τον ηθικό πανικό βεβαίως παραπέμπουμε τον αναγνώστη στο κλασικό έργο: Stanley Cohen, *Folk Devils and Moral Panics. The Creation of the Mods and Rockers*, Λονδίνο, MacGibbon and Kee Ltd, 1972.

17. Αναλυτικά για το θέμα: Eric Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999, σ. 415-429.

πλέον ολοένα και περισσότερο να γεύεται ο νέος άνθρωπος. Κοντολογίς, την απίσχναση των παραδοσιακών μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου και κοινωνικής αναπαραγωγής στη χειρότερη μάλιστα για τους σχολιαστές εκδοχή τους: αυτήν της οικογένειας. Το παραπάνω στοιχείο, που εμφανίζεται για πρώτη φορά επίσης στην αμερικανική κοινωνία αλλά σύντομα θα μεταφερθεί και εκτός αυτής,¹⁸ αποτελεί ένα από τα πιο βασικά χαρακτηριστικά του ηθικού περί νεότητας πανικού: ο κατήφορος της νεολαίας δεν θα μπορούσε ποτέ να έχει συμβεί δίχως τη «συνδρομή» των γονέων, η μεταπολεμική κοινωνία, διευρύνοντας τα όρια της ανοχής της προς τους νέους και ακυρώνοντας ολοένα και περισσότερο την παραδοσιακή αυστηρότητα στην ανατροφή τους, αποτελεί φυτώριο της ηθικής διαφθοράς. Σε μια από τις πλέον κλασικές απεικονίσεις αυτής της προσέγγισης, ο Παντελής Ζερβός, «πατέρας» της παραστρατημένης νέας (Ζωής Λάσκαρη) που έφτασε στη δολοφονία του εραστή της, θα απευθύνει από τα έδρανα του δικαστηρίου ένα τρομακτικό «κατηγορώ» όχι προς τους νέους της εποχής αλλά προς τους γονείς τους, οι οποίοι και φέρουν ακέραια την ευθύνη για το «κατάντημα» των τέκνων τους.¹⁹

Με άλλα λόγια, διατείνομαι πως η έξαρση της σχετικής συζήτησης για τη νεανική παραβατικότητα που κορυφώνεται στην Ελλάδα στα τέλη της δεκαετίας του '50 είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη συνειδητοποίηση ότι και στη χώρα μας οι σταθερές της προπολεμικής περιόδου, μακράς οπωσδήποτε μέσα από την οπτική της πολιτισμικής ιστορίας, αν δεν έτειναν να αποτελούν παρελθόν, σίγουρα βρίσκονταν υπό άτακτη

18. Για την ιταλική εκδοχή του φαινομένου, βλ.: Simonetta Piccone Stella, «Rebels Without a Cause. Male Youth in Italy around 1960», *History Workshop Journal* 38/1 (Φθινόπωρο 1994) σ. 157-178.

19. Για το θέμα αυτό βλ. Αλίκη Κοσυφολόγου, «“Οι νέες κάνουν σεξ”: “Απειθαρχες” σεξουαλικότητες στον δημοφιλή ελληνικό κινηματογράφο της δεκαετίας του '60. Η περίπτωση του φιλμ *Κατήφορος*», Κ. Κατσάπης (επιμ.), *Οι Απειθαρχοί*, ό.π., σ. 233-248.

υποχώρηση. Τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς, ιδίως μάλιστα στις ευρωπαϊκές χώρες και ιδίως σε αυτές της «περιφέρειας» οι οποίες αντιστέκονταν σθεναρά στη «μοντερνοποίηση» της κοινωνικής τους ζωής, οι παραπάνω ανησυχίες δεν ήταν άσχετες με μια συνολικότερη συζήτηση που εκκινούσε από τη ρευστοποίηση των ταυτοτήτων – η οποία, βέβαια, καθώς είχε τις κοινωνικές της προϋποθέσεις, ήταν μη ελεγχόμενη και έδειχνε απρόβλεπτη ως προς το αποτέλεσμα το οποίο και (θα) παρήγε. Παρά το γεγονός ότι η συζήτηση αυτή ποτέ δεν έγινε «συγκροτημένα» όπως το παρακλάδι της που αφορούσε το παρόν και το μέλλον της σύγχρονης νεολαίας, μια προσεκτικότερη ανάλυση των επιχειρημάτων που διατυπώνονται δεικνύει πως πράγματι το επίδικο του συνολικού ανακατέματος που είχε προκαλέσει η νέα εποχή ήταν οι ρόλοι που άνδρες, γυναίκες, νέοι και νέες θα καλούνταν να παίξουν στις μεταπολεμικές κοινωνίες. Αυτού του τύπου τις ανησυχίες εύκολα τις αλιεύει κανείς σε πλήθος άρθρων που ασχολούνται με τα «σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα», ιδίως εκείνο της απείθαρχης νεολαίας. Σπαράγματα, δημοσιογραφικές καλύψεις ασημαντων ειδήσεων για παραστρατημένους νέους, μικρά κείμενα και κείμενα γνώμης, αναλύσεις ειδικών και «ειδικών»²⁰ αποτυπώνουν την οδύνη για τη ρευστοποίηση των άκαμπτων κοινωνικών ταυτοτήτων, το άγχος για εκείνο που έρχεται. Δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι όλα αυτά συχνά πυκνά θα μετατραπούν σε αντικείμενο διαμάχης που θα μεταφράσει σε ένα πιο καθημερινό και προσιτό για τον μέσο Έλληνα λεξιλόγιο τις ιδεολογικές συγκρούσεις της ψυχροπολεμικής διελκυστίνδας. Με λέξεις απλές δηλαδή, που στη συγκυρία σοκάρουν: «Αμερικανίζουν πολύ οι Τσέχες, ενώ οι άνδρες των πλένουν πιάτα» είναι ο

20. Ενδεικτικά βλ. τις δημοσιευμένες το 1961 συζητήσεις στο ΕΙΡ: «Η παιδική εγκληματικότητα» (σ. 268) και «Το διαζύγιον ως ηθικόν και κοινωνικόν πρόβλημα» (σ. 294), στο: *Ηθογραφικά ταξίδια στην Ελλάδα-Θέατρο-Ομιλούν οι ειδικοί*, Εθνικόν Ίδρυμα Ραδιοφωνίας, Αθήνα 1961.

πραγματικά εντυπωσιακός τίτλος ταξιδιωτικού αφιερώματος στην Τσεχοσλοβακία που επιχειρεί η συντηρητική *Ακρόπολις* το 1957,²¹ ενώ η φιλοσοβιετική *Αυγή* επανειλημμένα θα προτάξει ως πλεονέκτημα των σοσιαλιστικών κοινωνιών την καλύτερη λειτουργία του γάμου σε αυτές, εν αντιθέσει με την αμερικανική πραγματικότητα όπου τα διαζύγια (ως δείκτης κοινωνικής παθολογίας) είχαν πάρει την ανιούσα.²²

Αυτού του τύπου η ανησυχία, την οποία βέβαια θα πρέπει να ιστοριοποιήσουμε εντάσσοντάς την στις πραγματικότητες της ελληνικής κοινωνίας, προκειμένου να καταλάβουμε τις λειτουργίες που επιτελεί την εποχή της καραμανλικής παντοδυναμίας, βασίζεται σε δύο μεγάλους πυλώνες που δεικνύουν και το εύρος του «προβλήματος»: Ο πρώτος έχει να κάνει με την προβολή της νεανικής παραβατικότητας ως ενός κοινωνικού προβλήματος που αφορά *κάθε ελληνική οικογένεια*. Και αυτή η διάσταση, βεβαίως, θα πρέπει να θεωρηθεί «εισαγόμενη». Η προβολή της άποψης ότι το νεανικό παραστράτημα αποτελούσε έναν απτό, υπαρκτό κίνδυνο για τη μέση αμερικανική οικογένεια και όχι κάτι που αφορούσε ελάχιστες οικογένειες, εκείνες με τις συνήθεις δυσλειτουργίες που ως την αυγή της μεταπολεμικής περιόδου (θεωρούνταν ότι) γεννούσαν «αντικοινωνικές συμπεριφορές», υπήρξε κεντρικό θέμα στην όλη εικονογράφηση της νεανικής παραβατικότητας. Στις δύο εκ των τριών κλασικότερων ταινιών που σφράγισαν κινηματογραφικά το θέμα, η άποψη αυτή όχι απλώς είναι δομική στο σενάριο αλλά επιπλέον προβάλλεται στην αρχή της ταινίας ως αναγκαία εισαγωγή, προκειμένου ο θεατής να «καταλάβει»

21. Για το θέμα αυτό, βλ.: Κώστας Κατσάπης, «Κλωνισμός ταυτοτήτων, νευρικός κλωνισμός ενηλίκων και άλλες ιστορίες από τα χρόνια της μητλομανίας: ένας ξεχασμένος “εμφύλιος”», Γιάννης Ν. Κολοβός, Νικόλας Χρηστάκης (επιμ.), *Το ροκ πέθανε, ζήτω το ροκ! Κείμενα για τις σύγχρονες μουσικές τάσεις και υποκουλτούρες*, Αθήνα, Απρόβλεπτες Εκδόσεις, 2018, σ. 20-47.

22. «Γάμος και διαζύγιο στην ΕΣΣΔ και Δύση. Λιγότεροι ανύπανδροι από ό,τι στη Δύση», *Αυγή*, 14.1.1964.

πλήρως το νόημα των όσων πρόκειται να δει: στον «Ατίθασο» (1953), με τον Μάρλον Μπράντο στον πρωταγωνιστικό ρόλο, η ταινία ξεκινάει με τη διευκρίνηση ότι (αυτό που θα ακολουθήσει) «είναι μια τρομακτική ιστορία. Δεν θα μπορούσε ποτέ να συμβεί στις περισσότερες αμερικανικές πόλεις, αλλά σε αυτήν συνέβη. Αποτελεί μια πρόκληση για την κοινωνία το να μη συμβεί ξανά». Στο ίδιο μοτίβο η ταινία «Η ζούγκλα του μαυροπίνακα» (1955), που θα συνδέσει καθοριστικά το ροκ εντ ρολ με τη νεανική παραβατικότητα, ξεκινάει υπό τους ήχους του «Rock Around the Clock» του Μπιλ Χάλεϊ και των «κομητών» του (Bill Haley & His Comets), προβάλλοντας σε μαύρο φόντο το ακόλουθο μήνυμα:

Στις Ηνωμένες Πολιτείες είμαστε ευτυχείς που έχουμε ένα εκπαιδευτικό σύστημα που τιμάει [...] την πίστη μας στην αμερικανική νεολαία. Σήμερα ανησυχούμε για τη νεανική παραβατικότητα, τα αίτια και τις συνέπειές της. Και ανησυχούμε ιδιαίτερα όταν αυτή η παραβατικότητα ξεσπάει στα σχολεία μας. Οι σκηνές που θα προβληθούν είναι προϊόν μυθοπλασίας. Ωστόσο, πιστεύουμε πως η αφύπνιση της κοινωνίας είναι το πρώτο βήμα για κάθε θεραπεία. Ακριβώς με αυτό το πνεύμα και αυτή την πίστη κινηματογραφήθηκε «Η ζούγκλα του μαυροπίνακα».²³

Συνειδητοποίηση, αφύπνιση, αντίδραση. Λέξεις κομβικές, άρρηκτα δεμένες με την κατασκευή του (ενός) ηθικού πανικού. Απαραίτητοι κρίκοι σε μια αλυσίδα που παράγει και αναπαράγει λόγους περί «κοινωνικών προβλημάτων» με εκπληκτική αποτελεσματικότητα. Την επαύριο των εκλογών του 1958 με την ΕΔΑ να έχει αναδειχτεί σε αξιωματική αντιπολίτευση δέκα χρόνια περίπου μετά την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού στα βουνά της Ηπείρου, η παρουσίαση της νεανικής παραβατικότητας ως ενός κινδύνου που μπορούσε να χτυπήσει την πόρτα και «καλών οικογενειών» υπήρξε ένα από τα πιο παράδοξα θέματα που στην έξαρση του Ψυχρού Πολέμου έτυχαν πολιτικο-

23. D. Buckingham, *Troubling teenagers*, ό.π.

ποίησης.²⁴ Για το συντηρητικό στρατόπεδο το πριόνισμα (στη διάρκεια των μεταπολεμικών ετών) του παραδοσιακού τρόπου ζωής και της «λελογισμένης» κατανομής ρόλων που εκείνος σκηνοθετούσε ήταν ό,τι δημιουργούσε προβλήματα. Για την αριστερά συνέβαινε κάτι διαφορετικό: ο αμερικανικός πολιτισμός ως πολιορκητικός κριός του ιμπεριαλισμού συνιστούσε τη μήτρα του προβλήματος, στοχεύοντας στην αποκαθήλωση του ελληνικού, λαϊκού αλλά και αναμφίβολα «αυθεντικού» τρόπου ζωής.²⁵ Πρώτο βήμα ο «εξανδραποδισμός» της νεολαίας, για την οποία, βεβαίως, ποτέ δεν έλειψαν προσεγγίσεις περί του εύπλαστου του χαρακτήρα της και μιας εγγενούς «ανωριμότητας» που την έκανε ευάλωτη σε κάθε είδους σειρήνες.²⁶ Και για τα δύο στρατόπεδα η ανατροπή της δοκιμασμένης ασφάλειας πλέον χτυπούσε την πόρτα του κάθε ελληνικού σπιτιού,²⁷ το βήμα δε από τον «κατήφορο» της νέας γενιάς μέχρι τον συνολικό εκφυλισμό της κοινωνίας δεν ήταν μεγάλο. Όπως πολύ εύστοχα θυμίζει η Δ. Τζανάκη, ο εκφυλισμός αυτός, βεβαίως, δεν αφορά μόνο αυτόν που έχει το «πρόβλημα» αλλά ολόκληρη την κοινωνία, καθώς θεωρείται ήδη από τον 19ο αιώνα ότι «εν δυνάμει καταστρέφει τις συνθήκες της κοινωνικής ανθρώπινης ηθικής ύπαρξης, δημιουργώντας μια ανδρόγυνη/γύνανδρη ψυχосύνθεση που αποβλέπει στο να αποκαταστήσει

24. Η τοποθέτηση της «σεξουαλικής ασυδοσίας» στο επίκεντρο της εμφυλιοπολεμικής διαμάχης ως (υποτίθεται) χαρακτηριστικό των αριστερών νέων αναλύεται έξοχα από τον Κ. Κατσούδα στο κείμενό του: «“Προσοχή στη Νεολαία!”: Ηθικός πανικός και αντικομμουνιστικός λόγος στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια», Κ. Κατσάπης (επιμ.), *Οι Απείθαρχοι*, ό.π., σ. 183-205.

25. Για το θέμα αυτό αναλυτικά, ας μου επιτραπεί να παραπέμψω στο Κ. Κατσάπης, *Ήχοι και απόηχοι*, ό.π., σ. 245-360.

26. Βλ. αναλυτικά την υποσημείωση 48.

27. Γράφει σε σχετικό αφιέρωμά της σοκαρισμένη από τις εξελίξεις η υπογράφουσα ως «Αλίκη» μέσα από τις σελίδες της *Αυγής*: «Το δυστύχημα είναι ότι η τρέλλα αυτή [για τα πάρτι] άρχισε να εισβάλλει και στα μικροαστικά στρώματα του λαού. Ίσως όχι με τις τολμηρές μορφές που παίρνει στην αριστοκρατία αλλά αρκετά για να μολύνει και εκεί τα ήθη». «Κουβεντιάζοντας μαζί σας. Τα πάρτυ», *Αυγή*, 18.7.1957.

μία ψευδαισθήση ηθικής μέσα από εγκληματικές πράξεις [...] οδηγώντας μια κοινωνία στην καταστροφή».²⁸

Ο δεύτερος πυλώνας που στηρίζει τη διαδικασία κατασκευής κλίματος αμφισβήτησης σχετικά με την ακόμη υπό διαμόρφωση μεταπολεμική κοινωνία είναι η προβολή στον Τύπο μιας σειράς σεξουαλικών εγκλημάτων που πραγματοποιούνται την ίδια περίοδο ως απότοκων ενός γενικότερου εκφυλισμού που υποτίθεται πως βρίσκεται εν εξελίξει.²⁹ Σε μια σειρά από κείμενά του ο γράφων επιχείρησε να αναδείξει το «κοινωνικό ενδιαφέρον» για τη σύγχρονη «παραστρατημένη νεολαία» ως βασική παράμετρο του πολιτικού και εν γένει πολιτισμικού κλίματος της εποχής. Βεβαίως, θα ήμασταν αρκετά προβλέψιμοι αν επισημαίναμε για άλλη μια φορά κάτι το χιλιοειπωμένο, το γεγονός, δηλαδή, ότι όλη αυτή η συζήτηση που στην Ελλάδα ξεκινάει με την έλευση του ροκ εντ ρολ στα μέσα της δεκαετίας του '50 μετουσιώνεται γοργά σε μια ανησυχία για την έκρηξη του τεντιμποϊσμού και κορυφώνεται με την ψήφιση του Ν. 4000 τον Οκτώβριο του 1959³⁰ ο οποίος και επιχειρεί να θέσει τέλος στη διάδοση της νεανικής «αυθάδειας». Δεν είναι, ωστόσο, καθόλου τυχαίο που την ίδια εποχή μια σειρά από εγκλήματα με εμφανείς σεξουαλικές διαστάσεις αρδεύουν την κοινωνική ανησυχία για τη σύνολη πορεία που είχε λάβει η ελληνική κοινωνία μεταπολεμικά, θυμίζοντάς μας τον εύγλωττο τίτλο άσματος που τραγούδησε ο Λουκιανός Κηλαηδόνης με

28. Για το θέμα αυτό αναλυτικά βλ.: Δήμητρα Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού, οσοδομισμού, ομοφυλοφιλίας, λεσβιανισμού. Διαφορετικές εκδοχές της ψυχικής δίωξης ενάντια της ανθρωπίνης ανυπακοής (1834-1951)», *Κοινωνικές Επιστήμες. Ετήσια τρίγλωσση επιθεώρηση κοινωνικών ερευνών* 11 (2020) σ. 170.

29. Για μια ιστορικοποίηση των επιστημονικών περί «εκφυλισμού» προσεγγίσεων αναλυτικά βλ.: Δήμητρα Τζανάκη, «Ο αυνανισμός και το κομμουνιστικό ψυχικό νόσημα. Μια ανάλυση της Άννας Κατσιόγρα, *Γενετήσια αγωγή για το αγόρι* (1935)», *Κρίση. Εξαμηνιαία επιστημονική επιθεώρηση* 5 (2019) σ. 7-32.

30. Νομοθετικόν Διάταγμα υπ' αριθμ. 4000 «Περί καταστολής αξιοποιώνων τινών πράξεων και συμπληρώσεως του άρθρου 6 του Κώδικος Ποινικής Δικονομίας» (ΦΕΚ, 233/1959).

τον μοναδικά υπέροχο τρόπο του αρκετά χρόνια αργότερα (το 1982): «Πού βαδίζουμε, κύριοι;».

Στη συγκυρία, λοιπόν, που προετοιμάζεται νομικά και επικοινωνιακά ο Ν. 4000, δηλαδή στους πρώτους μήνες του 1959, τρεις κύκλοι εγκλημάτων και υποθέσεων με κοινό τους σημείο την ύπαρξη στοιχείων «σεξουαλικής διαστροφής» συγκλονίζουν την κοινή γνώμη και πρωταγωνιστούν στις πρώτες σελίδες του ημερήσιου Τύπου. Όπως θα επιχειρήσω να καταδείξω στην πορεία, και οι τρεις κύκλοι με κάποιον τρόπο συνδέονται με την όλη συζήτηση που άγγιζε το ουσιαστικό διακύβευμα της μεταπολεμικής εποχής: τον δρόμο που η ελληνική κοινωνία θα επέλεγε (η θα της επιβαλλόταν) να λάβει. Ο πρώτος εξ αυτών βεβαίως αποτελεί από μόνος του ένα ειδικό κεφάλαιο³¹ στην κοινωνική και πολιτισμική ιστορία της μεταπολεμικής Ελλάδας: αφορά τα εγκλήματα που πραγματοποίησε στη Θεσσαλονίκη ο αποκαλούμενος «δράκος του Σέιχ Σου». Τα γεγονότα είναι λίγο πολύ γνωστά, ωστόσο δεν θα ήταν άσκοπη μια σύντομη παρουσίασή τους: Τον Μάρτιο του 1957 στο Σέιχ Σου μια καθηγήτρια του Αμερικανικού Κολεγίου δέχτηκε επίθεση με πέτρα από άγνωστο και σώθηκε την τελευταία στιγμή από αγνώστους που έσπευσαν όταν άκουσαν τις φωνές της. Το γεγονός αυτό σύντομα θα ξεχαστεί, ωστόσο περίπου δύο χρόνια αργότερα θα συνδεθεί με έναν πρωτοφανή κύκλο σεξουαλικών εγκλημάτων που συγκλονίζουν τη Θεσσαλονίκη. Στις 18 Φεβρουαρίου 1959 άγνωστος θα επιτεθεί σε ένα ζεύγος εραστών που βρίσκονταν στο δάσος του Σέιχ Σου καταφέροντάς τους βαριά πλήγματα. Θα σωθούν και οι δύο από καθαρή τύχη, κα-

31. Για το θέμα βλ. Κώστας Τσαρούχας, *Υπόθεση Παγκρατίδη. Ένοχος ή αθώος;*, Αθήνα, Δωδώνη, 1989, βιβλίο στο οποίο βασίστηκε η σχεδόν ομότιτλη τηλεοπτική σειρά («Αθώος ή ένοχος») που προβλήθηκε στη δημόσια τηλεόραση τον Απρίλιο του 1989. Επίσης, του ίδιου: *Ο δράκος που διέφυγε. Υπόθεση Παγκρατίδη. Μια αστυνομική πλεκτάνη, μια δικαστική πλάνη, μια άδικη εκτέλεση*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2006. Για μια χορταστική λογοτεχνική προσέγγιση του Αρίστου Παγκρατίδη: Θωμάς Κοροβίνης, *Ο γύρος του θανάτου*, Αθήνα, Άγρα, 2010.

θώς η παγωνιά που επικρατούσε επιβράδυνε την αιμορραγία τους. Έχουν προηγηθεί επιθέσεις σε ζεύγη εραστών στο Σέιχ Σου τον Οκτώβριο αλλά και τον Νοέμβριο που προηγήθηκαν. Έναν μήνα αργότερα, στις 6 Μαρτίου, άλλη μια επίθεση εναντίον ζεύγους θα έχει τραγική αυτήν τη φορά κατάληξη: ο άντρας (Κωνσταντίνος Ραΐσης) θα βρεθεί με το κεφάλι πολτοποιημένο, ενώ η γυναίκα που τον συνόδευε (Ευδοξία Παληογιάννη) νεκρή και βιασμένη. Στις 3 Απριλίου κι ενώ η Θεσσαλονίκη, αλλά και ολόκληρη η χώρα όπως θα δούμε, είναι «παγωμένη» από τη δράση του «δράκου», άγνωστος εισέρχεται στο Δημοτικό Νοσοκομείο της Θεσσαλονίκης δολοφονεί (πάλι με πέτρα) τη νοσηλεύτρια Μελλομένη Πατρικίου, ενώ φεύγοντας βρίσκει στον δρόμο του άλλη μια νοσοκόμα την οποία και απειλεί ότι θα δολοφονήσει.

Την ίδια περίοδο, η Θεσσαλονίκη (πολύπαθη πόλη λόγω του δυσώδους κοινωνικού κλίματός της που θα γεννήσει λίγα χρόνια αργότερα την καθαρά πολιτική δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη) θα πρωταγωνιστήσει και σε έναν άλλο κύκλο εγκλημάτων, σήμερα όχι τόσο γνωστών, τα οποία όμως συμβάλλουν καθοριστικά στον «συγκλονισμό» της κοινής γνώμης για τα ήθη της εποχής: τέσσερις δολοφονίες με εμφανείς ή άρρητες σεξουαλικές διαστάσεις που λαμβάνουν χώρα εντός λίγων ημερών θα στρέψουν για μια ακόμη φορά το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης στη Μακεδονία, ενώ η δικαστική κατάληξη άλλης μίας θα κρατήσει στον αφρό της επικαιρότητας την κοινωνική ανησυχία για το ανεξέλεγκτο του σεξουαλικού ενστίκτου. Στα τέλη Μαρτίου του 1959, ο χωροφύλακας Δ. Δ. δολοφόνησε τον σύζυγο της ερωμένης του Μ. Μ., κομμώτριας στο επάγγελμα, στον οποίο εκείνη αποφάσισε να επιστρέψει, έχοντας μάλιστα αποκτήσει μαζί του ένα παιδί. Ο εραστής της κομμώτριας θα εκδικηθεί τον αντίζηλό του και οι εφημερίδες θα αποδώσουν την πράξη του σε «σφοδρό ερωτικό πάθος», καθώς μάλιστα ο χωροφύλακας «εξ αφορμής του μεγάλου έρωτός του προς την ωραία κομμώτριαν είχε υποστή ισχυ-

ρόν κλωνισμόν των νεύρων του μέχρις σημείου να προσβληθεί υπό νευρασθενείας». ³² Την ίδια μέρα στην περιοχή του Αγίου Όρους, ένας μοναχός εξήντα ετών βρέθηκε «κατακρεουργημένος διά πελέκεως» στην καλύβα του. ³³ Δράστης του εγκλήματος σύντομα αποδείχτηκε πως ήταν ο υποτακτικός του, «τύπος μεθύσου και ψυχοπαθούς», ο οποίος σκότωσε τον άτυχο μοναχό επειδή αρνούνταν να του δώσει χρήματα τα οποία (υποστήριζε ότι) του όφειλε. Τις επόμενες μέρες και «πριν συνέλθῃ ἡ κοινὴ γνώμη ἀπὸ τοὺς δύο ἀγρίους φόνους που διεπράχθησαν εἰς τὴν Μακεδονίαν», ἓνα ἀκόμη ἐγκλημα σχετιζόμενο με τον ερωτικό πόθο θα σοκάρει το κοινό: στο χωριὸ Συκιά τῆς Χαλκιδικῆς ἓνας ἐξηνταπεντάχρονος πυροβόλησε καὶ σκότωσε τὸν σύζυγο μίας νεαρῆς γυναίκας στὴν οποία ἔκανε ἐπανεὶλημμένα «ἀνηθικούς προτάσεις», ὅταν τὸ θῦμα τοῦ ζήτησε ἐξηγήσεις γιὰ τὶς πράξεις του. ³⁴ Πρὶν τὸ μελάνι τῶν δημοσιογραφικῶν ἀφιερωμάτων στεγνώσει, μὴ ἐπιπλέον δολοφονία θὰ ταξινομηθεῖ στὸν παραπάνω κύκλο αἵματος: στὶς 2 Ἀπριλίου 1959 ἓνας τριαντάχρονος κατέσφαξε με 17 μαχαιριές τὸν σύζυγο μίας παντρεμένης γυναίκας τὴν ὁποία «ἀπὸ τὶς γρίλλιες παρηκολούθει ἐντὸς τοῦ δωματίου [τῆς] ἐκδυομένην», ὅταν τὸ θῦμα τοῦ ζήτησε τὸν λόγο γιὰ τὴν «οπτική ευχαρίστηση» που αὐτοβούλως λάμβανε. ³⁵ Ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα καθαρῶς σχετιζόμενο με σεξουαλικὴ διαστροφή ἐγκλημα, σύμφωνα με τὸν Τύπο, καθὼς ὁ δράστης δὲν ἐπρόκειτο «περὶ συνηθισμένου ἡδονοβλεψίου, ὡς ἀρχικῶς υπετέθη, ἀλλὰ περὶ ἀτόμου με ἰσχυρόν ἐρωτισμόν, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ οὐοῦτος

32. «Και νέον ἄγριον ἐγκλημα εἰς τὴν Μακεδονίαν! [...] Ψυχοπαθὴς ὁ χωροφύλαξ που ἐφόνευσε τὸν σύζυγον τῆς φίλης του;», *Ἀκρόπολις*, 1.4.1959.

33. «Μοναχὸς κατακρεουργήθη οἰκτρῶς διὰ πελέκεως ἐντὸς τῆς σκῆτης του», *Ἀκρόπολις*, 1.4.1959.

34. «Και τρίτος φόνος εἰς Μακεδονίαν! Γέρων ὁμογενὴς ἐφόνευσε χωρικόν τοῦ οὐοῦτος παρηνῶχλει τὴν σύζυγον», *Ἀκρόπολις*, 2.4.1959.

35. «Και τέταρτος φόνος εἰς Μακεδονίαν! Ἐκρυφόβλεπε τὴν νοικάρισσαν καὶ κατόπιν κατέσφαξε τὸν σύζυγον διότι τὸν ἐπέπληξε», *Ἀκρόπολις*, 3.4.1959.

απεπειράθη κάποτε να βιάση και αυτήν την μητρειάν του Μαρίαν μολονότι παρήλικα». ³⁶ Τέλος, λίγες βδομάδες αργότερα το Κακουργιοδικείο Βόλου θα καταδικάσει σε θάνατο έναν σαραντάχρονο πατέρα τεσσάρων παιδιών, ο οποίος τον προηγούμενο Αύγουστο είχε σφάξει την αδελφή της συζύγου του την οποία και «δι' απειλών και απατηλών υποσχέσεων» είχε καταστήσει ερωμένη του, όταν αυτή (το θύμα δηλαδή) τον ενημέρωσε ότι επρόκειτο να παντρευτεί. ³⁷

Ο τρίτος κύκλος αφιερωμάτων του Τύπου σχετικά με τα ήθη της σύγχρονης κοινωνίας εκκινεί από μια παράδοξη ιστορία που συγκλόνισε αρχικά την τοπική κοινωνία της Αργολίδας και κατόπιν το «πανελλήνιο». Στις 22 Μαρτίου η εφημερίδα *Σύνταγμα* του Ναυπλίου δημοσίευσε ενυπόγραφη επιστολή που απεύθυνε ένα από τα πιο «εκλεκτά» μέλη της πόλης, ο χημικός και βιομήχανος Ι. Α. Π., και η οποία απευθυνόταν στους γονείς Ναυπλίου και Άργους. Σε αυτήν ο συντάκτης της κατηγορούσε την τοπική οργάνωση Χριστιανική Ένωση Νέων και Νεανίδων ότι είχε παρασύρει σε σκοτεινά μονοπάτια την κόρη του με απώτερο σκοπό μάλιστα να «βάλει χέρι» στην παρουσία του. Τις μέρες που ακολούθησαν το θέμα απέκτησε διαστάσεις, καθώς η Μητρόπολη Αργολίδας, υπό την αιγίδα της οποίας τελούσε η οργάνωση, απάντησε μέσα από τον τοπικό Τύπο, απευθύνοντας κατηγορίες εναντίον των γονέων της κοπέλας που η οργάνωση «φιλοξενούσε» για άσωτο βίο, χαρτοπαιξία και εν γένει «μοντέρνα» ανήθικη ζωή. Η υπόθεση, όπως ήταν αναμενόμενο, απέκτησε και πολιτικές διαστάσεις, όταν ο βιομήχανος κατηγόρησε την εκκλησιαστική οργάνωση για μεθόδους που ακολουθούσαν τον «κομμουνιστικόν τρόπον ενεργείας», ενώ από την πλευρά της η Μητρόπολη απαντούσε με παρόμοια επιχειρήματα αποδεχόμενη (εμφανώς ειρωνικά)

36. Στο ίδιο.

37. «Εις θάνατον ο κατακρεουργήσας την γυναικαδέλφην του ερωμένην του. Η σύζυγός του ήκουσε με ικανοποίησι την καταδίκη του», *Ακρόπολις*, 25.4.1959.

ως σφάλμα της το ότι αγωνίστηκε να προστατέψει «τας λίρας του κυρίου βιομηχάνου από τον κομμουνιστικόν κίνδυνον». Με την υπόθεση να «ανοίγει» και να ξεδιπλώνεται σε συνεχόμενα αφιερώματα που φιλοξενούσε η *Ακρόπολις*,³⁸ ένας κόσμος διαφθοράς, θλιβερής ψυχοπαθολογίας και τρομακτικής θρησκοληψίας ερχόταν στο προσκήνιο. Η οργάνωση αποκαλύφθηκε πως προσηλύτιζε νέα παιδιά, ιδίως κορίτσια, και τους ενέβαλλε την ιδέα ότι στόχος της ζωής τους θα έπρεπε στο εξής να είναι η προετοιμασία για τη μεταθανάτια ζωή μέσα από την πλήρη άρνηση κάθε εγκόσμιας χαράς ακόμη και της πιο «αθώας». Όπως υποστήριζε ο άτυχος πατέρας στην επιστολή του, οι νέοι που είχαν παγιδευτεί, διδάσκονταν «να μην γελούν, να αποβάλλουν κάθε ενδιαφέρον διά την ζωήν, να μη βλέπουν θεάματα έστω και τα προοριζόμενα δι' εντελώς παιδιά, να μην ακούουν μουσικήν, ουδέ την κλασσικήν ακόμη, να μη θέλουν εκδρομάς, ουδέ επισκέψεις και των φιλικών σπιτιών των ακόμη». Με τον τρόπο αυτό και ενώ οποιαδήποτε «ακρότητα» της σύγχρονης ζωής αυστηρά απαγορευόταν, οι νέοι που ενέδιδαν στα σκοταδιστικά «διδάγματα» μετατρέπονταν σε ανθρώπινα ζόμπι, νεαρούς γέροντες³⁹ που είχαν απολέσει κάθε ικμάδα της ηλικίας τους,⁴⁰ μαράζωναν,⁴¹ ενώ οι κατηγορίες για ομοφυλοφιλία,

38. Σχετικά επίσης: «Το ορφανοτροφείον Άργους αντί ορφανών στεγάζη επτά νέες που έχουν απαρνηθή την ζωήν», *Ακρόπολις*, 14.4.1959 και «Έγινε η μία κόρη μου καλόγρια, είνε έτοιμη να φύγη και η άλλη. Ένας πατέρας σε απόγνωσι», *Ακρόπολις*, 12.4.1959.

39. Οικεία η μορφή του «παιδαριογέροντος», εξάλλου, «παλαιόθεν» στην εκκλησιαστική παράδοση. Για μια ψηλάφηση του θέματος από την πλευρά της ιστορίας της τέχνης, βλ. Ηλίας Αντωνόπουλος, «Παιδαριογέρον. Η απεικόνιση της πρώιμης σοφίας», *Οι χρόνοι της Ιστορίας. Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας. Πρακτικά του διεθνούς συμποσίου*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας & Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1998, σ. 215-231.

40. «Πρυτανείον γηρασμένης νεότητος έξω του Άργους με εξαϋλωμένα κορίτσια», *Ακρόπολις*, 11.4.1959.

41. «Κορίτσια και αγόρια μαραζώνουν, και αι οικογένειαι των διαλύονται από φανατικές οργανώσεις», *Ακρόπολις*, 7.4.1959.

σεξουαλική ανικανότητα όσων κατάφεραν να ξεφύγουν από την επιρροή της οργάνωσης και οι υπαινιγμοί για μετατροπή των νέων (κάποιων εξ αυτών) σε εγκληματίες έπεφταν σαν βροχή στη δημόσια συζήτηση.⁴²

Τη δεδομένη στιγμή με τη συζήτηση περί τεντιμποϊσμού να μονοπωλεί το ενδιαφέρον του Τύπου, όσον αφορά την ελληνική νεολαία και τα προβλήματά της, η περίπτωση αυτή αποτελούσε μια παράδοξη αντανάκλασή της. Δεν είναι μόνο ότι οι παλαιολιθικές επιλογές των «γερόντων» βρίσκονταν εκτός εποχής ακόμη και για τα δεδομένα της συντηρητικής και «πειθαρχημένης» Ελλάδας του '50. Είναι ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι η συγκεκριμένη «πρόταση ζωής» που απευθύνεται στους αφελείς νέους προτάσσεται από τη Μητρόπολη επισήμως ως ένα αντίδοτο στις νεανικές ασχήμιες των καιρών, στην εν γένει «ηθική παρεκτροπή της νεότητας», αλλά ακόμη και ως «φάρμακο» για σοβαρές παρεκτροπές, ώστε να προληφθούν «μερικά εγκλήματα σαν εκείνα που έγιναν σε κάποιο δάσος της Θεσσαλονίκης προ ημερών».⁴³ Κοντολογίς, καταπώς θα έλεγε και η αείμνηστη Μελίνα κουνώντας με τον χαρακτηριστικό της τρόπο τα ενωμένα της δάκτυλα, «όλα συνδέονται».⁴⁴ Στη συγκυρία της μετεμφυλιακής και εν γένει ψυχροπολεμικής παρόξυνσης, όταν η σεξουαλική «υγεία» της νεότητας θεωρείται προϋπόθεση και για την προστασία της από τον κομμουνιστικό κίνδυνο και η επανάσταση «μια δυσλειτουργία [αλλά] και παθολογικό φαινόμενο των γεννητικών εκπεφυλισμένων»,⁴⁵ διεφθαρμένες-εγκληματικές προσωπικό-

42. «Παραποιείται η διδασκαλία του Χριστού, Νέοι που γίνονται ομοφυλόφιλοι, ανώμαλοι και εγκληματίαι λόγω θρησκευτικής θρησκοληψίας», *Ακρόπολις*, 9.4.1959.

43. «Αι φανατικάι οργανώσεις», *Ακρόπολις*, 7.4.1959.

44. Την ωραία αυτή εικόνα λαμβάνω δάνειο από το: Κωστής Κορνέτης, *Τα παιδιά της Δικτατορίας*, Αθήνα, Πόλις, 2015, σ. 613.

45. Δήμητρα Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού, σοδομισμού, ομοφυλοφιλίας, λεσβιανισμού», ό.π., σ. 174.

τητες, σεξουαλική διαστροφή, ανικανότητα και «ανωμαλία» συνιστούν συνήθη εύκολα όσο και βιτριολικά σχόλια σε μια συζήτηση που αφορά στην ουσία της έναν κόσμο που φαίνεται, είναι εμφανές, ότι αλλάζει γρήγορα και μάλλον αναπότερπτα. Γράφουν χαρακτηριστικά οι πολέμιοι της εκκλησιαστικής θρησκοληψίας (στη μορφή που αυτή έλαβε στην περιοχή της Αργολίδας): «Άνθρωποι ασθενούς ιδιοσυγκρασίας που εμπλέκονται εις τα δίκτυα τοιούτων οργανώσεων, γίνονται ανεσταλμένοι, ηλίθιοι ή ομοφυλόφιλοι. Και όσοι είνε δυνατώτεροι εις τον χαρακτήρα, γίνονται παράνομοι, κομμουνισταί και ακόμη καταντούν εγκληματία. Έχω παρατηρήσει [σημ.: καταθέτει τη μαρτυρία του ένας γιατρός] από αυτούς που μου έρχονται: ή θα είναι *θρησκόληπτοι και πρώην κομμουνισταί* ή *κομμουνισταί και πρώην θρησκόληπτοι*».⁴⁶

Οι παραπάνω παρατηρήσεις ισχύουν όχι μόνο για τα εγκλήματα στο Σέιχ Σου, που συν τοις άλλοις υποκινούν την ίδια χρονική στιγμή μια πρωτοφανή ομαδική υστερία με γυναίκες από όλη την Ελλάδα να καταγγέλλουν την άνοιξη του 1959 «επιθέσεις» από τον «δράκο» της Θεσσαλονίκης,⁴⁷ αλλά και στην περίπτωση των συνεχόμενων χρονικά εγκλημάτων που την ίδια στιγμή λαμβάνουν χώρα στη Μακεδονία. Πιθανόν όχι τόσο εμφανώς, αλλά οπωσδήποτε και γι' αυτά: η τέλεση σεξουαλικών (σε διάφορες βέβαια εκδοχές) ως προς το κίνητρό τους εγκλημάτων, προβάλλεται από τους ειδικούς ως απόδειξη της εγκυρότητας επιστημονικών θεωριών που έχουν προταθεί ήδη από την αυγή της μεταπολεμικής περιόδου (1945-1955) σχετικά

46. «Νέοι που γίνονται ανώμαλοι λόγω θρησκοληψίας», *Ακρόπολις*, 9.4.1959. Η υπογράμμιση δική μου.

47. Ενδεικτικά για το θέμα: «Ένα φαινόμενον ομαδικής υστερίας: Ο Δράκος του Σέιχ Σου ενεφανίσθη εις Κόρινθον, Μυτιλήνην και Πύργον!», *Ακρόπολις*, 11.4.1959. Επίσης: «Τρεις επιθέσεις ενέσπειραν την φήμην ότι ο Δράκος του Σέιχ Σου ευρίσκεται εις τας Αθήνας. Άγνωστος τραυματίζει γυναίκα με στιλέττο εις τον Πειραιάν», *Ακρόπολις*, 14.4.1959 και «Το φάσμα του Δράκου πλανάται εις τας Αθήνας. Και άλλα δυο επιθέσεις εναντίον εγγάμων εις Καισαριανήν και Ανθούπολιν», *Ακρόπολις*, 17.4.1959.

με τον καταστροφικό ρόλο του κινηματογράφου, των λαϊκών αναγνώσμάτων, εν γένει της «ανωφελούς» διασκέδασης. Αυτές, εξάλλου, οι προσεγγίσεις αποτελούν και το κέλυφος εντός του οποίου συνυπάρχουν ερμηνείες για φαινομενικά άσχετες μεταξύ τους εξελίξεις. Πράγματι, από τις αρχές της μεταπολεμικής περιόδου μια σειρά από προτάσεις ειδικών⁴⁸ έτειναν να τονίζουν ολοένα και περισσότερο τη σημασία της απόκλισης από το παραδοσιακό μοντέλο διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου, ιδίως τις επιπτώσεις που επρόκειτο σύντομα να έχει η μαζική κουλτούρα στις μάζες των ανυποψίαστων και στερημένων. Το θέμα, βεβαίως, τεράστιο, έχει αναλυθεί από τον γράφοντα σε έναν βαθμό σε προηγούμενες μελέτες,⁴⁹ στις οποίες ο ενδιαφερόμενος θα μπορούσε να ανατρέξει. Στην παρούσα φάση, αρκεί να σημειώσουμε ότι η ανεξέλεγκτη προβολή γυμνού στη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου υποδεικνύεται συστηματικά ως ο κρίσιμος κρίκος σε μια διαδικασία απο-ηθικοποίησης ιδίως της νέας γενιάς, δεδομένου ότι ξυπνάει τα σεξουαλικά ένστικτα κυρίως των αντρών, οδηγώντας αναπότρεπτα (στην περίπτωση ατόμων με ειδική ψυχοπαθολογία βέβαια) στον βιασμό, το έγκλημα, ακόμη και στη νεκροφιλία, η οποία με αφορμή τις ανεξιχνίαστες επιθέσεις στο Σέιχ Σου προβάλλεται ως η απώτατη εκδοχή αυτού που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε, ερμηνεύοντας τη σκέψη των ειδικών, ως «απόλυτο εκφυλισμό της ανθρωπίνης προσωπικότητας». Υπο-

48. Ο αναγνώστης που επιθυμεί μπορεί να ανατρέξει στις κάτωθι μελέτες: Δημήτριος Ι. Καρανίκας, *Οι επικίνδυνοι ανήλικοι*, Δημοσιεύματα Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακισμένων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1949, Τηλέμαχος Γ. Φιλίππιδης, *Η επίδραση του κινηματογράφου επί της εγκληματικότητας των ανηλίκων*, Δημοσιεύματα Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακισμένων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1952, Κ. Γιαννακόπουλος, *Το παραστράτημα των ανηλίκων και η καταπολέμησής του*, Δημοσιεύματα Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακισμένων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1953 και τέλος, Αριστείδης Κατσαούνης, *Επιβλαβής Τύπος και παιδική εγκληματικότητα*, Δημοσιεύματα Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακισμένων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1950.

49. Ενδεικτικά: Κ. Κατσάλης, *Ήχοι και απόηχοι*, ό.π., ιδίως σ. 121-167.

στηρίζει σχετικά στην εφημερίδα *Ακρόπολις* ο αντεισαγγελέας εφετών Θεόδωρος Σκρέκας: «Τελευταίως εσημειώθησαν και εν Αθήναις ωρισμένα κρούσματα εγκληματικών επιθέσεων κατά γυναικών με κίνητρον το σεξουαλικόν ένστικτον και με δράστας ιδίως διαφόρους νέους, τα οποία κρούσματα οφείλονται κυρίως εις την κατά τα τελευταία έτη παρατηρουμένην χαλάρωσιν του ηθικού συναισθήματος». ⁵⁰ Ως αίτια της χαλάρωσης αυτής, ο διαπρεπής, σύμφωνα με την εφημερίδα, δικαστικός ανέφερε τα παρακάτω: «τα κυριώτερα καθ' ημάς [είναι] η ανεξέλεγκτος πολλών ατυχώς κινηματογραφικών έργων πορνικού μάλιστα περιεχομένου, διά των οποίων αφ' ενός μεν διεγείρεται επικινδύνως το γενετήσιον ένστικτον των νεαρών ιδίως υπάρξεων, αφ' ετέρου δε χαλαρούνται το ηθικόν συναισθημα με όλας τα εντεύθεν θλιβεράς συνεπειάς (καταστροφή της υγείας αλλά και ροπή προς το σεξουαλικόν έγκλημα)». ⁵¹

Με αφορμή, λοιπόν, τα εγκλήματα του Σέιχ Σου, σε ένα αφιέρωμα για τη νεκροφιλία, λίγους μήνες πριν την ψήφιση του Ν. 4000 (τον Οκτώβριο του 1959) που επιχειρούσε να θέσει φραγμό στη θρασύτητα των «οχληρών νέων», δηλαδή των ελλήνων τεντιμπόηδων, ξεδιπλώνεται με πραγματικά υπέροχο τρόπο ολόκληρη η συλλογιστική που συνδέει στο μυαλό των αυτόκλητων υπερασπιστών της ηθικής εξελίξεις οι οποίες με μια πρώτη ανάγνωση ήταν παντελώς άσχετες μεταξύ τους. Η περιστολή δηλαδή μιας νεανικής αυθάδειας με ασήμαντη ως προς το ποινικό της περιεχόμενο σημασία θεωρείται καθοριστική προκειμένου να περισταλεί εν τη γενέσει της μια εξέλιξη που πρόκειται να οδηγήσει τη νέα γενιά αναπότρεπτα στον σωματικό και κυρίως στον ηθικό της εκφυλισμό. Ο αντεισαγγελέας καταλήγει για το ζήτημα αυτό με τις κάτωθι διαπιστώσεις:

50. «Στην κατηγορία των σαδιστών νεκροφίλων ανήκουν οι δράκοι. Ομιλούν οι εκπρόσωποι της επιστήμης, της τάξεως και του νόμου διά τα τελευταία ει-δεχθή εγκλήματα», *Ακρόπολις*, 21.4.1959.

51. Στο ίδιο.

Επί του παρόντος δεν φαίνεται ότι η κατάσταση εν Αθήναις προσέλαβεν τοιαύτην μορφήν, ώστε να δύναται να λεχθή ότι ευρισκόμεθα προ σεξουαλικών εγκλημάτων εξαιρετικής βαρύτητος, ούτε συνεπώς περί εγκληματιών ιδιαιτέρως επικινδύνων ή υπό την εκτεθείσαν έννοιαν του Δράκου. Δεδομένου όμως ότι το έγκλημα ομοιάζει με την πυρκαϊάν [...] τίποτα δεν αποκλείει τα λαμβάνοντα σήμεραν χώραν ανωτέρω ουχί σοβαρά κρούσματα εγκλημάτων σεξουαλικής μορφής (έστω και υπό την μορφήν ανηθίκων επιθέσεων) να προσλάβουν εις το μέλλον άκρως επικίνδυνον χαρακτήραν [...].⁵²

Τις ίδιες μέρες, και μέσα στον ορυμαγδό των συνταρακτικών εξελίξεων που αφορούσαν (κυρίως) τη δράση του «δράκου του Σέιχ Σου», ο υπουργός Δικαιοσύνης Κ. Καλλίας⁵³ θα τροποποιήσει επί το αυστηρότερο το νομοσχέδιο που αφορούσε την περιστολή του τεντιμποϊσμού λόγω «της παρατηρούμενης εσχάτως αυξήσεως των κρουσμάτων θρασύτητας εκ μέρους νεαρών αλητών δι' επιθέσεων κατά γυναικών και άλλων πράξεων προκλητικότητας και βιαιότητας»,⁵⁴ επισημαίνοντας ως σκοπό της νομοθετικής του πρωτοβουλίας «την εκρίζωσιν του κακού εν τη γενέσει του».⁵⁵

ΘΑΡΡΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑ! ΠΛΗΣΙΑΖΟΜΕΝ ΕΙΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ!

Με τα ωραία αυτά λόγια του μετρ της ιστορικής αφήγησης Γουίλ Ντιράν,⁵⁶ κάπου εδώ θα πρέπει μάλλον να προβούμε

52. Στο ίδιο.

53. Σειρά τοποθετήσεων και συνεντεύξεων του υπουργού για το θέμα της αντιμετώπισης της νεανικής παραβατικότητας στο: Κωνσταντίνος Μ. Καλλίας, *Η εγκληματικότητα και ιδίως των ανηλίκων*, Αθήνα, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1961.

54. «Ετροποποιήθη επί το αυστηρότερον το νομοσχέδιον διά τους τέντυ μπόυς», *Ακρόπολις*, 16.4.1959.

55. Στο ίδιο.

56. Will Durant, *Παγκόσμιος ιστορία του πολιτισμού*, τόμ. 7, Αθήνα, Συρόπουλος, 1957, σ. 1083.

στην αναγκαία αποτίμηση των όσων προηγήθηκαν. Ας κλείσουμε τον κύκλο όπως τον ανοίξαμε, ξαναπιάνοντας το ερώτημα που υπαινικτικά αφήσαμε να αιωρείται σε σχέση με τη «μακρά δεκαετία του '60» και τις απαρχές της. Πότε άραγε αυτή ξεκινάει στην ελληνική περίπτωση; Δεν ανήκει στους στόχους του ανά χείρας κειμένου να προτείνει κάτι επ' αυτού και πολύ περισσότερο δεν θα είχε κάτι τέτοιο νόημα στην καταληκτική του παράγραφο. Μια σκέψη, ωστόσο, δεν θα ήταν χωρίς νόημα. Έχουμε υποστηρίξει σε προηγούμενες δουλειές ότι η εμφάνιση του ροκ εντ ρολ στην Ελλάδα το 1956 συνοψίζει και κυρίως συμβολοποιεί την έλευση του αμερικανικού πολιτισμού και τρόπου ζωής γενικότερα στη χώρα, απελευθερώνοντας έναν ελληνικής κοπής ηθικό πανικό που δεν διαφέρει και πολύ από εκείνους που συναντάμε διεθνώς. Υπό την έννοια αυτή, τόσο ο Ν. 4000 όσο και η προηγηθείσα συζήτηση σε σχέση με τις «καταστροφικές συνέπειες» που έχει ήδη επιφέρει η προϋούσα υποχώρηση του σεμνού και ελληνοπρεπούς τρόπου ζωής καθορίζονται από μια σειρά σεξουαλικών εγκλημάτων και από]'πρωτοφανείς κατηγορίες για «ανωμαλία» και διαστροφή, που υποτίθεται πως αποδεικνύουν, για τους υπερασπιστές της παράδοσης, τη διαβρωτική ικανότητα του σύγχρονου, μεταπολεμικού, τρόπου ζωής. Με τις υπερβολές της και έχοντας λιπανθεί επαρκώς από αστυνομικές υποθέσεις που σόκαραν το «ευρύ κοινό», η συζήτηση αυτή αποτελεί την κορύφωση αλλά συνάμα και την ταφόπλακα μιας προσπάθειας για επαναφορά της ελληνικής κοινωνίας σε μια εποχή που έχει περάσει πλέον ανεπιστρεπτί. Σύντομα τούτο θα φανεί. Η δεκαετία του '60 θα ξεκινήσει λίγο αργότερα δυναμικά με λογότυπό της το 1-1-4 και μια «αυθάδεια» που γρήγορα θα πολιτικοποιηθεί, ενώ η πολιτισμική επανάσταση των νέων θα φέρει και στη χώρα μας μια σεξουαλικότητα που θα απαξιώσει πλήρως τον καθωσπρεπισμό, την πουριτανική υποκρισία του γεροντοκορισμού. Καθόλου άσχημα.

«ΦΥΣΙΚΑ ΤΕΚΝΑ», «ΝΟΘΑ» - 'Η ΑΠΛΩΣ ΤΑ «ΜΠΑΣΤΑΡΔΑ» ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΥΑΛΩΤΟΤΗΤΑ 'Η ΣΥΝΕΙΔΗΤΗ ΑΠΕΙΘΑΡΧΙΑ;

Τρύφωνας Λεμοντζόγλου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι η μελέτη του φαινομένου της αύξησης των εκτός γάμου γεννήσεων στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα. Σε αντίθεση με κομμάτι της σχετικής βιβλιογραφίας που ταυτίζει τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου με την «ευαλωτότητα» των γυναικών,¹ αφετηρία της δικής μου προσέγγισης είναι η πεποίθηση πως η αύξηση της εξώγαμης γεννητικότητας κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα σηματοδοτεί, μεταξύ άλλων, τη διαμόρφωση και καλύτερη εμπέδωση μιας «νέας» κουλτούρας και κοινωνικής συμπεριφοράς, ιδιαίτερα δημοφιλούς στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, εκτός των πλαισίων που έθετε η κυρίαρχη αστική ηθική. Αξίζει εδώ να σημειωθεί πως η ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία συχνά παραβλέπει, θεωρούμε, τον πολιτικό χαρακτήρα του ζητήματος των «νόθων» παιδιών, δηλαδή το γεγονός ότι το κρατικό ενδιαφέρον που εισέρχεται σταδιακά στην εν λόγω θεματική έχει να κάνει με τον πυρήνα του τρόπου με τον οποίον ορίζεται η ίδια η έννοια του ανθρώπινου αυτοπροσδιορισμού και η διαχείριση της ανθρώπινης επιθυμίας, ακόμη και μέσα από τη διάκριση μεταξύ «γνησίων» και «νόθων» τέκνων. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι στις προνεωτερικές κοινωνίες δεν υπήρχε καμία ουσιαστική διαφορά στο δικαίωμα ανάμεσα στα παιδιά εντός και

1. Louise A. Tilly, John W. Scott, Miriam Cohen, «Women's Work and European Fertility Patterns», *The Journal of Interdisciplinary History* 3 (1976), σ. 447-476.

εκτός γάμου.² Παρ' όλα αυτά, η κυρίαρχη βιβλιογραφία τείνει να αντιμετωπίζει τα εξώγαμα παιδιά εκτός του πλαισίου των καθαυτό κρατικών παρεμβάσεων, που στην ουσία γίνονται βασική πλευρά όχι προστασίας αλλά σύγχρονων μορφών κυριαρχίας, μέσα από μια εξουσία που αναλαμβάνει να διαχειριστεί το πρόβλημα των «νόθων» παιδιών, διατυπώνοντας παράλληλα τον «ανήθικο» βίο από τον οποίον δημιουργήθηκαν με αποτέλεσμα να εντοπίζεται σε αυτά μια ιδιότυπη εγκληματική συμπεριφορά.³ Κυρίαρχη ήταν η πεποίθηση ότι το φαινόμενο των «νόθων» παιδιών περιορίζεται αποκλειστικά και μόνο στην εκμετάλλευση των φτωχών κοριτσιών, κυρίως των υπηρετριών, από τους άνδρες,⁴ κάτι που σαφέστατα ισχύει σε πολλές περιπτώσεις, χωρίς όμως να είναι ικανό να εξηγήσει ολόπλευρα και αποτελεσματικά τη σημαντική αύξηση των εκτός γάμου γεννήσεων στις περισσότερες χώρες του κόσμου καθ' όλη σχεδόν τη διάρκεια του 19ου και 20ού αιώνα.

Έτσι, μέσα από τη μελέτη της αύξησης των εκτός γάμου γεννήσεων στην Ελλάδα ήδη από τα χρόνια του Μεσοπολέμου, προτείνουμε ότι μπορούμε να εξάγουμε κάποια πρώτα ασφαλή συμπεράσματα για την ανάδυση ενός εναλλακτικού μηχανισμού αντίληψης και κοινωνικής συμπεριφοράς γύρω από την ίδια την έννοια της ζωής και της ανθρωπίνης επιθυμίας, πιθανώς επηρεασμένη και από το σοβιετικό μοντέλο, όπως κάνει την εμφάνισή του και στον *Ριζοσπάστη* τη δεκαετία του 1920.⁵ Αποτέλεσμα είναι, ίσως ακριβώς γι' αυτό τον λόγο, η

2. Edward Shorter, *Σεξουαλικότητα, έρωτας και οικογένεια. Ευρώπη και Βόρεια Αμερική 17ος-20ός αιώνας*, Αθήνα, Νεφέλη, 2009.

3. Δήμητρα Τζανάκη, «Το ζήτημα των αμβλώσεων στην ύστερη νεωτερικότητα», *Marginalia* (2020), <https://marginalia.gr/arthro/to-zitima-ton-amvloseon-stin-ysteri-neoterikotita/>.

4. Ποθητή Χαντζαρούλα, *Σμιλεύοντας την υποταγή. Οι έμμισθες οικιακές εργάτριες στην Ελλάδα το πρώτο μισό του 20ού αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2012.

5. Έφη Τσέα, «Από την ελευθερία στο ξερίζωμα του έρωτα. Το σταλινικό ιδιώνυμο και η αποδοχή της αστικής ηθικής», σε αυτό τον τόμο.

διαχείριση του προβλήματος των «νόθων» παιδιών να εισέρχεται σταδιακά στο πεδίο ελέγχου και παρέμβασης του αστικού κράτους, ως ένα ακόμη εναλλακτικό μέσο αντιμετώπισης της ανόδου του κομμουνισμού. Σ’ αυτό το πλαίσιο, θεωρούμε ότι η αύξηση των εκτός γάμου γεννήσεων στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα σηματοδοτεί, μεταξύ άλλων, την υιοθέτηση και ανάπτυξη νέων μορφών και εναλλακτικών σχημάτων οικογενειακής ζωής και γονεϊκότητας, και μάλιστα σε μια περίοδο που παράλληλα εισάγεται ένας ευγονικός λόγος από τους θεσμούς του αστικού κράτους. Αυτός ο λόγος αναφέρεται στην αυστηροποίηση του κρατικού ελέγχου ακόμη και στο πεδίο των διαπροσωπικών σχέσεων με στόχο την επιβολή της κοινωνικής πειθαρχίας και της υπακοής στον πληθυσμό, και ειδικότερα στα λαϊκά στρώματα.⁶ Επιπρόσθετα, στο δεύτερο μέρος αυτού του άρθρου αναδεικνύεται και η παρακάτω ιδιότυπη αναλογία: ένα πλήθος παραγόντων που συνδέονται με την «κοινωνική ευπάθεια» και την «ευαλωτότητα» των γυναικών βρέθηκε πως ασκούσε μακροχρόνιες αρνητικές επιδράσεις στις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου στην Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να αμφισβητήσουμε, τουλάχιστον για την ελληνική περίπτωση, μία από τις κυρίαρχες βιβλιογραφικές αντιλήψεις για τον χαρακτήρα των εκτός γάμου γεννήσεων: εκείνη που ταυτίζει αναγκαστικά την εξώγαμη γεννητικότητα με τις «ευάλωτες κοινωνικά ομάδες», συνδέοντας μάλιστα το φαινόμενο της αύξησης των «νόθων» παιδιών με την παραβατική και βίαιη συμπεριφορά.⁷

6. Δήμητρα Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού», *Κοινωνικές Επιστήμες* 11 (Φεβρουάριος 2020), σ. 168-185 και Δήμητρα Τζανάκη, «Πορνεία και ανελευθερία», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 150 (2018), σ. 111-149.

7. Patrick Fagan, «The Real Root Cause of Violent Crime: The Breakdown of Marriage, Family and Community», *Heritage Foundation* 17 (1995) και Todd Kendall, Robert Tamura, «Unmarried fertility, crime, and social stigma», *The Journal of Law and Economics* 53/1 (2010), σ. 185-221.

Αν και η προσπάθεια ανίχνευσης και ερμηνείας των βασικών παραγόντων που οδήγησαν στην αύξηση των εκτός γάμου γεννήσεων στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα είναι πολυδιάστατη και χρήζει σαφώς περαιτέρω επεξεργασίας και ανάλυσης (τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά), ευελπιστούμε πως τα ευρήματα αυτού του άρθρου θα αποτελέσουν το πρώτο έναυσμα για την αποκωδικοποίηση μιας κρυφής αντίστασης που μένει ακόμη να ειπωθεί.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Σύμφωνα με τη μαρξιστική προσέγγιση αλλά και τη μαρξιστική φεμινιστική σκέψη, οι κοινωνικές αλλαγές δεν χαρακτηρίζονται μόνο από νέες υλικές παραγωγικές δυνάμεις, αλλά και από νέες μορφές κοινωνικής συνείδησης, έκφρασης, φιλοσοφικών θεωρήσεων και ηθικής.⁸ Σ' αυτήν τη βάση, η προέλευση και η κατεύθυνση της όποιας μεταβολής στη συνείδηση των ανθρώπων έχει πάντοτε αφετηρία τις ανάγκες της ίδιας της υλικής ζωής και είναι αναπόσπαστη από τη διαδικασία της κοινωνικής εξέλιξης.⁹ Έτσι, με την αλλαγή των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών, οι άνθρωποι αλλάζουν τις αντιλήψεις τους, τις συνήθειές τους, καθώς και τους ηθικούς τους κανόνες, ακριβώς μέσα από ένα καθεστώς εξουσίας που τους επιβάλλεται, τότε με κατασταλτικό και τότε με θετικό τρόπο.¹⁰

8. Karl Marx, Friedrich Engels, *Collected Works of Karl Marx and Friedrich Engels*, Λονδίνο, Lawrence & Wishart, 2010[1845].

9. Τάσος Χρονάς, «Φιλοσοφία και Ηθική», *Ριζοσπάστης* (Ιδεολογία), 11.1.2004, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=2124681>.

10. Wilhelm Reich, *Οι ρίζες της σεξουαλικής καταπίεσης*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 1980.

Τέτοιες πτυχές αναδεικνύονται και με το πέρασμα της κοινωνίας από τις μη εμπορευματικές στις σύγχρονες καπιταλιστικές μορφές παραγωγής, επιφέροντας σημαντικές αλλαγές στη δομή της παραδοσιακής-πατριαρχικής οικογένειας.¹¹ Αξίζει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η μετάβαση αυτή δεν αποτελεί παρά τη σταδιακή αντικατάσταση των παραδοσιακών μορφών πατριαρχίας με νέες πιο ευέλικτες δομές, εξίσου πατριαρχικές και αντιδραστικές, καλύτερα προσαρμοσμένες όμως στις ανάγκες της σύγχρονης καπιταλιστικής πραγματικότητας.¹² Τον αντιδραστικό χαρακτήρα αυτής της μετάβασης φωτίζει, άλλωστε, διεξοδικά και η Σίλβια Φεντερίτσι (2019).¹³ Παρ' όλα αυτά, μπορούμε να πούμε πως η επικράτηση των κεφαλαιοκρατι-

11. Τέτοιες αλλαγές ήταν: Η αντικατάσταση των μεγάλων εκτεταμένων οικογενειών από τις μικρές πυρηνικές οικογένειες (William J. Goode, *World revolution and family patterns*, Νέα Υόρκη, The Free Press of Glencoe, 1963), η αύξηση της κοινωνικής κινητικότητας από την ύπαιθρο στην πόλη (Elinor Accampo, *Industrialization, Family Life, and Class Relations: Saint Chamond, 1815-1914*, Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1989), η διαμόρφωση μιας «νέας» καπιταλιστικής ηθικής που βασιζόταν στην ατομικότητα και στον εγωκεντρισμό (Marx Weber, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, Αθήνα, Gutenberg, 2006[1905]), η είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας [ByGail Braybon, *Women Workers in the First World War*, Νέα Υόρκη-Λονδίνο, Routledge, 2013 και Claudia Goldin, Kenneth Sokoloff, «Women, children, and industrialization in the early republic: evidence from the manufacturing censuses», *Journal of Economic History* 42 (1982)], η αύξηση της διαζευκτικότητας, κυρίως ως αποτέλεσμα της οικονομικής ανεξαρτησίας των γυναικών [Steven Ruggles, «The rise of divorce and separation in the United States, 1880-1990», *Demography* 34 (1997) και Robert Schoen κ.ά., «Women's employment, marital happiness, and divorce», *Social Forces* 81/2 (2002)], η μείωση της δημοφιλίας του γάμου [Ulrich Beck, Elisabeth Beck-Gernheim, *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences*, Λονδίνο, SAGE, 2002 και Zheng Wu, «Cohabitation: An Alternative Form of Family Living», *European Journal of Population* 18/4 (2002)].

12. Διάλεξη του Τμήματος για την Ιστορία των Γυναικών της ΚΕ του ΚΚΕ, «Για το γυναικείο ζήτημα», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση* 1 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2014), <https://www.komep.gr/m-article/014825de-f42a-11e9-95d7-3ed1504937da/>.

13. Silvia Federici, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα. Γυναίκες, σώμα και πρωταρχική συσσώρευση*, Αθήνα, Εκδόσεις των Ξένων, 2014.

κών σχέσεων παραγωγής, τουλάχιστον ιστορικά, συμπίπτει με την εμφάνιση και ανάπτυξη νέων μορφών οικογενειακής ζωής και γονεϊκότητας, μεταξύ των οποίων και οι γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου.¹⁴ Στον ίδιο ακριβώς άξονα κινείται και η θεωρία της λεγόμενης «πρώιμης σεξουαλικής επανάστασης» του Έντουαρντ Σόρτερ.¹⁵ Σύμφωνα με αυτήν, η ανάπτυξη του σύγχρονου βιομηχανικού καπιταλισμού στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα συνοδεύτηκε από μια πρώτη λιγότερο δημοφιλή «σεξουαλική επανάσταση», που προηγήθηκε εκείνης της δεκαετίας του '60, συνδεδεμένη με τη σταδιακή απενοχοποίηση των προγαμιαίων σχέσεων και κατά συνέπεια την αύξηση των εκτός γάμου γεννήσεων, οι οποίες δικαιολογούνταν από τις ίδιες τις γυναίκες ως αποτέλεσμα πάθους και έρωτα, κάτι σχεδόν ανήκουστο παλαιότερα. Αντίστοιχα συμπεράσματα και προβληματισμούς θα μπορούσαμε να προτείνουμε και για την περίοδο στις αρχές του 20ού αιώνα, μέχρι τη δεκαετία του 1930, όσον αφορά και την ελληνική περίπτωση,¹⁶ ιδιαίτερα κάτω από την ομπρέλα του σεξουαλικού κινήματος του Μάγκνους Χίρσφελντ (Magnus Hirschfeld, 1868-1935), αλλά και της σεξουαλικοπολιτικής πλατφόρμας του Βίλχελμ Ράιχ (Wilhelm Reich, 1897-1957).¹⁷ Αν και από διαφορετική αφετηρία, και οι δύο συγκλίνουν στο ότι νέες μορφές πειθάρχησης και εξουσίας γιγαντώνονται στο πλαίσιο του συνολικού

14. MariaJose Gonzalez Lopez, Montserrat Solsona Pairó, «Households and families: changing living arrangements and gender relations», στο Simone Duncan, Birgit Pfau-Effinger (επιμ.), *Gender, Economy and Culture in the European Union*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 2000, σ. 49-86 και Jane Lewis, *The end of marriage? Individualism and intimate relations*, Τσέλτεναμ, Edward Elgar Publishing, 2001.

15. Edward Shorter, «Female emancipation, birth control and fertility in European history», *The American Historical Reviews* 78 (1973), σ. 605-640.

16. Δ. Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού», ό.π., σ. 2 και Δ. Τζανάκη, «Πορνεία και ανελευθερία», ό.π., σ. 2.

17. Wilhelm Reich, *Η πάλη των τάξεων και η ψυχανάλυση*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 1977.

βιοπολιτικού ελέγχου του πληθυσμού με στόχο τη ρύθμιση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και επιθυμίας, τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό χώρο, στην πανοπτική αντίληψη της αστικής ηθικής. Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο ότι η αντιμετώπιση και η διαχείριση του προβλήματος των παιδιών εκτός γάμου τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο στην Ελλάδα προκύπτει, όπως προτείνουμε, σε μια προσπάθεια αποδιάρθρωσης αυτού που περιγραφόταν από τον κυρίαρχο αστικό λόγο της εποχής ως «ανηθικότητα», η οποία εκφράστηκε και με την εισαγωγή μιας σειράς μέτρων κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920.¹⁸

ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ (ΜΕΡΟΣ Α΄) ΟΙ ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ ΠΑΙΔΙΩΝ ΕΚΤΟΣ ΓΑΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1922-1938)

Η ανοδική πορεία που καταγράφουν τα ποσοστά των εκτός γάμου γεννήσεων στην Ελλάδα καθ΄ όλη σχεδόν τη διάρκεια του 20ού αιώνα¹⁹ παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, πολύ περισσότερο αν αναλογιστούμε την παράλληλη πτώση της συνολικής γεννητικότητας κατά την ίδια χρονική περίοδο.²⁰ Η συνύπαρξη των δύο αντίρροπων αυτών τάσεων μεταξύ εξώγαμης και συνολικής γεννητικότητας στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα είναι ευδιάκριτη ακόμη και αν περιορίσουμε την εικόνα στα χρόνια του Μεσοπολέμου,²¹ γεγονός που αναδεικνύει, όπως προτείνουμε, τη διαμόρφωση μιας εναλλακτικής αντίληψης και κοινωνικής συμπεριφοράς που εξέφραζε κυρί-

18. Δ. Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού», ό.π., σ. 2 και Δ. Τζανάκη, «Πορνεία και ανελευθερία», ό.π., σ. 2.

19. Βλ. Σχήμα 1 στο <http://trifonaslemon.blogspot.com/2021/11/blog-post.html?m=1>

20. Βλ. Σχήμα 2, στο *ίδιο*.

21. Βλ. Σχήμα 3 και 4, στο *ίδιο*.

ως τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και που ενδεχομένως να αντικατοπτρίζει τις παραλλαγές μιας γενικότερης αντίστασης. Αυτή η αντίσταση έθετε σε αμφισβήτηση την κυρίαρχη αστική ηθική και τα παραδοσιακά-πατριαρχικά πρότυπα και αξίες αναφορικά με την οικογένεια, τον γάμο, τις σχέσεις και τον έρωτα. Πιο συγκεκριμένα, οι εκτός γάμου γεννήσεις στην Ελλάδα καταγράφουν μια σαφή ανοδική τάση για ολόκληρη την περίοδο 1928-1938, ενώ, αντιθέτως, η συνολική γεννητικότητα εμφανίζει σημαντική πτώση κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1930, έπειτα από μια περίοδο σταθεροποίησης.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να επισημάνουμε ότι η ανοδική πορεία των εκτός γάμου γεννήσεων στην Ελλάδα στα τέλη της δεκαετίας του 1920 λαμβάνει χώρα σε μια περίοδο που συμπίπτει χρονικά με το εγχείρημα του λεγόμενου «αστικού εκσυγχρονισμού» της χώρας,²² που στην ουσία έθεσε τις βάσεις για την εδραίωση της αστικής εξουσίας στην Ελλάδα. Ακόμη πιο ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι η αύξηση των εκτός γάμου γεννήσεων σημειώνεται σε μια περίοδο που παράλληλα εξελίσσεται μια οργανωμένη προσπάθεια του αστικού κράτους να επιβάλει την «κοινωνική πειθαρχία» στον πληθυσμό, ιδιαίτερα στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, με στόχο να εμποδίσει έναν νέο «εσωτερικό εχθρό», τις κομμουνιστικές ιδέες και τον κύριο εκφραστή αυτών, το νεοσύστατο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος.²³ Ακριβώς στο πλαίσιο αυτό, η κυβέρνηση του Βενιζέλου ανήγαγε σταδιακά σε επίσημη κρατική ιδεολογία τον αντικομμουνισμό, κάτι που εκφράστηκε άλλωστε και με το περίφημο «ιδιώνυμο» (βλ. Νόμος 4229 του 1929 «Περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστα-

22. Σπύρος Τζόκας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928-1932*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2002.

23. Δημήτρης Μπαχάρας, «Μελετώντας τις απαρχές του αντικομμουνισμού τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα», *Μνήμων* 29 (2008), σ. 175-198.

σίας των ελευθεριών των πολιτών»²⁴). Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως ο Νόμος 3032 του 1923 «Περί των μέτρων προς καταπολέμησιν των αφροδισίων νοσημάτων και περί ασέμνων γυναικών», η περίφημη διάταξη υπό τον τίτλο «Περί ωρισμένου μήκους φουστών δεσποινίδων άνω των 12 ετών και κυριών κυκλοφορουσών εις δημόσια εν γένει μέρη και κέντρα» του 1925, καθώς και πλήθος άλλων προηγούμενων διατάξεων και νόμων που προηγήθηκαν είχαν ήδη προετοιμάσει το έδαφος για την άσκηση πειθαρχικών διώξεων εναντίον όσων «απέκλιναν» της πρόπουσας κοινωνικής συμπεριφοράς.²⁵ Την ίδια εποχή, η Αλεξάνδρα Κολοντάι (1872-1952) φιγουράρει στον *Ριζοσπάστη*,²⁶ ενώ η κομμουνιστική πτέρυγα του γυναικείου κινήματος στην Ελλάδα αλλάζει την κυρίαρχη ατζέντα που είχε μέχρι τότε επιβάλει ο αστικός φεμινισμός, διακηρύσσοντας, μεταξύ άλλων, τις διεκδικήσεις και τα κατορθώματα της Μεγάλης Οκτωβριανής Επανάστασης του 1917 (βλ. πλήρη παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες, καθιέρωση του πολιτικού γάμου, δικαίωμα και των δύο συζύγων στο διαζύγιο, δικαίωμα στην άμβλωση, κατάργηση των νόμων που διέκριναν το «νόμιμο» από το εξώγαμο παιδί κ.λπ.).²⁷ Είναι άλλωστε ενδεικτικό ότι στη θέση 12 του προγράμματος που ψηφίστηκε στο πρώτο Πανελλαδικό Σοσιαλιστικό Συνέδριο, στο οποίο ιδρύθηκε το ΣΕΚΕ –μετέπειτα ΚΚΕ–, αναφέρεται το παρακάτω αίτημα: «Πλήρης αστική, πολιτική, οικονομική και κοι-

24. Ένθετη Έκδοση: 7 ΜΕΡΕΣ, «Το ιδιώνυμο», *Ριζοσπάστης*, 14.7.2002, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=1341062>.

25. Δ. Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού», ό.π., σ. 2 και Δ. Τζανάκη, «Πορνεία και ανελευθερία», ό.π., σ. 2.

26. Έφη Τσέα, «Από την ελευθερία στο ξερίζωμα του έρωτα. Το σταλινικό ιδιώνυμο και η αποδοχή της αστικής ηθικής» (σε αυτό τον τόμο).

27. Βαγγελιώ Δερμιτζάκη, «Γυναίκα και Οκτωβριανή Επανάσταση», ιστοσελίδα του Συλλόγου Εκπαιδευτικών Π. Ε. «Αλέξανδρος Δελμούζος», <https://www.syllogosdelmouzos.gr/index.php/arhtra/125-gynaika-kai-oktovriani-epanastasi-tis-dermitzaki-vaggelios-melos-ton-agonistikon-kiniseon-ekpaideftikon>.

νωνική εξίσωσης των γυναικών προς τους άνδρες. Κατάργησις όλων των νόμων που περιορίζουν τα δικαιώματα της γυναίκας και του νόθου παιδιού».²⁸ Έτσι, και με αφορμή τον κοινωνικό «κίνδυνο» των «ακόλαστων» του 19ου αιώνα, των «κοινών» των αρχών του 20ού αιώνα και μετέπειτα των «άσεμνων», των «ελευθέρων» και των «κομμουνιστριών» του Μεσοπολέμου, διαμορφώθηκε ένα ευρύτερο πλαίσιο μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου, το οποίο στηρίχθηκε έντονα στον ιατρικό λόγο και στη βιοεξουσιαστική/βιοπολιτική ρητορική και πρακτική, με κύριο στόχο την κατάπνιξη κάθε νέας ιδέας και ριζοσπαστικής συμπεριφοράς που ξεπερνούσε τα όρια της αστικής «πραγματικότητας» και απειλούσε την κυριαρχία της. Τη διαμόρφωση αυτού του πλαισίου στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου περιγράφει εκτενώς η Δήμητρα Τζανάκη (2020, 2018),²⁹ ενώ την ιστορική αφετηρία και τη σημασία της δίωξης της γυναικείας σεξουαλικότητας που λαμβάνει χώρα παράλληλα με την άνοδο των σύγχρονων καπιταλιστικών σχέσεων αναλύουν οι Σίλβια Φεντερίτσι (2019, 2014) και Βίλχελμ Ράιχ (1980),³⁰ όσον αφορά την ευρωπαϊκή πραγματικότητα.

Επιστρέφοντας στα εμπειρικά μας ευρήματα, αξίζει να σημειωθεί ότι η αρχική μείωση της συνολικής γεννητικότητας στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1920 αντικατοπτρίζει εν μέρει τις συνέπειες της εμπλοκής της χώρας σε μια σειρά διαδοχικών πολέμων από το 1897 έως το 1922, ενώ η απότομη αύξηση που ακολουθεί στο δεύτερο μισό της ίδιας δεκαετίας σηματοδοτεί ουσιαστικά την επιστροφή της συνολικής γεννητικότητας στα προπολεμικά επίπεδα. Αναφορικά με τις εκτός γάμου γεννήσεις, πέρα από τη σημαντική αύξηση που σημειώνουν κατά

28. ΚΕ του ΚΚΕ, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1918-1939*, Σύγχρονη Εποχή, 2018.

29. Δ. Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού», ό.π., σ. 2 και Δ. Τζανάκη, «Πορνεία και ανελευθερία», ό.π., σ. 2.

30. S. Federici, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα*, ό.π., σ. 3, Silvia Federici, *Το κυνήγι των μαγισσών χθες και σήμερα*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις των Ξένων, 2019, και W. Reich, *Οι ρίζες της σεξουαλικής καταπίεσης*, ό.π., σ. 3.

την περίοδο του Μεσοπολέμου, αξιοσημείωτη είναι η μεγάλη απόσταση που χωρίζει την Αττική και τα Επτάνησα από τις βόρειες περιοχές της χώρας.³¹ Γενικότερα, τα βόρεια εδάφη της χώρας (βλ. Θεσσαλία, Μακεδονία, Ήπειρος και Θράκη) προσαρτήθηκαν στο ελληνικό κράτος αρκετά χρόνια μετά την Επανάσταση του 1821, με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζονται από ένα πολύ διαφορετικό μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης σε σχέση με την υπόλοιπη Ελλάδα, βασιζόμενο στην ύπαρξη μεγάλων ιδιοκτησιών γης (τσιφλίκια) που ευνοούσαν τη συντήρηση εκτεταμένων εκμεταλλευτικών παραγωγικών σχέσεων με ζωντανά ακόμη τα «ημι-φεουδαρχικά» κατάλοιπα, καθυστερώντας έτσι την επέκταση των σύγχρονων κεφαλαιοκρατικών σχέσεων στις περιοχές αυτές. Αντιθέτως, οι περιοχές που απελευθερώθηκαν νωρίτερα, καθιστώντας το πρώτο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος (βλ. Στερεά Ελλάδα και Πελοπόννησος), σηματοδεύτηκαν από ιδιαίτερα ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις προς όφελος των μικροκαλλιεργητών και ακτημόνων αγροτών (βλ. αγροτική μεταρρύθμιση του 1871), αναπτύσσοντας ένα πιο «δημοκρατικό» οικονομικό μοντέλο, με κορμό τη μικρή οικογενειακή ιδιοκτησία στην αγροτική παραγωγή. Παράλληλα, ένα τρίτο διακριτό οικονομικό και κοινωνικό πεδίο αναδύθηκε, αποτελούμενο από τα ελληνικά νησιά, πολλά από τα οποία δεν γνώρισαν σχεδόν ποτέ τον οθωμανικό ζυγό (βλ. Επτάνησα) ή απολάμβαναν ένα ειδικό καθεστώς σχετικής αυτονομίας (βλ. προνομιούχα νησιά του Αρχιπελάγους). Τέλος, η περίοδος της βενετοκρατίας σε αρκετά από τα ελληνικά νησιά, καθώς και η συχνή απουσία των ανδρών,³² συνέβαλαν πιθανώς στη διαμόρφωση μιας πιο «προοδευτικής» κοινωνικής πραγματικότητας

31. Βλ. Σχήμα 5 στο <http://trifonaslemon.blogspot.com/2021/11/blog-post.html?m=1>. Η πρωτοκαθεδρία της Αττικής και των Επτανήσων αναφορικά με τα πολύ υψηλά ποσοστά της εξώγαμης γεννητικότητας στην Ελλάδα διακρίνεται ήδη από την περίοδο 1859-1884 (βλ. Σχήμα 6, στο ίδιο).

32. Marina Petronoti, «The economic autonomy of rural women: A survey of the Mediterranean with specific reference to three Greek islands», *The Greek Review of Social Research* 1 (1981), σ. 6-19.

για τις γυναίκες, πολύ πιο κοντά στα δυτικά πρότυπα, που επέτρεπε, μεταξύ άλλων, μια σχετική ανεκτικότητα στο φαινόμενο των «νόθων» παιδιών. Στην ουσία, το χάσμα που διακρίνεται ανάμεσα στην Αττική και τα Επτάνησα με τις βόρειες περιοχές της χώρας ως προς τα ποσοστά της εξώγαμης γεννητικότητας (κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τα ποσοστά του γυναικείου εγγραμματισμού, αλλά και με τα ποσοστά των διαζευγμένων γυναικών)³³ μπορεί ενδεχομένως να εξηγηθεί αποτελεσματικά στο γενικότερο πλαίσιο της θεωρίας των Έγκερμαν, Μαρισκάλ και Σοκόλοφ (2009, 2002),³⁴ οι οποίοι δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στη σημασία της «ποιότητας» των θεσμών («καλές» και «κακές» πολιτικές) στη δημιουργία έντονα διαφοροποιημένων δρόμων οικονομικής ανάπτυξης μεταξύ χωρών και περιοχών. Τέτοιες πτυχές αναδεικνύει έμμεσα και η Σίλβια Φεντερίτσι (2019),³⁵ εντοπίζοντας τις απαρχές και την ένταση του κυνηγιού των μαγισσών στις περιοχές εκείνες όπου προϋπήρξαν μεγάλες περιφράξεις των πρώην κοινών (κοινοτικών) γαιών από τους πλούσιους γαιοκτήμονες, γεγονός που ενέτεινε τη φτώχεια και τις κοινωνικές ανισότητες, περιθωριοποιώντας παράλληλα τους οικονομικά ασθενέστερους, με πρώτα θύματα τις γυναίκες και τους γηραιότερους.

Προκειμένου να ξεφύγουμε από τα όρια μιας απλής μονοδιάστατης ανάλυσης του φαινομένου της αύξησης των εκτός γάμου γεννήσεων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, κατασκευ-

33. Tryfonas Lemontzoglou, «Three Essays on Literacy Development, Marital Instability, and Births Outside Marriage: Empirical Evidence from the Late Nineteenth- and Early Twentieth-Century Greece», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, University of Siena, 2019.

34. Stanley Engerman, Elisa Mariscal, Kenneth Sokoloff, «The Evolution of Schooling in the Americas, 1800-1925», στο David Eltis, Frank Lewis, Kenneth L. Sokoloff (επιμ.), *Human capital and institutions: a long run view*, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 2009, και Stanley Engerman, Elisa Mariscal, Kenneth Sokoloff, «Schooling, Suffrage, and the Persistence of Inequality in the Americas, 1800-1945», αδημοσίευτο κείμενο, 2002.

35. S. Federici, *Το κυνήγι των μαγισσών χθες και σήμερα*, ό.π., σ. 5.

άσαμε μια νέα βάση δεδομένων που βασίστηκε σε στοιχεία που αντλήθηκαν από τις ετήσιες απογραφές του ελληνικού κράτους κατά τα έτη 1922-1938, καλύπτοντας 32 επαρχίες (provinces) της Ελλάδας. Οι δείκτες που χρησιμοποιήθηκαν καθώς και οι τάσεις εξέλιξής τους κατά τον Μεσοπόλεμο παρουσιάζονται στον Πίνακα 1 στο τέλος του κεφαλαίου. Αναλυτικότερα, οι γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου αποτελούν την κύρια εξαρτημένη μεταβλητή του υποδείγματός μας, ενώ οι διαζευγμένες γυναίκες που ξαναπαντρεύονται, οι γυναίκες που παντρεύονται σε πολύ μικρή ηλικία (κάτω των 20 ετών), η συγκέντρωση των έγγαμων ανδρών στις διάφορες αγροτικές δραστηριότητες, ο αγροτικός «εκσυγχρονισμός» ως προς το ζωικό κεφάλαιο, οι δείκτες θνησιμότητας (συνολική, μητρική και βρεφική), η πληθυσμιακή συγκέντρωση («αστικοποίηση») και η γεωγραφική τοποθεσία (ψευδομεταβλητή) αποτελούν τις ερμηνευτικές μας μεταβλητές (προσδιοριστικοί παράγοντες).³⁶ Όπως δείχνουν τα αποτελέσματά μας (βλ. Πίνακες 2 και 3), το δικαίωμα πρόσβασης των γυναικών στη λήψη διαζυγίου και η σύναψη νέου γάμου βρέθηκαν θετικά και στατιστικά σημαντικά συσχετισμένα με τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου,³⁷ ενώ το φαινόμενο του γάμου σε πολύ μικρή ηλικία για τις γυναίκες βρέθηκε πως είχε αρνητική και στατιστικά σημαντική σχέση

36. Ο βασικός περιορισμός που καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε στο κομμάτι της μοντελοποίησης έγκειται στο γεγονός ότι τα δεδομένα που είναι διαθέσιμα σε ετήσια βάση και παράλληλα καλύπτουν πλήθος περιοχών της Ελλάδας για το διάστημα 1922-1938 αφορούν μόνο τη φυσική κίνηση του πληθυσμού, τις αιτίες θανάτου και τη γεωργία/κτηνοτροφία. Ωστόσο, θεωρούμε πως οι δείκτες που κατασκευάσαμε μπορούν να προσεγγίσουν αποτελεσματικά τους βασικούς κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες που ενδεχομένως συνδέονται με την αύξηση των εκτός γάμου γεννήσεων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου.

37. Μια περιοχή πιο «ανεκτική» στο δικαίωμα της γυναίκας να βγει από έναν γάμο «κακής» ποιότητας μέσω του διαζυγίου και να προχωρήσει στη σύναψη ενός νέου γάμου, ξεπερνώντας μάλιστα το στίγμα που συνόδευε τις διαζευγμένες γυναίκες εκείνης της εποχής, θα ήταν πιθανά το ίδιο «ανεκτική» και απέναντι στις μητέρες παιδιών εκτός γάμου, εκφράζοντας σε γενικές γραμμές μια κάποια πιο «προοδευτική» κουλτούρα.

με την εξώγαμη γεννητικότητα.³⁸ Επιπλέον, θετική σχέση με τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου (αν και όχι στατιστικά σημαντική σε όλες τις παλινδρομήσεις) είχε ο αγροτικός «εκσυγχρονισμός» ως προς το ζωικό κεφάλαιο,³⁹ ενώ αρνητικά και σημαντικά (τουλάχιστον στις περισσότερες παλινδρομήσεις) συσχετιζόταν η συγκέντρωση των έγγαμων ανδρών στις αγροτικές δραστηριότητες με την εξώγαμη γεννητικότητα.⁴⁰ Αρνητικές σχέσεις με τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου εμφάνισαν και οι δείκτες συνολικής και μητρικής θνησιμότητας,⁴¹ ωστόσο, δεν ίσχυε το ίδιο και για τη βρεφική θνησιμότητα, που βρέθηκε θετικά και σημαντικά συσχετισμένη με τις εκτός γάμου γεννήσεις, καταδεικνύοντας έτσι το κοινωνικό στίγμα που συνόδευε τα «νόθα» παιδιά στην Ελλάδα την εποχή εκείνη. Το γεγονός αυτό φαίνεται, άλλωστε, και από το μεγάλο χάσμα που παρουσιάζεται στους θανάτους βρεφών μεταξύ «νόμιμων» και «νόθων» παιδιών.⁴² Τέλος, η πληθυσμιακή συγκέντρωση («αστικοποίηση») είχε θετικές σχέσεις με τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου (όχι πάντοτε στατιστικά σημαντικές), ενώ τα ελληνικά νησιά και οι βόρειες περιοχές της χώρας (γεωγραφικές ψευδομεταβλητές) εμφάνισαν θετικές και αρνητικές συσχετίσεις

38. Ο γάμος σε μικρή ηλικία για τις γυναίκες (κάτω των 20 ετών) θεωρούμε πως εκφράζει την επιβολή της πατρικής εξουσίας στις γυναίκες και ευρύτερα τον έλεγχο της γυναικείας σεξουαλικότητας.

39. Ο δείκτης άλογα/βόδια («αγροτικός εκσυγχρονισμός ως προς το ζωικό κεφάλαιο») θεωρούμε πως εκφράζει μια «τεχνολογικά» πιο ανεπτυγμένη πραγματικότητα στην ελληνική ύπαιθρο, καλύτερα προσαρμοσμένη στις σύγχρονες εμπορευματικές σχέσεις που συνδέονταν με τη μικρή οικογενειακή γεωργία.

40. Η συγκέντρωση των έγγαμων ανδρών στις διάφορες αγροτικές δραστηριότητες θεωρούμε πως εκφράζει την «προσκόλληση» σε πιο παραδοσιακά πρότυπα, αξίες και συμπεριφορές αναφορικά με τον γάμο, τις σχέσεις και την οικογένεια.

41. Οι δείκτες συνολικής και μητρικής θνησιμότητας θεωρούμε πως αντικατοπτρίζουν το χαμηλό βιοτικό επίπεδο, τη μειωμένη πρόσβαση του πληθυσμού σε δομές περίθαλψης και υγείας, αλλά και ευρύτερα τις άσχημες συνθήκες υγιεινής του νοικοκυριού.

42. Βλ. σχήμα 7 στο <http://trifonaslemon.blogspot.com/2021/11/blog-post.html?m=1>

αντίστοιχα, αναδεικνύοντας έτσι τη συνύπαρξη των δύο έντονα διαφοροποιημένων οικονομικών και κοινωνικών πεδίων στα οποία αναφερθήκαμε και προηγούμενα.

ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ (ΜΕΡΟΣ Β΄)
ΟΙ ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ ΠΑΙΔΙΩΝ ΕΚΤΟΣ ΓΑΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
(1956-1997)

Με τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Ελλάδα εισέρχεται σε μια φάση σχετικής «σταθεροποίησης» της οικονομίας της, που στη συνέχεια ακολουθήθηκε από την παραγωγική ανασυγκρότηση της χώρας, ανοίγοντας τον δρόμο στη λεγόμενη «χρυσή εποχή» του ελληνικού καπιταλισμού (1960-1973).⁴³ Παράλληλα, η πορεία αυτή συνοδεύτηκε από τον ριζικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας, η οποία, ιδιαίτερα μετά το τέλος της δικτατορίας των συνταγματαρχών το 1974, αρχίζει να προσαρμόζεται ολοένα και περισσότερο στη μέση ευρωπαϊκή πραγματικότητα αναφορικά με τις στάσεις και τις συμπεριφορές απέναντι στον γάμο, στην οικογένεια και στις σχέσεις.⁴⁴ Πιο συγκεκριμένα, οι κυριότερες αλλαγές που παρατηρούνται στη δομή της ελληνικής οικογένειας κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα παρουσιάζονται διαγραμματικά στο τέλος του κεφαλαίου,⁴⁵ αποτυπώνοντας, μεταξύ άλλων, τη μείωση του μέσου αριθμού των μελών της οικογένειας, τη μείωση του ποσοστού των μεγάλων (εκτεταμένων) οικογενειών, την αύξηση του ποσοστού των μονοπρόσωπων νοικοκυριών, την αύξηση

43. Ηλίας Ιωακείμογλου, Γιάννης Μηλιός, *Η διεθνοποίηση του ελληνικού καπιταλισμού και το ισοζύγιο πληρωμών*, Αθήνα, Εξάντας, 1990.

44. Λάουρα Μαράτου-Αλιπράντη, «Νέες μορφές οικογένειας. Τάσεις και εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα», *Εγκέφαλος* 47/2 (2010), <http://www.encephalos.gr/full/47-2-02g.htm>.

45. Βλ. σχήματα 8 έως 12 στο <http://trifonaslemon.blogspot.com/2021/11/blog-post.html?m=1>.

του ποσοστού των ζευγαριών που ζουν χωρίς καθόλου παιδιά και την αύξηση του ποσοστού των εκτός γάμου γεννήσεων. Ωστόσο, η Ελλάδα φαίνεται να καταγράφει τα χαμηλότερα ποσοστά στην Ευρώπη σε ό,τι αφορά τις νέες μορφές οικογενειακής ζωής και γονεϊκότητας σε σχέση με κάθε άλλη περιοχή της Ευρώπης.⁴⁶ Σημαντικό ρόλο στο πεδίο των προαναφερθέντων αλλαγών διαδραμάτισε με βεβαιότητα η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981 και κυρίως η ριζική μεταρρύθμιση του ελληνικού οικογενειακού δικαίου με το Νόμο 1329 του 1983, σύμφωνα με τον οποίον καταργήθηκε ο αναχρονιστικός θεσμός της προίκας, θεσπίστηκε το συναινετικό διαζύγιο, καθιερώθηκε ο πολιτικός γάμος ως ισότιμος με τον θρησκευτικό και καταργήθηκε κάθε είδους διάκριση μεταξύ «γνησίων» και «νόθων» τέκνων.⁴⁷ Όπως φαίνεται άλλωστε και στα σχήματα 16 έως 22,⁴⁸ η «Αλλαγή» του 1981, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τις κοινωνικές της προεκτάσεις στα πεδία της οικογένειας, του γάμου και των σχέσεων, φαίνεται πως οδήγησε σε περαιτέρω μείωση της γαμηλιότητας, σε μείωση του κοινωνικού στίγματος που συνόδευε τις διαζευγμένες γυναίκες, σε αύξηση της μέσης ηλικίας στον γάμο και στη γέννα για τις γυναίκες, αλλά και στη διάχυση μιας «νέας» αστικής κουλτούρας τοκετού. Επιπλέον, αξιοσημείωτη είναι και η αποτύπωση των αντίρροπων τάσεων μεταξύ συνολικής και εξώγαμης γεννητικότητας στην Ελλάδα κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα,⁴⁹ δυναμική που, όπως είδαμε και προηγουμένως, βρισκόταν σε εξέλιξη ήδη από τον Μεσοπόλεμο.

46. Βλ. σχήματα 13 έως 15 στο <http://trifonaslemon.blogspot.com/2021/11/blog-post.html?m=1>.

47. Αιμιλία Αγκαβανάκη, «Νομοθετικές αλλαγές στα δικαιώματα της γυναίκας. Η επίδρασή τους στη συνείδηση», μέρος δεύτερο, *Ριζοσπάστης* (ένθετη έκδοση: 7 ΜΕΡΕΣ), 16.9.2007, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=4204262>.

48. <http://trifonaslemon.blogspot.com/2021/11/blog-post.html?m=1>.

49. Βλ. σχήματα 23 και 24 στο <http://trifonaslemon.blogspot.com/2021/11/blog-post.html?m=1>

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφέρουμε μια σχετικά άγνωστη ιστορία, εκείνη των λεγόμενων «αλύτρωτων» της μεταπολεμικής Ελλάδας,⁵⁰ δηλαδή των ανθρώπων εκείνων που, ενώ συμβίωναν κατ' επιλογή, και μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις έχοντας αποκτήσει τα δικά τους παιδιά, δεν μπορούσαν να «λυτρωθούν» από τα δεσμά του προηγούμενου γάμου, μιας και μέχρι το 1983 δεν υπήρχε νομικό πλαίσιο που να επέτρεπε το συναινετικό διαζύγιο. Η μόνη περίπτωση κατά την οποία ο νόμος επέτρεπε τη λύση του γάμου ήταν η μοιχεία, η οποία ωστόσο αποτελούσε ποινικό αδίκημα (που βάρυνε κυρίως τις γυναίκες). Μάλιστα, δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις εκείνες που κατέληγαν στη δημόσια διαπόμπευση και στον εξευτελισμό των «μοιχών», αφού οι «δράστες» έπρεπε να συλληφθούν επ' αυτοφώρω, τυλιγμένοι σε λευκά σεντόνια, προκειμένου να στοιχειοθετηθεί η κατηγορία. Πέρα από την ολοφάνερη δίωξη της ανθρώπινης επιθυμίας στο όνομα της «ανηθικότητας», όπως άλλωστε συνέβη και στον Μεσοπόλεμο, η ιστορία των «αλύτρωτων», που αφορούσε περισσότερους από 100.000 γονείς και τα περίπου 60.000 παιδιά τους που χαρακτηρίζονταν ως «νόθα» ή «μπάσταρδα», αναδεικνύει και το ευρύτερο πλαίσιο το οποίο προσπαθούμε να φωτίσουμε εδώ: τη σύνδεση του φαινομένου της αύξησης των εκτός γάμου γεννήσεων με την ανάδυση μιας εναλλακτικής κουλτούρας και κοινωνικής συμπεριφοράς, που συχνά έπαιρνε και τη μορφή μιας αντίστασης, εκτός των πλαισίων που επέβαλλε η αστική ηθική. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι λεγόμενοι «αλύτρωτοι» είχαν προχωρήσει και στη δημιουργία σωματείου, αλλά και σε απεργία πείνας στα τέλη της δεκαετίας του '70, προκειμένου να δοθεί τέλος στο φαινόμενο των «νεκρών γάμων» και να αναγνωριστούν τα δικαιώματα των «νόθων» παιδιών τους. Επιπλέον,

50. Τα στοιχεία της παραγράφου που αναφέρονται στα «αλύτρωτα» ζευγάρια της μεταπολεμικής Ελλάδας βασίζονται στο σχετικό ρεπορτάζ της «Μηχανής του Χρόνου», <https://www.youtube.com/watch?v=9ROkkU7t8jo>.

οι «αλύτρωτοι» είχαν ιδρύσει και τη δική τους συνοικία στα Γλυκά Νερά της Αττικής, ήδη από το 1955, γνωστή ως το γκέτο των «αλυτρώτων». Τέτοιες σχετικά άγνωστες πτυχές της ιστορίας των εκτός γάμου γεννήσεων στη μεταπολεμική Ελλάδα αναδεικνύουν και τα «νόθα» παιδιά των ανταρτών (παρα τις απαγορεύσεις, ακόμα και επί ποινή θανάτου, για σύναψη και λύση ερωτικών σχέσεων στο βουνό) που προέκυψαν από «έθραυστες και εφήμερες σχέσεις» σε συνθήκες ένοπλης αντίστασης, από παιδιά που «παθιασμένα ζούσαν το σήμερα γιατί αύριο δεν ήξεραν τι τους ξημερώνει και μετά τις μάχες γιόρταζαν το γεγονός ότι επέζησαν».⁵¹ Μάλιστα, την ίδια περίοδο, κυριαρχεί η αντίληψη ότι τα «νόθα παιδιά» ήταν γεννημένα εγκληματίες, από σμίξεις κομμουνιστών, κομμουνιστριών, κιναίδων, αναρχικών, σεξεργατριών κ.λπ., δημιουργώντας μια δίωξη που στηριζόταν και σε βάρος των κομμουνιστών/τριών, προς ένα πρότυπο μιας υποτιθέμενης τάξης και ασφάλειας.⁵² Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει και πλήθος αναφορών για απαγές παιδιών από την αγκαλιά των μανάδων τους στις φυλακές όπου κρατούνταν οι κομμουνίστριες, προκειμένου αυτά να σταλούν στα αναμορφωτήρια της Φρειδερίκης ή σε άλλα κρατικά ιδρύματα.⁵³ Τέλος, καμία μελέτη, με εξαίρεση το βιβλίο της Κέρστιν Μουτ (2008),⁵⁴ δεν έχει αγγίξει μέχρι σήμερα

51. Μαργαρίτα Λαζαρίδη, *Πόλεμος και αίμα. Ταξίδι στο παρελθόν – Ταξίδι στον πόνο*, Διογένης, 2004.

52. Δήμητρα Τζανάκη, «“Κουτσαβάκηδες, Τεντιμπούδες, Κίναιοι, Πουτάνες και Μπαϊρακτάρηδες”. Η αστυνόμευση της ανθρώπινης λιβιδώς (1948-1981)», σε αυτό τον τόμο.

53. Έλλη Παππά, *Μαρτυρίες μιας διαδρομής*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη, 2010, Μαριγούλα Μαστρολέων-Ζέρβα, *Εξόριστες. Χίος, Τρίκερι, Μακρονήσι. Η Μαρούκλα αφηγείται*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1986, και Μαντώ Δαλιάνη, Mark Mazower, «Παιδιά στη δίνη του Εμφυλίου πολέμου: οι ενήλικες του σήμερα», στο Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2000.

54. Kerstin Muth, *Die Wehrmacht in Griechenland – und ihre Kinder (Wehrmacht in Greece – and its Children)*, Λειψία, Euroda-Verlag, 2008.

τα λεγόμενα «μπάσταρδα της Βέρμαχτ» στην Ελλάδα (αν και ο αριθμός τους υπήρξε περιορισμένος), δηλαδή τα παιδιά που απέκτησαν Ελληνίδες με γερμανούς στρατιώτες κατά τη γερμανική κατοχή, και η ιστορία των οποίων συχνά μονοπωλείται γύρω από αφηγήσεις που αναφέρονται σε βιασμούς, σε συναλλαγές του τύπου σεξ έναντι τροφίμων, σε αποπλάνηση κ.λπ., χωρίς ωστόσο να αναφέρονται και εκείνες οι περιπτώσεις εξώγαμων που ενδεχομένως υπήρξαν καρπός πραγματικού έρωτα.

Επιστρέφοντας στην ποσοτική μας ανάλυση, σκοπός της ενότητας αυτής είναι να ενισχύσει και να εμπλουτίσει περαιτέρω τα εμπειρικά ευρήματα της προηγούμενης ενότητας, αναδεικνύοντας αυτήν τη φορά την ύπαρξη μακροχρόνιων αρνητικών σχέσεων μεταξύ της εξώγαμης γεννητικότητας και ενός πλήθους παραγόντων που σχετίζονται με την «κοινωνική ευπάθεια» και την «ευαλωτότητα» των γυναικών στην Ελλάδα κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Τα ευρήματα αυτά έρχονται σε αντίθεση με κομμάτι της σχετικής βιβλιογραφίας που συνδέει το φαινόμενο των εκτός γάμου γεννήσεων με την «κοινωνική ευαλωτότητα».⁵⁵ Πιο συγκεκριμένα, οι ενδείξεις

55. Cissie Fairchilds, «Female Sexual Attitudes and the Rise of Illegitimacy: A Case Study», *Journal of Interdisciplinary History* 4/8 (1978), σ. 627-667· Rachel G. Fuchs, «Legislation, Poverty, and Child-Abandonment in Nineteenth-Century Paris», *Journal of Interdisciplinary History* 18 (1987), σ. 55-80· Karla Oosterveen κ.ά., «Family reconstitution and the study of bastardy: evidence from certain English parishes», στο Peter Laslett, Karla Oosterveen, Richard M. Smith (επιμ.), *Bastardy and its Comparative History*, Λονδίνο, Edward Arnold, 1980, Alice Reid, Ros Davis, Eilidh Garrett, Andrew Blaikie, «Vulnerability among illegitimate children in nineteenth century Scotland», *Annales de demographie historique* 1/111 (2006), Barbara Ana Revuelta-Eugercios, «Abandoned and illegitimate, a double mortality penalty? Mortality of illegitimate infants in the founding hospital of Madrid, La Inclusa (1890-1935)», *History of the Family* 18/1 (2013), σ. 44-67, R. Schumacher κ.ά., «Unwed mothers in the city. Illegitimate fertility in 19th-century Geneva», *The History of the Family* 12/3 (2007), σ. 189-202, Cristopher Smout, «Aspects of Sexual Behaviour in Nineteenth-Century Scotland», στο P. Laslett, K. Oosterveen, R. M. Smith (επιμ.), *Bastardy and its Comparative History*, ό.π. και L. A. Tilly κ.ά., «Women's Work and European Fertility Patterns», ό.π., σ. 2.

μας βασίστηκαν στην επεξεργασία μιας νέας βάσης δεδομένων, που κατασκευάστηκε αντλώντας στοιχεία από τις ετήσιες ελληνικές απογραφές της ΕΛΣΤΑΤ για τα έτη 1956-1997. Προκειμένου να εκτιμήσουμε την κατεύθυνση (φορά) και τη στατιστική σημαντικότητα των μακροχρόνιων σχέσεων μεταξύ ενός πλήθους παραγόντων «κοινωνικής ευπάθειας» και της εξώγαμης γεννητικότητας στη μεταπολεμική Ελλάδα,⁵⁶ χρησιμοποιήσαμε τη μέθοδο του αυτοπαλίνδρομου υποδείγματος κατανεμημένων χρονικών υστερήσεων (ARDL).⁵⁷ Οι συντελεστές των μακροχρόνιων σχέσεων μεταξύ των παραγόντων «κοινωνικής ευπάθειας» και της εξώγαμης γεννητικότητας στην Ελλάδα κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα παρουσιάζονται στον Πίνακα 4 στο τέλος του κεφαλαίου. Όπως δείχνουν τα αποτελέσματα αυτά, η βρεφική θνησιμότητα φαίνεται πως είχε μακροχρόνιες αρνητικές σχέσεις με τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου (στατιστικά σημαντικές σχεδόν σε όλες τις παλινδρομήσεις). Επιπλέον, μακροχρόνιες αρνητικές και σημαντικές σχέσεις με την εξώγαμη γεννητικότητα εμφάνιζε και η παραβατική συμπεριφορά. Αναλυτικότερα, οι συντελεστές των μακροχρόνιων σχέσεων μεταξύ της εξώγαμης γεννητικότητας και των εγκλημάτων τιμής και των καταδικασθέντων αντίστοιχα βρέθηκαν αρνητικοί και στατιστικά σημαντικοί σε όλες τις παλινδρομήσεις, ωστόσο τα εγκλήματα στον γάμο και

56. Με τον όρο «παράγοντες κοινωνικής ευπάθειας» στη συγκεκριμένη εργασία αναφερόμαστε στη βρεφική θνησιμότητα (<1 έτους και <1 μηνός), στην παραβατική συμπεριφορά (καταδικασθέντες, εγκλήματα στον γάμο και στην οικογένεια, και εγκλήματα τιμής), στην ανεργία, στις γεννήσεις παιδιών από έφηβες μητέρες και στις γυναίκες που καταδεικνύονται νομικά ως υπαίτιες για τη λήψη του διαζυγίου.

57. M. Hashem Pesaran κ.ά, «Bounds Testing approaches to the Analysis of Level Relationships», *Journal of Applied Econometrics* 16 (2001), σ. 289-326 και M. Hashem Pesaran, Yongcheol Shin, «An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis», στο Steinar Strøm (επιμ.), *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century the Ragnar Frisch Centennial Symposium*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1999.

στην οικογένεια δεν είχαν πάντοτε αρνητικές και σημαντικές μακροχρόνιες σχέσεις με την εκτός γάμου γεννητικότητα. Μακροχρόνιες αρνητικές σχέσεις με τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου (στατιστικά σημαντικές σε όλες τις παλινδρομήσεις) εμφάνισε με τη σειρά της και η ανεργία, καθώς και οι γεννήσεις παιδιών από έφηβες μητέρες και τα διαζύγια στα οποία οι γυναίκες υποδεικνύονταν ως νομικά υπαίτιες (ωστόσο, οι συντελεστές αυτοί δεν ήταν πάντοτε στατιστικά σημαντικοί). Αντιθέτως, η μέση ηλικία γάμου για τις γυναίκες και ο νεανικός πληθυσμός για τις γυναίκες (συγκέντρωση στις ηλικίες 20-24) είχαν μακροχρόνιες θετικές και σημαντικές σχέσεις με την εξώγαμη γεννητικότητα. Τέλος, οι σχέσεις αιτίου-αποτελέσματος κατά Granger μεταξύ των παραγόντων «κοινωνικής ευπάθειας» και της εξώγαμης γεννητικότητας παρουσιάζονται στον Πίνακα 5. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα αυτά, η βρεφική θνησιμότητα, τα εγκλήματα τιμής και οι γεννήσεις παιδιών από έφηβες μητέρες φαίνεται πως ήταν μερικοί από τους αιτώδεις παράγοντες της εξώγαμης γεννητικότητας, ασκώντας, όπως ήδη αναφέραμε, αρνητικές επιδράσεις στις εκτός γάμου γεννήσεις.

[illegible]

Διαζευγμένες γυναίκες που ξαναπαντεύονται	+0,24***	-0,02**	+0,20***	+0,16***	+0,14***	-0,05***	-0,04***	-0,04***
Γάμοι σε μικρή ηλικία για τις γυναίκες	-0,36***	+0,19***	-0,20***	-0,22***	-0,21***	+0,08***	+0,15***	+0,14***
Αγροτικός «εκσυγχρονισμός» ως προς το ζωικό κεφάλαιο	+0,05***	+0,03***	+0,02	+0,07***	+0,08***	+0,00	-0,00	-0,00
Συγκέντρωση των έγγαμων ανδρών στις παραδοσιακές αγροτικές δραστηριότητες	-0,05**	+0,05***	-0,06**	+0,04**	+0,04*	+0,02***	+0,01*	+0,01**
Μητρική θνησιμότητα	-0,23***	+0,01	-0,08**	+0,01		+0,03***	+0,02**	
Βρεφική θνησιμότητα					+0,18***			-0,07***
Αστικοποίηση	+0,02	+0,05***	+0,04	+0,35***	+0,29***	+0,06***	+0,00	+0,03**
Ελληνικά νησιά (ψευδομεταβλητή)				+0,79***	+0,70***		-0,17***	-0,14***
Βόρειες περιοχές (ψευδομεταβλητή)			-0,34***			+0,17***		
Hausman Test (p-value)			0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Adjusted R-Squared	0,34	0,31	0,38	0,50	0,52	0,66	0,67	0,69
N	544	544	544	544	544	544	544	544

Πίνακας 3. Αποτελέσματα παλινδρομήσεων

2): Pooled Estimates
4), (5), (6), (7), (8): Fixed Period Effects Estimates (robust standard errors)

Πίνακας 4. Συντελεστές μακροχρόνιων επιδράσεων της κοινωνικής ευπρόσθειας στην εξωγαμή γεννητικότητα

ARDL F-Bounds Test Ερμηνευτικές Μεταβλητές	(1,1) 9,06	(2,4) 9,60	(2,1) 9,71	(2,0) 11,01	(4,2,1,0) 5,93	(1,4,4,2) 3,94	(1,4,3,3 1) 8,78	(1,4,0,0,1) 4,16	(2,4,4,3,4) 5,46	(1,4,4,3,4) 5,91	(4,4,3,3,4 4) 12,78	(3,4,4,3,4,3) 9,70
Βρεφική θνησιμότητα (<1 έτους)	-0,89***				-0,52***	-0,43***	-0,52***		+0,06	-0,15	-0,46***	
Βρεφική θνησιμότητα (<1 μηνός)		-0,86***						-0,62***				-0,46***
Εγγέλματα στο γάμο και την οικογένεια			-0,92***		-0,08*		-0,21***	+0,03			+0,00	
Εγγέλματα τιμής				-1,36**		-0,27***			-0,32***			-0,31*
Καταδικασθέντες										-0,55**		
Ανεργία							-0,04***	-0,08*	-0,21***	-0,29**	-0,11***	
Γεννήσεις από έφηβες μητέρες								-0,21***	-0,45***	-0,26		-0,14**
Γυναίκες «υπαίτιες» για τη λήψη του διαζυγίου											-0,05*	+0,13
Μείση ηλικία γάμου για τις γυναίκες											+1,57***	
Γυναίκες σε νεαρή ηλικία (20-24)					+0,55***	+1,36**	+1,60***					+1,88**

Σημείωση Ο πίνακας παρουσιάζει τους συντελεστές των μακροχρόνιων επιδράσεων ενός πληθους παραγόντων στην εξωγαμή γεννητικότητα. Οι εξισώσεις (1) έως (4) εμπεριέχουν μια ερμηνευτική μεταβλητή, οι εξισώσεις (5) έως (6) εμπεριέχουν τρεις ερμηνευτικές μεταβλητές, οι εξισώσεις (7) έως (10) εμπεριέχουν τέσσερις ερμηνευτικές μεταβλητές, ενώ οι εξισώσεις (11) έως (12) εμπεριέχουν πέντε ερμηνευτικές μεταβλητές. Για λόγους συντομίας παραλείπεται ο πίνακας που παρουσιάζει τον έλεγχο στασιμότητας των χρονοσειρών (χρησιμοποιήθηκαν οι έλεγχοι Dickey-Fuller και Philips-Perron, επιβεβαιώνοντας πως όλες οι χρονοσειρές είναι στάσιμες στις πρώτες διαφορές τους κάτω που αποτελεί βασική προϋπόθεση προκειμένου να δώσει αξιόπιστα αποτελέσματα η μέθοδος ARDL). Η γραμμή ARDL του πίνακα δείχνει το καταλληλότερο μοντέλο που επιλέγεται με βάση το κριτήριο AIC (πτις παρενθέσεις αναγράφεται το βάθος των χρονικών υστερήσεων για κάθε μεταβλητή). Η γραμμή F-Bounds Test του πίνακα εμπεριέχει τις τιμές του στατιστικού ελέγχου για την ύπαρξη μακροχρόνιων σχέσεων μεταξύ των μεταβλητών (μεγάλες τιμές τις στατιστικής τιμής ελέγχου F οσηματοδοτούν την ύπαρξη μακροχρόνιων σχέσεων μεταξύ των μεταβλητών). Επίπεδα σημαντικότητας: *** (1%), ** (5%) και * (10%).

Μηδενική Υπόθεση	F-stat	P-value	Αποτέλεσμα	Κατεύθυνση
Η βρεφική θνησιμότητα (<1 έτους) δεν αποτελεί αιτιώδη κατά Granger παράγοντα για τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου	5,0985	0,0031	Η βρεφική θνησιμότητα είναι αιτιώδης παράγοντας της εξώγαμης γεννητικότητας	ΒΘ → ΕΓ (μονόδρομη)
Η βρεφική θνησιμότητα (1 < μηνός) δεν αποτελεί αιτιώδη κατά Granger παράγοντα για τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου	2,2109	0,0925	Η βρεφική θνησιμότητα είναι αιτιώδης παράγοντας της εξώγαμης γεννητικότητας	ΒΘ → ΕΓ ΕΓ → ΒΘ (αμφίδρομη)
Τα εγκλήματα τιμής δεν αποτελούν αιτιώδη κατά Granger παράγοντα για τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου	3,5961	0,0190	Τα εγκλήματα τιμής είναι αιτιώδης παράγοντας της εξώγαμης γεννητικότητας	ΕΤ → ΕΓ (μονόδρομη)
Οι γεννήσεις παιδιών από εφήβες μητέρες δεν αποτελούν αιτιώδη κατά Granger παράγοντα για τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου	2,902*	0,0384	Οι γεννήσεων παιδιών από έφηβες μητέρες είναι αιτιώδης παράγοντας της εξώγαμης γεννητικότητας	ΓΕΜ → ΕΓ ΕΓ → ΓΕΜ (αμφίδρομη)
Η μέση ηλικία γάμου για τις γυναίκες δεν αποτελεί αιτιώδη κατά Granger παράγοντα για τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου	2,3216	0,0845	Η μέσης ηλικία γάμου για τις γυναίκες είναι αιτιώδης παράγοντας της εξώγαμης γεννητικότητας	ΗΓ → ΕΓ ΕΓ → ΗΓ (αμφίδρομη)
Οι γυναίκες σε νεαρή ηλικία (20-24) δεν αποτελούν αιτιώδη κατά Granger παράγοντα για τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου	3,5382	0,0203	Οι γυναίκες σε νεαρή ηλικία είναι αιτιώδης παράγοντας της εξώγαμης γεννητικότητας	ΝΗ → ΕΓ ΕΓ → ΝΗ (αμφίδρομη)
Τα εγκλήματα στην οικογένεια και το γάμο δεν αποτελούν αιτιώδη κατά Granger παράγοντα για τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου	1,6498	0,1931	Δεν υπάρχει αιτιώδης σχέση μεταξύ εγκλημάτων στο γάμο και την οικογένεια και εξώγαμης γεννητικότητας	
Οι καταδικασθέντες δεν αποτελούν αιτιώδη κατά Granger παράγοντα για τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου	0,1851	0,9439	Δεν υπάρχει αιτιώδης σχέση μεταξύ καταδικασθέντων και εξώγαμης γεννητικότητας	-
Η ανεργία δεν αποτελεί αιτιώδη κατά Granger παράγοντα για τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου	0,4287	0,7865	Η ανεργία δεν είναι αιτιώδης παράγοντας της εξώγαμης γεννητικότητας	ΕΓ → ΑΝ (μονόδρομη)
Τα διαζύγια στα οποία οι γυναίκες φέρονται ως υπαίτιες δεν αποτελούν κατά Granger παράγοντα για τις γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου	2,0063	0,1257	Τα διαζύγια στα οποία οι γυναίκες φέρονται ως υπαίτιες δεν είναι αιτιώδης παράγοντας της εξώγαμης γεννητικότητας	ΕΓ → ΓΥΔ (μονόδρομη)

Πίνακας 5. Σχέσεις αιτιατού-αποτελέσματος

Ο ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΟΣ ΑΝΤΡΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΑΜΦΙ

Θεοδόσης Γκελτής

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΤΟ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ

Το πρώτο τεύχος¹ του περιοδικού *ΑΜΦΙ* κυκλοφορεί το 1978 από το Απελευθερωτικό Κίνημα Ομοφυλόφιλων Ελλάδας (ΑΚΟΕ), ιδρυτική πράξη του οποίου είναι η σύνταξη και η κυκλοφορία μιας διακήρυξης δύο χρόνια νωρίτερα (φθινόπωρο 1976). Η διακήρυξη υπογράφεται από την επιτροπή για την ίδρυση του ΑΚΟΕ, που την αποτελούσαν, ανάμεσα σε άλλους, οι Αντρέας Βελισσαρόπουλος, Γιώργος Ράνος, Χρήστος Παπούλιας, Δημήτρης Ξανθούλης, Μάρκελλος Νύκτας, Νίκος Μουρατίδης και Γιώργος Γραικός.² Η πρόταξη της *απελευθέρωσης* στην ονομασία του ΑΚΟΕ είναι απολύτως ενδεικτική του διανοητικού και πολιτικού κλίματος από το οποίο αντλούν οι ακτιβιστές του. Ευθυγραμμίζεται με τα «liberation» movements του ευρωπαϊκού χώρου στη δεκαετία του 1970. «Απελευθέρωση» και «αυτονόμηση»³ είναι δύο λέξεις χωνευτήρια της περιόδου, αλληλένδετες και συμπληρωματικές. Η απελευθέρωση των καταπιεσμένων ομάδων είναι αναγκαία συνθήκη εκδημοκρατισμού και, όπως διαβάζουμε στο *ΑΜΦΙ*: «Η προέκταση των απελευθερωτικών κινημάτων που

1. Υπεύθυνη σύμφωνα με τον νόμο ήταν η Μαρία Μήτσουρα, με συμμετοχή και σε άλλα πολιτικά έντυπα, όπως το *Σήμα*, το οποίο επίσης μηνύθηκε για «προσβολή της δημοσίας αιδούς».

2. Λουκάς Θεοδωρακόπουλος, «*ΑΜΦΙ*» και *Απελευθέρωση*, Αθήνα, Πολύχρωμος Πλανήτης, 2005, σ. 17.

3. Η «αυτονομία» φιγουράρει και στην ονομασία της συλλογικότητας «Αυτόνομη Ομάδα Ομοφυλόφιλων Γυναικών».

γνωρίζουμε –εργάτες, γυναίκες, νέοι, κάθε είδους μειονότητες– υποβαστάζει το πρόσταγμα εγκαθιδρύσεως μιας αυτόνομης κοινωνίας: αυτοδιαχειριζόμενης, αυτοοργανωμένης, αυτο-κυβερνώμενης, αυτο-θεσμισμένης».⁴

Ο ομοφυλόφιλος, μέσα από το ΑΚΟΕ και το περιοδικό *ΑΜΦΙ*, αναδύεται ως μια δυνάμει «διεκδικητική» ταυτότητα, πολιτικά ριζοσπαστική και κοινωνικά προοδευτική,⁵ η οποία ζητά να συνδεθεί με τις υπόλοιπες εξεγερσιακές κοινωνικές ταυτότητες της μεταπολίτευσης και κυρίως με το φοιτητικό και φεμινιστικό κίνημα. Η συνθήκη αυτή συγκρούεται ευθέως με την ορθόδοξη κομμουνιστική αντίληψη του ΚΚΕ,⁶ με την «απροκάλυπτη εχθρότητά του»,⁷ που καταδίκασε ως αποπροσανατολιστική την ενασχόληση με την απελευθέρωση της σεξουαλικότητας, μεταθέτοντας το ζήτημα αυτό σε δεύτερο χρόνο και μοίρα, ύστερα, δηλαδή, από την εγκαθίδρυση του σοσιαλισμού. Το ΑΚΟΕ, αντιθέτως, θεωρεί πως οι αγώνες για τη σεξουαλικότητα καταστατικά είναι «άμεσοι»⁸ και πρέπει

4. *ΑΜΦΙ* 5 (1980), σ. 20

5. Παναγιώτης Γιαννικόπουλος, «Ο παράγοντας νεότητα στο Απελευθερωτικό Κίνημα Ομοφυλόφιλων Ελλάδας (ΑΚΟΕ) και το περιοδικό *ΑΜΦΙ* την περίοδο 1976-1980», αδημοσίευτη εργασία για το σεμιναριακό μάθημα «Ιστορία της νεότητας. Οι νέοι στο μεταπολεμικό κόσμο», Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ, Αθήνα 2015, σ. 5.

6. Για τη μεταστροφή του ΚΚΕ τη δεκαετία του 1930 και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όσον αφορά τη σεξουαλικότητα βλ. Έφη Τσέα, «Από την ελευθερία στο ξερίζωμα του έρωτα. Το σταλινικό ιδιώνυμο και η αποδοχή της αστικής ηθικής» και Τασούλα Βερβενιώτη, «Οι γυναίκες της Αριστεράς μπροστά στο δίλημμα: πολιτική ή οικογένεια;», στο Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, μτφρ. Ειρήνη Θεοφυλακτοπούλου, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2004, σ. 121-139. Η ΚΝΕ δημοσίευσε το 1977 μια μπροσούρα με τη Διακήρυξη του Κεντρικού Συμβουλίου της με τον τίτλο «Για την αγωνιστική ταξική πατριωτική διαπαιδαγώγηση της νεολαίας»· το κείμενο έμεινε γνωστό ως «Οδηγίες Φαράκου», στο οποίο, ανάμεσα σε άλλα, η ομοφυλοφιλία χαρακτηριζόταν διαστροφή. Π. Γιαννικόπουλος, *ό.π.*, σ. 8.

7. *ΑΜΦΙ*, περίοδος Β, τχ. 7-8 (1981), σ. 5.

8. Έτσι χαρακτηρίζει Μισέλ Φουκώ τα νέα κοινωνικά κινήματα που ξέσπα-

να είναι αλληλένδετοι, αφού «η κοινωνική απελευθέρωση δεν λειτουργεί ιεραρχικά και αλληλο-αποκλειστικά».⁹ Το λεξιλόγιο της «απελευθέρωσης» φανερώνει, επίσης, τη συνομιλία¹⁰ με τα υπόλοιπα ριζοσπαστικά μεταπολεμικά κινήματα της εποχής, τη διάχυση πρακτικών¹¹ ανάμεσά τους και τις πολλαπλές πολιτικές εντάξεις των ιστορικών υποκειμένων.¹² Οι ζυμώσεις μεταξύ του κινήματος των Αφροαμερικανών και των ομοφυλόφιλων, λόγου χάρη, είναι τόσο εμφανείς ώστε αποτυπώνονται ακόμα και στα κεντρικά τους συνθήματα. Το «gay is good» είναι αρκετά κοντά στο «black is beautiful», με την έννοια ότι αμφότερα είναι απόπειρες επανανοηματοδότησης με θετικό περιεχόμενο των καταπιεσμένων κοινωνικών ταυτοτήτων των ομοφυλόφιλων και των Αφροαμερικανών. Η διεθνοποίηση των απελευθερωτικών κινήματων αυτών είναι εντυπωσιακή.

Το 1969 ιδρύεται το Gay Liberation Front: GLF (Μέτωπο για την Απελευθέρωση των Ομοφυλόφιλων), το 1970 συγκροτείται αντίστοιχη ομάδα στη Βρετανία, καθώς και στο Παρίσι το Front Homosexuel d'Action Révolutionnaire: FHAR (Ομο-

σαν μεταπολεμικά. Βασικά χαρακτηριστικά τους, ανάμεσα σε άλλα, είναι η διεθνοποίησή τους και η «αμεσότητά τους», με την έννοια ότι τα υποκείμενα εστιάζουν την κριτική τους στους «φορείς της εξουσίας που είναι πιο κοντά σε αυτούς», χωρίς να «αναζητούν τον υπ' αριθμό ένα εχθρό». Μισέλ Φουκώ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Αθήνα, Ύψιλον, 1991, σ. 80-81.

9. ΑΜΦΙ 5 (1980), σ. 21.

10. Βλ. Domenico Rizzo, «Δημόσιες σφαίρες και πολιτικές της ομοφυλοφιλίας μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο», στο Robert Aldrich (επιμ.), *Ομοφυλοφιλία: μια παγκόσμια ιστορία*, Αθήνα, Πάπυρος, 2008, σ. 213.

11. «Οι οργανωτές της διαμαρτυρίας δεν οφείλουν να ανακαλύπτουν εκ νέου τον τροχό σε κάθε τόπο και σε κάθε σύγκρουση... Συχνά αντλούν έμπνευση από άλλες εμπειρίες, από ιδέες και τακτικές που ήδη εφαρμόστηκαν από άλλους ακτιβιστές», Donatella Della Porta, Mario Diani, *Κοινωνικά κινήματα: μια εισαγωγή*, Αθήνα, Κριτική, 2010, σ. 323.

12. Είμαστε σίγουροι ότι δεν είχαν ακούσει για το προλεκοϋλτ και επίσης για το πώς το ΚΚΕ διαχειριζόταν τη σεξουαλικότητα πριν το 1930. Επίσης ο ίδιος ο Θεοδωρακόπουλος είχε συμμετάσχει στην εξουσία του Βουνού, άρα δεν μπορούσε να υποθέσουμε ότι τον είχε επηρεάσει παράλληλα σαφέστατα με την επιρροή που είχε το έργο της αντιψυχιατρικής απάνω του

φυλοφιλικό Μέτωπο Επαναστατικής Δράσης). Στη Γερμανία και στην Ιταλία έχουμε αντίστοιχες ομάδες το 1971.¹³ Το ΑΚΟΕ λίγα χρόνια αργότερα και μέσα σε αυτό το κλίμα επιδόθηκε σε έναν άγριο πολιτισμικό αγώνα,¹⁴ έννοια που δύναται ν' αποδώσει εύγλωττα τις αναπαραστασιακές ρηγματώσεις που διανοίγονται την περίοδο αυτή. Ο αγώνας αυτός είναι διττός: Από τη μία, διαπάλη για την καθιέρωση ενός θετικού νοήματος σε αυτό που ονομάστηκε και βιώθηκε ως ομοφυλόφιλη υποκειμενικότητα. Αυτό το θετικό νόημα συνιστά μια ψηφίδα, έναν πόρο που το άτομο χρησιμοποιεί για να οικοδομήσει μια θετική εικόνα για τον εαυτό του. Από την άλλη, ο πολιτισμικός αγώνας, όπως τουλάχιστον εκφράζεται στον λόγο της πιο ριζοσπαστικής εκδοχής του κινήματος για την απελευθέρωση των ομοφυλόφιλων, αφορά την υπονόμηση των βεβαιοτήτων, των στερεοτύπων, των νορμών ολόκληρου του κοινωνικού σώματος για τα έμφυλα και σεξουαλικά ζητήματα.¹⁵ Ο πολιτισμικός αγώνας προϋποθέτει την εκπαίδευση των ομοφυλόφιλων και του κοινωνικού σώματος ευρύτερα. Έτσι, λειτουργούσε δανειστική βιβλιοθήκη¹⁶ επιφορτισμένη όχι μόνο με την επιμόρφωση των μελών, αλλά επίσης και με την αποστολή αντιγράφων του περιοδικού σε άλλα περιοδικά, λέσχες,¹⁷ κόμματα ή οργανισμούς.

13. Βλ. D. Rizzo, «Δημόσιες σφαίρες και πολιτικές της ομοφυλοφιλίας», ό.π., σ. 213.

14. Mary Bernstein, «Celebration and Suppression: The Strategic Uses of Identity by the Lesbian and Gay Movement», *The American Journal of Sociology* 103/3 (1997), σ. 531-565.

15. Στο ίδιο.

16. Στο υπόγειο της Ζαλόγγου 6, που στέγαζε το ΑΚΟΕ, προβλήθηκαν το 1979 και οι ταινίες της Αλόμα, τρανς γυναίκας που εργαζόταν στο σεξ. Βλ. το κείμενο του Αντρέα Βελισσαρόπουλου «Δύο ταινίες της Αλόμα ("Καλλιστεία" και "Τα Νυχτολούλουδα")» στο τεύχος 21/22 του *Σύγχρονου Κινηματογράφου* που κυκλοφόρησε τον Οκτώβριο του 1979. <https://flix.gr/articles/archives-aloma-movies.html> (ανακτήθηκε 19.9.2020).

17. Για την ομοφοβική άρνηση της «Αθηναϊκής λέσχης», λόγου χάρη, να δεχτεί μια σειρά περιοδικών ΑΜΦΙ που προσφέρθηκαν σε αυτή δωρεάν, βλέπε ΤΧ. 5, ό.π., σ. 19.

Η διοργάνωση ενός συνεδρίου για τη σεξουαλικότητα (6-7 Νοεμβρίου 1982) με έλληνες και ευρωπαίους ακαδημαϊκούς ομιλητές, λ.χ. τον Φελίξ Γκουαταρί,¹⁸ είναι επίσης κεντρική στιγμή αυτής παιδευτικής διαδικασίας του ΑΚΟΕ. Θα ήταν ακριβές να πούμε πως όλη η πορεία του περιοδικού ΑΜΦΙ μπορεί να διαβαστεί ως μια προσπάθεια ενδυνάμωσης των ομοφυλόφιλων μέσω της διαπαιδαγώγησής τους. Σε αυτό το πλαίσιο, στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιαστούν ορισμένες όψεις μιας αναδυόμενης ομοφυλόφιλης ταυτότητας, όπως αυτές αντανakλώνται μέσα από την πρώτη εκδοτική περίοδο (1978-1984) του ΑΜΦΙ. Πρόκειται για μια δυτικού τύπου ταυτότητα που σμιλεύεται από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 στην Ελλάδα και σταδιακά αφίσταται από το προηγούμενο μοντέλο νοηματοδότησης του σεξουαλικού εαυτού, στο οποίο οι ομοερωτικές πρακτικές δεν εκβάλλουν σε κάποιου είδους ομοφυλόφιλη ταυτότητα, αλλά ταξινομούνται με βάση την επιτέλεση φύλου («αρρενωπός» ή «αδελφή»), όπως έχει μελετηθεί διεξοδικά από τον Κώστα Γιαννακόπουλο.¹⁹

Η χρησιμότητα του κεφαλαίου αυτού στον ανά χειράς τόμο θα μπορούσε να συνοψιστεί με τη διαπίστωση του Ρομπ Κόβερ,²⁰ ότι, δηλαδή, η έρευνα για τις αναπαραστάσεις της ομοφυλόφιλης και λεσβιακής ταυτότητας εστίασε κυρίως στα μαζικά/mainstream μέσα,²¹ παραμελώντας τον κοινοτι-

18. Βλ. επίσης, Felix Guattari, «Περιθωριακά κινήματα και σοσιαλισμός», μτφρ. Αντρέας Βελισσαρόπουλος, ΑΜΦΙ, περίοδος Β, τχ. 14-15 (1983), σ. 87-94.

19. Kostas Yannakopoulos, «“Naked Piazza”: male (homo)sexualities, masculinities and consumer cultures in Greece since the 1960s», στο Kostis Kornetis, Eirini Kotsoyili, Nikolaos Papadogiannis (επιμ.), *Consumption and Gender in Southern Europe since the Long 1960s*, Λονδίνο, Bloomsbury Academic, 2016, σ. 173-190.

20. Rob Cover, «Resourcing queer subjectivities: sexual identity and lesbian/gay print media», *Media International Australia incorporating Culture and Policy* 103/1 (2002), σ. 109-123.

21. Να σημειώσουμε ότι γενικά ότι κατά την πρώτη περίοδο της μεταπολίτευσης αυξάνεται ο αριθμός των φύλλων που πωλούνται καθημερινά. Περίπου τα 1.000.000 φύλλα αγγίζει η συνολική κυκλοφορία κατά τη πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο σε σχέση με τα 700.000 του 1967, ενώ το 1982 φτάνει τα

κό²² (ακτιβιστικό) Τύπο. Ο Κρις Άτον (Chris Atton) δανείζεται τον ορισμό του Αλμπέρτο Μελούτσι (Alberto Melucci) για τα κοινωνικά κινήματα και τον εφαρμόζει στα εναλλακτικά μίντια. Αναφέρει συγκεκριμένα πως επαναπροσδιορίζουν την ικανότητα να κατονομαστεί η πραγματικότητα μέσω της επεξεργασίας κωδίκων και γλωσσών που έχουν σχεδιαστεί για να την ορίζουν, με τη διττή έννοια της συμβολικής συγκρότησης και της επανανάκτησής της, ξεφεύγοντας με αυτό τον τρόπο από τις κυρίαρχες μορφές αναπαράστασης.²³ Η Μίτζι Γουόλτζ διακρίνει τον εναλλακτικό από τον ακτιβιστικό Τύπο στη βάση του ότι ο δεύτερος καλεί τους αναγνώστες του σε ανάληψη δράσης για ριζική κοινωνική αλλαγή, και η αγωνιστικότητα του ΑΜΦΙ εύλογα το εντάσσει στη δεύτερη κατηγορία.²⁴

Τα εναλλακτικά/underground έντυπα απευθύνονται σε ένα περιορισμένο κοινό, προκρίνουν έναν αντισυμβατικό τρόπο ζωής και εν πολλοίς ταυτίζονται με την αντικουλτούρα της νέας αριστεράς.²⁵ Ενώ, όμως, υπάρχουν μελέτες για τις αναπα-

1.100.000, βλ. Λέων Β. Καραπαναγιώτης, «Ο ελληνικός Τύπος από τον 20ό στον 21ο αιώνα», στο Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ελληνικός Τύπος 1974 έως σήμερα: Ιστορικές και Θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 50.

22. Chris Atton, «Introduction: problems and positions in alternative and community media», στο Chris Atton (επιμ.), *Routledge Companion to Alternative and Community Media*, Routledge, 2015, σ. 2. Mitzi Waltz, *Alternative and Activist Media*, Εδιμβούργο, Edinburgh University Press, 2005, σ. 3. Μαρία Νικολοπούλου, «Η αμήχανη ανάδυση του underground και το αίτημα της διπλής πρωτοπορίας στο λογοτεχνικό πεδίο της Μεταπολίτευσης», στο Μάνος Αυγερίδης, Έφη Γαζή, Κωστής Κορνέτης (επιμ.), *Μεταπολίτευση: Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο 2015, σ. 264. Για τον ελληνικό underground Τύπο, βλ. Χρήστος Μάης, «Πολιτισμικές πρακτικές ως πράξεις πολιτικής αντίστασης: η εκδοτική δραστηριότητα στα χρόνια της Χούντας και το ακραίο παράδειγμα του Λεωνίδα Χρηστάκη», *ΗΥΦΕΝ* 10/16 (2014), σ. 7-19. Η σύνδεση του ΑΚΟΕ με το αθηναϊκό underground είναι εμφανής από τη fanzine αισθητική του ΑΜΦΙ, Π. Γιαννικόπουλος, *ό.π.*, σ. 6.

23. C. Atton, «Introduction: problems and positions», *ό.π.*, σ. 2.

24. M. Waltz, *Alternative and Activist Media*, *ό.π.*, σ. 3.

25. Μ. Νικολοπούλου, «Η αμήχανη ανάδυση του underground», *ό.π.*, σ. 264.

ραστάσεις των υποκειμένων που διαφεύγουν, σε έναν βαθμό, της ετεροκανονικότητας²⁶ σε lifestyle περιοδικά,²⁷ τηλεόραση,²⁸ θέατρο²⁹ και κινηματογράφο,³⁰ ο ακτιβιστικός Τύπος δεν έχει μελετηθεί επαρκώς (ούτε) στην Ελλάδα. Είναι όμως φανερό, ότι η μελέτη της λογοθετικής αναπαράστασης είναι κεφαλαιώδους σημασίας, αφού έχει μια αμφίδρομη σχέση με την παραγωγή υποκειμενικότητων, παράγει ταυτότητες και την ίδια στιγμή παράγεται από αυτές, με μια εξόχως υλική διάσταση, καθιστώντας ιδιαίτερα εύστοχη τη διαπίστωση του Στιούαρτ Χολ (Stuart Hall) πως «σημασία δεν έχει ποιοι είμαστε, αλλά

Για τον ελληνικό underground Τύπο, βλ. Χ. Μάης, «Πολιτισμικές πρακτικές ως πράξεις πολιτικής αντίστασης», ό.π., σ. 7-19.

26. Αλεξάνδρα Χαλκιά, «Η κοινωνιολογία της σεξουαλικότητας, οι αρρενωπότητες και ο έμφυλος Δεκέμβρης», στο Άννα Αποστολλέλη, Αλεξάνδρα Χαλκιά (επιμ.), *Σώμα, Φύλο, Σεξουαλικότητα: ΛΟΑΤΚ πολιτικές στην Ελλάδα*, Αθήνα, Πλέθρον, 2012, σ. 218.

27. Panagiotis Zestanakis, «Gender and Sexuality in Three Late-1980s Greek Lifestyle Magazines: Playboy, Status and Click», *Journal of Greek Media and Culture* 3/1 (2017), σ. 95-115.

28. Κωνσταντίνος Κυριακός, «Ελληνική τηλεόραση και ετερότητα: οι ομοφυλόφιλες ταυτότητες», στο Ζωή Γαβριηλίδου, Μαρία Κωνσταντινίδου, Νίκος Μαυρέλος, Ιωάννης Ντελγιάννης, Ιωάννα Παπαδοπούλου, Γεώργιος Τσομής (επιμ.), *Πρακτικά Διεθνούς Επετειακού συνεδρίου Ταυτότητες, Γλώσσα και Λογοτεχνία, Α' τόμος*, Κομοτηνή, Εκδόσεις Σαΐτα, 2017, σ. 494-512.

29. Γιώργος Σαμπατακάκης, «Το gay θέατρο στην Ελλάδα (από το ιδεολόγημα της αμαρτίας στις queer τραγωδίες). Ένα εισαγωγικό σημείωμα», στο Αλεξία Αλτουβά, Καίτη Διαμαντάκου (επιμ.), *Πρακτικά Ε' Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου «Θέατρο και Δημοκρατία»*, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, ΕΚΠΑ, Αθήνα 2018, σ. 479-501.

30. Παναγιώτης Ζεστανάκης, «Ανδρισμοί και οικογενειακές σχέσεις σε ένα μεταβατικό κινηματογραφικό τεκμήριο: η ταινία "Το παίζω και πολύ άντρας" του Ερρίκου Θαλασσινού (1983)», στο Δήμητρα Βασιλειάδου, Γιάννης Γιαννιτσιώτης, Ανδρονίκη Διαλέτη, Γιώργος Πλακωτός (επιμ.), *Ανδρισμοί: Αναπαράστασεις, υποκειμένα και πρακτικές από τη μεσαιωνική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο*, Αθήνα, Gutenberg, 2019, σ. 133-151, Κωνσταντίνος Κυριακός, *Επιθυμίες και πολιτική: Η Queer ιστορία του ελληνικού κινηματογράφου (1924-2016)*, Αθήνα, Αιγόκερως, 2017, Dimitris Papanikolaou, «New queer Greece: Thinking identity through Constantine Giannaris's From the Edge of the City and Ana Kokkinos's Head On», στο *New Cinemas: Journal of Contemporary Film* 6/3 (2009), σ. 183-196.

το πώς μας έχουν αναπαραστήσει», εντός και εκτός μιας κανονικότητας.³¹ Οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις ετίθεντο με όρους ετεροκανονικότητας, όρος που εισήχθη από τον Μάικλ Γουόρνερ (Michael Warner) το 1991 και εν τη γενέσει του υπογράμμισε τη συνάρθρωση σεξουαλικότητας, φύλου, έθνους-κράτους και καπιταλισμού. Όπως σημειώνει η Αλεξάνδρα Χαλκιά, «πρόκειται για ένα συνονθύλευμα λόγων και ρηματικών πρακτικών, που αφορά το τι είναι σωστό και τι καλό για έναν άνθρωπο, και αφορμάται από μια θέαση του φύλου ως φυσικής κατηγορίας που προσδιορίζει τους ρόλους που θα πρέπει να έχουν οι άνθρωποι στην ζωή τους. Στο πλέγμα της ετεροκανονικότητας ευθυγραμμίζεται το λεγόμενο “βιολογικό” φύλο με το “κοινωνικό” και την ετεροφυλοφιλία»³², και αυτό το πλαίσιο μπορεί να εξηγήσει την καταγραφή της δίωξης του ομοφυλόφιλου Τύπου, όπως φαίνεται από τις διαδοχικές μηνύσεις που δέχτηκε το *ΑΜΦΙ*, το οποίο ορθώνει το ανάστημά του σε αυτό το ιδιόμορφο σταυροδρόμι συγκρουόμενων αναπαραστάσεων, νοημάτων και διεργασιών.

Η ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΓΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

Στη διακήρυξη του ΑΚΟΕ επιχειρείται η γενεαλόγηση της καταπίεσης και οδύνης των ομοφυλόφιλων περιλαμβάνοντας – ετερόκλητες – αναφορές στον Μεσαίωνα, στον ναζισμό³³ και στον σταλινισμό. Η «επιθυμία αυτή για ιστορία», για να δανειστώ τον τίτλο από το βιβλίο του αμερικανού ιστορικού Άλαν Μπερουμπέ (Allan Bérubé), συνομιλεί με τις ακαδημαϊκές και

31. Ποθητή Χαντζαρούλα, «Προσλήψεις της ιδιότητας του πολίτη: Αλβανίδες οικιακές εργαζόμενες στην Ελλάδα», στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Πολιτικές της καθημερινότητας: Σύνορο, σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2014, σ. 333.

32. Α. Χαλκιά, «Η κοινωνιολογία της σεξουαλικότητας», ό.π., σ. 218.

33. Για ένα εκτενές αφιέρωμα για την ομοφυλοφιλία στη ναζιστική Γερμανία, βλ. *ΑΜΦΙ* 7-8 (1981), σ. 29-46.

πολιτικές συζητήσεις σε Ευρώπη και Αμερική στη δεκαετία του 1970, όταν φεμινίστριες ερευνήτριες και γκέι ερευνητές και ερευνήτριες προσπάθησαν να μελετήσουν ένα «κοινό καταπιεστικό παρελθόν».³⁴ Η άρρηκτη σχέση της ιστορίας και της πολιτικής πράξης είναι κοινός τόπος ανάμεσα στις φεμινίστριες ιστορικούς της δεκαετίας του 1970, οι οποίες διαπιστώνουν ότι προνομιακός τόπος για την κατανόηση των έμφυλων ανισοτήτων και τη διεκδίκηση ενός καλύτερου μέλλοντος είναι η μελέτη της ιστορίας.³⁵ Κατά ανάλογο τρόπο, στο ζενίθ του gay liberation στις ΗΠΑ, οι δημοσιογράφοι του γκέι Τύπου στρέφονται σε ένα «χρήσιμο παρελθόν», που θα τους προσφέρει νομιμοποίηση, νόημα και μια μορφή γενεαλογίας της καταπίεσής τους.³⁶ Οι αφηγήσεις αυτές φυσικά ενέχουν το στοιχείο της κατασκευής μιας γραμμικής ιστορίας από το σκοτάδι στο φως, από μια (υποτιθέμενη) καταπίεση προς την πρόοδο/απελευθέρωση. Ο Τζον Ντ' Εμίλιο διαπιστώνει τους στρατηγικούς σκοπούς που εξυπηρετούσε η αφήγηση ενός δύσκολου παρελθόντος για το γκέι κίνημα, προσπαθώντας να αφουγκραστεί και την ανάγκη των ανθρώπων να προβάλλουν στοιχεία της παροντικής τους καταπίεσης στο παρελθόν, λέγοντας πως «κατασκευάσαμε έναν μύθο σιωπής, αορατότητας και απομόνωσης ως κεντρικά χαρακτηριστικά της γκέι ζωής τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν».³⁷ Πιο συγκεκριμένα, το ΑΚΟΕ θα

34. Δήμητρα Βασιλειάδου, «Τα πάντα γύρω από το σεξ;», στο Δήμητρα Βασιλειάδου, Γλαύκη Γκότση (επιμ.), *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2020, σ. 22.

35. Έφη Αβδελά, Αγγέλικα Ψαρρά, «Ξαναγράφοντας το παρελθόν: Σύγχρονες διαδρομές της ιστορίας των γυναικών», στο Έφη Αβδελά, Αγγέλικα Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες: γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1997, σ. 21.

36. Jim Downs, *Stand by me: the forgotten history of gay liberation*, Νέα Υόρκη, Basic Books, 2016.

37. John D' Emilio, «Capitalism and gay identity», στο Henry Abelow, Michèle Aina Barale, David M. Halperin (επιμ.), *The Lesbian and Gay Studies Reader*, Νέα Υόρκη, Routledge, 1993, σ. 467.

προσπαθήσει να συγκροτήσει τη γενεαλογία της καταπίεσης των ομοφυλόφιλων στη δικτατορία και να κεφαλαιοποιήσει την εξεγερσιακή δυναμική της μεταπολίτευσης. Για τον λόγο αυτό, η ηγετική φυσιογνωμία θα αναζητηθεί στον Λουκά Θεοδωρακόπουλο και θα συμβολοποιηθεί στο βιβλίο του *Καιάδας*, ένα χρονικό σύλληψης και διαπόμπευσης των ομοφυλόφιλων αντρών μέσα στη δικτατορία. Το ΑΚΟΕ λοιπόν θα στραφεί σε αυτόν³⁸ για την οργάνωση του κινήματος, αφού ο Κώστας Ταχτής, θα αρνηθεί οποιαδήποτε συνεργασία με το κίνημα.³⁹

Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΑΜΦΙ

Το ΑΜΦΙ διένυσε δύο σχεδόν δεκαετίες εκδοτικής ζωής,⁴⁰ και η ιδεολογική του ταυτότητα σε όλη αυτή την περίοδο αναπροσαρμόστηκε ανάλογα με την ιστορική συγκυρία, αλλά και τους συντελεστές της εκδοτικής ομάδας. Πάντως, στην πρώτη του περίοδο, που αποτελεί το αντικείμενο διερεύνησης του παρόντος κεφαλαίου και στην οποία κεντρικές μορφές είναι οι Λουκάς Θεοδωρακόπουλος και Αντρέας Βελισσαρόπουλος, είναι διάχυτο το αντικαπιταλιστικό,⁴¹ *διαθεματικό*,⁴² αντι-ου-

38. Λουκάς Θεοδωρακόπουλος (1925-2013): Υπεύθυνος έκδοσης του ΑΜΦΙ έως το 1984. Εξέδωσε ποιήματα και πεζά και κυρίως υπήρξε μεταφραστής. Επονίτης, κριτικός αριστερός και αυτοδιδάκτος μεταφραστής, ήταν μια προσωπικότητα *sui generis* στο ΑΚΟΕ. Με τον *Καιάδα* ξεκινά μια χιονοστιβάδα κινήσεων, καθιστώντας τον εμβληματική προσωπικότητα του κινήματος των ομοφυλόφιλων αντρών.

39. Για την ανάγκη για γενεαλογία και ιστορία του άρτι γεννηθέντος κινήματος των ομοφυλόφιλων, βλ. Δημήτρης Παπανικολάου, *Κάτι τρέχει με την οικογένεια: έθνος, πόθος και συγγένεια την εποχή της κρίσης*, Αθήνα, Πατάκης, 2018, σ. 225-254.

40. Συμπεριλαμβάνω και την προσπάθεια εκδοτικής αναβίωσης στη δεκαετία του 1990.

41. ΑΜΦΙ 3-4 (Φθινόπωρο 1979), σ. 58.

42. ΑΜΦΙ 3-4 (Φθινόπωρο 1979), σ. 8, 26-27, 74. ΑΜΦΙ, περίοδος Γ, τχ. 4 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1988), σ. 57. ΑΜΦΙ, περίοδος Β, τχ. 5 (1980), σ. 4. ΑΜΦΙ 7-8 (1981), σ. 6.

σιοκρατικό,⁴³ διεθνικό, αντιπατριαρχικό,⁴⁴ θεωρητικό⁴⁵ και αγωνιστικό ύφος του περιοδικού, που διαμορφώνεται από τις πνευματικές και πολιτικές ζυμώσεις του Μάη του 1968⁴⁶ και της νέας αριστεράς. Ειδικότερα, «Το ΑΚΟΕ αγωνίζεται ενάντια στο Σύστημα που συντηρεί και αναπαράγει τη φοβία της σεξουαλικότητας – πατριαρχική οικογένεια, εκκλησία, σχολείο, αστική κοινωνία». Σύμφωνα με το ΑΜΦΙ, δεν νοείται επανάσταση χωρίς την απελευθέρωση των επιθυμιών: «η Επανάσταση είναι ταυτόσημη με την απελευθέρωση της Επιθυμίας. Επανάσταση σημαίνει: ανοίγω τους ασκούς του Αιόλου της Επιθυμίας, δημιουργώ τις συνθήκες για την απελευθέρωση του ανεμοστρόβιλου των επιθυμιών που γκρεμίζουν στο διάβα τους κάθε τεχνολογία και κάθε εξουσία, κάθε τεχνολογία της εξουσίας».⁴⁷ «Ο λόγος του ΑΜΦΙ είναι ένας λόγος που αντιστέκεται στη μονοφωνία του κυρίαρχου και πατριαρχικού λόγου».⁴⁸

Ενδιαφέρουσα είναι η υπαγωγή τόσο του φεμινιστικού όσο του ομοφυλόφιλου κινήματος σε ένα ευρύτερο κίνημα, «επιθυμητικό».⁴⁹ Αναφορές υπάρχουν και σε άλλες καταπιεσμένες κοινωνικές ομάδες. Ενδεικτικά: οι ηλικιωμένοι,⁵⁰ οι κρατούμενοι, οι ανάπηροι, οι «ψυχιατρίζομενοι».⁵¹ Για να το πούμε και με τα λόγια του Λουκά Θεοδωρακόπουλου:

43. ΑΜΦΙ 3-4, (Φθινόπωρο 1979), σ. 86, 99. ΑΜΦΙ 6 (1980), σ. 14. Τελικά, η αμφισεξουαλικότητα προσλαμβάνεται ως φυσική δυνατότητα για όλους τους ανθρώπους, τεύχος ΑΜΦΙ 7-8 (1981), σ. 93.

44. «Ο λόγος του ΑΜΦΙ είναι ένας λόγος που αντιστέκεται στη μονοφωνία του κυρίαρχου και πατριαρχικού λόγου». ΑΜΦΙ 5 (1980), σ. 4.

45. ΑΜΦΙ 6 (1980), σ. 50-51.

46. Δημήτρης Παπανικολάου, «Η απόφαση της λησμονιάς: το ΑΚΟΕ, τα μεταδικτατορικά κινήματα και η αφασία της δημόσιας σφαίρας», *Αρχειοτάξιο* 15 (Σεπτέμβριος 2013), σ. 84-85.

47. ΑΜΦΙ 3-4 (Φθινόπωρο 1979), σ. 58. ΑΜΦΙ 5 (1980), σ. 4.

48. ΑΜΦΙ 5 (1980), σ. 4.

49. ΑΜΦΙ 3-4 (Φθινόπωρο 1979), σ. 8.

50. Στο ίδιο, σ. 26-27.

51. Στο ίδιο, σ. 74.

[...] το νέο ομοφυλόφιλο κίνημα ξεπήδησε μέσα απ' αυτές τις αντιθέσεις και, μαζί με τις άλλες ομάδες κοινωνικής κριτικής –οικολόγους, φεμινίστριες, λεσβίες, ψυχοατριζόμενους, φυλακισμένους– θέτει γι' άλλη μια φορά το πρόβλημα της πατριαρχικής εξουσίας και διεκδικεί το δικαίωμα της ελεύθερης σεξουαλικότητας. Το νόημα των κινημάτων αυτών δεν περιορίζεται ωστόσο στις διεκδικήσεις τους, ή μάλλον οι διεκδικήσεις αυτές αμφισβητούν τις ίδιες τις βάσεις του σύγχρονου πολιτισμού.⁵²

Οι διάφορες ιεραρχήσεις πάντα τέμνονται με την πατριαρχία⁵³ σύμφωνα με το ΑΜΦΙ: «οι Νέγροι, οι γυναίκες, τα παιδιά, οι γέροι, οι τρελοί και οι ομοφυλόφιλοι ή μιλάνε τη γλώσσα του λευκού άντρα ή εξοβελίζονται, καρφώνονται στο κοντάρι, πεθαίνουν».⁵⁴ Η στενή σύνδεση του ομοφυλόφιλου με το φεμινιστικό κίνημα φαίνεται ωραία στο σημείο όπου συντάκτης του ΑΜΦΙ προσπαθεί να αναστοχαστεί τις πολιτικές δυνάμεις που κατέστησαν εφικτή μια νέα νοσηματοδότηση της σεξουαλικότητας:

Ποιοι λοιπόν ήταν οι χώροι που συνέβαλαν στο ρήγμα της κατεστημένης σεξουαλικότητας και στην υποχώρηση του σκοταδισμού; Χωρίς τον φόβο να πέσουμε σ' έναν νέο «κομματικό» ή «κινηματικό» πατριωτισμό, πιστεύουμε ότι οι χώροι αυτοί υπήρξαν εκείνοι των αυτόνομων κινημάτων και των «περιθωριακών» επαναστατικών ομάδων: ομοφυλόφιλων και φεμινιστικών κυρίως. Αυτά έθεσαν το θεωρητικό πλαίσιο και αυτά άσκησαν μια δριμεία κριτική που αποκάλυπτε έναν ολόκληρο χώρο εξουσιασμών, εκμεταλλεύσεων, αποκάλυπτων και συγκαλυμμένων καταστολών, που προηγούμενα ήταν απόλυτα θαμμένος και αγνοημένος.⁵⁵

Η ουσιοκρατική θεώρηση της σεξουαλικότητας αντιλαμβάνεται την ομοφυλοφιλία ως ένα έμφυτο δεδομένο. Αντιθέτως,

52. ΑΜΦΙ, περίοδος Γ, τχ. 4 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1988), σ. 57.

53. «Ο λόγος του ΑΜΦΙ είναι ένας λόγος που αντιστέκεται στη μονοφωνία του κυρίαρχου και πατριαρχικού λόγου», ΑΜΦΙ 5 (1980), σ. 4.

54. ΑΜΦΙ, περίοδος Β, τχ. 5 (1980), σ. 4.

55. ΑΜΦΙ 7-8 (1981), σ. 6 (41).

το ΑΜΦΙ μάλλον την κατανοεί ως ένα ενδεχόμενο, ως μια διάχυτη, πανανθρώπινη τάση και επιθυμία. Δεν αφορά, δηλαδή, συγκεκριμένα άτομα, αλλά είναι ένα επιθυμητικό συνεχές. Σε απάντηση σε γράμμα αναγνώστη, ο συντάκτης του ΑΜΦΙ εμφανίζεται κατηγορηματικός: «Δεν υπάρχει μια αντρική “φύση” που να αποκλείει τη δυνατότητα ομοφυλοφιλίας».⁵⁶

Τελικά διαπιστώνεται από νωρίς το πολυσχιδές της ανθρώπινης σεξουαλικότητας: «υπάρχουν τόσες ομοφυλοφιλίες, ώστε ο πληθυσμός των ομοφυλόφιλων δε φτάνει να τις καλύψει»,⁵⁷ και λίγο αργότερα: «όλοι οι ομοφυλόφιλοι δεν είναι ίδιοι σαν άνθρωποι και ο καθένας αντιδράει σ' αυτές τις περιστάσεις σύμφωνα με τον χαρακτήρα του».⁵⁸

Ακόμη, η ανθρώπινη σεξουαλικότητα εν γένει αναπαρίσταται ως ένα συνεχές, ως ένα άθροισμα ενδεχομένων που κάποια πριμοδοτούνται περισσότερο κοινωνικά από άλλα. Μια πρωτότυπη αναλογία της σεξουαλικότητας που πρέπει να διερευνηθεί παρουσιάζεται στο έκτο τεύχος. Σε αυτό, η σεξουαλικότητα παρομοιάζεται με ένα «μουσικό αυτί» που θα μάθει να αναγνωρίζει τα ακούσματα που του θέτει το περιβάλλον του.⁵⁹

Τελικά, η αμφισεξουαλικότητα προσλαμβάνεται ως φυσική δυνατότητα για όλους τους ανθρώπους.⁶⁰ Το θεωρητικό και πολλές φορές βαρύ ύφος του περιοδικού δεν περνάει απαρατήρητο από αναγνώστες και συντάκτες. Γίνεται προσπάθεια να δημιουργηθεί μια νέα εφημερίδα, που να απευθύνεται σε πιο μαζικά ακροατήρια, μιας και το ΑΜΦΙ ίσως διαβάζεται από μια μερίδα «κουλτουριάρηδων πολιτικοποιημένων» και όχι από τη «μάζα των ομοφυλόφιλων».⁶¹ Επίσης, διαβάζουμε, λόγου

56. ΑΜΦΙ 3-4 (Φθινόπωρο 1979), σ. 86.

57. ΑΜΦΙ 5 (1980), σ. 84.

58. Στο ίδιο, σ. 99.

59. ΑΜΦΙ 6 (1980), σ. 14.

60. ΑΜΦΙ 7-8 (1981), σ. 93. (44).

61. ΑΜΦΙ 6 (1980), σ. 50-51.

χάρη, ένα εκτενές αφιέρωμα στον Μάη του '68 στο πέμπτο τεύχος.⁶² Θα κλείσουμε τη σύντομη αναφορά στην ταυτότητα του περιοδικού με την ανάδειξη της διεθνικής του ματιάς. Αξιζει να αναφερθεί ότι ο Λουκάς Θεοδωρακόπουλος στο βιβλίο του *Καιάδας*, η έκδοση του οποίου είναι η γενέθλια στιγμή ενός πολιτικού λόγου για την ομοφυλοφιλία, παραθέτει, εν είδει επιμέτρου, μεταφρασμένη τη συνέντευξη του Γκι Οκενγκέμ (Guy Hocquenghem) που δόθηκε το 1972 με τον τίτλο «Ο γαλλικός Μάης του 1968 και η επανάσταση των ομοφυλόφιλων».⁶³

Ο πυρήνας της συγγραφικής ομάδας είναι αρκετά στενός και ο κύριος όγκος της επίμοχθης αυτής δουλειάς «πέφτει στους ώμους δύο-τριών ατόμων μονάχα».⁶⁴ Το *ΑΜΦΙ* θα αποτελέσει αναμφισβήτητα σημείο αναφοράς του κινήματος ομοφυλόφιλων αντρών, του κινήματος «για την απελευθέρωση των ομοφυλόφιλων», όπως αναγράφεται και στον υπότιτλο του πρώτου τεύχους. Θα διαβαστεί πολύ, θα κυκλοφορήσει από χέρι σε χέρι, θα αγαπηθεί, θα αποτελέσει ένα εγχειρίδιο μύησης, μια νησίδα ελευθερίας μέσα στον κυρίαρχο ετεροκανονικό λόγο. Θα απευθυνθεί σε ένα ευρύτερο κοινό, που κοινωνικοποιείται στις πολιτικότητες της (νέας) αριστεράς και δονείται από τις ανησυχίες της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου.⁶⁵

62. *ΑΜΦΙ* 5 (1980), σ. 22-37.

63. Λουκάς Θεοδωρακόπουλος, *Ο Καιάδας*, Αθήνα, Πολύχρωμος Πλανήτης, 2004, σ. 133-149.

64. *ΑΜΦΙ* 5 (1980), σ. 6.

65. Όπως διαπιστώνει ένας συντάκτης του *ΑΜΦΙ*, «Έχουμε απόλυτη συνείδηση του γεγονότος ότι το περιοδικό μας έχει μια απρόβλεπτα μεγάλη απήχηση τόσο σε ομοφυλόφιλους (λαϊκούς και γνωστούς διανοούμενους και καλλιτέχνες όσο και σε ετεροφυλόφιλους. Αυτό δεν μας το αποδεικνύει μόνο η συνεχής άνοδος της κυκλοφορίας του (όλοι ξέρουν ότι γίνεται πραγματικά ανάρπαστο μόλις κυκλοφορήσει). Ξέρουμε επίσης ότι διαβάζεται πολύ στην επαρχία, στη Θεσσαλονίκη, ενώ πολλοί στέλνουν αντίτυπα σε φίλους τους στο εξωτερικό. Η δίψα για σωστή πληροφόρηση πάνω στη σεξουαλικότητα (επί τέλους!) και για βαθιά –και όχι επιπόλαια– προοδευτικότητα είναι μεγάλη». *ΑΜΦΙ* 5 (1980), σ. 5.

**«ΝΑ ΑΚΟΥΣΤΕΙ Ο ΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΩΝ, ΣΑΝ
ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΩΝ ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΙΑ»**

Οι συντάκτες του περιοδικού νιώθουν την ανάγκη να μοιραστούν την κεντρική τους φιλοδοξία από το ξεκίνημα του πρώτου τεύχους. Κάνουν σαφές πως ο βασικότερος σκοπός του περιοδικού είναι «να ακουστεί αλογόκριτος ο λόγος των Ελλήνων ομοφυλόφιλων σαν ομοφυλόφιλων πάνω στην ομοφυλοφιλία». Η γενέθλια αυτή πρόταση συμπυκνώνει πραγματικά την κίνηση που αποτολμά το ΑΚΟΕ μέσα από το περιοδικό του, το οποίο συνολικά υιοθετεί μια ρητορική που ευνοεί την ταυτότητα έναντι της πρακτικής. Τη φράση αυτή τη διαβάζω διπλά. Πρώτον, αντανakλά μια διάθεση για συγκρότηση ταυτότητας και δεύτερον υπογραμμίζει την επιθυμία για αυτοπροσδιορισμό, για μια αφηγηματική αυτονομία. Αυτό θα πει πως το *ΑΜΦΙ* δεν μιλά εξ ονόματος αντρών που επιδίδονται σε ομοερωτικές πρακτικές, αλλά για «ομοφυλόφιλους». Ο ομοφυλόφιλος παρουσιάζεται ως ταυτότητα αυτοπροσδιοριστική, διακριτή από τον ετεροφυλόφιλο –ή έστω το ιστορικά κυρίαρχο πρότυπό του–,⁶⁶ και πυρηνική, δηλαδή ως βασικό στοιχείο της προσωπικότητας, προνομιακή σε σχέση με άλλες ταυτότητες. Η διάζευξη με το προηγούμενο της «αρρενωπής ομοφυλοφιλίας» μοντέλο είναι αυτή ακριβώς που προκαλεί αντιστάσεις από τους μεγάλους «θεωρητικούς» του, τον Κώστα Ταχτσή⁶⁷ και τον Ντίνο Χριστιανόπουλο. Εκείνοι βλέπουν μια ολόκληρη σεξουαλική οικονομία να απειλείται, καθώς το

66. Ήδη από το πρώτο τεύχος διαβάζουμε: «η βασική μας διαφορά [...] με το πρότυπο του ετεροφυλόφιλου συνίσταται στο ότι εμείς, ως ανθρώπινα όντα, αναγνωρίζουμε το δυσπρόστατο χαρακτήρα της ανθρώπινης φύσης και δεν θέλουμε να υπαχθούμε σε κανένα πρότυπο για να εξισορροπήσουμε με το κοινωνικό σώμα». Οι γραμμές αυτές αντανakλούν την πρόσληψη του ομοφυλόφιλου από το *ΑΜΦΙ* ως επαναστάτη που αμφισβητεί τις κοινωνικές συμβάσεις, αφού «η ομοφυλοφιλία σαν όρος είναι επαναστατική». *ΑΜΦΙ* 1 (1978), σ. 4, 6.

67. *ΑΜΦΙ* 7-8 (1981), σ. 50.

κίνημα και η συνακόλουθη ορατότητα που προκαλεί θα αποτελέσει μια ταφόπλακα στις διάχυτες ομοερωτικές σχέσεις που δεν οδηγούσαν στην υιοθέτηση κάποιας ταυτότητας. Η ανησυχία τους έγκειτο στο ότι ο άρτι γεννηθείς πολιτικός και ταυτοτικός λόγος θα φοβίσει όλους τους άντρες εκείνους που εμπλέκονταν σε σεξουαλικές και ρομαντικές σχέσεις χωρίς να έχουν κάποια ταυτότητα.

Ειδικότερα, ο Ταχτσής, προκειμένου να εκφράσει τις ενστάσεις του για το απελευθερωτικό κίνημα των ομοφυλόφιλων όπως αυτό αναπτύχθηκε σε δυτικές χώρες στη δεκαετία του 1970, λέει:

Όσο για τον τρόπο που αντιμετωπίζεται το θέμα από τα κόμματα σε δύο-τρεις χώρες της Ευρώπης, δεν έχω να πω πολλά. Είναι λαοί με διαφορετική εθνική ιδιοσυγκρασία, με διαφορετικές καταβολές και διαφορετική παιδεία από μας. Έχουν αρχές. Ένας ετεροφυλόφιλος στην Αγγλία λ.χ. δε δέχεται να έρθει σε επαφή με έναν ομοφυλόφιλο τόσο εύκολα όσο φημολογείται, και δεν είναι διόλου περίεργο ότι υπάρχουν ακόμα και στις μέρες μας Άγγλοι άρρενες που παντρεύονται παρθένοι και δεν γνωρίζουν σ' όλη τους την ζωή καμιά άλλη γυναίκα εκτός απ' τη δική τους. Φαντάζεστε κάτι ανάλογο στην Ελλάδα; Ο Έλληνας είναι φιλήδονος, πανηδονιστής – και χωρίς πεποιθήσεις που να είναι προϊόν ώριμης σκέψης και όχι της συνηθισμένης πλύσης εγκεφάλου. Οι ομοφυλόφιλοι στις χώρες που υπαινίχτεσθε περιορίζονται κατά κανόνα σε μεταξύ τους ερωτικούς δεσμούς, εφήμερους ή μόνιμους. Εδώ σε εμάς ένας τέτοιος διαχωρισμός δεν είναι απλώς ανεπιθύμητος αλλά και αδιανόητος. Ο Έλληνας αρέσκεται και τούτο ποιείν κακείο μη αφιέναι. Εν πάση περιπτώσει, εγώ προσωπικά είμαι εναντίον της ελευθερίας που οδηγεί στη δημιουργία οποιουδήποτε κλειστού κυκλώματος, είμαι εναντίον της επαρχύντ' έστω και από την ανάποδη, δηλαδή την καλή πλευρά. Όλοι οι άνθρωποι είναι ετεροφυλόφιλοι και –δυνάμει τουλάχιστον– ομοφυλόφιλοι.⁶⁸

68. Στο ίδιο.

Βασικό στοιχείο της «πολιτικής της ταυτότητας», όπως προκρίνεται από το ΑΚΟΕ, είναι η δημόσια παραδοχή της. Γι' αυτό και στο καταστατικό πρόγραμμα του κινήματος τίθεται η πολιτική του «coming out», όπως θα λέγαμε σήμερα, της δημόσιας, δηλαδή, καταδήλωσης της ομοφυλόφιλης ταυτότητας που νοηματοδοτείται όχι μόνο ως μια εμβληματική στιγμή στην προσωπική ανάπτυξη και τη βιογραφία ζωής του κάθε ατόμου, αλλά και ως πολιτική πράξη του υποκειμένου που ορίζει την ομοφυλοφιλία ως πολιτική πράξη, ως διεκδίκηση της ορατότητας και της αποδοχής. Διαβάζουμε στο πρώτο τεύχος του ΑΜΦΙ: «Η θαρρετή δήλωση της ιδιότητάς μας (μιας ιδιότητας που μας *επιβάλλεται*, γιατί εμείς *απορρίπτουμε* τις “ιδιότητες”) σημαίνει απόρριψη της ενοχής μας για αυτό που είμαστε και συνεπώς αμφισβήτηση του δικαιώματος των άλλων να μας καθορίζουν ηθικά».⁶⁹

Το ΑΚΟΕ, βάζοντας στο επίκεντρο του λόγου του την ταυτότητα, συνομιλεί με τον ευρωαμερικανικό ακτιβισμό του φεμινιστικού, γκέι και λεσβιακού κινήματος της δεκαετίας του 1970, ο οποίος έθεσε την ταυτότητα στην αιχμή της πολιτικής διεκδίκησης.⁷⁰ Η οχύρωση πίσω από την ομοφυλόφιλη ταυτότητα παρέχει ψυχική ασφάλεια, σε μια περίοδο που τόσο η ομοφυλοφιλία όσο και η αμφιφυλοφιλία θεωρούνται ψυχικά νοσήματα και μπορεί να γίνει σπουδαίος πόρος για πολιτική διεκδίκηση στο πεδίο τόσο του ιδιωτικού όσο και του δημόσιου χώρου.⁷¹ Το «coming out»⁷² αναγορεύεται σε πολιτικό πρόταγμα που

69. ΑΜΦΙ 1 (1978), σ. 5.

70. Η επιμονή του γκέι ακτιβισμού στην ταυτότητα αρχίζει να κάμπτεται στη δεκαετία του 1990 με την εμφάνιση της queer θεωρίας και πολιτικής, που προβληματικοποιεί την έννοια της ταυτότητας. βλ. Κώστας Κανάκης, «Εισαγωγή: πόθεν γλώσσα και σεξουαλικότητα;», στο Κώστας Κανάκης (επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Εκδόσεις του εικοστού πρώτου, 2011, σ. 20-21.

71. Jeffrey Weeks, «Ζητήματα ταυτότητας», στο Κώστας Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Σεξουαλικότητα: θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 149.

72. Προέρχεται από τη φράση «coming out of the closet», δηλαδή «βγαίνω από την ντουλάπα» και αφορά την εκούσια γνωστοποίηση της σεξουαλικής

διευκολύνει την ενίσχυση της ορατότητας των ομοφυλόφιλων και των λεσβιών και, κατά συνέπεια, την επαύξηση της ισότητας και της αποδοχής από τα άλλα μέλη της κοινότητας. Είναι σαφές πως η στρατηγική παραδοχή της ταυτότητας αναδεικνύεται σε χρήσιμο πολιτικό εργαλείο, που αναγκάζει το κοινωνικό σώμα να δει αυτό που αρνείται και που αποσιωπά, μην μπορώντας να το διαχειριστεί, στιγματίζοντάς το ως μια παρρηρηματική σκέψη και μεταμόρφωση, ως μια παρέκκλιση, ως χαινούσα πηγή δυστυχίας. Για να το πούμε με τα λόγια ενός συντάκτη του *ΑΜΦΙ* που απαντά σε μια απορία αναγνώστριας: «αν δε δηλώναμε τη σεξουαλική μας ταυτότητα, εσείς η ίδια θα 'σασταν σίγουρη πως οι πιο πολλοί από εμάς είναι ετερό». ⁷³

Υπό αυτή την έννοια, το κίνημα συγκρούεται με τα όρια μιας κανονικότητας που διατείνεται ότι μόνο η ετεροσεξουαλικότητα είναι η ψυχική κανονική ενηλικίωση. Το εγχείρημα της συντακτικής ομάδας του *ΑΜΦΙ* είναι πρωτίστως λογοθετικό, αλλά στρέφεται και αναγκαστικά προς τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο της εποχής, τόσο τον ψυχιατρικό όσο και τον ψυχαναλυτικό. ⁷⁴ Αφορά στην άρθρωση εναλλακτικών λόγων για την ομοφυλοφιλία, που θα αναμετρηθούν ευθέως με τον ηγεμονικό λόγο της περιόδου, που την ταυτίζει με τη σωματική, ψυχική, ηθική, και νομική παρέκκλιση. Η κίνηση της ολιγάνθρωπης

ταυτότητας ή της ταυτότητας φύλου ενός ατόμου στο περιβάλλον του. Για περισσότερα για την έννοια αυτή, βλ. Έλενα-Όλγα Χρηστίδη, Νάνσυ Παπαθανασίου, «Βασικές κατευθυντήριες οδηγίες στη συμβουλευτική και την ψυχοθεραπεία με ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα», στο Νάνσυ Παπαθανασίου, Έλενα-Όλγα Χρηστίδη (επιμ.), *Συμπερίληψη και ανθεκτικότητα: βασικές αρχές ψυχοκοινωνικής στήριξης σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας, έκφρασης και χαρακτηριστικών φύλου*, Αθήνα, Gutenberg, 2020, σ. 117-127.

73. *ΑΜΦΙ* 5 (1980), σ. 14.

74. Βάσια Λέκκα, «Μορφές κανονικοποίησης της σεξουαλικότητας στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες. Μία κριτική ανάγνωση του "Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders"», <https://kritikistinepistimi.wordpress.com/2013/06/17/έ-ι/>. Για λεπτομέρειες, βλ. στον τόμο εδώ, Δήμητρα Τζανάκη, «Κουτσαβάκηδες, Τεντιμπόυδες, Κίναιδοι, Πουτάνες και Μπαϊράκτάρηδες». Η αστυνόμευση της ανθρώπινης λιβιδώς (1948-1981)».

αυτής ομάδας είναι εξαιρετικά σημαντική, γιατί δημιουργεί ένα λογοθετικό σύνολο που θα είναι διαθέσιμο στη νοσηματοδότηση των σεξουαλικών εμπειριών των ομοφυλόφιλων, στη δημιουργία θετικών αναπαραστάσεων, που θα συγκρούονται με τη «μονόπλευρη (μόνο αρνητική, δηλαδή ψευδή)»⁷⁵ εικόνα για τον ομοφυλόφιλο, όπως προβάλλεται από τον ηγεμονικό λόγο/εξουσία της εποχής. Παρέχει όλα εκείνα τα συμβολικά υλικά για να αναδυθεί μια νέα μορφή ομοφυλόφιλης ταυτότητας, δυτικού τύπου, μιας και ήδη στο πρώτο τεύχος βλέπουμε τον γκέι χάρτη της Αθήνας.⁷⁶ Φυσικά, η συμβολική στροφή που γίνεται δεν λειτουργεί εν κενώ, αλλά ενισχύεται και καθίσταται εφικτή από ένα σύνολο οικονομικών, κοινωνικών, δημογραφικών αλλαγών και πολιτισμικών μετακινήσεων⁷⁷ τη δεκαετία του '60 και ιδιαίτερα μετά το 1970. Σε αυτήν την περίοδο αποκρυσταλλώνεται το υπόβαθρο που θα επιτρέψει στην Ελλάδα τη συγκρότηση και την έκφραση νέων ταυτοτήτων και υποκειμενικοτήτων,⁷⁸ ακριβώς μέσα στο πλαίσιο μιας εξουσίας που αφήνει σταδιακά να λάμπουν και άλλες εκφράσεις, όσο αυτές δεν είναι αφόρητες ή όσο πιέζουν μέσα στο χωροθετημένο πεδίο του ανθρώπινου αυτοπροσδιορισμού και της αυτοδιάθεσης της ανθρώπινης επιθυμίας. Από την άλλη, όπως αναφέρουν ο

75. ΑΜΦΙ 5 (1980), σ. 14.

76. ΑΜΦΙ 1 (1978), σ. 34.

77. Οι νέοι που σπουδάζουν στο εξωτερικό και έρχονται έπειτα στην Ελλάδα, όπως ο Αντρέας Βελισσαρόπουλος του ΑΚΟΕ, ή ακόμα και το πρώτο διεθνές camping για ομοφυλόφιλα άτομα στην Ελλάδα που έγινε το 1978. Για το τελευταίο, βλ. ΑΜΦΙ 2-3 (1978), σ. 51. Με αφορμή τον θάνατό του Αντρέα Βελισσαρόπουλου το 1986 διαβάζουμε πως «έχοντας εργαστεί στο γαλλικό ομοφυλόφιλο κίνημα, μπόλιασε το ελληνικό με την αντίστοιχη θεωρία και πρακτική. Το ύψος του περιοδικού ΑΜΦΙ, η θεματολογία του, η παρουσίαση των νέων στοχαστών και φιλοσόφων της Επιθυμίας είναι δική του δουλειά», ΑΜΦΙ 20 (1986), σ. 7.

78. Δ. Παπανικολάου, *Κάτι τρέχει με την οικογένεια*, ό.π., σ. 238. Γκελτής Θεοδόσης, «Από το 1976 μέχρι το 1990: το κίνημα για την απελευθέρωση της ομοφυλόφιλης επιθυμίας» στο Αόρατη ιστορία: διαδρομές, βιώματα και πολιτικές των ΛΟΑΤΚΙ στην Ελλάδα, Δημήτρης Αγγελίδης, Νάνσυ Παπαθανασίου, Έλενα-Όλγα Χρηστίδη (επιμ), Αθήνα, Η Εφημερίδα των Συντακτών, 2019

Ζιλ Ντελέζ και ο Φελίξ Γκουαταρί, «Επικωδικοποίηση είναι η διεργασία που συνιστά την ουσία του Κράτους, και που μετρά ταυτόχρονα τη συνέχειά του και τη ρήξη του με τα παλιά μορφώματα: ο τρόμος για τις ροές επιθυμίας που δεν είναι κωδικοποιημένες, αλλά και η εμπέδωση μιας καινούργιας εγγραφής που επικωδικοποιεί και καθιστά την επιθυμία υπόθεση του ηγεμόνα άρχοντα, έστω κι αν είναι το ένστικτο του θανάτου».⁷⁹

Οι ακοίτες διεκδικούν τον λόγο, τη δυνατότητα αυτοπαρουσίασης και αυτοπροσδιορισμού και αυτό που καλούνται να κάνουν είναι, με τα λόγια τους, «να τολμήσουν (διότι για τόλμημα πρόκειται) να ζητήσουν τον λόγο – ή μάλλον καλύτερα να αλώσουν το δικαίωμα του λόγου»⁸⁰ ως ομοφυλόφιλοι, να «σπάσουν το φράγμα που χωρίζει την κοινωνία μας ανάμεσα σ' αυτούς που πάντα έχουν τον λόγο (και την εξουσία) και σ' αυτούς που τους αποκλείεται, αυτούς που πάντα τον υφίστανται».⁸¹ Απαιτούν οι ιδιωτικές ταυτότητες να δημοσιοποιηθούν, να εκχυθούν στον δημόσιο λόγο ως ένα «σκάνδαλο αλήθειας»,⁸² να μιλήσουν, να αντιμιλήσουν, να ακουστούν. Οργανώνουν μια «πολιτισμική επανάσταση», η οποία αποσκοπεί στην «αποκατάσταση των χαρακτηριζόμενων ως αρνητικών εννοιών της σεξουαλικότητας, την ανατροπή της καταπιεστικής ανδροκρατικής ηθικής και την αναγνώριση της απόλαυσης ως βασικού στοιχείου και αναντικατάστατου δικαιώματος της ανθρώπινης ύπαρξης».⁸³ Η λεκτική αυτή αυτονομία τίθεται στην αιχμή του πολιτικού λόγου και επανέρχεται συχνά στο περιοδικό.

Το ΑΚΟΕ και το ΑΜΦΙ, τοποθετήθηκαν από την αρχή με την τάση που απαιτεί το δικαίωμα του αυτόνομου λόγου. [...] Ο λόγος αυτός μπορεί να είναι οργισμένος ή

79. Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια. Ο Αντι-Οιδίπους*, μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης, Αθήνα, Πλέθρον, 216, σ. 231.

80. *ΑΜΦΙ* 1 (1978), σ. 1.

81. *ΑΜΦΙ* 5 (1980), σ. 74.

82. *ΑΜΦΙ* 1 (1978).

83. *ΑΜΦΙ* 3-4 (Φθινόπωρο 1979), σ. 32.

νηφάλιος, απλός ή περίπλοκος, πεντακάθαρος ή σκοτεινός, θεωρητικός ή λογοτεχνικός, αλλά να είναι πάντα και πριν απ' όλα ομοφυλοφιλικός. Ο λόγος που ακούστηκε μέσα από το ΑΜΦΙ είναι λόγος για την ομοφυλοφιλία και από ομοφυλόφιλους.⁸⁴

Η συγκρότηση αυτής της εναλλακτικής ενημέρωσης βιώνεται ως ιδιαιτέρως κρίσιμη από τα μέλη του ΑΚΟΕ και του ΑΜΦΙ, δεδομένου του διάχυτου σεξισμού του ελληνικού μαζικού Τύπου, «που κυριαρχείται από έναν βάνανσο ανδροκρατικό σεξισμό».⁸⁵ Η παρουσία αυτού του αντι-λόγου του ΑΜΦΙ λειτουργεί ως ένας μαγνήτης που έλκει τα άτομα και παράγει διεργασίες για τη δημιουργία μιας κοινότητας ομοφυλόφιλων ακτιβιστών.⁸⁶

Ο ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ: Ο ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΟΣ ΑΝΤΡΑΣ ΩΣ ΠΑΣΧΟΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΩΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΣ

Ολόκληρο το ΑΜΦΙ είναι διάτρητο από αφηγήσεις οδύνης, βίας και καταπίεσης. Οι αφηγήσεις αυτές συνδέονται τόσο στενά με την ομοφυλοφιλία, ώστε εύλογα παρατηρεί κανείς ότι η βία γίνεται συγκροτησιακό στοιχείο της αναπαράστασης της ταυτότητας αυτής, ένα κοινό σημείο αναγνώρισης, μια κύρια αφήγηση που θα λειάνει τις διαφορές ανάμεσα στις υπόλοιπες και θα θέσει το πλαίσιο οργάνωσης του εαυτού και των εμπειριών. Όπως σωστά επισημαίνουν οι Χάμακ και Κόλερ:

[...] δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τη σεξουαλική ταυτότητα χωρίς μια προσεκτική εξέταση του λόγου για τη

84. ΑΜΦΙ 5 (1980).

85. ΑΜΦΙ 3-4 (Φθινόπωρο 1979), σ. 19.

86. Και όπως σημειώνει ο Ντένις Άλτμαν: «Ένα από τα πιο σημαντικά βήματα στην ανάδυση τόσο μιας γκέι κουλτούρας όσο μιας γκέι κοινότητας ήταν η ανάπτυξη ενός γκέι Τύπου. Δεν μας ξαφνιάζει καθόλου ότι τα γκέι κινήματα συχνά αναγνώρισαν τη δημιουργία ενός γκέι περιοδικού ή εντύπου ως μια βασική προτεραιότητα». Dennis Altman, *The Homosexualization of America*, Νέα Υόρκη, St Martin's Press, 1982, σ. 164.

σεξουαλική ταυτότητα που χαρακτηρίζει έναν χώρο και έναν χρόνο, ο οποίος συνεπώς κατασκευάζει μια κύρια αφήγηση στην οποία τα υποκείμενα εκτίθενται στην πορεία της ανάπτυξής τους. Οι προσωπικές τους αφηγήσεις για την ταυτότητα πάντοτε κατασκευάζονται σε αναφορά ή σε συνάρθρωση με αυτή την κυρίαρχη αφήγηση.⁸⁷

Πραγματικά, το *ΑΜΦΙ* είναι μια μεγάλη μήτρα τέτοιων αφηγήσεων, από την οποία θα αντλήσουν πολλοί στη νοηματοδότηση του σεξουαλικού τους εαυτού. Η ταυτότητα του ορατού, απενοχοποιημένου, πυρηνικά (δηλαδή πρώτα και κύρια) ομοφυλόφιλου (όχι απλώς άντρα που κάνει σεξ με άντρες) θα τροφοδοτηθεί λογοθετικά από την παραγωγή του *ΑΜΦΙ* και φυσικά θα καταστεί νοητή μέσα στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου, αλλά και εντός των ορίων μιας κανονικότητας που είχε δημιουργήσει τόσο έντεχνα ο βιοϊατρικός λόγος περίπου εδώ και έναν αιώνα.⁸⁸ Έτσι κάπως αναπαριστούν τους ομοφυλόφιλους οι συντάκτες του *ΑΜΦΙ*, «Απροσάρμοστοι, ιδιόρρυθμοι, αμφισβητίες, ενοχλητικοί και μόνοι»,⁸⁹ αναπαράγοντας χαρακτηρισμούς που τους είχαν αποδοθεί επίσημα και από τον βιοϊατρικό λόγο της εποχής, ιδιαίτερα την περίοδο από το 1950 έως το 1970.⁹⁰ Οι ομοφυλόφιλοι, εκκινώντας από ένα καταπιεστικό περιθώριο, ανεβαίνουν να ασκήσουν κοινωνική κριτική, να αντιμιλήσουν, να αμφισβητήσουν. Το *ΑΜΦΙ* αναδεικνύει την καταπίεση που

87. Phillip L. Hammack, Bertram J. Cohler, «Narrative Engagement and Stories of Sexual Identity: An Interdisciplinary Approach to the Study of Sexual Lives», στο Phillip L. Hammack, Bertram J. Cohler (επιμ.), *The story of sexual identity: narrative perspectives on the gay and lesbian life course*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2009, σ. 14.

88. Για λεπτομέρειες, βλ. Δ. Τζανάκη, «“Κουτσαβάκηδες, Τεντιμπόυδες, Κίναιδοι, Πουτάνες και Μπαϊρακτάρηδες”», ό.π.

89. *ΑΜΦΙ* 3-4 (Φθινόπωρο 1979), σ. 9.

90. Δ. Τζανάκη, ό.π.

δέχεται το ίδιο με έναν τρόπο συστηματικό και οξυδερκή. Δεν καταγγέλλει, φερ' ειπείν, μόνο την αστυνομική βία⁹¹ που έχει έναν ευανάγνωστο κώδικα, αλλά σκαλίζει βαθύτερα: μιλά για την εσωτερίκευση της καταπίεσης, τη διάχυτη ομοφοβική ρητορική και τις προβληματικές μιντιακές αναπαραστάσεις. Αναγνωρίζει την εσωτερικευμένη βία και την αυτολογοκρισία ως τους πλέον επικίνδυνους εχθρούς.

Και η κατάσταση διαιωνίζεται: διότι οι ομοφυλόφιλοι, με τη βαθιά ενοχοποίηση που έχουν υποστεί, υποτιμούν τον ίδιο τον εαυτό τους. Παραδέχονται ότι πράγματι η ιδιότητά τους μόνο... φρίκη μπορεί να προκαλέσει στον «λαό». Μια ακόμα ευκαιρία για τις πιο κλασικές στους ομοφυλόφιλους ασκήσεις μαζοχισμού και αυτοτιμωρίας – τώρα πια σε ήχο πλάγιο, πολιτικοποιημένο.⁹²

Η αναγνώριση των καταπιεστικών μηχανισμών εκείνων που παράγουν τους ομοφυλόφιλους ως καταπιεσμένα υποκείμενα βρίσκεται στην αιχμή του ενδιαφέροντος και του αγγλοσαξονικού ακτιβισμού. Οι αναλογίες είναι εμφανείς αν διαβάσουμε το ΑΜΦΙ πλάι στο μανιφέστο του Gay Liberation Front.

Αν τώρα προσθέσουμε και το γεγονός ότι οι περισσότεροι ομοφυλόφιλοι, από αδυναμία αυτοκαθορισμού βιώνουν την ομοφυλοφιλία τους μέσα στην ενοχή, εσωτερικεύοντας την καταπίεση που υφίστανται και υιοθετώντας ασυνείδητα τους «ρόλους» που έχει θεσμοθετήσει το ανδροκρατικό σύστημα που ζούμε, εύκολα καταλαβαίνουμε γιατί οι περισσότεροι το μόνο που ζητούν είναι μια συνεχής αναζήτηση της ηδονής.

Η πιο επιτυχημένη μορφή όλων των μορφών καταπίεσης είναι η αυτοκαταπίεση. Η αυτοκαταπίεση επιτυγχάνεται όταν το γκέι άτομο υιοθετεί και εσωτερικεύει

91. Για μια πιο αναλυτική παρουσίαση του θέματος της αστυνομικής βίας, βλ. Θεοδόσης Γκελτής, «Η επιθυμία δεν αστυνομεύεται: η εμπειρία της αστυνομικής βίας και της κοινότητας στους ομοφυλόφιλους άντρες και τις τρανς γυναίκες της δεκαετίας του 1980», στο Ν. Παπαθανασίου, Έ. Χρηστίδη, Συμπερίληψη και ανθεκτικότητα, ό.π., σ. 440-462.

92. ΑΜΦΙ, περίοδος Β, τχ. 1 (1979), σ. 4.

τον ορισμό των *straight* ανθρώπων για το τι είναι καλό και το τι είναι κακό.⁹³

Η καταπίεση αυτή αναγνωρίζεται και ως αίτιο της ομοφοβικής συμπεριφοράς πολλών ομοφυλόφιλων. Οι απωθημένες επιθυμίες, ο φόβος της απόρριψης και η αυτοενοχοποίηση γίνονται ένα εκρηκτικό υπόβαθρο που παράγει βία. Η στραγγαλισμένη επιθυμία οδηγεί πολλούς ομοφυλόφιλους να διακηρύξουν την «αθωότητά τους», ξορκίζοντας κάθε στιγμή το φάντασμα της αδελφής.

Δεν υπάρχει χειρότερος εχθρός για τον ομοφυλόφιλο από τον απωθησάκιο ομοφυλόφιλο, από τις «ντροπαλές», αυτούς που αλλαξοπίστησαν και πέρασαν στην ετεροφυλοφιλία, αυτούς που δεν παραδέχτηκαν ποτέ τον εαυτό τους. Βγάζουν το άχτι τους πάνω στον πούστη και του σπάνε τα μούτρα ή τον βιάζουνε – αυτό τους ανακουφίζει, τους ησυχάζει, γιατί αυτό θα πει μαθές αντρίλικο.⁹⁴

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

«Εμείς είμαστε οι Έλληνες ομοφυλόφιλοι», διαβάζω στην πρώτη γραμμή της διακήρυξης του ΑΚΟΕ το 1976. Ποιους συμπεριλάμβανε αυτό το «εμείς» και ποιους άφηνε πίσω; Με ποιους όρους αρθρώθηκε η αφήγηση αυτή που αναβλύζει επιθυμία για ταυτότητα;

Αυτά τα ερωτήματα προσπαθήσαμε να απαντήσουμε μέσα από το παρόν κεφάλαιο. Σίγουρα το «εμείς» της διακήρυξης δεν είναι το «εμείς» που βολεύεται στην ανωνυμία, που εξιτάρεται από μια ζωή εν κρυπτώ. Δεν είναι το «εμείς» της αρρενωπής ομοφυλοφιλίας των προηγούμενων δεκαετιών. Μάλλον αφορά μια ολιγάριθμη ομάδα ανθρώπων με τα διαβάσματα, τα ταξι-

93. Martin Duberman, *Has the Gay Movement Failed?*, Όκλαντ, University of California press, 2018, σ. 4.

94. ΑΜΦΙ 3-4 (Φθινόπωρο 1979), σ. 44.

δια, τις παρέες, τις συγκεντρώσεις σε σπίτια και σε γραφεία, τις συμμετοχές σε πολιτικά κόμματα, νεολαίες και κοινωνικότητες.

Το ΑΚΟΕ είναι μια ομάδα που έρχεται να εμβαπτίσει τον ομοφυλόφιλο στο λάδι της ορατότητας, της πολιτικής ταυτότητας και της μόρφωσης για τη σεξουαλικότητα. Είναι μια μαγιά ανθρώπων που θα διεκδικήσουν να κατοικήσουν τον δημόσιο λόγο και χώρο θαρρετά και απενοχοποιημένα. Θα βγουν έξω, θα μιλήσουν, θα μοιράσουν προκηρύξεις, θα καταγγείλουν την αστυνομική βία και τη μιντιακή λάσπη. Θα ζήσουν τη μεταπολιτευτική στιγμή, θα τιμήσουν το Πολυτεχνείο και θα επιβάλλουν την παρουσία τους στο εν μέρει ομοφοβικό φοιτητικό πλήθος. Θα νοικιάσουν λεωφορείο και θα μεταβούν στην οικία του Παπανδρέου για να διαμαρτυρηθούν, θα στηρίξουν τους αγώνες του περιοδικού ενάντια στη λογοκρισία, θα στήσουν υπαίθριες διαδηλώσεις. Διαβάζουν, μεταφράζουν, γράφουν, μετακινούνται, αντιμιλούνε. Είναι τα φρικιά με τα μακριά μαλλιά, οι κουλτουριάρηδες, οι υπερβολικοί. Παράγουν ένα σύμπαν νοημάτων για την ομοφυλόφιλη ταυτότητα με βραδύκαυστα αποτελέσματα. Εναποθέτουν στον δημόσιο λόγο τη δική τους, πυκνή και συνεκτική αφήγηση για την ομοφυλοφιλία, αξιοποιώντας τη μεταπολιτευτική στιγμή με τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές αποκρυσταλλώσεις της. Αυτοί είναι οι έλληνες ομοφυλόφιλοι της πρώτης περιόδου του *ΑΜΦΙ*, που διεκδικούν τον λόγο από την κυρίαρχη αφήγηση, έχοντας βιώσει καλά ότι «το να μιλάς στη θέση του άλλου είναι η ρίζα του κάθε φασισμού».

ΟΙ ΟΜΟΛΟΓΙΕΣ ΤΗΣ ΝΕΚΡΗΣ ΣΑΡΚΑΣ ΣΤΟ ΙΑΤΡΟΔΙΚΑΣΤΙΚΟ ΒΛΕΜΜΑ¹

Χρήστος Κουρούτζας

*Η ζωντανή νύχτα σκορπίζει μέσα
στη φωτεινότητα του θανάτου.²*

Η ΙΑΤΡΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΚΑΙ Ο «ΕΓΚΛΕΙΣΜΟΣ» ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟ ΝΕΚΡΟΤΟΜΕΙΟ

Η πρόσληψη του θανάτου και του νεκρού σώματος απορρέει από τα εκάστοτε συστήματα ιδεών και τις κυρίαρχες κοσμοθεωρίες, και υπό αυτή την έννοια διαφοροποιείται ανάλογα με το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο και τα πολιτισμικά συμφραζόμενα, κάτι που αναδεικνύει και την κοινωνική της κατασκευή.³ Το φαινόμενο του θανάτου στις δυτικές κοινωνίες, πέραν της επικρατούσας βιολογικής του διάστασης και των τροπικοτήτων ερμηνείας που τη συνθέτουν (καρδιακός, εγκεφαλικός, κυτταρικός κ.λπ.), με άξονα τις νόρμες του θετικισμού και τον βιο-ιατροδικαστικό λόγο (discourse), φέρει κοινωνικο-πολιτικές συνδηλώσεις ως προς τον τρόπο πρόσληψης και διαχείρισής του, όπως αντίστοιχα συμβαίνει και με το νεκρό σώμα.⁴ Ιστοριογραφικές μελέτες⁵ αναδεικνύουν τη συνάρθρωση των λόγων, μεταξὺ ἄλ-

1. Ευχαριστώ θερμά τη Δρ. Δήμητρα Τζανάκη για τη συνολική συμβολή και τα πολύτιμα σχόλιά της στο πλαίσιο της επιμέλειας του κειμένου.

2. Michel Foucault, *Η γέννηση της κλινικής*, Αθήνα, Νήσος, 2012, σ. 222.

3. Clive Seale, *Constructing Death: The Sociology of Dying and Bereavement*, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 1998.

4. Για τα ρευστά όρια της ζωής και του θανάτου σε σχέση με τις βιοεπιστήμες, βλ. Sarah Franklin, Margaret Lock (επιμ.), *Remaking Life and Death: Toward an Anthropology of the Biosciences*, Σάντα Φε, School of American Research Press, 2003.

5. Φιλίπ Αριές, *Δοκίμια για το θάνατο στη Δύση*, Αθήνα, Γλάρος, 1988, Φιλίπ Αριές, *Ο άνθρωπος ενώπιον του θανάτου. Η εποχή των κοιμωμένων Ι*, Αθήνα,

λων, των θρησκευτικών δογμάτων και των ειδικών ως προς την ερμηνεία του θανάτου –διάχυτη στις δυτικές κοινωνίες του Μεσαίωνα και μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα– και ταυτόχρονα τη σταδιακή μετατόπιση προς την ιατρικοποίηση-γενετικοποίηση και κατ' επέκταση τον «εγκλεισμό» του νεκρού σώματος στο νοσοκομείο και το εργαστήριο, κυρίως κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα και μετέπειτα.⁶ Ο θάνατος, από ένα κοινωνικό και δημόσιο γεγονός με έντονες θρησκευτικές συνδηλώσεις, σταδιακά –μέσω της ανάδυσης και επικράτησης των «επιστημών της ζωής και του θανάτου»-«επιστημών του ανθρώπου»– ορθολογικοποιείται, κρατικοποιείται-ιδρυματοποιείται-νοσοκομειοποιείται, εμπορευματοποιείται και εξατομικεύεται.⁷ Η ιατρικοποίηση-γενετικοποίηση του θανάτου συντελείται μέσα από την αναμόρφωση της πρόσληψης του νεκρού σώματος με γνώμονα την ανατομία και τη μετατόπιση της ιατρικής σκέψης από την «απλή κλινική» στην «ανατομο-κλινική» –η οποία, αντίστοιχα, μέχρι και τα τέλη του 18ου αιώνα φέρει έντονα μη κοσμικές συνδηλώσεις– και την «εργαστηριακή κλινική» –κυρίως από τον 19ο αιώνα και μετά–, αναδεικνύοντας τη μετατόπιση του βλέμματος του ειδικού από την ανατομία του σώματος και των οργάνων στα κύτταρα.⁸ Στο πέρας αυτής της διαδρομής, το νεκρό ανθρώπινο σώμα, όπως και το ζωντανό, όπως σκιαγραφεί η Δήμητρα Μακρυνιώτη, αποτελεί τον κατεξοχήν τόπο εγγραφής κυρίαρχων κανονικοτήτων με γνώμονα το φύλο, τη σεξουαλικότητα, τη φυλή, την εθνότητα και την

Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2009, Φίλιπ Αριές, *Ο άνθρωπος ενώπιον του θανάτου. Ο εξαγριωμένος θάνατος II*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2006.

6. Φ. Αριές, *Ο άνθρωπος ενώπιον του θανάτου. Ο Εξαγριωμένος Θάνατος II*, ό.π., σ. 410-437. Για το ζήτημα της ιατρικοποίησης βλ. Ivan Illich, *Ιατρική Νέμεση. Η απαλλοτρίωση της υγείας*, Αθήνα, Νησίδες, 2010.

7. Μυρτώ Ρήγου, *Ο θάνατος στη νεωτερικότητα. Μια επικοινωνιακή και ηθική προβληματική*, Αθήνα, Πλέθρον, 1993, σ. 53-93.

8. Βλ. αναλ. Χρήστος Κουρούτζας, *Εγκληματολογία της γενετικής*, Αθήνα, Πεδίο, 2018.

κοινωνική τάξη, θέτοντας στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τη νέα πολιτική ανατομία του θανάτου και των νεκρών σωμάτων των «λιβιδινικών άλλων» μέσω του ιατροδικαστικού συστήματος γνώσης-εξουσίας.⁹ Παράλληλα και όπως έχει αναδείξει ο Ζίγκμουντ Μπάουμαν (Zygmunt Bauman), «το όνειρο της θανάτωσης του θανάτου μετατρέπεται σε πρακτική θανάτωσης ανθρώπων».¹⁰

Ακολουθώντας τη σκέψη της Δήμητρας Τζανάκη, το φύλο προσλαμβάνεται ως μηχανισμός εξουσίας που ενσωματώνει την έμφυλη πάλη ανάμεσα στην ενεργητική/ανδρεία και την παθητική/εκθηλυμένη/λιβιδινική ζωή,¹¹ «φωτίζοντας» τη γενεαλογία των «καθεστώτων αλήθειας» σε σχέση με το φύλο και τη σεξουαλικότητα, εκπορευόμενα από τη σεξιστική ηθική (*sexualis*) –των λόγων και βλεμμάτων– που εισέρχεται στην ανατομία και διαπερνά το σώμα/σκελετό, παράγοντας τις «λιβιδινικές ομολογίες» της σάρκας.¹² Πρόκειται για μια σεξιστική ηθική που συντηρεί, ιστορικά, την ιδεολογία του εκθηλυσμού της ανδρόγυνης/γύναδρης ζωής και εξασφαλίζει τη θέση της ηγεμονικής/ανδρείας τάξης στην κοινωνική ιεραρχία μέσω ενός καθεστώτος αλήθειας. Το καθεστώς αυτό συντίθεται με βάση την «ηθική των αφροδίσιων» των κλασικών χρόνων

9. David Armstrong, *Political Anatomy of the Body. Medical Knowledge in the Twentieth Century*, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 1983, Δήμητρα Μακρυγιώτη, «Εισαγωγή. Κοινωνικές και πολιτικές μορφές διαχείρισης της θνητότητας», στο Δήμητρα Μακρυγιώτη (επιμ.), *Περί θανάτου. Η πολιτική διαχείριση της θνητότητας*, Αθήνα, Νήσος, 2008. Ειδικότερα σε σχέση με το νεκρό σώμα και τις κοινωνικές διαδικασίες του θνήσκειν, βλ. και Μάνος Σαββάκης, «Το Νεκρό Σώμα: Ποιοτικές προσεγγίσεις των κοινωνικών διαδικασιών του θνήσκειν», *Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες* 6 (2018), σ. 25-50.

10. Zygmunt Bauman, «Θνητότητα, αθανασία και άλλες στρατηγικές ζωής», στο Δήμητρα Μακρυγιώτη (επιμ.), *Περί θανάτου*, ό.π., σ. 150.

11. Δήμητρα Τζανάκη, «Η ανθρώπινη βούληση ως ψυχική διαστροφή: "Εκθηλυσμένες" και "Ανάξιες ζωές"», *Επίκαιρα* 9 (2019), <https://marginalia.gr/arthro/i-anthropini-voylisi-os-psychiki-diastrofi-ekthilysmenes-kai-anaxies-zoes/>.

12. Δήμητρα Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925). Ξεριζώνοντας το Ανθρώπινο*, Αθήνα, Ασίνη, 2018, σ. 31-68.

και με γνώμονα το ηγεμονικό –ανδρείο– σώφρον υποκείμενο (του ελεύθερου αθηναίου ενήλικα πολίτη) και το «νοσηρό» εκθηλυμένο υποκείμενο της «παρά φύσιν» (γυναίκες, παιδιά, σκλάβοι, εκθηλυμένοι άντρες), που υπόκειται ανεξέλεγκτα στις ηδονές και τολμά ν' αναστρέφει τη φύση του, αποζητώντας τον ενεργητικό ρόλο. Αυτό το λιβιδινικό ον που λειτουργεί με τρόπο ενσπικτώδη, αλλάζοντας τις ιεραρχήσεις, ταυτίζεται με την ασθένεια και τον θάνατο. Αυτό θα το συναντήσουμε και στους χριστιανικούς χρόνους, μέσω της επιτελεστικότητας του «δαιμονισμένου» σώματος, το οποίο πάλι υποφέρει, λόγω της ανεξέλεγκτης λαγνείας της σάρκας, που μετατρέπει τη ζωή σε εκθηλυμένη, με αποτέλεσμα την αναγκαιότητα της εξουσίας του εξομολογητή/ειδικού/ενεργητική ζωή, ο οποίος καλείται να «θεραπεύσει» και να «εξαγνίσει», μέσω των λόγων του Θεού, αυτή τη λιβιδινική ζωή. Τον ειδικό του εξαγνισμού θα τον βρούμε και στις ιατροκοποιημένες «αντικειμενικές αλήθειες» των ειδικών (κυρίως ιατροδικαστών), οι οποίοι προβάλλουν με ηγεμονικό τρόπο την αλήθεια της *scientia sexualis* από τα τέλη του 16ου αιώνα και μετέπειτα.¹³ Ο Μισέλ Φουκώ, με τις «ομολογίες της σάρκας» συμπληρώνει την ιστορία της σεξουαλικότητας ως εμπειρίας και τη γενεαλογία του επιθυμούντος υποκειμένου,¹⁴ θέτοντας στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος την προβληματοποίηση της σάρκας από τους χριστιανικούς πατέρες των πρώτων αιώνων της Δύσης, οι οποίοι «επενδύουν» το προπατορικό αμάρτημα και την πτώση των

13. Στο ίδιο, σ. 27-28, 38-50.

14. Ο Φουκώ εξετάζει την εμπειρία της σεξουαλικότητας σε τέσσερις ιστορικές περιόδους: την κλασική αρχαιότητα, τον ύστερο στωικισμό, τον χριστιανισμό και τη νεωτερικότητα. Βλ. αντίστοιχα Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 2. Η χρήση των ηδονών*, Αθήνα, Πλέθρον, 2013, Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 3. Η επιμέλεια του εαυτού*, Αθήνα, Πλέθρον, 2013, Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 4. Οι ομολογίες της σάρκας*, Αθήνα, Πλέθρον, 2019, Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 1. Η βούληση για γνώση*, Αθήνα, Πλέθρον, 2011.

πρωτόπλαστων με τη λίμπιντο, πυροδοτώντας ένα νέο πεδίο «διακυβέρνησης των διαγωγών».¹⁵

Η εμπειρία της σάρκας συμπληρώνεται με μια θεωρία της λαγνείας και μια οικονομία της επιθυμίας (libido), συγκροτώντας την ηθική της χριστιανικής Δύσης, στον πυρήνα της οποίας εγγράφεται «η συζυγική τεκνοποίηση επικεντρωμένη στο γάμο και στις υποχρεωτικές επαφές που αυτός περιλαμβάνει»¹⁶ – και μαζί της μια νέα «αλήθεια» για το σεξ, τη σεξουαλικότητα, το φύλο και τους κανόνες της σεξουαλικής πράξης. Ο «σεξουαλικός παροξυσμός» της σάρκας και οι σατανικές δυνάμεις που «κρύβει» μέσα της περιγράφονται από τους χριστιανικούς πατέρες ως «ένα φυσικό τράνταγμα του σώματος που δεν μπορεί να ελεγχθεί, ένας κλονισμός της ψυχής, η οποία παρασύρεται παρά τη θέληση της από την ηδονή, μια τελική έκλειψη της σκέψης, η οποία δίνει την εντύπωση πως πλησιάζει στο θάνατο».¹⁷ Οι παροξυσμοί αυτοί «επενδύονται» με τη λίμπιντο της ανεξέλεγκτης εκθηλυμένης ανθρώπινης φύσης και το «παιχνίδι» της σεξουαλικής υπερβολής.¹⁸ Η εμφυλοποίηση-σεξουαλικοποίηση της σάρκας μέσω του χριστιανικού λόγου, μετά την πτώση των πρωτόπλαστων και τα «διστραμμένα βλέμματα» της γύμνιας τους, εγκαθίδρυσε φυσικοποιημένες νόρμες για το φύλο και τη σεξουαλικότητα, οι οποίες συμπυκνώνονται στη λιβιδινοποίηση (libidinisation) του σεξ.¹⁹ στην αναλυτική του υποκειμένου της λαγνείας και στη συνάρθρωση της αλήθειας και του δικαίου γύρω από το σεξ, το φύλο και τη σεξουαλικότητα, εντός του δυτικού πολιτισμού.²⁰

15. M. Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 4. Οι ομολογίες της σάρκας*, ό.π., σ. 448-449.

16. Στο ίδιο, σ. 437.

17. Στο ίδιο, σ. 431-432.

18. Στο ίδιο, σ. 435.

19. Στο ίδιο, σ. 436-437, 443.

20. Στο ίδιο, σ. 477.

Η τιμωρία-συνέπεια της «πυροδότησης» της σεξουαλικής πράξης και της πτώσης από τον παράδεισο μέσω του προπατορικού αμαρτήματος είναι η εξέγερση εντός του ίδιου του υποκειμένου, εναντίον του εαυτού του – «η εξέγερση εντός του ανθρώπου αναπαράγει την εξέγερση εναντίον του Θεού».²¹ Η εξέγερση είναι η «ανυπακοή ως αντάλλαγμα», που εκδηλώνεται μέσα από τη «σωματική αναπαραγωγή εντός του σώματος, και για περισσότερη ακρίβεια μέσω του σεξ».²² Η «κίνηση της libido», όπως περιγράφεται από τον Άγιο Αυγουστίνο (354-430 μ.Χ.) στο έργο του *Η Πολιτεία του Θεού*, ενεργοποίησε «την είσοδο του ανθρώπου στο βασίλειο του θανάτου», μια και ο θάνατος δεν υπήρχε πριν. Ο θάνατος, από την άλλη, είναι διττός: αφενός σχετίζεται με τη χάρη του Θεού, η οποία αποσύρεται από αυτόν και τον επιτρέπει· αφετέρου, αφορά αυτό τον κόσμο, δεδομένου ότι η θνητότητα εφεξής καθίσταται μοιραία ασθένεια· τέλος, ο θάνατος μεταδίδεται «κατά τη γέννηση, [μέσω] της σεξουαλικής ένωσης από γενιά σε γενιά».²³

Από την άλλη, η «γύμνια» των πρωτόπλαστων «ορατοποιείται» από τα βλέμματα και τους λόγους των χριστιανικών πατέρων (Άγιος Αυγουστίνος), οι οποίοι διαπερνούν το φύλο, τη σεξουαλικότητα και το σεξ – «επενδύοντας» τον φαλλό με μια «ενεργητική» διάσταση, ενώ, αντιθέτως, το αιδούιο της Εύας μετατρέπεται στην «παθητική-κρυφή φύση». Αυτή είναι η «ανατομία» της σάρκας μετά την πτώση. Έτσι, γύρω από την ανθρώπινη φύση δημιουργείται ένα πλαίσιο παραγωγής ηθικής των αφροδισίων, σε σχέση με τη συζυγική σεξουαλική αναπαραγωγή και την «προστασία» της συζύγου (Εύας) «από το να κυλήσει στην πορνεία»²⁴ και στην παρά φύσιν ασέλγεια. Έτσι, όπως περιγράφει η Δήμητρα Τζανάκη, η ανηθικότητα

21. Στο ίδιο, σ. 442.

22. Στο ίδιο, σ. 445.

23. Στο ίδιο, σ. 447.

24. Στο ίδιο, σ. 446-447.

ταυτίζεται με την ανθρώπινη λιβιδινική βούληση της Εύας. Η λιβιδινική βούληση, με δυο λόγια, ταυτίζεται με την ανυπακοή/λίμπιντο της Εύας και την «ανταρσία» της προς τον λόγο του Θεού, κάτι που οδηγεί στην πτώση και την έξοδο από τον παράδεισο και στην οποία ενσωματώνεται η πρακτική του σοδομισμού – δηλαδή, η λιβιδινική υπακοή στην ηδονή που θέτει σε κίνδυνο την αναπαραγωγή του είδους σύμφωνα με τη βούληση του Θεού.²⁵ Σε αυτό το στερέωμα, η σεξιστική ηθική των κλασικών και χριστιανικών χρόνων συναντιέται και επανεισάγεται κάτω από τον λόγο της ιατροδικαστικής, όπως θα δούμε παρακάτω, κατά τη μετάβαση από την απολυταρχία στη νεωτερικότητα, ενώ στηρίζεται στους ιατροκοινοποιημένους λόγους και στα «βλέμματα της ανατομίας» της ζωντανής και της νεκρής σάρκας, η οποία «διανοίγεται» για να «ομολογήσει», μέσω πειθαρχικών-ρυθμιστικών τεχνολογιών της νεκροψίας-νεκροτομής, τις «αλήθειες των αιτιών» του θανάτου· κυρίως, όμως, για να «αποκαλύψει» τις «διαβολικές» δυνάμεις της λίμπιντο και τις «εν ζωή σεξουαλικές ιδιότητές» της στο βλέμμα του ειδικού αυτής της εκθηλυμένης ζωής.²⁶ Η ανωτέρω σεξιστική ηθική και η εμφυλοποίηση-σεξουαλικοποίηση της σάρκας/σκελετού συντελείται, από την άλλη, όπως αναφέρει η Κάθριν Παρκ, την περίοδο από τον 13ο έως και τον 16ο αιώνα, αποκλειστικά σε γυναικεία πτώματα, δημιουργώντας μια θεμελιακή αρχή: ο βίαιος θάνατος πρέπει να αναζητηθεί σε αυτήν τη ζωή. Όμως ήδη φαίνεται ότι το κλινικό μάτι σχηματίζεται μέσα από μια σεξιστική εξιστόρηση, υπό την έννοια ότι το ανδροκεντρικό βλέμμα του ειδικού διαπερνά τα γυναικεία νεκρά σώματα και αναζητά τα «μυστικά των γυναικών», παράγοντας φυσικοποιημένες νόρμες για την «παθητική τους φύση» σε σχέση με το

25. Δήμητρα Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού, σοδομισμού, ομοφυλοφιλίας, λεσβιανισμού. Διαφορετικές εκδοχές της ψυχικής δίωξης ενάντια της ανθρωπίνης ανυπακοής (1834-1951)», *Κοινωνικές Επιστήμες* 11 (2020), σ. 168-169.

26. M. Foucault, *Η γέννηση της κλινικής*, ό.π., σ. 167-260.

φύλο και τη σεξουαλικότητα, μια και ο ειδικός αναζητά να ανακαλύψει τα «μυστικά της μήτρας», η οποία ρυθμίζει την αναπαραγωγή του είδους²⁷ και κυρίως τις όποιες δυνάμεις πάνω στην ίδια τη ζωή. Στο πλαίσιο αυτό, τα πτώματα ανοίγονται έτσι ώστε η εξουσία να καταφέρει να φτάσει στον πυρήνα του αυτοπροσδιορισμού και της αυτοδιαχείρισης, αφού ο στόχος είναι η σταδιακή επικράτηση της «αντικειμενικής αλήθειας» των «επιστημών της ζωής, του λόγου έναντι της λιβιδινικής επιθυμίας»,²⁸ της εξουσίας έναντι του πληθυσμού.

Έτσι, ο μηχανισμός της ομολογίας, ο οποίος, όπως έχει εξηγήσει ο Φουκώ, εντοπίζεται από τον 12ο αιώνα και ύστερα, με επίκεντρο τη σεξουαλικότητα και συντελείται μέσω της υποχρεωτικής γενικευμένης εξομολόγησης των μη κανονικών στους ειδικούς/εξομολογητές, εδραιώνεται με εξομολογητές που καλούνται να εντοπίσουν τις «κρυμμένες διαβολικές αλήθειες» της λίμπιντο και να τις εξαγνίσουν-«θεραπεύσουν», σκιαγραφώντας την εξουσία της εκκλησίας και του ιερέα που ορίζει τις ποινές βάσει των αμαρτιών. Δεν πρέπει, πάντως, να μας διαφεύγει ότι συντελείται την ίδια περίοδο που διανοίγονται οι γυναικείοι σκελετοί/γυναικεία νεκρά σώματα.

Περαιτέρω, από τον 16ο αιώνα και μετέπειτα ο μηχανισμός της ομολογίας τροποποιείται και, όχι τυχαία, στρέφεται στο ίδιο το έμβιο όν. Η ομολογία του μετανοούντος, η «ανατομία της ηδονής», δίνει τον «κώδικα του σαρκικού», με τον οποίο ο ειδικός μπορεί, μέσω της σεξουαλικότητας, να καταλήξει στο τι συνιστά το πεδίο των διαστροφών. Ο λόγος μιας τέτοιας ερμηνείας είναι εμφανής, αφού, πίσω από τη διαστροφική σάρκα, η «αλήθεια» του ειδικού της ηγεμονικής τάξης²⁹ επανεισάγει

27. Katherine Park, *Secrets of Women. Gender, Generation, and the Origins of Human Dissection*, Νέα Υόρκη, MIT Press, 2010.

28. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π., σ. 31-68.

29. Michel Foucault, *Οι μη κανονικοί. Παραδόσεις στο κολέγιο της Γαλλίας (1974-1975)*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2019, σ. 332-370.

τη σεξιστική ηθική των αφροδίσιων, περιφρουρώντας τα παιδιά του «φυσιολογικού» και του «μη κανονικού» σώματος της «παρά φύσιν επιθυμίας».³⁰

Σε αυτό το τοπίο και ακολουθώντας τη γενεαλογική προσέγγιση της Δήμητρας Τζανάκη, ο μηχανισμός της ιατροδικαστικής και η υποχρεωτική παρουσία του ειδικού εδραιώνονται μέσω του κώδικα *Constitutio Criminalis Carolina* (1532), διαμέσου του οποίου καθιερώνεται (διά νόμου) η θανατική ποινή μέσω πυράς για τις εκθηλυμένες ζωές που κατηγορούνται για μαγεία και δαιμονισμό – σε συνάρτηση των απαρχών του καπιταλισμού, της πρωταρχικής συσσώρευσης, καθώς και του τρόπου αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης και του εργατικού δυναμικού που, όπως σκιαγραφεί η Σίλβια Φεντερίτσι (Silvia Federici), εκκινεί με τη μαστίγωση των ζητιάνων, την υποδούλωση εκατομμυρίων Αφρικανών και το κάψιμο των μαγισσών. Στην Ευρώπη του 16ου και 17ου αιώνα, χιλιάδες γυναίκες οδηγούνται στα δικαστήρια, βασανίζονται και καίγονται στην πυρά στο όνομα του «αγώνα εναντίον του διαβόλου» που «κρύβουν» μέσα τους, αναδεικνύοντας τόσο τις περιφράξεις των γυναικείων σωμάτων μέσω της ποινικοποίησης του ελέγχου επί της σεξουαλικότητας και της «μήτρας» της αναπαραγωγής όσο και την υποτίμηση της εργατικής τους δύναμης και της κοινωνικής τους θέσης, τα οποία αποτέλεσαν τις καταστατικές όψεις του καπιταλισμού και της κανονιστικής εμπέδωσης του ανδρικού, λευκού και υγιούς σώματος που επιδίδεται στην εργασία³¹ – εν αντιθέσει με την «ανδρεία φύση» που τις απεμπολεί–, και ταυτόχρονα μια νέα «αλήθεια» για τη «γενετήσια αγωγή» τους, που εδραιώνεται πλέον με τρόπο ηγεμονικό, μια και εφεξής, και για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία, ο ει-

30. Δ. Τζανάκη, *ό.π.*, σ. 35.

31. Silvia Federici, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα. Γυναίκες, σώμα και πρωταρχική συσσώρευση*, Θεσσαλονίκη 2011, Silvia Federici, *Το κυνήγι μαγισσών χθες και σήμερα*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις των Ξένων, 2019, Δήμητρα Τζανάκη, *Ιστορία της [μη] κανονικότητας*, Αθήνα, Ασίνη, 2016, σ. 24-28.

δικός συνθέτει την αλήθεια.³² Πλέον τα ζητήματα του βίου των αφροδισίων ανήκουν στον ειδικό. Έτσι, οι απαρχές του νεωτερικού (δυτικού) ιατροδικαστικού συστήματος αλήθειας-γνώσης-εξουσίας και η σύνδεση του θανάτου με το φύλο και τη σεξουαλικότητα εντοπίζονται, όπως επισημαίνει η Δήμητρα Τζανάκη, στον κλάδο της αφροδισιολογίας ή δικανικής Αφροδίτης και κωδικοποιούνται στην πρώτη έκδοση περί ιατροδικαστικής μέσω του έργου του Φορτουνάτο Φεντέλε (Fortunato Fedele, 1550-1630) *De relationibus medicorum: libri quatuor* (1602), παράγοντας ιατρικοποιημένα «καθεστώτα αλήθειας», διαμέσου των οποίων η παθητική ζωή εγκληματοποιείται-ποινοποιείται από τον μηχανισμό του δικαίου, που δημιουργείται προς όφελος πλέον της ανερχόμενης αστικής τάξης και της ήδη υπάρχουσας αριστοκρατικής.³³ Οι λιβιδινικές «μυστικές δυνάμεις» του γυναικείου και εκθηλυμένου σώματος/σκελετού θα συνεχίσουν να εντοπίζονται –από το ανατομικό βλέμμα του ειδικού– τους επόμενους αιώνες παράλληλα με την εγκαθίδρυση της *scientia sexualis* στα τέλη του 19ου αιώνα, όπου το «νέο ανατομικό βλέμμα» του ιατροδικαστή, του εγκληματολόγου, του ψυχιάτρου, του ανατόμου, στηριζόμενο στις «αντικειμενικές αλήθειες» του βιοϊατρικού λόγου, «επενδύει» τον θάνατο, το νεκρό σώμα και τα «κύτταρα» με τα «καθεστώτα αλήθειας» της ηθικής των αφροδισίων. Τα καθεστώτα αυτά έρχονται ν' αναπαράγουν τον λόγο για την έμφυλη και ενσώματη σεξουαλική «κανονικότητα» και «παθολογία». Η ομολογία αυτής της παθολογίας της εκθηλυμένης ζωής αποτελεί μέχρι και σήμερα τη «γενική μήτρα που διέπει την παραγωγή του αληθούς λόγου για το σεξ».³⁴ Στην πραγματικότητα, όμως, έχουμε να κάνουμε με τον πολιτικό χαρακτήρα των ζητημάτων που έχουν σχέση με

32. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π., σ. 52-60.

33. Στο ίδιο, σ. 64-68.

34. Μ. Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας 1. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 78.

την υγεία, το φύλο, τη σεξουαλικότητα και, πιο ουσιαστικά, με την ίδια την ερμηνεία του τι νοείται αλήθεια. Σε συνάρτηση με τα ανωτέρω, η γενεαλογία των νεωτερικών προτύπων διακυβέρνησης μέσω της ιατρικής, με επίκεντρο τις δυτικές κοινωνίες, εντοπίζεται στη διαχείριση των επιδημικών φαινομένων, του θανάτου και των νεκρών σωμάτων από την πανώλη στην Ευρώπη του 17ου αιώνα,³⁵ αλλά, όπως υποστηρίζει ο Φουκώ, στην ουσία αφορά το ερώτημα ποια ζωή η εξουσία αφήνει να ζήσει και κυρίως ποια αφήνει να πεθάνει. Τα μοντέλα λειτουργίας της εξουσίας στους νεωτερικούς χρόνους απηχούν τη συμπλήρωση του παλαιού δικαιώματος του ηγεμόνα, «το δικαίωμα που οδηγεί κάποιον στο θάνατο ή του επιτρέπει να ζήσει», με την εξουσία «να “χαρίζει” κανείς τη ζωή και να αφήνει τον άλλο να πεθάνει»,³⁶ καθώς «στο σύστημα της βιοεξουσίας των νεωτερικών κοινωνιών, η θανάτωση είναι αποδεκτή μόνον όταν επιτελείται στο όνομα της ζωής».³⁷ Αυτή η συνάρθρωση κυριαρχίας, πειθαρχίας και κυβερνολογικής, στο πλαίσιο του πολιτικού ελέγχου των σωμάτων,³⁸ ζώντων και νεκρών, μπορούσε να διασφαλιστεί μόνο με τίμημα την ελεγχόμενη είσοδο των σωμάτων και των επιθυμιών τους. Σε αυτήν τη βάση, η σκέψη του Φουκώ καθίσταται μια «πραγματική επιδημιολογία της εξουσίας»³⁹ που ιχνηλατεί τη μετατόπιση από το μοντέλο

35. João Biehl, «Vita: Life in a Zone of Social Abandonment», *Social Text* 19 (2001), σ. 138.

36. Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, Αθήνα, Ψυχογιός, 2002, σ. 295, Μ. Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 1. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 161.

37. Δ. Μακρυνιώτη, «Εισαγωγή. Κοινωνικές και πολιτικές μορφές διαχείρισης της θνητότητας», ό.π., σ. 43.

38. Αθηνά Αθανασίου, *Ζωή στο όριο. Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*, Αθήνα, Εκκρεμές, 2007, σ. 18-22, Αθηνά Αθανασίου, *Η κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης»*. Κριτικές και αντιστάσεις, Αθήνα, Σαββάλας, 2012, σ. 67.

39. Ντιντιέ Εριμπόν, «Το τοπικό και το παγκόσμιο: μορφές εξουσίας και τρόποι αντίστασης», *Νέα Εστία* 169 (2011), σ. 622.

της λέπρας και τον μεγάλο αποκλεισμό, τη μεγάλη διαίρεση κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, στο μοντέλο της πανούκλας και τον μεγάλο εγκλεισμό, την καραντίνα και το «χτένισμα» της πόλης στα τέλη του 17ου και στις αρχές του 18ου αιώνα και, στη συνέχεια, στην υπολογιστική διαχείριση της «ασφάλειας» του πληθυσμού στο πλαίσιο της ευλογιάς, η οποία οργανώνεται με άξονα τους εμβολιασμούς και τις στατιστικές για την υγεία και την ασθένεια, τις γεννήσεις και τη θνησιμότητα, αποτελώντας το θεμέλιο της βιοπολιτικής εξουσίας.⁴⁰

Στο μοντέλο της λέπρας επικρατεί η κοινωνική εξορία και ο χωρικός εκτοπισμός της ασθένειας εκτός των τειχών της πόλης, ανακηρύσσοντας τους λεπρούς, μέσα από μια πένθιμη ακολουθία, ως νεκρούς.⁴¹ Πρόκειται για έναν «κανόνα μη επαφής» με τα μολυσματικά σώματα των «άλλων», ο οποίος στηρίζεται στην «αποβολή» της λέπρας στο εξωτερικό (των τειχών της πόλης) σκότος, φέροντας ταυτόχρονα θρησκευτικές συνδηλώσεις περί αμαρτίας και κακού. Παράλληλα, το μοντέλο της λέπρας υφαίνει νέες μορφές κοινωνικής θανάτωσης με άξονα την «αποκάθαρση» της πόλης από τα «επικίνδυνα» σώματα της λέπρας για την προστασία της κοινωνίας των «υγιών». Το μοντέλο της πανούκλας, ως ένα «είδος επιθεώρησης, παρέλασης νεκρών και ζωντανών»,⁴² στηρίζεται σε μηχανισμούς εγκλεισμού και παρατήρησης, εγκαθιδρύοντας ένα σύστημα πειθαρχίας-κανονικοποίησης,⁴³ το οποίο βασίζεται στην επινόηση των «θετικών τεχνολογιών της εξουσίας»⁴⁴ και περιλαμβάνει ένα πρότυπο *dispositio* (dispositif)

40. M. Foucault, *Οι μη κανονικοί*, ό.π., σ. 97-113, Michel Foucault, *Security, Territory, Population. Lectures at the College de France, 1977-78*, Νέα Υόρκη, Palgrave Macmillan, 2009, σ. 24-25.

41. M. Foucault, *Οι μη κανονικοί*, ό.π., σ. 97.

42. Στο ίδιο, σ. 102.

43. Στο ίδιο, σ. 107.

44. Στο ίδιο, σ. 105.

με βάση τη νόρμα υγείας που έχει καθοριστεί.⁴⁵ Σε αυτό το μοντέλο πολιτικού ελέγχου των σωμάτων, η «κυκλοφορία» της εξουσίας έχει «τριχοειδείς διακλαδώσεις»⁴⁶ που διαπερνούν «κυτταρικά» τα σώματα, αγγίζοντας τον «ελάχιστο πυρήνα της ατομικότητας».⁴⁷ Η πόλη σε καραντίνα «τεμαχίζεται» σε διαμερίσματα, οικοδομικά τετράγωνα και δρόμους, στα οποία τοποθετούνται επιτηρητές, επιθεωρητές και υπεύθυνοι διαμερισμάτων, απαγορεύοντας την έξοδο από το σπίτι επί ποινή θανάτου. Το «χτένισμα» της πόλης πραγματοποιείται μέσα από την καθημερινή καταγραφή του καθενός στα σχετικά μητρώα ως υγιούς ή ασθενούς –μέσα από ονομαστικά προσκλητήρια κατά τα οποία θα έπρεπε να εμφανίζονται στο παράθυρο της οικίας–, και άρα ως «επικίνδυνου» φορέα μετάδοσης της πανούκλας. Η σχολαστική παρακολούθηση των επαφών, με γνώμονα την «προστασία» της δημόσιας υγείας, συντελείται μέσα από την παρουσία του ιατρού-επιθεωρητή και τη συναρμογή του ιατρικού με τον ποινικό έλεγχο. Τη διαχείριση των νεκρών σωμάτων είχαν αναλάβει οι απόβλητοι άνθρωποι της εποχής που ήταν γνωστοί ως «κοράκια», οι οποίοι έθαβαν τα πτώματα.⁴⁸ Από τον 18ο αιώνα κι έπειτα, τα μοντέλα της λέπρας και της πανούκλας συμπληρώνονται με το μοντέλο της ευλογιάς, δίχως να εκλείπουν οι τεχνικές αποκλεισμού και εγκλεισμού των «μολυσματικών άλλων».⁴⁹ Επιπροσθέτως, στο πλαίσιο της διαχείρισης των επιδημικών φαινομένων αναφέρονται νέες μέθοδοι επιτήρησης και «προστατευτικών» μέτρων, όπως αυτό της καύσης των νεκρών,⁵⁰ ενώ ταυτόχρονα «παραμένουν σε καραντίνα»· μόνο που τώρα «παραμένουν διά

45. Στο ίδιο, σ. 103.

46. Στο ίδιο, σ. 104.

47. Στο ίδιο, σ. 102.

48. J. Biehl, «Vita: Life in a Zone of Social Abandonment», ό.π., σ. 138.

49. M. Foucault, *Security, Territory, Population*, ό.π., σ. 24-25.

50. Μ. Ρήγου, *Ο θάνατος στη νεωτερικότητα*, ό.π., σ. 75.

παντός χωρισμένοι από τους ζώντες» (από τα τέλη του 16ου και κυρίως κατά τον 17ο και 18ο αιώνα και ύστερα).⁵¹

Το μοντέλο της λέπρας παραμένει ενεργό κατά τη διάρκεια του 17ου και 18ου αιώνα, όταν λειτούργησε για τον εγκλεισμό των «μη παραγωγικών» και χαρακτηριζόμενων ως «επικίνδυνων» σωμάτων για τη μετάδοση μολυσματικών ασθενειών [φτωχοί, άνεργοι, επαίτες, τρελοί, πόρνες, σοδομιστές, παιδεραστές (όρος της εποχής για τους ομοφυλόφιλους), ελευθεριάζοντες κ.λπ.] στο «γενικό νοσοκομείο» που δημιουργήθηκε στο Παρίσι το 1656, όπου οι χωροθεσίες των ιδρυμάτων του «μεγάλου εγκλεισμού» ήταν συχνά παλιά λεπροκομεία.⁵²

Το μεγαλύτερο από αυτά τα ιδρύματα ήταν το Salpêtrière, στο οποίο εγκλείονταν αποκλειστικά γυναίκες και, όπως εντοπίζει η Δήμητρα Τζανάκη, «οργανώνεται ένας ολόκληρος μηχανισμός εξουσίας με πυρήνα την ιδεολογία του φύλου στη δυτικοευρωπαϊκή σκέψη» μέσω της «αξιολογικά ουδέτερης» αλήθειας του ψυχιατρικού και ιατροδικαστικού λόγου και της «αλήθειας» της κυρίαρχης τάξης, διαμέσου των οποίων η πατριαρχία εδραιώνει έναν σεξιστικό λόγο που ιδεατοποιεί την ενεργητική ζωή του υποκειμένου και τοποθετεί την παθητική εκθηλυμένη ζωή (μεμονωμένων σωμάτων και πληθυσμών) –τα αν-υποκείμενα– στον χώρο της παράνοιας και της ανηθικότητας, οδηγώντας τις «ψυχικά και σωματικά νοσηρές» «Άλλες» ζωές στον εγκλεισμό, στην «ηθική θεραπεία» και στην κοινωνική και πολιτική θανάτωση. Η επίδραση στην εξέλιξη της ελληνικής ψυχιατρικής και ιατροδικαστικής σκέψης μετέπειτα ήταν σημαντική, αφού έλληνες ιατροδικαστές και ψυχίατροι βρέθηκαν στο Salpêtrière ως υπότροφοι του ελληνικού

51. Φ. Αριές, *Ο άνθρωπος ενώπιον του θανάτου. Ο εξαγριωμένος θάνατος II*, ό.π., σ. 51, 278.

52. Αθηνά Αθανασίου, «Επιτελέσεις της τρωτότητας και του κοινωνικού τραύματος», στο Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Βιοκοινωνικότητες*, Αθήνα, Νήσος, 2011α, σ. 35, Βάσια Λέκκα, *Ιστορία και θεωρία της ψυχιατρικής. Από τον Ιπποκράτη μέχρι το κίνημα της αντιψυχιατρικής*, Αθήνα, Futura, 2012, σ. 38-50.

κράτους και μετέφεραν τις διδαχές γύρω από την εκφυλισμένη ζωή και στην ελληνική πραγματικότητα.⁵³

Μέσα σε ένα κράμα επαναφοράς πρότερων ιδεοληψιών περί λέπρας, νέων επιδημιών και του μολυσματικού αέρα που απέπνεαν τα παλιά λεπροκομεία, κοινωνικής «αποσύνθεσης» και «σήψης», η παρουσία του *homo medicus* εγκαθίσταται ως του προστάτη της κοινωνίας των «υγιών» από τον «διάχυτο κίνδυνο που αποπνέανε οι τοίχοι της εγκάθειρξης».⁵⁴ Σταδιακά, το «γενικό νοσοκομείο», από χώρος κοινωνικής εξορίας και απόλυτου ελέγχου του βίου και της εργατικής δύναμης των χαρακτηριζόμενων ως «αντικοινωνικών» και «περιθωριακών» στοιχείων, θα αποτελέσει τον νέο ιατροκοποιημένο χώρο οργάνωσης της ιατρικής πράξης, μεταβίβασης της ιατρικής γνώσης και «εγκλεισμού» της ασθένειας και του θανάτου, από τα τέλη του 18ου αιώνα και μετά.⁵⁵ Η οργάνωση και λειτουργία του «γενικού νοσοκομείου» εγκατέλειψε τον θρησκευτικό, ηθικοπλαστικό και «φιλανθρωπικό» χαρακτήρα αυτών των «περιθωριακών» στοιχείων, καθώς η ιατρική αναλάμβανε τη μονοπωλιακή διαχείριση της ασθένειας και του θανάτου εντός της «κλινικής»⁵⁶ αυτών των ψυχικά ασθενών.

Ταυτόχρονα, μεταξύ των σημαντικών επιδράσεων ως προς τον τρόπο πρόληψης του νεκρού σώματος σε συνάρτηση με τον τρόπο διαμόρφωσης του ιατροδικαστικού συστήματος γνώσης-εξουσίας κατά την ανωτέρω χρονική περίοδο, με επίκεντρο τη δυτική σκέψη, περιλαμβάνεται ο πίνακας «Το μά-

53. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π., σ. 25-26, 68-79.

54. Michel Foucault, *Ιστορία της τρέλας στην κλασική εποχή*, Αθήνα, Καλέντης, 2007.

55. Μισέλ Φουκώ, «Η ενσωμάτωση του νοσοκομείου στη σύγχρονη τεχνολογία», στο Ιωσήφ Σολομών, Γεράσιμος Κουζέλης (επιμ.), *Πειθαρχία και γνώση*, Αθήνα, Νήσος, 1994, σ. 75-84, Α. Αθανασίου, «Επιτελέσεις της τρωτότητας και του κοινωνικού τραύματος», ό.π., σ. 35.

56. Μ. Φουκώ, «Η ενσωμάτωση του νοσοκομείου στη σύγχρονη τεχνολογία», ό.π.

θημα ανατομίας του δρος Νικόλαου Τουλπ» («The Anatomy Lesson of Dr. Nicolaes Tulp», 1632) του Ρέμπραντ Χάρμενσον φαν Ράιν (Rembrandt Harmenszoon van Rijn, 1606-1669), στον οποίο απεικονίζεται το νεκρό σώμα του εγκληματία Άρις Κιντ (Aris Kindt) με τα ασύμμετρα μέλη του – όπου ο ειδικός εντοπίζει τον «δαίμονα»/λίμπιντο των εκθηλυμένων σωμάτων των εγκληματιών και ταυτίζει τον θάνατο με τη βούληση αυτών των λιβιδινικών όντων, την οποία η επιστήμη θα πρέπει να καταπολεμήσει εάν θέλει να «νικήσει» τον θάνατο και την «ανταρσία» τους στη βούληση του Θεού, με «κέρδος» την υγεία και τον χαμένο παράδεισο.

Το σώμα του Άρις Κιντ αποτέλεσε τον τόπο γειτνίασης της ιατρικής με τη δικαιοσύνη, και συνεπώς της γέννησης της ιατροδικαστικής ως επιστήμη πάνω στο ανδρικό εκθηλυμένο σώμα, που αφέθηκε στις ορμές του με αποτέλεσμα να φτάσει στο έγκλημα της κλοπής. Στο σώμα αυτό, η «ορατότητα» των ανατομικών του «αποκλίσεων» μέσω του βλέμματος του ειδικού τροφοδοτεί την ανάδυση των «επιστημών της ζωής και του θανάτου», στο πλαίσιο των οποίων, κατά την ανωτέρω χρονική περίοδο, διανοίγονται πλήθος πτωμάτων εγκληματιών και ευρύτερα των χαρακτηριζόμενων ως «άλλων» με γνώμονα το φύλο, την κοινωνική τάξη και τη φυλή, αναδύοντας την εγκληματικότητα που κρύβεται μέσα σε αυτά τα πτώματα.⁵⁷

Έτσι, ο καρτεσιανός δυϊσμός στο πλαίσιο του μηχανιστικού υλισμού και ο διαχωρισμός του σώματος από το πνεύμα –διαμέσου του οποίου η ανθρώπινη ύπαρξη «τεμαχίζεται»– αντανακλάται στην ανατομία, η οποία λαμβάνει μια εργαλειακή διάσταση.⁵⁸ Πλέον έρχεται να τροφοδοτήσει με απτά παραδείγ-

57. Α. Αθανασίου, «Επιτελέσεις της τρωτότητας και του κοινωνικού τραύματος», ό.π., σ. 32-77, Δ. Τζανάκη, *Ιστορία της [μη] κανονικότητας*, ό.π., σ. 44-50.

58. Γιώργος Αλεξιάς, *Κοινωνιολογία του σώματος*, Αθήνα, Πεδίο, 2011, σ. 198, Γιώργος Αλεξιάς, «Η διαχείριση του θανάτου στο νοσοκομείο: Η εργαλειοποίηση της ανθρώπινης ύπαρξης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 108-109 (2002), σ. 229-256.

ματα τον λόγο των επιστημών, όπως της ψυχιατροδικαστικής, της απόλυτης αλήθειας, αφού αυτή την αλήθεια αντανακλά. Έτσι, στο «μικροσκόπιο» της ψυχιατροδικαστικής βρίσκεται η «ανατομία» της ψυχής, μέσω της βιολογικής ερμηνείας του εγκεφάλου και των «παθολογικών διαστροφών» της εκθελυμμένης ζωής.⁵⁹ Ο εμπειρισμός-αιτιοκρατία, από την άλλη, προτάσσοντας την παρατήρηση, τη μέτρηση και το πείραμα ως τις «αντικειμενικές μεθόδους» ερμηνείας των φαινομένων της ζωής και του θανάτου μέσα από τα πτώματα σιγουρεύει την ελεγχόμενη είσοδο των σωμάτων –απαραίτητο στοιχείο για την ανάπτυξη του καπιταλισμού–, ενώ παράλληλα στο πλαίσιο της βιοπολιτικής ρύθμισης μεμονωμένων σωμάτων και πληθυσμών αναδύεται και η επιστήμη της στατιστικής, η οποία τροφοδότησε τις «επιστήμες της ζωής και του θανάτου», παράγοντας ποσοτικοποιημένα όρια περί του «φυσιολογικού» και του «μη κανονικού» σώματος/σκελετού/βιολογικού υγρού –κυττάρου–,⁶⁰ τα οποία αποτέλεσαν τον καταστατικό πυρήνα συγκρότησης της ιατροδικαστικής σκέψης μετέπειτα.⁶¹

Ο άνθρωπος, έτσι, μαθαίνει τι θα πει να είσαι ζωντανός μέσα σε έναν κόσμο όπου ο θάνατος και η ασθένεια αποδίδονται σε σώματα όπως του Άρις Κιντ. Δεν είναι τυχαίο ότι μέχρι και τον 18ο αιώνα οι «χωροθεσίες της ανατομίας» πολλαπλασιάζονται και εμφανίζονται τόσο στις δημόσιες αίθουσες των πανεπιστημίων όσο και στα ιδιωτικά αμφιθέατρα της αριστοκρατίας, ενώ παράλληλα έχει εκκινήσει ο «μεγάλος εγκλεισμός» του θανάτου και των νεκρών σωμάτων στο νοσοκομείο/νεκροτομείο (κατά τη διάρκεια του 19ου και κυρίως στις αρχές

59. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π., σ. 38-63, Β. Λέκκα, *Ιστορία και θεωρία της ψυχιατρικής*, ό.π., σ. 43-50.

60. Βλ. και Georges Canguilhem, *Το κανονικό και το παθολογικό*, Αθήνα, Νήσος, 2007.

61. Βλ. αναλ. Θανάσης Λάγιος, «Νόμος και Κανόνας: Επιστήμη και Βιοπολιτική», διαθέσιμο στο: <https://kritikistinepistimi.wordpress.com/2013/04/25/ό-ό-ή/>.

του 20ού αιώνα κι έπειτα). Ουσιαστικά έχουμε να κάνουμε με την ανάδυση του ίδιου του θανάτου, μια και για πρώτη φορά σε ένα πτώμα που δεν μιλά ο ειδικός καλείται να αποκρυπτογραφήσει τις σιωπές του, εκείνο το απροσπέλαστο άδυτο που υποτίθεται ότι έρχεται να ερμηνεύσει τη φτώχεια, την εγκληματικότητα, τη βία. Έτσι, σε συνάρτηση της ανάπτυξης της ιατρικής επιστήμης, αναπτύσσεται και το νεωτερικό νομικό πλαίσιο με στόχο να φτάνουν όλο και περισσότερα πτώματα στα χέρια των ειδικών. Στο πλαίσιο αυτό, εισάγεται και η Νομοθετική Πράξη για την Ανατομία στην Αγγλία το 1832, που αφορούσε το εκτεταμένο εμπόριο πτωμάτων, θέτοντας τα θεμέλια για την «επιστημονική» χρήση «ανθρώπινων σωμάτων» και του τρόπου μεταβίβασης της ιατρικής γνώσης και εμπειρίας εντός της κλινικής.⁶² Αυτό εντάσσεται στην ευρύτερη προσπάθεια να δει και ο ειδικός την ιδιότυπη αναλογία ανάμεσα στον θάνατο και τη λιβιδινική ζωή.

Ιστορικοί των νοοτροπιών, όπως ο Φιλίπ Αριές (Philippe Ariès), αναδεικνύουν πώς ο θάνατος, κατά τον 17ο και 18ο αιώνα, επιστρέφει με τη μορφή του νεκρού σώματος, του μακάβριου ερωτισμού και της σωματικής βίας.⁶³ Το ιατροδικαστικό ανατομικό βλέμμα –όπως και ιατροδικαστικά εγχειρίδια μεταξύ του 16ου και 18ου αιώνα με ενδεικτικά παραδείγματα την πραγματεία του de Fidelis το 1596 ή το κείμενο του Πάολο Ζάκια (Paolo Zacchia, 1584-1659) *Totius Ecclesiastici protomedici generalis quaestionum medicolegalium libri tres* το 1674–,⁶⁴ παραμένουν επικεντρωμένα στην αφροδισιολογία ή δικανική Αφροδίτη και σε υποθέσεις που σχετίζονταν κυρίως

62. Α. Αθανασίου, «Επιτελέσεις της τρωτότητας και του κοινωνικού τραύματος», ό.π., σ. 36.

63. Φ. Αριές, *Ο άνθρωπος ενώπιον του θανάτου. Ο εξαγριωμένος θάνατος II*, ό.π., σ. 99-157.

64. Φ. Αριές, *Ο άνθρωπος ενώπιον του θανάτου. Ο εξαγριωμένος θάνατος II*, ό.π., σ. 99-100.

με τη σεξουαλικότητα και την αναπαραγωγή (παρθενία, αμβλώσεις, περιπτώσεις στειρότητας και ανικανότητας, έλεγχος πατρότητας, σεξουαλικές πραγματογνωμοσύνες, κληρονομικές ασθένειες κ.ά.),⁶⁵ ενώ παράλληλα αρκετά διαδεδομένες ήταν οι ανατομίες σε ζώα με αναγωγές στον ανθρώπινο οργανισμό, ή σε συγκεκριμένες περιστάσεις όπως οι «βίαιοι θάνατοι» από εγκλήματα, καθώς και οι ιδιωτικές ανατομίες από την αριστοκρατία, ειδικά όταν υπήρχε υπόνοια ότι θάνατος επήλθε από δηλητηρίαση, έρχονταν να επιβεβαιώσουν τις πραγματικές αιτίες του θανάτου: την ανθρώπινη καταστροφική ορμή.⁶⁶

Επιπροσθέτως, οι γιατροί της εποχής ελέγχουν τα ανακριτικά βασανιστήρια, καθώς και ζητήματα που σχετίζονται με τη δημόσια υγεία σε σχέση με τις επιδημίες.⁶⁷ Ακολουθούν λαϊκές δοξασίες οι οποίες, με γνώμονα το φύλο και τη σεξουαλικότητα, διαπερνούν τον τρόπο πρόσληψης του (γυμνού) νεκρού σώματος, το οποίο άλλοτε αντιμετωπίζεται ως μια οντότητα που αισθάνεται και κρατά στοιχεία ζωτικότητας και άλλωστε το ανθρώπινο σώμα δεν είναι τίποτα χωρίς την ψυχή, που οδηγεί σε όλες τις παραλλαγές ερμηνείας από τον ειδικό.⁶⁸ Συγκεκριμένα, ως προς το δόγμα που αποδέχεται ότι το ανθρώπινο πτώμα διατηρεί στοιχεία ζωτικότητας, οι δοξασίες εκτείνονται μέχρι τη σεξουαλικότητα και τον ερωτικό ερεθισμό των νεκρών και σκιαγραφούν την πάλη μεταξύ της ενεργητικής/ανδρείας και της παθητικής/εκθηλυμένης ζωής που διαπερνά το γυμνό νεκρό σώμα της ανατομίας,⁶⁹ με αναφορές στις περιπτώσεις όπου ο θάνατος από απαγχονισμό δεν εμποδίζει

65. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π., σ. 64-68.

66. Φ. Αριές, ό.π., σ. 100, Μ. Ρήγου, *Ο θάνατος στη νεωτερικότητα*, ό.π., σ. 75-76, Γιώργος Αλεξιάς, *Λόγος περί ζωής και θανάτου*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000, σ. 102-103.

67. Φ. Αριές, ό.π., σ. 100.

68. Στο ίδιο, σ. 99-102.

69. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π., σ. 31-52.

την έγερση του πέους ή στους ηδονολάτρες που αναζητούσαν την ηδονή μέσω του απαγχονισμού, ανακτώντας τις αισθήσεις τους πριν επέλθει ο θάνατος, δίχως να τα καταφέρνουν πολλές φορές, ή σε περιπτώσεις, που περιλαμβάνονται από τον γιατρό Κρίστιαν Φρίντριχ Γκάρμαν (Christian Friedrich Garmann, 1640-1708) στο έργο του *De miraculis mortuorum*, από νεκρούς στρατιώτες, των οποίων τα σώματα, όταν τα έγδυναν, θύμιζαν τη «Μάχη της Αφροδίτης» παρά πόλεμο.⁷⁰ Ταυτόχρονα, η «επαφή» με τα νεκρά σώματα μέσω της ανατομίας αναμόρφωσε τη σχέση του θανάτου με τον έρωτα και τη σεξουαλικότητα, ομολογημένη και ηθελημένη κατά τον 18ο και 19ο αιώνα σύμφωνα με τον Φιλίπ Αριές,⁷¹ «συναρμολογώντας», σταδιακά, πεδία της «μη κανονικότητας» και της «νοσηρής» σεξουαλικότητας με βάση το ιατροδικαστικό σύστημα γνώσης-εξουσίας, όπως ο σαδισμός και η νεκροφιλία, «επικίνδυνα» για την υγεία του πληθυσμού και την «ομαλή» αναπαραγωγή του είδους. Όπως περιγράφουν οι Αθηνά Αθανασίου και Λουντμίλα Τζορντάνοβα (Ludmilla Jordanova), η κριτική περιδιάβαση στη δυτική εννοιολόγηση της φυσικής υπόστασης του φύλου σε συνάρτηση του βιοϊατρικού λόγου τον 18ο και τον 19ο αιώνα, στο πλαίσιο της δυτικής νεωτερικότητας, αναδεικνύει το πώς το γυναικείο σώμα καθίσταται ο «υποδοχέας» του ανδρικού «διδεισδυτικού» βλέμματος του ειδικού, αφού στο κλινικό βλέμμα υπάρχουν οι φυσικοποιημένες νόρμες περί της «ιδιαιτέρας» βιολογίας-φύσης του γυναικείου σώματος σε συνάρτηση της σεξουαλικοποίησης της γυναικείας ανατομίας και των αναπαραγωγικών λειτουργιών της – όπως αυτή «καθρεπτίζεται» στα γυναικεία ομοιώματα του 18ου και 19ου αιώνα με την επωνυμία «Αφροδίτες», που προορίζονταν για τη διδακτική της ανατομίας και αναπαρίστανται καθήμενα σε βελούδινα μαξιλάρια και τις περισσότερες φορές να περιέ-

70. Φ. Αριές, ό.π., σ. 104.

71. Στο ίδιο, σ. 122-137.

χουν έμβρυο, υπογραμμίζοντας, στερεοτυπικά, την «παθητική φύση» της θηλυκότητας.

Έτσι, αντίθετα από τα ανδρικά ομοιώματα που αναπαρίστανται «ενεργητικά» και σε κίνηση, προοριζόμενα για τη διδακτική της φυσιολογίας του «οικουμενικού-κανονικού» (ανδρικού, λευκού, ετεροφυλόφιλου, εύρωστου, αρτιμελούς και υγιούς) σώματος της «ανθρωπότητας»,⁷² το γυναικείο έρχεται να θυμίσει την ευάλωτη ανθρώπινη φύση και επιτακτικότερα την ειδική σχέσης της με την ανεξέλεγκτη ηδονή και τον θάνατο.

Μεταξύ του 18ου και 19ου αιώνα η ιατρική εμπειρία, γνώση και αντίληψη μεταβάλλεται μέσα από την αλλαγή της σχέσης του ορατού και του αόρατου.⁷³ Πρόκειται για τη μετατόπιση της ιατρικής αντίληψης και γνώσης από την ταξινομική ιατρική, όπου η νόσος εντοπίζεται σε συγκεκριμένα μέρη του σώματος, σε μια ιατρική που στηρίζεται στη συμπτωματολογία και, στη συνέχεια, σε μια ανατομο-κλινική που θα «δει» τη ζωή μέσα από τον θάνατο.⁷⁴ Η «μεγάλη τομή στην ιστορία της δυτικής ιατρικής» τοποθετείται χρονικά όταν η κλινική εμπειρία έγινε το ανατομικό βλέμμα των ειδικών – οι οποίοι κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα διανοίγουν πλήθος πτωμάτων και «παρατηρούν» εκατοντάδες σκελετούς, που προέρχονται από τα ιδρύματα, τα άσυλα, τις φυλακές κ.λπ., ερμηνεύοντας τον θάνατο και τα νεκρά σώματα των «άλλων» με τρόπο σεξιστικό, πατριαρχικό, ταξικό, ρατσιστικό, και αναπαράγοντας τη διάκριση της ζωής σε κανονική και σε λιβιδινική. Έτσι, ο θάνατος

72. Αθηνά Αθανασίου, «Το φύλο και η σεξουαλικότητα στους λόγους και τις πρακτικές της βιο-επιστήμης: Επιστημολογίες και τεχνολογίες του έμφυλου σώματος», στο Βενετία Καντσά, Βασιλική Μουτάφη, Ευθύμιος Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Θεωρήσεις του φύλου στην ανθρωπολογία και την Ιστορία*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2011β, σ. 227-233, Ludmilla Jordanova, *Sexual Visions: Images of Gender in Science and Medicine between the Eighteenth and Twentieth Centuries*, Μάντισον, University of Wisconsin Press, 1989.

73. M. Foucault, *Η γέννηση της κλινικής*, ό.π., σ. 225-257.

74. Στο ίδιο, σ. 73-257.

εντάχθηκε επιστημολογικά εντός της επιστημονικής αλήθειας/ γνώσης/εξουσίας – όπως σκιαγραφεί ο Φουκώ στη «γέννηση της κλινικής». Επιπλέον, «από την εγκατάσταση του θανάτου στους κόλπους της ιατρικής σκέψης γεννήθηκε μια ιατρική που παρουσιάζεται ως επιστήμη του ατόμου»,⁷⁵ εγκαταλείποντας την πρότερη οντολογική του υπόσταση ως το τέρμα της ζωής και άρα της ασθένειας. Ο θάνατος αποσπάται από το «παρά φύσιν» –και τη «μεταφυσική του κακού» που συγγένευε με αυτό– και, μέσω της «ορατότητάς» του κάτω από το «αντικειμενικό βλέμμα του ειδικού», «λαμβάνει σώμα μέσα στο ζωντανό σώμα των ατόμων», αυτών των εκθηλυμένων «άλλων», όπως του το αποδίδει ο ειδικός, και μετατρέπεται στο μέγιστο μίasma που φτάνει στο σημείο να νικά την ίδια τη ζωή. Συνεπώς, το νεκρό σώμα «αποβαίνει εξαντλητικά αναγνώσιμο, ολοσχερώς ανοικτό στην ηγεμονική ανατομή της γλώσσας και του βλέμματος»⁷⁶ και βαθιά αποκρουστικό.

Πρόκειται οντολογικά πλέον, όμως, όχι για τον θάνατο ως γεγονός, «πολλαπλό και διάσπαρτο στο χρόνο», αλλά για το νεκρό σώμα του «άλλου» που ταυτόχρονα «συγκροτεί μοναδικότητα»,⁷⁷ αναδύοντας τις διαζεύξεις της αλυσίδας ενός ηγεμονικού επιστημονικού καθεστώτος αλήθειας μέσα στην αλυσίδα λιβιδινό νεκρό σώμα-θάνατος, με την αναπαραγωγή όλο και περισσότερων πρακτικών που καλούνται να αντιμετωπίσουν αυτό το «μίasma», όταν προέρχεται από την αλόγιστη χρήση των ηδονών.

Το νέο ανατομικό βλέμμα είναι «ένα βλέμμα που ακούει και ένα βλέμμα που μιλάει»·⁷⁸ «είναι το βλέμμα ενός οφθαλμού [ανδρικού] που έχει δει το θάνατο. Μεγάλος λευκός οφθαλμός που λύνει τον κόμπο της ζωής».⁷⁹ Όπως επισημαίνει χαρακτη-

75. Στο ίδιο, σ. 293.

76. Στο ίδιο, σ. 214, 222, 293.

77. Στο ίδιο, σ. 216, 256.

78. Στο ίδιο, σ. 17.

79. Michel Foucault, «Ανοίξτε μερικά πτώματα», *Λεβιάθαν* 9 (1991), σ. 53.

ριστικά ο Ντέιβιντ Άρμστρονγκ (David Armstrong), η «πραγματικότητα του σώματος εγκαθιδρύεται διαμέσου του ματιού που παρατηρεί το αντικείμενο», και, εν προκειμένω, του ανδροκεντρικού «επιστημονικού» (του *scientia*, όπως αναφέρεται από τον Μισέλ Φουκώ) βλέμματος της ανατομίας.⁸⁰ Το «άνοιγμα των πτώματων» συγχρονίζεται με το «άνοιγμα της γλώσσας» –στον «τομέα της συνεχούς και αντικειμενικά θεμελιωμένης συσχέτισης του ορατού και του εκφωνήσιμου»–, θεμελιώνει την ιατρική εμπειρία με γνώμονα το «καθιστώ ορατό λέγοντας αυτό που βλέπω» και θέτει ως «πεδίο καταγωγής και εκδήλωσης της αλήθειας τον διαλογικό χώρο του πτώματος: το αποκαλυπμένο εσωτερικό».⁸¹ «το νεκρό-ανθρώπινο σώμα, μέσα από την διαδικασία αποσύνθεσης, φωτίζει την τελευταία «αλήθεια» για τη ζωή».⁸² Το ανατομικό-κλινικό βλέμμα του Μπισά (Xavier Bichat) «εκφωνεί»: «Ανοίξτε μερικά πτώματα: αμέσως θα δείτε να εξαφανίζεται το σκοτάδι το οποίο η παρατήρηση μόνη της δεν είχε μπορέσει να διαλύσει»,⁸³ και τα ιατροδικαστικά βλέμματα εκκινούν να αναζητήσουν τις «αντικειμενικές αλήθειες» της ζωής, της ασθένειας και του θανάτου αλλά και της λιβιδικής επιθυμίας, εφόσον το νεκρό σώμα «αποκαλύπτει», εκτός από τα «αίτια του θανάτου», τις εν ζωή «ιδιότητες» που θεωρείται ότι αποτελούν τον πυλώνα της υγείας, της ασφάλειας, αυτού του χαμένου παραδείσου που υποτίθεται ότι κάποτε χάθηκε λόγω της Εύας και τον οποίο η επιστήμη καλείται να επαναφέρει.

Από τα τέλη του 18ου και κυρίως κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, η ιατροκοποίηση του θανάτου και του νεκρού σώματος «συμπλέκεται» και «επενδύει» το νεωτερικό (δυτικό) βιοπολιτικό σύστημα της σεξουαλικότητας – του *scientia sexualis*

80. D. Armstrong, *Political Anatomy of the Body*, ό.π., σ. 2.

81. M. Foucault, *Η γέννηση της κλινικής*, ό.π., σ. 292.

82. M. Ρήγου, *Ο θάνατος στη νεωτερικότητα*, ό.π., σ. 76, 126-127.

83. M. Foucault, *Η γέννηση της κλινικής*, ό.π., σ. 222.

με βάση τη φουκωική σκέψη.⁸⁴ Μέσω της συσσωμάτωσης του ιατροδικαστικού λόγου με τους πολλαπλούς (βιοπολιτικούς) κανονικοποιητικούς λόγους για το σεξ από τις «επιστήμες ζωής και του ανθρώπου» στο πλαίσιο της συνάρθρωσης γνώσης-εξουσίας και της πειθαρχικής ρύθμισης της σεξουαλικότητας –όπως η ανατομία,⁸⁵ η σεξολογία, η ψυχιατρική, η βιολογία, η γενετική,⁸⁶ και η εγκληματολογία– συν-παράγονται φυσικοποιημένα και ορθολογικοποιημένα «καθεστώτα αλήθειας» για την έμφυλη και ενσώματη σεξουαλική «κανονικότητα» και «παθολογία».⁸⁷ Σε αυτό το στερέωμα, η αφροδισιολογία ή δικανική αφροδίτη «αναζωογονείται» με τους «επιστημολογικούς» λόγους περί της σεξουαλικότητας της «παρά φύσιν»,⁸⁸ και ταυτόχρονα συντηρείται, όπως διατυπώνει η Αθηνά Αθα-

84. Για τη σχέση σώματος, φύλου και βιοπολιτικής, βλ. Α. Αθανασίου, *Ζωή στο όριο*, ό.π., σ. 18-23. Ταυτόχρονα, η αλλαγή πεδίου από την κλινική στο εργαστήριο που συντελείται κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα σκιαγραφεί τη συμπλήρωση της ανατομίας του σώματος και των οργάνων με αυτή των κυττάρων στο πλαίσιο της γενετικοποίησης του θανάτου και του νεκρού σώματος, θέτοντας τα «βιολογικά υγρά του σώματος» υπό επιτήρηση.

85. Η Σάρα (Σάαρτζι) Μπάρτμαν (Saartjie Baartman, 1789-1815), γνωστή και ως «Αφροδίτη των Οτεντότων», αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα της αποικιοκράτησης της «γυναικείας παθολογίας» και του «σεξ των άλλων» στο πλαίσιο της συγκριτικής ανατομίας, με βασικό εκπρόσωπο τον ανατόμο Ζορζ Κιβιέ (Georges Cuvier, 1769-1832).

86. Σημαντική επίδραση άσκησαν τόσο η σχέση της φυσικής επιλογής με τη σεξουαλική επιλογή του Κάρολου Δαρβίνου στο πλαίσιο του κοινωνικού δαρβινισμού, η οποία διαμορφώθηκε υπό την επίδραση του Τόμας Μάλθους (Thomas Malthus, 1766-1834), που υποστήριξε την κοινωνική αναγκαιότητα αναχαίτισης της αύξησης του (φτωχού) πληθυσμού, όσο και η θεώρηση του πατέρα της γενετικής κι ευγονιστή Φράνσις Γκάλτον (Francis Galton, 1822-1911) περί της βελτίωσης της αναπαραγωγής του ανθρώπινου είδους.

87. Α. Αθανασίου, «Το φύλο και η σεξουαλικότητα στους λόγους και τις πρακτικές της βιο-επιστήμης», ό.π., σ. 227-343, Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π.

88. Για την εξέλιξη της ιατροδικαστικής σκέψης και του κλάδου της αφροδισιολογίας ή δικανικής Αφροδίτης σε αυτήν τη χρονική περίοδο και με επίκεντρο τις δυτικές κοινωνίες και την Ελλάδα, βλ. αναλ. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π.

νασίου, η ιδεατοποιημένη προφάνεια της ανδρικής, αστικής, ετεροσεξουαλικής, λευκής «οικουμενικότητας» –και κατ' επέκταση η φυσικοποιημένη σχέση της σεξουαλικότητας με την αναπαραγωγική ετεροφυλοφιλία– ως συνώνυμη της υγείας και της «ομαλής διατήρησης» του είδους. Ταυτόχρονα, ιατροκοινοποιείται και παθολογικοποιείται η ενσώματη και έμφυλη σεξουαλική «διαφορά» μέσα από (φυσικοποιημένες) ιεραρχικά δομημένες διαιρέσεις και ταξινομήσεις,⁸⁹ οι οποίες συγκροτούν τον πυρήνα της επιστημονικής-ιατροδικαστικής γνώσης εντός του πανεπιστημίου κατά την ανωτέρω χρονική περίοδο – γνώση η οποία διαχέεται στην ελίτ και στην κοινωνία.

Ενδεικτικά, η *Psychopathia sexualis* του Χέινριχ Κάαν (Heinrich Kaan) το 1844 περιγράφει τη συμπτύκνωση του συνόλου διαστροφή-κληρονομικότητα-ηθική παράνοια, το οποίο αποτέλεσε, σύμφωνα με τον Φουκώ, τον «σταθερό πυρήνα των νέων τεχνολογιών του σεξ».⁹⁰ Η «ανακάλυψη» του εκφυλισμένου όντος από τον Μπενεντίκτ Οκγουςτάν Μορέλ (Bénédict Augustin Morel, 1809-1873) και το έργο του *Traité de dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l'espèce humaine* το 1857, από την άλλη, τροφοδότησαν περαιτέρω τη σκέψη του πατέρα της θετικιστικής εγκληματολογίας Τσέζαρε Λομπρόζο (Cesare Lombroso, 1835-1909) και τη θεώρησή του περί του ιδιαίτερου ανθρώπινου εκφυλισμένου είδους που έχει παραμείνει σε ένα πρότερο εξελικτικό στάδιο από αυτό του «ανθρώπου» (αταβισμός): την «εμβρυολογία του εγκλήματος».⁹¹

89. Α. Αθανασίου, «Το φύλο και η σεξουαλικότητα στους λόγους και τις πρακτικές της βιο-επιστήμης», ό.π., σ. 241, Κώστας Γιαννακόπουλος, «Ιστορίες Σεξουαλικότητας», στο Κώστας Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Σεξουαλικότητα. Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 17-102.

90. Μ. Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας 1. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 137-138, Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π., σ. 215-231.

91. Χ. Κουρούτζας, *Εγκληματολογία της γενετικής*, ό.π., σ. 79-96, Δ. Τζανάκη, *Ιστορία της [μη] κανονικότητας*, ό.π., σ. 68-72, Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π., σ. 251.

Το βλέμμα του Τσέζαρε Λομπρόζο εντοπίζει τα «στίγματα του εκφυλισμένου σώματος» (πόρνες, εγκληματίες, αναρχικοί, παιδεραστές και κίναιδοι, αυνανιζόμενα και αλκοολικά παιδιά κ.ά.) στις «μη κανονικές» ζωντανές/νεκρές σάρκες της «παρά φύσιν», «επικίνδυνες» για την «υγεία» της κοινωνίας των «ομαλών».⁹² Στη «μήτρα της ανωμαλίας» των «ηθικών τεράτων εγκληματιών», όπως αυτή αποτυπώνεται στο πρόσωπο της σεξουαλικά αχόρταγης, αιμομίκτριας και ομοφυλόφιλης Μαρίας Αντουανέτας.⁹³ Αξίζει να σημειωθεί ότι από αυτή τη χρονική περίοδο και μετέπειτα, τα λαϊκά στρώματα που εξεγείρονται (Παρισινή Κομμούνα) θα χαρακτηριστούν, μέσω του βιοϊατρικού λόγου, ως ανήθικα/εκφυλισμένα/εκθηλυμένα/επικίνδυνα για την καθεστηκυία τάξη πραγμάτων.⁹⁴

Η ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΟΙ «ΛΙΒΙΔΙΝΙΚΕΣ» ΝΕΚΡΕΣ ΣΑΡΚΕΣ

*Η ανάπτυξη των διαστροφών
[...] Είναι το πραγματικό προϊόν
της παρεμβολής ενός τύπου εξου-
σίας στα σώματα και τις ηδονές.⁹⁵*

Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα εγκαθιδρύεται η επιστήμη της εγκληματολογίας από την Ιταλική Θετικιστική Σχολή, με τον βασικό εκπρόσωπό της Τσέζαρε Λομπρόζο να αναζητεί ευθύς εξαρχής τον «εγκληματία άνθρωπο».

92. Α. Αθανασίου, «Επιτελέσεις της τρωτότητας και του κοινωνικού τραύματος», ό.π., σ. 39-40, Δ. Τζανάκη, *Ιστορία της [μη] κανονικότητας*, ό.π., σ. 68-72, Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π., σ. 251, Χ. Κουρούτζας, *Εγκληματολογία της γενετικής*, ό.π., σ. 79-96.

93. Γεράσιμος Βώκος, «Μαρία Αντουανέτα: η μήτρα της ανωμαλίας», *Νέα Εστία* 169 (2011), σ. 645-649.

94. Βλ. αναλ. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π.

95. Μ. Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι. Η βούληση για γνώση*, ό.π., σ. 62.

Τα κοινωνιολογικά στίγματα (τατουάζ) που έφεραν οι «ανέντιμοι» στρατιώτες, κοινά με τους εκ γενετής εγκληματίες, καθώς και η νεκροψία στο πτώμα του Ιταλού Τζουζέπε Βιλέλα (Giuseppe Vilella), που είχε βρεθεί στη φυλακή για κλοπή και εμπρησμό και στου οποίου το κρανίο παρατηρήθηκε ένα βαθούλωμα, έστρεψε την προσοχή του Λομπρόζο και της θετικιστικής εγκληματολογίας στις «αλήθειες» της παρέκκλισης και του εγκληματικού φαινομένου, σε σχέση με την επιταγή της αποτύπωσης αυτής της βίας στη φυσιογνωμία.

Επιγραμματικά, η εγκληματολογική ανθρωπολογία της λομπροζικής θεώρησης υποστήριξε τη φυσιογνωμική, σωματική και οργανική διαφορετικότητα του εγκληματία, έκδηλη στα «κοινωνιολογικά και βιολογικά στίγματα» που φέρει το σώμα και καταγράφονται στις αιτιοπαθολογικές στατιστικές⁹⁶ των «μη κανονικών», έγκλειστων σε ολοπαγή ιδρύματα της εποχής, καθώς και στα νεκρά τους σώματα στα οποία διενεργούσε νεκροψίες-νεκροτομές.

Ο εκ γενετής εγκληματίας φέρει τα «σπέρματα» της εγκληματικότητας λόγω κληρονομικότητας, μέσα από ορμόφυτες τάσεις και ηθική φρενοβλάβεια, με κυρία αιτία της εγκληματογένεσης τον αταβισμό, δηλαδή την προσκόλληση σε ένα πρότερο εξελικτικό ψυχικό/ηθικό στάδιο από αυτό του ανθρώπου. Ο Λομπρόζο συγκρότησε την «εμβρυολογία» του εγκληματικού φαινομένου, του οποίου τα πρώτα ίχνη «διαβλέπει» στα εντομοβόρα φυτά και στις «φονικές χημικές τους ουσίες», στην ακόμη πιο διάχυτη παρέκκλιση και εγκληματικότητα του ζωικού βασιλείου –στην οποία διακρίνει τους φόνους εξ έρωτος και τη μοιχεία, «επενδύοντας» τη ζωική σεξουαλικότητα με τη λίμπιντο–,⁹⁷ και εντέλει στον «άνθρωπο εγκληματία», με ειδική εστίαση στα «ιδιαίτερα»

96. Cesare Lombroso, *Ο εγκληματίας άνθρωπος*, τόμ. Α, Αθήνα, Φέξη, 1925α, σ. 101-110.

97. Στο ίδιο, σ. 19.

σωματικά/σκελετικά βιολογικά/κοινωνικά στίγματα των «λιβιδινικών πληθυσμών».⁹⁸

Στο πλαίσιο της παθολογικοποίησης, παρεκκλινοποίησης και εγκληματοποίησης της σεξουαλικότητας, το βλέμμα του Λομπρόζο αρχικά διασχίζει την επιφάνεια του σώματος στην οποία εντοπίζει τα παρεκκλίνοντα και εγκληματικά αταβιστικά κοινωνιολογικά στίγματα των στίξεων (τατουάζ) –το οποίο, όπως επισημαίνει η Αθηνά Αθανασίου, «μπορεί να εκληφθεί ως έμφυλα, ταξικά και φυλετικά φορτισμένη πολιτισμική πρακτική, η οποία διατηρεί μια αμφίσημη συνάφεια τόσο με την ηγεμονική αρρενωπότητα όσο και με τον εκθηλυμένο άλλο»–⁹⁹ που φέρουν οι ναύτες, οι αγρότες, οι εργάτες στα ορυχεία, οι λιποτάκτες του στρατού και οι εγκληματίες στις ενσώματες βιογραφικές αφηγήσεις¹⁰⁰ («εγνώρισα τινάς φέροντες οιονεί κεχαραγμένην πάσαν την ιστορίαν της ζωής των επί του δέρματός των»¹⁰¹), οι οποίες «ομολογούν», μεταξύ άλλων, τις «σεξουαλικές διατροφές τους». Για παράδειγμα, οι παιδεραστές (όρος της εποχής για τους ομοφυλόφιλους) και οι κίναιδοι (όρος της εποχής για τους ομοφυλόφιλους και για τους άνδρες που ντύνονται γυναικεία και δημιουργούν σχέσεις με άλλους άνδρες, αλλά και εξασκούν την πορνεία) φέρουν ειδικά στίγματα-σύμβολα, όπως είναι το ψάρι, άνθη, μπλεγμένα χέρια, αρχικά ονομάτων και εκφράσεις κ.ά., σε συγκεκριμένα σημεία του σώματος, ιδίως στην καρδιά και στα γεννητικά όργανα.¹⁰²

[...] ο R.S. Νεαπόλεως [...] επί του στήθους προς τα δεξιά εικονίζονται άνθη φλογίου (πανθέδων), το οποίον είνε έμβλημα συχνόν παρά τοις παιδερασταίς, εντός

98. Στο ίδιο, σ. 7-31.

99. Α. Αθανασίου, «Το φύλο και η σεξουαλικότητα στους λόγους και τις πρακτικές της βιο-επιστήμης», ό.π., σ. 313.

100. C. Lombroso, *Ο εγκληματίας άνθρωπος*, ό.π., σ. 5, 31.

101. Cesare Lombroso, *Ο εγκληματίας άνθρωπος*, τόμ. Β, Αθήνα, Φέξη, 1925β, σ. 31.

102. Στο ίδιο, σ. 17, 22.

ανθοδοχείου [...] άλλος έφερεν επί του πέους κεχαραγμένα [...] ανθοδέσμην και τις το γυναικείον αιδοίον [...] έτερος δε [έφερε] αΐλουρον μεν επί της πόσθης, μυν δ' επί της βάλανου, ώστε διά της αυναστικής κινήσεως φαίνεται ο μεν διώκων τον δε [...] οι έκδοτοι εν τη παιδερεστία και οι κΐναιδοι, ως έχοντες μεγαλειτέραν κλίσιν ν' αρέσκωσιν εις τους άλλους, αγατώσι περισσότερον και την στίξιν [...] άλλοι έφεραν τα αρχικά στοιχεία του ονόματος του εραστού, κάτωθεν δε καρδίαν πεφλογισμένην [...] κεχαραγμένας άσεμνους απεικονίσεις, οίον ανδρικά μόρια πτερωτά ή μετά ιστίων.¹⁰³

Το ενδιαφέρον του Τσέζαρε Λομπρόζο από τα αταβιστικά κοινωνιολογικά στίγματα μεταβαίνει στα βιολογικά, ανάλογα με το είδος της παρέκκλισης και του εγκλήματος, τα οποία διαχωρίζει σε φυσιογνωμικά: «οι κΐναιδοι διακρίνονται διά την θηλυπρεπή διευθέτησιν της κόμης των, ήτις εΐνε πολλάκις μακρά και βοστρυχώδης, και διά την ενδυμασίαν των, ήτις και εν τη ειρκτή όπου φέρουσι καταναγκαστικώς την στολήν του καταδίκου, διατηρεί ποιάν τινα γυναικείαν επιτήδευσιν».¹⁰⁴ Για εκείνον, αυτό εντοπιζόταν και στα όργανα, αφού ο «εκ γενετής και σχεδόν γυναικώδους εγκληματίου [αυτός τύπος] [...] τοιουτοτρόπως εν τω σώματι ανδρός ηλικίας 32 ετών ευρέθη κατά την νεκροψΐαν [εις αυτόν] ατροφία των γεννητικών οργάνων· ο προστάτης και οι ισχιοσηραγγώδεις μύες ήσαν όμοιοι προς του σώματος παιδιού. Η λίπωσις μάλιστα επέρχεται κατά την περίοδον της ηλικίας την από 16ου μέχρι του 18ου έτους τότε τα μέλη στρογγυλούνται και αποκτών ήθος γυναικείων».¹⁰⁵

Έτσι, όπως υπογραμμίζει η Δήμητρα Τζανάκη, ο «γυναικωτός εγκληματίας», ως ένα «ιδιαιτέρο είδος ανθρώπου», εκτός από τις εγκληματικές ροπές που φέρει εκ γενετής, είναι το υποκείμενο που δεν μπορεί να ελέγξει τα ένστικτά του, ακριβώς λόγω του αταβισμού του που καταγράφεται τόσο ψυ-

103. Στο ίδιο, σ. 13, 19, 22.

104. C. Lombroso, *Ο εγκληματίας άνθρωπος*, τόμ. Α, ό.π., σ. 211.

105. Στο ίδιο, σ. 229.

χικά όσο και σωματικά. Επιπλέον, η «κατώτερη/αταβιστική/εκφυλισμένη/εκθηλυμένη/λιβιδινική ζωή» αποτυπώνεται στη «γυναίκα εγκληματία», όπως αυτή παρουσιάζεται στο έργο των Τσέζαρε Λομπρόζο και Γκουλιέλμο Φερέρο (Guglielmo Ferrero, 1871-1942) *La Femme criminelle et la prostituée* το 1893,¹⁰⁶ καθώς και στα ανατομικά-«παθολογικά» χαρακτηριστικά. Έτσι, το ανώμαλο σχήμα του κρανίου, η αριστεροχειρία, οι εκφυλιστικές ανωμαλίες οργάνων –όπως των γεννητικών–, των ιστών κ.ά.¹⁰⁷ αποτελούν την καταγραφή και την εγκληματοποίηση στοιχείων που μέχρι πρότινος ήταν «εκτός [του] στατιστικού μέσου όρου» ατόμων, οριζόμενο ως τέτοιο από το βλέμμα του ειδικού.

Η παράθεση των φωτογραφιών των εγκληματιών στο λομπροζικό έργο αναδεικνύει, με βάση τη φουκωική σκέψη, τη διαπόμευση του ανθρώπινου σώματος· το «σημάδεμά» του· την εγγραφή των αποτυπωμάτων της εξουσίας πάνω σ' αυτό.¹⁰⁸ Μεταξύ των σεξουαλικά παρεκκλινουσών και εγκληματικών συμπεριφορών, περιλαμβάνονται η αιδώς, η πορνεία, η αρσενοκοιτία και η κτηνοβασία, η αιμομιξία, ο βιασμός, η πολυγαμία, η μοιχεία, τα σεξουαλικά όργανα κ.ά., συγκροτώντας έναν κύκλο εγκληματοποίησης-ποινικοποίησης, αποεγκληματοποίησης-αποποινικοποίησης ή/και επαναεγκληματοποίησης/επαναποινικοποίησης της σεξουαλικής «παθολογίας», με ταξικό, έμφυλο, σεξιστικό και ρατσιστικό περιεχόμενο.

Από το βλέμμα του Λομπρόζο δεν απουσιάζει η ειδικότερη εστίαση στα γυναικεία εγκληματικά στίγματα, με έμφαση στις «ιδιαιτέρως» βιολογικές λειτουργίες, όπως η έμμηνος ρύση,¹⁰⁹ καθώς και οι άσεμνες ορέξεις τους με ροπή στον αυνανισμό. Μέσα από εκτενείς παρατηρήσεις σε εκατοντάδες κρανία και

106. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π., σ. 250-253, 262.

107. C. Lombroso, *Ο εγκληματίας άνθρωπος*, τόμ. Α, ό.π., σ. 101-255.

108. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π., σ. 136-137.

109. C. Lombroso, *Ο εγκληματίας άνθρωπος*, τόμ. Β, ό.π., σ. 31.

πτώματα, ο Λομπρόζο παρατηρεί μια ιδιότυπη αναλογία, υποστηρίζοντας ότι χωρίς άλλο οι άσεμνες ορέξεις, όπως του αυνανισμού, αποτελούν στοιχείο της παιδικής ηλικίας¹¹⁰ και κύριο χαρακτηριστικό των εγκληματιών, ανδρών και γυναικών. «Εισ πάντα τα φιλανθρωπικά άσυλα, ένθα διαιτώνται παίδες, μοι έδειξαν ένα ή δύο άρρενας επιρρεπείς εις τον αυνανισμόν [...] όλοι οι ανώμαλοι και τερατώδεις έρωτες, όπως πάσαι σχεδόν αι εγκληματικαί τάσεις άρχονται από της πρώτης ηλικίας [...] υπάρχουσι παιδιά φαύλα, βίαια, αυνανιζόμενα, διότι πάσχουσιν εκ ραχιτισμού, εξ οξυούρων κλπ.».¹¹¹

Ο Λομπρόζο ουσιαστικά επανεισάγει το κυρίαρχο καθεστώς αλήθειας περί του γεννημένου εγκληματία σε συγκεκριμένα κοινωνικά στρώματα που με εμφανή τρόπο πλήττονται από την τάση για εγκληματικότητα, βία, πορνεία, εντοπίζοντας περαιτέρω την ανάπτυξη της εγκληματικότητας από την παιδική ηλικία, «ζωντανεύοντας» (έτσι) όψεις της «σταυροφορίας των παιδιών», με βάση τη φουκωική σκέψη, εντός του νεωτερικού (δυτικού) βιοπολιτικού συστήματος της σεξουαλικότητας, μιλώντας για την ανάγκη εισαγωγής προληπτικών μέτρων από την παιδική ηλικία, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται η παρεμπόδιση της αναπαραγωγής των αλκοολικών και των εγκληματιών.¹¹² Η λομπροζική θεώρηση τροφοδότησε, έτσι, τη μετέπειτα ανάδυση της εγκληματοβιολογίας, η οποία αποτέλεσε το θεμέλιο των (κρατικών) ρατσιστικών ευγονικών πολιτικών και του ελέγχου της αναπαραγωγής μέσω των στερήσεων –τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ευρώπη—¹¹³ με γνώμονα την «ελαττωματική κληρονομικότητα» και τη «φυλετική καθαρότητα του

110. C. Lombroso, *Ο εγκληματίας άνθρωπος*, τόμ. Α, ό.π., σ. 91.

111. Στο ίδιο, σ. 91, 111.

112. Στο ίδιο, σ. 111.

113. Βλ. αναλ. Christian Promitzer, Sevasti Trubeta, Marius Turda (επιμ.), *Hygiene, Health and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*, Βουδαπέστη-Νέα Υόρκη, Central European University Press, 2011 και Γιώργος Κόκκινος, *Η ευγονική δυστοπία. Διαδρομές ιδεών*, Αθήνα, Θίνες, 2018.

αίματος» από τις κατώτερες φυλές, οδηγώντας στα ιατρικά πειράματα σε ανθρώπους¹¹⁴ και στην «τελική λύση»-εξόντωση των «εκφυλισμένων άλλων» –των «ζώων που δεν αξίζει να τις ζει κανείς»,¹¹⁵ μεταξύ των οποίων και όσες/όσοι έφεραν τα ροζ και μαύρα τρίγωνα–, εντός των ναζιστικών στρατοπέδων συγκέντρωσης και «της εφαρμοσμένης βιολογίας του ναζισμού», στο μεγαλύτερο έγκλημα κατά της ανθρωπότητας.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑΣ ΜΕΤΑ ΘΑΝΑΤΟΝ ΚΑΙ ΙΑΤΡΟΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΘΑΝΑΤΟ-ΛΟΓΙΕΣ: ΟΙ ΟΜΟΛΟΓΙΕΣ ΤΗΣ ΝΕΚΡΗΣ ΣΑΡΚΑΣ ΣΤΟ ΙΑΤΡΟΔΙΚΑΣΤΙΚΟ ΒΛΕΜΜΑ

Η εξέλιξη της ελληνικής ιατροδικαστικής σκέψης από τα μέσα του 19ου αιώνα έως και σήμερα, εντός του νεωτερικού (δυτικού) ιατροδικαστικού συστήματος γνώσης-εξουσίας που έχει «αποδεσμευτεί» από τη «θρησκευτική παντοκρατορία» των πρότερων χρονικών περιόδων, του Διαφωτισμού, σημαίνει και για τους έλληνες ειδικούς την απελευθέρωση από τα δεσμά που ταύτιζαν τον ειδικό είτε με άθεο είτε με μάγο «επόμενο να είναι ότι επιστήμη παρατηρήσεως άμα και πειραματική, οία η ιατροδικαστική, δεν ήτο δυνατόν σοβαρώς να υπολογίζεται ως παράγων ερευνητικός της ανεπιθυμητού αλήθειας, αφού ούτε καν η νεκροτομία επιτρέπετο, πας δε περί τοιαύτας έρευνας τολμών να ασχολήται εκινδύνευε να ανέλθη δέσμιος επί της πυράς ως μάγος ή άθεος».¹¹⁶

114. Για τα πειράματα σε ανθρώπους στο πλαίσιο της βιολογίας και της ιατρικής (και) κατά την ανωτέρω χρονική περίοδο, βλ. αναλ. Ουρανία Γεωργοπούλου, «Η χαμένη τιμή της βιολογίας και της ιατρικής: Πειράματα σε ανθρώπους», στο Γιώργος Κόκκινος, Παναγιώτης Κιμουρτζής, Μάρκος Καρασαρίνης (επιμ.), *Ιστορία και δικαιοσύνη*, Αθήνα, Ασίνη, 2020, σ. 101-132.

115. Robert Proctor, *Η εξόντωση «της ζωής που δεν αξίζει να τη ζει κανείς»*, στο Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Νήσος, 2004, σ. 395-411.

116. Ιωάννης Γεωργιάδης, *Ιατροδικαστική*, τόμ. 1, Αθήνα, Τυπογραφείο Θέμις, 1934, σ. 10.

Έτσι, ο ειδικός της ιατροδικαστικής πλέον παράγει την αλήθεια σε σχέση με τον θάνατο. Κυρίως, όμως, παράγει μέσα από την ανάγνωση του νεκρού σώματος τη «φυσιολογική» σεξουαλικότητα – με άξονα την ετεροφυλοφιλική, συζυγική, μονογαμική, αναπαραγωγική σεξουαλικότητα και τη λευκή, αστική, ετεροκανονική αρρενωπότητα – και τις «ανώμαλες σεξουαλικές διαστροφές» των σωμάτων της «παρά φύσιν». Αυτό εντάσσεται στην ευρύτερη προσπάθεια των ευρωπαϊκών κρατών να εισάγουν μια σειρά από πειθαρχήσεις, με τη μορφή όχι της καταστολής αλλά της συμμόρφωσης προς έναν επιστημονικό κανόνα, που υπόσχεται την υγεία και την ασφάλεια. Η Δήμητρα Τζανάκη εντοπίζει τις απαρχές διαμόρφωσης της αφροδισιολογίας ή δικανικής Αφροδίτης, ως μιας νέας «αλήθειας» για τη «φυσιολογική» σεξουαλικότητα και τις «παρά φύσιν διαστροφές» της, ακριβώς σε αυτό το πλαίσιο εξουσίας. Τονίζει την τεράστια σημασία του πρώτου τόμου της *Επιτομής Ιατροδικαστικής* του Γεώργιου Ανδρεόπουλου «Αφροδισιολογία. Ζητήματα ιατροδικαστικά αφορώντα την βλάβην των ηθών και την διατήρησιν του ανθρώπινου γένους», ο οποίος εκδόθηκε το 1846,¹¹⁷ μια και τότε είναι η στιγμή που η εξουσία εισχωρεί στην παραγωγή της ανθρώπινης επιθυμίας με στόχο την καταστολή της, μέσα από τη διάσταση πρακτικών εξαναγκασμού προς την ηθική προσταγή της δικανικής Αφροδίτης – ενός κώδικα που αναπαράγει την πατριαρχική διάταξη της ζωής.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ιατρικοποίηση της ανατομίας/νεκροψίας-νεκροτομής επανεισήγαγε μέσω του ιατροδικαστικού λόγου την «οικονομία των ηδονών» και της «σεξουαλικής εγκράτειας», η οποία «ορατοποιείται» μέσω του ιατροδικαστικού βλέμματος στα γεννητικά όργανα, και ειδικά των γυναικών, σε σχέση με την «παρθενία» και τη μετά την «παρθενοφθορία»

117. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925)*, ό.π., σ. 81-107, Γεώργιος Ανδρεόπουλος, *Επιτομή ιατροδικαστικής*, Ερμούπολη, εκ του Τυπογραφείου Γ. Μελιστάγους Μακεδόνας, 1846.

ή «εκκόρευσιν» περίοδο. Έτσι, «τα μεγάλα χείλη, εις τας παρθένους, είναι συνήθως συμπαγή, λεία, δυνατά την σύστασιν, ροδόχροα και ελαστικά τα περιθώρια αυτών συναρμόζονται προς άλλα και καλύπτουσι καθ' ολοκληρίαν το στόμιον του αιδοίου "Vulve"· τουταντίον εις τας γυναίκας εκείνας, αι οποίαι είναι συνειθισμέναι εις τας σαρκικάς απολαύσεις, απαντώνται χαλαρά, μεμαραμένα, ωχρά και κεχηνόντα».¹¹⁸

Στην κατηγορία των σεξουαλικών διαστροφών περιλαμβάνεται η αρσενικοιτία-σοδομισμός ως πάρα φύσιν «βδελυρό και κατάπτυστο»¹¹⁹ έγκλημα – η οποία ξεκινά να διώκεται στην Ευρώπη μετά το 1871 και ειδικότερα το 1877, όταν ο ιατροδικαστής Αμπρουάζ Ταρντιέ (Ambroise Tardieu, 1818-1879), στην έβδομη αναδημοσίευση του *Étude médico-légale sur les attentats aux mœurs*, συνέδεσε αυτές τις πρακτικές με τον «γεννημένο εγκληματία»,¹²⁰ και στην Ελλάδα μετά το 1889–, αναπαράγοντας στερεότυπα περί εναρμόνισης του ανδρικού φύλου με την παθητική και αδύναμη γυναικεία φύση, «δίδον εις το άρρεν φύλον όλας τας αδυναμίας του θήλεος, το οποίον λεηλατεί και ερημόνει τας κοινωνίας διά του αυτού μέσου δι' ου πληθύνονται, το οποίον διεγείρει εν γένει κατά των κανόνων της φύσεως σοβαράν αποστασίαν».¹²¹

Δεν είναι τυχαίο, επομένως, ότι το ιατροδικαστικό βλέμμα επικεντρώνεται στην ανατομία του σφιγκτήρα του πρωκτού –ο οποίος συμβολοποιείται, μέσω της «ορατότητάς» του σε αυτό, ως το κατεξοχήν πεδίο της «παρά φύσιν συνουσίας και διείσδυσης», εφόσον δεν έχει ως «στόχο» την αναπαραγωγή του είδους αλλά τη «διαστροφική ηδονή»– και στα «επισηφαλή

118. Γ. Ανδρεόπουλος, ό.π., σ. 10.

119. Όροι που αναφέρονται στην ανδρική ομοφυλοφιλία, η οποία κατά την ανωτέρω χρονική περίοδο έχει εγκληματοποιηθεί-ποινικοποιηθεί και ταυτόχρονα πολλαπλασιάζονται οι λόγοι ιατρικοποίησής της.

120. Δ. Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού, σοδομισμού, ομοφυλοφιλίας, λεσβιανισμού», ό.π., σ. 170.

121. Γ. Ανδρεόπουλος, *Επιτομή ιατροδικαστικής*, ό.π., σ. 27.

σημεία της εκκορρεύσεως», τα οποία «πολλάκις το παθόν άτομον δεν παρουσιάζει το ελάχιστον σημείον, ένεκα ευρύτητος του δακτυλίου ή επαισθητης λεπτότητας του καυλού» και άλλοτε «τα σημεία, άπινα αναγγέλλουσι τον παρά φύσιν βιασμόν, είναι ερύθημα ζωηρόν περί τον σφιγκτήρα [...] πολλάκις διάρρηξις [...] οσάκις [...] εμεσολάβησε μεγάλη δυσαναλογία μεταξύ του όγκου του καυλού και της διαμέτρου του δακτυλίου». ¹²²

Η «κανονικότητα» και «παθολογία» διαπερνά (βιοπολιτικά) μεμονωμένα κορμιά και πληθυσμούς με άξονα τον γάμο και την «αναπαραγωγή του είδους», προχωρώντας στη διάκριση με βάση την «ελαττωματικότητα των γεννητικών οργάνων» και ταξινόμηση των σωμάτων βάσει της φανεράς ή κρυμμένης ανικανότητας «τεκνοποίησης» – «το ιερόν του γάμου συνάλλαγμα προστατεύεται παρά των νόμων εις όλας τα εξευγενισμένα έθνη [...] είναι το αρμοδιώτερον και μοναδικόν μέσον προς πληθυσμόν των κοινωνιών. Εάν όμως ο εις το περί ου ο λόγος πολιτικόν συνάλλαγμα αρχικός και κύριος σκοπός του νόμου δεν εκπληροίται, ένεκα φυσικών ελλείψεων ή ελαττωμάτων, συγχωρείται παρά του ίδιου νόμου η λύσις». ¹²³

Μεταξύ των λόγων περιλαμβάνονται η «ανικανότης ή προς παιδοποιίαν αδεξιότης», η οποία διαχωρίζεται σε φανερή, «οσάκις ένεκα φυσικής τινός ατέλειαις ή ελαττώματος των γεννητικών οργάνων εν άτομον, ανήκον εις το εν, ή άλλο φύλον, δεν δύναται να εκπληρώση τα συζυγικά καθήκοντα», ¹²⁴ και «κρυφή ανικανότης», όπου το «άτομον, και τοι έχον τα προς συνουσιασμόν απαιτούμενα προσόντα, είναι στείρον, ανίκανον προς παιδοποιίαν», ¹²⁵ με το ιατροδικαστικό βλέμμα να εστιάζει, σε αυτή τη χρονική περίοδο, στην ανατομική παρατήρηση της «φανεράς ανικανότητος».

122. Στο ίδιο, σ. 29.

123. Στο ίδιο, σ. 33.

124. Στο ίδιο, σ. 36

125. Στο ίδιο, σ. 37.

Οι αιτίες της «ανικανότητας εις τον άνδρα» είναι «η έλλειψις του καυλού, η έλλειψις των όρχεων και η ατέλεια εκείνη του πρώτου των οργάνων τούτων, ή τις συνοδεύει πάντοτε την εκτροφήν της ουροδόχου κύστεως».¹²⁶ Ενδεικτικά, αντίθετα από τους «κρυψόρχιδες», οι οποίοι «έχουσι τους χαρακτήρας της ανδρότητας πολύ ανεπτυγμένους», οι «κυρίως ευνούχοι» «επαρουσίαζον τα γεννητικά μόρια πολλά ολίγον ανεπτυγμένα, το γένειον σπανόν ή ελλείπον ολοσχερώς, την φωνήν οξείαν και αδύνατον, την κατασκευή ασθενή, τους μαστούς ογκώδεις, το δέρμα μαλακόν και λεπτόν, τας χείρας παχείας και εν ενί λόγω άπασαν την φυσικήν κατασκευήν και την διανοητικήν δύναμιν πλησιάζουσας την του γυναικείου φύλου».¹²⁷

Περιπτώσεις όπως «το υπερβολικόν πάχος ή μήκος του καυλού», μολονότι δύναται να «διεγείρη εις την γυναίκα σφοδράς οδύνας κατά τη στιγμή της συνουσίας», δεν αποτελεί «αιτία ανικανότητος», εφόσον, όπως αναφέρεται ενδεικτικά, «το υπερβολικόν μήκος του καυλού [...] δεν δύναται να θεωρηθή ως αιτία ανικανότητος, διότι διά τινών προφυλακτικών μέτρων δύναται να θεραπευθεί η πολυτέλεια αυτή της φύσεως, και να κατασταθώσιν ήττον επιβλαβή τα αποτελέσματά της».¹²⁸ Αντιθέτως, στο ιατροδικαστικό φαντασιακό, οι αιτίες της «ανικανότητος της γυναικός» είναι «πολυαριθμότεροι και μάλλον κεκρυμμένοι», εκτός από περιπτώσεις όπως «η «έλλειψις του κολεού» ή «η έλλειψις της μήτρας».¹²⁹ Η «αφροδισιολογία» της εποχής εμπεριέχει επίσης ιατροδικαστικά ζητήματα που σχετίζονται με τον τοκετό, την εξάμβλωση, τον βιασμό και την παιδοκτονία.

Περαιτέρω, το ανδροκεντρικό ιατροδικαστικό βλέμμα της ανατομίας στρέφεται στα ζωντανά/νεκρά ερμαφρόδιτα (ιντερ-

126. Στο ίδιο, σ. 37.

127. Στο ίδιο, σ. 38.

128. Στο ίδιο, σ. 41-42.

129. Στο ίδιο, σ. 43.

σέξ) υποκείμενα¹³⁰ –τα οποία χαρακτηρίζει ως «ελαττώματα οργανικής κατασκευής, τερατωδία»–,¹³¹ τα ταξινομεί σε «ανδρόγυνα», «γύνανδρα» και «ουδέτερα» μέσα από ιατρικές εξετάσεις κατά τη διάρκεια της ζωής –«γνωμοδοτώντας» σε ποια κατηγορία ανήκουν, εάν είναι «ικανά προς παιδοποιΐαν» και εάν δύνανται να «συναφθώσιν εις γάμον» ή «καταδικασθώσιν εις αγαμίαν» –¹³² και κυρίως μεταθανάτια διενεργώντας νεκροψίες-νεκροτομές –«υπάρχει ερμαφροδιτισμός ουδέτερος [...] όστις κατά την νεκροψίαν επαρουσίασεν όργανα τόσον του άρρενος όσο και του θήλεος φύλου»–.¹³³ Σταδιακά, το ενδιαφέρον των ειδικών στρέφεται (και) στα πρώτα «σημάδια» της «τερατωδίας» που εντοπίζονται κατά την ενδομήτρια ζωή, για την οποία ο έλληνας ιατροδικαστής Αχιλλέας Γεωργαντάς στον πρώτο τόμο του έργου *Στοιχεία Ιατροδικαστικής* του 1885 αναφέρει χαρακτηριστικά «προς ευχερεστέραν κατάληψιν του μηχανισμού της τοιαύτης παρά φύσιν αρχικής διαπλάσεως, και ταξινόμησιν των τεράτων προτάσσομεν ολίγα τινά περί της αρχικής κατά την εμβρυακήν ηλικίαν μορφώσεως, διαπλάσεως και αναπτύξεως των τε εσωτερικών και εξωτερικών γεννητικών οργάνων [...]»¹³⁴, ενώ παράλληλα παραθέτει ιατρικές εξετάσεις όπου οι ειδικοί αποφαινόνται για το ποιο φύλο «βλέπουν» να υπερέχει, καθώς επίσης και εκθέσεις από νεκροψίες-νεκροτομές όπου «ανακαλύπτονται» τα «τερατώδη σημάδια» στην επιφάνεια και στο εσωτερικό της ανδρόγυνης/γύνανδρης νεκρής σάρκας. Η ιστορία της/του Χέρκιουλιν Μπάρμπιν [*Herculin Barbin*] (Αλεξίνα) φωτίζει την πατριαρχική-σεξιστική εξιστόρηση της ιατροδικαστικής, όπως

130. Στο ίδιο, σ. 47-53.

131. Στο ίδιο, σ. 10.

132. Στο ίδιο, σ. 51.

133. Στο ίδιο, σ. 51.

134. Αχιλλέας Γεωργαντάς, *Στοιχεία Ιατροδικαστικής*, τόμ. 1, Αθήνα, Τυπογραφείο Αδελφών Περρή, 1885, σ. 175-181.

αυτή παράγεται στα «τραπέζια της ανατομίας», τόσο κατά τη διάρκεια της ζωής της – «Ιατρική έκθεσις περί της Alexina B... υπό Chesnet de la Rochelle. Ζητήματα ταυτότητας. Κακή διάπλασις των γεννητικών οργάνων. Υποσπαδίας. Παραγνώρισις του γένους [...] συνεπώς συμπεραινομεν και αποφαινόμεθα ότι η Α...είναι ανήρ, αναμφιβόλως ερμαφρόδιτος, αλλά μετά καταφανούς υπεροχής του αρρενος γένους»¹³⁵—, όσο και μεταθανάτια. Μετά από την αυτοκτονία της, κι ενώ είχε προηγηθεί η κοινωνική θανάτωση, η επιστήμη «ανακάλυψε» τα «τερατώδη σημάδια»: «Ὡς ἤδη εἰρηται ἡ Alexina ηυτοκτόνησεν εν Παρισίοις οκτῷ ἔτη ὕστερον, ενηργήθη δε ἡ νεκροτομή υπό τὴν Gouyon, ἧς ἡ ἔκθεσις ἔχει ως εξῆς [...] θώραξ μετὰ των συνήθων διαστάσεων καὶ τῆς διαπλάσεως ἀνδρικοῦ, ἀτριχος ἐξαιρέσει των περί τας θηλάς μερών, μαστοὶ ἐλλείπουσιν εντελῶς. Τα ἄνω καὶ κάτω ἄκρα κεκαλυμμένα υπό μελανῶν καὶ λίαν λεπτῶν τριχῶν, μυϊκὰ στρώματα προέρχοντα πλειότερον ἡ εἰς τας γυναῖκας [...]». ¹³⁶ Επιπροσθέτως ο Γεωργαντάς, υπό την επίδραση του Ταρντιέ, συνεχίζει να συντηρεῖ το αφήγημα ὅτι οἱ λιβιδινικὲς σάρκες εὐχαράσσουν στο σῶμα τους τις ἀσελγεῖς πράξεις στις οποίες ἐπιδίδονται: «ο δε Tardieu πολλάκις παρετήρησεν ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ πέους ἐστιγμένον μακρόν ἄνθος [...] παρὰ δε γυναῖξιν ως τα πολλὰ ἐγκεχααραγμένα ονόματα ἢ εἰκονογραφίας (εραστῶν), ἄλλοτε δε καὶ γυναικείας εἰκονογραφίας ἀποτόκους τριβαδικῆς ἀσέλγειας [...] ἀπαντῶσιν ἐνίστε καὶ ἀσελγεῖς εἰκόνες, ως παρετήρησεν ο Tardieu εἰς το νοσοκομεῖων Hotel-Dieu των Παρισίων γυναῖκα φέρουσιν το σῶμα αὐτῆς κεκαλυμμένον υπό μυρίων ἀσελγῶν εἰκόνων», ¹³⁷ ἐνῶ παράλληλα ἐγκαθιδρύονται οἱ τεχνολογίες τῆς γενετικῆς ἱατροδικαστικῆς, διαμέσου των οποίων το σημεῖο που ἐντοπίζονται βιολογικά υγρά τοῦ σώματος ἀποτελεῖ «πειστήριο» γιὰ

135. Στο ἴδιο, σ. 185.

136. Στο ἴδιο, σ. 185.

137. Στο ἴδιο, σ. 228, 230.

την «παρά φύσιν ασέλγεια»· «τουναντίον δε ανευρισκομένων [κηλίδες από σπέρματος] εις την οπισθίαν του ανδρικού υποκαμήσου επιφάνειαν γεννώνται βαρείαι περί παθητικής παρά φύσιν ασελγείας υπόνοιαι».¹³⁸

Από τις αρχές του 20ού αιώνα και μέχρι σήμερα, η ιατροδικαστική¹³⁹ –συμπεριλαμβανομένων πεδίων όπως η ψυχιατροδικαστική–¹⁴⁰ συντηρεί τις ανωτέρω νόρμες περί της «φυσιολογικής» σεξουαλικότητας και ταυτοχρόνως πολλαπλασιάζει, λογοθετικά, τις «ανωμάλους εκδήλωσεις και νοσηράς ή εκφύλους διαστροφάς του γενετήσιου ενστίκτου»,¹⁴¹ μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται η διαστροφή, η κτηνοβασία, ο φετιχισμός, ο αυνανισμός, η παιδεραστία (διάγνωση παθητικού παιδεραστού), οι ομοφυλόφιλες γυναίκες (σαπφίστριες, τριβάδες ή λεσβίες), η επιδειξιομανία, οι ηδονοβλεπίες, η αλγολαγνεία, η νεκροφιλία, η ερωτομανία, η νυμφομανία, η σατυρίαση (η διαστροφή της ουρολαγνείας και κοπρολαγνείας, η διαστροφή των προστριβόμενων και των εφαισίων).¹⁴²

Ενδεικτικά, ο Γεώργιος Βάφας στο έργο *Μαθήματα Ιατροδικαστικής* του 1903¹⁴³ –υπό την επίδραση των Αχιλλέα Γεωργαντά, Αμπρουάζ Ταρντιέ, Άλμπερτ Μολλ (Albert Moll, 1862-1939), Ρίτσαρντ φον Κραφτ Έμπινγκ (Richard von Krafft

138. Στο ίδιο, σ. 512.

139. Για παράδειγμα, η σύσταση ιατροδικαστικών υπηρεσιών –στην Αθήνα ιδρύθηκε ιατροδικαστική υπηρεσία βάσει του νόμου του 1910 (άρθρ. 1, 5 και 6)– και η ένταξη του «μαθήματος της ανατομίας» στις ιατρικές σχολές εντατικοποίησαν την παρουσία της ιατροδικαστικής στην Ελλάδα.

140. Μιχάλης Στριγγάρης, *Ψυχιατροδικαστική. Ψυχοβιολογική και ψυχοπαθολογική εγκληματολογία*, Αθήνα, Κουλτούρα, 1947.

141. Ιωάννης Γεωργιάδης, *Ιατροδικαστική*, τόμ. 2, Αθήνα, Τυπογραφείο Θέμις, 1934, σ. 154-178.

142. Δημήτρης Ψαρούλης, *Ιατροδικαστική*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2008, σ. 259-283, Δ. Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού, σοδομισμού, ομοφυλοφιλίας, λεσβιανισμού», ό.π., σ. 168-185.

143. Γεώργιος Βάφας, *Μαθήματα Ιατροδικαστικής*, τομ. 2, *Ζητήματα Αναφερόμενα εις την Λειτουργίαν της Γενέσεως*, Αθήνα, Τυπογραφείο Σακελλαρίου, 1903.

Ebing, 1840-1902) κ.ά., στο πρώτο μέρος «Ζητήματα Αναφερόμενα εις την Συνουσίαν», παραθέτει μεταξύ άλλων πορίσματα από ιατροδικαστικές εξετάσεις σε ερμαφρόδιτους, τους οποίους διαχωρίζει σε «κατ' επίφασιν ή ψευδείς ερμαφρόδιτους» και σε «αληθείς ή δίφυλους ερμαφρόδιτους». Για αυτούς, ο ειδικός καλείται να αποφανθεί για το φύλο που υπερέχει, όπως συνέβη στην περίπτωση της/του Αικατερίνης/Παρασκευά: «[...] έχει χαρακτήρας του προσώπου κυμαινόμενους μεταξύ αμφοτέρων των φύλων [...] κατ' εμήν γνώμην η Αικατερίνη, αναμφιβόλως είνε ερμαφρόδιτος μεθ' υπεροχής του ανδρικού φύλου. Φέρει μεν αιδοίον και ουρήθραν ανεξάρτητον του ανδρικού μορίου, αλλά φέρει και πέος οπωσδήποτε ανεπτυγμένον [...] Η Αικατερίνη δυνάμει της εκθέσεώς μου μετωνομάσθη Παρασκευάς».¹⁴⁴ Παράλληλα, περίμεναν τον θάνατο της/του Αικατερίνης/Παρασκευά και τη νεκροψία της/του, διαμέσου της οποίας οι ειδικοί θα «έβλεπαν» τα γεννητικά όργανά της/του: «η παρατήρησις αυτή θα επέχεε μέγιστον φως επί πολλά ζητήματα, αν ποτέ η νεκροψία ήθελεν επιτρέψει τελειοτέραν μελέτην των γεννητικών οργάνων της Αικατερίνης ή του Παρασκευά τούτου».¹⁴⁵ Οι νεκρές ανδρόγυνες/γύναδρες σάρκες συνεχίζουν να διανοίγονται στα αμφιθέατρα της ανατομίας· «περιγραφή πτώματος.- [...] εκόμισαν εις το ανατομικόν αμφιθέατρον του νοσοκομείου των Ανιάτων (εν Νεαπόλει) το πτώμα ανθρώπου τινός, καλουμένου Marzo Guseppe. Ουδέν το έκαστον επί της έξω όψεως του πτώματος [...] Η ιδέα της φυσιογνωμίας είνε βεβαίως ανδρική [...] ουδέν ίχνος όρχεως ανακαλύπτομεν [...] Μεταξύ δακτυλίου και πέους βλέπομεν αντί ραφής γραμμήν τινα μικράν εκσεσημασμένην ως παρά τη γυναικί [...] Νεκροτομία [...] Τοιαύτη ήτο η ανατομική διασκευή της γυναικός ταύτης».¹⁴⁶ Περαιτέρω, ο Βάφας

144. Στο ίδιο, σ. 245, 246-247.

145. Στο ίδιο, σ. 246-247.

146. Στο ίδιο, σ. 236-238, 240.

επικεντρώνεται στην «περί της παρά τον νόμον τελουμένης συνουσίας» και κατηγοριοποιεί τους «ερεθισμούς» σε «φυσιολογικός προκαλών διέγερσιν ανωτέραν του συνήθους-πλημμελής, προερχόμενος εξ όντων αντιθέτου μεν φύλου, αλλ' υπό όρους διαφόρους του συνήθους-πλημμελής, προερχόμενος εξ όντων του αυτού φύλου κ.ά.». Στην τελευταία κατηγορία περιλαμβάνονται η «Παιδεραστία. Σοδομισμός» και η «τριβακή ασέλγεια», όπου σύμφωνα με τον Βάφα οι «εκφυλισμένες/οι άλλες/οι» φέρουν ιδιαίτερα σωματικά ανατομικά χαρακτηριστικά (γυναικωτά, παιδικά), καθώς και ψυχικά, «οι άνθρωποι αυτοί εμφανίζουν εναργή και πολλά στίγματα σωματικά τε και πνευματικά εκφυλισμού [...] σαφώς μαρτυρούνται εκ της επισχέσεως πολλάκις η της διαστροφής της διαπλάσεως ολοκλήρου του σώματος [...] όταν υπερβώσι την παιδικήν ηλικίαν εγγίζωσι δε προς την ήβην, αντί τα μέλη ν' αναπτυχθώσι ως παρά τω άρρενι, η διάπλασις υποδύεται τον γυναικείον τύπον (γυναικισμός) ή διατηρεί αναλλοίωτον τον παιδικόν (infantilismus)»,¹⁴⁷ ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά στα γεννητικά όργανα και στον πρωκτό· «χωνοειδής του πρωκτού παραμόρφωσις»,¹⁴⁸ «επιμήκυνσις της κλειτορίδος, η ερρυτιδωμένη αυτής ιδέα [...]»,¹⁴⁹ υποστηρίζοντας σεξιστικές-ρατσιστικές βιολογικοποιημένες ερμηνείες σε σχέση με την κληρονομική μεταβίβαση των διαστροφών, εφόσον πρόκειται για υποκείμενα «ψυχικά ερμαφρόδιτα»· «πολλοί μάλιστα και νυμφεύονται και πλάττουσιν άλλα όντα, καταδεδικασμένα να συνεχίσωσι την του πατρός διαστροφήν [...] εκτός της οικίας συνουσιάζονται παρά φύσιν. Και ούτοι είνε εκείνοι, ους οι περί τον Krafft-Ebing αποκαλούσι ψυχικούς ερμαφρόδιτους».¹⁵⁰

147. Στο ίδιο, σ. 333-334.

148. Στο ίδιο, σ. 358.

149. Στο ίδιο, σ. 378.

150. Στο ίδιο, σ. 338-339. Βλ. αναλ. Δ. Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού, σοδομισμού, ομοφυλοφιλίας, λεσβιανισμού. Διαφορετικές εκδοχές της ψυχικής δίωξης ενάντια της ανθρώπινης ανυπακοής (1834-1951)», ό.π.

Αντίστοιχα, στο δίτομο έργο *Ιατροδικαστική*, που εκδόθηκε το 1934, η σεξουαλική «κανονικότητα» και «παθολογία» συνεχίζουν να οριοθετούνται με άξονα «την φυσιολογικήν λειτουργίαν των οργάνων της αναπαραγωγής παρά τω ανθρώπῳ [...] η ιατροδικαστική [...] ασχολείται ένθεν μεν περί τας ανωμαλίας ταύτας εφ' όσον σχετίζονται προς το μοναδικόν αντικειμενικόν σκοπόν του ορμεμφύτου της αναπαραγωγής, τουτέστιν την συνουσίαν».¹⁵¹ Επιπροσθέτως, συντηρείται η «θεώρηση» περί ανωμαλίας των γεννητικών οργάνων των ερμαφρόδιτων, που ταξινομούνται σε «ανδρογυνειδή» και «γυνανδροειδή» – «(εγχείρησις ή νεκροτομία) ανακαλύπτονται τα έσω γεννητικά όργανα [...] ανήκουσιν εις το αντίθετον φύλον και τότε έχομεν τον ανδρογυνειδή τύπον [...] ή τον γυνανδροειδή τύπον».¹⁵² Παράλληλα, η «σεξουαλική παρά φύσιν» εντοπίζεται στα σώματα του «ανώμαλου ηδονισμού», όπως αυτά των «ενεργητικών παιδεραστών και ομοφυλόφιλων παθητικών παιδεραστών».¹⁵³

Το παρά φύσιν σημαίνει ότι «δεν πρόκειται πλέον περί εμφύτου τάσεως προς αναπαραγωγήν αλλ' απλώς περί ανώμαλου ηδονισμού ή παρά φύσιν ασελγείας, η παιδεραστία συνίσταται εις συνουσίαν, καθ' ην το ανδρικόν μόριον, αντί να εισαχθή εις γυναικείον κολεόν, εισάγεται και αποσπερματίζει εν τω πρωκτώ». Σταδιακά αυτές οι έννοιες θα μεταφερθούν στα κύτταρα, μιας και «αι νεώτεροι φυσικοχημικά και βιολογικά έρευναι [...] αναζητήσεως της πατρότητος δι' αιματολογικών αναλύσεων ιδίας όλως φύσεως εξιχνιαζουσών την βιολογικήν ταυτότητα ή συγγένειαν δυο αιμάτων»,¹⁵⁴ καθώς και οι αναλύσεις άλλων βιολογικών υγρών, όπως το σπέρμα, έκαναν δυ-

151. Ι. Γεωργιάδης, *Ιατροδικαστική*, τόμ. 2, ό.π., σ. 3.

152. Ι. Γεωργιάδης, *Ιατροδικαστική*, τόμ. 1, ό.π., σ. 21.

153. Εντός περιόδου όπου η ομοφυλοφιλία παραμένει εγκληματοποιημένη-ποινικοποιημένη στην Ελλάδα, μια και η αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας εισήχθηκε το 1952.

154. Ι. Γεωργιάδης, *Ιατροδικαστική*, τόμ. 1, ό.π., σ. 7.

νατή τη μετατόπιση από την ανατομία του σώματος και των οργάνων στα κύτταρα και στην επιτήρηση των «βιολογικών υγρών» του σώματος, που καλούνται να επαναλάβουν τον ύψιστο νόμο της επιστήμης και της «κανονικότητας».¹⁵⁵ Μια διαδρομή καταστολής απέναντι στην ανθρώπινη επιθυμία, η οποία θα λάβει νέες διαστάσεις μέσα από τη μετέπειτα ανάδυση της γενετικής ιατροδικαστικής γνώσης-εξουσίας. Ταυτόχρονα, κατά την ανωτέρω χρονική περίοδο ιδρύεται εντός του Ιατροδικαστικού Ινστιτούτου της Αθήνας η Ελληνική Εταιρεία Εγκληματολογικής Βιολογίας (1934), η οποία είχε ως αφετηρία τη λομπροζική θεώρηση. Εξάλλου, στην εγκληματολογική βιολογία αναφέρεται και ο έλληνας καθηγητής της εγκληματολογίας και του σωφρονισμού στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και διευθυντής των Εγκληματολογικών Υπηρεσιών, ο Κωνσταντίνος Γαρδίκας.¹⁵⁶ Η εγκληματολογική βιολογία εισχωρεί και ως ερμηνεία και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Έτσι, αντίστοιχες αναφορές σε σχέση με τα ανωτέρω εντοπίζουμε και σε μετέπειτα εγχειρίδια, όπως η δίτομη *Ιατροδικαστική* του 1962¹⁵⁷ και τα *Ιατροδικαστικά Θέματα* του 1980¹⁵⁸, έργο στο οποίο, ενδεικτικά, μεταξύ των σεξουαλικών ανωμαλιών που μπορούν να οδηγήσουν σε σεξουαλικά αδικήματα περιλαμβάνονται ο φετιχισμός, η εφασιομανία, η μεταμφίεση, η επιδειξιομανία, ο οπτικός ηδονισμός, ο σαδισμός, ο μαζοχισμός και η ομοφυλοφιλία. Για παράδειγμα στις ιατροδικαστικές κατηγοριοποιήσεις – ταξινομήσεις της περιόδου, οι οποίες συνομιλούν με την ψυχιατρική, την ψυχανάλυση και τη θετικιστική κοινωνιολογία

155. Χ. Κουρούτζας, *Εγκληματολογία της γενετικής*, ό.π., σ. 281-365.

156. Κωνσταντίνος Γαρδίκας, *Εγκληματολογία. Τόμος Α' . Εισαγωγή και γενικά αίτια των εγκλημάτων*, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Δημ. Ν. Τζάκα, Στεφ. Δελαγραμμάτικα, 1936 [1948], σ. 79.

157. Κωνσταντίνος Ηλιάκης, *Ιατροδικαστική*, τόμ. Α και Β, Αθήνα, Σπυρόπουλος, 1962.

158. Γεώργιος Αγιουτάντης, *Ιατροδικαστικά Θέματα 2^η έκδοση*, Αθήνα, Γρηγόριος Κ. Παρισιάνος, 1980.

– εγκληματολογία, περιλαμβάνονται οι άνδρες ομοφυλόφιλοι ψυχοπαθείς «οι κίναιδοι, οι «καθ' ἑξιν ἐπὶ χρήμασι εκδιδόμενοι», οι αρσενοκοίτες, που χαρακτηρίζονται από θρασύτητα, προκλητικότητα, ἔλλειψη αισθήματος ευθύνης και που εξεγείρουν το δημόσιο αίσθημα».¹⁵⁹ Παράλληλα, στο ιατροδικαστικό φαντασιακό οι ομοφυλόφιλοι παραμένουν «αθεράπευτοι», εφόσον «ο γιατρός από την σκοπιά του βλέπει ότι γιατρεία δεν υπάρχει. Η ορμονοθεραπεία απέτυχε [...] το μόνο που μπορεί να προσφέρει η ψυχοθεραπεία στους αδιόρθωτους αυτούς, είναι μια πρακτική φιλοσοφία για να ζουν με την «αναπηρία» τους, ξεπερνώντας την πικρία ότι εξ αιτίας αυτής δεν θα αποκτήσουν οικογένεια και ότι είναι απόβλητοι».¹⁶⁰ Ταυτόχρονα, σύμφωνα με τους ιατροδικαστές, «ο κοινωνιολόγος και ο εγκληματολόγος από την σκοπιά τους βλέπουν στον ομοφυλόφιλο τον δυνητικό εγκληματία».¹⁶¹ Το ιατροδικαστικό βλέμμα στρέφεται από την «ανατομία της ψυχής» στην «ανατομία της ζωντανής/νεκρής σάρκας», η οποία τοποθετείται στο «εξεταστικό τραπέζι» για να αναζητηθούν τα «σημάδια» της «λαγνείας» των «λιβιδινικών άλλων» στη μορφολογία του πρωκτού, στη «χαλάρωση του τόνου των σφιγκτήρων», αφροδίσια νοσήματα στην περιπρωκτική χώρα ή στον πρωκτό και στην εύρεση σπέρματος στο απευθυσμένο.¹⁶²

Η σύγχρονη ιατροδικαστική «περιφρουρεί» τα πεδία της «κανονικότητας» με γνώμονα την ετεροφυλοφιλική, συζυγική, μονογαμική, αναπαραγωγική σεξουαλικότητα, εφόσον η έννοια της «διαστροφής» προσδιορίζεται ως η «στροφή προς την αντίθετη κατεύθυνση της φυσιολογικής, της κανονικής οδού, η διαστρέβλωση, η παραμόρφωση [...] η ικανοποίηση [της γενετήσιας λειτουργίας του ανθρώπου] με οποιοδήποτε

159. Στο ίδιο, σ. 91.

160. Στο ίδιο, σ. 93.

161. Στο ίδιο, σ. 93.

162. Στο ίδιο, σ. 208-213.

άλλο τρόπο εκτός από την εισαγωγή του πέους στον κόλπο της γυναίκας»,¹⁶³ και συντίθεται αντιθετικά σε κυρίαρχες απόψεις περί «φυσιολογικής εξέλιξης» της γενετήσιας συμπεριφοράς του ατόμου, σύμφωνα με τις οποίες η συμπεριφορά «αρχίζει και εξελίσσεται από τη μικρή ηλικία, την εφηβική και ακόμα στην ώριμη, πριν γίνει ο φυσιολογικός τρόπος συμπεριφοράς του ατόμου. Χαρακτηρίζεται από ποικιλία εκδηλώσεων, που τελικά ικανοποιούν το άτομο και διά της ικανοποίησης αυτής επιτυγχάνεται η αναπαραγωγή του είδους».¹⁶⁴

Η «παρά φύσιν» ορίζεται με άξονα την «ορατότητα» στο ιατροδικαστικό βλέμμα, εφόσον «ασελγείς πράξεις πιο συγκεκριμένα συνιστούν οι ανάλογες με τη συνουσία πράξεις της παρά φύσιν ασέλγειας, πεολειχίας, ετεροαυνανισμού, προστριβή του πέους σε απόκρυφα σημεία κλπ. [...] Ασελγείς προστριβές, θωπείες των γεννητικών οργάνων, στοματική συνουσία, λεσβιακοί έρωτες και παρόμοιες ασελγείς πράξεις κατά κανόνα δεν συνοδεύονται ούτε προκαλούν κακώσεις στις οποίες να στηριχθεί η ιατροδικαστική εξέταση»¹⁶⁵, «επενδύοντας» τον όρο ως ακολούθως: «ο όρος “παρά φύσιν συνουσία” είναι καταχρηστικός και χρησιμοποιείται για συντομία αντί του όρου «παρά φύσιν ασέλγεια δι’ εισαγωγής του πέους στο απευθυσμένο».¹⁶⁶

Ταυτόχρονα, τα όρια μεταξύ εγκληματοποιημένων-ποινικοποιημένων και αποεγκληματοποιημένων-αποποινικοποιημένων σεξουαλικών συμπεριφορών παραμένουν ρευστά στο ιατροδικαστικό βλέμμα και λόγο μέχρι και σήμερα,¹⁶⁷ με εν-

163. Δ. Ψαρούλης, *Ιατροδικαστική*, ό.π., σ. 259, 260.

164. Στο ίδιο, σ. 259, 260.

165. Μανώλης Μιχαλοδημητράκης, *Ιατροδικαστική διερεύνηση του θανάτου*, Αθήνα, Πασχαλίδης, 2001, σ. 375.

166. Αντώνης Κουτσελίνης, *Ιατροδικαστική*, Αθήνα, Παρισιάνου, 2002, σ. 385, Μ. Μιχαλοδημητράκης, *Ιατροδικαστική διερεύνηση του θανάτου*, ό.π., σ. 375.

167. Για τις όψεις της δίωξης μετά την αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας στην Ελλάδα το 1951, βλ. Κώστας Γιαννακόπουλος, «Πολιτικές σεξουαλικότητας και υγείας την εποχή του AIDS», *Σύγχρονα θέματα* 20 (1998), σ. 76-86.

δεικτικό παράδειγμα την ανδρική ομοφυλοφιλία,¹⁶⁸ η οποία συνεχίζει να συγχέεται με την παιδεραστία και παρατηρείται μόνο στο «ανθρώπινο είδος», παθολογικοποιώντας ταυτόχρονα οποιαδήποτε άλλη μορφή οικογένειας πέραν της «φυσιολογικής/αστικής» –αναδεικνύοντας τον τρόπο με τον οποίο η ιατροδικαστική «κανονικοποιεί» τον κοινωνικό χώρο και τις σχέσεις εντός του–, εφόσον:

[...] η ομοφυλοφιλία αποτελεί ένα σοβαρό ιατροκοινωνικό πρόβλημα και παρατηρείται μόνο στον άνθρωπο από όλο το ζωικό βασίλειο [...] ορισμένα κράτη έχουν θεσπίσει νομικά τους γάμους μεταξύ των. Η κοινωνική ανάγκη στα συγκεκριμένα κράτη επέβαλε κάτι τέτοιο. Το κατά πόσον είναι σωστό ή λάθος, αυτό κρίνεται από την ώριμο προσωπικότητα του καθενός. Σαν παράδειγμα αναφέρω πως τουλάχιστον στο ανώτερο ζωικό βασίλειο δεν γνωρίζω να υπάρχει ένα ζευγάρι γατών, κοκόρων, ελεφάντων κ.λπ. αρσενικών που ζουν μαζί [...] προς τους άρρενες νέους έρως που φθάνει από της ερωτικής φιλίας μέχρι την παρά φύσιν συνουσία [...] οι παιδεραστές διακρίνονται στους ενεργητικούς ή σοδομιστές και τους παθητικούς ή κίναιδους [...] οι ισόρροποι ενεργητικοί παιδεραστές παρατηρούνται κυρίως σε κατάσταση σεξουαλικής ανάγκης και ελλείψεως γυναικών, όπως συμβαίνει στις φυλακές, στρατώνες, φυλακισμένους, ναύτες σε πλοία κ.λπ.). Οι ισόρροποι παθητικοί παιδεραστές χρησιμοποιούν το γεγονός αυτό για χρηματισμό ή άλλη αμοιβή, για προστασία κλπ.¹⁶⁹

Ταυτόχρονα, συνεχίζουν να αναπαράγονται κυρίαρχα κοινωνικά στερεότυπα και προκαταλήψεις περί της «θηλυπρεπούς παθητικής ομοφυλοφιλίας» και της «ασθένειας της ομοφυλοφιλίας», τα οποία διαπερνούν τις ζωντανές-νεκρές «λιβιδινικές» σάρκες.

168. Για την ομοφυλοφιλία μεταξύ ιατρικού και ποινικού ελέγχου, βλ. Αφροδίτη Κουκουτσάκη, *Χρήση Ναρκωτικών, ομοφυλοφιλία. Συμπεριφορές μη συμμόρφωσης μεταξύ ιατρικού και ποινικού ελέγχου*, Αθήνα, Κριτική, 2002.

169. Δ. Ψαρούλης, *Ιατροδικαστική*, ό.π., σ. 259-262.

Σε άτομα που η συνουσία από το απευθυσμένο είναι συνεχής και μακρόχρονη παρατηρείται η αλλαγή της συμπεριφοράς των προς θηλυπρεπή τρόπο ζωής στην προσπάθειά τους να ομοιάσουν προς τις γυναίκες (ομιλία, κινήσεις, ενδυμασία, κούρεμα, βάψιμο, τεχνητό στήθος κ.λπ.) [...].¹⁷⁰

[...] χαρακτηριστική είναι η χάλαση του έξω σφιγκτήρα ιδίως στους παθητικούς ομοφυλόφιλους [...].¹⁷¹

[...] η παρενδυσία (μεταμφίεση-εονισμός), είναι ανωμαλία που χρεώνεται, κατά κανόνα, στον άνδρα, συνίσταται δε στη χρησιμοποίηση από το άτομο ενδυμάτων του άλλου φύλου (Εικ. ΙΔ18-ΙΔ20). Είναι δυνατό να συνδυάζεται με ομοφυλόφιλη διάθεση [...].¹⁷²

[Το Σύνδρομο Επικτήτης Ανοσολογικής Ανεπάρκειας (AIDS)] μεταδίδεται, συχνότερα, κατά τη συνουσία διά του απευθυσμένου, γι' αυτό και οι ομοφυλόφιλοι θεωρούνται, με βάση επιδημιολογικά στοιχεία, ότι ανήκουν στους πληθυσμούς υψηλού κινδύνου [...] Για τα άτομα εκείνα τα οποία επιτελούν την πράξη της συνουσίας διά του απευθυσμένου συστηματικά (κίναιδοι) διακρίνονται πιθανά και βέβαια σημεία. Στα πιθανά, αναφέρονται η συμπεριφορά του ατόμου που προσομοιάζει με εκείνη του θήλεος (ομιλία, κινήσεις, μακιγιάζ, ιδιόρρυθμος τρόπος κομμώσεως, ένδυση με γυναικεία συνήθως ενδύματα, κ.λπ.). Στα βέβαια, περιγράφονται οι μόνιμες αλλοιώσεις του δακτυλίου που προκαλούνται από τις επανειλημμένες εισαγωγές του πέους ή ξένων σωμάτων στο απευθυσμένο.¹⁷³

Η ιατροδικαστική εξέταση της «παρά φύσιν» ζωντανής σάρκας είναι «πυκνή», και το βλέμμα του ειδικού διαπερνά «κυτταρικά» το σώμα, ιατροκοποιώντας «μη κανονικές» κινήσεις, αντιδράσεις και αισθήσεις, με γνώμονα τη «φύση της διείσδυσης» και εάν επιτελεί τον αναπαραγωγικό του είδους σκοπό της:

170. Στο ίδιο, σ. 262.

171. Μ. Μιχαλοδημητράκης, *Ιατροδικαστική διερεύνηση του θανάτου*, ό.π., σ. 376.

172. Στο ίδιο, σ. 394-395.

173. Στο ίδιο, σ. 387.

Η κατάσταση του δακτυλίου ελέγχεται δι' εισαγωγής ηρέμως του δείκτου δακτύλου, οπότε εύκολα γίνεται αντιληπτός ο τόνος του (προβάλλει αντίσταση ή όχι), με τον όρο βέβαια να μη σφίγγεται το άτομο [...] χάλαση του έξω σφιγκτήρα που παρατηρείται ιδιαίτερα στους κίναιδους [...] κατά τη διερεύνηση μιας τέτοιας περίπτωσης πρέπει να εξετάζεται, εκτός από το θύμα και ο ύποπτος ως δράστης, για την αναζήτηση και ανεύρεση σημείων αποδεικτικών ή έστω και ενδεικτικών ότι πράγματι ενήργησε την πράξη. Ένα τέτοιο σημείο είναι η ανεύρεση στη βάλανο του πέους ή στη βαλανοποσθική αύλακα κηλίδων από κόπρανα, όπως επίσης ιχνών από κάποιο λιπαντικό μέσο (π.χ. βαζελίνη).¹⁷⁴

Ακολουθώς, και οι νεκρές σάρκες «μιλούν» στο ιατροδικαστικό βλέμμα, «ομολογώντας» μέσω του σώματος τις σεξουαλικές ιδιότητές τους, ερμηνευόμενες ως «φυσιολογικές» ή «παθολογικές» μέσα από τον λόγο των ειδικών. Οι «ομολογίες της νεκρής σάρκας» εκκινούν από τον τόπο όπου «επιδόθηκαν» «οι μη κανονικοί» στις σεξουαλικές τους «διαστροφές» εν ζωή, και στον οποίο «εισχωρεί» το ιατροδικαστικό βλέμμα· και υπ' αυτή την έννοια σε ορισμένες περιπτώσεις η ιατροδικαστική έκθεση κατατάσσει την εμφάνιση της «ανωμαλίας» εντός ενός πρότερου «έντιμου» ή «παρεκκλίνοντος» βίου.

Το σκηνικό είναι συνήθως το σπίτι του θύματος [...] Η πόρτα συνήθως είναι κλειδωμένη από μέσα. Από την πείρα προκύπτει ότι οι ασφυξίες που σχετίζονται με το σεξ αφορούν σχεδόν αποκλειστικά άντρες [...] Το θύμα μπορεί να βρεθεί κρεμασμένο, αυτοστραγγαλισμένο ή με μια πλαστική σακούλα στο κεφάλι του. Αρκετά συχνό είναι το δέσιμο των άκρων ή των καρπών. Αντίθετα με ότι θα περίμενε κανείς, τα γεννητικά όργανα δεν είναι πάντα γυμνά [...] Εικ. Χ.38. Μεσήλικας όπως βρέθηκε απαγχονισμένος ντυμένος με γυναικεία εσώρουχα. Το άτομο ήταν άριστος οικογενειάρχης και

174. Α. Κουνσελίνης, *Ιατροδικαστική*, ό.π, σ. 385-386.

ουδέποτε είχε εμφανίσει στοιχεία γενετικής ανωμαλίας [...] Συχνά το σώμα είναι ντυμένο με γυναικεία εσώρουχα (Εικ. Χ-38). Στη θέση του πτώματος βρίσκονται πορνογραφικές φωτογραφίες, ταχυδρομικοί αγοραστικοί κατάλογοι γυναικείων εσωρούχων, κλπ. (Εικ. Χ-39). Αρκετές φορές το θύμα είναι «ευτυχής» παντρεμένος και με παιδιά [...] Στο σύνολό τους τα περιστατικά αυτά είναι αποτέλεσμα αυτοερωτισμού, ετεροφυλικού ή ομοφυλοφιλικού τύπου, που επέρχονται σε άτομα με διαταραγμένη τη γενετήσια και τη νοητική λειτουργία. Μερικές φορές στις τσέπες των θυμάτων ή στο χώρο μπορεί να βρεθούν φιαλίδια με νιτρώδη που υποτίθεται ότι αυξάνουν τον οργασμό και την ικανοποίηση όπως πιστεύεται στον κόσμο των αρρένων ομοφυλόφιλων.¹⁷⁵

Στη συνέχεια, η νεκρή σάρκα «εγκλείεται» στο νεκροτομείο, όπου το ιατροδικαστικό βλέμμα αρχικά επικεντρώνεται πάνω της, αναζητώντας προσδιοριστικά στοιχεία για την ταυτότητα και τις «ιδιότητες» της/του νεκρής/-ού, τα οποία ερμηνεύει ως την «αφήγηση» των εν ζωή «παρεκκλίσεων», συμπεριλαμβανομένων των σεξουαλικών:

[...] η ανεύρεση, αναγνώριση και αξιολόγηση διαφόρων τύπων «τατουάζ» σε ένα πτώμα είναι σημαντικής αξίας στην ιατροδικαστική έρευνα. Εκτός από τις πληροφορίες σχετικά με τη φυσική ταυτότητα του αγνώστου νεκρού, μπορούν να δώσουν στοιχεία για άλλες ιδιότητες του νεκρού, π.χ. η άτεχνη και απλοϊκή εμφάνιση μιας εικόνας στο δέρμα υποδηλώνει πρόχειρη εκτέλεση, όπως συχνά συμβαίνει στις φυλακές κλπ. (Εικ. IV-3), ενώ αντίθετα μια πολύχρωμη και έντεχνη απεικόνιση είναι χαρακτηριστικό επαγγελματικού στιγματισμού (Εικ. IV-3). Η ανεύρεση ενός χελιδονιού ανάμεσα στον αντίχειρα και τον δείκτη, ή δύο πουλιών που κατευθύνονται στο ίδιο άνθος, ή ονομάτων του ίδιου φύλου είναι ενδεικτικά ομοφυλοφιλίας, ενώ η ανεύρεση εικόνων ψαριού ή του αριθμού 13 συνιστά άτομα που ασχολούνται με παιχνίδια

175. Μ. Μιχαλοδημητράκης, *Ιατροδικαστική διερεύνηση του θανάτου*, ό.π., σ. 229-231.

τύχης. Συχνά υποδηλώνουν έντονες συναισθηματικές καταστάσεις (μάνα ή όνομα ερωτικού συντρόφου) και συνηθισμένα επίσης είναι στον κύκλο των τοξικομανών.¹⁷⁶

Το ιατροδικαστικό σύστημα αλήθειας-γνώσης-εξουσίας συγκροτείται με άξονα την κοινωνική τάξη, το φύλο, τη σεξουαλικότητα και την εθνότητα, παράγοντας νόρμες περί του «ομαλού» και «μη κανονικού» νεκρού σώματος. Αφηγήσεις περί «μιαρότητας» διαπερνούν τα νεκρά σώματα των κατώτερων κοινωνικών τάξεων, «εφ' όσον δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία προς εξακρίβωσιν της κοινωνικής τάξεως, εις ην ανήκειν ο άγνωστος ου ευρέθη το πτώμα, θεωρούνται ως ενδεικτικά της καλής μεν λεγόμενης κοινωνικής τάξεως η καλή κατάσταση της περιβολής και ιδίως λευχειμάτων και περιποδίων [...] προ πάντων δε η απόλυτος και επιμελημένη καθαριότης ολόκληρου του σώματος»,¹⁷⁷ ενώ, ταυτόχρονα, η μετατόπιση του ιατροδικαστικού βλέμματος από την επιφάνεια του νεκρού σώματος στο εσωτερικό του συνοδεύεται από μια σεξιστική και ρατσιστική αφήγηση για τις νεκρές «λιβιδινικές σάρκες» των «μη κανονικών», η οποία εκτείνεται μέχρι τη μεταθανάτια διατόμπευσή τους μέσω της οπτικοποίησης της «παρά φύσιν» νεκρής σάρκας, «ανασύροντας» τα τελευταία στοιχεία της «ομολογίας του νεκρού κορμιού της».

Εικ. IV-2. Πτώμα ηλικιωμένου όπως ανασύρθηκε το πρωί από τα νερά του λιμανιού δίπλα στο λιμενοβραχίονα [...] κατά την εξέταση των ενδυμάτων, διαπιστώθηκε ότι δεν φορούσε σλιπ αλλά ένα «καυτό» σορτς και στο έντερο υπήρχε όξινη φωσφατάση σε υψηλές συγκεντρώσεις [...] μάλλον επρόκειτο για ηλικιωμένο ομοφυλόφιλο αλλοδαπό με χειρουργημένη στεφανιαία νόσο [...] ο θάνατος τελικά οφειλόταν σε ισχαιμικό επεισόδιο.¹⁷⁸

176. Στο ίδιο, σ. 65.

177. Ι. Γεωργιάδης, *Ιατροδικαστική*, τόμ. 2, ό.π., σ. 386-387.

178. Μ. Μιχαλοδημητράκης, *Ιατροδικαστική διερεύνηση του θανάτου*, ό.π., σ. 65.

Καταληκτικά, η μετατόπιση του ιατροδικαστικού βλέμματος από την ανατομία του σώματος και των οργάνων στα κύτταρα, ως απόρροια της γενετικοποίησης της ζωής και του θανάτου, των ζωντανών και νεκρών σωμάτων, παράγει ήδη τις «ομολογίες του κυττάρου», απαντώντας σε ερωτήματα όπως αυτό του εγχειριδίου γενετικής ιατροδικαστικής *Τίνος είναι βρε γυναίκα τα παιδιά;*¹⁷⁹

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ ΑΠΟ ΤΙΣ «ΟΜΟΛΟΓΙΕΣ ΤΗΣ ΝΕΚΡΗΣ ΣΑΡΚΑΣ» ΣΤΙΣ «ΟΜΟΛΟΓΙΕΣ ΤΩΝ ΓΟΝΙΔΙΩΝ»

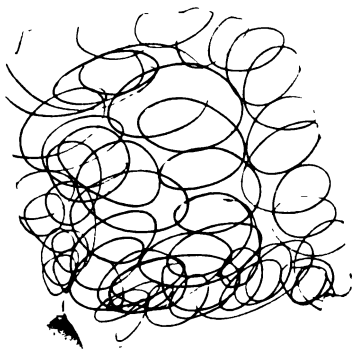
«Σ' ένα μακρινό μέλλον, όπου η γέννηση του κάθε ανθρώπου βασίζεται σ' έναν προμελετημένο συνδυασμό γονιδίων, ένας φυσιολογικός νεαρός, ο Βίνσεντ Φρίμαν, θεωρείται “ατελής”, επειδή η σύλληψη δεν έγινε στο εργαστήριο, αλλά ήταν αποτέλεσμα ενός έρωτα».¹⁸⁰

Η νέα γενετική γνώση, ως μορφή εξουσιαστικού ιατρικού λόγου, παράγει ήδη καθεστώτα αλήθειας για τη γονιδιακή «φυσιολογικότητα» και «παρέκκλιση», με τρόπο ηγεμονικό. Στο πλαίσιο της γενετικοποίησης της κοινωνίας, πολυμορφισμοί σε γονίδια συσχετίζονται, μεταξύ άλλων, με την ομοφυλοφιλία, τον βιασμό και την παιδεραστία, παράγοντας, μέσω του γενετικού λόγου και του βλέμματος της «ανατομίας των κυττάρων», τη «γονιδιακή ελαττωματικότητα»· θέτοντας τον γενετικό κώδικα υπό επιτήρηση. Ταυτόχρονα, η πρόσφατη γονιδιακή τροποποίηση εμβρύων στην Κίνα με σκοπό να αναπτύσσουν φυσική αντίσταση στον ιό HIV-AIDS με τη χρήση

179. Μαρία Γεωργίου, *Τίνος είναι βρε γυναίκα τα παιδιά; Το Γενετικό Αποτύπωμα DNA – Από τη Διερεύνηση της Πατρότητας Μέχρι την Εξιχνίαση Εγκλημάτων*, Αθήνα, Σαββάλας, 2009, βλ. και Μαρία Γεωργίου, *Γενετική ιατροδικαστική*, Αθήνα, Παρισιάνου, 2008.

180. Περιγραφή της ταινίας «Gattaca», 1997.

της (βιοπολιτικής) τεχνολογίας CRISPR-Cas9 ζωντανεύει ήδη τις κοινωνίες της γονιδιακής τελειότητας ή της εξόντωσης σε προγεννητικό στάδιο, μέσα από τις «ομολογίες των γονιδίων» στο βλέμμα του ειδικού.¹⁸¹

181. Βλ. Χ. Κουρούτζας, *Εγκληματολογία της γενετικής*, ό.π., σ. 129-182, Α. Αθανασίου, «Επιτελέσεις της τρωτότητας και του κοινωνικού τραύματος», ό.π., σ. 47-52, Ντιάννα Τράκα, «Εισαγωγή: Ιχνεύοντας το σώμα», στο Γιώργος Αλεξιάς, Μανόλης Τζανάκης, Αίγλη Χατζούλη (επιμ.), *Σώμα υπό επιτήρηση*, Αθήνα, Πεδίο, 2014, σ. 28-33, Ουρανία Γεωργοπούλου, «Επίμετρο: Η σκοτεινή διαδρομή της ευγονικής ουτοπίας», στο Γ. Κόκκινος, *Η ευγονική δικτοπία. Διαδρομές ιδεών*, ό.π., σ. 121-155.

1871

«ΓΡΑΨΤΕ ΒΑΛΙΟΥΜ ΜΑΝΤΡΑΞ ΣΤΕΝΤΟΝ
ΤΡΙΠΤΙΖΟΛ – ΞΕΡΕΤΕ ΤΩΡΑ ΕΣΕΙΣ – ΚΑΝΤΕ
ΜΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΩΡΑΙΕΣ ΟΙ
ΓΚΡΑΒΟΥΡΕΣ ΣΤΟΥΣ ΤΟΙΧΟΥΣ ΣΑΣ»¹

Δήμητρα Τζανάκη

Το όλο πλαίσιο θ' αλλάξει σταδιακά μετά το 1970. Στο συνέδριο της Διεθνούς Ψυχαναλυτικής Εταιρείας (International Psychoanalytical Association) στη Βιέννη το 1971, ο γερμανός ψυχαναλυτής Αλεξάντερ Μίτσερλιχ (Alexander Mitscherlich) θα ζητήσει από τους συνέδρους να λάβουν σοβαρά υπόψη τους ως αντικείμενο μελέτης της ψυχανάλυσης τα κοινωνιολογικά και πολιτικά ζητήματα,² ασκώντας κριτική στους συναδέλφους του αναλυτές με προειδοποιήσεις για το πόσο ανούσια και ανώφελα θα καθίσταντο σύντομα τα μοντέλα και οι έννοιες της ανθρώπινης φύσης στα οποία βασιζόνταν οι ψυχαναλυτικές ερμηνείες γύρω από τον πόλεμο του Βιετνάμ: «Φοβάμαι ότι κανείς δεν πρόκειται να μας πάρει πολύ σοβαρά αν συνεχίσουμε να προτείνουμε ότι ο πόλεμος [του Βιετνάμ] έγινε επειδή οι γιοι μισούν τους πατέρες τους και θέλουν να τους σκοτώσουν».³ «Πρέπει, αντίθετα, να στοχεύσουμε στην εξεύρεση μιας θεωρίας που να δίνει μια ερμηνεία στο τι ενεργοποιεί τις συγκρούσεις μέσα στην κοινωνία». Επιπλέον, πρόσθετε, «τέτοια φαινόμενα, απαιτούν διαφορετικό είδος κατανόησης από ό,τι μπορεί να αποκτηθεί με τη θεραπεία των νευρώσεων». Μάλιστα, χρησιμοποιώντας την πρόσφατη ιστορία του γερμανικού λαού, ο Μίτσερλιχ θύμισε πώς μια καθολική επιθετική προπαγάνδα

1. Κατερίνα Γώγου, *Τώρα να δούμε εσείς τι θα κάνετε*, Αθήνα 2015.

2. Dagmar Herzog, *Cold War Freud. Psychoanalysis in an age of Catastrophes*, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 2017, σ. 4.

3. Στο ίδιο.

μπορούσε να επιτρέψει να γίνει το αδιανόητο πραγματικότητα και υπενθύμισε στο κοινό ότι ο ίδιος ο Φρόντ ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για τα πολιτικά και πολιτιστικά φαινόμενα.⁴

Στην πραγματικότητα, για την ψυχαναλυτική κοινότητα, η χρυσή εποχή της απλοϊκής ερμηνείας που είχε διαρκέσει περίπου από το 1949 έως το 1969 φαινόταν ότι τερματιζόταν από τα φεμινιστικά και γκέι κινήματα που προέβαλαν πια πολυάριθμα και εξαιρετικά έγκυρα παράπονα σχετικά με τον σεξισμό, τη μισογυνία, την ομοφοβία⁵ και τον σεβασμό στον αυτοπροσδιορισμό και στην αυτοδιάθεση της ανθρώπινης επιθυμίας. Εξάλλου, ήδη δύο χρόνια νωρίτερα, με την ευκαιρία της συνόδου της Διεθνούς Ψυχαναλυτικής Εταιρείας (IPA) στη Ρώμη το 1969, νεότεροι αναλυτές από τη Δυτική Γερμανία, την Ελβετία, την Ιταλία και τη Γαλλία είχαν οργανώσει ένα αντι-συνέδριο για να καταγράψουν τη διαφωνία τους με τον επίσημο ψυχαναλυτικό λόγο, ενώ ήταν επικριτικοί απέναντι στη συνεργασία της Εταιρείας με δικτατορικά καθεστώτα – ιδιαίτερα με αυτά της Λατινικής Αμερικής. Στην πραγματικότητα, το καθεστώς αλήθειας δεν είχε μεταβληθεί, αφού ως κύρια αιτία της ασθένειας, της εξάρτησης και του θανάτου εξακολουθούσε να προβάλλεται η λιβιδινική, πρωτόγονη, εκθηλυμένη ζωή, και όχι ο απάνθρωπος καπιταλισμός.

Ειδικότερα, αυτό που δεν πρέπει να ξεχνάμε είναι ότι, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά την ολοκλήρωση της δίκης των ναζί γιατρών στη Νυρεμβέργη (1946-1947), η απόφαση του δικαστηρίου βασιζόταν στα πειράματα στα ναζιστικά στρατόπεδα και όχι στο σύνολο των «μέτρων της ναζιστικής “φυλετικής υγιεινής”, όπως το πρόγραμμα της καταναγκαστικής ευθανασίας T-4».⁶ Θυμίζω ότι, το 1935 έχουμε τους Νόμους της Νυρεμβέργης για την προστασία του «αίματος και

4. Στο ίδιο.

5. Στο ίδιο.

6. Γ. Κόκκινος, «Άξια» και «Ανάξια» Ζωή, Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική: Ο γιατρός στο ρόλο του κοινωνικού θεραπευτή και του εθνικού αναμορφωτή. Αθήνα, Ταξιδευτής, 2021, σ. 170.

της τιμής της γερμανικής φυλής».⁷ Αυτό οδήγησε στην εγκαθι-
 νίαση μιας σειράς μέτρων, μεταξύ των οποίων η ευθανασία
 σε παιδιά και βρέφη, που έπασχαν από ιδιωτεία, μογγολισμό,
 μικροκεφαλία, υδροκεφαλία, παραλυτικές νόσους, σοβαρές
 παραμορφώσεις και έλλειψη άκρων,⁸ από το 1939 έως το 1941,
 όπως υπογραμμίζει ο Γιώργος Κόκκινος. Επιπλέον, τον Απρίλιο
 του 1941, εισάγεται από τη ναζιστική εξουσία το πρόγραμμα
 καταναγκαστικής ευθανασίας T-4, στα κέντρα εξόντωσης.
 Πρόκειται για πρόγραμμα που αποτέλεσε τον ενδιαμέσο κρί-
 κο που συνέδεσε την εξόντωση των «φυλετικά έκπτωτων Γερ-
 μανών με τη βιομηχανοποιημένη εξόντωση των Εβραίων, των
 τσιγγάνων, των «αντικοινωνικών» και των ομοφυλόφιλων»,⁹
 παράλληλα όμως υπήρξε και μια σειρά από μέτρα που είναι
 λιγότερα γνωστά. Για παράδειγμα, με πρωτοβουλία της αμερι-
 κανικής κυβέρνησης και του Πανεπιστημίου Johns Hopkins,¹⁰
 τη δεκαετία του 1940 πόρνες μετέδωσαν σύφιλη σε 700 πε-
 ρίπου τροφίμους φυλακών, στρατιώτες, φτωχούς παρίες και
 ψυχικά ασθενείς»,¹¹ προκειμένου να δοκιμαστεί η δραστηκότη-
 τα φαρμακευτικών σκευασμάτων, όπως η πενικιλίνη, η οποία
 είχε ανακαλυφθεί από το 1923.¹² Στο ίδιο πλαίσιο, την περι-
 οδο 1930-1940, το 60% των ατόμων που στερώθηκαν ήταν
 «έγκλειστοι σε ψυχιατρικά ιδρύματα, ενώ το υπόλοιπο 40%
 ήταν άποροι εκτός ασύλων».¹³ Τα μέτρα αυτά αναπαρήγαγαν
 την κυρίαρχη επιστημονική ερμηνεία της εποχής, που ήθελε
 την ταξινόμηση της ζωής σε ανώτερη και σε κατώτερη, με την
 κατώτερη να ταυτίζεται με αυτήν που γίνεται αντικείμενο των

7. Στο ίδιο, σ. 162

8. Στο ίδιο, σ. 168

9. Στο ίδιο, σ. σ. 169.

10. Στο ίδιο, σ. σ. 157

11. Στο ίδιο.

12. Στο ίδιο.

13. Στο ίδιο, σ. 171.

γενετήσιων ενστίκτων της. Η ερμηνεία αυτή θ' αναπτυχθεί και στο βιβλίο του γερμανού δικαστή Καρλ Μπίντινγκ (Karl Binding, 1841-1920) και του ψυχιάτρου Άλφρεντ Χος (Alfred Hoche, 1865-1943). *Η εξουσιοδότηση για την καταστροφή της ζωής που είναι ανάξια να βιωθεί*.¹⁴ Το συγκεκριμένο βιβλίο, φάρμακον της ευγονικής, νομιμοποιούσε ακαδημαϊκά την εφαρμογή των ευγονικών πολιτικών που θεμελιώθηκαν σε δύο βάθρα: «στην περιφρούρηση της δημόσιας υγείας υπό την έννοια του κοινού βιολογικού κεφαλαίου του έθνους και στην ατομική υπευθυνότητα».¹⁵ Αυτό μεταφραζόταν με αφενός την αναγνώριση για πρώτη φορά του δικαιώματος στην αυτοκτονία και αφετέρου, το δικαίωμα του κράτους, έπειτα από σχετική γνωμοδότηση τριμελούς επιτροπής ειδικών –γιατρού, ψυχιάτρου, δικαστικού– να προχωρά στη «λύτρωση», δηλαδή στην ευθανασία, όσων ανθρώπων πλασμάτων κρίνει και αποφασίζει ότι δεν πληρούν τα κριτήρια της αξιοπρεπούς ζωής.¹⁶ Αυτό όμως που το συγκεκριμένο βιβλίο αναπαρήγαγε ήταν τον φιλελεύθερο μύθο που ήθελε ως αιτία της κάθε «κοινωνικής κρίσης» την ατομική ευθύνη της «ανάξιας» ζωής, κάτι που μεταφραζόταν σε μια σειρά μέτρων εναντίον των αφροδίσιων νοσημάτων. Έτσι, μετά το 1883 και τη διατύπωση της ευγονικής μέσω του Φράνσις Γκάλτον (Francis Galton, 1822-1911)¹⁷ *Inquiries into Human Faculty and its Development* (Έρευνες για την ανθρώπινη διάνοια και την εξέλιξή της), όπου η ζωή ταξινομείται σε ανώτερη και σε κατώτερη,¹⁸ και γλωσσικά και εννοιολογικά εργαλεία, όπως φύση/πολιτισμός, φυσιολογικό/παθολογικό, άνδρας/γυναίκα, λογική/συναίσθημα,¹⁹ αναπαρήγαγαν

14. Στο ίδιο, σ. 140.

15. Στο ίδιο, σ. 145.

16. Στο ίδιο, σ. 140.

17. Στο ίδιο, σ. 92.

18. Στο ίδιο, σ. 184.

19. Στο ίδιο, σ. 207.

μια δυϊστική ιεραρχική ερμηνεία-αλήθεια, τα μέτρα υγιεινής στρέφονταν εναντίον της «καύλας» της «ανάξιας ζωής», ως αιτίας της ανισότητας και των διαφορών.

Ειδικότερα, ο Γκάλτον, αδιαφορώντας για τις όποιες υλιστικές/ταξικές προϋποθέσεις, καταλήγει ότι η ευφυΐα «που υπερβαίνει τον μέσο όρο είναι κληρονομικά επικαθορισμένη και μεταβιβάζεται γενετικά, όπως, άλλωστε, μεταβιβάζεται με τον ίδιο τρόπο και η νοητική υστέρηση-αναπηρία – και θα προσθέσω και η βούληση και η ανηθικότητα. Με αυτό τον τρόπο προδιαγράφει τη μετέπειτα σταθερή εμμονή του ευγονικού κινήματος στις κλίμακες μέτρησης της ευφυΐας και της βούλησης, όπως είδαμε στον Μεσοπόλεμο, προβαίνοντας σε μια ερμηνεία που κατέληγε συνεχώς στην ατομική ευθύνη της «ανάξιας» ζωής. Αυτό σημαίνει μια αντίληψη που εθελοτυφλεί για τις όποιες ταξικές διαφορές, καταλήγοντας στη δημιουργία ενός μηχανισμού ελέγχου και κυρίως τη σύλληψη συγκέντρωσης δεδομένων, με στόχο τον περιορισμό της αναπαραγωγής ατόμων, ομάδων, πληθυσμών, φυλών, που δήθεν στερούνται την ευφυΐα, αλλά στην πραγματικότητα αποτελούν τη βιομάζα πάνω στην οποία η αστική επιστήμη μπορεί να προωθεί την ατομική ευθύνη. Εξάλλου, ο Γκάλτον, μέσα από τις μελέτες του και τις μετρήσεις του στο Εργαστήριο Ανθρωπομετρίας που είχε δημιουργήσει, υποβάλλοντας σε ανθρωπομετρικές δοκιμασίες περίπου 9.000 άτομα, είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι: «Αυτό που η φύση κάνει τυφλά, ο άνθρωπος μπορεί να το κάνει με πρόνοια, ταχύτητα και καλοσύνη». Είναι αυτό το κομβικό σημείο που η επιστήμη αποκτά έναν ηγεμονικό ρόλο, μιας και όπως τόνιζε κριτικά ο Ίμρε Λάκατος (Imre Lakatos) τη δεκαετία του 1970: «[Μάθαμε] να διαβάζουμε για επιστημονικές θεωρίες που αποδεικνύονται από δεδομένα». Με δυο λόγια:

ο διαφωτισμός θεωρούσε ότι είμαστε εκτεθειμένοι σε σφάλματα και έχουμε άγνοια αναφορικά με τα θεολογικά θέματα. Δεν υπάρχει επιστημονική θεολογία και, επομένως, δεν υπάρχει θεολογική γνώση [...] αυτός ο νέος τύπος γνώσης [της επιστήμης] οφείλει να κρίνεται κατά τα πρό-

τυπα που παρελήφθησαν κατ' ευθείαν από τη θεολογία: πρέπει να αποδεικνύεται χωρίς αμφιβολία. Η επιστήμη όφειλε να επιτύχει τη βεβαιότητα που δεν είχε καταφέρει να φθάσει η θεολογία [...] ένας επιστήμονας, άξιος του ονόματός του, δεν επιτρεπόταν να μαντέψει, έπρεπε να αποδείξει κάθε πρόταση που έλεγε μέσα από τα δεδομένα. Αυτό ήταν το κριτήριο της επιστημονικής εντιμότητας. [Μιας και] Θεωρίες που δεν αποδεικνύονταν από τα δεδομένα θεωρούνταν ως αμαρτωλή ψευδοεπιστήμη, ως αίρεση μέσα στην επιστημονική κοινότητα.²⁰

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αυτά τα δεδομένα αναζητούνται ανάμεσα στις/στους σεξεργάτριες/-ες, στους/στις φτωχούς/-ές, στους/στις μαύρους/-ες, στους/στις ομοφυλόφιλους/-ες και στη σεξουαλικότητά τους. Έτσι, μέσα από αυτά τα δεδομένα, η επιστήμη καταφέρνει να «δημιουργεί ιδέες, [οι οποίες] [...] αφού απο-ιστορικοποιηθούν εκλαμβάνονται πλέον ως αξιακά ουδέτερες και επιστημονικά έγκυρες, άρα εξ ορισμού αντικειμενικές, αδιαμφισβήτητες και δεσμευτικές»,²¹ σε μια ιατροκοποίηση του συλλογικού πλέον σώματος και μια «βιοπολιτική διαχείριση του πληθυσμού [...] με μια ηθικολογική νοηματοδότηση της παρέκκλισης από τον νοούμενο κανόνα»,²² επισημαίνει ο Γιώργος Κόκκινος. Από την άλλη, αυτές οι ιδέες θα δώσουν ώθηση σε ένα επιστημονικό καθεστώς αλήθειας της ευγονικής, όπου θα διεισδύσει και θα κυριαρχήσει στον ακαδημαϊκό λόγο, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως και στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα.

Αρκεί στο σημείο αυτό να θυμηθούμε ότι το 1960 ο Άρθουρ Τζένσεν (Arthur J. Jensen, 1923-2012), καθηγητής ψυχολογίας

20. Imre Lakatos, *The methodology of scientific research programmes. Philosophical Papers. Volume I.*, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 1978 [1989], σ. 2.

21. Γ. Κόκκινος, *Άξια και Ανάξια Ζωή, Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική. Ο γιατρός στο ρόλο του κοινωνικού θεραπευτή και του εθνικού αναμορφωτή.* ό.π., σ. 212.

22. Στο ίδιο, σ. 212.

στο Πανεπιστήμιο Μπέρκλεϊ, «έγινε γνωστός για τη θέση του ότι η μαύρη φυλή υπολείπεται της λευκής στο επίπεδο της νόησης (τουλάχιστον 15 βαθμούς στον δείκτη ευφυΐας) εξαιτίας βιολογικών και γενετικά κληροδοτούμενων ιδιοτήτων, [...] γεγονός που [καθιστούσε επομένως] μάταιη κάθε «ευγενή» βούληση εκδημοκρατισμού ή μαζικοποίησης του εκπαιδευτικού συστήματος, παροχής ίσων μορφωτικών ευκαιριών και θέσπισης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, εφόσον, ούτως ή άλλως, είναι αδιανόητη η υπέρβαση του γενετικού επικαθορισμού της ευφυΐας».²³ Επιπλέον, η ευγονική, διεθνοποιούμενη και εθνικοποιούμενη μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως και στον Μεσοπόλεμο, καλείται να «θεραπεύσει» όχι μόνο τις κοινωνικές παθογένειες, όπως την αναπαραγωγή της ανάξιας ζωής, για παράδειγμα, αλλά και τις αριστερές ιδέες από τις οποίες η ευρωπαϊκή νεολαία επηρεαζόταν,²⁴ κάτι που συνιστούσε την επιβολή, μέσα από τα προγράμματα υγείας, της εφαρμογής της αστικής ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας ενάντια στην «ανάξια» ζωή των αναρχικών και των κομμουνιστών/-τριών, αλλά και των πρωταγωνιστών των LGBTQ κινημάτων, που απαιτούσαν το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό και στην αυτοδιάθεση στα σώματα και στις επιθυμίες τους.

Με δυο λόγια, παρότι κεντρικό στοιχείο του ιατρικού κώδικα δεοντολογίας της Νυρεμβέργης συνιστά η «συναίνεση των υποκειμένων για κάθε ιατρική πράξη ή πείραμα»,²⁵ αυτό δεν σημαίνει ότι η αντίληψη της ταξινόμησης της ζωής σε ανθρώπινη και σε ζώωδη και μια ολόκληρη ερμηνεία γύρω από την κληρονομικότητα και τα πειράματα πάνω στην ανθρώπινη ζωή, αλλά και τα μέτρα υγιεινής που είχαν θέσει πληθυσμούς στο περιθώριο, είχαν επίσης εκδικασθεί. Αρκεί ν' αναφέρουμε, για παράδειγμα, ότι ανάμεσα το 1930 και το 1972 διενεργού-

23. Στο ίδιο, σ. 63

24. Στο ίδιο, σ. 145.

25. Στο ίδιο, σ. 170.

νται πειράματα σε βάρος φτωχών μαύρων Αμερικανών στην Αλαμπάμα,²⁶ ενώ στη Γουατεμάλα, από το 1946 έως το 1953, μολύνθηκαν με σύφιλη, χωρίς τη συγκατάθεσή τους, 497 άτομα, κρατούμενοι των φυλακών, ιερόδουλες, ψυχασθενείς και στρατιώτες.²⁷ Και φυσικά στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρω ότι μεταξύ των ετών 1972-1991 στην κομμουνιστική Τσεχοσλοβακία υποβλήθηκαν σε αναγκαστική στείρωση 1.000 γυναίκες Ρομά.²⁸ Ακόμη πιο επικίνδυνο όμως είναι το ότι επανεγκαθιδρυόταν η ερμηνεία της ατομικής ευθύνης, όπου η φτώχεια, η εξαθλίωση, η σεξεργασία, η βία, η παραβατικότητα ήταν απόρροιες της «ανάξιας» ζωής. Η «ανάξια» ζωή και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, από την άλλη, ήταν οι γυναίκες Ρομά, οι μαύροι/ες, οι πόρνες, οι εγκληματίες, οι κομμουνιστές/-τριες, οι ψυχικά ασθενείς, οι ομοφυλόφιλοι/-ες, οι φτωχοί και η επιθυμία τους/καύλα για δικαιοσύνη. Ή με άλλα λόγια, όπως δημοσιεύεται τη δεκαετία του 1970 σε δημοσίευμα του *ΑΜΦΙ*, με τα λόγια του Λουκά Θεοδωρακόπουλου, όπως εντόπισε το απόσπασμα ο Θεοδόσης Γκελτής σε αυτό τον τόμο: «οι Νέγροι, οι γυναίκες, τα παιδιά, οι γέροι, οι τρελλοί και οι ομοφυλόφιλοι ή μιλάνε τη γλώσσα του λευκού άντρα ή εξοβελίζονται, καρφώνονται στο κοντάρι, πεθαίνουν». Ή σπιγματίζονται –θα προσθέσω– με το ψυχικό νόσημα της εξέγερσης.

Όσον αφορά στην ελληνική πραγματικότητα, η εξυγίανση της ψυχικής ασθένειας θα μπορούσαμε να πούμε ότι επιτεύχθηκε το 1974, όταν η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή νομιμοποίησε το Κομμουνιστικό Κόμμα, που είχε τεθεί εκτός νόμου από το 1946 με την υιοθέτηση του Γ' Ψηφίσματος *Περί εκτάκτων μέτρων αφορώντων την Δημόσιαν τάξιν και ασφάλειαν*. Τότε είχαν ξεκινήσει και οι πρώτες μαζικές εκτοπίσεις εαμιτών και οι πρώτες θανατικές καταδίκες και εκτελέ-

26. Στο ίδιο, σ. 157.

27. Στο ίδιο, σ. 294

28. Στο ίδιο, σ. 65

σεις.²⁹ Τι εννοώ με μια τέτοια υπόδειξη; Πρώτα απ' όλα ότι ο αριστερός, μετά το 1974, έπαψε να είναι η ρήξη στον πολιτικό αλλά και στον επίσημο βιοϊατρικό λόγο, ως το ον που συνδεόταν αυτομάτως με ψυχικό νόσημα, σαν η αποδοχή από τη δεξιά να βάφτισε και να έσωσε αυτή τη ζωή μέσω της Κοινοβουλευτικής Αστικής Δημοκρατίας. Σε μια δημοκρατία που υποσχόταν φαινομενικά εκδημοκρατισμό, ενώ στην πραγματικότητα τίποτα δεν είχε αλλάξει από το κυρίαρχο καθεστώς αλήθειας που απέδιδε συνεχώς στον εκθηλυμένο «άλλο» την ευθύνη της φτώχειας, της επαιτείας, της αλητείας, της παρέκκλισης, της αυτοκτονίας, της ασθένειας και της θνητότητας, απλώς το βάρος μεταφερόταν πλέον από το κομμουνιστικό κόμμα, που είχε πια αποδεχτεί την αστική αλήθεια-ηθική-,³⁰ αλλά και την αστική κοινοβουλευτική διακυβέρνηση, στους λιβιδινικούς, ψυχικά ευάλωτους «άλλους», που εμμέναν να πολεμούν την αστική ηθική/αλήθεια, ζητώντας την αποπομπή του αστικού κράτους από το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό και την αυτοδιάθεση και παραθέτοντας ένα ανδρόγυνο-γύνανδρο όραμα γύρω από την κοινωνία και τη ζωή. Κάτι που έπληττε στον πυρήνα το αστικό κράτος, αφού σε μια τέτοια φιλοσοφία δεν υπάρχει «ανάξια» ζωή. Η αντεπίθεση του αστικού κράτους, όπως και στον Μεσοπόλεμο, θα γίνει με μια σειρά από μέτρα εναντίον των «αφροδισίων νοσημάτων».

Ειδικότερα, το 1977³¹ ψηφίζεται ο νόμος «περί αφροδισίων

29. Νένυ Πανουργιά, *Επικίνδυνοι Πολίτες. Η Ελληνική Αριστερά και η Κρατική Τρομοκρατία*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2013, σ. 162-168. Δήμητρα Τζανάκη, «Η ανθρώπινη βούληση ως ψυχική διαστροφή: "Εκθηλυσμένες" και "ανάξιες" ζωές», *Επικαιρα* 9 (2019), <https://marginalia.gr/arthro/i-anthropini-voylisi-os-psychiki-diastrofi-ekthilysmenes-kai-anaxies-zoes/> (ανακτήθηκε 26.8.2020).

30. Demetra Tzanaki, Efi Tsea, «Psychiatrie, criminologie et communisme. La persécution de la "libido dégénérée" en Grèce de 1917 à 1940», *Cahiers d'histoire. Revue d'histoire critique* 150 (2021), <http://journals.openedition.org/chrhc/16899>, <https://doi.org/10.4000/chrhc.16899>.

31. Δεν πρέπει να ξεχνάμε τη δημιουργική έκρηξη του 1968, μέχρι την κρίσιμη στιγμή του 1970. «Είναι η εποχή που η Ιταλία βρισκόταν σε βαθιά συγκρουσιακή

νοσημάτων και άλλων συναφών θεμάτων», εναντίον του οποίου δημιουργείται το Απελευθερωτικό Κίνημα Ομοφυλοφίλων Ελλάδος (ΑΚΟΕ). Το ΑΚΟΕ, επηρεασμένο από τον Μάη του '68, από το κίνημα της νεολαίας, την αντιψυχιατρική, θα έρθει αντιμέτωπο με την εξουσία, προτάσσοντας την επιθυμία των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Ειδικότερα, το ΑΚΟΕ είχε ξεκινήσει το 1976 με μαρξιστική προβληματική, αφού ο ιδρυτής του κινήματος Λουκάς Θεοδωρακόπουλος ήταν γνωστός για το αριστερό του παρελθόν,³² ενώ το *ΑΜΦΙ* (περιοδικό του ΑΚΟΕ), του οποίου ο τίτλος παράπεμπε στην αμφι-σεξουαλικότητα, την αμφι-φυλία και την αμφι-σβήτηση,³³ άρχιζε να αμφισβητεί τις έννοιες των πεδίων κανονικότητας γύρω από τη σεξουαλικότητα και, κυρίως, γύρω από ένα κοινωνικό όραμα που συνέχιζε να στηρίζεται στη διπολική ιεράρχηση άνδρες-γυναίκες, βάζοντας στον πυρήνα της διεκδίκησης ένα queer όραμα. Ο Θεοδωρακόπουλος, λοιπόν, αντιπρότεινε το όραμα της αμφιφυλίας, κάτι που στην ουσία με φανερό τρόπο αμφισβητούσε ένα επιστημονικό καθεστώς αλήθειας ευγονικής που επέμενε να διακρίνει τη ζωή σε ψυχικά αρρενωπή και σε ψυχικά εγκληματικά θηλυπρεπή και φιλήδονη. Βέβαια, ο ίδιος, είχε δώσει δείγματα γραφής από το 1968, όταν είχε δημοσιεύσει τον *Καιάδα*, ένα έργο που αναφερόταν σε μια έφοδο

περίοδο και στην οποία ένα ισχυρό κίνημα των φοιτητών και των νέων προλετάρων ήρθε στην επιφάνεια, προκαλώντας την οικονομική και κρατική εξουσία (1977), Franco «Bifo» Berardi, «Επισφαλής ραψωδία. Σημειοκαπιταλισμός και οι παθολογίες της μετα-άλφα γενιάς», μτφρ-επιμ. Θεωδωρής Σάρας, Αθήνα, 2012, σ. 9.

32. Δημήτρης Παπανικολάου, «Η απόφαση της λησμονιάς», *Αρχειοτάξιον* 15 (2015), σ. 84-87. Χρίστος Μάης, «Το Απελευθερωτικό Κίνημα Ομοφυλοφίλων Ελλάδας (ΑΚΟΕ): Έμφυλες αντιστάσεις στην Μεταπολιτευτική Ελλάδα», *Εντροπία* 5 (2015), σ. 18-23. Δες επίσης, Dimitris Papanikolaou, «Mapping/Unmapping: The making of queer Athens», στο Jennifer V. Evans, Matt Cook (επιμ.), *Queercities. Queercultures. Europe since 1945*, Λονδίνο, Bloomsbury, 2014, σ. 151-171.

33. Θ. Αντωνόπουλος, «“Αμφί” (1978-1990): Το πλέον επιδραστικό έντυπο της ελληνικής ΛΟΑΤΚΙ+ιστορίας», *Lifo*, 18.6.2019. Διαθέσιμο στον ιστότοπο: https://www.lifo.gr/articles/lgbt_articles/240831/amfi-1978-1990-to-pleon-epidrastiko-entypo-tis-ellinikis-loatki-istorias (ανακτήθηκε 7.9.2019).

της αστυνομίας σε ένα σπίτι που υποτίθεται ότι βρίσκονταν διαστροφικοί ομοφυλόφιλοι. Η ιστορία κατέληγε στον απλό διασυρμό αυτών των ανδρών που είχαν σκοπό να επιδοθούν σε όργια, μιας και λόγω της αποποινικοποίησης της ομοφυλοφιλίας (1951) η δίωξη δεν θα ευσταθούσε:

Κατόπιν ανωνύμου καταγγελίας γενομένης εις τον γενικόν γραμματέαν του υπουργείου δημοσίας τάξεως κ. Λαδάν, η υποδιεύθυνσις ασφαλείας προαστίων ανεκάλυψεν άντρον οργίων εις Καλογρέζαν, όπου σεξουαλικάς ανώμαλοι νέοι ικανοποιούν τας διαστροφάς των. Χώρος των οργιωδών διασκεδάσεων ήτο συνήθως η επί της οδού... της Καλογρέζας, οικία του αποσχηματισθέντος αρχιμανδρίτου Ιωάννου Καραευστρατίου. Εις την οικίαν του συγκεντρώνοντο με επικεφαλής τον θετόν υιόν του Καραευστρατίου Δημήτριον (σ.σ. ήταν ο εορτάζων) σεξουαλικάς ανώμαλα άτομα και επιδίδοντο εις διασκέδασιν με άσεμνα τραγούδια και χορούς. Οι εξ αυτών θηλυπρεπείς εχόρευον ημίγυμνοι φέροντες γυναικεία εσώρουχα, εν συνεχεία δε απεσύροντο εις άλλας οικίας μετά διεστραμμένων συντρόφων των, διά να συνεχίσουν την οργιώδη διασκέδασίν των.³⁴

Σε μια περίοδο η οποία εγκαινιαζόταν με την απώλεια της μισής Κύπρου που άφησε πίσω της η δικτατορία, ενώ ταυτόχρονα η καταπίεση που υφίστατο νομοτελειακά ο ομοφυλόφιλος συνέχιζε να υπάρχει και το νομοσχέδιο «περί της εξ αφροδισίων νοσημάτων προστασίας και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων»³⁵ απειλούσε τους ομοφυλόφιλους με ενός χρόνου φυλάκιση και εξορία αν τους συνελάμβανε η αστυνομία ν' αναζητούν σύντροφο δημόσια, ο Θεοδωρακόπουλος είχε κατανοήσει με έναν ιδιαίτερα οξυδερκή τρόπο ότι αυτό που επιδιωκόταν ήταν ο έλεγχος της ανθρώπινης επιθυμίας των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Στην ουσία το ΑΚΟΕ υπήρξε μέρος ενός ευρύτερου κομματιού της επαναστατικής

34. Στο ίδιο.

35. Στο ίδιο.

αριστεράς, στην πρώτη φάση του κινήματος μέχρι την εκλογή του ΠΑΣΟΚ.

Όπως προαναφέρθηκε, το ΑΚΟΕ δημιουργήθηκε την περίοδο που η κυβέρνηση Καραμανλή αποφάσισε να καταθέσει το νομοσχέδιο «περί της εξ αφροδισίων νόσων προστασίας και ρυθμίσεων συναφών θεμάτων», το οποίο, σύμφωνα με τον Θεοδωρακόπουλο, κληροδοτήθηκε από την ίδια τη χούντα. Στην πραγματικότητα, ο νόμος που είχε εισαχθεί στον 19ο αιώνα και επαναλήφθηκε το 1922, το 1934 (Ν. 6008, «περί ιδρύσεως Υγειονομικών Κέντρων»), το 1955 (Ν. 3310, «περί Αφροδισίων») και, τέλος, το 1960, με το Ν.Δ. 4095 από την κυβέρνηση ΕΡΕ, δεν αποτελούσε τίποτε άλλο παρά ένα τμήμα μιας τεράστιας δίωξης.³⁶ Το νομοσχέδιο έπληττε κυρίως τα τρανς άτομα, πολλά από τα οποία την περίοδο αυτή εργάζονταν στη βιομηχανία του σεξ, συχνά ελλείπει άλλων επιλογών, αφού δεν είχαν ουσιαστικά πρόσβαση σε άλλους τομείς της αγοράς εργασίας.³⁷ Στην πραγματικότητα, για μία ακόμη φορά, διωκόταν ο «εκθηλυσμός» της ζωής, αναπαράγοντας τον κοινωνικό δαρβινισμό ενός πατριαρχικού καθεστώτος αλήθειας, απαραίτητου για τη διαιώνιση του καπιταλισμού. Εξάλλου, το νομοσχέδιο αποκαλούσε, όχι τυχαία, συλλήβδην τους ομοφυλόφιλους «κίναιδους»³⁸ – έναν χαρακτηρισμός που, ακόμη και μετά το 1930, κανένας χώρος δεν είχε αποκηρύξει, συμπεριλαμβανομένου του κομμουνισμού, που είχε επίσης αποδεχτεί την αστική ηθική.³⁹ Αυτό ακριβώς υπογράμμιζε το περιοδικό *ΑΜΦΙ*, εστιάζοντας την προσοχή του στην άρνηση των κομμάτων, ακόμη και των αριστερών, να συμπεριλάβουν στα αιτήματά τους την απελευθέρωση της επιθυμίας των κατώτερων/λιβιδινικών στρωμάτων:

36. Στο ίδιο.

37. Στο ίδιο.

38. Στο ίδιο.

39. D. Tzanaki, E. Tsea, «Psychiatrie, criminologie et communisme», ό.π.

Τα προοδευτικά άτομα, οι προοδευτικές εφημερίδες, τα επαναστατικά κόμματα μιλάνε άνετα και καθημερινά για τα «δίκαια λαϊκά αιτήματα, τα δίκαια φοιτητικά αιτήματα, τα δίκαια αιτήματα των εργαζομένων». Γιατί δημιουργείται αναμφισβήτητο σοκ αν, αλλάζοντας μια μόνο λέξη, μιλήσουμε για τις «λαϊκές επιθυμίες, τις φοιτητικές επιθυμίες, τις επιθυμίες των εργατών»; - Γιατί δεν θα δούμε τις εκφράσεις αυτές σε καμιά επικεφαλίδα δημοκρατικής ή αριστερής εφημερίδας; Γιατί η λέξη «επιθυμία» έχει εξοστρακιστεί από το πολιτικό λεξιλόγιο της χώρας μας; Για έναν απλούστατο λόγο: διότι τα «αιτήματα» είναι από τη φύση τους μικροαστικά [...] Αντίθετα, η Επιθυμία είναι άπειρη. Δε συμβιβάζεται με τίποτα· άμα απελευθερωθεί, είναι ένας τυφώνας που γκρεμίζει τα πάντα στο πέρασμα του. Μοναδικός της στόχος είναι η Απόλαυση. Να γιατί η εξουσία έχει κάθε λόγο να υποβιβάζει και να αποστειρώνει τις Επιθυμίες των καταπιεσμένων σε απλά, υπολογίσιμα και ανταλλάξιμα Αιτήματα που χορηγούνται βάσει μιας περίπλοκης στρατηγικής της μονοδαστατοποίησης: λιτότητα (το φίμωμα της επιθυμίας) ή κοινωνία της κατανάλωσης (το μπούκωμα της επιθυμίας) ανάλογα με τις περιστάσεις.⁴⁰

Παρ' όλα αυτά, με την κρίση του AIDS (Acquired Immune Deficiency Syndrome, Σύνδρομο Επικτητης Ανοσολογικής Ανεπάρκειας) το κίνημα θα πληγεί και μαζί με αυτό θα καταπνιγούν και όλες οι σκέψεις που αναπτύσσονταν γύρω από τα έργα φιλοσόφων όπως ο Φουκώ, ο Φελίξ Γκουαταρί (Félix Guattari), ο Ζιλ Ντελέζ (Gilles Deleuze), αλλά και προσωπικοτήτων της αντιψυχιατρικής, τα οποία ξαναέβαζαν στο τραπέζι έννοιες όπως η εξουσία, η αλήθεια και, κυρίως, το δικαίωμα στην ανθρώπινη επιθυμία· κάτι το οποίο εξέφραζε και την αναγκαιότητα μιας άλλης εξιστόρησης της ίδιας της αλήθειας και της ανθρώπινης υπόστασης. Βέβαια, έως τότε, ακόμη και ο Θεοδωρακόπουλος μιλούσε για την ανδρική επιθυμία, χωρίς να αναφέρεται στα δίκαια των φοιτητριών ή των εργατριών, παρόλο που ήταν αυτός

40. Για την επισήμανση του αποσπάσματος ευχαριστώ ιδιαίτερα τον Θεοδόση Γκελτή. «Της επιθυμίας», *Αμφί* 3-4 (1979), σ. 58.

που το 1982 είχε διοργανώσει το συνέδριο «Σεξουαλικότητες και Πολιτική», με προσκεκλημένο τον Γκουαταρί.⁴¹ Παρ' όλα αυτά, για μια ακόμη φορά η «θηλυκότητα», η εκθηλυμένη «ανάξια» ζωή, θα ανοίξει τον δρόμο σε μια δυτικοευρωπαϊκή πατριαρχική ευγονική διαχείριση της ανθρώπινης επιθυμίας.

Η εμφάνιση του AIDS το 1981, που αρχικά εντοπίζεται ανάμεσα σε νεαρούς άνδρες στο Λος Άντζελες και στη Νέα Υόρκη ως PCP πνευμονία, αλλά⁴² σταδιακά φτάνει και στην Ελλάδα, θα επαναδιαμορφώσει την πολιτική επιστημονική ερμηνεία κατά την οποία, για μια ακόμη φορά, ο εκθηλυμένος βίος αποτελούσε την αιτία της νόσου και του θανάτου. Αυτό σημαίνει ότι ο νεοφιλελευθερισμός θα καταφέρει να αποδώσει τους 30 εκατομμύρια θανάτους που έχει προκαλέσει η νόσος από την εμφάνισή της μέχρι σήμερα όχι στο μοίρασμα της ίδιας σύριγγας, όχι στην ανθρώπινη εξαθλίωση και φτώχεια,⁴³ αλλά στην ατομική ευθύνη και μάλιστα σε μια σεξουαλικότητα που σπέρνει τον θάνατο. Από την άλλη, η κρίση της επαναστατικής αριστεράς με την επακόλουθη συρρίκνωση των ζωτικών κοινωνικών χώρων για τη διάχυση επαναστατικών αντιλήψεων και στάσεων ζωής, η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, με τις όποιες δυνατότητες κοινωνικής και οικονομικής ενσωμάτωσης αυτή έφερε, το lifestyle και η προκατάληψη σε σχέση με το AIDS συντέλεσαν στην απονέκρωση του ΑΚΟΕ, ανοίγοντας τον δρόμο στη σύγχρονη ευγονική και δίνοντας ώθηση στον βιο-

41. Στο ίδιο.

42. Β. Παπαρέας, Ο. Νεοφωτίστου, «Ιστορική αναδρομή, ορισμός και σταδιοποίηση». *Ελληνική Επιθεώρηση Δερματολογίας-Αφροδισιολογίας* [πρώην αρχεία Νοσοκομείου Α. Συγγρός], 1996, σ. 297-213:207. Θεοδόσης Γκελτής, «Η πρόσληψη του HIV/AIDS από τους ομοφυλόφιλους ακτιβιστές της δεκαετίας του 1980», ανακοίνωση στην ημερίδα προς τιμήν της ιστορικού Κατερίνας Γαρδίκας από τους μαθητές της», Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Πανεπιστημίου Αθηνών, 2017, σ. 3, https://www.academia.edu/35777807/Η_πρόσληψη_του_HIV_AIDS_από_τους_ομοφυλόφιλους_ακτιβιστές_της_δεκαετίας_του_1980 (ανακτήθηκε 25.8.2020).

43. Γεώργιος Νικολαΐδης, *Μαρξιστικά Τετράδια* 12 (2020), <https://tetradia-marxismou>.

ϊατρικό λόγο που επικαλείται τη μόλυνση από εσωτερικούς εισβολείς, διασπείροντας ως εκ τούτου «τον φόβο και τον ηθικό πανικό ως επιβεβλημένα μέτρα για την πραγμάτωση της «φυλετικής αυτοσυνειδησίας»,⁴⁴ με την έννοια ότι η «φυλή» καλούνταν να ενσωματώσει μια ύψιστη ψυχική αρρενωπότητα. Έτσι, όταν το AIDS χτύπησε την πόρτα του ΑΚΟΕ από νωρίς, μιας και ο Αντρέας Βελισσαρόπουλος, από τα βασικά στελέχη του ΑΚΟΕ, πέθανε το 1985 αφού προσβλήθηκε από HIV, ο νεοφιλελευθερισμός κατάφερε, μέσω και της νόσου, να επανακωδικοποιήσει την πατριαρχική ερμηνεία του εγκληματικού «άλλου», που ο πολιτισμός έπρεπε με κάθε μέσο να στραφεί εναντίον του, με στόχο την εδραίωση των αξιών της «ευρωπαϊκής αρρενωπότητας», ως μέσο πρόληψης από την ασθένεια που προκαλείται από μια ανεξέλεγκτη «καύλα», με αποτέλεσμα να μετατρέπει έναν άνδρα σε «αδερφή» και να σπέρνει τον βίαιο θάνατο.

ΦΟΒΑΜΑΙ ΟΤΙ ΜΑΣ ΠΗΡΑΝ ΠΟΛΥ ΣΟΒΑΡΑ ΜΕ ΤΟ ΚΥΡΙΑΡΧΟ ΓΟΝΙΔΙΟ ΤΟΥ ΟΙΔΙΠΟΔΑ

Με την εμφάνιση του AIDS, η νόσος αποδόθηκε αμέσως στους γκέι (Gay Related Immune Deficiency, GRID)⁴⁵ και μάλιστα στην Αμερική εντοπιζόταν ιδιαίτερα στον μαύρο πληθυσμό.⁴⁶ Έτσι, όπως αναφέρει ο ψυχίατρος Γιώργος Νικολαΐδης, παρότι

44. Γ. Κόκκινος, «Αξια» και «Ανάξια» Ζωή, *Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική*, ό.π., σ. 56.

45. Θ. Γκελτής, «Η πρόσληψη του HIV/AIDS από τους ομοφυλόφιλους ακτιβιστές της δεκαετίας του 1980», ό.π. Βλ. επίσης Θεοδόσης Γκελτής, «Η επιθυμία δεν αστυνομεύεται: η εμπειρία της αστυνομικής βίας και της κοινότητας στους ομοφυλόφιλους άντρες και τις τρανς γυναίκες της δεκαετίας του 1980», στο Νάνου Παπαθανασίου, Έλενα-Όλγα Χρηστίδη (επιμ.), *Συμπερίληψη και Ανθεκτικότητα. Βασικές Αρχές Ψυχοκοινωνικής Στήριξης σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας, έκφρασης και χαρακτηριστικών φύλου*, Αθήνα, Gutenberg, 2020, σ. 440-462.

46. Γιώργος Κόκκινος, *Η ευγονική δυστοπία*, επιμ. Μαρία Γονιδάκη, επίμετρο Ουρανία Γεωργοπούλου, Αθήνα, Θίνες, 2017, σ. 116.

τα τελευταία 40-50 χρόνια σειρά ερευνών απέδειξε τη σημασία των κοινωνικοοικονομικών παραγόντων στη διαμόρφωση του επιπέδου υγείας των κοινωνιών («η διασφάλιση καλύτερης κατοικίας, εξασφαλισμένης διατροφής, αισθήματος ασφάλειας για την επιβίωση, για την εξάλειψη των λοιμωδών νόσων» είχε μεγαλύτερη σημασία «από ό,τι ακόμα και οι παρεμβάσεις στα δίκτυα ύδρευσης, αποχέτευσης και αποκομιδής των απορριμμάτων, τα εμβόλια και τα αντιβιοτικά»),⁴⁷ όταν η επιδημία του AIDS παρουσιάστηκε το 1980-1981, άμεσα αναγνωρίστηκε ως νόσος των ομοφυλοφίλων, των «ηρωινομανών» και των «Αϊτινών», ενώ κατατάχθηκε στα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα, δίνοντας, υπόγεια και πάλι, την ερμηνεία ότι για τη νόσο ευθυνόταν η ανεξέλεγκτη λιβιδινική επιθυμία της μηδενικής ζωής, που προερχόταν από τους μαύρους και τους παραβατικούς.

Σήμερα βέβαια γνωρίζουμε, όπως υπογραμμίζει ο Νικολαΐδης, πως «το AIDS είναι ένα “αιματογενώς μεταδιδόμενο νόσημα” και πως τα δύο τρίτα των πασχόντων βρίσκονται στην υποσαχάρια Αφρική. Και πως η ακραία φτώχεια, ο υποσιτισμός, η εξαθλίωση, οι τραγικές συνθήκες υγιεινής και περίθαλψης [π.χ. το μοίρασμα μιας σύριγγας για κάθε είδους ενέσεις φαρμάκων ή ο ελλιπής έλεγχος του μεταγγιζόμενου αίματος] ευθύνονται για το μεγαλύτερο μέρος από τα 30 εκατομμύρια θανάτους έχει προκαλέσει η νόσος από την εμφάνισή της μέχρι σήμερα».⁴⁸

Παρ' όλα αυτά, τότε, οι ερευνητές/-τριες προσπαθούσαν να εντοπίσουν τις γενεσιουργούς αιτίες εμφάνισης της ασθένειας στο gay life style,⁴⁹ δηλαδή στον ανήτικο βίο, που το κράτος φρόντιζε να διασπείρει ως ερμηνεία όλη τη δεκαετία του 1980-1990.

47. Γιώργος Νικολαΐδης, «Ιατρική και Δημόσια Υγεία, επιδημίες και πολιτική», *Τετράδια μαρξισμού. Περιοδική, θεωρητική και πολιτική επιθεώρηση* 12 (Καλοκαίρι 2020), σ. 28-31, ιδιαίτερα σ. 28-29.

48. Στο ίδιο.

49. Θ. Γκελτής, «Η πρόσληψη του HIV/AIDS από τους ομοφυλόφιλους ακτιβιστές της δεκαετίας του 1980», ό.π., σ. 3.

Η ανθρώπινη ταξινόμηση, έτσι, για μια ακόμη φορά κέρδιζε έδαφος, κάτι που καταγραφόταν και σε επιστημονικές μελέτες, μιας και ο εγκληματίας άλλος, ο φορέας της νόσου, ήταν η ανθρωπόμορφη-τερατώδης ζωή που δεν εξελισσόταν. Σε αυτό το πλαίσιο, το 1980 ο Ρόμπερτ Γκόρντον (Robert Gordon), καθηγητής κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Johns Hopkins, σύνδεσε τον υψηλότερο δείκτη εγκληματικότητας με τις προδιαθέσεις σεξουαλικής υπερδραστηριότητας και με την έλλειψη «κοινωνικών δεξιοτήτων». ⁵⁰ Το AIDS προστέθηκε, λοιπόν, στην κατηγορία των αφροδισίων νόσων, και συγκεκριμένα στις νόσους που θεωρούνταν αποτέλεσμα ενός ανήθικου βίου. Και δεν είναι τυχαίο ότι το ΠΑΣΟΚ, που εκλέχθηκε για πρώτη φορά το 1981, παρότι πήρε μια σειρά από μέτρα εκδημοκρατισμού του οικογενειακού δικαίου και εισήγαγε μέτρα ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών, παράλληλα ψήφισε και τον Ν. 1193/1981 «Περί της εξ αφροδισίων νόσων προστασίας και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων», βάζοντας ως στόχο τα στέκια των ομοφυλοφίλων. Την ίδια περίοδο, η αναγκαιότητα της συμμόρφωσης του σεξουαλικού ενστίκτου με την επιστημονική νόρμα, ⁵¹ ως μέσο πρόληψης από τον εκθηλυμένο βίο που θεωρούνταν φορέας της νοσηρότητας, γίνεται το κεντρικό αντικείμενο του κράτους με στόχο την αντιμετώπιση του εγκλήματος των ηθών. Έτσι, τον Ιανουάριο του 1981, όταν το ΑΚΟΕ προχωράει σε δημόσια εκδήλωση στα Προπύλαια ενόψει της συζήτησης του εν λόγω νομοσχεδίου στη Βουλή για τον νόμο περί αφροδισίων, δρα και η επιχείρηση «Αρετή», δηλαδή διώξεις, παρενοχλήσεις και ξυλοδαρμοί των ομοφυλοφίλων σε περιοχές όπως το Πεδίο του Άρεως και το Ζάππειο, καθώς και οι αντίστοιχες επιχειρήσεις-σκούπα, για παράδειγ-

50. Γιώργος Κόκκινος, *Η ευγονική δυστοπία*, ό.π., σ. 116.

51. Δημήτρης Ι. Στρατηγός, «Επιδημολογικές παρατηρήσεις και συναφή ιατρο-κοινωνικά φαινόμενα στο χώρο της σύγχρονης αφροδισιολογίας», *Ελληνική Επιθεώρηση Δερματολογίας-Αφροδισιολογίας* 1/1 (1990), σ. 11.

μα στα Εξάρχεια – τη στιγμή μάλιστα που το κράτος παρουσιαζόταν έτοιμο να «συνομιλήσει» με τους ομοφυλόφιλους και το ΑΚΟΕ. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω, ο απολογισμός του περιοδικού *Αστυνομικά Χρονικά* για το 1981 κατέληγε ότι για το κατασταλτικό έργο, οι αστυνομικές αρχές βεβαίωναν 336 κακουργήματα έναντι 370 κατά το 1980 «και πρόσθεσε ότι μειώθηκαν κατά κύριο λόγο τα εγκλήματα γύρω από τα ήθη».⁵² Ο βιοϊατρικός λόγος, από την άλλη, επικεντρωνόταν στη θηλυπρεπή ομοφυλοφιλία,⁵³ στην «αδερφή» που κατά κύριο λόγο εντοπιζόταν στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και η οποία ήθελε ν' αλλάξει φύλο, και όχι στον ομοφυλόφιλο άνδρα, που ως ενεργητικός συνενυρισκόταν μεν με άλλους άνδρες μυστικά,⁵⁴ αλλά διατηρούσε τους αστικούς θεσμούς –οικογένεια, γυναίκα, παιδιά– άθικτους. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό ότι στα αρχεία του Νοσοκομείου «Ανδρέας Συγγρός», τη δεκαετία του 1990, στις ιατρικές εκθέσεις σημειωνόταν ότι το AIDS εμφανιζόταν κατά κύριο λόγο σε συγκεκριμένα στρώματα του πληθυσμού: σε άνδρες με μέσο όρο ηλικίας από 18-40, «ένεκα της εντονότερης σεξουαλικής δραστηριότητας των ατόμων των ηλικιών αυτών και της συχνότητας ανταλλαγής ερωτικών συντρόφων»,⁵⁵ σε επαγγέλματα όπως οι ναυτικοί, οι εργάτες, ιδιαίτερα οι υδραυλικοί, οι βιοτέχνες, οι υπάλληλοι, οι φοιτητές, οι καλλιτέχνες και οι έμποροι.⁵⁶

Με αυτό τον τρόπο, το βάρος μετατοπιζόταν τόσο στην ατομική ευθύνη του ανήθικου «άλλου» όσο και στη συλλογική, αφού ως ομάδα αποτελούσε κίνδυνο για ολόκληρη την κοινωνία. Άλλωστε, οι δημοσιεύσεις του Νοσοκομείου «Α. Συγγρός»

52. «Πεπραγμένα Αστυν. Πόλεων 1981», *Αστυνομικά Χρονικά* 552-553 (1982), σ. 329.

53. Κωνσταντίνος Γιαννακόπουλος, «Πολιτικές σεξουαλικότητας και υγείας την εποχή του AIDS», *Σύγχρονα Θέματα* 20/66 (1998), σ. 76-86.

54. Στο ίδιο.

55. Δ. Ι. Στρατηγός, «Επιδημολογικές παρατηρήσεις», ό.π., σ. 12.

56. Στο ίδιο.

καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου από το 1950 έως το 1990, με αναφορές στη σύφιλη αρχικά και στη συνέχεια στο AIDS, δεν επέμεναν τόσο στη θεραπεία των νόσων όσο στην αναγκαιότητα της συμμόρφωσης του βίου των λαϊκών στρωμάτων, του περάσματος από την κατάχρηση στην εγκράτεια, ως μέτρο πρόληψης ενάντια στα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα σε μια περίοδο κατά την οποία η πενικιλίνη είχε θεραπεύσει τα περισσότερα από αυτά.⁵⁷

Το ψυχικό νόσημα της λιβιδινικής επιθυμίας,⁵⁸ του ανήθικου βίου που εντοπιζόταν κατά κύριο λόγο στα λαϊκά στρώματα, θα είναι εφεξής το κύριο επιχείρημα της εξουσίας που θα κινητοποιεί τη μέριμνα του κράτους ακόμη και με τη χρήση της αστυνομίας ενάντια στον ψυχικά ανώμαλο εσωτερικό εχθρό, που, επειδή υποτίθεται ότι επιλέγει την οκνηρία, την ανηθικότητα και την αναρχία, καταλήγει να νοσήσει από σεξουαλικά μεταδιδόμενες νόσους και να μετατρέπεται σε πυρήνα μετάδοσης της νόσου και στον υγιή, νομοταγή και ηθικόφρονα πληθυσμό. Για αυτό και για την επιστήμη δεν είχε σημασία τόσο η θεραπεία της νόσου, όσο, πρωτίστως, η θεραπεία της προσωπικότητας του ανθρώπου, με στόχο υποτίθεται την πρόληψη. Με δυο λόγια, αυτό που πρόσφερε το AIDS τη δεκαετία του 1980, μέσα στον πολιτικό/ιδεολογικό ανταγωνισμό ανάμεσα στον φιλελευθερισμό-κομμουνισμό, ήταν ένα νέο εργαλείο στο (νεο)φιλελευθερισμό. Μια ερμηνεία για να σπιγματίσει για μια ακόμη φορά την ανθρώπινη επιθυμία των κατώτερων λιβιδινικών στρωμάτων και να κυνηγήσει τον εκθηλυμένο βίο που

57. Β. Παπαρέας, Ο. Νεοφωτίστου, «Ιστορική αναδρομή, ορισμός και σταδιοποίηση», ό.π., σ. 297-213.

58. Για τα περιεχόμενα του όρου «σεξουαλικότητα», όπως και τα πρόσημα που του αποδίδονται και πώς αυτά συσχετίζονται, από τον 19ο αιώνα μέχρι σήμερα, ως μέτρο σωφρονισμού της ανυπακοής των κατώτερων στρωμάτων, έχω αναφερθεί διεξοδικά σε άλλο μου άρθρο: Δήμητρα Τζανάκη, «Δίωξη του τριβαδισμού/σοδομισμού/ομοφυλοφιλίας/λεσβιανισμού. Διαφορετικές εκδοχές της ψυχικής δίωξης ενάντια της ανθρώπινης ανυπακοής», *Κοινωνικές Επιστήμες* 11 (Φεβρουάριος 2020), σ. 168-185.

ταυτιζόταν με την ασθένεια και τον θάνατο, με καθολική ισχύ στην ελληνική πραγματικότητα, υπογραμμίζοντας ξανά ότι ήταν φυσική εξέλιξη η θανάτωση αυτής της ανδρόγυνης/γύνανδρης ρευστότητας, σε έναν πολιτισμό που έπρεπε να κυριαρχήσει ο πιο ισχυρός. Πατριαρχία σήμαινε ακριβώς αυτό τον αγώνα της επιβίωσης του πιο ισχυρού· απαραίτητο καθεστώς αλήθειας για τη διαιώνιση του καπιταλισμού. Έτσι, η κατάδειξη του επισφαλούς χαρακτήρα του τρανς, της λεσβίας, της αδερφής,⁵⁹ με δυο λόγια της ανδρόγυνης/γύνανδρης ζωής, που κατά κύριο λόγο προερχόταν από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, διαμόρφωνε ακριβώς ένα καθεστώς μη ικανότητας κρίσης και ορθολογικότητας, ενώ η ταυτότητα του φύλου και ο προσδιορισμός της «κανονικής σεξουαλικότητας» ανήκε αποκλειστικά στο κράτος⁶⁰ – εξού και η αναγκαιότητα του ηθικού σωφρονισμού της επιθυμίας του, ακόμη και χωρίς τη συναίνεσή του, μιας και το φύλο/σεξουαλικότητα γινόταν ιδιοκτησία του κράτους.

Το 1982, ο αντιεισαγγελέας εφετών Ιωάννης Φραντζεσκάκης, αναφερόμενος στην παρά φύσιν ασέλγειαν «εν όψει της Συνταγματικής Επιταγής περί ισότητας των δύο φύλων», έλεγε ότι «η ομοφυλοφιλία έχει δυσαρέστους κοινωνικάς συνεπείας». Σύμφωνα με τον Φραντζεσκάκη, το ίδιο είχε υποστηρίξει και ο Γεώργιος Αλέξανδρος Μαγκάκης στο «εγκλήματα περί την γενετήσιον και την οικογενειακήν ζωήν»,⁶¹ αλλά και ο Γαρδίκας, που είχε καταλήξει ότι «υπάρχουν άτομα άτινα ως

59. Κ. Γιαννακόπουλος, «Πολιτικές σεξουαλικότητας και υγείας την εποχή του AIDS», ό.π., Κ. Κυριάκης, Β. Παπαρίζος, Χ. Μπότση, Ε. Παπαδογεωργάκη, Μ. Χατζηβασιλείου, «Σεξουαλικός προσανατολισμός, συμπεριφορά υψηλού κινδύνου και HIV οροθετικότητα στους πάσχοντες από σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα», *Ελληνική Επιθεώρηση Δερματολογίας-Αφροδισιολογίας* [πρώην αρχεία Νοσοκομείου Α. Συγγρός] 10 (1999), σ. 67-71.

60. Π. Χαρτοκόλης, «AIDS: Ψυχοκοινωνικά προβλήματα», *Ελληνική Επιθεώρηση Δερματολογίας-Αφροδισιολογίας* 3/1 (1990), σ. 249-252, ιδιαίτερα σ. 250.

61. Γεώργιος Αλέξανδρος Μαγκάκης, *Τα εγκλήματα περί την γενετήσιον και την οικογενειακήν ζωήν: δογματική έρευνα κατά τον ημέτερον ποινικόν κώδικα*, Αθήνα, Σάκκουλας, 1967.

προς την τελεσθείσαν πράξιν της παραφύσιν ασελγείας είναι εντελώς ακαταλόγιστα (αρθρ. 36 Π.Κ.) ή έχουν ηλαττωμένον το καταλογισμόν (αρθρ. 36 Π.Κ.)». Παρ' όλα αυτά, η αναφορά του Φραντζεσκάκη έχει ιδιαίτερη σημασία, μιας και επικεντρωνόταν στην παρά φύσιν ασελγεία των γυναικών, λόγω της γυναικείας ανεξαρτησίας.

Είναι λίαν λογικόν ότι και η γυνή έλαβε πλέον ισάξιους θέσεις πλησίον του ανδρός και ούτω παραλλήλως με τα καλά αποτελέσματα εκ της ανόδου της ταύτης να έχωμεν και δι' αυτήν (γυναίκα) τας δυσμενείς συνεπείας των σεξουαλικών διαστροφών ως είναι και αι ομοφυλόφιλοι τάσεις εις ας υπέκειντο ανέκαθεν οι άνδρες. Πρέπει να ομολογήσωμεν ότι δεν είναι σπάνια νυν και παρ' ημίν αι σαρκικαί επαφαί μεταξύ γυναικών, αίτινες πολλάκις βλάπτουν τον ομαλόν οικογενειακόν και καθ' όλον κοινωνικόν βίον. Εξ ετέρου αι Ελληνίδες αι απαιτήσασαι πλέον κοινωνικήν και οικονομικήν οντότητα είναι δυνατόν είτε με το χρήμα, είτε εκμεταλλευόμεναι την σχέσιν εξαρτήσεως να πετύχουν την ικανοποίησιν των ανωμάτων σεξουαλικών ορέξεών των με άτομα του αυτού φύλου. Ούτω δε δυνάμεθα να μείνωμεν αδιάφοροι προ του φαινομένου τούτου εν όψει της ρητής Συνταγματικής επιταγής δι' ης καθιερούται ότι οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις (αρθ. 4 παρ. 2 Συντάγματος 1975) [...] οπότε δράστης του εγκλήματος δύναται να είναι και γυνή.⁶²

Τον ίδιο χρόνο δημοσιευόταν στην *Επιθεώρηση της Χωροφυλακής* άρθρο του Κόνραντ Λόρεντζ (Konrad Lorenz), στο οποίο ο καθηγητής κατέληγε ότι οι άνθρωποι είχαν τη βία μέσα στο αίμα τους, ως κομμάτι αυτού του ζωώδους/πρωτόγονου παρελθόντος, ενώ μόνο αυτοί που ευνοήθηκαν κατά την κληρονομική μεταβίβαση θα επιβίωναν στο δέντρο της ζωής.⁶³

62. Ιωάννης Φραντζεσκάκης, «Παρά Φύσιν Ασελγεία», *Αστυνομικά Χρονικά* 552-553 (1982), σ. 388.

63. Jacquard Leaute, «Η βία στις ανθρώπινες κοινωνίες», *Επιθεώρηση Χωροφυλακής* 157 (1983), σ. 26.

Συνεπώς, όταν τα πρώτα κρούσματα στην Ελλάδα εντοπίστηκαν το 1984,⁶⁴ υπό τον φόβο της εξάπλωσης του AIDS –αλλά και του λεσβιανισμού– και υπό το κράτος ηθικού πανικού για τον ανήθικο εγκληματία-«άλλο», οι «επιχειρήσεις σκούπας» της αστυνομίας με στόχο την προστασία της υγείας του πληθυσμού από τον θηλυπρεπή ψυχικά άρρωστο «άλλο» φαινόταν ως μέτρο άκρως δημοκρατικό, ενώ για πρώτη φορά στην ελληνική νομολογία εισήλθε ειδική διάταξη που αφορούσε την αλλαγή φύλου. Ειδικότερα, το Εφετείο Αθηνών αποφάνθηκε για την υπόθεση Δουλγεράκη ότι «ο προσδιορισμός του φύλου ενός ατόμου είναι αποκλειστικά και μόνο έργο των ιατροδικαστών και κανενός άλλου παράγοντα. Το φύλο του ατόμου δεν αλλάζει ούτε με Δικαστικές αποφάσεις, ούτε με Διοικητικές πράξεις. Ούτε με έκδοση αστυνομικών ταυτοτήτων, ούτε με γάμους, ούτε με βαπτίσεις είναι δυνατόν να αλλάξει το φύλο ενός ατόμου. Οποιαδήποτε ανωτέρω πράξης αλλαγής φύλου είναι άκυρη, μη στηριζόμενη σε επιστημονικά δεδομένα».⁶⁵ Έτσι, το Εφετείο αποφάσισε ότι η Δουλγεράκη ήταν Δουλγεράκης, δηλαδή πραγματικός άνδρας, παρά το γεγονός ότι είχε υποβληθεί σε εκτομή του πέους και των όρχεων του και στη δημιουργία ψευδούς κόλπου. Η αμετάκλητη μάλιστα αυτή απόφαση έγινε νομολογία: «Στη σπανιοτάτη δε περίπτωση του γνήσιου ερμαφροδιτισμού: (1:40.000.000) ένα προς σαράντα εκατομμύρια άτομα, με πολλαπλές χειρουργικές επεμβάσεις επιτυγχάνεται μόνο η εξωτερίκευση του ήδη εκ φύσεως επιλεγέντος φύλου».⁶⁶ Για μια ακόμη φορά, η «καύλα» είναι αυτή που ευθύνεται για τα πάθη και τις συνέπειες της εξαθλίωσης της εκθηλυμένης ζωής, ενώ παράλληλα, την ίδια περίοδο, η «αλήθεια» του φύλου και της σεξουαλικότητας, και με μια έν-

64. Β. Παπαρέας, Ο. Νεοφωτίστου, «Ιστορική αναδρομή, ορισμός και σταδιοποίηση», ό.π., σ. 208.

65. Πάνου Γιαμαρέλου, «Επιστημονικά Αδύνατα η Αλλαγή φύλου», *Επιθεώρηση Χωροφυλακής* 151 (1982), σ. 494-495.

66. Στο ίδιο.

νοια η ανθρώπινη κληρονομικότητα, γίνεται η απόλυτη ιδιοκτησία του κράτους και των ειδικών του. Έτσι, ο ειδικός του φύλου, —όπως κάποτε ο κοινωνιολόγος— «με τη γνώση του για [τα] πάντα μπορεί να πει στα άτομα τι είναι καλό για αυτά καλύτερα απ' ό,τι μπορούν τα ίδια τα άτομα». ⁶⁷ Με δυο λόγια, ο άνθρωπος δεν έχει αξία από μόνος του και άρα ούτε η αλήθεια του. Η αναγνωρισιμότητα της αλήθειας του εξαρτάται από τον Αποικιοκράτη, τον Πατριάρχη, τον Καπιταλιστή, αφού το λάθος εντοπίζεται στις ζωές που στερούνται, στις ακρωτηριασμένες, ευνουχισμένες, στειρωμένες ζωές, που (υποτίθεται ότι) βλέπουν λιγότερα πράγματα (ακριβώς λόγω του ευνουχισμού τους) και φτάνουν και στο σημείο της εξέγερσης, γιατί πολλοί δεν μπορούν ν' αντιληφθούν την αλήθεια. Έτσι, ακόμη και όταν η γενετική εισέρχεται με στόχο να μελετήσει τις συνθήκες γύρω από τον άνθρωπο, αυτό δεν μειώνει επ' ουδενί ένα πατριαρχικό ευγονικό καθεστώς αλήθειας που εμμένει να επικεντρώνεται στο πώς οι συνθήκες επηρεάζουν το ανθρώπινο, χωρίς να θέτουν τον καπιταλισμό στον πυρήνα εξέτασης, και ως εκ τούτου και εναλλακτικές μορφές οργάνωσης με επίκεντρο την πολλαπλότητα της ανθρώπινης φύσης.

ΤΟ ΨΥΧΟΔΡΑΜΑ ΕΓΙΝΕ Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ ΜΑΣ

Σε αυτό το πλαίσιο, η άνθηση της έρευνας γύρω από τα ανθρώπινα χρωμοσώματα και τις ορμόνες στη δεκαετία του 1990 βοήθησε στην αναβίωση αντιλήψεων του 19ου αιώνα, καθώς τέθηκαν και πάλι όροι γενετικής προδιάθεσης και άρα μιας ύποπτης κληρονομικότητας. ⁶⁸ Στη δεκαετία του 1970, ο όρος

67. Γ. Κόκκινος, «Άξια» και «Ανάξια» Ζωή, *Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική: Ο γιατρός στο ρόλο του κοινωνικού θεραπευτή και του εθνικού αναμορφωτή*, ό.π., σ. 113.

68. Στη διάρκεια των δεκαετιών 1960-1970 σημειώθηκε μια γνωσιακή επανάσταση στην Ψυχολογία, κατά την οποία μοντέλα επεξεργασίας πληροφοριών

της ευγονικής είχε αντικατασταθεί από τον όρο της γενετικής, ενώ πλέον δεν αναζητούνταν μόνο η λίμπιντο, αλλά και το επικίνδυνο γονίδιο, με στόχο τον εντοπισμό της γεννήσεως είτε της εγκληματικότητας, είτε της ομοφυλοφιλίας, μιας και οι ειδικοί κατέληγαν, όπως επισημαίνει ο Χρήστος Κουρούτζας, ότι «οι άνθρωποι είναι έρμαια των γονιδίων τους».⁶⁹ Εξάλλου, μετά το AIDS, θα επανακωδικοποιηθεί αυτή η πατριαρχική ευγονική ερμηνεία της ατομικής ευθύνης της «ανάξιας» ζωής, όπως μας έχει αναδείξει ο Γιώργος Κόκκινος.⁷⁰

Το 1991 ο Ρότζερ Πέρσον (Roger Pearson), ακροδεξιός πανεπιστημιακός καθηγητής ανθρωπολογίας και ηγετική μορφή του επιστημονικοφανούς νεορατσισμού και συγγραφέας του πολύκροτου *Race, Intelligence and Bias in Academe*, όπως υπογραμμίζει ο Γιώργος Κόκκινος, θα αναφερθεί, ακόμη, στον τεράστιο κίνδυνο που συνεπαγόταν η συρρίκνωση του ρόλου της υπέρτερης Δύσης,⁷¹ έναντι των άλλων. Η βία γίνεται κομμάτι της κυριαρχίας και, σε αυτό το πλαίσιο, τον Φεβρουάριο του 1998, η τότε υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Μαντλίν Ολμπράιτ (Madeleine Albright) δήλωνε: «Εάν πρέπει να χρη-

βασισμένα στη μεταφορά-προσομοίωση του νου ως υπολογιστή αντικατέστησαν τα συμπεριφορικά μοντέλα. Όπως σημειώνει η Γεωργία Μασούρη: «Ως σημείο σύνδεσης ανάμεσα στο ψυχαναλυτικό Ασυνείδητο και τις Νευροεπιστήμες τοποθετείται το όριο της έμμεσης μνήμης. Ως αποτέλεσμα του όλου εγχειρήματος σημειώνεται ότι αν δεχθούμε, ότι η Ψυχανάλυση συνιστά Επιστήμη με αντικείμενο την ανθρώπινη υποκειμενικότητα και ως τέτοια βοηθάει αποφασιστικά να καταλάβουμε τι είναι ανθρώπινη γνώση, τότε η Ψυχανάλυση δεν μπορεί παρά να αποτελεί συνιστώσα της Γνωσιακής Επιστήμης και με την προϋπόθεση ότι η Γνωσιακή Επιστήμη έχει αρχίσει να λαμβάνει σοβαρά υπόψη της το γεγονός, ότι η γνώση είναι πάντοτε συναισθηματικά φορτισμένη». Μασούρη Γεωργία, «Ψυχανάλυση και Γνωσιακή Επιστήμη», δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης, ΕΚΠΑ, 2010.

69. Χρήστος Κουρούτζας, *Εγκληματολογία της Γενετικής*, επιμ. Σοφία Σφυρόερα, Αθήνα, Πεδίο, 2018, σ. 631.

70. Γ. Κόκκινος, «Άξια» και «Ανάξια» Ζωή, *Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική*, ό.π., σ. 218.

71. Στο ίδιο

σιμοποιήσουμε βία, είναι επειδή είμαστε Αμερική. Είμαστε το απαραίτητο έθνος. Στεκόμαστε ψηλά και βλέπουμε πιο μακριά από άλλες χώρες στο μέλλον και έτσι βλέπουμε τον κίνδυνο εδώ για όλους μας». ⁷² Το 1999, επιπλέον, ο Πίτερ Σλότερνταϊκ (Peter Sloterdijk) θέτει το βασικό ερώτημα σχετικά με τον σκοπό της πολιτικής διακυβέρνησης και πολιτικής αλληλεγγύης. Στο σημείο αυτό, ο Σλότερνταϊκ θα κάνει μια σημαντική αναφορά, καταλήγοντας ότι πλέον δεν είναι ο ουμανιστής αυτός που καλείται να δώσει μια λύση στην έξοδο από την «κρίση» της ανθρώπινης ευαλωτότητας, αλλά ο αρχειοφύλακας που προσπαθεί να αναζητήσει τα παλιά, χοντρά γράμματα και με δυο λόγια τη διέξοδο προς την υποσχόμενη πρόοδο και την ποθούμενη αιωνιότητα. Ο ανθρωπισμός δίνει έτσι τη θέση του στην αρχειοθέτηση των δεδομένων. Σε αυτό το πλαίσιο και μετά την ανακάλυψη της δομής της γενετικής πληροφορίας στην πολυμερική αλυσίδα του DNA, θεωρώ ότι πρέπει να λάβουμε ιδιαίτερα σοβαρά την κριτική του Γιώργου Κόκκινου ότι, ενώ «γίνεται πλέον λόγος για “εξελισσόμενο γονιδίωμα”», για μια δομή με ενδιάθετη πλαστικότητα, «αναγκαστικά αυτή η επιστημονική εξέλιξη, θα συναντηθεί [υπογραμμίζει ο Κόκκινος] με την ιστορία της ασθένειας, του κοινωνικού στίγματος, του σωματικού πόνου και της ψυχικής οδύνης». ⁷³ Με αυτήν τη λογική αντίστοιχα θα συναντηθούν «με την ιστορία της ασθένειας, του κοινωνικού στίγματος, του σωματικού πόνου και της ψυχικής οδύνης» ⁷⁴ οι συνδυασμοί των χρωμοσωμάτων ΧΧΥ –και όχι ΧΥΥ, μέσω της επιστημονικής ερμηνείας. Ειδικότερα, με πατριαρχικό τρόπο και αγνοώντας τη γενεαλογία όρων ο κυρίαρχος βιοϊατρικός λόγος καταλήγει με ευκολία στην απόδοση της εγκληματικότητας σε άνδρες με διπλό

72. «Η Ουκρανία και το Μεγάλο Παιχνίδι», 1 Σεπτεμβρίου 2021.

73. Γ. Κόκκινος, «Άξια» και «Ανάξια» Ζωή, Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική, ό.π., σ. 31

74. Στο ίδιο.

Χ, μιας και αυτός ο συνδυασμός, αυθαίρετα έχει ονομαστεί ανδρικός, όπως και αυθαίρετα του έχουν αποδοθεί τα χαρακτηριστικά του κυνηγού – ερμηνεία που οδηγεί στο ασφαλές συμπέρασμα αυτής της αυξημένης επιθετικότητας.⁷⁵

Μια τέτοια ερμηνεία αγνοούσε βέβαια ότι υπάρχει πληθώρα μελετών που αποδοθούν την κλασική αφήγηση περί καταμερισμού της έμφυλης εργασίας. Μάλιστα, σε μια μεγάλη έρευνα της ομάδας του Ράνταλ Χας (Randall Haas) του πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας για τους τάφους των κυνηγών πριν από 9.000 χρόνια στις δύο ηπείρους, οι αρχαιολόγοι κατέληξαν ότι το 40 με 50% των κυνηγών μεγάλων ζώων εκείνης της περιόδου θα μπορούσαν να είναι γυναίκες.⁷⁶ Παρ' όλα αυτά, πάνω σε αυτό το αφήγημα του κυνηγού-άνδρα, χτίστηκε η ονομασία του ΧΧ ως του ανδρικού χρωμοσώματος, καθώς και μια ολόκληρη προβληματική που ταυτίζει τον ανδρισμό με τον κυνηγό, κουβαλητή, πολεμιστή, αγωνιστή. Κάτι που συνιστά, οποιαδήποτε άλλη συμπεριφορά να αναφέρεται ως ψυχικό νόσημα, που οφείλεται στην έλλειψη της ανδρικής ορμόνης. Στο πλαίσιο αυτό, από το 2017 οι ειδικοί αναφέρονται στη διαταραχή μετατραυματικού στρες (Post Traumatic Stress Disorder ή PTSD), που εντοπίζεται στους στρατιώτες που συμμετείχαν στο Ιράκ και οι οποίοι παρουσιάζουν χαμηλότερα ποσοστά τεστοστερόνης, από τα «κανονικά όρια».⁷⁷ Σε αντίστοιχα συ-

75. Patricia A. Jacobs, Muriel Brunton, Marie M. Melville, R. P. Brittain, W. F. McClellmont, «Aggressive behavior, mental sub-normality and the XYY male», *Nature* 208 (1965), σ. 1351. J. P. Welch, D. S. Borgaonkar, H. M. Herr, «Psychopathy, mental deficiency, aggressiveness and the XYY syndrome», *Nature* 2014 (1967), σ. 500. Kristine Stochholm, Anders Bojesen, Anne Skakkebaek Jensen, Svend Juul, Claus Hojbjerg Gravholt, «Criminality in men with Klinefelter's syndrome and XYY syndrome: a cohort study», *BMJ* 2/1 (2012).

76. https://www.nationalgeographic.fr/histoire/2020/11/ce-chasseur-prehistorique-mort-il-y-a-9-000-ans-etait-une-femme?fbclid=IwAR2KCgkνAumfHO__HxhD-XwuC4OLHB-hY8GL6sHCoon9Ia7w7jbEP9dLggs (ανακτήθηκε Δεκέμβριος 2020).

77. <https://news.utexas.edu/2017/03/07/ptsd-risk-can-be-predicted-by-hormone-levels/> (ανακτήθηκε 10.9.2020).

μπεράσματα καταλήγει και βίντεο του *National Geographic* για ένα πείραμα σε δίδυμα αδέρφια, που ο ένας από τους δύο παρουσιάζει ομοφυλοφιλία λόγω κατώτερων ορίων τεστοστερόνης,⁷⁸ συμπεραίνοντας ότι απουσιάζει αυτή η ορμόνη που θα επανέφερε το ον στην ανδρεία κανονικότητα. Επιπλέον, το 1962, ο αμερικανός δερματολόγος Μάριον Σουλτζμπέργκερ (Marion Sulzberger) θα γίνει ο εμπνευστής ενός βιοϊατρικού προγράμματος με στόχο την κατασκευή του άτρωτου στρατιώτη, προτείνοντας στο Συνέδριο Επιστημών του Στρατού μια σειρά από παρεμβάσεις, με στόχο τη θεραπεία της ανθρώπινης ευαλωτότητας, του στρατιώτη εν ώρα μάχης, κάτι που έβαζε φρένο στην «αποτελεσματικότητα των σχεδίων επέκτασης των Αμερικανών».⁷⁹ «Ο βραχυπρόθεσμος στόχος συνίσταται στη δημιουργία μεθόδων οι οποίες θα επιτρέπουν σε έναν στρατιώτη να βρίσκεται σε επιχειρησιακή ετοιμότητα χωρίς να κοιμάται επί τουλάχιστον επτά ημέρες. Σε πιο μακροπρόθεσμο επίπεδο, ο στόχος είναι να διπλασιαστεί αυτό το χρονικό διάστημα, ενώ παράλληλα θα διατηρούνται σε υψηλό επίπεδο οι σωματικές και οι πνευματικές δυνατότητες των άγρυπνων στρατιωτών».⁸⁰ Όμως, αν επιτυγχανόταν κάτι τέτοιο, ήταν φανερό ότι θα άνοιγε τον δρόμο στη δημιουργία του «άγρυπνου εργαζόμενου και του άγρυπνου καταναλωτή».⁸¹ Σ' αυτό το πλαίσιο, η γενετική τη δεκαετία του 1970 έρχεται να επανακωδικοποιήσει το όραμα του άτρωτου στρατιώτη-κυνηγού. Μέσα από μια αντίληψη περί του άτρωτου όντος, που απαιτεί

78. https://www.youtube.com/watch?v=saO_RFWWVVA&feature=share&fbclid=IwAR2HeKZFqaTOSqRrO3rltgA4sjjbjO8JDQLwIBEEB___qmxfkVDZ4ecrKJo (ανακτήθηκε Σεπτέμβριος 2020).

79. Δημήτρης Κούλαλης, «Η “ντόπα” του πολέμου», *Κοσμοδρόμιο*, 9.12.2020, https://kosmodromio.gr/2020/12/07/h-ntopa-tou-poleμου/?fbclid=IwAR3G3AexoKfVdiGmkVATXT94C9pjoNGZovUtkmVOIou1N6goV9Y1_orjCxU (ανακτήθηκε Δεκέμβριος 2020).

80. Στο ίδιο.

81. Στο ίδιο.

τη «θανάτωση» του «εκθηλυμένου» πλέον γονιδίου, ο Πολ Ράμπιναου (Paul Rabinow), μας θυμίζει ο Κόκκινος, προβλέπει ότι η «νέα γενετική θα είναι μια πολύ ισχυρότερη δύναμη μετασχηματισμού της κοινωνίας και της ζωής [...] διαχεόμενη στο μικροεπίπεδο, μέσω πολυάριθμων βιοπολιτικών πρακτικών και λόγων».⁸² Ένα καθεστώς αλήθειας το οποίο «[θα] εκτείνεται από τη βιομηχανία της υγείας, του ψυχικού νοσήματος, της συμπεριφοράς και τη γενετική μηχανική έως τους «μηχανισμούς παρακολούθησης του πολίτη»,⁸³ μέσα από ένα σύγχρονο Πανοπτικό, «διαφανές και σχεδόν κρυστάλλινο».⁸⁴ Με δυο λόγια, όπως έχει τονίσει ο Φουκώ, όσο υπάρχει ένα συγκεκριμένο καθεστώς αλήθειας/ηθικής/ψυχικού κανόνα ενός βιοϊατρικού λόγου, αυτό μετατρέπεται με ηγεμονικό τρόπο σε κανονικότητα· και στην περίπτωση μας είναι φανερό ότι μιλάμε για ένα πατριαρχικό καθεστώς αλήθειας, τέτοιο ώστε οι όποιες ερμηνείες περί του φυσιολογικού και του μη φυσιολογικού φύλου αλλά και της σεξουαλικότητας, απλώς απορρέουν από αυτό. Ως εκ τούτου, παρότι από το 1973 η ομοφυλοφιλία φαινομενικά είχε εξαλειφθεί από τις σελίδες του DSM, αξίζει να σημειωθεί ότι το 1980 το DSM-III περιέγραφε τη διαταραχή της ταυτότητας φύλου, δηλαδή την αναστροφή της αλήθειας του φύλου, ως ψυχικό νόσημα «ψυχοσεξουαλικών διαταραχών», αναδεικνύοντας μια κανονικότητα του φύλου που είχε ηγεμονικά εδραιωθεί σταδιακά μετά την Παρισινή Κομμούνα, απαιτώντας ένα σώμα/ένα φύλο, με ό,τι αυτό συνιστούσε γύρω από την έμφυλη και σεξουαλική επιτελεσματικότητα, που απαιτεί τη θανάτωση της ανδρόγυνης/γύνανδρης υπόστασης και την ερμηνεία της αλήθειας, γύρω από την δυϊστική αντίληψη άρρεν-θήλυ. Ακόμη και το 1990, η Κατρίν Μι-

82. Γ. Κόκκινος, «Άξια» και «Ανάξια» Ζωή, *Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική*, ό.π., σ. 214.

83. Στο ίδιο.

84. Στο ίδιο, σ. 215.

γιό (Catherine Millot) στο έργο της *Horsexe*, έγραφε ότι το transsexuality είναι ψύχωση.⁸⁵ Επίσης, άλλες ψυχαναλυτικές μελέτες, που θεωρητικά τίθονταν υπέρ μιας «προοδευτικής» προσέγγισης, όταν ο/η ασθενής προέτασσε το δίλημμα της αμφιφυλίας, πρότειναν ανάμεσα στην ετεροσεξουαλικότητα και την ομοσεξουαλικότητα την α-σεξουαλικότητα, καθώς μια ζωή που θα μπορούσε να κινείται ανάμεσα στα δύο θεωρούνταν μηδενική και αδύνατη να επιβιώσει ψυχικά.⁸⁶ Επομένως, δεν πρέπει να μας ξαφνιάζει ότι ακόμη στις μέρες μας υπάρχουν ερμηνείες, όπως του Τζόυς ΜακΝτούγκαλ (Joyce McDougall, 2000), οι οποίες αναφέρονται στην αναγκαιότητα της εξουδετέρωσης του ενστίκτου του φύλου. Για τον ΜακΝτούγκαλ, το ένστικτο αυτό φέρει μέσα του την αμφιφυλία, απαιτώντας ως εκ τούτου μια ρωγμή εκ των ένδον που δεν μπορεί να επέλθει χωρίς «μια διαδικασία πένθους που δεν επιτυγχάνεται με ευκολία». Ίσως μια από τις πιο σκανδαλώδεις ναρκισσιστικές πληγές της ανθρωπότητας, όπως καταλήγει ο ΜακΝτούγκαλ, να μην είναι άλλη από την άρνηση της μεγαλομανούς παιδικής επιθυμίας να εγκαταλείψει την αμφιφυλία, σ' ένα καθεστώς μιας αλήθειας κατά την οποία δήθεν το σωστό είναι ο δυϊσμός των φύλων, με στόχο το ένα και σταθερό φύλο.⁸⁷ Από την άλλη, όλο και πληθαίνουν οι μελέτες που ξαναθέτουν τη μεθοδολογία του Λομπρόζο (Cesare Lombroso) για τον εντοπισμό των αντικειμενικών στοιχείων κατάδειξης του χαρακτήρα και της ιδιοφυΐας ενός υποκειμένου σε ακαδημαϊκές ή σε πολιτικές θέσεις.

Στην ουσία, το ζήτημα παραμένει, καθώς η προσαρμογή εξαρτάται αποκλειστικά υποτίθεται από την ψυχική κατάσταση του ατόμου, που πλέον θεωρείται ότι μεταφέρεται αυτή η

85. Esther Rapoport, «Bisexuality in Psychoanalytic theory», *Journal of Bisexuality* 9/3-4 (2009), σ. 286-289 <https://radicalbi.files.wordpress.com/2012/12/bisexuality-in-psychoanalytic-theory.pdf> (ανακτήθηκε 20.8.2020).

86. Στο ίδιο, Rosine Jozef Perelberg, *Psychic Bisexuality: A British French Dialogue*, Λονδίνο, Routledge, 2018.

87. E. Rapoport, ό.π.

κληρονομικότητα, μέσω του γονιδίου. Ένα επιτυχημένο άτομο είναι αυτό που κυβερνά βάσει μιας ψυχικής κανονικότητας σε αντιδιαστολή αυτού που δεν τα καταφέρνει να ενσωματωθεί στην κανονικότητα, με αποτέλεσμα τη φτώχεια, την εξαθλίωση, την αυτοκτονία, το τραύμα, τη νοσηρότητα, την πρώιμη θνησιμότητα. Το σημείο τομής το βρίσκουμε και σε πρόσφατες χρήσεις της βιολογίας στη ροή των μεταναστών/-τριών, που χρησιμοποιούνται ως πολύτιμη τράπεζα μιας «μη-κανονικότητας». Όπως αναφέρει ο Γιώργος Κόκκινος, το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ «από τη μια πλευρά, παρέχει δικαιώματα σε μετανάστες, αιτούντες άσυλο και άτομα υπό διεθνή προστασία, από την άλλη χρησιμοποιεί εκσυγχρονισμένες βιομετρικές μεθόδους για την πιστοποίηση γενετικού υλικού μεταναστών και προσφύγων και για τη δημιουργία σχετικών βάσεων δεδομένων με σκοπό να υπάρξουν εγγυήσεις για τη δημόσια ασφάλεια στον ενιαίο ευρωπαϊκό χώρο» (Κανονισμός, EUODAC, Council Regulation EC 2725/2000). Η συγκέντρωση τέτοιων στοιχείων πλαισιώνεται από μελέτες όπως το βιβλίο του βρετανού εγκληματολόγου Έιντριαν Ρέιν *The Anatomy of Violence. The Biological Roots of Crime*,⁸⁸ καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Πενσυλβάνιας, ο οποίος, όπως επισημαίνει ο Κόκκινος, είναι: «[ο Ρέιν] πεπεισμένος για την ύπαρξη αδιαμφισβήτητων αποδείξεων αναφορικά με τα γενετικά-βιολογικά θεμέλια της βίας και της αντικοινωνικής συμπεριφοράς, αποδείξεων που έχουν κομίσει οι νευροεπιστήμες (π.χ. τη σύνδεση του χαμηλού επιπέδου του νευροδιαβιβαστή με το όνομα μοναμινοξειδάση Α σε ένα συγκεκριμένο γονίδιο με την αδυναμία ελέγχου της εκλυόμενης βίας) ή οι επιδημιολογικές έρευνες (χαμηλός καρδιακός ρυθμός σε ώρα ανάπαυσης, προβληματική λειτουργία του προμετωπιαίου λωβού, έκθεση στον μόλυβδο, διατροφικές συνήθειες

88. Adrian Raine, *The Anatomy of Violence. The Biological Roots of Crime*, Νέα Υόρκη, Pantheon Books, 2013.

που χαρακτηρίζονται από την απουσία τροφών πλούσιων σε Ωμέγα 3-λιπαρά)». Ο Ρέιν, μάλιστα, καταλήγει, προσθέτει ο Κόκκινος, ότι, για να κατανοήσουμε τα γενετικά-βιολογικά θεμέλια της βίας, θα πρέπει να τα συνδέσουμε με τη συνδρομή της κοινωνιολογικής ανάλυσης και την «προσμέτρηση κοινωνικών, ταξικών, εθνοπολιτισμικών και μορφωτικών παραγόντων, όπως: της εγκύου (κάπνισμα, κατανάλωση αλκοόλ, φτωχή διατροφή) ειδικά στα πρώτα στάδια διαμόρφωσης του εγκεφάλου του εμβρύου». ⁸⁹

Το πέρασμα από τη γενετική στη γονιδιωματική, από την άλλη στις μέρες μας, συνοδεύεται με στοιχεία που έχουν «ιστορική συνάφεια με τις επιστημονικές και τις ηθικοπολιτικές διαμάχες που χαρακτήρισαν το ευγονικό κίνημα στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα». Αυτό το υλικό θα χρησιμοποιηθεί στην καλλιέργεια της ζωής στο εργαστήριο, θυμίζοντάς μας τον κίνδυνο που υπάρχει εδώ και χρόνια, όπως καταγράφεται από τους σύγχρονους ⁹⁰ γενετιστές, χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Ρόμπερτ Έντουαρντς (Robert G. Edwards), ⁹¹ υπερασπίζοντας την ιδέα της απρόσκοπτης βιοϊατρικής παρέμβασης, χωρίς να τεθούν όρια στη γενετική έρευνα και στις εφαρμογές της, με στόχο τη συμμόρφωση, μετατρέποντας, όπως η Άννα Κατσιγγρα είχε περιγράψει στον Μεσοπόλεμο, το κοινωνικό σε επιστημονικό ον-«ανώτερο». Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η ευγονική ως καθεστώς αλήθειας, όπως και στον Μεσοπόλεμο, φτά-

89. Η πληροφορία εντοπίστηκε από τον Γ. Κόκκινο, *Η δυστοπία της ευγονικής*, ό.π., σ. 32. Όσον αφορά το γονίδιο της εγκληματικότητας βλ. <https://www.iefimerida.gr/news/175907/δολοφόνος-γεννιέσαι-γονίδια-που-προδιαθέτουν-βίαιο-έγκλημα-ανακάλυψαν-σκανδιναβοί-ερευνη>, <https://www.tovima.gr/2013/08/16/vimagazino/to-gonidio-tis-bias/>, <https://www.news.gr/ygeia/h-psyhh-moy/article/201004/ta-gonidia-efthynontai-kai-gia-tis-ekfraseis-vias.html> (ανακτήθηκαν 8.3.2020).

90. Hannah Landecker, *Η καλλιέργεια της ζωής στο εργαστήριο. Πώς τα κύτταρα έγιναν τεχνολογία*, μτφρ. Ευαγγελία Τόμπορη, επιστημονική επιμ. Τέλης Τύμπας, Αθήνα, Angelus Novus, 2017, σ. 31.

91. Γ. Κόκκινος, *Η δυστοπία της ευγονικής*, ό.π., σ. 49.

νει να επιδιώκει συνεχώς «έναν αντισταθμιστικό μηχανισμό βελτισποίησης της κληρονομικής σύζευξης διανοητικά [αλλά θα προσθέσω και ψυχικά] προικισμένων ατόμων»,⁹² ακριβώς κάτω από τη διαβεβαίωση ότι η «άξια» ζωή «είναι σε θέση με την προσφυγή στην επιστημονική γνώση, να ορίσει το πεπρωμένο» της,⁹³ σε αντίθεση προς την «ανάξια». Αντιστοιχώς, μας θυμίζει η Χάνα Λάντεκερ, στο εργαστήριο, σαν ένα άλλο *Νησί του Δρος Μορό*, η ζωή εξομοιώνεται με τον Κάλιμπαν: μισό ζώο, μισό άνθρωπος,⁹⁴ και πάνω σε αυτή την κατασκευή, μπορεί ο ειδικός να σκεφτεί το άτρωτο ον.

Με όσα έχουν ειπωθεί ως τώρα, αυτό σημαίνει, όπως επισημαίνει η Γεωργοπούλου, την αλόγιστη πρόθεση βελτισποίησης του ανθρώπινου είδους – και εδώ θα προσθέσω μια αλόγιστη βελτίωση μέσα από την προϋπόθεση της επικράτησης του ισχυρότερου και της θανάτωσης της εκθηλυμένης ζωής. Έτσι, σε μια περίοδο κατά την οποία η φτώχεια, η ανέχεια, η εξαθλίωση πλήττουν όλο και μεγαλύτερα μέρη του πληθυσμού, η τεχνολογία επιζητά να μελετήσει τον άνθρωπο και όχι τον (απάνθρωπο) καπιταλισμό που εκμεταλλεύεται τη ζωή σε κάθε της μορφή,⁹⁵ μέχρι το γονίδιο και το κύτταρο, δημιουργώντας το επιστημονικά τέλει ον.⁹⁶ Η επιστημονική αλήθεια, όμως, που γεννιέται συνεχώς έχει ταξική, έμφυλη και φυλετική προέλευση. Στο πλαίσιο αυτό, είναι χαρακτηριστικό το πείρα-

92. Γ. Κόκκινος, «Άξια» και «Ανάξια» Ζωή, *Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική*, ό.π., σ. 76.

93. Στο ίδιο, σ. 184.

94. H. Landecker, *Η καλλιέργεια της ζωής στο εργαστήριο. Πώς τα κύτταρα έγιναν τεχνολογία*, ό.π., σ. 31.

95. Βαγγέλης Καραμανωλάκης, *Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων στον 20ό αιώνα και η καταστροφή τους*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2020, σ. 159, 264.

96. «How close is AI to decoding our emotions?», https://www.technologyreview.com/2020/09/24/1008876/how-close-is-ai-to-decoding-our-emotions/?fbclid=IwAR014c2YY87GeuVrpsdJ2A-HUZvdfzvHAzZyAmovOTP-bUth8uuwYJ_FJiPo (ανακτήθηκε 7.9.2020).

μα της σύφιλης στο Τάσκεγκι των ΗΠΑ. Το 1932 η υπηρεσία δημόσιας υγείας των ΗΠΑ, όπως αναφέρει η Γεωργοπούλου, άρχισε να συνεργάζεται με το Ινστιτούτο Τάσκεγκι. Η συνεργασία αφορούσε ένα πείραμα για την επιλογή 600 ατόμων από την κομητεία Μέικον της Αλαμπάμα, οι οποίοι ήταν φτωχοί μαύροι και αναλφάβητοι άνδρες. Απ' αυτούς, οι 399 είχαν ήδη προσβληθεί από σύφιλη. Το 1969, παρά την ανακάλυψη της πενικιλίνης και τις αντιτιθέμενες φωνές ότι το πείραμα έπρεπε να σταματήσει, το πείραμα συνεχίστηκε με την ελπίδα ότι οι συμμετέχοντες θα κατέληγαν και ότι τα σώματά τους θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την επιστήμη, μέσω της νεκροτομής. Είναι ενδεικτικό, όπως σημειώνει η Γεωργοπούλου, ότι ακόμη και η ένωση μαύρων γιατρών ψήφισε υπέρ της συνέχισης του πειράματος. Το πείραμα τελικά είδε το φως της δημοσιότητας το 1972, από την εφημερίδα *Washington Star* και λόγω των αντιδράσεων σταμάτησε, αφού όμως εντάχθηκε σε ένα σύστημα επιστημονικής ωφέλειας. Μέχρι τότε, 74 από τα υποκείμενα του πειράματος είχαν επιβιώσει, 28 πέθαναν από σύφιλη, 100 πέθαναν από επιπλοκές της ασθένειας, 40 από τις συζύγους τους μολύνθηκαν και 19 παιδιά γεννήθηκαν με συγγενή σύφιλη.⁹⁷ Αντιστοίχως, το 1997, δημοσιεύματα στη Σουηδία ανέδειξαν τη στήριξη των στερώσεων ατόμων με διανοητική καθυστέρηση την περίοδο από το 1935 μέχρι το 1975, ενώ εκτενείς έρευνες έδειξαν ότι στην πλειονότητά τους κυρίως στερώθηκαν οι φτωχοί, με αποτέλεσμα, παρά τη θέλησή τους, 63.000 άτομα να έχουν στερωθεί, εκ των οποίων περίπου το 90% ήταν γυναίκες.⁹⁸ Στην Ιαπωνία, ο νόμος περί της ευγονικής επέτρεψε από το 1948 έως και το 1999 την ακούσια στείρωση ατόμων με ψυχική αναπηρία.⁹⁹ Ενδεικτική, επίσης,

97. Ουρανία Γεωργοπούλου, «Η χαμένη τιμή της βιολογίας και της Ιατρικής», στο Γιώργος Κόκκινος, Παναγιώτης Κιμουρτζής, Μάρκος Καρασαρίνης (επιμ.), *Ιστορία και Δικαιοσύνη*, Αθήνα, Ασίνη, 1920, σ. 101-131. Ιδιαίτερα, σ. 105-109.

98. Στο ίδιο, σ. 119.

99. Στο ίδιο, σ. 123.

είναι η περίπτωση του Καναδά, όπου, ακόμα και κατά τη δεκαετία του 1970, «η στείρωση των νοητικά υστερούντων ήταν μια καθιερωμένη ιατρική πρακτική που απέβλεπε στην προστασία της δημόσιας υγείας!»,¹⁰⁰ πέρα από τη φρίκη των αναγκαστικών στείρώσεων των Ρομά στην Τσεχία, μέχρι το 2007, των αναγκαστικών στείρώσεων σε κρατούμενες μετανάστριες στην Αμερική, όπου, λ.χ., από το 2006 έως το 2010, εφαρμόστηκαν τουλάχιστον 1.400, τις αναγκαστικές στείρωσεις στην Ισπανία μέχρι το 2020 σε «ανάπηρες» γυναίκες και μια σειρά από επεμβάσεις για τη «διόρθωση» φύλου, σε ίντερσεξ, κάτω από την αυθαίρετη επιστημονική αντίληψη, ότι μπορεί στην ενηλικίωση να δημιουργήσει μια σειρά από ψυχικά νοσήματα. Με δυο λόγια, τόσο τα ευγονικά εγκλήματα όσο και η ευγονική ερμηνεία και αντιμετώπιση της κάθε «κρίσης» μάς ακολουθεί, ιδιαίτερα στη διάρκεια των κρίσεων του καπιταλισμού, όπως αυτής που ζούμε στις μέρες μας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εξάλλου αυτής της ευγονικής ερμηνείας είναι η χρήση της διάταξης του Α.Ν. 2520/1940.¹⁰¹ Η συγκεκριμένη διάταξη, επέτρεπε την έκδοση υγειονομικών διατάξεων και την άμεση εκτέλεσή τους εναντίον των αφροδισίων νόσων από τα αστυνομικά, υγειονομικά ή άλλα δημόσια όργανα, αντλώντας την εγκυρότητά της από τα επιστημολογικά αυτονόητα της περιόδου του Μεσοπολέμου. Πάνω σε αυτή τη διάταξη, θυμίζω, στηρίχθηκε το 2012 η υπουργική απόφαση εναντίον των μεταναστριών φορέων του AIDS, οι οποίες μέσω της πορνείας και της δήθεν απόκρυψης της ασθένειας από τους πελάτες τους, το μετέφεραν στις ελληνικές οικογένειες.¹⁰² Εξάλλου, μια τέτοια αντιμετώπιση δεν αποτελεί κάποια ελληνική ιδιαιτερότητα, αλλά ένα καθεστώς

100. Στο ίδιο.

101. Α.Ν. 2520/1940-ΦΕΚ 273/Α/4-9-1940. <https://www.e-nomothesia.gr/ygeionomikos-kanonismos-diatakseis/an-2520-1940.html> (ανακτήθηκε 6.9.2019).

102. Υπουργική Απόφαση Γ.Υ. 39α/ΦΕΚ 1002?Β?2.4.2012, http://www.dsnet.gr/Epikairothta/Nomothesia/ya39a_12.htm (ανακτήθηκε 6.9.2019).

αλήθειας ενός βιοϊατρικού λόγου που παράγει και αναπαράγει ότι αιτία της φτώχειας, της ασθένειας, της θνητότητας δεν είναι ο καπιταλισμός, αλλά το ευάλωτο ψυχικά ον, που πλέον αναζητείται και στον χώρο της νευρολογίας.

Το 2017, στο περιοδικό *ACS Chemical Neuroscience* διαβάζουμε ότι, αμέσως μετά την ανακάλυψη ότι ο ιός HIV ήταν η πιθανή αιτία του AIDS, παράλληλα υπήρξαν περιπτώσεις στις οποίες ο ιός εντοπιζόταν και στον εγκέφαλο των ασθενών. Αυτό έκανε την επιστημονική κοινότητα να επανερμηνεύσει τα συμπεράσματά της, καταλήγοντας στη σύνδεση του HIV/AIDS με συναφείς νευρολογικές επιπλοκές και να εισάγει έναν νέο όρο, το NeuroAIDS, σε μια προσπάθεια να αγκαλιαστούν αυτά τα ευρήματα. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα του NeuroAIDS ήταν ένα φάσμα γνωστικών διαταραχών, αναφερόμενων ως νευρογνωστικές διαταραχές, που σχετιζόνταν με τον ιό HIV (HAND) και που αναγνωρίζονταν σε άτομα που χρησιμοποιούσαν πρακτικές συχνής εναλλαγής των συντρόφων ή διήγαγαν ευρύτερα έναν άστατο βίο.¹⁰³ Ως εκ τούτου, σε μια περίοδο στην οποία ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (WHO) εκτιμούσε ότι το 2015 τα άτομα που είχαν μολυνθεί από τον ιό HIV ήταν 36,7 εκατομμύρια παγκοσμίως, εκ των οποίων τα 2,1 εκατομμύρια είχαν προσβληθεί πρόσφατα, μια σειρά από επιδημιολογικές μελέτες για την καταγραφή των κρουσμάτων NeuroAIDS, με τις οποίες εξέτασαν υποσύνολα ασθενών με HIV/AIDS καθώς και τα ποσοστά ψυχιατρικών συμπτωμάτων, συμπεριλαμβανομένης της κατάχρησης ουσιών, της κατάθλιψης, της PTSD, της διαταραχής του ύπνου και της ψύχωσης, έδειξαν ότι τα εν λόγω συμπτώματα ήταν 1,5 έως 8 φορές υψηλότερα στον πληθυσμό που είχε μολυνθεί από τον ιό HIV. Σε αυτό το πλαίσιο, η ομάδα των συγκεκριμένων ψυχιάτρων¹⁰⁴ κατέληγε ότι εφόσον

103. M. Nedelcovych, A. Manning, S. Semenova, N. Haughey, B. Slusher, «The psychiatric impact of HIV», *ACS Chem. Neurosci* 8 (2017), σ. 1432-1434.

104. Στο ίδιο.

το 9% των νοσηλειών και στις πέντε ηπείρους οφειλόταν σε ψυχιατρικές διαταραχές, ενώ μόνο στην Ευρώπη το ποσοστό ήταν 13%, με το AIDS ως συχνότερη αιτία νοσηλείας, η έρευνα έπρεπε να επικεντρωθεί σε μια μελέτη με αντικείμενο τις «νευροψυχιατρικές επιπτώσεις του HIV», κάτι που υποστήριξε στη διάρκεια του Winter Conference on Brain Research (WCBR).

Συνοψίζοντας, η προσέγγιση με τη μορφή των νευροψυχιατρικών επιπτώσεων δεν κάνει κάτι άλλο παρά να επαναδιατυπώνει έναν ιατρικό λόγο –όπως της τραυματικής υστερίας–, ο οποίος ουσιαστικά εμμένει στην ψυχική ευαλωτότητα και πλέον στη νευρολογική ευαλωτότητα. Με δυο λόγια, για την εκδήλωση της ασθένειας ευθύνεται ο ευάλωτος «άλλος». Εξάλλου αυτό είχε τονιστεί εξ αρχής στη δεκαετία του 1990 και στην ελληνική περίπτωση:¹⁰⁵ «το άτομο που πάσχει από AIDS, ιδίως όταν η προσωπικότητά του συμβαίνει να είναι ήδη διαταραγμένη, μπορεί να εμφανίσει σοβαρή ψυχιατρική κατάσταση, παρανοϊκή ή καταθλιπτική».¹⁰⁶ Η ουσία της θεραπείας, λοιπόν, εντοπιζόταν ξανά στον «μοραλισμό» που προδίδουν ή στην υποκρισία που μπορεί να κρύβουν, αλλά [και] στην αναγνωρισμένη αναγκαιότητα ότι πρέπει να ξεπεραστούν»,¹⁰⁷ βάσει των οποίων οι άνθρωποι ζουν τον βίο τους, με σχήματα γνώσεων-εξουσίας και βάσει των οποίων το κράτος καλείται να συγκροτήσει εφεξής την επιστημονική υποκειμενικότητα, με στόχο την υγεία και την ασφάλεια. Αντιστοίχως, το 2018, στη γειτονική Γαλλία, ο υπουργός Παιδείας Ζαν-Μισέλ Μπλανκέρ (Jean-Michel Blanquer) ανακοίνωσε τη δημιουργία ενός επιστημονικού συμβουλίου που θα μελετούσε τη μάθηση στους

105. Κ. Κυριάκης, Β. Παπαρίζος, Χ. Μπότση, Ε. Παπαδογεωργάκη, Μ. Χατζηβασιλείου, «Σεξουαλικός προσανατολισμός, συμπεριφορά υψηλού κινδύνου και HIV οροθετικότητα», ό.π.

106. Π. Χαρτοκόλης, «AIDS: Ψυχοκοινωνικά προβλήματα», ό.π.

107. Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας. Πρώτος Τόμος: Η Δίψα της Γνώσης*, μτφρ. Γκλόρη Ροζάκη, επιμ. Γιάννης Κρητικός, Αθήνα, Εκδόσεις Ράππα, 1978, σ. 34.

μαθητές, υπό την καθοδήγηση του νευροεπιστήμονα Στανισλάς Ντεάν (Stanislas Dehaene), καθηγητή στο Collège de France. Με αυτόν τον τρόπο, η εξουσία περιφρονεί τελείως τις όποιες κοινωνικές διακρίσεις –όπως για παράδειγμα την ταξική προέλευση– οι οποίες επιδρούν ανασταλτικά στη μαθησιακή πρόοδο, θέτοντας στον πυρήνα των μέτρων τον εγκέφαλο των μαθητών/-τριών και ως εκ τούτου την ατομική ευθύνη. Επιπλέον, το 2020, ο Μπλανκέρ βασίστηκε στις ανακαλύψεις του ειδικού του εγκεφάλου, του Ντεάν, για τη βελτιστοποίηση των μεθόδων διδασκαλίας. Έτσι, δημοσίευσε έναν οδηγό 130 σελίδων που στάλθηκε σε όλους τους δασκάλους στη Γαλλία, σηματοδοτώντας την αρχή μιας νέας εποχής, αφού με τις εν λόγω μετρήσεις η νευροεπιστήμη τίθεται στην υπηρεσία της εκπαίδευσης.¹⁰⁸ Έτσι, διαμορφώνεται σταδιακά ένα τοπίο στο οποίο για μια ακόμη φορά η φτώχεια, η εξάρτηση, η εξαθλίωση, η ανεργία, η βία, η εγκληματικότητα, η ασθένεια και ο βίαιος θάνατος αποδίδονται στον βίο και στην ανεξέλεγκτη διαστροφική σεξουαλικότητά του εσωτερικού λιβιδινικού εχθρού και όχι στη ζωή που εξαθλιώνεται από μια αυταρχική (νεο)φιλελεύθερη εξουσία. Πιο απειλητικά, επανακωδικοποιείται η έννοια μιας πατριαρχικής ευγονικής αντίληψης, που επαναφέρει τον γιατρό, μύστη της επιστήμης του, σε «ηθικολόγο στηλιτευτή της κοινωνικής παθογένειας, και ως εκ τούτου σύμβουλο της πολιτικής εξουσίας και κοινωνικό αναμορφωτή».¹⁰⁹ Εξάλλου, όπως έχει υπογραμμίσει ο Φουκώ: «η εξουσία δεν είναι θεσμός, ούτε δομή, δεν είναι μια συγκεκριμένη δύναμη που κατέχουν μερικοί: είναι το όνομα που δίνουμε σε μια πολυσύνθετη κατάσταση σε μια δεδομένη κοινωνία».¹¹⁰ Έτσι, σε μια περίοδο που, όπως καίρια επισημαίνει ο Κόκκινος, βρισκόμαστε πλέον

108. <https://visio-nerf-rennes.com/2020/06/18/stanislas-dehaene-explique-la-neuropedagogie-a-jean-michel-blancher/>.

109. Γ. Κόκκινος, «Άξια» και «Ανάξια» Ζωή, *Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική*, ό.π.

110. Μ. Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. 1. Η δίψα της γνώσης*, ό.π., σ. 117.

στο τρίτο στάδιο της ευγονικής, κατά το οποίο το κράτος δεν διασφαλίζει απλώς τον έλεγχο στη σύναψη γάμου, στις γεννήσεις, στις στείρωσεις, αλλά πλέον στρέφεται στην πρόληψη των κληρονομικών και γενετικής αιτιολογίας ασθενειών, που προκύπτουν από χρωμοσωματικές ανωμαλίες και γονιδιακές μεταλλάξεις, με στόχο τη δημιουργία του υπερανθρώπινου, ή του μετα-ανθρώπινου. Για την επίτευξη του στόχου αυτού, όμως, καλείται να δημιουργήσει μια ανθρωπότητα με ικανότερα και ανθεκτικότερα όντα προικισμένα με τις καλύτερες διανοητικές, αισθητικές και ηθικές προδιαγραφές, κάτι που απαιτεί τη μετατροπή του ανθρωπιστή σε αρχαιοθέτη· ο εσωτερικός εχθρός κατασκευάζεται και μέσα από την πυρά. Έτσι, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι, όπως σημειώνει ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης, το 1989 η κυβέρνηση ΝΔ-ΣΥΝ αποφάσισε την καύση 17.500.000 ατομικών φακέλων κοινωνικών φρονημάτων που διατηρούσε η Ασφάλεια, υπό την επίκληση του φόβου της αναμόχλευσης των παθών, σε περίπτωση που οι φάκελοι δίνονταν στους δικαιούχους τους,¹¹¹ ενώ την ίδια περίοδο δημιουργούνται μνημεία, όπως των φυλακών Αβέρωφ, οι οποίες αρχικά ήταν σχολείο παραβατικότητας για τους ανήλικους τρόφιμους, στη συνέχεια φυλακές για τους κομμουνιστές/-τριες και, μετά τον Εμφύλιο, χώρος εγκλεισμού για εκατοντάδες συλληφθέντες άνδρες και γυναίκες. Αυτός ο χώρος γκρεμίστηκε το 1971 και πάνω του χτίστηκαν οι εγκαταστάσεις του Άρειου Πάγου. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι και στις μέρες μας διώκεται με μανία κάθε κοινωνιολογική ερμηνεία, μιας και οι queer αφηγήσεις των απαξιωμένων, των καταραμένων, των αιρετικών, των μαγισσών, των άγριων, των μαύρων, των φτωχών, των καλλιτεχνών, των «ανάπηρων», των «κίναιδων» και των τριβάδων, εδώ και τουλάχιστον τέσσερις αιώνες καταγράφονται μόνο από τον ειδικό του Δικαίου και της Ιατρικής, ενώ η νευρονομι-

111. Β. Καραμανωλάκης, *Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων*, ό.π.

κή καλείται να ερμηνεύσει τη γενετική προδιάθεση, με στόχο μια (υποτίθεται) πιο «δίκαιη/δημοκρατική» κοινωνία.

ΕΝ ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΙ: Η ΕΝΤΑΣΗ ΤΩΝ ΗΔΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΙΣΜΑ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΩΝ¹¹²

Στην έκδοση του 2014, στη σύνοψη του βιβλίου *Το γονίδιο του νόμου*, της Νιόνιας Βαλλιανάτου και του Φραγκίσκου Ραγκούση, διαβάζουμε ότι:

Η δικαστική νευροψυχολογία και η νομική καλούνται πλέον να αντιμετωπίσουν νέες προκλήσεις και να αποδείξουν την διασυνδεδετική τους συνεργασία, όχι μόνο μέσα στις αίθουσες των δικαστηρίων, αλλά και στην κατάθεση κοινών ερευνητικών προγραμμάτων, στην επεξήγηση και αιτιολογία της παραβατικής και επιθετικής συμπεριφοράς, στην θεραπευτική αντιμετώπιση αυτών που επιδεικνύουν σταθερά και χρόνια βίαιες αντιδράσεις. Η νομοθεραπευτική προσέγγιση και η νευρονομική συμβουλευτική, αποτελούν επιλογή αλλά και υποχρέωση, όλων όσων εμπλέκονται στο χώρο της δικαστικής, προκειμένου να διερευνήσουν την γενετική προδιάθεση του εγκλήματος, να κατανοήσουν την αιτιολογία της επιθετικότητας και να προλάβουν μελλοντικές πράξεις βίας. Το γονίδιο του νόμου συνυπάρχει με το γονίδιο της ηθικής, αλλά και με αυτό της παραβατικότητας. Αποτελεί λοιπόν ελεύθερη και συνειδητή επιλογή η αποκλίνουσα συμπεριφορά, ή το άτομο είναι γενετικά προσανατολισμένο στην επίδειξη βίας και το ρόλο του εκλυτικού αιτίου, αναλαμβάνουν εναλλακτικά οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, ή/και η ψυχολογική κατάσταση του ατόμου; Πόσο πραγματικά βίαιος είναι ο θύτης, σε ποιο βαθμό έχει ο ίδιος επηρεαστεί από την επιθετική του συμπεριφορά, με ποιο τρόπο βιώνει την δική του τραυματική εμπειρία; Τελικά, ποιον δικάζουμε στο εδώλιο του κατηγορουμένου: μια συνει-

112. Η φράση «η ένταση των ηδονών και το πείσμα των εξουσιών» είναι από τον Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. 1. Η δίψα της γνώσης*, ό.π., σ. 66.

δητή εγκληματική πράξη, ή μια αλλοιωμένη εγκεφαλική δραστηριότητα; Οι αίθουσες των δικαστηρίων δεν αποτελούν πλέον τον χώρο αντιπαράθεσης μεταξύ των δικαστών, των νομικών και των ειδικών της ψυχικής υγείας, αλλά ένα κοινό στάδιο επιστημονικής συνεργασίας και ανταλλαγής εποικοδομητικών απόψεων. Ο δικαστής είναι πλέον και θεραπευτής, ο νομικός είναι ενήμερος για τα νευροψυχολογικά ερευνητικά πρωτόκολλα και ο νευροψυχολόγος κατανοεί την νομική βάση των ευρημάτων του. Η Νευρονομική στον 21ο αιώνα αποτελεί την επιστημονική πρόκληση για όλους μας, και μας καλεί να δώσουμε απαντήσεις, αλλά και να διερευνήσουμε τα επαγγελματικά και προσωπικά μας όρια.¹¹³

Οι γραφές δεν πρέπει να μας ξεγελούν. Η εξουσία δεν πρέπει να μας ξελογιάζει. Εξάλλου, η «γραφή δεν υπήρξε ποτέ υπόθεση του καπιταλισμού. Ο καπιταλισμός είναι βαθιά αναλφάβητος», επισημαίνουν ο Ντελέζ και ο Γκουαταρί – αλλά θα προσθέσω ότι είναι λάτρης της αρχειοθέτησης. Έτσι, παρότι ο Ζορζ Κανγκιλέμ (Georges Canguilhem) είχε προσπαθήσει να μας προφυλάξει από μια επιστήμη που μετατρέπεται με όρους της Ιεράς Εξέτασης,

θεωρούμε πως είναι δυνατό να εξουδετερώσουμε το αποτέλεσμα ενός σφάλματος μεταβολισμού, παρέχοντας διαρκώς στον οργανισμό το προϊόν χημικής αντίδρασης που είναι απαραίτητο για την άσκηση μιας λειτουργίας, και το οποίο του στερεί μια ατελή αλυσίδα αντιδράσεων. Αλλά η εξισορρόπηση, εφ' όρου ζωής, του ελλείμματος ενός οργανισμού δεν είναι παρά διαιώνιση μιας οδυνηρής λύσης. Η πραγματική λύση μιας αίρεσης είναι η εκρίζωση [της ανάξιας ζωής].

Με δυο λόγια, «ονειρευόμαστε ένα κυνήγι των ετερόδοξων γονιδίων, μια γενετική ιερά εξέταση». Μια εξέταση, που μας δίνει ακόμη και το δικαίωμα να στερούμε

[στους] ύποπτους γεννήτορες την ελευθερία να σπέρνουν σε κάθε κοιλιά [...] Αυτά τα όνειρα, το γνωρίζου-

113. Νιόνια Βαλλιανάτου, Φραγκίσκος Ραγκούσης, *Το γονίδιο του Νόμου*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2014. Δικές μου οι ενισχύσεις.

με, δεν είναι μόνο όνειρα μερικών βιολόγων με άκρως ιδιόζουσες φιλοσοφικές πεποιθήσεις, αν μπορούμε να το πούμε έτσι. Είναι τα όνειρα που συνορεύουν [με τον Θαυμαστό Καινούργιο Κόσμο] του Aldous Huxley [μια εφιαλτική, προφητική ενατένιση ενός τέλει τεχνοκρατικά πολιτισμού μίας μελλοντικής κοινωνίας που βασίζεται στον φυσικό και ψυχολογικό καταναγκασμό], απ' όπου έχουν εξαλειφθεί τα ασθενή άτομα, οι ιδιαίτερες ασθένειές τους και οι γιατροί τους. Η ζωή ενός φυσικού πληθυσμού αναπαρίσταται σαν σάκος λοταρίας, όπου επαφίεται σε αξιωματούχους εξουσιοδοτημένους από την επιστήμη της ζωής να εξακριβώνουν την κανονικότητα των αριθμών που περιέχει, πριν επιτραπεί στους παίκτες να τους τραβήξουν για να συμπληρώσουν τις καρτέλες τους. Στη βάση αυτού του ονείρου υπάρχει η γενναιόδωρη φιλοδοξία ν' απαλλάξουμε τα αθώα και ανήμπορα έμβια όντα από το βαρύ φορτίο να αντιπροσωπεύουν τα σφάλματα της ζωής στο τέλος, όμως, βρίσκουμε την αστυνομία των γονιδίων συγκαλυμμένη από την επιστήμη των γενετιστών.¹¹⁴

Παρ' όλα αυτά, ο καπιταλισμός επανακωδικοποιεί και ευνοεί συνεχώς μια πλασματική κοινωνική δαρβινική ερμηνεία που λειτουργεί ως σημαίνον και δεν είναι άλλη πέρα από το ότι πρέπει να ανακαλυφθούν οι δυνάμεις εντός του ανθρώπου που τον οδηγούν στη βία. Για τον καπιταλισμό, δεν γίνεται κανένας λόγος. Η βία χτίζεται με αυθαίρετο τρόπο ως ερμηνεία, όπως είχε συμβεί τον 16ο αιώνα μέσα από τις απεικονίσεις του Τιοντορ ντε Μπρι (Theodor de Bry, 1528-1598), στο έργο του «Collected travels in the east indies and west indies» (1590-1634).¹¹⁵ Ο Ντε Μπρι, ενώ αρχικά παρουσιάζει τους πληθυσμούς που ανακαλύπτει ο Χριστόφορος Κολόμβος ως ειρηνικές φυλές, μετά το 1627, όπως εμφανίζονται οι δημοσιεύσεις του,

114. George Canguilhem, *Το Κανονικό και το Παθολογικό*, μτφρ. Γιώργος Φουρτούνης, Αθήνα, Νήσος, 2007, σ. 62-63.

115. Lauren Kilroy Ewbank, «Inventing “America,” The Engravings of Theodore de Bry», *SmartHistory*, <https://smarthistory.org/engravings-theodore-de-bry/> (ανακτήθηκε 20.9.2021).

αλλάζει η απεικόνισή τους. Για πρώτη φορά τους αναπαριστά ως κανίβαλους, έτοιμους να κατασπαράξουν τον πολιτισμένο Ευρωπαίο και να βιάσουν ακόμη και τις γυναίκες της φυλής τους. Είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι ο Ντε Μπρι δεν είχε επισκεφτεί ποτέ τις χώρες και τις φυλές για τις οποίες μιλούσε. Ωστόσο, η αφήγησή του για την εικόνα του πρωτογονισμού έγινε η κυρίαρχη, μέσα από τις απεικονίσεις αυτού του ανδρογυνισμού/γυνανδρισμού, που στη συνέχεια εντοπίστηκε και στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών κοινωνιών, μέσα από ένα αφήγημα αποικιοκρατικό, ρατσιστικό, ταξικό, σεξιστικό, που φτάνει στις μέρες μας και απαιτεί μια συνεχή επιτελεστικότητα σε όλα, κάτω από την καθοδήγηση ενός ηγεμονικού καθεστώτος αλήθειας-υγείας-παθολογίας και της ταξινόμησης της ζωής σε κανονική (άρρεν-θήλυ) και σε παθολογική (ίντερσεξ). Σε αυτό το πλαίσιο εξάλλου, το 2016 απαγορεύτηκε στο Athens Museum of Queer Arts (AMOQA) από το Ειρηνοδικείο Αθηνών να αναγνωριστεί ως σωματείο, με το επιχείρημα ότι «οι σκοποί και τα μέσα δεν είναι ξεκάθαρα, [και] φοβάται πως: “[...] υποκρύπτεται άλλου είδους σκοπός, όπως η διάδοση της ομοφυλοφιλίας και εμπορικός σκοπός” [...]».¹¹⁶ Επίσης, την ίδια χρονιά, απαγορεύτηκε η κοινοποίηση σε όλα τα σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του νομού Αττικής του προγράμματος του συνεδρίου «Η αγάπη δημιουργεί οικογένειες», που διοργάνωσε η ΜΚΟ Οικογένειες Ουράνιο Τόξο στην Αθήνα, λόγω του τίτλου της προφορικής ανακοίνωσης «Τι σχέση έχει η καύλα με όλα αυτά;».¹¹⁷ Επιπλέον, το 2017, από τον νόμο αναγνώρισης της ταυτότητας του φύλου αποκλείστηκαν τα ίντερσεξ υποκείμενα.¹¹⁸ Με δυο λόγια, είναι φανερό ότι μιλάμε για επανακωδικοποιημένες μορφές πειθάρχησης και καθυπότα-

116. Άσπα Χαλκίδου, «Σεξουαλικοί θεσμοί: Γονεϊκότητα και πολιτικές συγγενείες στην Ελλάδα», *Φεμινιστικά* 1 (2019), σ. 33-42.

117. Στο ίδιο.

118. Δήμητρα Τζανάκη, «Ο μύθος του Τειρεσία... πάντα επίκαιρος», *ΕΦΣΥΝ*, 10.10.2017.

ξης σε μια πατριαρχική αλήθεια, όπου ο ηγεμόνας καταφέρνει κάτω από την ομπρέλα της προόδου και της εξέλιξης της ψυχικής αρρενωπότητας, εγκράτειας, υπακοής, παραγωγικότητας, να καταπατά κάθε ανθρώπινη επιθυμία, σε μια αυτοκρατορική αναπαράσταση όπου η ανθρώπινη ευαλωτότητα συνδέεται με την ενστικτώδη παρορμητική ζωή, που εντοπίζεται κυρίως ανάμεσα στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και δημιουργεί (υποτίθεται) ψυχικά νοσήματα,¹¹⁹ καταλήγοντας στην ασθένεια και στον βίαιο θάνατο. Η θεραπεία, συνεπώς, είναι η καταστολή των ανθρώπινων επιθυμιών, μέσω της ψυχικής/ηθικής θεραπείας των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, εντός των ορίων του ηγεμονικού γαλαξία του καπιταλισμού. Έτσι, το σύνθημα «Υγεία, Καύλα και Επανάσταση» που χρησιμοποιήθηκε το 2008 στον τοίχο στα Εξάρχεια κόντρα σε ένα καθεστώς αλήθειας που ταυτίζει την καύλα και την επανάσταση με την ασθένεια μας θυμίζει μια άλλη ανάγνωση, εκεί όπου η καύλα και η επανάσταση είναι συνθήκη για την υγεία.

Η ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΑ ΣΚΟΤΩΝΕΙ

Στις 4 Απριλίου 2020, η εφημερίδα Kavalapost αναδημοσίευσε μια ανάρτηση από τη σελίδα Facebook του Ιερού Ναού Αγίας Βαρβάρας Καβάλας, στην οποία ο ιερέας του ναού κατέληγε στο συμπέρασμα ότι ο κορονοϊός είχε ωφελήσει την κοινωνία, καθώς εξαιτίας του (ή μάλλον χάρη σε αυτόν) σταμάτησαν μια σειρά από επικίνδυνες κατά τον ίδιο πρακτικές: τα «καρναβάλια», οι προ του Πάσχα πολυήμερες εκδρομές των μαθητών

119. Για μια πλούσια βιβλιογραφία πάνω σε αυτή τη θεματική βλ. Νάνσυ Παπαθανασίου, Όλγα Χρηστίδη (επιμ.), *Συμπερίληψη και Ανθεκτικότητα. Βασικές Αρχές Ψυχοκοινωνικής Στήριξης σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας, έκφρασης και χαρακτηριστικών φύλου*, Αθήνα, Gutenberg, 2020. Επίσης, Χλόη Κολύρη, Ιωάννης Ρήγας, «Ψυχανάλυση και κουίρ», στο Ν. Παπαθανασίου, Ό. Χρηστίδη (επιμ.), *Συμπερίληψη και Ανθεκτικότητα. Βασικές Αρχές Ψυχοκοινωνικής Στήριξης*, ό.π., σ. 403-423.

(«που δημιουργούσαν τριβές και συγκρούσεις στις χριστιανικές οικογένειες και ήταν αφορμή ηθικών παραπτώματων για τους νέους»), οι σχολικές τάξεις (έτσι η εκπαίδευση από το σπίτι, αίτημα πολλών χριστιανών γονέων στο παρελθόν, έγινε πραγματικότητα), οι διαφυλικές εβδομάδες και η εκπαίδευση γύρω από τη σεξολογία, η σχεδόν βλάσφημη προσέλευση στη Θεία Κοινωνία (όπου ανεύθυνοι δάσκαλοι οδηγούσαν μαζί με τα χριστιανόπαιδα τους αβάπτιστους αλλοδαπούς μαθητές να κοινωνήσουν στις Λειτουργίες), οι μοιχείες, η πορνεία και η προϊούσα ανηθικότητα σε όλες τις ηλικίες με τη συχνή αλλαγή ερωτικών συντρόφων, τα μπαράκια και τα κλαμπ, τα gay pride και η θρασύτητα της αμαρτίας.¹²⁰

Η ερμηνεία της πανδημίας αποδιδόταν για μια ακόμη φορά στην ατομική ευθύνη, στο πάθος αυτών των λιβιδινικών όντων, κάτω από το βάρος της πανδημίας, επανακωδικοποιώντας έναν πατριαρχικό, αποικιοκρατικό, ταξικό επιστημονικό λόγο, γύρω από την υπέρμετρη σεξουαλικότητα της εκθηλυμένης, λιβιδινικής ζωής. Ένα καθεστώς αλήθειας πάνω στο οποίο στον Μεσοπόλεμο το πατριαρχικό καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά, εξάλλου, είχε έρθει να θεραπεύσει μέσα από τον Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό και το Νέο Κράτος: την καύλα του λιβιδινικού πληθυσμού. Σε αυτό το πλαίσιο και στις μέρες μας, η ατομική ευθύνη αποτελεί ένα βασικό εργαλείο στην ερμηνεία της κρίσης, όπως για παράδειγμα της πανδημίας, ενώ τα ευρωπαϊκά κράτη κάνουν ό,τι μπορούν λιγότερο για να στηρίξουν τη δημόσια υγεία, τη δημόσια παιδεία, τον λαό με μέτρα αντιμετώπισης της φτώχειας, επενδύοντας όλο και περισσότερο στην κατασκευή του άτρωτου υποκειμένου, του ψυχικά ανδρείου, που μπορεί και προοδεύει κάτω από τις όποιες συνθήκες. Σε αυτό το πατριαρχικό καθεστώς ερμηνείας της αιτίας των κρί-

120. Δήμητρα Τζανάκη, «Η πατριαρχική διαχείριση της πανδημίας», *Marginalia*, 4.7.2020, <https://marginalia.gr/arthro/i-patriarchiki-diacheirisi-tis-pandimias/> (ανακτήθηκε 29.8.2020).

σεων, η αστυνόμευση επανέρχεται, με το έγκλημα να εντοπίζεται αποκλειστικά στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και την αστυνομία να γίνεται ο κρατικός θεσμός που μετατρέπεται, σε κάτι «υπερφυσικό». Επιπλέον, δεν είναι τυχαίο ότι τον Ιούνιο του 2020 με τη «Μεγάλη Επανεκκίνηση» ξεκινά μια εποχή που δεν στοχεύει στην παγκόσμια βιωσιμότητα ούτε στην «κοινωνική δικαιοσύνη», αλλά σε ένα υψηλότερο καθεστώς τεχνολογικής πραγματικότητας με στόχο την εξουσία της παγκόσμιας οικονομικής τάξης με βασικό εμπνευστή το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ (World Economic Forum) και τον ιδρυτή του Κλάους Σουάμπ (Klaus Schwab) – κάτι που συνιστά την απασφάλιση της θανάτωσης των κοινών αγαθών όπως υγεία, εκπαίδευση, ελευθερία, ενώ για την ανάπτυξη αυτών των μέτρων βλέπουμε όσο ποτέ την ανάπτυξη της αστυνομικής βίας. Σχετικά με τη βία αυτή, ο Μίκαελ Λεβί, η Ελένη Βαρίκα και η Σόνια Χέρτσμπρουκ-Νταγιάν, στο πρόσφατο άρθρο τους, «Ο Μαξ Βέμπερ, θύμα αστυνομικής βίας», επισημαίνουν πως, στη Γαλλία του Μακρόν, μετράμε «τρεις νεκρούς, πέντε κομμένα χέρια, 28 βγαλμένα μάτια και 341 σοβαρούς τραυματισμούς στο κεφάλι». Εδώ και εξήντα χρόνια, από το 1962, και κάτω από διάφορες κυβερνήσεις της δεξιάς, του κέντρου ή της αριστεράς, δεν είχαμε δει τίποτα παρόμοιο στη γειτονική Γαλλία.

Σε αυτό το πλαίσιο, στο συνέδριο με θέμα «Το Σύστημα Υγείας στην COVID-19 και στη μετά-COVID-19 εποχή», ο Κυριάκος Μητσοτάκης κατέληξε: «Ως προς την ψυχική υγεία, ξέρουμε ότι οι ασθένειες του μέλλοντος δεν θα είναι κατ' ανάγκη οι ίδιες με τις ασθένειες του παρελθόντος. Είναι ένα ζήτημα το οποίο με απασχολεί πάρα πολύ, το ζήτημα της ψυχικής υγείας σε όλες τις εκφάνσεις, ξεκινώντας από τα παιδιά, τους εφήβους και μετά προχωρώντας στους ενήλικες. Έχουμε ένα πολύ συγκροτημένο σχέδιο και μια πολύ καλή ομάδα η οποία δουλεύει τα ζητήματα ψυχικής υγείας, αλλά ένα από τα ζητήματα γύρω από αυτήν τη συζήτηση αφορά και τη δυνατότητά μας να μιλάμε ανοιχτά και δημόσια γύρω από ζητήματα τα

οποία εδώ και πάρα πολλά χρόνια τα θεωρούσαμε στη χώρα μας ταμπού». Εν ολίγοις, είμαστε στην εποχή της επανέναρξης του καπιταλισμού, όπου ο εχθρός γίνεται αυτή η ψυχικά και μητριάρχικά ευάλωτη ζωή, που ζει στο παραλήρημα και για αυτό υπόκειται αυτή τη βία του κράτους, σε μια προσπάθεια μιας υποτιθέμενης αναμόρφωσης. Ο Κόκκινος μας προκαλεί να αναλογιστούμε πόσο ο ρόλος του γιατρού σε κοινωνικό θεραπευτή και εθνικό αναμορφωτή, όπως διαμορφώθηκε και στις μεταπολεμικές κοινωνίες, ταυτίζεται με τον ρόλο του Δαμαστή, όπως μας τον δίνει στο ποίημα του ο Ζμπίγκνιεβ Χέρμπερτ (Zbigniew Herbert, 1924-1998):¹²¹

*Στην πραγματικότητα ήμουν ένας λόγιος ένας κοινωνικός
αναμορφωτής*

το αληθινό μου πάθος η ανθρωπομετρία

*επινόησα ένα κρεβάτι στις διαστάσεις του τέλειου
ανθρώπου*

*το συνέκρινα με τους ταξιδιώτες που έπεφταν στα
χέρια μου*

*ήταν δύσκολο ν' αντισταθώ στον πειρασμό –το ομολογώ–
να τεντώνω άκρα να κόβω πόδια*

*οι ασθενείς πέθαιναν αλλά όσο περισσότεροι χάνονταν
τόσο ήμουν βέβαιος πως η έρευνά μου ήταν σωστή*

*ο σκοπός ήταν ευγενής η πρόοδος απαιτεί θύματα
ποθούσα να καταργήσω τη διαφορά ανάμεσα στο
υψηλό και στο χαμηλό*

*ήθελα να δώσω ένα και μόνο σχήμα στην αηδιαστικά
ποικιλόμορφη ανθρωπότητα*

*δεν παραιτήθηκα ποτέ από την προσπάθεια να κάνω
τους ανθρώπους ίσους [...]*

*τη ζωή μου την πήρε ο Θησέας ο φονιάς του αθώου
Μινώταυρου*

αυτός που βγήκε από τον λαβύρινθο με το κουβάρι

121. Γ. Κόκκινος, «Άξια» και «Ανάξια» Ζωή. Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική, ό.π., σ. 216.

νήμα μιας γυναίκας
ένας τσαρλατάνος όλος κόλπα χωρίς αρχές ή όραμα
μέλλοντος
έχω τη βάσιμη ελπίδα πως άλλοι θα συνεχίσουν τις
προσπάθειές μου
και θα ολοκληρώσουν το έργο που με τόση τόλμη
έβαλα εμπρός.¹²²

Εν κατακλείδι, σε μια περίοδο κατά την οποία με σαφή τρόπο ο όρος «queer» προσπαθεί εκ νέου να ενσωματωθεί από τον ίδιο τον καπιταλισμό, αλλάζοντας την κατεύθυνση στην κίνηση και περιορίζοντας την όποια δυνατή ερμηνεία της αλήθειας μόνο από τους ειδικούς, με ένα κράτος που η αστυνομία μετατρέπεται σε επιστημονική:

Με την πλήρη και κύρια σημασία που δινόταν σε τούτη τη λέξη – όχι καταστολή της αταξίας, αλλά νοικοκυρεμένη αύξηση, με τη σύνεση των κανονισμών της, της εσωτερικής ισχύος του Κράτους, και επειδή η ισχύς αυτή συνίσταται όχι μόνο στη Δημοκρατία γενικά και στο καθένα από τα μέλη της, αλλά και στις ικανότητες και τα ταλέντα όλων εκείνων που της ανήκουν, έπεται ότι η «αστυνομία» οφείλει ν' ασχολείται ολοκληρωτικά μ' αυτά τα μέσα και να τα κάνει να υπηρετούν την κοινή ευημερία. Αυτό όμως δεν μπορεί να το πετύχει παρά μόνο μέσω της γνώσης που κατέχει σχετικά με τα διάφορα τούτα πλεονεκτήματα. Αστυνόμηση του σεξ: δηλαδή όχι σκληρότητα μιας απαγόρευσης, αλλά ανάγκη να ρυθμίζεται το σεξ με χρήσιμες και δημόσιες λογικές εξηγήσεις.¹²³

Ας κλείσουμε με μια επισήμανση της Κατερίνας Μάτσα: «πιστεύω ακράδαντα ότι αξίζει να πιστεύει κανείς στην ουτοπία, να παλεύει γι' αυτό που δεν υπάρχει ακόμα αλλά είναι ορατό, και ότι τις λύσεις για μια ανοιχτότερη και δικαιότερη

122. Στο ίδιο, σ. 58.

123. Μ. Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. Η δίψα της γνώσης*, ό.π., σ. 36.

κοινωνία, για μια ανθρώπινη, αξιοπρεπή ζωή για τον καθένα μπορούν να τη δώσουν μόνο οι από κάτω». ¹²⁴ Έτσι, ας φροντίσουμε το σύνθημα του 2008 να γραφτεί στα εξώφυλλα των βιβλίων: «Υγεία, Καύλα και Επανάσταση», διεκδικώντας τον σεβασμό στην ανθρώπινη ζωή σε όλο της το φάσμα. Τα κεφάλαια σε αυτή την ενότητα στοχεύουν να προσφέρουν μιαν άλλη ανάγνωση, από τα «κάτω», σύμφωνα με την οποία δεν ευθύνεται η ανθρώπινη καύλα για την εξαθλίωση, αλλά ο καπιταλισμός.

124. <https://www.facebook.com/genderpanteion/> (ανακτήθηκε Δεκέμβριος 2021).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΟΥ ΓΟΝΙΔΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΓΕΝΩΜΑΤΟΣ: ΓΟΝΙΔΙΑ ΚΑΙ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑ

Ουρανία Γεωργοπούλου

«Μωρό μου, γεννήθηκα έτσι».¹

[...] Ποιος ξέρει γιατί είναι ομοφυλόφιλος; Ποιος ξέρει γιατί διαλέγει αυτή ή εκείνη τη στάση για να κάνει έρωτα; Η ομοφυλοφιλία ας πούμε πως μου επιβλήθηκε όπως και το χρώμα των ματιών μου και ο αριθμός των ποδιών μου. [...] Για να μιλήσω πιο απλά, αναγκάστηκα να τα βγάλω πέρα με την ομοφυλοφιλία μου, να τη συνηθίσω, ξέροντας πολύ καλά συνάμα πως ήταν κάτι που αποδοκίμαζε η κοινωνία. [...]»²

Ως όρος η λέξη «ομοφυλοφιλία» είναι σχετικά πρόσφατη. Ο Ντέιβιντ Χάλπεριν επισημαίνει ότι εμφανίστηκε για πρώτη φορά στα γερμανικά (Homosexualität) σε ένα φυλλάδιο που δημοσιεύθηκε στη Λειψία το 1869 και μπήκε στην αγγλική γλώσσα δύο δεκαετίες αργότερα.³

1. «Born this way», τραγούδι της Lady Gaga.

2. Απόσπασμα από συνεντεύξεις του Ζαν Ζενέ (Jean Genet) στο *Playboy* 4 (Απρίλιος 1964), σ. 15-53 και στην *Die Zeit* 8 (13.2.1976), σ. 35-37. Την τελευταία αυτή συνέντευξη συνέχισε και συμπλήρωσε ο Χούμπερτ Φίχτε (Hubert Fichte) στο βιβλίο του *Jean Genet*, στη σειρά «Portrait», ηλεκτρονική πηγή: https://www.lifo.gr/articles/anagnoseis_articles/164311/zan-zene-oi-aggeloi-ki-ego-eimaste-eksisoy-ftoxoi (ανακτήθηκε 2.6.2020). Προφανώς, ο Ζενέ, όντας ο ίδιος μέσα στην προβληματική, διατυπώνει μια άποψη που εκφράζει σαφώς ενός βαθμού βιολογικοποίησης της σεξουαλικότητας.

3. David Halperin (1952-): Ειδικός σε μελέτες φύλου και έμφυλες μειονότητες. Είναι ο συνιδρυτής του *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, και συγγραφέας πολλών βιβλίων, συμπεριλαμβανομένων των *Before Pastoral*

Τις τελευταίες δεκαετίες υποστηρίχθηκε ότι η ομοφυλοφιλία είναι αποτυπωμένη στη βιολογική ταυτότητα του ατόμου και εν μέρει καθορισμένη από τη γενετική. Ωστόσο, οι αποδείξεις για τα πραγματικά «gay γονίδια» ήταν και παραμένουν ακόμα έωλες και αόριστες. Για τους βιολόγους και τους νευροεπιστήμονες οι λέξεις «sex» και «gender» σημαίνουν πολύ διαφορετικά πράγματα: το «sex» είναι βιολογικός όρος με βάση τα χρωμοσώματα και τα γεννητικά όργανα, ενώ ο όρος «gender» (= κοινωνικό φύλο) έχει κοινωνικοπολιτισμική συνιστώσα και συνεπάγεται διαφορετικές προσλήψεις ή απόψεις και συμπεριφορές, με βάση την αντίληψη της κάθε κοινωνίας και εποχής. Το φύλο για τη βιολογία (sex) είναι πολύσημος όρος, παρά τον απλό δυϊσμό που προτείνει ο αμφιγονικός μηχανισμός αναπαραγωγής, και επομένως δύσκολα υιοθετείται ένας ορισμός με αμιγώς βιολογικά κριτήρια. Από τους μονοκύτταρους οργανισμούς μέχρι τον άνθρωπο, διαφορετικές εξελικτικές πιέσεις οδήγησαν στην εδραίωση του φυλετικά διμορφικού μοντέλου, με αναρίθμητες όμως εξαιρέσεις που δεν συνάδουν με αυτό το πρότυπο. Στον άνθρωπο, η ύπαρξη των «intersex» υποκειμένων, δηλαδή ατόμων με μη τυπικά αρσενικά ή θηλυκά χαρακτηριστικά φύλου, ήταν γνωστή στους περισσότερους πολιτισμούς από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας και πολλές φορές συνοδευόταν από προκαταλήψεις, απομόνωση και στιγματισμό.⁴ Εξάλλου, η αναστροφή φύλου είναι ένα φαινόμενο που συναντάται ενίοτε στο ζωικό βασίλειο. Πρόσφατες έρευνες των νευροεπιστημόνων υποστηρίζουν την άποψη ότι το φύλο αφήνει το επιγενετικό αποτύπωμά του στον εγκέφαλο.

(1983) και *One Hundred Years of Homosexuality* (1990). Ίσως ν' αξίζει να σημειωθεί ότι η αναφορά παραπέμπει στον Καρλ Χάινριχ Ούρλιχς (Karl Heinrich Ulrichs, 1825-1895).

4. Φίλιππος Λοράνδος, «Η πολυσημία του βιολογικού φύλου και το φαινόμενο ίντερσεξ. Βιοηθικοί προβληματισμοί από τη σκοπιά της αυτοδιάθεσης του προσώπου», *Βιοηθικά* 5/2 (Σεπτέμβριος 2019), σ. 30-35.

ΚΥΡΙΑΡΧΑ ΓΟΝΙΔΙΑ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ ΕΠΙΓΕΝΩΜΑ ΣΕ ΡΥΘΜΟΥΣ TANGO

Τον Αύγουστο του 2020 βλέπει το φως της δημοσιότητας η ανασκόπηση του Ζακ Μπαλταζάρ με τίτλο «Προτίμηση σεξουαλικού συντρόφου σε ζώα και ανθρώπους»,⁵ η οποία υπογραμμίζει αφενός τον ρόλο της πρώιμης δράσης της τεστοστερόνης στην οργάνωση των διαφορών φύλου στον εγκέφαλο και στη συμπεριφορά τόσο των ζώων όσο και των ανθρώπων και αφετέρου επισημαίνει ότι ο ανθρώπινος σεξουαλικός προσανατολισμός είναι εν μέρει κληρονομικός, αλλά, ταυτόχρονα, επηρεάζεται από πολλαπλά γονίδια. Οι όρχεις παράγουν ένα στεροειδές ανδρογόνο, την τεστοστερόνη, για μια σύντομη περιγεννητική περίοδο, και αυτή η ορμονική έκθεση είναι υπεύθυνη για την αρρενοποίηση των εξωτερικών γεννητικών οργάνων και άλλων σωματικών διαφορών. Η τεστοστερόνη εισέρχεται επίσης στον αναπτυσσόμενο εγκέφαλο και δρα μέσω των ανδρογονικών υποδοχέων ή έπειτα από αρωματοποίηση⁶ του οιστρογόνου, πάλι μέσω των ίδιων υποδοχέων, για να προκαλέσει διμορφική ανάπτυξη ορισμένων περιοχών του εγκεφάλου κατ'αντιστοιχία με τη διαφοροποίηση των εσωτερικών και εξωτερικών γεννητικών οργάνων. Η έρευνα αυτή υποστηρίζει ότι υπάρχουν σημαντικά στοιχεία που καταδεικνύουν τα βιολογικά/γενετικά παρά τα κοινωνικά αίτια ως υπεύθυνα για την ομοφυλοφιλική συμπεριφορά και ότι η συχνότητα της ανδρικής ομοφυλοφιλίας αυξάνεται κατά 33% για κάθε μεγαλύτερο αδερφό.

Είχε προηγηθεί στις 9 Αυγούστου 2019 η δημοσίευση στο έγκριτο επιστημονικό περιοδικό *Science*⁷ μιας μελέτης που

5. Jacques Balthazart, «Sexual Partner Preference in animals and humans», *Neurosci Biobehav Rev.* 115 (2020), σ. 34-47.

6. Η αρωματοποίηση είναι μια χημική διαδικασία.

7. Andrea Ganna, Karin J. H. Verweij, Michel G. Nivard, Robert Maier κ.ά., «Large-scale GWAS reveals Insights into the Genetic Architecture of Same-sex Sexual Behavior», *Science* 365/6456 (2019), eaat7693.

βασίζοταν στην ανάλυση των γονιδιωμάτων 500.000 ανθρώπων και υποστήριζε ότι κανένα γονίδιο δεν έχει σημαντική επίδραση στη σεξουαλική συμπεριφορά. Ο ερευνητής Αντρέα Γκάνα (Andrea Ganna), γενετιστής στο Broad Institute στο Κέιμπριτζ της Μασαχουσέτης, και οι συνεργάτες του κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι οι γενετικοί παράγοντες ευθύνονται σε ποσοστό μόνο 8-25% της ομοφυλοφιλικής συμπεριφοράς. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει πως «Δεν υπάρχει gay γονίδιο». Η μελέτη πραγματοποιήθηκε από την UK Biobank και την εταιρεία γονιδιακών μελετών 23andMe. Από τους 68.500 εγγεγραμμένους στην εταιρεία γονιδιακών μελετών ζητήθηκε να δηλώσουν εάν έχουν αποκλειστική ερωτική σχέση με άτομο του ίδιου φύλου ή και με άλλα άτομα, διαφορετικού φύλου. Οι ερευνητές των πανεπιστημίων του Χάρβαρντ και του MIT, μετά την επεξεργασία των στοιχείων, συμπέραναν ότι ο γενετικός παράγοντας ευθύνεται σε ποσοστό 8-25% για την ομοφυλοφιλική συμπεριφορά. Πέντε συγκεκριμένοι αυτοσωμικοί γονιδιακοί τόποι⁸ διαπιστώθηκε ότι σχετίζονται με την ομοφυλοφιλική συμπεριφορά, συμπεριλαμβανομένου και ενός ο οποίος συνδέεται με την όσφρηση. Είχε προηγηθεί η μελέτη σε αρσενικά δίδυμα από τους Ερίκ Βιλέν (Eric Vilain) και Τακ Νγκουν (Tuck Ngun) το 2015 με τίτλο «Ένα νέο προγνωστικό μοντέλο σεξουαλικού προσανατολισμού με χρήση επιγενετικών δεικτών», που είχε ανακοινωθεί στην ετήσια συνάντηση της Αμερικανικής Εταιρείας Ανθρώπινης Γενετικής (ASHG) στη Βαλτιμόρη, στο Μέριλαντ,⁹ επιχειρώντας να εξηγήσει το παράδοξο φαινόμενο μονοζυγωτικών διδύμων που διαφέρουν

8. Τα αυτοσωμικά χρωμοσώματα είναι τα χρωμοσώματα που είναι μορφολογικά ίδια στα αρσενικά και θηλυκά άτομα. Ο άνθρωπος διαθέτει 22 ζεύγη αυτοσωμικών χρωμοσωμάτων.

9. T. C. Ngun, W. Guo, N. M. Ghahramani, K. Purkayastha, D. Conn, F. J. Sanchez, S. Bocklandt, M. Zhang, C. M. Ramirez, M. Pellegrini, E. Vilain, «A Novel Predictive Model of Sexual Orientation Using Epigenetic Markers», ανακοίνωση στο American Society of Human Genetics, 65ο ετήσιο συνέδριο, Οκτώβριος 6-10, Βαλτιμόρη, 2015.

στον σεξουαλικό προσανατολισμό. Οι ερευνητές είχαν υποστηρίξει στην παρουσίασή τους ότι στο ζωικό βασίλειο, αν και πάνω από το 95% του γενικού πληθυσμού είναι ετεροφυλόφιλο, ένα μικρό αλλά σημαντικό ποσοστό ατόμων (3-5%) είναι ομοφυλόφιλο. Κατέγραφαν επιγενετικές αλλαγές, χημικές τροποποιήσεις του ανθρώπινου γονιδιώματος, όπως η μεθυλίωση, που μεταβάλλουν τη γονιδιακή δραστηριότητα χωρίς αλλαγή στην αλληλουχία DNA και επιχειρηματολογούσαν υπέρ μιας σημαντικής επιρροής στον σεξουαλικό προσανατολισμό. Η υπόθεση εργασίας βασιζόταν στο γεγονός ότι τα κληρονομικά σήματα που επηρεάζουν την ευαισθησία του εμβρύου στην τεστοστερόνη –όσο βρίσκεται μέσα στη μήτρα– μπορεί να «ανδροποιήσουν» τον εγκέφαλο των κοριτσιών και να «θηλυκοποιήσουν» αυτόν των αγοριών, οδηγώντας στη συνέχεια σε μια έλξη για το ίδιο φύλο. Το μοντέλο βασιζόταν σε πρότυπα μεθυλίωσης σε 140.000 περιοχές στο DNA 37 ζευγαριών αρσενικών μονοζυγωτικών διδύμων που ήταν «ασύμβατα» –δηλαδή ο ένας ήταν ομοφυλόφιλος και ο άλλος όχι– και 10 ζευγαριών που ήταν και οι δύο ομοφυλόφιλοι και χρησιμοποιήθηκε ως πληθυσμός ελέγχου.¹⁰ Αυτά τα νέα εργαστηριακά ευρήματα του Ερίκ Βιλέν στο Πανεπιστήμιο του Λος Άντζελες

10. Ο Ερίκ Βιλέν είναι γιατρός γνωστός για τις ανακαλύψεις του στους τομείς των διαταραχών/διαφορών στην ανάπτυξη των φύλων (Disorders/Differences of Sex Development – DSDs) και της ιατρικής ακρίβειας. Είναι διευθυντής του Κέντρου Έρευνας Γενετικής Ιατρικής στο Εθνικό Ιατρικό Κέντρο Παιδιών και πρόεδρος του Τμήματος Γονιδιωματικής και Ιατρικής Ακρίβειας στη Σχολή Ιατρικής και Επιστημών Υγείας του Πανεπιστημίου George Washington από το 2017. Είναι μέλος του συμβουλίου που αποφασίζει για την επιλογή των επιστημονικών συμβούλων του Εθνικού Ινστιτούτου Υγείας και Ανάπτυξης του Παιδιού (NICHD). Είναι γνωστός για την έρευνά του σχετικά με τους μοριακούς μηχανισμούς των DSDs, αλλά και τις βιολογικές βάσεις της διαφοροποίησης του φύλου. Εκτός από τα DSDs, ένα σημαντικό κομμάτι της έρευνάς του αφορά τις διαφορές φύλου στον εγκέφαλο, τη βιολογία του σεξουαλικού προσανατολισμού και την ταυτότητα του φύλου. Ο Βιλέν περιγράφεται ως «ένας από τους σημαντικότερους ειδικούς στον κόσμο σχετικά με τους γενετικούς καθοριστικούς παράγοντες των DSDs» στο επιστημονικό περιοδικό *Nature*. Εργάστηκε στο Institut Pasteur, στο Πανεπιστήμιο Pierre et Marie Curie και στο UCLA.

είναι «συναρπαστικά» και «παραγνωρισμένα», όπως έγραφε ο Γουίλιαμ Ράις (William Rice), εξελικτικός γενετιστής στη Σάντα Μάρμπαρα στην Καλιφόρνια, συμφωνώντας και αυτός ότι η επιγενετική κατέχει σημαντικό ρόλο στον σεξουαλικό προσανατολισμό, άποψη την οποία είχε υποστηρίξει ήδη από το 2012.¹¹ Είχε ήδη δημιουργηθεί μεγάλος θόρυβος με αφορμή την εργασία του γενετιστή Ντιν Χέιμερ (Dean Hamer) το 1993 στο Εθνικό Κέντρο Καρκίνου των ΗΠΑ για τα «gay γονίδια», η οποία ανέφερε ότι ένα ή περισσότερα γονίδια για την ομοφυλοφιλία εδράζονται στο Xq28, στον μακρύ βραχίονα του Χ χρωμοσώματος.¹² Η ανακάλυψη πήρε μεγάλη δημοσιότητα και η είδηση έγινε πρωτοσέλιδο σε πολλές εφημερίδες και περιοδικά, αλλά τα ευρήματα στη συνέχεια αμφισβητήθηκαν από άλλες ομάδες.

Στο Ινστιτούτο Francis Crick του Λονδίνου, το 2018, ο βρετανός καθηγητής Ρόμπιν Λαβέλ Μπατζ (Robin Lovell-Badge) και οι συνεργάτες του μετέτρεψαν αρσενικά ποντίκια σε θηλυκά, ύστερα από παρεμβάσεις στο γονιδίωμά τους, αφαιρώντας ορισμένα τμήματα του DNA τους, και δήλωσαν σχετικά ότι «για πρώτη φορά δείξαμε ότι είναι δυνατή η αντιστροφή του φύλου αλλάζοντας μια μη κωδικοποιητική περιοχή του DNA. Πιθανότατα αυτή η περιοχή Ehh13 σχετίζεται με τις ανθρώπινες διαταραχές ανάπτυξης του φύλου και θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να διαγνωσθούν μερικές τέτοιες περιπτώσεις». Τουλάχιστον οι μισές διαταραχές ανάπτυξης του φύλου στους ανθρώπους έχουν ανεξήγητες γενετικές αιτίες, σύμφωνα με τους επιστήμονες. «Η έως τώρα ανάλυση αυτών των ασθενών έχει επικεντρωθεί στα γονίδια που κωδικοποιούν πρωτεΐνες,

11. William R. Rice, Urban Friberg, Sergey Gavrilets, «Homosexuality as a consequence of epigenetically canalized sexual development», *Q. Rev Biol.* 87/4 (2012), σ. 343-368.

12. Dean Hamer, Peter Copeland, *The Science of Desire: The Search for the Gay Gene and the Biology of Behavior*, Νέα Υόρκη, Simon and Schuster, 1994.

αγνοώντας τα μέρη του γονιδιώματος που ελέγχουν τη δραστηριότητα αυτών των γονιδίων», δήλωσε ο βρετανός βιολόγος.¹³

Η βιολόγος Τζόαν Ραφγκάρντεν (Joan Roughgarden) πρότεινε να ορίζεται το φύλο απλώς ως «η εμφάνιση, η συμπεριφορά και η ιστορικότητα ενός “sexed body”». ¹⁴ «Δεν υπάρχει συγκεκριμένο γονίδιο της ομοφυλοφιλίας» και είναι «αδύνατο να προβλέψεις τη σεξουαλική κατεύθυνση ενός ανθρώπου από το γονιδιωματά του», λέει από τη δική του πλευρά ο Μπέντζαμιν Νιλ (Benjamin Neale), καθηγητής Γενετικής στο Γενικό Νοσοκομείο της Μασαχουσέτης. Αλλά ακόμη πιο ουσιαστική είναι η άποψή του ότι «δεν το κάνω αυτό για να καταλάβω καλύτερα τον εαυτό μου, αλλά γιατί θεωρώ ότι η πληρέστερη κατανόηση θεμάτων όπως η ομοφυλοφιλική συμπεριφορά μπορεί να οδηγήσει σε μείωση του στιγματισμού». ¹⁵

Η ΔΥΣΚΟΛΗ ΣΥΝΥΠΙΑΡΕΗ: ΙΑΤΡΙΚΗ-ΒΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ

Η αναζήτηση της βιολογικής βάσης του σεξουαλικού προσανατολισμού δεν είναι πρόσφατο εγχείρημα. Ήδη από 1900 ο Μάγκνους Χίρσφελντ¹⁶ επέκρινε την παραδοσιακή ιατρική

13. Nitzan Gonen, Chris Futtner, Sophie Wood, Alexandra Garcia-Moreno, Isabella Salamone, Sheila Samson, Ryohei Sekido, Francis Poulat, Danielle Maatouk, Robin Lovell-Badge, «Sex reversal following deletion of a single distal enhancer of Sox9», *Science* 360/6396, σ. 1469-1473.

14. Joan Roughgarden, *Evolution's Rainbow: Diversity, Gender, and Sexuality in Nature and People*, University of California Press, 2014, σ. 27.

15. <https://www.wbur.org/commonhealth/2019/08/30/broad-institute-same-sex-genome-research> (ανακτήθηκε: Δεκέμβριος 2019).

16. Μάγκνους Χίρσφελντ (Magnus Hirschfeld, 1868-1935). Σπούδασε ιατρική στο πανεπιστήμιο του Βερολίνου και ειδικεύτηκε στη σεξολογία. Το 1919, ο Χίρσφελντ ίδρυσε το Ινστιτούτο για τη Σεξουαλική Επιστήμη στο Βερολίνο, το οποίο έγινε ένα από τα μεγαλύτερα διεπιστημονικά κέντρα σεξουαλικής έρευνας. Είχε την υποστήριξη σημαντικών προσωπικοτήτων, όπως οι Άλμπερτ Αϊνστάιν, Ρί-

κατηγοριοποίηση που επικρατούσε για τον ερμαφροδιτισμό, τον ανδρογυνισμό, την ομοφυλοφιλία και την παρενδυσία ως ασθενειών, εκφυλισμένων καταστάσεων ή διαστρεβλώσεων. Γράφει το 1910: «Για έναν βιολόγο εκπαιδευμένο στις θεωρίες του Δαρβίνου», η παθολογικοποίηση της σεξουαλικότητας των ενδιάμεσων σταδίων ήταν μια «αβάσιμη άποψη». Ο Χίρσφελντ υποστήριζε σθεναρά ότι «όλα τα ενδιάμεσα φύλα» πρέπει να αναγνωρίζονται ως «σεξουαλικές ποικιλίες» παρόμοιες με την ποικιλία των ειδών στη φύση. Τα επιχειρήματα αυτά βασίζονται στις επιστημονικές θεωρίες της γενετικής και των ορμονών, από τα σημαντικότερα θέματα στην ιατρική και τη βιολογία των αρχών του 20ού αιώνα. Αυτό τον οδήγησε να υποστηρίξει ότι η σεξουαλικότητα και το κοινωνικό φύλο ήταν φυσικά προκαθορισμένα. Το ενδιαφέρον στοιχείο στην περίπτωση του Χίρσφελντ είναι ότι η βιολογικοποίηση της σεξουαλικότητας στρατευόταν στην υπηρεσία του αποστιγματισμού και της χειραφέτησης των ομοφυλόφιλων. Προκειμένου να αποδείξει ότι υπάρχει σωματική διαφορά μεταξύ ομοφυλόφιλων και ετερόφυλων, πραγματοποίησε ανθρωπολογικές μετρήσεις. Ο Άρτουρ Βάιλ,¹⁷ συνάδελφος του Χίρσφελντ στο Institut für Sexualwissenschaft, δημοσίευσε αυτά τα αποτελέ-

χαρντ φον Κραφτ-Έμπινγκ και Τόμας Μαν (Thomas Mann). Ωστόσο, έκλεισε με την άνοδο των ναζί το 1933, και η βιβλιοθήκη αλλά και τα αρχεία του κάηκαν.

17. Άρτουρ Βάιλ (Arthur Weil, 1887-1969). Ήταν κτηνίατρος και γιατρός ενδοκρινολόγος. Ο Βάιλ ήρθε στο Institut für Sexualwissenschaft το 1920. Ήταν επίσης στο διοικητικό συμβούλιο της Scientific Humanitarian Committee. Το 1921, οργάνωσε το Πρώτο Διεθνές Συνέδριο για τη Σεξουαλική Μεταρρύθμιση σε Επιστημονική Βάση και έγινε εκτελεστικό μέλος του Ιδρύματος Hirschfeld. Ήταν, επίσης, επικεφαλής του τμήματος για την έρευνα στην ενδοκρινολογία. Το 1922 ο Βάιλ έλαβε ένα βραβείο από την Εταιρεία Ιατρών για τη Σεξουαλική Επιστήμη και την Ευγονική του Βερολίνου για τη μελέτη του σχετικά με τις φυσικές μετρήσεις των ομοφυλόφιλων, η οποία στόχευε να παράσχει αποδείξεις για μια συγκεκριμένη ομοφυλοφιλική σύνθεση. Ίδρυσε μια Εταιρεία Σεξουαλικής Εκπαίδευσης τον ίδιο χρόνο και πήγε για μετεκπαίδευση στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αφού επέστρεψε στη Γερμανία, ο Βάιλ συνεργάστηκε στενά με τον Χίρσφελντ, τον διευθυντή του ινστιτούτου, ενώ επέστρεψε στις Ηνωμένες Πολιτείες μόνημα το 1923.

σματα μεταξύ 1920 και 1922, ενισχύοντας τις υποθέσεις του Χίρσφελντ για τη φυσική διαφορά. Οι δυο τους υποστήριζαν ότι η συσχέτιση μεταξύ του πλάτους του ώμου και του πλάτους του ισχίου, καθώς και μεταξύ του άνω και κάτω τμήματος του σώματος προσδιορίζει μια διαφορά στατιστικά σημαντική με αποτέλεσμα οι ομοφυλόφιλοι να είναι, από την πλευρά της φυσιολογίας, τα «ενδιάμεσα φύλα».¹⁸ Η «βιομετρική» αυτή επιχειρηματολογία παραδόξως, όπως αναφέρθηκε, εξυπηρέτούσε την αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας, υποστηρίζοντας ότι επρόκειτο για κάτι φυσιολογικό. Κατά τη διάρκεια και μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Χίρσφελντ ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για το έργο του βιεννέζου γιατρού Όιγκεν Στάιναχ (Eugen Steinach, 1861-1944), ο οποίος στη δεκαετία του 1920 προχώρησε στη μεταμόσχευση όρχεων ως θεραπεία για την ομοφυλοφιλία. Με δική του προτροπή, ο Στάιναχ προσπάθησε να «θεραπεύσει» τους ομοφυλόφιλους με εννυχισμό και με μεταμόσχευση όρχεων «φυσιολογικών» ετεροφυλόφιλων.¹⁹

Ο Χίρσφελντ αγωνίστηκε για τη μεταρρύθμιση των νόμων που ποινικοποιούσαν την ομοφυλοφιλία. Όπως και άλλοι ομοφυλόφιλοι τότε, θεώρησε ότι η επιστημονική κατανόηση της σεξουαλικότητας θα στεκόταν ικανή να διαλύσει τις θρησκευτικές αντιλήψεις και τις παραδοσιακές προκαταλήψεις για την ομοφυλοφιλία. Επηρεάστηκε βαθιά από τον δαρβινισμό και ιδιαίτερα από το έργο του Ερνστ Χέκελ σχετικά με τη φυσική ποικιλομορφία και την επιλογή του φύλου.²⁰ Για λίγα χρόνια

18. Michael Thomas Taylor, Annette Timm, Rainer Herrn (επιμ.), *Not Straight from Germany: Sexual Publics and Sexual Citizenship Since Magnus Hirschfeld*, Av Άρμπωρ, University of Michigan Press, 2017, σ. 60.

19. Vernon A. Rosario, *Homosexuality and Science: A Guide to the Debates*, Σάντα Μπάρμπαρα, ABC-CLIO, Inc., 2002, σ. 63.

20. Ο Ερνστ Χέκελ (Ernst Haeckel, 1834-1919) ήταν γερμανός βιολόγος, φυσιοδίφης, και καλλιτέχνης, ο οποίος ανακάλυψε, περιέγραψε και ονόμασε χιλιάδες νέα είδη, δημιούργησε ένα γενεαλογικό δέντρο συσχετίζοντας όλες τις μορφές ζωής και εισήγαγε νέους βιολογικούς όρους, όπως «φύλο», «φυλογένεση», «οικολογία» και «Πρώτιστα». Εκλαϊκεύσε το έργο του Δαρβίνου και ανέπτυξε

γύρω στο 1910, ο Χίρσφελντ ήταν τακτικά σε επαφή με τον Σίγκμουντ Φρόυντ και το ανερχόμενο ψυχαναλυτικό κίνημα. Οι προσπάθειές του απέδωσαν και, έτσι, το 1929 μια μικρή πλειονότητα της Επιτροπής του Ποινικού Δικαίου του Ράιχ-σταγκ ψήφισε την κατάργηση της παραγράφου 175 του νόμου κατά των ομοφυλοφιλικών πράξεων. Όμως, η τελική ψηφοφορία δεν επικυρώθηκε πριν από τις εκλογές του 1930, με αποτέλεσμα η νέα κυβέρνηση να μην ακολουθήσει τη σύσταση της επιτροπής. Μέχρι το 1931, πολεμούσε για τις ιδέες αυτές, αλλά, έπειτα από τριάντα πέντε χρόνια συνεχών προσπαθειών, απογοητεύτηκε, αναγνωρίζοντας ότι κανένας από τους στόχους για τους οποίους αγωνιζόταν δεν είχε επιτευχθεί. Είναι σημαντικό ότι οι βιολόγοι της εποχής ήταν πρόθυμοι να μιλήσουν ανοιχτά για αυτό τον άβολο φυσιολογικό και συμπεριφορικό δυϊσμό στην κατανόηση του φύλου και της σεξουαλικότητας. Ο Χίρσφελντ, προοδευτικός, κατά μία έννοια, κυρίως σε ό,τι αφορούσε τη διασύνδεση της σεξουαλικής έρευνας και της ευγονικής, αντιπροσωπεύει, για τα δεδομένα της εποχής, μια σύνθετη αντίληψη που βασίζεται αφενός στη βιολογία και αφετέρου στην πειθώ και την υπεράσπιση αυτών των απόψεων εντός και εκτός των συνηθισμένων πλαισίων στις αρχές του 20ού αιώνα.

Το 1919 ο Φρανκ Λίντστον (G. Frank Lydston, 1858-1923) ανέπτυξε και σκιαγράφησε τη θεωρία του ως τη «βιοχημική βάση των σεξουαλικών παρεκκλίσεων». Ο Λίντστον ήταν ευγονιστής, ουρολόγος, ειδικός στη διάγνωση και θεραπεία της σύφιλης στην Ιατρική σχολή του Κρατικού Πανεπιστημίου του Ιλινόι. Επέμενε στην άποψη ότι η «σεξουαλική διαστροφή και αντιστροφή – με ή χωρίς φυσικές εκτροπές – είναι καθαρά

τη θεωρία της ανακεφαλαίωσης (recapitulation theory), υποστηρίζοντας ότι η βιολογική ανάπτυξη ενός οργανισμού συνοψίζει ολόκληρη την εξελικτική ανάπτυξη του είδους. Θεωρούσε ότι τα φυλετικά χαρακτηριστικά αποκτώνται από την αλληλεπίδραση με το περιβάλλον και ότι η φυλογένεση ακολουθεί ευθέως την οντογένεση. Υποστήριξε ακόμα ότι οι κοινωνικές επιστήμες ήταν εκφάνσεις της «εφαρμοσμένης βιολογίας».

βιοχημικής προέλευσης». Πίστευε ότι ήταν αποτέλεσμα ελαττωματικών ορμονικών επιδράσεων στο σπέρμα, το ωάριο και το περιβάλλον της μήτρας. Σε άρθρα του, συνοψίζοντας την πολύχρονη εμπειρία του, πρότεινε μια βιολογική ερμηνεία της ομοφυλοφιλίας που ταυτίζεται σχεδόν με τις τρέχουσες νευροαναπτυξιακές θεωρίες.²¹ Υπήρξε, κατά μία έννοια, πρόδρομος της έρευνας που δημοσιεύτηκε από τον Γκούντερ Ντέρνερ²² τη δεκαετία του 1980, που υποστηρίζει ότι τα μητρικά ψυχικά «ατυχήματα» θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε ορμονικές ανισορροπίες στη μήτρα, οι οποίες με τη σειρά τους παράγουν ομοφυλόφιλους απογόνους. Ο Λίντστον πραγματοποίησε και αυτός μεταμοσχεύσεις όρχεων ακόμα και στον εαυτό του. Αν και ποτέ δεν τους ανέφερε ονομαστικά, είχε εμπνευστεί σημαντικά από το έργο του Χίρσφελντ και του Στάιναχ.

Ο Ρίχαρντ φον Κραφτ-Έμπινγκ (Richard von Krafft-Ebing, 1840-1902) ήταν μεταξύ εκείνων που πίστευαν ότι η ομοφυλοφιλική συμπεριφορά ήταν αποτέλεσμα ελαττωματικής ανάπτυξης και ανέπτυξε τη θεωρία για τον κληρονομικό εκφυλισμό των ομοφυλόφιλων. Είναι σημαντικό ότι από τότε επικράτησε η άποψη ότι ο εγκλεισμός των «εκφυλισμένων» είναι αιτία να δημιουργούνται τάσεις ομοφυλοφιλίας. Η «αναστροφή του φύλου» σήμαινε για τον Κραφτ-Έμπινγκ ότι τα «ψυχικά θηλυκά στοιχεία σε μια δεδομένη στιγμή ρουφούν τη ζωή του υποκειμένου».²³

Ο Χάβελοκ Έλις (1859-1939) προτείνει μια «λογική/επιστημονική» αντιμετώπιση απέναντι στην ομοφυλοφιλία.²⁴ Στην

21. V. A. Rosario, *Homosexuality and Science: A Guide to the Debates*, ό.π., σ. 63.

22. Γκούντερ Ντέρνερ (Günther Dörner, 1929-2018), γερμανός γιατρός, καθηγητής Ενδοκρινολογίας.

23. Δήμητρα Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα: Ξεριζώνοντας το ανθρώπινο (1801-1925)*, Αθήνα, Ασίνη, 2018, σ. 215-231.

24. Χάβελοκ Έλις (Havelock Ellis, 1859-1939) ήταν άγγλος ιατρός, ευγονιστής, συγγραφέας και κοινωνικός μεταρρυθμιστής που μελετούσε την ανθρώπινη σεξουαλικότητα. Συγγραφέας του πρώτου ιατρικού εγχειριδίου στα αγγλικά

πραγματικότητα, για τον Έλις, η ομοφυλοφιλία είναι το αντίθετο της ετεροφυλοφιλίας, ως αντιστροφή του φυσιολογικού σεξουαλικού ενστίκτου.²⁵ Σε αυτό το πλαίσιο, ο Έλις, όπως ο κυρίαρχος αστικός βιοϊατρικός λόγος της εποχής στη Γαλλία, αλλά και στην Αγγλία ή στη Γερμανία, δεν θέλει εκ νέου μια ποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας. Οι ειδικοί στο θέμα θέλουν να αντικαταστήσουν τη φυλάκιση με τη θεραπεία. Στην ουσία, θέλουν να περάσει το φύλο ως καθεστώς αλήθειας από τον/την ιδιώτη στον ειδικό της επιστήμης αποκλειστικά. Εδώ είναι έχουμε να κάνουμε με το *scientia sexualis* και την ιατρικοποίηση/κρατικοποίηση του

για την ομοφυλοφιλία το 1897. Δημοσίευσε δοκίμια για τις σεξουαλικές πρακτικές και τάσεις, καθώς και για την ψυχολογία των τρανσέξουαλ. Ήταν από τους πρωτοπόρους ερευνητές ψυχοτρόπων ουσιών και συγγραφέας μιας από τις πρώτες γραπτές αναφορές σχετικά με τη μεσκαλίνη, την οποία χρησιμοποίησε ο ίδιος το 1896. Υπήρξε υποστηρικτής ευγονικών ιδεών και διετέλεσε πρόεδρος της Eugenic Education Society. Έλεγε: «Θεωρώ το σεξ κεντρικό πρόβλημα της ζωής [...] το σεξ βρίσκεται στη ρίζα της ζωής και δεν μπορούμε ποτέ να μάθουμε να σεβόμαστε τη ζωή αν δεν γνωρίζουμε πώς να κατανοούμε το σεξ».

25. «We are concerned with individuals who live in freedom, some of them suffering intensely from their abnormal organization, (their inverted tendency seems to be instinctive)» [Μας απασχολούν τα άτομα που ζουν ελεύθερα, μερικά από τα οποία υποφέρουν εντόνως από την αφύσικη δομή τους (η αντίστροφη τάση τους φαίνεται να είναι ενστικτώδης)]. Havelock Ellis, *Studies in the psychology of sex. Sexual Inversion*, Φιλαδέλφεια, Davis Company, 1901, σ. vi. Η εποχή δεν είναι τυχαία. Την ίδια περίοδο που ο αστικός βιοϊατρικός λόγος τονίζει την εγγενή αδυναμία των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων να προσαρμοστούν στις αξίες και τους κανόνες της αστικής ηθικής, λόγω των «γενετήσιων ενστίκτων» τους, με αποτέλεσμα την επαναστατικότητα, τη φτώχεια, την έμφυλη/σεξουαλική παρέκκλιση, τη βία, τον αλκοολισμό και την πορνεία, ο κομμουνισμός θέτει επί τάπητος αφενός την πάλη των τάξεων και αφετέρου ότι το ζήτημα του φύλου και της σεξουαλικότητας ανήκει αποκλειστικά στην ατομική επιλογή. Το κίνημα της Προλετκούλτ (Proletkult) όχι μόνο αγκαλιάζει τους καλλιτέχνες, αλλά υποστηρίζει τη σεξουαλική αυτονομία στη Σοβιετική Ένωση και το 1920 αριθμεί ήδη 84.000 εγγεγραμμένα μέλη σε 300 διαφορετικές πόλεις, ενώ η συνολική συμμετοχή έφτανε τα 500.000 μέλη. Εκατοντάδες καλλιτέχνες, συγγραφείς, διανοούμενοι αλλά και πρωτοπόροι εργάτες έκαναν λόγο για ένα πλήθος δραστηριοτήτων οι οποίες είχαν στόχο την αυτονομία του ατόμου από τον κρατικό έλεγχο, καθώς επίσης την ηγεμονία του προλεταριάτου με άμεσες μεταρρυθμίσεις στο οικογενειακό δίκαιο, που κατοχύρωναν την πλήρη ισότητα. διευκόλυναν το διαζύγιο, νομιμοποιούσαν τις αμβλώσεις, επέτρεπαν τον γάμο ανάμεσα σε άτομα ίδιου φύλου και αποποινοικοποιούσαν την ομοφυλοφιλία.

φύλου, με ό,τι αυτό συνεπάγεται, όσον αφορά τον έλεγχο του ατόμου. Εξάλλου, ο Έλις, είναι ένας από τους λίγους (όπως ο Κραφτ-Έμπινγκ ή ο Φρόντ) που δεν πιστεύει στη θεραπεία της ομοφυλοφιλίας και μάλιστα υποστηρίζει ως μέσο θεραπείας την αποχή των ομοφυλόφιλων από τη σεξουαλική συνένωση.²⁶ «Κατά την πείραν μου», λέει ο Φρόντ, «πας κοινώς θεωρούμενος ως κοινωνικώς και ηθικώς αντικανονικός είναι και φυλετικώς τοιούτος».²⁷ Ο Έλις εισήγαγε το 1899 τον όρο «αυτοερωτισμός» σε συνάρτηση με τον όρο «ναρκισσισμός», ενώ υποστήριξε ότι η σεξουαλική διέγερση και απόλαυση που έχει αντικείμενο τον εαυτό είναι μια φυσιολογική συμπεριφορά που συναντάται και στο ζωικό βασίλειο, αλλά στα κατώτερα είδη. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι η ομοφυλοφιλία για τον Έλις παρατηρείται κυρίως σε άτομα που κινούνται κάτω από το βάρος των ενστίκτων,²⁸ γι' αυτό και εντοπίζεται στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα.²⁹ Με το σύγγραμμά του «Σεξουαλική αναστροφή» (1896) επηρέασε και τον Φρόντ.³⁰ Παρ' όλα αυτά, σε ένα άρθρο του 1902, κατέληγε στο συμπέρασμα ότι: «Τα γυναικεία κολέγια είναι το μεγάλο έδαφος αναπαραγωγής λεσβιακών τάσεων [...] Μαθαίνουν την ευχαρίστηση της άμεσης επαφής... και έπειτα από αυτό, η κανονική σεξουαλική πράξη δεν τους ικανοποιεί».³¹

26. Régis Revenin, «Conceptions et théories savants de l'homosexualité masculine en France, de la monarchie de Juillet à la première guerre mondiale», *Revue d'Histoire des Sciences Humaines* 17 (2007), σ. 23-45.

27. Sigmund Freud, *Τρεις φυλετικοί περιπτώσεις. Φυλετικοί διαστροφαι, παιδική φυλετικότητα, μεταβολαι της εφηβείας*, μτφρ. Α. Ξηβέριος, Αθήνα, Ελευθερουδάκης, 1925, σ. 22.

28. H. Ellis, *Studies in the psychology of sex*, ό.π., σ. vi.

29. Στο ίδιο, σ. 13-14. Επισημαίνεται και στην εισαγωγή του παρόντος τόμου.

30. Γιώργος Κόκκινος, «Άξια» και «Ανάξια» Ζωή: Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολική: Ο γιατρός στο ρόλο του κοινωνικού θεραπευτή και του εθνικού αναμορφωτή, Αθήνα, Ταξιδευτής, 2021.

31. Abby H. Werlock, *Companion to Literature: Facts on File Companion to the American Short Story*, Νέα Υόρκη, Facts on File Inc, 2010, σ. 403.

Προκλητικές, όμως, ήταν οι απόψεις του γιατρού Πέρι Λιχτενστάιν (Perry M. Lichtenstein), συγγραφέα του *A Handbook of Psychiatry* (1943), ο οποίος ασχολήθηκε με το ερώτημα εάν υπάρχουν «εκθηλυσμένοι άνδρες» και δεν δίσταζε να σχολιάζει: «λυπάμαι που πρέπει να απαντήσω: Δεν υπάρχει αμφιβολία, αλλά αυτός ο τύπος εκφυλισμού είναι μια πραγματικότητα». ³² Ο ίδιος έγραφε ότι «μια φυσική εξέταση των [θηλυκών ομοφυλόφιλων] θα αποκαλύψει σχεδόν σε κάθε περίπτωση μια ασυνήθιστα εξέχουσα κλειτορίδα» και έσπευδε να συμπληρώσει τον ισχυρισμό, λέγοντας πως «Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στις έγχρωμες γυναίκες». Ως γιατρός σε φυλακές της Νέας Υόρκης και σε οικοτροφεία, ισχυρίστηκε ότι είχε συναντήσει μεγάλο αριθμό τέτοιων ατόμων. Η άποψή του ήταν προφανώς στρεβλή, καθώς τα περισσότερα από τα άτομα αυτά είχαν συλληφθεί για άλλους λόγους, όπως πορνεία, σεξουαλική παρενόχληση ή απλώς και μόνο επειδή ήταν αρκετά τολμηρά για να προκαλέσουν υποψίες στην αστυνομία. Δεν πρέπει να μας εκπλήσσει ο ισχυρισμός του ότι «ο εκθηλυσμένος άνδρας» είναι ένα «φρικιό της φύσης που με κάθε τρόπο προσπαθεί να μιμηθεί γυναίκες». ³³

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, περίπου 5.500 μέλη του αμερικανικού στρατού εισήχθησαν σε νοσοκομεία με διάγνωση «παθολογικής σεξουαλικότητας» (στις περισσότερες περιπτώσεις επρόκειτο για ομοφυλοφιλία). Στο νοσοκομείο τους εξέταζαν ψυχίατροι οι οποίοι και αποφάσιζαν εάν αυτοί οι «υπόπτοι» ομοφυλόφιλοι ήταν «ανακτήσιμοι». Η ελπίδα ήταν ότι με τη σωστή ψυχοθεραπεία, τα άτομα θα μπορούσαν «να αποκατασταθούν», δηλαδή να επανέλθουν στην ετεροφυλοφιλία και έτσι να επιστρέψουν στην κανονικότητα. Με την επिकέτα «αδιόρθωτος» οι ομοφυλόφιλοι αντιμετώπιζαν την απαλλαγή από τον στρατό, αν και μέχρι το 1947 μπορούσαν να έχουν δικαίωμα σε

32. V. A. Rosario, *Homosexuality and Science*, ό.π., σ. 59-63.

33. Perry Maurice Lichtenstein, «The "Fairy" and the Lady Lover», *Medical Review of Reviews* 27 (1921), σ. 369-374.

μια περισσότερο «τιμητική απαλλαγή» εάν δεν είχαν παρουσιάσει στο παρελθόν ομοφυλοφιλική συμπεριφορά και είχαν πρότερο έντιμο και ευδόκιμο βίο στην υπηρεσία.³⁴

Η φυλακή και το φύλο ως πεδία σεξουαλικότητας αποτελούν τα σημεία εκείνα στα οποία εγγράφεται η εξουσία στα σώματα. Η καθιέρωση του όρου «ομοφυλοφιλία» διαγνωστικά στα τέλη του 19ου-αρχές 20ού αιώνα αποκτά σταδιακά και, το αργότερο, από τη στιγμή της έκδοσης της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας* του Φουκώ, μια θεωρητική πλευρά που γίνεται κατανοητή ως αφηγηματική πειθαρχία. Οι δύο κλάδοι στους οποίους αναπτύχθηκε η έρευνα για την ομοφυλοφιλία ήταν η ιατρική/βιολογία και η νομική επιστήμη. Η ανάλυση της ομοφυλοφιλικής συμπεριφοράς, η οποία έγινε πραγματικότητα στο πεδίο της εγκληματολογικής ψυχιατρικής, που συνδέει τις δύο προαναφερθείσες επιστημονικές πειθαρχίες, παρουσιάζεται με έμφαση στα κείμενα του Γιόχαν Λούντβιχ Κάσπερ (Johann Ludwig Casper), *Clinical Reports* (1863) και *Handbook of Forensic Medicine* (1857), στη διατομή της ιατρικής και της νομικής προσέγγισης.

Στο σημείο αυτό αξίζει την προσοχή μας η αντιμετώπιση της σεξουαλικότητας στις αφρικανικές αποικίες. Οι εθιμικοί νόμοι στις αποικίες της Αφρικής αναφορικά με τη σεξουαλική «διόρθωση» προέκυψαν από τη μεταφορά και εφαρμογή του Ινδικού Ποινικού Κώδικα του 1860 σε συνδυασμό με τον Ποινικό Κώδικα του Κουίνσλαντ του 1899, η έναρξη της εφαρμογής των οποίων ανάγεται στην πρώτη αποικιακή περίοδο. Και οι δύο έθεταν εκτός νόμου την ομοφυλοφιλία και τροποποιούσαν τα αφρικανικά έθιμα σύμφωνα με τις πουριτανικές σεξουαλικές ευαισθησίες της Ευρώπης.³⁵ Πρόσφατα, τον Ιούνιο του 2019, η Δημοκρατία της Μποτσουάνα στη Νότιο Αφρική

34. V. A. Rosario, *ό.π.*, σ. 95.

35. <https://tetartoskosmos.wordpress.com/2021/04/25> (ανακτήθηκε: Απρίλιος 2021).

ανέτρεψε τους νόμους για την ποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας, με τον δικαστή Μάικλ Λέμπουρου (Michael Leburn) να διατυπώνει την άποψη ότι «οι νόμοι κατά της σοδομίας είναι βρετανικής προέλευσης» και ότι δημιουργήθηκαν και εφαρμόστηκαν «χωρίς τη διαβούλευση με τους τοπικούς λαούς».³⁶ Είναι ενδιαφέρον ότι, παρά το χειραφετητικό πρόσημο αυτής της νομικής μεταρρύθμισης, εξακολουθεί να διατηρείται σε χρήση και να έχει εμμέσως πλην σαφώς κανονιστική σημασία ο όρος «σοδομία» που συνδέεται με την παθογένεια και την απόκλιση και προκύπτει από τον λόγο των αποικιοκρατών.

Αρχικά, ένα κρίσιμο ζήτημα ήταν το πώς θα μπορούσε να επιδιωχθεί ένα είδος επιστημονικής έρευνας στο συγκεκριμένο πεδίο που θα μπορούσε να αποκαλύψει τα αίτια της και να εδραιώσει μια συνεπή πρακτική που να σχετίζεται με την αναπαραγωγική και την ευγονική πολιτική. Μια τέτοια έρευνα στη συγκεκριμένη εποχή, στα τέλη του 19ου αιώνα, θα έπρεπε να ενσωματώνει τα επιχειρήματα της ιατρικής, της βιολογίας, της ψυχιατρικής, του δικαίου, αλλά και της εγκληματολογίας, επιτρέποντας τη «διάγνωση» όσο και την «αφήγηση». Οι Ερνστ Ρούντιν (Ernst Rüdin, 1874-1952) και ο Ότο Άμον (Otto Ammon, 1879-1942) υποστήριξαν ότι η βιολογία αποτελούσε τον κατάλληλο και επαρκή «πειθαρχικό τόπο» διερεύνησης της ομοφυλοφιλίας. Ο Ρούντιν ασκούσε κριτική στην ιατρική, απαιτώντας η υγιεινή να επικεντρώνεται όχι τόσο στην ατομική αλλά κυρίως στη φυλετική ευημερία. Ο Άμον οδήγησε την έννοια της κληρονομικότητας εκτός των ορίων της σεξουαλικής αναπαραγωγής και ανεξαρτητοποίησε τη σεξουαλικότητα από την αναπαραγωγή, με στόχο να αποδείξει ότι δεν υφίσταται εξελικτικά έμφυτη ομοφυλοφιλία, αλλά ότι αποκτάται μέσω του αυνανισμού. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να αποτραπεί με τον αθλητισμό, τον «σεβασμό και τη σεμνότητα», αλλά και

36. <https://www.stonewall.org.uk/about-us/news/african-sexuality-and-legacy-imported-homophobia> (ανακτήθηκε: Φεβρουάριος 2021).

τη «φυσική ζωή».³⁷ Στις 10 Μαΐου 1933, όταν η βιβλιοθήκη και τα έγγραφα του Ινστιτούτου Σεξουαλικής Επιστήμης του Χίρσφελντ έγιναν στάχτη στη μεγάλη καύση βιβλίων στην Όπερπλάτς (πλατεία Όπερας) του Βερολίνου και ενώ ο ίδιος ήταν ήδη εξόριστος, ο Ερνστ Ρούντιν συμμετείχε στην προετοιμασία του Νόμου των εθνικοσοσιαλιστών για την Πρόληψη των Γενετικά Ασθενών Απογόνων (Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses), που κυρώθηκε στις 14 Ιουλίου 1933. Τότε, για πρώτη φορά στη γερμανική ιστορία επιτρέπεται, ή και επιβάλλεται σε ορισμένες περιπτώσεις, η στείρωση ατόμων που κρίνονται νοσηρά κατώτερα ή στρεβλά ως προς τη φύση τους.

Στον αντίποδα της βιολογίας, ο ψυχίατρος Τσαρλς Σοκαρίδης (Charles Socarides, 1922-2005) σ' ένα άρθρο του το 1970 στο έγκριτο περιοδικό της Αμερικανικής Ιατρικής Ένωσης (JAMA), διατυπώνει την άποψη ότι:

[...] η ομοφυλοφιλία είναι μια ιατρική διαταραχή που έχει αυξηθεί επιδημιολογικά (sic) [...] η συχνότητα υπερβαίνει εκείνη των αναγνωρισμένων σοβαρών ασθενειών του έθνους. Η ομοφυλοφιλία μπορεί να ταξινομηθεί σε δύο κατηγορίες: υποχρεωτική (αληθινή) ομοφυλοφιλία και την περιστασιακή ομοφυλοφιλική συμπεριφορά. Είναι απαραίτητο να γίνει διάκριση μεταξύ αυτών των τύπων προκειμένου να προσδιοριστεί η σημασία της διαταραχής, η θεραπεία και η πρόγνωση της [...] αυτή η κατάσταση δεν είναι έμφυτη αλλά είναι μια επίκτητη αναπροσαρμογή που προκύπτει από ελαττωματική ταυτότητα φύλου στα πρώτα στάδια της ζωής [...] συσσωρευτικοί φόβοι της παιδικής ηλικίας μπορούν να βλάψουν και να διαταράξουν το πρότυπο αρσενικό-θηλυκό μοτίβο και τελικά οδηγούν αργότερα στην ανάπτυξη της ομοφυλοφιλίας.³⁸

37. Kevin S. Amidon, «Per Scientiam ad Justitiam: Magnus Hirschfeld's Episteme of Biological Publicity», στο M. Thomas Taylor, A. Timm, R. Herrn (επιμ.), *Not Straight from Germany*, ό.π., σ. 191-211.

38. Charles W. Socarides, «Homosexuality and Medicine», *JAMA* 212/7 (1970), σ. 1199-1202.

Ο Σοκαρίδης ενέκρινε την αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας, αλλά όχι και τον αποστιγματισμό της.

Ο ψυχαναλυτής και ιστορικός Κένεθ Λούις (Kenneth Lewes, 1943-2020), ο οποίος πρόσφατα πέθανε από επιπλοκές του COVID-19, διευκρινίζει ότι τουλάχιστον το ένα τρίτο από όλα τα ψυχαναλυτικά άρθρα μέχρι το 1930 αφορούσαν την «ανακάλυψη» ότι η σχιζοφρένεια, ειδικά του παρανοϊκού τύπου, ήταν προϊόν της ομοφυλοφιλίας.³⁹ Αυτή η θεωρία της συσχέτισης σχιζοφρένειας και ομοφυλοφιλίας έγινε ευρέως αποδεκτή ως αδιαμφισβήτητη στις αρχές του 20ού αιώνα, αλλά αργότερα εγκαταλείφθηκε δεδομένου ότι η έρευνα άρχισε να επικεντρώνεται κυρίως στους βιολογικούς/γενετικούς παράγοντες που ενδεχομένως παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη αυτής της ψυχικής διαταραχής. Στη Σουηδία, από την άλλη πλευρά, η ανδρική ομοφυλοφιλία θεωρούνταν εγκληματική συμπεριφορά. Όμως, από το 1944 ήρθη το καθεστώς της ποινικοποίησης και πλέον αντιμετωπιζόταν μόνο ως νόσος.⁴⁰ Αν και μεμονωμένες φωνές στη διάρκεια του 19ου αιώνα είχαν υποστηρίξει ότι η ομοφυλοφιλία ήταν μια «μη παθολογική» παραλλαγή της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, οι πιο σοβαρές επιστημονικές ενστάσεις αναφορικά με την «παθογένεια» της ομοφυλοφιλίας άρχισαν να διατυπώνονται από τα μέσα του 20ού αιώνα με το έργο του Άλφρεντ Κίνζι⁴¹ και

39. Kenneth Lewes, *The Psychoanalytic Theory of Male Homosexuality*, Νέα Υόρκη, Simon and Schuster 1988, σ. 59.

40. Yvonne Svanström, «Prostitution as Vagrancy: Sweden 1923-1964», *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 7 (2006), σ. 152. Για την αντιμετώπιση της ομοφυλοφιλίας στη φασιστική Ιταλία, βλ. Gabriella Romano, *The Pathologisation of Homosexuality in Fascist Italy. The Case of "G"*, Χαμ, Palgrave Macmillan, 2019 και Γ. Κόκκινος, «Άξια» και «Ανάξια» Ζωή, ό.π.

41. Άλφρεντ Κίνζι (Alfred Charles Kinsey, 1894-1956): αμερικανός βιολόγος, καθηγητής εντομολογίας και ζωολογίας, και σεξολόγος ο οποίος το 1947 ίδρυσε το Ινστιτούτο Σεξουαλικών Ερευνών στο Πανεπιστήμιο της Ιντιάνα, που σήμερα είναι γνωστό ως Kinsey Institute και αποστολή του είναι η κατανόηση της ανθρώπινης σεξουαλικότητας και των σεξουαλικών σχέσεων μέσω της έρευνας, της εκπαίδευσης και της ιστορικής γνώσης.

των συνεργατών του. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960, ορισμένοι ψυχίατροι καθώς και ομοφυλόφιλοι ακτιβιστές δημιούργησαν σοβαρές αμφιβολίες για το μοντέλο της «νόσου». Η αντίσταση στην παθολογικοποίηση ως μια μόνιμη κατάσταση προήλθε κυρίως από ψυχιάτρους, ιδιαίτερα ψυχαναλυτές, που θεωρούσαν την ομοφυλοφιλία ως κακή προσαρμοστική συμπεριφορά η οποία προκύπτει στην παιδική ηλικία από κάποια δυσλειτουργική οικογενειακή δυναμική με αποτέλεσμα την πρόταση μεθόδων ίασης, που έφταναν ακόμη και στη διόρθωση του φύλου. Σημαντικός σταθμός σ' αυτή την πορεία είναι η απόφαση της Αμερικανικής Ψυχιατρικής Εταιρείας το 1974 να αντικαταστήσει τον όρο «ομοφυλοφιλία» με τον όρο «διαταραχές σεξουαλικού προσανατολισμού» στο επίσημο διαγνωστικό της εγχειρίδιο.⁴² Στις 6 Ιουνίου 2019, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (WHO) αποφάσισε να διαγράψει τη διεμφυλική δυσφορία από την αποδεκτή διεθνώς Λίστα των Ψυχικών Διαταραχών – γεγονός που καθιστά πλέον και επίσημα σαφές ότι οι «διεμφυλικοί» δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ψυχικά ασθενείς, αλλά ως άτομα που υποφέρουν από μια έμφυλη «διαταραχή», η οποία δεν πρέπει να επιφέρει κανέναν κοινωνικό στιγματισμό και αποκλεισμό.⁴³ Παρ' όλα αυτά, η δυσφορία/ασυμφωνία του φύλου παρέμεινε στη Διεθνή Στατιστική Ταξινόμηση Νοσημάτων (International Classification of Diseases, ICD-11), ως μια ερμηνεία που μπορεί δυνητικά να επηρεάσει την υγεία, και μετακινήθηκε στην υποκατηγορία των συνθηκών σεξουαλικής υγιεινής, μιας και αναγνωρίζεται η ανάγκη της διάγνωσης αυτής της δυσφορίας ως θέματος

42. Αυτό έγινε κάτω από τεράστια πίεση του LGBTQ, βλ. Βάσια Λέκκα, «Μορφές κανονικοποίησης στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες. Μια κριτική ανάγνωση του Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders», / . Βλ. επίσης και V. A. Rosario, *Homosexuality and Science*, ό.π., σ. 150-152.

43. Σπύρος Μανουσέλης, «Δυσφορία του Φύλου», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 2.11.2019, https://www.efsyn.gr/epistimi/mihanes-toy-noy/217234_dysforia-toy-fyloy, (ανακτήθηκε: Δεκέμβριος 2019).

υγείας. Αυτό, όμως, που διαφεύγει από όλες αυτές τις κατηγοριοποιήσεις είναι η αρχαιολογία ενός καθεστώτος αλήθειας, που βρίσκεται πίσω από τις απαρχές μιας θεωρίας περί του «φυσιολογικού φύλου». Εξάλλου, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, το φύλο αναφέρεται στην αναγνώριση του εαυτού ως αρσενικού ή θηλυκού.⁴⁴ Έτσι, παρότι δεν μπορεί παρά να χαρεί κανείς με την πρόσφατη αποπαθολογικοποίηση των τρανς ταυτοτήτων εκ μέρους του WHO (2019), οφείλει να επισημάνει ότι τα intersex υποκείμενα παραμένουν στον χώρο της παθολογίας, ενώ όροι όπως «διαταραχές της ανάπτυξης του φύλου» και «ερμαφροδιτισμός» εμμένουν στον κατάλογο του International Classification of Diseases (ICD-11), αναπαράγοντας την ισχύ ενός δήθεν κανονικού/επιστημονικού ψυχικού προτύπου του φύλου και της σεξουαλικότητας, εντός του οποίου όλα τα έμβια όντα καλούνται να υποταχθούν, εδώ και τουλάχιστον δύο αιώνες.⁴⁵ Όπως επισημαίνεται σε στατιστική έρευνα στο «YouGov» που έγινε το 2019,⁴⁶ σχεδόν το 50% των βρετανών πολιτών, το ένα τρίτο των Αμερικανών και περίπου ο ίδιος αριθμός άλλων ευρωπαϊκών πληθυσμών, ηλικίας 18 έως 30 ετών, δεν αυτοχαρακτηρίζονται ούτε ως αποκλειστικά ετεροφυλόφιλοι, ούτε ως αποκλειστικά ομοφυλόφιλοι, ούτε όμως και ως αμφιφυλόφιλοι.⁴⁷ Ανάμεσα σε εκείνους που εξέτασαν το θέμα ήταν και ο Άλφρεντ Κίνζι, του οποίου η έκθεση «Σεξουαλική συμπεριφορά στον άνδρα» το 1948 έδειξε ότι η ομοφυλοφιλία ήταν απροσδόκητα κοινός τόπος σε όλες τις οι-

44. Δήμητρα Τζανάκη, «Ο Φουκώ, το φύλο και οι “σουσουδομποβαρίζουν” γυναίκες», <https://marginalia.gr/arthro/o-foyko-to-fylo-kai-oi-soysoydompronarizoisai-gynaikes/> (ανακτήθηκε: Σεπτέμβριος 2020).

45. Στο ίδιο.

46. YouGov: μέσο κοινωνικής δικτύωσης για τη στατιστική μελέτη της κοινής γνώμης στο ίντερνετ.

47. Σπύρος Μανουσέλης, «Η ρευστότητα της έμφυλης ταυτότητας», Άρθρο στην *Εφημερίδα των Συντακτών*, 25.5.2018: https://www.efsyn.gr/epistimi/mihanes-toy-noy/151747_i-reystotita-tis-emfylis-taytotitas, (ανακτήθηκε 3.12.2019).

κογένειες, κοινωνικές τάξεις και με οποιοδήποτε εκπαιδευτικό και γεωγραφικό υπόβαθρο.

Στο βιβλίο του *Being Homosexual*, ο ψυχαναλυτής Ρίτσαρντ Αϊσέι (Richard Isay)⁴⁸ γράφει: «Ο Κίνσεϊ (και οι συνάδελφοί του για πολλά χρόνια προσπάθησαν να βρουν ασθενείς που είχαν μετατραπεί από ομοφυλόφιλοι σε ετεροφυλόφιλους κατά τη διάρκεια της θεραπείας και εξεπλάγησαν όταν δεν κατάφεραν να βρουν κάποιον του οποίου ο σεξουαλικός προσανατολισμός να είχε αλλάξει».⁴⁹ Όταν πήραν συνέντευξη από άτομα που ισχυρίστηκαν ότι ήταν ομοφυλόφιλοι αλλά τώρα λειτουργούσαν ετεροφυλόφιλα, διαπίστωσαν ότι όλοι αυτοί οι άντρες απλώς καταπίεζαν την ομοφυλοφιλική συμπεριφορά τους και ότι οι ίδιοι εκμυστηρεύτηκαν ότι είχαν ομοφυλοφιλικές φαντασιώσεις όταν έκαναν σεξ. Ένας άντρας ισχυρίστηκε ότι, παρόλο που κάποτε ήταν ενεργά ομοφυλόφιλος, τώρα «τα έχω κόψει όλα αυτά και δεν σκέφτομαι καν άντρες – εκτός εάν αυνανίζομαι». Ο Κίνσεϊ προσπάθησε να αντικαταστήσει τις συμβατικές ιδέες της σεξουαλικής συμπεριφοράς με έναν νέο βιολογικό ορισμό: «σχεδόν όλες οι λεγόμενες σεξουαλικές διαστροφές εμπίπτουν στο εύρος της βιολογικής κανονικότητας». Χρησιμοποίησε τα μαθήματα με θέμα τον γάμο για να «μετατρέψει τον ιδιωτικό του αγώνα ενάντια στη βικτωριανή ηθική σε δημόσια σταυροφορία» και «να διαμαρτυρηθεί για ζητήματα που τον είχαν καταστρέψει εδώ και δεκαετίες».⁵⁰

Έχοντας ορίσει την ομοφυλοφιλία ως παθολογία, οι ψυχίατροι και άλλοι γιατροί τολμούσαν να τη «θεραπεύσουν». Ο Τζέιμς Χάρισον (James Harrison), ψυχολόγος που δημιούργησε την ταινία-ντοκιμαντέρ «Changing Our Minds» το 1992,

48. Ρίτσαρντ Αϊσέι (Richard Isay, 1932-2012), αμερικανός ψυχίατρος, ψυχαναλυτής και ακτιβιστής.

49. Richard Isay, *Being Homosexual: Gay Men and Their Development*, Vintage, 2009.

50. Theodore M. Brown, Elizabeth Fee, «Alfred C. Kinsey: A Pioneer of Sex Research», *American Journal of Public Health* 93/6 (Ιούνιος 2003), σ. 896-897.

σημειώνει ότι το «ιατρικό επάγγελμα θεωρεί την ομοφυλοφιλία τόσο αποτρόπαια που σχεδόν κάθε προτεινόμενη θεραπεία φαίνεται υπερασπίσιμη». ⁵¹ Οι ομοφυλόφιλες γυναίκες αναγκάστηκαν να υποβληθούν σε υστερεκτομή και να υποστούν ενέσεις οιστρογόνων, μολονότι καμία από αυτές τις παρεμβάσεις δεν είχε επίδραση στον σεξουαλικό προσανατολισμό τους. Οι ομοφυλόφιλοι άντρες υπέστησαν παρόμοιες κακοποιήσεις. Το «Changing Our Minds» ενσωματώνει κλιπ ταινιών από τα τέλη της δεκαετίας του 1940, μεταξύ των οποίων κι ένα που αφορά έναν νεαρό ομοφυλόφιλο άντρα που υποβλήθηκε σε λοβοτομή. Το ντοκιμαντέρ του Χάρισον περιλαμβάνει επίσης ένα ασπρόμαυρο κομμάτι φιλμ από μια εκπαιδευτική ταινία της δεκαετίας του 1950 που έχει γυριστεί στο αμερικανικό Ναυτικό των ΗΠΑ: Ένας ομοφυλόφιλος άντρας βρίσκεται σε νοσοκομειακό κρεβάτι για να υποστεί ηλεκτροσόκ. Οι γιατροί τον δένουν και συνδέουν ηλεκτρόδια στο κεφάλι του. «Θα σας βοηθήσουμε να γίνετε καλύτεροι», λέει μια αρσενική φωνή στο παρασκήνιο. Όταν η τροφοδοσία ηλεκτρικού ρεύματος ενεργοποιείται, το σώμα του ομοφυλόφιλου άντρα τραντάζεται και αρχίζει να φωνάζει. Οι γιατροί δοκίμασαν, επιπλέον, τον ευνουχισμό και διάφορα άλλα είδη θεραπείας, ωστόσο κανένα από αυτά δεν αποδείχτηκε ικανό να αλλάξει τον σεξουαλικό προσανατολισμό των «παθολογικοποιημένων» ατόμων.

ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΠΟΛΥΠΛΟΚΟΤΗΤΑΣ...

Οι έρευνες στο πεδίο της ομοφυλοφιλίας κινούνται με εντυπωσιακή άνεση από τις παλαιο-ανθρωπολογικές μελέτες έως τη γενετική, την επιγενετική, την ανοσοβιολογία, τις νευροεπιστήμες και

51. <https://www.clevelandfilm.org/films/1993/changing-our-minds-the-story-of-dr-evelyn-hooker> (ανακτήθηκε: Φεβρουάριος 2019) και <https://vimeo.com/ondemand/21486>.

από τη φεμινιστική θεωρία έως τη βιοπληροφορική τεχνολογία, αναδεικνύοντας όχι μόνο τις έμφυλες ρίζες της δυτικής τεχνολογικρατούμενης επιστήμης, αλλά κυρίως τις βιοπολιτικές σκοπιμότητες της νέας ριζικής εκμηχάνισης της ανθρώπινης ζωής.

Ο Μπράιαν Πάλμερ (Bryan Palmer), ειδικός στην ιστορία των κοινωνικών κινήμάτων και της σεξουαλικότητας, συνέθεσε ένα τεράστιο μωσαϊκό της «νύχτας» όπου οι περιθωριακοί και διωγμένοι, οι διαφορετικές σεξουαλικότητες ζωντανεύουν και «αψηφούν την εξουσία επιλέγοντας να ζουν επικίνδυνα έξω από το κυρίαρχο πλαίσιο του πρώιμου και ύστερου καπιταλισμού». Είναι «ο λαός της νύχτας, το πολύπλοκο χαλί της αντισυμβατικότητας, της μοναξιάς, της συλλογικότητας, της επιθυμίας, της υπερβολής, του τρόμου και της ελευθερίας».⁵²

Οι βιολόγοι ξεκίνησαν την έρευνα στο πεδίο της ομοφυλοφιλίας ως απάντηση σε ένα διανοητικό κενό που δημιουργήθηκε από την αδυναμία «άλλων επιστημών» να λύσουν το αίνιγμα του σεξουαλικού προσανατολισμού. Με τη φράση «άλλες επιστήμες» υπονοείται κυρίως η ψυχιατρική. Όπως έχουν παρατηρήσει οι Μάικλ Μπέιλι (John Michael Bailey)⁵³ και Ρίτσαρντ Πιλάρντ (Richard Pillard),⁵⁴ συγγραφείς μιας από

52. Bryan D. Palmer, *Κουλτούρες της νύχτας: Νυχτερινές περιηγήσεις στις ιστορίες παράβασης από το μεσαίωνα μέχρι σήμερα*, μτφρ. Τρισεύγενη Παπαϊωάννου, Αθήνα, Σαββάλας, 2006.

53. Μάικλ Μπέιλι (John Michael Bailey, 1957-) είναι αμερικανός ψυχολόγος, γενετιστής, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Northwestern, γνωστός για το έργο του σχετικά με τα αίτια του σεξουαλικού προσανατολισμού. Υποστηρίζει ότι ο σεξουαλικός προσανατολισμός επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από βιολογικούς παράγοντες και ότι η ανδρική ομοφυλοφιλία είναι πιθανότατα εγγενής.

54. Ο Ρίτσαρντ Πιλάρντ (Richard Colestock Pillard, 1933-) είναι καθηγητής Ψυχιατρικής στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου της Βοστώνης. Ήταν ο πρώτος ανοιχτά ομοφυλόφιλος ψυχίατρος στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο οποίος εξέτασε το ποσοστό αντιστοιχίας της σεξουαλικής ταυτότητας μεταξύ των μονοζυγωτικών διδύμων, των διζυγωτικών διδύμων του ίδιου φύλου, των μη διδυμων αδελφών του ίδιου φύλου και των θετών αδελφών του ίδιου φύλου. Σε όλες τις μελέτες διαπίστωσε ότι τα ποσοστά αντιστοιχίας ποικίλλουν και συνάδουν με την υπόθεση ότι η ομοφυλοφιλία επηρεάζεται σημαντικά από γενετικούς παράγοντες.

τις πιο σημαντικές γενετικές έρευνες για την ομοφυλοφιλία, δεκαετίες έρευνας για την πιθανή συμμετοχή επιγενετικών και περιβαλλοντικών παραγόντων στην ομοφυλοφιλία, δηλαδή, κοινωνικών και πολιτιστικών αιτίων, δείχνουν «μικρό μέγεθος επίδρασης και είναι διφορούμενες».⁵⁵

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί η πρόσφατη υπόθεση που έχει αποκτήσει μεγάλη δυναμική για το πώς η επιγενετική μπορεί να βοηθήσει στην εξήγηση του φαινομένου της ομοφυλοφιλίας. Αυτό οδηγεί κατ' ανάγκη σε μια συζήτηση για τον ρόλο του περιβάλλοντος, των προγεννητικών ορμονών και των γονιδίων στον σεξουαλικό προσανατολισμό.

Όμως, μήπως τελικά ο θεσμοθετημένος λόγος της ιατρικής αλλά και της βιολογίας δεν στάθηκε πάντα ουδέτερος, αμερόληπτος και αντικειμενικός, με αποτέλεσμα να συγκροτήσει έμφυλα κοινωνικά στερεότυπα και, πιο συγκεκριμένα, το δίπολο σεξουαλικά υγιές-σεξουαλικά παθολογικό; Είναι βέβαια φανερό, όπως εύστοχα επισημαίνει η Δήμητρα Τζανάκη, ότι σε όλη τη διάρκεια αυτών των δεκαετιών διαφαίνεται καθαρά η «αναγκαιότητα της κατάταξης της ζωής σε μια συγκεκριμένη κατηγορία *sexualis* σαν να μην έχει νόημα η ζωή αν δεν έχει κάποια ταυτοποίηση».⁵⁶

Σήμερα, που αρχίζει να διαφαίνεται μια νέα σχέση αλληλεξάρτησης και διαπλοκής μεταξύ οργανισμών και περιβάλλοντος στα μεταγενετικά μοντέλα, οι βιοεπιστήμες δημιουργούν μια τροποποιημένη άποψη του βιολογικού σώματος όχι πλέον ως τόσο συμπαγούς και σταθερού, αλλά διαπερατού από το περιβάλλον του και, επομένως, εύπλαστου. Η επιγενετική ίσως αποκτά μια νέα δυναμική και απεικονίζοντας την είσοδο του περιβάλλοντος στο σώμα και διαμορφώνοντας μια αλλαγή στο «πορώδες των σωμάτων». Η πλαστικότητα αυτή έχει κοινω-

55. Michael J. Bailey, Richard C. Pillard, M. C. Neale, M. A. Agyei, «Heritable Factors Influence Sexual Orientation in Women», *Archives of General Psychiatry* 50 (1993), σ. 217-223.

56. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 381-382.

νικές και πολιτικές επιπτώσεις, ειδικά στη μεταχείριση των ανθρώπων με όρους υγείας και ασθένειας.⁵⁷ Ας μην ξεχνάμε ότι υπάρχει μια κατάσταση πλαστικότητας στο φαινόμενο του διαδοχικού ερμαφροδιτισμού, όπου τα είδη παρουσιάζουν φυλετική αναστροφή («sexreversal» ή «sex-change»), διαδικασία που ρυθμίζεται από διαφορετικούς παράγοντες και κατά την οποία εκφυλίζεται ο γοναδικός ιστός του ενός φύλου και αναπτύσσεται διαδοχικά ο ιστός του άλλου φύλου.⁵⁸

Η βιολογία των τελευταίων δύο δεκαετιών έχει αλλάξει σημαντικά το λεξιλόγιό της και έχει γίνει όλο και πιο διαπερατή στα γεγονότα της ανθρώπινης κοινωνικότητας. Με τη σκέψη αυτή, ίσως, η απελευθέρωση από την τυραννία της «έμφυλης σταθερότητας», η άρνηση του στιγματισμού και των στερεοτύπων και η αποδοχή του διαφορετικού να είναι ένας τρόπος αντίστασης στη βιοπολιτική εξουσία. Όπως επισημαίνει η Βάσια Λέκκα, στις αρχές του 21ου αιώνα υπάρχει μια δυναμική και πολεμική διάσταση της έννοιας του κανονικού και της διαρκούς επαναχάραξης των διαχωριστικών γραμμών ανάμεσα στο «κανονικό» και στο «παθολογικό».⁵⁹ Και όπως, άλλωστε, δήλωσε και ο Φουκώ:

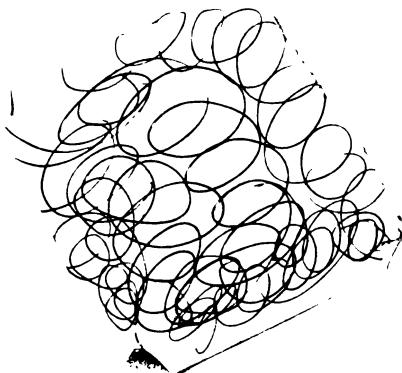
Η σεξουαλικότητα είναι μέρος της συμπεριφοράς μας. Είναι μέρος της επίγειας ελευθερίας μας. Η σεξουαλικότητα είναι κάτι που εμείς οι ίδιοι δημιουργούμε. Είναι πρωτίστως δική μας δημιουργία, και κάτι παραπάνω

57. Maurizio Meloni, *Political Biology. Science and Social Values in Human Heredity from Eugenics to Epigenetics*, Palgrave Macmillan, 2016, σ. 1-2 και Maurizio Meloni, «A Postgenomic Body: Histories, Genealogy, Politics», *Body & Society* 24/3 (2018), σ. 3-38.

58. Ο ερμαφροδιτισμός διακρίνεται σε: α) σύγχρονο ή ταυτόχρονο ερμαφροδιτισμό (π.χ. στο ψάρι *Rivulus marmoratus*), όπου τα άτομα ενός πληθυσμού λειτουργούν ταυτόχρονα τόσο ως θηλυκά όσο και ως αρσενικά και στην ίδια γονάδα συνυπάρχει ώριμος ωοθηκικός και ορχικός ιστός και β) διαδοχικό ερμαφροδιτισμό (π.χ. στο ψάρι *Pagrus pagrus*), όπου υπάρχει διαδοχική μετατροπή από το ένα φύλο στο άλλο.

59. Βάσια Λέκκα, «Το ένοχο μυστικό της Ευρώπης». Σκέψεις για την ψυχιατρική του χθες και του σήμερα...», στο Δανάη Καρυδάκη (επιμ.), *Η Λέρος στο επίκεντρο και το περιθώριο*, Θεσσαλονίκη, Ψηφίδες, 2020, σ. 61.

από την ανακάλυψη μιας σκοτεινής πλευράς της επιθυμίας μας. Πρέπει να κατανοήσουμε ότι μέσα από τις επιθυμίες μας αναδύονται νέες μορφές σχέσεων, νέες μορφές αγάπης, νέες μορφές δημιουργίας. Το σεξ δεν είναι πεπρωμένο, αλλά αποτελεί προϋπόθεση και δυνατότητα μιας δημιουργικής ζωής.⁶⁰

60. Δήλωση του γάλλου στοχαστή σε μια εφημερίδα των gay του Λος Άντζε-
 λες όπως αυτή παρατίθεται στο βιβλίο του Didier Eribon, *Michel Foucault*,
 μτφρ. Betsy Wing, Κέμπριτζ Μασ., Harvard University Press, 1991, σ. 315.

ΟΙ ΑΘΕΑΤΕΣ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΤΟΚΕΤΟΥ ΣΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ. ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΝΟ ΕΩΣ ΤΟΝ ΒΙΑΣΜΟ. ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΕΞΙΑ ΕΩΣ ΤΟΝ ΟΡΓΑΣΜΟ

Κατερίνα Α. Αναστασίου

*Στον Γιάννη· για την έμπνευση,
την ένταση-αναγέννηση.*

Το γυναικείο σώμα έχει μετατραπεί σε πεδίο ελέγχου, επιτήρησης, εκμετάλλευσης και τιμωρίας από την κρατική και την πατριαρχική εξουσία ήδη από τον 16ο αιώνα. Το «κυνήγι μαγισσών» από την ηγεμονική τάξη, που διήρκεσε μέχρι τον 17ο αιώνα, είχε ως στόχο την υφαρπαγή του ελέγχου του σώματος των γυναικών και επικεντρωνόταν στα ζητήματα της (πρωτίστως) γυναικείας σεξουαλικότητας και αναπαραγωγής, της επιθυμίας και του ανθρώπινου δικαιώματος στον αυτοπροσδιορισμό ως αποτέλεσμα της αναστοχαστικότητας του εαυτού επί του εαυτού. Η συντονισμένη δίωξη του γυναικείου σώματος, ειδικότερα της μήτρας του, μέσω φρικτών βασανιστηρίων –συμπεριλαμβανομένων ακραίων μορφών σεξουαλικής κακοποίησης– και η δημόσια εξόντωσή του στην αγχώνη ή την πυρά είχε ως σκοπό να καταστείλει την ανυπάκουη, απείθαρχη, «έκπτωτη» γυναικεία φύση και αποτέλεσε, εν συνεχεία, τη βάση για την ανάπτυξη ενός καταπιεστικότερου καθεστώτος λόγου και πρακτικών.¹

1. Silvia Federici, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα. Γυναίκες, σώμα και πρωταρχική συσσώρευση*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις των Ξένων, 2011, σ. 32, 35, 127-134. Lady Stardust, *Γυναίκες στην πυρά. Το κυνήγι μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού*, Αθήνα, Κόκκινο Νήμα, 2010, σ. 15-29. Michel Foucault, *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*, Αθήνα, Πλέθρον, 2012, σ. 177, 190. Δήμητρα Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα [1801-1925]. Ξεριζώνοντας το «ανθρώπινο»*, Αθήνα, Ασίνη, 2018, σ. 34-35.

Από τα τέλη του 16ου αιώνα η διάκριση βάσει φύλου αποτέλεσε ουσιαστικά έναν μηχανισμό εξουσίας που ενσωμάτωνε την –από την κλασσική εποχή– διαμάχη σχετικά με την ενεργητική/ανδρεία και την παθητική/εκθληλυμένη/χωρίς βούληση ζωή· μια διαμάχη κατά την οποία η πρώτη ταυτιζόταν με την εγκρατή, σωφρονισμένη, ορθολογική φύση του ανθρώπου, ενώ η δεύτερη με το χάος, την αναρχία, την ασθένεια, τον θάνατο και την εγκληματική διάσταση της ανθρώπινης φύσης. Επρόκειτο για μια ιεράρχηση και μια μορφή άσκησης εξουσίας στην εκθληλυμένη ζωή που εκπορευόταν από την επιδίωξη της κυρίαρχης αστικής τάξης για τον έλεγχο και τη συσσώρευση της ανθρώπινης δύναμης προς εξυπηρέτηση της (πρωταρχικής) συσσώρευσης του πλούτου στον παραγωγικό μηχανισμό του καπιταλιστικού συστήματος. Κατά τον 18ο αιώνα αυτή η μορφή (βιο)εξουσίας ενισχύθηκε από τον ιατρικό λόγο, που μέσω του ειδικού εστίασε με σεξιστικό τρόπο στο σώμα. Πάνω σε αυτή τη βάση το ανδροκεντρικό/πατριαρχικό βλέμμα ενίσχυσε τον ιατροδικαστικό λόγο, υποδηλώνοντας την επιβεβλημένη διαχείριση της βούλησης της εκθυλημένης ζωής όπως την επέβαλε το ηγεμονικό υποκείμενο, ο ειδικός-ιατροδικαστής.²

Οι ρυθμίσεις βάσει της βιολογικής/σωματικής διαφοράς του φύλου και της συγκρότησης του ηγεμονικού ιατρικού ανδροκεντρικού/πατριαρχικού λόγου κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα συνέβαλλαν στη συντήρηση της κοινωνικής υποτέλειας των γυναικών, την οποία υποστήριζε και η Εκκλησία – αλλά με όρους «θρησκευτικής» ηθικής. Παρόλο που υπήρξε αντιπαράθεση μεταξύ της ιατρικής και της θρησκείας, αυτή ήταν προσχηματική. Η ιατρική επιχειρηματολογία μπορεί να είχε ως στόχο τη δική της επιβολή, ωστόσο αποτελούσε επί της ουσίας

2. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 19-21, 32-33, 36, 42-43, 69, 73. Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. Ι. Η βούληση για γνώση*, Αθήνα, Πλέθρον, 2011, σ. 112-113, 164-165. S. Federici, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα*, ό.π., σ. 25, 28, 99-100, 125-139. Πρόλογος της εκδοτικής ομάδας στο L. Stardust, *Γυναίκες στην πυρά*, ό.π., σ. 7-8.

περαιτέρω επεξεργασία της θεολογικής άποψης, αφού και οι δύο πλευρές υποστήριζαν και επέβαλλαν μια ρύθμιση ηθικής τάξης που ευθυγραμμιζόταν με την αντίληψη του πόνου της γέννας ως τιμωρίας για το προπατορικό αμάρτημα της Εύας.³

Το ιστορικό νήμα που συνδέει την προ-νεωτερικότητα με την νεωτερικότητα όσον αφορά τον τοκετό εντοπίζεται στη διαχείριση του πόνου του ως μιας κανονικότητας, μέσω της ιατρικής που ασκούνταν και ασκείται κατά κύριο λόγο από άνδρες ειδικούς, καθώς και στο ότι ο ίδιος ο τοκετός από τα μέσα του 16ου αιώνα άρχισε να μετασχηματίζεται σε μια πειθαρχία που έγινε υπόθεση της κρατικής ηγεμονίας.⁴ Εντός του θεσμού του σύγχρονου νοσοκομείου του 19ου αιώνα, ο πόνος στον τοκετό προβλήθηκε σαν κάτι αναπόφευκτο, προκειμένου να διασφαλιστεί η –επιβεβλημένη από την κυρίαρχη αστική ηθική– εγκράτεια στη γυναικεία σεξουαλική διέγερση.⁵ Κι ενώ η σεξουαλική διέγερση αποτελεί όψη της φυσιολογίας του τοκετού, μέσω της ιατροκοποίησής του αυτή εξαφανίστηκε και αντικαταστάθηκε από τον (ανεκτό έως και τον ανυπέρβλητο) πόνο, ο τρόπος αντιμετώπισης του οποίου εκβάλλει όλο και εντονότερα σε έναν φαύλο κύκλο με τον φόβο, καταλήγοντας σε ανεπιθύμητες έως και πολύ δυσάρεστες εμπειρίες για τις επίτοκες.

Στην παρούσα μη εξαντλητική συμβολή γίνεται αρχικώς μια σύντομη αναφορά στο πώς ο πόνος ή/και η ιδέα του πόνου του τοκετού κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα συνδέθηκαν με την ηθική, την εγκράτεια και την πειθαρχία από τον ιατρικό λόγο,

3. Mary Poovey, «Επείσοδια αδιάκριτου χαρακτήρα: Η ιατρική αγωγή των βικτωριανών γυναικών», στο Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου, Αθήνα, Νήσος, 2006, σ. 336, 351. William R. Arney, Jane Neill, «The location of pain in childbirth: natural childbirth and the transformation of obstetrics», *Sociology of health and illness* 4/1 (1982), σ. 4.

4. S. Federici, *Ο Κάλμπαν και η μάγισσα*, ό.π., σ. 130.

5. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 36.

για να αναλυθεί στη συνέχεια πώς ο σύγχρονος ιατροκοιτημένος τοκετός εξακολουθεί να αποτελεί ένα πεδίο άσκησης εξουσιών –διαπροσωπικών, ιατρικών, κρατικών– που μπορούν να βάλλουν κατά της ανθρώπινης φυσιολογίας, της υγείας, του συναισθήματος, της επιθυμίας και της ηδονής.

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΠΟΝΟΥ

Ο καθηγητής μαιευτικής Τζέιμς Γιανγκ Σίμπσον (James Young Simpson, 1811-1870), έπειτα από πειράματα, αντί για τον αιθέρα, χρησιμοποίησε πρώτος σε γυναικολογική επέμβαση το χλωροφόρμιο. Στην αντιπαράθεση του 19ου αιώνα για τη χρήση του χλωροφορμίου βασίστηκε σε μια ερμηνεία, σύμφωνα με την οποία ο πόνος στον τοκετό έχει ψυχολογική προέλευση, καθλώνει την επίτοκο και παράλληλα μεταφέρεται στο γιατρό, εμποδίζοντάς τον να εργαστεί.

Το ζήτημα της «περιστασιακής πρόκλησης σεξουαλικού πάθους» στον τοκετό αποτέλεσε τον πυρήνα της επιχειρηματολογίας του. Καθώς η επίτοκος αντιμετώπιζε τον πόνο με σεξουαλικά αισθήματα, ο Σίμπσον προσπαθούσε να πείσει για την αναγκαιότητα της καταστολής τους έτσι ώστε να επιτευχθεί η ευπρέπεια και ο συναισθηματικός αυτοέλεγχος, στοιχεία απαραίτητα για την αντιμετώπιση του τοκετού από το γιατρό.⁶ Οι αναισθητικές ιδιότητες του χλωροφορμίου συνετέλεσαν ακριβώς σ' αυτό, όπως και στο να μετατεθεί η ευθύνη για την έκβαση του τοκετού στον ειδικό. Έτσι, κατασκευάστηκε η εικόνα της επιτόκου σαν ένα παθητικό ον, ενώ ο πόνος, ως αναγκαστική φυσική συνθήκη, εδραίωσε αρνητικές προϋδεάσεις για τον τοκετό και κυρίως το αίσθημα του φόβου.

Αν και στη σύνδεση φόβου και πόνου της επιτόκου αναφέρθηκε διεξοδικά ο γιατρός Γκράντλι Ντικ-Ρεντ (Grantly Dick-

6. M. Poovey, «Επεισόδια αδιάκριτου χαρακτήρα», ό.π., σ. 335-352.

Read, 1811-1959),⁷ προκειμένου να μειωθεί η έντασή της, ο φόβος όλων απέναντι στον τοκετό, όχι μόνο δεν εξαλείφθηκε, αλλά κλιμακώθηκε. Σήμερα οι περισσότερες επίτοκες δεν προβαίνουν σε αυτόνομες επιλογές, είτε επειδή πιστεύουν ότι οι στόχοι τους για κάτι που τις υπερβαίνει θα προκαλέσουν, με μυθολογικούς όρους, τη θεϊκή οργή είτε επειδή διακατέχονται από φόβο για την επικινδυνότητα του τοκετού· προδιάθεση που εμφανίζεται και στους γιατρούς, δεδομένου ότι ο φόβος είναι το πιο διάχυτο συναίσθημα της νεωτερικότητας και το σύνολο μιας κοινωνίας υποβάλλεται στις ίδιες πολιτισμικές αντιλήψεις.⁸

Οι φοβικές οπτικές συνδέθηκαν επίσης με την αλλαγή του τύπου του τοκετού από το σπίτι στο νοσοκομείο κατά τον 19ο αιώνα, η οποία εντασσόταν στην ευρύτερη αντίληψη ότι ο ιδιωτικός χώρος αποτελούσε έναν «ακάθαρτο» τόπο, ενώ το νοσοκομείο ένα περιβάλλον «καθαρό» και «άσηπτο». Λόγω αυτής της μεταφοράς κατάφερε να επιβληθεί η πειθαρχία στο νοσοκομείο, σε αντίθεση με το σπίτι, όπου η επίτοκος ή/και η οικογένειά της ίσως επιδείκνυαν ανυπάκουη συμπεριφορά,⁹ δυσχεραίνοντας το έργο του γιατρού.¹⁰

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΙΝΔΥΝΟΥ

Σήμερα, στο πλαίσιο της συνεχούς ιατροκοποίησης του τοκετού στο δυτικό κόσμο, έχει καθιερωθεί η επιλογή παρόχου φρο-

7. Grantly Dick-Read, *Childbirth without fear. The principles and practice of natural childbirth*, Λονδίνο, 1942, σ. 128-130, 168.

8. Mary L. Nolan, *Home birth. The politics of difficult choices*, ΗΠΑ-Καναδάς, Routledge, 2011, σ. 21-25. Joanna Bourke, *Φόβος. Στιγμιότυπα από τον πολιτισμό του 19ου και του 20ού αιώνα*, Αθήνα, Σαββάλας, 2011, σ. 11.

9. Η ανυπακοή εμπεριέχει το στοιχείο της διακυβέρνησης του εαυτού. Δ. Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα*, ό.π., σ. 87.

10. M. L. Nolan, *Home birth*, ό.π., σ. 21-25. Μυρτώ Χρονάκη, *Ιατροκοποίηση, τελετουργία και συγκρότηση της μητρικής ταυτότητας στους χώρους του τοκετού στο Βόλο*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2012, σ. 44-45.

ντίδας,¹¹ προκειμένου να εκτιμηθούν οι παράγοντες κινδύνου κατά την «προγεννητική διάγνωση», η οποία θέτει, μεταξύ άλλων, ερωτήματα περί «θετικής ευγονικής».¹² Στον περιγεννητικό έλεγχο δίνεται βαρύτητα στους εγγενείς κινδύνους¹³ αλλά ειδικότερα σε αυτόν του θανάτου στον τοκετό (της επιτόκου/του εμβρύου/και των δύο), επειδή ως μετρήσιμο μέγεθος εστιάζει σε ένα μικρό χρονικό διάστημα, αυξάνοντας πολύ τα ποσοστά διακινδύνευσης, ο εντοπισμός των οποίων χαρακτηρίζεται ως «επιδημία» στην ιατρική (ειδικά στη μαιευτική-γυναικολογία). Έτσι, «για παν ενδεχόμενο», υπάρχει η τάση –τόσο από την ιατρική όσο και από την κοινωνία– ο σύγχρονος τοκετός να λαμβάνει χώρα εντός του υπερσύγχρονου νοσοκομείου και να τον αναλαμβάνουν οι ειδικοί (πρωτίστως) της μαιευτικής-γυναικολογίας, η πρακτική της οποίας είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την ολοένα εξελισσόμενη υψηλή τεχνολογία.¹⁴

Ωστόσο, εντός του νοσοκομειακού περιβάλλοντος, η αίσθηση όσων συμβαίνουν στο σώμα της επιτόκου και η έκφραση της σεξουαλικής διέγερσης που μπορεί να συνοδεύει έναν αδιамεσολάβητο τοκετό εξαφανίζονται εντελώς. Πολλές από τις

11. Ως «πάροχος φροντίδας» εννοείται ο μαιευτήρας-γυναικολόγος και η μαία/νοσοκόμα ή ακόμη και η βοηθός μητρότητας.

12. WHO, *Care in normal birth: A practical guide, safe motherhood*, Γενεύη, Department of Reproductive Health & Research, σ. 2. Γιώργος Κόκκινος, *Η ευγονική δυστοπία. Διαδρομές ιδεών*, επιμ. Μαρία Γονιδάκη, Αθήνα, Θίνες, 2018, σ. 18, 32-35, 82.

13. Όπως επισημαίνει ο καθηγητής Γιουτζίν Ντεκλέρκ (Eugene Declercq) στο βίντεο της οργάνωσης Mothers Naturally στο Youtube στις 3 Σεπτεμβρίου 2012, <http://www.youtube.com/watch?v=dubC1375P34&feature=share>.

14. K. F. Walker, A. L. Cohen, S. H. Walker, K. M. Allen, D. L. Baines, J. G. Thornton, «The dangers of the day of birth», *Royal College of Obstetricians and Gynaecologists* (2014), σ. 714. Κ. Βλαντώνη, «Ειδημοσύνη και διακινδύνευση: Συνδιαμόρφωση στο πλαίσιο της ιατρικής βιοτεχνολογίας και επιστήμης», *Νέυσις* 23 (2016), σ. 97-100. John-Arne Skolbekken, «The risk epidemic in medical journals», *Social Science and Medicine* 40/3 (1995), σ. 291. Kathleen D. Turkel, *Women, power and childbirth: A case study of a free-standing birth center*, ΗΠΑ, Greenwood Publishing Group, 1995, σ. 8.

ιατρικές πρακτικές ρουτίνας, όπως η ηλεκτρονική παρακολούθηση του εμβρύου, οι κοιλιακές εξετάσεις ή η επισκληρίδιος αναισθησία, «απο-σεξουαλικοποιούν» την εξέλιξή του. Ειδικά η τελευταία ενισχύει τη σύνδεση φόβου και πόνου και αναιρεί τις σεξουαλικές όψεις του τοκετού, μετατρέποντας την επίτοκο σε ένα απόλυτα ελεγχόμενο ον, το οποίο, αποκομμένο από αισθήσεις και συναισθήματα, αδυνατεί να βιώσει την ένταση της ψυχοσεξουαλικής εμπειρίας του φυσικού/φυσιολογικού τοκετού, η οποία αφορά ένα φάσμα που εκκινεί από ανεκτά επίπεδα πόνου και αγγίζει ακόμη και ύψιστες μορφές σωματικής ευχαρίστησης και ταυτόχρονης συναισθηματικής πληρότητας.¹⁵

Ουσιαστικά, εξαιτίας του διάχυτου φόβου, στον σύγχρονο τοκετό επικρατεί η προσπάθεια πλήρους ελέγχου της διαδικασίας του, της κατάστασης του εμβρύου, των λειτουργιών του σώματος της επιτόκου και ειδικότερα της μήτρας της. Αυτός ο φόβος, όμως, που εμφανίζεται ήδη από την εγκυμοσύνη και συνήθως κορυφώνεται στον τοκετό, λειτουργεί ανασταλτικά, καθώς συνδέεται με τη δράση των ορμονών που επηρεάζουν τη λειτουργία του τραχήλου, η συστολή και η διαστολή του οποίου κατευθύνουν την εξέλιξη του τοκετού.

ΑΔΡΕΝΑΛΙΝΗ ΚΑΙ ΩΚΥΤΟΚΙΝΗ

Η λειτουργία και η δράση των ορμονών πρωταγωνιστούν στην εγκυμοσύνη και τον τοκετό με την αδρεναλίνη και την ωκυτοκίνη να είναι οι πιο καθοριστικές.

Η αδρεναλίνη δίνει την απαραίτητη ώθηση στο έμβρυο για να εξέλθει μέσω του γεννητικού καναλιού, βοηθά την επίτοκο

15. Siw Alehagen κ.ά, «Fear, pain and stress hormones during childbirth», *Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology* 26/3 (2005), σ. 153-165. Sarah Buckley, «Sexuality in labour and birth: An intimate perspective», στο Denis Walsh, Soo Downe (επιμ.), *Essential midwifery practice: Intrapartum care*, Τσίτσεστερ, H.B.- Έιμς, Άιοβα, Wiley-Blackwell, 2010, σ. 214, 218.

να αντιμετωπίσει τις συσπάσεις της μήτρας και την καθιστά σε εγρήγορση μετά τον τοκετό, προκειμένου να προστατεύσει το νεογέννητό της. Όταν ο τοκετός εκκινεί αυθόρμητα και συνεχίζεται αδιαμεσολάβητα, τότε τα επίπεδα της αδρεναλίνης παραμένουν σχετικά χαμηλά, με αποτέλεσμα οι μύες να βρίσκονται σε ηρεμία και η επίτοκος να μη χρειάζεται επιπλέον ενέργεια. Στην περίπτωση, ωστόσο, που η επίτοκος αρχίσει να φοβάται ή να εξοργίζεται, η αδρεναλίνη αυξάνεται στο σώμα της, με αποτέλεσμα να αρχίζει να νιώθει ακόμα περισσότερο φόβο, ο οποίος συνεπάγεται περισσότερο πόνο: Η αύξηση της αδρεναλίνης καταστέλλει ταυτόχρονα την έκκριση της ενδογενούς ωκυτοκίνης, της οποίας η αύξηση είναι καθοριστική, διότι σε αυτήν οφείλονται οι φυσιολογικές, ανεκτές συσπάσεις της μήτρας, διαστέλλεται σταδιακά ο τράχηλος και αποτρέπεται η υπερβολική αιμορραγία. Γίνεται κατανοητό ότι για μια αρμονική εξέλιξη της διαστολής του τραχήλου είναι απαραίτητη η ύπαρξη υψηλών επιπέδων ενδογενούς ωκυτοκίνης, χαρακτηριστικής ορμόνης στις εκδηλώσεις της γυναικείας σεξουαλικότητας.¹⁶

Πιθανόν η πρώτη σύγχρονη επιστημονική διερεύνηση σχετικά με τη σεξουαλική διέγερση κατά τη διάρκεια του τοκετού είναι αυτή που δημοσιεύθηκε το 1955 από την ψυχολόγο Νάιλς Πολκ Ρούμελι Νιούτον (Niles Polk Rumely Newton, 1923-1993).¹⁷ Η μελέτη της βασίστηκε στη σύγκριση των ευρημάτων του Γκράντλι Ντικ-Ρεντ από τις παρατηρήσεις επιτόκων που γεννούσαν στο σπίτι φυσικά και των ευρημάτων της μελέτης του Άλφρεντ Τσαρλς Κίνσεϊ (Alfred Charles Kinsey,

16. Ina May Gaskin, *Birth matters. A midwife's manifesta*, Λονδίνο, Pinter & Martin, 2011, σ. 29-37, 171. Michel Odent, *The farmer and the obstetrician*, Λονδίνο, Free Association Books, 2002, σ. 73.

17. Η δημοσίευση της Νιούτον είχε τίτλο «Maternal emotions: A study of women's feelings toward menstruation, pregnancy, childbirth, breastfeeding and other aspects of their femininity» («Μητρική συγκίνηση: Μια μελέτη για τα συναισθήματα των γυναικών που σχετίζονται με την εμμηνόρροια, την εγκυμοσύνη, τη γέννα, τον θηλασμό και άλλες πτυχές της θηλυκότητάς τους»).

1894-1956) για τη γυναικεία σεξουαλική συμπεριφορά.¹⁸ Οι παραλληλισμοί στους οποίους εστίασε η Νιούτον ήταν οι τρόποι αναπνοής, τα βογγητά, οι εκφράσεις του προσώπου, οι συσπάσεις της μήτρας, η επιλογή στάσης σώματος, η έκκριση βλέννας, η απώλεια κοινωνικών αναστολών, η ασυνήθιστη δύναμη, η ευκινησία, η έξαρση χαράς και ευεξίας, καθώς και η αιφνίδια και άμεση επιστροφή στη συνειδητότητα.

Κάνοντας λόγο εκ νέου για τα ευρήματα της μελέτης του 1955, η Νιούτον δημοσίευσε το 1971 στο επιστημονικό περιοδικό *Psychology Today* ένα σχετικό άρθρο, καταλήγοντας στο ότι η σεξουαλική διέγερση, ο τοκετός και ο θηλασμός μοιράζονται από κοινού ένα νευρο-ορμονικό επίπεδο, το οποίο προαπαιτεί την αίσθηση ασφάλειας. Επεσήμανε, επίσης, ότι η ενδογενής ωκυτοκίνη συμμετέχει στις εκδηλώσεις της γυναικείας σεξουαλικότητας σε τόσο μεγάλο βαθμό, που την αποκάλεσε ως «ορμόνη της αγάπης». Τον ορισμό αυτό υιοθέτησε από τη δεκαετία του 1970 και ο διάσημος μαιευτήρας-γυναικολόγος, συγγραφέας και ακτιβιστής Μισέλ Οντάν (Michel Odent), ο οποίος έκτοτε τον διέδωσε ευρέως, μέσω των ομιλιών και των συγγραφικών του έργων. Μάλιστα, όπως τόνισε, ανεξαρτήτως του τι εννοεί κανείς ως ένδειξη αγάπης, η ωκυτοκίνη είναι παρούσα σε όλες τις θετικές ανθρώπινες εκδηλώσεις και για τον λόγο αυτό της προσέδωσε τον χαρακτηρισμό της ως «αλτρουιστικής».¹⁹

Αναδεικνύεται από τα παραπάνω ότι οι σκέψεις και τα συναισθήματα της επιτόκου κατέχουν εξέχοντα ρόλο στην εξέλιξη του τοκετού, επιβεβαιώνοντας την άμεση σύνδεση νου και σώματος, σε αντίθεση με την (εν τέλει αστήρικτη) οντολογική τους διχοτομία, η οποία συνιστά την αξιωματική βάση της μηχανιστικής, θετικιστικής καρτεσιανής φιλοσοφίας, που με τη

18. Alfred C. Kinsey, Wardell B. Pomeroy, Clyde E. Martin, Paul H. Gebhard, *Sexual behavior in the human female*, Φιλαδέλφεια-Λονδίνο, W.B. Saunders Company, 1953.

19. S. Buckley, «Sexuality in labour and birth: An intimate perspective», ό.π., σ. 214. Μ. Odent, *The farmer and the obstetrician*, ό.π., σ. 73.

σειρά της αποτελεί επιστημολογική παραδοχή του βιοϊατρικού μοντέλου και γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη ή ισχυροποίηση αντιπαραθετικών και ιεραρχικών διπόλων.²⁰ Η οντολογική σύνδεση μεταξύ νου και σώματος στην επίτοκο καθίσταται μάλιστα άμεσα εμφανής, αν αναλογιστεί κανείς ότι ακόμη και σε περιπτώσεις που ο τράχηλος έχει διασταλεί σε εξαιρετικά μεγάλο βαθμό, ενδέχεται να επέλθει αιφνιδίως η συστολή του, καθυστερώντας ή και διακόπτοντας την πορεία του τοκετού.²¹

ΜΑΙΕΥΤΙΚΗ ΒΙΑ

Στον σύγχρονο ιατρικοποιημένο τοκετό του δυτικού κόσμου, όταν οι μαιευτήρες-γυναικολόγοι αντιμετωπίζουν περιπτώσεις βραδείας εξέλιξης ή πλήρους διακοπής του τοκετού, έχουν εκπαιδευτεί ώστε να τις αναγνωρίζουν με διάφορους τρόπους, όπως: «δυσλειτουργία της μήτρας», «ανεπαρκείς συσπάσεις» ή «αποτυχία εξέλιξης». Οι χαρακτηρισμοί αυτοί υποδηλώνουν δυσπιστία ή ακόμη και άγνοια για τη φυσιολογία του τοκετού, ενώ τους ωθούν να εντάξουν αυτομάτως τις διαφοροποιημένες

20. Antony Kenny, «Από τον Ντεκάρτ στον Καντ», στο Antony Kenny (επιμ.), *Ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας*, Αθήνα, Νεφέλη, 2005, σ. 163-164. Sarah Nettleton, *Κοινωνιολογία της υγείας και της ασθένειας*, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, 2002, σ. 23-24. Δήμητρα Μακρυνιώτη, «Εισαγωγή. Το σώμα στην ύστερη νεωτερικότητα», στο Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, μτφρ. Κώστας Αθανασίου, Κική Καψαμπέλη, Μαριάννα Κονδύλη, Θόδωρος Παρασκευόπουλος, Αθήνα, Νήσος, 2004, σ. 13.

21. M. Odent, *The farmer and the obstetrician*, ό.π., σ. 88. Michel Odent, *Childbirth in the age of plastics*, Μεγάλη Βρετανία, Pinter & Martin Ltd, 2017, σ. 24. I. M. Gaskin, *Birth matters*, ό.π., σ. 30-33, 171, 214-215. S. Buckley, «Sexuality in labour and birth: An intimate perspective», ό.π., σ. 214. P. Simkin κ.ά., «Roundtable discussion: the language of birth», *Birth Issues in Perinatal Care* 39 (2012), σ. 156, 158. M. Nolan, *Home birth. The politics of difficult choices*, ό.π., σ. 80-81, 87. Debra Pascali-Bonaro, Mary Kroeger, «Continuous female companionship during childbirth: a crucial resource in times of stress or calm», *Journal of Midwifery and Women's Health* 49/4 (2004), σ. 19. Μισέλ Οντάν, *Η καισαρική τομή και ο φυσικός τοκετός*, Αθήνα, Ρέω, 2005, σ. 30-32.

για κάθε επίτοκο εκδηλώσεις του στη σφαίρα της παθολογίας, αντιμετωπίζοντάς τον ως επείγον περιστατικό που επιβάλλει μια σειρά ιατρικών παρεμβάσεων.

Συχνότερη από αυτές είναι η πρόκληση τοκετού, για την επίτευξη της οποίας σχεδόν πάντα γίνεται πολύωρη χρήση συνθετικής ωκυτοκίνης, μιας τεχνητής ορμόνης που προκαλεί συνεχείς επώδυνες συσπάσεις, σε αντίθεση με την ενδογενή ωκυτοκίνη που διαχέεται φυσιολογικά στο σώμα της επιτόκου, δηλαδή με έναν κλιμακωτά αυξανόμενο περιοδικό τρόπο που είναι (καθόλα) ανεκτός. Παρόλο που η συνθετική ωκυτοκίνη καθιστά τον τοκετό επώδυνο, δεν αναγνωρίζεται ως δυσμενής από την ιατρική· αντιθέτως, η πηγή του πόνου αναζητείται και εντοπίζεται στις ίδιες τις επίτοκες, αφού σύμφωνα με ορισμένους γιατρούς, εκπορεύεται από τα κατά βάση αρνητικά –ακόμη και ενοχικά– υποσυνείδητα συναισθήματά τους, ως αποτέλεσμα των μη ρεαλιστικών προσδοκιών τους για φυσικό/φυσιολογικό τοκετό.²²

Η πρόκληση τοκετού έχει χαρακτηριστεί ως μια νέα «επιδημία», αφού αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσέγγισης ρουτίνας. Εντούτοις, ένας τοκετός που εκκινεί με τεχνητά μέσα αποδεικνύεται δυσκολότερος και συχνά συνεπάγεται την ανάγκη επισκληριδίου αναισθησίας, η οποία τείνει να αποτελεί μέρος μιας αλληλουχίας ιατρικών παρεμβατικών πρακτικών που καταλήγουν στη χρήση βεντούζας/ εμβρυουλκών ή που εξαναγκάζουν σε καισαρική τομή, συμβάλλοντας στα αυξημένα ποσοστά αυτής της σοβαρής χειρουργικής επέμβασης.

Η καισαρική συνιστά την κορύφωση της ιατρικής παρεμβατικότητας και ειδικά όταν προκύπτει ιατρογενώς²³ ή τα ρίσκα της αγνοούνται/ παραβλέπονται, όταν δεν επιθυμείται από την επί-

22. I. M. Gaskin, *Birth matters*, ό.π., σ. 31. Sheila Kitzinger, *Birth crisis*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 2006, σ. 36.

23. M. Odent, *Childbirth in the age of plastics*, ό.π., σ. 35-36. Ιβάν Ίλλιτς, *Ιατρική νέμεση. Η απαλλοτρίωση της υγείας*, Θεσσαλονίκη, Νησίδες, 2010, σ. 27. Mary L. Nolan, *Home birth. The politics of difficult choices*, ΗΠΑ & Καναδάς, Routledge, 2011, σ. 24.

τοκο, όταν προβάλλεται με αναληθή επιχειρήματα ή όταν πραγματοποιείται ακόμη και με τη χρήση κρατικής βίας, τότε συνεπάγεται την πλήρη απώλεια ελέγχου από την πλευρά της επιτόκου.²⁴

Χαρακτηριστική περίπτωση επιβολής εγχειρητικού τοκετού ακόμη και με την επέμβαση των αρχών είναι αυτή της εικοσιεννιάχρονης Αντελίν Κάρμεν (Adelin Carmen) από τη Βραζιλία: Όπως αναφέρεται σε σχετικό ρεπορτάζ,²⁵ παρόλο που «ο τοκετός της ήταν εν εξελίξει» και «δεν ετίθετο ζήτημα μειωμένης διανοητικής ικανότητας», έξι αστυνομικοί εισήλθαν στον ιδιωτικό της χώρο (στο σπίτι) με δικαστική εντολή που επέτρεπε τη μεταφορά της στο νοσοκομείο για να πραγματοποιηθεί καισαρική τομή. Τέτοιου είδους αντιμετώπιση της επιτόκου αντιτίθεται στη βασική υποχρέωση του ιατρικού προσωπικού για έγκυρη και πλήρη ενημέρωση του ασθενούς²⁶ για τον σεβασμό των δικαιωμάτων του και συγκεκριμένα του δικαιώματός του να αποφασίζει αυτόβουλα ποια ιατρική πράξη επιτρέπει να συμβεί στο σώμα του. Δεν είναι λίγες οι φορές που τα συγκεκριμένα δικαιώματα παραβιάζονται, χωρίς ωστόσο αυτό να γίνεται απαραίτητως συνειδητά, ηθελήμενα, σκόπιμα ή σχεδιασμένα, «αν και τέτοιου είδους πράξεις ή παραλείψεις (...) θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως τέτοιες».²⁷

24. Εξαιρέση αποτελεί η καισαρική που επιλέγεται, προκειμένου να μην επαναληφθεί προγενέστερη τραυματική εμπειρία κολπικού τοκετού. S. Buckley, «Sexuality in labour and birth: An intimate perspective», ό.π., σ. 219, S. Kitzinger, *Birth crisis*, ό.π., σ. 56.

25. Η περίπτωση της καταγράφεται από τη Rebecca Schiller στην εφημερίδα *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/apr/11/forcing-woman-caesarean-assault-brazilian-embassies-natural-birth>. Το συγκεκριμένο περιστατικό προκάλεσε τη δημόσια υπεράσπιση της μητέρας από ακτιβιστές ανά τον κόσμο.

26. Η επίτοκος αντιμετωπίζεται εξαρχής ως ασθενής.

27. Αντώνης Μανιτάκης, *Το Σύνταγμα και τα δικαιώματα του Ανθρώπου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκουλας, 2004, σ. 641. United Nations, *A human rights-based approach to mistreatment and violence against women in reproductive health services with a focus on childbirth and obstetric violence*, General Assembly, Seventy-fourth Session, 2019, σ. 7.

Μια ακόμη ενδεικτική παρέμβαση ρουτίνας είναι η περινεοτομή –δηλαδή, η αναίτια τομή μεταξύ του κολλικού τοιχώματος και του περινέου, προκειμένου να διευρυνθεί ο κόλπος και να διευκολυνθεί η κάθοδος του εμβρύου–²⁸ που σε ορισμένες χώρες εφαρμόζεται μέχρι και στο 70% των περιπτώσεων, καθώς επιβάλλεται επίσης με την επιχειρηματολογία της «έκτακτης ανάγκης». Σοβαρή –επίσης αναίτια– παρέμβαση αποτελεί και η λαβή Κριστέλερ (Kristeller), δηλαδή η εφαρμογή πίεσης με τον αγκώνα, το μπράτσο ή και με ολόκληρο το σώμα του παρόχου φροντίδας (του γιατρού ή της μαίας στο νοσοκομείο) επάνω στην κοιλιά της επιτόκου για να προκληθεί η κάθοδος του μωρού. Η τεχνική αυτή δεν προτείνεται πλέον από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ), εξαιτίας των δυσμενών/ επικίνδυνων αποτελεσμάτων και του πιθανού πόνου που προκαλεί, τον οποίο –παρεμπιπτόντως– οι γιατροί τείνουν να υπερβαίνουν όσο το δυνατόν συντομότερα για να φτάσουν στα σωματικά συμβάντα του ασθενούς, ο οποίος συνήθως θεωρείται «αναξιόπιστος αφηγητής», με αποτέλεσμα να παραβιάζεται άμεσα το δικαίωμά του να εισακουέται.²⁹

Στην περίπτωση που οποιαδήποτε στιγμή στον τοκετό αφαιρεθεί από την επίτοκο ο έλεγχος επί της διαδικασίας και αισθανθεί ανασφαλής, αστήρικτη, ανίδεη ή έντρομη για το τι συμβαίνει

28. Για την περινεοτομή αντλήθηκε υλικό από τον ιστότοπο του Johns Hopkins Medicine, http://www.hopkinsmedicine.org/healthlibrary/test_procedures/gynecology/episiotomy_92,P07775/. Σήμερα, η περινεοτομή όχι μόνο δεν θεωρείται αναγκαία αλλά η συχνή χρήση της έχει αποδειχθεί επιβλαβής, <https://www.lamaze.org/portals/o/docs/educators/HBP4Greek.pdf>.

29. European Perinatal Health Report 2004. Euro-Peristat Project in collaboration with SCPE, Eurocat & Euroneostat, 2004, σ. 101-106. Giorgio Agamben, *Κατάσταση εξαιρέσης. Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαιρέση σε κανόνα*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 32. Elaine Scarry, «Το σώμα που πονά. Η οικοδόμηση και η διάλυση του κόσμου», στο Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος*, ό.π., σ. 362-365. Δήμητρα Μακρυνιώτη, «Εισαγωγή», στο Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Περί θανάτου. Η πολιτική διαχείριση της θνητότητας*, μτφρ. Κώστας Αθανασίου, Αθήνα, Νήσος, 2008, σ. 20.

στο σώμα της, τότε τα επίπεδα των αρνητικών συναισθημάτων του φόβου/άγχους της αυξάνονται, εισάγοντάς την ή ενισχύοντας την παγίδευσή της στον φαύλο κύκλο πόνου και φόβου (για τον θάνατο και μάλιστα ίσως περισσότερο για τον πόνο)· ένας φαύλος κύκλος, που αφενός αποτελεί ένδειξη της κατανομής εξουσίας, αφετέρου υποδεικνύει ακατάλληλη αντιμετώπιση και «κακή διαχείριση»,³⁰ αρχικώς ιατρική και κατ' επέκταση πολιτική.

Δεν είναι λίγες οι μητέρες ανά τον κόσμο που έχουν περιγράψει τη δυσμενή εμπειρία τους στον νοσοκομειακό τοκετό ως «δοκιμασία» ή «βασανιστήριο», ως μια διαδικασία που τις γέμισε με οργή, θυμό και εχθρική διάθεση, ως μια κατάσταση κατά την οποία έπρεπε να είναι διαρκώς διεκδικητικές ή να μάχονται, προκειμένου να εισακουστούν οι επιθυμίες, τα συναισθήματα ή/και οι ανάγκες τους, αναγνωρίζοντας ότι είχαν μετατραπεί σε «ευπαθή» άτομα. Οι αιτίες της κακοποίησης σύμφωνα με μαρτυρίες μητέρων που είχαν συνείδηση του τι υπέστησαν κατά τον τοκετό τους, συνδέονται με τις συνθήκες του νοσοκομειακού περιβάλλοντος και τη συμπεριφορά των ανθρώπων που τους παρείχαν υπηρεσίες.

Η αρνητική, βίαιη εμπειρία τους είχε να κάνει με τους κανόνες, τις εντολές, τα άκαμπτα πρωτόκολλα, την αγένεια, την εμφάνιση άγνωστων ατόμων από το προσωπικό, τη δύναμη της ιατρικής εξουσίας, την αυστηρή ιεραρχία, τις δυσλειτουργίες του νοσοκομείου, τις εκάστοτε πολιτικές και τις απαιτήσεις των γιατρών για υπακοή και συμμόρφωση, τις απειλές και την ψυχολογική βία ή ακόμη και την άρνηση εξιτηρίου στις αδυναμίες πληρωμής των παρεχόμενων υπηρεσιών. Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλές γυναίκες στον τοκετό τους έχουν υποστεί λεκτική κακοποίηση, σε μορφή διατυπώσεων όπως: «Δεν φώναζες όταν το πέος ήταν μέσα σου, γιατί φωνάζεις τώρα;»,³¹ ενώ κάποιες άλλες

30. J. Bourke, *Φόβος*, ό.π., σ. 435-437, 493.

31. Η δυναμική της σχέσης παρόχου φροντίδας και επιτόκου μπορεί να προκαλέσει κακομεταχείριση και βία, που συνδυάζει τις έμφυλες ανισότητες και την επιβολή της ιατρικής αυθεντίας. Αυτές οι κακοποιήσεις «όχι μόνο δεν επανορθώνο-

κάνουν λόγο για έντονες σκηνές βίαιης σωματικής εμπλοκής με τους παρόχους φροντίδας στην προσπάθειά τους να αμυνθούν.³² Τέτοιες πρακτικές και συμπεριφορές, επομένως, συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος όπου τοποθετείται ο σύγχρονος τοκετός, το οποίο αποτελεί εμπόδιο στην αδιατάρακτη, φυσιολογική πορεία του.

Με άλλα λόγια, υπάρχουν μητέρες στο σύγχρονο δυτικό κόσμο που βιώνουν τον τοκετό τους τραυματικά, τόσο με σωματικό πόνο όσο και με ψυχική οδύνη, απόγνωση και τρόμο. Ακριβέστερα, οι γυναίκες αυτές βιώνουν όψεις ενός φαινομένου που τα τελευταία χρόνια ορίζεται από τους ειδικούς ως «μαιευτική βία» («obstetric violence»), προκειμένου να περιγραφεί η υπαρπαγή του ελέγχου του σώματός τους και η μετατροπή του σε μηχανή,³³ καθώς και η αυτόματη τοποθέτησή τους μέσα σε συνθήκες έντονης αβεβαιότητας και ανασφάλειας. Ο συγκεκριμένος όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 2007 στη Βενεζουέλα, καθώς εισήχθη στη νομοθεσία της χώρας με σκοπό να λειτουργήσει ως προστατευτικό πέπλο για τις επίτοκες,³⁴ ενώ

νται, αλλά μένουν απαρατήρητες», προωθώντας «μια κουλτούρα ατιμωρησίας». United Nations, *A human rights-based approach to mistreatment and violence against women in reproductive health services with a focus on childbirth and obstetric violence*, General Assembly, Seventy-fourth Session, ό.π., σ. 11, 15-16.

32. Σε σκηνή πάλης γίνεται αναφορά στο ρεπορτάζ της Κλερ Ο'Ράιλι (Clare O'Reilly), που δημοσιεύθηκε στις 22 Μαΐου 2019 στην εφημερίδα *The Sun* με τίτλο: «I Felt Violated». How "birth rape" affects millions of mums – but why do doctors perform invasive procedures without our consent? («Ένωσα βιασμένη. Πώς "ο βιασμός στον τοκετό" επηρεάζει εκατομμύρια γυναίκες – αλλά γιατί οι γιατροί πραγματοποιούν επεμβατικές πρακτικές χωρίς τη συναίνεσή μας;»). Το κείμενο είναι διαθέσιμο στον ιστότοπο: <https://www.thesun.co.uk/fabulous/8778305/birth-rape-obstetric-violence-mums-doctors-childbirth>.

33. Η μεταχείριση του σώματος της επιτόκου σαν να ήταν μηχανή αναφέρεται και από τη δημοσιογράφο και ακτιβίστρια Zion Lights στο αυτοβιογραφικό της κείμενο με τίτλο «It's time to start recognizing birth rape» («Ήρθε η ώρα να αναγνωρίσουμε τον βιασμό στον τοκετό»), το οποίο δημοσιεύθηκε τον Νοέμβριο του 2012 στον ιστότοπο της εφημερίδας *Huffington Post*, https://www.huffingtonpost.co.uk/zion-lights/birth-rape_b_2155384.html.

34. Αναφέρεται στο κείμενο της Κλερ Ο'Ράιλι, <https://www.thesun.co.uk/fabulous/8778305/birth-rape-obstetric-violence-mums-doctors-childbirth>.

υπάρχουν ερευνητές ανά τον κόσμο που τα τελευταία χρόνια διερευνούν συστηματικά το φαινόμενο της μαιευτικής βίας.³⁵

Τον Μάρτιο του 2020 αναγνωρίστηκε σε θεσμικό, επίσημο και διεθνές επίπεδο η σημασία αυτού του φαινομένου, καθώς για πρώτη φορά η *Επιτροπή για την Καταπολέμηση των Διακρίσεων κατά των Γυναικών του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών (Committee on the Elimination of Discrimination Against Women-CEDAW)* εξέδωσε απόφαση που αφορά τη μαιευτική βία· απόφαση που ελήφθη λόγω της διερεύνησης μιας συγκεκριμένης υπόθεσης μιας γυναίκας από την Ισπανία, η οποία είχε υποστεί αναίτιες ιατρικές πρακτικές στον τοκετό, προκαλώντας στο μωρό της προβλήματα υγείας και στην ίδια χρόνιο σωματικό και ψυχικό τραύμα.³⁶

Καθώς η μαιευτική βία, ως φαινόμενο, είχε ήδη αποδειχθεί εκτεταμένο και επαναλαμβανόμενο, τον Ιούλιο του 2019 δημοσιεύθηκε σχετική έκθεση από την Ειδική Εισηγήτρια του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για τη βία κατά των γυναικών του ΟΗΕ, Ντουμπράβκα Σιμόνοβιτς (Dubravka Šimonović). Αντικείμενο της έκθεσης ήταν η συστηματική καταστρατήγηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των γυναικών στον τοκετό, τα οποία από πρακτικής και νομικής άποψης αναφέρονται στο δικαίωμα στη ζωή, την υγεία, τη σωματική ακεραιότητα, την αυτονομία, την ιδιωτικότητα και την έλλειψη διακρίσεων. Σε αυτή τη γραμμή σκέψης, στην έκθεση διατυπώθηκε σαφώς ότι οι καταπατήσεις αυτών των δικαιωμάτων, ειδικά στον τοκετό αλλά και ευρύτερα στα ζητήματα της γυναικείας αναπαραγωγής, αποτελούν μορφές της δομικής ανισότητας, των διακρίσεων, της πατριαρχίας,

35. Όπως η επίκουρη καθηγήτρια του Βιοδικαίου στο Πανεπιστήμιο του Ντάραμ στην Αγγλία Camilla Pickles, <https://www.dur.ac.uk/law/staff/display/?id=18543>.

36. Όπως αναφέρεται στον ιστότοπο του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα: <https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25688&LangID=E>.

της έλλειψης παιδείας και εκπαίδευσης, και της παράβλεψης της αρχής της ισονομίας.³⁷

Εστιάζοντας στις δυσάρεστες εμπειρίες γέννας στον σύγχρονο δυτικό κόσμο, διαπιστώνεται ότι διάφορα περιστατικά με αρνητικό πρόσημο που επιτελούνται στην αίθουσα τοκετού χαρακτηρίζονται ως «προσβολή», «παραβίαση», «φυσική βία», «βία κατά των γυναικών», «κακομεταχείριση», «κακοποίηση» ή ακόμη και ως «βιασμός στη γέννα/ βιασμός στον τοκετό» (“birth rape”).³⁸ Ο τελευταίος όρος αναφέρεται σε εμπειρίες που οι ίδιες οι γυναίκες περιγράφουν ως κακοποίηση που έμοιαζε με βιασμό ή ως *καθαυτή* εμπειρία βιασμού: Για παράδειγμα, είναι σαφής η αναφορά της μαίας Σι Ρίτσλαντ (Shea Richland) στην εμπειρία γέννησης της κόρης της ως «σκηνής εγκλήματος–βιασμού», κατά τη διάρκεια της οποίας, όπως συνειδητοποίησε εκ των υστέρων, είχε υποστεί σοκ,³⁹ μια συχνά αναφερόμενη κατάσταση από τις επίτοκες ως «πετρώματος/παράλυσης».⁴⁰ Χαρακτηριστικά, επίσης, μια

37. United Nations, *A human rights-based approach to mistreatment and violence against women in reproductive health services with a focus on childbirth and obstetric violence*, ό.π., σ. 5. Το κείμενο είναι διαθέσιμο στην ελληνική γλώσσα στον ιστότοπο *Hellenic Action For Human Rights-Pleiades* (<http://hellenicaction.blogspot.com/2020/01/2019.html?m=1>) σε μετάφραση των Δ. Γ. Κουτσοπούλου, Λ. Κωλέτση, Η. Α. Κούτρα, Β. Μεντζενιώτη, Λ. Ξένου.

38. Ο όρος «βιασμός στον τοκετό» είναι πιο συχνός στην Αμερική και χρησιμοποιείται συνήθως αντί του όρου «μαιευτική βία», εγείροντας ενστάσεις ως προς το νοηματικό του περιεχόμενο, όπως σημειώνει η Κλερ Ο'Ράλι (<https://www.thesun.co.uk/fabulous/8778305/birth-rape-obstetric-violence-mums-doctors-childbirth/>). Ορισμένοι επισημαίνουν την ανάγκη αναγνώρισης του όρου, καθώς και την ανάληψη δράσης για την εξάλειψη του φαινομένου, κάτι που καταγράφεται στο κείμενο της Zion Lights (https://www.huffingtonpost.co.uk/zion-lights/birth-rape_b_2155384.html).

39. Το κείμενο της μαίας Σι Ρίτσλαντ (Shea Richland) δημοσιεύθηκε την άνοιξη του 2008 στον ιστότοπο του περιοδικού *Midwifery Today. The heart and science of birth* (τεύχος 85) και έχει τίτλο «Birth Rape: Another Midwife's Story» («Βιασμός στον τοκετό: Άλλη μία ιστορία μαίας»): <https://midwiferytoday.com/mt-articles/birth-rape-another-midwives-story/>.

40. S. Kitinger, *Birth crisis*, ό.π., σ. 71.

επίτοκος περιγράφει ότι «βιασμό στον τοκετό» συνιστά η τοποθέτηση/ εισχώρηση/ διείσδυση δαχτύλων, ψαλιδιών ή/ και εργαλείων (όπως των εμβρυουλκών) στον κόλπο ή τον πρωκτό κατά τον τοκετό. Σε αυτά τα συμφραζόμενα, η κοινωνική ανθρωπολόγος, συγγραφέας και ακτιβίστρια Σίλα Κίτσινγκερ (Sheila Kitzinger) είχε ήδη κάνει λόγο για ιατρικό έλεγχο πάνω στο γυναικείο σώμα, που μετατρέπεται σε «ιατρογενή βιασμό», για ιατρικό έλεγχο που καταλήγει σε εμπειρίες τοκετού που μοιάζουν με «κολπικό ή στοματικό βιασμό» (“vaginal or oral rape”).⁴¹

Αυτές οι πράξεις λαμβάνουν χώρα χωρίς την άδεια της επιτόκου ή/και χωρίς καν την ενημέρωσή της, και αν συνέβαιναν σε κάποιο άλλο περιβάλλον, θα γινόταν αμέσως αντιληπτό ότι πρόκειται για βιασμό. Ένας βιασμός, ωστόσο, μπορεί να μη διαπραχθεί σε δύσβατες, απομονωμένες/ σκοτεινές περιοχές, σε μια εμπόλεμη ζώνη ή σε ένα υπνοδωμάτιο ή όταν ένα άτομο είναι μόνο/ασυνόδευτο, αλλά να συμβεί σε νοσοκομειακά ιδρύματα κατά την τέλεση «αναγκαστικής» θεραπείας. Όπως επίσης γίνεται εμφανές, στον τοκετό δεν συνδέεται με σεξουαλική διέγερση από το άτομο που τον ασκεί,⁴² αλλά έχει εξίσου σοβαρές ψυχολογικές επιπτώσεις/αντιδράσεις, όπως όταν λαμβάνει χώρα με σεξουαλικά κίνητρα: Είναι πολύ πιθανό να προκαλέσει αναδρομές, κρίσεις πανικού και εφιάλτες, υποδεικνύοντας διαταραχή μετατραυματικού στρες (PTSD), δηλαδή μια κατάσταση, η οποία δεν είναι ουσιαστικά παθολογική –αν και η ιατρική την αντιμετωπίζει ως τέτοια– παρά αποτελεί περισσότερο μια ανθρώπινη, φυσιολογική αντίδραση απέναντι

41. Η συγγραφέας αναφέρεται στην ανεπιθύμητη και επώδυνη τοποθέτηση ενός κολποδιαστολέα ή μητροσκοπίου στον κόλπο της επιτόκου ή στην ακινητοποίησή της με δέστρες ή ακόμη και στο να της κλείνουν το στόμα. S. Kitzinger, *ό.π.*, σ. 53-56.

42. Όπως επισημαίνει η Άιριν Κάρμον (Irin Carmon) στο κείμενό της με τίτλο «What is “Birth Rape”?» («Τι είναι ‘βιασμός στον τοκετό’;»), που φιλοξενείται στον ιστότοπο *Jezebel*: <https://jezebel.com/what-is-birth-rape-5632689>.

σε ένα μη φυσιολογικό γεγονός, απέναντι σε μια ανεπιθύμητη, συγκλονιστική, γεμάτη τρόμο εμπειρία ζωής.⁴³

Οι επιθετικές και κακοποιητικές συμπεριφορές στην αναπαραγωγική και περιγεννητική φροντίδα –ειδικότερα στον τοκετό– ενδέχεται να συμβούν τόσο από άνδρες όσο και από γυναίκες, τόσο από γιατρούς όσο και από μαιείς,⁴⁴ δηλαδή, από επαγγελματίες υγείας, που ορισμένες φορές έρχονται ακόμη και σε σύγκρουση μεταξύ τους, εξαιτίας ακριβώς αυτών των ανάρμοστων πρακτικών προς τη γυναίκα που γεννά. Η μαιευτική βία μπορεί να συμβεί ακόμη και παρά τις αντιδράσεις/αντιστάσεις της ίδιας της επιτόκου –που περιλαμβάνουν από την απλή, άμεση, ήπια διατύπωση της απροθυμίας της ή το προφορικό της αίτημα για μη συναίνεσή της έως και τις επίμονες εκκλήσεις, τα κλάματα, τις αμυντικές στάσεις σώματος, τις λεκτικές και σωματικές απωθήσεις, τις φωνές και τα ουρλιαχτά της εξαιτίας του ανυπόφορου πόνου–, ενώ είναι πιθανό να μη γίνεται συνειδητό από τους παρόχους φροντίδας ότι πρόκειται για μορφές ψυχολογικής και σωματικής βίας⁴⁵ που βάλλουν κατά της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Η μαιευτική βία, συνήθως αλλά όχι αποκλειστικά, βρίσκει πρόσφορο έδαφος στις σύγχρονες υπηρεσίες αναπαραγωγικής υγείας και ειδικότερα στο κυρίαρχο νοσοκομειακό μοντέλο το-

43. S. Kitzinger, *Birth crisis*, ό.π., σ. 71-78. J. Bourke, *Φόβος*, ό.π., σ. 448-449.

44. Όπως φαίνεται χαρακτηριστικά από το κείμενο της μαιίας, βοηθού μητρότητας και συγγραφέα Άμιτι Ριντ (Amity Reed) που δημοσιεύθηκε στις 7 Μαρτίου 2008 στο περιοδικό *The F-Word*, https://www.thefword.org.uk/2008/03/not_a_happy_bir/.

45. Οι πάροχοι φροντίδας δεν έχουν απαραίτητως πρόθεση να συμπεριφερθούν άσχημα, καθώς, όπως επισημαίνει ο γιατρός Μπρουκ Βαντερμόλεν (Brooke Vandermolen) στο ρεπορτάζ της Κλερ Ο'Ράιλι, δεν υπάρχει χρόνος να ληφθούν αποφάσεις με τη συναίνεση της επιτόκου. Κι αυτό, διότι σε περίπτωση θανάτου του εμβρύου, οι ίδιοι απειλούνται με την κατηγορία της ιατρικής αμέλειας. United Nations, *A human rights-based approach to mistreatment and violence against women in reproductive health services with a focus on childbirth and obstetric violence*, ό.π., σ. 15-16. <https://www.thesun.co.uk/fabulous/8778305/birth-rape-obstetric-violence-mums-doctors-childbirth>.

κετού που έχει επικρατήσει σχεδόν καθολικά στον δυτικό κόσμο, επιφέροντας την απώλεια ελέγχου της επιτόκου.⁴⁶ Αποτελεί ένα είδος ακραίας κακοποίησης που πολλές γυναίκες ανά την υφήλιο έχουν υποστεί αλλά μόνο πριν λίγο καιρό βρήκαν το σθένος να ομολογήσουν δημοσίως – κάτι που έπραξαν κυρίως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, είτε στους προσωπικούς τους λογαριασμούς είτε σε σελίδες γυναικείων οργανώσεων. Η αποσιώπησή τους συνδεόταν, αφενός με τη φήμισή τους ως θυμάτων ή με τον φόβο τους για το κοινωνικό στίγμα· αφετέρου, είχε να κάνει με το ότι αυτό το είδος κρίσιμης τραυματικής εμπειρίας ήταν δύσκολο να συγκροτηθεί στο μυαλό τους ως κακοποίηση/βία/βιασμός, καθώς για τις ίδιες, όπως και για σχεδόν όλους τους ανθρώπους, οι ιατρικές πράξεις συνδέονται αυτομάτως με την προαγωγή της υγείας και της ασφάλειας.⁴⁷

Όπως κι αν οριστούν οι τραυματικές εμπειρίες στον τοκετό κοινό χαρακτηριστικό τους αποτελεί η μη συναίνεση και η απώλεια ελέγχου, δηλαδή ό,τι ακριβώς συμβαίνει και σε έναν βιασμό που έχει τη μορφή μιας εξαναγκαστικής σεξουαλικής επαφής κατά την οποία ένα πέος εισχωρεί με δύναμη στο σώμα ενός άλλου ατόμου χωρίς τη δική του συναίνεση. Η ευρέως γνωστή εννοιολόγηση του βιασμού διευρύνεται και βρίσκει σημείο συνάντησης με την επιθετικότητα και την κακοποίηση στον τοκετό, καθώς το περιεχόμενο της πρώτης ενδέχεται να αφορά τόσο και σε άλλα μέρη του σώματος όσο και σε πράξεις που περιλαμβάνουν τη χρήση αντικειμένων. Σε αυτές τις συντεταγμένες, διαπιστώνεται ότι οι διάφορες μορφές κακοποίησης και βιασμού αφορούν ουσιαστικά μια επίδειξη ισχύος, έναν τρόπο ελέγχου, ένα μέσο επιβολής, κυριαρχίας και υποταγής του άλλου.

46. Κάτι που δεν συμβαίνει συνήθως στον τοκετό στο σπίτι, χωρίς ωστόσο αυτό να αποκλείεται εντελώς, αφού ορισμένες μαίες «φέρνουν το νοσοκομείο στο σπίτι». S. Kitzinger, *Birth crisis*, ό.π., σ. 55.

47. United Nations, *A human rights-based approach to mistreatment and violence against women in reproductive health services with a focus on childbirth and obstetric violence*, ό.π., σ. 4, 7.

Αν και οι μορφές κυριαρχίας στον τοκετό παραμένουν εν πολλοίς αθέατες, η αναγνώριση της μαιευτικής βίας ως τέτοιας από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) ανοίγει πλέον ένα νέο πεδίο προς διερεύνηση όσον αφορά τη σχέση βίας και Δικαίου, και (επαν)φέρει στη δημόσια σφαίρα τα προαναφερθέντα υψίστης σημασίας αιτήματα, τα οποία σχετίζονται με τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, με ζητήματα σοβαρών μακροπρόθεσμων ψυχολογικών επιδράσεων στην επίτοκο και με προβληματισμούς εν γένει (βιο)ηθικής φύσεως.⁴⁸

ΕΞΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ, ΕΥΕΞΙΑ, ΟΡΓΑΣΜΟΣ

Στον αντίποδα της μαιευτικής βίας που συναντάται στον σύγχρονο τοκετό βρίσκεται ένας τρόπος αντιμετώπισής του που εδράζεται σε μια ανθρώπινη βάση για την επίτοκο, το νεογνό και την ίδια τη διαδικασία. Σε αυτό το πνεύμα εξανθρωπισμού,⁴⁹ το οποίο υιοθετούν οργανώσεις και επαγγελματίες ανά τον κόσμο που υποστηρίζουν το φυσικό/φυσιολογικό τοκετό, η επίτοκος δεν κατανοείται σαν ασθενής ή σαν παθητικό ον που οφείλει να υπακούει· δεν θεάται σαν «δοχείο» μετα-

48. S. Kitzinger, *Birth crisis*, ό.π., σ. 9-11. I. M. Gaskin, *Birth matters*, ό.π., 8, 21, 24. P. Simkin, M. Stewart, B. Shearer, J. C. Glantz, P. J. Rooks, D. A. Lysterly, B. Chalmers, J. N. C. M. Keirse, «Roundtable discussion: the language of birth», *Birth Issues in Perinatal Care* 39 (2012), σ. 156. P. Simkin, «Just another day in a woman's life? Women's long-term perceptions of their first birth experience. Part I», *Birth* 18/4 (1991), σ. 203-210. P. Simkin, «Just another day in a woman's life? Part II: Nature and consistency of women's long-term memories of their first birth experiences», *Birth* 19/2 (1992), σ. 64-81. S. Hodges, «Abuse in hospital-based birth setting?», *The Journal of Perinatal Education* 18/4 (2009), σ. 8, 11. M. L. Nolan, *Home birth. The politics of difficult choices*, ό.π., σ. 85-86. United Nations, *A human rights-based approach to mistreatment and violence against women in reproductive health services with a focus on childbirth and obstetric violence*, ό.π., σ. 5. S. Buckley, «Sexuality in labour and birth: An intimate perspective», ό.π., σ. 213, 219.

49. M. Wagner, «Fish can't see water: the need to humanize birth», *International Journal of Gynecology and Obstetrics* 91 (2001), σ. 25.

φοράς του εμβρύου και δεν αντιμετωπίζεται σαν μηχανή για την οποία πρέπει να ακολουθηθούν απαρεγκλίτως οι οδηγίες χρήσης. Αντιθέτως, θεωρείται ως μια (ξεχωριστή) ανθρώπινη ύπαρξη που τη διακρίνει η ενότητα νου και σώματος, και κατ' επέκταση γίνονται σεβαστές οι ικανότητες του σώματός της, οι ανάγκες, οι επιθυμίες, τα συναισθήματα, τα δικαιώματα, οι επιλογές και οι αποφάσεις της.

Η πρώτη ομόφωνη θεσμική πρωτοβουλία για την περιγεννητική φροντίδα εκφράστηκε το 1996 με τη σύσταση του *Οργανισμού Βελτίωσης των Υπηρεσιών Μητρότητας (Coalition for Improving Maternity Services-CIMS)*,⁵⁰ ο οποίος αποτελεί «έναν συνασπισμό μεμονωμένων ή εθνικών οργανισμών που ανησυχούν για τη φροντίδα και την ευεξία των μητέρων, των μωρών και των οικογενειών». Το σκεπτικό αυτών των οργανισμών αντικατοπτρίζεται στις κύριες αρχές της *Πρωτοβουλίας για Τοκετό Φιλικό προς τη Μητέρα (The Mother-Friendly Childbirth Initiative)*, οι οποίες αφορούν τον σεβασμό στη φυσιολογία του τοκετού, τη χειραφέτηση, την αυτονομία, τη μη βλάβη των επιτόκων και των εμβρύων, καθώς και την υπευθυνότητα των παρόχων φροντίδας.⁵¹ Οι παραπάνω αρχές ουσιαστικά σχετίζονται άμεσα με τον σεβασμό της γυναικείας επιθυμίας για την βίωση μιας φυσικής/φυσιολογικής εμπειρίας τοκετού, ο οποίος αναδεικνύεται σε βασική συνισταμένη έτσι ώστε να δημιουργούνται οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την έκκριση της ενδογενούς ωκυτοκίνης.

Η ενδογενής ωκυτοκίνη απελευθερώνεται στον άνθρωπο ως απόκριση στην ενεργοποίηση αισθητήριων νεύρων κατά τη διάρκεια ορισμένων αλληλεπιδραστικών συμπεριφορών. Παράγεται, για παράδειγμα, όταν αλληλεπιδρά με τα ζώα, όταν βρίσκεται σε ζεστές θερμοκρασίες, όταν αισθάνεται εμπιστο-

50. I. M. Gaskin, *Birth matters*, ό.π., σ. 221. <http://www.motherfriendly.org/>.

51. I. M. Gaskin, ό.π., σ. 222-224. <http://www.motherfriendly.org/MFCI>.

σύνη και ασφάλεια μέσα σ' ένα περιβάλλον ή ακόμη και κατά την πρόσληψη της τροφής. Όσον αφορά στις διαπροσωπικές σχέσεις, η ενδογενής ωκυτοκίνη εκλύεται στην αγκαλιά, στο άγγιγμα, στο χάδι ή ακόμη και στην ανταλλαγή βλεμμάτων, ειδικά στην ανάδυση της (έντονης) ερωτικής επιθυμίας· και γενικά η δράση της, παρόλο που συχνά υποτιμάται ή αγνοείται, είναι ευεργετική στον οργανισμό, καθώς λειτουργεί αγχολυτικά σε διάφορες εκφάνσεις της καθημερινότητας. Ειδικότερα στον τοκετό διαδραματίζει εξέχοντα ρόλο, διότι, όπως αναφέρθηκε, διευκολύνει τις φυσιολογικές συσπάσεις της μήτρας και δρα καταλυτικά τόσο στην γέννηση του εμβρύου όσο και στην έξοδο του πλακούντα· επιπλέον, η απελευθέρωσή της συνδέεται με τον θηλασμό και την επαφή δέρμα με δέρμα μεταξύ της επιτόκου και του νεογνού μετά τον τοκετό.⁵²

Τα υψηλά ποσοστά της ενδογενούς ωκυτοκίνης κατά τον τοκετό μπορούν να επιτευχθούν χάρη στην δημιουργία ήρεμων συνθηκών, τέτοιων που η επίτοκος να χαλαρώνει και να αναπνέει διαφραγματικά. Προκύπτουν, για παράδειγμα, ως αποτέλεσμα ενός ανακουφιστικού μασάζ, πρακτικών ρεφλεξολογίας ή/και εφαρμογής άλλων χειρωνακτικών τεχνικών, οι οποίες μπορούν σε διαφορετικό βαθμό κάθε φορά να μειώσουν τον πόνο και να αυξήσουν την αίσθηση ελέγχου της επιτόκου.⁵³ Οι ήρεμες συνθήκες προκύπτουν επίσης μετά από θερμά, χαλαρωτικά μπάνια της επιτόκου ή μέσα από αγκαλιές και φιλιά που ανταλλάσσει με τον σύντροφό της, για τον οποίο ο τοκετός αποτελεί επίσης μεταμορφωτικό γεγονός. Τις μεθόδους αυτές –και ειδικά τις ερωτικές εκφράσεις– οι περισ-

52. Kerstin Uvnäs-Moberg, Linda Handlin, Maria Petersson, «Self-soothing behaviors with particular reference to oxytocin release induced by non-noxious sensory stimulation», *Frontiers in Psychology* 5/1529 (2015), σ. 1-12. M. Odent, *Childbirth in the age of plastics*, ό.π., σ. 4-5, 24.

53. C. A. Smith, K. M. Levett, C. T. Collins, H. G. Dahlen, C. C. Ee, M. Suganuma, «Massage, reflexology and other manual methods for pain management in labour (Review)», *Cochrane Database of Systematic Reviews* 3 (2018), σ. 1-4.

σότεροι άνθρωποι, ωστόσο, δεν μπορούν καν να τις φανταστούν ή τις αρνούνται, επειδή αδυνατούν να τις συνδέσουν με τη σεξουαλική διέγερση, τον ερωτισμό και το πάθος και να συνειδητοποιήσουν ότι κατά την ανθρώπινη αυτή λειτουργία συμβαίνει το ίδιο όπως όταν ανταλλάσσουν, για παράδειγμα, ένα παθιασμένο φιλή.⁵⁴

Η σεξουαλική διέγερση, η ευεξία και η ευφορία στον τοκετό ως βιώματα της επιτόκου, ωστόσο, υφίστανται. Ενδεικτική είναι η περίπτωση της Άντζελα Γκάλο (Angela Gallo), η οποία κατά τη γέννηση του δεύτερου παιδιού της, προκειμένου να ανακουφιστεί από τους πόνους, αυτο-ικανοποιήθηκε. Σε συνδυασμό και με άλλους θετικούς παράγοντες και την απουσία φαρμάκων κατάφερε να γεννήσει σε μόλις έξι ώρες, σε αντίθεση με τον πρώτο της τοκετό κατά τον οποίο γέννησε έπειτα από 45 ώρες, αφού είχε κάνει επισκληρίδιο αναισθησία.⁵⁵ Παρόμοιες όμορφες εμπειρίες έχουν καταγραφεί ανά τον κόσμο, προσφέροντας στις επίτοκες αίσθηση σιγουριάς, πληρότητας, υπερχειλίστης ενέργειας και ζωντάνιας· και παρόμοιες θετικές εμπειρίες έχουν χαρακτηριστεί από τις ίδιες τις μητέρες ως τοκετοί ευχάριστοι, χαρούμενοι, ανακουφιστικοί, αναζωογονητικοί, ενδυναμωτικοί, γεμάτοι ευφορία και ευεξία.

Οι φυσικοί/φυσιολογικοί τοκετοί που είχαν τη δυνατότητα να βιώσουν αυτές οι μητέρες ουσιαστικά τους πρόσφεραν τη δυνατότητα να εισαχθούν ομαλά και εμφανώς ενδυναμωτικά στον κόσμο της μητρότητας (ειδικά τις πρωτοτόκες), αφού πρώτα τις ενέταξαν σε ένα περιβάλλον ηρεμίας, χαλάρωσης,

54. Milli Hill, *Give birth like a feminist. Your body. Your baby. Your choices*, Μεγάλη Βρετανία, Harper Collins Publishers Ltd., 2019, σ. 11. A. B. Hotelling, «From psychoprophylactic to orgasmic birth», *The Journal of Perinatal Education* 18/4 (2009), σ. 4, 47. I. M. Gaskin, *ό.π.*, σ. 53.

55. Η εμπειρία της Άντζελα Γκάλο (Angela Gallo) είναι δημοσιευμένη στο άρθρο της Λόρεν Γκρούνσελ (Lauren Grounsell) στην ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας *Daily Mail Australia* από την 1η Μαρτίου 2016, <http://www.dailymail.co.uk/femail/article-3470441/Angela-Gallo-shares-masturbated-labour-s-best-form-pain-relief.html>.

ασφάλειας, αίσθησης ελέγχου αλλά και αίσθησης ότι οι ίδιες μπορούν να αλλάξουν ακόμη και τον κόσμο. Μάλιστα, αυτού του είδους οι τοκετοί χαρακτηρίστηκαν ως άκρως ευεργετικές και κορυφαίες εμπειρίες, όπως και εκστατικές, αφού πολλές από αυτές είχαν οδηγήσει σε έναν *οργασμικό τοκετό*.

Ο οργασμικός τοκετός, ως όρος αλλά και ως υπαρκτό φαινόμενο, αγνοείται από τους περισσότερους ανθρώπους· ωστόσο, η βιωματική ψυχοσωματική του εμπειρία είναι γεγονός, που οφείλεται στη φυσιολογία του γυναικείου σώματος που γεννά, δηλαδή στον συνδυασμό της ενδογενούς ωκυτοκίνης και των βήτα-ενδορφινών, η δράση των οποίων δε διακόπτεται, αντιθέτως διατηρείται, αυξάνεται, ενισχύεται και επιτρέπεται η κορύφωσή της. Συνεπώς, η επίτοκος, όχι μόνο αισθάνεται πολύ λιγότερο ή σχεδόν καθόλου πόνο, αλλά επανακτά τη δυνατότητα –όπως συμβαίνει στην αυτο-ικανοποίηση ή/και τη σεξουαλική επαφή–⁵⁶ να έχει την εμπειρία της μέγιστης απόλαυσης, της ευφορίας αλλά και της έκστασης: να βιώσει ένα τεράστιο κύμα απελευθέρωσης, μια μοναδική κατάσταση πλήρους σωματικής και συναισθηματικής πληρότητας ως αποτέλεσμα των συσπάσεων του οργασμού και της κορύφωσης κατά την εξώθηση του μωρού.⁵⁷

56. Για τον γυναικείο οργασμό υπάρχουν πολλοί ορισμοί, ένας εκ των οποίων αυτός του Τζον Μπάνκροφτ (John Bancroft) που τον περιγράφει ως τον «συνδυασμό κυμάτων μιας πολύ ευχάριστης αίσθησης και αύξησης των εντάσεων, με αποκορύφωμα μία φανταστική αίσθηση και απελευθέρωση της έντασης». Elisabeth A. Lloyd, *The case of the female orgasm*, Κέιμπριτζ-Λονδίνο, Harvard University Press, 2005, σ. 21.

57. S. Buckley, «Sexuality in labour and birth: An intimate perspective», ό.π., σ. 216-217. Sarah Buckley, «The hormonal blueprint of labor», *Mothering. The Home for Natural Family Living* (2002), σ. 111. A. B. Hotelling, ό.π., σ. 4, 46. Gill Thompson, «Psychology and Labour Experience: Birth As A Peak Experience», *Essential Midwifery Practice: Intrapartum Care*, Ηνωμένο Βασίλειο, Wiley-Blackwell, 2010, σ. 192, 200-204. I. M. Gaskin, ό.π., σ. 33-54, 171. https://www.orgasmicbirth.com/about/what-is-orgasmic-birth/?fbclid=IwAR1Lp-M6Yr8_ZGjp8ho3bGOiW-ZSckJboD1cu1sS1PWvcY9JsBQKPCmWoX2Y.

ΕΝ ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΙ

Ο γυναικείος κύκλος γονιμότητας αποτελεί τη βάση της ανθρώπινης ύπαρξης και το κεντρικό γεγονός σε αυτό τον κύκλο είναι ο τοκετός. Ο τοκετός, όπως τονίστηκε παραπάνω, συνιστά μία σωματοποιημένη εμπειρία κατά την οποία το σώμα συνδιαλέγεται με τον νου· αποτελεί ένα σημαντικό γεγονός με ιδιαίτερες βιοψυχοκοινωνικές πτυχές, όπως είναι η διαχείριση του είδους και της κλίμακας του πόνου, η ποιότητα της παρεχόμενης περιγεννητικής φροντίδας ή/και ο έλεγχος επί της διαδικασίας από τα υποκείμενα που εμπλέκονται.⁵⁸

Η ιατρική γνώση, που έχει ως στόχο της τον έλεγχο του τοκετού, εστιάζοντας κυρίως στην παθολογία του, όπως κάθε γνώση συλλειτουργεί με τις πειθαρχικές τεχνικές του θεσμού του νοσοκομείου/ιατρείου με σκοπό τη βελτίωση και τον πολλαπλασιασμό των σωματικών δυνάμεων, παρόλο που δεν επιτυγχάνονται τις περισσότερες φορές, όπως διαπιστώνεται στην περίπτωση του σύγχρονου τοκετού. Έτσι, η ιατρική επιστήμη συνδράμει στην τοποθέτηση των εγκύων/επιτόκων, τόσο εξατομικευμένα όσο και μαζικά, σε ένα πεδίο άσκησης βιοεξουσίας και βιοπολιτικής,⁵⁹ εντός του οποίου το ιατρικό βλέμμα, μέσω της τεχνολογίας, επιβάλλει τη διαρκή παρακολούθησή τους και ορίζει εν τέλει τι καθίσταται ορατό στον τοκετό, είτε από τους γιατρούς είτε από τις ίδιες τις εξεταζόμενες/επιτηρούμενες.

Εντούτοις, στο πλαίσιο των (φουκωικών) εξουσιαστικών σχέσεων υπάρχει και η δυνατότητα ανάδυσης πολλαπλών σημείων αντίστασης, τα περισσότερα εκ των οποίων αφορούν εκείνες ακριβώς τις περιπτώσεις επιτόκων/παρόχων φροντίδας που αντικρούουν τις συνέπειες αυτού ακριβώς του τρόπου

58. S. Buckley, «Sexuality in labour and birth: An intimate perspective», ό.π., σ. 213. G. Thompson, «Psychology and Labour Experience: Birth As A Peak Experience», ό.π., σ. 192, 198.

59. M. Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, ό.π., σ. 112-113.

θέασης, που αναχαιτίζουν αυτό ακριβώς το ιατρικό/τεχνολογικό βλέμμα, το οποίο, σε συνδυασμό με τον ιατρικό λόγο και τον τρόπο εκφοράς του, έχει την ικανότητα να ενσωματώνει μηχανισμούς επιτήρησης και τιμωρίας.⁶⁰ Επιπροσθέτως, παρόλο που δεν είναι ορατό, κατανοητό και ευρέως αποδεκτό, επειδή η ευχαρίστηση, η απόλαυση και η ηδονή στον τοκετό έχει σχεδόν καθολικά εξαφανιστεί στο δυτικό κόσμο,⁶¹ χάρη σε αυτές τις πολλαπλές αντιστάσεις αναδεικνύεται εκ νέου σήμερα ότι ο τοκετός συνιστά αναπόσπαστη εκδήλωση – και (εν δυνάμει) την κορυφαία μορφή– της γυναικείας σεξουαλικής διέγερσης. Η δυνατότητα ανάδυσης και έκφρασής της στον τοκετό συνδιαλέγεται με τις συμπεριφορές και τις επιλογές των σύγχρονων παρόχων φροντίδας και με την κουλτούρα τοκετού που υιοθετείται, τόσο ατομικά όσο και θεσμικά, αφού διαφορετική είναι συνήθως η αντιμετώπιση του τοκετού στο νοσοκομείο και διαφορετική στο σπίτι/χώρο σαν το σπίτι/μαιευτικό κέντρο.

Ειδικότερα, όπως αναδείχθηκε στην παρούσα συμβολή, οι αποφάσεις και οι πρακτικές των παρόχων φροντίδας βάσει των οποίων μια από τις δύο επιδραστικότερες ορμόνες του τοκετού –της ωκυτοκίνης (που προσφέρει υγεία και ευεξία) ή της αδρεναλίνης (που επιφέρει πόνο και φόβο)– θα επικρατήσει στο σώμα της επιτόκου αποτελεί το κομβικό σημείο για την εξέλιξη του τοκετού προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση. Ο διαζευκτικός χαρακτήρας αυτών των επιλογών έγκειται στο ότι οι εν λόγω ορμόνες επιδρούν στο σώμα της επιτόκου αντίστροφως ανάλογα, όπως και στο ότι η πρώτη παρέμβαση στη

60. Michel Foucault, «Η ενσωμάτωση του νοσοκομείου στη σύγχρονη τεχνολογία», στο Ιωσήφ Σολομών, Γεράσιμος Κουζέλης (επιμ.), *Πειθαρχία και γνώση*, Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, Αθήνα 1994, σ. 75-84. Μισέλ Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, Αθήνα, Ράππας, 2005, σ. 207, 228, 231, 270, 288. M. Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, ό.π., σ. 162-163.

61. S. Buckley, «Sexuality in labour and birth: An intimate perspective», ό.π., σ. 213.

φυσιολογία του τοκετού συνεπάγεται πιθανότατα μια σειρά άλλων ιατρικών παρεμβάσεων, οι οποίες συχνά καταλήγουν στην καισαρική τομή, δηλαδή σε χειρουργική επέμβαση.

Στον σύγχρονο τοκετό του νοσοκομείου οι παρεμβάσεις ρουτίνας, δηλαδή οι πρακτικές χωρίς ιατρικά/παθολογικά αίτια, τείνουν συχνά να αποτελούν, όχι μόνο εμπόδιο στην εμπειρία ενός φυσικού/φυσιολογικού τοκετού αλλά και το πιθανό έδαφος ανάπτυξης της προσφάτως οριζόμενης μαιευτικής βίας, φαινόμενο που καθιστά σαφές ότι οι θεσμικοί μηχανισμοί, παρόλο που ως αρχικό στόχο έχουν την εξάλειψη ή αναχαίτιση της οδύνης, δύνανται να μετατραπούν σε εστίες παραγωγής⁶² αλλά και διαρκούς αναπαραγωγής της. Σε μικρο-επίπεδο, η εμπειρία αυτού του δυσδιάκριτου/αθέατου/αδιόρατου είδους βίας μένει χαραγμένη στη μνήμη κάθε μητέρας με ακρίβεια και για πάντα, καθορίζοντας την ψυχολογία και την προσωπικότητά της. Παράλληλα, σε μακρο-επίπεδο, οι διάφορες μορφές αυτού του είδους κανονιστικής βίας⁶³ είναι εξαιρετικά δύσκολο να εντοπιστούν και να αναγνωριστούν, καθώς είναι αδύνατο να συνδεθούν με τη δράση των ορμονών στο γυναικείο σώμα που γεννά· και το ότι παραμένουν αθέατες/αόρατες/μη συνειδητές/μη διανοητές τους προσφέρει τη δυνατότητα κανονικοποίησης, καθιστώντας τις –αν και ανυπόφορες– τελικά «ανεκτές».

Η μαιευτική βία, μάλιστα, είναι σχεδόν καθολικά τόσο μη συνειδητή, κανονικοποιημένη και «ανεκτή» που εν τέλει η αορατότητά της –σε αναλογία με αυτήν του θανάτου–⁶⁴ δε

62. Αθηνά Αθανασίου, «Επιτελέσεις της τρωτότητας και του κοινωνικού τραύματος», στο Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Βιοκοινωνικότητες. Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*, Αθήνα, Νήσος, 2011, σ. 35.

63. Ο όρος «κανονιστική βία» χρησιμοποιείται όπως νοσηματοδοτείται από την Τζούντιθ Μπάτλερ (Judith Butler). Α. Αθανασίου, «Επιτελέσεις της τρωτότητας και του κοινωνικού τραύματος», ό.π., σ. 82.

64. Françoise Dastur, *Ο θάνατος. Δοκίμιο για το πεπερασμένο*, Αθήνα, Scripta, 1999, σ. 52.

συνιστά το απόλυτο αντίθετο της ορατότητάς της⁶⁵ αλλά τη συνθήκη που καθιστά ακόμη πιο σαφή και αναγκαία την επίτευξη της εκ διαμέτρου αντίθετης κατεύθυνσης, δηλαδή αυτής προς τη μη βία και την ευεξία. Άλλωστε, στον αντίποδα μιας τραυματικής εμπειρίας τοκετού ως ασυνεχούς, αναπάντεχου συμβάντος που συνιστά βιογραφικό ρήγμα⁶⁶ όντως *υπάρχει* η δυνατότητα βίωσης μιας εξ ολοκλήρου θετικής, φυσικής –ακόμη και εκστατικής, οργασμικής– γέννας, ως αποτέλεσμα των επιλογών που στηρίζονται σε μια ολιστική αντίληψη, σε μια στάση σεβασμού της ενότητας νου και σώματος,⁶⁷ υποδεικνύοντας την ανάγκη εξανθρωπισμού του τοκετού. Αυτή η *άλλη* κουλτούρα, που επιλέγεται, υποστηρίζεται και εφαρμόζεται *εναλλακτικά* (από ορισμένα εθνικά συστήματα υγείας, οργανισμούς, ερευνητές, παρόχους φροντίδας, επίτοκες και το στενό τους περιβάλλον, ακτιβιστές υπέρ του φυσικού τοκετού ανά τον κόσμο) είναι που ουσιαστικά απαντά με *ανθρώπινους όρους* στην παραβίαση των δικαιωμάτων στον τοκετό και την άσκηση μαιευτικής βίας.

Οι διάφορες όψεις της τελευταίας αποτελούν αδιαμφισβήτητους φραγμούς στη λειτουργία της φυσιολογίας και της αδιάκοπης ροής της και σχετίζονται άμεσα με τη συνεχιζόμενη ανάπτυξη ενός (κρατικού)⁶⁸ πατριαρχικού λόγου, που από

65. Το ότι η μαιευτική βία δεν είναι (καθολικά) ορατή δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει· αν ήταν (καθολικά) ορατή, ενδεχομένως να μην ήταν εκτεταμένη ή ακόμη και να μην υφίστατο.

66. Α. Αθανασίου, «Επιτελέσεις της τρωτότητας και του κοινωνικού τραύματος», ό.π., σ. 58.

67. Η σύνδεση νου και σώματος δεν αποκλείεται –*υπό προϋποθέσεις*– να λάβει χώρα και σε παρεμβατικούς τοκετούς. G. Thompson, ό.π., σ. 200. S. Buckley, «Sexuality in labour and birth: An intimate perspective», ό.π., σ. 216-217.

68. Το κράτος στη φουκωική σκέψη δεν αποτελεί μόνο αιτία αλλά κυρίως αποτέλεσμα της εξουσίας, η κυριαρχική εκδοχή της οποίας αποτελεί τη «θεσμική αποκρυστάλλωση» των πλεγμάτων σχέσεων δύναμης που διαπερνούν θεμελιωδώς πολυάριθμους θεσμούς και δρουν παραγωγικά. Michel Foucault, *Για την εξουσία και την ταξική πάλη. Συζήτηση με τέσσερα μέλη της LCR*, Αθήνα, Εκτός Γραμμής, 2016, σ. 29.

τον 16ο αιώνα βάλλει κατά της ανθρώπινης ανάγκης, κατά του ατομικού και συλλογικού βιώματος του συναισθήματος και της συγκίνησης, της ανθρώπινης βούλησης και της επιθυμίας, και εν τέλει της ηδονής. Αυτές οι σύγχρονες μορφές καταπίεσης και κακοποίησης στον τοκετό, ως καταστάσεις εξαίρεσης, λαμβάνουν χώρα στο όνομα της υγείας και της ασφάλειας, μετατρέποντας την επίτοκο και το νεογέννητο σε (δυνάμει) *homines sacri*⁶⁹ και εδραιώνουν διάφορες μορφές της εκάστοτε, διαβαθμισμένης κυρίαρχης εξουσίας, θέτοντας –με έναν ιδιαίτερο, λανθάνοντα τρόπο– σε διαπραγμάτευση ή/και κίνδυνο τις θεμελιώδεις αξίες της ισότητας και της ελευθερίας.

Χαλκίδα, Μάιος 2020

69. G. Agamben, *Κατάσταση εξαίρεσης*. Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα, ό.π., σ. 134-137, 222. Giorgio Agamben, *Homo sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, Αθήνα, Scripta, 2005, σ. 184-185.

ΞΟΡΚΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΚΑΝΟΝΙΚΟΤΗΤΑ
«ΕΠΙΣΤΡΕΦΟΥΜΕ ΣΤΙΣ ΡΙΖΕΣ ΤΩΝ ΑΓΩΝΩΝ
ΜΑΣ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΠΟΤΙΣΜΕΝΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΟΡΓΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΥΛΑ ΜΑΣ»¹

Ιάκωβος Σαχίνης

*Ideally, a queer gaze would
create a world completely
free from binary notions of
desire and storytelling,
creating space for plural
identities and possibilities.²*

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο αφορά σκέψεις μου για το queer όραμα κοινωνίας, την ουτοπική σκέψη³ –που παραγκωνίζει θεωρητικά ηγεμονικές ερμηνείες και στρέφεται εναντίον του ρατσισμού, του σεξισμού, του ηλικιακού ρατσισμού, της αποικιοκρατίας– και τη δημοκρατία. Στη βιβλιογραφία δεν υπάρ-

1. Το συγκεκριμένο κεφάλαιο βασίζεται στη διπλωματική εργασία με τίτλο «Queer world-view: a reconceptualization of citizenship?» που εκπόνησα στο ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία» του ΕΚΠΑ και παρέδωσα στις 4.12.2020 με επιβλέπουσα την καθηγήτρια Μ. Παντελίδου-Μαλούτα. Το συγκεκριμένο κεφάλαιο, παρ' όλα αυτά, διαμορφώθηκε ανεξάρτητα και αποκλειστικά για τις ανάγκες του παρόντος τόμου. Ο υπότιτλος είναι απόσπασμα από το κάλεσμα του 1ου Queer Liberation March που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα στις 27.6.2020.

2. Molly Moss, «Thoughts on a Queer Gaze», στο: <https://www.3ammagazine.com/zam/thoughts-on-a-queer-gaze/> (ανακτήθηκε 12.9.2020). Δική μου μετάφραση: «Ιδανικά, η queer ματιά θα μπορούσε να δημιουργήσει έναν κόσμο εντελώς απαλλαγμένο από τις βιολογικές εγγραφές της επιθυμίας και της εξιστόρησης, δημιουργώντας χώρο για πολλαπλές ταυτότητες και δυνατότητες».

3. Δεν αναφέρομαι σε κλασικές ουτοπικές προσεγγίσεις όπως του Τόμας Μορ (Sir Thomas More) ή του Πιερ-Ζοζέφ Προυντόν (Pierre-Joseph Proudhon), οι οποίες συνδέονται με την αφθονία, τη συνεχή διασκέδαση, την αιώνια νεότητα κ.τ.λ. Για τις πρώιμες ουτοπίες, βλ. Frigga Haug, «On the necessity of conceiving the utopian in a feminist fashion», στο Leo Panitch, Collin Leys, (επιμ.) *Necessary and unnecessary utopias*, Γούντμπριτζ, Merlin Press, 1999, σ. 54.

χει κάποιος κοινά αποδεκτός ορισμός για το «queer» και για το «queerness» και ούτε είναι πρόθεση μου και αντικείμενο του συγκεκριμένου κεφαλαίου ένα τέτοιο ζητούμενο. Μάλιστα, στην ελληνική βιβλιογραφία δεν υπάρχει κάποια κοινά αποδεκτή μετάφραση των δύο όρων, ούτε ορθογραφία (βλ. κουίρ ή κουήρ), γι' αυτό θα χρησιμοποιήσω τις αγγλόφωνες εκδοχές, χωρίς μετάφραση. Ο πολιτικός χαρακτήρας του queer/queerness είναι κάτι που θεωρείται αυτονόητο, παρ' όλα αυτά, στις περισσότερες περιπτώσεις αφορά κυρίως το θεσμικό πλαίσιο, παραβλέποντας ότι η εξουσία βρίσκεται μέσα στον ίδιο τον πυρήνα του τρόπου με τον οποίο ορίζεται η ζωή, η επιθυμία και η ίδια η ελπίδα.

Στο έργο του Χοσέ Ε. Μουνιός⁴ βρίσκουμε έναν πλούσιο προβληματισμό σχετικά με το πώς το queerness γίνεται το δικαίωμα να οραματιστούμε πέρα από την εξουσία ιεραρχικών ελέγχων και ρυθμίσεων. Αυτό, δηλαδή, που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι ότι μας προτείνει μια ανάγνωση για το queerness ως μεθοδολογική προκείμενη που θα μας επιτρέψει να μελετήσουμε και να αισθανθούμε διαφορετικά τον κόσμο που μας περιβάλλει και το παρόν που βιώνουμε.⁵ Έτσι, για μένα το queerness/queer, όπως προτάσσεται από τον Μουνιός, αποτελεί μια νέα επιστημολογική, ερευνητική αλλά και θεωρητική πρόταση για το πώς το υποκείμενο μπορεί να γίνει η βασική πλευρά διάδρασης με το παρόν⁶ και για το πώς μπορούν να υπάρξουν ριζικά διαφορετικές κοινωνίες και εναλλακτικές μορφές έκφρασης του έμφυλου.⁷ Η ουτοπική σκέψη, λοιπόν,

4. Αναφέρομαι στο José E. Muñoz, *Cruising Utopia: The There and Then of Queer Theory*, Νέα Υόρκη-Λονδίνο, New York University Press, 2009.

5. Στο ίδιο, σ. 1.

6. Για μια εισαγωγή σε αυτήν την θεώρηση, βλ. David L. Eng, Judith/Jack Halberstam, José E. Muñoz, «What's Queer About Queer Studies Now?», *Social text* 23/3-4 (2005), σ. 1-17.

7. Άλλωστε και τα περισσότερα κείμενα της «φεμινιστικής ουτοπικής λογοτεχνίας» διαπραγματεύονται τέτοιους ιδανικούς κόσμους και συνθήκες ζωής. Σχετικά με τη φεμινιστική ουτοπική λογοτεχνία, βλ. Frances Bartkowski,

δεν είναι κάτι το φανταστικό ή/και απραγματοποίητο,⁸ αλλά ένας τρόπος να οραματιστούμε ένα καλύτερο μέλλον, για να κινητοποιηθούμε και να διεκδικήσουμε ένα βιώσιμο παρόν, στο οποίο τα queer σώματα δεν εκτοπίζονται από τον δημόσιο χώρο, δεν δολοφονούνται και δεν λαιμορροούνται. Πράγματι, οι ουτοπίες, οι οποίες γεννιούνται από μια πραγματικότητα που δεν ικανοποιεί, προϋδεάζουν σχετικά με μια ενδεχόμενη μελλοντική πραγματικότητα και αποτελούν έναν άλλο ριζοσπαστικό⁹ τρόπο με τον οποίο μπορεί μια κοινωνία να φανταστεί το μέλλον της, δηλαδή να φανταστεί πιθανές/δυνατές εξελίξεις και να αποδεχτεί την ευαλωτότητά¹⁰ της. Η ουτοπική σκέψη

Feminist utopias, Λίνκολν, University of Nebraska Press, 1989. Marleen Barr, Nicholas D. Smith (επιμ.), *Women and utopia: Critical interpretations*, Νέα Υόρκη, University Press of America, 1993. Sally Gearhart, «Future visions, today's politics», στο Ruby Rohrlich, Elaine Hoffman Baruch (επιμ.), *Women in search of utopia: Mavericks and mythmakers*, Νέα Υόρκη, Schocken Books, 1994. Andrea Harris, *Other sexes: Rewriting difference from Woolf to Winterston*, Όλμπανι, State University of New York Press, 2000.

8. Κάποιες συγγραφείς προτείνουν τη χρήση του φουκωικού όρου «ετεροτοπία» που αναφέρεται σε μέρη τα οποία είναι υπαρκτά και δεν υπάρχει σύγχυση με τη φανταστική ουτοπία του Τόμας Μορ (Sir Thomas More). Βλ. σχετικά Angela Jones, «Queer Heterotopias: Homonormativity and the Future of Queerness», *Interalia: A Journal of Queer Studies* 4 (2009), σ. 1-20. Judith/Jack Halberstam, *The queer art of failure*, Ντάραμ-Λονδίνο, Duke University Press, 2011, σ. 10. Angela Jones (επιμ.), *A critical inquiry into queer utopias*, Μπέισινγκστούκ, Palgrave Macmillan, 2013, σ. 3. Για την έννοια της «ετεροτοπίας» (Heterotopia), βλ. Michel Foucault, «Of other spaces, heterotopias», *Architecture, mouvement, continuité* 5 (1984), σ. 46-49. Εντούτοις, κατά τη γνώμη μου, η queer ουτοπία που συγκροτεί ο Μουνιός δεν είναι ένα φανταστικό μέρος, μια διανοητική κατασκευή, αλλά μια μέθοδος κριτικής του παρόντος, και γι' αυτό τον λόγο τη χρησιμοποιώ.

9. Σχετικά με την εννοιολόγηση του ριζοσπαστισμού ως ενός τρόπου θέασης της πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας που αναφέρεται σε ένα όραμα κοινωνίας, ριζικά διαφορετικό σε όλα τα επίπεδα και εκφάνσεις της ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας, βλ. Μάρω Παντελίδου-Μαλούτα, «Ριζοσπαστισμός, ριζοσπαστικοποίηση, ασάφεια και ιδεολογία», *Χρόνος* 8 (2017).

10. Για την έννοια της ευαλωτότητας, βλ. σχετικά Αθηνά Αθανασίου, «Επιτελέσεις της τρωτότητας και του κοινωνικού τραύματος», στο Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Βιοκοινωνικότητες. Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*, Αθήνα, Νήσος, 2011, σ. 13-88. Judith Butler, «Rethinking Vulnerability and Resistance»,

μπορεί να διατυπώσει αυτό που «χρειάζεται να εφεύρουμε».¹¹ Η Ντρουσίλα Κορνέλ σημειώνει ότι το ουτοπικό υποδηλώνει πως δεν γνωρίζουμε εκ των προτέρων τι είναι εφικτό και αυτή ακριβώς η αδυναμία μας ανάγει τις κοινωνικές αλλαγές και την επιδίωξη μιας νέας πραγματικότητας που δεν είναι ακόμα ορατή σε ανοικτό θέμα.¹² Πολύ σημαντική είναι η επισήμανσή της πως το τι είναι εφικτό και τι όχι συναρτάται με τις μεταβολές που σημειώνονται στα δρώντα υποκείμενα, τα οποία αλλάζουν στην πορεία των αλλαγών που επιδιώκουν να πραγματοποιήσουν.¹³ Εδώ ακριβώς χρειάζεται, όσον αφορά την ανάγνωση μου, ο φεμινισμός. Όχι όμως οποιοσδήποτε φεμινισμός, αλλά προπάντων αυτός που αγκαλιάζει την πολιτική ουτοπία της «άλλης» που τολμά να αφαιρέσει την «παλιά ιδιοκτησία του άντρα»¹⁴ πάνω από «[τη γυναίκα αλλά και] [...] [από] το παιδί, πλαισιωμένο ήδη από την παιδική του ηλικία από ένα ολόκληρο σύστημα ελέγχου· προπάντων την τρέλα, που προορίζεται για την “ανθρωποκεντρική” φυλακή των ασύλων· προπάντων τους φυλακισμένους, [...] προπάντων τους Βάρβαρους για τους αρχαίους Έλληνες και τους “μετοίκους” ή “ξένους” ή “ιθαγενείς” για εμάς [...]»¹⁵ με στόχο να ξαναδώσει σε αυτήν τη ζωή μια οντότητα, μιας και, χωρίς αυτή την αφαίρεση, ο φεμινισμός παραμένει περιχαρακωμένος σε ένα σύστημα ταυτοτήτων φύλου και πατριαρχικής κανονικότητας που υποτιμά το γυναικείο,¹⁶

στο Judith Butler, Zeynep Gambetti, Leticia Sabsay (επιμ.), *Vulnerability in Resistance*, Ντάραμ-Λονδίνο, Duke University Press, 2016, σ. 12-27.

11. Ernst Bloch, *The principle of hope*, τόμ. 1, Κέιμπριτζ, MIT Press, 1996, σ. 114-117.

12. Drucilla Cornell, *The philosophy of the limit*, Λονδίνο, Routledge, 1992.

13. Drucilla Cornell, *At the heart of freedom: Feminism, sex & equality*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1998, σ. 182-186.

14. Louis Althusser, *Μύηση στη φιλοσοφία για τους μη φιλοσόφους*, Αθήνα, Εκτός Γραμμής, 2019, σ. 87.

15. Στο ίδιο, σ. 87.

16. Drucilla Cornell, *Beyond accommodation: Ethical feminism, deconstruction and the law*, Λονδίνο, Routledge, 1991, σ. 169.

τη θηλυκότητα, το μη κανονικό. Μας χρειάζεται, λοιπόν, ένας φεμινισμός που τολμά να εισάγει την έννοια της αλληλεγγύης, της ισοτιμίας, της ταξικής πάλης, της άρνησης προς τη διχοτόμηση, προς τον σεξισμό, την αποικιοκρατία, την ανισότητα, την αδικία. Με αυτό τον τρόπο ο φεμινισμός γίνεται μια υπερβατική πολιτική ουτοπία που αφήνει τα ίχνη του στο εδώ και το τώρα, προβάλλοντας την εμπιστοσύνη στην ανθρώπινη φύση, στην ανθρώπινη επιθυμία και θέτοντας σε αμφισβήτηση παραδοχές, γνώμονες και κανόνες, από τη σκοπιά της εξουσίας. Με αυτή την έννοια, ο φεμινισμός, από τη θέση της άλλης αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι των queer οραμάτων μιας κοινωνίας. Είναι μια πολιτική ουτοπία με την έννοια της διάστασης της φαντασίας και της ρευστότητας που εδραιώνεται πάνω στο πρόταγμα της δυνατότητας του ανθρώπου στην αυτοδιάθεση του σώματος, της επιθυμίας και της ελπίδας του. Εκείνο όμως που πρώτιστα φαίνεται να φέρνει το queer είναι η ελπίδα. Κομβικό σημείο στην ουτοπική συλλογιστική αποτελεί η διάσταση της ελπίδας,¹⁷ καθώς λειτουργεί ως ερμηνευτικό σχήμα και απάντηση στον πολιτικό πεσιμισμό, αλλά και ενάντια στη φιλελεύθερη λογική ασφάλεια και τάξη.

Στο πλαίσιο αυτό, ο Μουνιός, στο έργο του *Cruising Utopia*, δανείζεται την ιδέα της ελπίδας από τον Ερνστ Μπλοχ – με την έννοια ότι η ελπίδα δεν είναι όνειρο– για να την εισάγει σε ένα πλαίσιο διάδρασης των υποκειμένων με το εκάστοτε παρόν, αλλά και μεθοδολογικής προκείμενης.¹⁸ Από το σχήμα του Μπλοχ δανείζεται επίσης τη διάκριση μεταξύ της συγκεκριμένης (concrete) και αφηρημένης (abstract) ουτοπίας.¹⁹ Η queer

17. E. Bloch, *The principle of hope*, ό.π.

18. Από το πρωτότυπο: «at the center of *Cruising Utopia* there is the idea of hope, which is both critical affect and a methodology», στο J. E. Muñoz, *Cruising Utopia*, ό.π., σ. 4. Δική μου μετάφραση: «στο επίκεντρο του *Cruising Utopia* βρίσκεται η ιδέα της ελπίδας, η οποία είναι ταυτόχρονα κρίσιμο συν-αίσθημα και μεθοδολογία».

19. E. Bloch, *The principle of hope*, ό.π., σ. 145-147.

ουτοπία φαίνεται να εντάσσεται στις *συγκεκριμένες ουτοπίες*,²⁰ καθώς μας παρέχει έναν ορίζοντα για μελλοντικές πιθανότητες, μια άλλη εικόνα του κόσμου όπου ζούμε και έχει στον πυρήνα της την ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον και μια εκκρεμή πολιτική πρόκληση για το queer πολιτικό κίνημα.

Αλλά μήπως να μην την τοποθετήσουμε σε ένα ιεραρχικό νοηματικό δίπολο και να την αφήσουμε απλώς ως μια ρευστότητα ανάμεσα στις κατηγοριοποιήσεις; Άλλωστε, η ρευστότητα, η πολλαπλότητα και η απόρριψη της κατηγοριοποίησης δεν είναι ένα από τα κεντρικά χαρακτηριστικά της queer ουτοπίας; Γιατί η παγίδα που ενυπάρχει και αντιβαίνει με μια queer πρόσληψη του κόσμου είναι ακριβώς να πέσουμε σε μια ουσιοκρατική παρόρμηση, δημιουργώντας και φανταζόμενες έναν κόσμο πληρότητας, μιας κυρίαρχης ουτοπίας. Αντιθέτως, σε μια συζήτηση για queer ουτοπική σκέψη αναφερόμαστε σε queer ουτοπίες, σε πολλαπλές δυνητικές πραγματώσεις που δεν θα μείνουν περιφραγμένες σε καθεστώτα αλήθειας²¹ που φαντάζουν ηγεμονικά, αλλά θα προβάλλουν την ανθρώπινη ευαλωτότητα και το τραύμα, εισάγοντάς μας σε μια νέα σχέση αλληλεγγύης. Γι' αυτό και το *not yet conscious* του Μπλοχ²² μάς διαφυλάσσει ως προς ένα μέλλον που είναι ανοιχτό σε διάφορες κοινωνικές πραγματώσεις και όχι σε μία και μοναδική ουτοπία που ενέχει ένα στοιχείο αυταρχικής ιδεολόγησης από τα πριν. Έτσι, το queerness και οι queer ουτοπίες μας προσφέρουν μια ανατρεπτική ανασήμανση του παρελθόντος στο φάσμα μιας απρόβλεπτης μελλοντικότητας, με αποτυχίες,²³ χωρίς

20. Nicholas Lepp, «Queering Utopia: ACT UP and the Disruption of Heteronormativity», UNVL Theses, Dissertations, Professional Papers and Capstones, 3642, 2019, σ. 61.

21. Μισέλ Φουκώ, *Για την κυβέρνηση των ζωντανών: Μαθήματα στο κολέγιο της Γαλλίας, 1979-1980*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2020, σ. 199.

22. E. Bloch, *The principle of hope*, ό.π.

23. Judith/Jack Halberstam, *The queer art of failure*, Ντάραμ-Λονδίνο, Duke University Press, 2011.

να υπάρχει καμία εγγύηση προόδου και επιτυχίας. Δεν πιστεύω πως υπάρχει ένα καθολικό queer όραμα κοινωνίας και μια απολυταρχική queer ουτοπία, αλλά σίγουρα υπάρχει μια βιωμένη πραγματικότητα που μας ωθεί να οραματιζόμαστε ένα διαφορετικό μέλλον και να αντιμετωπίζουμε κριτικά το παρόν.

Επομένως, είναι σαφές ότι, στην ανάγνωσή μου, queer και ουτοπία τοποθετούνται στο ίδιο «στρατόπεδο», αφού και η επινόηση του queer αντιπροσωπεύει μια τέτοια ουτοπία, απαραίτητη για να κινητοποιήσει οράματα κοινωνίας, εναλλακτικές συλλογικές δράσεις και επαναδιεκδικήσεις της δημοκρατίας, ενάντια στις ζημιές που έχουν προκληθεί από το βάρος της πατριαρχίας. Ο μισογυνισμός, ο σεξισμός, η τρανσφοβία, η ομοφοβία και ο ρατσισμός, για όποια από εμάς δεν εντάσσεται στο στερεοτυπικό πρότυπο της ιδιότητας του πολίτη,²⁴ είναι ένα διαδεδομένο πρόβλημα και εγείρει ζητήματα συλλογικής συνύπαρξης, δηλαδή δημοκρατίας. Σε αυτό το πλαίσιο, στο συγκεκριμένο κείμενο κινούμαι σε τρεις άξονες. Στον πρώτο, χρησιμοποιώντας την προβληματική του Μουνιός, προσπαθώ να αναδείξω το πώς η δημιουργία queer ουτοπιών αποτελεί έναν τρόπο να οραματιζόμαστε τη μελλοντική κοινωνία στην οποία τα queer υποκείμενα δεν θα είμαστε εκτοπισμένα και περιθωριοποιημένα από τις κυρίαρχες ετεροκανονικές αναμονές, από το υπάρχον εξουσιαστικό πατριαρχικό σύστημα, αλλά

24. Η ιδιότητα του πολίτη είναι ένα στάτους που αναγνωρίζει τα κοινωνικά υποκείμενα ως μέλη μιας κοινωνίας. Η συγκεκριμένη ιδιότητα είναι νομικά κατοχυρωμένη και συνοδεύεται από δικαιώματα και υποχρεώσεις για τα υποκείμενα. Επιπλέον, η κοινωνική διάσταση της ιδιότητας του πολίτη είναι αρκετά σημαντική, γιατί εξασφαλίζει κοινωνική αποδοχή στα μέλη που κατέχουν τη συγκεκριμένη ιδιότητα. Σχετικά με την κλασική αντίληψη για την ιδιότητα του πολίτη βλ. Thomas H. Marshall, Thomas Bottomore, *Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη*, Αθήνα, Gutenberg, 1995. Παρόλο που θεωρητικά εμφανίζεται αδιάφορη ως προς το φύλο, τη φυλή, την ταξική θέση κ.ά., η πρόσβαση των υποκειμένων σε μια ισότιμη χρήση της ιδιότητάς τους επηρεάζεται από τις συγκεκριμένες ανισότητες. Για μια κριτική στην ιδιότητα του πολίτη και στα έμφυλα υποκείμενα της δημοκρατίας, βλ. Μάρω Παντελίδου-Μαλούτα, *Το φύλο της δημοκρατίας: Ιδιότητα του πολίτη και έμφυλα υποκείμενα*, Αθήνα, Σαββάλας, 2002.

ενεργά υποκείμενα που δεν συνοδεύονται από καθιερωμένες ταυτότητες. Στον δεύτερο άξονα, θα αντιτείνω: μήπως η queer επιτέλεση συγκροτεί τον ιδεατό τύπο πολίτη για μια ριζοσπαστική και συμμετοχική δημοκρατία; Τέλος, στον τρίτο άξονα, θα προσπαθήσω να εντοπίσω πώς τα queer οράματα κοινωνίας εντάσσονται σε μια γενικότερη προβληματική, για την ίδια τη δημοκρατία, στην εποχή του ύστερου καπιταλισμού.

ΕΔΩ ΚΑΙ ΤΩΡΑ QUEER ΟΥΤΟΠΙΑ/-ΕΣ

Με όσα έχουν ειπωθεί ως τώρα, θα ακολουθήσω θεωρητικά μια προσέγγιση των queer ουτοπιών και των queer οραμάτων κοινωνίας αρκετά ελπιδοφόρα, όπως αυτή του Μουνιός,²⁵ ο οποίος, αντίθετα με τη –μάλλον πεσιμιστική– θεωρία του Λι Έντελμαν²⁶ για το μέλλον των queer υποκειμένων, ο Μουνιός ακολουθεί μια κριτικά αισιόδοξη στάση. Για τον Μουνιός, τα queer υποκείμενα έχουμε μέλλον. Για τον Έντελμαν, φαίνεται πως δεν υπάρχει, καθώς με τη θεωρητική πρόσληψη του *sinthomosexuality* αναζητεί την αρνητική, την καταστροφική δυναμική που υπάρχει στο queerness.²⁷ Στο σχήμα του, η queer ουτοπία είναι αδύνατη, καθώς ο τρόπος για να οραματιστούμε το μέλλον είναι ένας, κυρίαρχος και ταυτίζεται με την ετεροκανονικότητα και την αναπαραγωγή. Ο *reproductive futurism*²⁸ οφείλει να μας προβληματίσει –και ιδιαίτερα το queer πολιτικό κίνημα– για τις κανονιστικές προδιαγραφές

25. J. E. Muñoz, *Cruising Utopia*, ό.π.

26. Στη θεώρηση του Έντελμαν για το queer, η ουτοπία είναι αδύνατη, καθώς ο τρόπος που οραματιζόμαστε το μέλλον είναι ένας, κυρίαρχος και πανομοιότυπος με την ετεροκανονικότητα και την αναπαραγωγή, στο Lee Edelman, *No future: Queer theory and the death drive*, Ντάραμ-Λονδίνο, Duke University Press, 2004.

27. Στο ίδιο, σ. 33-66.

28. Στο ίδιο.

του μέλλοντος και την επιθυμία για μια (ομο)κανονική ζωή. Για τον Μουνιός, αντιθέτως, το queerness είναι κάτι που «δεν βρίσκεται ήδη εδώ»,²⁹ καθιστώντας την προσέγγισή του από την αρχή ανατρεπτική, ειδικά αν τη διαβάσουμε σε μια εποχή στην οποία το queer πολιτικό κίνημα στην Αθήνα «μετράει το πόσο queer φαίνεσαι ή το πόσο queer αισθάνεσαι». Όμως, η θεώρηση του Μουνιός μάς τονίζει πως ζούμε και υπάρχουμε σε ετεροκανονικές κοινωνίες, όπου οι κανονιστικές προσλήψεις για το φύλο και τη σεξουαλικότητα εγκλωβίζουν το queer και συχνά κρατούν τα queer υποκείμενα «εντός ντουλάπας»,³⁰ και αυτό δεν είναι ζήτημα μορφής, αλλά παρακίνηση για εσωτερική κριτική και απόρριψη του ετεροκανονικού κοινωνικού πλαισίου. Μάλιστα, για τον Μουνιός, «[το] queerness είναι ουσιαστικά η απόρριψη του εδώ και του τώρα και μια επίμονη δυνατότητα ή μια συγκεκριμένη πιθανότητα για έναν άλλο κόσμο».³¹

ΘΕΛΕΤΕ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΤΗΝ ΑΝΑΚΑΛΥΨΗ ΤΗΣ ΕΛΠΙΔΑΣ;

Η queer ουτοπική σκέψη έχει στον ορίζοντα το μέλλον, αλλά πηγάζει από το παρελθόν που έχουμε τα queer υποκείμενα και

29. Από το πρωτότυπο: «queerness is not yet here», στο J. E. Muñoz, *Cruising Utopia*, ό.π., σ. 1.

30. Για την έννοια της «ντουλάπας», βλ. Kosofsky E. Sedgwick, *Epistemology of the Closet*, Νέα Υόρκη, Harvester Wheatsheaf, 1990. Άννα Αποστολέλλη, «Αναπαράσθησιμες ορατότητες και η πολιτική της ντουλάπας», στο Άννα Αποστολέλλη, Αλεξάνδρα Χαλκιά (επιμ.), *Σώμα φύλο, σεξουαλικότητα: ΛΟΑΤΚ πολιτικές στην Ελλάδα*, Αθήνα, Πλέθρον, 2012, σ. 197-214. Περισσότερα για την έννοια «coming out of the closet», δηλαδή «βγαίνω από την ντουλάπα», βλ. Νάνσυ Παπαθανασίου, Έλενα-Όλγα Χρηστίδη, «Βασικές κατευθυντήριες οδηγίες στη συμβουλευτική και την ψυχοθεραπεία με ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα», στο Νάνσυ Παπαθανασίου, Έλενα-Όλγα Χρηστίδη (επιμ.), *Συμπερίληψη και ανθεκτικότητα: βασικές αρχές ψυχοκοινωνικής στήριξης σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας, έκφρασης και χαρακτηριστικών φύλου*, Αθήνα, Gutenberg, 2020, σ. 117-127.

31. J. E. Muñoz, *Cruising Utopia*, ό.π., σ. 1. Δική μου μετάφραση: «queerness is essentially about the rejection of a here and now and an insistence on potentiality or concrete possibility for another world».

κυρίως οι επιθυμίες μας, γιατί υπήρξε queer ιστορία και παρελθόν, αλλά εκδιώχθηκε, κήκε, θανατώθηκε, εξορίστηκε ή φυλακίστηκε. Σε αυτή τη βάση, η queer ουτοπική σκέψη λειτουργεί, όχι τόσο ως μια υπενθύμιση του θανάτου, αλλά ως μια υπενθύμιση της επιθυμίας. Υπό αυτή την έννοια η καταστολή του κάθε ορίου είναι εφικτή, αφού η απέναντι όχθη δεν είναι η συνάντηση με τη βία –στον βαθμό που η θεωρία της εξέλιξης ταύτισε το πρώιμο στάδιο της ανθρωπότητας με τη δολοφονία του πατέρα από τους γιους του–, αλλά η συνάντηση με την ελπίδα. Έτσι, είναι φανερό ότι η ελπίδα ανοίγει ουσιαστικά έναν μικρόκοσμο να φανταστούμε το δικαίωμα στον ανθρωπino αυτοπροσδιορισμό, χωρίς την ταύτιση της ανθρώπινης φύσης με τη βία. Αυτό μας βοηθά να κατανοήσουμε ευρύτερα μια προβληματική γύρω από το υποκείμενο, την εξιστόρηση της ανθρώπινης επιθυμίας και το πώς συσχετίζεται με τη συλλογιστική του Μουνιός ότι το queerness «δεν βρίσκεται ήδη εδώ», καταδεικνύοντας μια πρώτου είδους αρχή για να εντοπίσουμε τις σχέσεις ανάμεσα «στην άσκηση της εξουσίας και την εκδήλωση της αλήθειας»³² στο παρόν.

Η δουλειά του Τζακ Χάλμπερσταμ για τον ετεροκανονικό χρόνο (straight time), από την άλλη, είναι αρκετά βοηθητική στο να αντιληφθούμε περαιτέρω τη συλλογιστική του Μουνιός, και όχι αντίθετη. Για τον Χάλμπερσταμ, το μέλλον συνδέεται με την ετεροκανονική αναπαραγωγή, και τα queer υποκείμενα, ως επισφαλή, καλούνται να επιβιώσουν στο παρόν και όχι να ονειρευτούν το μέλλον.³³ Ο queer χρόνος και η queer προσωρινότητα³⁴ (queer temporality) που εισηγείται ο Χάλμπερσταμ

32. Μ. Φουκώ, *Για την κυβέρνηση των ζωντανών*, ό.π., σ. 51.

33. Judith/Jack Halberstam, *In a queer time and place: Transgender bodies, subcultural lives*, Νέα Υόρκη, New York University Press, 2005.

34. Ο queer χρόνος και η queer προσωρινότητα (temporality) πέρα από την επισφάλεια συνδέεται και με το βίωμα της ασθένειας του HIV/AIDS και την απώλεια αγαπημένων προσώπων. Πρβλ. Stephen Barber, David Clark, «Queer moments: The performative temporalities of Eve Kosofsky Sedgwick», στο Ste-

εκτιμώ ότι δίνει έμφαση στο τώρα, στο σήμερα, και υπό αυτήν τη λογική συνδέεται με τις queer ουτοπίες που αφορούν –όπως είδαμε προηγουμένως– τη σφαίρα της καθημερινότητας και το παρόν. Οι queer ουτοπίες, όσον αφορά την ανάγνωσή μου, είναι αναγκαίες, δυνητικές και ταυτόχρονα αδύνατες. Είναι ο λόγος που αντέχουν και ελπίζουν οι καταπιεσμένες κοινωνικές ομάδες. Αποτελούν εργαλεία ανάλυσης και κριτικής του παρόντος και όπλα εναντίον των αντιπάλων μας. Η queer ουτοπική σκέψη δεν είναι ένας τρόπος περαιτέρω εγκλωβισμού, αλλά ένας τρόπος να ριζοσπαστικοποιηθείς στο παρόν, και όπως γράφει ο Μουνιός: «[το] Cruising Utopia μπορεί ουσιαστικά να διαβαστεί ως μια παραστασιακή πρόκληση. Έντονη και σχεδόν σαν μανιφέστο, είναι μια κλήση αφύπνισης να σκεφτούμε τις ζωές μας και τον χρόνο διαφορετικά, ώστε να κοιτάξουμε πέρα από τη στενή εκδοχή του εδώ και του τώρα μέσω της οποίας (της στενής εκδοχής του εδώ και του τώρα) τόσοι πολλοί γύρω μας αφομοιώνονται στην κανονικότητα»³⁵

Φαίνεται πως οι queer ουτοπίες είναι τροπικότητες αποκέντρωσης και επαναπροσδιορισμού της εξουσίας, συνεχόμενες διαδικασίες αποδόμησης των ετεροκανονικών, πατριαρχικών και (νεο)φιλελεύθερων δεδομένων γύρω μας. Είναι μια δυνατότητα³⁶

phen Barber, David Clark (επιμ.), *Regarding Sedgwick: Essays on queer culture and theory*, Νέα Υόρκη, Routledge, 2002, σ. 1-53. Ann Cvetkovich, *An archive of feelings: Trauma, sexuality and lesbian public cultures*, Ντάραμ Β. Κ., Duke University Press, 2003. Carla Freccero, «Queer times», *South Atlantic Quarterly* 106/3 (2007), σ. 485-494. Elisabeth Freeman, *Time binds: Queer temporalities, queer histories*, Ντάραμ, Duke University Press, 2010. Heather Love, *Feeling backward: Loss and the politics of queer history*, Κέιμπριτζ Μασ., Harvard University Press, 2007. Carolyn Dinshaw, *How soon is now? Medieval texts, amateur readers, and the queerness of time*, Ντάραμ, Duke University Press, 2012.

35. J. E. Muñoz, *Cruising Utopia*, ό.π., σ. 189. Δική μου μετάφραση: «Cruising Utopia can ultimately be read as an invitation, a performative provocation. Manifesto-like and ardent, it is a call to think about our lives and times differently, to look beyond a narrow version of the here and now on which so many around us who are bent on the normative count».

36. Στο ίδιο, σ. 21.

για να σκεφτούμε και να εξερευνήσουμε εναλλακτικές κοινωνικές σχέσεις και τρόπους ζωής και κυρίως να τολμήσουμε να μιλήσουμε για την έκφραση της ανθρώπινης επιθυμίας στον χώρο του ασυνειδήτου, προβάλλοντας κάθε λογής ροές λόγων χωρίς να υπάρχει ένας «ειδικός» που καθορίζει μέσω της δικής του ερμηνείας τι μπορεί να είσαι και τι όχι, στην «εγκαταλειμμένη» επιθυμία σου στο ασυνείδητο.

Η μελλοντικότητα ως ανοιχτή συνθήκη είναι το κλειδί για να αντιληφθούμε την queer ουτοπική σκέψη, καθώς το *no longer conscious* (παρόν) συγκρούεται με το *not yet conscious* (μέλλον) και δημιουργεί μια δυνατότητα για την οποία συνεχώς αγωνιζόμαστε και υπάρχει στον ορίζοντα.³⁷ Μια δυνατότητα που αποτελεί ευκαιρία να εξορκιστούν οι ερμηνείες που συνθλίβουν το περιεχόμενο του «παραληρήματος» ως σημαίνοντος του ψυχικού νοσήματος. Αλλά το σημαντικότερο είναι ότι πρόκειται ουσιαστικά για μια ατελή διαδικασία και συλλογιστική, η οποία ακριβώς μέσα από την ευαλωτότητά της δημιουργεί δεσμούς και συν-αίσθημα (affect)³⁸ μεταξύ μας και την οποία οφείλουμε να προστατεύουμε συνεχώς, γιατί μπορεί να αφομοιωθεί από τους κυρίαρχους πολιτισμικούς μηχανισμούς, κάτω από την επίδραση ενός κανόνα ότι η «καλή ζωή» είναι αναμφίβολα στοιχείο απαραίτητο για την ανάπτυξη του ανθρώπου, στην κατεύθυνση της εκθρόνισης μιας υπεραπλούστευσης που στην ουσία καθιστά την πατριαρχική ηθική ως τη μόνη δυνατότητα σε ένα τέτοιο πείραμα. Στο σημείο αυτό, αξίζει να τονίσουμε τον κίνδυνο που μας επισημαίνει η Λό-

37. Στο ίδιο, σ. 30.

38. Για την προβληματική γύρω από το συν-αίσθημα (affect) και την εννοιολόγηση την οποία χρησιμοποιώ, βλ. Brian Massumi, *Movement, affect, sensation: Parables for the virtual*, Ντάραμ Β. Κ., Duke, 2002. Athena Athanasiou, Pothiti Hantzaroula, Kostas Yannakopoulos, «Towards a new epistemology: the "affective turn"», *Historein* 8 (2008), σ. 5-16. Ειρήνη Αβραμοπούλου, «Πολιτικές εγγραφές του συν-αισθήματος», στο Ειρήνη Αβραμοπούλου (επιμ.), *Το Συν-αίσθημα στο Πολιτικό: Υποκειμενικότητες, εξουσίες και ανισότητες στο σύγχρονο κόσμο*, Αθήνα, Νήσος, 2018.

ρεν Μπέρλαντ: πώς αυτό το κυνήγι και η επιδίωξη για μια «καλή ζωή» αφορμάται από νεοφιλελεύθερες προσλήψεις για «να γίνουμε κάποιες»,³⁹ αναγκαστικά «κανονικές» σε ένα κυνήγι της ευτυχίας. Επιπλέον, ας τολμήσουμε να σκεφτούμε τη θεωρία της Σάρα Άχμεντ για την ευτυχία, σύμφωνα με την οποία η υπόσχεση της ευτυχίας είναι μια προκλητική πολιτιστική κριτική της επιταγής να είσαι ευτυχισμένος/-η. Και ας αναλογιστούμε πως η queer ουτοπική σκέψη δεν είναι «ψωνιστήρι» για μια ιδανική ζωή, αλλά όραμα κοινωνίας για μια ζωή περισσότερο δίκαιη και ανεκτή στο παρόν.⁴⁰ Βέβαια, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως ένα μέρος της queer κοινότητας δεν αμφισβητεί την κυρίαρχη ετεροκανονική κουλτούρα, αλλά αφομοιώνεται από αυτήν και εντάσσεται στο οικονομικό και πολιτικό σύστημα του ύστερου καπιταλισμού,⁴¹ αποζητώντας μια θέση εντός μιας πατριαρχικής κανονικότητας.

Με δύο λόγια, στις μέρες μας, ίσως να γινόμαστε μάρτυρες ενός καπιταλιστικού ελιγμού – με όρους Φουκώ – που επιδιώκει να διατηρήσει την πατριαρχία και τον καπιταλισμό διαμέσου μιας φιλελεύθερης πολιτικής σε ζητήματα έμφυλα και σεξουαλικά,⁴² αποδίδοντας φαινομενικά μια ελευθεριότητα, που οδηγεί βήμα βήμα προς την υπάρχουσα κανονικότητα της επιθυμίας μέσω του κρατικού ελέγχου των πάντων γύρω από την ιδιωτικότητα και τον αυτοπροσδιορισμό. Εξάλλου, αυτόν ακριβώς τον ρόλο διαδραματίζει η κανονικότητα – στεγανά όρια

39. Lauren Berlant, *Cruel optimism*, Ντάραμ, Duke University Press, 2011, σ. 23-49.

40. Sara Ahmed, *The Promise of Happiness*, Ντάραμ, Duke University Press, 2010, σ. 120.

41. Lisa Duggan, *The Twilight of Equality: Neoliberalism, Cultural Politics and the Attack on Democracy*, Βοστώνη, Beacon Press, 2003.

42. Μια απόπειρα απάντησης σε αυτό που εύστοχα διερωτήθηκε ο Χόροκς στο Roger Horrocks, *An Introduction to the study of sexuality*, Λονδίνο, MacMillan, 1997, σ. 155. Για μια συζήτηση για το πώς νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις αποδέχονται εκδηλώσεις αυτοέκφρασης εναλλακτικών σεξουαλικών ταυτοτήτων και ταυτοτήτων φύλου, αφού θεωρούνται «ακίνδυνες» ως αφετηρία διεκδικήσεων, βλ. Ρόζι Μπραϊντότι, *Νομαδικά υποκείμενα*, Αθήνα, Νήσος, 2014.

από τα οποία, όταν κανείς διαφύγει, ταυτίζεται με τη μη-κανονικότητα. Γι' αυτό τον λόγο, κεντρικό ζήτημα της queer ουτοπικής σκέψης δεν είναι να κερδίσει/εξασφαλίσει χώρο στις λέξεις «queer» και «queerness» στις δυτικές καπιταλιστικές κοινωνίες, αλλά, αντιθέτως, αυτές οι λέξεις να λειτουργήσουν αφαιρετικά. Ως εκ τούτου, η queer ουτοπική σκέψη να γίνει μια γλώσσα αφαιρετική τόσο ως προς τα αρνητικά νοήματα που αναπαράγουν ιεραρχικές σχέσεις όσο και από την οπτική γωνία της ίδιας της εξουσίας. Η επιθυμία δεν ανήκει στο κράτος ούτε στην επιστήμη, ανήκει στον άνθρωπο. Το ζήτημα δεν είναι απλό. Η επιθυμία στην ελευθεριότητά της αποτελεί δυστοπία για την ηγεμονική τάξη, γι' αυτό και έχει ταυτιστεί μέσα από εσφαλμένα επιστημονικά διακυβεύματα και εξιστορήσεις με το χάος, την κοινωνική παρακμή και την καταστροφή. Η queer ουτοπική σκέψη έρχεται να αναστρέψει τέτοιες εξιστορήσεις, φέρνοντας στο φως τη βία της εξουσίας. Αυτό σημαίνει ότι, ενώ η queer ουτοπική σκέψη μιλά με τις ίδιες λέξεις, μας προκαλεί να φανταστούμε νέες αλήθειες, όπου το χάος δεν είναι καταστροφικό,⁴³ αλλά ρευστό πεδίο αναδημιουργίας, προτάσσοντας την αλήθεια/πραγματικότητα των υποκειμένων χωρίς τη μεσολάβηση της εξουσίας του «ειδικού».

ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ QUEER ΟΡΑΜΑ(ΤΑ) ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Επιστρέφοντας στη συλλογιστική μας, η queer ουτοπία συλλαμβάνεται και αποδίδεται σε απλά και καθημερινά πράγματα, στην τέχνη, στην επιθυμία, στη γλώσσα, στη σεξουαλικότητα, στο δημόσιο σεξ⁴⁴ κ.τ.λ. Τα queer οράματα κοινωνίας,

43. Για αυτήν τη συλλογιστική, βλ. L. Althusser, *Μύηση στη φιλοσοφία για τους μη φιλοσόφους*, ό.π., σ. 61.

44. Για την πολιτικότητα του σεξ στον δημόσιο χώρο (δημόσιες τουαλέτες, πάρκα κ.τ.λ.), βλ. Lauren Berlant, Michael Warner, «Sex in public», *Critical inquiry* 24/2 (1998), σ. 547-566.

όπως αποτυπώνονται για τον Μουνιός στα *disidentification performances* και στα καθημερινά τελετουργικά (*rituals*), αφορούν τη θέαση του κόσμου με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο και τη δημιουργία χώρων στους οποίους δεν κυριαρχεί η ετεροκανονιστική και πατριαρχική πρόσληψη του φύλου, της εξουσίας και της σεξουαλικότητας.⁴⁵ Είναι η δημιουργία ενός εντελώς διαφορετικού κόσμου από αυτόν που υπάρχει και σε αυτό το πλαίσιο θυμίζει την *queer ουτοπία* και τη *συγκεκριμένη ουτοπία* του Μπλοχ.⁴⁶ Αποτελεί, λοιπόν, ένα σημαντικό κομμάτι της *queer ουτοπικής σκέψης* και ενδεχομένως να είναι η *queer ουτοπία* – από τις πολλές πιθανές ουτοπίες – στην πράξη. Η *queer ουτοπία*, για τον Μουνιός, εντοπίζω πως πραγματώνεται μέσα από τρία κρίσιμα χαρακτηριστικά: την επιτελεστικότητα (*performativity*), το συν-αίσθημα (*affect*) και τη διαντίδραση.

ΕΠΙΤΕΛΕΣΤΙΚΟΤΗΤΑ

Ως προς την επιτελεστικότητα, το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι, πέρα από τα *performances*, ο Μουνιός αντιλαμβάνεται και τα καθημερινά τελετουργικά, τις μικρές καθημερινές επιτελέσεις

45. Από το πρωτότυπο: «The concept of worldmaking delineates the ways in which performances – both theatrical and everyday rituals – have the ability to establish alternative views of the world. These alternative vistas are more than simply views or perspective; they are oppositional ideologies that function as critiques of oppressive regimes of “truth” that subjugate minoritarian people», στο José E. Muñoz, *Disidentifications: Queers of color and the performance of politics* (vol. 2), Μινεάπολη-Λονδίνο, University of Minnesota Press, 1999, σ. 195. Δική μου μετάφραση: «Η έννοια των οραμάτων κοινωνίας οριοθετεί τους τρόπους με τους οποίους οι αναταρασασιακές επιτελέσεις – τόσο οι θεατρικές όσο και τα καθημερινά τελετουργικά – έχουν την ικανότητα να εγκαθιδρύουν εναλλακτικές οπτικές για τον κόσμο. Αυτά τα εναλλακτικά οράματα είναι κάτι περισσότερο από απλή οπτική ή προοπτική· είναι αντιθετικές ιδεολογίες οι οποίες λειτουργούν ως κριτικές απέναντι σε καταπιεστικά καθεστώτα αλήθειας που υποτάσσουν μειονότητες».

46. N. Lepp, «Queering Utopia: ACT UP and the Disruption of Heteronormativity», ό.π., σ. 61.

ως υλοποίηση του queer οράματος κοινωνίας, αφού αποτελούν «παραστασιακές πράξεις ενός καλέσματος που αποδομεί και επαναδημιουργεί τον κόσμο». ⁴⁷ Πράγματι, η queer ουτοπία είναι επιτελεστική, καθώς, όπως γράφει ο ίδιος, «[το] queerness είναι επίσης επιτελεστικό, διότι δεν είναι απλώς το να είσαι, αλλά το να κάνεις για και προς το μέλλον». ⁴⁸ Παράλληλα, η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των performers και των υποκειμένων είναι βαθύτατα συν-αισθηματική και διαδραστική, καθώς «τέτοιες παραστασιακές επιτελέσεις μεταφέρουν και το κοινό και τον/την performer [...] σε έναν άλλο χώρο». ⁴⁹

ΣΥΝ-ΑΙΣΘΗΜΑ (affect)

Το συν-αίσθημα (affect) είναι σχεσιακό και διαπροσωπικό, διαφορετικά είναι απλώς αίσθημα (emotion), και τα performances πρέπει να δημιουργούν σχεσιακότητες και διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ performer και κοινού. Συνεπώς, οι στιγμές queer ουτοπίας για τον Μουνιός δεν εγγράφονται από ένα υποκείμενο, αλλά είναι στιγμές που δημιουργούν συν-αισθηματικούς δεσμούς μεταξύ των υποκειμένων. ⁵⁰ Η queer ουτοπία έρχεται να επανεγγράψει την επιτελεστικότητα και την υλοποίηση των queer σωμάτων μας και των επιθυμιών μας. Επομένως, ο μόνος τρόπος για να υφίσταται και να υπάρχει η queer ουτοπικότητα είναι μέσα από τη δημιουργία ενός χώρου ή μιας συνθήκης που

47. J. E. Muñoz, *Disidentifications*, ό.π., σ. 196. Δική μου μετάφραση: «performative acts of conjuring that deform and re-form the world».

48. J. E. Muñoz, *Cruising Utopia*, ό.π., σ. 1. Δική μου μετάφραση: «queerness is also a performative because it is not simply a being but doing for and forward the future».

49. Στο ίδιο, σ. 196. Δική μου μετάφραση: «such performances transport both audience and performer [...] to another space».

50. N. Lepp, «Queering Utopia: ACT UP and the Disruption of Heteronormativity», ό.π., σ. 43.

είναι σχεδιασμένη από περισσότερα από ένα υποκείμενα, σε συνθήκες συνδιαμόρφωσης κάτω από τις οποίες δεν ξεχωρίζει η performer με το κοινό, αλλά αποτελούν μια συνεχή ρευστότητα.

ΔΙΑΔΡΑΣΗ

Συνεπώς, αυτό καθιστά την queer ουτοπία αρκετά διαδραστική, εύπλαστη και συλλογική, καθώς η κοινωνική συναναστροφή και επικοινωνία, μέσα από συν-αισθηματικούς δεσμούς μεταξύ των υποκειμένων, τίθενται ως απαραίτητες προϋποθέσεις. Αυτή η συλλογική προσπάθεια στη δημιουργία, τη διαφύλαξη και τη συνέχιση της queer ουτοπικής σκέψης είναι η κατασκευή των queer οραμάτων κοινωνίας, μια διαδικασία για τη δημιουργία ενός κόσμου και μιας κοινωνίας εκτός της ετεροκανονιστικής ηγεμονικότητας στην οποία τα queer υποκείμενα μπορούμε να υπάρξουμε και να επιβιώσουμε. Το κοινό και η performer ή οι συμμετέχουσες σε ένα τελετουργικό βιώνουν κάτι από κοινού που δεν έχει τελεστικό και τελεσίδικο χαρακτήρα, αλλά αφήνει τα σημάδια του και είναι ανοικτό για να το πάρει κάποια άλλη και να το συνεχίσει. Έτσι, λοιπόν το queer performance⁵¹ και τα καθημερινά τελετουργικά είναι η «εφαρμοσμένη»⁵² queer ουτοπία, δηλαδή πράξεις, δράσεις,

51. Έχω αναπτύξει πως η πρακτική του drag εδράζεται σε μια ουτοπική σφαίρα που επιτρέπει την ανάπτυξη ενός έντονα ανατρεπτικού λόγου αμφισβήτησης των κυρίαρχων έμφυλων ταυτοτήτων. Αυτή η ουτοπική σκέψη αποτελεί έναν ριζοσπαστικό τρόπο με τον οποίο τα συγκεκριμένα κοινωνικά υποκείμενα μπορούν να οραματιστούν το μέλλον –εφόσον μάλιστα οι επιτελέσεις τους δεν είναι αποδεκτές στο παρόν–, περιγράφοντας κόσμους ριζικά διαφορετικούς, στους οποίους οι έμφυλες ταυτότητες δεν εγκλωβίζουν τα υποκείμενα σε προδιαγεγραμμένους ρόλους, και αμφισβητώντας την καθιερωμένη διχοτομική πρόσληψη του φύλου. Βλ. Ιάκωβος Σαχίνης, «Drag: αντικείμενο πολιτολογικού ενδιαφέροντος», στο <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2779067> (ανακτήθηκε 17.9.2020).

52. Δεν θα ήθελα να κατανοηθεί με όρους εφαρμογής ενός προγενέστερου, προϋπάρχοντος, εκ των προτέρων γνωστού και επεξεργασμένου «υποδείγματος».

αντιστάσεις, συναισθήματα, βιώματα, έρωτες, σεξ και οτιδήποτε άλλο αντιβαίνει στις ετεροκανονικές και ιεραρχικές πόλεις που ζούμε,⁵³ οτιδήποτε επαναπροσδιορίζει την πατριαρχική ιδιότητα του πολίτη και μας κάνει ορατές στην κοινωνική πραγματικότητα. Μέσα από το *queer performance* επανοικειοποιούμε τους χώρους μας, τα στέκια μας, τις συνήθειές μας, μέσα από μια επιτέλεση που δεν αναγνωρίζει όρια έμφυλα, ταξικά, ηλικιακά, φυλετικά κ.ά. Αυτές, άλλωστε, οι ανατρεπτικές επιτελέσεις και οι ανατρεπτικές πράξεις και συμπεριφορές των *queer* υποκειμένων είναι για την Τζούντιθ Μπάτλερ η ελπίδα για μια μελλοντικότητα.⁵⁴

QUEERING ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Η *queer* σκέψη μάς παρέχει έναν νέο ορίζοντα συν-αισθήματος, ηθικής/γνώσης/εξουσίας και νέων καθεστώτων αλήθειας, τα οποία αποδέχονται την ανθρώπινη πολλαπλότητα, ευαλωτότητα, αλλά προπαντός ένα νέο ξεκίνημα με επίκεντρο το δι-

53. Πρβλ. την έννοια της «ετεραρχίας» με την οποία περιγράφεται η σχέση μεταξύ στοιχείων, τα οποία είναι αταξινόμητα και αντιεραρχικά ή μπορούν να ταξινομηθούν μεταξύ τους με διαφορετικούς τρόπους. Για την έννοια της «ετεραρχίας», βλ. Carole L. Crumley, «A Dialectical Critique of Hierarchy», στο Thomas C. Patterson, Christine Ward Gailey (επιμ.), *Power Relations and State Formation*, Ουάσιγκτον, American Anthropological Association, 1987, σ. 155-168. Carole L. Crumley, «Heterarchy and the Analysis of Complex Societies», στο Robert M. Ehrenreich, Carole L. Crumley, Janet E. Levy (επιμ.), *Heterarchy and the Analysis of Complex Societies*, Ουάσιγκτον, Archaeological Papers of the American Anthropological Association no. 6, 1995, σ. 1-5. Για τον μινωικό πολιτισμό ως ένα παράδειγμα ετεραρχικής κοινωνίας, βλ. Κώστας Αθανασίου, «Η διερεύνηση των ετεραρχικών δομών της μινωικής κοινωνίας», Κώστας Αθανασίου, Ελένη Βασδέκη, Ελίνα Καπετανάκη, Μαρία Καραγιάννη, Ματίνα Καψάλη, Βάσω Μακρυγιάννη, Φωτεινή Μάμαλη, Ορέστης Πάγκαλος, Χάρης Τσαβδάρου, *Urban Conflicts*, Θεσσαλονίκη, Εργαστήριο «συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη», 2015, σ. 20-33.

54. Judith Butler, *Αναταραχή φύλου: ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, Αθήνα, Πλέθρον, 2014, σ. 169-183.

καίωμα του ανθρώπου στον αυτοπροσδιορισμό/αυτοδιάθεση, μέσα από το οποίο οι κοινωνικές σχέσεις μπορούν να προσεγγιστούν και να γίνουν αντικείμενο επεξεργασίας ισότιμων υποκειμένων. Αποτελεί, δηλαδή, μια θεωρία ανάλυσης και κατανόησης της κοινωνικής πραγματικότητας με διαφορετικό τρόπο. Είναι μια απόπειρα για ένα νέο επιστημολογικό παράδειγμα, ερευνητική αλλά και θεωρητική διάδραση με το παρόν.⁵⁵ Είναι μια προσπάθεια εκδημοκρατισμού της δημοκρατίας, αν αποδεχτούμε την υπόθεση ότι η δημοκρατία είναι ανέφικτο να συνυπάρξει με ένα σύστημα έμφυλων σχέσεων που ιεραρχεί τα υποκείμενα σε δύο άνισες και αντιθετικές διπολικότητες.⁵⁶ Άλλωστε, το φύλο λειτουργεί ως καθεστώς αλήθειας⁵⁷ και ως μία από τις πολλές μορφές θεσμοθετημένης ιεράρχησης των υποκειμένων σε μια επιφανειακά αντικειμενική τάξη, κάνοντας φανερό ότι η υπάρχουσα δημοκρατία είναι αστικού, ετεροκανονικού, ανδρικού φύλου και γι' αυτό δεν μπορεί παρά να είναι στρεβλή.⁵⁸

Η αναοριοθέτηση της έμφυλης διάστασης της υποκειμενικότητάς μας προβάλλει πλέον ως αναγκαιότητα και αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για ουσιαστική δημοκρατία σε όλα τα πεδία της κοινωνικής και της πολιτικής μας ζωής, ώστε να πάψουμε να διαβάζουμε τη ζωή μας μέσα από ταυτότητες –έμφυλες, σεξουαλικές, φυλετικές, ταξικές, ηλικιακές– και

55. D. L. Eng, J. Halberstam, J. E. Muñoz, «What's Queer About Queer Studies Now?», ό.π.

56. Βλ. Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, *Το φύλο της δημοκρατίας*, ό.π., όπου διατυπώνεται η σχετική υπόθεση.

57. Βλ. Δήμητρα Τζανάκη, «Ο Φουκώ, το φύλο και οι "σουσουδο-μποβαρίζουσες" γυναίκες», *Marginalia* 8 (2019), όπου διατυπώνεται η σχετική υπόθεση.

58. Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, *Το φύλο της δημοκρατίας*, ό.π., σ. 24. Πρβλ. Μάρω Παντελίδου-Μαλούτα, «Τι μάθαμε για την έμφυλη ισότητα: από τη θεωρία στην πολιτική», στο Ντίνα Βαΐου, Αγγέλικα Ψαρά, *Εννοιολογήσεις και πρακτικές του φεμινισμού: Μεταπολίτευση και «μετά»*, Πρακτικά ημερίδας, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2017, σ. 45, όπου διατυπώνεται η θέση περί απόλυτης αδυναμίας συνύπαρξης πραγματικής δημοκρατίας και νεοφιλελευθερισμού.

ιεραρχήσεις, μέσα από ένα πατριαρχικό καθεστώς αλήθειας. Απαραίτητες προκειμένες στην αναοριοθέτηση της υποκειμενικότητας είναι μια άλλη αντίληψη για το σώμα, την επιθυμία, την ηθική, την αλήθεια, την ιστορία και η μη κατάταξη των υποκειμένων σε αυστηρές, καταπιεστικές και παγιωμένες έμφυλες και σεξουαλικές ταυτότητες, που στην ουσία τους αφαιρεί την εξουσία του αυτοπροσδιορισμού και της αυτοδιάθεσης. Άλλωστε, στον εκδημοκρατισμό της δημοκρατίας ο εκδημοκρατισμός των διαπροσωπικών σχέσεων είναι απαραίτητος,⁵⁹ μια και στην ουσία αυτό που γίνεται πίσω από την επίκληση του φύλου και της σεξουαλικότητας είναι η ελευθερία της επιθυμίας, με ό,τι αυτό συνιστά στο πεδίο της αλήθειας/ηθικής/εξουσίας – ρόλο που προς το παρόν κρατά η πατριαρχική/κρατική εξουσία και όχι το υποκείμενο. Υποστηρίζω, λοιπόν, ότι τα queer όραματα κοινωνίας, όπως σκιαγραφούνται μέσα από την queer ουτοπική σκέψη μοιάζουν να συναρθρώνουν τα αιτήματα καταπιεσμένων ομάδων και να προβάλλουν έναν άλλο κόσμο δυνητικά δημοκρατικότερο, στο τώρα. Η queer ουτοπική σκέψη, επομένως, μπορεί να αποτελέσει ένα εργαλείο ανάλυσης και κριτικής του παρόντος, έναν νέο τρόπο να ενοικίσουμε σε ένα παρόν τροφοδοτούμενο από αντι-ηγεμονικές επιτελέσεις, για τη δημιουργία ενός περισσότερο βιώσιμου κόσμου για τις περιθωριοποιημένες ομάδες – συνεπώς, για όλες μας.

ΕΝ ΟΛΙΓΟΙΣ...

Η κοινωνική κατηγορία «πολίτης» στις ύστερες νεωτερικές κοινωνίες, συνδεδεμένη με τις προβληματικές αποικιακές σημάνσεις της έννοιας του βάρβαρου/άγριου/πρωτόγονου Κάλιμπαν,⁶⁰ δεν αποδέχεται ουσιαστικά τη διαφορετικότητα-

59. Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, *Το φύλο της δημοκρατίας*, ό.π., σ. 170.

60. Βλ. Silvia Federici, «Ο μέγας Κάλιμπαν. Ο αγώνας ενάντια στο εξεγερ-

τα και την ποικιλομορφία. «Ο πολίτης της δημοκρατίας» στη νεωτερικότητα δεν υπήρξε ποτέ πραγματικά «ουδέτερος», φορέας της γνώσης όπως υποσχέθηκε ο Διαφωτισμός,⁶¹ αλλά είναι επενδεδυμένος με συγκεκριμένα έμφυλα, ταξικά, φυλετικά, σεξουαλικά κ.ά. χαρακτηριστικά και, ως εκ τούτου, αυτό σημαίνει ότι μόνο ένα συγκεκριμένο είδος πολίτη μπορεί να συμμετάσχει σε αυτήν τη «δημοκρατία των ολίγων αρίστων». Ο μύθος, από την άλλη, του πολιτικού υποκειμένου ως ομόκεντρου υποκειμένου έχει καταρρεύσει από την ίδια την πραγματικότητα, μέσω πολλαπλών «εξεγέρσεων», γι' αυτό και οφείλουμε να αντιληφθούμε την υποκειμενικότητα ως ένα αυτόνομο, ξεχωριστό και συνεχώς μεταβαλλόμενο, αλλά εσωτερικά ενοποιημένο πλέγμα από πολλαπλότητες και ιδιαιτερότητες⁶² στη δημοκρατία. Η σύγχρονη ιδιότητα του πολίτη οφείλει να λειτουργεί ως ένα είδος κοινής ιδιότητας που σέβεται την ποικιλία και χωράει διαφορετικές μορφές ατομικότητας⁶³ και απόλυτη αποδοχή της διαφορετικότητας. Άλλωστε, ο τρόπος με τον οποίο ορίζουμε την ιδιότητα του πολίτη είναι στενά συνδεδεμένος με το είδος της κοινωνίας και της πολιτικής κοινότητας που επιθυμούμε να διαμορφώσουμε.⁶⁴ Το ουσιώδες

μένο σώμα», στο Silvia Federici, *Ο Κάλιμπαν και η Μάγισσα. Γυναίκες, Σώμα και πρωταρχική συσσώρευση*, Αθήνα, Εκδόσεις των Ξένων, 2014, σ. 187-223.

61. Μαξ Χορκχάιμερ, Τέοντορ Β. Αντόρνο, *Η διαλεκτική του διαφωτισμού*, Αθήνα, Νήσος, 1996, σ. 29-88.

62. Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, *Το φύλο της δημοκρατίας*, ό.π., σ. 129-141.

63. Η Σαντάλ Μουφ προτείνει να συγκροτήσουμε μια νέα αντίληψη για την ιδιότητα του πολίτη, αδιάφορη προς την έμφυλη διχοτομία, η οποία οφείλει να είναι συλλογική, συμπεριληπτική και γενικευμένη. Βλ. Chantal Mouffe, «Liberal socialism and pluralism: Which citizenship?», στο Judith Squires (επιμ.), *Principled positions: Postmodernism and the rediscovery of value*, Λονδίνο, Lawrence & Wishart, 1993, σ. 80. Chantal Mouffe, «Ο φεμινισμός, η ιδιότητα του πολίτη και η ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική», στο Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, Αθήνα, Νήσος, 2006, σ. 596.

64. Ch. Mouffe, «Ο φεμινισμός, η ιδιότητα του πολίτη και η ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική», ό.π., σ. 613-616.

ερώτημα σήμερα για τη θεωρία της δημοκρατίας αλλά και για τη δημοκρατία ως σύστημα κοινωνικής οργάνωσης είναι πώς θα διαμορφωθεί η ιδιότητα του πολίτη ώστε να περιλαμβάνει τους/τις «δύσμοιρους/-ες αγρίους/-ες»⁶⁵ ως υποκείμενα, χωρίς διακρίσεις, μιας έκδηλης τάξης του κόσμου στην οποία εισερχόμαστε. Χρειάζεται να υπάρξει μια τρομερή αναταραχή ανάμεσα στα όρια της δημόσιας και της ιδιωτικής σφαίρας. Και εφόσον επικαλούμαι μια τέτοια αναταραχή, οφείλω να δώσω επεξηγήσεις: Προσοχή! Μια «άγρια» εισήλθε στη δημόσια σφαίρα περιγράφοντας μια εντελώς διαφορετική ιστορία, χωρίς κυρίαρχους/-ες και κυριαρχούμενους/-ες.

ΔΕΝ ΕΠΙΣΤΡΕΦΟΥΜΕ ΣΕ ΚΑΜΙΑ ΚΑΝΟΝΙΚΟΤΗΤΑ

Υπάρχουν περιθώρια για την queer ουτοπική σκέψη σήμερα; Μήπως η (νεο)φιλελεύθερη κοινωνική ανθρωπολογία δεν επιτρέπει τον queer ουτοπικό προβληματισμό; Η queer ουτοπική σκέψη ως συνθήκη του παρόντος είναι λογικό να έχει και εμπόδια, καθώς η γλώσσα του φαντασιακού μας ενδεχομένως να περιορίζεται από τη (νεο)φιλελεύθερη κοινωνική κανονικότητα που μας περιβάλλει, με όρους κυρίαρχης γνώσης/εξουσίας, με αποτέλεσμα να δυσκολευόμαστε να εννοήσουμε τις ίδιες μας τις φράσεις. Παρ' όλα αυτά, υποστηρίζω ότι το queer υποκείμενο συνοψίζει μια αμφισβήτηση στην κυρίαρχη έμφυλη, πατριαρχική διχοτομία, και συνεπάγεται ριζικές αναθεωρήσεις στην κατανόηση και πρόσληψη κεντρικών εννοιολογικών εργαλείων, όπως η σεξουαλικότητα, η επιθυμία, το σώμα, το συν-αίσθημα, το βίωμα, η αλήθεια, η ηθική κ.τ.λ. Αυτές οι αναθεωρήσεις βασίζονται στην ουτοπική σκέψη – έναν χώρο ριζοσπαστικής κριτικής όπου δημιουργούνται νέα πεδία εννοι-

65. Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια: ο Αντι-Οιδίπους*, Αθήνα, Πλέθρον, 2016, σ. 196.

ολόγησης και όπου μπορούμε να φανταστούμε νέους, ριζικά διαφορετικούς τρόπους συνύπαρξης⁶⁶ και επανερμηνείες των εμπειριών μας και της εξουσίας πάνω στις επιθυμίες μας.

Στο επίπεδο της πολιτικής, το ιδεολογικό αφήγημα της «κανονικότητας» δεν μας χωράει. Η «δυστοπία της κανονικότητας»⁶⁷ ενός αυταρχικού νεοφιλελευθερισμού που ζούμε αποτελεί ένα φτωχό και περιορισμένο όραμα κοινωνίας που λειτουργεί ως θανατοπολιτική⁶⁸ για τους μη-κανονικούς – κατηγορία που αγκαλιάζει όλο και μεγαλύτερα πληθυσμιακά κομμάτια του λαού.⁶⁹ Το ιδεολογικό αφήγημα της «κανονικότητας» αποκλείει τους αγώνες μας για κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα, δημιουργώντας την ψευδαίσθηση για μια εκθλυμένη ζωή,⁷⁰ ψυχικά άρρωστη, που χρειάζεται τον «ειδικό», θέτοντας τις ζωές και τις επιθυμίες μας –ιδιαίτερα των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων– στο περιθώριο. Γι' αυτό και

66. Lucy Sargisson, *Contemporary feminist utopianism*, Λονδίνο, Routledge, 1996, σ. 21.

67. Η queer ουτοπική σκέψη και η «δυστοπία της κανονικότητας» συγκρούονται μετωπικά ως δύο απολύτως αντιφατικά οράματα κοινωνίας και αντιθετικές εκδοχές της ανθρώπινης συμβίωσης. Ως «δυστοπία της κανονικότητας» εννοώ το ιδεολογικό αφήγημα του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας περί «επιστροφής στην κανονικότητα» που χρησιμοποιήθηκε κατά την προεκλογική περίοδο του 2019. Πρβλ. σχετικά Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, «Τι μάθαμε για την έμφυλη ισότητα: από τη θεωρία στη πολιτική», ό.π., σ. 49.

68. Για τις έννοιες της θανατοπολιτικής, της νεκροπολιτικής και της βιοπολιτικής, βλ. Achille Mbembe, «Necropolitics», *Public Culture* 15/1 (2003), σ. 11-40. Αθηνά Αθανασίου, *Ζωή στο όριο*, Αθήνα, Εκκρεμές, 2007. Jin Haritaworn, Adi Kuntsman, Silvia Posocco (επιμ.), *Queer necropolitics*, Λονδίνο, Routledge, 2015. Eirini Avramopoulou, «Claims of existence between biopolitics and thanatopolitics», στο Manuele Gagnolati, Cristoph Holzhey (επιμ.), *De/Constituting wholes: Towards partiality without parts*, Βιέννη, Verlag Turia, 2017, σ. 67-84. Πρβλ. Athena Athanasiou, «On the politics of queer resistance and survival: Athena Athanasiou in conversation with Vassiliki Kolocotroni and Dimitris Papanikolaou», *Journal of Greek Media and Culture* 4/2 (2018), σ. 269-280.

69. Για τη διάκριση λαού-πληθυσμού, βλ. την Εισαγωγή σε αυτό τον τόμο.

70. Για μια εισαγωγή στην έννοια του εκφυλισμένου/εκθλυμένου υποκειμένου, βλ. Δήμητρα Τζανάκη, «Η βούληση ως ψυχική διαστροφή: "Εκθλυσμένες" και "ανάξιες ζωές"», *Marginalia* 9 (2019).

τα queer οράματα κοινωνίας αποτελούν σχέδια διαφυγής από την υπάρχουσα καταπιεστική πραγματικότητα και μας βοηθάνε να αντιληφθούμε τη δημοκρατία όχι ως κάτι δεδομένο, αλλά ως ένα εγχείρημα που πρόκειται να επιχειρηθεί για να πάψει να διώκεται η δική μας επιθυμία και να επιβιώνει μονάχα το «οιδιπόδειο κύτταρο».⁷¹ Είναι σχέδια για τη δημιουργία μιας δημοκρατίας όχι του πιο ισχυρού, αλλά μιας δημοκρατίας για όλους και όλες, με σεβασμό στην ανθρώπινη ευαλωτότητα. Πολεμάμε για τη δυνατότητα να τολμήσουμε να φανταστούμε τη ζωή, χωρίς ρατσιστικά, σεξιστικά, ταξικά, αποικιοκρατικά, κανονιστικά όρια. Πολεμάμε *ενάντια στην κανονικοποίηση του «καπιταλιστικού ρεαλισμού»*.⁷²

Ας «κουρέψουμε» την κανονικότητά⁷³ τους, λοιπόν. Ας είμαστε και πάλι ορατές σε εκείνα τα σημεία της πόλης από όπου μας εκδιώκουν, να περπατήσουμε, να ζωγραφίσουμε κάτι, να γράψουμε κάτι, να χορέψουμε με κάτι, να παθιαστούμε με κάτι. Αυτή η πόλη μας χωράει; Η απάντηση είναι «ναι», γιατί, όπως γράφει ο Μαρνελάκης, «εμείς ξέρουμε καλά ότι η πόλη

71. G. Deleuze, F. Guattari, *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια: ο Αντι-Οιδίπους*, ό.π., σ. 233. Με τη γενετική χειραγώγηση του γονιδιώματος δίνεται η δυνατότητα να επιβιώσει μονάχα το «υγιές», βλ. σχετικά Γιώργος Κόκκινος, *Η ευγονική δυστοπία: Διαδρομές ιδεών*, Αθήνα, Θίνες, 2017. Χρήστος Κουρούτζας, *Εγκληματολογία της γενετικής*, Αθήνα, Πεδίο, 2018.

72. Αθηνά Αθανασίου, «Για την αίσθηση ενός παρόντος από/σε απόσταση», στο Πόλα Καπόλα, Γεράσιμος Κουζέλης, Ορέστης Κωνσταντάς (επιμ.), *Αποτυλώσεις σε στιγμές κινδύνου*, Αθήνα, Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, 2020, σ. 44.

73. Για τη διαμόρφωση του πλαισίου και την ανάλυση του τρόπου με τον οποίο αναδείχθηκε η «κανονικότητα», με γνώμονα κυρίαρχα ηθικά γνωρίσματα που προέρχονται από έναν βιοϊατρικό λόγο, με έμφαση στην ελληνική πραγματικότητα, βλ. Δήμητρα Τζανάκη, *Ιστορία της [μη]κανονικότητας: Η σφίγγα πρέπει ν' αυτοκτονήσει. Ο Οιδίποδας επικρατεί*, Αθήνα, Ασίνη, 2016. Παράλληλα, για τον τρόπο που η επιστήμη αναλαμβάνει τον ρόλο της ηθικής διαπαιδαγώγησης του ελληνικού πληθυσμού, θέτοντας στο στόχαστρο την εκθλυμένη, μη παραγωγική ζωή (γενετικά εκφυλισμένοι, ψυχικά ασθενείς, φτωχοί), βλ. Δήμητρα Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα (1801-1925): Ξεριζώνοντας το «ανθρώπινο»*, Αθήνα, Ασίνη, 2018.

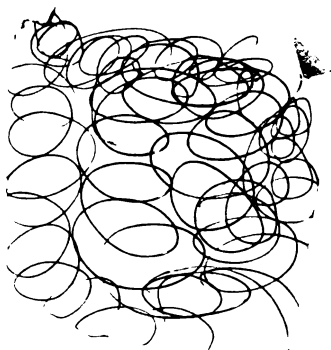
και οι δρόμοι της, πεζοδρομημένοι ή όχι, πάντα καταφέρνουν να παράγουν χώρο για εμάς». ⁷⁴ Και το κάναμε! Στις 27 Ιουνίου 2020 πραγματοποιήσαμε το πρώτο Queer Liberation March – σε συνθήκες αφόρητης ζέστης. Τσούλες, τρανς, λεσβίες, ιέρειες του αίσχους, πουστάρες, σεξεργάτριες, σώματα queer, θηλυκά, ανάπηρα, χοντρά και νομαδικά υποκείμενα βγήκαμε στον δρόμο διεκδικώντας ορατότητα, δικαιοσύνη και γεμίσαμε με γκλίτερ τους δρόμους της Αθήνας. Πιθανόν να συνδένω τα queer οράματα κοινωνίας με ριζοσπαστικές πολιτικές διεκδικήσεις και μια αντίληψη περί αγωνιστικής δημοκρατίας, ⁷⁵ που γίνεται δυνατή και μέσω της φαντασίωσης της επιτελεστικότητας. Ενδεχομένως να νοηματοδοτώ το agency ⁷⁶ του queer πολιτικού κινήματος της Αθήνας με μια λογική συμμετοχικών και ανατρεπτικών δράσεων και διεκδι-

74. Ντίνα Βαΐου, Ράνια Θεοφανίδου, Σωτηρία Καρανασιώτου κ.ά. (επιμ.), *Στενές επαφές φύλου, σεξουαλικότητας και χώρου: 7 κείμενα του Γιώργου Μαρνελάκη*, Αθήνα, Futura, 2014, σ. 92-93.

75. Για την αγωνιστική δημοκρατία, βλ. Chantal Mouffe (επιμ.), *Dimensions of radical democracy*, Λονδίνο, Verso, 1992. David Trend (επιμ.), *Radical democracy: Identity, citizenship and the state*, Λονδίνο, Routledge, 1996. Ch. Mouffe, «Ο φεμινισμός, η ιδιότητα του πολίτη και η ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική», ό.π., σ. 613-616. Τι είναι αυτό, όμως, που μπορεί σήμερα να μας παρακινήσει για μια αγωνιστική δημοκρατία, να δομήσει μια ριζοσπαστική πολιτική συμμαχιών, ένα συντονισμένο «εμείς» απέναντι στη νεοφιλελεύθερη κυβερνολογική; Για τις Μπάτλερ και Αθανασίου η «επισφάλεια» μπορεί να λειτουργεί ως αφετηρία για έναν πολιτικό αγώνα και ως «τόπος» συμμαχίας ανάμεσα σε υποκείμενα που μπορεί να διαφέρουν αλλά διεκδικούν ένα μέλλον που μπορούν να αναπτύσσουν νέους κοινωνικούς τρόπους (συν)ύπαρξης, αντίστασης και συν-αισθήματος, απορρίπτοντας ένα μέλλον μιας πολιτικά επιβαλλόμενης επισφάλειας. Βλ. σχετικά Αθηνά Αθανασίου, Τζούντιθ Μπάτλερ, *Απ-αλλοτρίωση: Η επιτελεστικότητα στο πολιτικό*, Αθήνα, Τόπος, 2016.

76. Χρειάζεται συνεχής αναστοχασμός. Ποιοι/-ες αντιπροσωπεύονται και ποιοι/-ες αποκλείονται; Ποιες πολιτικές διεκδικήσεις προωθούνται και ποιες παραμερίζονται; Πολύ κρίσιμα ερωτήματα που πρέπει να λαμβάνουμε συνεχώς υπόψη μας. Βλ. σχετικά, Judith Butler, «Critically queer», *GLQ* 1/1 (1993) σ. 19. Για μια ενδιαφέρουσα άποψη σχετικά με την ελληνική πραγματικότητα, πρβλ. Dimitris Papanikolaou, «Critically queer and haunted: Greek identity, crisis capes and doing queer history in the present», *Journal of Greek Media and Culture* 4/2 (2018), σ. 167-186.

κήσεων. Δεν θα το αποποιηθώ. Αυτό, όμως, που κρατάω από το *Queer Liberation March* είναι μια φράση από το κάλεσμα: «Τα θέλουμε όλα. Δεν επιστρέφουμε στην κανονικότητα. Επιστρέφουμε στις ρίζες των αγώνων μας που είναι ποτισμένες από την οργή και την καύλα μας».

ΧΑΟΣ, ΚΑΝΟΝΙΚΟΤΗΤΑ, ΤΑΞΗ: ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΘΥΜΙΑ Α|ΤΑΞΙΑΣ

Άννα Χρονάκη

Κάθε αυτοοργανωμένο σύστημα σε μια γενικευμένη παραγωγή τάξης μέσα από το χάος συνδυάζει μορφοποιήσεις αυτών που θα ονομάζαμε πολιτική διάσταση [...] οικονομική διάσταση [...] και συνεισφέρει σε αυτό που θα ονομάζαμε πολιτισμικό.

Brian Massumi¹

Σε αντίθεση με τη φροϋδική μεταψυχολογία, δεν πρόκειται να αντιταχθούμε στις δύο ανταγωνιστικές επιθυμίες, της ζωής και του θανάτου, της πολυπλοκότητας και του χάους [...].

Είναι στο πέρασμα μέσα από τη χαοτική «γείωση», αυτή την επικίνδυνη ταλάντωση, όπου κάτι άλλο γίνεται δυνατό, όπου η οντολογική διακλάδωση και η εμφάνιση εφαιπτομένων προς μια δημιουργική διαδικασία μπορούν να συμβούν [...] η ύπαρξη μιας χαοσμοτικής στάσης δεν είναι το προνόμιο της ψυχοπαθολογίας.

Felix Guattari²

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΧΑΟΣ;

Σύμφωνα με το λεξικό αρχαίων ελληνικών όρων των Liedell, Scott και Κωνσταντινίδου,³ η λέξη «χάος» συνδέεται ετυμολογικά με τη ρίζα «χα» που παράγει έννοιες όπως χάσκω, χανείν, χαίνουσα άβυσσος, χαίνον, χάσμα, ενώ, ταυτόχρονα, εδράζε-

1. Brian Massumi, «Requiem for our Prospective Dead (Toward a Participatory Critique of Capitalist Power)», στο Patricia Ticineto Clough, Jean Healy (επιμ.), *The Affective Turn: Theorizing the Social*, Νέα Υόρκη, Duke University Press, 2007, σ. 1. [Μτφρ. της συγγραφέως].

2. Felix Guattari, *Chaosmosis: An ethico-aesthetic Paradigm*, μτφρ. Paul Bains και Julian Pefanis, Μπλούμιγκτον-Ινδιανάπολη, Indiana University Press, 1995, σ. 81, 82. [Μτφρ. της συγγραφέως].

3. Από την ψηφιακή έκδοση του λεξικού Liedell, Scott και Κωνσταντινίδου από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου, βλ. <https://myria.math.aegean.gr/lds/web/index.php>.

ται στο ρήμα «χάω», το οποίο σημαίνει «μεταβάλλομαι εις χάος», με την έννοια του «χάνομαι» αλλά και του «καταστρέφω» ή/και «καταστρέφομαι παντελώς». Για τους Στωικούς, το χάος συνυφαίνεται με το ύδωρ και, μετέπειτα, η λέξη «χάος» παράγεται εκ του ρήματος «χέω» και επί της σημασίας της λέξης «υγρός». Η έννοια της λέξης «χάος» αναφέρεται ως η «πρώτη του κόσμου κατάσταση» και η άμορφος ύλη «εξ ης εδημιουργήθη το σύμπαν» και από την οποία, κατά τον Ησίοδο, γεννιέται η ίδια η φύσις. Συγκεκριμένα, στη *Θεογονία* του Ησιόδου, πρώτα υπήρξε το Χάος και μετά η Γαία και ο Έρωτας, ο οποίος ταυτίζεται με την Επιθυμία.

Το Χάος μαζί με τον Έρωτα/Επιθυμία έρχονται σε σχέση ως οι δύο αρχέγονες ζώσες δυνάμεις. Ωστόσο, αυτή η σχέση δεν γεννά τη Γαία αλλά το Έρεβος ή το Σκοτάδι, που στη συνέχεια δίνει ζωή στον Αιθέρα ως βασική ύλη για τη δημιουργία του αέρα και της ημέρας, και μέσω αυτών θα γεννηθούν και άλλες πτυχές του σύμπαντος, όπως τα όνειρα, ο θάνατος, οι πόλεμοι, οι λιμοί και οι φυσικές καταστροφές.⁴ Ο Εφέσιος Ηράκλειτος, γνωστός ως φιλόσοφος του αιώνιου γίγνεσθαι, προτάσσει τη ροή των πάντων, υποστηρίζοντας το γνωστό «τα πάντα ρει». Σε πείσμα της επικρατούσας σκέψης της εποχής του για ακινησία και σταθερότητα, προτάσσει τη συνεχή αλλαγή και τη ρευστή μεταβλητότητα. Στη συνέχεια, η φυσική φιλοσοφία του Δημόκριτου τον 5ο αιώνα π.κ.ε.⁵ σχετίζει τη δημιουργία της Γης αλλά και των άπειρων κόσμων με τη δυνατότητα των ατόμων, εκ των οποίων συγκροτείται το σύμπαν, για περιστροφική κίνηση σε ανεξέλεγκτες δίνες και στροβιλισμούς. Έτσι, στον ποιητικό και φιλοσοφικό λόγο των αρχαίων, το χάος διαθέτει ευπλαστότητα, ενώ, ταυτόχρονα, σηματοδοτεί εκείνο το άπειρο διάστημα, την άπειρη έκταση ή ατμόσφαιρα, τον άπειρο

4. Εγκυκλοπαίδεια Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Chaos-ancient-Greek-religion>.

5. π.κ.ε. = προ κοινής εποχής, και κ.ε. = κοινή εποχή.

χρόνο, το αχανές χάσμα, την υποχθόνια άβυσσο, το άπειρον σκότος ή το έρεβος, το παν και το καθόλου, το οποίο μπορεί να οδηγήσει τόσο στη γένεση νέων κόσμων όσο και στην ολοσχερή καταστροφή τους. Ο απόηχος αυτής της διπλής σημασίας ανιχνεύεται και στη σύγχρονη χρήση του όρου στην καθημερινή ζωή, υπονοώντας την απροσδιόριστη, απρόβλεπτη, υστερική ή παραληρηματική συμπεριφορά η οποία δηλώνει τόσο το επιθυμητό όσο και το ανεπιθύμητο. Συνδέεται δε με έντονα συναισθήματα τρόμου, φόβου, σύγχυσης ή αβεβαιότητας τα οποία προκαλεί η χαοτική κατάσταση ως αταξία, διαταραχή, αποσταθεροποίηση ή αποδιοργάνωση. Παράλληλα, μετασχηματίζεται σε γενεσιουργό δύναμη, που αποδίδεται ακριβώς σε αυτή την ανεξέλεγκτη φύση του και θεωρείται εξ ορισμού θηλυκή.

Η θεωρία του χάους αναπτύσσεται ως κλάδος στο πεδίο των μαθηματικών επιστημών, συνομιλώντας με αντίστοιχους κλάδους, όπως τις επιστήμες της φύσης, του περιβάλλοντος, της οικολογίας, της υγείας, των οικονομικών και της δημογραφίας – ακόμη και της ιστορίας. Χαοτική συμπεριφορά μπορεί να παρατηρηθεί σε πολλά φυσικά, οικονομικά και κοινωνικά συστήματα, όπως ο καιρός, η ατμόσφαιρα, η κλιματική αλλαγή, το ηλιακό σύστημα, οι τεκτονικές πλάκες, το χρηματιστήριο, τα κύτταρα, το DNA, η εξέλιξη των πληθυσμών ή η πρόσφατη πανδημία του κορονοϊού. Τα πολύπλοκα αυτά συστήματα χαρακτηρίζονται από μη-γραμμικότητα, αστάθεια και αβεβαιότητα: ζητήματα που δυσχεραίνουν την ερμηνεία και την πρόβλεψη. Ως εκλαϊκευμένη έννοια, το χάος και συναφείς όροι όπως «το φαινόμενο της πεταλούδας», «οι παράξενοι ελκυστές», «τα κριτικά σημεία διακλάδωσης» εγείρουν έντονο ενδιαφέρον στο ευρύ φιλομαθές κοινό, μέσω αφιερωμάτων στον δημοσιογραφικό λόγο, κειμένων επιστημονικής λογοτεχνίας αλλά και πονημάτων που συνδέουν την έρευνα στη θεωρία του χάους με πεδία κοινωνικής θεωρίας, πολιτισμικών σπουδών ή/και σπουδών φύλου. Παράλληλα, εικονικά στιγμιότυπα του φαινομένου της πεταλούδας, των ελκυστών, της μορφοκλασματικής φράκταλ ή πολύπλοκων

γεωμετρικών μετασχηματισμών γίνονται αντικείμενα έκθεσης σε μουσεία ή ακόμη και αφίσες σε φοιτητικά δωμάτια.

Σταθμός για το γενικευμένο ενδιαφέρον για το χάος θεωρείται το βιβλίο του Τζέιμς Γκλέικ (James Gleick) με τίτλο *Chaos: Making a New Science*, το οποίο εκδόθηκε το 1987 από τον εκδοτικό οίκο Viking Books, προτάθηκε για το βραβείο Πούλιτζερ και αποτέλεσε παγκόσμια αναγνωστική επιτυχία. Όμως, κάμποσες δεκαετίες νωρίτερα, και συγκεκριμένα το 1919, ένα ακόμη βιβλίο που αφορά το χάος βραβεύεται από τον ίδιο οίκο, ενώ αργότερα η Modern Library στην Αμερική το κατέταξε στα 100 καλύτερα αναγνώσματα του 20ού αιώνα. Ο συγγραφέας του Χένρι Άνταμς (Henry Adams),⁶ κοσμοπολίτης αστός, γόνος εύπορης οικογένειας της Βοστώνης του 19ου αιώνα, θέλοντας να προτάξει μια διαφορετική εικόνα για το παιδί, τη μάθηση και την παιδαγωγική διαδικασία, στρέφει το ενδιαφέρον στην αναδυόμενη επιστήμη του χάους. Εκδίδει με δικά του έξοδα ένα αυτοβιογραφικό βιβλίο που συζητά την παιδαγωγική λαμβάνοντας υπόψη τις νέες θεωρίες οι οποίες ασκούν κριτική στο μοντέλο της κλασικής επιστήμης που, αναλογικά, διαπερνά την εκπαίδευση με στόχο την τιθάσευση των παιδιών στην τάξη. Ο ίδιος έγραφε αποφθεγματικά: «Το χάος είναι ο νόμος της φύσης» και «Η τάξη είναι το όνειρο ενός ανδρός». Παρά την κριτική που έχει ασκηθεί για την αμφιλεγόμενη συζήτηση επιστημονικών ζητημάτων, το βιβλίο συνεχίζει να κινεί το ενδιαφέρον, καθώς βασίζεται σε πολιτικά και επιστημονικά γεγονότα της περιόδου 1830 με 1900 τα οποία ο ίδιος ο συγγραφέας είχε βιώσει.

Η Κάθριν Χέλς⁷ στο βιβλίο της *Chaos Bound* αναφέρεται σε ένα «αρχιπέλαγος χάους», καθώς, πέρα από την επικρατούσα θέση της μυθικής έννοιας του χάους στις αρχαίες κοσμο-

6. Henry Adams, *The Education of Henry Adams*, Ουάσιγκτον, ιδιωτική έκδοση, 1907. Το κείμενο είναι διαθέσιμο εδώ: https://en.wikisource.org/wiki/The_Education_of_Henry_Adams (ανακτήθηκε: Δεκέμβριος 2020).

7. Katherine Hayles, *Chaos Bound: Orderly Disorder in Contemporary Literature and Science*, Ίθακα, Cornell University Press, 1990.

γονίες, η παρουσία του στον λόγο φιλοσόφων, ποιητών, λογοτεχνών και επιστημόνων είναι διαχρονική. Η ίδια εξετάζει τη δυνητική ύπαρξη ενός διαλόγου μεταξύ κειμενικών πρακτικών που μιλούν για το χάος σε κείμενα επιστημονικής φαντασίας ή κλασικής λογοτεχνίας, επιστημονικών θεωριών του χώρου των μαθηματικών επιστημών και των φιλοσοφικών προσεγγίσεων, καθώς και στα σύγχρονα ρεύματα του μεταδομισμού και του μεταμοντερνισμού. Ισχυρίζεται ότι η χρήση μιας γλώσσας που αφορά το χάος ως λογοτεχνικό, επιστημονικό ή/και κοινωνικό συμβάν μοιάζει να διαπερνά αυτούς τους, με μια αρχική ματιά, διακριτούς χώρους, δημιουργώντας τη δυναμική κοινών τόπων επικοινωνίας και ώσμωσης. Ενώ για τους Ίλβα Πριγκοζίν και Ιζαμπέλ Στέντζερς (Isabelle Stengers) στο έργο τους *Τάξη μέσα από το χάος*⁸ η ανάπτυξη ενός διαλόγου μεταξύ επιστημόνων και φιλοσόφων μοιάζει επιτακτική στις μέρες μας, η συγκριτική ανάγνωση αυτών των κειμένων αναδεικνύει την ισχυρή ευαλωτότητα που διατρέχει τους τρόπους που η γλώσσα του χάους μεταφέρεται, μετακινείται και μεταφράζεται μεταξύ πεδίων. Μοιάζει να ελλοχεύει συνεχώς ο κίνδυνος θόλωσης ή ακόμη και διαστρέβλωσης επιμέρους μεθοδολογιών, αξιακών συστημάτων ή οντο-επιστημικών συμβάσεων που αναγκαστικά δημιουργούνται εντός ενός ευρύτερου επιστημονικού ή/και πολιτισμικού λόγου. Παρά το ρίσκο, η χαοτική αυτή ώσμωση μεταξύ επιστήμης, φιλοσοφίας και πράξης, όπως θα έλεγε ο Φελίξ Γκουαταρί στο έργο του *Chaosmosis*,⁹ αποτελεί κρίσιμο στοιχείο συναρμογής, που εντέλει μοιάζει απαραίτητο για τη δημιουργία του νέου στη ζωή. Όπως παρατηρεί η Χέλς, είναι ακριβώς σε αυτό το σύνορο που επιτρέπεται στον μουσικό Τζον Κέιτζ (John Cage), στον γλωσσολόγο Ρολάν Μπαρτ (Roland

8. Ίλβα Πριγκοζίν, Ιζαμπέλ Στέντζερς, *Τάξη μέσα από το χάος: Ο νέος διάλογος του ανθρώπου με τη φύση*, μτφρ. Μαρία Λογιωτάτου, επιμ. Άγγελος Νίκας, Αθήνα, Κέδρος, 1986.

9. F. Guattari, *Chaosmosis: An ethico-aesthtic paradigm*, ό.π.

Barthes) και στον μαθηματικό Έντουαρντ Λόρεντζ (Edward Lorenz) να χρησιμοποιούν κοινό λεξιλόγιο και να στρέφονται γύρω από κοινές έννοιες όπως: θόρυβος, αρχικές συνθήκες, στοχαστικές διαδικασίες, διακλαδώσεις, κρίσιμα σημεία, πολυπλοκότητα και αβεβαιότητα.

Στα παρακάτω, θα προσπαθήσουμε να δούμε μέσα από ιστορικά συμβάντα την αναμέτρηση των επιστημόνων με το χάος και τη χαοτική κίνηση των σωμάτων στον χώρο και στο πέρασμα ενός μη-αναστρέψιμου αλλά διαρκούς χρόνου. Παράλληλα, θα προσπαθήσουμε να δούμε πως η επιστημονική σκέψη για την κανονικότητα και το χάος συνδιαλέγεται με κυρίαρχους λόγους που αφορούν τη διαμόρφωση του υποκειμένου. Η εστίαση εδώ δεν αφορά μια συστημική μεγάλη αφήγηση της ιστορίας επιστημών με την αυστηρή σημασία του όρου, αλλά εδράζεται σε ιστορικά συμβάντα επιστημονικής γνώσης και επιχειρεί συνδέσεις με ζητήματα υποκειμενοποίησης στο κατώφλι της επιστήμης, της κοινωνίας, της ψυχανάλυσης, της εκπαίδευσης και της ζωής.

ΚΙΝΗΣΗ ΣΩΜΑΤΩΝ: ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΓΙΑ ΚΑΝΟΝΙΚΟΤΗΤΑ

Στα τέλη του 19ου αιώνα η ρωσίδα μαθηματικός Σόνια Κοβαλέφσκαγια (1850-1891),¹⁰ προερχόμενη από επιφανή οικογένεια επιστημόνων με γιαγιά τσιγγάνα, ταξιδεύει με τον σύζυγό της από την Αγία Πετρούπολη στη Γερμανία, όπου, έπειτα από σύντομες επισκέψεις στο Λονδίνο και στο Παρίσι,

10. Η Σόνια Κοβαλέφσκαγια θεωρείται η πρώτη γυναίκα καθηγήτρια μαθηματικός στην Ευρώπη. Ενώ σήμερα παραμένει γνωστή ως η πρώτη γυναίκα μαθηματικός που κατάφερε την εποχή εκείνη να καταλάβει θέση πανεπιστημιακού στον τομέα των μαθηματικών, η σημαντική συμβολή της στην ανάπτυξη της θεωρίας του χάους περνάει απαρατήρητη για λόγους που ακόμη δεν έχουν διασαφηνιστεί. Η Κοβαλέφσκαγια συμμετείχε ενεργά σε κοινωνικά κινήματα και λέγεται ότι το 1871 το ζεύγος Κοβαλέφσκι ταξίδεψε στο Παρίσι για να φροντίσει τραυματίες στο πλαίσιο των γεγονότων της Παρισινής Κομμούνας. Πηγή: <https://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Biographies/Kovalevskaya/> (ανακτήθηκε 21.12.2020).

μαθήτευσε και συνεργάστηκε με τον διακεκριμένο μαθηματικό Καρλ Βάιρστρας (Karl Weirstrass). Στη συνέχεια, ύστερα από δυσκολίες, καθώς οι γυναίκες βίωναν άνιση μεταχείριση όχι μόνο στη συμμετοχή στα κοινά αλλά και στο δικαίωμα για εκπαίδευση και εργασία,¹¹ το Πανεπιστήμιο της Στοκχόλμης της απονέμει τελικά τον τίτλο της καθηγήτριας μαθηματικών το 1889. Η ίδια ασχολείται με τη μελέτη της περιοδικής κίνησης σωμάτων μέσω της χρήσης διαφορικών εξισώσεων – ένα θέμα που απασχολεί μαθηματικούς, φυσικούς και αστρονόμους και θα παίξει καταλυτικό ρόλο στη βράβευση του Ανρί Πουανκαρέ (Henri Poincaré, 1854-1912) για την επίλυση του γνωστού προβλήματος για την κίνηση των τριών σωμάτων το 1885. Τι ήταν, όμως, αυτό που μελετούσαν οι δύο αυτοί επιστήμονες; Πώς συνέβαλε στην αποσταθεροποίηση της ιδέας για αέναη κανονικότητα και γιατί έχει σημασία στον τρόπο που εμείς σήμερα, παλεύουμε, δυνητικά, να μετασχηματίσουμε τη σκέψη μας και να δούμε διαφορετικά τα σώματα, τον κόσμο, την κίνηση και τη μεταξύ τους αλληλόδραση;

Από την εποχή του Αριστοτέλη με το έργο *Περί Ουρανού* κατά τον 4ο αιώνα π.κ.ε. (384-322) που στοχάζεται ένα πλανητικό σύστημα στο οποίο η Γη δεν είναι επίπεδη αλλά σφαιρική και παραμένει ακίνητη, ενώ γύρω της ο Ήλιος, η Σελήνη και οι άλλοι πλανήτες διαγράφουν απόλυτα κυκλικές τροχιές, μέχρι την *Αλμαγέστη* του Πτολεμαίου τον 1ο αιώνα κ.ε. (87-150), όπου η αριστοτέλεια θεώρηση επεκτείνεται στην κατασκευή ενός μοντέλου, περιγράφοντας με μεγαλύτερη ακρίβεια τις κινήσεις των ουράνιων σωμάτων, ανιχνεύεται η επιθυμία για τη θεώρηση ενός κανονικού και εύτακτου σύμπαντος. Το

11. Η εποχή εκείνη σηματοδοτεί την περίοδο του πρώτου φεμινιστικού κύματος όπου το κίνημα, στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, επικεντρώνει σε διεκδικήσεις που αφορούν στη νομοθετική κατοχύρωση στοιχειωδών δικαιωμάτων για τις γυναίκες, όπως το δικαίωμα στην ψήφο. Στη βάση αυτού του αιτήματος οι υποστηρίκτριες έγιναν γνωστές ως σουφραζέτες από τον αγγλικό όρο «suffrage»: δικαίωμα στην ψήφο.

κοσμοείδωλο αυτό παραμένει κυρίαρχο για αιώνες, καθώς μεταφέρεται ως θεολογική δόξα και κάθε πιθανή αμφισβήτησή του ισοδυναμεί με την ίδια την αμφισβήτηση της εκκλησιαστικής αυθεντίας. Θεωρείται, μάλιστα, ότι ο σχολιασμός της *Αλμαγέστης* από τη μαθηματικό και αστρονόμο Υπατία,¹² καθώς και η διδασκαλία της στη νεοπλατωνική σχολή της στην Αλεξάνδρεια, γίνονται αφορμή για τη βίαιη δολοφονία της από χριστιανικό όχλο την 8η Μάρτη¹³ του έτους 415 κ.ε., πιθανότατα με τη σύμφωνη γνώμη του Αρχιεπισκόπου Αλεξάνδρειας Κυρίλλου.¹⁴

Το έτος 1514, ο ιερέας και αστρονόμος Κοπέρνικος ρισκάρει την εισήγηση, έχοντας επίγνωση ότι θα θεωρηθεί αιρετικός, ενός νέου μοντέλου πλανητικών υπολογισμών το οποίο είναι, σε αντίθεση με αυτό του Πτολεμαίου, ηλιοκεντρικό. Υποστηρίζει δε ότι η Γη αποτελεί κι αυτή πλανήτη, που κινείται, όπως και οι άλλοι πλανήτες, γύρω από τον Ήλιο. Σηματοδοτείται, έτσι, μια μεγάλη αλλαγή παραδείγματος στην παγκόσμια ιστορία, καθοριστικής σημασίας για την επιστήμη, τη φιλοσοφία και τη θεολογία. Ταυτόχρονα, ωστόσο, η ιδέα αυτή συγκρούεται με το εκκλησιαστικό κατεστημένο της εποχής, που επιβάλλει το 1616 καθολική απαγόρευση διάδοσης της κοπερνίκειας θεωρίας.¹⁵ Ο ιταλός μαθηματικός, αστρονόμος και φυσικός

12. Edwards Watts, *City and School in Late Antique Athens and Alexandria*, Μπέρκλεϊ, The University of California Press [1975], 2006.

13. Η 8η Μάρτη, πιθανή ημερομηνία θανάτωσης της Υπατίας, έχει καθιερωθεί ως ημέρα εορτασμού της γυναίκας.

14. Οι απόψεις αναφορικά με τον ρόλο που έπαιξε ο Αρχιεπίσκοπος Αλεξάνδρειας Κύριλλος στη θανάτωση της Υπατίας διίστανται καθώς και για τα πραγματικά αίτια ή τις αφορμές εναντίωσης του όχλου στο πρόσωπό της. Είναι, όμως, βέβαιο ότι, στο πλαίσιο έντονων θρησκευτικών συγκρούσεων μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών της εποχής, η θέση της Υπατίας στη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας και στη σχολή της έδινε τη δυνατότητα να εκφράζει και να μεταδίδει τις ιδέες της, αλλά ταυτόχρονα την καθιστούσε ευάλωτη στις συντηρητικές επιθυμίες των αρχών και των μαζών.

15. John Banville, *Η τριλογία των επαναστάσεων. Δόκτορ Κοπέρνικος. Κέπλερ. Το γράμμα του Νεύτωνα*, μτφρ. Χριστίνα Κουτρομπά, επιμ. Χρήστος Τρεμούλης, Αθήνα, Κέδρος, 2008. Φαίδρα Παпанελοπούλου, *Η δίκη του Γαλιλαίου*,

Γαλιλαίος (1564-1642), αψηφώντας αυτό το διάταγμα, δημοσιεύει το 1632 το έργο του *Διάλογος περί των δύο κύριων συστημάτων του κόσμου: το πτολεμαϊκό και το κοπερνίκειο* και έρχεται σε δικαστική αντιπαράθεση με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και τους σύγχρονους φιλοσόφους. Η θεωρία του βασιζόταν σε αναλύσεις για τη διπλή κίνηση της γης, γύρω από τον εαυτό της και γύρω από τον Ήλιο, η οποία βρίσκεται σε αντιπαράθεση με το γεωκεντρικό μοντέλο που κυριαρχούσε στους εκκλησιαστικούς και επιστημονικούς κύκλους της εποχής. Μαζί με τις λεπτομερείς παρατηρήσεις του για την επιφάνεια της Σελήνης και την περιοδική τροχιά των πλανητών, για τις ανάγκες των οποίων δημιούργησε το δικό του αυτοσχέδιο τηλεσκόπιο, κατέγραψε ότι η κίνηση ενός πολυελαίου που κρέμεται στην οροφή ενός καθεδρικού ναού ταλαντώνεται επίσης με σταθερή περίοδο. Αναγκασμένος μετά τη δίκη να υπογράψει χειρόγραφη ομολογία αποκήρυξης των πιστεύω του, λέγεται ότι από αυτή την ταπεινωτική θέση ψιθύρισε το γνωστό «και όμως κινείται» («*ερpur si muene*»), καθώς απομακρυνόταν.¹⁶ Ο ίδιος είχε δώσει μεγάλο αγώνα ώστε να πείσει για την εγκυρότητα του κοπερνίκειου δόγματος, έχοντας από τη μια μεριά τη στήριξη πνευματικών ανθρώπων της εποχής και από την άλλη την πολέμια αντιπαράθεση συντηρητικών μελών τόσο του εκκλησιαστικού όσο και του επιστημονικού κόσμου. Η διαμάχη αυτή του Γαλιλαίου προβάλλεται συχνά ως παράδειγμα της επιστημονικής ισχύος, ως όχημα εναντίωσης στην εξουσία μέσα από την εισαγωγή ενός διαφορετικού καθεστώτος αλήθειας και μιας νέας λογικής θεωρίας ερμηνείας του σύμπαντος. Η ιεραρχία απαγορεύει την ελεύθερη διακίνηση ιδεών, δεισιμονίζοντας την κυριαρχία του πατριαρχικού

επιμ. Αρτέμης Ψαρομηλίκος, Βασιλική Λάζου και Κώστας Καρτάλης, Αθήνα, Ελευθεροτυπία, 2011.

16. Drake Stillman, *Γαλιλαίος*, μτφρ. Τ. Κυπριανίδης, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1999.

λόγου. Έτσι, απαιτεί την επιβεβαίωση ότι η γνώση, ο έλεγχος και η εξουσία ανήκουν σε μια κλειστή ομάδα ευγενών ανδρών που μπορεί να προβλέψει τα πάντα προς όφελος του λαού στη βάση ενός επιχειρήματος για κανονικότητα, αρμονία και τάξη.

Λίγο αργότερα, ο γερμανός αστρονόμος Κέπλερ (Johannes Kepler, 1571-1630), ανιψιός «μάγισσας» που κήκε στην πυρά στο ανελέητο κυνήγι των μαγισσών¹⁷ εκείνης της εποχής, συνεχίζει αυτή την ερευνητική πορεία και γίνεται γνωστός ως «Νομοθέτης του Ουρανού». Προσχώρησε στον ιερατικό κλάδο, διότι λόγω μερικής αναπηρίας –καθώς εμφάνιζε μειωμένη όραση και παράλυση δακτύλων– δεν μπορούσε να εργασθεί αλλού. Μπόρεσε, έτσι, να αφιερωθεί στην καλλιέργεια της ικανότητας που είχε για ακρίβεια σε μετρήσεις και για θεωρητική σκέψη στα μαθηματικά, ενώ, στη συνέχεια, οδηγήθηκε στην κατάρτιση των πλέον αξιόπιστων αστρονομικών πινάκων της εποχής. Αναλύοντας μεγάλο όγκο αστρονομικών δεδομένων, στα οποία είχε πρόσβαση μέσω αρχείων που διατηρούσε ο εύπορος δανός αστρονόμος και συνεργάτης του Τίχο Μπράχε (Tyge Brahe) στην Πράγα, καταγράφει την κανονικότητα που θεωρεί ότι παρουσιάζεται στις πλανητικές τροχιές. Η συμπα-

17. Κατά τη διάρκεια του 16ου και του 17ου αιώνα περισσότερο από το 80% των ανθρώπων που δικάστηκαν και θανατώθηκαν στην Ευρώπη με την κατηγορία της μαγείας ήταν γυναίκες οι οποίες θεωρούνταν υπαίτιες για όλες τις συμφορές που έρχονταν στα χωριά, όπως παγετοί, επιδημίες, στείριότητα κ.λπ. Οι καταδικασμένες ήταν κυρίως γυναίκες αγρότισσες, μαίες και θεραπεύτριες, οι οποίες υποστήριζαν τα μέλη της κοινότητάς τους. Η Σίλβια Φεντερίτσι συζητά το λησμονημένο αυτό γεγονός στην Ευρώπη ως μορφή γυναικοκτονίας και ως ζήτημα που συνδέεται τόσο με την οργάνωση της ιατρικής ως επιστημονικού και επαγγελματικού κλάδου που ήθελε να αποσυνδεθεί από τη μαγεία και την αλχημεία όσο και με την αλήρωτη αξία της γυναικείας εργασίας. Υποστηρίζει ότι με το κυνήγι των μαγισσών καταστράφηκε ένας κόσμος από μεθόδους, αξίες και συλλογικά υποκείμενα που λειτούργησε ασύμβατα με τις οικείες μορφές καπιταλιστικής πειθαρχίας στην εργασία και στην κοινωνική αναπαραγωγή. Για περισσότερα βλ. Silvia Federici, *Το κυνήγι των μαγισσών χθες και σήμερα*, μτφρ. Λία Γυιόκα, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις των Ξένων, 2019 και Silvia Federici, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα. Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συνσώρευση*, μτφρ. Ίρια Γραμμένου, Λία Γυιόκα, Παναγιώτης Μπίκας, Εκδόσεις των Ξένων, 2011.

ντική αντίληψη του Κέπλερ, ο οποίος θεωρείται Πυθαγόρειος στον μαθηματικό τρόπο σκέψης, συνδέει τους πλανήτες με τα πλατωνικά στερεά και τις κοσμικές γεωμετρίες τους. Έτσι, ο Άρης αναπαρίσταται ως δωδεκάεδρο, η Αφροδίτη εικοσάεδρο, η Γη σφαίρα, ο Δίας τετράεδρο, ο Ερμής οκτάεδρο και ο Κρόνος κύβος. Ανιχνεύοντας συγγενείς σχέσεις μεταξύ τους μέσω της γεωμετρικής τους εγγραφής, το τετράεδρο εγγράφεται στον κύβο, το οκτάεδρο στο τετράεδρο και στον κύβο, το τετράεδρο είναι το $1/3$ του κύβου, το οκτάεδρο το $1/2$ του τετράεδρου και το $1/6$ του κύβου, το οκτάεδρο είναι εγγεγραμμένο στη σφαίρα και είναι το $1/6$ του κύβου που είναι περιγεγραμμένο στη σφαίρα, ενώ οι λόγοι των υπολοίπων είναι άρρητοι.¹⁸

Ο Κέπλερ στο συγγραφικό του έργο διαφοροποιεί τη θεωρία του από τα επικρατέστερα αστρονομικά μοντέλα του Πτολεμαίου, του Κοπέρνικου και του Μπράχε, υποστηρίζοντας την ελλειπτική τροχιά της κίνησης των πλανητών. Αναπτύσσει μια λογική θεωρία γύρω από τρεις διάσημους πλανητικούς νόμους: i) ο νόμος των ελλειπτικών τροχιών, που αφορά την περιστροφή των πλανητών περί τον Ήλιο σε ελλειπτική τροχιά, ii) ο νόμος των ίσων εμβαδών, ο οποίος αναφέρεται στο γεγονός ότι η επιβατική ακτίνα ενός πλανήτη (η νοητή ακτίνα που ενώνει έναν πλανήτη με το κέντρο του Ήλιου) σε ίσους χρόνους σαρώνει ίσα εμβαδά και, συνεπώς, η ταχύτητα ενός πλανήτη είναι μεγαλύτερη όταν βρίσκεται κοντά στον Ήλιο, και iii) ο νόμος των αρμονικών περιόδων, που εστιάζει στη σχέση του χρόνου που απαιτείται για να συμπληρώσει ένας πλανήτης μία πλήρη περιφορά γύρω από τον Ήλιο (η περίοδος του πλανήτη) και της ελλειπτικής του τροχιάς μέσα από την οποία προκύπτει μια σταθερά αναλογίας ίδια για όλους τους πλανήτες. Τα τετράγωνα των χρόνων περιφοράς των πλανητών γύρω από τον Ήλιο έχουν μεταξύ τους την ίδια σχέση που έχουν οι κύ-

18. Stephen Hawking, *Στους ώμους γιγάντων*, μτφρ. Αθανάσιος Κυριαζόπουλος, επιμ. Θεοφάνης Γραμμένος, Αθήνα, Τραυλός, 2006, σ. 132.

βοι των αποστάσεων. Συγκεκριμένα, αν T είναι ο χρόνος μιας πλήρους περιφοράς του πλανήτη γύρω από τον Ήλιο και R ο μεγάλος ημιάξονας της τροχιάς του, τότε τα ποσά T^2 και R^3 είναι ανάλογα.¹⁹ Έτσι, εγκαθιδρύεται η ιδέα μιας σταθερής και αιώνιας αρμονικής έκκεντρης κίνησης των πλανητών στο ηλιακό σύστημα. Ως Πυθαγόρειος, πίστευε ότι θεμέλιο ολόκληρης της φύσης είναι οι μαθηματικές σχέσεις και ότι η συμπαντική δημιουργία αποτελεί ενιαία ολότητα. Η σκέψη αυτή ερχόταν σε αντίθεση με την πλατωνική και αριστοτελική άποψη ότι η Γη ήταν θεμελιωδώς διαφορετική από το υπόλοιπο σύμπαν και ότι σε αυτήν ίσχυαν διαφορετικοί φυσικοί νόμοι. Στην προσπάθειά του να ανακαλύψει τους γενικούς νόμους που διέπουν τους πλανήτες, θεωρώντας ότι έχουν άμεση επίδραση στα επίγεια φαινόμενα, όπως π.χ. η επίδραση της Σελήνης στη δημιουργία παλιρροιών, ο Κέπλερ εφάρμοσε τη γήινη φυσική στο σύμπαν, ερμηνεύοντας την κίνηση των ουράνιων σωμάτων.²⁰

Στηριζόμενος στην παράδοση του Γαλιλαίου και του Κέπλερ, ο άγγλος μαθηματικός, αστρονόμος, θεολόγος και αλχημιστής Ισαάκ Νεύτωνας (Sir Isaac Newton, 1643-1727) συνέχισε την ίδια γραμμή σκέψης, υποστηρίζοντας ότι τόσο η τακτική ταλάντωση ενός εκκρεμούς στη μικροκλίμακα όσο και η τροχιά των πλανητών στη μακροκλίμακα ακολουθούν με ευλαβική ιερότητα την ανάγκη μιας σταθερής κανονικότητας. Η φιλοσοφία του καθιερώνεται μέσα από τα δύο σημαντικότερα έργα του – αυτό των *Μαθηματικών Αρχών της Φυσικής Φιλοσοφίας* και της *Οπτικής* αλλά και τη συμβολή του στην ανακάλυψη του απειροστικού λογισμού.²¹ Ενώ το δεύτερο διερευνά οπτικά

19. Στο ίδιο.

20. Ferguson Kitty, *Τίχο-Κέπλερ: Οι θησαυροί της αστρονομίας*, μτφρ. Μανώλης Καρτσωνάκης, επιμ. Νέστορας Χούνος, Αθήνα, Τραυλός, 2009.

21. Ο απειροστικός λογισμός αφορά τη βασική αλγεβρική μέθοδο για τη μελέτη προβλημάτων της μηχανικής. Συγκεκριμένα αφορά τον λογισμό (διαφορικό λογισμό, δηλαδή παράγωγοι και ολοκληρωτικός λογισμός, που σημαίνει ολοκληρώματα) περί απειροστών μεγεθών ή τον λογισμό των ορίων στο πλαίσιο σιναρ-

φαινόμενα, το πρώτο, απορρίπτοντας την καρτεσιανή θεωρία των στροβίλων, εστιάζει στη μελέτη της κίνησης των σωμάτων και προτείνει την παγκόσμια έλξη με στόχο, όπως γράφει ο Πατηνιώτης, να υπερβεί το «κυρίαρχο μηχανοκρατικό πρότυπο της εξ επαφής μετάδοσης της κίνησης και να εισαγάγει την έννοια της ελκτικής δύναμης, η οποία δρα από απόσταση και αποτελεί τον κατεξοχήν δυναμικό παράγοντα της κίνησης σε κοσμολογικό επίπεδο». ²² Υποστηρίζει δε ότι η βαρύτητα, ως δύναμη που εκφράζει την έλξη των σωμάτων προς το κέντρο της Γης, επηρεάζει και τις τροχιές των πλανητών, ισχυριζόμενος ότι η μελέτη της μπορεί να εξηγήσει τις κινήσεις της Σελήνης, αλλά και να οδηγήσει σε προβλέψεις πρακτικών ζητημάτων, όπως η πλημμυρίδα και η άμπωτη σε παλίρροιες στη Γη. Στο έργο του *Μαθηματικές Αρχές* (*Principia Mathematica*) αποτυπώνει τους τρεις βασικούς νόμους της κίνησης: i) ο νόμος της αδράνειας ορίζει ότι, εφόσον ένα σώμα βρίσκεται σε αδρανειακό σύστημα, δηλαδή εφόσον δεν επιδρά πάνω του καμία εξωτερική δύναμη ή η συνισταμένη των δυνάμεων που επιδρούν σ' αυτό ισούνται με 0, διατηρεί την ηρεμία του ή συνε-

τήσεων μεταβλητών. Το ζήτημα της «πατρότητας» του απειροστικού λογισμού είναι κεντρικό στη σχετική διαμάχη που υπήρξε μεταξύ Νεύτωνα και Λάιμπνιτς, παρά το γεγονός ότι χρησιμοποιούν διαφορετική σημειογραφία. Οι μελετητές του 18ου αιώνα συνδυάζουν τις φιλοσοφικές ιδέες των δύο ανδρών με αποκορύφωμα να χρησιμοποιείται η σημειογραφία του Λάιμπνιτς για τη μεταγραφή της νευτώνειας μηχανικής στη γλώσσα του απειροστικού λογισμού. Οι δύο φιλόσοφοι έχουν ακόμη διαφορετική οπτική όχι μόνο στον τρόπο που ερμηνεύουν κοσμογονικά φαινόμενα (π.χ. ζώσα δύναμη, βαρύτητα και κενό, ταυτότητα των ομοίων, οντολογία χώρου και χρόνου), αλλά και στην εστίαση τους σε διαφορετικά φαινόμενα για μελέτη. Για παράδειγμα, ο Λάιμπνιτς επικεντρώνεται στα στερεά σώματα, ενώ ο Νεύτων στη σχέση της σωματιδιακής θεωρίας με την έννοια της δράσης από απόσταση. Έτσι, καθώς ο Νεύτων στρέφεται προς το σύμπαν, ο Λάιμπνιτς εστιάζει στη μονάδα, αναπτύσσοντας τη φιλοσοφία της μοναδολογίας. Βλ. Gottfried Wilhelm Leibniz, *Η μοναδολογία*, επιμ. Διονύσιος Αναπολιτάνος, μτφρ. Στέφανος Λαζαρίδης, Αθήνα, Εκκρεμές, 2006.

22. Μανώλης Πατηνιώτης, «Νεύτων και νευτωνισμός στην Ευρώπη του 18ου αιώνα», στο Βύρων Καλδής (επιμ.), *Οι Επιστήμες της φύσης και του ανθρώπου στην Ευρώπη. Κείμενα Ιστορίας και Φιλοσοφίας των Επιστημών*, Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2008, σ. 39, 54.

χίζει να εκτελεί ευθύγραμμη ομαλή κίνηση, ii) ο νόμος για την *αρχή διατήρησης της ορμής*, γνωστός και ως θεμελιώδης νόμος της μηχανικής, ο οποίος υποστηρίζει ότι η συνισταμένη των δυνάμεων που ασκούνται σε ένα σώμα ισούνται με τον ρυθμό μεταβολής της ορμής του σώματος και σε περίπτωση σταθερής μάζας προσδιορίζεται από την εξίσωση ($F = ma$, όπου m μάζα και a επιτάχυνση), iii) ο νόμος *δράσης και αντίδρασης* απορρέει από τον δεύτερο νόμο που λέει ότι οι δυνάμεις που ασκούνται κατά την αλληλεπίδραση δύο σωμάτων είναι πάντα ίσες κατά μέγεθος και αντίθετες σε φορά. Οι δυνάμεις αυτές ονομάζονται δράση και αντίδραση, ασκούνται σε δύο διαφορετικά σώματα 1 και 2 και συμβολοποιούνται ως $F_{12} = -F_{21}$, ορίζοντας ότι για κάθε δράση μιας δύναμης υπάρχει μια αντίθετη δράση αντίδρασης.

Η επαναστατική απλότητα της νευτώνειας σκέψης για την περιγραφή της πραγματικότητας μέσα από νόμους εγκαθιδρύει την ουτοπική νόρμα για τάξη, αρμονία και κανονικότητα. Η νόρμα αυτή συνυφαίνεται με την πολιτική, οικονομική, κοινωνική και θεολογική οργάνωση της κοινωνίας στην Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη την περίοδο του Διαφωτισμού, με όχημα την ιδεατή κατασκευή ενός μαθηματικοποιημένου κόσμου ως Αιώνια Μηχανή. Το αφήγημα αυτό υπονοεί ότι η κίνηση σωμάτων μέσω κατάλληλων εργαλείων τόσο στον μακρόκοσμο του σύμπαντος όσο και στον μικρόκοσμο του φυσικού κόσμου είναι παρατηρήσιμη με τα κατάλληλα όργανα (τηλεσκόπιο και μικροσκόπιο),²³ ενώ μπορεί να καταγραφεί, να ελεγχθεί και να ερμηνευθεί μέσα από λογικούς νόμους, οι οποίοι τείνουν να μετασχηματίζουν την ισχύ του παντοδύναμου Θεού στην ισχύ ενός θνητού Μηχανικού. Όπως εξηγεί ο Νικολαΐδης,²⁴ η

23. Η περίοδος του Διαφωτισμού έδωσε τη δυνατότητα κατασκευής τόσο του τηλεσκοπίου ως οργάνου για την παρατήρηση στον μακρόκοσμο όσο και το μικροσκόπιο με τη χρήση φακών για την παρατήρηση της μικροβιακής ζωής.

24. Θύμιος Νικολαΐδης, *Επιστήμες και Εκκλησία, από την ανατολική στη δυτική παράδοση: η διαμόρφωση της χριστιανικής επιστημονικής σκέψης από τους Πατέρες της Εκκλησίας*, Πάτρα, ΕΑΠ, 2008, κεφ. 16. σ. 221-230 <http://>

επιστήμη αναπτύσσεται εντός της χριστιανικής παράδοσης και αρχίζει να αποκτά πληρότητα, ενώ ταυτόχρονα δημιουργεί ορίζοντες για νέες αναζητήσεις, όπως αυτή του ηλιοκεντρικού κόσμου, προκαλώντας ρήξεις και ανατροπές. Παρά το γεγονός ότι νεότεροι χριστιανοί φιλόσοφοι όπως ο Κοπέρνικος, ο Κέπλερ, ο Γαλιλαίος ή ο Νεύτωνας θα προβούν σε υπερβάσεις, δεν θα εγκαταλείψουν την επιθυμία της κανονικότητας μέσω των μαθηματικών. Αντιθέτως,

[...] η χριστιανική αντίληψη περί ενιαίου ως πρώτη ύλη υπερσελήνιου και υποσελήνιου κόσμου θα βοηθήσει στη διαμόρφωση της ιδέας ότι οι νόμοι της φύσης είναι ίδιοι παντού. Οι επιστήμονες που διαμόρφωσαν τις ιδέες της επιστημονικής επανάστασης πιστεύουν ότι ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο βάσει ενός μαθηματικού σχεδίου. Για τους νεώτερους αυτούς επιστήμονες το σχέδιο του Θεού για τον κόσμο δεν ερευνάται πια μέσω του βιβλίου της Γένεσης αλλά κυρίως μέσω της παρατήρησης και των μαθηματικών, τα οποία ανάγονται ως το εργαλείο οργάνωσης του Σύμπαντος.²⁵

Η ιδέα της μαθηματικοποίησης του κόσμου περνά από τη φιλοσοφία για τα ουράνια σώματα στη φύση, ενώ στη συνέχεια μαζί με τις αρχές του Διαφωτισμού για ορθολογισμό και πρόοδο γίνεται εργαλείο για την κατανόηση και οργάνωση του κοινωνικοπολιτικού γίγνεσθαι βρίσκοντας το απόγειο των εφαρμογών της στην ύστερη νεωτερικότητα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Φουκώ,²⁶ η ιδέα αυτή αξιώνεται αλλαγές σε όλες τις πτυχές του βιοπολιτικού, ενώ οι σύγχρονοι ιστορικοί δανείζονται αυτά τα μαθηματικά εργαλεία με στόχο την ανίχνευση γραμμικών διαδοχών και τη δημιουργία ηγεμονιών

users.uoa.gr/~mpatin/Papers/54_Newtonianism%20EAP.pdf (ανακτήθηκε: Δεκέμβριος 2020).

25. Στο ίδιο, σ. 228.

26. Michel Foucault, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα, Εξάντας, 1987.

με αναλύσεις που αφορούν «μοντέλα της οικονομικής ανόδου, ποσοτική ανάλυση της ροής των ανταλλαγών, κατανομές της εξέλιξης και των δημογραφικών παλινδρομήσεων, μελέτη του κλίματος και των διακυμάνσεών του, επισημείωση των κοινωνιολογικών σταθερών, περιγραφή των τεχνικών συναρμογών, της διάχυσης και της ευστάθειάς τους».²⁷ Εναρμονίζοντας την επιθυμία για τάξη στο σύμπαν, στον κόσμο και στο άτομο, υπηρετούνται τα συμφέροντα μιας πατριαρχικής φεουδαρχίας η οποία προχωρεί σε μαζικές περιφράξεις της γης και δεν διστάζει να συνηγορήσει στη θανάτωση ενός μεγάλου αριθμού γυναικών που ασχολούνταν πρακτικά με την επιστήμη της θεραπευτικής, της ιατρικής, της βοτανολογίας, της φαρμακευτικής και της καλλιέργειας της γης. Όπως αναφέρει η Σίλβια Φεντερίτσι, οι γυναίκες αυτές στιγματίζονται ως μάγισσες, και ξεκινά το ανελέητο κυνήγι των μαγισσών μεταξύ 16ου και 17ου αιώνα.²⁸ Έτσι, επιτελείται η μεγαλύτερη γυναικοκτονία στην Ευρώπη προς όφελος της συγκρότησης της ιατρικής ως επιστημονικού κλάδου, καθώς το 80% των γυναικών μαιών, θεραπευτριών και αγροτισσών κυνηγιέται και θανατώνεται.²⁹ Η γενικευμένη επιθυμία για κανονικότητα μέσω της επιστήμης που συμμετέχει μαζί με τη θρησκεία, τη φεουδαρχία και την πατριαρχία σε μια επιτυχή συναρμογή διακυβέρνησης του πλήθους εδράζεται στην ανάγκη της παραγωγής του εύτακτου, ισορροπημένου, αρμονικού και κανονικού υποκειμένου. Η επίκληση αυτής της υποτιθέμενης ανάγκης ως βασικής προϋπόθεσης για την πειθάρχηση των κοινωνιών σε εύτακτα σύνολα τόσο στο ίδιο το κράτος όσο και στην επέκτασή του στις αποικίες οδήγησε σε προγράμματα μαζικοποίησης της εκπαίδευσης, τα οποία βρήκαν το πλέον πρόσφορο έδαφος στο πεδίο των μαθηματικών

27. Στο ίδιο, σ. 9.

28. S. Federici, *Το κυνήγι των μαγισσών χθες και σήμερα*, ό.π., και S. Federici, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα*, ό.π.

29. Στο ίδιο.

επιστημών. Η ίδια ιδέα, μέσα από το πρόταγμα μιας «μαθηματικής εκπαίδευσης για όλους», αναβιώνει μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έως τις μέρες μας με την προβληματική επίφαση ισότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης.

ΚΙΝΗΣΗ ΣΩΜΑΤΩΝ: ΡΩΓΜΕΣ ΣΤΗΝ ΚΑΝΟΝΙΚΟΤΗΤΑ

Τι κάνουν όμως η Σόνια Κοβαλέφσκαγια και ο Ανρί Πουανκαρέ μπροστά στο δέος, τη δόξα και την ισχύ αυτής της επιθυμίας για κανονικότητα που μετακινείται μεταξύ επιστημονικού χώρου, κοινωνικοπολιτικού βίου και του θεσμού της εκπαίδευσης και πώς στρέφονται προς το πάγιο ζήτημα διερεύνησης της κίνησης των σωμάτων; Η Κοβαλέφσκαγια, όπως είδαμε, δούλευε σε θέματα που αφορούν τη διαφορική περιγραφή της κίνησης σωμάτων βασιζόμενη σε πρότερες έρευνές της στη χρήση μερικών διαφορικών εξισώσεων, στις αβελιανές ολοκληρώσεις και στα δαχτυλίδια του Κρόνου. Σε βασική της μελέτη³⁰ συζητά την περιστροφική κίνηση ενός σώματος γύρω από σταθερό άξονα, υποστηρίζοντας την αναπόφευκτα χαοτική συμπεριφορά του. Αφορά εύρημα για το οποίο την προηγούμενη χρονιά είχε κερδίσει το βραβείο Prix Bordin της Γαλλικής Ακαδημίας Επιστημών και το οποίο θεωρείται σήμερα ρήξη με την κρατούσα ισχύ της κανονικότητας. Παρ' όλα αυτά, η εν λόγω ρήξη δεν γινόταν αποδεκτή από συντηρητικούς κύκλους επιστημόνων, οι οποίοι, με πρόφαση το γυναικείο φύλο, αντιδρούσαν σε ζητήματα που δημιουργούσαν υπόνοιες διατάραξης της νόρμας. Λέγεται ότι η Κοβαλέφσκαγια είχε έρθει η ίδια σε προσωπική διαμάχη με

30. Sonja Kovalevskaya, «Sur le problem de la rotation d'un corps solide autour d'un point fixe», *Acta Mathematica* XII (1889), σ. 177-232. Για το έργο αυτό είχε κερδίσει το 1888, το βραβείο Prix Bordin της Γαλλικής Ακαδημίας Επιστημών με θέμα: «Mémoire sur un cas particulier du problème de la rotation d'un corps pesant autour d'un point fixe, où l'intégration s'effectue à l'aide des fonctions ultraelliptiques du temps».

τον άγγλο εισηγητή του κοινωνικού δαρβινισμού της βικτοριανής εποχής Χέρμπερτ Σπένσερ (Herbert Spencer) σε κάποια από τις κυριακάτικες συναντήσεις στην οικία της συγγραφέως Μαίρη Αν Έβανς (Mary Ann Evans) –περισσότερο γνωστή με το φιλολογικό ψευδώνυμο Τζωρτζ Έλιοτ (George Eliot)–, όταν επισκέφθηκε το Λονδίνο με τον σύζυγό της. Ο Σπένσερ, συμβαδίζοντας με τη γνωστή θέση του Δαρβίνου για την αδυναμία του γυναικείου νου μπροστά στη ρωμαλεότητα του ανδρικού, ακούγοντας τη Σόνια Κοβαλέφσκαγια να υποστηρίζει την περιστροφή ενός σώματος, αναρωτιόνταν φωναχτά για το αν και κατά πόσο «η γυναίκα είναι ικανή για αφηρημένη σκέψη».³¹ Αυτή η διαμάχη έδωσε το έναυσμα στη Μαίρη Αν Έβανς να συμπεριλάβει στη νουβέλα της *Middlemarch* τη φράση: «Με λίγα λόγια, η γυναίκα ήταν ένα πρόβλημα το οποίο, αφού το μυαλό του κ. Μπρουκ απέτυχε ενώπιόν του, δύσκολα μπορούσε να είναι λιγότερο περίπλοκο απ' ό,τι οι περιστροφές ενός ακανόνιστου στερεού».³² Παρά τη δυσπιστία, μία από αυτές τις μελέτες κίνησης σωμάτων, γνωστή σήμερα ως «σβούρα Κοβαλέφσκι», αποδείχθηκε στη συνέχεια από τον γάλλο μαθηματικό Ζοζέφ Λιουβίλ (Joseph Liouville) ως η μοναδική περίπτωση πλήρως ολοκληρώσιμης κίνησης στερεού (μη ελαστικού) σώματος πέρα από τις σβούρες του Όιλερ και του Λαγκράντζ (Leonhard Euler-Joseph-Louis Lagrange).

Παράλληλα, στην Αγία Πετρούπολη, ο Αλεξάντερ Λιαπούνοφ (1857-1918) εμπνεόμενος από την έρευνα της Κοβαλέφσκαγια καταπιάνεται με τη μελέτη της κίνησης σωμάτων. Το

31. Ο Κάρολος Δαρβίνος αναφέρει: «Η ειδοποιός διαφορά στις πνευματικές δυνάμεις των δύο φύλων γίνεται φανερή από το ότι οτιδήποτε αναλαμβάνει ο άνδρας το επιτυγχάνει σε υψηλότερο επίπεδο από ό,τι μπορεί να το επιτύχει η γυναίκα [...] αν δεχτούμε ότι οι άνδρες υπερέχουν αναμφισβήτητα από τις γυναίκες σε πολλά θέματα, η μέση πνευματική δύναμη του άνδρα πρέπει να είναι ανώτερη από της γυναίκας». Charles Darwin, *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*, Νέα Υόρκη, Appleton, 1896, σ. 564.

32. Η νουβέλα *Μίντλμαρτς* της Μαίρη Αν Έβανς γράφτηκε μεταξύ 1871-1872, και εκδόθηκε στα ελληνικά από τις εκδόσεις Ίνδικτος το 2003, μτφρ Εύη Γεωργούλη, και από τις εκδόσεις Κατάρτι το 2007, μτφρ. Κλεοπάτρα Λεονταρίτου. Η φράση αυτή αποτελεί την τελευταία πρόταση του τέταρτου κεφαλαίου στο εν λόγω βιβλίο.

1880 βραβεύτηκε για το έργο του στην υδροστατική με θέμα την ισορροπία σώματος εντός βαρέος υγρού σε δοχείο δοσμένης μορφής και τη δυναμική της υδροστατικής πίεσης. Κεντρικό θέμα της ερευνητικής του δραστηριότητας είναι η μελέτη της ελλειπτικής κίνησης κατά την περιστροφή ρευστών μαζών με πιθανές εφαρμογές στην αστρονομία. Σε συνεργασία με τον Αντρέι Μάρκοφ,³³ γνωστό για την έρευνα στις στοχαστικές διαδικασίες, εστιάζουν στα μη γραμμικά δυναμικά συστήματα και επισημαίνουν ξανά την ύπαρξη χαοτικής συμπεριφοράς. Παρότι πέθανε νωρίς – αυτοκτόνησε μετά τον θάνατο της γυναίκας του από φυματίωση τη δύσκολη περίοδο του 1917–, το έργο του συνεχίζει να συγκεντρώνει τεράστιο ενδιαφέρον. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, οι μέθοδοι του βρίσκουν εφαρμογές σε προγράμματα που αφορούν τον έλεγχο της σταθερότητας συστημάτων αεροδιαστημικής καθοδήγησης, τα οποία περιέχουν ισχυρές μη γραμμικές στιγμές κίνησης. Οι επονομαζόμενες μέθοδοι σταθερότητας του Λιαπούνοφ έχουν εφαρμοστεί για την εξεύρεση λύσεων ισορροπίας σε προβλήματα ελέγχου και εκχώρησης της κυκλοφορίας σε περίπλοκα συστήματα κίνησης, ενώ ο γνωστός εκθέτης Λιαπούνοφ αφορά την περιγραφή της σταθερότητας δυναμικών συστημάτων³⁴

33. Η μαρκοβιανή αλυσίδα πήρε το όνομά της από τον Αντρέι Μάρκοφ και αφορά ένα μαθηματικό σύστημα που μεταβάλλεται από μια κατάσταση σε άλλη, ανάμεσα σε ένα πεπερασμένο αριθμό καταστάσεων. Θεωρείται τυχαία διαδικασία που δεν διατηρεί μνήμη για τις προηγούμενες μεταβολές: η επόμενη κατάσταση εξαρτάται μόνο από την τωρινή κατάσταση και σε καμιά περίπτωση από αυτές που προηγήθηκαν. Αυτό το συγκεκριμένο είδος «αμνησίας» ονομάζεται μαρκοβιανή ιδιότητα. Οι μαρκοβιανές αλυσίδες έχουν πολλές εφαρμογές ως στατιστικά μοντέλα καθημερινών διαδικασιών. https://el.wikipedia.org/wiki/Αλυσίδα_Μάρκοφ (ανακτήθηκε: Δεκέμβριος 2020).

34. Το 1898 ο Ζακ Ανταμάρ (Jacques Hadamard) δημοσίευσε μια ισχυρή μελέτη της χαοτικής κίνησης ενός ελεύθερου σωματιδίου που ολισθαίνει χωρίς τριβή σε μια επιφάνεια συνεχούς αρνητικής καμπυλότητας. Στο σύστημα που μελετήθηκε, «το μπιλιάρδο του Ανταμάρ», ο Ανταμάρ ήταν σε θέση να αποδείξει το ότι όλες οι τροχιές είναι ασταθείς, διότι όλες οι τροχιές των σωματιδίων

και συνεχίζει να αποτελεί βάση σε σύγχρονες μελέτες στη θεωρία του χάους.

Την ίδια χρονιά που η Κοβαλέφσκαγια ασχολείται με τη χαοτική συμπεριφορά της περιστροφής ενός ακανόνιστου σώματος γύρω από τον εαυτό του και ο Λιαπούνοφ με τη χαοτική χαρτογράφηση της μη ισορροπημένης κίνησης ρευστών, ο Ανρί Πουανκαρέ καταπιάνεται με το γνωστό ως *πρόβλημα των τριών σωμάτων*, το οποίο αφορά την εύρεση λύσης για τις τροχιές κίνησης περισσότερων των δύο σωμάτων στο ηλιακό σύστημα. Ενώ η κίνηση ενός ή δύο σωμάτων καθορίζονται εύκολα λαμβάνοντας υπόψη τη νευτώνεια δύναμη της βαρύτητας, το φαινόμενο γίνεται δύσκολο για τρία ή περισσότερα σώματα, καθώς οι δυνάμεις έλξης πολλαπλασιάζονται δραστικά. Η λύση ενός τέτοιου προβλήματος έχει ταυτόχρονα θεωρητική και πρακτική σημασία για την εποχή. Θεωρητικά αποτελεί πεδίο συνέργειας μαθηματικών, φυσικής και μηχανικής, ενώ στην πράξη ευελπιστεί να απαντήσει σε θέματα αξιοπιστίας στους αστρονομικούς πίνακες. Οι πίνακες αποτελούν αναπόσπαστο εργαλείο για τη ναυσιπλοΐα, η οποία εκείνη την εποχή γίνεται όχημα για τα επεκτατικά σχέδια των κυρίαρχων δυνάμεων της Ευρώπης στις αποικίες, για το εμπόριο και τις μεγάλες ανακαλύψεις.³⁵ Το πρόβλημα των τριών ή/και των n σωμάτων, ως συνέχεια της σκέψης του Νεύτωνα, αιχμαλώτισε τη φαντασία πολλών επιστημόνων κατά τον 19ο αιώνα και ταυτόχρονα συγκέντρωνε το ενδιαφέρον της άρχουσας τάξης. Ένα πρόβλημα, το οποίο, όμως, παρέμενε άλυτο.

Έτσι, το 1887, για τον εορτασμό των εξηκοστών γενεθλίων του βασιλιά της Σουηδίας Όσκαρ II, ο καθηγητής Γιόστα Μίταγκ-Λέφλερ (Gösta Mittag-Leffler), με τον οποίο συνεργα-

αποκλίνουν εκθετικά η μία από την άλλη, με έναν θετικό εκθέτη Λιαπούνοφ. Βλ. αναλυτικά στο Étienne Ghys, «The Butterfly Effect», στο Sung Je Cho (επιμ.), *The Proceedings of the 12th International Congress on Mathematical Education*, DOI 10.1007/978-3-319-12688-3_6.

35. Peter Galison, *Τα ρολόγια του Αϊνστάιν και οι χάρτες του Πουανκαρέ*, μτφρ. Ηλίας Καρκάνης, επιμ. Νίκος Σιμάτος, Βασίλης Σακελλαρίου και Μιχάλης Ασημακόπουλος, Αθήνα, Κάτοπτρο, 2007.

ζόταν η Κοβαλέφσκαγια στο Πανεπιστήμιο της Στοκχόλμης, πρότεινε να προκηρυχθεί διαγωνισμός με χρηματικό βραβείο για όποιον μπορεί να επιλύσει το συγκεκριμένο πρόβλημα. Ο διαγωνισμός ανακοινώνεται στο περιοδικό *Nature*, διεξάγεται, και το βραβείο αποδίδεται στον Πουανκαρέ, με τα αποτελέσματα του διαγωνισμού να δημοσιεύονται στο περιοδικό *Acta Mathematica*. Ένας από τους κριτές ήταν ο καθηγητής Καρλ Βάιρστρας, μέντορας της Σόνια Κοβαλέφσκαγια στη Γερμανία, ο οποίος υποστήριξε ότι η εργασία του Ανρί Πουανκαρέ, παρόλο που δεν έδωσε μια ολοκληρωμένη λύση, σύμφωνα με την επιστημονική νόρμα της εποχής, εμπεριείχε ιδέες οι οποίες θα εγκαινίαζαν μια νέα ουράνια μηχανική. Ο Πουανκαρέ έδειξε ότι η πλήρης ανάλυση της κίνησης έστω και τριών σωμάτων (π.χ. του Ήλιου, της Γης και της Σελήνης) με βάση τη νευτώνεια θεωρία παρήγαγε ένα ενδογενώς μη ολοκληρώσιμο σύστημα. Ως εκ τούτου, θεμελίωσε τη σημαντική δυσκολία επίλυσης προβλημάτων κίνησης για τρία σώματα (πολύ περισσότερο για πάνω από τρία ή για άπειρα), αναδεικνύοντας τις πρώτες ρωγμές στο νευτώνειο σύμπαν. Η εργασία αυτή σήμερα θεωρείται η επίσημη απαρχή της θεωρίας του χάους.

Σύμφωνα με τον ιστορικό Πίτερ Γκάλισον,³⁶ ο πολυμαθής μαθηματικός Ανρί Πουανκαρέ, με συγγραφικό έργο στη μηχανική, στην παιδαγωγική και στην επιστημολογία των μαθηματικών, διδάσκει εκείνη την εποχή στη νεοσύστατη Πολυτεχνική Σχολή (*École Polytechnique*) στο Παρίσι. Παράλληλα, προσπαθεί να ισορροπήσει φιλοσοφικά μεταξύ ενός παραδείγματος για καθαρή επιστημονική γνώση στον ακαδημαϊκό χώρο και της ανάγκης για έναν άμεσο διάλογο της επιστήμης με πρακτικές εφαρμογές που απασχολούσαν τη Γαλλία όσο ποτέ άλλοτε εκείνη την περίοδο. Καθώς η χώρα είχε υποστεί ταπεινωτική ήττα από τη Γερμανία στον γαλλοπρωσικό πόλεμο του 1871, χρειαζόταν γρήγορα ενίσχυση της ισχύος της μπροστά στην

36. Στο ίδιο.

ακμάζουσα γερμανική δύναμη, η οποία επένδυσε στην οργάνωση επιστημονικών ιδρυμάτων ως συμβόλων νίκης, δόξας και ισχύος.³⁷ Ο ίδιος διδάσκει Μαθηματικά στο Πολυτεχνείο, ενώ ταυτόχρονα υπηρετεί ως μηχανικός ασφαλείας στο Σώμα των Μεταλλείων, διεξάγοντας επιτόπιες έρευνες που αφορούν τα αίτια ατυχημάτων σε ορυχεία. Για παράδειγμα, μετά τη φονική έκρηξη το 1879 στις στοές ορυχείων στο Μανί, ύστερα από πολύμηνη έρευνα, χαρτογράφησε διαγραμματικά πώς η ροή αερίων στις δαιδαλώδεις υπόγειες στοές προκάλεσε τον θάνατο σε πολλούς εργάτες. Έπαιξε, επίσης, σημαντικό ρόλο ως πρόεδρος του Γαλλικού Γραφείου Γεωγραφικού Μήκους στην αποτίμηση αναφορών για την τηλεγραφική μετάδοση καλωδιακού σήματος, αλλά και στον συντονισμό «πολλών αστρονόμων-εξερευνητών συμμάχων του καθώς πόντιζαν τηλεγραφικά καλώδια στις παραλίες της Νότιας Αμερικής, της δυτικής Αφρικής ή της Ινδοκίνας». Αυτή η πρακτική εμπειρία αποτελεί το πεδίο άσκησης των επιστημολογικών και παιδαγωγικών του στοχασμών για τη φιλοσοφική συζήτηση των ορίων μεταξύ αφηρημένης και εφαρμοσμένης επιστημονικής γνώσης, την περιορισμένη ισχύ της παρατήρησης και τη σημασία των αισθήσεων. Εκείνη την περίοδο οι μεγάλες δυνάμεις, στο πλαίσιο αποικιοκρατικών σχεδίων και συμφερόντων, συνεργάζονται μεταξύ τους γύρω από το μεγάλο σχέδιο της χάραξης του γεωγραφικού μήκους. Το γεγονός ότι η Γαλλία χάνει τον διπλωματικό αγώνα από την Αγγλία, καθώς η χάραξη ξεκίνησε τελικά από το αστεροσκοπείο του Γκρίνουιτς και όχι από το Παρίσι, θεωρήθηκε ήττα από τον πολιτικό και επιστημονικό κόσμο στη Γαλλία³⁸ – γεγονός που αναδεικνύει τον εγγενή ρόλο της επιστήμης στην πολιτική.

37. David Cahan, *An Institute for an Empire: The Physikalisch-Technische Reichsanstalt 1871-1918*, Κεφάλαιο 1, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1989.

38. P. Galison, *Τα ρολόγια του Αϊνστάιν και οι χάρτες του Πουνκαρέ*, ό.π. Επίσης, εκείνη την εποχή δίνονται κι άλλες διπλωματικές μάχες για τη δημιουργία κοινωνικά αποδεκτών συμβάσεων όπως τα Διεθνή Μέτρα και Σταθμά στο πλαίσιο διεθνοποιήσεων στη μέτρηση.

Ενώ για πολλούς μαθηματικούς του 19ου αιώνα η κυρίαρχη τάση υπαγόρευε την υιοθέτηση αυστηρών διατυπώσεων με ακριβείς ορισμούς και αποδείξεις, ο Ανρί Πουανκαρέ ήταν πάντα επιφυλακτικός μπροστά στην απόλυτη δέσμευση στα καθαρά μαθηματικά. Επίσης, καθώς πλέον είχε πειστεί για τη ματαιότητα μιας εφαρμοσμένης ουράνιας μηχανικής, η οποία στηρίζεται αποκλειστικά σε αριθμητικές μεθόδους, στράφηκε προς μια δραστικά νέα προσέγγιση για την επίλυση του προβλήματος των τριών σωμάτων. Έχοντας ως οπλοστάσιο την πλούσια πρακτική εμπειρία, επικεντρώνεται στα ποιοτικά χαρακτηριστικά των διαφορικών εξισώσεων και στη διαγραμματική τους απεικόνιση. Μια διαφορική εξίσωση τείνει να περιγράφει τη συμπεριφορά ενός συστήματος οντοτήτων, όπως για παράδειγμα σημεία, πλανήτες ή μεταβλητά στοιχεία ύλης, όπως το νερό, ο αέρας, το φως ή ο θόρυβος, και βοηθά να φανταστούμε πώς η κίνησή τους μεταβάλλεται από μια δεδομένη χρονική στιγμή σε μια απειροστά μεταγενέστερη χρονική στιγμή. Για μια χρήσιμη πρόβλεψη, ο αστρονόμος πρέπει να αθροίσει πολλές απειροστές αλλαγές για να υπολογίσει πού θα βρίσκεται ο Άρης τον επόμενο Ιούνιο. Αντί να επικεντρωθεί στην κοπιώδη άθροιση ή την ολοκλήρωση αυτών των υπολογισμών, στο πλαίσιο της επίλυσης του προβλήματος των τριών σωμάτων, στρέφεται στη διαγραμματική απεικόνιση των σημείων στο σύστημα των φαινομένων, συνδυάζοντας τεχνικές τοπολογίας και μη ευκλείδειας γεωμετρίας. Με αυτό τον τρόπο δίνει έμφαση στη διαισθητική αναπαράσταση δυναμικών θέσεων σημείων γύρω από άξονες οι οποίοι μπορεί να είναι τόσο ευσταθείς όσο και ασταθείς. Η διαγραμματική αυτή απεικόνιση σε λεπτομερή σχέδια δείχνει ότι τα σημεία τομής δηλώνουν πολυπλοκότητα, η οποία ενδέχεται να οδηγήσει σε απροσδιοριστία και χάος.³⁹

39. Η μελέτη του προβλήματος των τριών σωμάτων υποβλήθηκε εκ νέου στο περιοδικό *Acta Mathematica* έπειτα από τον εντοπισμό μερικών ανακρίβειών. Ο Πουανκαρέ, παρόλο που εξέτασε διεξοδικά την ανάλυσή του μετά την πρώτη

Ο Πουανκαρέ γεμάτος απόγνωση μπροστά στη διπλή δυσκολία, πρώτον της επιτυχούς παραγωγής μιας αυστηρής απόδειξης αυτού του φαινομένου και δεύτερον της αναπαράστασής του διαγραμματικά, γράφει:

Όταν προσπαθούμε να αναπαραστήσουμε την εικόνα που σχηματίζεται από αυτές τις δύο καμπύλες και τις άπειρες τομές τους, η καθεμία από τις οποίες αντιστοιχεί σε διπλά ασυμπτωτική λύση, οι εν λόγω τομές σχηματίζουν ένα είδος δικτύου, ιστού ή πλέγματος με απείρως λεπτούς βρόχους. Καμία από τις δύο καμπύλες δεν πρέπει να συναντήσει ξανά τον εαυτό της, αλλά θα πρέπει να στρέφεται προς τον εαυτό της με πολύ περίπλοκο τρόπο, ώστε να τμήσει όλους τους βρόχους του πλέγματος άπειρες φορές. Η περιπλοκότητά της είναι απίστευτη και δεν θα προσπαθήσω καν να τη σχεδιάσω. Ωστόσο τίποτα δεν είναι περισσότερο κατάλληλο⁴⁰ για να μας δώσει μια ιδέα της πολύπλοκης φύσης του προβλήματος των τριών σωμάτων.⁴¹

Η αναγνώριση αυτής της πολυπλοκότητας λέγεται ότι προκάλεσε τρόμο στον Πουανκαρέ, καθώς κατανοούσε ότι η δημοσιοποίηση του ευρήματος έμελλε να αποσταθεροποιήσει την κανονικότητα ως κεντρική ιδέα της κλασικής επιστήμης. Η αποσταθεροποίηση αυτή διακινδύνευε κλυδωνισμούς όχι μόνο μέσα στα δίκτυα των συντηρητικών επιστημόνων ή φιλοσόφων, αλλά και στους φιλόδοξους πολιτικούς των Μεγάλων Δυνάμεων, που στήριζαν τα μεγαλεπήβολα σχέδιά τους για κυριαρχία, τόσο στην Ευρώπη όσο και στις αποικίες, στην ιδέα της σταθερότητας και της τάξης. Η αποικιοκρατία προχωρούσε μαζί με την ανάπτυξη του εργοστασίου, της ατμομηχανής, των

υποβολή του βραβευμένου δοκιμίου του, βρισκόταν σε απόγνωση, διότι δεν είχε τα μέσα για να σχεδιάσει το πλέγμα των τροχιών των πλανητών το οποίο θα έδινε μια πληρέστερη αναπαράσταση. Σήμερα η χρήση της τεχνολογίας υποστηρίζει τέτοιου τύπου ζητήματα αναπαράστασης.

40. Εννοεί τίποτε περισσότερο κατάλληλο από ένα διάγραμμα.

41. Βλ. P. Galison, *Τα ρολόγια του Αϊνστάιν και οι χάρτες του Πουανκαρέ*, ό.π.

σιδηροδρομικών δικτύων, της χαρτογράφησης του κόσμου ή του συγχρονισμού των ρολογιών, ενώ ταυτόχρονα ακουμπούσε στο νευτώνειο όραμα για ακρίβεια, περιορισμό του λάθους ή επιβολή ενός ελέγχου από απόσταση στη μηχανική κατασκευή. Λαμβάνοντας υπόψη αυτό το σκηνικό, μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα γιατί το 1890 ο Πουανκαρέ ήταν ιδιαίτερα συγκρατημένος στις δηλώσεις του. Δεν πρότεινε καμία επαναστατική ρήξη με τις ισχύουσες νόρμες. Αντιθέτως, κατανοώντας την περίπλοκη σχέση μεταξύ επιστήμης και πολιτικής μέσα από την ενεργή συμμετοχή του στην κοινωνική και πολιτική ανασυγκρότηση τόσο της χώρας του όσο και της Ευρώπης, υπερασπίζεται την επιστημονική γνώση ως μια μορφή κοινωνικής σύμβασης και κρατά ταπεινή στάση. Παρ' όλ' αυτά, η ρωγμή στην κανονικότητα έχει επιτελεστεί. Την ίδια περίοδο, οι φεμινίστριες εντείνουν τους αγώνες για διεκδίκηση της ψήφου, η εργατική επαναστατική εθνοσυνέλευση, γνωστή ως Παρισινή Κομμούνα, γίνεται πραγματικότητα, η Ευρώπη⁴² προχωρεί τις αποικιακές της επιχειρήσεις και ο Μαρξ ολοκληρώνει το τρίτομο *Κεφάλαιο* (1867, 1885 και 1894). Έτσι, ενώ επιστήμονες, όπως η Σόνια Κοβαλέφσκαγια, ο Αλεξάντερ Λιαπούνοφ και ο Ανρί Πουανκαρέ, δημιουργούν μικρές ή μεγάλες ρωγμές στο άβατο της κανονικότητας που διέπει το οντο-επιστημικό κατασκευασμα της κλασικής επιστήμης και του κοινωνικοπολιτικού βίου, η επιθυμία για κανονικότητα συνεχίζει να κυριαρχεί ως καθεστώς αλήθειας και γίνεται το μέτρο για την ψυχική υγεία.

Εκείνη την εποχή ο Σίγκμουντ Φρόυντ (1850 με 1939), γιατρός και φυσιολόγος, θεμελιώνει την ψυχανάλυση προσδιορίζοντας το ασύνειδο, την παιδική σεξουαλικότητα, την απώθηση, τους αμυντικούς μηχανισμούς, διακρίνοντας μεταξύ του εκείνου, του Εγώ και του Υπερεγώ. Οι μελέτες του Φρόυντ επιδρούν καταλυτικά για το πώς τελικά στιγματίζεται

42. Αγγλία, Γαλλία, Ολλανδία, Γερμανία, Ισπανία, Πορτογαλία, μεταξύ άλλων, επεκτείνονται γεωπολιτικά σε αποικίες στην Αφρική, Νότια Αμερική, Καναδά, Ινδία, Ειρηνικό και αλλού.

το υστερικό ή νευρωτικό υποκείμενο μέσα από την ανάγκη να τιθασευτεί στον κανόνα. Όπως εξηγεί η Δήμητρα Τζανάκη,⁴³ η ανθρώπινη βούληση που χαρακτηρίζεται ηθικά ως μη κανονική «καταλήγει να είναι εγκληματική, για αυτό χρειάζεται τη συμβολή του ειδικού, προκειμένου να προβληθεί το Υπερεγώ και να κυριαρχήσει η λογική».⁴⁴ Τη θέση αυτή διευρύνει ο Λακάν (Jacques Lacan) στο 17ο σεμινάριο, όπου η υστερία βρίσκεται σε συνεχή αλληλοδιαπλοκή με τη γυναικεία θέση. Η συγκρότηση της επιθυμίας ως έλλειψη που περνά από την ψυχανάλυση στην κριτική θεωρία και στην παιδαγωγική υποστηρίζει ότι το άτομο υποκειμενοποιείται διαμέσου της γλώσσας στον συμβολικό νόμο του πατέρα ή στον νόμο του Οιδίποδα που τείνει να μορφοποιεί το υποκείμενο σε ένα κενό, καθώς το πραγματικό (Real) αφήνει μόνο ίχνη τραυμάτων. Η ιδέα της επιθυμίας ως έλλειψης έχει επιπτώσεις σε διαδικασίες υποκειμενοποίησης και κατασκευής δυνητικών ταυτοτήτων ή ακόμη και στη συγκρότηση της εμπρόθετης δράσης. Όπως εξηγούν οι Ζιλ Ντελέζ (Gilles Deleuze) και Φελίξ Γκουαταρί (Felix Guattari), το υποκείμενο που εγγράφεται ως «έλλειψη» συνδέεται άρρηκτα με τον καπιταλισμό μέσα από ένα συνεχές κυνήγι για την κάλυψη αυτού του κενού ως τραυματικού μη-είναι, οδηγώντας το άτομο στον καταναλωτισμό, στον εθισμό ή στο ντιβάνι των ειδικών, όπου θα αποπειραθεί να συμμορφώσει την επιθυμία του με τον πατριαρχικό κανόνα. Ο Μισέλ Φουκώ ασκεί κριτική στην έμφαση που δίδεται στον ρόλο των ειδικών, οι οποίοι, δρώντας θεσμικά με στόχο τη συμμόρφωση και πειθάρχηση του υποκειμένου, στην ουσία αναπαράγουν μια επιθυμία για κανονικότητα στη βάση σύγχρονων πολιτικών, οικονομικών και πολιτισμικών συναρμογών.

43. Δήμητρα Τζανάκη, «Μια αναδρομική ανάγνωση δώδεκα εργατικών ατυχημάτων “τραυματικής υστερίας”»: Μια επικίνδυνη ερμηνεία περί της εκθηλυμένης/υστερικής ζωής από τον Α΄ Παγκόσμιο στο 2020», *Θέσεις* 154 (2021), σ. 83-113.

44. Εδώ η παραπομπή από τον Φρόντ, *Κείμενα για την παράνοια και τις ψυχώσεις*, Αθήνα, Principia, 2016, σ. 117, εντοπίστηκε από τη Δ. Τζανάκη, «Μια αναδρομική ανάγνωση δώδεκα εργατικών ατυχημάτων “τραυματικής υστερίας”», ό.π.

Η κανονικότητα ως καθεστώς αλήθειας μεταφέρεται από το πεδίο της μαθηματικής επιστήμης σε νέους χώρους, όπως η γλωσσολογία, η ανθρωπολογία και η παιδαγωγική, δημιουργώντας στις αρχές του 20ού αιώνα νέα πεδία συλλογισμού για τον άνθρωπο, την ανθρωπινότητα, τον πολιτισμό και το ψυχοκοινωνικό, χαράζοντας τις αρχές του δομισμού. Ο δομισμός συντάσσεται με την επιστημολογία ενός θετικιστικού ρεαλισμού και γίνεται ηγεμονικός τρόπος σκέψης, διευκολύνοντας τη διεύθυνση της οικονομίας του καπιταλισμού σε άπειρα μέρη της καθημερινότητας. Όλα αυτά που αφορούν τον πολιτισμό, το θυμικό και τη βούληση ανάγονται στις αρχαϊκές δομές των μαθηματικών της αρμονίας, της τάξης και της κανονικότητας, στις οποίες επίσης ανάγεται η άγρια σκέψη των ιθαγενών πολιτισμών που μελετά ο Λεβί-Στρου (Claude Lévi-Strauss), η γλωσσολογία του Σοσίρ (Ferdinand de Saussure) ή η ανάπτυξη της σκέψης στον κόσμο του παιδιού από τον Πιαζέ (Jean Piaget). Οι όποιες ρωγμές δημιουργούνται δείχνουν τη χαοτική κίνηση, η οποία όμως συνεχώς στιγματίζεται ως το διαφορετικό άλλο, το άγριο, το απείθαρχο, το απολίπστο, το ανισόρροπο, το οποίο πρέπει να τιθασευτεί, να θεραπευτεί, να εκπαιδευτεί, να ρυθμιστεί και να πειθαρχήσει μέσα από έμμεσες πρακτικές που λειτουργούν ως τεχνολογίες εαυτού (π.χ. ψυχανάλυση, εκπαίδευση, μάρκετινγκ, διαφήμιση κ.λπ.). Για να τα καταφέρει, θα διακινδυνεύσει τον αποκλεισμό ή/και την περιθωριοποίηση. Οι ποικίλες αυτές τεχνολογίες εαυτού λειτουργούν ως διαδικασίες υποκειμενοποίησης και γίνονται έντονα διακριτές στον χώρο της εκπαίδευσης και της μαθηματικής εκπαίδευσης ειδικότερα, όπου τα άτομα μαθαίνουν να πειθαρχούν αυτόβουλα και να συμμορφώνονται σε συγκεκριμένες συνθήκες μικροφυσικής εξουσίας, με αντάλλαγμα τη θανάτωση της δικής τους επιθυμίας.⁴⁵

45. Για περισσότερες λεπτομέρειες και εμπειρικά δεδομένα που αφορούν διαδικασίες υποκειμενοποίησης στη μαθηματική εκπαίδευση βλ. Άννα Χρονάκη, «Η επίλυση αριθμητικών προβλημάτων ως τόπος παραγωγής ετερότητας», *Επι-*

ΚΙΝΗΣΗ ΣΩΜΑΤΩΝ: ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΜΕ ΤΟ ΧΑΟΣ

«Μπορεί το φτερούγισμα μιας πεταλούδας στη Βραζιλία να προκαλέσει καταιγίδα στο Τέξας;», ήταν το ερώτημα που έθεσε ο μαθηματικός μετεωρολόγος του MIT Έντουαρντ Λόρεντζ το 1972 σε συναδέλφους του στο 139ο συνέδριο της American Association for the Advancement of Science⁴⁶ και στη βάση του οποίου μοιράστηκε σημαντικά ευρήματα για το χάος. Το ερώτημα αυτό έμελλε να μείνει στην ιστορία τόσο για το γεγονός ότι πλέον σηματοδοτεί μια νέα εποχή που αφορά την αποδοχή των χαοτικών φαινομένων ως κυρίαρχη κατάσταση όσο και για την επιτυχημένη χρήση της μεταφοράς «φτερούγισμα της πεταλούδας», με την οποία πέρασε η έννοια στο ευρύ κοινό. Σήμερα, η θεωρία του χάους αποτελεί έναν από τους πλέον δημοφιλείς επιστημονικούς κλάδους, ίσως μαζί με το γονίδιο και το DNA, ενώ μια απλή ανίχνευση στο διαδίκτυο επιφέρει ένα τεράστιο όγκο πληροφορίας με χιλιάδες ετεροαναφορές στον ίδιο τον Λόρεντζ. Καθώς η συζήτηση για τη φύση του χάους συναρπάζει επιστήμονες, λογοτέχνες, φιλοσόφους και θεωρητικούς, σε πεδία όπως οι πολιτισμικές σπουδές, η οικονομία ή η κοινωνιολογία, και αρχίζει να σηματοδοτεί νέους τρόπους σκέψης, το ενδιαφέρον στρέφεται στη μεθοδολογική και επιστημολογική αναμέτρηση μαζί του. Έτσι, ενώ οι ρώσοι μαθηματικοί είχαν ήδη επιδείξει σοβαρό ενδιαφέρον για τη συστηματική αναμέτρηση με τη χαοτική συμπεριφορά περίπλοκων συστημάτων κατά τις δεκαετίες του '30 και του '40 με σημαντικούς ερευνητές όπως οι Κοβαλέφσκαγια, Λιαπού-

θεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 137-138, Α' -Β' (2012), σ. 173-200, Anna Chronaki, 2011, «Disrupting development as the quality/equity discourse: Cyborgs and subalterns in school technoscience», στο B. Atweh, M. Graven, W. Secada and P. Valero (επιμ.), *Mapping Equity and Quality in Mathematics Education*, Ντόντρεχτ, Springer, σ. 3-21, Valerie Walkerdine, *Αποκλείοντας τα Κορίτσια: Κορίτσια και μαθηματικά*, επιμ. Άννα Χρονάκη, Αθήνα, Gutenberg, 2013.

46. Για μια λεπτομερή επεξήγηση του φαινομένου βλ. Έ. Ghys, «The Butterfly Effect», ό.π.

νοφ και Μάρκοφ, για τους Αγγλοσάξονες καταλυτικό ρόλο στη στροφή προς τη θεωρία του χάους έπαιξε η ραγδαία εξέλιξη των υπολογιστικών μηχανών και της πληροφορικής. Μεθοδολογικά, η παρατήρηση, η συλλογή δεδομένων, η καταγραφή, οι εφαρμογές τεχνικών υπολογισμού μέτρησης με χρήση κατάλληλων εξισώσεων, διαγραμματών επανάληψης ή/και γραφημάτων γίνονται πλέον συστηματικά, εύκολα και γρήγορα. Η μαθηματική θεώρηση του χάους επιτρέπει την εστίαση στην πράξη της μέτρησης αυτής καθαυτής μέσω κατάλληλης σημειογραφίας και εκλεπτυσμένων μεθόδων περιγραφής της κίνησης. Διαδικασίες για τη μελέτη του χάους περιλαμβάνουν τη συνεχή επανάληψη απλών μαθηματικών τύπων, η οποία θα ήταν ατελέσφορο ή ακόμη και αδύνατον να γίνει διά χειρός. Οι υπολογιστές έκαναν δυνατούς αυτούς τους επαναλαμβανόμενους υπολογισμούς, ενώ με τις δυνατότητες που παρέχουν για ψηφιακή αναπαράσταση της ροής δεδομένων κατάφεραν να απεικονίσουν την πολυπλοκότητα της συσχέτισης μεταξύ μεταβλητών, την κίνηση σε βάθος χρόνου, τον πειραματισμό με τις αρχικές συνθήκες, το παιχνίδι με τον θόρυβο και την ανίχνευση συμμετριών ή/και ασυμμετριών στα διαγράμματα της ροής κίνησης. Σήμερα, ένας αποδεκτός ορισμός της χαοτικής συμπεριφοράς ενός συστήματος μπορεί να εστιάζει σε ιδιότητες όπως α) *ευαίσθητη εξάρτηση από τις αρχικές συνθήκες*, γνωστή και ως «το φαινόμενο της πεταλούδας», β) *χωροχρονική μεταβλητότητα, απροσδιοριστία και αβεβαιότητα* και γ) *περιοδική παρουσία ενός πυκνού συνόλου σημείων που λειτουργεί ως ελκυστής στις τροχιές του συστήματος*.

Ο Λόρεντζ τη δεκαετία του '60 ήταν καθηγητής στο MIT και είχε στη διάθεσή του έναν από τους πρώτους υπολογιστές, έναν Royal McBee LGP-30, για τη μελέτη της σχέσης μεταξύ βασικών παραγόντων που διαμορφώνουν την κλιματική αλλαγή, όπως η υγρασία, η θερμοκρασία, η ταχύτητα ανέμου κ.ά. Ο υπολογιστής του ήταν ογκώδης, πολυέξοδος, θορυβώδης και αργός αναφορικά με τα σημερινά δεδομένα. Όπως έλεγε

ο ίδιος, «ο υπολογιστής μου είναι μόνο 1.000 φορές γρηγορότερος από το χέρι μου». Μπορούσε, ωστόσο, προγραμματίζοντάς τον να επιλύει συστήματα διαφορικών εξισώσεων και να παρατηρεί τους ρυθμούς μεταβολής, προσομοιώνοντας το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής. Για παράδειγμα, μπορούσε να δει πώς οι μεταβολές στα ρεύματα θερμού αέρα επηρεάζουν αλλαγές στο κλίμα. Έτσι, στο πλαίσιο μιας προσομοίωσης, αντικαθιστώντας τις τιμές μεγεθών για βασικούς παράγοντες σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, μπορούσε να υπολογίσει τις αντίστοιχες τιμές τους σε μια μελλοντική χρονική στιγμή, και με αυτόν τον τρόπο να προβλέψει τον καιρό. Μεθοδολογικά οι πειραματισμοί και οι προσομοιώσεις αυτές βασίζονται σε εφαρμογές επαναληπτικών διαδικασιών και ρουτινών με στόχο την επανάληψη του φαινομένου και τη λεπτομερή παρατήρηση της εξέλιξής του διαγραμματικά στον χρόνο.

Μια μέρα ο Λόρεντζ αποφάσισε να επαναλάβει την προσομοίωση της προηγούμενης, να δώσει δηλαδή τα ίδια αριθμητικά δεδομένα και να ελέγξει αν το αποτέλεσμα θα ήταν το ίδιο. Θεώρησε, μάλιστα, ότι θα ήταν αρκετό να τροφοδοτήσει τον υπολογιστή με αριθμούς στρογγυλοποιημένους στο χιλιοστό, βασιζόμενος στην κυρίαρχη πεποίθηση πως μια αμελητέα μεταβολή στις αρχικές συνθήκες δεν μπορεί να προκαλέσει παρά μια αμελητέα μεταβολή στο τελικό αποτέλεσμα. Όπως ο ίδιος αναφέρει:

Ξεκίνησα τον υπολογιστή και πάλι και βγήκα για έναν καφέ. Όταν επέστρεψα περίπου μια ώρα αργότερα, αφού ο υπολογιστής είχε δημιουργήσει περίπου δύο μήνες δεδομένων, διαπίστωσα ότι η νέα λύση δεν συμφωνούσε με την αρχική. [...] Συνειδητοποίησα ότι αν η πραγματική ατμόσφαιρα συμπεριφερόταν με τον ίδιο τρόπο όπως το μοντέλο, η μακροπρόθεσμη πρόγνωση του καιρού θα ήταν αδύνατη, δεδομένου ότι τα περισσότερα πραγματικά καιρικά στοιχεία σίγουρα δεν μετρήθηκαν με ακρίβεια στα τρία δεκαδικά ψηφία.⁴⁷

47. Τεύκρος Μιχαηλίδης, Αναστάσιος Μπουντής, *Μιλώντας στην Αθηνά για το χάος και την πολυπλοκότητα*, Αθήνα, Πατάκης, 2017.

Η πειραματική αυτή παρατήρηση έφερε έκπληξη μαζί με σύγχυση, καθώς αποσταθεροποιούσε και ανέτρεπε τη βασική παραδοχή για την ερμηνεία αυτών των φαινομένων.

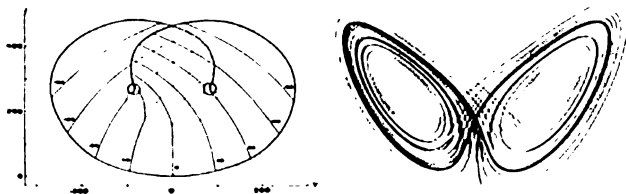
Τι ακριβώς, όμως, σημαίνει αυτή η λεπτή διαφορά στη βάση μιας τόσο μικρής, ανεπαίσθητης αλλαγής όσο τα τρία δεκαδικά ψηφία, και γιατί δημιούργησε αυτή την παγκόσμια αναστάτωση; Οι Μιχαηλίδης και Μπουντής εξηγούν:

Στην αρχή οι προβλέψεις με βάση τα στρογγυλοποιημένα δεδομένα συμβάδιζαν σχεδόν απολύτως με τις προβλέψεις της προηγούμενης μέτρησης. Ύστερα όμως από ένα διάστημα τα αποτελέσματα άρχισαν να αποκλίνουν τρομακτικά. Για να σ' το πώ απλά, τα δεδομένα με έξι δεκαδικά προέβλεπαν μετά από τρεις μήνες μια ζεστή ηλιόλουστη μέρα, ενώ τα στρογγυλοποιημένα δεδομένα προέβλεπαν για την ίδια μέρα καταιγίδες και χαλάζι και παγωνιά!. Αφού βεβαιώθηκαν ότι όλα τα μηχανικά μέρη ήταν εντάξει, άρχισε να συλλογίζεται τι άλλο θα μπορούσε να φταίει. Στο τέλος κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αφού η μόνη διαφορά ανάμεσα στις δύο προσομοιώσεις ήταν η στρογγυλοποίηση, δεν μπορούσε παρά αυτή να ευθύνεται για τα αντιφατικά αποτελέσματα. Το συμπέρασμα ήταν εντυπωσιακό. Όταν στρογγυλοποιείς μια ταχύτητα 42,526237 χιλιομέτρων την ώρα σε 42,526 της κόβεις 0,000237 χιλιόμετρα, δηλαδή 23,7 εκατοστά την ώρα;⁴⁸

Αυτή η ελάχιστη μικρή ταχύτητα έφερε στη σκέψη του Λόρεντζ το φτερούγισμα μιας πεταλούδας, ως μια μεταφορά η οποία δίνει τη δυνατότητα να εκφραστεί η σημασία της ευαισθησίας σε αρχικές συνθήκες ως βασικό χαρακτηριστικό των πολύπλοκων μη γραμμικών συστημάτων, ενώ ταυτόχρονα έγινε όχημα για να μεταπηδήσει η θεωρία του χάους στον δημόσιο λόγο. Ωστόσο, η έρευνα του Λόρεντζ ξεπερνά το δημοφιλές ζήτημα της ευαισθησίας ενός συστήματος διαφορικών εξισώσεων στις αρχικές του συνθήκες και προχωρά στην παρατήρη-

48. Στο ίδιο.

ση της συμπεριφοράς των ασταθών τροχιών και των ορίων τους σε χρονικές διακυμάνσεις. Μελετώντας τα γραφήματα που προκύπτουν από διαδοχικές προσομοιώσεις, εντοπίζει τη διαμόρφωση συμπαγών συνόλων με ελλειπτική μορφή στα οποία τείνει να συσσωρεύεται πυκνά η κίνηση σημείων, δημιουργώντας πτυχώσεις, όπως φαίνεται στις Εικόνες 1 και 2. Τα χωροχρονικά αυτά συμβάντα ονομάζονται ελκυστές του Λόρεντζ ή παράξενοι ελκυστές.

Εικόνα 1: Γράφημα συστήματος πολυπλοκότητας
Εικόνα 2: Ελκυστής Λόρεντζ

Η προσέγγιση του Λόρεντζ για το χάος εντάσσεται σε μια ντετερμινιστική προσέγγιση, η οποία επικεντρώνεται στη διερεύνηση της ύπαρξης μιας κρυφής τάξης στο φαινόμενο που παρατηρείται, στην απόδειξη της κανονιστικής του συμπεριφοράς και στη δυνατότητα πρόβλεψης. Τα συστήματα που παρουσιάζουν χάος θεωρούνται αιτιοκρατικά και επομένως εύτακτα υπό μία έννοια. Ερευνητές όπως οι Έντουαρντ Λόρεντζ, Μίτσελ Φαϊγκενμπάουμ (Mitchell Feigenbaum), Μπενουά Μάντελμπροτ (Benoît Mandelbrot) και Ρόμπερτ Σο (Robert Shaw) επικεντρώνονται στη διαμόρφωση τεχνικών που οδηγούν σε μια κανονιστικά οργανωμένη διεξόδυση εντός του χαοτικού συστήματος. Αυτή η μαθηματική ανάλυση του χάους διαφωνεί

με την ευρεία χρήση του όρου, στην οποία το χάος υποδηλώνει την παντελή έλλειψη τάξης. Αντιθέτως, εδώ το χάος γίνεται διακριτό από το τυχαίο, καθώς περιέχει βαθιά κωδικοποιημένες δομές που γίνονται ορατές γύρω από τα περιοδικά συμβάντα των παράξενων ελκυστών. Ενώ τα τυχαία συστήματα μοιάζει να μην παρουσιάζουν κανονικότητα, το αιτιοκρατικό χάος εστιάζει στην ανάδειξη των μοτίβων πληροφορίας που η χαοτική κίνηση διαθέτει σε περιορισμένα χωροχρονικά σημεία ενός μεγάλου φάσματος εφαρμογών, οι οποίες μπορεί να κυμαίνονται από εστίες επιδημιών, κινήσεις ματιών σε σχιζοφρενείς, δημογραφικά γεγονότα, καιρικά φαινόμενα κ.λπ.⁴⁹ Η ντετερμινιστική αυτή γραμμή σκέψης μπορεί εύκολα να καταλήξει στη λογική ενός μαθηματικοποιημένου σύμπαντος και, αψηφώντας την αβεβαιότητα που ενυπάρχει στην αναμέτρηση με τη φύση και τη ζωή, να καταλήξει στην ύβρι. Υπάρχουν επιστημονικά ή/και πολιτικά δίκτυα τα οποία, θεωρώντας ότι ο δαίμων του Λαπλάς (Pierre-Simon Laplace) συνεχίζει να είναι παρών, στρέφονται στον παρεμβατικό έλεγχο ενός χαοτικού φαινομένου σε εξέλιξη με επικίνδυνες ηθικά επιπτώσεις. Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί και το πρόγραμμα εφαρμογής ενός γενικευμένου ψηφιακού ελεγκτικού μηχανισμού του σωφρονιστικού συστήματος, της εκπαίδευσης, της υγειονομικής περίθαλψης, του χρηματιστηρίου και των αγορών. Όπως αναφέρει ο Ντελέζ στο υστερόγραφό του για τη μετάβαση από τις κοινωνίες πειθαρχίας στις κοινωνίες ελέγχου, τείνει να υποκαθιστά τους πειθαρχικούς χώρους περιχαράκωσης με μια διευρυμένη ανίχνευση της θέσης κάθε ατόμου στη βάση της υπολογιστικής πληροφορίας.⁵⁰

49. Όταν λέγεται ότι η θεωρία του χάους μελετά ντετερμινιστικά συστήματα, είναι απαραίτητο να αναφέρεται και το συγγενές πεδίο της φυσικής που λέγεται κβαντική θεωρία του χάους και μελετά μη αιτιοκρατικά συστήματα σύμφωνα με τους νόμους της κβαντομηχανικής. Εδώ, όμως, δεν υπάρχει χώρος για αυτήν τη συζήτηση.

50. Gilles Deleuze, «Postscript on the Societies of Control», *October* 59 (1992), σ. 3-7. https://cidadeinseguranca.files.wordpress.com/2012/02/deleuze_control.pdf (ανακτήθηκε: Δεκέμβριος 2020).

Σε μια προσπάθεια συζήτησης αυτών των κρίσιμων ζητημάτων, μια δεύτερη τάση δημιουργείται στο σύνορο μαθηματικών επιστημών, κοινωνικών κινημάτων, πολιτικής θεωρίας και φιλοσοφίας, αναζητώντας τρόπους διαλόγου και συνέργειας για την από κοινού μελέτη της χαοτικής πολυπλοκότητας. Παράδειγμα αποτελεί η συνεργασία μεταξύ του χημικού νομπελίστα Ίλνα Πριγκοζίν⁵¹ και της φιλοσόφου των επιστημών Ιζαμπέλ Στέντζερς. Στο βιβλίο τους *Τάξη μέσα από το χάος*⁵² συζητούν το χάος ως πρόδρομο και εταίρο της τάξης, και όχι ως αντίπαλο. Μέσα από πολυετή έρευνα σε θερμοδυναμικά φαινόμενα πολυπλοκότητας στη φυσική, στη χημεία και στη βιολογία, ο Ίλνα Πριγκοζίν εξηγεί ότι η διάχυση ενέργειας σε μη γραμμικά δυναμικά συστήματα προκαλεί την επανεμφάνιση δομών (dissipative structures) οι οποίες διαχέονται και διασκορπίζονται στο σύστημα σε σημεία που βρίσκονται μακριά από σημεία ισορροπίας και όπου η παραγωγή εντροπίας είναι υψηλή.⁵³ Οι δομές αυτές, παρόλο που ενέχουν τυχαιότητα και απροσδιοριστία, αφορούν δάνεια πρότερων καταστάσεων ισορροπίας. Η νέα δομή, ως δανεισμένη τάξη, αφορά μετασχηματισμό παλαιότερης κανονικότητας, η οποία διασκορπίζεται στο σύστημα και διαχέεται με εφήμερους τρόπους. Καθώς σήμερα η παραγωγή χάους γίνεται με τόσο γρήγορο ρυθμό

51. Λίγο μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ο Ίλνα Πριγκοζίν, Ρώσος με εβραϊκή καταγωγή, εγκαθίσταται στο Βέλγιο το 1929 με την οικογένειά του, όπου σπουδάζει και εργάζεται, λαμβάνοντας την υπηκοότητα το 1949. Πολυμαθής με εστίαση στη θερμοδυναμική και στη μαθηματική ανάλυση, τιμάται το 1977 με το βραβείο Νόμπελ Χημείας για τον προσδιορισμό των δομών διάχυσης (dissipative structures) και τον ρόλο τους στα θερμοδυναμικά συστήματα μη ισορροπίας.

52. Ilya Prigogine, Isabelle Stengers, *Τάξη μέσα από το χάος. Ο νέος διάλογος του ανθρώπου με τη φύση*, μτφρ. Μαρία Λογιωτάτου, επιμ. Άγγελος Νίκας, Αθήνα, Κέδρος, 2008.

53. Για διάφορους λόγους, λιγότερες συνδέσεις έχουν σφυρηλατηθεί μεταξύ των δύο αυτών τάσεων από ό,τι θα περίμενε κανείς. Χρησιμοποιούν διαφορετικές μαθηματικές τεχνικές για να αναλύσουν το χάος. Αν και έχουν γίνει ορισμένες μεταφράσεις, οι διαφορετικοί τρόποι ανάλυσης καθιστούν δύσκολη την επικοινωνία μεταξύ των κλάδων.

ώστε η φύση, ο άνθρωπος και η κοινωνία δεν προλαβαίνουν να ανταποκριθούν, γίνεται κατανοητό ότι τα δάνεια δομών και τάξης εξαντλούνται επίσης γρήγορα. Όμως, εφόσον οι ζώσες δυνάμεις συνεχίζουν να αντιδρούν, η προσεκτική παρατήρηση της χαοτικής κίνησης σε ανισόρροπα συστήματα αναδεικνύει ότι η αυτοοργάνωση επιτελείται σε βάθος χρόνου μακριά από κέντρα ισορροπίας και γίνεται σε σημεία όπου εμφανίζονται νέες διακλαδώσεις, δίνοντας ώθηση στη δημιουργία νέων δομών. Αυτή η συνειδητοποίηση υπήρξε καμπή στην επαναξιολόγηση του χάους.

Η προσέγγιση αυτή αφορά παράλληλα μια οντο/επιστημική μετακίνηση από την αιτιοκρατία τόσο της κλασικής μηχανικής όσο και της ντετερμινιστικής τάσης στη μελέτη του χάους και εστιάζει στο γίγνεσθαι, καθώς το χαοτικό συμβάν βοηθά στη μελέτη της αλληλεπίδρασης και της συλλογικής συμπεριφοράς σε πολύπλοκα συστήματα. Οι Πριγκοζίν και Στέντζερς εξηγούν: «Η επιστήμη συνεπάγεται ασφαλώς τη χειραγώγηση της φύσης, αλλ' αποτελεί και προσπάθεια να την κατανοήσουμε, να εμβαθύνουμε σε ερωτήματα που δεν έπαψαν να τίθενται από γενιά σε γενιά. Ένα από αυτά τα ερωτήματα επανέρχεται σαν επωδός, σαν έμμονη ιδέα [...] σ' ολόκληρη την ιστορία της επιστήμης και της φιλοσοφίας. Πρόκειται για το ερώτημα της σχέσης μεταξύ είναι και γίγνεσθαι, μεταξύ μονιμότητας και αλλαγής».⁵⁴ Η εστίαση αυτή υποστηρίζει επίσης το άνοιγμα της επιστήμης στο έργο σύγχρονων φιλοσόφων όπως η Στέντζερς (Isabel Stengers), ο Σερ (Michel Serres), ο Ντελέζ (Gilles Deleuze), ο Γκουαταρί (Felix Guattari), ο Μασούμι (Brian Massumi), η Χαραγουέι (Donna Haraway) και ο Λατούρ (Bruno Latour) με στόχο την επανάκτηση ενός διαλόγου. Όπως υποστηρίζουν:

Χρειαζόμαστε λοιπόν νέες σχέσεις ανάμεσα στον άνθρωπο και στη φύση και ανάμεσα στους ανθρώπους. Δεν μπορούμε πια να δεχτούμε την παλιά a priori διάκριση μεταξύ επιστημονικών και ηθικών αξιών. Αυτό

54. I. Prigogine, I. Stengers, *Τάξη μέσα από το χάος*, ό.π., σ. 375.

ήταν δυνατόν την εποχή που ο εξωτερικός κόσμος και ο εσωτερικός βρισκόταν σε σύγκρουση, σε κάθετη αντιπαράθεση. Σήμερα ξέρουμε ότι ο χρόνος είναι μια κατασκευή και συνεπώς συνοδεύεται από ηθική ευθύνη.⁵⁵

Σε αυτό το μήκος κύματος, ο Φελίξ Γκουαταρί⁵⁶ το 1992 εκδίδει το έργο του *Chaosmosis*, το οποίο, λαμβάνοντας υπόψη το χάος ως γενεσιουργό δύναμη, συζητά την ανάγκη χάραξης ενός νέου ηθικο-αισθητικού παραδείγματος. Το παράδειγμα αυτό συνειδητά χρησιμοποιεί τη γλώσσα του χάους και της χαοτικής κίνησης σωμάτων, όπως αρχικές συνθήκες, κρίσιμα σημεία, διακλαδώσεις, τυχαίο, εφήμερο, πιθανότητες, παράξενοι ελκυστές, επανάληψη και διαφορά, ρυθμοί μεταβολής, διαφορική κίνηση, πτύχωση κ.ά., ενώ στο συγκεκριμένο έργο εστιάζει στις συνθήκες που επιτρέπουν την έκφραση και δυναμική παραγωγή νέων υποκειμενικοτήτων.⁵⁷ Τα εννοιολογικά αυτά δάνεια από τη θεωρία του χάους γίνονται διασκορπιστικές δομές (dissipative structures) σε ένα κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι που μετασχηματίζεται εκθετικά σε χαοτικό, δίνοντας ώθηση να φανταστούμε διαφορετικά το υποκείμενο αλλά και το μη-υποκείμενο. Κεντρικό σημείο στη θεωρία που αναπτύσσει ο Γκουαταρί είναι η μετακίνηση από την ιδέα ενός υποκειμένου το οποίο εγγράφεται στην επιθυμία ως έλλειψη στο λακανικό και φροϋδικό πλαίσιο προς ένα υποκείμενο που εκκινεί από μια επιθυμία η οποία συγκροτείται μέσα στην ώσμωση της χαοτικής κίνησης των σωμάτων και βιώνεται ως παραγωγική,

55. Στο ίδιο, σ. 400.

56. Ο Φελίξ Γκουαταρί ήταν ακτιβιστής, ψυχαναλυτής και φιλόσοφος που έχει βρεθεί κοντά στην εξέλιξη κινήματων όπως ο Μάης του '68, το οικολογικό, το φεμινιστικό κ.λπ.

57. Συναφείς έννοιες έχουν ήδη διαμορφωθεί σε έργα που έχει εκπονήσει ο Γκουαταρί, όπως το *Three Ecologies*, αλλά κυρίως σε έργα μαζί με τον Ντελέζ ή σε έργα όπως *Τι είναι φιλοσοφία*, *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια: Ο Αντι-Οιδίπους*, *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια: Χίλια πλατώματα*. Η γλώσσα και η σκέψη αυτή διέπει το φιλοσοφικό έργο του Ντελέζ με έμφαση στα έργα *Logic of Sense*, *Difference and Repetition*.

απελευθερωτική και δημιουργική για τη ίδια τη ζωή. Με αυτό τον τρόπο, μας καλεί να προσεγγίσουμε το νευρωτικό, υστερικό, σχιζοφρενικό, αδύναμο, ανόητο, αδέξιο, άρρητο, ανισόρροπο, ευάλωτο και ταπεινωμένο μη-υποκείμενο με τρόπο θετικό. Μας βοηθά να διακρίνουμε στο χαοτικό αυτών των σωμάτων την ίδια τη φύση ως ανεξέλεγκτη, αβέβαιη, άτακτη, ανοιχτή. Η ανοιχτότητα αυτή επιτρέπει να δούμε την επιθυμία όχι ως έλλειψη, αλλά ως λιβιδινική βούληση, η οποία προκαλείται από μια φαινομενικά ανεπαίσθητη και απειροελάχιστη κίνηση. Μια κίνηση η οποία, όμως, μπορεί δυνητικά να διακλαδωθεί στον χρόνο και να προκαλέσει την ανατροπή και την καταστροφή αλλά ταυτόχρονα τη δημιουργία και τη γένεση νέων φαινομένων και νέων υποκειμενικοτήτων.

ΧΑΟΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ: ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΓΙΑ Α-ΤΑΞΙΑ

«Όλα ξεκίνησαν με το φεγγάρι», γράφει η Κάθριν Χέλς, θυμίζοντάς μας ότι από τη στιγμή που στο πανάρχαιο ζήτημα της κίνησης μεταξύ Γης και Ήλιου μπήκε η Σελήνη, ως το τρίτο σώμα, η πρώτη ελάχιστη ρωγμή στην ισχύουσα αρχή μιας επιθυμίας για τάξη, αρμονία και κανονικότητα έγινε ορατή. Μέσα από αυτή τη ρωγμή, η κίνηση των σωμάτων, από το 1 μέχρι το ∞ , νοείται ως αναπόφευκτα πολύπλοκη και χαοτική. Ταυτόχρονα, η ρωγμή δίνει το έναυσμα να σκεφτούμε την κίνηση ως κάτι που αφορά το σώμα ως μονάδα (singularity) και ως πλήθος (multiplicity). Παρά τη διαχρονική ισχύ του θετικισμού στη δόξα ενός αρμονικά μαθηματικοποιημένου κόσμου, το γεγονός ότι το χάος αποτελεί τον κανόνα και όχι την εξαίρεση γίνεται πλέον αποδεκτό. Η νέα κανονικότητα αφορά την παρουσία της ορατότητας του χάους, η οποία επιβιώνει στο κατώφλι των αντινομιών μιας ιστοριογραφίας που έρχεται από τον αρχαίο κόσμο στις μέρες μας και εντός των οποίων τα μαθηματικά του χάους, η επιστήμη, η ζωή,

το σύμπαν, τα μόρια της ύλης, οι θρησκείες, οι κοινωνίες, οι αγώνες, οι πολιτικές και το υποκείμενο δημιουργούν συνεχώς συναρμογές.

Η εναρμόνιση με το χαοτικό δεν παρέχει εγγυήσεις προς μια κατεύθυνση σταθερή, λεία και απελευθερωτική για το υποκείμενο. Όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, η κυρίαρχη άποψη στη σύγχρονη επιστημονική μελέτη του χάους συνεχίζει να συντάσσεται με την επιθυμία για τάξη, δίνοντας έμφαση σε νέες μορφές μαθηματοποίησης του μακρόκοσμου και του μικρόκοσμου, εστιάζοντας στην καταγραφή, συλλογή και διαχείριση εκλεπτυσμένων μετρήσεων δεδομένων και στη δημιουργία διαγραμμάτων πληροφορίας με χρήση ψηφιακών οπτικοποιήσεων. Αυτή η προσέγγιση συνδέεται άρρηκτα με διαδικασίες υποκειμενοποίησης όπου ο επιστημονικός λόγος για αυτά τα ζητήματα περνάει στη δημόσια σφαίρα μέσω ποικίλων επικοινωνιακών μέσων, όπως οι εφημερίδες, η τηλεόραση, το διαδίκτυο, στοχεύοντας στην πολιτική διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Προς αυτή την κατεύθυνση, ο θεσμικός χώρος της εκπαίδευσης, και της μαθηματικής εκπαίδευσης ειδικότερα, αποτελεί σημαντικό κατώφλι για την παραγωγή υποκειμενικότητων ως παιδευτική και διδακτική αναπλαισίωση αυτού του επιστημονικού λόγου αλλά και ως χώρος που δυνητικά μυεί το υποκείμενο σε μορφές γραμματισμού απαραίτητους για την κατανόηση αυτών των λόγων. Συγκεκριμένα, η ιδέα της μαθηματοποίησης ως επιθυμίας για τάξη και κανονικότητα παίζει διαχρονικά κεντρικό ρόλο στη σχεδίαση αναλυτικών προγραμμάτων σπουδών και στην παραγωγή βιβλίων και υλικού μέσα από διδακτικούς στόχους που αφορούν τη σύνδεση των μαθηματικών με τη φύση και την κοινωνία. Η σύνδεση αυτή επιτελείται ως δόξα της επιθυμητής τάξης και αρμονίας, δημιουργώντας το υπόβαθρο για μια συγκεκριμένη οντο-επιστημολογική προσέγγιση, η οποία διατρέχει τον κίνδυνο να εξοστρακίσει την έκφραση του νέου μέσα από διαδοχικούς αποκλεισμούς του διαφορετικού και μέσω βίαιων τάσεων για ομοιομορφία

και ομογενοποίηση. Παρά το γεγονός ότι οι διεπιστημονικοί στόχοι που συνδέουν τα μαθηματικά με τα φυσικά, τα κοινωνικά, τα βιολογικά και τα φιλοσοφικά ζητήματα είναι απαραίτητοι ώστε να απομακρυνθούμε από μια αφαιρετική σπουδή των μαθηματικών, είναι σημαντικό να προβληματοποιήσουμε τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ μαθηματοποίησης, επιθυμίας και υποκειμένου στη διδακτική τους αναπλαισίωση στην πράξη. Αναφορικά με το διδακτικό περιεχόμενο και ενώ η συμπαντική θεώρηση του Νεύτωνα αποσταθεροποιείται στις αρχές του 20ού αιώνα, μεταξύ άλλων από τον Άλμπερτ Αϊνστάιν στο πλαίσιο της θεωρίας της σχετικότητας,⁵⁸ η νευτώνεια σκέψη στο πλαίσιο της μαθηματοποίησης συνεχίζει να αποτελεί βασικό άξονα. Συγκεκριμένα, η επιλογή προβλημάτων μελέτης σε όλες τις βαθμίδες των θετικών επιστημών εστιάζει στην εκμάθηση και εξάσκηση γύρω από περιπτώσεις κίνησης, ενσωματώνοντας αντίστοιχα μια απλοϊκή αντίληψη ότι η επιστήμη της μηχανικής αφορά κυρίως τη γραφή ή/και την αναπαράσταση μιας κίνησης ως διαφορικής εξίσωσης μέσω της οποίας θα συγκροτηθεί τόσο η αναλυτική της περιγραφή όσο και η επίλυσή της. Η αποπλαισιωμένη χρήση αυτής της ιδέας έχει δημιουργήσει έναν μονόδρομο επιστημολογικού ρεαλισμού με σοβαρά ηθικά διλήμματα για παιδιά και εκπαιδευτικούς, ο οποίος οδηγεί ειρωνικά στην πεποίθηση ότι κάθε κίνηση σωμάτων είναι ή/και οφείλει να είναι σταθερά περιοδική, ενώ ταυτόχρονα ωθεί στη νοσηματοδότηση κάθε πολυπλοκότητας στην κίνηση ως την ανάγκη, απλώς, μιας τεχνικής βελτίωσης.

Η απλουστευτική αντιπαράθεση του χάους με την κανονικότητα ή την τάξη επιτελείται στο πλαίσιο διδακτικών και παιδαγωγικών πρακτικών, οι οποίες λειτουργούν ως συνθήκες υποκειμενοποίησης μέσα από τον στιγματισμό του χαοτικού

58. Διάσημη παραμένει η περίφημη φράση του Αϊνστάιν «Νεύτων, συγχώρεσέ με!», καθώς, διατυπώνοντας τη θεωρία περί σχετικότητας, αμφισβητεί την ιδέα της βαρύτητας ως γενικευμένου συμπαντικού νόμου.

υποκειμένου ως του μη επιθυμητού «άλλου» και την παράλληλη ενίσχυση της επιθυμίας για κανονικότητα, αρμονία και τάξη ως υπέρτατων αρετών. Σε τάξεις μαθηματικών εύκολα ανιχνεύει κανείς αυτή την τάση και τις συνέπειες που έχει για τον αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση παιδιών που ανήκουν κυρίως σε ευάλωτες ομάδες και τα οποία εγγράφονται κοινωνικά ως μη-κανονικά. Θεωρείται δε ότι το περιεχόμενο των μαθηματικών σπουδών συνδράμει *ex officio* με παραδείγματα που δοξάζουν την κανονικότητα μέσα από τη μαθηματική αρμονία και τάξη, παρέχοντας έτσι τα μέσα για την αποκρυπτογράφηση του κόσμου, δημιουργώντας τις συνθήκες για την κατασκευή εκείνων των ταυτοτήτων που επιθυμεί η νεοφιλεύθερη πολιτική. Έτσι η ανάπτυξη υποκειμένων εντός της εκπαιδευτικής μηχανής τα οποία επιθυμούν την κανονικότητα στα μαθηματικά (στοχεύοντας στη ρεαλιστική μαθηματοποίηση του κόσμου) διασφαλίζει ταυτόχρονα και την ανάπτυξη πειθαρχημένων πολιτών και πολιτίδων (στοχεύοντας στην κατασκευή κανονικών και εύτακτων υποκειμένων) που μαθαίνουν να ευθυγραμμίζονται πειθήνια στις ανάγκες του έθνους για γραμμικά ανοδική πρόοδο και ανάπτυξη χωρίς όρια. Μια τέτοια συνθήκη ψάχνει ντετερμινιστικούς τρόπους να διαχειριστεί το χάος, τη χαοτική κίνηση και τη σχέση του με το υποκείμενο και τον κόσμο.

Μισό αιώνα μετά την εμφάνισή του, το φαινόμενο της πεταλούδας συνεχίζει να είναι συχνό αντικείμενο συζήτησης, τονίζοντας πως μια απειροελάχιστη μεταβολή στη ροή των γεγονότων οδηγεί, ύστερα από την πάροδο αρκετού χρόνου, σε μια εξέλιξη της ιστορίας του συστήματος δραματικά διαφορετική και απρόβλεπτη από εκείνη που θα λάμβανε χώρα, αν δεν είχε συμβεί η μεταβολή αυτή. Όμως, η δημοφιλής του υποδοχή έγκειται σε έναν ακόμη λόγο: το μήνυμα που μεταφέρει δίνει έμφαση στην ατομική ευθύνη του υποκειμένου – κάτι που μπορεί να ιδωθεί τόσο ως ευθυγράμμιση με τη φιλελεύθερη άποψη για το υποκείμενο που στρέφεται στην ατομικότητα

όσο και ως έκφραση φροντίδας για το άλλο, το διαφορετικό και το άγνωστο στο πλαίσιο συλλογικότητων. Εξετάζοντας τη δημιουργία ταπεινών ρωγμών, σχεδόν ανεπαίσθητων, παρά το ρίσκο, το παρόν κείμενο συζητά τη δυνητική αποσταθεροποίηση της ηγεμονίας αυτού του μυθικού ρεαλισμού, δείχνοντάς μας διαμέσου της α|ταξίας, δηλαδή τόσο της τάξης όσο και της αταξίας που εμπεριέχεται στο χάος, τον δρόμο για την επιστροφή σε μια επιθυμία, η οποία δεν αφορά τη σύνδεσή μας με την επιθυμία ως έλλειψη, αλλά την επανάκτηση της επιθυμίας μας για αυτοοργάνωση και γενεσιουργό δημιουργία. Στοχαστές όπως ο Γκουαταρί προτρέπουν την απομάκρυνση από την παγίδευση σε μια καταναλωτική μορφή επιθυμίας, στο πλαίσιο της καπιταλιστικής οικονομίας, και τη μετακίνηση στην επιθυμητική φροντίδα του άλλου και του εαυτού ως άλλου, εξηγώντας ότι μια τέτοια στροφή είναι όχι μόνο επιτακτικά αναγκαία αλλά και ταυτόχρονα εφικτή.

Σήμερα, η θεωρία του χάους εκτείνεται σε ένα ευρύ φάσμα έρευνας από τη θερμοδυναμική, στη μετεωρολογία, στην επιδημιολογία, στις επιστήμες της πληροφορίας, στις πολιτισμικές σπουδές και στη φιλοσοφία και μελετά την κίνηση των σωμάτων ως μη γραμμικών, δυναμικών, φυσικών, κοινωνικών και φιλοσοφικών συμβάντων. Η πρόσφατη πανδημία του COVID 19 φέρνει ξανά στο προσκήνιο το ενδιαφέρον για τη διαγραμματική απεικόνιση της ροής της κίνησης ενός σώματος πληροφοριών (data visualisation). Η πληροφορία αφορά κρούσματα, θανάτους και σχετικές μεταβλητές, και τα διαγράμματα που «επικοινωνούν» το θέμα μπαίνουν στην πολιτική αρένα με στόχο την επιρροή της κοινής γνώμης μέσα από το συναίσθημα, το επιχείρημα και το θέαμα. Η μελέτη της χαοτικής κίνησης του φαινομένου προσφέρει σήμερα, όπως και στο παρελθόν, καθώς είδαμε στο πλαίσιο των ιστορικών συμβάντων που περιηγηθήκαμε, ένα δυναμικό εργαλείο για τη διαπραγμάτευση αλλαγών στο κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι. Η μοίρα του Χάους συνδέεται με την Επιθυμία με ένα

νήμα που συνδέει τη *Θεογονία* του Ησιόδου με τους σύγχρονους λόγους για την Κλιματική Αλλαγή. Σε αυτό το νήμα, η επιθυμία ισορροπεί μεταξύ τάξης και αταξίας, κανονικότητας και μη κανονικότητας, αρμονίας και δυσαρμονίας, συμμετρίας και ασυμμετρίας. Ο πατριαρχικός λόγος ενδύει διαχρονικά το χάος με την ισχυρή επιθυμία για επιστροφή στην τάξη, στην αρμονία, στην κανονικότητα και στη συμμετρία, επικαλούμενος την ανάγκη για διαρκή πρόοδο, ανάπτυξη, ευημερία και ασφάλεια για την οργάνωση της κοινωνίας και του πολιτισμού. Η φύση και το ανθρώπινο αναμετρούνται με το χάος, καθώς υπόκεινται σε διαδικασίες ελέγχου, ρύθμισης και συμμόρφωσης προς αυτήν τη μορφή επιθυμίας. Οι ρήξεις και οι ρωγμές που δημιουργούνται στο κατώφλι μιας τέτοιας αναμέτρησης επικρατούν παρά το πέρασμα των χρόνων. Σε αυτό το πλαίσιο κινούμαστε δηλώντας τη σημασία για τη μετακίνηση στην επιθυμία α|ταξίας, μια επιθυμία η οποία μπορεί να παράγει ταυτόχρονα τάξη και αταξία, κανονικότητα και μη-κανονικότητα, δίνοντας τη δυνατότητα στο νέο να εγγράφεται εντός της επαναλαμβανόμενης διαφοράς μεταξύ αυτών. Μέσα σε αυτό το δύσβατο πεδίο μοιάζει να ανασαίνει το χάος, άλλοτε κρυμμένο σε μια ντετερμινιστική αιτιοκρατία που στρέφεται στη διασφάλιση της τάξης και άλλοτε ελεύθερο και δημιουργικό, παραπατώντας μεταξύ ύβρεως και σοφίας.

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ – ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

*Καλημέρα, γιατρέ μου. Μη./
Μη σηκώνεστε. Άλλωστε δεν
έχω τίποτα σοβαρό./ Τα γνω-
στά./ Γράψτε βάλιουμ μαντράξ
στεντόν τριπτιζόλ –ξέρετε τώρα
εσείς–/ Κάντε με κοινωνικό
πρόσωπο/βολέψτε με τέλος
πάντων με τους ομοίους σας/
περάστε με στους χαφιέδες σας/
πηδήξτε με αν θέτε/ ωραίες οι
γκραβούρες στους τοίχους σας./
Τσάκω τώρα στα σβέλτα το χι-
λιάρικο/ και φέρ' τη συνταγή/
γιατί τέρμα η υπομονή μου,
παλιόπουστε/ κι όπου να 'ναι θα
εκραγεί./ Μη. Μη σηκώνεστε,
γιατρέ μου./ Δεν είναι σοβαρό./
Ευχαριστώ./Καλημέρα σας.*

Κατερίνα Γώγου

1

2

3

«ΥΓΕΙΑ, ΚΑΥ(Β)ΛΑ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ»: ΜΙΑ QUEER ΚΡΑΥΓΗ
ΣΤΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Το κεφάλαιο αποτελεί ερμηνευτική προσέγγιση του συνθήματος «Υγεία, καύ(β)λα και επανάσταση», το οποίο εμφανίστηκε στους τοίχους της Αθήνας κατά τη διάρκεια των διαδηλώσεων μετά τη δολοφονία του Αλέξη Γρηγορόπουλου το 2008. Έκτοτε, καταγραφές του εν λόγω συνθήματος εξακολουθούν να εντοπίζονται στους δρόμους της πρωτεύουσας. Η προσέγγιση ακολουθεί τη μέθοδο της ανάλυσης λόγου, η οποία επιτρέπει την ανάδειξη τόσο των υλικών συνθηκών εκφοράς του συνθήματος όσο και των ιδεολογικών επίδικων που αυτό κομίζει.

Η ΕΛΛΗ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ είναι υποψήφια διδακτορίσσα Πολιτικής Επιστήμης στο τμήμα ΠΕΔΔ του ΕΚΠΑ, υπό την επίβλεψη της καθηγήτριας Μ. Παντελίδου-Μαλούτα. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα αφορούν τους τρόπους συγκρότησης έμφυλων και σεξουαλικών υποκειμενικοτήτων, και ειδικότερα το ζήτημα της ορατότητας των εναλλακτικών σεξουαλικών ταυτοτήτων σε συνάρτηση προς τα δικαιώματα του πολίτη. Συνάμα, ασχολείται με τη μελέτη του λόγου ως μέσου συγκρότησης υποκειμένων γνώσης και πράξης και ιδιαίτερα με τις ποικίλες εκδοχές της μεθοδολογίας της ανάλυσης λόγου. Έχει συμμετάσχει στο ερευνητικό πρόγραμμα (χρηματοδοτούμενο από τον ΕΛΚΕ του ΕΚΠΑ/2014) «Πρότυπα πολιτικότητας και σεξουαλικές ταυτότητες: Πολιτική κοσμοαντίληψη και διεκδίκηση της αποδοχής εναλλακτικών σεξουαλικών ταυτοτήτων» και έχει ανακοινώσει σχετικά πορίσματα στο συνέδριο της ΕΕΠΕ τον Δεκέμβριο του 2014.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΤΖΑΝΑΚΗ

ΕΓΚΛΗΜΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ. «ΒΛΕΠΕ, ΑΚΟΥΕ, ΣΙΩΠΑ»

Η ηθική/ψυχική θεραπεία εναντίον του ασθενή/εχθρού σε όλη τη διάρκεια που μελετάμε απαιτούσε ηθικούς/ψυχικούς γνώμονες, μέσω ενός αδυσώπητου βιοϊατρικού λόγου και μιας αστυνόμευσης που περιθωριοποιούσαν όποια ζωή τολμούσε να παρακούσει την αστική κανονικότητα, κάτω από την ομπρέλα του ανώμαλου, διαστροφικού, εγκληματικού «άλλου». Σε αυτήν τη βάση, το ψυχικό νόσημα γίνεται ένα στοιχείο μέτρησης και συμμόρφωσης των ενστίκτων του λαού, πολλαπλασιάζοντας στον Μεσοπόλεμο μια σειρά από ερμηνείες που επαναλάμβαναν ξανά και ξανά τον ψυχικό κίνδυνο που ενυπάρχει σε όποια ζωή τολμά να παρεκκλίνει από την κανονική ψυχική αστική νόρμα. Οι λιβιδινικά ανίατες ζωές, όπως των κομμουνιστών/-τριών, αλλά και της πόρνης,

των κιναιδων, των ανώμαλων νέων, θα αντιμετωπιστούν στον Μεσοπόλεμο με την αστυνόμευση, την εξορία και τα βασανιστήρια. Αυτή είναι η βασική θεραπευτική μέθοδος για την ασφάλεια της κοινωνίας, από αυτή την εγκληματική λιβιδινική επιθυμία των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Ως εκ τούτου, το κεφάλαιο προσπαθεί να ρίξει φως στην έννοια της ψυχικής ευγονικής (όρος της εποχής), της αστυνόμευσης και του πατριαρχικού καθεστώτος αλήθειας, που επανακωδικοποιείται μέσα από τους θεσμούς του κράτους και τον βιοϊατρικό λόγο της εποχής και που θα παραμείνει και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, με ηγεμονικό τρόπο, μέχρι τις μέρες μας, να εξουσιάζει τις ζωές μας.

Η ΔΗΜΗΤΡΑ ΤΖΑΝΑΚΗ σπούδασε Πολιτική Επιστήμη στο τμήμα ΠΕΔΔ του ΕΚΠΑ. Συνέχισε τις μεταπτυχιακές της σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου στη Βαλκανική Ιστορία και ολοκλήρωσε τη διδακτορική της διατριβή στην Ευρωπαϊκή Ιστορία, στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Σήμερα είναι μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο τμήμα ΠΕΔΔ του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τελευταίες δημοσιεύσεις της το Δ. Τζανάκη (2016) Ιστορία της (μη) Κανονικότητας, Η Σφίγγα πρέπει ν' αυτοκτονήσει. Ο Οιδίποδας επικρατεί, Ασίνη· Δ. Τζανάκη (2018) Φύλο και Σεξουαλικότητα: Ξεριζώνοντας το ανθρώπινο (1801-1925), Ασίνη· Δ. Τζανάκη (2021), Η «Δικτατορία» του Δυϊστικού φύλου σαν απόλυτη επιστημονική αλήθεια και η απάνθρωπη δίωξη των ίντερσεξ σαν το άλλο μη-ανθρώπινο πλάσμα.. Επίμετρο: Το φάσμα του βιολογικού φύλου είναι αόρατο; Ουρανία Γεωργοπούλου, Ψηφίδες (Υπό έκδοση). Επιπλέον ετοιμάζει από κοινού συγγραφή με τον δρ Χρήστο Κουρούτζα την μονογραφία στο πρόγραμμα Κάλυπτος, Φύλο, Σεξουαλικότητα, Φυλή, Τάξη, Βιοϊατρικός λόγος, Υποτέλεια και Εξουσία.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ

**ΑΓΓΕΛΟΣ ΔΟΞΑΣ/ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΡΑΚΟΥΛΙΔΗΣ: ΑΠΟ ΤΗΝ
ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΗΘΙΚΟΥ ΠΑΝΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΑΘΟΓΕΝΕΙΑ
ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΒΙΟΛΟΓΙΖΟΥΣΑ
ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ «ΕΡΩΤΟΓΡΑΦΙΑΣ» (ΕΡΩΤΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ
ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΑΣ) ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ**

Ο Νικόλαος Δρακουλίδης (με το λογοτεχνικό ψευδώνυμο «Άγγελος Δόξας»), ελάσσων συγγραφέας της Γενιάς του '30 αλλά πληθωρικός δημόσιος διανοούμενος στην Ελλάδα από την περίοδο του Μεσοπολέμου έως και τις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αντιδραστικού μοντερνιστή. Οι εκσυγχρονιστικές διαστάσεις του ιατρικού του έργου στους τομείς της αφροδισιολογίας, της σεξολογίας και της ψυχανάλυσης υπηρέτησαν σκοπιμότητες ιδεολογικού χαρακτήρα που συνδέονται με την αμφίθυμη προσέγγιση της νεωτερικό-

τητας και παρατέμπουν στην ιδεολογική στρατηγική της ενδυνάμωσης της κατεστημένης τάξης πραγμάτων στο όνομα μιας νέας οργανικότητας. Ειδικότερα, στο άρθρο αυτό παρουσιάζονται όψεις του ιατρικού του έργου αναφορικά με την αντιμετώπιση της κοινωνικής παθογένειας του Μεσοπολέμου (πορνεία και σύφιλη), καθώς και οι ψυχαναλυτικές του προσεγγίσεις για το φαινόμενο της τέχνης σε συνδυασμό με τις συναφείς απόψεις των ψυχιάτρων-ψυχαναλυτών Κ. Κωνσταντινίδη και Γ. Φιλίππου, πεδίο αναφοράς των οποίων είναι κατεξοχήν η θεωρία του Άντλερ. Ωστόσο, κέντρο βάρους της μελέτης αποτελεί η ψυχαναλυτική προσέγγιση των ερωτικών ποιημάτων και της επιστολογραφίας του Κωστή Παλαμά. Από τη μελέτη προκύπτει ο εσωτερικός διχασμός της προσωπικότητας του ποιητή, η αντιπαλότητα ανάμεσα στο απολλώνιο και στο διονυσιακό στοιχείο, στο ιερό και στο βέβηλο. Η αντιπαλότητα αυτή είναι, σύμφωνα με τα ερευνητικά πορίσματα του Δρακουλίδη/Δόξα, το αποτέλεσμα της συνδρομής βιολογικών παραγόντων και ανεπούλωτων ψυχικών τραυμάτων. Αξίζει όμως να επισημανθεί ότι ο βιολογισμός και ο ψυχολογισμός δεν αποτελούν ιδιαιτερότητα των επιστημολογικών προκείμενων και των μεθοδολογικών εργαλείων του Δρακουλίδη/Δόξα, αλλά συνθέτουν ένα εξηγητικό σχήμα ευρύτερης αποδοχής, το οποίο έχει διαποτίσει και την αντίστοιχη μελέτη του Κ. Θ. Δημαρά.

Ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ είναι καθηγητής Ιστορίας και Διδακτικής της Ιστορίας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου, όπου υπηρετεί από το 1997. Τελευταία βιβλία του είναι τα εξής: *Η σκουριά και το πυρ. Προσεγγίζοντας τη σχέση ιστορίας, τραύματος και μνήμης* (Gutenberg, 2012), *Το Ολοκαύτωμα. Η διαχείριση της τραυματικής μνήμης – θύτες και θύματα* (Gutenberg, 2015), *Το πολύχρωμο μωσαϊκό της γερμανικής ιστορίας. Από τις αρχές του 19ου αιώνα έως και τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο* (Επέκεινα, 2016) σε συνεργασία με τους Βασίλη Μπογιατζή και Μάρκο Καρασαρίνη, *Ιστορικά τραύματα και ευρωπαϊκή ιδέα. Από τη φρίκη των πολέμων και των ολοκληρωτισμών στο όραμα της ενοποίησης* (Εκδόσεις Παπαζήση, 2016) σε συνεργασία με τους Έλλη Λεμονίδου, Παναγιώτη Κιμουρτζή και Σωτήρη Ντάλη, *Η ευγονική δυστοπία. Διαδρομές ιδεών* (Θίνες, 2017 και Θίνες, 2018, με επίμετρο της Ουρανίας Γεωργοπούλου), *Αναζητώντας «ιερό καταφύγιο». Ο Αλέξανδρος Δελμούζος και η σύγχρονη του ελληνική διανόηση* (Ταξιδευτής, 2017) σε συνεργασία με τον Βασίλη Μπογιατζή, *Το Ολοκαύτωμα και η ευρωπαϊκή ιστορική συνείδηση* (Εκδόσεις Παπαζήση, 2020) και «Άξια» και «ανάξια» ζωή. *Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική. Ο γιατρός στο ρόλο του κοινωνικού θεραπευτή και του εθνικού αναμορφωτή* (Ταξιδευτής, 2021). Είχε την επιστημονική επιμέλεια του συλλογικού τόμου *Ιστορία και Δικαιοσύνη*, από κοινού με τους Παναγιώτη Κιμουρτζή και Μάρκο Καρασαρίνη (Ασίνη, 2020), καθώς επίσης του συλλογικού τόμου *Για μια σφαιρική και πολυδιάστατη ιστορική εκπαίδευση* (Πεδίο, 2020). Περισσότερα στοιχεία για το έργο του μπορεί κάποιος να αναζητήσει στο ιστολόγιό του: giorgoskokkinos.blogspot.com.

ΕΥΤΥΧΙΑ - ΕΦΗ ΤΣΕΑ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΟ ΞΕΡΙΖΩΜΑ ΤΟΥ ΕΡΩΤΑ:

ΤΟ ΣΤΑΛΙΝΙΚΟ ΙΔΙΩΝΥΜΟ ΚΑΙ Η ΑΠΟΔΟΧΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Κατά την περίοδο του Μεσοπόλεμου οι κομμουνιστές/-τριες διώκονται εντατικά από όλες τις φιλελεύθερες κυβερνήσεις και έπειτα από το φασιστικό καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά. Μεταξύ άλλων κατηγορηθήκαν για ανηθικότητα, για διαφθορά και για οργανωμένη προσπάθεια μετάδοσης των αφροδισίων νοσημάτων στον υγιή πληθυσμό. Η φυλάκιση και η εκτόπιση των επικίνδυνων «άλλων» που απειλούν την αστική ηθική και τη δημόσια υγεία είναι τα κυρία μέτρα τα οποία λαμβάνονται από την κυρίαρχη εξουσία. Οι αντιφρονούντες μεταφέρονται βίαια στα διάφορα νησιά της εξορίας, όπου άντρες και γυναίκες πρέπει να συμβιώσουν τόσο μεταξύ τους όσο και με τους κατοίκους των νησιών. Οι κομμουνιστές/-τριες, που ήδη έφεραν το στίγμα του ανήθικου/έκφυλου, θα θεσπίσουν έναν κανόνα καταστολής της σεξουαλικότητας τους. Το σταλινικό ιδιώνυμο ή άρθρο 10, όπως οι ίδιοι οι εκτοπισμένοι ονόμασαν, σήμαινε την απαγόρευση των σεξουαλικών σχέσεων τόσο μεταξύ των εξόριστων όσο και ανάμεσα σε εξόριστους/-ες και ντόπιους/-ες. Είναι φανερό ότι τη συγκεκριμένη περίοδο δομείται μια πολλαπλή δίωξη ενάντια στην ανθρώπινη επιθυμία, τόσο από τον φιλελεύθερο όσο και από τον κομμουνιστικό λόγο. Ειδικότερα, και οι δύο κυρίαρχες ερμηνείες, αναφορικά με το σεξ, προτάσσουν την ίδια αντιμετώπιση: κάθε σεξουαλικότητα πρέπει να υποτάσσεται στον νόμο και συνεπώς στην εξουσία του κράτους.

Η ΕΥΤΥΧΙΑ-ΕΦΗ ΤΣΕΑ σπούδασε Ευρωπαϊκό Πολιτισμό στο τμήμα Ανθρωπιστικών Σπουδών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Είναι κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου στην Πολιτική Επιστήμη και στην Κοινωνική Θεωρία από το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Έχει επίσης σπουδάσει Θεωρία και Ιστορία της Μουσικής και είναι κάτοχος διπλώματος πιάνου και φούγκας. Επικεντρώνεται κυρίως στην ιστορία και τη θεωρία του φύλου και της σεξουαλικότητας, στην ιστορία της ψυχιατρικής, στη θεωρία και στην ιστορία της φυλάκισης, του εκτοπισμού και της δίωξης.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΟΥΒΛΗΣ, ΡΟΖΑ ΒΑΣΙΛΑΚΗ

ΑΝΤΙΦΑΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ Ή ΣΥΣΤΑΤΙΚΕΣ ΟΨΕΙΣ:
ΜΙΑ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΕΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΜΕΣΩ ΤΗΣ
ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Το παρόν άρθρο επιχειρεί να προσφέρει μια ερμηνεία για τον τρόπο που το αυταρχικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου αντιλήφθηκε και προπαγάνδισε τον ρόλο των γυναικών εντός της νέας αυτής πολιτικής πραγματικότητας. Η εξέταση των σχετικών αναπαραστάσεων και των αντίστοιχων πρακτικών του καθεστώτος εγείρει τον εξής προβληματισμό αναφορικά με το συγκεκριμένο ζήτημα: πώς μπορεί να ερμηνευθεί το γεγονός ότι από την μια προάγεται ένας συντηρητικός λόγος και σχετικές πρακτικές εκ μέρους του για τις γυναίκες που τις αντιλαμβάνονται ως σχετιζόμενες κυρίως με την ιδιωτική σφαίρα και ως μητέρες, των οποίων βασικός ρόλος είναι η βιολογική αναπαραγωγή και η ανατροφή των παιδιών, και από την άλλη, προπαγανδίζονται πρακτικές και λόγοι που δίνουν έμφαση στον δημόσιο ρόλο των γυναικών ως στυλοβατών του έθνους, από διάφορες θέσεις πρωτόγνωρες μέχρι τη στιγμή εκείνη – συλλογιστική που εκτείνεται μέχρι τη στήριξη της ενεργού συμμετοχής τους στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο. Συνιστά αυτή η αντιφατική όψη μια ελληνική ιδιαιτερότητα που σχετίζεται ειδικά με το καθεστώς της 4ης Αυγούστου; Ή όχι; Σε κάθε περίπτωση, πώς μπορεί να ερμηνευθεί αυτή η αντίφαση; Και πρόκειται πράγματι περί αντίφασης ή χρειαζόμαστε περισσότερο πολυδιάστατες αναγνώσεις για την κατανόηση του αυταρχισμού/φασισμού του Μεσοπολέμου; Το επιχείρημα το οποίο ενημερώνει το συγκεκριμένο άρθρο και το οποίο μπορεί να λειτουργήσει ως πρώτη μορφή απάντησης στα παραπάνω ερωτήματα είναι το εξής: η αντιφατική αυτή πραγματικότητα που αναπαράγεται από το καθεστώς της 4ης Αυγούστου δεν διαθέτει κάποια ιδιαιτερότητα, καθότι ενυπάρχει σε όλα τα όμορα αυταρχικά καθεστώτα της περιόδου και σχετίζεται με την ίδια την αντινομική τους μορφολογία ως θεσμικών συγκροτήσεων που παράγουν συντηρητικούς λόγους και πρακτικές αναφορικά με την ιδεατή συγκρότηση της κοινωνίας, και την ίδια στιγμή τα υπονομεύουν, προάγοντας αντιθετικές ως προς αυτά πραγματικότητες. Αυτό συμβαίνει γιατί τα αυταρχικά κράτη του Μεσοπολέμου είναι καθεστώτα τα οποία, παρά την όποια κριτική ασκούν στην νεωτερικότητα, συνιστούν οργανικό κομμάτι αυτής. Αυτό σημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι έχουν ανάγκη για λαϊκή νομιμοποίηση από τα κάτω για τη δημιουργία της νέα αυταρ-

χικής νεωτερικότητας που δομούσαν και για στήριξη των πολέμων που διεξάγονταν με άλλα κράτη στο πλαίσιο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Συνεπώς, πολλές φορές οι πολιτικές που ασκούσαν και οι λόγοι που προήγαγαν παρήγαγαν τα διαφορετικά ή μη αναμενόμενα αποτελέσματα από αυτά που προσδοκούσαν. Έτσι, αντί να χτίσουν μια σταθερή ταυτότητα των υποκειμενικοτήτων, παρήγαγαν αντιφατικές κατανοήσεις περί του ρόλου τους εντός του καθεστώτος, κάτι το οποίο ωστόσο κατέστησε πιο περιεκτική την ιδεολογία του και έτσι την πιθανή ταύτιση με τις πολιτικές του καθεστώτος. Πέραν όμως της οντολογικής διάστασης των καθεστώτων αυτών, το υπό εξέταση φαινόμενο έχει και μια ιστορική διάσταση. Με άλλα λόγια, ο δημόσιος ρόλος των νέων υποκειμενικοτήτων υπό δημιουργία εντείνεται όταν τα καθεστώτα αυτά βρίσκονται σε κρίση, είτε λόγω εσωτερικών αναταραχών είτε λόγω πολεμικής σύγκρουσης. Κάτι τέτοιο ισχύει και στην περίπτωση του μεταξικού καθεστώτος το οποίο κινητοποίησε τις γυναίκες ποικιλοτρόπως στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο. Η υποστήριξη του επιχειρήματος αυτού στηρίζεται σε πρωτογενές υλικό που σχετίζεται με την έντυπη προπαγάνδα του καθεστώτος.

Η ΡΟΖΑ ΒΑΣΙΛΑΚΗ είναι κάτοχος διδακτορικού Ιστορίας (Ecole des Hautes Etudes, Παρίσι, Γαλλία) και κάτοχος διδακτορικού Κοινωνιολογίας (University of Bristol, Βρετανία). Έχει εργαστεί ως διδάσκουσα και ως ερευνήτρια σε πανεπιστημιακά ιδρύματα της Βρετανίας (University of Bristol, University of West of England, London School of Economics and Political Science), του Ισραήλ (University of Haifa) και της Ελλάδας (Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών). Σήμερα διδάσκει Ιστορία και Κοινωνιολογία στο College Year in Athens (CYA). Τα βασικά της ερευνητικά ενδιαφέροντα αφορούν την κοινωνιολογία της βίας (πολιτική, θρησκευτική, επιστημολογική) και τη σύγχρονη κοινωνική θεωρία, με εστίαση σε ερωτήματα γύρω από την κοινωνιολογία της γνώσης και τη μεταδυτική πρόκληση στις κοινωνικές επιστήμες.

Ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΟΥΒΛΗΣ είναι μεταδιδακτορικός ερευνητής στο τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, συγγραφέας του Voices on the Left (2019), συνεπιμελητής του Back to the '30s και διδάσκων στο πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας.

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΤΣΑΠΗΣ

ΕΡΩΤΙΚΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ, ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΔΙΑΣΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΟΣ
ΠΑΝΙΚΟΣ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ '50. ΓΙΑ ΜΙΑ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΠΑΓΟΡΕΥΜΕΝΟΥ

Στόχος του κειμένου είναι να συνδέσει την κατασκευή του ηθικού πανικού στα τέλη της δεκαετίας του '50 και την συνακόλουθη ψήφιση του Ν. 4000 με την εμφάνιση την ίδια εποχή μιας σειράς εγκλημάτων με σαφείς ή άρρητες σεξουαλικές διαστάσεις. Στο κείμενο αναλύονται τρεις κύκλοι αστυνομικών υποθέσεων και εγκλημάτων τα οποία αρδεύουν την κοινωνική ανησυχία για την υποχώρηση του «πατροπαράδοτου» τρόπου ζωής και την έλευση, στη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, του αμερικανικού (ή δυτικού) τρόπου ζωής και διασκέδασης. Ο πρώτος από αυτά αφορά τη γνωστή και σοκαριστική στην εποχή της δράση του «δράκου του Σέιχ Σου», που μάλιστα οδήγησε σε μια ανεπανάληπτη ομαδική υστερία τον Απρίλιο του 1959. Ο δεύτερος αφορά μια σειρά από, λιγότερο γνωστά σήμερα, εγκλήματα επίσης στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης, και ο τρίτος μια πρωτοφανή υπόθεση θρησκευτικού σκοταδισμού και προσηλυτισμού νέων ανθρώπων στην περιοχή της Αργολίδας. Και οι τρεις αυτοί κύκλοι, όπως καλύπτονται δημοσιογραφικά και μέσα από τις αναλύσεις ειδημόνων και ειδικών, επιχειρείται να τεκμηριώσουν την «ηθική σήψη» της εποχής και τον «εκφυλισμό» στον οποίο αναπότρεπτα υποτίθεται πως οδηγείται η μεταπολεμική κοινωνία. Σημαντική παράμετρο στην όλη αυτή αρχιτεκτονική του φόβου αποτελεί η επισήμανση ερωτικών διαστροφών και μιας βεντάλιας σεξουαλικών «ανωμαλιών» ως αδιάσειστων τεκμηρίων της επικίνδυνης πορείας στην οποία υποστηρίζεται πως έχει εισέλθει μεταπολεμικά η κοινωνία, λόγω της συνεχούς ρευστοποίησης των ταυτοτήτων.

Ο Κώστας Κατσαπής είναι ιστορικός και διδάσκει Δημόσια Ιστορία στο ΕΑΠ και Μεταπολεμική Ιστορία στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Έχει συγγράψει και επιμεληθεί πέντε μονογραφίες για την κοινωνική και πολιτισμική ιστορία της μεταπολεμικής Ελλάδας (και ιδίως την ιστορία της νεολαίας), ενώ βρίσκεται υπό έκδοση το επόμενο βιβλίο του με τίτλο: Αυστραλία: οκτώ ιστορίες.

ΤΡΥΦΩΝΑΣ ΛΕΜΟΝΤΖΟΓΛΟΥ

«ΦΥΣΙΚΑ ΤΕΚΝΑ», «ΝΟΘΑ» – Η ΑΠΛΩΣ ΤΑ «ΜΠΑΣΤΑΡΔΑ» ΤΗΣ
ΕΛΛΑΔΟΣ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΥΑΛΩΤΟΤΗΤΑ Ή ΣΥΝΕΙΔΗΤΗ ΑΠΕΙΘΑΡΧΙΑ;

Η ιστορική εξέλιξη της οικογένειας στη νεότερη και σύγχρονη Ελλάδα ακολουθεί μια ιδιόμορφη πορεία αργής προσαρμογής στη μέση ευρωπαϊκή πραγματικότητα, με κύρια χαρακτηριστικά τη μείωση της συνολικής γεννητικότητας, τη μείωση της γαμηλιότητας, την αύξηση της διαζευκτικότητας και την εμφάνιση νέων μορφών οικογενειακής ζωής, μεταξύ των οποίων και οι γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου. Αν και οι τάσεις αυτές έχουν ήδη καταγραφεί στη σχετική ελληνική βιβλιογραφία, εμπειρικές μελέτες που εστιάζουν στην ανάδειξη του εξελικτικού και προσδευτικού χαρακτήρα του φαινομένου της αύξησης των εκτός γάμου γεννήσεων στην Ελλάδα του 20ού αιώνα δεν έχουν ακόμη πραγματοποιηθεί. Αυτό το κενό έρχεται να καλύψει το παρόν κεφάλαιο, προσφέροντας κάποιες πρώτες εμπειρικές ενδείξεις για την ύπαρξη μιας θετικής και σημαντικής σχέσης μεταξύ της εξώγαμης γεννητικότητας και της διαδικασίας του ευρύτερου κοινωνικοοικονομικού μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας ήδη από τα χρόνια του Μεσοπολέμου, αναδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο, όπως προτείνουμε, την ωρίμανση και διάχυση μιας εναλλακτικής αντίληψης για τον άνθρωπο, τη ζωή, τον γάμο, τις σχέσεις και την οικογένεια, που αμφισβητούσε τα κυρίαρχα πατριαρχικά πρότυπα που επέβαλε η αστική ηθική. Επιπλέον, σε αντίθεση με κομμάτι της υπάρχουσας βιβλιογραφίας που συνδέει την αύξηση των εκτός γάμου γεννήσεων με την κοινωνική ευπάθεια, την ευαλωτότητα των γυναικών και την παραβατική συμπεριφορά, το κεφάλαιο αυτό καταγράφει μακροχρόνιες αρνητικές σχέσεις μεταξύ της εξώγαμης γεννητικότητας και ενός πλήθους παραγόντων που σχετίζονται με τις ευάλωτες κοινωνικά ομάδες, όπως είναι η βρεφική θνησιμότητα, η εγκληματικότητα, η ανεργία, οι γεννήσεις παιδιών από έφηβες μητέρες και η έμφυλη ανισότητα απέναντι στον νόμο στην Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα.

Ο ΤΡΥΦΩΝΑΣ ΛΕΜΟΝΤΖΟΓΛΟΥ σπούδασε Λογιστική και Χρηματοοικονομική στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών και συνέχισε τις σπουδές του σε μεταπτυχιακό επίπεδο στη Μαθηματική Προτυποποίηση στην Οικονομία στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο. Είναι διδάκτωρ Οικονομικών του Τμήματος Πολιτικής Οικονομίας και Στατιστικής του Πανεπιστημίου της Σιένα, και σήμερα εργάζεται ως μεταδιδακτορικός ερευνητής στην Οικονομική Ιστορία στο Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, και ως διδάσκων Ποσοτικών Μεθόδων στο Τμήμα

Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Κατά το παρελθόν έχει εργαστεί ως μεταδιδακτορικός ερευνητής στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Εφαρμοσμένων Μαθηματικών και Φυσικών Επιστημών, Τομέας Ανθρωπιστικών, Κοινωνικών Επιστημών και Δικαίου.

ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΓΚΕΛΤΗΣ

Ο ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΟΣ ΑΝΤΡΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΑΜΦΙ

Στόχος του παρόντος κεφαλαίου είναι να διαβάσει το περιοδικό ΑΜΦΙ ως βασικό τεκμήριο μιας ευδιάκριτης πολιτισμικής στροφής γύρω από τη νοηματοδότηση της ομοφυλοφιλίας στη μεταπολιτευτική Αθήνα, στην οποία κεντρική θέση έχει μια πολιτικοποιημένη ομοφυλόφιλη ταυτότητα. Αρχικά, θα σκιαγραφήσει το ιστορικό υπόβαθρο της γέννησης του ΑΜΦΙ και θα αναδειχθεί η επιθυμία για ιστορικοποίηση που το διακρίνει. Στη συνέχεια, θα παρουσιαστεί η ταυτότητα, το ύφος και οι πολιτικές παραδοχές του περιοδικού, καθώς και τα αντιπροσωπευτικά σημεία ενός νέου λόγου για την ομοφυλόφιλη ταυτότητα.

Ο ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΓΚΕΛΤΗΣ τελείωσε το τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και στη συνέχεια ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές του σπουδές στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ιδίου πανεπιστημίου. Εργάστηκε στην ιδιωτική δευτεροβάθμια εκπαίδευση για δέκα χρόνια. Σήμερα είναι υποψήφιος διδάκτορας του τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου με ερευνητικό θέμα: «Όψεις της ιστορίας των ομοφυλόφιλων υποκειμένων στη Μεταπολίτευση: το κίνημα και η καθημερινότητα». Είναι υψότροφος του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών. Αρθρογραφεί σε διάφορες εφημερίδες και περιοδικά με βασικό ενδιαφέρον τα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων, αλλά και ευρύτερα των μη προνομιούχων/καταπιεσμένων ομάδων.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΟΥΡΟΥΤΖΑΣ

ΟΙ ΟΜΟΛΟΓΙΕΣ ΤΗΣ ΝΕΚΡΗΣ ΣΑΡΚΑΣ ΣΤΟ ΙΑΤΡΟΔΙΚΑΣΤΙΚΟ ΒΛΕΜΜΑ

Το παρόν κεφάλαιο επιχειρεί να φωτίσει τους μετασχηματισμούς πρόσληψης του θανάτου με βάση τα εκάστοτε συστήματα ιδεών και τις κυρίαρχες κοσμοθεωρίες, θέτοντας στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος την επικράτηση της ιατρικοποίησης-γενετικοποίησης του θανά-

του και την τεχνοεπιστημονική επινόηση του στη νεωτερικότητα με γνώμονα το (δυτικό) νεωτερικό ιατροδικαστικό σύστημα γνώσης-εξουσίας και τις κανονιστικές νόρμες που παράγει το ανδροκεντρικό ανατομικό βλέμμα του «ειδικού» για το φύλο και τη σεξουαλικότητα, όπως αυτές εντοπίζονται στις «ομολογίες της νεκρής σάρκας» των «λιβιδινικών άλλων». Η πρώτη ενότητα «Η ιατρικοποίηση του θανάτου και ο “εγκλεισμός” του νεκρού σώματος στο νεκροτομείο», συμπλέκοντας προσεγγίσεις της κοινωνιολογίας του θανάτου, ιστορικών των νοοτροπιών και της φουκωικής σκέψης, ιχνηλατεί τις (δυτικές) μεταφυσικές, θεοκρατικές και ιατρικοποιημένες-τεχνοεπιστημονικές συζεύξεις ερμηνείας του φαινομένου του θανάτου και περαιτέρω τα «καθεστώτα αλήθειας» που επενδύουν την ανατομία της σάρκας με μια σεξιστική ηθική (sexualis)· από την «πτώση των πρωτόπλαστων» και κατά τους κλασικούς (οικονομία των αφροδισίων), χριστιανικούς (ηθική των αφροδισίων) και νεωτερικούς (δικανική Αφροδίτη) χρόνους, μέχρι τον «εγκλεισμό» του θανάτου και των νεκρών σωμάτων στο γενικό νοσοκομείο-νεκροτομείο. Η δεύτερη ενότητα «Η εγκληματοποίηση της σεξουαλικότητας και οι λιβιδινικές νεκρές σάρκες» ιχνηλατεί τη συγκρότηση του «πεδίου του διαστροφών» μέσω της ανατομίας των νεκρών σωμάτων και τους βιοϊατρικούς λόγους (discourses) κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα όπου η ιατροδικαστική συμπλέκεται με επιστήμες όπως η ψυχιατρική, η σεξολογία, η βιολογία και η εγκληματολογία –οι οποίοι εντοπίζουν τα «κοινωνιολογικά και βιολογικά στίγματα» της «παρά φύσιν», παράγοντας πατριαρχικές, ταξικές, αποικιοκρατικές και ρατσιστικές ταξινομήσεις με γνώμονα το φύλο και τη σεξουαλικότητα– και μέχρι την εξόντωση των «εκθηλυμένων/εκφυλισμένων άλλων». Η τρίτη ενότητα «Ιστορία της σεξουαλικότητας μετά θάνατον και ιατροδικαστικές θανατο-λογίες: Οι ομολογίες της νεκρής σάρκας στο ιατροδικαστικό βλέμμα», επικεντρώνεται στην εξέλιξη της ελληνικής ιατροδικαστικής σκέψης από τον 19ο αιώνα έως και σήμερα, εστιάζοντας στο πώς το ιατροδικαστικό βλέμμα «αποσπά» τις «ομολογίες της νεκρής σάρκας» για τις «εν ζωή σεξουαλικές ανωμαλίες της», από τον «τόπο που επιδίδονται στις σεξουαλικές διαστροφές τους» και μέχρι τα «τραπέζια της ανατομίας». Καταληκτικά, η μετατόπιση του ιατροδικαστικού βλέμματος από την ανατομία του σώματος και των οργάνων στα κύτταρα, ως απόρροια της γενετικοποίησης της ζωής και του θανάτου, των ζωντανών και νεκρών σωμάτων, παράγει ήδη τις «ομολογίες του κυττάρου», στις οποίες εντοπίζεται το «λιβιδινικό γονιδίωμα».

Ο ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΟΥΡΟΥΤΖΑΣ διδάσκει στο Τμήμα Κοινωνιολογίας της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου με την ιδιότητα του Πανεπιστημιακού Υποτρόφου και στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Εγκληματολογικές και Ποινικές Προσεγγίσεις της Διαφθοράς, του Οικονομικού και του Οργανωμένου Εγκλήματος» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Είναι μέλος του European Group for the Study of Deviance and Social Control, του ΔΣ της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου (ΕΕΜΕΚΕ), της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας και της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού Αντιγόνη: το ερώτημα. Περιοδικό για την Κριτική Εγκληματολογία, το Ποινικό Πρόβλημα και τον Κοινωνικό Έλεγχο και κριτής σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά, όπως το *Sociology Study Journal*. Είναι συγγραφέας του βιβλίου *Εγκληματολογία της Γενετικής*, Αθήνα, Πεδίο, 2018 και από κοινού με τη δρ. Δήμητρα Τζανάκη αυτή την περίοδο συγγράφουν το έργο *Φύλο, Σεξουαλικότητα, Φυλή, Τάξη, Βιοϊατρικός λόγος, Υποτέλεια και Εξουσία*, Κάλλιπος, 2021.

ΟΥΡΑΝΙΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΟΥ ΓΟΝΙΔΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΓΕΝΩΜΑΤΟΣ. ΓΟΝΙΔΙΑ ΚΑΙ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑ

Τις τελευταίες δεκαετίες υποστηρίχθηκε ότι η ομοφυλοφιλία είναι αποτυπωμένη στη βιολογική ταυτότητα του ατόμου και εν μέρει καθορίζεται από τη γενετική. Πρόσφατα έχει διατυπωθεί μια υπόθεση που έχει αποκτήσει μεγάλη δυναμική για το πώς η επιγενετική μπορεί να βοηθήσει στην εξήγηση του φαινομένου της ομοφυλοφιλίας. Αυτό οδηγεί κατ' ανάγκη σε μια συζήτηση για τον ρόλο του οικογενειακού περιβάλλοντος, των προγεννητικών ορμονών και των ιδίων των γονιδίων στον σεξουαλικό προσανατολισμό. Ωστόσο, οι αποδείξεις για τα πραγματικά «gay γονίδια» ήταν και παραμένουν ακόμα έωλες και αόριστες. Η αναζήτηση της βιολογικής βάσης του σεξουαλικού προσανατολισμού δεν είναι φυσικά πρόσφατο εγχείρημα. Γενικότερα, οι έρευνες στο πεδίο της ομοφυλοφιλίας κινούνται με εντυπωσιακή άνεση από τις παλαιο-ανθρωπολογικές μελέτες έως τη γενετική, την επιγενετική, την ανοσοβιολογία και τις νευροεπιστήμες, καθώς επίσης από τη φεμινιστική θεωρία έως τη βιοπληροφορική τεχνολογία, αναδεικνύοντας όχι μόνο τις έμφυλες ρίζες της δυτικής τεχνολογικοκρατούμενης επιστήμης, αλλά κυρίως τις βιοπολιτικές σκοπιμότητες της νέας ριζικής εκμηχάνισης της ανθρώπινης ζωής. Οι βιολόγοι ξεκίνησαν την έρευνα στο πεδίο της ομοφυλοφιλίας ως απάντηση σε ένα διανοητικό κενό που δημιουργήθηκε από την αδυναμία «άλλων επιστημών» να λύσουν το αίνιγμα του σεξουαλικού προσανατολισμού. Μήπως, όμως,

τελικά ο θεσμοθετημένος λόγος της ιατρικής, αλλά και της βιολογίας από τη σύστασή του δεν στάθηκε αξιακά ουδέτερος, αμερόληπτος και αντικειμενικός με αποτέλεσμα να συγκροτήσει έμφυλα κοινωνικά στερεότυπα και, πιο συγκεκριμένα, τα δίπολα «σεξουαλικά υγιές» και «σεξουαλικά νοσηρό/παθολογικό»; Παρά ταύτα, καίριες πτυχές της βιολογικής έρευνας των δύο τελευταίων δεκαετιών έχουν αλλάξει σημαντικά το κυρίαρχο λεξιλόγιο της βιολογικής αιτιοκρατίας και έχουν καταστήσει τη βιολογία όλο και πιο διαπερατή στα γεγονότα της ανθρώπινης κοινωνικότητας. Ούτως ή άλλως, η απελευθέρωση από την τυραννία της «έμφυλης σταθερότητας/κανονικότητας», η άρνηση του κοινωνικού στιγματισμού και των στερεοτύπων και η αποδοχή του διαφορετικού είναι ένας τρόπος αντίστασης στη βιοπολιτική εξουσία που συνέχει τις κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας.

Η ΟΥΡΑΝΙΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ γεννήθηκε στην Αθήνα. Είναι βιολόγος, διευθύντρια ερευνών στο Εργαστήριο Μοριακής Ιολογίας του Ελληνικού Ινστιτούτου Παστέρ. Πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές και τη διδακτορική της διατριβή στο Πανεπιστήμιο Paris XI – Orsay σε θέματα αναπτυξιακής βιολογίας. Υπήρξε μεταδιδακτορική συνεργάτιδα του Ινστιτούτου Παστέρ Παρισίων στο Εργαστήριο Μικροβιακής Ανοσολογίας και επισκέπτρια ερευνήτρια στο Εργαστήριο των Ανθρώπινων Ρετροϊών του National Cancer Institute στις ΗΠΑ. Το ερευνητικό της ενδιαφέρον επικεντρώνεται στους μοριακούς και κυτταρικούς μηχανισμούς που ελέγχουν την παθογένεια των ιικών λοιμώξεων. Έχει μεγάλο αριθμό δημοσιεύσεων σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά, συμμετέχει σε μία διεθνή πατέντα και είναι προσκεκλημένη κριτής σε επιστημονικά περιοδικά. Ασχολείται με θέματα βιοηθικής και ιστορίας της βιολογίας. Είναι μέλος της Επιτροπής Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας του Ελληνικού Ινστιτούτου Παστέρ. Η πρόσφατη δημοσίευσή της στον συλλογικό τόμο Γιώργος Κόκκινος, Παναγιώτης Κιμουρτζής, Μάρκος Καρασαρίνης (επιμ.), Ιστορία και Δικαιοσύνη (Ασίνη, Αθήνα 2020) αφορά ακριβώς ζητήματα βιοηθικής και ιστορίας της ιατρικής.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ Α. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

ΟΙ ΑΘΕΑΤΕΣ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΤΟΚΕΤΟΥ ΣΤΗΝ ΎΣΤΕΡΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ. ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΝΟ ΕΩΣ ΤΟΝ ΒΙΑΣΜΟ. ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΕΞΙΑ ΕΩΣ ΤΟΝ ΟΡΓΑΣΜΟ

Σε ένα εγχείρημα βιοψυχοκοινωνικής ερμηνείας του τοκετού, υπογραμμίζεται η καθοριστική σημασία των ορμονών της αδρεναλίνης και της ωκυτοκίνης, η αντιστρόφως ανάλογη δράση των οποίων, σε συνδυασμό με τη συμπεριφορά και τις επιλογές/πρακτικές των παρόχων φροντίδας στον σύγχρονο δυτικό κόσμο, κατευθύνουν τον τοκετό είτε

προς την ιατρική παρεμβατικότητα είτε προς την αδιατάρακτη εξέλιξη της φυσιολογίας του, η οποία περιλαμβάνει και τη μορφή σεξουαλικής διέγερσης. Λαμβάνοντας υπόψη τον διαζευκτικό χαρακτήρα αυτών των επιλογών, μπορεί να βιωθούν τόσο αρνητικές όσο και θετικές εμπειρίες (από τις επιτοκες), που εκτείνονται σ' ένα ευρύ φάσμα από την –προσφάτως αναγνωρισμένη σε διεθνές θεσμικό επίπεδο– μαιευτική βία και τον βιασμό έως την έκσταση και τον οργασμικό τοκετό. Αναδεικνύεται ακόμη ότι η σεξουαλική διάσταση του γυναικείου σώματος που γεννά επηρεάζεται (και) από τις κρατικές πολιτικές υγείας για τον τοκετό, οι οποίες –παρόλο που αυτή είναι υπαρκτή, εγγενής– την καθιστούν πολύ δύσκολα ανιχνεύσιμη και τελικά μη ορατή. Παράλληλα, στην παρούσα συμβολή προβάλλεται ένας «άλλος» τρόπος θέασης του τοκετού, ενδεικτικός της ολιστικής του προσέγγισης, που εκβάλλει σε θεμελιώδη πολιτικά και ανθρωπιστικά ιδεώδη.

Η ΚΑΤΕΡΙΝΑ Α. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ είναι υποψήφια διδακτόρισα στο τμήμα Κοινωνιολογίας, του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Διερευνά τους σύγχρονους μετασχηματισμούς του τοκετού κι επίσης έχει μελετήσει την ανάδυση συλλογικών μορφών δράσεων για τη διεκδίκηση του σεβασμού των ανθρώπωνων δικαιωμάτων στον τοκετό.

ΙΑΚΩΒΟΣ ΣΑΧΙΝΗΣ

ΞΟΡΚΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΚΑΝΟΝΙΚΟΤΗΤΑ. «ΕΠΙΣΤΡΕΦΟΥΜΕ ΣΤΙΣ ΡΙΖΕΣ ΤΩΝ ΑΓΩΝΩΝ ΜΑΣ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΠΟΤΙΣΜΕΝΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΡΓΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΥΛΑ ΜΑΣ»

Ο μισογυνισμός, ο σεξισμός, η τρανσφοβία, η ομοφοβία και ο ρατσισμός για όποια από εμάς δεν εντάσσεται στο στερεοτυπικό πρότυπο της ιδιότητας του πολίτη είναι ένα διαδεδομένο πρόβλημα και εγείρει ζητήματα συλλογικής συνύπαρξης, δηλαδή δημοκρατίας. Οι queer ουτοπίες αποτελούν ριζοσπαστικούς τρόπους με τους οποίους μπορούμε να φανταστούμε το μέλλον μας και να εξερευνήσουμε εναλλακτικές κοινωνικές σχέσεις, τρόπους ζωής και επιθυμίες. Η queer ουτοπική σκέψη μπορεί να αποτελέσει ένα εργαλείο ανάλυσης και κριτικής του παρόντος, έναν νέο τρόπο να ενοικίσουμε σε ένα παρόν τροφοδοτούμενο από αντι-ηγεμονικές επιτελέσεις, για τη δημιουργία ενός περισσότερο βιώσιμου κόσμου για τις περιθωριοποιημένες ομάδες, συνεπώς για όλες μας. Τα queer οράματα κοινωνίας, όπως σκιαγραφούνται μέσα από την queer ουτοπική σκέψη, μοιάζουν να συναρθρώνουν τα αιτήματα καταπιεσμένων ομάδων και να προβάλλουν

άλλους κόσμους δυνητικά δημοκρατικότερους. Υποστηρίζω, λοιπόν, σε αυτό το κεφάλαιο, ότι το queer υποκείμενο της ουτοπικής σκέψης συνοψίζει μια αμφισβήτηση στην κανονιστική, πατριαρχική, ηγεμονική διχοτομία και συνεπάγεται ριζικές αναθεωρήσεις στην κατανόηση και πρόσληψη κεντρικών εννοιολογικών εργαλείων, όπως η έμφυλη ταυτότητα, η σεξουαλικότητα, η επιθυμία, το σώμα, το συν-αίσθημα, το βίωμα, η αλήθεια, η ηθική κ.λπ., στον πληθυντικό αριθμό.

Ο ΙΑΚΩΒΟΣ ΣΑΧΙΝΗΣ ζει στην Αθήνα. Σπούδασε Πολιτική Επιστήμη στο τμήμα ΠΕΔΔ (ΕΚΠΑ) και είναι κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος σπουδών από το Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Κοινωνιολογίας. Μελετά την πολιτολογική διάσταση του queer performance και της queer ουτοπίας. Δουλεύει περιστασιακά σε (εξ)ερευνητικά προγράμματα και βρίσκεται διαρκώς σε (εργασιακή) επισφάλεια.

ANNA ΧΡΟΝΑΚΗ

ΧΑΟΣ, ΚΑΝΟΝΙΚΟΤΗΤΑ, ΤΑΞΗ:
ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΘΥΜΙΑ Α|ΤΑΞΙΑΣ

Πώς περνάμε από το αρχαϊκό ρευστό, δυνητικό, άπειρο, απειροστό και γενεσιουργό χάος στην επιθυμία μιας γενικευμένης κανονικότητας η οποία εδράζει σε μετρήσιμες σταθερές, νόμους και κανόνες για τάξη, αρμονία, δομή, οργάνωση και ισορροπία; Πώς γίνεται να δοξάζουμε την επιθυμία ενός κόσμου ως Αιώνια Μηχανή γνωρίζοντας ότι τα σώματα αδυνατούν, εντέλει, να κυριαρχήσουν, να πειθαρχήσουν και να ελέγξουν στην ολότητά τους δυναμικούς και ακαθόριστους παράγοντες με τους οποίους δημιουργούν συναρμογές στο φυσικό περιβάλλον και στον κοινωνικοπολιτικό βίο; Η επιθυμία αυτή τείνει να εγγράφεται κυρίαρχα ως *έλλειψη* στο αέναο κινήγι της ουτοπικής νόρμας την οποία, λες κι είναι σχεδιασμένο εκ των προτέρων, κατακτούν ελάχιστα σώματα και υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Το παρόν κείμενο διερωτάται, ανασύροντας ιστορικά συμβάντα για το χάος στον χώρο των μαθηματικών επιστημών, κατά πόσο είναι σήμερα εφικτό να συμπεριλάβουμε τη χαοτική κίνηση των οωμάτων στον επερχόμενο κόσμο ως μια επιθυμία η οποία είναι παραγωγική για τη διαφορετικότητα στη ζωή και η οποία, αναπόφευκτα, δεν αφορά ευθυγράμμιση με το δίπολο τάξη ή αταξία, κανονικότητα ή χάος, αλλά την ανάγκη αυτοοργάνωσης σε διαφορετικές, μη γραμμικές, μη προβλέψιμες και συλλογικές μορφοποιήσεις.

Η Άννα Χρονάκη είναι καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Έχει αποφοιτήσει από το Μαθηματικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Πατρών και έχει εκπονήσει μεταπτυχιακές σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Μπαθ (Αγγλία) με υποτροφίες του ΙΚΥ και του Esther Parkin Trust. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα εστιάζουν σε κοινωνικοπολιτικές, ανθρωπολογικές και φεμινιστικές προσεγγίσεις της μαθηματικής σκέψης και γλώσσας στην εκπαίδευση. Το έργο της έχει δημοσιευθεί σε διεθνή και ελληνικά επιστημονικά περιοδικά, συλλογικούς τόμους και πρακτικά συνεδρίων. Έχει επιμεληθεί τα βιβλία *Challenging Perspectives in Mathematics Communication*, 2005, IAP (Information Age Publishing Inc. USA) και *Mathematics, Technologies, Education: The Gender Perspective*, 2008, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Έχει επιμεληθεί την μετάφραση του βιβλίου *Αποκλείοντας τα Κορίτσια: Κορίτσια και Μαθηματικά*, 2013, Gutenberg, και το υλικό για την ιστοσελίδα «Αγγίζοντας το φύλο στην εκπαίδευση» (<https://g-paideia.ece.uth.gr/>). Είναι μέλος των ερευνητικών ομάδων Mathematics & Language και Diversity & Mathematics Education στο ευρωπαϊκό δίκτυο CERME: Conference on European Research in Mathematics Education. Είναι επίσης μέλος της διεθνούς κοινότητας «Mathematics, Education and Society», για την οποία διοργάνωσε το 9ο Διεθνές Συνέδριο MES (<http://mes9.ece.uth.gr/>), ενώ από το 2015 μέχρι σήμερα συνεργάζεται με το Πανεπιστήμιο Μάλμε στη Σουηδία σε προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών.

Το σύνθημα «Υγεία, Καύλα και Επανάσταση», φαίνεται να εμφανίζεται για πρώτη φορά στη διάρκεια των γεγονότων του 2008 σε τοίχους στην περιοχή των Εξαρχείων.